Türk Tarihi

RIZA NUR

TOKER YAYINLARI

Dr. RIZA NUR

TÜRK TARİHİ

(Cilt:9-10)

Yayına Hazırlayan:

TOKER YAYINLARI YAYIN KOMİSYONU

Tamamı 14 cilt olan bu eserin 12 cildi, T.C. Maarif Vekâleti'nin 54 numaralı yayını olarak 1924-1926 senelerinde Osmanlı harfleriyle bastırılmıştır. Toker Yayınları; eserin, Maarif Vekaleti'nin yayınladığı nüshalarını esas alarak **Yalçın Toker, Hasan Tuncay** ve **Ahmet Özdemir**'in görev aldıkları Yayın Kurulu'na gerekli sadeleştirmeleri, dip notlu açıklamaları, resim ve harita ilâvelerini de yaptırarak bu büyük eseri Türk kültürüne yeniden kazandırmıştır.

Not: Milli Mücadele dönemini anlatan 13 ve 14. ciltler yerine hazırladığımız Ek ciltler, yazarın Hatırat'ından derlenerek «Millî Kıyam-Millî Mücadelenin İçyüzü» adı ile basılmıştır.

© **Copyright** Toker Yayınları - İstanbul-1994

TOKER "GENEL DİZİ" No. 176-177
"TARİHİ ESERLER
DİZİ"Sİ No:9-10

■

TOKER YAYINLARI
Ankara Cad. 46
Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: 5223309

ISBN 975-445-021-8 (Tk.No)
ISBN 975-445-026-9

Dizgi: Toker Teknik Servisi
Baskı: Çetin Matbaacılık
Cilt: İlker Ciltevi
İSTANBUL-1994

İÇİNDEKİLER

(9 ve 10. CİLT)

MISIR TÜRK DEVLETLERİ (Devamı) 7

İhşidliler 7
İhşidliler Zamanında Mısır 15

Fatmalılar 16
Bağdatta Fatımî Etkinliği 35
Fatımiler Zamanında Mısır 71

Atabeyler 74
Atabeyler Zamanında Mısır 78

Eyyublular 79
Selahaddin Eyyubî 80
Mısır Eyyubîleri 90
Eyyublular Zamanında Mısır 104
Şam Eyyubîleri 105
Halep Eyyubîleri 108
Hama Eyyubîleri 109
Yemen Eyyubîleri 111
Eyyuplular'ın Türklükleri Hakkındaki Deliller 115

İlk Kölemenler 122
1. Beğbars Han 140
Kalavun Han 150
2. Beğbars Han 159
İlk Kölemenler Zamanında Mısır 169

İkinci Kölemenler 173
Barkuk Han 175
Ridaniye Savaşı 206
İkinci Kölemenler Zamanında Mısır 208

TÜRKİYE (I.KISIM) 212
Mısırda Yönetim Biçimi 215
Mısırda Mülkiyet Hakkı 217
Yemende İsyan 230
Halil Paşa'nın Yönetimi 234
İsmail Bey'in Adaleti 246

Osman Bey Dönemi 249
İbrahim Kahya Dönemi 251
Mısır'ın Bağımsızlığı 256
Osmanlı Hakimiyeti Şekilden İbaret Kaldı 263
İbrahim ve Murad Beyler 264
Fransız İşgali 271
Türkiye Zamanında Mısır 272
Napolyon'un Mısır Projesi 277
İngiltere'nin Emeli 282
Fransızlar'ın Mısır'ı Zaptı 300
Napolyon'un Besmele İle Başlayan Mektubu 304
Mısır ve Fransız Ordusu Karşı Karşıya 310
Napolyon Kahire'de 314
Fransa'nın Deniz Hezimeti 317
El-Ariş Katliamı 330
Napolyon'un Cezzar Ahmet Paşa'ya Mektubu 336
Napolyon'un Akka Mağlubiyeti 343
Napolyon'un Kleber'e Mektubu 355
Bonapart Fransa'da 358
Mısır'ın Tekrar Elimize Geçişi 364
Yusuf Paşa'nın Bozguna Uğrayışı 366
İngilizler'in Yeni Oyunları 375
Fransızlar'ın Tükenişi 379

TÜRKİYE (II.KISIM) 382
Mehmet Ali Paşa'nın Valiliği 386
Mehmet Ali Paşa'nın Yenilik Hareketleri 393
Nil'in Keşfi 398
Mora İsyanı 399
Anadolu'nun İşgali 407

KAVALALILAR (TÜRKİYE III. KISIM) 416
Mehmet Ali Paşa 417
Mehmet Ali Paşa Çocukları Devri 433
Mehmet Ali Paşa Türk mü Arnavut mu? 441
Mehmet Ali Paşa Hain mi Değil mi? 444
Kanalın Açılışı 464

MISIR TÜRK DEVLETLERİ

DEVAMI

2- İHŞİDLİLER

(İhşidiyye Devleti)

Bu devleti Doğuç (Arapça imlaya göre Tuğuc) oğlu Ebubekir Muhammed (Ebubekir Muhammed bin Tuğuc) kurmuştur. Bu kişi Şam Valisi'nin oğludur. Babası Fargana'dan bir Türk uruğundandır. Bu kişi orada vaktiyle «İhşid» adıyla bir Türk devleti kuran bir sülaleden olduğundan bu Türk Devleti'ne de «İhşid Devleti» adı verilmiştir. İhşid, Türk dilinde kahraman anlamına gelir. Arapça eserlerde «El-Ahşid» diye yazıldığı görülür. Bu kelimeyi kimi «İhşid», kimi «Akşid» okur. Bu ad Fargana Türk hükümdarlarının unvanıdır. «Şid» güneş, «ah» ak demektir. Bu durumda kelimenin anlamı «Ak-güneş» olur. Bir yoruma göre de Şid»in aslı Çağatayca «şist» anlamında «şit»tir; «ik» Türkçe mübarek, iyi demektir. Bu durumda da «ik-şit» «iyi şist» demektir. Bazısına göre de «İhşid» asil manasına gelir. Ben «İhşid» şeklinde kullanıyorum.

Atası Cüf, El-Mutasım zamanında Bağdat'a gelmiş, kendisine Samarra'da timar ve zeamet verilmiş, H. 247 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Oğulları geçimlerini sağlamak için oradan ayrılmışlardır. Bunlardan Doğuç adında olanı Dolun-oğlu Ahmed'in kölelerinden Lulu ile Mısır'da ilişki kurmuş, orada memuriyet almış, sonra İshak bin Kündac adlı kişiye katılmıştır. Humarveyh (Humarviye), Doğuç'u Şam ve Taberiye'ye vali yapmıştır. Humarviye ölünceye kadar onun hizmetinde kalmıştır. Onun öldürülmesi üzerine Doğuç Halife El-Müktefi'ye gitti. Halife kendisine hilat giydirdi.

Doğuç Dolunlular'ın büyük prenslerindendi. Humarveyh (Humarviye)'den sonra aleyhinde yapılan entrikalardan dolayı Suriye'ye çekilmiş, adamlarını başına toplamıştı.

Bu kişi daha önce halifelerin hizmetinde bulunduğu zaman onların Remle'ye sahip olmalarını sağlamıştı. İşte o zaman ödül olarak M. 930, H. 318 yılında Suriye Valisi atanmış, ayrıca yine mükafaten «İhşid» unvanını taşımasına da izin verilmişti.

O zaman Bağdat'ta el-Abbas bin el-Hasan vezirdi. Doğuç bu vezirin istediği ve diğerlerinin yaptıkları yaltaklanma ve zilleti kişiliğine uygun

bulmadı, yapmadı. Bunun üzerine vezir Doğuç'u Halife'ye şikayet edip hapishaneye attırdı. Oğlu Muhammed de beraber hapse atıldı. Doğuç zindanda öldü. Bir süre sonra Muhammed hapisten çıkartılıp hilate sahip oldu. Muhammed ölen babasıyla kardeşi Abdullah'ın öcünü almak fırsatını gözledi ve El-Abbas bin El-Hasan'dan intikamını almak fırsatını gözledi ve El-Abbas bin El-Hasan'dan intikamını alıp H. 296 yılında Şam'a kaçtı, çölde saklandı. Sonunda Ebi Mansur Tekin el-Hazri ile karşılaştı. Onun en büyük adamı oldu. H. 316 yılına kadar yanında kaldıktan sonra ondan ayrıldı. Halife tarafından H. 318 yılında Remle ve Şam'a vali olarak atandı. H. 321 yılında Mısır'a vali oldu. Bir süre sonra azlolunup Şam'a gönderildi. Nihayet Kiğlag'ın yerine Doğuç-oğlu Muhammed ikinci defa ve bu sefer temelli olarak Halife Raziibillah tarafından M. 933, H. 322 yılında Mısır'a vali olarak atandı.

FATIMİLER İSKENDERİYE'DE

Eski vali Ahmed bin Kiğlag Doğuç-oğlu ile çarpışıp bozguna uğradıktan sonra Barka ve Keyruvan'a kaçtı. Oralarda yani Bingazi ve Trablus (Sirinayık, Moritanya) taraflarında Fatimiler bağımsız bir devlet halinde egemenlik sürüyorlardı. Fatimi hulyesi Abdullah El-Mehdi zaptını pek arzu ettiği zengin Mısır üzerine üç koldan 40 bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Mısır'da mühim kuvvetler hazırlandı ve El-Mehdi'nin üç ordusu da Kahire kapılarına kadar geldikleri zaman perişan edildi. Saldırganlar Mısır sınırından dışarı püskürtüldü. Bununla beraber Fatımiler İskenderiye'yi ele geçirdiler ve Mısır ordusu onları İskenderiye'den çıkaramadı. Ancak bir süre sonra orasını da terkedip çekilmeye mecbur oldular.

Bir süre sonra Fatimiler ikinci defa olarak yine hücum ettiler. Bu sefer saldırı daha başarılı sonuçlandı ve İskenderiye ile Feyyum ellerinde kaldı.

Bir süre sonra El-Mehdi'nin yerine El-Kaaimbiemrillah geçmişti. Kiğlag bunun yanına kaçmış ve El-Kaaim'i intikam kasdıyla bir düziye Mısır'ın fethine teşvik etmiştir. Zaten Mısır'ı almak sevdasında olan El-Kaaim de bir ordu göndermiştir. Ancak bu durumu haber alan Doğuç-oğlu, önlerine asker sevkedip projelerini sonuçsuz bırakmıştır. Bununla beraber İskenderiye ile Said cihetinin bir kısmı Fustat önlerine kadar ilerleyebilmiş olan Fatımiler'in elinde kalmıştır.

Halife, Doğuç-oğlu'na Mısır'la beraber Suriye, Cezire ve Haremeyn'i bile verdi. Said bin Osman'ı Mısır'da polis memurluğunda bıraktı. Halife kendisine hilat gönderdi. «İhşid» lakabını da kullanmasına izin verdi. Mağripliler'in başları İsa bin Ahmedü's-Selimi Ebu Malik isyan etti. Doğuç-oğlu, Saad bin el-Küllem adlı kişiyi üzerine gönderdi. Bunların gemilerini aldılar, kendilerini öldürdüler. Ali bin Bedr gemilere binip Ciziretüs-Sınaa (Tersane adası) önüne geldiler. Doğuç-oğlu gelip önünde durdu. Aralarında Nil vardı. İhşid arada duruyor diye tersaneyi sahipleri ile oradan kaldırıp Mısır-ı Kadime'de Dar-ı Hadicet bintül-Feth adlı yere götürdü. Orada savaş gemileri yapılmaya başladığı zaman bir kadın gelip mal toplamak için adam istedi. Kendisiyle beraber giden

adamlara Dar-ı Hadicet'te bir yer gösterdi. Oradan değerli taşlar, mücevher, kağıt ve başka kıymetli şeyler çıkardılar. Kadın arandı, bir daha bulunamadı. Bunun üzerine tersaneyi buradan kaldırıp yerine bahçe yaptı, adını Muhtar koydu.

Bu sırada Abbasiye Devleti'nin her tarafında ihtilaller başgöstermişti. Valiler bağımsızlık kazanıyorlardı. Suriye ile Arabistan'ın bir kısmını Karmatlar yağmalıyorlardı. Horasan'la Amu Irmağı havzası (Maveraünnehir) Samanlılar'ın eline geçmişti. Afrika Fatımiler'in, Diyarbekir ve Irak Hamdaniler'in, Fars Büveyhiler (Boyalılar)'ın egemenliği altına girmişti. Halifelere ancak Bağdat çevresinde bir ufak arazi ve ismen de Mısır kalmıştı. İşte bu anda Doğuç-oğlu Ebubekir Muhammed bağımsızlığını ilan etti (M. 935, H. 324). Halife bunu kabul ve onaylamaktan başka çare bulamadığı gibi bütün Suriye'yi de Mısır'a ekledi.

İHŞİD DOĞUÇ-OĞLU

Arapça kitaplarda «Ebubekir Muhammed bin Tuğuc» ve «Muhammedü'l-İhşid» diye anılan bu kişi bağımsız olunca «El-İhşid» unvanını aldı. Çünkü bu kişi İhşid adındaki Fargana Türk hükümdarına mensuptu.

4 yıl sonra Halife Er-Raziibillah «Muhammed bin Raik» adlı kişiye «emirü'l-ümera» (beylerbeyi) unvanını vermişti. Bu kişi yalnız Filistin'e sahipti. Bundan memnun değildi. Ordusuyla Suriye'ye geçti. Muhammedül-İhşid'in yani İhşid Doğuç-oğlu'nun orada valisi olan Bedr'i kovdu (M. 940, H. 328). «Eş-Şamat» denilen yere kadar ilerledi. Doğuç-oğlu hemen zaman geçirmeden yerine kardeşi El-Hüseyin'i bırakıp Mısır'dan Farama'ya gelip ordu kurdu. Muhammed İbn Raik'ın ordusu da oraya yaklaşmıştı. Neyse, birkaç prensin, özellikle El-Hasan bin Zahirü'l-Alevi'nin araya girmesiyle iş barış yoluyla düzeltildi. İhşid Doğuç-oğlu Mısır'a döndü. Fakat Fustat'a henüz gelmişti ki, Raik'in tekrar Şam'dan çıktığını, Mısır'ın üzerine yürümek niyetinde olduğunu haber aldı.

Muhammed İhşid'in parası.

Doğuç-oğlu hemen dönüp Suriye'ye vardı. düşmanın ileri kollarını El-Ariş'te karşıladı, hemen hücum etti. Ancak şiddetli saldırı karşısında merkez güçleri mukavemet ettiyse de sağ kanadı hezimete uğradı. Direnen ve bozulmayan merkez güçleri ile saldırıya geçip Raik'ı bozdu. Ordusu bozguna uğrayan Raik hemen Şam'a kaçtı.

Bu, büyük bir savaş idi. Doğuç-oğlu beş yüz esir aldı ve Remle'yi ele geçirdi. Remle'de durdu. Bu savaşta Doğuç-oğlu'nun ikinci kardeşi Hüseyin Şehit oldu. İki ordu arasında çekişmenin devam etmesine rağmen Raik, Hüseyin'in ölümüne çok üzüldü. Hüseyin'in cesedini mumyalattı, kefene koydu ve oğlu Müzahim'le beraber ve bir mektupla İhşid'e gönderdi. Doğuç-oğlu'na kendi bu öz oğlu ile gönderdiği mektupta

başsağlığı dileklerini ileterek özür diledi ve ölümünü istemediğine dair yemin etti. Bir de oğlunu ona bedel gönderdiğini, istediği takdirde kurban edebileceğini yazdı.

Doğuç-oğlu Raik'in oğluna karşı çok iyi davrandı. Mektuptan müteessir oldu, ona hilat giydirdi. Gönlünü ferah tutmasını isteyerek babasına gönderdi. Bu durum barış yapılmasına sebep oldu. İmzalanan barışta yıllık 140 bin altınlık bir vergiye karşılık Şam'ı terketmeye de razı oldu. Remle'den itibaren bütün Filistin'in de kendisine verilmesini, iki taraf esirlerinin iadesini şart koştu. Bu anlaşma yapıldıktan sonra M. 940, H. 329 yılında İhşid Mısır'a girdi.

Halife er-Razi ölüp yerine geçen el-Muttakibillah M. 941, H. 330 yılında Doğuç-oğlu'nu Mısır Emiri tanıdı. Bir süre sonra Raik Hamdaniler tarafından bir savaşta öldürüldü. Bunu haber alan Doğuç-oğlu fırsatı kaçırmayıp Suriye üzerine yürüdü, Şam'ı ve bütün Şam uyruğu altındaki yerleri egemenliği altına aldı.

Bu suretle Doğuç-oğlu'nun kuvveti artmıştı. M. 942, H. 331 yılında bütün türelere ve askerlerine oğlu Ebul-Kasım Onuçur Muhamed'i veliaht olarak tanıttı. Bu ad bazı Arapça tarih kitaplarında «Abuhur», Onuçur, Önüçur diye yazılmaktadır.

H. 332 yılında Bağdat'ta büyük bir isyan oldu. Türk askerinin keyfine göre aralarından birine verilen «emirü'l-ümera»lık makamı fiilen halifelerin makamından yüksek bir makam olmuştu. Bu sırada emirü'l-ümera Tuzun (Tosun'un diğer bir şekli) adında bir Türk idi. Tuzun Halife'yi avucunun içinde iyice sıkıyordu. Halife nihayet başkentini bırakarak Tuzun'dan kaçıp Musul'a sığınmıştı. Oradan Hemedan türelerinden Nasrüd-devle ile Seyfüd-devle'den yardım rica etti.

Bu iki türe kuvvetlerini birleştirip Halife ile beraber Bağdat üzerine yürüdülerse de Tuzun bunları bozdu. Kaçıp Musul'a geldiler. Halife Hamdan (Hemedan) türelerine kaftan (hilat) giydirdi. Ne yapsın, Arap Halifelerin çoktan beri başka birşey verebildikleri, yapabildikleri yoktu. Servetleri, iktidarları kaftan ve unvandan, insanları bunlardan ibaretti.

Halife Musul'dan Rakka'ya geldi. Oradayken Tuzun'dan Bağdat'a gelmesi hakkında bir davet aldı. Halife Hemdaniler'in cesaretlerinin kırıldığını gördüğünden Emirü'l-Ümera'nın davetini kabul etti ise de bu olayları işiten Doğuç-oğlu acele Rakka'ya gidip Halife'ye Mısır'a çekilmesini teklif etti. Halife kabul etmedi. Kendisine gerekli olan parayı vermek suretiyle yalnız Halife'den Bağdat'a gitmeyeceğine dair söz aldı. Tuzun Halife'nin böyle kuvvetli savunucular bulabilmesi ihtimalinden korkarak gelip ayağına kapandı. Bağlılığını ve saygısını gösterip kandırarak Halife'yi Bağdat'a götürdü. Fakat Bağdat'a varır varmaz indirip yerine El-Müstakfiallah'ı geçirdi. Bu da indirilip yerine El-Muti'i-billah çıkarıldı.

Halife El-Muttaki kendisini dinlemeyip Bağdat'a gittikten sonra Doğuç-oğlu bir süre daha Şam'da kalıp sonra Mısır'a döndü. Seyfüddevle bin Hemdan Hemdaniler'le Halep üzerine yürüdü. Halep'te İhşid adına Yunusül-Muntafi komutandı. Halep'i aldı. Hemdanı ordusunun komutanı Mısır'dan İbrahimül-Okayli'yi de kovalayıp Sarmin ile Magarra arasında onu da bozguna uğrattı. Şam'ı ele geçirdi. Halka pek zulüm

yaptığından bu Şamlılar Doğuç-oğlu'ndan yardımlarına yetişmesini rica ettiler.

Doğuç-oğlu azat ettiği kölelerinden ve en çok güvenini kazanmış olan Kafur'u büyük bir ordu ile Suriye'ye gönderdi. Seyfüd-devle bu ordunun önüne çıktı. Bir cuma günü iki ordu karşı karşıya geldiler. Hemdaniler cuma günü savaş yapılmasının yasak olduğunu bildirerek ordugahı bırakıp civar köylere dağıldılar. Kafur bunları bastırdı. Hepsini perişan edip bütün eşyalarını ele geçirdi.

Seyfüd-devle Humus'a kaçtı. Kovalandığını anlayınca tekrar kaçıp Hama üzerinden Rostu'ya geldi. Kafur arkasından yetişti. Seyfüd-devle bekleyip onu Rostu köprüsünü tekrar ve büyük bir hezimet içinde geçmek zorunda bıraktı. Mısır askerlerinin çoğu Ases çayında boğuldular. 4 bin esirle Kafur ordusunun eşyası bu sefer de Hemdaniler'in eline düştü. Kafur da oradan Humus'a ve sonra Şam'a kaçtı. Bu haberi alan Doğuç-oğlu kuvvetli bir ordu ile Mısır'dan kalkıp Magarra (Maarra)'ya geldi. Seyfüd-devle ümitsiz idi, fakat son bir gayret göstermeye kalkıştı. Önce hazinelerini, haremini, eşyasını, esirlerini Irak'ta güvenli bir yere gönderdi. Sonra İhşid'in üzerine yürüdü. İhşid Kineserin'de mevzilenmişti. Ordusunu ikiye ayırıp kargılıları ileri kola koydu. Kendisi de 10 bin kişilik seçme bir ordu ile dümdarda durdu.

Seyfüd-devle Doğuç-oğlu'nun ileri kolunu bozguna uğratıp dümdara hücum etti. Ancak dümdar sebat etti ve savaşı kazandı. Bu sebat Doğuç-oğlu'nu büyük bir mağlubiyetten kurtardı. Seyfüd-devle'ye karşı kazanılan bu başarı Doğuç ordusunun eşyasını elde etmekten başka bir şeye yaramadı.

Seyfüd-devle ayrılıp Mobec denilen yere gitti ve köprüyü yıktı. Irak'a girip Rakka'ya vardı. Oysa Doğuç-oğlu zaten oraya gelip mevzilenmişti. İki ordu günlerce karşı karşıya kaldılar. Aralarında yalnızca Fırat vardı. Sonunda görüşmelere girişilip aralarında barış yapıldı.

Bu barışa göre Irak, Halep, Humus Seyfüd-devle'ye; Humus'dan aşağı bütün Suriye Doğuç-oğlu'na kaldı. İki devleti ayırmak için doğal bir sınır olmadığından, Cuşna ile Lebve mevkileri arasında bir hendek kazıldı. Doğuç-oğlu'nun böyle müsamahali davranmasına sebep yaşının 69 sularını bulmuş olmasıydı. Artık savaşın zahmetlerine dayanamıyordu. Zaten bir yıllık ömrü kalmıştı.

Bu barışı kuvvetlendirmek için Seyfüd-devle Doğuç-oğlu'nun kızıyla evlendi. Bu iş de bittikten sonra iki hükümdar memleketlerine döndüler. Fakat az bir süre sonra Hemdaniler barışı bozdular. Bunun üzerine Doğuç-oğlu gelip Hemdaniler'i birçok savaşta bozguna uğratıp Halep'i bile ele geçirdi. Bu sırada Halife El-Muttaki indirilip yerine El-Müstekfi, o da tahttan düşürülüp yerine El-Mutifullah (H. 334) geçirilmişti.

DOĞUÇ-OĞLU'NUN ÖLÜMÜ

Doğuç-oğlu M. 946, H. 334 yılında ve 70 yaşında Şam'da hastalanıp öldü. Kudüs'e defnedildi. İki yılık valiliği de hesaba katılınca 12 yıl hükümdarlık yapmıştır. Yerine oğlu Ebul-Kasım Muhamed Onuçur geçmiştir.

Bu kişi de milletdaşları Türkler gibi, kanı, cinsi gereği pek cesur ve kahramandı. Askerlik sanatında büyük bir yeteneğe ve becerilere sahipti. Büyük hünerler gösterirdi. Sonucu büyük bir çabukluk ve üstün bir zeka ile kestirirdi. Mevcut durumdan ortaya yeni çıkan gelişmelerden yararlanmayı pek güzel bilir ve öldürücü ya da bitirici kararını ani bir surette uygulardı.

Bundan başka Doğuç-oğlu diğer birtakım büyük becerilere de sahipti. Gayet işbilir ve tedbirliydi. Askerine iyi bakardı. Bağışı boldu. Ağırbaşlı ve alçakgönüllü bir kişiydi. Devletin işlerinde çok dikkatliydi.

Halife el-Muti'nin parası.

Savaşta ne kadar cesursa ve kendine ne kadar güvenirse sarayında da o kadar korkak ve güvensizdi. Sarayın da daima 8 bin silahlı köleden oluşan bir hassa ordusu beslerdi. Her gün bunun bin kişisi sarayın etrafında nöbet tutardı. Aynı bir odada, yahut aynı bir çadırda geceyi geçirdiği yoktu. Onun nerede uyuduğunu bilen olmazdı. Böyle yapması bir kusur, bir korkaklık değil, o zaman için çok gerekli pek güzel bir tedbirdir. Bunun da onun zekasının büyüklüğünü yönetim konusundaki ustalığını ortaya koyar.

Doğuç-oğlu 400 bin kişilik bir orduya sahipti. Kurduğu Türk İmparatorluğu Dolun-oğlu'nunki gibi Mısır, Filistin, Suriye, Irak ile Arabistan'ın büyük bir kısmını içine alıyordu.

Doğulu Hıristiyanlar, bu kişiyi büyük ordusunu beslemek için Hıristiyanlar'dan haksız vergiler aldığını, bunun için kiliselerin kendilerine ait birçok şeyi sattıklarını söyleyerek itham ederlerse de daha çok güvene layık, İhşid ile çağdaş olan ve M. 957, H. 346 yılında Kahire'de vefat eden El-Mesudi adındaki tarih yazarına göre o masraflarını keşfettiği hazinelerle yapmıştır. El-Mesudi bu konuda söyle diyor: Doğuç-oğlu bir düziye define keşfiyle uğraşırdı. Firavunların mumyalarıyla beraber gömülü olan hazineleri bulmak için birçok yerlerde toprağı kazdırırdı. Araştırdığı yerleri de pek derin kazdırdı. Bir yerde derince kazıldıktan sonra geniş bir salon bulundu. Bu salon hayret uyandırıcı bir biçimde süslenmişti. Salonda genç, ihtiyar, çocuk, kadın birtakım heykeller vardı. Bunların gözleri değerli taşlardan yapılmıştı. Bir kısmının yüzleri altın, diğer kısmının gümüş idi...»

Bu tarihçinin anlattıkları sözü diğerlerinin iddialarından daha akla uygun ve doğrudur. Mısır'da gerçekten de firavunlarla defnedilmiş böyle hazineler çoktu. Nitekim Dolun-oğlu da defineler bulmuştu.

EBU'L-KASIM ONUÇUR MUHAMMED

Doğuç-oğlu'nun sağlığında velihat olan oğlu Ebul-Kasım Muhammed'e bazı tarihçiler «Hur babası» (Ebu-Hur) lakabını verirler. Eğer «Onuçur» olmayıp da Ebuhur ise «hur» Türkçe'nin Doğu ciheti şivelerinden birinde «memduh» (övülmüş, methedilmiş) anlamındadır.

«Onuçur»un manasına gelince Ez-Zehebi «İber» adındaki eserinde bunun «Mahmud-ı makam» (Yüce Makam) demek olduğunu söylemektedir. Onuçur, babasının tahtına çıktığı zaman henüz çocuktu. Babasının güvenine sahip bir veziri olan Kafur kendisine vasi oldu.

Kafur İhşid tarafından 18 altına satın alınmış, zenci ve enük (hadım) idi. Genç hükümdara gerçekten baba gibi muamele etti. Sadık bir vasi oldu. İlk işi Mısır'ın Maliye Bakanı Ebubekir Muhammed'i azletmek oldu. Çünkü bu kişi hakkında şikayetlerde bulunuyorlardı. Yerine doğru olduğunu bildiği Mardinli Muhammed'i atadı. Sonra genç hükümdarı alıp M. 946, H. 335 yılında Mısır'a döndüler. Doğuç-oğlu'nun ölümünü ve Onuçur'un Mısır'a geldiğini haber alan Seyfüd-devle fırsat zamanı geldiğine hükmederek kayını aleyhine hareket etti. Gelip Şam'ı ele geçirdi. Kafur büyük bir ordu ile koşup Remle'ye kadar ilerlemiş olan Seyfüd-devle'yi orada bozguna uğrattı ve Berka'ya (Rakka'ya) kadar kovaladı. Şam'ı tekrar eline geçrdi.

Onuçur zamanında bundan başka savaş olmadı, geri kalan günleri rahat geçti.

Yalnız 10 yıllık bir rahattan sonra yani M. 856, H. 345 yılında Nübe hükümdarı Mısır toprağına tecavüz edip Assuvan'a kadar geldi. Buraları yakıp yıktı. Kafur karadan Muhammed bin Abdullah'el-Hazan komutasında bir ordu ve gemilerle Nil'den bir başka ordu gönderdi. Aynı zamanda Kızıldeniz'den de diğer bir orduyu sevk etti. Bu ikinci ordu Kızıldeniz sahiline çıkıp oradan Nübe ordusunun arkasını kesmekle görevlendirilmişti. Gerçekten Nübeliler önden ve arkadan vuruldular. Asuvan'ın 50 fersah ötesinde bulunan Rim (şimdiki İbrim, Ebrim) istihkamını terkedip kaçan canını kurtarabildi.

Bundan sonra da başka bir olay olmadı. Onuçur büyüyüp işleri eline aldı. Bu duruma kızan Kafur M. 961, H. 349 yılında zilkade ayında Onuçur'u zehirleyerek öldürdü. Yerine Kardeşi Ali'yi geçirdi. Ali «Ebul-Hasan» lakabını taşıyordu.

Onuçur 14 yıl, 10 gün salatant sürdü.

EBUL-HASAN ALİ

Bu kişi Doğuç-oğlu'nun ikinci oğludur. Kafur buna vasilik etti. Zamanında önemli bir şey olmamıştır. Selefi ve kardeşi gibi bunun da tarih bakımından adı meşhur değildir.

Halife El-Muti Ebul-Hasan Ali'ye Mısır ve Suriye'den başka Hicaz'ı da verdi.

M. 963 H. 352 yılında Mısır'da şiddetli bir kıtlık oldu. Mikyas-ı Nil (Nil ölçeği) kıtlıktan evvelki yıl ancak 15 zira'a çıkmış (zira; dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü. 75-90 cm. arasında değişen uzunlukları vardır.) ve gelen yıl ise 15 zira'dan 4 parmak aşağıya kadar çıkıp araziyi de sulamadan birden yine inmiştir. Tam 9 yıl Mısır ve Mısır'a ait vilayetler kıtlık içinde inlediler.

İskenderiye'ye ve sahile Mağripliler saldırdılar. Aynı zamanda memleket yine çalkanmaya başlama işaretleri gösteriyordu. Ebul-Hasan Ali ile vasi Kafur arasında uyumsuzluk da başlamıştı.

M. 965, H. 354 yılında bir savaş belası da bunun üstüne aşılanıyordu. İstanbul'un Bizanslılar'ı II. Nikofor Fokas dönemi olan bu zamanda büyük kuvvetlerle Suriye'ye girdiler. Seyfüd-devle bin Hemdan'ı bozup o zaman ona ait olan Halep'i ele geçirdiler. İhşid Devleti adına Şam Valisi olan Daleymül-Ökezli (Dalim el-Evgezli) 10 bin kişiyle Hemdaniler'in yardımına koştu. Bunu haber alan Nikofor geri çekildi.

Ali M. 965, H. 355 yılının muharrem ayında vefat etti. Kudüs'e defnolundu. Yerine Vasi Kafur geçip «El-İhşidi» unvanını aldı. Zaten iki hükümdar zamanında bağımsız hareket ederdi. Şimdi resmen bağımsız oldu.

Ali 5 yıl, 2 ay, 2 gün saltanat sürdü.

İHŞİD KAFUR

Arapça kitaplara göre «Ebul-misk Kafurül-İhşidi» denilen Doğaç-oğlu'nun bu kara kölesi tahta geçince Bağdat'taki Halife El-Muti'nin etkinliğini tanımak yolunu tutarak kendisinin saltanatını Halife'ye oyanlattırdı.

Bu suretle hareketini meşru kıldı. Zaten saltanatı da İhşidiler adına almıştı. Halife bu hareketten memnun olup Kafur'a «El-Aliibillah» lakabını verdiyse de Kafur alçak gönüllülük göstererek kabul etmedi. Mısır, Suriye ve Hicaz'a hükmetti. Eba El-Fazl Cafer bin el-Farran'ı vezir yaptı.

Zamanında Fatımiler Said'in önemli bir kısmını elinden aldılar. Zaten Feyyum'a ve İskenderiye'ye çoktan egemen olmuşlardı. Artık Mısır'ın diğer taraflarını da istilaya başlamışlardı. Bu sırada Kafur M. 968, H. 357 yılında cemaziyelevvel ayının onuncu günü öldü.

Kafur evvelce söylediğimiz gibi bir siyah köle idi. Doğaç-oğlu onu 18 altına satın almıştı. Hem de hadım edilmişti; fakat zeki, sadık ve gayretliydi. Efendisinin ilgisini ve sevgisini kazanmanın yolunu bilmiş, bu suretle vasiliğe, sonra da hükümdarlığa kadar çıkmıştı.

Bir düziye Fatımiler'e, Bağdatlılar'a yani her iki Halifeye de hediyeler göndermekle, onları idareye çalışmakla meşgul olmuştur. Büyük bir hükümdar iyi bir insandır.

Kafur bilimi severdi, bilginleri himaye ederdi. Şairleri bağışlara boğdu. Bağışları devam ettikçe onu öyle övdüler ki, göklere çıkardılar. Bağışlar kesilince ise aleyhine ağır hicivler yazıp onu yerin dibine geçirdiler. Bu şairlerin en ileri geleni el-Mütennebi (Mutannabi)dir. Bu şair önce bağışlar alıp Kafur'un birinci meddahı iken bağış kesilince Mısır'dan kaçmış, Kafur aleyhine meşhur hicviyeler yazmıştır. Bu hicviyelerinde şair «kafur» denilen madenin bizim Acem'in eski şiirlerinde meşhur olan ak-rengi ile bu Zenci'nin rengi arasındaki noktayı diline dolamıştır.

Bu şiirleri aradımsa da ele geçiremedim. Vaktim olup daha arasaydım elbet bulurdum. Fakat yazdığım böyle uzun bir eserde, böyle bir ayrıntı için uzun uzadıya zaman sarfetmek mümkün olmuyor.

2 yıl, 4 ay saltanat sürdü.

Yerine Ebul-Hasan Ali'nin oğlu Ebul-Fevaris geçmiştir.

EBUL-FEVARİS AHMED

Bu kişi Arapça kitaplarda «Ahmed Ebul-Fevari bin Ebul-Hasan Ali bin Muhammed el-İhşidi» adıyla kayıtlı olan bir kişidir. Yani Ebul-Hasan'ın oğlu, Muhammed'in torunudur. Kafur'un yerine tahta çıktığı zaman ancak 11 yaşındaydı. Böyle bir çocuk tabii hükümdarlık yaparak egemenliğini yürütemezdi. Hele türelerin, beylerin, devlet adamlarının bağımsızlık peşinden koştukları böyle bir zamanda bunun bu durumundan yararlanan amcazadesi Hasan Abdullah bin Doğuç Suriye'de bağımsızlığını ilan etti. Oradan kendisini Karmatlar kovunca Ahmed'i alaşağı etmek niyetiyle Mısır'a geldi.

Ebul-Fevaris ordunun komutanlığını dedesinin kölesi Şümuli'ye, maliye işlerini de Cafer bin el-Fazl'a verdi. Katibi Caber er-Riyahi'yi de vezir yaptı. İhşid ailesi birbirine girdi. Her taraf karıştı.

İşte bu durumlar Mısır'la diğer vilayetler arasındaki bağı kopardı. Kargaşalık, düzensizlik son derecesini buldu. Bundan bıkan türeler ve devlet adamları Fatımiler'e müracaat ettiler. Bu da Fatımiler'in beklediği şeydi. Bunun üzerine Fatımiler'in hükümdarı el-Muizz, komutanı Cevher el-Sakli ile ve 100 bin kişilik bir ordu ile Kayrevan'dan kalkıp Berka'dan geçerek Mısır'a geldi. İskenderiye'yi, Cize'yi, Mısır'ı savaşmadan aldı. Ebul-Fevaris ve devlet adamlarını öldürdü. Kayravan'a mal ve ganimetler yolladı. İşte bu suretle Fatımiler İhşid devletini aldılar. Hasan Suriye'ye kaçıp Şam şehrini ele geçirdi. Ahmed bin Ebul-Hasan Ali de tahtından indirildi. (M. 69, H. 358).

İşte böylece İhşidliler Devleti de yıkılıp yerine Mısır'da Fatımiler Devleti kuruldu. Yani Türk Devleti enkazı üzerine Faslı bir devlet oturdu. Bu suretle Mısır'da Türk saltanatına ilk arıza ve ara ansızın ortaya çıktı.

İHŞİDLİLER ZAMANINDA MISIR

Bunlar uygar bir üretim meydana getirmemişlerdir. Zamanları Mısır istilasını kurmuş olan Fatımiler'in hücumlarına tesadüf etmiş, onlarla uğraşmakla geçmiştir.

İhşidliler Devleti 54 yıl, 24 gün devam etmiştir. Bunlardan 6 hükümdar gelmiştir.

3- FATMALILAR

(Fatımiler, Fatımiyye Devleti, Araplara göre El-Fevatım, El-Fatımiyyun.)

Fatımiler Mağrip'de Fas şehri civarında yerleşmiş «Kerame» (Kurama) adındaki Arap olmayan, aslı Fas'lı olan, bir kabileye mensupturlar. Doğrudan doğruya Hazreti Ali Sülalesi'nden altıncı imam olan İsmail'den geldiklerini, bundan dolayı Hz. Fatma (Fatıma) ile Peygamber'e mensup olduklarını iddia ederlerdi. O zaman herkesin, her devletin şeref ve kuvvet bulabilmek, amacıyla başarılı olmak için Peygamber'e mensubiyet iddiasında bulunması moda idi. Bu da böyle bir (o kategoriden, ona benzer) iddialardandır. Bunlar Hz. Fatıma'ya nisbetle kendilerine «Fatımi» derlerdi.

Şöyle bir söylenti vardır: Peygamber'in vefatında Hz. Ali Hz. Ebubekir'e biat etmemişti. Fakat Hz. Ömer'in tehdidi üzerine bir süre sonra biatı kabul etmişti.

Hz. Ali halife olunca Müslümanlar iki takım olup biri ona, diğeri Emeviler'e taraftar olmuşlardı. Birincilere «Şi'ay-i Ali» (Ali taraftarları), ikincilere «Şi'ay-ı beni Ümeyye» (Emeviler taraftarları) denmişti. Bu ikilik gittikçe alevlenmiş, Hz. Ali camide namaz kılarken öldürülmüş, oğlu Hz. Hasan Yezid'in evlenme vaadiyle karısı tarafından zehirletilmiş, diğer oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da başı kesilmişti. İki taraf birbiri aleyhinde her türlü araca başvuruyordu. İşte bu şekilde ikilik hasıl olunca birincilere «Şii» yahut «Alevi», ikincilere «Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat» (yani Sünnet ve İcma-i Ümmet'le iş görür) denmiştir. Aleviler, «Cenab-ı Hakk'ın hakk sahibi imamı bir gün göndereceğini, bu imamın gasıbları bitirip Beyt-i Resulullah'ın (Peygamber'in evinin) şerefini iade edeceğini» söylerler. İşte bu imam Mehdi'dir. İslam tarihinde bir çok önemli şahsiyet ve pek çok kişi ikide bir ortaya çıkıp siyasi roller oynamıştır. Bütün bu Mehdi'ler bu inancın, bu propagandanın yavrusudur.

Şiiler'den Ebu Abdullah El-Şii adında biri Berberistan'da (Bilad-ı Berber, Kuzey Afrika) «Cafer-ı Sadık neslindendir» diye Ubeydullah bin Muhammed adında biri için propaganda yapmış ve ona Mehdi adını vermişti. Bu progaganda sonunda başarılı olmuştur. Gerçekten bu adam sonradan «El-Mehdi» lakabını taşımıştır. İşte bu suretle Mağrib'de Fatımiler Devleti teşekkül etmiştir.

Tarihçilerin büyük bir çoğunluğu bunların Hz. Ali Sülülesinden oldukları hakkındaki görüşü kabul etmezler. Doğrusu biraz önce dediğimiz gibi bunların aslı Fas'lıdır. Böyle bir görüş şiiliğin politika başarısına alet edilmiş olmasından meydana gelmiştir.

Fatımiler'e İsmaililer, Ubeydiler, Aleviler bile denilmektedir.(*)

Fatımiler'in reisleri M. 910, H. 298 yılından beri Fas tarafında hükümetini genişletmeye başlamıştı. Bu kişi devletini Ağlebiler ve İdrisiler enkazı üzerine kurmuştu. Zaten daha kendisinden önce bu Ağlebiler ve İdrisiler hem Bağdat Abbasilerinin, hem de Endülüs Emevileri'nin boyunduruğunu atmış, bağımsız olmuşlardı.

Gittikçe Doğu'ya doğru ilerleyerek Fatımiler'in başı (M. 893, H. 280 yılında) Ebu Muhammed Abdullah Kayravan'ı ele geçirdi. Bu zamana kadar «Allah-kulu» manasına gelen «Abdullah» lakabını değiştirip «Allah'ın kulcuğu» manasına gelen «Ubeydullah» lakabını takındı. İşte bu Ubeydullah'a nisbetledir ki, bunlara «Devlet-i Ubeydiyye», Beni Ubeyd» demişlerdir. Ubeyd artık kuvvetlendiğini görerek aynı zamanda kendisini «halife» de ilan etti, adına bir de «El-Mehdi» sözünü ekledi. Yani «Halife Sülalesi imamlarının sonuncusunun adının «Mehdi» olmasıdır. Bu da Fatımiler'in Hz. Ali Sülalesi'nden oldukları iddiasından dolayı güzel bir ad idi.

Artık Ubeydullah El-Mehdi tek halife olduğunu iddia ediyordu. Oysa o zaman yeryüzünde bunlarla beraber üç halife ve halifelik vardı: Irak'da ve Bağdat'ta Abbasiler, İspanya'da Kurtuba'da Emeviler, Kuzey Afrika'da Kayravan'da Fatımiler.

Bunlardan her biri kendisinin meşru halife olup diğerlerinin «kezzab» (çok yalancı) olduklarını iddia ediyor, birbirini tanımıyorlardı. Fatımiler Kayravan'dan sonra artık Mısır'a göz diktiler. Ubeydullah el-Mehdi 3 yıl sonra Mısır üzerine oğlu Ebul-Kasım komutasında 40 bin kişilik bir ordu gönderdi. Bunları üçe ayırıp sevketti. El-Mehdi Mısır'ı çok istiyor, artık bu ordu ile o zengin memleketi avucu içine alacağından emin bulunuyordu.

Ordularının üçü de yukarıda söylediğim gibi bozguna uğrayıp perişan oldu. El-Mehdi bu felakete rağmen fikrinden vazgeçmedi, yalnız tasarılarını ileri bir tarihe bıraktı.

Hükümeti için Kayravan (Keyruvan, Kiyravan) iyi, güvenli bir başkent olmadığından «Mehdiyye» adıyla yeni bir şehir, bir başkent yaptı. Fakat kafasındaki tasarılara göre bu başkent geçici idi. Onun tek istediği kendi devletine Mısır'ın başkentini başkent yapmaktı.

Bu proje ne El-Mehdi, ne de kendisinden sonra gelen ilk iki hükümdar tarafından da gerçekleştirilemedi.

Mısır'a ikinci bir hücum yaptı. Bu saldırıda daha çok muvaffak oldu. Bu sefer İskenderiye ile Feyyum elinde kaldı. Mısır seferlerinin başarısızlığına ilkinde Berberistan'da ortaya çıkan kıtlık, ikincide orduda başgösteren veba salgını sebep olmuştu.

(*) İslam tarihinde önemli yer işgal eden bu cereyan hakkında buradaki bilgi, bir tarih kitabı için yeterlidir. Ancak bu konuda geniş bilgi edinmek isteyenler İslam tarihiyle ilgili epeyce yekun tutan yayını tarayabilirler. Biz burada «İslam Ansiklopedisi»nin konu ile ilgili maddeleri ile, eski Darülfünun Felsefe Müderrislerinden Ahmet Hilmi (Filibeli, Şehbender-zade) Efendi'nin «İslam Tarihi» adlı eserininin, Üstad Ziya Nur Bey'in «istidrat» ve «şerh»leriyle ve latin harfleriyle yayına hazırlayıp Ötüken Yayınevi'nce 1974 yılında basılmış olan nüshasına başvurulmasını tavsiye ederiz. (Toker-Yayın Komisyonu.)

Kendisini hiç yoktan hükümdar yapan Ebu Abdullah'ı saltanatı elinden alır korkusuyla öldürttü. Bu suretle gördüğü iyiliğin karşılığını kendine yakışır bir surette ödedi!

24 yıl saltanat sürdükten sonra Ubeydullah 63 yaşında öldü (M. 934, H. 322).

Yerine büyük oğlu Ebul Kasım Muhammed «El-Kaaimibiemrillah» unvanıyla geçti. Bu kişi babasının mülkünü muhafaza ettiği gibi buna daha başkalarını da ilave etti. Bunun gönlü, dimağı ülkesini büyültmek arzularıyla yanardı. Ahmed bin Hığlag bu kişinin yanına kaçmıştı. Öç almak hırsı taşıyordu. El-Kaaimibillah'ı Mısır'ın üzerine saldırtmak için kışkırtır dururdu. Bu düşünce zaten Fatımi hükümdarının istediği şeydi. Hemen Mısır üzerine bir ordu sevkettiyse de bundan haberi olan Doğuç-oğlu karşılarına gönderdiği bir ordu ile Fatımiler'i bozguna uğratıp, bu saldırının önünde durdu. Bununla beraber İskenderiye, Said'in büyük bir kısmı Fatımiler'in elinde kaldı. Fatımiler bu defa da Fustat önlerine kadar gelmişlerdi.

El-Kaaimbiemrillah da Mısır seferinden şimdilik vazgeçip bunu uygun bir zamana bıraktı.

El-Kaaimbiemrillah'ın ilk devri parlak olmuşsa da babası gibi bütün saltanatı mutlulukla geçirmemiştir. Son zamanlarda her tarafta isyanlar olmuştur. En yetenekli veziri Ebu Yezid isyan etmiş, birçok taraftar bulup bir hayli kuvvetlenmiş, El-Kaaim'i Mehdiyye şehri duvarları içine sığınmaya mecbur etmiştir. Ancak Mehdiye'nin istihkamları şahsını saldırıdan koruyabilmiştir. Nihayet orada birçok aydan beri kuşatına altındayken M. 946, H. 334 yılının Şevval ayında ölmüştür.

12 yıl saltanat sürmüştü. Ölmeden önce oğlu İsmail Ebu Tahir'i veliaht olarak atamıştı. Yerine bu kişi halife yapılmış ise de taraftarları azdı. Tahta geçince «El-Mansur-billah» unvanını aldı. Bazı tarihçiler ise «El-Mansur Bi-Nasrullah» derler. Babasının ölüm haberi kaleden dışarı yayılmadan önce güzel söz söyleme becerisinden yararlanıp taraftarlarını çosturdu. Bu kişi gayet güzel nutuk söylerdi. Diliyle askerine böyle bir sadakat, öyle bir kahramanlık kazandırdı ki, bir gün onların başına geçip kaleyi kuşatanların üzerine ansızın saldırdı. Düşmanını perişan etti. Ebü Yezid ile avanesini cezalandırarak babasının intikamını aldı.

Aynı yılda Cezayir'in doğu kısmında bir şehir kurdu. Bu şehre kendi adını vererek «Mansuriye» dedi.

Bu kişi yedi yıl Fatımiler tahtında oturduktan sonra M. 953, H. 341 yılında Şevval ayında öldü. Yerine oğlu Mad Ebu Temim geçti.

Ebu Temim tahta geçince «El-Muizzüd-dinillah» unvanını aldı. Bu kişi yetenekli ve becerikliydi. Tahta geçer geçmez ecdadının o kadar zahmetler sarfettikleri halde alamadıkları Mısır'ı zaptetmek için ciddi surette hazırlıklar yapmaya başladı. Mısır seferi için yollara kuyular kazdırdı, hanlar yaptırdı. Mısır'da Kafur ile Ebul-Hasan arasındaki uyuşmazlık kendisine uygun bir fırsat gibi gelmişse de Kafur'un tahta çıkmasıyla düşüncesinden vazgeçti ve bu tasarısını ileri bir tarihe erteledi. Bununla beraber Kafur zamanında Said'in büyük bir kısmını ele geçirdi.

Kafur'un son günlerinde Şii olan Karmatlar Mısır'a hücum ediyor, Abbasi Halifeleri Mısır'a yardım edemiyorlardı. Mısır acz ve perişanlık içindeydi. El-Muizz tekrar Mısır seferine hazırlandı. Topladığı ordunun komutanlığını Cevher adında bir kişiye verdi. Bu ordu 100 bin askerden oluşuyordu. Savaş aletleri mükemmeldi. Cevher'e savaş masrafı olarak 24 milyon dinar da verdi.

Bu kişi Arapça yazılı tarihlerde «Cevherü'l-Sakli» adıyla anılır. Cevher için bazı tarih yazarları Rum diyor, bazı Araplar'ın Sicilya adasına «Sekilye» demesinden ve Cevher'in el-Sakli (Sekılı) lakabını taşımasından onun Sicilya'lı bir dönme olduğu da söyleniyor. Bu kişi Fatımiler'den El-Mansur'un azat edilmiş kölesiymiş. Bu kelimeyi Arapça kitaplarda «El-Sakli», «El-Sekılli», «El-Sakalli» şeklinde üç türlü yazılı gördüm. Eğer buna bakılırsa bu Türkçe «sakal sahibi olan», «sakallı» demektir. Bu halde bu kişinin Türk olması gerekir. O zaman Mısır ve Afrika'da Türkler'in bulunmasından, Mısır'dan Fatımiler'e kaçan Türkler olduğundan, Köleler'in Türklerden alınması adeti yaygın bir durumda olduğundan, Fatımiler'de de Türk köleler kullanıldığından bu görüş pek uzak bir şey değildir. Ancak bence onun Sicilyalı olduğunu kabul etmek gerekir.

FATIMİLER MISIR'DA

Muizz Cevher'e acele edip işi bitirmesi hakkında kesin emir vermişti. Çünkü o sırada Nübe Hükümdarı da Mısır üzerine yürümeye başlamış, hatta Assuvan'a kadar gelmişti. Bu girişimi sonuçsuz bırakmak istiyordu. Gerçekten bu sırada zavallı İhşid Devleti kargalar tarafından yenmeye hazırlanmış bir kadavra haline gelmişti. Nübe'nin önemsiz kralları bile Mısır'a saldırmaya cesaret ediyorlardı. Nübe Hükümdarı Assuvan şehrini yıkmış, halkını kısmen kesmiş, kısmen de esir alıp götürmüştü.

Bu sırada Kafur ölmüş, türeler, beyler Fustat'ta birbirine girmiş, tahta küçük bir çocuk oturmuş, hükümdarın akrabasından Hasan Suriye'de birtakım karışıklık çıkarmıştı. İşte bu durum Cevher'in hareketini kolaylaştırmıştı. Cevher Fustat üzerine yürüyordu. İhşidliler Hükümdarı, karşılarına derme çatma ordu göndermişti. Cevher bunları tepeleyip Fustat önlerine kadar ilerlemişti. Bu sırada İhşid devlet adamları Fatımiler'i davet edip şehri ve bütün Mısır'ı teslim edeceklerini bildirdiler. Fatımiler umulmayan ve kudret helvası gibi olup gökten ayak ucuna düşen bu teklife mal bulmuş Mağribi gibi sevindiler. Çünkü bu büyük bir nimetti. Bir iki defa Fustat önlerine kadar gelmişken elleri boş dönmeye mecbur olmuşlardı.

Mısır beyleri Mısır'ı savaşmadan Fatımiler'e teslim ettiler. Bu suretle Fatımiler ne zamandan beri ele geçirmek istedikleri yağlı avı avlamış oldular.

Cevher M. 969, H. 358 yılında Ramazan ayında Fustat'da Amr Caminde Fatımiler Halifesi El-Duizzüd-dinillah adıyla hutbe okutturdu. İşte bu tarihten itibarendir ki, Mısır'da Fatımiler saltanatı başlar.

Fatımiler Devleti bundan 86 yıl önce kurulmuş bir Fas devletiydi. Şimdi Mısır devleti olmuştur. Bu sırada Fatımiler Halifelerinin devleti

bütün sahilleriyle beraber Fas, Cezayir, Tunus, Trablus ve Bingazi'yi Malta, Sardunya ve Sicilya adalarıyla Akdeniz adalarından birçoğunu içine alan geniş bir imparatorluktu.

MAAD (MAGAD) EBU TEMİM MUİZZÜD-DİNİLLAH

Bu kişi El-Kaaimbiemrillah'ın torunu, El-Mansurbillah'ın oğludur. Bu kişinin komutanı Cevher el-Sakli (Sekılı) Mısır'ı ele geçirdikten sonra Cafer bin Fellah adında bir komutanı Remle'ye çekilmiş olan Hasan bin Abdullah bin Doğuç'un takibine Suriye'ye gönderdi. Yapılan savaşta Hasan esir alınıp Muizzüd-din'e gönderildi. Cevher bunun üzerine Taberiye'ye gitti. Taberiye halkı Muizz'e bağlanmayı kabul ettiler. Sonra Şam'a kadar varıp onu da ele geçirdi. Muizz adına orada da hutbe okuttu. Şam'da Eş-Şeri Ebul-Kasım bin Yali el-Haşimi vardı. Bu fethin ikinci haftasında halkı başına toplayıp isyan etti. Ve Abbasiler'in rengi veçhile siyah giyip hutbeyi onlar adına okuttuysa da Cafer bin Fellah bunlarla savaştı. Mağrip askeri Şamlılar'ı itaat altına alıncaya kadar vurdu, kesti, her fenalığı onlara uygun gördü. (H. 359). Sonunda Eş-Şerif Ebul-Kasım bin Ebu Yayi'yi yakalayıp Mısır'a gönderdiler. Şamlılar Hz. Ali soyunu sevmiyor, Şiiler'den nefret ediyorlardı. Zorla onları Şii yaptı. Halep'i ele geçirdi. Sonra dönüp Nübe taraflarını fethetti. Mekke ve Medine de Fatımiler'e bağlandı.

Artık Mısır'dan Abbasiler'in siyah renkleri yerine hatipler menberde ak elbise giydiler. Cevher müezzinlere emredip ezan'a «hayya lessala»dan sonra «hayy ala hayrülamel» «hayırlı işe gel» cümlesini de ilave ettirdi ki, bu Şiiler'in ezanında vardır. Mısırlılar'ın buna canı sıkıldıysa da birşey diyemediler.

Bu sırada Bağdat'ta El-Muiibillah halife idi. Hâlifelerin hükmü Bağdat'a münhasırdı. Büveyh'ler (Boya) birçok vilayet almışlar, Bağdat'a bir komutan atamışlardı. Artık Halife'nin veziri bile yoktu. İşleri hep bu komutan görüyordu. Halifelerin yalnızca adı kalmıştı. Basra, Vaset, Ahvaz ve İran Büveyh (Boya, Buya)'lerin; Yukarı Asya Samanılar'ın; Musul, Diyar'ı Arabi, Diyarbakır Hemdaniler'in; Ermeniye ve Suriye'nin kuzeyi Karmatlar'ın elindeydi.

Cevher hemen yönetim işleriyle meşgul olup bir zamandan beri daimi ihtilallerle bozulmuş olan memleket yönetimini yoluna koydu. Hükümete Mağripliler'i yerleştirdi. azalmış olan devlet gelirlerini düzeltmek çarelerine araştırdı. Vergiler elde edilen ürün üzerinden alınmaya başlandı. Keyfi bir vergiye tabi kılınmış olan araziye «feddan» (dönüm) başına vergi konup bir feddandan 3 erdeb buğday alındı. Kanallar açtırıldı. Ziraat düzeldi. Elde edilen ürün ve vergi arttı. Mısır'a bereket girdi.

Artık memlekette rahat ve sükunet hasıl olmuştu. Cevher yeni bir başkent yapımına başladı. Çünkü bu devrede Doğu'da böyle yeni şehir yapmak hükümdarlar ve büyük devlet adamları için moda idi. Mevcut şehirleri bırakıyorlardı. Böyle boş kalmış birçok şehir harap oluyordu. Bu şehirlerin harabeleri yeni şehirlerin malzemesini tedarik ediyordu. Bu yapılan şehirlere kurucularının adları veriliyordu. Böylece devletlerin başkentleri de hiç durmadan yer değiştiriyordu.

Mısır'da Firavunlar devirlerinde ilk başkent Menfis idi. Sonra bunun yerine 100 kapılı Teb yapılmıştı. Sonra Tanis başkent olmuştu. Daha sonra Acemler zamanında Babil bu şerefi almıştı. Daha sonra Batlamyuslar zamanında İskenderiye Mısır'ın başkenti olmuştu. Nihayet Hicaz Araplar'ı kendilerine başkent olmak üzere Fustat şehrini yapmışlardı. Abbasiler el-Asker mevkiini başkent yaptılar. Dolunlu Türkler el-Kutaiye'yi kendilerine başkent yaptılar. Şimdi yeni Fatih Cevher de Bağdat'a rakip olması için bu fethin hatırasına «El-Kaahire» (Kahire) şehrini yapmayı tasarladı ve M. 970, H. 359 yılında yeni şehrin temeline attı. Bu şehir Fustat'dan Mukattam'a çıkan ve oradan tekrar Nil'e inen, bu suretle Fustat'ı, El-Asker'i, El-Kutaiye'yi de içine alan bir büyük şehir olarak yapılmaya başlandı. Bu arazi Dolun-Ailesinin iken onların çökmesiyle başka ele geçmişti. Şimdi Fatımiler'in eline düştü.

Önce şehrin duvarının temeline mahsus olan hendek açıldı. Müneccimler yıldızlara bakarak ilk temel taşının konmasını tayin edecekler, işçiler o zaman temeli koyacaktı. Çünkü Fatımi Halife Muizzü'd-Dinillah temel taşının Merih'in yükseldiği anda konmasını emretmişti. Arap müneccimler Merih'e «El-Kaahir» adını verirler. «Kahire» diz ve boyun çemberi manasına geldiği gibi, müennes (dişil) olarak üstünlük sağlayıcı anlamına gelir. Müneccimlerin aletleriyle gözleyip Merih'in nısfü'n-nehar (meridyen) dairesine geçtiği anı belirledikleri zaman çığlıklar ve sevinç sesleriyle temel taşı konup şehre «El-Kaahire» adı verildi. Bunun yanına sonraları «memleket» manasına olan «Mısr» (Mısır) kelimesi ilave edilerek bu ad «Mısrü'l-Kahire» olmuştur. Fatımiler bu adı zaferlerine işaret saymışlardır.

Yalnız kazandıkları başarılardan dolayı değil, gelecekte Tanrı onlara zaferler kazandırması için de bu adı koymuşlardır. Diğer bir söylentiye göre -ki Arapça kitapların hepsinde vardır- ad konması meselesi şu biçimde olmuştur: «Cevherü's-Sakallı temeli atacağı zaman, zamanın müneccimlerine müracaat edip eşrefsaatin belirlenmesini istemiş, onlar da eşref saatte bir anda her tarafta temeller konabilmek için kazdırılıp hazırlanmış olan hendeklerin içine işçileri koydurmuşlar, ağaç direkler dizdirip birbiri ile irtibat kurmuşlar ve çanların çalmasını beklerlerken, kendileri de Mukattam Dağı'na çıkıp eşrefsaati belirlemek için yıldızları gözlemeye koyulmuşlar, aynı zamanda bu çanlara bağlı bir ipi de dağın üzerine yanlarına almışlar. Eşref saatin geldiğini görünce ipi çekecekler, çanlar çalacak, çan sesini işitince de işçiler aynı anda her tarafta temelleri koyacaklardı. İşçiler bekler, müneccimler gözlem ile meşgul olurken Dağ'da bir karga ipe konmuş, çanlar çalmış, işçiler de müneccimler emir verdi diye şehrin temellerini koymuşlardır. Temelin böyle zamanından önce kurulduğunu ve yanlışlık olduğunu öğrenen müneccimler Merih'den kinaye olarak «El-kahir fi Burcü'l-Tali» diye bağrışmışlar. Bu suretle şehrin adı Kahire kalmıştır.»

Acaba o sırada müneccimler Merih'in tali' burcunda olduğunu gördükleri için mi böyle bağırdılar, burası açıklanmamıştır. Ancak böyle olması daha doğrudur. Bununla beraber böyle diyen bir eser de var. Ama yine El-Kahire demeyip de yine «El-Kahir» demişlerdir.

Haçlılar El-Kahire'yi «Alkayro» (Alcairo) yapmışlardır. İtalyanlar halen

«Kero», Yunanlılar «Kayron» derler. Fransızlar ise bunu «Lö Ker» (Le Caire) yapmışlardır. Harf-i tarifi Arapça'sına benzetmek için koymuşlardır.

Bir söylentiye göre Kahire denmesinin sebebi «kahredici» manasına olması imiş. Bunun da sebebi birçok hükümdarın burada kahrolması imiş. Zannıma göre bu biz Türkler'in yorumudur. Çünkü «kahire» bizde ezip mahvetmek manasınadır. Oysa Arapça'da galebe ve zafer çalmak manasına gelir. Şehirler de Arapça'da dişi kelime sayıldığından Kahir, Kahire olmuştur.

Biz Türkler bu şehre Kahire deriz. Yahut Mısr-ı Kahire deriz. Mısırlılar halen Kahire'ye Masır derler. Bu kelime fasih Arapça'daki «Mısr»dır. Böyle telaffuz ederler.

Kahire'ye Mahruse, Ümm-i Dünya, Zatü'l-Ehram adlarını da verirler. Kahire yapıldıktan sonra Fustat'a Mısrü'l-Kadime (bugünkü Mısırlılar'a göre Masr'al-Adima) veya Mısrü'l-Atika demişlerdir. Halen öyle denmektedir. Fransız kitapları buna «Viyöker» (Vieux-Caire) yani Eski Kahire derler. Ancak bu yanlıştır. Fustat asla Kahire adını taşımamıştı. Fransız yazarları bunu eski görüp yenisine bakarak böyle yanılmışlardır. Mısrü'l-kadime adı ise eski şehir demek olup «Eski Kahire» değildir.

Cevher Kahire'de halen «El-Kasreyn» (iki saray) denilen mahalde biri Halife, diğeri veziri için iki saray yaptırdı. Aynı zamanda ordunun başlıca komutanlarına evler yaptırıldı. Subaylar ve askerler de bu binaların etrafına evlerini yapmaları emrini aldılar.

Fatımiler'den önce M. 966, H. 356 yılından beri Mısır'da dehşetli bir kıtlık ve tabii bunun sonucu olarak büyük bir sıkıntı meydana gelmişken M. 971, H. 361 yılında Nil «vefa» noktasını yani bol bol sulama noktasını bulmuş ve Mısır'a bolluk gelmiştir.

Çöküşleri üzüntüye değer görülen Dolun-oğlu Sülalesinden beri Nil bu noktayı asla bulmamıştı. Bu durum Fatımiler'in ayağının uğurlu olduğu şeklinde yorumlandı. Halk bunu Allah'ın Fatımiler'i sevdiğine ve Mısır'a egemen olmalarını istediğini hamletti.

El-Kahire'nin yapılması üç yılda tamamlandı.

H. 361 yılında Halife Muizzüd-dinillah yabani topraklarını bırakıp babasının yaptırdığı Mansure'den veziri Belkin bin Zeyri ile yola çıktı. Bir süre sonra onu yerine vekil olarak geri gönderdi. Artık Fatımiler Moritanya ve Kasım'ı valilerle yönettiler. O tarafa ilk olarak da veziri Yusuf Belkin bin Zeyri bin Menad'ı atadı. Muizzüd-din Mansure'den Kahire'ye gelmek için gemiye binip ve yanında bir donanma da olduğu halde önce Sardunya adasına, sonra Sicilya'ya geldi. Bu adalarla Malta ve başka birkaç ada o zaman Fatımiler'e aitti. Birkaç ay buralarda kalıp hükümetin yönetimini düzeltti.

Bu adalarda halen bu Mağripliler'den kalma, fakat yanlış olarak Arap eseri denilen saray, cami, türbe ve çeşme vardır. Saraylar, camiler kilise haline getirilmiş ve halen kilise halinde dururlar. Muizz bu adalardan Trablusgarp'a geldi. Orada çok kısa bir süre kaldıktan sonra Berka'ya vardı.

Şairi Muhamed bin Hani el-Endülüsi Berka'da öldürüldü. Katili bulunamadı. Nihayet M. 972, H. 5 Ramazan 362 yılında büyük bir debdebe ile Kahire'ye girdi. Artık Fatımiler hükümetinin başkenti ve hüküm-

darlarının oturduğu yer daimi surette Kahire oldu. Şimdiye kadar Fas ve Tunus hükümeti olan Fatımiler Hükümeti işte bu suretle ve bu andan itibaren yalnız bir Mısır Devleti oldu.

Zannolunduğuna göre El-Muizz Fas'tan beraberinde büyük bir servet getirmiştir. Tarih yazarı Ben-Şonet bu konuda şöyle diyor: «El-Muizz hareketinden önce hazinesindeki bütün altın ve gümüşleri erittirip külçe durumuna getirdi. Bu külçelerden her biri bir değirmen taşı kadar oldu (o zaman buralarda bizim Anadolu'daki gibi hep el değirmenleri vardı.) Yani külçelerin kuturları yarım metre veya 60 santimetre kadardır. Her külçeyi ancak bir deve taşıyabiliyordu.»

Halife'nin gelmesi de yeni şehrin inşaatını hızlandırdı, büyümesini sağladı. Her tarafa evler yapıldı. Şehir kuzeye doğru daima genişlediğinden sonraları o cihetteki surlar şehrin ortasında kaldı.

Aynı yılda Cevher Halife'nin en önemli veziri olmuş ve meşhur «Ezher Camii» (Camiül-Ezher, El-Ezher)'ni binaya başlamıştır. «Ezher» parlak manasına gelir, Yani «Parlak Cami» demektir. Bu adı bizzat Cevher koymuştur. İhtimal ki Fatımatü'z-Zehra»nın, yahut da kendi adına nisbetle koymuştur. Bu cami halen mevcut olup İslam Dünyası'nın en önemli dini tapınağıdır. Ezher Camii Kahire'nin en büyük camiidir. Çünkü sonradan Türkler buna birçok kısımlar ilave etmişlerdir. Zenginlikçe de en başta olanıdır. Türkler bu yapıya sayısız ve büyük vakıflar vermişlerdir. Ders hususu eğitim konusunda, mimarlık durumu da eserler konusunda anlatılacaktır.

Bu cami Kahire'nin üçüncü meşhur camiidir. Birincisi Arap ve Türk Amr (Amru) Camii, ikincisi Türk Dolun-oğlu Camii, üçüncüsü Mağribi ve Türk Ezher Camii'dir. Birincisi ve üçüncüye Türk adını da ilave ettim. Sebebi bunlardan Amr Camii yıkılmışken Türkler tarafından yeniden yapılmış olmasından, Ezher Camii Türkler tarafından hem tamir, hem büyük ve çeşitli ilavelerle başka bir şekle konmuş olmasındandır.

Cevher Ezher Camii'nde zengin ve bir kütüphane kurup Camii öğrencilere açarak bir medrese haline koydu. Az zamanda burası İslam Dünyası'nın önemli, en meşhur, en parlak bir mektebi halini aldı. Aylıklı hocalar atandı. Edebiyat, gramer, mantık, güzel sanatlar ve ilahiyat (hadis, tefsir, akaaid-i diniyye), hukuk (fıkıh), aritmetik, geometri, kozmografya (ilmü'n-Nücum), tarih, tıp gibi o zaman mevcut ve geçerli olan bilimler okutulurdu. Müslüman memleketlerinin her tarafından buraya öğrenci gelmeye başladı. Çoğunlukla bu camide 12 bin öğrenci bulunurdu. Fakir talebeye camiin özel olarak yapılan kısımlarında yatacak yer, yiyecek ve giyecek de verilirdi. Bu yerlere «revak» derler. Halen dururlar. Artık Mısır hükümdarlıktan «Halifelik» mertebesine çıkmıştı. Mısır halifeleri Bağdat halifeleri ile halifelik hakkının kimde olduğu davasına giriştiler. Bağdat halifeleri kendilerini meşru addedip bunlara «kazib» (yalancı) diyor, küfürlerine hükmederek aleylerinde lanetnamameler yayınlıyorlardı. Mısır halifeleri de aynı şeyleri Bağdat halifeleri aleyhinde yapıyorlardı. Hutbe'den birbirlerinin adlarını siliyorlardı

El-Muizz kendi iddiasına, Hz. Ali Sülalesi'nden olduğuna daha çok kuvvet vermek için hutbede «La ilahe illa-Allah Muhammed-ür-Resul-Allah»ın sonuna şu cümleyi de ilave ettirdi: «Yahya Ali hayrül-amel!» Bu,

«amellerin hayırlısı olan Ali yaşasın!» demektir. Aynı zamanda «Ali Allah'ın velisidir» demek olan «Ali-i veliyyullah» cümlesini de ilave ettirdi. Bu halde hutbedeki Kelime-i Şahadet cümlesi şöyle oldu: «La ilahe illallah, Muhamed Resul-Allah, Yahya Ali hayrül-amel ve Ali-i veliyyullah.» Bunun nihayetinde kendi adını ve ceddi Ali'nin haklarının varisi olduğunu da eklettirdi.

Halife El-Muizzüd-dinillah'ın parası.

Hutbede ki bu değişiklik her tarafta kabul gördü. Mısır gibi, Suriye ve Medine'ye kadar Arabistan da aynı reçeteyi (formülü) kabul ettiler. Sadece Mekke reddetti.

Bu başarı hayret çekicidir. Çünkü «Rebiyy'ül-İbrar» sahibine göre El-Muizz Hz. Ali Sülalesi'nden olduğu hakkında kendi taraftarlarını bile kandırdığına kani değildi. Bu kişi şöyle bir olayı anlatmaktadır: Bir gün El-Muizz ordusuna resm-i geçit yaptırırken Müslüman bir asker sıradan ayrılıp El-Muizz'e yaklaşarak Hz. Ali Sülalesi'nin hangi kolundan olduğunu sormaya cesaret etmiş, El-Muizz palasını sıyırıp «Benim şecerem işte budur!» diye cevap verdikten sonra askerin üzerine avuç avuç altın atıp, «Benim ırkım, ailem budur!» demiştir. El-Muizz saltanatının kuvvetlenmesinin sülaleden, askerden çok para kuvvetiyle olacağı fikrinde idi. Bunun için getirdiği altın külçelerinden para bastırmıştır.

Bu esnada yani M. 971, H. 360 yılında Karmatlar ikinci defa olarak Fatımiler aleyhine hareket ettiler. Şam ve Medine'yi aldılar. Sonra Hasan bin Ahmed el-Karmati büyük bir askerle Mısır'a geldi. Ayn-ı Şems (Kahire'ye trenle yarım saat mesafedeki şimdiki Muttariye-Mariye-)'de şiddetli savaşlar oldu. Muizz askeri bir süre etkisiz kaldı. Bunun üzerine devlet adamlarına ve komutanlarına danıştı. Onlar hileden başka çare olmadığını bu suretle aralarına ikilik sokulmasını söylediler. Muizz Karmat devlet adamlarından ve Bedevi Arap reislerinden Hasan bin El-Cerrah El-Tai ile haberleşip ona 100 bin dinar vaadetti. Hasan teklifi kabul ettiğinden parayı gönderdi. Ancak torbaların dibine altın kaplanmış bakır, yani kalp dinar doldurup üstlerine halis dinarlar koydurdu. Bu adilik bir hükümdara layık değilse de parayla vatana hıyanet edecek bir alçak için güzel ve her zaman yapılması gereken bir yoldur. Hasan torbaları aldıktan sonra savaş çıktı. Hasan çekildi. Karmatlar zayıfladı. Muizz de bunları tepeledi. Muizz bin 500 kişi esir alıp hepsinin boynunu vurdurdu. Sonra da arkalarına düşüp Necid'de El-Ahsa ve El-Kuteyf şehirlerine kadar vardı. H. 362 yılında Muizz Zalim bin Mevhüd el-Ukayli adındaki komutanını gönderip Karmatlar'ın dostları Ebi El-Necca ve oğlunun elerinden Şam'ı aldı.

El-Muizz Mısır'da işlerini düzeltmiş, savaş gemilerini yapımını çoğaltmış, donanma kuvvetini artırmış, limanlarına tabiyeler yapmıştır.

Şam'da isyan çıkınca oraya Reyyan el-Hadim adlı komutanını gönderdi. Reyyan Trablus'ta bulunuyordu. Bu kişi gitti ve durumu inceledikten sonra El-Muizz'e mektup yazdı. El-Muizz, komutandan Eba Mahmud'u görevden almasını istedi.

İsyan büyüdüğünden Şam'a bizzat gitmeyi düşündü ise de ömrü yetmedi.

Son zamanında Cevher'i hükümetten ve Mısır vergisini toplamak memuriyetinden azledip yerine Yakup bin Kilis'i atamıştı.

El-Muizz Kahire'deki yeni sarayında 3 yıl oturduktan sonra M. 975, H. 365 yılında Rebiülahır ayının sonlarına doğru, 45 yaşında öldü. Ecdadının cesetlerini Mağrip'den getirtip Kahire'de yaptırdığı ve onları gömdürdüğü mezarlığa defnedildi. Yerine oğlu Nizar bin Ma'add Ebul-Mansur geçti.

24 yıl egemenlik sürmüşse de Mısır'daki saltanatı ancak üç yıldır.

Bu kişi adaletli ve ılımlı biriydi. Doğu tarihçilerinin bir kısmı erdemlerini yazar ve onu överler.

Zamanı Mısır'ın Fatımiler devrinin en parlak zamanıdır. Bu sırada Kahire pek büyümüştür. Halkın sayısı 300 bini bulmuştur. İki sarayın arasında büyük bir meydan vardı ki, 10 bin asker sığardı. El-Muizz'in zenginliği pek artmıştı. Kızlarından biri öldüğü zaman hazinesinden 2 milyon dinar çıkmıştır. Bir diğeri ölünce beş torba zümrüt başka kıymetli taşlar, 3 bin yaldızlı gümüş tabak ve bunlara benzer eşya bırakmıştır. Halka hoş görünmeyi isterdi. Bu sebeple «Kat'ül-Halic» eğlencesine bizzat kendisi başkanlık ederdi. Her yıl Kabe'ye kisve gönderirdi. Halk rahatsız olmasın diye askeri gece dışarıda bırakmazdı.

Vergi tahsilini devlet gelirini götürü olarak üstüne alıp toplayan kişilerin (Mültezimlerin) elinden almış, böylece vergiyi artırmıştır. Kıbtiler'e iyi davranır, onları hoşnut tutardı. Onlardan birçoklarını büyük memurluklara atamıştı.

İbn Hani adında İspanyol asıllı Arap şair (yukarıda anılan kişi) bütün seferlerinde El-Muizz'le beraberdi. Bu şair El-Muizz hakkında övgüler yazmıştır, fakat istediği kadar bağış alamadığı için dönüp aleyhine müthiş yergiler yazmıştır. Her Rafızi (Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmeyen gibi Muizz'de Sahabe'ye küfrederdi.

İlm-i nücuma (astronomi) inanırdı. Bir defa müneccimler başına bir bela geleceğini ve bunun gün ve saatini belirleyip o anda bir serdaba (sıcaklarda korunmaya özgü yeraltı odası) saklanmasını tavsiye ettiler. O da bir serdab yaptırıp tam dört ay içinde saklanmıştır. Meydanda görünmeyince askerleri, Muizz'in göğe çıktığını sandılar. Hatta bir süvari gökte buluta baktığı zaman atından inip «Esselamünaleyke ya Emirü'l-Muminin!» demişti. Sonra bütün askerler de buna inanıp süvarinin yaptığını yaptılar ve bu durum El-Muizz'in serdabından çıkıncaya kadar devam etti.

EL-MUİZZÜD-DİNİLLAH NİZAR BİN MA'ADD EBUL-MANSUR

Nizar tahta «El-Muizzüd-dinillah», bazı tarih yazarlarına göre «El-Aziz-billah» unvanıyla geçmiştir. Babasının ölümünü Kurban Bayramı'na kadar saklayıp bayram namazını halk ile kıldı ve hutbeyi kendisi ve kendi adına okudu. Babasının ölümünü söyledi. Mekke'de kendisini tanıdı ve hutbelerde adı bütün ülkesinde ve Mekke'de okundu. Henüz 21 yaşında idi. İşleri babasının başveziri ve Yahudi dönmesi olan

Yakut bin Killis'e bıraktı. Tahta amcası, babasının amcası ve büyük babasının amcası tarafından çıkarılmıştır. Böyle bir tesadüf tarihte yalnız Harun Reşit'de görülmüştür.

Sebük-tekin'den sonra yerine geçen hükümdarı Af-tekin Karmatları da beraberine alıp Şam üzerine yürümüştü. Cevher'i bunlara karşı gönderdiler. Ancak Cevher karşı duramadı ve önlerinde geri çekildi. Af-tekin kendisini kovaladı. Cevher hemen durumu El-Aziz'e yazdı. Bu sefer El-Aziz bizzat kendisi Suriye'ye gelip Af-tekin'i bozguna uğrattı ve esir aldı. Sonra Af-tekin'i affedip kendisi ile dost oldu ve Mısır'a getirdi. H. 372 yılında ölünceye kadar Af-tekin Mısır'da kaldı. El-Aziz Af-tekin'in ölümünü Yakub bin Killis'in zehirlemesi sanarak onu hapsetti. Çünkü Af-tekin ile Yakub hükümdarın sevgisini ve yakın ilgisini paylaşamayıp birbirlerini çekemezlerdi. Sonra Aziz Yakub'u tekrar serbest bıraktı.

H. 381 yılında Bizans İmparatoru II. Bazil askerle Halep'e geldi. Ebul-Fazıl bin Saidüd-devle ve kölesi Lulu ile birleşti. Bu iki adam Aziz'e karşı İmparator'dan yardım istemişlerdi. Beraber Humus ve Siruz'u fethederek yağmaladılar (M. 991). Şam Trablus'unu 40 gün kuşattılar. Bu haberleri öğrendiği zaman Muizz (Aziz) çok kızdı ve gazaba geldi. Hemen büyük bir ordu toplayıp Bizans'ın üzerine yürümek üzere Kahire'den çıktı ve Belbis'e geldi; fakat hastalanıp daha ileri gidemedi.

Donanmaya pek önem vermişti. El-Mesihi bu konuda şöyle diyor: «Mukus'da tersane yaptırdı. Orada o zamana kadar Mısır'da büyüklük, sağlamlık ve güzellikçe eşi görülmemiş gemiler yaptırdı. H. 386 yılının Rebiülahır ayının sonlarında bir cuma namazı sırasında bu tersanedeki gemiler tutuşup içindeki silah ve aletlerle beraber yandı. Ancak beş altı gemi kaldı. Tayfalar silahlandılar. Tersane civarında oturan Rumları suçladılar. Üzerlerine hücum edip 107 Rum'u öldürdüler. Mallarını yağmaladılar. Kalanlarını da tersanede hapsettiler. Halife'nin vekili İsa bin Nestors (Nestoriyus) Yanis el-Saklebi ile beraber tersaneye geldi. Polis Müdürü Mesud el-Saklebi de yanlarındaydı. Hapsedilen Rumları sorguya çektiler. Rumlar kabahatlerini itiraf ettiler. Hemen hepsini boyunları vuruldu.»

El-Aziz Türkler'den bir ordu kurmuştur. Yani bunun zamanından itibaren Fatımiler'in de askeri Türkler olmuştur. Türkler'in asker olunca yaptıkları şeyler bu Mağripliler zamanında da yapılmıştır. Mısır'a Mağripliler gelmekle Turanlılar Mısır'dan el çekmemişlerdir.

Zamanında büyük ve bunlardan başka olay olmayıp devri rahatlık içinde geçmiştir. Ortodoks mezhebinden olan bir kadınla evlenmiştir. Bu kadından bir kızı olmuştur. Bu suretle Hıristiyanlar'dan çoğuna iltifat ve bağışlarda bulunmuştur. İşte bu sebeptendir ki Hıristiyan olan El-Mansur bin Mükaşir'i kendisine özel hekim yapmıştır. Aynı zamanda Hıristiyan olan İsa bin Nestors (Nestoriyus)'ı en büyük devlet adamlarının arasına almıştır. Bu sırada karısının kardeşlerinin birini Kudüs, diğerini İskenderiye patrikliğine atamıştır. Daima Hıristiyanlar'la oturur, sohbet eder, onlarla din sohbetlerine girerdi. Fustat dışındaki yıkılmış ve depo haline konmuş olan «Ebi Seyfeyn» adındaki kiliselerini tamir ettirmiştir.

Zamanının tarih yazarları kendisini iyi huylu, halkını seven, iyilik sahibi, sakin ve merhametli olarak gösterirler. Tarihçiler şöyle diyorlar: «Yergi yazan bir şair vezir ile katibi aleyhine hakaretli şiirler kaleme alır. Vezirle katip hükümdara şikayet edip şairin cezalandırılmasını isterler. El-Aziz şiirleri görmek ister. Getirirler. Okuduğu zaman kendisinin de hissesiz bırakılmadığını görür. Şikayetçilere, 'Ben de bu hakarette sizinle bareberim. Ben kendi hissemi affediyorum. Sizin de benim gibi yapmanızı arzu ederim der.»

Huyca yumuşak bir adamdı; fakat bedeni büyük, cesur olup ava meraklıydı. Süsü severdi. Sarayı debdebeliydi. Atlarına altın yaldızlı zırhlar giydirilir, değerli taşlarla süslü ve amber kokulu kumaşlardan örtüler örterlerdi.

Donanmaya meraklı olduğundan limanlar yapmıştır. Halen El-Hakim Camii diye Kahire'de Babül-Fütuh'da mevcut olan camiin yapımına başlamıştır. Fakat cami oğlu tarafından tamamladığından onun adının anılması maksadıyla «El-Hakim Camii» denmiştir.

Ramazan'da cuma namazı kılmak için alayla camiye giderdi.

Zamanında Fatımiler Devleti Atlas Okyanusu'ndan Yemen'e, Hicaz'ın doğusuna ve Fırat'ın kaynaklarına doğru uzanmıştır.

M. 996, H. 386 yılında Ramazanın 28'inci günü Bilbis'de hamamda ölmüştür. Hastalığı idrar yollarında taş olup eski Arapça tarihler «hasate» ve «kulunc-ı müzmin» derler. Bugün tıbda «eski kulunc» adıyla bir hastalık mevcut olmadığından bu deyim o zaman ağrıdan meydana gelmiştir. Bu ağrı ise tabii ki idrar yolundaki taşın sebep olduğu ağrıdır. Yani kulunç hastalık değil bir arazdır.

Yerine oğlu El-Mansur Ebu Ali geçmiştir. 21 yıl, 6 ay saltanat sürmüştür.

EL-HAKİM-Bİ-EMRİLLAH EL-MANSUR EBU ALİ

Asıl adı «El-Mansur Ebu Ali» olan bu kişi tahta çıkınca «El-Hakim bi-Emrillah» unvanını aldı. Zamanı sürekli karışıklıklar ve isyanlarla geçti.

Tahta çıktığı zaman 11 yaşındaydı. Babasının vasiyeti gereğince Arguvan (bazı Arapça yazılmış kitaplara göre, «Bercuvan el-Hadim») adındaki vezirin vasiliği altına girdi. Bu kişi babasının veziriyidi. Vasiye «Eba Muhammed El-Hasan bin Ammare Eminüd-devle» lakabı verildi. Ancak El-Hakim kendi çocukluklarına engel olan vasisinin elinden çıkmakta gecikmedi. Baskı rejimi uygulayarak işe koyuldu. Bundan sonra bu halifenin yaptığı iyi iş yalnız Kahire kanalının bir kısmını mermer döşetmekten ibaret oldu. İşte bundan dolayıdır ki, bu kanala o zaman «Halicü'l-Hakim» yahut «Halicü'l-mürehhim» (Mermerli Kanal) adları verildi. Bir de babasının camiini tamamladı. Bu camiye halen «El-Hakim Camii» denir.

Şiiliği, felsefe ve ilmün-nücumu (astroloji) tahsil edip şiilikte tutucu davrandı. Kölelerle Kitamiler arasında fesat zuhur edip aralarında H. 387 yılında savaş çıktı. Köleler Arguvan'ı, Mağripliler İbn Ammar'ı kendilerine başbuğ yaptılar. Birçok şiddetli savaşlardan sonra İbn Ammar ortadan çekildi. Devlet işini tamamıyla Arguvan eline aldı. Artık bunun

katibi işlere, davalara bakar oldu. Sahibüş-Şerita (Polis müdürü) Yanis adındaki kişiyi Berka'ya vali yaptı. H. 389 yılında Arguvan öldürüldü. Yerine komutan Ebu Abdullah el-Hasan bin Cevher geçti. H. 390 yılında Trablus valisi Mansur bin Belkin bin Zeyri'yi kaldırıp yerine El-Aziz'in kölelerinden Yanis El-Aziz'i atadı.

Yine saltanatın ilk yıllarında Emeviler'den Halife Mervan'ın torunu ve Abdülmelik oğlu Hişam'ın soyundan olduğunu söyleyerek halifelik iddia eden bir adamın taraftarları isyan çıkardılar. Hükümetle bunlar arasında muhtelif savaşlar oldu. Bu savaşlarda bazen bir taraf, bazen diğer taraf üstün geldi. Savaşların sonunda başları esir edildi. El-Hakim bu adamı getirtip deli yerine koyarak bir deveye bağlattı. Sokaklarda gezdirdi. Bu adamın arkasına bir maymun konmuştu. Bu maymun bir düziye zavallının kafasına vururdu. Nihayet zavalı adam bu yeni ve işitilmemiş işkence altında öldü.

El-Hakim'in her türlü davranışında ve işinde ya aşırılık ya da sakin bir tutum gözlenirdi. Ceza vermek isterse en müthişlerini uygulardı. Halkı, dostlarını, hısımlarını, din adamlarını, bilginlerini kabahatli kabahatsiz kesip doğrayan kan dökücü bir canavardır. İltifat etmek istediği zamanda hükümdarların yapmamaları gereken şeyleri yapardı. Her işinde müthiş bir eksiklik vardır. Bugün yaptığını yarın yıkar, sonra tekrar yapardı. Taban tabana zıt işler görürdü. Gerçekte ise halife deli olmuştu. Bir adi deli idi. Uzun süre deli ve halife olarak kaldı.

Bu sırada yeni bir mezheple ortaya çıkan yeni biri daha isyan bayrağını kaldırdı. Bu asinin adı Darar idi. Kendisine bağlı olanlar Darariyye derlerdi. Bunun yerine Hamza bin Ahmed adında biri geçti ve o makama geçince «Hadi» ünvanını aldı.

Bu Darariyyeler Müslümanlıktan bazı şeyleri atlıyorlar, ya da saptırıyorlardı. Mesela Cuma'yı Ramazan ve Kurban bayramlarını, Mekke'ye Hac'ı ziyaretini kaldırıyorlardı. Mekke'deki Kabe yerine Yemen'deki Saleb Tapınağı'nı koymak istiyorlardı. Bunlar kardeşler, baba ile kız, ana ile oğul arasında evlenmeye izin veriyorlardı. Bütün inançları Kur'an'a ters düşüyordu. Bunlar bir çeşit komünist idiler. Halife bu yeni mezhebi kabul etti. Evvelce atalarının dinine bağlı idi. Hatta Babün-Nasr'la Babül-Fütuh arasındaki El-Hakim Camii adıyla babasının kurduğu camii tamamlattırmıştı. Şimdi artık onları unutmuştu. Her sabah erkenden bir eşeğe biner, arkasına iki hizmetçi alır, yola çıkar, Mukattam Dağı eteğine Halvan denilen yere gelince hizmetçileri orada bırakır, kendisi yalnız olarak Mukattam Dağı'na çıkardı. Orada Musa Aleyhisselam gibi Allah ile konuştuğunu iddia ederdi. Evvelce İslam'ın meşru halifesi iddiasıyla tahta çıkan bu adam, şimdi Peygamber'in arkadaşları olan Hulefay-ı Raşidin aleyhine lanet ilan ediyor ve onları kafirlikle suçluyordu. İslam dinin yıkıp yerine başka bir din koymak istiyordu.

Devlet adamları bu Halife'nin elinden çok çekiyordu. Hiç sebepsiz onları kesiyordu. Eğer canlarını bağışlarsa bu sefer ellerini kesiyordu. Bunlardan birçoğu kaçtı. Kaçanların bir kısmı aman dilediler. Onlara resmi aman kağıtları yani affedildiklerine dair birer belge verdi. Halka ettiği zulüm de müthişti. Artık o hale gelmişti ki, davranışları büsbütün tutarsızlıklardan ve saçmalıklardan ibaret kalmıştı. Dini zulme koyulup

önce Yahudiler'e ve Hıristiyanlar'a zulmetti. Onları elbiselerinde kendilerini Müslümanlar'dan farkettirecek bir işaret taşımaya mecbur bıraktı. Sonra hepsini Müslüman yaptı. Daha sonra da yine eski dinlerine dönmeye müsaade etti. Kudüs'te Kalver (Calvaire, Gulguta) Tepesi'ndeki Baset Kilisesi'ni yıktırdı. Sonra yine masrafını kendi vererek yeniden yaptırdı. İlk halifelerin lanetlenmesini ve onlara sövülmesini emretti. Onlara karşı birtakım küfürleri camilerin kapılarına yazdırdı. Sonra bu lanetlemeyi ve sövmeyi yasaklayıp, lanetlemede ve sövmekte devam edecek olanları büyük cezalandırmakla tehdit etti. Küfürleri cami kapılarından kaldırdı. Yirmi yıl teravih namazı kaldırtmadı. Sonra müsaade etti.

Şarabı men edip içenleri şiddetli cezalara uğrattı ve şarap içilmesinin önünü almak için Mısır'da ne kadar bağ varsa söktürdü. Koca Mısır'da üzüm kalmadı.

Siyah bal satılmasını, müluhya (ebegümecine benzeyen bir nevi sebze) ve kabak yenmesini yasakladı.

Kadınlara evlerinden hiçbir sebep ve bahane ile çıkmamalarını emretti. Çıkacak olanları idam edeceğini bildirdi. Bunun için de kunduracılara kadın ayakkabısı yapmamalarını emretti. Kadınlara pencere ve kapıdan bakmayı, gözükmeyi de men etti. Hatta bütün satıcılara emredip uzun saplı bir kepçe gibi bir şey yaptırttı. Her gün yiyecek gibi gerekli olan günlük ihtiyaçları bu kepçe gibi şeyin içine koyarak bir parça aralanmış olan kapının önünden içeriye uzatmalarını, içeride bulunan kadınların yiyecekleri aldıktan sonra parasını içine bırakmalarını emretti. Bir defa hamama gitmiş olan kadınları hamamı üzerlerine yıktırarak öldürttü. Aynı zamanda sokağa çıkan ve pencereden bakan kadınlardan da birçok kişi öldürtüldü.

Yine bu garip işlerinden olarak dükkanların gündüz kapatılıp gece açılmasını emretti. Herkes öyle yaptı. Ancak bir gün ikindiden sonra bir dülger çalışıyordu. El-Hakim gezerken dülgeri yakaladı ve emrine niye uymadığını sordu. Dülger, «bazı insanlar gündüz çalıştıkları zaman bazen gece de çalışmazlar mı? İşte benim yaptığım da budur» cevabını verdi. El-Hakim bu zekice cevap karşısında gülüp gitti. Ve halka eskisi gibi gündüzün çalışmalarına izin verdi.

Deliliği bu kadarla da kalmadı. Gaipden haber verdiğini söyledi. Birtakım kadınları gizlice vezirlerinin evlerine yollar, bu casuslarla onların durumundan haber alır, sonra gaipden söylüyormuş gibi olup bitenleri anlatırdı. Bu sayede halk bunun gaibden haber verdiğine inanıp Ruhullah'ın onun cismine girdiğine inanırdı. Hatta Hamza adında biri bu konuda bir kitap yazdı. Buna inananlardan bir kısım insan Suriye'ye gidip orada halen mevcut olan yeni bir mezhep kurdu. Bu mezhep Dürzi mezhebidir. Bu adam Hamza bin Ahmed'dir. El-Hakim'in vezirlerindendi. Rafiziliğin yayılmasına gayret edenlerdendi. Bu konu ile ilgili kitaplar yazardı. Bunun ortaya attığı inanışa göre Allah yedi imamın cismine girmiştir. Bunların sonuncusu El-Hakim-biemrillah'dır ki, ona «Kaaim fi Ahırü'z-Zaman» unvanı verir. Dürzilerce halen, El-Hakim'in ölmediği sanılır. Bahçesinin serdabına saklanmıştır. Sebebi de halkı fesatta görmesidir. Ahir zamanda meydana çıkacaktır!...

Sonunda El-Hakim bizzat kendisini «Allah» ilan etti. Hutbede adı okunurken herkesi ayağa kaldırttı. Kendi yüceliğini kabul edenlerin adlarını yazdırmak için defterler açtırdı. Kahire halkından inanç ya da korku sebebiyle 16 bin kişi imzalarını koydu. Şemşüd-din Ez-Zehebi'nin tarihine göre, halktan bazı kimseler kendisini görünce önünde secde ederlerdi.

Bir gün Allahlığını göstermek için Kahire'ye ateş verdirdi. Şehrin büyük bir kısmı yandı, diğer kısmını da askerler yağmaladılar. Dünyada şehir yakan iki deli vardır. Birincisi Roma'yı yakan Neron, ikincisi Kahire'yi yakan bu delidir. Öteki şairlik, bu Allahlık için yangın çıkarmıştır.

Bu herif gibi zalim, şiddetten yana olan hükümdar meşhur zalim firavundan beri Mısır'da görülmemişti. İnadı müthiş olup hiçbir akıllı zalimin yapamadığı büyük ve hayret çekici zulümleri, toplu adam öldürmeleri, yangınları yapardı, İblis gibi bir bela idi. Mısır ve Suriye'nin yarısı bu zulümlere, bu belalara katlanıyor ve bu deli boyunduruğu altında inliyorlardı.

Bu deli hükümdar öyle bir terör devri açmış, halka öyle bir korku salmıştı ki, hiç kimse bu zulümlere karşı kımıldamaya cesaret edemiyordu. Halk kurtulmak hakkını savunmak için bir isyan hazırlayamamıştı. Bereket versin sarayda ortaya çıkan bir olay saray halkının isyanını, bu suretle bu çılgının vücudunun kaldırılmasını, Mısır'ın kurtulmasını sağladı.

El-Hakim, kız kardeşinin ordu başkomutanı ile gizli bir ittifak yapmış olmalarından şüphelenerek ikisinin de idamlarını emretmişti. Bu iki kişi El-Hakim'in hala «Musa»lık etmek için El-Muttam Dağı'na çıkmaya ve maiyetsiz gitmeye devam etmesinden istifade ederek onu orada öldürttüler (M. 1021, H. 411). Öldürüldüğü yer Ayn-i Halvan'dır. Adeti üzere yanında iki hizmetçiyle ve eşek üstünde gelmiş, onları dağın eteğinde bırakıp kendisi Ayn-ı Halvan'a çıkmıştı. Orada öldürüldü. Geri gelmediğini gören hizmetçiler beklediler ve şehre haber verdiler. Muzaffer el-Sekıli, kadı ve bazı devlet adamları birkaç gün sonra kendisini «Tur»u dağında aradılar. Önce yaralı, ayakları kesik olan eşeğini, sonra kan izlerini takip ederek Bereketü'l-Habeş'de kanlı elbisesini buldular. Bu elbisede birkaç bıçak yarası vardı. Kız kardeşi Sitt en-Nasr işleri eline alıp Ali bin Davas'ı çağırtı ve El-Hakim'in yerine yeğeni Ali Ebul-Hasan bin El-Hakim'i geçirdi.

El-Hakim 25 yıl saltanat sürdü.

El-Hakim Camii'ni H. 404 yılında tamamlamıştır. Bu camiye birçok vakıf kurmuştur. Meşhur komutan Cevher bunun zamanında ölmüş, hesapsız bir servet bırakmıştır.

El-Hakim, hiçbir milletin tarihinde eşi görülmemiş bir yaratıktır. Yaptığı işler o kadar abes, o kadar aykırı, o kadar keyfi, o kadar zalimcedir ki, böylesine dünya görmemiştir dense yeridir. Zavallı Mısırlılar 25 yıl bu herifi çekmişlerdir.

Dünyada neler olmuş, insanlar neler görmüş, tarih ne olaylar yaşamış!.. Kahire'yi yakan bu adam Roma'yı yakan Neron'dan daha da zalim idi.

Asıl merak edilecek şey bu değildir. Çünkü herif bir zırdelidir. Asıl

El-Muntansır'ın altın paraları.

meraka değer olan konu milletlerin böyle çılgınlıklara nasıl tahammül ettikleridir. Sonra o devlet adamları ne alçak kişilerdir ki, böyle bir deliyi bir milletin başında yirmi beş yıl tutmuşlardır. Bir deli hükümdarın çılgınlıklarına bir milletin göğsünün spor alanı yapılması kader ve talihini düşününce insanın aklı zıvanadan çıkacak oluyor.

Fakat milletler de çok defa böyle şeye layıktırlar. İşte... Bu «Allah'ım» diyen deliye Mısırlılar'ın bir kısmı korku, bir kısmı dalkavukluk, bir kısmı da kanaat yani aptallıkla secde etmişlerdir. Hadi korkuyorlardı diyelim ve biraz hoş görelim; fakat El-Hakim öldükten sonra onu yeniden hükümdar yapmak için, saraya hücum eden halka ne diyelim?... Dedik ya, milletler maalesef kötü şeylere layık olduklarını gösterir işler yaparlar.

«HER MİLLET LAYIK OLDUĞU HÜKÜMETE, VE DEVLET ADAMINA, VE YÖNETİCİYE SAHİP OLUR» diyen Hikmet Sahibi'nin sözü bu işte de doğruluğunu göstermiştir.

İşin garip bir tecellisi de şudur: Şii mezhebi El-Hakim-bi-emrillah'la çıkmıştır. Önceki ciltlerde de yeri geldikçe söylediğim gibi Batıniler kaynak ve başlangıç noktalarını El-Hakim'den alırlar. Onu «Allah» tanımışlardır. İnsanlara ne yazık ki, deli, alçak ve zalim bir herifi hâlâ «Allah» tanıyanlar bu yeryüzünde vardır!...

EZ-ZAHİRÜL-İZAZ DİNİLLAH EBUL-HASAN ALİ

Bu kişi tahta geçince bu unvanı almıştır. 16 yaşındaydı. 4 yıl halasının elinde kaldı. Devleti bu kadınla beraber Emir Seyfüddin bin Ravaşi yönetti. Sonra halife onlardan kurtulduysa da üç ihtiyarın eline düştü. Bu üç adam onun adına memleketi yönetmeye başladı.

M. 1025, H. 415 yılında büyük bir kıtlık oldu. bereket versin M. 1026, H. 417 taşkın yolunda olup kıtlığa son verdi.

Zamanında tarihe geçecek önemli hiçbir olay olmamıştır. Yaptığı birşey varsa o da babasının katillerinden intikam almak olmuştur. El-Hakim'in katilleri Ali'yi tahta geçirdiklerinden dolayı intikama uğramayacaklarını zannediyorlardı. Oysa Zahir bunların peşini bırakmıyordu, sonunda hayatlarına son vermiştir. (M. 1025, H. 415)

El-Hakim'den beri başlayan gerileyiş devresi bunun zamanında fazlalaşmış, artık Fatımi halifeler de Bağdat halifeleri gibi bostan korkuluğu durumuna düşmüş, yönetim ve iktidar ise komutanların ve devlet adamlarının eline geçmiştir. Artık onlar istediklerini tahttan indirip ya da tahta çıkarıyorlar ve çoğunlukla halifeyi ailenin en akılsız ve aciz kişileri arasından, genellikle en küçük çocuklardan seçiyorlardı.

Zamanında Bağdat Halifesi El-Kaadiribillah ölüp (M. 1030, H. 422) yerine El-Kaaim-bi-emrillah geçmiştir.

Bu kişi Kıbtiziler'e «Devsimül-Gutas» ayini yapmaları için izin vermiştir. Nil'de ve Haliç'de donanmış sandallar içinde eğlenceler yapıldı.

Zahir 16 yıl hükümdarlık yapmıştır.

Sittün-Nasr büyük bir servet bırakmıştır. Bu servette yalnız 4 bin ak ve arap halayık, bunlardan doğma bin 500 melez halayık vardır. Ötesini artık siz hesap ediniz!.

EL-MUSTANSIR-BİLLAH MAAD EBU TEMİM

Maad tahta «El-Muntansır-billah» unvanıyla geçti. O zaman henüz yedi yaşındaydı. Anası Ebu Said Sehil adında bir Yahudi tarafından Ez-Zahir'e satılmış bir siyah cariye idi. Bu kadın bu Yahudiyi getirtip oğluna özel danışman yaptı. Saltanatının ilk devresi yani M. 1050, H. 422 yılına kadar olan süre vezirlerin iktidar mevkiini yakalamak için birbirleriyle yaptıkları çarpışmalarla geçmiştir.

Bu kişi Fatımi halifelerin en uzun saltanat süreni ve zamanı bu halifelerin en çok olay olanıdır. İslam'da bunun kadar uzun saltanat sürmüş bir başka hükümdar yoktur.

Çoktan beri Müslüman Devleti sınırlarına saldırmakta olan Bizanslılar'la M. 1037, H. 429 yılında bir ateşkes yapıldı. Halep ve bütün Şam alındı. Oralarda birbiri ardınca çıkan isyanlar bastırıldı. İç ve dış işler de gözle görülür bir düzen sağlandı. Ne var ki bu sefer M. 1042, H. 434 yılında Mısır'da yeni bir rahatsızlık başgöstermeye başladı. bir adam ortaya çıktı ve kendisinin El-Hakim olduğunu, tahtının kendisine iade edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Gerçekten bu adamın yüzü ve beden yapısı El-Hakim'inkine benziyordu. Fustat halkının çoğu bu benzeyişi kapılarak El-Mansur'un sarayına yürüyüp «İşte El-Hakim!» diye bağırdılar. Fakat o anda sahtekarlık meydana çıkmış, adamın Sikkin denilen kavimden bir şahıs olduğu anlaşılmış, herkes dağılmıştır. El-Hakim olduğunu ileri süren adam kendisine uymuş olanlardan birkaçıyla beraber öldürülmüştür.

Suriye'de Dürziler'in El-Hakim'in kurduğu dine girdiklerini, onun «Allah»lığını kabul edenler, öldüğüne inanmayıp bir gün yeryüzüne gelerek meydana çıkacağına inananlar olduğu ve o günü beklediklerini söylemiştik. İşte bu inançtan yararlanmak için ortaya atılmış olan bu

adam ilk hamlede başarılı olmuşsa da bu işi sonuca götürememiş, üstelik başını da vermiştir.

Halife'nin anasıyla Yahudi danışmanın entrikaları vezirleri azl, yenilerini nasb ediyordu. Devletin yönetimi Ahmed bin Ali'den Hasan bin El-Anberi'nin, sonra Sıddıkatül- Fellahin'in eline geçti. Bu sonuncu adam selefini öldürtmüştü. Kendisi de öldürüldü. Yerine Ebul-Kasım Ali bin Hüseyin El-Carcari geldi. Bu da yakalanıp Suriye'ye sürüldü. Yerine Ebul-Füzıl bin Mesud, sonra Kadı El-Hüseyin bin El-Yazuri (bazı kitaplara göre El-Tazuri) geldi. Yazuri öyle bir saygınlık kazandı ki, halifelerin taşıdıkları aynı unvanlardan ona da verildi. Aynı zamanda onun adı da halifeninki ile beraber paralara basıldı.

Bu saray entrikaları sırasında dışarda fırtına bulutları dolaşıyordu. Halep'e atanan vali Muizzüd-devle M. 1044, H. 436 yılında bağımsızlığını ilan etti. Üzerine gönderilmiş olan Nasrüd-devle mağlup oldu. Sonra gönderilen Emir Türk (Tarak) ile, Emir Refik de bir başarı elde edemediler. Neyse bu mağlubiyetler üzerine Muizzüd-devle Mısır'a hücum edecek yerde halife ile barış yaptı. Muizzüd-devle oğlu ile karısı Seyyideyi anlaşma yapması için Kahire'ye gönderdi. Bu kadının güzelliği genç Halife'yi öylesine etkiledi ki, anlaşmayı kadın bizzat söyleyip yazdırdı, El-Mustansır da imza etmekten başka bir şey yapamadı. Bu anlaşma Muizzüd-devle'ye Halep ve civarını terkediyordu.

Bu doğudaki fırtına kesilmiş, ancak batıda bir diğeri ortaya çıkmıştı. Mağrip'deki valilerden Muiz bin Badis, vezir El-Yazuri ile aralarındaki savaşlarda kullanılan lakaplar meselesinden dolayı anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Muizz de intikam olarak Mehdiyye'de okunan hutbeden Fatımi halifenin adını silip yerine o zamanki Abbasi halifesi El-Kaim'in adını koydu. Bu tabii açıktan isyan etmek anlamına geliyordu. Kahire'de Fatımi halifesinin bu isyanı bastırmaya yetecek kadar askeri yoktu. Mısır'ın içi «Beni Zabe» ve «Beni Reyyah» denilen iki kuvvetli Arap kabilesi arasındaki kanlı savaşlardan dolayı harap bir hale gelmişti.

Vezir iç düşmanları dış düşmanlarla tutuşturup ikisinden de kurtulmayı tasarlayarak bu iki kabileyi barıştırdı. Para kuvvetiyle, güzel yağmalar vaadiyle bir takım ayrıcalıklar vermek yoluyla bunları kandırıp Muiz bin Badis üzerine saldırdı.

Bu iki kabile Berka ve Trablus'u ele geçirip bütün o çevreyi eşkiyalıkla inim inim inlettiler, harap ettiler.

Muizz talimli, savaşmaya alışkın, iyice silahlanmış 30 bin süvariyle bu Araplar üzerine yürüdü. Araplar'ın ancak 3 bin savaşçısı vardı. Muizz önünden kaçıp çekilmek istediler. Kabile'nin reisi bunları durdurmak istiyordu. Ona, «Böyle zırhlar içinde, başında tolga olan bir düşmanın neresine vuralım?» diye bağrdılar. Reis de, «Gözlerine!» diye cevap verdi. Şiddetli bir savaş oldu. Muizz mağlup edildi. İşte o zamandan beri ve bundan dolayı bu reis «Ebu Ayvan» (Göz babası) lakabını aldı. Daha 6 yıl bunların arasında savaşlar sürüp gitti. Bazen onlar, bazen diğerleri üstün geldiler veya mağlup oldular. Nihayet Muizz yenildi ve Mehdiyye'ye çekildi. Mustansır'ın askeri Kayravan'a girdi.

Bu vuruşmalar sırasında Halife Kahire'de bayındırlık ve inşaat ile meşgul oluydu. M. 1046, H. 438 yılında tamir edilmiş olan Amr Ca-

mii'nin iç duvarlarını M. 1049, H. 441 yılında yaldızlattı. Bir iki yıl sonra bu camiye kıymetli ağaçların tahtasından bir minber yaptırdı. Bu minber sandal ağacından direkler üzerinde durur. Bir de minare yaptırdı.

El-Mustansır bu masrafları o sırada ölen iki prensesten kalan mirasla yapmıştır. Bunlar Halife El-Muizzüd-dinillah'ın kızları olup adları Reşide ve Abide idi. Mısır'ın en büyük zenginleri idiler. Reşide 2 milyon 700 bin dinar bıraktı. Abide'nin bıraktığı malda ona yakındı. Muizzüddin'den sonraki halifeler bu iki kızkardeşin ölümünü sabırsızlıkla beklemişlerdi. Fakat bu iki kızkardeş tam beş halife eskitmiş, onların malına konmak El-Mustansır'a kısmet olmuştur.

M. 1052, H. 444 tarihinde o aciz Abbasiler Halifesi kadılar ve eşrafa imzalattırdığı Fatımiler'in Hz. Ali soyundan olduklarının aslı ve esası olmadığı hakkında bir bildiri yayınladı.

Ancak diğer taraftan da aynı yılda Yemen türelerinden Ali bin Muhamed Es-Salihi hutbede El-Mustansır'ın adını okutmuş ve Kahire'ye hediyeler göndermiştir.

Bu iki dış olay birbirinin etkisini ortadan kaldırmışsa da Mısır'da ortaya çıkan kıtlığa bir çare bulunamamıştır.

M. 1052, H. 444 yılında Nil'in taşkını pek az oldu, kıtlık başladı. Bu zamana kadar Halife tahıl üretimini tekel altına almış, her yıl 100 bin dinarlık satın alıp ambarlara dolduruyor, fiatın yükseldiği yıllarda fazla bir karla satıyordu. Bir isyan zamanında tahıl fiyatının düşmesinden dolayı vezir Yazuri tahıl işini bırakıp yerine tahta, demir, sabun, kurşun gibi maddeler üzerine spekülasyon yapmaya başlamıştı. M. 1054, H. 446 yılında kıtlık daha çok oldu. Oysa Halife'nin buğday ambarları da artık boşalmış bulunuyordu. Bu ambarlarda ancak kendisine, ailesine, saray halkına yetişecek kadar erzak kalmıştı. Artık ekmek çok az bulunuyordu. Küçük bir çuval buğdayın fiyatı dinara çıkmıştı.

Kıtlık pek şiddetlendi. Üstüne de veba salgını geldi. Bu iki afet bütün Mısır, Suriye ve Bağdat'a kadar her tarafı kapladı. Bir de bunların üzerine savaş belası çıktı. Kahire Halifesi İstanbul'a Bizans İmparatoru IX. Konstantin Dukas'a (Constantin IX. Ducas) bir elçi gönderip tahıl istedi. İmparator Mısır'a 400 bin erdeb buğday göndermeyi vaadetti. Fakat o günlerde öldü.

Yerine geçen İmparatoriçe Evdoksi Makrempolitis (Eudoxie Macrempolitis) buğdayı ancak Mısır'ın kendisiyle savunma ve saldırmazlık antlaşması yapması şartıyla vereceğini söyledi. Halife bu teklifi kabul etmediğinden buğday gönderilmedi. Bu duruma kızan Halife El-Muntansır kafirler aleyhine cihad diye savaş ilan etti. Nasrüd-devle'yi bir ordu ile Antakya ve Ladikiye yönüne gönderdi. Nasrüd-devle savaşta mağlup edilerek esir alındı. Halife Hıristiyanlar'ın Kudüs'e Ba'set (Bi'set) Kilisesi'ne yığdıkları bütün servetlerini ele geçirmek suretiyle bunun intikamını aldı.

Bu kıtlık 7 yıl sürdü. Arapça tarihlere göre Yusuf Aleyhisselamdan beri Mısır'da kıtlığın böylesi olmamışmış... M. 1053, H. 445 yılında Mısır'da kuyruğu pek uzun bir kuyruklu yıldızın görünmesi bütün halkı titretti. Bunu büyük bir felaketin habercisi sandılar. Bu yıldız 12 Cema-

ziyelahır'dan 15 Recebe kadar durdu. Fakat vezirin iyi tedbirleri, güzel bir taşkının meydana gelmesi fenalıkların önünü aldı ve memlekette bolluk oldu.

BAĞDAT'TA FATIMİ ETKİNLİĞİ

El-Mustansır'ın kuvveti ülkenin dışında artıyordu. Abbasi Halifesi El-Kaim-biemrillah'ın komutanı Ali Büveyh kölelerinden Türe Arslan (Emir Arslan El-Besasiri) Halife'yi Bağdat'tan kovup onların kara bayrağını indirdi, Fatımiler'in ak bayrağını çekti. Aynı şey Vaset, Küfe ve diğer önemli şehirlerde de yapıldı. Arslan bütün Abbasiler'in yalancı olup asıl halifelik hakkının Fatımiler'de olduğuna ilişkin bir bildiriyi bile bu Halife'ye zorla imza ettirdi. Halife Bağdat'tan Musul'a oranın sahibi Alemüd-din Kureyş bin Bedran'ın yanına kaçtı.

Bunun üzerine Fatımiler'in manevi egemenlikleri ile etkinlikleri ta Horasan'a kadar yayıldı, genişledi. Ancak Fatımiler'in etkinliğini ve Aleviliği kendi devleti için tehlike gören Selçuklular'dan Tuğrul Bey bu işi temizlemek istiyordu. Halife, Kureyş'in yanına gelince Tuğrul Han'a müracaat etti. Bunun üzerine Tuğrul Bağdat'ın üzerine yürüyüp asileri tepeleyerek Türe Arslan'ı Bağdat'ta astı ve başını Halife'ye gönderdi. Bu suretle Abbasi Halifesini tekrar yerine geçirdi (M. 1059, H. 451, 26 zilka'de).

El-Mustansır ilk önce Emir Arslan'a her türlü yardımda bulunmuş, 500 bin dinar, yiyecek, silah, elbise, at yollamıştı. Ancak Bağdat'ın alınmasından sonra korktu, fetihlerini ileriye götürmekten çekindi. Eğer böyle korkmasaydı, yahut daha doğrusu Tuğrul Han meydana çıkmasaydı Fatımiler kesin biçimde Abbasiler'in enkazı üzerine yerleşmiş olurlardı. kısacası Fatımiler adına Bağdat'ta da 40 hutbe okunmuştur.

Irak'ta bu işler olurken Suriye'de de başka savaşlar oluyordu. Bu savaşlar El-Mustansır'ın saltanatının geri kalan kısmını olumsuz biçimde etkiledi. Halep o zamanlar Muizzüd-devle'nin malikanesiydi. Beni Kilab (Köpek-oğulları) adındaki Arap kabilelerinin hazinelerine göz dikmişlerdi. Muizzüd-devle bunlardan bıkmış, usanmıştı. El-Mustansır'a kendisine Araplar'dan uzak bir yer verilmek şartıyla Halep'i teslim edeceğini bildirdi. Halife bu teklifi kabul edip Muizzüd-devle'ye Berut (Beyrut), Akka (Avrupalılar'a göre Sen Jan d'Akr; Saint Jean D'Acre) ve Hobeyl şehirlerini verdi. Halife Halep'e generali Mekinüd-devle'yi vali olarak atadı. Muizzüd-devle Mısır'a geldi ve Halife'den büyük ve olağanüstü iltifatlar, bağışlar gördü. Sebebi yine karısının güzelliği olmalıdır!

Vali Mekin Halep'i güzel yönetti. Halka karşı yumuşaklık gösterdi. Adalet uyguladı. Yiyecekleri ucuz bir fiyatla sattırdı. Halk kendisinden memnun oldu. Fakat Beni Kilab hırsızları durmayıp ortalığı karıştırıyorlardı. Halk başlarına eski hükümdarın yeğeni Mahmud'u geçirdi. Mahmud dayısı Mu'izzüd-devle tarafından ailenin malı olan toprakların Halife'ye verilmesine kızmıştı.

Halep muhafız askeri arasında bir düzen kurulmuş ve bu suretle

şehir 2 Cemaziyelahır 452 (M. 1060) tarihinde Mahmud'a teslim olunmuştur.

Mekin hisara kapanıp Mısır'dan yardım istedi. Evvelce Suriye seferinde başarılı olamayan Nasrüd-devle kalabalık bir ordu ile Halep'in üzerine yürüdü. «Köpek-oğlu» Arapları Nasrüd-devle'nin yaklaştığını görünce şehri bırakıp savuşmuşlar, Nasrüd-devle Halep'e girmiştir. Ancak ertesi günü hücuma uğrayıp yine mağlup edilmiş ve esir alınmıştır. Yine Emir Mahmud şehre dönmüştür.

Mahmud Nasrüd-devle'yi serbest bırakıp Mısır'a gitmesine izin verdi ve onu birçok hediye ile yoladı. Böyle bir başarısızlığa rağmen Nasrüd-devle'nin adı büyümüş, kendisine taraftarlar çoğalmıştı. Halife, başarısızlığının acısını unutturmak için Nasrüd-devle'ye Şam Valiliği verdi. M. 1063, H. 455 yılında Şam'dan kaldırılıp Bedrül-Cemali adında bir Ermeni dönmesi köle yerine atandı. Bu Ermeni Cemalüd-devle adında birinin kölesiydi. Cemaüld-devle ona Bedr adını koymuştu. Sonra adı Bedrül-Cemali (Cemal'in Bedr'i) olmuştur. Bu Ermeni köle muhtelif memurluklarda bulunmuştur. Vahşi ve şiddetli bir adamdı.

Halife Halep'i nihayet Emir Mahmud'a verdiğinden Suriye'de sessizlik sağlandı. Hatta bu zayıf Halife, Mahmud'a «Reisül-Ümera'ül-Arap (Arap emirlerinin Reisi) «Azdüd-devle» (Devletin kulu) «Seyfül-halife» (Halifenin kılıcı) unvanlarını da verdi. Artık Fatımi Hailfeler de Bağdat Halifeleri gibi bol miktarda unvan bağışlıyorlardı.

Mısır o kadar rahat değildi. Vezir Yazuri Hıristiyan düşmanı bir kişiydi. Onlara elinden gelen her kötülüğü yapıyordu. Sık sık kötü muameleler, hapisler, mallarına el koymalar, eza ve cefalar almış yürümüştü. İşte bu zulümler, işkenceler vilayetlerden bazılarının halkını isyana sevketmişti.

Yazuri Kristodol adındaki Patriği birtakım «evek»lerle birlikte tutuklattırıp Kahire'ye getirtmişse de orada Patrik gayet iktidarlı koruyucular bulmuş, Halife tarafından serbest bırakılmıştır. Zaten İskenderiye valisi Hüsnüd-devle Yazuri'ye karşı Hıristiyanları himaye etmişti. Arap tarih yazarları bu konuda şöyle diyorlar: Vali vezirden kiliselerin bütün mallarına elkonulması emrini aldı. Geceleyin belli başlı Hıristiyanlar'ı gizlice toplayıp Yazuri'nin emrini bildirdi ve «İşte aldığım emir. Bunu yarın uygulayacağım. Gidin, işinizi becerin. Sakın beni de söylemeyin!» dedi. Sabah olunca vali muhafızlar, kadı ve mahkeme memurları ile başlıca kilise olan Sovör Kilisesi'ne geldi. Ancak bir eski hasırla, fare kapanından başka birşey bulamadı.

Yazuri hükümdarın patriği affından hiddetlenip bütün kiliselerin kapanmasını emretti. Yakubi yahut Ortodoks olduğuna da bakmadı. Bu emrin uygulanması Hıristiyanlar'ın topluca ayaklanmalarına sebep olmak üzereyken Halife Yazuri'yi azledip işin önünü aldı.

Yazuri azlolunduktan sonra Tanis'e gönderildi ve orada M. 1061, H. 453 yılında idam edildi.

Hıristiyanlar bu akıbeti Allah'ın bir gazabı saydılar. Onlara göre gökte birtakım alametler belirmiş. Bu alametlerin biri «Fecr-i Şimali» denilen ve kuzey yönünde ortaya çıkan bir hava ışık olayıdır. Diğer biri de dört saat süren tam bir Güneş tutulması olayıdır. Bu Güneş tutulması

sırasında karanlık o derece şiddetli olmuş ki, yıldızlar görünmüş, kuşlar yuvalarına çekilmişlerdir.

Yazuri'nin yerine Ebul-Ferec Babili atandı. 70 gün sonra onun yerine Abdullah bin Yahya geçti. Bunu da, makamlarında bir-iki aydan çok kalamayan bir çok vezir takip etti. Öyle ki 12 yıl zarfında 35 vezir gelip geçti. Bu gelişmeler, bu sırada Mısır'ın yine çok fena yönetilmekte olduğunu göstermektedir. Bu 35 vezirden hiçbiri bir devlet yönetecek yetenekte değildi. Bundan başka makama gelir gelmez türlü suçlamalara hedef oluyorlar ve bu ithamlar da azillerine yol açıyordu. Bunların içinde hatta bazıları bu makamda ancak bir gün kalabilmişlerdir.

Hükümetin türlü devamsızlık ve düzensizlik içinde çalkandığı böyle bir zamanda Halife yanına her sınıftan birçok adam kabul ediyordu. Kendisine mektup yazılmasına da izin vermişti. Bu sebeple her gün 800'den çok mektup alıyordu. Aşağı tabaka halktan adamlar en büyük devlet adamlarından çok bu Halife'yi etkiliyorlardı. Her tarafta kargaşalıklar eksik olmuyordu. Halife her taraftan gelen ve hepsi de birbirine ters düşen haber ve fikirlerden şaşırmış, ne yapacağını bilmiyordu. Vezirler aleyhlerinde yapılan suçlamalara ve iftiralara karşı kendilerini savunma ile meşguldüler. Başka şeye zamanları yoktu. Zaten karışıklıkları bastıracak araçları da yoktu. Çeşitli yerler halksız kalmıştı. Hükümetin gelirleri her gün biraz daha azalıyordu. Buna karşılık giderlerse büyük ölçüde artıyordu. Daha başka kötülüklerin de gelip bunlara eklendiği, Fatımiler Devleti'ni uçurum kenarına götürüp yuvarlanmasına bir bıçak tersi kadar mesafe kaldığı zaman işte Mısır'ın durumu böyleydi.

Her yıl El-Mansur Mekke'ye hacca gitmek bahanesiyle Kahire'den çıkıyordu. Beraberinde develere bindirip, birçok kadın ve erkek de götürüyordu. Yolda bu kervan çalınan mızıka havasıyla yürüyordu. O zaman «Bürketül-Ümeyre» ve şimdi «Bürketül-Hacc» (Hac Havuzu) denilen yere gelince Hicaz'a gidip dönen kervanının mola verdiği mahalde duruyordu. Su yerine şarap doldurduğu tulumlardan şarapları dağıtıyor, içiyorlardı. Güzelce eğlendikten ve türlü cümbüşler yaptıktan sonra buradan yine Kahire'ye dönüyordu. M. 1062, H. 454 yılında aynı Hac ziyaretinin(!) uygulanması sırasında Türk ordusundan bir asker eğlence arasında çok sarhoş oldu, Halife'nin muhafız ve askeri olan Zenciler'den birine palasını sıyırdı. Ancak, diğer Zenciler üzerine üşüşüp Türk'ü öldürdüler. Bu durum karşısında galeyana gelen Türkler kıyameti kopardılar ve El-Mansur'un yanına gelip, «Eğer bunun öldürülmesini sen emrettinse diyeceğimiz birşey yok. Eğer senin emrin olmaksızın yapıldıysa bu işi cezasız bırakmayız» dediler. Halife bu işle hiç bir ilgisi bulunmadığını bildirdi. Türkler Zenciler'in üzerine hücum ettiler. Zenciler kalabalıktılar. Çünkü Halife'nin anası Zenci olduğundan saraya Zenciler'i toplamayı seviyor, her taraftan Zenci köle satın alıyordu. Sarayda, Kahire'de binlerce Zenci asker vardı. Bunların teşkil ettikleri milis askeri pek itibardaydı. Bu da diğer askerin kıskançlığını çekiyordu.

İki taraf arasında «Kavm-i Şerik» (Gevm Şerik)'de kanlı birçarpışma oldu. Zenciler bozuldular. Nihayet katilleri Türkler'e teslim etmek şartıyla araları bulundu. Araları bulundu ama beyinlerindeki kin gitme-

di, belki gün geçtikçe daha çok büyüdü. Zaten bu olay Halife'nin anasını pek çok üzmüştü. Her iki taraf da birbirine hücum planları hazırlıyordu. Halife'nin anası da gizlice Zenciler'e yardım ediyordu.

NASİRÜD-DEVLE YENİDEN GÜNDEME GELDİ

Vezir, Zenciler'e Türkler'in yeni bir hücumu hakkında haber vermiş, onlar kışlalarına çekilmiş, tetikte bekliyorlardı. Türkler birtakım Arap kabilelerini kendi taraflarına celbetmişler, bunlarla savunma ve saldırmazlık anlaşması yapmışlardı. Türkler başlarına kendi soydaşlarından Nasirüd-devle'yi koydular. Bu, Nasirüd-devle bin Hemdan'ın torunudur. Suriye'de iki defa mağlup olan, sonra Şam valiliğinden azledilen kişidir. Halife'ye ve vezirlerine kızgındı. Kahire'de oturuyor, sabırsızlıkla bir fırsat kolluyordu.

Nasirüd-devle'nin elindeki ordu müthiş bir ordu olmuştu. Zenciler zayıflıklarını görüp Said'e çekildiler. Orada ordularına katılımlar oldu ve 50 bin kişiye yükseldiler. O zaman Kahire ve İskenderiye'ye geldiler. Reşid kolu üzerinde ve son yüzyılda Fransızlar'ın Kölemenler'i bozdukları yer alan «Kevm-i Şerik» (Gevm Şerik) adlı yerde Türkler'e hücum ettiler. Türkler ancak 6 bin kadardılar. Önce bozulur gibi olmuşlarsa da savaşın son devresinde 50 bin kişilik orduyu Nil kenarına yaslayıp bir kısmını suya döktüler, bir kısmını da bir iyice kestiler. Zamanın tarih yazarları boğulan ve kesilenlerin adedinin 30 bin kişiyi geçtiğini söylüyorlar.

Halife'nin anası açıktan açığa Zenciler tarafını tutuyordu. Bu kara renkli kadın Türkler'e fena halde diş biliyordu. Çünkü Türkler onun saraya yanaştırdığı, cariyelik zamanında eski efendisi ve en mahrem dostu olan Yahudi Ebu Said'i de öldürmüşlerdi. Bu kadın hemşehrilerine yani Zenciler'e mümkün olan her surette yardım etti. Zenciler tekrar hücum edebilecek duruma geldiler. Tekrar Türkler'le Zenciler arasında savaşlar başladı. Kahire civarında, Delta'da, Said taraflarında birçok kanlı savaş oldu. Kanlar seller gibi aktı. Bu olaylar gösteriyor ki Mısır'da bu tarihte de birçok Türk vardır.

Saltanatı kan deryasında yüzdüren bütün bu facialar, felaketler, devleti çöküntüye yuvarlayan bu müthiş yolsuzluklar ve zulümler sırasında aciz Halife'nin yaptığı şey de yalnız sarayından çıkmamak ve hareminde kadınlarla meşgul olmaktı. Gelen felaket haberlerine, şikayetlere, «Bu benim haberim olmaksızın yapılmıştır. Binaenaleyh bundan ben sorumlu değilim» cevabını veriyordu.

Bu iç savaşlar iki tarafın bozgunluğundan, verdikleri kayıplardan dolayı bir süre yavaşladı. Ancak her iki taraf yine fırsat gözlüyorlardı.

Türkler Kahire'nin sahip ve egemeni durumundaydılar. Daimi kuvvet ve iktidarları artıyordu. Halife'yi boşuna sıkıştırıyorlardı. Türlü ayrıcalıklarla birlikte maaşlarını da artırılmasını istiyorlardı. Halife hazinesini bunların yüzünden boşaltmıştı. Artık onları memnun edecek bir halde değildi. Türklerden bıkmıştı. Amcak şahsının muhafazası onların elinde olduğundan ses de çıkaramıyordu. İsmen efendilik ettiği Türkler'in gerçekte kölesi, tutsağıydı.

Halife'nin bu sıkıntısını bir taraftan da anası artıyordu. Bu kadın, her ne derse hemen yapıldığını görmek istiyordu. İsteklerinden birinin bile reddedilmesine tahammül edemiyordu.

Artık anasından ve muhafız askerinden bıkıp çaresiz kalan Halife El-Mustansır M. 1064, H. 457 yılında bir gün sarayından yaya ve yalnız kaçıp Amr Camii'ne geldi, artık devlet işlerini yönetmeyi bıraktığını, bu camiye çekilip ömrünün geri kalan kısmını Allah'a ibadetle geçireceğini bildirdi; fakat arkasından koşup gelen devlet adamları zorla kendisini alıp tekrar saraya götürdüler.

M. 1066, H. 459 yılında iç savaşlar tekrar ve yine büyük bir şiddetle başladı. Halife'nin anasının kışkırtmasıyla Zenciler Cize'de toplandılar. Türkler Nasırüd-devle'nin komutasında Zencilere hücum ettiler. Savaş günlerce devam etti. Sonunda Türkler Nil'in kenarına yanaşmaya muvaffak oldular ve Zenciler'i ağır bir bozguna uğrattılar. Kurtulabilen Zenciler yine Yukarı Mısır'a çekildiler.

Bu zafer üzerine Nasırüd-devle Kahire'ye dönünce artık Halife'ye hiç saygı göstermedi. Ona fena muamele yaptı.

Said'e çekilen Zenciler 15 bin kişilik bir kuvvet topladılar. Oradan Kahire'yi tehdit ediyorlardı. Bir orduları İskenderiye'yi işgal etti. Fusat'takiler de Halife'nin anasının kışkırtmalarıyla silahı ele aldılar.

Bunun üzerine Nasırüd-devle Türk ordularını toplayıp önce Fustat'taki Zenciler'i kılıçtan geçirdi. Sonra said'e gidip ordakileri de bozdu. Oradan da Aşağı Mısır'a inip İskenderiye'yi de ellerinden aldı. Nihayet Kahire'ye gelip orada da ne kadar Zenci varsa hepsini tepeledi. Hatta adamlar çıkarır, Zenci aratır, bulunanı keserdi. Bu suretle bütün Mısır'da Zenciler'in kökü kurtuldu.

Halife şimdi Nasırüd-devle'nin boyunduruğu altında kıvranıyordu. Bu Türk Beyi'nden kurtulmanın bir türlü yolunu bulamıyordu. Boş yere kendi sadık veya kendisine taraftar kılmak istediği adamlardan valilere görevler veriyordu. Bunların hiçbiri gelip makamlarına oturamıyorlardı. Her yer Türkler'in pençesindeydi. Suriye'de ise Ermeni Bedrül-Cemali durumlardan istifade edip bütün oradaki vilayetleri eline geçirmişti. Said Zenciler'in elindeydi. Diğer bütün Mısır ise Türklerindi. Başkent'te yani Kahire ve Fustat'da hüküm Türk ordusunun elindeydi. Fatımi Halifesi'nin hükmü sarayının duvarından dışarıya çıkamıyordu.

Memleketin içi böyle olduğu gibi devletin dış işleri de yolunda gitmiyordu. Fatımiler'i tanımış olan Yemen türesi (prensi) Es-Salih generallerinden biri tarafından öldürülmüş, Mekke ile beraber Yemen tekrar Abbasi Halifelerin etkinliği altına girmişti. Sınır boyundaki şehirlerin hemen hepsinde isyan vardı. Bu şehirlerin bir kısmını komşu türeler (prensler), Selçuklular ele geçirmişlerdi. Berberistan bile Fatımiler'in ellerinden çıkmış, Şiilik kaldırılıp yerine yine sünnilik konmuştu. Her gün Kahire'ye, elindeki vilayeti ele geçirilerek kovulmuş valiler geliyordu. Aynı zamanda Bizanslılar da Fatımiler'e savaş ilan etmişlerdi.

El-Mustansır iş bu raddede iken, bir de Halep türesi Mahmud'la arasını bozmak tedbirsizliğinde bulundu. El-Mustansır Mahmud'a kendisine para göndermesini, Bizanslılar'la savaşmasını, memuriyette ve ordusunda bulunan bütün Türkleri kovmasını yazdı. Mahmut Halife'ye

şu cevabı verdi: «Para! O bende yok! Halep'i almak için çok borçlandım. Benden onu istiyorlar. Rumlar! Onlarla ateşkes yaptım. Onlar da bana borç para verdiler ve kendilerine oğlumu rehin verdim. Şimdi nasıl Bizanslılar'la savaşırım. Türkler benden çok kuvvetlidirler. Onları kovmaya kalkışmak kendimi kovdurmak demektir.»

Halife bu sözlerin özellikle sonuncusunun ne kadar doğru olduğunu bizzat kendisi biliyordu, bilmesi gerekirdi. Bununla beraber bu cevaptan hiddetlenip Bedrül-Cemali'ye Mahmud'un isyan ettiğini, gidip kendisini tepelemesini yazdı. Bedrül-Cemali de zaten kuvvetlenmiş, hırsı, iştihası artmış, böyle bir vesile bekleyip duruyordu. Hemen bir ordu ile Mahmud'un üzerine yürüdü.

Bu sırada Nasurüd-devle Said'e Zenciler üzerine gitmiş olduğundan Halife Kahire'de biraz nefes alabiliyordu. Bu kez Nasirüd-devle'nin orduları bir düziye bozguna uğramış, sonunda kendisi de Cize'ye kadar püskürtülmüştü.

Türkler kızıp -anası gibi kendisinin de Zenciler'e yardım etmesi, gizlice yardım göndermesi sebebiyle- Halife aleyhine başkaldırdılar. Halife, anasını bırakıp Türkler'e Zenciler tarafını tutmadığını, bu suçlamaların yalan olduğunu and içerek bildirdi.

Türkler kayıplarına karşılık para aldıktan ve yardım sağladıktan sonra tekrar Zenciler'e döndüler. Bu sefer Zenciler'i öyle müthiş bir surette bozuldular ki, ellerinden hemen hemen kurtulan olmadı. Kurtulabilenler yalnız canlarının selametini kaçmakta bulabildiler. İşte bu bozgundan sonra artık Zenciler bir daha kendilerini toplayamadılar.

Bu zafer Halife'nin zincirlerini pekleştirdi. Artık Nasırüd-devle Halife'yi büsbütün avucu içine alıp elinde hiçbir şey bırakmadı. Yerine fiilen halife oldu. Artık hiçbir Türk Halife'ye değer vermiyor, saygı göstermiyor ve emrini dinlemiyordu. En küçük Türk askerine varıncaya kadar herkes Halife'yi hiç yerine koyuyordu. İslamiyet'in halife hükümdarı Türkler'in gözünde bütün kıymetini kaybetmiş, bir hiç olmuştu. Türkler ikide bir sarayı kuşatıyorlardı. Halife'yi yemekten kaldırıyorlar, namazını bozduruyorlar, eğlencesinden ayırıyorlar, acele çağırıp aylıklarının artırılmasını istiyorlardı. Vezirler de Türkler'in elinde oyuncak olup onların hakaretlerinden, hücumlarından ve çabuk çabuk azil isteklerinden kendilerini kurtaramıyorlardı. Vezirlerin makamları genelikle boş kalıyordu.

BİNBİR GECE MASALLARINDAKİ HAZİNELER GİBİ

Türk askerinin bu devreye kadar aylığı 28 bin dinar iken 400 bin dinara çıktı. Hazine çabucacık boşaldı. Hazine'nin boşalması Türkleri hiç bir biçimde etkilemedi. Onlar yine fazla aylık istemekten geri durmadılar. El-Mustansır kendilerine aylık vermekten aciz olduğunu, boşuna anlatmaya çalışıyordu. Türkler Halife'ye, bu devletin kurulduğu günden beri sarayda biriktirilmiş olan kıymetli eşyayı satmasını teklif ettiler. Halife bunu da reddedemedi. Bu sefer Türkler bu eşyanın kıymetini kendilerinin takdir etmelerini ve bunların kendileri tarafından satın alınmasını teklif ettiler.

Türkler bu eşyayı eski yıllarda ödenmemiş aylıkları ve mükafatları yerine ve yüzde on daha ucuza aldılar. Artık Halife de, maliye müfettişi (maliye nazırı) de Türkler'in maaşlarını ödeyebilecek parayı bulamıyorlardı.

El-Makrizi o zamana ait belgelere dayanarak o zaman Fatımiler sarayında bulunan ve Türker'in eline geçen servetin, altın ve değerli taşlarla dolu hazinelerin ayrıntısını kitabında bize kadar ulaştırmıştır. Eğer Nasırüd-devle'nin vekil-harc'ı Ebul-Hasan Ali'nin birer birer yazdığı liste ve maliye müfettişi İbn Abdülaziz'in resmi raporu olmasa El-Makrizi'ye inanmak müşkül olurdu. Çünkü bu servet Binbir Gece Masalları servetleri gibidir. El-Makrizi bu resmi belgeleri kitabında birer birer belirtmiştir.

Ölçeklerle zümrüt, yakut, inci, hakik (akik) ve başka kıymetli taşlar; bazısı bin dinar kıymetinde olan 18 bin neceften vazo; 36 bin necef kap ve bardak; 54 mark (1 mark 65 dirhemdir) ağırlığında bir altın hasır; 400 büyük kafes; 6 bin altından çiçeklik; 22 bin kehribar, 130 bin dinar kıymetinde değerli taşlarla süslenmiş bir sarık; tabii büyüklükte inci ve yakut kakmalı altından horoz, tavus, ceylan, etrafında birçok adamın yemek yemesine uygun ve Yemen akikinden birçok sofra, meyveleri ve çiçekleri tabii büyüklükte yakut ve inciden olan ve kendisi bir altın kafes içinde bulunan altından bir hurma ağacı; zemini yaldızlı gümüşten, toprağı kehribardan, ağaçları gümüşten, meyveleri altın ve kıymetli taşlardan oluşan bir bahçe; çevresi 500, yüksekliği 64 zira bütün kadife ve atlastan, bütün sırma içinde ve ancak 500 devenin götürebildiği bir çadır; saf altından dokunmuş, altı gümüşten direk üzerinde duran bir başka çadır; saf altından dokunmuş, altı gümüşten direk üzerinde duran bir başka çadır; 3 kantar ağırlığında gümüş lenger; en aşağısı bin, en yukarısı 25 bin dinar kıymetinde sırmalı 2 bin halı; 50 bin top sırmalı Şam kumaşı (Mamasku); 100 bin parça diğer kıymetli eşyalar ve 200 bin silah.

İşte bu hazinelerdeki mallar bunlarmış. Her şey hazine müfettişinin önünde sayılmıştır. Gerçekten bu servet akıllara sığmaz. Sanki bütün dünyanın serveti bu saraya toplanmıştır. İşte bütün bu servet Türk askerlerine dağıtılmıştır.

Gerçi Türkler'in bu serveti Halife'den almalarını, onlardan her gün fazla aylık istemelerini kötü gözle gören yazarlar vardır. Ancak bir iyi düşünülür, işin esasına bakılırsa bu Fatımi Halifeleri kimmiş, bu serveti ne ile toplamışlardır? Bunun bir kısmını Mısır'ı zaptedince Türkler'den aldılar. Dolunlular'ın, İhşidliler'in o önemli hazinelerine onlar konmuşlardır. Diğer kısmını başka hükümdarları, beyleri, türeleri, valileri, zengin tüccarları, hele papasları, kiliseleri keserek, soyarak yığdılar. Bunlar sanki meşru eylemler miydi? Oysa bu serveti alan Türk ordusunun hakkı vardır. Bunları hizmetlerine karşılık aylık yerine almışlardır.

Aylıklarını artırmaya gelince bu da pek tabiidir. Madem ki onlar bu halifeler ve hükümetleri için döğüşüyor, can veriyor, onlara paralar, servetler, topraklar getiriyor, niçin az bir maaşla kalsınlar? Niçin daha fazla mükafatlar almasınlar! Fatımi hükümdarları saraylarda kadınlar

ortasında türlü eğlenceler yapsın. Hac diye yola çıkıp su tulumlarına şarap doldurup götürdükleri kadınlarla yolda, Kabe'yi tavaf yerine, mum söndürmesi yapıp hacı oldum diye dönsün, sonra da askeri ölmeyecek bir aylıkla geçinsin! Hatta onu bile alamasın! Madem ki onların hassa askerleriydiler, canları onların garantisi altındaydı, elbette onlara bol paralar vermeliydiler. Avrupalılar bugün işçilerin patronları aleyhine ayaklanmasını, işten vazgeçmelerini, fabrikaları yıkmalarını, fazla gündelik istemelerini ayıp görmüyor, meşru buluyorlar da bu Türkleri neden eleştiriyorlar? Türkler'in hakları vardır. Hem o zaman kimin gücü, kime yeterse idi. Şimdi de öyle ya!..

Nasırüd-devle ile diğer on general kendi paylarına bütün silahlarla değerli taşlarla ve diğer kıymetli eşyayı aldılar. Haz. Ali'nin «Zülfükar»ı, oğlu Hz. Hüseyin'in, Amr'ın, Abdullah'ın, Ubeydullah'ın, Cafer'in kılıçları, Hz. Hamza'nın zırhı, Muizzüd-dinillah'ın zırh ve kılıcı ve diğerleri bunların arasında idi.

Türkler bu işten sonra bir süre geçince yine işleyen aylığı istediler. El-Mustansır'da artık vermek için birşey yoktu. Baktılar ki birşey verilmiyor. Fatımi halifelerinin türbelerine girip ne kadar kıymetli eşya varsa maaşlarına mahsuben aldılar. Oradan çıkıp kütüphaneye girdiler. Bu kütüphanede güzel yazılı ve kıymetli 100 bin cilt kitap vardı. Bunları da alıp aralarında bölüştüler.

TÜRKLER KİTABA SAYGISIZLIK ETMEDİ

Türk'ü sevmeyen bazı Avrupalı tarih yazarları bu kütüphaneyi İskenderiye'nin Batlamyuslar Kütüphanesi derecesine çıkarmak ve Türkler tarafından mahvedildiğini söylemek isterlerse de gerçek böyle değildir. Önce bu kütüphane İskenderiye Kütüphanesi'nin onda biri değerinde değildi. Bununla beraber içinde kıymetli kitaplar vardı. Türkler bu kitapları yakmadılar. Aylık yerine aldılar. Hatta birçoğunu ve en kıymetlilerini İskenderiye Valisi Türk İbnül-Muhtar İskenderiye'ye yerleştirmek maksadıyla oraya götürtmek üzereydi. Fakat maalesef kitapları götüren kervan yolda Abyar yakınlarında Berber kabilelerinden Lavata kabilesi tarafından vurulmuş, kitaplar alınıp yakılmış, cilt kaplarından ayakkabı yapılmıştır. Arta kalan çölde perişan yığınlar halinde rüzgarların keyfine terk olunmuş, zamanla üzerine kumlar yığılmış, tepecikler oluşmuştur. Bu tepelere halen «Telü'l-Kütüb» (Kitap tepeleri) derler. Gerçek olan budur. Demek ki Türkler kitaplara bir saygısızlık etmemişler, düşmanlık göstermemişler, onları mahvetmeyi düşünmemişlerdir. Yalnız aylık yerine hükümet malı diyerek almışlar, aldıktan sonra da onlarla ve fakat yine kendi elleri altında bir kütüphane tesis etmek istemişlerdir. Ancak vahşiler yolda üzerlerine çullanıp kitapları hallaç pamuğu gibi atmışlardır.

Bir de yine o tarih yazarları Türkler'i haksız olarak nankörlükle suçlamak isterler de; öylesine aciz, adi fuhuş çamuruna batıp yuvarlanmış olan bu «Halife» adını taşıyan maskarayı eleştirmezler. Bu Halife eğlenceye dalacağına devletinin işlerine baksaydı. Askerinin aylığını verseydi!

Halife soyulup soğana çevrildikten sonra Nasırüd-devle onun elindeki manevi ve dini etkinliği de kaldırmayı düşündü. Yani onu halifelikten azledip yerine bir başkasını geçirecekti. Ancak bir bahane arıyordu. O bahane de ortaya çıktı.

Nasırüd-devle'nin de iktidardaki herkes gibi düşmanı vardı. Aleyhine kin besleniyordu. Hatta kendi askeri arasında bile düşmanı bulunuyordu. M. 1068, H. 461 yılında vezirin yanından çıkarken Seyraf'lı bir adam ve diğer köleler üzerine hücum edip kendisini hançerle vurdular. Hücum eden adamları hemen orada boğdular. Bu iş Halife'nin anasının başının altından çıkmıştı. Nasırüd-devle'nin yaraları iyi oldu ve bunu beslediği maksat için güzel bir vesile ve fırsat saydı. Bu saldırının Halife ve anası tarafından yaptırıldığını açıkladı. Artık Halife'nin oyuna, işrete ve harem eğlencelerine düşkün adi bir herif olduğu ve Halife'lik makamına layık olmadığını alenen söylemeye başladı.

O aralık Kahire'de dindarlığı ile meşhur olan, herkesin sevgisini ve saygısını kazanmış bulunan Ebu Tahir Haydare adında bir şerif vardı. Bu kişi Bedrül-Cemali tarafından Şam'dan kovulmuştu. Nasırüd-devle «halifeliği» ona teklif etti. Önce ortak düşman Bedrül-Cemali'yi temizlemeye şart kıldı. Cemali Suriye'nin tek hakimiydi. Onun bir gün Mısır'ın üzerine hücum etmesinden Nasırül-devle'nin korkması gerekirdi.

Bu iş için Şerif'e Arap emirlerinden iki kişi ortak verildi. İlk masraflara karşılık olmak üzere de Nasirüd-devle 40 bin dinar verdi. Şerif bu iki emirle yani üç arkadaş Suriye'ye geldi. Orada birçok taraftar kazandılar. Ancak Bedrü'l-Cemali çok dikkatli ve tedbirli bulunuyordu. Bunların taraftarlarının bir kısmını tutuklattırdı. Bunlardan el koyduğu paralara komplocuların en korkunçlarından birini satın aldı. İkincisini de parlak vaadlerle kandırdı. Bu suretle bu iki adam Şerif'i Bedr'e teslim ettiler. O da Şerif'i diri diri çengele takıp astı. Bedrü'l-Cemali dönmüş, Müslüman olmuştu; fakat Ermeni hunharlığı yaratılışından çıkmamıştı. Yalnız kesip öldürseydi diyecek yoktu. Arkadaşlarının hıyanetine uğrayan bu adamcağızı kasap dükkanına çengele koyun asar gibi astı. Koyun yine kesildikten, canı çıkarıldıktan sonra asılır, oysa Şerif canlı canlı çengele geçirildi.

Arapların namussuzluğuna diyecek yok! Bütün Arap kabilelerinin Müslümanlık'tan önce de, sonra da bütün hayatları böyle hıyanetten, kancıklıktan, parayla herşeylerini satmaktan ibarettir. Kim para verirse ona dönmek, para aldıktan sonra da düşman tarafı fazla para verirse bu sefer eski parayı unutup yenisinin peşinden koşarak hizmet etmek bu millete özgüdür. Onların para için herşeylerini vermek, dönmek, yol kesicilik gibi milli ahlaksızlıklarını birçok olayda birçok kere gördük ve daha da bir düziye göreceğiz. İşte bu sefer de (Birinci Dünya Savaşı'nda) hem Türk'ten, hem İngiliz'den para aldılar.

Önceleri birinciye, sonraları ikinciye ve dinlerine karşı hareket edip kuvvetleriyle İslamiyet'in aleyhine hizmet ettiler. Bunların hayatları soygunculuk, kancıklık ve paradan ibarettir.

Suriye'de bu işler olurken Nasirüd-devle de Mısır'da olanca kuvvetiyle çalışıp El-Mustansır'ı tahtan indirilmiş ilan ettirmek yolarını hazırlıyordu. Ancak Türklerin bu beciriksiz, iktidarsız reisi herkesi gü-

cendirmiş, hatta askerini de kendisinden soğutmuş, Türk ordusu ikiye ayrılmıştı. Biri Türk generalinin tasarısını destekliyor, diğeri Halife'ye bağlı kalıyordu. Nihayet El-Mustansır şiddetle kendisini savunmaya girişip Nasirüd-devle'ye şiddetli bir yazı yazdı. Bu yazının metni o zamanın Arap tarih yazarlarının kitaplarında mevcuttur. Mektupta özetle şöyle deniliyordu. «Sen bizim himayemizi istediğin zaman seni himaye, sana iyilikler ettik. Sen bunları nankörlükle ödedin. Bizim iyiliğimiz, sabrımız sizleri cesaretlendirdi. Ordularımızı fenalığa alıştırdın. Bizim çöküşümüzü tasarladın. Şimdi başkentimizden çık! Senin güvenliğini koruma altına alırız. Sana servetini de göndermeye müsaade ederiz. Eğer reddedersen seni cezalandıracağız.»

Bu mektup mağrur doluydu. Fakat Nasirüd-devle'nin buna cevabı daha mağrur oldu. Ve aynı zamanda hakaret doluydu. El-Mustansır generallerinden birçoğunu (hepsi Türk'tür) sarayına çağırdı. Özellikle Nasirüd-devle'nin kayınpederi İl-tokuz'u da getirtti. İl-tokuz kayınpederi olmakla beraber baş düşmanı idi. Aynı zamanda Mağripli orduların, Ketame Arap kabilesinin başlarını da çağırıp birleştirdi. Bunlara yeniden Halifeye bağlılık yemini ettirildi.

Bunun üzerine Nasirüd-devle, taraflarının azlığını anlayarak Kahire'den çıkıp Cize'ye çekildi. Çıkar çıkmaz evi ve taraftarlarının evleri yağmalandı. Taraftarlarından bir kısmı da öldürüldü. Halife bir zırh giyip bir ata binerek çıktı. Etrafında bayraklar vardı. Arkasında davullar çalınıyordu. Askerler ve halk yanına toplandı. Nasirüd-devle'nin subaylarının da çoğu onun bayrağı altına geçtiler.

Kahire ile Fustat arasında yapılan savaşta El-Mustansır üstün geldi. Nasirüd-devle çok kayıp vermişti. İskenderiye'ye kaçtı. Nasirüd-devle evvelce paralarını, karılarını, çocuklarını, silahlarını oraya göndermişti. Orasını müstahkem bir mevki haline koymuştu.

KORKUNÇ KITLIK

Halife'nin İskenderiye üzerine gönderdiği kuvvet orasını ele geçiremedi. Nasirüd-devle bütün Delta'nın egemeni olarak kaldı. Birtakım Arap kabileleriyle de uyuştuğundan durumu kuvvetlendi.

Nasirüd-devle İskenderiye'de Kutbede Abbasi Halifesi El-Kaaim'in adını okuttu.

Delta halkı Nasirüd-devle'nin yönetiminde, fakat Arap kabilelerinin sürekli saldırıları, yağmaları altında kaldı. Fustat ve Kahire'nin durumları da hiç iyi değildi. Bu iki şehirde müthiş bir kıtlık başgöstermişti. Beş yıldır kıtlık devam ediyordu. M. 1076, H. 465 yılına kadar yedi yıl devam etti. Hele H. 462 yılında bu kıtlık en dehşetli noktayı bulmuştu. M. 1065, H. 457 yılından beri Nil'de yeterli miktarda taşkın olmuyordu. Ayrıca isyanlar, parti kavgaları birbirini kovalıyordu. Kavgalardan ve isyanlardan dolayı tarım yapılamıyordu. Bütün bunlara, eşkıya tahribatı, buğday israfları, hükümetin ihmal ve idaresizlikleri de eklenmişti. Bir de üstüne Nasırüd-devle Fustat ve Kahire'ye tahıl gitmesini yasaklamıştı.

Buğday o kadar değer kazanmıştı ki 1 erdebi 100 dinara çıkmıştı. Bir

çörek 15 dinara satılıyordu. Bir yumurta açık artırma ile satılırken bir kedi 3, bir köpek 15 dinara müşteri buluyordu. Bir süre sonra ise her ne para verilirse verilsin yiyecek bulmak mümkün olmamıştı.

Arapça tarih kitaplarının bu kıtlık üzerine verdiği açıklamalar gerçekten insanın tüylerini ürpertecek derecededir. Halife'nin ahırlarında 100 bin at, deve ve katır vardı. Bunların hepsi de yendi. Kendisine 3 at kaldı. Halk birbirini yiyordu. Sokaklardan çocukları, kadınları hatta erkekleri çalıyor, kaldırıyor, götürüp yiyorlardı. Bir kadın kendisini etlerini koparıp koparıp yiyenlerin elinden güçlükle kurtulup kaçmıştı. Vücudunun bir kısmı koparılmış, delik deşik edilmişti. Bu kadın bizzat bu kıtlığın korkunç boyutlara ulaştığının canlı şahidi olmuştur. Saraya katırla gitmekte olan vezir aşağı indirilip katır hemen gözünün önünde yenmiştir. Bu katırı yiyenlerin üçü yakalanıp idam edildi. Ertesi gün daracağında bu üç adamın yalnız kemikleri bulundu. Etleri geceleyin halk tarafından yenmişti. Halife bile açlıktan sıkılıp Nasirüd-devle'den nasılsa kurtulmuş birkaç kıymetli süs eşyasını ve sarayından kadınların esvablarına kadar herşeyi gayet aşağı bir fiyatla satmıştı. Hatta elbisesi satılan kadınlar saraydan çıplak çıkar, şehir dışında açlıktan düşer ölürlerdi.

Kıtlığın ayrılmaz yoldaş ve eşleri olan eskiden taun ya da veba olduğu sanılan tifüs, tifo, kolera, ve dizanteri salgını da başgöstermiş, kendilerine yer ve yem bulan «kıtlık» arkadaşlarına katılmışlar, Fustat ve Kahire'yi kırıp geçirmişler, buralarını mezarlığa çevirmişlerdir. Bu hastalıklar bu salgında o kadar şiddetliydiler, etkileri o kadar artmıştı ki, bir eve girdiler mi 24 saat sonra o evde kimse kalmıyor, hepsi ölüyor, ev ıssız bir harabeye dönüyordu. Ellerinde, avuçlarında bir parça birşey kalmış olanlar, çaresini bulabilenler sürü sürü şehir dışına kaçıyor, Suriye ve Irak'da bir sığınak bulmak için çöle dalıyorlardı.

El-Mustansır bir aralık sersemlikten kendine gelip vali denilen, Kahire'nin iç yönetimi ve güvenliği ile görevli olan adamı getirtti. Hayatı üzerine yemin ederek eğer kıtlık sona ermezse kellesini uçuracağını bildirdi. Bu polis nazırı buğday dolu ve gömülü birçok gizli mahzelerin mevcut olduğunu biliyordu. Ancak bunların yerlerini belirlemek çok zordu. Bir gün açlıktan ölmek korkusu bu mahzenlerin sahiplerini şiddetle bunları gizlemeye, kesinlikle söylememeye yöneltmişti Hiç bir şey bunu söyletemiyordu. Vali zindandan idama mahkum birkaç caniyi çıkardı. Bunları zengin tacirler gibi giydirdi. Meydanlarda kafalarını kestirdi ve erzak saklamış olduklarından bu cezayı gördüklerini halka ilan etti. Bu tertibe devam etti ve her defasında da kıtlık bitinceye kadar erzak saklayanları bulup bulup keseceğini söyledi. Bu ölüm, gelecek kıtlık ölümünden pek yakındı. Diğeri bir ihtimal, bu ise kesin ve gözönündeydi. Bu sayede gizlenmiş mahzenler meydana çıkarıldı. Kıtlık da hafifledi.

BİR ÇIPLAK HALİFE

Nasirüd-devle Aşağı Mısır'ın tahılını tutarak Fustat ve Kahire'nin kıtlığının artmasına gayret etmişti. İşin son raddeye geldiği bir zamanda gelip Kahire'yi kuşattı. Kahire'ye gelirken de yol üzerinde ne bulduysa yaktı, yıktı ve ele geçirdi. El-Mustansır karşılık verme gücünden yoksun

olduğu için kendisini Nasirüd-devle'nin eline teslim etti.

Tekrar Kahire'ye sahip olan Nasirüd-devle Halife'den geri kalmış olan eski aylıklarını istedi. Oysa saray bomboş, Halife'yi eski ve yırtık elbise giymiş, kaba bir hasır üstüne oturmuş, yarı çıplak ve ihtiyar üç köle ile buldu. Hayrat sahibi bir kadın Halife'ye günde iki ekmek gönderiyor, onunla yaşıyordu. Halife Nasirüd-devle'ye, «Beni ne durumlara koyduğunu görüyorsun. Bu hasırı da al! Beni örten şu paçavralarla şu üç köleyi de al!» dedi.

Nasirüd-devle bu durumu görünce utancından kızardı, isteklerinden vazgeçti ve aynı zamanda Halife'ye günde 100 dinarlık yiyecek verdi.

M. 1072, H. 465 yılı Halife'yi bu püsküllü beladan kurtardı. Bu Türk belayı, diğer bir Türk ortadan kaldırdı. Nasirüd-devle artık kayınpederi İl-tokuz ile barışmıştı. Bununla beraber yine aralarındaki kin ortadan kalkmamıştı. İl-tokuz damadının canına kasdetmesinden korktuğundan daha önce davranıp onun vücudunun ortadan kaldırılmasını tasarladı. Bir gün Nasirüd-devle'yi gidip evinde yakaladı. Kendi eliyle hançerleyip öldürdü. Sonra Nasirüd-devle'nin kardeşi Fahrül-Arab'ı da öldürüp ikisinin de kafasını kesti. Bunları Halife'yi götürdü. Benî Hemdan devletinin diğer ileri gelenlerini de kestiler.

İnsan şu Fahrül-Arab adına bakarsa bu adamın mutlaka Arap olduğuna hükmeder. Oysa bu adam halis Türk'tür. O hep Araplık açısından yazılmış tarihlerde «Arap» adındaki adamlar Arap zannedilir geçilir. Her nasılsa böyle kalmış bir iki Türk adı ile Türkler'i tanıyoruz. İşte bu da delildir ki, Abbasiler'den, hatta bir derece Emeviler'den beri Arap devletlerinin ileri gelenleri, komutanları, bilginleri ve memurları arasında sayısız Türk vardır. Hatta denebilir ki, bu devletleri Türkler yönetmiş, bu saltanatlar Türkler'in istekleri doğrultusunda Türk kuvveti ve zekasıyla yürümüştür. Asıl Arap yok derecesinde azdır. Fakat bu Arap adı takınmak hatası Türk'ün büyük haklarının ziyan olmasına yol açmıştır. İşte bugün siz Türkler'e tarihle, bilimle uğraşarak mümkün olduğu kadar bu devlet adamları arasından Türkler'i bulup çıkarmak, Türklüklerini dünyaya bildirmek görevi düşüyor. Her Türk gencine bu işi yapmak yüce milli görevdir. Bir de bundan ders alıp artık Arap adı kullanmayalım. Bu bilgilerin ışığında bir de şunu anlıyoruz ki Beni Hemdan Devleti denilen devlet de Türk'tür.

Nasirüd-devle'nin kellesi de El-Mustansır'ın durumunu düzeltmedi. Bu sefer de İl-tokuz damadının yerini tuttu. Onun bütün iktidarlarını kendisi aldı. Halife'ye aynı muameleleri yaptı. El-Mustansır M. 1073, H. 466 yılında Akka valisi Mahmud Bedrü'l-Cemali'den gizlice yardım istedi. Kendisini Mısır'a davet edip Mısır hükümetinin başına geçireceğine dair söz verdi. Behrül-Cemali bu teklifi kabul ettiyse de itaatsizliğe alışmış olan Mısır askerinin yerine kendi seçeceği Suriye askerini koymayı şart koştu.

BEDRÜ'L CEMALİ SAHNEDE

Bedr kahramanlıkları tecrübe edilmiş. seçme bir askerle Suriye'den yola koyuldu. Akka'dan gemilere bindi. Mevsim uygun değilken güzel bir rüzgarla karşılaşıp kolayca ve hiç kimse haber almaksızın Mısır'a

geldi. Dimyat'la Tanis arasına çıktı. Orada Buheyre valisi Süleyman tarafından karşılandı. Hemen yola koyulup Kalyub'da ordu kurdu. Kahire'ye elçi gönderip İl-tokuz'un hapsini istedi. O anda Halife İl-dokuz'un hapsini emretti. İl-tokuz'un subayları kendisini tutup hapsettiler. Bunun üzerine Bedrü'l-Cemali M. 1074, H. 467 yılında Cemaziyelevvel ayının 29'uncu Çarşamba günü Kahire'ye girdi.

Türk beyleri Bedrü'l-Cemali'nin Halife tarafından çağrıldığını bilmiyorlardı. Hepsi de kendisine «hoşgeldin» demeye gitti. Şerefine ziyafetler verdiler. Zavallılar dönen fırıldaklardan habersizdiler. Kendilerini güvenlik altında zannettiler. Bedrül-Cemali de Türk türe ve beylerine büyük bir ziyafet çekti. Hepsi toplandı. Bütün bir gün zevk ve sefa ettiler. Bedrül-Cemali adamlarını uygun yerlere koymuş, gizlemişti. Verilecek işaret üzerine davetlilerin hepsini, hançerden geçirmelerini emretmişti. Hatta bu adamların herbirine Türk beylerinden hangisini öldüreceğini bizzat Bedr kendisi söylemişti. Ortalık kararınca işaret verildi. Ziyafetteki Türklerin biri sağ kalmamacasına hepsi hançerlenip öldürüldü. Bunlar bir tanesi bile kurtulamadı.

Bedrü'l-Cemali kendisine ziyafetler vermiş, karşı durmamış olan bu türe ve beyleri kahbece doğradı. Tuhaf ki, o zamanda da, henüz Müslüman olmuş bir Ermeni yine Türkler'i topluca öldürmüştür.

Henüz sabah olmamıştı. Türk beylerinin kelleleri Ermeni'nin önüne kanlı bir tepe halinde yığılmış, bir alçaklık ve vahşilik anıtı oluşturmuştu. Bu katiller sabah olunca Türkler'in evlerine koşup, ne var ne yok soydular, çaldılar; yağmaladılar ve namusa tecavüz ettiler. Sonra da kırıp, döküp, yakıp, yıkıp çıktılar.

Bedrü'l-Cemali, şanlı erlik meydanını bırakıp da hiçbir komutana yakışmayan bu cinayeti işledi. Askerlerinin yağmacılık yapmalarına göz yumdu. Ermeni bunu meşru bir maksat için de yapmadı. Onun bundaki meramı Fatımi Devleti'nin bütün kuvvetini, iktidarını kendisi almak, Türkler'in yerine geçmek, Halife'nin de boynuna kendi zincirini takmaktı. Gerçekten de isteklerine sahip oldu. Kendisine mesele çıkaracak adam kalmadı. Artık iktidarını sınırlayacak bir şey de yoktu. İstediği gibi kuruldu, her istediğini yaptı.

Halife Bedrül-Cemali'ye mükafat olarak kürk hilat giydirdi, «Emirü'l-Cüyyuş» yani «Ordular Türesi» unvanını verdi. Komutan ve vezir oldu. Kısacası ona hem askerî, hem sivil iktidarı birden verdi. El-Makrizi bu konudaki fermana kitabında yer vermiştir.

Bu derece kuvvet bulan Bedrü'l-Cemali ilkönce isyanlara karışmış olanları takip etmeye başladı. Bir çoğunun kafasını kestirdi. Bunlar arasında birçok vezirler, komutanlar, kadılar ve büyük memurlar vardı. İl-tokuz'un da, vezir ve yine Türk İbn Kertiyye'nin de başlarını kesti. Kahire'de bu işleri yaptıktan sonra aynı cinayetleri öteki vilayetlere de uyguladı. Buheyre ve Şarkiyye'den Arap kabilelerini, İskenderiye ve Dimyat'tan Lavate'leri çıkardı.

Bu sırada kıtlık önlenmişti. Ticaret ve tarım başladı. Artık kıtlık yerine bolluk hasıl oldu. Bedrü'l-Cemali halkı kendisine taraftar etmek için iyi muamele ediyor, bolluk yaratmaya gayret ediyordu. Tarlalarını bırakmış olan çiftçileri çağırıp kendilerini tarımı teşvik etti.

Bunları üç yıl için vergiden muaf tuttu. Ziyanlarını para vererek karşıladı. Ticarete hız verdi. Yoksulluğa ve sefalete düşmüş olan Mısır tekrar bayındırlık çalışmalarına kavuştu, gelişmeye yüz tutup yeniden rahatladı.

MISIR'DA SOSYAL HAYAT TEKRAR BAŞLIYOR

Yalnız Kahire'de değil, belli başlı şehirlerde de yeniden binalar yapılmaya başlandı. Nilometre tamir edildi. Kahire, İskenderiye ve Roza adasında camiler yapıldı. Bedrü'l-Cemali Kahire'ye yeni bir sur yaptı. Bunun üç kapısı halen mevcuttur. Bunlar da Babü'n-nuasr, Babü'l-fütuh ve Babü'z-züveyle (Babü'l-mütevelli)dir. Bu sur tuğladan yapılmıştır.

Mısır'ın içi böyle olmakla beraber dış işler de düzelmişti. Sınırlara gönderilen ordular başarılı oldular. Mekke bile Abbasiler'den çıkıp Fatımiler'e bağlı olmuştu. Kabe'den Abbasiler'in kara örtüleri kaldırıldı. Yerine sırma ile Halife El-Mustansır'ın adı işlenmiş ak bir seccade örtüldü.

Bu andan itibaren tam 20 yıl Mısır'da tarihi önemli bir olay olmamıştır.

M. 1076, H. 469 yılı Mısır'ın sessizliğini bozdu. Bu da Mısır'a ansızın yapılan bir hücumdur. Bedrü'l-Cemali Mısır'a gidip Suriye'yi bıraktığından beri Türkmen Beylerinden Türe Atsız (Emir Atsız) Suriye'de etkinlik alanını genişletmiş, hatta Kudüs ve Taberiye'yi de almıştı. Nihayet Şam da eline düşmüştü. Prens Atsız Mısır'a da hücum edip 20 bin kişilik bir ordu ile Kahire önünde karargah kurdu.

Mısır ordusu Said'de oralara çekilmiş olan eski Türk beyleri ve askerleriyle uğraşıyordu. Kahire savunmasızdı. Bedrül-Cemali yine hileye başvurup Atsız'a Mısır'dan çekilmesi şartıyla 150 bin dinar vereceğini teklif etti; fakat görüşmeyi mahsus sürükleyip uzattı. Bu sırada Said'deki orduya acele gelmesi emrini verdi. Bu görüşme ile Atsız'ı tam 50 gün oyaladı. Bir taraftan da Atsız'ın ordusundaki Arap kabileleri şeyhlerini parayla satın alıp ondan ayırdı. Ayrılan kuvvet ise Atsız ordusunun başlıca süvari kuvvetiydi. Bedrül-Cemali entrikada o kadar ustalık gösterdi ki, ordudan birtakım Türkmenleri aldatıp kendi tarafına geçirdi.

Kısacası artık Said'den dönen ordu da Kahire'ye yaklaştı. O sırada 3 bin kişilik bir kervan da Hac ziyareti yapmak üzere Kahire'den geçiyordu. Bedrül-Cemali onlara «Düşmana üstün gelmek Hac'tan daha iyidir. Ordumuza katılın» dedi. Onlara silah ve para dağıttı. Teklif kabul olundu.

Bedrül-Cemali'nin hazırlığı bitince bir gün şafakla bareber ve ansızın Atsız üzerine yüklendi. Atsız'ın ordusunu arkasında daha önce kurduğu pusu üzerine sürdü. Bu suretle atsız ordusunu büyük kayıplara uğratmak suretiyle bozdu. Kaçan kaçana oldu. Mısırlılar Araplar bozguna uğrayan orduyu kovaladılar, pek çok adam kestiler. Birçok ganimet aldılar. Yalnız Türkmenler'in ordugahından kız, oğlan 10 bin çocuk aldılar. Türkmenler bunları Mısır'dan toplamışlardı.

Bu zaferle Suriye ve Atsız'ın fethettiği diğer bütün yerler Fatımiler'in yönetimine geçti. Atsız, Şam'da sefil bir durumda öldü.

Artık yine Bedrül-Cemali'yi rahatsız edecek birşey olmuyordu. Ancak birkaç mevzii isyan, birkaç fesat tertibi gibi şeyler oldu. Memnun olmayanların fesat topluluklarından birinin başında bizzat Bedrül-Cemali'nin kendi oğlu vardı.

Babasının oğlu! O da babası gibi hilecinin biriydi. Bedrül-Cemali bu isyanları, fesatları bastırdı.

M. 1090, H. 483 yılında Emirül-Cüyyuş Bedrül-Cemali Mısır arazisini ölçtürdü. Eskiden 2 milyon 800 bin dinarı geçmeyen vergiler 3 milyon 100 bin dinara çıkmıştı.

BEDR'İN VE EL MUNTANSIR'IN ÖLÜMÜ

Bedrül-Cemali M. 1094, H. 487 yılında Zilhicce ayının ilk günlerinde 80 yaşında ve Kahire'de öldü.

Mısır'da 20 yıl vezirlik yaptı. Hükmü tam ve mutlaktı. Halife'nin adı var, kendi yoktu. Halkı yıldırmış, kendisine itaate mecbur etmişti. Kıtlığın gitmesi de talihine yardımcı olmuştu. Gayet hileci olup her işi entrika ile görür ve bu suretle sızıltıların ve isyanların önünü alırdı. Bu sayede zamanı sessizlik içinde geçmiş, tarım, ticaret ve bayındırlık işleri gelişti.

Zamanı Dolunlular zamanı ile karşılaştırılamazsa da Mısır'ın uzun zamandan beri görmediği bir sessizlik ve rahat devridir.

Bedrül-Cemali'nin yerine hemen öldüğü gün aynı unvanlar ve iktidarla ikinci oğlu Şahenşah atandı.

El-Mustansır da vezirinden sonra çok yaşamadı. Birkaç gün sonra, yani aynı ayın sekizinci günü 67 yıl ve 5 aylık bir ömürden sonra öldü. Bu kişi ömrünün 60 yılını tahtta geçirdi.

Yerine ikinci oğlu Ahmed geçti.

Halife El-Mustansır gayet aciz ve zayıf, gevşek, ihmalci bir adamdı. Eğlenceden başka hiçbir iş bilmezdi. Hangi parti üstün gelirse onun oyuncağı olurdu. Hükümet dizginini hiçbir zaman eline alamamıştır. Zamanında «Halife» adı boş bir unvandan başka birşey olmamıştır.

Bütün saltanatında elinde hiçbir kuvvet yoktu. Tarihçe eşi ender görülen saltanatından yararlanıp istifade edip birşey yapamamıştır. Bu uzun müddetin tamamına yakını kargaşalık, isyan savaş, katliam, yağma, kıtlık, açlık ve başka felaketlerle geçmiş, bu suretle tarihçe meşhur olmuş ve tanınmıştır.

Sicilya adası bir isyan ile bunun zamanında Fatımiler, yani Müslümanların yönetiminden çıkmıştır. I. Kont Roje (Conte Roget) (Araplar'a göre El-Komis Racarü'l-evvel) ile birleşen İbnül-Tamame'nin yüzünden bütün Sicilya adası bu Norman (Normand) Kralı Roje'nin eline geçmiştir (M. 1065, H. 453).

Zamanında Kahire şehri bir Acem seyyahın anlattıklarına göre şöyle imiş: «... 20 bin hane olup her birinin etrafında bahçe vardır. Dükkanlar da 20 bin kadardır. Hükümdarın sarayının içine 30 bin kişi sığar. Bu sarayı her gece 10 bin piyade muhafaza eder. Kahire'nin bütün

hasılatı Halife'ye aittir. Fethül-halic günü yapılan törende hükümdarın arkasından asker, şehrin ileri gelenleri ile birlikte 180 bin kişi yürür.»

El-Mustansır'dan sonraki hükümdarlar genellikle çocuktur. Ve bu çocuk bir hiçtir. Gerçekte halife, valilerdir. Tarih bakımından bu zamanın valileri halifelerden daha önemli kişilerdir. Artık Fatımiler Devleti büsbütün çökme devrine girmiştir. Haçlılar da bu devirde ortaya çıkmıştır.

H. 487 yılı İslam dünyasında iki halifenin ölümüne tarih olmuştur. Bu yılın ilk ayında Bağdat 27. Abbasi Halifesi El-Muktedibillah, son ayında Kahire 8. Fatımi Halifesi El-Mustansırbillah toprağa girdi.

EL-MUSTALİ-BİLLAH EBUL-KASIM EL-EFZAL AHMED

Evvelce Ebul-Kasım unvanını taşıyan bu kişi halifelik makamına geçince El-Mustali-billah unvanını almıştır. 6 yaşında bir çocuktu. El-Mustansır'ın ikinci oğluydu. Büyük oğlu Nezzar'ı varesetten yoksun bırakıp ikinci oğlu Ahmed'i varis kılmıştı. Bunun sebebini tarihler belirleyememişlerdir. Nezzar'la Ahmed arasında düşmanlık vardı.

Yeni vezir Emirül-Cüyyuş Şahenşah Bedrül-Cemali'nin ikinci oğlu idi. Büyük oğlu yukarıda gördüğümüz gibi babasını devirip yerine geçmek için aleyhine oyunlar düzenlemişti. Mağlup olunca kaçmış, bir daha meydana çıkmamış, izi bulunamayarak ortadan kaybolmuştu.

Şahenşah ağabeyisine benzemiyordu. Onun gibi kötülüğe, ahlaksızlığa, bozuk heveslere eğilimi yoktu, tersine üstün yetenek sahibiydi. Babasına işlerinde yardım eder, ondan ders alır, hükümet işlerinde meleke kazanırdı. Şahenşah vezir olur olmaz «El-Efzal» unvanını aldı.

Nezzar (Nizar) hemen hakkını iddiaya kalkıp bunu silahla almak için meydana çıktı. Kardeşine itaat etmeyip İskenderiye'ye çekildi. Orada Bedrül-Cemali'nin kölelerinden Af-tekin Nezzar'a «El-Mustafiyüddin» lakabını verdi. Ancak Şahenşah Ef-Efzal silah kuvvetiyle El-Mustansır'ın vasiyetini doğruladı. Yapılan çarpışmada Nezzar'ın ordusu yenildi, kendisi esir düştü. Nezzar'la Af-tekin'i Kahire'ye getirip öldürttü.

Bu pürüz oradan kalkınca El-Efzal birkaç yıldan beri Fatımiler'in elinden alınmış olan vilayetleri geri almaya kalkıştı.

Bu vilayetler yeni doğan devletler tarafından alınmıştı. Bağdat Devleti çökme halinde idi. Bu çöküşle birlikte yeni yeni devletler kuruluyordu. İşte bu yeni devletler bazı vilayetleri de Mısır'dan alıyordu. Böylece Fatımiler Halifeliği ve Devleti de Abbasiler'in durumuna düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalıyordu.

Bu devletlerin en önemlileri, en kuvvetli ve azametlileri Selçuk Türkleriyle Artuk Türkleridir. Avrupalılar'a göre Ortok Türkleri; Ortukiye, Ortokides; Araplar'a göre de beni Ertuk bin Ekseb). Bu iki Türk Devleti Abbasiler'i bitirmişlerdi. Güçleri her tarafa dehşet veriyordu. Bu iki pek korkunç devlet birbirine rakip iki sülale elindeydi. Selçuklular olsun, Artuklular olsun iyi Müslümanlardı. Sünni olup Şiilik aleyhine tutucu bir tutum sergiliyorlardı.

Selçuklular bir yüzyıla yakın bir zamandan beri Türkistan'dan doğup İran'ı zaptetmişlerdi. O zaman İran'ın batısında Türkmenler oturuyor-

lardı. Bunlar çobanlık yapan, sessiz ve savaşı sevmeyen Türk uruklarıydı. Selçuklular bunları Hazar Denizi'nden, Suriye'ye kadar sürmüş, kaçırmışlardı. Orada kendilerine bir yurt, bir vatan yapmak için onlar da zorunlu olarak savaşçılığa başlamışlardı. Suriye'nin kuzeyinde yerleşmişlerdi. Ancak yıldırım hızıyla ilerleyen Selçuklular Devleti oraları da almış, bunları Aşağı Suriye ile Filistin'e atılmaya mecbur etmişti. Selçuklular bir taraftan İstanbul yakınlarına kadar dayanmış, bir taraftan Irak ve Suriye'de güneye doğru yayılmıştı (M. 1081, H. 474).

Bu Aşağı Suriye ve Filistin'e gelen Türkmenler oraları ele geçirerek Kudüs'ü başkent yapmışlar, türeleri Artuk'u han ilân etmişlerdi. Artuk Han M. 1091, H. 484 yılında ölmüş, İl-gazi ve Sukman adıyla iki oğul bırakmıştı. Bu iki kardeş başkentleri Kudüs'de beraber saltanat sürüyorlardı. Aşağı Suriye ile Filistin ellerinde idi. Buraları Mısır Halifelerinden fethedip almışlardı.

İşte Şahenşah El-Efzal bu Türkmenler üzerinde ilk uygulamalarını göstermeye kalktı. M. 1095, H. 489 tarihinde Şahenşah 40 gün kuşatmadan sonra Artuklular'ı Kudüs'ten çıkardı. Suriye Taniş'in elindeydi. Bu sırada öldü. Oğulları Dukak ve Rıdvan kavga çıkardılar. Birincisi Şam'da, ikincisi Halep'de idi. Rıdvan Halep'de bir süre Fatımi Halife adına hutbe okutmuşsa da yine Abbasi Halife'yi tanımıştır.

Türkmenler yukarıya doğru çekildiler. Sukman Urfa (Araplar'a göre Er-Ruha)'ya yerleşip Diyarbakır'ı ele geçirerek Mardin'de diğer bir hükümet kurdu.

İşte Bağdat ve Kahire halifelerini yeni ve azametli Türk devletleri tehdit ederken, tam bir çöküş halinde olan Bağdat'taki halifelik gibi Mısır Halifeliği de çökmeye mahkumdu. Müslümanlar birbirlerine karşı gelmişler ve İslam ülkeleri bu durumda iken başka bir fırtına ortaya çıkıyordu. Bu fırtına Doğu'dan değil, Batı ufkundan kopuyordu. Doğu'nun başına patlıyordu.

Bunda milliyet, haysiyet, şeref, benlik gibi davalar yoktu. Dini idi. Bu cehennemi makinenin manivelası tutuculuk, düşmanlığı Müslümanlık idi.

Bu kalın kara bulutların çocuğu olan bu müthiş fırtına, tayfunlar, tipiler ve yıldırımlarla yüklüydü; karnında yağmalar, katliam, yangınlar taşıyordu, zebanilerden gebe kalmıştı.

İşte Müslüman ülkelerini yakıp yıkacak bu ateş, bu sel Avrupa'dan hareket etmiş olan Haçlılar (Ehl-i Salib) idi.

Mısır da bu beladan payını alacak, Türkmenler'in gitmesiyle rahat kalamayacaktı.

Tutucu ve yobaz Avrupa artık Hıristiyanlık adına birleşiyor, gazap ve heyecan içinde çalkanıyordu. Bütün Avrupa tüm kuvvetiyle Asya ve Afrika üzerine çullanmak, Müslümanlar'ın kökünü kazımak için birleşmiş, hızla savaşa hazırlanıyordu.

Avrupa Hıristiyanları bugün olduğu gibi o zamanki de Suriye'deki Hıristiyanlarının zulüm gördüklerini, kesildiklerini iddia ediyorlardı. Aramızda, yüzyıllardan beri saltanat sürdüğümüz yurtlarımızda ne bitmez tükenmez Hıristiyan varmış ki, kesile kesile hâlâ bitmemiş!... İşte o zamanki de aynı iftira ile bize saldırıyor, Kudüs'ü, Hıristiyanlığın kuru-

cusu ilahi İsa'nın ve kerametlerinin, ilahlıklarının bu beşiğini ve yine o ilahın mezarı olan bu şehri kurtarmak davasını güdüyorlardı!...

M. 1095, H. 488 tarihinde Keşiş(*) Petro (Avrupalılar'a göre Piyer Lermiz, Pierre L'hermite) dehşetli ve meşhur bir yobaz «Kutlu Toprak» (Araplar'a göre: Arz-ı Mukaddes, Avrupalılar'a göre Terre sainte) ziyaretine Kudüs'e hacca geldi. Avrupa'ya döndükten sonra sırf bu toprakları Müslümanlar'ın yani Türkler'in elinden kurtarmak için propagandalar yaptı. Buradaki Hıristiyanlar'ın çektikleri zulümden sözederek, Avrupalılar'ı kışkırtmaya başladı. Keşiş Petro Avrupa Hıristiyanlar'ın Müslümanların elinden İsa'nın ve en belli başlı havarilerin kanına boyanmış olan kutsal toprakların alınmasını din adına, büyük bir gayretle söylüyordu. Söylentilere göre bu gayretli Hıristiyan ayağına demir çarık giymiş, köy köy, şehir şehir bütün Avrupa'yı dolaşıp dindaşlarını kışkırtmış, Haçlı savaşları diye tarihte ve dünyada meşhur olan facialara sebep olup insanlar arasında seller gibi kanlar döktürmüştür.

Bu yobaz ve uğursuz adam Fransızdı. Propagandasını memleketinde yaptıktan sonra görüşlerini Fransa'dan başka ülkelere de yaydı, böylece din gayreti güden bütün Avrupalılar'ı ayaklandırdı. Petro her yerde alkışlanıyordu. Çünkü o zaman Avrupa pek cahil ve tutucuydu. Ektiği fesat tohumuna oralar o zaman güzel bir tarlaydı.

Bir süreden beri Kudüs'e giden Avrupa Hıristiyan hacıları da orada Müslümanlar tarafından Hıristiyanlar'a zulüm edildiğini, İsa'nın yerine ve toprağına gereken saygının gösterilmediğini, Hıristiyanlar'dan fazla vergiler alındığını türlü abartmalarla ve Hıristiyan tutuculuğu gözüyle gördükleri şeyleri yine aynı yalancı ağızla söylüyorlardı.

Avrupa halkının bu genel galeyanına ilk önce kralların en tutucusu olan Filip Ogüst karıştı. O zaman baştan başa bütün Fransızlar'ın kalpleri Kudüs'ü Müslümanlar'ın elinden kurtarmak heyecanı ile çırpınıyordu. Filip, Papa II. Urben'den bu hareket için izin istedi. Oysa Bizans İmparatoru I. Aleksis Komnen de İstanbul'u tehdide başlayan ve Yunanlılar vasıtasıyla donanma da yaptıran Selçuklular'dan korkup Hıristiyanlık adına Papa'dan yardım istemişti. Böyle bir işe karışmak Papa'nın Avrupa kralları etkisini artıracak bir vesileydi. Hemen bu izni pek memnun kalarak verdiği gibi bütün kralları ve Hıristiyanlar'ı da bu işe davet etti. Filip'i Kudüs'e savaşmaya gidecek din gayretlilerini kutsadı. Haç sancağını kaldırdı. Onlara iki dünyada da aziz olacaklarını söyledi ve dualar etti.

Papa bütün Hıristiyanlar için bu seferin zorunlu olduğunu da ilan etti. Artık Avrupa çalkanıyordu, her yerde ordular kuruluyor ve Filistin'i kurtarmaya, daha doğrusu bütün Müslüman Asya'yı ele geçirip İslamiyet'i kandan bir kefen içinde ebediyyen gömmeye gidiyorlardı. Maksatları ve çabaları bu idi. Bu Hıristiyan savaşçıların arasına bir de yağmacılık edip zenginleşmek, toprak, çift çubuk sahibi olmak niyetinde olan birçok aç ve serseri de karışıyordu.

(*) Keşiş: Türkçe papas'tan ayrı olup manası manastıra çekilen, evlenmeyen, kendini yalnız dine vererek kimse ile kaynaşmayıp tek başına, dünya nimetlerinden uzak yaşayan kimsedir. Yani Türkçe «keşiş» Fransızca «hermite» karşılığındadır. (Toker Yayın Komisyonu)

Haçlılar Müslümanlar'dan yalnız biz Türkler'le uğraşmışlardır. Bütün İslamiyet'i yok etmeye niyetli olan bu bela tufanının önüne duran, set yapan biz Türkleriz.

Bu sebeple bütün İslam Dünyası Türkler'e maddeten ve manen borçludur. Haçlı savaşları Anadolu ve Suriye Selçuklular'ın elindeydi. Bundan dolayı Avrupa'nın tutucu ve yobaz sürüleriyle gırtlaklaşan Selçuklular, Atabeyler, sonra Eyyubiler, Kölemenler ve onlardan sonra da başka şekle dökülen Haçlı saldırılarına göğüs geren Osmanlı Türkleri'dir. Demek Türkler olmasaydı Müslümanlığın, Kur'an'ın, Arap dilinin hatta kavminin yerinde yeller eserdi. Gerçi bu işe birazcık Fatımiler de karışmış ise de onların askeri de Türk'tü. Haçlı Savaşları demek Avrupalılar ile Türklerin savaşı demektir. İşte Avrupa'nın Türk düşmanlığı ta bu zamandan, hatta Atilla zamanından başlar...

İşte birbirini yiyen Doğu şimdi Batı karşısında, genel ve ortak bir düşman önünde bulunuyordu.

Selçuklular bir taraftan Mısır müslümanlarına istila korkusu verdikleri gibi diğer taraftan da Bizanslılar'ı ürkütmüş ve nihayet İstanbul ile aralarında yalnız bir Boğaziçi kalmıştı. Bizans'ın ihtiyar imparatoru I. Aleksis Komnen telaşa düşmüş, Haçlıları acele çağırmıştı. Çünkü Üsküdar'daki Allah Allah sesleri Ayasofya'daki dini ayini bastırıyordu. Bizans İmparatoru, Papa II. Urben'e yaptığı başvurudan 300 bin kişi gönderileceği vaadini almıştı (M. 1092, H. 485).

Haçlılar'ın bayraklarında haç resmi vardı. Göğüslerine de haç işaretleri koymuşlardı. Silahlarında da haç resmi vardı. Bunlara bu ad verilmesine sebep bu haçlardır. Bu haçlar kırmızı renkteydi. Arap yazarlar bunlara «Salibiyyun» derler. Bizde şimdiye kadar «Ehl-i Salib» derlerdi. Avrupalılar «Kruvaze» (Croisés) derler.

Kısacası Haçlılar İstanbul'da toplandılar. Bu M. 1095, H. 488 yılı Haçlılar'ı 300 bin kişiyi geçti. İşte bu hareket tarihte «Birinci Haçlılar» diye anılır.

Haçlı savaşlarında adı çok geçecek olan Baldvin Buduven (Baldwin Baudoin)'de bu sefere katılmıştı.

Hıristiyan ordusu Boğaz'ı geçip Anadolu yakasına geldi. Bunların karşısına ilk duran hükümdar Selçuklular'dan Konya (Latince: İlkonyum; İconium)'da saltanat süren Davud Kılıç Arslan adındaki Türk Hakanı oldu. Zavallı Kılıç Arslan Müslümanlık adına mahvoldu. (Selçuklular konusuna bakınız.) Haçlılar Türk ordusunu bozguna uğratıp İznik (Nicée, Nise)'i, sonra Selçuklu komutanlarından birinin elinde olan Antakya'yı aldılar. kaçarken Ermeniler yoluna çıkıp bu zavallı komutanın başını keserek Antakya'ya Avrupalılar'a götürdüler. Avrupalı saldırganlar buraya kadar her uğradıkları yerleri öyle yakıp yıktılar, halkı öyle kestiler ki, tarih böyle vahşilik, böyle sanat düşmanlığı pek az görmüştür. Bizanslılar'ın yapmış oldukları anlaşma gereğince Anadolu'dan Selçuklular'dan elde etmiş oldukları yerleri önce Bizanslılar'ın malı olduğundan onlara iade ettiler. Musul Türk Hanı Ket-buğa (bazı kitaplara göre Gerbuğa), Şam Hanı Dukak bin Taniş ve Humus Beyi Cinahüd-devle Tuğ-tekin Atabey, Süleyman bin Artuk ve Sancar Beyi hep birlikte yetişip Haçlılar'ı Antakya'da şehri aldıklarından 13 gün sonra

kuşattılar. Avrupalılar önce korkmuşlarsa da yaptıkları bir ümitsiz yarma hareketinde Müslümanlar'ı bozguna uğrattılar. Artık büsbütün gemi azıya almışlardı. Meretün-numan'ı önce kuşatma sonra hücumla aldılar. Burada 100 bin kadar kişiyi öldürdüler. Humus, kapılarını bunlara açtı. Türlü facialara sebep olarak, toplu cinayetler işleyerek Aşağı Suriye'ye, Filistin'e aktılar. Akka'yı Türkler savundular. Filistin'de Mısır Halifesinin ordusunu buldular.

Kudüs henüz Artuklular'dan alınmış, Fatımiler'in elinde idi. Avrupalı yobaz selinin asıl akacağı yer ise Kudüs'tü. 40 günlük bir kuşatmadan sonra M. 14 Temmuz 1099, H. 22 Şaban 492 tarihinde Kudüs'ü de aldılar.

Kudüs'te yaptıkları katliam ve yağma tam bir hafta sürdü. Kesilen Müslümanlar'ın sayısı 70 binden çoktu. Bunların cesetlerini Mescidül-Aksa'ya yığdılar. burada yaptıkları vahşilik, canavarlık, namussuzluk tarihin en kara ve kızıl sayfalarını oluşturur. Aldıkları ganemetlerin haddi hesabı yoktu. Kudüs kadısı Ebu Said el-Hervi (Herui) kaçıp Bağdat'a geldi. Korkunç faciaları bir bir anlattı. Herkes ağladı. Haçlılar, Loren Dukası Gofruva Döbuyyon (Godefroy de Bouillon) adlı kişiyi Kudüs'e kral yaptılar.

Artık Haçlılar zaferden sarhoş olmuş, bütün İslamiyet'i tamamıyla mahvetmiş olduklarını zannediyorlardı.

Artık Mısır da Hıristiyan istilasından korkuyor, bunların yaptıkları vahşetlerden titriyordu. Suriye bütün Haçlılar'ın eline geçmişti. Kudüs'ün düşmesi haberi üzerine Emirül-Cüyyuş El-Efzal, Saidüddevle'nin komutası altında asker gönderdi. Bu ordu Haçlılar'ı aynı yıl içinde Askalan surları önünde bozguna uğrattı. Avrupalılar Mısır sınırlarından çekildiler. Bu sefer Suriye'nin ve Irak'ın diğer Müslüman beyleri yaptıkları saldırılarla bir düziye ve yeterli derecede bu gözü dönmüş yobaz Haçlı ordularını oyalamaya ve yıpratmaya başladılar.

Haçlılar bir taraftan da Suriye sahilini, Asruf ve Kayseri'yi almış, diğer taraftan Diyarbakır ve Seruc (Süruc)'a kadar ilerlemişlerse de Malatya ve Sıvas türesi Gümüş-tekin bunların generallerini mağlup etmiştir.

Bu Birinci Haçlı Savaşı'nda Venedik donanması bunlara büyük yardımlar ve hizmetlerde bulundu. O sırada Venedik'te Vital Mişiyeli Cumhurbaşkanı idi.

M. 1100, H. 493-494 yılları bu savaşlarla geçmiştir. M. 11 Aralık 1101, H. 17 Safer 495 tarihinde Halife El-Müstali-billah Kahire'de ölmüştür. Bu kişi 7 yıl, iki ay saltanat sürmüştür.

Yerine tek oğlu olan Ebu Ali el-Mansur geçmiştir.

EL-AMİR Bİ-HÜKKAMULLAH EBU ALİ EL-MANSUR

Bu kişi beş yaşında tahta çıktı. Babasına vasilik yapan ve onun bütün saltanatı zamanında vezirlik makamında bulunan Şahenşah El-Efzal buna da vasi oldu. Tahta geçince «El-Amir bi Hükkamullah» unvanını almıştır.

El-Mustali ölünce El-Mansur'un dayısı Berar İskenderiye şehrini

zaptedip El-Mustafiyüddinullah» unvanıyla kendisini halife ilan etti. Ancak Şahenşah yetişip onu yendi ve itaate mecbur etti.

Öte yandan Haçlılar Müslümanlar arasındaki uyumsuzluktan ve birbirini yemelerinden yararlanarak fetihlerini genişletiyorlardı. Müslümanlar büyük hata ediyorlardı. Ortak düşmana karşı birleşeceklerine, kozlarının paylaşmasını sonraya bırakacak yerde birbirleriyle didişmekten bir türlü vazgeçemiyorlardı.

Tarsus, Humus ve Cebel (Lübnan)'ı aldıktan sonra Arap tarih yazarlarının «Sancil» dedikleri Sen Jil (Conte de Saint-Cilles) Kontu Akka'ya saldırdı ve bu önemli yeri karadan ve denizden kuşattı (M. 103, H. 497). Bu kişi önce Şam Trablusu'na hücum ettiyse de başarılı olamadı. Akka'da o zaman Mısır adına El-Cüyyuşi unvanını taşıyan Bara Zahirüddevle adında bir vali vardı. Bu ünvanının verilmesinin sebebi eskiden Emirül-Cüyyuş'un adamlarından olmasıdır. Venedik Cumhurbaşkanı Ordelaf Falyero (Ordelafe Faliero) Haçlılar'a kuşatma için donanma göndermişti. Reymon Sen Jil ve Boduven'de kuşatma sırasında katıldılar. Kuşatma ve savaş uzun olduysa da nihayet üç hafta sonra Haçlılar zorla şehre girdiler ve halkı bir kişi sağ kalmamacasına kılıçtan geçirdiler. El-Cüyyuşi nasılsa bunların ellerinden kurtulup Şam'a kaçabildi ve oradan Mısır'a geldi.

Aynı zamanda Beni Killab Arap kabilesi reisi Halef bin Malab da Mısır'a geldi. Bütün Araplar gibi başka bir iş bilmeyen bu adam ve aşireti Humus taraflarını eşkıyalık, hırsızlık ve yağma ile perişan etmişlerdi. Şam türesi Taniş bu soylu haydudu M. 1092, H. 485 yılında oradan kovmuş, Halef bin Malab da birçok yeri dönüp dolaştıktan ve öteye beriye başvurduktan sonra Mısır'da Fatımi Halife'nin hizmetine girmek maksadıyla Mısır'a gelmişti. Apame o zaman Selçuklular sultanı Rıdvan Fahrül-Müluk'a aitti. Selçuklular'ın Apame valisi gizlice Fatımiler'le ilişki kurmuştu. Onlara gönderecekleri adamlarına şehri teslim edeceğini bildirmişti. Halef bu görevi istedi. Halife de verdi.

Halef oraya gitti, şehri teslim aldı; fakat ilk iş olarak Fatımiler'le olan ilişkisini kesti, vergiyi göndermedi. Yine eskisi gibi Arap sanatına yani haydutluğuna başladı. Fatımiler mesafenin uzaklığı ve o zamanki Suriye'nin durumu dolayısıyla bu haydutu cezalandıramadılar. Fakat halk zulümden bitmiş, bıkmış olduğundan Apame Kadısı ile şehrin belli başlıları birleşerek şehri kale ile beraber Halep türesine teslim ettiler. Gözü dönmüş olan halk Halef'i, ailesinin bir kısmıyla beraber öldürdü. Şehir bu beladan henüz kurtulmuşken diğer biri, hem kara bir bela yani Haçlılar M. 1105, H. 499 yılında şehri alıp memleketin kahraman kurtarıcısı olan kadıyı kestiler.

Bu sırada Sen Jil Kontu, Trablus'u kuşatmaya devam ediyordu. Haçlılar'a Venedik ve Cenova gemileri boyuna cephane ve yiyecek getiriyordu. Şam Trablusu türesi Bağdat'a Halife'ye ve Selçuklular Hakanı Melikşah'a gitmiş, yardım istemiş, birşey alamamış, bu sebeple Trablus halkı M. 1107, H. 501 yılında Mısır Halifesinin himayesine girmişti.

Emirül-Cüyyuş El-Efzal oraya şehri teslim almak için bir komutan ve bir de kuvvetli donanma gönderdi. Komutan Trablus'a varmışsa da donanma ters bir rüzgarla karşılayıp Trablus'a gelemedi. Oysa Trablus M.

2 Temmuz 1110, H. 11 Zilhicce 503 yılında Haçlılar'ın hücumuna dayanamayarak ellerine düştü. Halkı bu vahşilerin katliamından kurtulmayıp kılıçtan geçirildi. Arta kalanlar da köle yapıldı. Bu şehir de onların elerinde yapılabilen, tasavvur edilebilen her türlü faciaları gördü.

Suriye'de ki savaşlar yedi yıl devam etti. Kahraman Selçuklular'dan Fatımiler'in alçakça aldıkları ve Frenkler'e (O zamanki deyim ve Frenk'in aslı: Franklar'dır.) kaptırdıkları Kudüs'de bir krallık ilan edilmiş, Loren Dukası Godfruva dö Buyyon kral atanmıştı. Bunun gibi Haçlılar Suriye'nin zaptettikleri diğer şehirlerinde de birer prenslik kurmuşlardı. Bu prensliklerin başlıcaları Urfa (Araplara göre: El-Ruha, Avrupalılar'a göre: Edes, Edesse), Antakiye (Antakya), Trablus, Cebil (Galile), Taberiye (Tibériade), Kayseri, Sayda (Sidon) ve Beyrut prensliklerıdir. Urfa prensliği M. 1097, H. 490 Antakya'nınki M. 1098, H. 491 yılında kurulmuştur. Bu prensliklere Latin prenslikleri ya da Haçlılar Prenslikleri adı verilmişti. Sis taraflarında kurulmuş olan ve Ermeni Prensliği denilen Prenslik de bunların arasındadır. İşte bu sebeptendir ki, oralara yanlış olarak Ermenistan denmektedir.

Müslümanların kafir, gavur dedikleri Hıristiyanlar, bu «kafirler»in putperest ve kafir dedikleri Müslümanlar artık birbirine girmişlerdi. Müslümanlar perişan ve beyleri topraklarından yoksun bırakılmıştı. Mısır ise bu tutuculukla elektiriklenmiş sele karşı pek çıkmamış, çekilmişti. Kendisinde zayıflık görüyordu. Suriye ile arasında bir çöl hisar bulunmasından memnun olmuştu. Tersine fırsat bulup Kudüs gibi bazı yerleri almak için bu sele karşı duran Türkler'le savaşmıştı.

Avrupa tutucuları M. 1117, H. 511 yılında bu engeli de atladılar. Godfruva'nın yerine Kudüs Krallığı'na geçen ve Araplar'ın engeli de «Bardvil, Baldvin, Bekdevin, Bagdvin ve Evberdvil» dedikleri I. Boduven (Boudoin) ansızın büyük bir ordunun başında Farama (El-Ferma)ya kadar geldi. Bu şehir eski Peluz şehri harabelerinin biraz doğusundadır. Şehri alıp halkını kesti. Ateşe verip şehri bütün evleri ve camileriyle beraber yaktı. Oradan Tanis'e geldi; fakat hastalanıp dönmek zorunda kaldı. Yolda El-Arîş'e(*) varmadan öldü. Cenazesi Kudüs'e gömülmüşse da sonradan getirilip öldüğü yere gömülmüş ve üzerine taşlardan bir tepe yapılmıştır. Zamanla bunları kumlar örtmüştür. El-Arîş'e yakın olan bu tepeye halen Boduven Kumları derler. Bu yere Arapça yazılı kitaplarda «Barmal-i Bodvin» yahut «Barmal'i Bardvil» denir. Yerine amcasının oğlu II. Boduven geçmiştir.

M. 1121, H. 515 yılında El-Amir, kıskançlık yüzünden ve bütün yönetimi kendi eline almak için El-Efzal'i kestirdi. H. 515 yılında Mısır'da Lavate kabilesi fesat çıkarmışsa da Emirül-Cüyyuş El-Efzal öldürüldükten sonra yerine geçen vezir El-Memun bin El-Batahi bunları bozguna uğrattı ve geldikleri mağrip tarafına püskürttü.

M. 1124, H. 518 yılında Haçlılar Sur şehrini aldılar. Bu, Mısır'a yeni bir hücumun başlangıcıydı.

(*) **El-Arîş:** Arapça çadır ya da keçeden yapılmış sığınak demektir. Buraya El-Arîş denmesinin de sebebi, Hz. Yusuf'un Mısır'dan dönen kardeşlerinin burada bir süre durup dinlenmeleridir.

Bereket versin ki, Artuklular, Irak Atabeyi ve Haçlılık devri tarihçilerinin «Sudan Sangen» (Soudan Sanguin) yani Demuvi Sudan haline çevirdikleri İmadüd-din Zengi bunların hücumları sebebiyle Yukarı Suriye'ye çekildiler. Ruha Kontu Guslin'i kurtarmak için Antakya'yı kuşatan II. Boduven'i Türkler esir aldılar. Nihayet büyük bir cizye karşılığında serbest bıraktılar.

H. 519 yılında Halife El-Amir isyan ettikleri için veziri Ebu Abdullah El-Bahi'yi kardeşleriyle bareber asmıştır.

H. 520 yılında Haçlılar Şam üzerine yürüyüp Mercüs-safer'e indiler. Hakimi Tağarkin Diyarbakır'dan ve öteki Türkmen beylerinden yardım istedi. Yardım geldi. Türkler Haçlılar'la karşılaştılar. Savaşta Tağarkin düştü. Asker öldü zannederek kaçtı. Haçlılar bunları kovalayıp bir çoğunu kılıçtan geçirdiler. Onlar bu işle meşgulken Türkmenler'in bir tümeni dönüp Haçlılar'ın ordugahlarına hücum etti. Ne buldularsa yağmaladılar ve muhafızlarını öldürdüler. Dönüp gelen Haçlılar ordugahlarını bu halde görünce geri çekildiler.

İmadüd-din Zengi M. 1127, H. 521 yılında Selçuklular Devleti tarafından Fırat'ın başı ve Musul taraflarına vali atandı. Cesur, yiğit, akıllı bir devlet adamı olan Zengi Suriye Müslümanlarını bir bayrak altına topladı, Sonra Halep civarında Asarib kalesini aldı. Haçlılar'ın Şam valisine yardımı yüzünden Şam'ı zaptedemedi. M. 1139, H. 534 yılında Baalbek'i alıp Şadi oğlu Necmüd-din Eyyub (Eyyub bin Şadi)'u oraya vali atadı. M. 1144, H. 539 yılında Urfa'yı büyük bir savaştan sonra aldı. Haçlılar'ı öyle bozguna uğrattı ki bu yenilginin etkisi onların üzerinden hiç gitmedi. Atabeyler Devleti'ni kurmuş olan bu kişi, bu zavallı kahraman iki yıl sonra bir suikastle ölmüş olduğundan mülkünü iki oğlu bölüştü. Büyüğü Musul'u, küçüğü olan Nuüddin Haleb'i aldı. Bu paylaşmayı fırsat bilen Şam valisi Mecidüddin (Müceyyer) Abak bin Muhammed Baalbek'i tekrar geri aldı. Atabeyler'in valisi olan Necmüddin Eyyub bin Şadi, Abak tarafına geçti ve onun büyük komutanlarından biri oldu.

Bu sırada İkinci Haçlılar savaşı hazırlandı. sebebi Zengi'nin ve oğlu Narüddin'in fetihleriydi. İbn Esir bu konuda şöyle diyor: Urfa'nın bu kahraman Türkler'in eline düşmesi Avrupalılar'ı ürkütmüştü. Papaslar ve keşişler Avrupa'ya gidip feryat koparark, Kudüs'ün tekrar Müslüman eline geçeceğini söylediler ve böylece bu İkinci Haçlı Seferi'ni hazırlattılar. Bu savaş için Almanya İmparatoru III. Konrad ile Fransa Kralı VII. Lui gelmişlerdi. İstanbul'dan geçtiler. Bizans İmparatoru I. Emanuel Komnen bunları geçirmek istememişti. Gösterdiği güçlük sebebiyle pekçok kayıp verdi. Suriye'ye gelip Boduven'in askeriyle birleşmişler ve Şam'ı kuşatmışlarsa da vali Muayyenüd-devle kaleyi müdafaa etmiştir. Aynı zamanda Nurüddin ile Nurüddin'in kardeşi Seyfüddin Gazi de yetiştiler. Nihayet Avrupalılar'ın aralarında ihtilaf çıkmış ve kahraman Nurüddin'in önünde hezimete uğrayıp deniz yoluyla memleketlerine dönmüşlerdir (M. 1149, H. 543). Bununla Suriye Haçlılar'ı zayıflayıp Nurüddin kuvvetlendi.

Nurüddin II. Guslen'i yenip elinden Ayntab (Antep, Gaziantep), Revanden, Deluk, Maraş ve başka şehirleri aldı. Şam üzerine yürüdü. Ey-

yub Şam'ı bu eski efendisine teslim etti. Nurüddin Eyyub'u Şam şehrine onun kardeşi Şirkuh'u da Şam vilayetinin şehirden hariç kısmına vali olarak atadı. Bu sayede bütün Suriye Nurüddin'in eline geçti. Ve yine Müslümanlar, daha doğru deyimle Türkler bir bayrak altına toplandılar. Haçlılar'ın Suriye ile Anadolu'nun güney doğusundan kurdukları prenslikler hem bağımsız, hem de ara sıra birbirlerine karşı idiler. Bir bayrak altında bir devlet kuramamışlardı. Bu da bunların zayıflamasına ve Nurüddin'in kuvvetlenmesine yardım etmişti.

İşte Doğu'nun bu kargaşalık durumunda Batıniler (Batıniyye, Batınlılar) mezhebi ortaya çıktı. Avrupalı tarihçiler bunlara 'Assasen' (Assassins) derler. Bu kelime Fransızca 'katiller' demekse de bunu Arapça «Haşşaşin» (Haşhaşin) kelimesinden alıp dilleri dönmediği için o hale koymuşlardır. Arapça haşşaşin haşaşlar demektir. Çünkü bu mezhep sahipleri Hint kenevirinden çıkan ve esrar denen şeyi içer, sarhoş olurlardı. Bu mezhepte olanların başları İsmail olduğundan «İsmaililer» de denir. İsmail etrafına birçok mürit toplamıştı. Bu müritler kendisine büyük ve eşi görülmemiş bir bağlılıkla adeta taparlardı. İsmail ortalığın karışıklığından istifade ederek Şam civarındaki dağlardaki hisarlardan birçoğunu ele geçirmişti. Bazen Hıristiyanlar'la savaşır, Müslümanlar'la bir olurdu; bazen de aksini yapardı. Kısacası bu taklitle oralara yerleşti.

Yeri pek müstahkemdi. Alınamazdı. Oradan akınlar düzenler, vardığı yerleri soyardı. Yahut halka dokunmamak için Hıristiyanlar'dan da, Müslümanlardan da haraç alırdı. Bu eşkiya pek korkunçtu. Çünkü taraftarları her ne olursa olsun emrini uygular, hayatlarını tereddütsüz bu uğurda feda ederlerdi.

M. 1129, H. 524 yılında El-Amir-bi-Hükkamullah Batıniler'in cani müritlerinin hedefi oldu. Aynı yılın Zilkade ayının ikisinde bu Halife bu canilerin hançeriyle Kahire'de öldürüldü.

El-Amir 35 yıl yaşamış, 30 yıl saltanat sürmüştü.

Erkek oğlu olmadığından yerine amcasının oğlu Ebul-Meymun Abdülmecid bin El-Kasım Muhammed bin El-Mustansır geçti.

Zevke, eğlenceye düşkün bir halifeydi.

EL-HAFIZÜD-DİNİLLAH EBUL-MEYMUN ABDÜLMECİD

Bu kişi Muhammed'in oğlu ve Halife El-Mustansırbillah'ın torunudur. Tahta çıkınca «El-Hafızüd-dinillah» unvanını almıştır. El-Amir öldüğü zaman haremi gebe olduğundan ilk önce vasi sıfatıyla tahta çıkmış ve eski Halife'nin hanımının doğurması beklenmiştir. Oysa kadıncağız oğlan değil, yine bir kız doğurmuştur. Bunun üzerine Abdül Mecid halife ilan olunmuştur.

Tahta çıktığı zaman vezir Hüzarül-Müluk Ahmed idi. Bu adam El-Efzal'in oğluydu. Önce Ahmed'e güvenip ona «İbn Emirül-Cüyyuş» unvanını verdi. Bu vezir gayretli davrandı ve tarafsızlık gösterdi. Fakat bu erdemleri Halife'nin yakınlarının kinini üzerine toplamasına sebep oldu. Ve öldürülüp gitti. Yerine Ebu Ali bin El-Efzal'i vezir yaptılar. Bu vezir (H. 524) baskı yönetimi uygulamaya başladı. Halife'yi zincire vurup zin-

dana attı. Ta vezir öldürülünceye kadar Halife zindanda kaldı. Vezir öldürülünce (H. 26 Muharrem 526) yerine Ahmed'in oğlu Hasan vezir yapıldı. Oysa bu kişi hasis ve zalimdi. Bunu da herkes bilirdi. Makama gelir gelmez saray ileri gelenlerinin başlıcalarından 40 kişinin kafasını kestirdi. Halife buna razı olmamıştı. Bu durum çalkantılara sebep oldu. El-Hafız tahttan indirilmek üzereyken hekimlerinden bir Yahudi vasıtasıyla vezir zehirletilip iş bitirildi. Halife artık H. 528 yılına kadar vezir atamayıp işleri bizzat kendisi gördü. Nihayet bu tarihte oğlu ve veliahdı Süleyman'ı vezir yaptıysa da iki ay içinde öldüğünden yerine İbn Haydere'yi atadı. Oğlu Hasan, buna kızıp isyan ettiyse de Halife onu öldürttü. Yerine Ermeni Behram'ı atadı. Bu vezir idare hususunda oldukça maharet gösterdi. Ancak Behram Hıristiyan olduğundan, Müslümanlar hakkında şiddetli bir zulüm uygulamasına koyuldu. Bunun üzerine Garbiye valisi Rıdvan bin El-Huşi Behram aleyhine ayaklanıp askerleriyle Kahire üzerine yürüdü. Behram'ı bozguna uğratıp H. 531 yılında vazeret postuna oturdu. Bu kişi «Melik» unvanını aldı. Kendisinden sonra gelen vezirler artık «Melik» unvanını taşıdılar. Bu son vezir de intikam için Hıristiyanlar'a karşı şiddetli davrandı. Halife'ye ve etrafındakilere karşı fena bakmaya başladı. Halifeyi tahtan indirmeyi düşündü. Hafız korktu. Rıdvan isyan çıkardıysa da bozguna uğradığı için Suriye'ye kaçtı. Orada tekrar ordu toplayıp H. 534 yılında Mısır'a geldi. Ancak yine yenildi yine bozuldu ve bu sefer yakayı ele verip hapishaneye atıldı.

Halife artık yeni vezir atamaktan vazgeçti ve işleri kendi görmeye başladı. Rıdvan M. 1148, H. 542 yılı sonlarında zindandan kaçıp tekrar isyan çıkardıysa da bu sefer yakalanıp öldürüldü.

Mısır bu halife zamanında da Haçlılar'la olan işlere karışmamak politikasını uyguladı. Fakat bir taraftan Doğu'da böyle müthiş bir tehdit durup dururken bir de batıdan bir bela doğmuştu. Bu da Sicilya adasını Fatımiler'in ellerinden alan Norman serserileri hiç ummadıkları bir sırada Sicilya'da bir taht bulunca hırsları artmış, bunlardan II. Roje (Roger) Afrika kıtasını da yakalamayı tasarlamıştı. M. 1144, H. 539 yılında 250 parçadan oluşan bir donanma gönderip Afrika sahiline inmiş ve Borse şehrini, Cerbe adasını alarak halkını öldürmüş, kadınlarını köleliğe almıştır. Bu serseriler Fatımiler'in topraklarından aldıklarıyla kanmamışlar, onların bütün miraslarına konmayı kurmuşlardır.

İki yıl geçmeden bunlar Batı Trablusu da aldılar. İki yıl sonra Fatımiler Sülalesi'nin beşiği olan Mehdiyye şehrini de zapt ettiler. Şehrin halkı canını kurtarmak için kaçtı. Artık İskenderiye de Normanlar'ın tehdidi altına girmişti. Bu tehdit Suriye Hıristiyanlar'nın tehdidinden daha yakındı.

Zaten Suriye'dekiler Haçlılar devri Avrupalı tarihçilerin Noradin dedikleri Zengi'nin oğlu El-Melikül-Adil Nurüddin Mahmud Atabey'in zafer kazanmış ordularının önünde zor durumdaydılar.

İşte durum böyleyken Hafızüddinillah M. 1149, H. 544 yılının Cemaziyelahır ayında öldü.

Bu kişi öldüğü sırada 80 yaşındaydı. 19 yıl, 7 ay saltanat sürdü. Yerine oğlu İsmail Ebu Mansur geçti.

Bu kişinin zamınında kendisi değil, vezirleri saltanat sürmüştür. Artık Fatımiler Devleti çökme yolunda ve uçurumun yanında bulunuyordu. Halifeler haremlerine kapanır, adi, kadınca bir hayat sürerlerdi. Kendilerine manevi ve dinin verdiği halifelik kuvvetinden başka bir hüküm yoktu. Vezirlerin verdikleri kağıtları imzalamaktan başka bir iş ellerinden gelmezdi.

EZ-ZAFİR yahut EZ-ZAHİR-Bİ-EMRİLLAH İSMAİL EBUL-MANSUR

Bu kişi tahta geçince Ez-Zafir yahut Ez-Zahir-bi-Emrillah unvanını aldı. Tahta çıktığı zaman ancak 17 yaşındaydı. Zevke, sefaya, kadına, çalgıya daldı; cariyelerle zaman geçirmeye başladı. Devlet işine asla bakmadı. Vezirler ne istedilerse onu yaptılar. İşler daha kötü gitti. Bir taraftan Normanlar avları üzerine atılmak için fırsat kolluyorlar, diğer taraftan Suriye Haçlıları Suriye ile Mısır arasındaki mesafeyi kısaltıyorlardı. Bunun zamanı, İkinci Haçlılar Savaşı zamanıdır.

Saltanatının dördüncü yılında (M. 1153, H. 548) Avrupalılar gelip Askalan'ı kuşattılar. Sınırın en uzak yerinde olduğundan evvelki vezirler bu şehrin savunmasını güçlendirmişlerdi. Ancak Ez-Zafir'in saltanatının ilk günlerinde Sallar (Salar)'ın oğlu vezir Adil ölmüş, Halife'nin Şura meclisinde anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Devlet adamları birbirine düşmüş, bu didişmeler sırasında onun erzak gibi başka savunma ihtiyaçlarını unutmuşlardı. İşte bu fırsattan istifade edip Avrupalılar Askalan'ı ele geçirdiler.

Bu haber henüz Mısır'a gelmişti ki, Normanlar'ın Sicilya'dan gelen donanmaları Mısır sahiline asker çıkardı. Bunlar Menzele Gölü ortasındaki Tanis şehrini ele geçirdiler ve burayı iyice kana boyadıktan sonra ateşe verip kül ettiler. Bunlar Mısır'a birincilerden daha çok telaş ve korku vermişlerse de başka birşey yapmayıp aldıkları sayısız mal ve tutsaklarla çekilip gitmişlerdir.

Vatan böyle tehlikeler, millet böyle facialar altındayken Halife olacak namussuz en çirkin heveslerle alçaklık, ahlaksızlık içinde yüzüyordu. Sefahate bir sınır tanımıyordu. Fuhuşuna bir gem vurmuyordu. Şehvetin en adi hırsları bu kirli vücudun her tarafından fışkırıyor, kaynıyordu. En adi fuhuşlar için en büyük cinayetleri işliyordu. Fakat yaptığı bu işler -artık o hale gelmişti ki- kendisine kirli bir kefen dikiyorlardı. Sonunda baş-vezir Abbas'ın güzel oğlu Nasr'a bile sataşmıştı sarkıntılık etmişti. Oysa bu vezir «halife» adını taşıyan alçaktan daha çok Mısır'a egemendi. Vezir bu namusa saldırıyı intikamsız bırakmamaya karar verdi. Bunu uzatmadı da. Cinayetin hemen ertesi günü oğlunun namusunu Halife'nin kanıyla yıkayıp temizledi. Vezir bu alçağı eğlenceye davet etti. Saray ileri gelenlerinin ortasında Abbas onu ve iki kardeşini de beraber eliyle hançerleyip işlerini bitirdi.

Diğer bir söylentiye göre bu alçak halife veziri Abbas'ın güzel ve terbiyeli oğluna aşık olmuştu. Ona gece ve gündüz yanından ayırmazdı. Çocuk, Zafir'in en aziz dostuydu. Halk kendisini suçlar, onun çirkin şeyler yaptığını söylerdi. Nasr bu suçlamalardan kurtulmak için Halife'yi öl-

dürdü. Babası Abbas da bu katli Ez-Zafir'in Cibril ve Yusuf adındaki iki kardeşinin üstüne atıp onları idam etti.

İşte bu suretle M. 1154, H. 549 yılında Ez-Zafir-bi-Emrillah'ın hem saltanatı ve hem hayatı sona verdi.

Bazı tarih yazarları veziri intikam hissine kapılmak, o zaman sarayda çok olan servetin bir kısmını ele geçirmek gibi iki şeyle suçlamak isterlerse de, böyle bir alçağa göre yapılacak davranış bundan başka türlü olamazdı. Katilin yerden göğe kadar hakkı vardır. O, kirli vücuduyla siyasî ve dinî yüksek bir makamı kirleten birini toprağın temizleme işlemine teslim etmekten başka birşey yapmamıştır.

Ez-Zafir, 4 yıl saltanat sürdü. Yerine oğlu Ebul-Kasım İsa geçti.

«Bab-ı Zevile»deki El-Camiül-Zafiri»yi bu adam yaptırmıştır.

EL-FAİZ-BİNASRULLAH EBUL-KASIM İSA

Vezir Abbas, Ez-Zafir'i öldürdükten iki gün sonra yerine oğlu ve henüz beş yaşında olan İsa'yı geçirdi. Hatta cülus alayında Abbas İsa'yı tahta oturmayı götürürken omuzunda taşıdı. İsa tahta geçinde «El-Faiz-binasrullah» unvanını aldı.

Bu davranış ordu, özellikle Zenciler tarafından iyi gözle görülmedi. Zenciler o zaman sarayın muhafızıydılar. Yukarı Mısır'da Minya'daki Eşmuneyn'de vali olan Es-Salih Tala'a bin Rüzzeyk adındaki kişiyi Kahire'ye çağırdılar. Bu vali gelip zahmetsizce hükümeti ele geçirdi. Abbas, oğlu Nasr ile beraber kaçtı. Beraberinde büyük hazineleri de götürdüler. Fakat Suriye'ye varınca Avrupalılar'ın eline düştüler. Haçlılar Abbas'ı kestiler, hazinelerini de aldılar, oğlunu köle ettiler.

Tala'a bin Rüzzeyk Kahire'de yüce vezir ilan olunup «El-Melikü's-Salih» unvanını aldı. Bu devrede vezirlerin nüfuzu o kadar artmıştı ki, böyle hükümdar unvanını bile alırlardı. Oysa halifelerin unvanı bir imamdan ibaretti. Ez-Zafir'i mezarından çıkartıp ağladı ve başkalarını da ağlattı. Böyle hem bedeni kirli, hem halifelik makamını kirletmiş heriflere de ağlayan herifler çıkabiliyor!.. Bunlar ahlak adına değil, hep makam hırsı ile oluyor.

Melikü's-Salih kuvvetlenip durumunu güvence altına aldıktan sonra Haçlılar'a büyük paralar vererek Abbas'ın oğlu Nasr'ı onlardan aldı. Nasr teslim edilmemek için Müslümanlığı bırakıp Hıristiyan bile olmuşsa da Avrupalı yobazların para hırsı önünde din değiştirmek bile fayda vermedi. Onların zaten asıl dinleri para ve yağma idi. Yeni Hıristiyan'ı demir bir kafes içinde Müslümanlar'a teslim ettiler. Melikü's-Salih Nasr'ı ele geçirir geçirmez Bab-ı Züveyle (Zevile)'ye astı (H. 551). Bazı tarihçiler Abbas'la Nasr'ı El-Faiz'in hemşiresinin para vererek Haçlılar'dan istediğini, onların da bu isteği içiren mektup üzerine Abbasın yoluna çıkarak vurduklarını, Abbas'ın öldüğünü, Nasr'ı da paraya getiren adama teslim ettiklerini yazmaktadırlar.

Daha doğrusu bu suretle vezirliğine bir rakipten kurtulduktan sonra Tala'a artık hatıra, gönüle bakmadı. Devletin en büyük ve en saygın kişilerini de hiçe sayıp, bir hükümdarın iktidarı ne ise öyle bir iktidarla gemi azıya aldı.

El-Meliküs-Salih Haçlılar'a karşı Nurüddin'le birlik olmak istediyse de bunların sözlerine inanılmadığından, zaten Nurüddin Şiilikten de hoşlanmadığından ve evvelce de aleyhine bu Fatımiler Haçlılar'la birleştiklerinden bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine El-Meliküs-Salih savunma durumuna geçti. Vezirliği zamanında Mısır onun demir pençesi altında bir ölçüde sessizliğe kavuştu.

Bu çocuk-halife M. 1160, H. 555 yılında, 11 yaşında öldü. Aşağı yukarı 6 yıl saltanatta bulundu. Yerine Emir Yusuf'un oğlu Ebu Muhammed Abdullah geçirildi.

El-Faiz zamanında Sicilyalılar 60 gemiyle gelip Tanis'i, Reşid ve İskenderiye'yi yağmaladılar, halkı kestiler. Artık Fatımiler Devleti pek zayıflamıştı. Sınırdaki Askalan ile Gazze'deki Hıristiyan askerlerinin akınlarını önlemek için Kudüs Kralı'na cizye verildi.

EL-AZİDÜDİNİLLAH EBU MUHAMMED ABDULLAH

Çocuk-halife tabii evlat bırakmadan ölünce Meliküs-Salih bir halife aradı. Saraya girdi. Halife'ye en yakın olarak ihtiyar bir şehzade buldu. Bunu halife olarak ilan etmek üzereyken kendi adamlarından biri Meliküs-Salih'in kulağına şunu söyledi: «Senin selefin Abbas senden daha siyasiydi. O, beş yaşından yukarı bir halife atamadı.» Bunun üzerine vezir bu ihtiyar şehzadeden vazgeçip Halife El-Hafız'ın torunu ve Emir Yusuf'un oğlu Ebu Muhammed Abdullah'ı seçti. Abdullah henüz erkekliğine kavuşmamış bir çocuktu ve babası halifelik yapmamıştı. Vezir bu halifeyi «El-Azidüdi-dinillah» unvanıyla tahta çıkardı. Bunun tahtta hakkı diğer şehzadelere oranla azdı.

Makamını iyice kuvvetlendirmek için kendi kızıyla da Halife'yi evlendirdi. Kızına verdiği cihaz o kadar çoktu ki, o zamana kadar misli az görülmüştü.

Bu Halife, diğerlerinden daha çok vezir esiri oldu. Melik Salih evvelce kendisine böyle «melik», «hükümdar» unvanını verdiği gibi, bunun zamanında bu unvana bir de «sultan» ilave edip «Sultan Meliküs-Salih» oldu. Fakat bu kadar büyümek çok fazla düşman kazandırdığından sarayda pek çok rakibi oldu. Bir de saray halkı üzerine şiddet göstermesi, sarayda da kendisine düşmanların çoğalmasına yol açtı. Bu da M. 1160, H. 556 yılında saraya geldiği sırada Halife'nin halası tarafından çevrilen bir dolap sonucu hançerle öldürülerek gitti.

Meliküs-Salih ölmeden önce Halife'ye haber gönderip kendisini sorumlu tutacağını bildirdi. O da bu işte ne haberi ve ne de rızası olmadığını söyledi. Bunu ispat etmek için El-Azid halasını yakalatıp Meliküs-Salih'e gönderdi. O da kadını öldürttü. Biraz sonra kendisi de öldü (H. 556). Ölmeden makamını da oğlu Rüzzeyk'e verdi. O da «El-Melikül-Adil» (Adil Hükümdar) unvanıyla başvezir oldu.

El-Melikül-Adil'in zamanı isyanlarla geçti. Bunun sebebi vezirlik kavgasıydı. Şaver bin Müceyrüs-Sadi'yi Kus valiliğinden azletti. Bu sırada Said valiliği vezirlikten sonra en büyük makamdı. Şaver evvelce Said'deydi. Şaver kızıp Kahire'ye yürüdü. Rüzzeyk kaçtıysa da yakalanıp başı kesildi.

Rüzeyyk'den sonra yerine Şaver vezir oldu. Buna Avrupalılar Suar (Sauar) yahut «Sanar» derler. Şaver «Emirül-Cüyyuş» unvanını aldı. Beni Rüzzeyk'in (Rüzzeyk-oğulları'nın) mallarına el koydu. Bu da çok kalamayıp yerini Dargam Ebul-Aşbal'a kaptırdı. Dargam Şaver üzerine yürüyüp onu bozguna uğrattı. Şaver Suriye'ye kaçtı. Şaver orada Atabey Nurüddin'den yerinin kendisine iade ettirilmesini diledi ve kendisine her yıl cizye vereceğini vaadetti.

Bu, Atabey'in Mısır işlerine karışmasına güzel bir vesile oldu. Şaver'i sadrazamlık ve emirül-cüyyuşluk makamına tekrar geçirmek göreviyle beylerinden birini birlikte bir ordu ile gönderdi. Bu önemli göreve atanan kişi, Atabey'in türelerinin büyüklerinden olan Esedüddin Şirkuh idi.

Görünürde Şaver eski makamına geçirilecek, o da buna karşılık Mısır'ın gelirinin üçte birini Atabey'e verecekti. Ancak işin içyüzü Atabey'in Mısır'ı ele geçirmeyi kurmuş olmasıydı.

Şirkuh kuvvetli bir ordu ile Mısır'ın üzerine yürüdü. Yeğeni, yani kardeşi Necmüddin Eyyub'un genç oğlu Yusuf Salahüddin'i de beraber aldı. Yusuf istemeyerek amcasını takip etmişti. Çünkü Atabey'le babasının emirleri kendisini buna mecbur etmişti.

Nurüddin de diğer bir ordunun başında Şirkuh'u Mısır sınırına kadar götürdü. Bunun da sebebi Haçlılar'a seferin kendilerine değil, Mısır'a karşı olduğunu göstermekti. Haçlılar kendi yerlerini güçlendirmekle meşgul olduklarından hiç kımıldanmadılar.

Vezir Dargam'ın durumu savunmaya uygun değildi. Birtakım beylerin kafasını kesmişti. Aleyhinde hoşnutsuzluk doğmuştu ve bu da her gün büyüyordu. Diğer taraftan Avrupalılar da Mısır'ı ele geçirmek için fırsat bekliyorlardı. II. Boduven'in yerine geçen Kudüs Kralı Amori (Amaury) (Arapça kitaplarda Emlerik) Mısır'ın söz verdiği yıllık cizyeyi tehditler savurarak istemişti. Fatımiler bu sırada Kudüs Krallığı'nın haraç işlerine bakıyordu.

Dargam vergi işinden dolayı Haçlılar'la savaşa tutuşmuş mağlup olmuş, Belbis'e kapanmış ve ancak setleri yıkarak memleketi sele vermek suretiyle şerlerinden kurtulabilmişti.

Avrupalılar da Mısır'ın zaptını başka bir zamana bırakarak Suriye'ye dönmüşlerdi. İşte bu sırada Nurüddin'in ordusu Mısır'a girdi.

Bu haberi alan Dargam kısa bir süre önce kavga ettiği Haçlılara müracaat etti. Eski verginin iki mislini vereceğini bildirdi. Ancak daha anlaşma imzalanmadan Şirkuh ordusu Dargam'ın kardeşini Belbis'de buldu, bozguna uğrattı. Dargam, Kahire sayfiye yerlerinden Sitti (Sidde-i) «Neise»de halk tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Şaver Kahire'de bütün eski unvan ve iktidarıyla makamına geçirildi. Halife Şaver'e hilat giydirdi. Esedüddin Kahire'nin dışarısında ordu kurdu.

Şaver kendisini koruyanların niyetlerini öğrenmekte gecikmeyip onları Mısır'dan çıkarmak çarelerini aramaya başladı ve Nurüddin'e vaadettiği vergiyi vermekten çekindi. Bunun üzerine Şirkuh kendisini sıkıştırdı. Şaver de artık kendisini kuvvetli görmüş olduğundan Şirkuh'a Suriye'ye gitmesini emretti.

Bunun üzerine bir tümen ayırıp Belbis ve bütün doğu sancaklarını

ele geçirdi. Bundan korkan Şaver, Dargam'ın yaptığı gibi Haçlılar'la görüşmelere başladı. O zaman Kudüs Kralı yine I. Amori idi. Onlara Mısır için olduğu kadar kendileri için de korkunç olan ve bundan dolayı ortak bir düşmanı Mısır'dan çıkartmak için yardım etmeleri gerektiğini bildirdi.

Kral Amori bu teklifte Mısır'ın fethine doğru bir adım olarak gördü. Zaten Mısır'ın fethi Haçlılar'ın en büyük ideallerinden biriydi. Hemen teklifi kabul edip bir orduyla Mısır'a girdi ve Şaver'in ordusuyla birleşti. Birlikte Şirkuh üzerine yürüdüler. Oysa Şirkuh bütün kuvvetlerini toplayıp Belbis'de hendekler kazmış, savunma durumuna geçmişti. Haçlı ve Mısır ordusu Belbis önünde iki ay bekledi. Her gün savaş oldu. Buna rağmen bir şey başaramadılar.

Bu anda Avrupalılar, Nurüddin'in büyük bir ordu ile Suriye'yi istila etmekte olduğunu ve sonunda Mısır üzerine yürüyüp Şirkuh'un yardımına geleceğini öğrendiler. Artık müttefikler bu akına, bu müthiş düşmana karşı koymaktan başka bir şey düşünemediler. Bunun üzerine Avrupalılar esirlerini kendilerine iade etmek şartıyla kendisinin Mısır'dan çıkmasına razı olduklarını ve çıkarken kendisine dokunmayacaklarını, bu suretle barış yapılmasını Şirkuh'a teklif ettiler. O da Atabey ordusunun yaklaştığını bilmediğinden Suriye'ye döndü (H. 559). Orada Nuruddin'i Haçlılarla her yerde savaşırken ve her savaşta üstün gelirken buldu. O da Atabey'in bu zaferlerine katıldı.

Şirkuh Mısır'ı bizzat görmüş, kuvvetini, her şeyini anlamış olduğundan Atabey'i daima bu fethi yapmaya teşvik ediyordu. Bağdat Halifesi'ne de Kahire Halifelerini Belbis'i boşaltarak ortadan kaldırmayı söylediler. Onlar da bunu memnuniyetle kabul edip bir ordu bile verdiler. Şirkuh bir ordu ile Mısır seferine görevlendirildi.

Bu teşebbüs her tarafa yayıldı. Mısır'da Şaver telaşa düştüğü gibi Mısır gibi yağlı kekliği Atabey Nurüddin gibi yavuz bir avcıya kaptırmaktan korktular.

Hemen bütün Haçlılar toplanıp istisnasız bütün Hıristiyanlarla Şirkuh'un yoluna durmalarını, onu Mısır'a geçirmemelerini kararlaştırdılar. Oysa onlar onun yolunu beklemekte olsun, Şirkuh çölden geçip M. 1167, H. 562 yılı Rebiülevvelinde Mısır sınırına vardı.

Kudüs Kralı boşuna çöldeki «Kedes Berka»ya kadar ilerledi, düşmandan eser bulamadı. Bunun üzerine Haçlılar'ın son sınırı olan Gazze'ye geldi. Oradan El-Ariş yoluyla Belbis'e kadar ilerledi. Şirkuh da ilerleye ilerleye Attas adlı yere gelerek karargah kurdu. Oradan Kahire'yi tehdit etmeye başladı. Şirkuh oradan ve Amori'den önce Nil'e gelip nehri, Kahire'nin 40 mil güneyinden geçti. Amori de Fustat civarına geldi. Şirkuh Cizede karargah kurdu.

Şaver her iki ordudan da aynı derecede ve çok korkuyordu. Şirkuh'un Kahire'yi zaptetmeye hazır olduğunu görmekle Haçlılar'ı Kahire'ye sokup, kendisiyle Şirkuh arasına koydu. Şirkuh Kahire'den 12 mil uzaklıkta bulunuyordu.

Şirkuh'un askeri yol boyunca hırpalanmıştı. Savaşı kabul etmeyip Nil'in öbür yakasına geçerek orada savunma tedbirleri aldı.

Haçlılar bu yardımı Şaver'in ela gözlerine aşık olduklarından

yapmıyorlardı. Maksatları başkaydı. Şimdilik Şaver'i eski anlaşmaları yenilemeye, cizyenin miktarını artırmaya zorluyorlardı. Hıristiyan delegeleri şartnameleri yapıp Halife'ye imzalattılar. Üstünkörü yapılan bir hesapla peşin olarak da 100 bin dinar aldılar. Az bir zaman sonra aynı miktar bir ödeme için de söz aldılar. Bu barış gereğince Kahire'de Avrupalılar'dan vali olacak, şehrin kapıları Avrupalı süvarilerin elinde bulunacaktı. Bu Avrupalılar Kahire'de Müslüman halka müthiş zulümler yapıyorlardı.

Diplomatların görüşmeleri devam ettiği sırada Şirkuh bir gece gelip Kahire'nin karşısında Cize'de, Nil'in batı yakasında ordugahını kurdu. Kral Amori Sirkuh'u vurmak için kayıklar toplayıp köprü kurmaya kalkıştı. Bunlar kurdukça Şirkuh köprüyü harap etti. Bu suretle her iki ordu 50 gün birbiri karşısında savaşmadan öylece kaldı.

Şirkuh bu zamandan yararlanarak bütün batı yakasını yönetimi altına aldı. Avrupalılar da Nil'i Delta'nın tepesi olan yerden geçmeyi başardılar. Bunu gören Şirkuh ordusunu kaldırıp Said cihetine çekildi.

Avrupalılar Kahire'ye bütün tabiyelere, hatta Halife'nin sarayına kuvvetli askerler bıraktıktan sonra Şirkuh'un arkasına düştüler. Şirkuh «Babeyn» (iki kapı) denilen Meyniye (Minye) civarındaki geçide gelince durdu ve savaş hazırlıkları yaptı. Ve Mısırlılar'la Haçlılar'ı bekledi. Haçlılar ordusu o kadar çoktu ki, Şirkuh ordusunu cesaretsizliğe düşürmüştü.

Çünkü Şirkuh'un ordusu 2 bin süvariden ibaretti. (Bu miktarda bir yanlışlık olsa gerek). Savaş başladı. Savaş bir gün sürdükten sonra Avrupalılar fena halde bozguna uğradılar (M. 1167, H. 563). Bu savaşta Salahüddin büyük bir yararlık gösterdi.

Avrupalılar kaçıp Kahire'ye sığındılar. Şirkuh bütün Said'e sahip oldu. Sonra Aşağı Mısır'ı istilaya koştu. İskenderiye'nin kapılarını açtırıp bir direnme ile karşılaşmadan girdi. İskenderiye halkı ile valisi Necmüddin Muhammed bin Vasal ve kadısı El-Eşref bin Cenab bu teslim olayını ortaklaşa gerçekleştirdiler. Şirkuh oraya Salahüddin'i vali yaptı. Yarı askerini orada bırakıp diğer askeriyle Said'in fethini tamamlamaya gitti. Avrupalılar İskenderiye'yi karadan ve denizden kuşattılar. Salahüddin şehri pek güzel savundu. Bu, Salahüddin'in başlı başına bir göreviydi.

Bundan böyle Şirkuh'la Avrupalılar arasında yapılan savaşlar hiçbir kesin sonuç vermeyip bazen bir taraf, bazen öbür taraf üstün geliyor ya da yenik düşüyordu. Suriye'nin diğer Hıristiyanlar'ı Kral Amori'ye Mısır'ı paylaşmak şartıyla yardım teklif ettiler. Bunlar Şirkuh'un Yukarı Suriye ile arasını kesiyorlardı; bundan dolayı kendisine yardım gelemezdi. Bu sebepten dolayı Şirkuh nihayet bunlarla bir anlaşma yapıp savaşa son vermeye razı oldu.

Anlaşma Şirkuh'un da, Haçlılar ordusunun da Mısır'ı terk etmesi, birbirine rahatsızlık vermemeleri, İskenderiye'nin yine Mısır'a iadesi maddelerinden ibaretti.

İşte bu suretle Şaver hem düşmanlarından, hem de tehlikeli dostlarından kurtuluyordu.

Anlaşma gereğince Şirkuh ve Salahüddin Şam'a döndüler. Ancak

bunlar gidince, Avrupalılar Kahire'yi terk etmek için kendilerine 100 bin dinar verilmesini, kendilerinden Kahire'de bir ordu bırakılmasını şart koştular. kabul edilmedikçe Kahire'den çıkmadılar.

Kahire'de kalan Haçlı askeri orada sonsuza kadar kalmayı tasarlamış, boyuna Kral Amori'yi Kudüs'den Kahire'ye gelmeye zorluyordu. Nihayet Atabey'in ordusu tamamen Mısır'dan çekilince Amori ansızın Mısır'a girdi. O kadar acele geldi ki, 10 günde Belbis önüne vardı. M. 1168, H. 564 yılında Belbis'i üç gün kuşatmadan sonra zaptedip halkı kesti. Avrupa uygarlığına yakışır bir surette, Müslümanlığa üstün tuttukları Hıristiyanlığa şeref verecek bir derecede halkı topluca kesip öldürdükten sonra, ne var ne yoksa hepsini yağmaladılar. Şaver Fustat'ı da almasınlar diye halkını Kahire'ye getirip şehri yaktırdı. Bu suretle Avrupalılar'ın orada barınak bulamamalarını hedefledi. Bu büyük şehir 54 gün yandı.

Bugün meydana çıkarılmış olan Fustat harabesinde bu yangının kül yığınları halen görülüyor. Mısır donanmalarını da yaktırdı. Nihayet çaresiz kalıp sokak kadınları gibi kucaktan kucağa atılmaktan başka bir siyaset, bir tedbir bilmeyen, başka birşey yapamayan Şaver, koca bir imparatorluğun çökmesini imzalamaya aday olan bu adi vezir, bu sefer de Nurüddin'in kucağına atıldı. El-Azid'de Nurüddin'e bir mektup yazıp içine kadın saçı koydu. Yardım istedi.

Atabey buna dayanamayıp yardıma karar verdi. Mısır'a bizzat kendisi gelmek istediyse de yokluğundan istifade edilerek devleti saldırıya uğrar korkusuyla bu fikrinden vazgeçip yine Şirkuh'u gönderdi.

Şirkuh Kahire'ye geldiği zaman Kahire duvarlarının önünde Amori ordusu vardı. Amori Belbis'e yaptığını Kahire'ye yapmak istemiyordu. Şövalyelerinin fikrine uymuyor, yalnız oradan çekilmesini fazla fiyatla, bol altınla satmak istiyordu. Bu sebepten Belbis'ten itibaren hızlı yol almayıp bir günlük yolu 10 günde almıştı. Ancak Kudüs Kralı'nın bu umduğu çıkmamış, tamahkarlığı hoşnut edilmemişti.

Belbis halkının ve şehrinin uğradığı facia Kahire halkını bu sefer son derece gayretli bir savunmaya yöneltmişti. Son asker kalıncaya kadar şehri savunmaya yemin etmişlerdi. Avrupalılar'ın yerleşmemeleri için Kahire'liler Fustad'ı ateşe vermişlerdi. Bu alevler halkın niyet ve kararının ne olduğunu açıkça gösteriyordu.

Haçlılar'a Suriye'den yardım getiren gemiler Nil'e çıkamadılar. Ayaklanan halk bunları geçirmiyordu. Bir taraftan da Şirkuh müthiş bir orduyla yaklaşıyordu. Şaver de lafla Haçlılar'ı oyalayarak zaman kazanıyordu. Şaver Haçlılar'a dost olduğunu, halkının kendi haberi olmasızın aleylerine silahlandığını, söylüyordu. Hıristiyanlar'ın böyle yapmalarının her iki tarafın da düşmanı olan Nuruddin'i getireceğinden korktuğunu bildiriyordu ve Kral Amori'ye para teklif ediyor, bunun için de Suriye'ye dönmesini şart koşuyordu.

Ancak bu Haçlılar ordusu, bu çapulcu vahşiler sürüsü, bu din eşkiyaları çetesi bu zengin şehrin yağmasını «Hz. Muhammed Peygamberdir» diyen insanları bir tane kalmayıncaya kadar boğazlamayı, Müslümanlar'ın kadın ve kızlarının ırzına geçmeyi emel edinmişlerdi. Her yerde yaptıklarını burada da bir daha tekrarlamak istiyorlardı. Bereket

versin ki Kralları çok haristi ve parayı da çok seviyordu. Kişisel çıkarını çapulcularının çıkarlarına tercih ediyordu.

Nihayet bu dini çetebaşı Kral, bir kısmı peşin, bir kısmı belirlenecek bir zamanda verilmek üzere bir milyon dinara çekilmeye razı oldu. Vezir 100 bin dinar peşin verdi. diğer kısmını da belirli vadelerle ödemeyi taahhüt etti. Haçlılar çekildiler; fakat yine dönmek niyetini bırakmadılar. O ümitle ordugahlarını kaldırdılar.

Vezir böyle Haçlılar'la görüşmeler yaparken, Halife de gizlice Nuruddin'le konuşuyordu. Eğer kendisini vezir Şaver'in baskısından kurtarırsa, Mısır'dan sağlanan gelirlerin üçte birini vereceğini ve Şirkuh'u vezir yapacağına söz veriyordu.

Şirkuh yürüyüşünü çabuklaştırıp Belbis'e geldi. Oradaki Haçlılar'ı tepeledi. Bütün Mısır'ı onlardan temizledi.

Böylece Haçlılar'ı tepeledikten sonra M. 1168, H. 7 Rebiülahır 564 yılında başarılı olarak ve halkının sevinç çığlıkları ve alkışları içinde Kahire'ye girdi. Hemen Halife El-Azid'a gidip saygılarını sundu. Halife de kendisine hilat giydirdi. Birçok kıymetli hediye verdi. Aynı zamanda ordusuna büyük bağışlarda bulundu.

Şaver böyle Halife ile Şirkuh arasında güzel ilişki kurulmasını büyük bir üzüntü içinde gördü. Bu iş hiç hoşuna gitmedi. Fakat Şirkuh'un ordusunun varlığı niyetini gizlemesine, tatlılık siyaseti tutmasına sebep oldu. Hatta Şirkuh hakkında saygılı hareket ediyor, nezaketler gösteriyor, kendisini ziyarete gidiyordu. Ancak bir taraftan da Şirkuh'u başlıca beyleri ve komutanlarıyla evine toplayıp hepsini hançerlemeyi düşünüyor, bu işi gizli gizli düzenliyordu. Şaver'in oğlu El-Kamil bu işin kötü sonuç vereceğini babasına söylüyorsa da dinletemiyordu.

Nahiyet Salahüddin ile diğer türeler Şaver'in tasarılarını anladılar. Hemen aynı biçimde bir planla ona karşılık vermek için birleştiler ve uygulamasında da acele ettiler. Bir gün Şaver'i tören içinde ordugaha çağırıp zincire vurdular. Bunu haber alan Şirkuh itiraz etti. Şaver'in hayatına dokunulmasını menetti. Sadrazamının tevkif edildiğini haber alan Halife ise hemen kafasının kesilip getirilmesini emretti ve emri yerine getirildi (H. 564).

Halk, Şaver'in sarayını yağmaladı.

Halife, yerine Şirkuh'u sadrazam ve «emirül-cüyyuş» atadı. Kendisine «El-Melikül-Mansur Emirül-Cüyyuş» unvanını verdi. Yıllardan beri kendisini esir ve köle etmiş olan bu zalimin elinden kurtulduğuna son derece sevindi.

Şirkuh yeni görevinde çalışmaya başladı. Vezirin sarayına taşındı. Askerine bağışlar dağıttı. Fakat az zaman sonra hastalanıp M. 1169, H. 22 Cemaziyülahır 564 tarihinde Kahire'de öldü. Vezirlikte ancak 2 ay ve beş gün kalabildi. Mısır'a vezir olmakla beraber Nurüddin'in uyruğu ve onun Mısır'da komutanı olmaktan ileri gidememişti.

Şirkuh ölünce Devletin ileri gelenleri yerine geçmek için türlü entrikalar yaptılarsa da Halife Şirkuh'a olan minnettarlığını bir daha ödedi. Henüz adı kötüye çıkmamış, orduda taraftarı çok olmayan ve bundan dolayı da büyük bir etki sahibi bulunup iktidarı elinde toplayarak kendisine baskı yapamayacak olan Şirkuh'un yeğeni genç Salahüddin'i ve-

zir yaptı. Bununla bir gün olup da Halifelik iktidarını sadrazamların elinden alabileceğini ümit ediyordu.

Kısacası Yusuf Salahüddin «El-Melikün-Nasir» unvanıyla yüce vezir atandı. Atabey ordusunun beyleri yaşının küçüklüğünden dolayı Salahüddin'in reisliğini kabul etmedilerse de genç vezir en hoşnutsuz olan beyleri bile kendisine çekmeyi büyük bir ustalıkla becerdi. Yaptığı bağışlar ordunun başlarını kendisine kazandırdı. Vezirliğe ait imkanların hiçbirini kaçırmayıp öncekiler gibi son derece etkili bir egemenlik sürdü.

Halife yine gölgede kaldı. Halife ile en güvenilir adamlarından Cevherül-Hass (Enük Cevher) Salahüddin'i çekemeyip kovulmasına teşebbüs ettiler. Bunun için Haçlılar'dan yardım istemeye karar verdiler. Fakat yazdıkları mektup giderken Belbis civarında «Birül-Beyza»da Salahüddin'in adamlarının eline geçti. Salahüddin Cevher'le beraber adamlarını yakalayıp idam etti.

Salahüddin'in Mısır'a yerleşmesi Avrupalılar arasında pek telaşla karşılandı. Bu suretle Atabey Mısır'a sahip olup, Mısır'dan donanma sevkederek Suriye sahilini sürekli bir biçimde denetim altında bulunduracak ve Avrupa hacılarını Kudüs'e gitmekten menedecekti. Avrupa'dan «Kutlu Toprak» (Arz-ı Mukaddes)'a gelecek erzak, yardım ve cephaneyi ele geçirecek ve bu suretle Kudüs Krallığı'nın yol olmasını kaçınılmaz bir duruma getirecekti. Haçlılar büyük bir görüşme yapıp sonunda Sör Arşevek Frederik'i Akka «Evek»i Jan ile beraber Fransa, İngiltere ve Sicilya krallarından yardım istemeye gönderdiler.

Bunlar Avrupa'da başarılı olamadılarsa da Bizans İmparatoru İstanbul'dan 150 parça büyük kadırgalardan oluşan bir donanmaya tahıl, cephane, savaş makineleri ve büyük bir ordu yükleyerek gönderdi.

Avrupalılar'la Bizans orduları Askalan'da birleşti. Ve yürüyüp Farame'ye geldiler. Bu şehir Nil'in yığdığı kumluklar arasında önemsiz bir şehirdi. Bizans donanması da Akka'dan kalkıp buraya geldi. Asker donanma ile nehre girip M. 1169 Kısım, H. 565 Safer'inde Dimyat'la deniz arasında bir yere ordugah kurdular.

Avrupalılar'ın komutanı Amori idi. Dimyat'ı alacaklarını zannediyorlardı; fakat şiddetli bir direnişle karşılaştılar. Şehri usulunce kuşatma altına almaya mecbur oldular. Ancak bu kuşatma da fayda vermiyordu. Hıristiyanlar'ın savaş makinelerine Müslümanlar daha üstün savaş makineleriyle cevap veriyorlardı. Haçlılar'ın yiyecekleri de bitti. Donanma gidip erzak tedarik etmek istediyse de başarılı olamadı. Kuşatılmış olanlar Dimyat surları ile karşı yakadaki gayet sağlam bir kule arasına gerdikleri bir zincirle Nil'i kapamışlardı. Haçlılar geçemiyorlardı. Buna karşılık kuşatılmış olanlar ise iç tarafla hiçbir zorlukla karşılaşmadan sürekli biçimde ulaşımı sağlıyorlardı. Kahire'den yiyecek ve başka şeyler alıyorlardı. Oysa Avrupalılar bunları Suriye'den bekliyor ve beklemeleri de boşuna oluyordu.

Hıristiyan ordugahında kıtlık başgösterdi ve şiddetlendi. Bu durum, Avrupalılar'la Bizanslılar'ın arasını açıp anlaşmalarını bozdu. Hatta kavgaya sebebiyet verdi. Nihayet bu iki müttefik birbirlerinden ayrıldı.

En çok yiyeceği sen alacaksın, ben alacağım diye döğüşüyorlardı. Sonunda hurma dallarının yumuşak uçlarını kemirmeye başladılar.

Bunun üstüne diğer afetler de Hıristiyanlar'ı boş bırakmadı. Haçları, haç uğrundaki savaşları para etmiyor, üzerlerine sel gibi yağmurlar boşalıyor, ordugahlarını basarak bir ikinci tufan gibi deniz haline getiriyordu. Yağmurla beraber fırtına da vardı. Bu rüzgar güneyden esiyordu. Bu suretle Nil'in akıntısının hızını iki katına çıkarıyordu. Rüzgardan ve akıntıdan Bizans donanması kadırgaları birbiri üstüne düşüyor, kenara yaslanıp kalıyordu. Bu suretle bu koca donanma sabit bir yığın durumuna gelmişti.

Kuşatılmış olanlar donanmanın bu durumundan yararlanıp bir «borluta» atarak donanmada kalmış olan bir parça erzak ve cephaneyi de tutuşturdular ve yaktılar, bitirdiler.

Nahiyet 50 günlük bir kuşatmadan sonra Haçlılar Suriye'ye çekilmeye mecbur oldular. Ancak birkaç Mısır beyinin yardımı sayesinde rahatsız edilmeden çekilebildiler.

Salahüddin Haçlılar aleyhine bir ordu topluyordu. Bu orduyu üzerlerine sevketmeye zaman bulamadı. Yani Haçlılar çabuk kaçtılar. Salahüddin Dimyat'a geldiği zaman haç kahramanlarından eser bulmadı. Haçlılar'ın kaçmalarını sağlayan beylere darıldı.

Ordudan Delta'nın müdafasına yaramayan unsurları alıp Kahire'ye götürdü. Dimyat'ın intikamını almak için bu sefer kendisi Filistin'e saldırdı. Büyük bir ordunun başında ve M. 1170, Kral Amori Askalan'a geldi. Orada Salahüddin'in eski bir Hıristiyan manastırı olup da Haçlılar tarafından savaşa karşı güçlendirilmiş olan «Darun»u kuşattığını öğrendi. Darun Gazze'ye 4 mil uzaklıkta bir sarp dağın tepesindeydi. Amori hemen Salahüddin'e hücum etmek üzere hareket etti. Salahüddin karşısına çıkıp Amori'yi bozguna uğrattı. Bu suretle Gazze'yi de elde etti.

Salahüddin intikam için bunu yeterli görüp Gazze'de kuvvetli bir tümeni muhafız olarak bıraktı ve Mısır'a doğru yola koyuldu.

Salahüddin Kahire'ye geldi. Her türlü iktidar elinde, Halife durumundaydı. Atabey Nüreddin de artık Fatımi Halifelerini sona erdirmek zamanı geldiğine hükmediyordu. Fatımi Halife'nin hutbeden adını kaldırıp yerine Bağdat'ın 33'üncü Abbasi Halifesi olan «El-Mustazi-biemrillah»ın adının okunması emrini Mısır'a gönderdi. Önce Salahüddin Mısır halkının Alevi olmasından dolayı Fatımi Halife'ye bağlılıklarını ileri sürerek bu emrin uygulanmasına karşı çıktı. Halk bu mezheple bu halifelere bağlıydılar. Böyle esaslı bir değişikliğin bir isyan meydana getirebileceğinden korkuyordu. Fakat Atabey yeniden ve kesin bir emir gönderip bu halifeliğin yıl bitmeden acele sona erdirilmesi gereğini bildirdi. Zaten bu emir geldiği zaman ay hesabı yılın (Sene-i Kameriyye'nin) son ayı olan Zilhicce'nin ortasıydı.

Salahüddin beylerini toplayıp bu önemli ve önemli olduğu kadar acele olan işi söyledi. Meseleyi görüşmeye açtı. Kimisi taraftar, kimisi aleyhinde göründü. Ancak hiç kimse bu işi güzelce başarmanın çaresini göstermedi. Özellikle bu işte önayak olmayı hiçkimse göze alamadı. Nihayet Emir Alem adında bir Acem beyi işi üzerine aldı.

Yeni yılın ilk ayında, yani Muharrem'in ilk cumasında M. 11 Eylül

1171 (H. 567) şehrin en büyük camine cuma namazı zamanı gidip hatipten önce minbere çıktı. Hutbeyi Halifesi El-Mustazi ve Nurüddin adlarına okudu.

Kimse ses çıkarmadı. Bu suretle maddeten Atabey'in eline geçmiş olan Mısır, manen ve Fatımiler elinden çıkıp Abbasiler'in dini etkinliği ve Atabeyler'in maddi egemenliği altına girdi.

Bu kayıtsızlığı gören Salahüddin ikinci cuma günü Fustat ve Kahire'deki bütün hatiplere Abbasiler adına hutbe okumaları emrini gönderdi. Bu emre bütün Mısır itaat edip bu suretle 202 yıldan beri Bağdat halifeleri manevi etkisinden çıkmış olan Mısır tekrar o dini etki altına girmiş oldu.

Bu aralık Fatımiler'in Sudan El-Azid'in kışkırtmalarıyla Salahüddin'in aleyhine ayaklanmışlarsa da Şemsüd-devle Fahrüddin Turanşah «Kasreyn» arasındaki büyük bir savaşta onları tepelemiş ve Said'e kaçırmıştır.

Bu sırada Alevi Halife El-Azid ağır hasta ve sarayının bir odasında yatıyordu. Etrafındakiler bu müthiş haberleri vererek kalmış olan birkaç günlük ömrüne fazla ıstırap katmak istemediler. Gerçekten birkaç gün sonra, fakat yine kendisini halife zannederek öldü (H. 567).

Bu ölüm Salahüddin'i müşkül ve iki yüzlü durumdan kurtardı.

Sur'lu Hıristiyan tarihçi Giyom, Salahüddin'i Halifeyi öldürmekle suçladılarsa da yalandır. Bütün tarihçiler eceliyle öldüğünde birliktirler. Giyom, dinî kin ve düşmanlıkla bu iftirayı atmıştır. Bir taraftan bu kahramanın Haçlılar şöyvalyelerini tepelemesinden doğan kızgınlık Giyom'un bu iftirasına sebep olmuştur. Ancak Salahüddin bu Halife'nin kendisini serbest ve elinde bir iktidar bırakmamıştır. Bir de servet adına nesi varsa hepsini almıştır. Hatta ömrünün son aylarında El-Azid'e ancak bir at kalmıştı. Onunla sarayının bahçesine çıkıp gezerdi. Salahüddin pek güzel ve soylu olan o atı da istedi, aldı. Kendisini bahçeye çıkmaktan menetti. Bu suretle Halife bir bahçe gezisinden bile yoksun bırakıldı.

Halife ölünce Salahüddin sarayı aldı. Hatta saraya girdiği zaman Halife'nin soluğu henüz kesilmemişti.

Sonradan «Karakuş» unvanını verdiği ve en güvenilir adamı olan Bahaüddin adındaki enüğüne (Enük, hadım ağası demektir. «Enemek»ten gelir. Eski Türk şivesince «enük» bizim şivece «enik» olması gerekir. Eski şiveye Fransızcaya geçmiştir.) saraya gidip birşey kaçırılmamasını emretti. Bazılarına göre «ak-ağa» (akenük) olan Karakuş, Halife'nin ebeveynini ve çocuklarını tutuklatıp sarayın bir kuytu yerine kapattı. Saraydaki kölelerin bir kısmı Salahüddin'in beylerine, subaylarına verildi, bir kısmı da satıldı.

Karakuş sarayda pek çok inci, kıymetli taşlar ve eşya buldu. Sarayda birçok hazine ile beraber güzel hatlarıyla meşhur ve seçme 10 bin ciltten oluşan bir kütüphane ve Salahüddin'in eline geçti. Salahüddin bu kitapların bir kısmını veziri olan El-Kaziyül-Fazıl'a verdi, bir kısmını hazine adına sattı.

Salahüddin emirlerini tamamıyla uygulandığını, Halife'nin de öldüğünü Atabey Nurüddin'e bildirdi. Bu haberler Bağdat'taki Halife'ye

bildirildi. Bundan pek memnun olan Abbasi Halifesi Atabey Nuruddin'e hilat, iki kılıç gönderdi. Bu kılıcın biri onun Suriye, diğeri Mısır üzerine egemenliğinin işaretiydi. İşte bu Halifeler o zaman birşeye sahip değildi. Yalnız bir adını, dinî makamını taşıyan hükümdarlara böyle hilat ve kılıç verirlerdi. Halife, Salahüddin'e de hilat ve bir top Şam kumaşı gönderdi. Bu kumaş minberi örtmeye mahsustu.

El-Azid M. 15 Eylül 1171, H. 567 yılı Muharreminin ilk günlerinde öldü. Bu kişi bütün Fatımiler'in 14'üncü(*) halifesi, fakat Mısır'da saltanat süren Fatımi Devleti'nin onbirinci ve sonuncu halifesidir. Bununla hem Fatımi halifeleri bitmiş, hem Fatımiler Devleti sönmüş, İslam Dünyasında egemenlik süren iki halifeden biri, alevisi ortadan kalkıp İslam'a yalnız bir sünni Halife kalmış, Mısır'a da yeniden Bağdat halifeleri'nin dini etkisi tanınmıştır.

El-Azid 11 yıl saltanat sürmüş ve 21 yaşında ölmüştür.

FATIMİLER ZAMANINDA MISIR

Fatımiler Devleti ve Halifeliği Mağrip'te M. 882, H. 269 yılında kurulmuş, Mısır'da M. 969, H. 358 yılında egemenliği başlamış, M. 1171, H. 567 yılında batmıştır. Hükümleri Fas'da 86, Mısır'da 203 yıl ve genel varlıkları 289 yıl sürmüştür. Bunlardan hepsi 14, Mısır'da 11 hükümdar gelmiştir.

Her devlet gibi bu da ufaktan başlamış, fetihler dönemine varmış, parlak günler geçirmiş, sonunda başka devletler gibi düşmüş, zayıflamış, küçülmüş, çökmüştür. Fakat bu devlet şerefle, kanla, savaşla değil, aşağılık bir durumda miskinlik içinde ölmüştür. Bir büyük aileyi bir süre sonra vuran, bozan, bedence, maneviyatça, dimağı ve ahlakı yozlaştıran adetler, eğlenceler, içkiler, fuhuşları bunları da şerefsizlik ve bin türlü hakaret altında mahvetmiştir. Fas'da Atlas Dağları'ndan kopan, büyük bir canlılık gösteren, büyük bir gürültü koparan bu sülale mahvolurken en ufak bir direnmeyi bile gösterememiş, dünya olayları arasında bir kıvılcım sönermiş gibi sönmüş, tarihin yutucu olayları arasında okyanus sayfaları arasına karışıp gitmiştir.

Afrika'nın bir ucundan kopup öbür ucunu tutan, Asya'ya saldıran ve sonunda koca bir imparatorluk kuran, Kahire gibi İslam dünyasına büyük bir başkent yapan böyle bir devlet de ezeli kudretin bilinmez ve anlaşılmaz elinde iki buçuk yüzyıl oyuncak olduktan sonra ortadan kalkmıştır. Bu devletin sonu kudrette olup da zulüm işleyen devletlere güzel ibrettir.

Fatımiler Alevi idiler. Halifeliklerini meşru kılmak için İslamlar'a ayrı bir mezhep çıkarıp İslam Dünyasını ikiliğe, ayrılığa düşürmüşlerdir. Sünni-Şii kanlı boğuşmalarını günahı elbette bunların boynunadır. İçlerinde ki türlü alçaklar en son derecesinde ahlaksızlar, ağızlarını, yüzlerini, gözlerini şaraplara boğup mum söndürmeleri yaptılar.

(*) Fatımiler Devleti, Mısır'ı zaptetmeden bu aileden üç halife Moritanya'da saltanat sürmüştür. (Toker Yayın Komisyonu)

Bu cümbüşleri Kabe topraklan yerine koydular. Bir tanesi önce kendisini Hz. Musa yerine koyup Mukattam Dağı'nı Tur-ı Sina yaptı, Allah'la konuştuğunu ileri sürdü. Sonra buna da kanaat etmeyip bizzat Allahlık davası güttü.

Saraylannını serveti, gösterişi, zevki, eğlencesi fuhuşu en büyük dereceleri bulmuştu. İlk bir-iki hükümdar zararsız olup diğerleri ahlaksızlar, deliler ve çoğunlukla çocuklardan ibarettir.

Zamanlarında Mısır bir rahat görmemiştir. Bilimden, uygarlıktan eskisinden daha fazla bir kan olmamıştır. Ancak zamanlarında Şiilikleri hasebiyle Mısır'da egemenlik süren diğer Müslüman devletlerden çok güzel sanatlara ilgi göstermişlerdir. Kendilerinin önceleri emirlerini, tehditlerini yerine getirmeye güçleri varken, daha sonralan işler, iktidar vezirlerin ve komutanların ellerine geçmiş, onların oyuncakları olmuşlardır. Son zamanlarda da halifelik diye bir addan başka birşeye sahip değillerdi.

Askerleri, komutanları Türklerdendi. Yani bunlar da Türkler'in elindeydi. Gerçek egemenlik Türkler'deydi. Bu sebepten dolayı hatta Mısır'da Türk saltanatına arıza, fasıla dediğimiz bu zamanda da Türk etkisi yine Mısır'dan eksik olmamıştır.

Bunlar Mısır'da da yılbaşı, aşure günü, Mevlid-i Nebi, Mevlid-i Ali, Mevlid-i Hasan, Mevlid-i Hüseyin, Mevlid-i Fatıma, receb ve şaban aylarının ilk ve orta geceleri, ramazan ve kurban bayramlan, sürre alayı (kafiletül-hac), Halic'in küşadı (Fethü'l-halic) gibi törenler ve alaylar oluşturmuşlardır. Aynı zamanda Kıbti Nevruzu (Iydül-Niruz el Kıbti), Iydü'l-Miladül-Mesihi gibi adetlere de yeni özellikler vermişlerdir.

Kahire'de kütüphaneler tesis etmişlerdir. Bunların en meşhuru Camiül-Ezher'le Kasrül-Garbi (Şimdi: Sekketül-Cedide ile Sekkata's-Sanadukiyye) arasında «Darül-Hikme» adında olanıdır. Bunda 600.000 cild kadar kitap vardı. Herkese açıktı. Mukattam Dağı'nda rasathaneleri vardı. Mağrip yani Fas mimari sanatını Mısır'a getirmişlerdir. Bunu bugün Arap sanatı zannedip yanılıyorlar. Hatta Mısır'ın yeni cahil yazarları, hele okullar için tarih kitabı yazan bir tarihçi bu hususta pek yanılmıştır, vatanın çocuklarını yanlış görüşlere ve yola yöneltmek hatasını işlemiştir.

Bu devlet ilk devresinde donanmaya önem vermiştir. Çünkü Akdeniz'de Sicilya gibi adalara sahipti. Tersaneleri Nil'de «El-Mukas»taydı. Burası şimdiki «Evlad-ı Anan Camii» yanında bir yerdir.

Kahire'de Camiül-Ezher, Camiül-Hakim, Nuhasin (bakırcılar) sokağı yanındaki Camiül-Akmar Fatımiler'in eserlerindendir. Fakat bunlar bugün Türkler tarafından tamir edilmiş ve yenilenmiştir. Bu yapılar yenilene yenilene artık uygarlıkta erişebildikleri nokta budur.

Hükümdarlarının gayretsiz ve sefahate düşkün olmaları, bütün iktidarlarını vezirlerine, askerlerine kaptırmış olup onların elinden alamayacak bir acz içinde kalmaları, Şiilikte gösterdikleri aşırılık, hatta dinsizlik derecelerine varmalarından dolayı Sünniler'in ve bazı Şiiler'in bile kendilerinden şikayetçi olmaları çökmelerinin sebepleridir. Hele Haçlılar'dan yardım istemeleri, bu suretle onları Mısır'a sokmaları işlerini bitirmiştir.

Bu devlet köle bir Cevher ile kurulmuş, yine köle bir Cevher ile batmıştır.

Bu devrede İslam Dünyası için dikkate değer bir olay vardır. İki halifenin birleşemeyeceği dini bir esas olarak söylendiği halde bunlar zamanında biri Sünni Bağdat'ta, diğeri Şii Kahire'de iki halife mevcut olmuştur.

İkisi de zillet ve acz içinde ve hakaret altındaydılar. Bu olay İslam hayatında ikinci defa yaşanmıştır.

Birincisi Hicaz Devleti zamanındadır. O dönemde Hz. Ali ve Muaviye hılafeti aralarında taksim ederek ikisi de aynı zamanda halifelik yapmışlardır. Fakat bunların ikisi de Sünni idi.

4- ATABEYLER

ATABEY NURÜDDİN HAN

Bu kişi Ak-Sungur'un oğlu olan Zengi'nin oğludur. Mısır'a M. 1168, H. 564 yılında fiilen sahip olmuştur. Fakat tamamen sahip olması Fatımi halifesinin sonuncusunun öldüğü gün olan 11 Eylül 1171 (H. 567) yılıdır. Bu iki tarih arasında Mısır önceleri Şirkuh, sonraları Salahüddin Eyyubi ile yönetilmiştir.

Atabeyler Türk olup Irak, Arabistan, Anadolu ve Suriye üzerinde büyük bir imparatorluk kurmuşlardı.

Salahüddin'in ilk zamanlarını, Kahire'de son Fatımi halifesine vazir olduğu dönemi ilgili bölümde anlatmıştık.

Salahüddin başarı ile o devreyi yönetti. O zamanda bazen hasislik, bazen cömertlik göstermiştir. Gizli niyetlerini bazen son derecede cesurane, bazen eski kurt bir saray yetişmesi gibi kurnazlık, ihtiyat ve sabetla gerçekleştirmiştir.

Kısacası Fatımiler Devleti bitmiş, Atabey Nurüddin Mısır'a sahip olmuş, Salahüddin onun adına hükümet ediyordu. Salahüddin, kardeşi Turan-Şah'ı Said'e atadı. Atabey bu sırada Anadolu, Irak, Arabistan ve Suriye'nin birer kısımlarıyla Mısır'a sahip bulunuyordu. Başkenti Şam idi.

Salahüddin'de bağımsızlık ilan etmek fikri gecikmedi. Bu fikri ilerletiyor; fakat gizli tutup görünürde Nurüddin'in maddi ve Bağdat Halifesinini manevi etkinliğini muhafaza ve takviye ediyordu.

Fatımiler'in Mısır'da taraftarları, bu olan işlere ses çıkarmamışlarsa da, bunlar önemsenmeyecek kadar güçsüz değildiler. Hatta gizlice toplanıp Bağdat Halifesini «kafir» diye ilan etmeyi, Fatımiler'den El-Azidüddinillah'ın yerine bir halife atamayı kararlaştırmaşlardı. Bunlar Ammare bin Ali Ey-Yemeni adında bir Yemenliyi de şiilere imam seçmişlerdi. Ammare incelemelere yönelmiş bir şair idi. Şiirleriyle meşhur olmuştu. Fatımiler'in kendisini atadıkları bu yüksek, fakat tehlikeli makama hevesli değildi. Hele Fatımilerin azlık, Salahüddin'in kuvvetinin fazla olması kellesinin az bir zaman içinde uçacağını kendisine açıkça gösteriyordu. Aleviler'in imamlığı kürsüsüne oturmaktansa, gidip Salahüddin'e istifasını vermeyi uygun buldu. Dünyadan el-etek çekip hayatını kitapları arasında geçirdi.

Salahüddin Fatımiler'in bu hareketlerinden hiç korkmamıştı. Hem kendi kuvvetine, hem de Nurüddin'in yardımına güveniyordu. Bununla beraber Fatımiler'in etkinliğinin azalmasına çalışıyor, Abbasiler'inkinin çoğalmasına yardım ediyordu. Fatımiler'i yavaş yavaş bütün makamalardan uzaklaştırıyor, yerlerine güvendiği adamların koyuyordu.

Fatımiler zamanında Mısır'ın tamamı alevi olmuştu. Salahüddin özellikle aleviliği kaldırmaya gayret ediyordu. Bunu kökünden söküp atabilmek için en üstün bilgilere sahip yetenekli hocaları getirterek, alevilik hakkında vaazlar verdiriyordu. Yine bu propaganda için medreseler açtırdı. Aleviliğin yerini alması için Şafii mezhebini himaye etti. M. 1173, H. 569 yılında İmam Şafii'nin(*) mezarı yanında dini bilimlerle fıkıha mahsus güzel bir medrese yaptırdı. Bu medresede Şafii mezhebinden başka bir mezhep okutturulmadı. Bir söylentiye göre Kahire Alevi güvenlik görevlisinin zindanını medrese yapmıştır. Şafii Bağdat halifelerine bağlı idi. İşte bu suretle Mısır sünni olmuştur. Mısırlılar'ın çoğu bugün Şafii mezhebindedir.

Bunlarla beraber bir taraftan kendi kuvvetinin artmasına ve gizli tasarısının olgunlaşmasına çalaşarak Salahüddin o raddeye geldi ki, artık Nurüddin'in taleplerini reddedebilir ve aralarında savaş çıkarsa onunla baş edebilirdi.

Salahüddin'in bu niyetinden Nurüddin habersiz kalmamıştı. Hatta Fatımiler'in son halifesinin ölümünden henüz bir ay geçmiş olduğu halde Salahüddin, Atabey tarafından maiyetindeki kuvvetin bir kısmıyla Şam'a çağrılmıştı. Bu sırada Nurüddin Haçlılar'la şiddetli bir savaş yapıyordu. «Kerek» üzerine yürüyordu. Avrupalı yazarlar bu şehre «Çöl Taşı» derler. Nurüddin'in maksadı Mısır'dan yardım almaktan çok, şüphelendiği Salahüddin'i Mısır'dan uzaklaştırmaktı.

Atabey Nurüddin, Hıristiyan Haçlı sürülerini ilk tepeleyen ve bu hususta büyük savaşlar yapan ve gayretler gösteren bu kişi Salahüddin'in ailesini koruyan ve şerefini sağlayan biriydi. Fakat bağımsızlığını elde etmiş olan Salahüddin Mısır'dan çekilmek istememekle beraber, bu geri çağrılmanın Nurüddin'in işi kavradığına delil olduğunu anladı.

Salahüddin birden arayı bozmayı, işi açığa vurmayı uygun görmeyip askerleriyle Kerek'e geleceğini bildirdi. Ve hatta askeriyle Kahire'den yola çıktı. Ancak Atabey Kerek'e gelip Mısır askeri bulamadı ve nafile yere bekledi durdu. Salahüddin bir tatar koşturup Mısır'da ortaya çıkan isyan hareketlerinden dolayı yarı yoldan acele geri döndüğünü bildirdi. Nurüldin bu suretle Kerek kuşatmasından vazgeçmeye mecbur oldu. Salahüddin'in hileci tutumunu anlayıp fena halde kızdı ve tehdit dolu bir mektup gönderip bizzat Mısır'a gelerek kendisini azledeceğini bildirdi. Bunun üzerine Salahüddin, ailesinin üyelerinden ve beylerinden bir meclis kurup bu durumu anlattı. Yeğeni Şahin Şah'ın oğlu Takiyeddin Ömer «Atabey'e karşı silah kullanalım» diye bağırdı.

(*) Asıl adı Ebu Abdah Muhammed bin İdrisi olup atalarından birinin adı olan «Şafi»den dolayı kendisine «Şafii» denilmiştir. Peygamberin soyu Abdülmuttalib'e mensuptu. Öğrencileri kendisine «Arif-i Billlah» adını vermişlerdi. M. 767, H. 150 yılında Gazze'de doğmuş, Bağdat'a gitmiş, oradan Mısır'a gelip 54 yaşında ölmüştür. Mezhep sahibi dört imamdan biridir. (Toker Yayın Komisyonu)

Bu Ömer, Atabey tarafından Hama hakimliğinden yoksun bırakılmıştı. Ancak Salahüddin'in babası Necmüddin Eyyubi bu küstahı susturup Salahüddin'ne dönerek şöyle dedi: «Ben senin babanım. Dayın Şahabüddin El-Haremi de işte yanımda. Zanneder misin ki bütün bu heyette seni bizden daha çok ve daha samimi seven vardır?»

Salahüddin, «Elbette yok!» cevabını verdi.

Necmüddin tekrar konuşmaya başlayarak, «Öyleyse, iyi bil ki biz Sultan Nurüddin'in yanında olsaydık ayaklarına kapanırdık. Eğer bize emrederse, hiç tereddüt etmeksizin kafanı keserdik. Biz böyle olursak sana tabii bizden daha az samimi olması gerekenlerin duygularının ne olacağını düşün! Burada bulunan beylerin, ordu başındaki komutanların hiçbiri Atabey Nurüddin'e karşı koymaya cesaret edemez. Bu ülke onundur. O, seni buraya komutan olarak atadı. Seni bu makama atayan keyfi isterse seni azleder, isterse yerinde bırakır» dedi.

Meclis dağıldı. Oğluyla yalnız kalan Eyyub düşündüklerini açık açık söyledi. Ve şöyle dedi: «Tedbirsizlik ettin. Düşüncelerini böyle herkesin önünde açmamalıydın. Bunlar sana hıyanet edeceklerdir. Nurüddin'e haber verecekler, o da Mısır'a gelip seni kovmakla gecikmeyecek, Kavga zamanı henüz gelmemiştir. Ona hemen itaat ettiğine dair bir mektup yaz!» dedi.

Gerçekten Eyyub aldanmamıştı. Çünkü Nurüddin işi haber almıştı. Fena halde öfkelenmiş, diğer seferleri terketmiş ve Mısır üzerine çullanmaya hazırlanıyordu.

Salahüddin mektuplar yazıp gönderdi. Bu mektupları bizzat Eyyub yazdı. Salahüddin'in mektupları Atabey'in öfkesini giderdi. Mısır seferinden vazgeçip vaktini Haçlılara karşı müdafaa yolundaki işlere sarfetti. Atabey'in imparatorluğu pek genişti. Haçlılar'ın hareketlerini vaktiyle haber alamıyordu. Haçlılar da bu aralık hücumları sıklaştırmışlardı. Bunun üzerine Atabey güvercin postasını kurdu. Her yerde posta merkezleri yaptı. Bu sayede haberleri, saldırıları çabuk çabuk, hatta günü gününe haber alıyordu. Bu güvercin telgrafı usulünü yukarıda söylediğimiz gibi Dolun-oğlu icat etmişti. O da, bu da birer Türk idiler.

Haçlılar Suriye'nin bütün küçük prenslerini devirmiş, kendileriyle birlik olmaya mecbur etmişlerdi. Ancak iki önemli ve korkunç düşmanları vardı. Bunların biri Nurüddin, diğeri Salahüddin idi. Bu sırada Salahüddin Atabey'e yaltaklanıyor, fetihlerine yardım ediyordu. Çünkü bir gün onun yerlerinin kendisine geçeceğini ümit ediyordu. Bununla beraber Suriye'ye yapacağı seferleri Nurüddin'in Irak tarafında meşgul olduğu bir zamanda gerçekleştiriyor, böylece kendisini Nurüddin'in eline düşmek tehlikesi altına sokmuyordu. Atabey'in ordusunun Aşağı Suriye'ye yaklaştığını işitince Mısır'a savuşuyordu.

Bu karşılıklı güvensizlik büyüyor, bir felakete doğru yürüyordu. Artık Nurüddin bu durumdan bıkmış, Mısır'a yürümeyi kararlaştırmıştı. Büyük bir ordu hazırladı. Bir kısmını Haçlılar tarafından hücum edilmesi muhtemel olan sınırlara yerleştirip diğer kısmının başında Mısır'a Salahüddin üzerine gidecekti. Tam bu sırada Atabey Nurüddin şiddetli bir bademcik iltihabından Şam'da 12 Nisan 1174 (H. 8 Ramazan 569) yılında öldü.

Sultan Atabey Nurüddin büyük hükümdarlardan biriydi. Büyük erdem ve beceri sahibiydi. Esmer benizli, uzun boylu, sakalsız, cesur, kahraman, güzel ahlaklı, adil bir kişiydi. Bütün Müslümanlar kendisini sevdiği gibi, düşmanı olan Hıristiyanlar bile kendisine saygı gösterirlerdi. Haçlılar'ı belki Salahüddin'den çok hırpalamışsa da bu hizmeti nedense Salahüddin'inki kadar anlatılmamış ve övülemiştir. Sebebi propaganda meselesidir. 70 yaşında öldü, 29 yıl saltanat sürdü. Mısır'daki saltanatı 6 yıldır. Öldüğü zaman imparatorluğu bütün Yukarı Suriye'yi, Aşağı Suriye'nin bir kısmını, Mısır'ı, Musul'u, Diyar-ı Cezire'yi içine alıyordu. Salahüddin'in kardeşi Turan-şah Yemen'i de ele geçirip Nurüddin'in imparatorluğuna katmıştı. Diyarbakır Hanları üzerinde de himayesi vardı.

Mısır'ı vilayet halinde yönetti.

Yerine oğlu El-Meliküs-Salih İsmail geçti.

Eğer ölüm gelmeyip Mısır'a varsaydı, ihtimal ki, Eyyublular Devlet ve ailesi kurulamayacaktı.

EL-MELİKÜS-SALİH İSMAİL HAN

Tahta geçtiği zaman henüz 11 yaşındaydı. Şemsüddin Muhammed bin El-Mukaddem kendisine vasi olarak atandı.

Bu hakanın yaşının küçüklüğü devletin düşmanlarına, yalnız onlara değil, bağımsızlık davasının sürdürmek için aynı sülale fertlerine vesile ve fırsat oldu. Kral Amori bir hücum yapıp ortalığı bir denediyse de birşey elde edemedi. Ancak birçok beyler vilayetlerinde bağımsızlığını ilan etti.

Vasi bu durum karşısında Salahüddin'e başvurmak, onun görüşünü almak istiyordu. Ancak prensler onu bu fikrinden vazgeçirdiler. Bu sırada Salahüddin'den mektup geldi. Salahüddin yine eskisi gibi tabi olduğunu bildiriyordu.

Aynı zamanda Mısır'da yeni hakanı adına bastırdığı dinarlardan da göndermişti. Gerçekten bu sırada Salahüddin altın, gümüş birçok para bastırıp, eskiden ekonomik bunalımdan dolayı piyasaya çıkarılmış olan cam paraları topluyordu. Bastırdığı para «nasiriyye» adını almıştı. Çünkü paraları Sultan El-Melikün-Nasr adına bastırmıştı. İşte bu bastırdığı paralardan da göndermişti.

Salahüddin hükümdara gönderdiği mektupla beraber türelere de mektuplar göndermiş, onda şüphe edilip kendisine güven duyulmadığından ve gereken saygının gösterilmediğinden şikayet etmişti. O mektuplarda şöyle diyordu:

«Eğer Atabey işgal ettiğim makamı benden iyi yönetecek ve benden çok güvendiği birini aranızda bulmuşsa devletinin en güzel parçası olan Mısır hükümdarlığını ona bırakmakta asla tereddüt etmem. Eğer Sultan Nurüddin ölmeseydi, oğlunun vasiliğini de bana vereceğine inanınız. Görüyorum ki kendinizi benden ayırmak istiyorsunuz. Ancak bizzat Şam'a geleceğim. Genç hükümdarına saygılarımı sunacağım. Babasının hakkımda esirgemediği sevgilere onun huzurunda da sahip olacağım. Size gelince, hakkımda takip edeceğiniz harekete göre davrana-

cağım. Size devlette karışıklık çıkarmak isteyen adamlar gibi muamele edeceğim.»

Gerçekten Salahüddin mektuplarından sonra gecikmeyip Şam'a geldi. Nurüddin'in yeğeni olan ve Şam'ı ele geçirmiş bulunan Seyfüddin El-Gazi'yi kovdu. El-Meliküs-Salih'in iktidarını yeniden sağladı. Kardeşi Tuğ-Tekin'i muhafız yaptı. Şam'dan Yukarı Suriye'ye çıkıp Nurüddin ailesinden birkaç günlük prensin genç hükümdarın zayıflığından istifadeyle ele geçirerek hükümdardan ayırdıkları birkaç yeri aldı ve devlete iade etti. Humus, Hama, Barin, Selamiye, Tel-Hutut, Baalbek (Eski Palmir), Urfa bunların arasındaydı.

Salahüddin bunları yaptı; fakat lafla hükümdara vermekle beraber egemenliğini fiilen kendisinde alıkoydu. Salahüddin pek akıllıydı. Bu işte de kurnazlık ediyordu. Maksadı Nurüddin'in bütün ülkesini almaktı. Diğerleri gibi acele bir hırs ile işe başlayıp derhal bağımsızlığını ilan etse yalnız bir vilayetle kalmak ihtimali vardı. O bütün memleketi asileri cezalandırmak gibi meşru bir dava ve hareketle ele geçiriyordu. İşi yoluna girince davanın şeklini büsbütün değiştirip Halep'i bile almak istedi. Oysa genç hükümdar Halep'i başkent yapmıştı. Sonunda açıktan açığa Meliküs-Salih'e Halep'ten doğuya doğru çekilip gitmesini bildirdi. Beylerden gümüş Tekin Salahüddin'i okla karşıladı.

El-Melüks-Salih amcazadesi Musul Hükümdarı Seyfüddin Gazi'den yardım rica etti. Seyfüddin Gazi komutanlarından ve kardeşi İzzüddin Mesud'u bir orduyla gönderdi. M. 1174, H. 570 yılında, bu ordu Halep ordusuyla birleşip Hama yakınlarında Salahüddin'in ordusuna saldırdı ve bu savaşta Meliküs Salih ve Seyfüddin Gazi mağlup oldular. Bütün ağırlıkları Salahüddin'in eline geçti. Bunun üzerine Salahüddin Halep'i ele geçirip hutbede Meliküs-Salih'in yerine kendi adını okuttu. Artık bununla Atabey Devletinden ayrılıp bağımsızlığını ve Mısır ile Suriye sultanlığını ilan etti.

İşte bununla Mısır'dan Atabey Saltanatı ortadan kalkıp yerine Salahüddin'in saltanatı geçerli oldu. Bu hareketle Eyyublular (Eyyubiye) Devleti kuruldu, böylece Mısır'da yeni bir Türk Devleti tarih sahnesine çıktı.

El-Meliküs-Salih Mısır'a bir yıl hükmetmiştir.

ATABEYLER ZAMANINDA MISIR

Atabeyler Devleti Mısır'da ancak 6 yıl sürmüştür. Bu kadar kısa bir süre içinde uygarlık alanında bir gelişme ve tarihî bir olay olamayacağından, bu hususta söylenecek bir şey yoktur. Ancak bunların zamanında Mısır'da Türkler daha da çoğalmıştır.

5- EYYUBLULAR

(EYYUBİLER, EYYUBİYE DEVLETİ)

Bu devlete Salahüddin'in babası Necmüddin Eyyubi'nin adından dolayı Eyyubiye Devleti ve sülaleye Eyyubiler denmiştir. Biz Türkçeleştirip Eyyublular dedik.

Atabey Nurüddin'in sarayının en başlıca beylerinden olan Şirkuh'u(*) Mısır'a yolladığını ve bu olayları Fatımiler bölümünde bildirdik. Bu kişi Şadi adında aslı Türk olan bir kişinin oğluydu. Şirkuh'un Necmüddin Eyyub adında bir ağabeyi vardı. Şadi, Kafkasya'nın güney kısmında bulunan Divin'de doğdu ve orada öldü. Babaları ölünce bu iki kardeş Bağdat'a geldi. Bağdat'ın güvenlik görevlisi Mücahidüddin Behruz'un maiyetine girdiler. Necmüddin Eyyub başarılı çalışmalar gösterip Tekrit muhafızlığına atandı. Necmüddin'in Tekrit'te Yusuf Salahüddin adında bir oğlu dünyaya geldi. Bir süre sonra Necmüddin Eyyub bir cinayet işledi. Yakalanmamak için bütün aile birden kaçtı.

Kaçan bu iki kardeş bu sefer Mısır Atabeyi İmadüddin Zengi Han'ın hizmetine girdi. Yüksek makamlara çıktılar. Fazla göze giren Necmüddin Baalbek muhafızlığına atandı. Zengi'nin yerine oğlu Nurüddin Şehid geçtiği zaman bu iki kardeş Nurüddin Han'ın yanında görev aldılar ve ona çok hizmet ettiler.

Yusuf 15 yaşına kadar işsiz kaldı. Ne suretle ve istemeyerek Mısır'a gittiğini de daha önce anlatmıştık.

Henüz bir başarı göstermemiş olan bu gencin büyük beceriler ortaya koyacağını kimse bilmiyordu. Gencin istemediği sefer, kendisini meşhur yapacaktı. Bunu kendisi de bilmiyordu. Gitmek istemediği Mısır kendisine taht hazırlıyordu, bundan da haberli değildi. O zengin memleket onu sultan yapacaktı.

İşte bu kişi kuvvetli bir sülale ve devlet kuracak Avrupa'nın tutucu Haçlılarını kırıp geçirecek, tarihte Sultan Selahüddin Eyyubi adıyla şerefli sayfalar işgal edecekti. Bu koca hükümdar doğuda ve Haçlılar'ın kan ve ateş saçmak için gönderdikleri haydutlara sopalar çekeceğinden dolayı onların tarihi bakımından da meşhur olacaktı. Bu Haçlılar Salahüddin'e dilleri dönmediğinden «Saladin» divecekler, «Saladin» dedikleri zaman sendeleyeceklerdir.

(*) Avrupalı tarih yazarları Şirkuh'a «Siracon» (Sirakun) derler.

Bu kişi Mısır'a gelmiş, Fatımiler'e Atabeyler tarafından vezir olmuş ve Fatımiler yıkılınca Atabey adına Mısır'da hakimlik yapmış, büyük başarılar göstermiş, memleketi sessizlik ve refah içinde tuttuğu gibi Mısır'a hücum eden Haçlılar'ı da bozguna uğratmış, bağımsızlık sevdasına düşmüş, nihayet kendisini himaye eden kişinin oğlunu da bir yana iterek Mısır ve Suriye'ye sultan olmuştur.

Hama'da 1174, H. 570 tarihinde yapılan savaş sonunda Salahüddin Eyyublular Devleti'ni kurmuş, hükümdar olmuştur.

EYYUBLU YUSUF SALAHÜDDİN HAN (SULTAN SALAHÜDDİN EYYUBİ)

Biraz önce söz etiğimiz olayı daha çok açıklamak için, dönüyoruz. Haçlılar Salahüddin'in en büyük düşmanıydılar. Bu düşmanlar yakın ve hatta şahsi düşmanlarıydı. Fakat onlar Salahüddin'i en büyük kahramanlar sırasında koyacak, tarihte en şerefli sayfalara işleyeceklerdir. Salahüddin'in Haçlılar'la olan savaşları dünyada destan olmuş, onu dünyanın en büyük, en yüce kahramanlarından yapmıştır.

Haçlılar bu korkunç düşmanı bitirmek için onun Halep taraflarına gitmesini fırsat bilip Şam toprağına girmişler, her geçtikleri yeri yakıp yıkarak ot bitmez bir hale koymuşlar, halkı kılıçtan geçirmişler veya köle olarak almışlardır. Şamlılar Atabey'in çocuk olup Haçlılar'la uğraşacak bir halde olmamasından dolayı Salahüddin'i çağırıp Şam'ı teslim etmişler, o da kardeşi Seyfüd-İslam Tuğ-Tekin'i oraya vali olarak bırakmıştır. Haçlılar Salahüddin'in Şam'a vali bıraktığı bu kardeşini de bozguna uğratmışlardır.

Bu sırada Kudüs Kralı Amalrik ölmüş, yerine VI. Boduven geçmişti. İbn Haldun bu adamın deli olduğunu söylemektedir.

Salahüddin Mısır'dan yeni bir ordu getirtti. Gönderdiği asker Haçlılar'ı geri çekilmeye mecbur etti. Kendisi yukarıdaki fetihlere devam ederek Seyfüddin Gazi'yi mağlup edip Bozağ, Menbiç (Menbeç) ve Eraz'ı ele geçirdi. Orada Batıniler prensi Sinan'ın kendisini hançerlemek için gönderdiği iki adamı kendi eliyle öldürdü. Sinan bu işi Gümüş-tekin'in gönderdiği büyük bir paraya karşılık üzerine almıştı. Gönderilen iki adamı Salahüddin diye bir başkasını öldürmüşlerdi. Bir söylentiye göre bunlar Salahüddin'i yaralamışlarsa da yaraları iyi olmuştur. Nihayet El-Melikü's-Salih ve Seyfüddin El-Gazi ile bütün zaptetmiş olduğu yerler kendisinde kalmak şartıyla barış yaptı. M. 1176, H. 20 Muharrem 572 yılında Mısır'a döndü.

Salahüddin Suriye'ye gider ve oralarda şiddetli savaşlar yaparken Mısır'ı sadık adamı ve veziri Karakuş Bahaeddin Asdi'ye bırakırdı. Ona Mısır'da saltanatının devamını ve bizzat Mısır'ın mutluluğunu sağlayıcı müesseseler, gerekli inşaat gibi her türlü faydalı teşebbüslerde bulunması kesin surette emretmişti. Karakuş bu emirleri büyük bir gayretle yerine getirirdi. Fatımiler zamanında Nil üzerindeki setler ve rıhtımlar bozulmuş, sular her tarafı basardı. Yollar harap olmuştu. Birçok toprak ekilemez hale gelmişti. Karakuş setleri tamir ediyor, kanalları temizletiyor, yolları yaptırıyordu. Bunları yapmak için Cize'deki büyük pirami-

din etrafındaki küçük piramitleri yıktırıp taşlarını kullanıyordu. Tamirden başka Nil boyunca Muntazam geniş bir şose, Nil'in kenarlarına taşkına engel olacak şekilde rıhtımlar yaptırmış, bu suretle başkentin Aşağı ve Yukarı Mısır'la ulaşımını kolaylaştırmıştır. Cize ile piramitler arasındaki kanalın üzerinde 40 gözlü güzel bir köprü de yaptırmıştır. Bunun bazı gözleri halen mevcuttur.

Çoktan beri firavunların binaları Mısır inşaatı için taş ocağı görevini görüyordu. Menfis şehri İskenderiye, Fustat ve Kahire'nin inşasına ve süslenmesine yaramıştı. O koca memleketten üç büyük şehir çıkmıştı. Küçük piramitlerin yıkılmasından sağlanan taşlar o kadar çoktu ki, Karakuş bundan Mukattam Dağı'nın kuzey eteğinde bir kale yapmayı tasavvur etti. Çünkü Salahüddin şimdiye kadar Fatımiler halifelerine ve bir de onların vezirine ait iki sarayda oturuyordu. Bu iki saray bir saldırı durumunda savunmaya o kadar elverişli değildi. Zaten etrafları da oturan subaylar ve memurlarla dolu idi. Bu sebeplerle böyle bir kaleye ve içindeki saraya gerek vardı. Karakuş fikrini Salahüddin'e söyledi. O da uygun gördü. Bu kale pek müstahkem olacak ve yer bakımından da bütün Kahire'ye hakim bulunacaktı.

Karakuş'un beğendiği yerde eskiden Kubbetü'l-heva adıyla bir bina vardı. Bunu da Arap valilerden Hatem bin Herseme yaptırmıştı. Dolunoğlu saray ve meydanını bunun biraz altına yaptırmıştı. Sonra bunlar harap olunca oralar mezarlık haline gelmişti. Dolun-oğulları bu yere «Kasrül-heva» yani Heva yahut Aşk Köşkü adıyla bir bina yapmışlardı. Salahüddin bu yeni sarayının yerinin ve havasının iyi olmasını oraya ve Kahire'nin her tarafına etler astırarak tecrübe etti. Bu yerde etin 24 saat, hatta daha uzun süre bozulmadan dayandığı yer havası en güzel olan yerdi. Tuhaf böyle bir zan ve adet halen Anadolu Türklerinde vardır.

Karakuş işte bu yerde M. 1177, H. 573 yılında bugün bile duran ve Mehmed Ali Paşa tarafından tamir edilmiş olan kaleyi yapmıştır. O zaman bu kaleye «Kal'atül-Cebel» (Dağ Kalesi) adı verildi. İçerisinde kaya içinden çok derin bir kuyu açtırdı. Bu kuyu askerlere su hazırlamak için yapılmıştı. Kaleye Kubbetül-heva'nın yerine bir de Salahüddin'e mesken olmak üzere güzel bir saray yaptırdı. Bu kale ve kuyu son zamana kadar Salahüddin'in adını muhafaza ediyordu. Fakat son günlerde kaleye Mehmed Ali Paşa Kalesi denmeye başlanmıştır. Kuyuya halk tarafından halen «Yusuf Kuyusu» denmektedir. Bu kuyuya «Yusuf Kuyusu» denmesindeki sebep Salahüddin'in asıl adının Yusuf olmasıdır. Yoksa sanıldığı gibi Hz. Yusuf'la ilgili değildir. Bu kuyuya dolambaç olduğu için «Helezon kuyu» da derler. Sarayın eserleri «Divan-ı Yusuf» unvanıyla kırk elli yıl evveline kadar mevcuttu. Bu kalenin bugünkü şekli Mehmed Ali Paşa tamir ettiği zaman ortaya çıkmıştır.

Piramitlerin taşları bu kadar setler, rıhtımlar, saray, hatta kaleden bile arttığından Karakuş Kahire'nin de etrafına müstahkem bir sur çekmeyi düşündü. Önce Fustat'ı, Kasrüş-şem'a'yı yani Acemlerin Babilini ve bütün diğer kısımları bir sur içine almak istiyordu. Salahüddin yalnız Kahire ile yetinilmesini emrettiğinden ona göre yapıp yeni kale ile de bu suru birleştirdi. Bu sur için güzergaha tesadüf eden birçok cami

ve türbenin yıkılması gerekti. Bu inşaat için yeni vergiler salınması gerekli oldu. Henüz daha yeni hükümdarlarını sevmeye zaman bulamamış ve yine eski hükümdarlarına, yani Fatımiler'e ve şiiliğe bağlı olan halk bu cami yıkılmalarına ve yeni vergiye karşı şikayete, zulüm diye bağırmaya kalkıştı. Halk hükümdardan çok ortada bunlarla meşgul olan veziri görüyordu. Bundan dolayı halkın hoşnutsuzluğu Karakuş'a yöneliyordu. Silahla iş göremeyeceklerini bildiklerinden veziri eğlenceye aldılar, alay ve hicivle intikam çıkarmaya koyuldular. Vezire halk genellikle Kara-kuş derdi. Cinaslı lakırdılarının, alaylarının konuları hep Karakuş oluyordu.

Bu Karakuş'tan Mısır'a birçok eğlenceli hikayeler, meseller kalmıştır. Bu hikayelerde hep onun zulmü ve ahmaklığı söz konusu edilmiştir. Eğlencenin ruhu budur. Bu meseller arasında olmaz bir şeyin zalimlikle yaptırıldığını göstermek için «Hükm-i Karakuşi» deyimi vardır. Bu mesel bizde de halen söylenir. Mısırlılar «Kaf»ları «Elif» okuduklarından bunu «hükm-i Arauşi» telaffuz ederler. «Karakuş'un hükmü» demektir. Bu deyimin ortaya çıkışını şöyle anlatırlar: «Bir yıl Mısır'da pamuk üretimi verimli olmadığından halk vergiyi vermemiş. Salahüddin'in bu veziri Karakuş, halkı zorlamış, onlar da 'Ne yapalım, pamuk olmadı. Allah'tan!..' demişler. Karakuş da, 'Madem ki öyle, siz de pamuk ekeceğinize yün ekseydiniz. Vergiyi vereceksiniz. Başka bir şey bilmem!' demiş. Böylece «hükm-i Karakuşi» meseli meydana gelmiştir.»

Selahüddin Eyyubi'nin paralarından.

Bu olayda gerçekten insanın gücünü aşan birşey istemek ve zulmetmek vardır. Aynı zamanda yün hayvandan elde edilip topraktan tarımla çıkan ürün olmadığından bununla Karakuş'un son derece ahmak olduğu pek güzel bir biçimde anlatılır

Sonra Mısır'da Karakuş'un bu durumları, hikayeleri nesilden nesile

geçmiş, her zamanın olaylarındaki kişilere de Karakuş adı verilmiştir. Bundan Karagöz gibi, kukla, meddah gibi kahveler, meydanlar ve sokaklarda oyunlar ve hikayeler yapılmıştır.

Karakuş'un hikayeleri yalnız kendi şahsına ve zamanına münhasır kalmamış, ondan pek çok sonraları ve hatta zamanımızda da bir hükümdarın, bir vezirin, bir kadının, bir müftünün yaptığı fena şeyleri yine Karakuş'a dayandırarak söylenmiştir. Sözde Karakuş, fakat gerçekte ise o zamanın devlet adamı küçük düşürülmüştür. Yani bu, Mısır'ın Avrupa tiyatrolarındaki «revü»lerine benzer bir hünerli oyunudur. Aynı zamanda yönetiminin eleştirisidir.

Kısacası Karakuş Mısır'ın soytarısıdır.

M. 1177, H. 573 yılı Salahüddin'le Hıristiyanlar arasında savaşla geçti. Salahüddin'in orduları Remle'de Reyno dö Şatyon (Reynaud de Chatillon) tarafından bozguna uğratıldı. Haçlılar Türkler'ten çok kimseyi kılıçtan geçirdiler. Salahüddin pek az bir kılıç artığı ile Mısır'a kaçtı; fakat bereket versin Haçlılar'ın bu başarısı aralarında çıkan çekişmeden dolayı ileri gidemedi. Bunların başında Flandre Kontu ile Trablus Kontu arasında anlaşmazlık ve sen-ben kavgası ortaya çıkmıştı.

Selçuklular'dan Kılıç Arslan Salahüddin'e karşı savaş açmışsa da mağlup olmuştur.

Atabey Meliküs-Salih ölmüş, yerine geçen Musul Hakanı İzzüddin, Salahüddin ile yapılmış olan anlaşmaya bağlı kalmak istemişse de beyleri ve Mısır halkı Mısır'a karşı gizlice Avrupalılar'la anlaşma görüşmelerine girişmişlerdi. Bu işten haberi olan Salahüddin M. 1182, H. 578 yılında bir ordunun başında acele Suriye'ye geçti. Halep'i kuşattı. Halep teslim oldu. Sonra Urfa, Rakka, Nizip, Habur, Mardin, Nusaybin, Sancar ve Harran'ı ele geçirip Musul önüne geldi. Bu fetihler sonunda Atabey'e yalnız Musul şehri kaldı.

Musul kuşatması sırasında başka seferler yapmak maksadıyla kuşatmayı kaldırdı. Fakat M. 1185, H. 581 yılında tekrar Musul'u kuşattı. Bu sefer de ağır bir hastalığa yakalanarak Hama'ya çekilmeye mecbur oldu. Her tarafta ölmüş olduğu haberi yayıldı. Hama'da iken İzzüddin 'in barış teklifini aldı. Barış yapıldı. Her iki taraf da bu anlaşmaya uydu.

Bu anlaşma gereğince Atabey bu sefer Salahüddin'in eline geçen araziyi tekrar alıyordu ama buna karşılık Musul'da da hutbelerde Salahüddin'in adını okutuyor, yani Salahüddin'in himayesi altına giriyordu. Aynı zamanda Haçlılar'la olan savaşlar için İzzüddin Salahüddin'e asker ve başka yardımları yapmayı üzerine alıyordu.

İşte bu suretle artık Salahüddin'e düşman olarak yalnız Haçlılar kaldı.

M. 1187, H. 583 yılında Kudüs Kralı bir küçük çocuktu. Bunlar Salahüddin'in bir kervanına hücum edip yağmaladılar. Bu da Salahüddin ile Haçlılar arasında yeniden savaşı alevlendirdi. Bu savaş beş yıl devam eti (M. 1187-1192; H. 583-588). Savaş sırasında Salahüddin Haçlılar'dan birbiri ardınca Kaysarya, Hayfa, Safuriye, Şukail, Kula, Yafa, Talneyn, Sayda, Beyrut, Diyak ve Cübayil şehirlerini aldı. Sonra bir savaşta Taberiye'yi de aldı. Akka kalesini de ele geçirdi. Akka, Tel-

Hatsin (Hutsin)'de Rebiülahir ayında yapılan meşhur bir savaş sonucu eline düştü. Bu savaşta Salahüddin önemli bir yardım kuvveti aldı. İşte bu şanlı savaşta, Salahüddin; Kudüs Kralı Guy de Lusignan, Renaud ou Arnold Chatillon dedikleri Kerek Prensi Irnat, Templiler ve Hospitalier'lerin ileri gelenlerini esir aldı. Irnat'ı adağını yerine getirmek için eliyle öldürdü. Çünkü barışa rağmen kervan vurulduğu zaman bu Irnat kafileyi kılıçtan geçirmiş ve o sırada Peygamber'e küfretmişti. Bunu işiten Salahüddin Irnat'ı yakalarsa bizzat kendi eliyle öldürmeye yemin etmişti. Esirler yanına getirilince pek susamış bir halde olan Krala bir bardak buzlu şerbet verdi. Kral şerbetin birazını içip diğer kısmını Irnat'a verdi. Salahüddin tercüman vasıtasıyla Kral'a, «Ona sen içirdin, ben içirmedim» dedi. Sebebi yemek yedirilen ve su içirilen esirin öldürülmeyeceği adetiydi. Çadırında ve yanında Kral'ı oturtup Irnat'ı Müslümanlığı davet etti. Irnat kabul etmedi. Bunun üzerine Salahüddin, «İşte ben Hz. Muhammed'in öcünü alıyorum» deyip kılıcını çekti. Irnat'ın omuzu ile boynu arasından vurdu. Askerlerde işini bitirdiler. Bunu gören Kral korktuysa da Salahüddin ona, «Hükümdarların hükümdarları öldürmeleri adet değildir. Bu haddini aşmıştı» dedi ve Kral'a iltifat etti.

Haçlılar Süriye'ye geldikleri günden beri bozgunun bu derece müthişine henüz uğramamışlardı. Kaçabilenlerin bir kısmı Kudüs'e, bir kısmı Sur'a ulaştı.

Bu zaferden sonra M. 1187, H. 583 yılında Receb ayı ortalarında Kudüs üzerine yürüdü. 14 günlük şiddetli bir savaştan sonra Hıristiyanlar'ın bu kutsal şehri de Salahüddin'in eline düştü. Kudüs saldırılara karşı çok güçlü bir biçimde korunuyordu. Türkler «Vadi-i Cehennem» cihetinden surlarını delmişler, hendeklerini geçmişlerdi. Bunu gören Haçlılar direnme imkanı kalmadığını anlayıp şehri teslim edeceklerini Salahüddin'e bildirdiler. Önce kabul etmeyip, «Sizin Kudüs'ü ele geçirirken yaptıklarınızı aynen yapacağım». dedi. Haçlılar'ın komutanları «Biz de kadın ve çocuklarımızı öldürürüz, mallarımızı yakarız, size öldürecek, yağmalacak bir şey bırakmayız. Aynı zamanda Sahra ve Mescid-i Aksa'yı da yıkarız, elimizdeki Müslüman esirleri öldürürüz» dediler. Bunun üzerine Salahüddin her erkekten 10, her kadından 5, çocuk başına iki dinar aldı. Her kim bu vergiyi veremezse esir alındı. Bu vergiyi veren Avrupalılar'a malları ve aileleriyle çıkıp gitmelerine müsaade etti. Avrupalı yobazların Kudüs'ü aldıkları zaman Müslümanlar'a yaptıkları gibi Salahüddin onları kılıçtan geçirmedi.

Kısacası Kudüs'de bir anlaşma imzalanıp Kudüs Krallığı haritadan silindi.

Hıristiyanlar şehirden çıktılar (2 Ekim 1187, H. 17 Recep 583 cuma günü). Salahüddin bu parayı askerler arasında bölüştürdü. Kardeşi Melik Adil'i de Kudüs'e vali atadı.

Kudüs Krallığı'nın ömrü 88 yıldır.

Kudüs'ten sonra Salahüddin Sur üzerine gelmişse de orayı ele geçirememiştir. Fakat gidip Cebele, Askalan, Remle, Beyt-i Cebrail ve başka şehirleri aldı. Aynı zamanda Filistin'de Lakadiye, Şahrum, Şugarbakas, Derbezak, Matrum, Magras, Kerek, Safed, Sebast Salahüddin'in eline düştü. Salahüddin buraların Avrupalı aile ve askerine çekilip Sur ve

Belford kalelerine gitmelerine müsaade etti. Ancak kendi aleyhine silah kullanmayacaklarına yemin ettirdi. Ne var ki bu yobaz Avrupalılar yemini bozup oraların askerlerini kuvvetlendirdiler. Gelip Akka'yı kuşattılar. Salahüddin yani onların hâlâ vahşi dedikleri bir Türk'ün iyi yürekliliğine bakınız, bir de Avrupalıların ahlaksızlığına bakınız! Oysa Salahüddin'in yerinde onlar olsaydılar aldıkları şehirlerde canlı ne bulurlarsa keserlerdi. Yaptıkları şey daima katliam olmuştu.

Bunlar Akka'yı kuşatırlarken M. 1189, H. 585 yılında Salahüddin'in askeri de bunları kuşattı. Bu durum böylece bir buçuk yıl kaldı. Bu sırada Kudüs'ün Müslüman eline düşmesinden dolayı Avrupa'da Üçüncü Haçlılar Seferi hazırlandı (M. 1189-1192). Bu savaşa Fransa Kralı II. Filip Ogüst ile İngiltere Kralı Arslan Yürekli I. Rişard ve Almanya İmparatoru I. Frederik Berberus (Frederic Barberousse) katıldı.

Fransızlar Cenova gemileriyle, İngilizler kendilerinin 150 gemisiyle geldiler. Almanlar İstanbul yoluyla geçmek istediler. Fakat Hıristiyan olan Bizanslılar da artık Haçlı serserilerinin edebsizliklerinden bıkınışlardı. Bunların kendi topraklarından geçmelerine engel olamadılarsa da imparatorları Angelus Haçlılar'a yiyecek vermedi. Bizans İmparatoru Salahüddin'le anlaşma yapmıştı. Ona haber verdi.

Bizans İmparatoru şöyle dedi: «Almanlar burdan güçlükle geçtiler. Oraya gelince kuvvetli olduklarını söyleyecekler, fakat inanma, yalandır. Çok güçlük çektiler, yoruldular. İnsandan, hayvandan, maldan çok kayıp verdiler. Çoğu öldü veya askerlerimin elinde öldürüldü. Onların sana kadar ulaşacak güçleri kalmadı. Eğer ulaşanlar olursa son derece zayıf olarak ulaşırlar ki, ne kendi cinslerine bir faydaları olur, ne de size bir zarar verebilirler (İbn Şadi).»

Frederik Boğaz'ı geçtikten sonra Selçuklular Hakanı Kılıç Arslan'la uğraştı. Mevsim kıştı. Soğuktan, açlıktan, savaştan birçoğu öldü. Demek bir kısmını da Selçuklular temizlediler. Nihayet Tarsus'a vardılar. Orada çayı Frederik yüzerek geçiyordu. Boğuldu, öldü. Yerine orduda bulunan oğlu VI. Harıri'yi geçirdiler. Sonunda Trablus'a kadar geldiler. Diğerleriyle birleştiler

Venedikliler yine donanmalarıyla bu üçüncü Haçlılar Savaşı'na da katıldılar. Onlar din için değil, ticaret için bu savaşlara karışıyorlar, Haçlılar'a ulaşım konusunda yaptıkları hizmet karşılığında doğuda ticari menfaatler sağlayıp para kazanıyorlardı. Avrupalılar Akka'yı kuşattılar. Salahüddin de Akka karşısına geldi. Akka'daki Müslümanların yiyeceği kalmadı. İskenderiye'den bir gemi yiyecek gönderildi. Haçlılar donanmasının eline düşmemek için bu gemiye haçlar diktiler. Nihayet halk 2 milyon dinar vererek kurtulmak şartıyla teslim olmayı teklif etti. Teklif kabul edilerek Akka M. 1191, H. 587 yılında Haçlılar'a teslim edildi. Fakat bu şarta uymaktan vazgeçtiklerinden dolayı Akka önünde Salahüddin ile vuruştular. Haçlılar mağlup olup Akka'ya girdiler. Esirleri, Akkalılar'ı kestiler. Bunun üzerine Salahüddin Askalan'a gidip orayı yıktı. Kudüs'e varıp surlarının tamiriyle, etrafına hendek açmakla meşgul oldu. Çok çalıştı, hatta kendisi bile omuzunda uzak yerlerden taş taşıdı. Bu sırada İngiltere Kralı geldiyse de onu Yafa'ya geri çekilmeye mecbur etti. Yeni Haçlılar Kaysarya'ya gittiler. Salahüddin de

arkalarından vardı. Sonra Arsuf'a gittiler. Müslümanlar onlardan önce oraya ulaştılar. Sonra Kudüs üzerine yürüdüler. Kudüs'e iki saat mesafedeki Koca Ali'ye yetiştiler. Salahüddin orada onları kuşatmaya hazırlanıyordu. Rişard'ın işi iyi gitmiyordu. Zaten başlangıcından beri Haçlılar arasında uygunsuzluk mevcuttu. Fransa Kralı Filip ve Almanlar memleketlerine dönmüşlerdi. Yolda bunların da gemileri batıp kurtulamayıp gitmişlerdir. Cesur bir adam olan, önce Kıbrıs'a, oradan Suriye'ye inip Kudüs'e varan Rişard artık Koca Ali'de herşeyden ümidi kesmişti. Bununla beraber onlar gibi Müslümanlar da savaştan yorulmuş, bıkmış usanmışlardı. Bunun üzerine Haçlılar M. 1191, H. 587 yılında ateşkes istediler ve barış yapmayı başardılar.

Yapılan anlaşma gereğince Salahüddin'in kardeşi , Avrupalı tarih yazarlarının «Safadin» dedikleri El-Melikül-Adil Seyfüddin ile İngiltere Kralı Rişard'ın kız kardeşi evlenecek, cihaz olarak bu kadının kardeşinden Kudüs Krallığı'nı alacaktı. Bu arada şövalyelerin eline tekrar düşmüş olan Akka da cihaz arasında olacaktı. Haçlılar'ın elinde ancak Sur ile Yafa arasındaki sahil (Kaysarya, Arsuf, Hayfa şehir ve köyleri) kalacak, hacıların vergisiz Kudüs'e hac yapmalarına izin verilecekti.

M. 18 Ocak 1192, H. 22 Şaban 588 tarihinde bir cumartesi günü Salahüddin ile Rişard Remle'de anlaşmayı imzaladılar ve birbirinin elini sıktılar. Bütün Hıristiyan prensler, bütün Haçlılar, Salahüddin'in kardeşinin çocukları ve oğulları Suriye'de savaşı bitirecek, yerine bir devamlı barış getirecek olan bu anlaşmanın tamamen uygulanmasına yemin ettiler. İbn Şadi'nin rivayetine göre, Rişard «Hükümdarlar yemin etmez» diyerek anlaşma üzerine yemin etmemiştir. Rişard hastalanmıştı. Memleketinde ortaya çıkan karışıklıklar da tez dönmesini gerektiriyordu. Oysa Haçlı evekleri ancak Salahüddin'in kardeşinin Müslümanlıktan çıkıp vaftiz edilerek Hıristiyan olması şartıyla bunu kabul edebileceklerini söylediler. Bunun üzerine yapılan ittifak bozuldu. Rişard İngiltere'ye gitti. Salahüddin yeniden zaferden zafere yürüyordu. Artık Suriye'de sahilde dar ve ufak bir şeritten başka Hıristiyanların elinde bir yer kalmadı. Artık Mezopotamya'dan ta Libya çölüne kadar olan bütün Müslümanları bir bayrak altında birleştirmişti.

İşte bu zaferler, başarılar arasındayken bu koca ve kahraman fatih Şam'da M. 1193, H. 589 yılında bir cuma günü bir söylentiye göre hummalı şiddetli bir hastalık, diğer bir söylentiye göre veremden öldü. Türbesi Şam'da dar sokaklı bir fena mahallede ufak, kendi büyüklüğüne yakışmaz bir türbedir. Gördüm ve acıdım. Almanya İmparatoru II. Vilhelm Suriye Seyahatinde Salahüddin'in türbesini ziyaret etmiş, Türbeye yaklaşınca atından inip yaya yürümüş, saygısını göstermek üzere türbeye tunçtan bir çelenk koymuştur. Bu çelengi bu sefer Dünya Savaşı'nda Kudüs'e giren İngilizler'in alıp götürdükleri rivayet edildi. Önceleri hasta yattığı eve gömülmüşse de, sonra oğlu El-Melikül-Efdal bu türbeyi yaptırıp cesedini buraya nakletmiştir.

57 yaşında ölmüştür.

24 yıl Mısır'da, 19 yıl Mısır ve Suriye'de saltanat sürmüştür.

Şam'da M. 1187, H. 583 yılında bastırdığı paralar üzerinde bir tarafında unvanı olan «El-Melikün-Nasr»la beraber «Sultanül-İslamül-

Müslimin», diğer bir tarafında Bağdat Abbasi 34'üncü halifenin adı olan «İmamün-Nasır» yazılıdır.

Ölümü İslam Dünyasında şimdiye kadar hiçbir hükümdar için yapılmamış büyük ve genel yasa sebep oldu. Zamanın tarihçilerinden Abdüllatif şöyle diyor: «İyi, kötü Müslüman, Hıristiyan herkes ölümüne üzüldü.»

Salahüddin devlet adamlarının en büyüklerindendir. Şöhreti yalnız doğuda değil, Avrupa'da da vardır. Hem usta asker, hem cesur, hem siyasî, yardımsever, adaletli, merhametli, bazen yerine göre şiddetli, fakat genellikle yumuşak ve alçakgönüllü bir kişiydi. O zamanın kendisiyle savaşan Avrupalılar'ı bile güzel ahlakının, becerilerinin hayranıydılar.

Kendisine bu zaferlerinde, bu büyük devleti kurmak ve bayındırlık konusunda babası Necmüddin, kardeşi El-Adil, veziri Karakuş, Diğer veziri ve büyük bir bilgin olan «El-Kazi El-Fazıl Abdürrahim Elbistani» ve yine ünlü bilginlerden İmadüddin El-Katib gibi büyük kişilerin yardımı olmuştur.

Bağış yapmayı sever, ancak gönüllü, etrafındakilerin kusurlarını çoğunlukla görmezliğe gelir, bütün güzel ahlaklara sahip, tedbirli, heybetli, kahraman bir kişiydi.

Savaşları pek çoktur.

Salahüddin'i meşhur eden şey Haçlılar'la olan meşhur savaşlarıdır. Bu savaşlar, Salahüddin'in zaferden zafere koşuşu doğuda ve batıda dillere destan olmuştur. Bu zaferlerle o zamanın Avrupalılar'ında öyle bir etki bırakmıştır ki, hâlâ bu etki Avrupalılar'da görülür.

Salahüddin İslamiyet'i Hıristiyanlar'ın tecavüzünden, Asya'yı Avrupa'nın saldırılarından kurtaranların büyüklerindendir. Mısır, Suriye ve Irak'ın bugünkü durumu aynen o zamanda olmuştu. Bugünkü gibi o zaman da Türklük ve İslam dini büyük bir tehlike altındaydı. Bu durumu o zaman eşsiz bir gayret ve kahramanlıkla Salahüddin kurtarmıştır. Bugünkü (yani bundan iki üç yıl önce, 1920'lerdeki) zor durumu düşünmeli, Salahüddin'in o günkü hizmetinin büyüklüğünü anlamalı. Tarih tekerrürden ibarettir. Doğu yine Avrupalılar'ın istilasına uğradı. Madem ki tarih tekerrürdür, kurtulmasının da mukadder olduğuna inanmak gerekir. Belki yine bir Salahüddin ortaya çıkar(*).

Kısacası Zengiler, oğlu Nuruddin'ler ve en sonunda Salahüddin olmasaydı Avrupa'nın bugünkü Doğu'yu istilası o zaman temelli olarak olup bitecekti. Türk'ten, Arap'tan, Müslümanlıktan hiçbir şey kalmayacaktı. Bu sebeple Türklük, Müslümanlık ve Araplık, hatta bütün Asya kendisine ne kadar minnettar olsa yine azdır. Bütün İslam Dünyası'nın kendisiyle iftihar ettiği bu kişi tarihin en şanlı, aynı zamanda en mutlu simalarındandır.

(*) Mısır'da Dünya Savaşı'nın sonlarında yazdığım bu satırlardaki temenni kısmen olmuştur. Olaylar M. Kemal Paşa'ya Salahüddin'in rolünü vermişti. Anadolu, Adana ve Antep (Gaziantep) yönleri Avrupalılar'ın elinden kurtarıldı. Ancak Türkler artık eski hatayı tekrar etmeyeceklerdir. Türkler kanını, parasını yalnız Türk için akıtıp sarfetmişlerdir. Suriye ve Irak'ın kurtarılması işini kendi halkına terk etmişlerdir. Bu, Arap milleti için tarihî bir imtihandır. Arap'ın içyüzü anlaşılsın!

Salahüddin bilimi ve bilginleri pek himaye ederdi. Mısır'ı bayındır hale getirmiş ve binalarla süslemiştir. Kahire'de hâlâ eserleri kısmen durmaktadır.

Salahüddin'in iki kusuru vardır: Önceleri efendisine karşı bağımsızlık fikrine düşüp nankörlük etmesidir. Diğeri imparatorluğu oğulları arasında bölüştürüp parçalamasıdır. Fakat bu ikincisi kalıtımsal Türk adet ve kabahatidir.

O sırada yanında bulunan büyük oğlu Nurüddin Ali hemen tatarlar çıkarıp bu kederli haberi Mısır'da vali olan kardeşi İmadüddin Osman'la, Halep'te komutan olan Kardeşi Gıyasüddin El-Gazi'ye ve Kerek'de bulunan amcası Seyfüddin Muhammed'e bildirdi. Bu türeler cenaze törenine geldiler.

Salahüddin'in kızkardeşi Seyyidetüş-Şam kendi cebinden fukaraya sadaka dağıttı. Çünkü Salahüddin pek fakir ölmüştü. O zamanın tarihçileri şöyle diyorlar:

«Öldüğü zaman bu hakanın, bu büyük imparatorun hazinesinde ancak 47 dirhem gümüş bulunmuştur.»

Bu bizim altın para ile 270 kuruş kadar eder. Hazinesinde altın para da, başka kıymetli eşya da bulunmamıştır.

Salahüddin biri kız olmak üzere 17 çocuk bırakmıştır. Bu kızın adı Nünse Hatun idi. Amcazadesi yani Seyfüddin Muhammed'in oğlu Nasrüddin Muhammed'le evlenmişti. Kocası El-Melikül-Kamil unvanını almıştı.

Mülkünü sağlığında bölüştürdü. Üç oğulu büyük parçaları aldı. Diğerleri birer küçük beylik ya da birer şehirle yetindiler.

Oğullarından büyüğü Nurüddin Ali Şam, Kudüs, Suriye sahili, Busra, Baneas ve Aşağı Suriye'yi alıp «El-Melikül-Efdal» unvanını aldı.

Gıyasüddin El-Gazi Halep ile Yukarı Suriye'yi, Harran, Tel-Albaşer, Ezar ve Mabnec (Menbic)'i alıp «El-Meliküz-Zahir» unvanını aldı.

İmadüddin Osman Mısır'ı alıp «El-Melikül-Aziz» unvanı ile anıldı.

İşte bu üç kardeşin her biri ayrı ayrı bir devlet teşkil edip Suriye Eyyubileri, Halep Eyyubileri, Mısır Eyyubileri adlarını aldılar.

Bu küçüklerden Salahüddin'in Seyfüddin Ebubekir «El-Melikül-Adil» unvanıyla Kerek ve Şubek yönlerine; Nasrüddin Muhammed bin Takiyüd-din Ömer bin Şehinşah «El-Melikül-Mansur» unvanıyla Hama, Selamiye ve Mara'ya; Şehinşah'ın torunu Behramşah «El-Melikül-Mücedded» unvanıyla Baalbek'e; Salahüddin'in amcasının torunu Şirkuh «El-Melikül-Mücahid» unvanıyla Urfa ve Palmir'e sahip oldular. Bu sonuncu türenin babası Nasrüddin Muhammed 8 yıl önce Salahüddin'den oraların hakanı unvanını almıştı. Bu o ünvanı da muhafaza etti; Şemsüddin Turanşah M. 1173, H. 569 yılında babası Salahüddin'in emriyle Yemen'i ele geçirip orada bir devlet kurmuştu, kardeşi Tuğ-Tekin orada «El-Melikül-Muaz» unvanıyla saltanat sürüyordu. O da orada kaldı.

Yani M. 1173, H. 569 yılında Türkler Yemen'de de devlet kurmuş. saltanat sürmüşlerdir.

Bu ayrılan devlet ilk zamanda bir kitle halinde kalmışsa da az sonra aralarında anlaşmazlık çıkmış, birbirleriyle dost-düşman olup maalesef

boğuşmuşlardır.

Salahüddin son zamanlarda Avrupalılar'a Mısır'da oturmaya müsaade etmiştir, deniliyor. Bu sebeple Avrupalı tacirlerden bazısı gelip İzzüddin'in yaptırdığı «Kantaratü'l-Muski»ye yerleştiler. Demek Avrupalılar'ın Mısır'da oturmasına ilk izin veren Salahüddin'dir.

İşte bu bölüşmeden 10 devlet ortaya çıkmıştır.

1- Mısır Eyyubileri,
2- Şam (Dımaşk) Eyyubileri,
3- Halep Eyyubileri,
4- Hama Eyyubileri,
5- Humus Eyyubileri,
6- Baalbek Eyyubileri,
7- Kerek Eyyubileri,
8- Hasan-keyf Eyyubileri,
9- Elcezire Eyyubileri,
10- Yemen Eyyubileri.

Salahüddin Eyyubi'nin cam paraları.

MISIR EYYUBİLERİ

El-Melikül-Aziz İmadüddin Osman Han

Salahüddin'in oğullarından bu kişi Mısır sultanı oldu.

Avrupalılar'ın kralı Fransız Şampanyalı Hanri ile babasının yaptığı ateşkesi yeniledi. Henüz iki-üç yıl geçer geçmez, hissesinin azlığına ve himaye altında olmasına kızan amcası El-Melikül-Adil Ebubekir ile Şam Hakanı El-Melikül-Efdal'in mülkünü almak üzere birleşti. Mısır askeriyle Kerek askeri birleşerek ansızın Şam'ı basıp buraya aldılar. El-Melikül-Efdal Bağdat'ta Halife El-Nasirüddinlillah'a sığındı. El-Melikül-Efdal de, Halife El-Nasir de iyi şairlerdendi. Birbiri arasındaki haberleşme şiirle olmuştur. Bundan işte bir iki örnek vereceğim. Bu Arapça şiirlerin tercümesi şudur:

«Allah'ın Resulü gözünü kapar kapamaz Ebubekir'le Osman'ın hıyaneti Peygamber'in damadı ve İslam'ın en soylu savaşçısı Ali'yi hakkına rağmen tahttan kovmuştu. Benim de adım Ali. Babam büyük Salahüddin mezara girer girmez diğer bir Ebubekir'le diğer bir Osman aynıyla beni tahttan kovdular.»

Halife Nasır'ın yanıtının çevirisi de şöyledir:

«Ali'nin gaspçılar tarafından hakkından yoksun bırakılması Medine'de kimsenin hak adına kalkınamasındandır. Ben El-Nasir'im (yani yardım yapan biriyim.) Cesur ol! Çünkü beni zulüm görenleri müdafaa etmeye memur kılan Allah onlara güç bir sorgu soracaktır.»

Fakat, maalesef Halife'nin gönderdiği yardım bu şiirden ibaret oldu. Çünkü bu iki gasıp yeni aldıkları yerlerle de pek çok güçlenmişlerdi. Halife bunları kendi aleyhine kışkırtmaktan korktu. Ancak Halife'nin dediği son söz yani Tanrı'nın sorgusu Mısır Sultanı hakkında vaki olacaktır. Çok geçmeden hissesine düşen Kudüs ve diğer arazi amcası tarafından elinden alınacaktır. Kardeş hakkında yaptığı hıyanetin cezasını çektikten, zalim hükümdarların uğradıklarına uğradıktan sonra bir kaza canını da alacaktır. Alçakça ettiği yardımla, verdiği kuvvet amcasına birkaç yıl sonra kendi çocuklarını Mısır'dan kovmak, hakkından yoksun bırakmak iktidarını da verecektir.

El-Melikül-Aziz Osman adaletli, halka yumuşak davranan, gayet cesur ve cömert bir kişiydi. Gençliğine rağmen her ahlakı güzeldi. Paraya değer vermezdi. Hiçbir ricayı reddetmemişti. Gözü pek, fakat güçsüzdü. Amcasına uyup kendisini lekelemiştir. Zayıflığı saltanatının ilk günle-

rinden belli olmuştur. Sarayındaki uygunsuz adamlara alet oluyordu. Kısacası bu adamlar kendisini büyük piramitleri yıktırmak için kandırmışlar, o da hemen emri vermiştir. Hatta Araplar'ın El-Ahmer, yani Kırmızı Ehram adını verdikleri piramitin yıkılmasına başlanmıştı. Sarayından beyler, lağımcılar ve ustalarla oraya gidip çadırlarını kurmuşlar, köylerden, Fellahlardan birçok amele toplamışlardı. Büyük harcamalar yapıyorlardı. 8 ay çalışıldı. Fakat o büyük gayretlere rağmen günde ancak bir veya iki taş koparılabildi. Nihayet birçok emek ve masraftan sonra bu işin imkansız olduğunu anlayarak vazgeçtiler (M. 1196, H. 593). Bu sersemce işin sonucu, ancak piramitin üst orta tabakasının bir kısmını ortadan kaldırmak ve piramite bir gedik açmaktan ibaret kaldı. Giriş yolunu bulamadılar.

Beyrut Emiri Üsame Suriye sahiline yani Avrupalılar'ın üzerine gemiler gönderir, korsanlık ederdi. Avrupalılar bunu El-Mülkül-Adil'e şikayet ettiler. Bir taraftan da Avrupa'ya yine yardım haberleri gönderdiler. Bunun üzerine Dördüncü Haçlı Seferi yapıldı. Almanya İmparatoru VI. Hanri çoğu Almanlar'dan oluşmak üzere bir ordu hazırladı ve bu askeri büyük bir donanma ile gönderdi. Bunlar Sicilya'da Missina limanından kalkıp Suriye sahiline geldiler. (M. 1196, H. 593). Beyrut'u ele geçirdiler. Melikül-Adil Cezire'den geldi. Mısır'dan da yardım getirildi. Yafa'yı alıp harp etti. İçindeki asker içkaleye kaçmışsa da orayı da zaptetti. Akka'dan Avrupalılar Yafa'nın yardımına geldiler. Ancak burada şampanya Kontu Henri'nin ölümünü öğrenip döndüler. El-Melikül Adil ve Mısır'dan gelen El-Melikül-Aziz bunları Sur'a kadar kovaladılar. Avrupalılar kendilerine Kıbrıs Kralı II. Amori dö Lusinyan'ı Kral seçtiler. Lusinyan'ı getirtip kendi kraliçeleri Kont Hanri'nin karısı İzabel ile evlendirdiler. M. 1197, H. 594 yılında Haçlılar barış istediler. Sonunda barış yapıldı. Bu Dördüncü Haçlı Seferi de böylece bitti.

El-Aziz'in diğer politikaya uygun düşmeyen işlerinden biri de taşkın zamanında haliçteki kayık eğlencelerini menetmek oldu. Bu da sefahete, işret ve kadın eğlencesine düşkün olan Kahire halkının hoşnutsuzluğuna sebep oldu ve isyan etmelerine yol açtı. Ancak El-Melikül-Aziz ölünce, isyan çıkmadı.

Pek çok zamandan beri Nil'in ilk taşkın vakti bütün Mısır için büyük eğlence ve bayram günüydü. Özellikle bu eğlenceler Kahire'den geçen ve su ile dolan kanal ile suyun basıp göl haline getirdiği meydanlarda pek fazla olurdu. Halk buralarda kayıklarla gezintiye çıkardı. Kayıkların çokluğundan suyun her tarafı dolardı. Kayıklara çalgıcı, şarkıcı, kadın alırlardı, işret ederlerdi. Halk gece-gündüz bu eğlencelerle zaman geçirirdi. Bu sıralarda bu kıyaklarda ahlaksızca işler de bol bol yapılırdı. Bu devirde bu rezaletler artık gemi azıya almıştı. El-Aziz ise ahlak bakımından şiddetli bir adamdı. Bu sebeple bunu yasaklamaya kalkışmıştı. Zaten evvelce de bunu yasaklamak için birtakım kanunlar yapılmıştı. Halife Hakimbiemrillah bu su eğlencelerini (alem-i abları) yasak etmişti. Bu yasaklar isyanlara sebep olunca kaldırılmıştı. Yine kanal ve göl halindeki meydanlar her yıl sefacılarının ziyaret ve türlü eğlencelerine sahne oluyordu.

İşte M. 1197, H. 594 yılında El-Aziz El-Hakim'in yasağını tekrar yü-

rürlüğe koyup uygulanması için dayanılamayacak bir şiddet göstermişti. El-Melikül-Aziz M. 22 Kasım 1198, H. 21 Muharrem 595 tarihinde ve 27 yaşında Feyum'da avda atından düşmüş, kendisine humma gelmiş, Kahire'ye getirilmiş, orada ölmüştür. 6 yıl kadar saltanat sürmüştür. Yerine 8 yaşında olan oğlu Nasrüddin Muhammed geçti.

El-Melikül-Mansur Nasrüddin Muhammed Han

Bu çocuk tahta «Sultanül-Melikül-Mansur» unvanıyla geçti. Şam'dan kovulmuş olan El-Melikül-Efdal Mısır'da kendisine taraftar kazanmıştı. Beyler, devlet adamları, kadı ile görüşerek oturduğu Sarhuda haber gönderip kendisine vasiliği teklif ettiler. O da memnuniyetle kabul edip Kahire'ye geldi, Atabey yani vasi atandı. Fakat bu görevi yerine getirmeye zaman bulamadı. Halk henüz Eyyubiler'e alışamamış, bu sülale beylere ve ileri gelenlere verdiği bağışlarla tutunuyordu. Melikül-Efdal geldiği zaman hazineleri bomboş bulmuştu. Tabii beylere birşey verememiş, onlar da Melik Adil'i çağırmışlardı. Aynı zamanda bu beyler Melik Efdal'i Suriye üzerine yürümeye teşvik ettiler. O da aldanıp hareket etti. Halep Hükümdarı kardeşi El-Zühir Gıyüsüddin Gazi ile amcazadesi Takiyüddin Ömer bin Şehinşah bin Eyyub Melik Efdal'e yardıma geldiler. Ve beraber Şam'ı kuşattılar. Bu sırada kış bastırdığından askerleri sıkıldı. Hama ve Halep askeri yerlerine çekildi. Melik Adil'in oğlu Melik Kamil külliyetli bir Türkmen ordusuyla babasının yardımına gelmişti. Efdal dayanamayarak Mısır'a döndü. Düşmanı, gaspçısı ve amcası El-Melikül-Adil Şam'dan büyük bir orduyla koşup Kahire'ye geldi. Hükümdar'ın büyük amcası, vasinin amcası olması dolayısıyla vasiliğe kendi hakkı olduğunu iddia etti. El-Melikül-Efdal boşuna karşı koymak istediyse de Kahire'de Kal'atül-Cebel'deki sarayında kuşatma altına alındı. Neyse bir yolunu bulup oradan kaçabilerek kurtuldu. Gidip dünya işlerinden elini çekerek yaşadı. Bir söylentiye göre yakalanıp sürgüne gönderildi.

Efdal yerinde kalmak için herşeye teşebbüs etmiş, hatta şii olarak tutunmak istemişse de hiçbiri fayda etmemiştir. Zaten şiiliği kabulü de bir hata idi. Çünkü o sırada Mısır'da artık şiilik önemini kaybedip yerine şafiilik geçmiş bulunuyordu.

Melikül-Adil vasi oldu. Olur olmaz El-Melikül-Mansur'u M. 1200, H. Şevval 596'da tahttan indirdi. Kendisi Mısır ve Suriye Sultanı adını aldı.

El-Melikül-Mansur 1 yıl, 9 ay saltanat sürdü.

Bu suretle Mısır'daki Eyyubiler saltanatı sönmemişse de aynı ailede bir elden diğer bir ele geçmiş oldu.

El-Melikül-Adil Seyfüddin Ebubekir Ahmed Han

Bu kardeş oğlunun ve torunun haklarını gasbedici, hısım akraba soyucu hükümdar M. 1198, H. 595 yılında Kerek cihetlerine, bir süre sonra da az bir ara ile bütün Şam'a ve nihayet M. 1199, H. 596'da Mısır'a sultan oldu. İşte Melik Adil ne zamandan beri yakalamak hırsında olduğu saltanatını ve olayların uygun düşmemesi yüzünden

geri kalan projesini nihayet gerçekleştirdi. Küçük Eyyubi prensler de kendisine itaat ettiler. Sadece Halep Hakanı El-Meliküz-Zahir tamamıyla itaat etmedi. Kendisine saygı ve bağlılık bildirmişse de daima bir mükemmel ordu da hazır bulundurdu. Nihayet o da boyun eğdi. Böylece Salahüddin'in parçalanmış olan İmparatorluğu yine birleşti.

Bu kişi hısım akraba soymak gibi fena birşey yapmış, bundan dolayı biraz eleştiriye uğramışsada böyle parçalanıp zayıflamış olan devleti birleştirmek gibi büyük ve gayet yüce bir iş yapmış olmakla da olağanüstü takdirlere layıktır. Bu hizmeti o kabahatini yüzbin kere örtecek derecededir. Hele bunu şahsi hırsla değil, bir yüce maksatla yapmış ise hiç diyecek yoktur. Ne çare ki millet ve vatanın selameti yolunda böyle günahlar işlemek kötü işlerin arasında iyi olanıdır. Her vatanseverin tereddütsüz yapması gereken bir iştir. Özellikle böyle katliamdan, yangından, yıkmaktan başka işleri olmayan Haçlılar kara belası karşısında bu iş pek gerekliydi.

Nitekim Haçlılar Eyyubiler devletinin bu parçalanmasından hemen istifadeye kalkmışlar, düşmanca tavır almışlardır. El-Melikül-Adil Şam'dan kalkıp Tabur Dağı'nda Haçlılar'ın önünde ordugah kurdu. Eyyubiler'in kargaşalıkları sarısanda Haçlılar Avrupa'dan büyük yardımlar almışlardı. Fransa Kralı Filip Ogüst ile İngiltere Kralı II. Hanri tarafından M. 1188, H. 584 yılında ilan edilmiş olan Üçüncü Haçlı Seferi Salahüddin'in önünde perişan olmuştu. Yine bir dördüncüsü Papa III. Selesten (Selestin) tarafından ve M. 1195, H. 592 yılında yapılmış, bu da Avrupalılar için bir sonuç vermemişti.

İşte bu sefer bu beşinci Haçlı Seferi Papa III. İnnosan (Innocent) tarafından hazırlanmıştı (M. 1198, H. 595). Buna Avrupa'da basılmış olan tarih kitaplarında Dördüncü Haçlı Seferi denir. Flandr Kontu Boduvan, Marki Bonifas 10 bin süvari, 20 bin piyade topladılar. Bu askerin Venedik donanmasıyla nakli için 4,5 milyon franga pazarlık ettiler. Venedik gemileri 500 tane idi. O günlerde Venedik donanması kadar büyük bir donanma yoktu. Kısacası Fransızlar, Almanlar, Venediklilier birleştiler, Müslümanlar'la müthiş bir savaş yapmak için gerekli bütün kuvveti topladılar. Bu Beşinci Haçlı Seferi Mısır'ı çocuk bir hükümdarla kuvvetsiz bulacaklarını, Suriye'nin iç savaşlarla perişan olduğunu ve olacağını zannediyorlardı. Aksine bu iki yerde de El-Melikül-Adil Seyfüddin'i, yani bir ikinci müthiş Salahüddin'i buldular.

Önce İstanbul'a gelip M. 1204 yılında orasını fethettiler. Orada türlü fesat yapıp imparatoru tahttan indirip başkasını tahta çıkardılar. İstanbul'u kiliselere varıncaya kadar yağmaladılar. Kudüs'e giderken Hıristiyan Bizans İmparatorluğu'nu paylaşmaya koyuldular. Sonra Kudüs'e doğru Suriye üzerine yürüdüler.

El-Melikül-Adil bunları her yerde ezdi. Artık son ve kesin bir hücumla işlerini bitirmeye hazırlanıyordu. Tam bu aralık Mısır'dan gelen fena haberler Melikül-Adil'i Mısır'a gitmeye mecbur etti. Bu kötü olay da bir Hıristiyan donanmasının Mısır'a asker çıkarmasıydı. M. 1201, H. 597 yılında büyük bir kıtlık oldu ve arkasından veba salgını çıktı. M. 1202, H. 599 yılına kadar sürdü. M. 1203, H. 600 yılında ise büyük bir deprem birçok binayı yıktı. Bu deprem aynı zamanda Suriye'de, Kıbrıs'ta,

Anadolu'da ve Irak'ta bile duyulmuştur. Sur şehrinin de surları yıkıldı.

Mısır'a giren Haçlılar Kıbrıs'tan gelen bir kuvvetti. Bunlar Reşid kolu üzerindeki Fave'ye kadar ilerlediler, halkı tamamen kestiler. Tam beş gün bu şehri yağmaladılar, yaktılar, kadınlarının namusuna saldırdılar ve bütün vahşilikleri yaptılar, akla gelmez ahlaksızlıkları uygulamaktan çekinmediler.

El-Melikül-Adil'in paralarından.

Melikül-Adil Akka Prensi'ne bu işin anlaşmaya aykırı olduğunu göstererek protesto ettiyse de o Kıbrıs'ın kendisine değil, İstanbul'daki Haçlılar'a bağlı olduğunu bildirdi. Mısır'ın boşaltılması işini anlaşma ile yağmaya teşebbüs edip buna karşılık o zaman yarısı Müslümanların, yarısı Hıristiyanların elinde bulunan Yafa, Lidda ve Remle şehirlerinin kendisine ait olan kısımlarını terk etmeyi teklif etti (M. 1204, H. 601). Bu suretle anlaşma yapılıp uygulandı. Ancak bu barış Mısır'a ait olup Suriye'ye temas etmiyordu. El-Adil Venedikliler'e Mısır'da ticaret ayrıcalıkları vererek onlara Haçlı hücumlarını önlemelerini taahhüt ettirdi. Sultan Suriye'ye temas etmemesi sayesinde Haçlılar Hama'ya saldırıp o civarları kana, ateşe boğdular. Haçlılar'ın karşısında Takiyüddin vardı. Melikül-Adil hemen Mısır'dan yardıma koştu. Yine aralarında uzun ve kanlı savaşlar başladı. Akka'ya gelip oradaki esir Müslümanları kurtardı. Oradan Şam Trablusu'na gidip mancınık kurdu. Kanalını bozdu. Oradan Şam'a geldi. Abbaslı Halife Nasirüddinillah H. 604 imamı Şeyh Şehabüddin Sühreverdi aracılıyla Melikül-Adil'e hilat gönderdi. Ve «Şehinşah» unvanını verdi. Bir süre sonra yani M. 1213, H. 610 tarihinde yine III. İnnosan Altıncı Haçlı Seferi'ni düzenledi ve Suriye sahillerine hesapsız ordular gönderdi. Buna Avrupalılar Beşinci Haçlı Seferi derler.

En güçlü Haçlı askerleri Akkaya indirildi. El-Melikül-Adil koşup Nablus'a geldi. Ancak orada bozulup Saffar ovasına kadar kovalandı. Haçlılar onun Mısır'la olan bağlantısını kestiler. Eski Haçlıların yaptıkları katliam ve diğer vahşilikleri bu yeni Haçlılar da uygulamaya koydular. Bisan ve Nablus cihetlerini tamamen harap ettiler.

M. 1218, H. 615 yılında Haçlılar yeniden harekete gelip Mısır'ın üzerine yürüdüler. Aynı yılın Ramazan ayında Dimyat'ı kuşattılar. Bu sefer Mısır yani Müslüman devletini kalbinden vurmayı kurmuşlardı.

Melik Adil Suriye'ye giderken yerine Nasrüddin Muhammed Ebulfeth adındaki oğlunu bırakmıştı. Bu kişi «El-Melikül-Kamil» unvanına sahipti. Dimyat'ın savunmasına koştu. Babasından yardım istedi ve Avrupalılar'ı dört ay başarısızlıklarla karşı karşıya bıraktı.

Dimyat'a inen Haçlılar Jean de Brienne (Briyenli Jan)'ın komutası altındaydı. Bu surada Melik Adil bütün ordularını Mısır'a koşturuyordu. El-Melikül-Kamil Haçlılar'ın üzerine hücum hareketi yapmak için ordularının toplanmasını bekliyordu. Haçlılar Cemaziyülevvel ayının sonunda «Burcül-silsile» yani «Zincir Kulesi» de denilen burcu aldılar. Tam o anda Melik Kamil'in babasının ölümü haberi de geldi. Bu burca bu adın verilmesine sebep, yukarıda da söylediğimiz gibi Dimyat kalesinden bir zincirin bu kulenin dibine bağlanmasıydı. Bu suretle bir donanmanın yukarı yöne geçmesine engel olunurdu.

El-Melikül-Adil Saffar-ova (Mercüs-saffar)'sından çıkıp Mısır'a gelirken «Afik Tepesi» (Ukbetül-Efik) yakınlarında «Galfin» adlı yere inmişti. Orada hastalanıp M. 1218, H. 615 yılının 7 Cemaziyülahır günü, 75 yaşında öldü. Önce kaleye defnedildiyse de sonra Şam'a götürülüp Adiliye Medresesi'ne gömüldü. Mısır'da 19 yıl saltanat sürdü.

Açgözlü olmasına rağmen, cesur, yorulmaz, kararlarından sapmaz, maksadına ulaşmak için hiçbir baskı karşısında dönmez, halka karşı yumuşak, adamlarına karşı bağışlayıcı davranırdı. Devlet işleri konusunda gerektiğinde hile yapan bir kişiydi.

16 oğluyla birçok kızı vardı. Oğullarının hepsi de parlak meziyetlere sahiptiler. Çoğu zaten zaferlerle, güzel hükümet yönetimleriyle meşhur olmuşlardı. Bu kişi evce, ailece böyle mutlu olmakla, güzel bir ev kurmakla ve yönetmekle beraber büyük bir imparatorluk yapmış ve her emeline sahip olmuştur. Son zamanda Hıristiyanlara karşı başarı gösterememişse de yine gelecek büyük zaferleri hazırlayıp öyle ölmüştür.

Bu kişi de Türkler'den ve İslam'ın büyük hükümdarlarındandır. Yalnız 25 yıl Salahüddin'e büyük bir bağlılıkla hizmet etmiştir.

Yerine oğlu Nasrüddin Muhammed Ebul-Feth Mısır'a Sultan oldu.

Bu kişiden sonra Eyyubiler Devleti yine parçalanacaktır.

El-Melikül-Kamil Nasrüddin Muhammed Ebul-Feth Han

Bu kişi «El-Melikül-Kamil» unvanına sahipti. Avrupalı tarih yazarları buna «Meledine» (Meledin) derler. Avrupalılar'ın Dimyat'taki galebeleri sırasında babasının ölümü kendisini pek çok üzdü. Bunun üstüne bir de ordusunda kendisine karşı isyan çıktı. Asker kendisini Mısır tahtından yoksun bırakıp yerine İmadüddin Ahmed adında bir Kürt'ü sultan yapmak istiyorlardı. Bu kargaşalıktan yararlanan Haçlılar da hücumlarını şiddetlendirmişlerdi. Bereket versin ki Şam sultanlığı varisi olup oraya sahip olan kardeşi ve Avrupalılar'ın «Coradin» (Koradin) dedikleri «El-Melikül-Muazzam Hayrüddin İsa» yetişip isyanı bastırdığı, başlarını kaçırdığı gibi, bunlardan İmadüddin bin Mektub'u da Şam'a sürdü. Avrupalılar'ı da mağlup etti.

Bu başarılar Avrupalılar'ı Dimyat'tan kaçırmaya yetmedi. Melikaül-Muazzam Dimyat düşerse Kudüs'ü de alırlar korkusuyla Suriye'ye döndü. Ellerine düşerse alınmaz bir kale yapamasınlar diye Kudüs'ün Salahüddin tarafından yapılmış olan kalesini yıktı.

El-Melikül-Kamil bütün kardeşlerini yardımına çağırıyordu; fakat boşunaydı. Şiddetli bir savaştan sonra Dimyat Avrupalılar'ın eline

düştü (M. Kasım 1219, H. 10 Ramazan 616). Yine eskisi gibi, yine din vahşilerinin adeti gibi halk baştan başa kılıçtan geçirildi. Kalan da köle yapıldı. Dimyat'ın büyük camii de kiliseye çevrildi.

Zincir Kulesi tam 4 ay kendisini savundu. Fakat sonunda Avrupalılar'ın eline düşünce Dimyat'ta muhafız askeri korkmaya başladı ve yerlerini bırakarak kaçtılar. Bu da Dimyat'ın düşmesine sebep olmuştu.

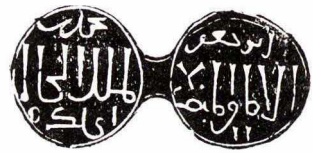

El-Melikül-Kâmil'in paralarından

Bu başarı Haçlılar'ın ümidini büyüttü. Kendilerine gurur geldi. Artık bütün Mısır'a sahip olduklarını zannediyorlardı.

Melikül-Kamil ne kadar güçlü ise o kadar kuvvet toplayıp Nil'in ikiye ayrıldığı yerde mevzilendi. Orada «Mansure»yi yaptı.

Bu yıl İslam'ın en kara yılıydı. Haçlılar Dimyat'ı aldıkları gibi diğer taraftan da din min tanımayan puta tapanı da, Hıristiyan'ı da, Müslüman'ı da bir tutan Cengiz Han, bütün Türkleri bir bayrak altına toplamak için önüne ne çıkarsa vuruyor, Asya'daki Müslüman ve Türk devletlere de saldırıyordu.

Avrupalılar Dimyat'ta eşyalarını güçlü bir ordu ile bırakıp geri kalan kuvvetleriyle Kahire üzerine yürüdüler. Sultanül-Melikül-Kamil'e Mansure'de tesadüf ettiler. Irmakta ve kıyılarında kanlı savaşlar yapıldı; fakat bir sonuç sağlanamadı. Bununla beraber Türk ordusunun kaybı pek büyük oldu. İkinci bir savaş Avrupalılar'a Kahire'nin yollarını açabilirdi. Bu anda her taraftan El-Melikül-Kamil'in yardımına koşan kardeşleri, akrabaları yetiştiler. Önceleri kardeşleri Şam Hükümdarı El-Melikül-Muazzam İsa, Haman türesi El-Melikül-Eşref, sonra arkasından kardeşinin oğulları Hama Hanlığı El-melikün-Nasır Kılıç Arslan, Baalbek türesi Behramşah, Humus prensi El-Melikül-Müsahid Şirkuh ve Mardin Beyi Eşref Musa büyük kuvvetlerle geldiler.

Böylece kuvvetlenen Melik Kamil Avrupalılar'a barış teklifinde bulundu. Yalnız kendisine babasından kalan Kerek ile Şubek (Şevbek)'i alıkoymak şartıyla Kudüs, Askalan, Taberiye, Latakiye, Cebele ile atası Salahüddin tarafından zaptedilmiş olan bütün araziyi onlara vermeyi, buna karşılık Dimyat ile Mısır'ın boşaltılmasını teklif etti.

Haçlılar barışa hiç yanaşmadılar. Kerek ve Şevbek'i de almakla beraber Kudüs'ün kalesini yapmak için tazminat olarak 300 bin dinar da istediler.

Görüşmeler kesildi; fakat Melikül-Kamil daha önce bir tümenle Haçlılar ordusunun gizlice arkasını sarıp Dimyat'la arasını kesti. Mahalle kanalının setlerini de yıkıp Dimyat'la Haçlılar arasındaki bütün araziyi sular altında bıraktı. Nil'in taşkınının en çok olduğu günlerdi. Seller Haçlılar'ın ordugahlarını da bastı. Hıristiyan ordusunun erzak ve cepane depoları Dimyat'taydı. Su ve kıtlığın kuşatması altına girdiler.

Bu sefer de Haçlılar barış teklif ettiler. Ancak iki barış teklifi arasında büyük fark vardı. Türkler barış teklifini kendilerine yardımcı kuvvet geldiği zaman cömertçe davranarak yapmışlardı. Gurur içinde katliama, kan kokusuna alışık olan bu Avrupalılarsa zora düştükleri zaman bu çareye sarıldılar. Hem de barış için alçaklığın en son haddindeki ricaları yaptılar. Şimdi Dimyat'ı terk ediyorlardı. Hem de Suriye'den evvelce verilmiş hiçbir tavizi almamak şartıyla. Bu sefer Müslümanlar, Suriye'deki geri verilecek şeyler için Hıristiyan ordusunun en başlıcalarından 20 kişinin de kendilerine rehin bırakılmasını istediler; fakat iki taraf da pek yorgun ve uzun savaşlardan artık bıkmış olduklarından bu son maddede ısrar etmediler. Birkaç rehinle yetindiler. Nihayet 30 Ağustos 1221 (H. 7 Recep 618) tarihinde anlaşma imzalandı.

Rehinler her iki taraftan da verildi. Sultanın verdiği rehinler arasında kendi oğlu ve henüz 15 yaşında olan El-Melikûs-Salih de vardı. Hıristiyanların rehinleri arasında Akka valisi ve Papa'nın «Legat» (Lega) denilen Kardinal Valisi de bulunuyordu.

H. 618 yılı Recep'in 19'uncu günü Dimyat -orada Haçlılar'ın yaptıkları bütün istihkamlarla beraber- Müslümanlar'a teslim edildi. El-Melikül-Kamil büyük bir gösterişle Dimyat'a girdi. Sonra Kahire'ye döndü.

Haçlılar 40 ay Mısır'da kaldıktan sonra M. 1221, H. 618 yılında, Eylül ayında Mısır'dan çıkmışlardır. Bu anlaşmada 8 yıl Müslümanlara kılıç çekmemeye de yemin etmişlerdir.

Bundan sonra artık El-Melikül-Kamil ancak görüşmelerle ve diplomatlık konularla meşgul oldu. Hıristiyanlar zayıflamış, artık onlardan yana korku kalmamıştı. İmam Şafii'nin türbesine büyük bir kubbe yaptırdı. «Darül-hadis» adıyla meşhur olan «Medresetül-Kamiliyye»yi yaptırıp ona büyük vakıflar sağladı. Fakat ferahlayınca alçaklığa başlayıp kendisini ve Müslümanlığı müthiş bir vartadan kurtaran kardeşlerinin yurtlarını ele geçirmek için Haçlılar'la birlik olmaya kalkıştı. Önce Şam Sultanı kardeşi El-Melikül-Muazzam'a hücum etmeyi kararlaştırdı. Bu sırada Avrupa'da yeni bir Haçlılar ordusu toplanıyordu. Bunun başına Alman İmparatoru II. Frederik geçiyordu. Fakat bu adam Papa IX. Gregor'ı ve diğer Hıristiyan büyüklerini kızdırmıştı. Onlar da kendisini yalnız bırakmışlardı. Kendi başına M. 1228, H. 625 yılında yola çıkıp Suriye'ye gelmişti. Bu yedinci Haçlı Seferi'dir. Buna Avrupa'da yazılan tarih kitaplarında Altıncı Haçlı Seferi denir. Melik Kamil niyetini gözlemek için İmparator Frederik'i Şam'a saldırması için kışkırttı. Aralarında görüşmeler başladı. Birbirlerine bol bol armağanlar gönderdiler. Ona Kudüs ve sahilden bir yol vaadetti. Buna karşılık Frederik de Kamil'e kimseyi hücum ettirmeyecek, Avrupa'dan Haçlılar'a on buçuk yıl yardım yollanmayacaktı. Frederik büyük bir kuvvetle Akka üzerine koştu.

Bu sırada iş değişti. Çünkü Frederik'in Mısır sultanıyla beraber hücum edeceği anlaşılmış, El-Melikül-Muazzam ölmüş, yerine geçen genç oğlu El-Melikül-Nasır Salahüddin Davud amcası El-Melikül-Kamil'in Şevek, Kudüs ve öteki önemli yerleri aldığını görmüş, diğer amcası Irak Sultanı El-Melikül-Eşref'i yardımına çağırmıştı.

El-Melikül-Eşref geldi; fakat El-Melikül-Nasır'ı kurtaracak yerde topraklarını kardeşi Mısır Sultanı ile ortaklaşa paylaştı. Akka'ya gelen Frederik bu ailece uyuşmadan birşey anlamak istemeyip ittifak gereğince Şam'a taarruz etti. Sur'ı aldı. Müttefikinin itirazını dinlemedi. Kudüs'ü de aldı. Bu sefer görüşmelere başladılar. Fakat görüşmeler uzadı. Bu sırada El-Melikül-Eşref de ölerek işi büsbütün karıştırdı. Çünkü bu kardeşinin de ölmesi açgözlü Mısır Sultanı'nın iştihasını artırdı ve paylaşılan kısımların hepsinin birden kendi midesine inmesini tasarlamaya başladı. Sonunda Avrupalılar'la barış yaptı. İmparator Akka'ya ve oradan Avrupa'ya gitti. Bu sırada Melikül-Adil Şam'ı ele geçirdi ve orada öldü.

El-Melikül-Kamil M. 1237, H. 635 tarihinde, Recep ayının 22'inci çarşamba günü 60 yaşında olduğu halde Şam'da öldü. Hastalığı şeker hastalığı üzerine gelen veremdir. 20 yıl kadar saltanat sürdü. Yerine oğlu Ebubekir Seyfüddin geçti.

Zamanında Mısır'ın asayişini koruyarak bu ülkeyi çok iyi yönetti. Bütün işleri kendisi görürdü. İlk zamanında babasının veziri Safiyüddin bin Şükr adlı kişiyi vezir yapmışsa da o ölünce başka vezir atamadı. Debdebeyi severdi. Bilimi, edebiyatı pek sevdiğinden bilginleri himaye etti, medreseler yaptırdı. Bilginlerle cuma geceleri meclisler kurup teklifsizce tartıştı.

Vergileri üçte bir oranında azaltmış, kanallar açıp tarım işlerini geliştirmiş, Kahire'nin bayındır duruma gelmesine çalışmıştır. Yalnızca Haçlılar'la birleşmek kabahatini işlemiştir.

II. El-Melikül-Adil Seyfüddin Ebubekir Han

Babasının ölümü haberi Kahire'ye gelince prensler, devlet adamları «El-Melikül-Adil» unvanını taşıyan Seyfüddin'e itaat ve bağlılık yemini ettiler. Babası giderken Mısır'ın yönetimini bu oğluna bırakmıştı. «El-Melikül-Cevad» unvanını taşıyan türe (prens) Yunus bin Mevdud bin El-Adil bu sultan adına Suriye'ye prens atandı.

Bu prens Suriye'de çok kalmadı. Beyliğini El-Melikül-Kamil'in ikinci oğlu El-Meliküs-Salih Necmüddin Eyyub Irak'daki toprağıyla değişti. Teklifi yapan Necmüddin idi. Bundan da maksadı Mısır'la gizli entrikalara girip ağabeyi El-Melikül-Adil'in yerine Mısır tahtına geçmekti.

H. 637'de Kerek Beyi Nasır Davud Kudüs üzerine yürüdü. Kudüs Avrupalılar'ın elindeydi, kalesini tamir etmişlerdi. Kudüs'ü aldı, kalesini yıktı. Zindanda esir olan amcasının oğlu Meliküs-Salih Eyyub'u kurtardı. Bunlar El-Melikül-Adil aleyhine entrikalar çeviriyorlar, Mısır'la diğer ülkeleri aralarında paylaşıyorlardı.

El-Melikül-Adil kardeşi Necmüddin'den bıktı, usandı ve bir ordu ile Belbis'e gelip Mısır'a girdiği takdirde tutuklayacağını bildirdi. Ancak Belbis'e gelir gelmez beyleri tarafından çadırında kendisi yakalanıp tutuklandı.

Bu olay M. 1239, H. 8 Zilhicce 637 Cuma günü oldu. Hemen tahttan indirildiği ilan edilerek yerine kardeşi El-Meliküs-Salih Necmüddin davet olundu.

El-Meliküs-Salih gecikmeyip halkının yardımıyla ve alkışlar arasında Kahire'ye girdi.

II. El-Melikül-Adil devlet işine bakmayan, zevk ve eğlence ile zaman geçiren bir hükümdardı. Bu kişi iki yıl ve birkaç ay saltanat sürdü.

Melik Salih Melik Adil'i kaleye hapsetmiş, orada H. 640 yılında ölümüne sebep olmuştur.

El-Meliküs-Salih Necmüddin Eyyub Han

Mısır'a sultan olur olmaz makamını güvence altına almakla meşgul oldu. Nasır Davud tutuklanmaktan korkup Kerek'e gitti. Bu cümleden olmak üzere M. 1240, H. 638 yılında kendi işi olan hıyanete yardım eden bütün halk aktörlerini cezalandırmaya başladı. Bu işe önayak olan ve karışan bütün beyleri ve kölemenleri tutuklattırdı. Eşrefiye Kölemenlerinden Esmer-Ay Bey (Arapça yazılmış kitaplarda Eybeyül-Esmer) bunların arasındaydı. Bunda hakkı vardı. Eski hükümdarına hıyanet edenlerin yenisine de hıyanet edecekleri muhtemeldi. Eğer bu adamlar yaptıkları işi El-Melikül-Adil fena ve El-Meliküs-Salih tahta layık, değerli bir adam olduğu için yapmışlarsa iyi niyetlerinin kurbanı olmuşlar, yok aksi ise bu yeni hükümdar akıllı davranmış, hainlere güzel bir ders vermiştir. Ancak Meliküs-Salih değerli bir kişiydi. Bu sebeple hakları var idiyse de hıyanetlerinin cezasını vermekte de onun hakkı vardı. Ancak bütün bu yapılanlar ahlak kurallarına uygun değildi. Ama işte bu, böyledir. Yalnız kurban gidene yazık olur. Bunların yerlerine yeni kölemenlerden hassa ordusu kuruldu. Aynı yılda Suriye'yi Irak'la değiştirdiği El-Melikül-Cevad'ı da tahtından yoksun bıraktı.

Kahire civarında Münil ve Ravza denilen adada «Kasreyn» arasında, su ölçeğinin yanında bir kale, Bahriye adıyla da bir kışla yaptırdı. Çünkü kölemenler çoğalmıştı, artık Kahire onlara dar geliyordu. Hem kölemenlerden bazısı halka tecavüz ediyor, bazen dükkan da yağmalıyorlardı. Kölemenleri bu kaleye yerleştirdi. Kendisi için de orasını mesken yaptı.

Bu kölemenler Kırım'dan Venedik gemileriyle getirilip Mısır'da satılan Kıpçak gençleriydi. Bu kalenin önüne içleri silah dolu savaş gemileri koydu. Böylece Avrupalılar'la savaşa hazır bir duruma geldi. İşte burada oturmalarından dolayı bu kölemenlere Deniz Kölemenleri (El-Memalikül-Bahriyye) denmiş olduğunu söyleyen tarihçiler pek çoksa da asıl sebebini bilmediklerinden yanılmışlardır.

Biz bu Kölemenler'e Deniz Kölemenleri denmesinin sebebini ileride açıklayacağız.

El-Melikül-Cevad yaptığı gasp olayından dolayı Mısır'a gidip yalnız din işleri ile uğraşma müsaadesini bile alamadı. Bunun üzerine Akka'ya gidip Avrupalılar'a sığındı. Alçak Avrupalılar ise Suriye'de her vesile ve her olay ile gösterdikleri alçaklıklarını, ahlaksızlarını bir daha yapıp bu hükümdarı parası için kabul ettiler. Paralarını elinden aldıktan sonra vücuduyla da bir ticaret daha yapıp kendisini Şam türesi İsmail'e sattılar. O da zavallıyı boğdurdu. Şimdiki Avrupalılar gibi bu Haçlılar'da da din, ahlak hep para ve çıkardan ibaretti. Bugünkü Avrupalılar bunu

maddi adamlar sıfatıyla yapıyorlar; fakat bu din uğrunda gelen sürüye böyle şeyler nasıl yakışırdı bilmem!...

Bu birleşmeden sonra Şam türesi ile Haçlılar Mısır'ı paylaşmak için de anlaştılar. Bu anlaşmaya Humus türesi El-Melikül-Mansur İbrahim ile Kerek türesi de katıldı. İnsan Salahüddin gibi bir hükümdarın soyundan böyle alçaklar nasıl geldiğine şaşar.

Bu türeler Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra bölüşülmesini kararlaştırdıkları gibi üstünkörü bir hesapla da Sayda, Şekif, Taberiye, Askalan ve Kudüs'ü Haçlılar'a terk ettiler. Haçlılar da bu işten o kadar sevindiler ki, adeta çıldırdılar. Bu yerleri hemen teslim alıp Taberiye ile Askalan'ın kalelerini yıktılar.

Bu müttefiklerle Mısır arasında uzun bir savaş başladı. Üstünlük iki taraftan hiçbirisine nasip olmuyordu. Ta ki Cengiz'in önünden kaçan Türkler'den Havarezmliler Yukarı Suriye'ye gelinceye kadar bu durum böyle devam etti. Haçlılar zamanı Avrupa tarihçileri bunlara «Corasmins» (Korasmen)'ler derler. Mısır Sultanı Havarezmliler ile birleşip (M. 1244, H. 642) bunları Avrupalılar'la beraber Suriye türelerinin üzerine yolladı.

Havarezmliler Suriye'yi baştan başa katedip Gazze önünde Haçlılar'la Müslüman düşmanlarının ortak ordusuna hücum ettiler. Mısır Sultanı da yetişip bu savaşa katıldı. Kanlı savaştan sonra Mısır Sultanı ve Havarezmliler Avrupalılar'la dostluklarını bozdular, bunları kılıç elde şehirden şehire, dağdan dağa kovaladılar. Gazze, Kudüs ve bütün sahil El-Meliküs-Salih'in eline geçti. Meliküs-Salih Mısır'a çok sayıda tutsak ve birçok kelle gönderdi.

Bu, Kudüs'ün Hıristiyanlar'dan son alınışı oldu. Bundan sonra bu son Dünya Savaşı'na kadar Kudüs Müslümanlar'ın elinde kalmıştır.

Melik Salih sonra Mısır'dan yeni yardımlar getirip Şam ve Humus'u da kuşattı. Bu savaşlar M. 1245, H. 643 yılından M. 1247, H. 645 yılına kadar devam etti. Şam alındı, fakat Humus alınamadı.

M. 1248, H. 646 yılında El-Meliküs-Salih Mısır'dan kendisi bizzat Humus'un üzerine gitti; fakat hastalanıp yolda durdu. Baldırında bir ur çıkmış, kurha (karha: Yara) haline gelmişti. Tarife göre bu ur kanser (sertan)'ın Türkçe'de «yenirce» denilen çeşidi olacaktır. Bu sırada Mısır'dan gelen haberler kendisini dönmeye mecbur etti.

El-Meliküs Salih çok acele Mısır'a döndü. Kendisini bir sedye ile taşıdılar. Mısır'a geldiği zaman Avrupalılar'ı Dimyat'ı ele geçirmiş buldu. Bu Avrupa'nın teşkil ettiği Sekizinci Haçlı Seferi idi. Avrupa'da basılmış olan tarih kitapları Yedinci Sefer derler. Bu Haçlı Seferi'ni M. 1245, H. 643 yılında Liyon Konsili (Meclis-i Ruhani) evvelki Haçlılar'ın öcünü almak için kurmuştu. Bunlar her türlü vasıtaya sahiptiler. Sayıları 50 bin savaşçı olup erzakları, cepaneleri pek boldu. Donanmaları 120 büyük, bin 500 küçük gemiden oluşmuştu. Şövalyeler tecrübeli, seçme savaşçılar idi. Zafere, Türk ve Müslüman kanına susamış bütün Avrupa gençliği bu orduda toplanmıştı. Tutuculukla alevlenmiş, eski seferlerde uğradıkları bozgunların utancı ile gayretlenmişlerdi. Başlarında Fransa'nın genç kralı tutuculukta birinci olan ve kendisine «Sen Lui» (Aziz, Kutsal Lui) denilen meşhur IX. Louis (St. Louis IX.) bulunuyordu. Bu

Haçlılar'ın güttüğü gayret kendi deyimlerince Kutsal Yerleri (Arz-ı Mukaddes, Yahudilere göre Arz-ı Mevud) Müslümanlardan temizlemekti. İşte bu Fransızlar'ın koca yobazının içinde de böyle bir ateş yanardı.

Lui bir aralık hasta olmuş dili tutulmuştu. O zaman iyi olursa Kudüs'ü Müslümanlar'ın elinden kurtaracağını adamıştı. Bu cahil Fransa Kralı iyi olmuş, Sekizinci Haçlılar'ın başına geçmişti. Demek ki hastalığı şifa bulur çeşitten hafif bir felç imiş. Bu iyileşme olayını bu adağından dolayı sanıp yola koyulmuştu. Lui'nin yanında karısı Margaret, üç kardeşi ve Tuluz'lu Alfons (Alphonse de Toulouse), Artuva'lı Alber (Albert d'Artois), Anju'lu Şarl (Charles d'Anjou), birçok prens ve ileri gelen kişiler vardı. Bir de meşhur Jovanvil (Joinville) bulunuyordu. Bunlar önceleri Kıbrıs'a inmişler, oradan Dimyat'a gelmişlerdi.

Dimyat'ın savunması için hiç bir şey esirgenmemişti. Silah, cepane ve savaş makinaları, çok sayıda bulunuyordu. kısacası orada her şey vardı. Fakat bunlar bir faydı vermedi. Emir Fahrüddin kuvvetli bir orduyla bunların karaya inmelerine engel olmaya çalışmış, ancak başaramamıştı. Çünkü en savaşçı Arap kabilesi olan beni Kenane kabilesi surları savunmakla görevlendirilmiş, fakat bu işi beceremeyişti. Sonunda Beni Kenane kabilesi kaçıp çöle savuşmuştu. Arkasından, artık öğrendikleri, bildikleri katliam korkusundan halk da kaçmıştı. Bu suretle M. 2 Haziran 1247, H. 22 Safer 645 yılında Haçlılar savaş yapmadan Dimyat'a girmişlerdi. Bu felaket Araplar'ın yüzünden olmuştur.

Böylece bütün o cepaneleri, silahları, ayrıca hazineleri ele geçirmişlerdir.

Gazabından çıldıran El-Meliküs-Salih sonuncu askerine kadar Beni Kenaneler'i astırdı ve 24 Safer günü Mansure'de mevzilendi.

Sağlığı günden güne bozuluyor, durumu ağırlaşıyordu. Nihayet Kasım 1246, (H. 14, Şaban 645) tarihinde 40 yaşında iken öldü.

Bu kişi ciddi, sert, heybetli, yüksek zekalı, yardımsever, eli, dili temiz, doğru bir hükümdardı. Az söylerdi. Herkes karşısında titrerdi.

Melik Salih de büyük hükümdarlardandır. Mısır'da epeyce bayındırlık işleri yapmıştır. 8 yıl saltanat sürmüştür.

El-Meliküs Salih ölürken yerine varis atamadı. Tek oğlu Turanşah'ı Mısır'a gelirken Suriye'de Hısn-ı Keyfa'da bırakmıştı. Karısı «Ümm-i Halil Şeceretül-Dürr» isyan çıkmasından, Haçlılar'ın duymasından ve ordu üzerinde kötü etki uyandırmasından korkarak kocasının öldüğünü yalnız başkomutan Emir Fahrüddin ve Başağa (Baş enük) Cemalüddin Muhsin'e söyledi. Onlarda Salih'in oğlunun tahttan yoksun edilmemesi için anlaşarak Meliküs Salih'in ölümünü herkesten gizlediler. Meliküs Salih'in cenazesi de Münil (Müneyl) sarayına götürüldü.

Şeceretül-Dürr bir kurultay topladı, beyleri bir araya getirdi. Onlara, «Sultan kendisine ve kendisinden sonra oğlu Turanşah'a bağlılık andı içmenizi emrediyor. Atabey vazifesini de türe Fahrüddin'e veriyor» dedi. Burada sözü edilen görev vasi, başkomutan ve başvezirliktir. Beyler ve Kahire Valisi, bütün ordu ve bütün devlet adamları tarafından tereddütsüz and içildi.

Emirler, yazışmalar Meliküs Salih adına ve onun imzasıyla yapılıyordu. Bir söylentiye göre Karinler'den Süheyl adında bir köle bu imzayı çok güzel taklit ettiğinden hükümdarı sağ sanıyordu.

Asker beylerinden Ak-Tay adında biri tarafından El-Melikül Muazzam Turanşah «Hısn-ı Keyfa»dan acele Mısır'a çağrıldı. Şeceretüd-Dürr bu sırada hutbelerde Meliküs Salih'l beraber Turanşah'ın adını birlikte okuttu. Turanşah'ın adını paralara da bastırdı. Bu davet haberi ortalığa yayılınca halk hükümdarın hayatından şüphe etmeye başladı.

Bu işler sırasında Haçlılar da bir casus vasıtasıyla hükümdarın öldüğünü haber alıp Mansure (Mansura, Avrupalılar'a göre Massoure)'ye doğru ilerlemeye başladılar. Yolda ve Ramazan ayında bir savaş oldu. Türkler büyük kayıplar verdiler. Şarmessa'da biraz durduktan sonra Haçlılar yola devam ettiler. Sonunda 8 Şubat 1250 (H. 5 Zilkade 647) tarihinde bir salı günü Mısır ordusunu Mansure'de seher vakti ansızın bastırdılar. İlk hamlede büyük bir katliam yaptılar. O sırada hamamda bulunan başkomutan Fahrüddin bin Şehül Şuyuh çırçıplak koştu, ileriye atıldıysa da şehit düştü. Türk ordusu başsız kalmıştı. Artık Hıristiyanlar büyük bir zafer kazanmak üzereydiler. Münil'de oturmakta olan ve pek savaşçı asker olan deniz kölemenleri içlerinden Baybars'ı başbuğ seçip yola koyulmuşlardı. İşte tam bu sırada yetiştiler. Arslanlar gibi saldırıp Haçlılar'ı bozguna uğrattılar. Bu zafer Mısır'ı sevince boğdu. Şenlikler yapıldı. Ancak kazanılan zafer Haçlılar'ı tamamen bitiremedi; fakat durdurmuştu. Artık iki ordu karşı karşıya bekliyor, birbirine hücuma cesaret edemiyordu. Bu sırada da Melikül-Muazzam Suriye'den yetişti. Varlığı ordunun cesaret ve gayretini artırdı. Genel bir saldırı yaptılar. Hücum hem Nil kenarlarında, hem Nil üzerindeydi. Mısır donanması Haçlı Donanmasından 32, bazı tarihçilere göre 52 gemi zaptetti.

Bunun üzerine Haçlılar'ı korku kapladı. Kudüs'le Filistin'in bir kısmının kendilerine verilmesi şartıyla çekilmeyi, Dimyat'ı boşaltmayı teklif ettiler. Türkler bunu kabul etmediler. Bu aralık Hıristiyan ordusunun yiyeceği de bitti. Turanşah bir çevirme hareketiyle bunların arkasını da kesti. Dimyat'tan artık birşey alamıyorlardı, çünkü bağlantı yolları kesilmişti. M. 1250, H. 2 Muharrem 648 tarihinde çekilmeye karar verdiler.

Fakat Türkler peşlerini bırakmayıp kovaladılar. Ertesi gün sabah Faraskür'de yetiştiler. Müthiş bir savaş başladı. İki taraf da son gayretini gösteriyordu. Arap tarihçiler o günü 30 bin Fransız'ın kesilip boğulduğunu söylüyorlar. Fransa Kralı bütün prensleri ve belli başlı şövalyeleriyle «Minetül Ebu Abdullah'a kaçtılarsa da orada hepsi birden enük El-Muhsin'in eline esir düştüler. Tarihçiler esirlerin miktarını 80 kişi diyorlar. Kral'ın ailesinden çoğu savaşta vuruldu.

Zavallı yobaz, sersem, cahil kral, kendisine teslimden başka bir çare kalmadığı bir anda bile yine Kudüs'ü sayıklamış, bana Kudüs'ü verin, size Dimyat'ı vereyim demişti. Ancak Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da olmuştu. Fakat olup bitenlerden hâlâ haberi yoktu. Fransız Kralı Mansure'de İbn Lokman'ın evinde hapsedildi. Bu ev halen mevcuddur.

Bu kesin zaferden sonra Meliküs Salih'in ölümü ve yerine Turanşah'ın hükümdar olduğu ilan edildi.

El-Melikül-Muazzam Gıyasüddin Turanşah Han

Bu genç Hükümdar M. 1250, H. 4 Muharrem 647 yılında yetişip katıldığı savaşla kazandığı büyük bir zafer sevinciyle babasının tahtına geçti. Savaş meydanında büyük bir şenlik yapıldı.

Tahta geçer geçmez Dimyat felaketine sebep olanlara karşı acemilik, tedbirsizlik ederek gösterdiği şiddet yüzünden beylerin, askerin hoşnutsuzluğunu kazandı. Yaptığı şiddet pek fazlaydı. Aleyhine kin ve galeyan doğmasına sebep oldu. Şiddeti o derece ileri götürmüştü ki, tam 40 bey idam etmişti. Birçoğunu da görevlerinden almıştı. Yalnız Irak'tan getirdiği nedimlerine, iltifat gösteriyor ve onlara güveniyordu.

Turanşah zaferden sonra Fareskür'de Nil kenarına bir ahşap köşk yaptırıp orada gece gündüz işrete, sefahate daldı; devleti ve Haçlılar'ı unuttu. Şam'dan getirdiği güzel gençlerden hiç ayrılmaz oldu. köleleri olan Deniz Kölemenleri'ne «memluk» dendiğinden uşak zannetmeli, onlar o zamana göre hükümdarın nökerleriydiler. Fakat subay asker olup savaşçı ve kahraman insanlardı. Bu kölemenler kendisine nasihat ettiklerinden onlara da düşman oldu.

Turanşah sefahatı, gururu ile artık herkesi rahatsız etmeye başladı. Sefahat yüzünden para ihtiyacı artmış olduğundan birgün Şeceretüd-Dürr'den babasının malını da zorla almak istedi. Annesi de malı kutsal savaş için harcadığı cevabını verdi. Turanşah bu cevaba hiddet edip insanın anasına veya analığına göndermeyeceği haberleri gönderdi. Asabi kadın bu sözlü saldırıya dayanamayıp Kölemenleri Turanşah'ın aleyhine kışkırttı. Bunda Şeceretüd-Dürr'ün hakkı vardı. Oğluna bu kadar iyilik, hizmet etmişti. Kendisini Şam'dan getirtip tahta geçirmişti. Sonra da Turanşah devlet işini bırakmış eğlenceye dalmıştı. Bunun sonu devlet için çok kötüydü.

Kölemenler 4 Mayıs 1250 (H. 30 Muharrem 648) tarihinde meşhur Ak-tay komutasında ayaklandılar. Turanşah Ak-tay'a İskenderiye muhafızlığını verdiyse de Ak-tay kabul etmedi. Turanşah'ın rüşveti de fayda sağlamadı.

Turanşah'a, bir gün yemekten sonra Baybars yanına girip, bir kılıç çaldı. Turanşah eliyle yüzünü kapatmış olduğundan parmakları doğrandı. Kanı gören kölemen kılıcı atıp savuştu, gitti. Turanşah korkup köşkün kulesine sığındı. Köşkün etrafını sarmış olan kölemenler kuleyi ateşe verdiler. Yalvardı. Yalvarmasına bakmadılar. Ateşler kendisine gelince Nil'e atıldı. Her taraftan üzerine ok yağdırıldı. Birçok yerinden yaralandı. Kölemenler yetişip suyun içinde yatağanlar ve hançerlerle işini bitirdiler.

Süvari Kölemenler komutanı türe Hüsameddin Haçlılar'la parlak bir barış yapıp Fransız Kralı'nı 10 milyon dinara kendilerine verdi. Kudüs'ü almaya gelen yobaz Kral neyse kellesini kurtararak Akka yoluyla memleketine döndü, gitti. Bu zafer Mısır'ı büyük bir sevinçe boğdu. Halkın genel şenlikler yapmasına sebep oldu.Turanşah henüz pek gençken kendi hassa askerleri elinde helak olmuştur. Aynı zamanda kendisiyle Mısır'da Eyyublular sülale ve saltanatı da bitmiştir.

Bir ay, bazılarına göre 70 gün hükümdarlık etmiştir.

EYYUBİLER ZAMANINDA MISIR

Eyyubiler sülalesi ve devleti M. 1174, H. 570 tarihinde başlamış, M. 1250, H. 648 yılında batmıştır. Bu sülalenin ömrü 76 yıldır. Bunlardan 7 hükümdar gelmiştir.

Tarihte birçok sülale gibi bu da kan içinde sürüklenip yokluğa gitmiştir. Avrupa vahşilerine, katliamcılarına karşı yaptıkları cihatla adları kendilerinden önceki sülale ve sonrakiler gibi Doğu'nun minnettarlığına, saygısına layık olmuştur. Zamanları Türklerin kahramanlıkları devrelerindendir.

Bu sülale ve devlet çöktükten sonra bu aileden belli başlı kimse kalmamıştır. Bunlardan bir tanesi 8 yaşında bir çocuk, bir süre sonra Türkmenlerin bir kısmı tarafından Mısır'da tahta geçirilmiş, Sultan Muazüddin Aybek'e ortak edilmiştir. Bunun adı El-Melikül-Eşref Musa Muzafferüddin'dir. Çökme zamanında Şam'da, Humus'da, Halep'de Miyafarıkin'de bunlardan sultanlar vardı. Bu tarihten itibaren 10 yıl geçmeden hepsi sönmüşlerdir.

Yalnız Hama Hanı kalmıştır. Bu hanlık Eyyubiler'in çökmesinden sonra bir yüzyıl daha devam etmiştir. Hama Hanlığı kuvvet bakımından önemsizdir, fakat diğer bir yönden pek şereflidir. O da meşhur bilgin Ebul-Fida'nın bu aileden olmasıdır (Marsel, sayfa 160).

Bu bilgin hakan Sultan Ebul-Fida M. 1318, H. 718 yılından M. 1331, H. 732 yılına kadar saltanat sürmüş, çok ünlü coğrafya ile tarih kitapları yazmıştır. Halen adı doğuda, Avrupa'da tanınır ve eserleri okununca kendisine karşı saygı duyulur. Bazıları bu yüce bilginin adını «Fida», bazıları «Feda» diye okurlar.

İşte koca Ebul-Fida da Türk'tür.

Kısacası bu sülale kahramanlıkla meşhur Salahüddin'le iftihar edeceği gibi Ebul-Fida gibi bir bilginle de istediği kadar övünsün, hakkıdır. Bu sülale Mısır'dan aleviliği kaldırıp yerine şafiiliği koymuştur.

Bu sülale Türkleri zamanında Mısır tarım, bayındırlık ve bilim alanlarında gelişmiştir. Bunlar Mısır'da birçok bina ve bilim müesseleri yapmışlardır. Bilime ve bilgine saygı gösterip bunları himaye etmişlerdir. Zulümleri kaldırmışlar vergileri azaltmışlardır. Haçlılar bunlardan ve bunlardan sonra da Türkler'den bu savaşlarında ve temaslarında bilimsel birçok konularla birlikte askerlik, silah ve savaş tekniği öğrenmişlerdir.

Zamanları Suriye ve Irak Eyyubileri ile aile kavgası içinde geçtiği gibi en büyük işleri de Haçlılar'la uğraşma olmuştur. Zamanlarında Haçlılar birkaç defa Mısır'ı istila etmişlerdir. Avrupa yobazlarını sürekli olarak tepelemişler, Mısır'dan, Suriye'den çıkarmışlardır. Bu suretle Asya, Avrupa İslam-Hıristiyan savaşında Doğu'ya büyük hizmetler yapmışlardı.

İşte bu olaylar arasındadır ki Haçlılar'ın Türkler'e ve Müslümanlar'a ne zulümler, ne toplu cinayetler ne vahşilikler yaptıkları iyice görülür, bunları okudukça insanın tüyleri ürperir. Bu örnekler dururken Avrupalılar'ın Doğu'ya zalim, vahşi yobaz demeye hakları ve yüzleri yoktur.

Eyyubiler bir cihat devleti olmuştur; Haçlılar onları böyle olmaya zorlamışlardır. Bunlar büyük hükümdarlar yetiştirmiştir. Avrupalılar'ın Haçlılar adı altında ve din bornozuna bürünmüş olan Doğu istilalarını kendilerinden evvelki Atabeyler, kendileri ve kendilerinden sonraki Kölemenler'le beraber yaptıkları savaşla ta zamanımıza kadar, yani 6 yüzyıl ertelemişlerdir. Doğu kavmini bugüne kadar Avrupa esirliğinden kurtarmışlardır. Bu Ehl-i Salih şeklindeki Avrupa istilası maalesef bugün uygarlık vermek maskesiyle yeniden ortaya çıkmıştır.

Eyyubiler o zaman Avrupa vahşilerine insanlık ve ahlak dersleri vermişlerdir.

Eğer Selçuklular, Atabeyler ve Kölemenlerle beraber Eyyubiler olmasalardı, daha doğrusu genel deyimiyle Türkler olmasaydı bugün İslamın, Arap'ın kavminin ve dilinin, Kabe'nin, Paygamber'in mezarının yerinde yeller eserdi.

Bu aile genellikle «sultan» unvanını taşımıştır. Bunlarda «han» unvanına hiç tesadüf edilmez. Bu da belki o zamanda bu olayları tesbit eden eserlerin tamamına yakının Arapça yazılmış olmasındandır. Bunlar belki de «han» unvanını özellikle kullanmamışlardır! Eyyubiler bütün Türkler'den çok araplaşan Türkler'dir. Adlarında orijinal Türk adları azalmış ve yerine Arap adaları konmuştur. Gerçi bu adlarda Zeyd, Amr, Kays gibi orijinal ve eski Arap adları yoksa da İslam'dan sonra Arap adlarını bol bol kullanmışlardır. Bunlardan sonraki Mısır Türk sülaleleri olan Kölemenleri de aynı halde görecek ve onlardaki Türk adları bunlardakinden pek fazladır.

Eyyubiler'in Suriye ve Irak'ta egemenlik süren kısımları hakkında Mısır bahsine ait olmadığı halde burada bir miktar bilgi vererek Türk tarihinin bu kısmını eksik bırakmayacağız.

Salahüddin'den sonra Eyyubiler Devleti'nin 10 müstakil devlete ayrıldığını söylemiştik. Bunlardan birincisi olan Mısır Eyyubileri'nden diğerlerine geçiyoruz.

ŞAM EYYUBİLERİ

Es-Sultanül-Melikül-Muazzam Şerefüddin İsa Han

Melik Adil'den sonra oğullarından bu kişi Şam'da bağımsızlığını ilan etti (H. 615). 5 yıl rahat zaman geçirdiyse de Mısır Eyyubileri ile savaşmaya mecbur oldu. Bundan bir yıl sonra da yani 624'de öldü.

Yerine oğlu Nasır Salahüddin Davud geçti.

Sultan Nasır Salahüddin Davud Han

H. 626'da Mısır Hükümdarı olan amcası II. Adil Seyfüddin gelip Şam'ı elinden aldı. Kendisini büsbütün atmayıp Şubek (Şevbek) ile Kerek ve diğer bir iki şehri Davud'a bıraktı ve kızını da verdi. Fakat Davud rahat durmadığından kızı ile boşandı. Abbasiler'in Halifesi Mustasım Davud'dan hediyeler, ricanameler aldı. Bunun üzerine ikisini barıştırıp kızı tekrar verdirdi. II. Adil Şam'ı da verecekti, fakat bu sırada öldü.

Adil'in yerine geçen Salih, Davud'u herşeyden yoksun bıraktı. Davud Mustasım'a gayet kıymetli bir elmas vermişti. Fakir düşünce istedi. Mustasım elması vermedikten başka her tarafa Davud'un kabul edilmemesi hakkında emirler gönderdi. Davud sürünerek öldü. Koca Arap Halifeler!...

Nasır Davud'un yerine Sultan Melik Adil'in oğlu Cezire Hükümdarı Melik Eşref Musa geçti (H. 626). Harran, Ruha ile bazı yerleri Melik Kabil'e verdi. Şam kendisinde kaldı.

Sultan Melik Eşref Musa Han

Bu sırada Azerbaycan'da Atabey Özbek'in boşadığı Arslan oğlu Tuğrul'un kızı bulunuyordu. Sultan Celalüddin Havarezmşah bu kadınla evlenip ona malikaneler vermişti. Kadın Celalüddin'den çok rahatsız olmuştu. Celalüddin'in veziri Şerefül-Mülk bu kadınla uğraşmaya başlamıştı. Maksadı birçok zamandan beri birikmiş olan Atabeyler hazinesini yağmalamaktı. Kadın «Tala» kalesine kaçmaya mecbur olmuştu. Tam bu sırada Melik Eşref'in veziri Ali de Ahlat'a gelmişti. Ali ilerledi, Şerefül-Mülk Tebriz'e kaçtı. Vezir Ali, Tala'ya kadar ilerleyip kadını kurtardı. Yanına alıp götürdü. Selçuklular'dan Alaüddin Keykubad evvelce de bu olayını açıkladığımız Şerefül-Mülk'e Eyubiler'e karşı itifak teklif etti. İttifak yapıldıysa da fiili bir sonuç ortaya çıkmadı. Bunun üzerine Vezir Ali tekrar Şerefül-Mülk üzerine yürüdü ve onu mağlup etti. Ali Huy ve Nahcıvan'ı alıp «yizge» (keşif kolları)'lerini Tebriz'e kadar ilerletti. Şerefül-mülk kışı Tebriz'de geçirdi ve ilkbaharda Veziri Ali'yi o zaman «Nevşehir» denilen «Nişabur» da fena halde bozguna uğrattı. Bu savaşta Melik Adil'in oğlu Tacül-Mülk bir ok ile öldü. Bu zaferle Şerefül-Mülk bütün Azerbaycan'ı tekrar alıp Huy, Mürted ve Nahcıvan'ı yıktı, halkını kılıçtan geçidi. Bu sırada Celalüddin Havarezmşah Azerbaycan'a gelmişti. Halası Şah Hatun ile Sinckan Han kendisinden önce gelmişlerdi. Sinckan Han Celalüddin hükümetinin cinayet mahkemesi reisiydi. Bu mahkemeye Türkler «Yuluk», Araplar «Divan-ı Mezalim» derlerdi.

Konya Hükümdarı Sultan Alaüddin Han Sultan Celalüddin Han'a bir elçi gönderdi. Moğollar'a karşı kazandığı zaferi kutluyor, artık sıranın Eyyubiler'e geldiğini bildiriyor ve bunların aleyhine ittifak istiyordu. Azerbaycan'a gelen Celalüddin Ahlat üzerine yürüdü. Melik Eşref Hacib Ali'yi azledip yerine İzzüddin Aybeğ'i atadı. Aybeğ'den Celalüddin'e bir elçi geldi ve bir mektup getirdi. Aybeğ mektubunda, «Bu işler Hacib Ali'nindir. Müsaadesiz kendi başına yapmıştır» demiş ve Sultan Cela-

lüddin Handan ise şu cevabı almıştır: «Eğer affolunmak isterseniz Hacib Ali'yi teslim ediniz.» Bunun üzerine Aybeğ Ali'yi idam etmişse de Celalüddin'i durduramamıştır. Celalüddin hemen gelip yedi-sekiz askerin kullandığı 10 mancınıkla Ahlat'ı kuşatmıştır. Erzurum Hükümdarı Rüknüddin Cihanşah da korkusundan Celalüddin Han'a sığındı. Bizzat ordugaha geldiği gibi kuşatma aletleri de gönderdi.

Gönderdiği mancınıklardan biri pek büyüktü. Buna «Kara Buğra» adı verildi. Bu sırada Cengiz soyunun eline düşüp Cuci Han'ın karısı olan kız kardeşi «Han Sultan»dan Celalüddin'e bir mektup geldi. Han Sultan kardeşine Moğollar'la uyuşmayı teklif ediyordu. Celalüddin bu işle meşgul olabilecek bir zaman bulabilecek durumda değildi. Yine bu kuşatma sırasında Celalüddin Han babası adına İsfahan'da bir medrese yapmayı tasavvur edip babasının kemiklerini geçici olarak Ardahan'a getirtmişse de Moğollar Ardahan'ı ele geçirip Sultan Muhammed Havarezmşah'ın kemiklerini yakmışlardır.

Sultan Alaüddin Keykubad Celalüddin ile ittifak edemeyince Sultan Melik Eşref'e müracaat edip memleketlerini beraberce Moğollardan kurtarmak konusunda anlaşma teklif etti. Melik Eşref bu teklifi memnuniyetle kabul etti.

Bu sırada Sultan Celalüddin Ahlat'ı da ele geçirdi. Ahlat viraneye döndü.

Erzurum Hükümdarı Selçuklular'la Eyyubiler'in Celalüddin aleyhine ittifak ettiklerini Celalüddin'e haber verdi. Celalüddin beylerine orduya kırmızı ok dağıtmalarını emretti. Türkler'de kırmızı ok dağıtmak savaşa hazırlık işaretiydi. Harput üzerine yürüdü. Maksadı iki düşman ordusunu birleşmekten ve herbirini ayrı ayrı teplemekten ibaretti. Harput'ta hastalanarak zaman kaybettiğinden Eyyubiler ve Selçuklular orduları birleşip kendisini Yasciman (Yassıçimen)'da karşıladılar. Önce müttefikler, sonunda Celalüddin'in ordusu bozguna uğradı.

Erzurum Hükümdarı Celalüddin Han ile beraberdi. Beylerden Uluğ Bey'le beraber yakalandı. Zincirle bir katır üstüne bağlanıp rezil edildikten sonra ikisi de idam edildi.

Sultan Melik Eşref bu zafer üzerine Sultan Alaüddin Keykubad ile vedalaşıp ordusuyla Ahlat'a gitti. Celalüddin Azerbaycan'da «Mokan» (Mugan)'a kaçtı. Melik Eşref Han Ahlat'tan Celalüddin veziri Şerefül-Mülk'e mektup yazıp İslam Dünyası'nın Tatarlar'a karşı ilk kalesinin Celalüddin olduğunu, babasının ölümünün İslam Dünyası için ne büyük bir kayıp olduğunu, birleşip geçmişi unutmak gereğini bildirdi. Bu suretle Melik Eşref iki taraf arasında barış yapmak istedi; fakat savaşta kahraman olan Celalüddin siyasette pek güçsüzdü. Eyyubiler ile uyuşması kendisinin de çıkarlarına uygun düşecekken bunu kabul etmemek hatasını işledi.

H. 627'de Celalüddin Han Mokan'da Tatarlar'a mağlup olup Sultan Melik Eşref'ten yardım istemişse de Melik Eşref ordu göndermemiştir. Celalüddin ümitsiz kalınca Selçuklular'a ait olan Erzincan, Harput ve Malatya civarına akıncılar göndererek o kadar çapul yapmıştır ki yirmi koyun bir dinara satılmıştır.

H. 635'de Melik Eşref Han öldü. Yerine kardeşi Melik Salih İsmail geçti.

Melik Eşref Han yiğitlik ve cömertlik ile meşhur bir handır. Şam'da birçok hayrat yapmış ve eserler bırakmıştır.

Sultan Melik Salih İsmail Han:

Melik Salih tahta geçtikten dört ay sonra amcası Melik Kamil gelip Şam'ı aldı. Melik Salih Baalbek'e gitti. Orada Humus Hükümdarı Şirkuh ile birleşip Şam'ı tekrar aldı. H. 648'de Şam'da öldü. Yerine Melik Nasır Salahüddin geçti.

Sultan Melik Nasır Salahüddin Han:

Bu kişi H. 658'de bu hükümeti Cengizliler'e teslime mecbur oldu. Bu suretle de Şam Eyyubileri bitti.

HALEP EYYUBİLERİ

Salahüddin Eyyubi Halep'i ele geçirince oğlu Ez-Zahir Gıyasüddin Gazi'yi oraya vali olarak atamıştı. Henüz çocuk olan bu kişi daha sonra Halep'te bağımsızlığını elde etti. Yerine oğlu El-Aziz Gıyasüddin Muhammed geçti.

Sultan El-Aziz Gıyasüddin Muhammed Han:

Muhammed henüz iki yaşındaydı. beylerden Şahabüddin Tuğrul vasilik edip memleketi bayındır hale getirerek korudu. Tuğrul H. 631'de, Muhammed de üç yıl sonra öldü. Yerine oğlu En-Nasır Salahüddin Yusuf geçti.

Sultan En-Nasır Salahüddin Yusuf Han:

Yusuf yedi yaşında hükümdar olmuştu. Kendisine bir atabey vasi atandı ise de babasının anası hükümeti avucu içine aldı. Zamanında Havarezmliler Halep civarına akın ettiler. Humuslular ve Mısırlılar'la savaşlar yapıldı. Sonunda bu hükümet de Kulahı (Hulagu)'ya teslim oldu.

HAMA EYYUBİLERİ

Sultan Melik Muzaffer Takiyüddin Ömer Han:

Salahüddin Eyyubi H. 574'de Melik Muzaffer Takiyüddin Ömer'i Hama'ya vali olarak atamıştı. Bu kişi Salahüddin'in ordusunda büyük kahramanlıklar göstermiş olduğundan Salahüddin kendisine Meyafarıkin'le beraber birtakım kaleler ve bağımsızlık da vermişti.

H. 587'de öldü. Yerine Salahüddin tarafından oğlu Melik Mansur Muhamed atandı.

Sultan Melik Mansur Muhammed Han:

Bu kişi Haçlılar'a karşı olan savaşlarda yararlıklar gösterdi. H. 617'de öldü. Yerine küçük oğlu Melik Nasır Kılıç Arslan geçti.

Melik Mansur Muhammed bilgin ve şair bir kişiydi. Etrafına yüz kadar bilgin toplamıştı. Bunlarla sohbet eder, tartışırdı. «Muzmar» (Mızmar) adlı tarihî bir eserle «Tabaküt-ı Sual» adında başka bir eser yazmıştır.

Sultan Melik Nasır Kılıç Arslan Han:

Bu kişi 9 yıl saltanat sürdü. Ağabeyi II. Takiyüddin Mısır ve Humus hükümdarlarının yardımlarıyla gelip Hama'yı elinden aldı. H. 641'de öldü. Yerine oğlu Muhammed «II. Mansur» adıyla geçti.

Sultan II. Mansur Muhammed Han:

II. Mansur Muhammed zamanında Moğollar buraları istila etmişlerdir. Muhammed Mısır'a kaçmışsa da daha sonra fırsat çıkınca Hama'yı tekrar elde etmiştir. H. 673'de ölmüştür. Yerine «III. Muzaffer» adıyla oğlu Mahmud geçmiştir.

Sultan III. Muzaffer Mahmud Han:

Bu kişi Şam'a gidip Mısır Hükümdarı Kalavun ile görüşmüş ve Haçlılar'la yapılan savaşta onunla beraber bulunmuştur. H. 698'de ölmüş ve ölünce Hama bir müddet fetret için kalmışsa da nihayet amcasının oğlu İsmail Ebul-Fida yerine geçmiştir.

Sultan El-Müeyed İmadüddin İsmail Ebul-Fida Han:

Ebul-Fida Haçlılar'a karşı savaşmıştır. 30 yıl saltanat sürüp H. 732'de 60 yaşında ölmüştür. Yerine oğlu El-Efdal geçmiştir.

Hükümdar Ebul-Fida dünya tarafından tanınmış bir tarihçidir. Yazdığı tarih kitabı pek meşhur ve değerlidir. Bütün Avrupa dillerine tercüme edilmiştir. Tıp ve felsefe bilimlerinde de çok geniş bilgi sahibiyidi. Bütün bu bilimlere dair birçok eser yazmıştır. Aynı zamanda şairdi.

HUMUS EYYUBİLERİ

Atabey hükümdarlarından Nurüddin H. 545'de Humus'a beylerinden Şirkuh'u vali olarak atamıştı. Şirkuh Şadi-oğlu Eyyub'un küçük kardeşi ve Salahüddin Eyyubi'nin amcasıdır. Ölünce yerine bir-iki vali daha atandıktan sonra Salahadüddin H. 547'de Şirkuh'un oğlu Melik Nasır Nasirüddin Muhammed'i vali atadı. Bunun da H. 581'de ansızın ölmesi üzerine yerine oğlu El-Mücahid II. Şirkuh geçti. Henüz 12 yaşındaydı.

Büyüyünce Mısır Eyyubileri ile mücadeleye girişip bağımsızlığını kazandı.

H. 637'de öldü. 56 yıl saltanat sürdü. Yerine oğlu El-Mansur İbrahim geçti. Sultan İbrahim'in zamanında Cengiz Han'ın elinden kaçan Havarezmliler Suriye'yi istilaya başladılar. Sultan İbrahim Humus'u bunlara karşı savunmasını bildi. H. 644 'de öldü. Yerine oğlu Eşref Muzafferüddin Musa geçti. Musa önce Kulahu Han'a, sonra Mısırlılar'a itaat etti. H. 661'de öldü. Mülkü Mısır Eyyubileri'nin eline geçti.

BAALBEK EYYUBİLERİ

İmadüddin Atabey Zengi Han, beylerinden Necmüddin Eyyubi Baalbek'e vali atanmıştı (H. 533). Necmüddin öldüğü zaman yerine Melik Muazzam Turahşah geçti ve bu suretle Baalbek Eyyubileri saltanatı kurulmuş oldu.

Turanşah'ın yerine kardeşinin oğlu Melik Mansur, İzzüddin, onun yerine oğlu Melik Emced Mecdüddin Behram, onun da yerine kardeşi Melik Salih geçti.

H. 644'de bu saltanat da Mısır Eyyubileri eline geçip sona erdi.

KEREK EYYUBİLERİ

Bu saltanatı Eyyubiler'den Melik Adil Seyfüddin Ebubekir kurmuştur. Bu saltanat H. 584-661 yılları arasında devam edip Mısır Eyyubileri'nin eline geçmiştir.

HISN-I KEYFA EYYUBİLERİ

Bu devleti H. 629'de Mısır Eyyubileri'nden Kamil Muhammed bin Adil'in oğlu Melik Salih Necmüddin kurmuştur. Bu saltanat H. 629-765 arasında sürmüş, daha sonra Sultan Uzun Hasan'ın eline geçmiştir.

CEZİRE EYYUBİLERİ

Bu devleti H. 582'de Mısır Eyyubileri'nden Adil Seyfüddin Ebubekir Ahmed'in oğlu Evhad Necmüddin kurmuştur. Evhad Artıklılar elinden Meyyafarıkin, Ahlat ve Malazgirt'i alıp saltanatına ilave etmiştir.

H. 607'de öldü. Yerine kardeşi Melik Eşref geçti. Necmüddin iyi bir hükümdardı.

Melik Eşref Habur ve Nusaybin taraflarında vali olduğundan buralar da bu mülke eklenip Cezire saltanatı büyüdü. H. 607'de Cengizliler'in elinden kaçıp gelen Celalüddin Havarezmşah Ahlat'ı kuşattı ve zabtetti. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi Melik Eşref Selçuklular'la birleşip Celalüddin'i bozguna uğrattı. ve Ahlat'ı tekrara aldı.

H. 642'de öldü. Yerine oğlu Melik Kamil Nasirüddin Muhammed geçti. Nasirüddin Muhammed Kulanı'ya itaat etmediğinden yapılan savaşta ellerine düştü ve kendisi de, devleti de bitti.

YEMEN EYYUBİLERİ

Salahüddin Eyubi Mısır'da efendisi Nuruddin Atabey'e isyan edeceği zaman Nüruddin'in kendi üzerine yürümesi ihtimaline karşı kaçıp sığınabilmesi için kardeşi Turanşah'ı Yemen'i ele geçirmeye göndermişti. Turanşah Yemen'de «Beni Mehdi» meliklerinden Abdülnebi'yi bozup başkenti olan Zübeyd şehrini aldı. Olaylar böyle bir sığınağa gerek bırakmamışsa da bu suretle Yemen'de bir Eyyubi Devleti kurulmuş oldu.

Turanşah Beni Mehdi'lerin hazine ve mezarlarını yağmalayıp bunları memleketin bayındırlığına sarfetti. Bir süre sonra Aden'i ele geçirdi. Turanşah H. 579'dan 581 yılına kadar iki yıl orada kaldı ise de sıcağa dayanamayıp kalelere asker koyarak döndü.

H. 577'de öldü. Yerine kardeşi Melik Aziz Seyfül-İslam Tuğ-tiğin Yemen'e vali olarak atandı. Tuğ-tiğin Yemen'in bozuk olan asayişini düzeltti. H. 593'de öldü. Yerine oğlu Melik Aziz İsmail geçti.

İsmail babasının hazinelerine ve Yemen'in uzaklığına güvenerek isyan etti ve «Beni Ümeyye» soyundan olduğunu iddia ederek adına bu yolda hutbe okuttu. Kendisine yapılan nasihatlar fayda sağlamadığından öldürüp işini bitirdiler (H. 599). Yerine küçük kardeşi Nasır geçirildi.

Nasır henüz çocuktu. Babasının kölelerinden Sungur kendisine Atabey olarak atandı. Sungur 4 yıl memleketi iyi yönetti. Öldüğü zaman yerine Cibril-oğlu Emir Gazi atabey atandı. Emir Gazi Nasir'in anasını nikahla aldı ve Nasir'i zehirledi. Bu suretle saltanatı eline almak istedi. Ancak Nasır'ın anası dişi arslan gibi tahtı muhafaza edip kendisine Eyyubiler'den bir koca buluncaya kadar bağımsız olarak saltanat sürdü. Eyyubiler'den Süleyman bin Takiyüddin Ömer bin Şehinşah pek fakir düşmüş, Mekke'de sakalık yapıyordu. Onu hemen Zübeyd'e getirtip kendisine koca yaptı. Fakat Süleyman adam çıkmadı. Kadın Mısır'a Melik Adil'e başvurdu. Mısır'dan Melik Mesud Salahüddin Yemen'e gönderildi. Bu kişi Süleyman'ı tutup Mısır'a gönderdi.

H. 626'da Melik Mesut Şam'a atantığı için Yemen'den vazgeçmiştir. Bu suretle de Yemen Eyubi saltanatı sönmüştür. Bununla beraber Yemen o zamandan beri Türkler'in elinden kurtulmamıştır. Onlardan sonra Yemen sırayla Mısır Kölemenleri'nin ve Türkiye'nin eline geçmiştir.

EYYUBİLER'İN IRKİ ÂLÂKALARI HAKKINDA ARAŞTIRMA

Burada bu sülaleye ait önemli bir meseleyi eleştirmek ve bir çözüme kavuşturduktan sonra yolumuza devam ederek diğer sülaleye geçmek gerekiyor. Bu mesele Eyyubiler'in hangi milletten oldukları keyfiyetidir.

Şimdiye kadar tarihçiler bunlara Kürt demektedirler; fakat tarihin bu kısmını incelediğimiz zaman bunların da Türk oldukları hakkında kuvvetli bir görüşe kapılarak bu konuda daha derin incelemelere girişttim. Bu incelemelerimin başlangıcında hayretle gördüm ki, bütün tarihler, kamuslar (sözlükler) bunlara «Kürt» demektedirler. Fikirlerinde bunların Kürtlükleri o kadar yerleşmiş ki, bu konunun başında benim Eyyubiler'i Türk deyişime ve o sınıfa dizişime şaşanlar elbet çok olmuştur.

Mesele ciddi bir surette incelenip araştırılınca iş değişmektedir. Gerçi bütün tarihler bunlara «Kürt» diyorlar; fakat bu konudaki görüşlerini ispat için hiçbiri bir delil göstermiyor. Bu tarihlerin beyanları hep söylentilerden ibaret kalıyor. Hele tarihlerin çoğu bir açıklama bile vermeden Eyyubiler'e Kürt deyip işin içinden çıkıyor. Biz bu konuda en çok açıklamayı içine alan tarihlerin beyanlarını burada gösterelim:

1- Salahüddin'in babası Azerbaycan'ın kuzeyinde Gürcistan cihetinde «Dvin» kasabasında «Rezdari» kabilesinden «Şadi»nin oğludur. Şadi de «Murun» (Mevrun, Mervan) adındaki kimsenin oğludur. (Maalesef ilk sayfaları düşmüş olduğundan adı bilinemeyen el yazması Arapça büyük bir tarih kitabı, Nureddin Mustafa Bey'in kütüphanesindedir.) Bu bilgiyi daha önce de belirtmiştim.

2- Salahüddin'in aslı Kürt olup «Dvin»lidir ve «Ravadiye» kabilesindendir (Ebul-Fida).

3- Salahüddin'in babası Necmüddin Eyyub, onun babası Şadi'dir. Bu kişi Yukarı Asya'da «Ravadis» adında meşhur bir kürt aşiretindendir (Marsel).

4- Şirkuh ve Eyyub «Vin» beldesinde ve asılları «Ravadiye» Kürdüdür (İsmail Sürhenk). Bu da söylentiyi İbn Esir'den nakletmesine göre «Vin» şehri «Dvin» olacaktır. Arapçasında «min beldevin»dir. Bu «min beled Dvin» iken ikinci «d»nin dizgi hatası sonucu düşmüş olması gerekir. Bu da iki «d»nin yanyana olmasından pek kuvvetli bir ihtimaldir.

5- Asedüddin Şirkuh ve ağabeyi Necmüddin Eyyub «Şazi»nin oğulları olup Azerbaycan vilayetinin «Dvin» şehri halkından ve aslen «Zevadiye» Kürtlerindendir. Arapça cümle aynen şöyledir: «... fanekan hu ve ihve Nemüc'd-din Eyyub ibna Şazi min beled Dvin men Azerbaycan ve aslehume min el-Ekrad el-Zevadiye...» (İbnül-Esir El-Cezri adıyla tanınan bilgin Ebul-Hasan Ali bin Ebul-Mükerrem Muhammed bin Muhammed bin Abdül-Kerim, bin Abdül-Vahidüş-Şeybani adındaki kişinin «El-Kamil fi't-tarih» adındaki bizce «İbn Esir» adıyla bilinen ve meşhur olan yazarın 12 ciltlik eserinin 11. cildinin 138. sayfası. Bu tarih Almanya'da Leyden'de ve Mısır'da Bulak'ta basılmıştır. «Şeybani» adı bu büyük bilginin de Türk olduğunu gösterir. Aynı zamanda «El-Cezri» lakabının sebebi Diyarbakır'da Dicle üzerinde bulunan «Ceziretül-İbni Ömer» adındaki adada doğduğundandır. Bu yer de Türk yurdudur ve o zamanlar orada Türk sultanları yaşamıştır.)

Bu beş söylentiyi muhakeme edelim. İbn Esir'le diğer biri Eyyublular'ın memleketini Azerbaycan'ın kuzeyinde Gürcistan yönünde Dvin kasabası diyor. Diğerleri Azerbaycan'ı söylemiyorlarsa da Dvin'i belirtiyorlar. Demek Eyubilerin memleketi hakkında bir görüş birliği vardır. «Kaamusu'l-Alam»da Yakup-ı Hamavi'den naklen bunu doğruluyor.

Gerçekten Kipert'in büyük haritasında Kafkasya'da Erivan'ın güneydoğusunda «Douin» suretinde yazılmış bir kasaba buldum. Dvin'in bu olması gerekir. Fakat burası en eski yüzyıllardan beri Türk toprağıdır. Oralarda Türk, Ermeni ve Gürcü vardır. Mevcut ve az miktardaki Kürtler Güney'den yaylaya gelen gezgin Kürtlerdir. Günümüzde ise buralar, yani Nahcivan gibi yerler yoğun olarak Türklerin oturduğu yerlerdir. Hele tarihlerden birinde Gürcistan kaydının bulunması oranın Kürtler'in bulunmadığı bir yer olduğunu doğrulayan bir kayıt olsa gerektir. Marsel ise bunlara, Yukarı Asya'dan diyor. Yukarı Asya denilen yer ise hiç olmazsa Horasan'ın kuzeyi, Türkistan yönü, Havarezm ve Kafkasya'nın kuzey kısmının olması gerekir. O halde bu yerlerin Kürtlükle hiçbir ilişkisi yoktur. Oraların Türk yurtları olduğundan hiç şüphe yoktur.

Fakat Marsel bunda yanılmış olsa gerektir. Marsel'in kaynağını bilseydik bu noktayı belki aydınlatabilirdik. Bu kaynağını Salahüddin'in atalarının memleketinin Kafkasya'da Dvin olduğunu kesin surette kabul etmemiz gerekir. Oralarda bugün «Denik» (Denin) adında bir şehir vardır.

Bu eserler kabilenin adında birleşemiyorlar. Biri Zerdari, biri Revadiye, biri Zevadiye, diğeri Ravadis diyor. Kelimeler birbirine benzediğinden, evvelce bu kitaplar da el yazması olduğundan yazan hattatların bu şekilleri meydana getirmiş olmaları pek muhtemeldir. Bu eserlerin en eskisi İbn Esir olduğundan aslının «Zevadiye» olmasına hükmolunabilir. Böyle bir Kürt kabilesinin ise mevcut olduğunu görmedim. Birinci, önemli bir eserdir. Hatta İbnül-Esir'den çok bilgi verip Şadi'nin babasının adını da bildirdiği halde, Kürtlüklerini söylemiyor. Bu dikkate değer bir konudur.

Salahüddin'in dedesinin adına gelince üçü Şadi, biri Şazi diyor. Bir tanesi de daha büyük ata olarak Muran (Maveran, Mervan)'ı belirtiyor. Murun Türkçe bir kelimeye benziyorsa da, Kürtlerde böyle bir insan adı yoktur. Şadi kelimesine gelince: Aslı Şazi olduğu takdirde Arapça'da seçme, müstesna manasına «şaz»dan gelmesi gerekir. Fakat Asım Efendi Lugatı'nda «Şazi» ve «Şadi» suretinde nisbet edatı şeklinde bir kelime yoktur. Aynı zamanda Araplar arasında da böyle bir ad yoktur. «Şadi» olduğu takdirde kelime ya Acemce, ya Türkçe'dir. Farsça olursa «Tıbyan-ı Nafi»e göre maymun yahut ibne ve haram yiyici demektir. Halen Irak'ta Arapça konuşan halk maymunun asıl Arapça'sını bilmeyip «şadi» kelimesini kullanmaktadırlar. Böyle fena manalardaki bir kelimenin ad olarak kullanılmayacağı çok açıktır. Bu suretle bu adın Acemce olamayacağı, olsa olsa Türkçe olacağı tahakkuk eder. Türkçe ise yine «Tıbyan-ı Nafi»e göre maymunun küçük ve genellikle bir çeşidine denir ki, şebekten ayrıdır. Şemseddin Sami de «Kaamus-ı Türki»sinde «Şadi eskiden mahkemelerde mübaşirlik görevi yapan mahkeme hademesi, zamanıyla sultan saraylarına odun götüren yeniçerilere verilen ad» diyor. Aynı zamanda Leon Kahun da «Şadi»nin Osmanlı Türklerinde mahkemelerde mübaşir gibi bir çeşit memurun adı olduğunu bildiriyor. Halen Araplar'da mahkemelerde «El-Şad» suretinde vardır.

Bu kelimenin Farsça ad olması şu bakımdan da doğru değildir. Çünkü «mesrur» (sevinmiş) manasına şad yahut Şadan adı konabilirse de

«Şadi» diye konması kurala uygun değildir. Gerçi bizde Şadi, Şadan adlarıyla beraber kadın adı olarak Şadiye bile vardır. Kürtlerde de vardır. Bu sebeple çeşitli ihtimallerden birine ve Şadi adıyla Eyyubiler'in Türk veya Kürt olduklarına hükmetmek pek zordur. İleride Şadi kelimesi hakkında diğer başka bilgiler verilecektir. Bu bilgilerle onların Türklüğüne karar verilebilinir.

Şimdi şu yukarıya aldığım ve bu konuda bütün tarihlerden daha açıklamalı ve önemli olan dört tarihçinin sözleri Eyyubiler'in Kürtlüklerine delil olabilir mi?

Buna verilecek cevap kesin bir «hayır»dır. Çünkü bunların dördü de kişilerin kendi söylentilerinden ibarettir. Bunların içinde bir ispat olacak şey onların vatanı olan Dvin kasabasıyla kabilenin adıdır. Dvin kasabasının yeri Kürdistan'da değil, daha yukarıda Türk yurdundadır. Bu sebeple bu, onların Kürtlüklerine değil, Türklüklerine ispata, Kürtlüklerini reddetmeye bir delil olabilir. Ancak bir aralık Kürtlerden bir kısmının oralarda oturmuş olması akla gelebilir. Çünkü Kürdistan buraya yakındır. Bu da Türklük lehindeki bu delili kesin olmaktan çıkarabilir. Gerçekten çoğu Kürtler göçebe olduğundan ve yazın yaylaya çıktıklarından güneyden oralara kadar gelenleri vardır. Bunların bugün oralarda yerleşip kalmış Türk'lere oranla biraz azınlıkta kalan kısmının köyleri de Türk adı taşımaktadır. Demek oralar da eskiden Türk halka sahipmiş. Bu Türkler çeşitli sebeplerle yokedilmişlerdir. Kabile adına gelince, bugün böyle bir Kürt kabilesi de bilinmemektedir.

Demek ki bunlar söylentilerden ibarettirler. O halde bu söylentilerin kaynağını aramak gerekir. Araştırdım. Arapça «Serhenk Tarihi» ve diğer kaynak belirten tarihlerin bu söylentiyi İbn Esir'den naklettiklerini gördüm. Saygıdeğer bir bilgin ve tarihçi olan, Eyyubiler'den ancak 150 yıl kadar sonra yaşamış bulunan ve Salahüddin Eyyubi sülalesinden bir sultan olduğundan bunların asıllarını herkesten iyi bilmesi gereken Ebul-Fida'ya başvurdum. Hayretle gördüm ki o da Eyyubiler'in Kürt olduğunu İbn Esir'den naklen rivayet ediyor.

Demek bütün bu söylentiler gidip gidip İbn Esir'de toplanıyor. Demek bu söylentilerin kaynağı İbn Esir'dir. Şimdi, İbn Esir bunu neye dayanarak söylüyor? Bu hususta onun hiçbir dayanağı yoktur. Bu iddia ispat edilememiştir. Kitabında ispata yarar hiçbir delil veya kaynak belirtmemiştir. Demek ki bu hatanın anası İbn Esir'dir. Bu hatayı ilk önce İbn Esir yapmış, yanlışlık kitaptan kitaba, yüzyıldan yüzyıla devrolmuş, genel bir durum almıştır.

Acaba İbn Esir bu yanlışlığa nasıl düştü?

İhtimal o bunların vatanları olan Dvin kasabasını Kürdistan sanıyordu. Yahut şu da hatıra gelebilir: Belki bu yanlışlık Kürt kelimesinden ileri gelmiş ve yaygınlaşmıştır. Parçalayıcı olması sebebiyle eski Türkler'de kurt mukaddes hayvanlardan olduğundan Türkler başka yırtıcı hayvanların adları gibi Kurt adını da takınırlardı. İhtimal ki Salahüddin'in dedesinin adı da Kurt'tur. Arapça imla sebebiyle bu kelimenin Kürt ile aynı şekilde yazılmış olması adettendir. Onlar bizim «Kaf» harfini «Kef» ile yazarlar ve imla harfi de kullanmazlar. İhtimal bir yazar onu Kürt zannetmiş, İbn Esir de bunu çoğul hali ile kitabına almıştır.

Sonra da diğerleri bunu kopye etmişlerdir. Bununla beraber bu iki ihtimal benim kişisel görüşümdür.

Zevadiye, Rezdari, Ravadis, Şadi, Muran (Mervan) kelimelerini Kürtler'de halen aşiret adı, insan adı olarak mevcut olup olmadığı konusunda oralı, oralarda pek çok gezmiş, bilgi sahibi insanlar arasında incelemeler yaptım. Bu kelimeleri «Kamusu'l-Alam», Fransız «Grand Ansiklopedi»si ile «Ansiklopedika Britannika»da da aradım. Ne bunlarda böyle birşey bulabildim, ne de bu kişiler böyle bir adda Kürt aşireti biliyorlar. Yalnız Büyük Ansiklopedi'de «Murun» kelimesini buldum. «Rusya'da Finler'in eski merkezi olan bir şehirdir.» diyor. Bu da Türklük lehine dikkate değerdir. «Kamusu'l-Alam»da ise «şadi» var. Bununla adın «Şazi» değil, «Şadi» olması kuvvetleniyor.

Bütün bu düşüncelere, görüşlere ve incelemelere hiç lüzum görmeyip, hadi İbn Esir'in söylentisini Eyyubileri'n Kürtlüklerine bir delil olarak kabul edelim.

Ancak buna karşı Eyyubiler'in Türk olduklarına dair birçok ve kuvvetli delil vardır. Onları da araştırıp inceleyim.

Burada Eyyubiler'in Türklüklerine, Kürtlüklerine işaret veya delil olabilecek şeyleri toplayıp sayalım. Sonra her birine karşı ileri sürülebilecek itirazları ortaya koyalım. Sonra da bunları birbirleriyle karşılaştırıp muhakeme edelim. Bu suretle gerçek meydana çıkar.

EYYUBİLER'İN KÜRTLÜKLERİNE DELİLLER

1- İbnül-Esir'in söylentisi. Bu, ispatsız bir söylenti olmakla beraber Dvin kasabasının Türk yurdunda olması bu söylentiyi zayıflatıyor. Bu, bence İbn Esir'in kendi sözünde kendi itirazı gibi oluyor.

TÜRKLÜKLERİ HAKKINDAKİ DELİLLER

1- M. 1144'de Atabeyler Irak'ta, İran'da, Anadolu'da saltanat kurmuşlardı. Önce Musul başkentleriydi. O sırada Musul'da bunlardan Atabey Zengi bin Aksungur egemenlik sürüyordu. Bunun amcanın oğlu Sungur-oğlu Tuğrul Urfa ve Halep'i Latin prenslerinden aldı. «İmadiye»yi inşa etti. Zengi'nin oğlu Nurüddin Atabey Hıristiyanları Suriye'den de kovdu, Şam'ı aldı. Salahüddin'in babası Necmüddin ve Necmüddin'in küçük kardeşi Şirkuh meşhur tarihçi Ebul-Fida'ya göre kardeşiyle beraber önce Bağdat'a gidip Selçuk polislerinden Behruz'a hizmet ettiler, oradan Tikrit kalesine muhafız oldular. Orada Şirkuh birini öldürdüğünden kaçıp Atabey'in yanına gittiler. Sonra Atabeyler'in yardımlarıyla büyük mevkiler işgal etmişler, komutan oldular. Salahüddin de Nurüddin'in komutanlarından oldu.

Şimdi bu bilgilere göre Salahüddin Atabeyler'in komutanlarındandı. Bu Atabeyler'in tamamen Türk olduğunu her tarih tasdik ediyor. Bu muhakkak. Oysa Türkler daima devlet adamlarını, hele komutan ve askerlerini Türkler'den yaparlardı. Onlar değil o zamanlar, daha evvel ve sonra hatta Arap devletleri ve bütün Müslüman hükümetleri askerlerini ve komutanlarını Türkler'den yaparlardı. Bu sebeple Salahüddin'in ba-

bası da Türk olmasaydı, özellikle bir Türk devlette komutan olamazdı. Bu halde Salahüddin'in işgal ettiği bu makam Türklüğüne bir delildir.

2- O zaman Arapça adlar ve unvanlar takınmak genel bir moda olmasına rağmen Salahüddin'in hısım akrabasında, soylarında, torunlarında birçok Türk adları vardır. Türkler kendilerine din dolayısıyla Arap, edebiyat yoluyla Acem adları takmışlar, bunu diğer Müslüman milletler de yapmışlarsa da kendilerine Türk adı takan ve bu adları moda yapan hiçbir millet görülmemiştir. Böyle bir belge görmedik.

Salahüddin'in bir kardeşinin adı Turanşah, diğer birininki Tuğ-Tekin'dir. Yemen'de bir saltanat ve devlet kuran kardeşinin oğlunun adı Tuğ-Tekin'dir. Kızının adı «Münse Hatun» («hanım» ve «kadın» değil de hatta en eski şive üzere hatun), torunlarından Hama prensi Kılıç Arslan'dır. Bu Türk adlarının moda olarak konmuş olduğunu bir an kabul etsek bile bunların en orijinal ve eski Türk adları olduğunu da göz önünde tutmak gerekir. Bunlar da onun Türklüğüne delildir.

3- Reddedilmesi bakımından bir delil de şudur ki, bu ailede hiç Kürt adı yoktur.

4- Salahüddin hayatının sonunda devletini oğulları ve akrabası bölüştürmüştür. Bu ise en yaygın Türk gelenek ve göreneklerindendir. Bu da Türklüğüne bir delildir.

5- Salahüddin, veziri Bahaüddin'e Nübeli bir zenci ve enük iken «Karakuş» adını vermiştir. Kendisi Türk olmasa adamlarına böye Türk adı vermezdi. Bu da Türklüğüne bir delildir. Türk olmasa Kürtçe, hiç olmazsa moda ve adet gereğince Arapça bir ad takardı.

6- Salahüddin kendisine saray yaptıracağı zaman orijinal bir tecrübe yapmıştır. Kahire'nin her tarafına ve sarayını yaptıracağı şimdiki kalenin yerine havaya birer parça et astırmıştır. Kaledeki et 24 saatten çok dayanmış, diğerleri daha önce kokmuş olduğundan sarayını kaleye yaptırmıştır. Böyle asılan et nerede çok dayanır ve hepsinden sonra kokarsa oranın havasının daha sağlıklı olduğuna inanmak adeti halen Anadolu halkında vardır. Orada bu tecrübeye başvururlar. Gerçi böyle bir inanış Araplar'da da varsa Türkler'de eski bir usul olması Salahüddin'in Türklüğüne dair bir delil olabilir.

7- Salahüddin'in zamanının meşhur şairlerinden El-kazi Es-Said İbn Sena el-Mülk adındaki kişinin Salahüddin'i övdüğü kasidesinde hele bir beyit pek kuvvetli bir delildir.

Badevletüt-Türk izzet-i devletül-Arap
Rubain-i Eyyup zillet-i biatüs-Sulab
Tercümesi:

«Türk devleti ile Arap'ın görünümü kuvvet buldu. Ve Eyyub-oğlu ile de Salibler ehli (Haçlılar, Ehl-i Salib, Haç'a tabi olanlar, yani Hıristiyanlar) perişan oldu.»

Bu şiirle bu şair açıktan açığa Eyyubiler Devleti'ne Türk devleti diyor. Salahüddin Türk olmasa tabii övgüsünde Türk lafını karıştırmasında bir mana olmazdı.

8- İbn Hallakan, Isfahanlı İmadüd-din El-Katib (Isfahani)'den naklen «El-Müzehheb» unvanıyla meşhur olan Ebul-Ferec Abdullah bin Esad tercümesinde şöyle diyor: «Sultan Salahüddin Humus'a gelip şehrin

önüne çadır kurduğu zaman Ebul-Ferec huzuruna çıktı. Ben (yani Isfahani) onu (Yani Ebul-Ferec'i) kendisine takdim ettim. Ve, «Ebi Rüzeyk»deki «kaf» kafiyeli kasidesinde (Kaside-i Kafiye) bu beyti söylenen kişi budur dedim.

O beyitin tercümesi şudur:

«Türklerde şiir hâlâ mekruhtur (haram olmayan fakat yapılması da beğenilmeyen şeyler) Ben onları översem bir şey bekleyebilir miyim?»

Bunun üzerine Salahüddin Ebul-Ferec'e bağış verip, «İşte Türkler'de Şiir mekruh deme! dedi.»

Açıkça görülüyor ki Isfahani büyük bir şair olan Ebul-Ferec'i Salahüddin'e takdim ettiği zaman Salahüddin'in hoşuna gitsin diye meşhur «Kasidetül-kafiye»de Türkü öven budur demiştir. Tabii Salahüddin Türk olmalıdır ki şairi Türklüğe ait bir şiirinden söz ederek takdim etmiştir. Türk olmasa böyle bir takdim gereksiz olurdu. Tabii Isfahani takdim sırasında söylediği bu sözle Salahüddin'i memnun etmek, Ebul-Ferec'i iltifata mezhar etmek istemiştir.

9- Bu şiir de Salahüddin'in Türklüğüne delildir. Bu şiir iki defa delildir. Birinci delil takdimin tarzı, ikinci delilse Salahüddin'in «Şiir Türkler'de mekruhtur deme» sözüdür. Hem de bu delil, delil üstüne delil olup pek kuvvetlidir. Çünkü Türk'ü öven şairden memnun olup bağış veren Salahüddin şairin bu beyitteki ikinci mısrasında «Türk'e şiir mekruhtur» demesine canı sıkıldığından «öyle deme» diye şaire nasihat etmiştir. Ve şaire bağış vererek onu yalancı çıkarmış, bu suretle Türkler'in şiire saygılarını göstermek istemiştir. Salahüddin Türk olmasaydı, bu şaire ne Türk'ü övdüğünden bağış verir, ne de onun şiir Türk'te yoktur demesinden canı sıkılır ve böyle bir sözde bulunurdu.

10- O zamanın şairlerinden «Hassan[*] da şöyle diyor (tercüme):

«Derim Türkler Mısır'a A'rebelere yani araplaşmaya yüz tutmuş yabancılara, yani Mağribiler'e karşı savaşmak için geldiler. Allah Mısır'ı Hz. Yakup oğullarından Yusuf Aleyhisselam'a verdiği gibi yüzyılımızda da Eyyub-oğulllarından Yusuf'a (yani Salahüddin'e) verdi. Eyyubiler yemine değer vermeyen namussuz düşmanları, ayaktakımı kancıkları Hakk yolunu tepelediler.»

11- Burada da görülüyor ki, bu şair de diğerleri gibi Salahüddin'i överken, işe Türk'ü överek girişiyor. Bu bir delildir. Hiç Kürtlükten söz etmemesi ikinci bir delildir.

Bu üç şairin de işe böyle girişmesi Salahüddin'in Türklüğünde şüphe bırakmaz. Yoksa Salahüddin Kürt olsaydı, bu övgü Türk milletinin belirtilmesine gerek yoktu. Bu başlangıç aslında kendisini rahatsız ederdi. O şairler övgüye Kürt ile başlamaları gerekirdi.

12- «El-Ravzateyn»de İbn Tay'dan naklen şöyle söyleniyor (yani İbn Tay şöyle diyor): «Salahüddin'in kardeşi Şemsüddevle beni zayfetine davet etti. Fatımiler'in son halifesi olan El-Azid'ın nedimlerinden ve daima Azıd ile görüşen büyük bir kişi de davette bulunuyordu. Diğer birçok bey de hazırdı.

(*) Hassan El-Şair'in bu şiiri Mustafa Nureddin Bey'in kütüphanesindeki adı bilinmeyen el yazması kitabın H. 512 yılı olayı sırasındadır.

O zaman Fatımiler'in sarayları, içindeki mallar hep alınmış, Fatımiler Devleti çökmüştü. Yemeğe oturulduğu zaman Şemsüd-devle ne var, ne yok, en önemli gördüğün ne diye bu nedime sordu. O da, «El-Azıd bir gün çağırmıştı. Yanında Türkler'den Kölemenler gördüm. Bu Kölemenler'in elbiseleri, başlarındaki Külahlar bellerindeki kemerler sizinkiler gibiydi. Dedim ki, Ey Emirül-Müminin! Bu gördüğüm kıyafetler nedir? Bana bunlar, diyarımızı, mallarımızı, tahıllarımızı alanların kıyafetlidir) dedi.

Fatımiler'in mallarını, saltanatlarını ellerinden alanlar Salahüddin Eyyubi'dir. O halde bu da Salahüddin'in Türk olduğuna bir delildir. Aynı zamanda nedimin de Salahüddin'in kardeşinin ziyafetinde başka haberler varken hoşa gidecek bir lakırdı olmak üzere bunu söylemesi, hele Salahüddin'in kardeşi Şemsüd-devle'ye Türkmenler'in elbisesini söylerken «sizinkiler gibiydi» demesi Eyyubiler'in Türk oldukları hakkında yine açık ve kesin mahiyette delillerdir. Farzedelim ki El-Azıd bunu Salahüddin Kürt olup da askeri Türk olduğundan söylemiştir.

13- Ancak dalkavukluk edenin hükümdar dururken emri altındaki ve o zamana göre hükümdarların köleleri sayılan askeri anması pek zayıf bir görüş olur. Hele nedimin bu ziyafette Salahüddin'in kardeşine anlatması onların Türk olduklarına açık deliller oluşturur. Yalnız Salahüddin'in askeri Türk olup da kendisi Kürt olsaydı nedim bu sözle büyük bir pot kırmış, Şemsüd-devle'yi kızdırmış olurdu. Oysa bu saray dalkavukları, hile ve yaltaklanmada kurt olan bu adamlar böyle çürük tahtaya basarlar mı? Onlar Eyyubiler Kürt olsalardı şerefi Türk olan askerine vermemek, Kürt olan kendisine bırakmak için bu olayı hikaye etmek şöyle dursun Kürtlüğüne dair birşeyler uydurur, söyler, sevgi ve ilgi kazanırlardı.

14- Diğer bir delil daha var ki, bu da son zamanlarda Moğolistan'da keşfedilen Türk antikalarından, eski Türk uygarlığı eserlerinden birinin üzerinde bulunan eski Türkçe (Orhun abideleri, Kül Tigin yazıtı) yazılarda görülen bir kelimedir. Kül Tigin Anıtı M. 733'de yapılmıştır. Yani on iki yüzyıl öncedir. Bu yazılar arasında şöyle bir kısım var:

«Kağan İl-teres Teles ve Tarduc adındaki iki Türk milletin bağımsızlıklarını yeniden onlara kazandırdı. Onlara bir yabgug şad atadı...»

Yine aynı yazıların diğer bir yerinde, «Kağan, Şad, Yabgug Şad, Şadput, idikut, tigin, buyruk, tarhan...» adıyla birbirinin emri altında böyle Türklerde rütbeler, sınıflar olduğu yazılıdır. Yine başka bir yerinde, «... yerlerin şadı oldu...» deniyor. Bu bilgilere göre Türkçe'de «şad» prens gibi bir unvan olacaktır. Leon Kahun bunu açıkladıktan sonra eski Türkçe bir kelime olan «şad»ın Osmanlı Türkler'inden «şadi» halinde ve mahkemelerde bir memura unvan olarak halen mevcut olduğunu bildirmektedir. Şemseddin Sami Bey'in «Kamus-ı Türki»sinde ve «Kamusul-Alam»ında söylediğini de yukarıda belirttik. Bu bilgiler «şadi» kelimesinin Türkçe bir kelime, Türkçe bir rütbe olduğunda ve bunun pek eskiden beri gelip değişerek türlü şeylere sembol olduğunda şüphe bırakmıyor.

Oysa Salahüddin'in babasının babası «Şadi» adlı bir adamdı. Bu hal-

de bu ailenin Türk soylu ailelerinden biri olduğuna hükmetmek fikri ortaya çıkar. Yahut bu unvan zamanla Türkler'de insan adı olmuştur. Kürtlerde «Şadi» adı olmayınca delilimiz büsbütün şüpheden kurtulur.

Gerçi buna, bu adın Farsça «şad» veya Arapça «şaz» kelimesinden geldiği suretiyle -evvelce verdiğimiz açıklamaya göre mümkün olmamakla beraber- itiraz edilebilirse de Arapça ve Arapça adlar yalnız Kürt'e değil, Türk'e de geçmiş adlardır. Bu itiraz yukarıda söylediğimiz dil kurallarından dolayı çürüktür.

Zannımca bu da kuvvetli bir delildir.

«Şadi» adını Salahüddin'in atasından başka Mısır'da diğer Türkler'de de görüyoruz. Kahire Asar-ı Arabiye Müzesinde salon 9, numara 10'da mevcut süslü sarı bakırdan bir şamdanın üzerinde Sultan Laçin'in İbn Tolun Camii'ni tamir ettiğine dair olan yazı ile beraber bir de şu cümle vardır: «Takrib bu kafiyetü ala cami-i İbn Tolun fil-mihrab El-Abdulfakir Alal-lah-ı Taala Şadi bin Şirku asabul-Lahül-kebir.» Yani «Şirku oğlu Şadi bu şamdanı İbn Tolun cami mihrabına vakfederek Allah'a yaklaşmıştır. Şirkuh burada «Şirku» şeklindedir.

15- Salahüddin'in komutanlarının, askerlerinin tamamen Türk olduğunu bütün tarihler onaylamaktadırlar. Kendisinin ve bütün askerlerinin elbise, kıyafet ve adetlerinin tamamen Türk olduğuna dair tarihlerde, özellikle El-Makrızi'de yeterli açıklama vardır. Bu da bir delildir.

16- Tarihler İbnül-Esir'in hatasına otomatik bir surette uyarak Salahüddin'e Kürt dedikleri halde bu devletlere «Etrak-ı Eyyubiye» (Eyyubiye Türkleri) adını da vermektedirler.

Asar-ı Arabiye Müzesi'nin yedinci salonunda bir tarak üzerinde nish (bir yazı çeşidi) biçimde şu yazı vardır:

«Müma amel biresmül-cenabül-ala Necmüddin Eyyub bin El-baba.»

Bu Necmüddin Eyyub Salahüddin Eyyubi'nin babası olan kişi midir, yoksa Eyyubilerin sonuncu ve Seceretüd-Dürr'ün kocası Salih Necmüddin Eyyubi midir, belli değildir. Eğer bu sonuncu kişi olsaydı, Salih adının da bulunması gerekirdi. Bu ikisinden başka bir şahıs olduğuna dair de bir kıyıt yoktur. Eğer kitabenin üzerinde bir de tarih olsaydı belki de kime ait olduğu belirlenebilirdi. Tarihçiler tarihlerinde Salahüddin'in babasından ve Eyyubilerin sonuncusundan başka bu adda bir tarihi adam belirtmemişlerdir. Eğer Salahüddin'in babası ise «bin El-Baba» olmaması, yani onun Baba adında birinin oğlu bulunması Eyyubiler'in Türklüğüne dair bir delil daha olurdu. Salahüddin'in soyu konusunda ayrıca bir bilgi oluştururdu. Herhalde bu tarak pek dikkate şayandır.

İTİRAZLAR

Bu iddiaları olay istenirse müsbet olmayan bilimlerin konularında olduğu gibi başka türlü yorumlamak mümkün olabilirse de, reddecek hiçbir delil yoktur ve yorumlar tabiatıyla zayıf ve kişisel kalır.

«Telfikül-Ahbar ve Telkihül-Asar fi Vekaayi-i Kazan ve Bulgar ve Mülükül-Etrak» adlı eserin sahibi El-Remzi Eyyubiler'in Türklüklerini iddia eden tesadüf ettiğim tek yazardır. Kitabında bunların Türklüklerine

dair birkaç delil saymakla ve buna inanmakla beraber Kürtlükleri hakkında da delil olarak bunları doğdukları memleketi Kürtlerin bulunduğu bir yer olarak gösteriyor. Fakat bu da yukarıda gösterdiğim gibi çürütülmüştür. Bunda yanılmıştır. Yine bu kişi Eyyubiler'in Şafii bulunmalarını da Kürtlüklerine bir ihtimal verebileceğini söylüyorsa da yazar birincisi gibi bunda da hataya düşmüştür. Çünkü Kürtler Şafii olduğundan dolayı Salahüddin Şafii olmamış, aksine Şafiiliği Mısır'da o desteklemiştir.

Bu meseleyi çözümlemek ve bu ihtimali geçerli kılmak için Salahüddin'in Mısır'a gelmeden Kürtlerin bu tarihten önce Şafii olduklarını bilmek gerekir. Salahüddin Eyyubi'nin Mısır'a gelmeden önce Şafii olduğu ise belli değildir. Gerçi Mısır'da Şafiiliği yayan bu kişi ise de bunu sırf politika gereği olarak yapmıştır. Mısır Salahüddin'den önce 350 yılından itibaren iki yüzyıldan beri yani Fatımilerden beri Alevi idi. Salahüddin Fatımiler Devleti'ni mahvedince onlardan Mısırlılar'ın sevgisini de kaldırmak için o zaman tamamen Alevi olan halktan da bu mezhebi kaldırmak gerekiyordu. Tabii bir mezhebi kaldırınca yerine diğer birini koymak gerekliydi. Gerçekten Salahüddin hükümetten bütün alevi memurları azletti, medreselerini kapattı, Şafiiliğe destek verip onlar için medreseler açtı. Şafii mezhebini kabul ettirmesine sebep İmam Şafii'nin soyu babası yönüyle Kureyş'den Abdülmenaf'a, anası yönüyle Ebu Talib'e vararak şerif olması ve Mısır'da İmam Şafii (Kurafe) denilen mezarlıkta gömülü bulunmasıdır.

Acaba Irak, Azerbaycan, Kürdistan, İran ve Türkistan taraflarına Hanefilik mi, yoksa Şafiilik mi önce yayılmıştır? Şafiilik acaba Salahüddin'in Mısır'da bu mezhebi himaye ve yaymasından önce oralara kadar yayılmak, destek bulmak şerefini kazanmış bulunuyor muydu? «İmam-ı Azam» Hicret'in 80'inci yılında Kufe'de doğup 150'inci yılında hapishanede zehirlenerek öldürülmüştür. İmam Şafii ise Hicret'in 150'inci yılında Gazze'de doğup 195'inci yılında Bağdat'ı İmam Azam'ın ikinci öğrencisi İmam Muhammed bin Hasan El-Şeybani'nin yanında ancak 2 yıl bulunduktan sonra Mekke'ye, oradan H. 199 yılında Mısır'a gelip Hicret'in 204'üncü yılında 54 yaşında ölmüştür. Mısır'da 6 yıl kalmıştır. Bu sıraya göre Hanefiliğin daha önce yayılması gerekir. Şafiiliğin yayılması ise Salahüddin'le yani H. 569 tarihinde başlar. Böyleyse o zaman ne Salahüddin Şafii olarak Mısır'a geldi, ne de Kürtler Şafii idi. Bir de şu var ki, bunların efendisi olan Nurüddin atabey Hanefi idi.

«Kamusü'l-Alam» göre Şafiilik İslam'ın ilk çağlarında Mısır, Irak, Şam, İran ve Horasan'a kadar yayılmıştır. Hanefilik sonradan üstün gelmiştir. Bu söylentiye göre Şafiilik Mısır'da Salahüddin ve Fatımiler'in aleviliğinden evvel de varmış. O zaman Kürtler'in de Şafii olmaları muhtemeldir; fakat bu söylentide Kürtlerin Şafiiliği sarahaten söylenmediği halde İran ve Horasan'ın Şafii olmaları görüş kabilinden olup aksine Azerbaycan Türkleri'nin Şafii olması kesindir. Demek Şafiilik meselesi de Kürtlük yönünde delil olmaktan çok Türklük iddiasını güçlendirir.

Bu kadar bilgiler Eyubiler'in Mısır'a gelmeden evvel Şafii olduklarını ve Kürtlerin de şimdiki gibi o zaman da Şafii mezhebinde bulundukları sonucuna varmaya ve bu meseleyi çözümlemeye yeterli değildir.

ÜÇE KARŞI ONALTI DELİL

Bununla beraber bu meseleyi bir çözüme kavuşturabilse bile Salahüddin'in Şafiiliği ile Eyyubiler'in Kürtlüğü sonucuna varmak pek zayıf bir şey olur. Hatta bu basit görüşle uğraşmaya bile değmez.

Aynı zamanda Köprülüzade Fuat Bey şairlerin Salahüddin'in devletine Türk Devleti demelerini ordu ve beylerin büyük çoğunluğunun Türk olmasından söylendiğini ileri sürerek bunlara itaraz ediyorsa da daha önce bu konuda söylediklerimiz bu itiraza cevap olur.

Kısacası Eyyubiler'in Kürtlükleri sırf bir söylentiden ibarettir. Nasılsa böyle bir yanlışlık tarih sayfalarında geçmiş, geçtikten sonra da birinden diğerine intikal ede ede bu duruma gelmiştir. Kısacası bunların Kürtlükleri hakkında delil diye alınabilecek şeyler iki üç taneden ibarettir. Onlar da zayıf ve çürütülmüş delilerdir. Yani onların Kürtlükleri delilsizdir. Buna karşılık ise Türklükleri kuvvetli delillere bağlıdır ve bu deliller 16 tanedir.

İşte Eyyubiler'in, cihanca meşhur olan koca Salahüddin'in ırki durumu hakkındaki inceleme böyledir. Kürtlüğüne dair -biri söylenti diğer ikisi tasavvufi- üç, Türklüğüne dair ise açık olarak tam on altı delil vardır. Hem Kürt milletinden böyle büyük adamlar meşhur komutanlar yetişmiş midir? Tarih bize böyle bir şey göstermemiştir. Kürt milleti en eski milletlerden olduğu halde bir devlet bile kuramamıştır. Bazı yüzyıllarda ve pek kısa zamanlar için ufak bir iki prenslik gösterilse de bunlar gerçekte derebeylerinden ibarettir. Kürt hala küçük, uygarsız, menkıbesiz, hatta yazısız bir millettir.

Bu kadar açıklama ve ispatlarla artık Eyyubiler'in Türklüklerine bir diyecek kalmaz. Mısır bunlarla da, bunlardan sonra da tarihî hayatında yine piramitlerin tepelerinde dalgalanan ve renklerinin akislerini Nil'in sularında oynatan Turan sancağı altında siyasi değişimine devam etmiştir.

6- İLK KÖLEMENLER

(Türkmenler, Mısır Türkmenleri, Deniz Kölemenleri, El-Memalikül-Bahriye, Ed-Devletül-Memalikiyye, Memluklar)

Mısır Kölemenlerini ikiye ayırmak bütün kitaplarda adettir. Biz de öyle yaptık. Bu ayırım doğrudur. Ancak kitaplar bunun sebeplerini söylemez, adda yanılırlar. Biz ileride bu sebepleri açıklayacağız. Ayrıca bunların adlarını da bu iki bölüm hükümdarların mensup oldukları guruplara ve zamanlarına göre ayırdık. Yaptığımız karşılaştırmadan çıkan sonuca ve açıklamalara yer vereceğiz.

Bu devletin, bu sülalenin kurucuları gemilerle Mısır'a getirilip satılan Türkmenler olduğu için bunlara bu adlar verilmiştir. Gerçi Dolunlular'dan beri Fatımiler zamanında bile Mısır Türkler'le dolu idiyse de bu devleti kuranlar Eyyubiler zamanında gemilerle Mısır'a köle olarak getirilip satılan kölemen Türkler'dir.

Zaten bütün İslam devletleri Türk asker ve komutan kullanıyorlardı. Abbasileri meydana getirenler Türk olduğu gibi bunları Alevilerden, Emeviler'in taraftarlarından, Arap kabilelerinden koruyan, bunların isyan eden valilerini itaat etmeye zorlayan hep Türkler'di. Onlar Abbasi halifelerini zindana kapatılmış birer mahpus durumuna getirmişlerdi. Abbasiler devletini yönetenler onlardı. Salahüddin Eyyubi'nin askeri tamamen Türk idi. Bu kişi onların talim ve terbiyelerine pek özen gösterirdi.

Eyyubiler'in son devirlerinde Mısır Türkmenler'le dolmuştu. Bu Türkmenler'in asıl vatanları Kıpçak denilen çöldür.

Bu Türkmenler Mısır'a iki şekilde gelmişlerdir:

Biri Cengiz ordusunun önünden kaçan Harzemliler'dir. Aral Gölü ile Hazar Denizi arasındaki yurtlarını Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın orduları ele geçirmiş, bu bora önünden son hükümdar Sultan Celalüddin Havarezmşah kaçtığı gibi halk da takım takım kaçmıştı. Bunlar önce Irak ve Suriye'de yerleştiler.

Oradan Mısır'a kadar geldiler. Asker oldular. Celalüddin'in kahramanlarının kılıç artığı olan bu Türkmenler'in bayrakları al, tuğlarının ucunda kutas kılları vardı. Hatta Mısır'da zindanında Sen Lui ile beraber esir olan Jovanvil (Sire Joinville)'in nöbetçi askerlerinin bu Harezm Türkler'inden olduğunu kendisi belirtir.

Bu Harezmli Türkmenler'in bir kısmı da o zaman Macaristan'a kadar kaçmışlardı. Bunlar Macaristan'da Kuman adıyla tanınırlardı. Bunlar Makedonya'ya kadar inmişler, orada Fransız şövalyeleri ile buluşmuş, savaşlar yapmışlar ve dostluklar sağlamışlardı. Tabii orada Bizanslılar'la da ilişkilerde bulunmuşlardır. Hatta İstanbul «Balyos»u (Elçisi) «Tusi»li Narjo (Narjot de Toucy) bu Kumanlar'dan bir kızla evlenmiştir. İmparator «Dövan», Kumanlar'ın hanı ile Türk adetince kollarından birer damar kesip kanlarını birbirine karıştırarak and içmişler yani kan kardeşi olmuşlardır.

İkinci takım Kölemenler esir olarak Mısır'a gelen aynı yerli Türkmenler'dir. O zamanlar Avrupalılar'dan önemli esir tüccarları vardı. Avrupalılar'ın bize sürdükleri bu lekeyi kendileri o zaman bol bol ve büyük ölçüde yaparlardı. Bu tacirlerin en önemlileri Venedikliler idi. Leon Kahun kitabında bu konuda şöyle diyor:

«M. 1223 tarihlerinde Kafkasya'nın kuzeyi ile Kırım'da saltanat süren Kaan Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci Han'ın ve torunlarının devleti zamanında Moğollar Kıpçak gençlerini sürü sürü getirip satarlardı. Fakat Venedikliler'i sevdiklerinden bu ticareti yalnız onlara ayırmışlardı. Zaten Cuci Han ve torunları Asya ve Avrupa arasındaki bütün ticaret yollarını tutmuşlar, bu transit muamelesini ellerine almışlardı.»

Bu satılan gençler gürbüz, dinç, vücudu düzgün, seçme adamlardı. Venedikliler bunları alır, gemilerle Anadolu yönüne, özellikle Mısır ve Suriye'ye götürüp satarlar, büyük servetler kazanırlardı.

Aşağı Asya hanları, türeleri, Mısır sultanları bunları satın alırlar, kendilerine mükemmel ordular yaparlardı. Özellikle El-Meliküs-Salih de bunlardan birçok almış, kölemen (memluk)'ler adıyla kendisine bir hassa ordusu kurmuştu. Mısır'a bunları çok sayıda sokan Eyyubiler'den bu kişidir. Bu hassa ordusuna «Halka» adını vermişti. Gerçekten bunlar bu sülalenin boynuna halka olmuşlardır.

İşte bu kısma «Memalik-i Bahriyye» yani «Deniz Kölemenleri» denmesine sebep böyle Venedik gemileriyle, yani denizden gelmeleridir. Yoksa bazı Arap tarih kitaplarında yazıldığı gibi Ravza adasında oturmaları, oradaki kışlanın adının «Bahriye» olması değildir. Belki de bu kışlanın adı bu askerlerin adından dolayı konmuştur. Çünkü Mısır'a geldiklerinden çok sonra oraya gitmişlerdir.

Mısır'da Kölemen askeri birçok ordulara ayrılmıştı. Her sınıf kendisine mahsus işaretle tanınırdı. Bu nişanlar ya elbiselerine işlenir, yahut zırhlarına altınla kakma suretinde yapılırdı. Bu nişanlar kimisinde bir gül, kimisinde bir kuş ve kiminde kartal, akbaba, sungur, doğan sınıfından kuşlardı. Her ordu mensubunun kendine özgü bir renkte bir şeridi vardı. İşte Marsel bu konuda şunları yazıyor: «Haçlılar'ın şövalyeleri bunları taklit ederek kendilerine «Arma» (Armoirie), renkli elbise (livrée) ve işaret yaptılar ve bu suretle Avrupa soylularının arma ve elbiseleri icat edildi.»

Demek ki Avrupaca pek önemli olan ve saygı gören, Avrupalı kral ve şövalyelerin ünlü işaretleri Türkler'den alınmadır. Türkleri taklit ederek bunları yapmışlardır.

Biz Türklere vaşi diyen Avrupalılar bunlara ne diyecekler. Bunu söyleyen bir Fransız yazardır. Aynı zamanda tüfeği de o zaman bunlardan aldılar. Tüfek hava tazyikiyle çoktan beri Asya ortasında Türkler'de

«Multuk» adıyla mevcuttu. Avrupalılar multuk'u Venedik'e götürmüş, orada büyük bir fabrika kurup tüfek imal etmişler ve zamanla bunu geliştirmişlerdir. Sonunda bizim multuk'tan şimdiki tüfekler meydana gelmiştir.

Bu Türkmenler askerî olduğu gibi sivil makamları da elde ettiler. Komutanları hükümette en önemli makamlara geçtiler.

Meliküs-Salih zamanında sayıları o kadar çoğalmıştı ki, artık kışlalara sığmadıklarından bunlar için Ravza adasında Nilometre'nin yanında, Nil'in doğu kolu boyunca kışlalar yapıldı, oralar askeri yönden güçlendirildi.

İbn Haldun şöyle diyor: «Melik Salih Necmüddin Eyyub bin Kamil bin Adil Kölemenleri çoğalttı. Bunlar Türkmen, Çerkes, Rum ve Ermeni'den oluşuyordu. Fakat büyük çoğunluğu Türk'tü. Türkler kahramanlık ve mensup oldukları şahsa, devlete ve hükümdara olan bağlılık ve fedakarlıkları ve öteki becerileriyle diğerlerine üstün olduklarından en önemli makamlar onların ellerinde olurdu. Bu sebeple hepsine birden Türk Kölemenleri adı verilmiştir.» Bu bilgiler de bize gösteriyor ki, çoğunluk Türkler'dedir. Hatta önemli makamlar daima onlardadır. Türklerden başkaları, ancak ikinci Kölemenler zamanında bu noktalara gelebilmişlerdir.

Bu sırada Türkler iki partiydiler: Biri galip ve şaman ile Hıristiyan olanlar, diğer mağlup ve Müslüman olanlardı. Galip olanlar Cengiz oğulları olup ta Çin'den Macaristan'a, Irak ve Suriye'ye kadar egemenlik sürüyorlardı. Mağlup olanlar bunların orduları önünden kaçıp veya bunlar tarafından Avrupa'nın esir tacirlerine satılıp Suriye ve özellikle Mısır'a gelenlerdi.

Galipler mağluplara ellerinden kaçırdıklarından, mağluplar ise galiplere yurtlarını ellerinden aldıklarından dolayı diş biliyorlardı. Bir de buna din düşmanlığı katılmıştı. Mağluplar Müslüman'dı. Zaten yeni yurtlarında rahat kalmak için Suriye ve Mısır'a giren Haçlılar'la uğraşıyorlardı. Oysa Haçlılar Hıristiyanlık adına Avrupa'yı ayaklandırdıkları gibi bu Hıristiyan ve hatta eski Şamanlık dininde kalan Türkler'i de kışkırtmaktan geri durmuyorlardı.

Dozi'nin İslam Tarihi adındaki eserinde söylediği gibi Papa o zaman İran'da egemenlik süren Cengiz Han oğullarından ve haremi Hıristiyan olan Kulahu (Hülagu, Kula Huyun, Kula At)'yu gönderdiği papas elçilerle Müslümanlığın ocağı ve Halifeler şehri olan Bağdat üzerine yöneltmeye çaba gösteriyordu. Bu papaslar özellikle Kulahu'nun karısı olup Hıristiyanlık'ta pek tutucu olan ve yine bir Türk prensesi bulunan Dokuz Hatun'a sokulmuş, onu Bağdat'ı yıkmak, halifeleri kesmek, İslam'ı canevinden vurmak kasdiye kocasını yollamak için kışkırtıyorlardı. Bir taraftan da Haçlılar'ın başı Sen Lui Kulahu'ya adamlar göndermiş, Kaan tarafından da Kıbrıs'a elçiler gelip Müslümanlar'a, Suriye ve Mısır'a karşı anlaşma yapılmıştı.

Demek Türkler'in bir kısmı Müslüman ve bir tarafta, bir kısmı da Hıristiyan Haçlılar'a katılmış diğer taraftaydı. Bir kısmı İslam'a, diğer kısmı Hıristiyanlığa hizmet ediyor, böylece ellerin dinleri için birbirlerini yiyiyorlardı.

Şimdi biz Mısır'ın durumuna gelelim. Türkmenler Turanşah'ı tepelerken Fransa Kralı IX. Lui, yahut Sen Lui olayının olduğu aynı kulede prensleri, şövalyeleri, Sör Jovanvil ile hapsedilmişti. Yangın başlayınca kuleden çıktılar, asilerin yanına gittiler, oradan anlaşma gereğince kendilerini Dimyat'a götürecek olan kadırgaya bindiler. Kadırganın yüksek bir yerinden bütün bu olayı seyrettiler, Turanşah'ın kadırganın yanında öldüğünü gördüler. Katillerin biri olup Jovanvil'in dili dönmeyip «Farakatay» (Pharcatail) dediği adam Turanşah'ın yüreğini çıkarıp Lui'ye sundu, düşmanını öldürdüğünden dolayı ödül istedi. Bu adama Marsel, Barsbay'dır diyorsa da Aktay olmalıdır. Bilmem bu ne dereceye kadar doğrudur! Bazı kitaplara göre Turanşah'a ilk darbeyi vuran adam Barsbay'dır.

Güya bu askerler Mısır tacını bu Lui'ye teklif etmişler, fakat o kabul etmemiştir. Avrupalı tarihçilerin bir kısmı bunu söylerse de yine kendilerinden bir kısmı da aslı olmadığını bildirmektedir. Bunlar bizim aklımıza, mantığımıza sığmamıştır.

Bu olay üzerine hükümdar seçiminde düşünceler, fikirler ve görüşler birbiriyle ters düşmüş büyük kargaşalık çıkmıştı. İş kılıcın hükmüne kalıyordu. İşte bu anda zeki bir kadın işe karışıp kansızca meseleyi çözümleyerek bitirmiştir.

Bu kadın Şeceretüd Dür'dür. Nasıl ki Turanşah'ın tahta geçmesine üstün becerisiyle sızıltısızca başarılı olmuştu, şimdi de sarayından olayları takip ediyor, fırsat bekliyordu. Askeri, başlarını idare ederek kendisine bağlamıştır. Beylerin yaptıkları bir kurultayda Mısır'a kendisi sultan ilan olunmuştar.

İşte bu suretle İlk Kölemenler Devleti kurulmuştur.

Demek ki Türkler üç-dört yüzyıldır Müslüman olmuşken hâlâ Türk törelerinden Mısır'da bile ayrılamıyorlardı. Dine bakmayarak Türk usulünce bir kadının hükümdarlığını kabul etmişlerdir.

SECERETÜD-DÜR

Unvanı «Şeceretüd-Dür Melike-i Azametüddin Ümm-i Halil»dir. Bu kadının aslı Türkmen idi. Melik Salih'in cariyesi ve odalığıydı. Gayet güzel, çekici gayet zeki bir Türk kızıydı. İleri görüşlü, bilgili, azimli ve asabi mizaçlıydı. Zamanına göre gerçekten bilgin denecek bir kadındı. Melik Salih kendisini pek severdi. Çocuk dünyaya getirince yani Halil'i doğurunca nikahına almış, kendisine eş yapmıştı. Melik Salih'in kendisine her bakımdan güveni o dereceydi ki onu devlet işlerine karıştırır, birçok müşkül konularda görüşünü alır, fikirlerinden istifade ederdi. Hatta Mısır'dan başka bir yere, savaşa gittiği zaman Mısır hükümetinin yönetimini ona bırakırdı.

Bu suretle çoktan beri devlet işlerine alışmış, saraya ve devlet adamlarının ayakoyunlarının inceliklerini öğrenmiş ve bu konuda entrikalarının künhüne vakıf tecrübeli olmuştu. Devlet adamlarını ve komutanları tanır, onlarla görüşür, devlet işlerini tartışır, hepsini avucunda oynatırdı.

İktidarının, tecrübesini, iyi yönetimini herkes kabul ederdi

O derece bilgili ve becerikli idi ki İslam'da o zamana kadar eşi olmadığı ve kendisinden sonra da İslam tarihinde benzeri bulunamayacağı halde İslam tahtına hükümdar olmuştu. Müslümanlık dini kadınların imamlığını, hükümdarlığını yasaklamasına rağmen bir kadının bir İslam devletinin hakanı olması elbet onun büyük bir dehaya sahip olduğunu gösterir. Ona İsmail Serhenk Paşa eserinde, «Kadın ve erkekler arasında eşi bulunmayan bir yaradılıştır» diyor. Prenses Kadriye Hanım'ın deyimine göre ise, Şerecetüd Dür Eyyubiler'in enkazından parlayan bir kıvılcım idi ve namuslu, örtülü İslam kadınlarının yüzyılını aydınlatmış etkili bir kişiydi. Kadriye Hanım onu meşhur İslam kadınları sırasında Hz. Hatice, Hz. Ayşe, Mehdi'nin kızı ve Harun El-Reşid'in kızkardeşi Seyyide Abbase'den sonra koymuştur. Bence Hz. Hatice ve Hz. Ayşe Peygamber hanımı olmasalardı. Şeceretüd-Dür onlardan pek çok büyük olurdu. Hem zekası, hem bilgisi onlardan yüksek olmasını gerektir. Hele bir cariye iken hükümdar olması bunun iyi bir delilidir. Onlar olamamışlardır.

Ancak Hz. Ayşe zamanının siyasetine karışmış, Hz. Ali'nin felaketi sebebi olmuştur. Şeceretüd-Dür kelimenin tam manasıyla ender olarak ortaya çıkan bir yaradılışta kadındır. Türklüğe şan, şeref veren bir nur, gerçekten bir dür (inci)'dür.

Şeceretüd-Dür «İnci Ağacı» demektir. Bu cariyelik adıdır. Tahta «Melike Azametüddin» unvanıyla geçmiştir. İşte bununladır ki, İslamiyet'te hutbede ilk ve son olarak bir kadının adı okunmuş, kendisine «Emiretül-Müminin» denmiştir.

Tahta geçince camilerde minberlerde adına hutbe okunmuştur. Kendisine İzzüddin Ay-bek atabey olarak atanmıştır. Bu kişinin asıl adı Aybek olup İzzüddin lakabıdır. Araplar bunu «İbek» diye okurlar. Avrupalılar da «Ybek» derler. Bunlar kelimenin aslını ve manasını bilmediklerinden bu hataya düşmüşlerdir. Bazı tarihlere göre Ay-Bek'i bu göreve yani sadrazamlığa Şeceretüd-Dür bizzat kendisi atamıştır.

Ay-bek yüksek zekalı ve bilgi sahibi bir kişiydi. Becerileri tecrübeyle sabit bir askerdi. Halk ve ordu kendisini severdi. Adeta bütün ordular elindeydi. Bazı tarihçilere göre Şeceretüd-Dür eskiden beri Aybek'i seviyordu. Onunla gayrımeşru ilişkide bulunuyordu. Hatta o Ay-bek'i oğlu Turanşah'ın öldürülmesine bile yönlendirmişti. Fakat yukarıda söylediği gibi bunun sebepleri başkadır.

Turanşah'ı kimi tarihçi Şeceretüd-Dür'ün üvey oğludur, kimi tarihçi ise Meliküs-Salih'in dünyada tek bir oğlu olduğunu, Şeceretüd-Dür'ün de bir oğul dünyaya getirdiğini söylerler. Paralarındaki yazıda «Validat Halil Halife» denmesine bakılırsa Turanşah'ın üvey oğlu olduğuna karar vermek gerekir.

40 yaşında hükümdar olmuştur.

ŞECERETUD-DÜR'ÜN ZEVKİ

İlk devre güzel gidiyordu. Hakan'la atabey güzel geçiniyorlardı. Beyleri bağışlara boğmuşlardı. Onlar da elde ettikleri rütbelerden dolayı memnundular. Halktan alınan vergileri azaltmış, onlar da keyiflenmiş,

Şeceretüd-Dür'ü sevmişlerdi.

Hakan olmadan Nil'deki sarayında otururdu. Nil kenarında olan bu sarayın yeri Mısır'ın en güzel yeriydi. Sarayını o kadar güzel süslemişti ki, bu sarayın her köşesi Şeceretüd-Dür'ün zevkinin ve güzel tabiatının birer işaretiydi. Odalar altın sırma işlenmiş atlaslarla döşenmişti. Şamdanlar altın veya gümüştendi. Sahanlar değerli taşlarla süslü, bardaklar billur, vazoların kenarları inci işlemeydi. Her tarafta amber yakılırdı.

Hükümdar olduktan sonra bu güzelim sarayı bırakıp Salahüddin'in yaptırdığı kaledeki saraya çekildi. Vezirlerini her gün toplar, devlet işlerini görüştürür, ince bir perde arkasından kendisi de görüşmelere katılırdı.

Bir işe başlamadan önce mutlaka meclis kurdurur, konuyu görüşüp tartıştıktan sonra verilen kararı uygulardı. Meclis'in kararlarını yazdırıp kendi eliyle imza ederdi. Halka doğrudan doğruya bir bildiri yayınlamak isterse onu da Ay-bek vasıtasıyla yapardı. Yaptığı işlerde daima halkın sevgisini kazanmayı düşünüyor ve ona gayret ediyordu. Fakirlere bakıyordu. Kısacası halkı pek memnun ediyordu.

Müslümanlığa hizmetinde kusur etmiyordu. Bu konuda yaptığı birtakım şeylerle beraber her yıl Mısır'dan Hicaz'a «Surre» göndermek usulünü getirmişti. Buna «Mahmel» adını verdi ki halen Mısır'da «Mahmel» derler. Türk Şeceretüd-Dür her yönden büyüktür. Hele Hicaz Arapları için onlara o zamandan beri ve yüzyıllarca eziyetsiz bedava yiyecek ve mal getirmekte olduğundan kutsal insanlardan sayılacak bir kadındır.

Ah, biz Türkler bu Araplar'a böyle hizmetler ederiz, onlarsa iyilik bilmez, hacıların yolunu, kafasını keserler. Bu iyiliklerimize karşılık bir düziye bize kötülük ederler. Hele bu Dünya Savaşı sırasında Mekke'de çıkardıkları isyan ve Türkler'i sırf Türk oldukları için keserek, soyarak, kadınların namuslarına tecavüz ederek yaptıkları alçaklıklar ise iyiliklerimize karşı bu Araplar'ın şükranıdır!...

Şeceretüd-Dür'ün devri böyle parlak ve rahat gidip dururken bir boradır koptu. Bu bora Turanşah'ın taraftarlarının Şam'dan kopardıkları boraydı. O öldürme olayı üzerine onun eğlence arkadaşları kaçıp Şam tarafına savuşmuşlardı. Bunlarla birlikte Bağdat'ta Halife El-Mustasım'in yetiştirmeleri olan birtakım kimseler Şeceretüd-Dür aleyhinde kışkırtmalarda bulundular. Şeceretüd-Dür'ün sultanlığı Suriye'de Kölemenler ordularına bildirmiş, itaat edilmesi istenmişti. Aynı zamanda Bağdat'taki Halife'ye Şeceretüd-Dür'ün sultanlığı bildirilmiş, onaylanması istenmişti. Halife'nin cevabı şöyle olmuştu:

«İçinizde sultan olmaya layık bir erkek kalmamış demek. Ben size bir öylesini göndereyim. Devlet işlerini kadın eline veren milletler felah bulmaz hadis-i şerifini bilmiyor musunuz?»

Bu cevap hem Şeceretüd-Dür'ün hükümdarlığını kabul etmiyor, hem de Mısır'ı tehdit ediyordu. Aynı zamanda Şam Memlukları Şeceretüd-Dür'ü tanımayıp isyan ederek Halep türesi Salahüddin soyundan El-Melikün-Nasır Yusuf Eyyubi'yi 8 Rebiülahır'da kendilerine hükümdar yaptılar.

Şerecetüd-Dür'e taraftar olan Türkmenler'i kestiler. Şam'dan sonra

Baalbek ve Aclun da aynı şeyi yaptı. Bu suretle Suriye'nin Mısır'dan bağını kestiler.

ÇARE BULUNDU

Şeceretüd-Dür'ün hükümeti tam bir meşruti hükümet biçimindeydi. Devlet işleri görüşülerek ve tartışılarak yapılıyordu. Halk da, devlet adamları da adaletle davranan Şeceretüd Dür'ü seviyordu. Hükümet biçimi Şeriat hükümlerine de uygundu. Böyle bir hakan iken kadınlığının bir engel olarak ileri sürülmesi yazıksa da herhalde Hadis'in gerçek olduğunda da hiç şüphe yoktur.

Kadın mizacını bilenlerdeniz; hem onları yalnız erkek, insan değil, hekim gözüyle de gördük, anladık. Şunu da bilelim ki, hükümetin güzel işler yapmasını sağlayan ve devlet adamlarına güzel kararlar aldıran ve onların görüşlerini etkileyen hep bu kadındı... Böyle harika, zeki, sinirli, hırslı bir kadın olan bu kişi kendi ihtirasını, arzusunu bırakıp da meclislerin kararlarına bağlı kalabilir mi?

Halife'nin bu saltanata din açısından izin vermemesine karşı, Mısır bir çare buldu. Şeceretüd-Dür meclis kurdurup durumu görüşmeye açtı. Sonra kendisinin saltanattan çekilmesine, yerine Ay-bek'in geçmesine ve ikisinin birbiriyle evlenmesine karar aldırdı. Öyle yapıldı.

Bu suretle M. 1250, H. 648 yılında Şeceretüd-Dür'ün saltanatı bitti. Yerine kocası Ay-bek geçti.

Şeceretüd-Dür'ün saltanatı birkaç ay kadar sürdü.

Şeceretüd-Dür'ün Melik Salih'den Halil adında bir oğlu olmuşsa da küçük yaşta ölmüştür. Bu sebepten Şeceretüd-Dür «İmm-i Halil» adını almıştı. Bu adla imza atardı.

Şeceretüd-Dür Eyyubiler'le Kölemenler arasında bir geçiş çizgisidir. Güzel, zeki, cin fikirli, herşeyden haberli, tedbirli, adil, cömert, fukaraları kollayan, yardım seven şöhreti her tarafa yayılmış bir hükümdardı.

Kendi adına para bastırmıştır. Bu paraların bir yüzünde «Bismillahirrahmanirrahim» ile tarih, diğer yüzünde «El-Mustasımiye Es-Salihiye Meliketül-Müslimin ved-Devletül-mülkül-Mansur Halil Halifet Emirül-Müminin» yazılıdır.

Bu kadın zekasıyla tahta çıkmışsa da her kadın gibi zayıf kalbiyle aşkına karşı direnememiştir. Bu suretle mezara inecektir. Her kadın gibi aşk elinde berhava olup paramparça uçmuş böylece mezara girmiştir. Bu noktayı Nurüddin Ay-bek konusunda anlatacağız.

AY-BEK ve MUSA HANLAR

Unvanları «El-Melikül-Muaz El-Cihangir Ay-bek El-Caçnıgir Salihi El-Türkmani» ve «El-Melikül-Eşref Musa Muzafferüddin»dir. Ay-bek hükümdar olunca «El-Melikül-Muaz» unvanını aldı. Türkmen olduğundan «El-Türkmani» de dediler. Ancak saltanatı da iki ortaklı bir saltanattır. Ay-bek hakan olunca onların sancak dedikleri hükümdar bayrağını önüne katıp başında «çetr» (gaşiye) olduğu halde hassa ordusunun ortasında saraydan çıkıp dolaştı (H. 648 yılı Rebiülahır'ın son cumartesi

günü). Hutbeden, paradan Şeceretüd-Dür'ün adı kaldırılıp Ay-bek'inki kondu.

Fakat henüz az bir zaman geçmişti ki askerinin bir kısmı kendisine Eyyubiler'den diğer bir kişiyi de saltanat ortağı vermek istedi. Çünkü Kölemenler ikiye ayrılıp birbirine zıt fikir taşımaya başlamışlardı. Bunların bir kısmı Ay-bek taraftarıydu. Onlara «Muazlılar» (Muazzi) derlerdi. Bir söylentiye göre bunlara «Azizliler» (El-Aziye) derlerdi. Çünkü Aziz Osman bin Salahüddin'e mensuptular. Diğer takımı Melik Salih'in ailesine taraftar oldular.

Bunlara da «Salihliler» (Salihiler) dediler. Bu ayrılık Şamlılar'ın fesadı sonucu idi. Şam'daki Kölemenler Turanşah'ın akrabasından birinin komutasında Mısır'a hücuma hazırlandılar. Sonunda işte bu ikinciler Aybek aleyhine kalkınıp kendisine Yemen'den getirdikleri Salahüddin Eyyubi ailesinden 8 yaşında bir çocuğu ortak verdiler. Adı Musa Muzafferüddin (bazı kitaplarda Muzahharüddin) olan bu çocuk Eyyubiler'in El-Melikül-Kamil'in torunlarından Yemen'de saltanat süren Yusuf Aksız'ın torunu ve Melik Mesud Yusuf'un oğluydu. Muzafferüddin'in tahta geçisi aynı yılın Cemaziyelevvelinin beşinci günü ilan olundu. Bu ikinci hükümdar «Melikül-Eşref» unvanıyla tahta çıkarıldı.

Bu suretle Mısır saltanatında garip bir olay ortaya çıktı. Mısır'da iki sultan birden bir taht üzerinde oturdu. İkisi de ayrı sülalerdendi. Bunların ikisinin birden hutbede adları konuyordu. Para ikisinin de adına basılıyordu. Bu paralara Bağdat Halifesi El-Mustasımbillah Ebu Ahmed'in adı da konuyordu. Fermanlar ikisinin de imzasıyla çıkıyordu.

El-Melikül-Mugis Ömer bin El-Adil El-Sagir Kerek ve Şevbek'i, Melik Said Habibe kalesini aldılar.

Şam'ın yeni sultanı ve Eyyubiler'den olan Nasirüddin Yusuf, Turanşah'ın kanının öcünü almak için ailesinden olan bütün sultanlar ve türelerle birleşti. Bu teşebbüsün başarılı olması için de IX. Lui'ye ortaklık teklif etti. Eğer Lui de kendisiyle beraber Mısır aleyhine asker gönderirse ona Kudüs ve Krallığını vereceğini şart koştu. Lui o zaman Akka'da idi. zaten yobaz kralın aklı, zoru hep Kudüs'teydi. Her ne türlü olursa olsun Kudüs'ü Müslümanların elinden kurtarmak istiyordu. Lui bu tekliften memnun olup iki taraf arasında görüşmeler başladı. «Vaiz Kardeşler» (Fréres précheus moine) sınıfından papas Brötonyalı Yiv (Yves le Breton) kral tarafından Nasırüddin'le görüşmeler yapmak üzere görevlendirildi.

Fakat Lui yalnız bunlarla görüşmeye kanaat etmeyip Sultan Ay-bek'e de Valensiyen'li şövalye Jan'ı (Jean de Valenciennes) gönderdi.

Lui'nin mevkii bu iki rekabetten dolayı düzelmişti. Her iki taraftan kim kendisine çok verirse onunla olmak istiyordu. Ve uğradığı hezimetten dolayı Mısır'la fazla ilişkisi vardı.

Mısır Türkleri, Suriye Türklerinin Haçlılar'a yaptıkları teklifleri öğrendiklerinden onlar da Haçlılar'ı kazanmak tarafını tercih edip Lui ile uyuştular.

Yapılan anlaşma gereğince Türkmenler birçok Haçlı esiri Akka'ya gönderdiler. Lui Kahire suru üzerine dikilmiş olan Hıristiyan kafalarını, ellerine düşeni ve Müslüman yapılan çocukların iadesini, Mansure An-

laşması gereğince Mısır'a verilmesi gereken son taksit 200 bin dinardan vazgeçilmesini istiyordu. Bunları Lui'nin istediği diğer şeylerin hepsini kabul ettiler. Kudüs'ün de Şam Sultanı'nın mağlubiyetinden sonra verileceğini vaad eylediler. Üstüne de Lui'ye bir fil hediye ettiler. Bu fil Fransa'ya götürülmüştür. İşte Fransa'ya ilk giden ve ora halkının ilk gördüğü fil bu Türk armağanı olan fildir.

Şam Sultanı Lui'nin Mısır'la da görüşmeye girdiğini ve onlarla uyuştuğunu görüp iki ordunun birleşmesini önlemek için 20 bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu ordu Gazze'de Mısır ordusunu bozguna uğratıp, Salihiye'ye kadar püskürttü. Fakat türe (prens) Bars Oktay (Arapça yazıcılar Aktay yazdıklarından bazı tarihçiler Oktay, bazıları da Aktay derler) bu Şam ordusunu yendi ve Suriye'ye kadar çekilmeye mecbur etti. Şam ordusu başlarında Vali Şemsüddin Lulu ile Şam sultanından birtakım yardım aldığı için iki ordu 1 Ocak 1252 M. (10 zilkade 649)'de bir perşembe günü Abbase'de yeni bir savaşa tutuştular.

Mısır ordusuna Ay-bek'le Bars Oktay komuta ediyorlardı.

Mısırlılar bozuldular. Suriye ordusu bunların takibine koyulup Kılıç elde bu ordunun enkazını Kahire kapılarına kadar kovalıyordu. Yani bu suretle Suriye ordusunun asıl kuvvetleri Mısır'a doğru gitmişti. Savaşta bozulan Mısır ordusunun komutanları ise kuvvetli bir süvari koluyla Suriye içlerine geri çekilmişlerdi. Orada az bir kuvvetle gitmekle olan Suriye ordusu komutanı Şemsüddin Lulu'ya rastgeldiler. Hemen maiyetini kılıçtan geçirip kendisini de öldürdüler. Bu başarı üzerine hemen Şam Sultanı'nın üzerine koştular. Sultan savaş meydanında pek az bir kuvvetle kalmıştı. Ordunun hemen hemen tamamı Mısır'a doğru gitmişti. Sultan acele kaçabildi de canını kurtardı. Artık bozgun ve kaçgın askerleri takibe başladılar.

İşte bu suretle önce Suriye, şimdi de Mısır ordusu üstün gelmişti.

Ay-bek Mısır'a döndü. Fakat Mısır ordusunun ilk kaçanları Kahire'ye Ay-bek'in mağlup olduğu haberini getirmişlerdi. Halk artık Türkmenler'in devleti bitti zannederek Nasirüddin'in tarafına geçmişti. Hatta Kale'de ve Mısırüd-kadime'deki (Fustat'ta) camilerde hutbelerde Nasrüddin'in adını okutmuşlardı.

Ay-bek bunu görünce küplere bindi; fakat Kahire'nin diğer camilerinin imamları ihtiyatlı davranıp hutbede hiç kimsenin adını zikretmemişlerdi. Ancak bu da Ay-bek'in gazabından kurtulmaya yetmediği için Kahire, Mısırüd-kadime ve Kale yağmalandı.

Artık Nasirüddin zayıf düşmüştü. Mısır'la Suriye arasında barış yapıldı. Gazze ve Kudüs Mısır'a kaldı. Suriye de istediği şeyleri aldı. Bu sefer Suriye ile Mısır Haçlılar'ı tepelemek için birlik oldular.

Son başarılar daha çok Oktay'ın sayesinde olmuştu. Bu suretle kuvveti, şöhreti artmış, bütün Mısır'a yayılmıştı. O kadar ki artık taraftarları kendisine açıkça «han» unvanını veriyorlardı. Aynı zamanda Hama Sultanı El-Mansur'un kız kardeşi ile de evlendi.

Oktay evlenince karısının bir hükümdar kızı olmasını bahane ederek Kale'de oturmasını istedi. Ay-bek kabul etti; fakat Ay-bek çoktan beri hoşdaşı (bu deyim o zamanların deyimlerindendir.) «Oktay Cümdar»ı (Arapça kitaplarda El-Cümdar diye yazılıdır. Kelime Farsça olup komu-

tan demektir.) çekemiyordu. Onun bu kadar büyümesini kendisi için bir tehlike görüyordu. Hem bu kişi başında bulunduğu Salihiler'le Aybek'i bir saltanat ortağıyla hükümdarlık etmeye zorlamış ve buna mecbur etmişti. Ay-bek bir gün sırdaşlarını Kale'de pusuya yatırdı. Bu adamların arasında ileride hükümdar olduğu zaman adı, olayları geçecek olan Seyfüddin Kutuz da bulunuyordu. Bunlar, sarayına girerken Oktay'ı hançerlediler.

Bu iş yapıldı ama Ay-bek onun taraftarlarından korktu. Ve bu korku ile Kale'nin kapılarını kapattırdı. Herhangi bir olaya karşı hazırlandı. Gerçekten çok geçmeden Salihiler, başlarında Bay-bars Kale'nin kapılarına geldiler.

Tehditlerle türeleri Bars Oktay'ı istediler. Bunlar Oktay'ın yalnızca tutuklandığını sanıyorlardı. berikiler pekiyi deyip Oktay'ın kellesini aşağıya, önlerine attılar. Kanlı kelle yuvarlanıp ayaklarının ucuna geldi. Bu durum onlara öyle bir korku verdi ki, «Babül-Kurrateyn» denilen kapıya doğru koşuşup onu kırdılar ve oradan Suriye yönüne kaçtılar.

Bunun üzerine Salihiler'den Kahire'de kalmış olanlar toplanıp zindana atıldılar. Böylece Salihiler'in kökü kazınıp Ay-bek'e düşman ya da rakip kalmadı.

Ay-bek Salihliler'den kurtulunca bunların getirdikleri El-Melikül-Eşref'i kaldırıp bir zindana tıktı (H. 652). El-Melikül-Eşref daha sonra bu zindanda öldü. Saltanatı müddeti 1 yıl, 1 aydır.

Ay-bek'le Nasır arasında tekrar savaş başlamışsa da Necmüddin El-Bazaray aralarına girip ikisi arasında yeniden barış yaptırdı. Bu barış gereğince Ariş'e kadar Suriye Nasır'in elinde kalıyor, Varade ile Ariş arasındaki Birül-Kadı sınır oluyordu (H. 653).

Artık Ay-bek yalnız kalmıştı, rakipsiz bir hükümdardı. Ancak resmen böyle idiyse de Ay-bek asla bağımsız değildi. Onun bağlı olduğu başka bir hükümdarı vardı. Bu sultanın, sultan gönlünün hakimi bir sultan vardı. Bütün varlığına o hükmediyordu. Bu sultan aşktı. Aşk, onu taht üstüne bağlı bir esir yapmıştı. Gerçekte Ay-bek yalnız bağımsız kalmamıştı. Haremi (karısı) Şeceretüd-Dür bu hükümdarın hükümdarıydı. Ay-bek onu çılgın bir aşkla seviyordu. Gerçi Şeceretüd-Dür tahttan inmiş, yerine Ay-bek tahta çıkmıştı. Fakat gerçekte o taht üstündeki Aybek'in gönül tahtında bu kadın oturuyordu. O bağımsızdı, çevresini baskı ile yönetirdi ve her söylediği her istediği yapılan ve yerine getirilen bir hükümdardı.

HÜKÜMDARIN HÜKÜMDARI ŞECERETÜD-DÜR

Ay-bek zamanında devletin bütün işlerini perde arkasından yöneten Şeceretüd Dür'dür. Bütün siyasi entrikalarda parmağı vardır. Devlet demek yine eskisi gibi Şeceretüd-Dür demekti. Ay-bek hem onun aşığı, hem de onun minnetdarıydı.

Onu büyüten, tahta geçiren, bu güzel kadındı. Ay-bek bu suretle de onu dinlemeyi, onun her emrini, her istediğini yapmayı, kısacası ona hizmeti ve bağlı kalmayı kendisi için bir borç biliyordu. Yani tam ma-

nasıyla Ay-bek «İnci Ağacı'nın kulu, kurbanı idi. Nimet gören şahsı da, vurulan gönlü de esiriydi.

Şeceretüd-dür 40 yaşında ve Ay-Bek'den yaşlı iken güzelliği, şirinliği, zekası sayesinde onu kendisine bütün varlığı ve gençliğiyle aşık etmişti. Zaten bu kadını gören ve onunla konuşan erkeklerden ona aşık olmayan yoktu. Ay-bek Şeceretüd-Dür'ün o kadar esiri ki, eski karısını ve ondan olan çocuğunu bir köşede bırakmış, unutmuştu.

Ay-bek El-Melikül-Eşref'le ortak saltanat sürerken Şeceretüd-Dür Melik Eşref'i de avucuna almış, ikisini beraber yönetiyordu. Sarayından, perde arkasından bunları kukla gibi oynatırdı. Yani bu ortaklar devresinde gerçek sultan sarayında üç etekli, ince işlemeli ipek elbiseler içinde, beli incili uçkurlarla bağlı Şeceretüd-Dür idi. Şerecetüd-Dür gerçekten adı gibi İnci Ağacı idi. Onun beynindeki her şey, sarayının her şeyi sanki incilerle süslüydü.

Bu kadın devlete, Ay-bek'in aracılığı ile egemen olmuştu. Kararlarında, yönetiminde ise çok zalim davranıyordu. Baskılı yönetiminde kadın kıskançlığı da etkili oluyordu. Ay-bek'e iki bakımdan eziyet ediyordu. Özellikle yaptığı iyilikleri ikide birde Ay-bek'in yüzüne vurarak onun gönlünü kırıyor, aşkını hiç yoktan incitiyordu. Ay-bek'in karısını kırık-dökük bir eve attırmış, ona hiç baktırmıyor, zavallıyı oğluyla beraber sefalet içinde yüzdürüyordu.

Bunlar hep kıskançlık sonucu yapılan kötü işlerdi. İşte büyük bir kadının zayıf, küçük noktaları! Fakat o ülkeler yöneten yetenekli ve becerikli kadın pek tedbirsizlikler ediyor, sonu pek kanlı olayların temel taşlarını kendi eliyle atıyordu.

Şerecetüd-Dür belki de bunu bilebilirdi . O büyük dehanın, taht üstünde ve yanında geçmiş bu ömrün tecrübelerinin artırdığı ileri görüş sahibinin bunları ta o zamandan tahmin etmiş olması gerek. Fakat kadın kıskançlığı ve eziyet etme hevesi başını alıp gitmişti. Mümkün mü ki, kendisini geri alabilsin! İstekler kabarık, irade zayıf, ihtiras ise inadına taşkındır.

Bir taraftan da Şeceretüd-Dür kadınlık benliğiyle pek çok gururlanmıştı.

Dört yıl süren ve tam bir teslim olmaktan ve tapınmadan ibaret bir hayattan sonra artık Ay-bek'in aşkının nuru Şerecetüd-Dür'ün incili simasının aralıksız süren gündüzleri ve geceleri içinde donuklaşmış ve sönmüştü. Artık ateş geçmişti. Şerecetüd-Dür'ün gururundan, kıskançlığından, baskıcı ve zalim davranışlarından, kendisine ettiği haksız eziyetlerden üzüle üzüle artık bıkmıştı. Hele sık sık «Ne oldunsa benim sayemde oldun. Seni Mısır'a sultan yapan benim» demesine pek canı sıkılıyordu. Bu söz ciğerine işliyordu. Ay-bek'in bunda hakkı vardı. Gerçi onun bağışlarını görmüştü, ama kendisi de pek değerli bir adamdı. Hem güzel, hem bilgili, hem iyi bir askerdi.

KISKANÇLIK KRİZLERİ

Hükümdarlığında halk için pek iyi olan bu kadın sarayında o kadar titiz, okadar zalim idi ki, halayıklar kendisinden tir tir titrerdi. Aynı dav-

ranışı Ay-bek'e de gösteriyordu. Sevmek diye ona türlü eza ve cefa yapıyordu.

Bir taraftan da artık yaş, çalışma, yaşayış tarzı, Şerecetüd-Dür'ün güzel yüzünde izler bırakmaya başlamıştı. Koklana koklana solmaya yüz tutmuş gül misali artık kendisini eskisi gibi sevdiremiyordu. Bu kaybolan beceresine karşılık ise kusurları artıyordu. Yani Şerecetüd-Dür'ün sinirli davranışları gitgide çoğalmıştı. Her gün daha çok hırçınlaşıyordu. Kıskançlık ve hırçınlıkla boyuna Ay-bek'in zıddına basıyordu. O da artık bezmişti. Artık bezginlikten o duruma gelmişti ki, Şerecetüd-Dür'ün yanında duramıyordu. Çekilip gidiyordu. Artık ilk karısının yanında zaman geçiriyordu.

Bu kaçmalardan dolayı da Şerecetüd-Dür'ün harçınlığı artıyordu. Hırçınlık, kıskançlık ile türlü uygunsuz tavırlar takınıyor, kocasına sert davranıyordu. Artık Ay-bek ondan soğumuştu. Hatta eski sevgi gitmiş yerine bir nefret dalgası gelmişti.

Bu hırçınlık nöbetleri sırasında Şerecetüd-Dür, bazen Ay-bek'in bu kaçmalarından kuşkulanıyor, bazen çok kızıyordu. Ay-bek'in kendisini artık sevmediğine hükmediyordu. Bu da Şerecetüd-Dür'ün aşkını, dolayısı ile hırçınlığını artırıyordu. Kıskançlığı çılgınlık derecelerini buluyordu. Bazen de Ay-bek'in aşkının sönmesine inanamıyor, onun kendisine olan aşkının sonsuz olduğuna hükmediyor, görünürdeki hareketleri, geçimsizlikleri pek önemsemeyip kendini avutmaya çalışıyordu.

Bu sinir nöbetleri sırasında bir gün Ay-bek'i çağırtıp Nurüddin Ali'nin anası olan eski haremini zorla, hem de talak-ı selase(*) ile boşattırdı. Fakat bu da derdine derman olmadı. Derman olmak bir yana, aralarındaki soğukluğu Ay-bek'te düşmanlık derecesine vardırdı. Ay-bek bu oyuna Musul Hakanı Bedreddin Lulu'nun kızını nikahla istemekle cevap verdi. Sebep olarak da kendisinin çocuğu olmadığını söyledi. İşte bu olay Şerecetüd-Dür'ün sinirlerini iyice gerdi. Çılgınlığı o dereceleri buldu ki, kıskançlık düşmanlığa dönüşüp hemen öc almak arzusu ile yanıp tutuşmaya başladı. Artık Şerecetüd-Dür Ay-bek'i diğer bir kadının koynuna bırakmaktansa öldürüp toprağa gömmeyi tercih ederek hayatı aleyhine tuzaklar kurmaya, dolaplar çevirmeye kalkıştı.

Gerçekten bir kadının damarına basmak müthiş bir tehlikedir. Sevilen erkekler aşk içindeki kadınlardan korkmalıdırlar. Bir kadının kurduğu gizli tuzaklardan kurtulmak bir erkekle karşı karşıya uğraşmaktan, savaşmaktan pek güçtür. Bu durumdaki kadınlar yaralı kaplanlar gibi olurlar.

Kadın fikri, şeytan şerri hemen bir gibidir. Atalarımız namazda, «Kadın fikrinden, şeytan şerrinden kurtar Tanrım» diye boşanu dua etmezlermiş!

Şerecetüd-Dür'ün kışkırtmaları sonucu Kölemenler bu evlenmeye itiraz ettiler. Ay-bek de onları tutturup hapsettirdi. Kadına karşı tek galip gelme yolunun, kaçmak olduğunu bilmiyormuş... Bunu nice büyük erkekler, feci tecrübelerle öğrenmişler ve söylemişlerdir.

(*) **Talak-ı selase:** «Üçten dokuza boş ol» demek suretiyle kadın başka erkekle evlenmeden (hulleye girmeden) eski kocasına dönmesine imkan vermeyen boşanma.

Bu durumda bundan başka çare yoktur. Ay-bek bunu yapmadı. Sertlenmeye, karşı koymaya kalktı.

Kölemenler hapse giderken Şeceretüd-Dür'ün daima oturduğu kafesli bir cumbanın altından geçiyorlardı. Başları olan Sebük-tekin muhafızları polisin anlamaması için Türkçe, «Biz sana bağlıyız. Bunu iyi bil! Ay-bek'in evlenmesinden dolayı isyan ettiğimizden bizi hapse yolluyor» dedi. Şerecetüd-Dür meseleyi anladığını belli etmek için mendil salladı.

Ay-Bek artık Şerecetüd-Dür'ün gazabından korkuyor, Kale'ye gelmiyordu. Özbekiye civarında «Menazırül-Levk» köşkünde oturuyordu. Şeceretüd-Dür ise kendisini yanına davet etmekten geri durmuyordu.

Şeceretüd-Dür büyük sinir nöbetleri geçiriyordu. İntikam arzusuyla deli gibi olmuştu. Aşkla beslenmiş bir kalpte intikam duygusu müthiş oluyordu.

Artık Şerecetüd-Dür'ün aklı başında değildi. O zeki kadının bütün o eski erdemleri gitmiş, iyi huyları kaybolmuş, tersine bütün kadınlığı, kıskançlığı ve ihtirası bütün çıplaklığıyla ortaya çıkınış, kaynaşıyordu.

Şerecetüd-Dür durmuyor, türlü sevgi sözleri, aşk hasretiyle Ay-bek'i davetten bir an boş kalmıyordu. Nihayet Ay-bek aldandı, Kale'ye gitti. Bu kurnaz dişi tilki ona cilvelerin her çeşidini bol bol kullandı. Aybek'in elini öptü; etrafında pervane gibi döndü. O kadar ki artık Ay-bek'in içinde hiçbir şüphe, hiçbir korku kalmadı. Şeceretüd Dür'e eskiden olduğu gibi yine güven duymaya başladı.

ŞECERETÜD-DÜR'ÜN İNTİKAMI

Şerecetüd-Dür'ün oynadığı rol tam kahbece idi. O zayıf kalbiyle o müthiş sinirine rağmen gizli düşüncelerini pek güzel saklayabilmişti. Hareket güçleri aşk, kıskançlık ve bunlardan doğma intikam olunca kadınlar çok yaman olurlar. Zayıf olan yaradılışlarına rağmen böyle kuvvetler ve tahammüller göstermeye yetenekleri vardır.

Şerecetüd-Dür hamama beş akağa (Ak enük) saklamıştı. Bunlar ellerinde kılıçlarla Ay-bek'i bekliyorlardı. Önce kadın aşkı elinde oyuncak olan şimdi de kadın intikamının hedefi durumuna gelen bu erkek akşam olunca yıkanmak için kurban gibi kendi ayağıyla kılıçların arasına yollanmıştı.

Zavallı Ay-Bek her şeyden habersiz olarak hamama gitti. İçeri girer girmez ağalar üzerine hücum ettiler. «Şerecetüd-Dür!» diye bağırmaya, yalvarmaya başladı. Kapının dışarısından cinayeti seyreden Şerecetüd-Dür böyle bir kanlı işe azmetmişken, sevgilisini kestirmeye karar vermişken, bu sefer de acıdı ve hemen içeri girdi. Bu büyük yaradılışlı kadın bu kadar metinlik gösterirken birden yine zayıfladı ve kadın olduğunu ortaya koydu. Ay-bek ellerine kapanıyor, beni affet diyordu.

Şerecetüd-Dür Ay-bek'i kurtarmak istedi, fakat bu sefer ağalar bırakınadılar.

Ağalar, «Bu kadar işten sonra biz bunu sağ korsak, sonra o ne bizi, ne de seni bırakır...» deyip Ay-bek'i başındaki kendi sarığı ile boğdular. Cenazesini hamamın soğukluğundaki yatağa yatırdılar.

Bu olay M. 1257, H.23 Rebiülevvel 655 tarihinde bir salı günü oldu.

Şerecetüd-Dür sarayda Ay-bek'in hamamda bayıldığı söylentisini yaydı. Kendisi de cinayetten korktu, bin pişman oldu. Fakat iş işten geçmişti. Hatta son defa, kurduğu oyunu bozmak bile istemişse de başarılı olamamış, ok yaydan çıkmıştı. Çare olmak üzere beylerin en büyüklerinden Cemaleddin İdügedi ile İzzeddin Halebi'yi getirtip kocasının cenazesinin önünde mührünü onlara uzatarak onlara hükümdarlık teklif etti. Bunlar bu teklifi kabul etmediler.

Gece böyle geçti. Sabah olunca olay şehre de yayıldı. Ay-bek'in taratarları olan Kölemenler toplanıp intikam almak için yemin ettiler.

Ay-bek'in yerine oğlu Nureddin Ali Ay-bek geçirildi.

Ay-bek 6 yıl, 11 ay saltanat sürdü.

Cesur, şiddetli bir kişiydi. Bilimi, öğrenimi severdi. Kahire'de birçok bina yaptırdı. Mısrüd-Kadime'de Nil kenarında El-Medresetül-Muazziye adıyla bir medrese yaptırıp birçok vakıf kurdu.

ALİ AY-BEK HAN

Unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Mansur Nureddin Ali-bek»dir. Tahta geçtiği zaman 15 yaşında bir çocuktu. Bazı kitaplar 11 yaşında derlerse de 15 olması daha akla yakındır. Tahta çıktığı zaman ilk işi gözden düşmüş anasını debdebe ile yanına getirmek, Şerecetüd-Dür ile beraber babasının diğer katillerini tutturmak, zavallı anasına yıllardan beri eziyet etmiş olan bu kadını onun önüne atmak, intikamını alması için pençesine teslim etmek oldu.

Yeni sultanın anasının halayıkları şimdiki Mehmed Ali Kalesindeki «Burcül-Ahmer» de bu katil hükümdarı, yahut zavallı aşk kurbanı bedbaht kadını ortalarına aldılar. Mısır'da «kubkab» denilen nalınlarıyla, takunyalarıyla gönül ülkeleri fethetmiş yüzüne, devlet yönetmiş zeki başına vura vura «İnci Ağacı»nı kırdılar, Şeceretüd-Dür'ün canını çıkardılar. Sonra da vücudunu soyup yalnız bir donuyla kalenin bir burcundan hendeğe atıverdiler. Bir zamanlar Melikül-Azameteddin ve Emiretül-Müminin olmuş olan bu vücut orada üç gün kaldı. Uçkurundaki incileri hendekte dolaşan birkaç adam çaldı. Nazik vücudunun bir kısmını köpekler yedi. Tanınmayacak bir hale geldi. Nihayet beslemeleri onu donundan tanıtılar da cenazesini kaldırıp Saylebe civarında Seyide Sekine caminin yakınındaki «Seyyide Nefise»in yanında evvelce kendisinin yaptırmış olduğu camideki türbesine gömdüler.

İşte böylece İslam'ın ve Türk'ün büyük bir kadını da herkes gibi fakat kirli ve çirkin bir olay sonucu toprak altına girdi. Bu suretle Ay-bek ve Şeceretüd-Dür birbiri arkasınca gittiler.

Şerecetüd-Dür 47 yaşında öldü.

Yalnız olarak iki ay kadar saltanat sürdü ise de perde arkasından 20 yıldan çok ülkeyi yönetti.

Tarihçiler Şeceretüd-Dür akıllı, tecrübeli, yönetim becerisi olan bir kadın diye nitelendirir ve Ortacağ'ın harika şahsiyetleri arasına korlar. Gerçekten de Haçlıların hücum ettikleri bunalımlı bir zamanda İslam'ı çok ayrılıktan, çekişmeden ve kavgadan korudu.

Aşk kadın ve erkekte türlü çılgınlıklar, serüvenler yaratır, türlü akıbetler doğurur. Erkek de kadın gibi aşka mağlup olur, bunlar bilinen şeylerdir. Fakat aşka mukavemet eden, aşk ile aklını yitirmeyen, vicdanını bitirmeyen, devlet ve millet işini ayak altına almayan erkeklerin az sayıda görülmesine rağmen kadınlarda adeta böylesi olmamıştır. Şeceretüd-Dür gibi bilgili, görgülü, zeki, tam manasıyla iyi bir sultan olan bir büyük kadın bile, aşkın elinden ne kadar küçülmüştür. Aşk yüzünden neler yapmış, nelere uğramıştır! İşte kadın zayıflığı kuvvetli Şeceretüd-Dür'de kendisini göstermiştir. İşte bu kıssa kadınları hükümdarlıktan, devlet işinden daima uzak tutmak için büyük bir olay, kanlı ve kirli bir ibretir. Bugün uygarlık dünyasında kadınlara seçme hakkı ve siyasi roller verme konusunda yapılacak çalaşmaların insanlık için felaket olacağı şüphesizdir.

Türbesi zamanla harap olmuşken son yıllarda Prenses Kadriye Hanım tarafından tamir edilmiştir. Bu, Mısır'da Türklüğe bir hizmet olduğu için bu Hanımefendi takdire layıktır.

Bir söylentiye göre Ay-bek de buraya gömülmüştür. Bu önemli Türk kadınının türbesini ziyaret ettim. Güzel, zeki, Mısır'a hükmetmiş, eşsiz ve yüksek bir aşk serüveni yaşamış bir varlığın incileri olmayan loş kirli taşlı bir bina içindeki bir avuç toprağını gördüm.

Türbede bir yer var ki, halen Mısır kadınları gelip sinir hastalıklarından şifa bulmak için oradaki pis bir suda yakınırlar. Bu sinirli kadının türbesinin banyosu sinirli kadınların hastalıklarına şifa vermekle tanınmıştır. Zamanın değişimleriyle dünya ne duruma giriyor!... Kendisini deli eden, cani kılan, öldürten yegane sebep sinir hastalığı olan ölü bir kadının toprağından bir zaman sonra sinir hastalıklarının şifası için medet umuluyor!. Ve bu örnek gösterir ki, biz Müslümanlar ne batıl inançlara saplanmışız!...

Şeceretüd-Dür iyilikleri ve kötülükleri bakımından da gerçekten büyük bir kadındır. Başka milletlerde Semiramis, Kleopatra gibi meşhur kadınlar yetişmiştir; fakat İslam'da böylesine değerli bir kadın yoktur. Müslümanlık kadın yetiştirmekte çıraktır. Böyleyken bu kadının meydana gelmesi zekasının güzelliğinin ve bilgisinin büyük bir ispatıdır.

Bu büyük kadının hayatı, bu kitabın konuları gereğince dört hükümdar zamanına ve bir de kendi hükümdarlık dönemine ait olduğundan tabiatıyla beş parçaya ayrılmıştır. Bu kadının bütün hayatını okumak isteyenler bu beş kısmı da okusunlar.

Nureddin, Şerefeddin'in vasiliği altına kondu. Bu Şerefeddin'in aslı Kıbti idi. Eyyubiler'in beşinci hakanı Melik Kamil'in hekimiydi. Yine onun zamanında vezir olmuş ve ondan sonra da vezirlikte devam etmiştir. İlk adı «Habbatullah»dır. Bu ada Hıristiyan adı olduğundan Müslüman olunca Şerefeddin adını almıştır.

Bu kişi dirayetli bir adam idiyse de yerini Seyfeddin Kutuz'a kaptırmama konusunda beceriksiz kaldı. Kutuz bunun yerine atabey oldu. Yani hem vezir, hem de vasi oldu.

Kutuz bu makama geçtikten sonra Suriye'ye savuşmuş olan Salihiler partisini Kahire'ye topladı, onları kendisine taraftar yaptı. Bu sırada yani M. 1258, H. 656 yılında Bağdat Hülagu Han'ın eline düşüp çok za-

mandır kuru addan ibaret olan Abbaslı halifelerin saltanatı sona erdi. Bu olay Mısır'ı telaşa düşürdü. Nureddin ise çocuktu.

Devlet tam bir devlet adamına ihtiyaç duyuyordu. Kutuz, din adamlarını, kadıları ve ileri gelenleri topladı. Bu meseleyi görüştü. Önce Eyyubiler ailesine taraftarlık etmiş olan bu insanlar Ay-bek'e düşman olduklarından bu sefer Kutuz onlar vasıtasıyla Nureddin Ali'yi tahttan indirmeye kalkıştı.

Bunların beylerini de din adamlarının ve kadıların meclisinde bulundurdu. Bu mecliste sultanın pek genç olması dolayısıyla hükümdarlığa iktidarı olmadığını, bunun için tahttan indirilmesini ve yerine kendisinin hakanlığını ilan ettirdi.

Bu arada din adamlarından fetva almayı da ihmal etmedi. M. 22 Ekim 1259 (H. 4 zilkade 657) tarihinde bu da tahttan indirildi. Sultan Nureddin Ali Ay-bek 2 yıl, 8 ay saltanat sürdü.

Yerine vasisi Sultan Kutuz geçti.

KUTUZ HAN

Unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Muzaffer Seyfeddin Kutuz»dur. Bu kişi soylu olup Havarezm hükümdarları sülalelesindendi. Babası Mevdudşah idi.

Ailesi Cengiz Han ordularının önünde perişan olmuş, kendisi de esir olarak Cengizliler'in eline düşmüştü. Köle olarak satılmış, Mısır'da Kölemenler'le beraber askerlik yaparak büyümüştü. Tahta geçince «Sultanül-Melikül-Muzaffer» unvanını aldı.

Sultan olunca ilk işi tahttan indirdiği genç hükümdarı hapsetmek ve sonunda öldürmek oldu. Kıbti dönmesi Şerefeddin Nureddin Ali'yi savunmak istediği için onu da yakalayıp Kale'nin kapısında çarmıha gerdi.

Kutuz bu işleri gördüğü zaman Muaz taraftarı olan Kölemenler'den İlmüddin El-Fethi ile Seyfeddin Bahadır tüfek talimi için gitmişlerdi. Bunların bulunmayışı Kutuz'un işine yaramış, istediğini yapmıştı. Bu iki kişi dönünce ikisini de yakalattı.

Henüz tahta çıkıp rahat bir nefes almamıştı. Cengiz Han'ın torunu Kulahu (Hülagu) Han'dan bir elçi geldi. Bu subay Kulahu'nun Mısır'a bir beyannamesini getirmişti.

Bu sırada Cengiz'in oğulları dünyayı zaptetmişlerdi. Kulahu'yu Papa'nın misyonerleri, IX. Lui'nin elçileri Müslümanlar'ın ve Bağdat'ın üzerine kışkırtmışlardı. Mısır ve Suriye Müslümanları aleyhine savaşan Haçlılar'a yardıma davet etmişlerdi.

Kaan Mengu Han'ın kardeşi Kulahu Irak'ı ve Bağdat'ı almış, Abbasiler Halifesi El-Mustasımıbillah'ı oğullarıyla beraber öldürüp soyunu ortadan kaldırmış, halifeleri bitirmiş, Abbasiler'in kökünü kazımıştı. Oradan kalkıp Musul'u ve Halep'i de ele geçirmişti. Oğlu «Semut» karadan ve denizden olmak üzere Suriye'yi istila ediyor, Mısır'a yaklaşıyordu. Bu hızlı fetihlerle Şam'ı bile eline geçirmişti.

Kulahu'nun Mısırlılar'a gönderdiği mektubu şöyle idi:

«Mısır milletleri! Bana karşı savaşmaya kalkışıp da sakın yanılmayın!

Emeğiniz boşa gider. Halep ve Musul milletleri gibi yapmaktan sakının!» (Cevher El-Buhur, müverrih Ayni).

Kutuz bu kara haberden pek endişelendi. Atalarını, yurdunu, ocağını ta Türkistan'da hallaç pamuğu gibi atan kara bela Mısır'ın kızgın kumları ortasında da kendisini buluyor demekti. Buna karşı var kuvvetle durmak, tacı ve kelleyi kurtarmak gerekti. Eğer mümkün olursa aile intikamını da almalıydı. Bu sırada Kutuz'un orduları Suriye'de Haçlıları tepeliyorlardı. Bu ordunun moral gücü son zaferlerle kuvvetlenmişti. Bunları derledi, topladı. Yeni yardımlar sağladı. 200 bin dinarlık bir vergi topladı. Bu parayı askerlerine dağıttı.

Böyle birçok hazırlıktan sonra ordusunu alıp M. 1259, H. 30 Şaban 658 tarihinde Kahire'den ayrılarak Kulahu ordusunu karşılamak üzere yola koyuldu.

İki ordu çarpışmak üzereydi. Bu anda Mengü Han'ın öldüğü haberi gelince Kulahu Han, ordusunun büyük kısmıyla mirasını almak üzere dönüp gitti. Suriye'de yalnız seçme 10 bin süvari bıraktı. Bu kuvvetin komutanı Ket-Buğa idi. Bu komutan aynı zamanda Kulahu'nun akrabası oluyordu. Ket-Buğa'ya bazı tarihçiler Kit-buğ derler. Ket eski Türk adlarında pek çok bulunan ve kelimelerin sonuna konan tay, tekin gibi bir edattır. Fakat bu, kelimelerin evveline konur, manasını henüz bulamadım. Türkçede «taht» manasına gelen bir «ket» varsa da bilmem bu «ket» o mudur?

Bu Türk komutanı Cengiz Han'ın komutanlarından ömründe hiçbir mağlubiyet görmeyen, yaptığı 65 büyük savaşın hepsinde de üstün gelen, 32 milleti mahkum eden, Çin'le beraber Avrupa'nın göbeğini ve bu iki ülke arasındaki toprağı tamamen ele geçiren, Anibal'leri, Napolyon'ları solda sıfır bırakan Subutay'ın silah arkadaşıydı.

Bu sırada 70 yaşını geçmiş, ihtiyarlamıştı. Kulahu kendisini, devlete çok büyük hizmetler yaptığını, artık rahat etmesini söyleyerek götürmek istemişse de Ket-buğa ona:

«Ben size karşı ne kusur ettim ki, beni evimde, yatakta ölmeye mahkum etmek, bana böyle bir ceza vermek istiyorsunuz. Beni şerefimle savaşta ölmekten mahrum etmeyiniz!» diyerek bu ordunun komutanlığında kalmıştı.

Ket-Buğa askerinin azlığına bakmayıp Mısır ordusuna karşı ilerlemekte devam etti.

Kutuz'un ordusuna Beğ-bars komuta ediyordu. Bu ordu Kıpçak ve Havarezm Türkmenleri'ndendi. Bunlar hep Cengiz Han oğullarına diş bileyen kimselerdi.

Bu iki ordu Filistin'de Araplar'ın «Aynül-calut» Fransızlar'ın Source de Goliath dedikleri Calut Bulak'ında karşılaştılar. Burada yapılan bir çarpışmadan sonra Bisan'da kanlı bir savaşa tutuştular. Bu iki ordu da damarlarında saf Türk kanı olan askerdi. Fakat bir kısmı içinde Müslüman da bulunmak şartıyla, Hıristiyan ve puta tapanlar da vardı. Bunlar Haçlılar'a yardım ediyordu.

Diğer kısım ise Müslüman olup Haçlılar'ın vatanlarına saldırmalarına karşı kendilerini, yurtlarını savunuyorlardı. İşte Avrupa'nın din adına yaptığı kışkırtmalar yüzünden iki kardeş karşı karşıya

gelmişti. Savaş başladı ve pek kanlı oldu. Henüz ne Subutay'ın yanında, ne yalnız başına iken mağlubiyet görmemiş olan Ket-Buğa bozguna uğradı. Hem pek fena halde bozuldu. Askeri baştan aşağı Kutuz'un askerinin safları önünde mahvoldu. Hemen hepsi kılıçtan geçti. Kaçabilenler dağlara, kayalara tırmandılar. Koca Ket-Buğa oğluyla beraber esir düştü.

Mısır ordusu zaferi, Beğ-bars'ın askerlikteki becerisi sayesinde kazandı.

Mısır ordusu pek büyük bir ganimet ele geçirdi. Çünkü Kulahu ordusunun bütün eşyası bunların olmuştu. Bu eşyaların içinde dünyanın her tarafından alınmış hediyelik ve çok değerli ganimetler vardı.

Burada büyük, belki tarihte eşi görülmemiş kadar büyük bir kahramanlık öreğini hikaye etmeden geçemeyeceğim. Esir düşen ihtiyar Ket-Buga Kutuz'un önüne götürüldü. Kutuz ona şöyle didi:

«Alçak! Bu kadar masum kanı döktün. Yalan vaatlerle aldatıp bu kadar kahraman savaşçı ve soylu insanların kellesini uçurdun. Yaman sözlerle bu kadar ocak söndürdün. Ama sonunda işte tuzağa düştün.»

Elleri kelepçe ile bağlanmış olan Ket-Buğa, bu koca kahraman, zincire vurulmuş bir ihtiyar arslan gibi şöyle cevap verdi:

«Büyüklük taslama! Bir günlük bir zaferden bu kadar gururlanma! Bütün bu memleketler atlarımızın ayağı altında çiğnenecektir. Askerlerimiz Mısır'ın kumlarını heybelerine doldurup götürürler, sana yeryüzünde yer kalmaz!»

Şu büyüklüğe bakın! İşte böyle bir durumda böyle cesaret dolu bir davranış Türk kahramanlarına özgüdür.

Kulahı bu haberi aldığı zaman pek kederlenmiş, acımış ve, «Ket-buğa bir başına 300 bin süvariye eşti» demiştir. Kulahu kıymet takdir eden bir hükümdardı.

Bu ana kadar herkes Cengiz Han oğullarının ordularının yenilmez olduklarına inanıyordu. İlk olarak Kutuz bu inancı bozuyordu. Hem babasının, ailesinin intikamını da almıştı.

Kutuz Eyyubiler enkazı altında kalmış olan Suriye beyliklerini, Şam ve Halep'i bile alıp Mısır'a kattı. Bu hizmetine karşılık olarak Beğ-bars'a da Halep vilayetini vaadetti. Fakat bir süre sonra bu vaadinden döndü.

Kutuz artık bu galibiyetten dolayı gururlanarak Mısır'a dönüyordu. Fakat çoktan beri aleyhinde bir suikast tertibi vardı. Bu oyunu El-Salihi ile Necmeddin El-Rumi El-Salihi'nin kölesi Enes, El-Haruni, Soğanoğlu İlmüddin düzenlemişlerdi.

Bu işin başında da Beğ-bars El-Bendekdari bulunuyordu. İşte bu dönüş sırasında yolda M. 1260, H. 18 Zilkade 658 tarihinde bir cumartesi günü bu suikast gerçekleştirildi. Remle ile Salihiye arasında Kurrayn'dan bir konak mesafede, yolda gelirken Kutuz'un atının ayağının yakınından bir tavşan çıkıp kaçar. Sultan Kutuz tavşanını arkasından at sürer, çöl içine dalar, tavşanı bulamayıp döner. Gelirken at sürüp arkasından yetişen Beğ-Bars'a tesadüf eder, Beğ-Bars Kutuz'un öpecekmiş gibi elinden tutar, o da bırakır. Oysa bu anda Beğ-bars yatağanını Kutuz'un yüreğine saplar. Suikasta dahil olan diğer beyler de bu sırada yetişip Kutuz'un işini bitirirler.

Cenazesi «Veyh Halef» türbesi yakınlarında gömüldü. Üzerine ufak bir türbe yapıldı.

Bu haber üzerine taraftarı olan Kölemenler çil yavrusu gibi dağıldılar. Mısır'ın her tarafında köylere saklandılar.

11 ay 13 gün saltanat sürdü. Yerine Beğ-bars geçmişti.

BEĞBARS'IN PARALARI
(Üzerlerinde pars resmi vardır)

I. BEĞ-BARS HAN

Unvanı «Es-Sultanülmeliküz-zahir Ebul Fütuh Rükneddin Beğ-bars Es-Salihiül-Alaiün-Necmiül Bendekdari»dir. Bu hükümdarın adını Arapça kitaplar «Bibars» (Baybars) yazarlar. Kaynakları bu kitaplar olan Avrupalı tarihçileri de bunu doğru okumayıp kitaplarında yanlış yazarlar. Zaten Arapçasını okuyanlar da doğru okuyamaz. Kutuz'un katledildiği zaman Atabey ordunun büyük kısmı ile Islahiye'de bulunuyordu. Katiller Atabey'in huzuruna gittiler. Atabey onlara, «İlk darbeyi kim vurdu?» diye sordu. Beğ-Bars cesaretle, «Ben!» cevabını verdi. Atabey «Öyle ise yerine sen hükümdar ol!» dedi.

Beğ-bars o anda «El-Melikül-Kaahir» unvanıyla sultan ilan edildi. Beğ-bars bu unvanı beğenmedi. Evvelce bu adda olan bir hükümdarın sonunu kötü fal saydı. Bu unvanı bırakıp «El-Meliküz-Zahir» unvanını aldı. Bir de «Ebul-Fütuh» adını ilave etti.

Eskiden köle olup komutanlardan Alaüddin Bendekdar tarafından satın alınmış olduğundan efendisinin adını anmak için kendisine El-Alai, El-Bendekdari bile derlerdi.

Beğ-bars Venedik gemileri tarafından Kırım'dan Mısır'a getirilip satılan Kıpçak kölelerindendi. Orduda komutanların ilgisini çekmiş, yükselmiş, özellikle Ket-Buğa'yı bozguna uğrattıktan sonra büyük şöhret kazanmıştı.

Asıl adı Beğ-bars'tır. «Bars» saf Türkçe'dir. «P» ile «pars» doğru değildir. Kaplan gibi bir hayvandır ki, Fransızlar buna panter (panthère) derler.

Bu hayvan çevik, atik ve pek cesurdur. Bütün hayvanlara ve insanlara hücum eder. «Beğ» bildiğimiz beydir. Bu durumda bu kişinin adı iki kelimeden yapılan birleşik bir addır. Arapça tarihçilerin kimi bunu Beğbars, kimi Beybars, kimi Baybars diyi yazar.

Fransızlar Beybars şeklinde yazmaktadırlar. Asıl telafuzu Beybars'tır. Daha doğrusu burada «Bey», «Bars» gibi kalın heceli bir kelime ile birleştiğinden Türkçede ahenk kanununa bağlı olarak bunun Baybars okunması ve olması gerekir. Bey zaten Türk uruklarından bazılarının şivesince «bay»dır. «Tomanbay»da bu soydandır. Meliküz-Zahir «parlak hükümdar», «Rükneddin» dinin esası, «Ebul-Fütuh» fetihlerin babası, «El-Bendekdar» tüfekçi demektir (Arapça'da «bendak», «fendak»; Acemcede: «Pendak» tüfek demektir.)

Beğbars bir katil idiyse de, katillikle tahta çıkmış ise de saltanat sürmeye başlayınca pek iyi bir hükümdar oldu. Gerçi bu suretle tahta çıkmak çirkin ise de, o zamanın adetiydi. Tahta geçer geçmez Kahire'ye gelip Bahaeddin'i vezir, Memlukların en sevdiği Bili Beğ'i (bazı Arapça kitaplar «Biayik» yazarlar. Bence «Bilig» olmalı. Alim demektir.) hazinedar yaptı. Kaçmış olan beyleri toplayıp kendi taraftarları arasına soktu. Hapiste yatanları affetti. Askerine büyük bağışlar dağıttı. Fazla vergileri kaldırdı. Camilerde hutbelerde, halka zulmedecek olanları şiddetle cezelandıracağını ilan ettirdi.

Bu babaca uygulamalarla halkının gönlünü, sevgisini kazandı. Herkes kendisine dua etti.

Böyle adaletli, güzel bir hükümdar olmakla beraber Suriye kendisini tanımadı. İsyan edip Halep Valisi Sungur Sancar'ı «El-Melikül-Mücahid» unvanıyla kendilerine han yaptılar.

Beğbars hemen üzerlerine yürüdü. Şamlılar Kulahu'dan yardım istediler. O da gönderdi. Ket-Buğa gibi nice karınları deşmiş, nice göğüsleri delmiş bir kart buğayı boğmuş olan Beğbars Kulahu'nun ordularını üç defa bozguna uğrattı. Şam'ı kuşattı. Yardımdan ümit kesen, çaresiz kalan Şamlılar teslim oldular. Beğbars bunlardan kanlı bir intikam aldı. Sonra ilerleyip bütün Suriye'yi kolu, kuvvetli ile boyunduruk altına soktu. Suriye'de Dokuz Hatun'un ruhani memurlarının yaptırdıkları kiliseleri yıktı.

Mısır'a dönünce hükümetin yönetimi ve yeni düzenlemelerle meşgul oldu. Kalıcı, adalete uygun kanunlar çıkardı. Bu suretle iki Kölemen devletinin esasını kurmuş oldu. İşte bu kanunlar, bu devletleri yaşatmışlardır. Suriye ile Mısır arasında güvercin postası kurdu. O sırada (M. 1261, H. 660) Bağdat'ta mahvolan Abbasi halifeleri ailesinin enkazı Mısır'a geldi. Beğbars bunlara iyi muamele etti ve bağışlarda, iltifatlarda bulundu. Bağdat harabesi altında gömülüp biten bu aileyi yeniden canlandırmak istedi.

Bu gelenler arasında sondan üçüncü halife Ez-Zahirbiemrallah'ın oğlu da vardı. Adı Ahmed bin Ez-Zahir bin en-Nasır idi. Onunla gelen adamların tanıklıklarından sonra Şeyhülislam, din adamları, şeyhler ve devlet adamlarından bir meclis kurup «El-Mustansırbillah» unvanıyla Halife ilan etti.

Halife de, Beğbars'a saltanatı verdi ve İslam'ın işlerini ona teslim etti. İlk cuma namazını Kale'deki camide kaldırdı. İşte bu suretle Bağdat Abbasi halifeleri Kahire'de halifeliğe başladılar. Fakat etkinlikleri dini ve manevi olup bir addan ibaret oldular. Sadece sultanların sultanlığını onaylıyorlardı. Zaten Bağdat'ta da aynı durumda idiler. Bunlar bu su-

retle Kahire'de Kölemenler'in himayesi altında üç yüzyıl daha, yani Yavuz Sultan Selim'e kadar varlıklarını korudular.

Bu işten sonra Mısır'da büyük bir kıtlık oldu. Sanki Halifelik veya Abbasi halifelerinin ayağı Mısır'a uğursuz gelmişti. Halk soraklarda açlıktan bir lokma ekmek dileniyordu. Beğbars bu zavallıları toplatıyor, bunlar için yaptırdığı darülacezelere dolduruyor, besliyordu. Bu suretle binlerce insanın hayatını muhakkak bir ölümden kurtardı. Aynı biçimde hükümetin ambarlarını halka açtı. Suriye ve başka memleketlerden acele buğday getirtti. Bu gayretleriyle kıtlık ucuz atlattıldı. Bir süre sonra da bolluk geri geldi.

HALİFE'NİN KATILDIĞI SÜNNET DÜĞÜNÜ

Bu bolluk dönemini Hakan Beğbars büyük bir şenlikle kutladı. Bu vesileyle oğlunu sünnet ettirip yedi gün, yedi gece düğün yaptı. Bu günleri herkes eğlence ve zevk içinde geçirdi. Oğlunun sünneti ile birlikte saray mensuplarının çocuklarını ve bunlardan başka halktan 645 çocuğu da sünnet ettirdi. Sünnet olan çocukların herbirine hediye olarak bir kat elbise, bir koyun ve 100 dirhem (bizim altın parayla 440 kuruş) verdi.

Halife'nin varlığı da bu şenliklere başka bir renk vermişti.

Düğünden sonra Beğbars Halife'ye bir ordu verip Bağdat'ı alıp yerleşmesi için gönderdiyse de bu ordu Bağdat Valisi Kara Buğa komutasındaki Kulahu Türkleri tarafından yakalanıp kılıçtan geçirildi. Bu ordudan hiç kimse kurtulmadığı gibi Halife de öldü. Bu kişi atalarını ortadan kaldıran aynı ellerde uğradığı bu felaketle ancak 5 ay, 20 gün halifelik etmiş oldu.

Bu olaylardan kısa bir süre sonra Kahire'ye yine Abbasiler'den olduğunu iddia eden ve yine Ahmed adında biri geldi. Bunun yanında adamları ve Emir İsa bin Münha vardı. Yine Beğbars eskisi gibi bir meclis topladı. Orada bu adamı kimliğini araştırdı. Kadıl-kuzat (başkadı) Taceddin İbn binti El-Az'ın önünde onun Ahmed ibni Hasan ibn Ebi Bekr ibn Halife Müsterşed olduğuna tanıklık ettiler. Bu adam da «El-Hakimbiemrilah» unvanıyla halife yapıldı.

Bu adam gerçekte halife soyundan değildi. Beğbars onu siyasi bir amaçla ve yalancı tanıklarla Halife yaptı.

Beğbars bir intikam almak için yeni bir ordu hazırladı. Bu ordu Fatihüddin El-Mugis aleyhindeydi. Çünkü Beğbars Mısır'a sultan olmadan bir süre önce gözden düşmüş ve sürgün hayatı geçirmişti. Bu devrede haremini bu Fatihüddin'in yanına göndermiş, onun himayesine teslim etmişti. Fatihüddin konukçuluk şerefini kirletmiş, misafirlik hukukunu ayaklar altına almış, emanete hıyanet edip kendisine teslim edilmiş olan kadının alçakça ırzına tecavüz etmişti. Beğbars bu intikamını almak için bizzat gitti.

Kerek Kalesi alınmaz bir derecede sağlamdı. Bu kale Haçlılar'dan Röno dö Şanyu'nun elinde Salahiddin Eyyubi'nin hücumlarına karşı pek parlak biçimde direnmişti. Fakat Fatihüddin bir pusuya düşürülüp esir edildi.

Beğbars bu haysiyetsiz, namussuz erkeği saldırısına uğrayan mazlum karısına teslim etti. O da halayıklarıyla beraber ona güzel bir takunya ziyafeti çekip öldürdü.

Bu suretle Kerek ve Mısır'ın yönetimi altına geçti.

Mısır'a döndükten sonra Beğbars Haçlılar üzerine bir sefer hazırlıklarını başladı. Halen Hıristiyanlar'ın Suriye ve Filistin'in başlıca şehirlerinde bulunmalarını görerek çok üzülüyordu. Bu sırada Kahire'de büyük bir yangın çıktı ve şehrin en güzel mahalleleri yandı. Bu yangın Hıristiyanlar'a yüklendi. Bunun da cezası onların 50 bin dinar vererek yanan yerleri tamir etmeleri oldu. Toplanan bu para sonra Suriye seferine sarf olundu.

M. 1264-1265, H. 663-664 yılları hep bu seferlerle geçti. Antakya, Kaysarya, Trablus, Kaliat ve Urfa'yı Avrupalılar'dan aldı. Beğbars Akka'yı kuşattı, fakat Kulahu askerlerinin Ermeniler'le birleşip Şam'ı ele geçirmeleri üzerine onlara karşı savaşmak için kuşatmayı kaldırmaya mecbur oldu. Şam'a geldiği zaman düşmandan eser bulamadı. Kulahu ve soyu yani Hıristiyan Türkler Sis taraflarındaki Ermenilere çok yardım ve hizmet etmişler, onlar için Türkler boşuna kanlarını dökmüşlerdir.

Kulahu Han ölmüş, bu da askerlerinin çekilmesini gerektirmişti. Bunun üzerine Ermeni Kralı Hetum'a (bazı kitaplar Haytun diyor) vergi vermesini, Suriye transit yollarını serbest bırakmasını, Kilikya tahılının ihraç edilmesi gerektiğini bildirdi. Cevap alamadığından Aygan, Kalavun ve Hama türesi El-Mansur'un komutasında bir ordu gönderdi. Hetum İlhanlılar'a haberci gönderip yardım istedi. Bir taraftan da oğlu Leon'u gönderip İskenderun geçidini tutturdu. Beğbars Han'ın ordusu geçidi bırakıp, başka ve yüksek yerlerden dağı aştı. Ve Leon'a hücum edip ordusunu bozguna uğratıp kendisini esir aldılar. Sonra ilerleyip Ceyhan'ı geçtiler. Ayas ve Ermeniler'in başkenti olan Sis ve bir taraftan da Adana ele geçirilip yakıldı. Yirmi gün süren bu savaşları yapıp büyük ganimetlerle döndüler. Hetum, İlhanlılar ve Selçuklular askeriyle geldiyse de memleketi harabe halinde bulmaktan başka birşey yapamadı. Hetum Beğbars'a rica ederek Antakya'da bir anlaşma yapılmasını sağladı. Bu anlaşma ile Ermeniler Beğbars'a birtakım kaleleri teslim ettiler ve her istediklerini yaptılar. Bunun üzerine Hetum, Bağdat'a Abaka İlhan'a gidip müsaadesini alarak hükümeti oğlu Leon'a terk etti.

Oraları tamamen ele geçirdikten sonra Anadolu'ya girip Kayseri'yi de fethetti. Eğer Kulahu'nun oğlu Abaka Han Ermeniler'in yardımına gelip saldırmasaydı Anadolu'da daha da ilerleyecekti. Ancak bu saldırı üzerine geri döndü.

BAĞDAT'IN AÇILIŞI

Suriye'ye gelince Safet'i alıp halkını kılıçtan geçirdi. Kızıldeniz'in üzerindeki «Ela»yı da ele geçirdikten sonra Mısır'a girdi.

H. 665 yılının sonunu Kahire'de yeni bir sefer hazırlamakla ve iç işlerle geçirdi. Bu sefer istediği kadar ilerleyememişti. Bu başarısızlığını Tanrı'nın gazabı olarak yorumladı. Bunun da sebebi ortalığın ah-

laksızlığı zannetmişti. Bu sebeple genelevleri, esrar içilen kahvehanelerini kapattırdı.

M. 1267, H. 666 yılında Beğbars Filisin'e gitti. Yafa, Şekif, Artum, Taberiye, Arsuf, Antakya, Buğras, Kareyn, Safina, Morakya, Ayyas şehirlerini aldı. Hatta Fırat'ı geçip Hıristiyan Türk ordularını bozguna uğrattıktan sonra, Irak'a kadar vararak Bağdat'ı bile ele geçirdi. Sonra Yafa ve Akka'yı yıktı.

Kahire'ye gelince oğlu Barka Han ile beraber Mekke'ye hac ziyaretine gitti. Haremeyn halkına büyük sadakalar dağıttı. Kabe'yi kendi eliyle ve gül suyuyla yıkadı. Sonra Halep'e koşup Abaka Han'ın askerlerini püskürttü. Hebrun'da Hz. İbrahim'in türbesini ziyaret etti. Kudüs'e gidip orada da ibadet etti. Bütün bunlardan sonra tekrar Kahire'ye döndü.

M. 1271, H. 670 yılında Batıniler (Haşşaşîlar) üzerine yürüdü. Bunlardan Irak'ta bulunanları zaten Kulahu Han temizlemişti. Beğbars da Şam civarındaki kalelerini alıp köklerini kazıdı.

Aynı yılda Trablus Kontu Beğbars'a çok değerli armağanlar gönderdi. Beğbars bununla dost oldu ve ona dokunmayıp kendisini rahat bıraktı.

Cengiz Han oğulları durmadılar. Yine Suriye üzerine hücum ettiler ve Beyra (Bira, eski Virta) şehrini kuşattılar.

Beğbars iki ordu kurdu. Birini kendi komutası altına aldı; diğerini Kalavun El-Alfi adındaki beyinin komutasına verdi. Filisitin'den Irak'a vardı, Irak'tan Mısır'a geldi. Mısır'dan Şam'a döndü. Şam'da Cengiz Han oğullarıyla savaşa tutuştu. Yine iki Türk birbiriyle vuruşuyordu. Yine Hıristiyanlık ve Müslümanlık bu iki kardeşi birbirine kırdırıyordu. Bu savaş pek dehşetli oldu. Kanlar seller gibi aktı. Tutuculuk yüzünden kanı oynamış, kükremiş bu iki arslan müthiş bir biçimde vuruştular. Savaş kararsız ve sonuçsuz bir halde devam ediyordu. Tam bu sırada Beğbars gayet ustaca bir taktikle üstünlüğü sağladı. Beyre (Bira)yı kurtardı.

Oradan Ermenistan içine dalıp Sis'e vardı. Güzel bir çapul etti. (Bu konuda Ermenistan hakkında basılacak olan «Ermeni Tarihi» adındaki eserimin 2 numarılı Ermenistan bölümüne bakınız).

Beğbars Kahire'ye geldiği zaman sokakları bütün halılarla döşenmiş, bayraklarla donatılmış buldu. Halk kendisini büyük alaylarla karşılayıp zaferlerini alkışladı.

Bu zafer sonrasında bir veba salgını ortalığı kapladı. Ancak hemen yaz ayına girildiği için salgının kökü kazındı.

Bundan sonra yine savaş vebası ortaya çıktı. Bu seferki savaş da iki yıl sürdü (M. 1273-1274, H. 672-673). Abaka Han tekrar gelip Beyre'yi kuşatmıştı. Kalavun yönetimindeki Mısır ordusu onları oradan uzaklaştırdı. Beğbars bu hizmetine karşılık komutanının kızını kendi oğluna aldı.

Tam on yıl Haçlılar'la uğraşıp Suriye'den ve Anadolu böğürlerinden onları temizledi. Artık bu son zaferle Suriye yönündeki bütün korkular ortadan kalkmıştı. Artık hükümdar başka fetihler yapmak istiyordu. M. 1275, H. 674 yılında Farganalı Ak-sungur (Ak-sungur El-Fergani)'u Nübe'nin fethine gönderdi.

Ak-sungur'un Asvan (Assuvan)'da yaptığı kazandığı savaş sonucu

bütün Yukarı Nil vadisi de Mısır'ın yönetimi altına geçti. Aynı yıl içinde Beğbars'ın orduları Afrika'nın kuzey batısında da zafer kazandı. Berka da Mısır topraklarına dahil edildi.

BEĞBARS'IN ÖLÜMÜ

M. 1276, H. 675 yılında Abaka Han tekrar Suriye'yi tehdit ettiğinden askerî harekatı bizzat yönetmek üzere Beğbars kendisi orduyla Humus'a gitti. Oradan ilerledi. Yolda Abaka Han'ın Buğa komutasındaki askerine rast geldi. Buğa'yı bozguna uğratıp, kaçırdı. «Belşeyn» adlı yere kadar kovaladı. Orada tekrar bir kanlı savaş oldu. Her iki taraftan 100 bin kadar adam telef oldu. Buğa tekrar bozguna uğrayıp kaçtı. Beğbars Buğa'yı Zebid (Zübeyd)'e kadar kovaladıktan sonra döndü. Aynı yılda Mısır'dan Hicaz'a gönderilecek olan armağanlar hazırlattı. Armağanlar develerin üstündeki sepetlere konmuştu. Bu develer önce sokaklarda dolaşır, ilgililer herkesi Hac ziyareti yapmaya teşvik eder, sonra büyük bir kervan halinde giderdi. Bazı kitaplar Hicaz'a ilk armağan gönderme düzenlemesini Şeceretüd-Dür'ün değil, Beğbars'ın yaptığını yazarlar.

Bu günlerde bir ay tutulması olayı oldu. Müneccimler bundan büyük bir hükümdarın öleceğini çıkardılar. Beğbars bunun kendi olduğuna inandı. Zaten hayatının rakipleri tarafından aleyhine düzenleyecekleri bir suikast ile nihayet bulacağına inanıyordu. En çok Mısır tahtına hakkı olan kimseyi en önemli rakip bilirdi. O da Eyyubiler'den son hükümdar Turanşah'ın torunu Davud Nasıreddin idi. Davud'u ortadan kaldırmayı düşündü.

Bir gün Davud'a zehirli bir bardak şerbet verdi. Davud hepsini içmeyip yarısını bıraktı. Beğbars hepsini içti zannederek aynı bardağa başka şerbet doldurtup kendisi de içti. Başkasını öldürmek için hazırlattığı zehirin yarısını da kendisi içti. İkisi de öldüler. Böylece bir büyük adam ölecek diyen yalancı müneccimlerin sözlerinin geçersizliğini ispatlamış oldu!

Beğbars M. 1277, H. 27 (bazılarına göre 13) Muharrem 676 yılında Şam'da ölmüştür. Başveziri Bili Bey Kulahu soyunun askerlerine karşı tedbir olmak üzere ölümünü gizledi. Hazineleri alıp Mısır'a doğru yola çıktı. Kimsenin anlamaması için her gün hekimlerin ziyaretlerini devam ettirdi. Kahire'ye varıp Kale'ye girince Hakan'ın ölümünü ilan etti.

Yedi kız, üç oğlan olmak üzere 10 çocuk bıraktı. 17 yıl, 2 ay, 10 gün saltanat sürdü.

Yerine oğlu Melik Said Muhammed Nasıreddin Barka Han geçti.

Beğbars büyük Türk hükümdarlarındandır. Çalışkan, iri yapılı, adaletli, becerikli, yetenekli ve ahlak sahibi bir kişiydi. Özellikle hem kahraman, hem savaş bilimini çok iyi bilen büyük bir komutandı. O zamana kadar hiç kimsenin yenemediği Cengiz Hanlılar ordularını ilk yenen komutan budur. Hem bir değil, bunlara karşı daha sonra birçok zafer kazandı. Gerçekten adı gibi kaplandır. Kaplan değil, barstır. Ayrıca kendisine tahta çıkarken verdiği «Ebul-Fütuh» (Fetihler babası) unvanı gibi fatihlerin babası oldu.

Bazı kitaplar bu adı ona sonradan Mısırlılar'ın verdiğini söylüyor.

Eğer bu olay böyleyse bu halkın değerbilirliğine pek güzel bir örnektir. El-Mansure'de Fransız Yedinci Haçlı Seferi'nin komutanı Sen Lui'yi bozguna uğratan koca savaş kurdu, Türk arenasının müthiş boğası Ketbuğa'yı esir eden, boğan bu Beğbars'tır.

İlhanlılar'ı bozmuş, Anadolu içerlerine dalmış, Bağdat'a Kafkasya yönlerine kadar varmıştır. İdil (Volga), Yayık (Ural) yönündeki Altun-Ordu'dan Kıpçak Hani Cuci Han oğlu Batu Sayın oğlu Berke Han'ı mektuplarıyla Müslüman yapmıştır. Bir taraftan da Sudan'ı, Trablus ve Tunus yönlerini ele geçirmiş, büyük bir imparatorluk kurmuştur. Mısır'da, Şam'da, Bağdat'ta, Mekke'de adına hutbe okutmuştur. Haçlılar adındaki Avrupa serserilerinin Suriye'deki son yerleri olan Kerek ve Akka'dan onları çıkaran da bu kişidir.

Mısır'ı yönetim bakımından canlandırdığı gibi bayındırlık yönünden de zenginleştirmiştir. Orduları yeni tekniklerle düzenlemiş, çok güçlü donanmalar yaptırmıştır.

BEĞBARS'TAN GERİYE KALANLAR

Adına paralar bastırmıştır. Bu paralarda İslam'da Hz. Ömer'den beri görülmemiş bir özellik vardır. O da paralarında bars (pars) resmi bulunmasıdır. Bu da adını işaret eder. Hz. Ömer zamanındaki İslam paralarında insan şekli olduğunu ve bu suretin «Lailaheillalah» Kelime-i Tevhidinin yanında bulunduğunu gördük. Burada da bu cümlenin yanında bars (pars) kabartması vardır. İslam resim yasak diyen cahil bilginler işte bu iki paraya baksınlar. Diğer örneklerini de gördük.

Bununla beraber Beğbars gayet dindar bir Müslüman'dı. İnancı tam yolunda ve kuvvetli idi. Bu sebepten Suriye'nin Haçlılar'ı ile savaştığı gibi kendi ırkından olan Cengiz'li Hıristiyan Türkleriyle de pek çok uğraşmış, Halifeleri, Darül-Hülefa'yı savunmuş, Hacca gitmiş, Kabe'yi süslemiş, İslam'da belki de Ömerül-Faruk'dan daha büyük hizmetler yapmıştır. Yalnız Hıristiyan yapılarak papalar ve Avrupalılar tarafından azdırılmış Türk kahramanlarına karşı durması, onları yok etmesi bile yeterlidir. Yoksa onlar Ket-buğa'nın dediği gibi Mısır'ın da kumlarını atlarının heybeleriyle taşırlar, belki atlarına içirerek Nil'ini bile kuruturlardı! Yerlerinde yeller eserdi.

Beğbars'ın asıl adını büyüten, yükselten şey her biri bir kahramanın adını yüceltmeye yeterli bir şeref oluşturacak sayısız zaferleri değil, uygarlığa ve bilime yaptığı hizmetlerdir. Mısır'ı medrese, kütüphane, cami gibi birçok eser ve faydalı bina ile donatmasıdır. Zamanında bilim ve öğrenim pek gelişmiştir.

Harem-i Şerif'u, Kubbetüs-Sahra binasını yeniden inşa etti. Dimyat'ı yeni baştan kurdu. Boğazları (Mısır'da eskiden beri Nil'in denizdeki ağızlarına Türkçe, fakat ayrı bir telafuzla «Buğaz» derler) askeri bakımdan güçlendirdi. Avrupalılar'ın ticaret gemilerinin girmesi için oraya rıhtımlar yaptırdı. Nil'i bir saldırıya karşı koruyan Dimyat'taki zinciri tamir etti.

İskenderiye'nin etrafına sur çekti. İskenderiye Feneri'ni tamir ettirdi. Şuvamnet Kanalını temizletip derinleştirdi. Reşid'de savunma mevzileri

yaptı. Mısır denizciliğini yeniden canlandırdı. Tersane yaptırdı. bataklıkları kuruttu. Aşağı Mısır'da «Taha»da bir sıcak su kaynağını oydurup düzeltti. Cize civarında «Şubre» köprülerini, eski Mısır'da halk için büyük zahire ambarları yaptırdı.

«Hüseyniye»deki «El-Tahir» adındaki büyük camii meşhurdur. Yine Eski Mısır civarında «Asarül-Nebi» adıyla bir cami yaptırdı. Söylentiye göre bu camin bir taşında Peygamber'in ayaklarının izi varmış! Halen burası çarşamba günleri ziyaret edilir. «El-Ezher» camiini yeni yapılmış denecek biçimde tamir etti. Bu caminin onarımı için yeniden yaptı demek daha doğrudur. Çünkü o kadar haraptı ki namaz kılınmıyor, harabe halinde duruyordu.

Kasreyn arasında bir medrese yaptırdı. Kanal üzerindeki «Abu Mene» ve «El-Saba'u» (Arslanlar) adındaki köprüleri tamir ettirdi. Arslanları yani barsları (parsları) oraya Beğbars koydurmuştur. Çünkü arması bars'tır. Halen bu arslanlar durur. Kale'nin büyük kulesi yıkılmak üzereydi. Onu da tamir ettirdi. Günümüzde «Ayvan» adıyla bilinen Eski Mısır'dan kale'ye su götürmek için yapılmış olan su bendini sanki yeni yapılmış bir duruma getirdi.

Haçlılar'ın Mısır'ı istilalarında birçok cami Fransızlar tarafından kışla yapılmıştı. Bunlara «Şulkovski Tabiyeleri» (Forts Shulkowsky) diyorlardı. Bunları düzeltti. Askerin nişan törenleri ve eğlencelerinde bizzat bulunurdu. Suriye ile Mısır arasında mükemmel bir posta kurmuştu. Oradan Mısır'a dört günde mektup gelirdi. Posta merkezlerinde binek atları bulundururdu. Bunların seyisleri vardı. Posta atlarına hükümdarın fermanı olmayınca kimse binemezdi. Bu merkezlerde yolcuya ge-

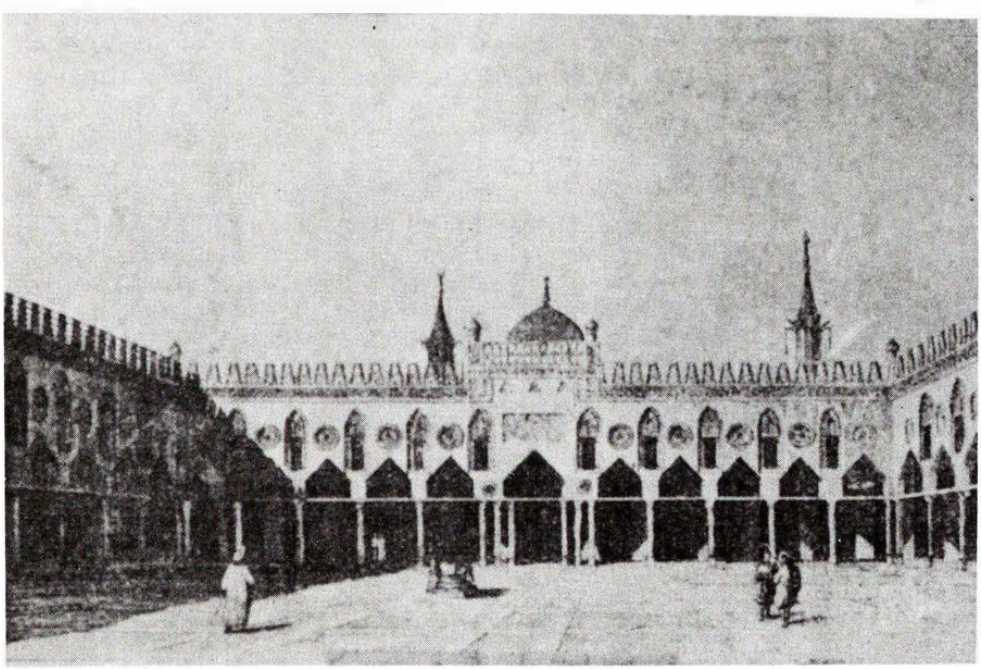

El-Ezher Camii

rekli olan her şey bulunurdu. Yollar o kadar güvenli idi ki, bir kadın korkusuz ve yalnız başına bir uçtan öbür uca gidebilirdi.

Suriye'de Kulahu ordularının yıktıkları şehirleri yeni baştan yaptırdı.

Bütün bunları halktan yeni vergiler almadan düşmandan elde ettiği ganimetlerle yaptı.

Zamanında tam bir güvenlik ve asayiş sağlandı. Vergileri mümkün olduğu kadar azalttı.

İşte bu kişiye Mısır borçlu ve minnettardır. Mısır halkı onun zamanında adalet ve rahattan başka birşey görmemiştir. Bu büyük hakan halka evladı gibi bakmıştır.

Beğbars'ın ölümü hakkında şu söylenti de vardır: Beyler büyük bir meclis yapıp ölümünü düşmanlara fırsat ve kuvvet vermesin diye gizlemeye karar verdiler. Cenazesini gizlice Şam'da gömüp hasta olduğu söylentisini yaydılar. Aynı zamanda sedye ile Mısır'a götürülmekte olduğundan orduyu da geri çağırdığını söylediler. Bu suretle ordu da Mısır'a döndü. Sedye kaleye ulaşınca Barka Han'ın sultanlığı ilan edildi.

BARKA HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Meliküs-Said Bereket Muhammed Nasıreddin Barka Han»dır. Arapça kitaplar «Berka» yazarlar. Beğbars'ın oğlu olan bu kişi tahta geçince El-Meliküs-Said unvanını aldı. Bili Bey atabey olarak atandı. Bili Bey küçük yaştayken Beğbars tarafından satın alınmış bir köle idi. Zekası, dirayeti sayesinde Beybars'ın en sevdiği yakını, sırdaşı, mabeyincisi olmuştu. Sonra da onu baş-hazinedar (Arapça kitaplara göre haznedar) yapmıştı. Bu görevinde büyük bir başarı ve büyük bir doğruluk göstermiş, atabeyliğe layık olmuştu.

Genç hükümdar tamamıyla Bili Bey'e itaat etmeye ve bütün işleri onun istediği üzere görmeye başladı. İşler pek yolunda gitti.

Mısır bu güzel yönetim altında çok mutlu oldu. Fakat bu mutluluk çok sürmedi. Bili Bey öldü. Barka Han bu ölüm hakkında beylerden şüphelendi. Haklı, haksız aleyhlerine şiddet gösterdi. Nübe fatihi El-Azbani Ak-sungur'u atabey olarak atadı. Kısa süre sonra onu azletti. Daha sonra hapsedip İskenderiye kulelerinden birinde boğdurdu. Bu şiddetli davranışlar diğer beyleri çok korkuttu. Hayatlarından kaygı duymaya başladılar.

Can kaygısına düşen bu adamlar canlarını kurtarmak için hükümdardan daha önce davranmaya karar verdiler. Sultanın aleyhine suikast düzenlediler. Bu sırada Şam'da meydana gelen bir ihtilal suikasdın uygulamasını geri bıraktırdı.

Şerefeddin Sungur (yahut Sancar) El-Aşkar (Kula renk) adında biri Suriye'de kendisini El-Melikül-Kamil adıyla sultan ilan etmişti. Barka Han hemen Suriye'ye koşup Şam'da babası tarafından yapılmış olan Ablak Sarayı'na oturdu. Ve orasını ordusuna genel karargah yaptı.

Barka Han burada iken aleyhine düzenlenen suikasdı haber aldı. Bu suikastı düzenleyen beyler acele askerlerini alarak kaçıp canlarını kurtarabildiler. Kahire'ye gelip savunma hazırlığına koyuldular. Sultan bunları cezalandırmak için Kahire'ye geldiyse de cesaret edemeyip Ka-

le'ye girdi ve orada savunma hazırlıkları yaptı. Fakat bu sefer asiler Kale'yi kuşattılar ve onu teslim olmaya mecbur ettiler. Sultan'ın tekliflerini kabul etmediler.

Neyse, Halife el-Hakimbiemrillah'ın araya girmesi sayesinde hayatına dokunmadılar. Kerek Kalesine gönderdiler.

İşte bu suretle M. 1279, H. 678 yılında Rebiülevvel ayında Sultan Barka Han tahtında indirildi. 2 yıl üç ay saltanat sürdü.

Yerine kardeşi Bedreddin Salamış geçti.

Beyler Barka Han'ı kalbend gibi Kerek Kalesi'ne götürdülerse de bir müddet sonra öldürmek üzere Kerek'e geldiler. Barka bu aralık attan düşüp öldü. Böylece işkence görmekten kurtuldu. En azından böyle bir ölüm, düşman elinde ölmesine engel oldu.

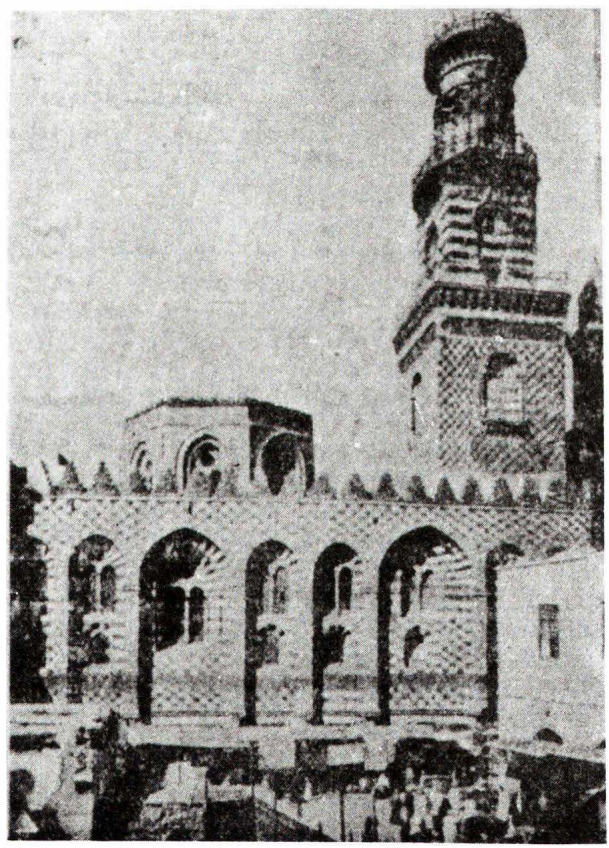

Sultan Kalavun Camii ve Minaresi

SALAMIŞ HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanülmelikül-Adil Bedreddin Salamış»dır. Bazı kitaplar buna Seyfeddin Salamış derler. Yedi yaşında bir çocuk iken tahta geçirildi. Emir Seyfeddin Kalavun El-Alfi de kendisine atabey yapıldı.

Kalavun atabey olunca Bedreddin'i tahttan indirmeyi düşünüp bütün beylerin görüşlerini ve hatta Halife'ninkini de almayı başardı. Zahiriye beylerini tutuklatıp İskenderiye zindanına gönderdi ve M. 1279, H. 678 yılının Recep'in 16'ncı pazar günü vasisi olduğu hükümdarı tahttan indirdi.

Bu da kardeşi gibi Kerek'e gönderilip kaleye kapatıldı. Kendisi ile beraber diğer kardeşi Seydi Hızır da gönderildi.

4 ay ve birkaç gün saltanat sürdü.

Yerine vasisi Kalavun geçti.

KALAVUN HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Mansur Seyfeddin Kalavun El-Alfi Ebul-Maali»dir. Bu kişi tahta «El-Melikül-Mansur» unvanıyla geçti. Bu, Kölemenler'den bu unvana sahip olan ikinci hükümdardır. Kendisi de kendisine «El-Alfi» ve Ebul-Maali» unvanlarını verdi. Arapça kitaplarda «Kalavan» yazılır. «Kalavun» sır katibi Fahreddin'i vezir, oğlu Melik Salih'i veliaht yaptı.

Şam'da isyan çıktı. Beylerden Tartabay'ı asileri tepelemek için Şam'a gönderdi. Asi Melikül-Kamil kendini uzun süre savundu ve büyük cesaretler gösterdiyse de M. 1271, H. 680 yılında teslime mecbur oldu. Mısır'a getirildi. Bundan sonraki hayatı karanlıklar içinde geçti. Kalavun Şam'a Emir Hüsameddin Laçin adlı kişiyi vali olarak atadı.

Kalavun aynı yılda evlendi. Büyük düğünler yapıldı.

M. 1282, H. 681 yılında Abaka Han iki ordu ile Suriye'nin üzerine yürümüştü. Bu orduların birine bizzat kendisi, 20 bin süvariden oluşan diğer orduya kardeşi Mengü (Mangu) Timur Han komuta ediyordu.

Kalavun askerinin azlığına rağmen bunları bozguna uğrattı. Bu savaşlarda Mengü Han öldürüldü, Abaka Han çekilmek zorunda kaldı. O da gidip Hemedan'a yerleşti. Ancak burada üçüncü kardeşi Nigüdar-Oğlan tarafından zehirlenerek öldürüldü. Yahut evvelce İlhanlılar konusunda anlattığımız gibi çok içerek öldü. Bu Nigüdar (Tağudar) Oğlan tahta çıkıp müslüman olarak Ahmed Han adını aldı.

Ahmed Han Kalavun'la barışıp ta Argun tarafından öldürülünceye kadar bunlarla Mısır arasında barış devam etti.

Artık ülke dışından gelen bir sıkıntı yoktu. Mısır rahattı. Ancak M. 1283, H. 682 yılında Kahire halkı Sultan'ın bazı emirlerine itaat etmedi, böylece kendisini fena halde kızdırdı. O da halkı Türkmenler'in kılıçlarından geçirdi.

Bazı kitaplara göre isyan eden ve kılıçtan geçirilen halk değil Kölemenler'dir. Bu cezalandırma sırasında kabahatli olanlarla birlikte suçsuzların da kanları aktı. Sokaklar kan ve cesetle doldu. Erkeklerin arasında kadın ve çocuk cesetleri de vardı. Bu katliam tam üç gün sürdü. Sonunda din adamları Kalavun'un gazabını yatıştırabildiler ve kalan halkı kurtardılar.

Sonra Kalavun yaptıklarından pişman olup bu günahını affettirmek üzere bir hastane, bir de Kale'de Kalavun Camii adıyla bilinen bir cami yaptırdı. Hastanenin adı «Bimaristan» (Muristan)'dır. Bu hastanenin yapımını oğlu tamamlamıştır.

Bu hastane hakkında «Şeyhüd-Mehdi'nin Hikayeleri» adlı Arapça kitapta açıklamalar vardır. Bu eseri Marsel «Contes du Che el-Mohdy» adıyla tercüme etmiştir. Muristan hakkındaki açıklamalar ve bilgiler bu tercümenin birinci cildinde yer aldı.

Ayrıca birtakım tekkeler yaptı. Askerlerle birlikte gidip İskenderiye kanalını açtı.

M. 1284, H. 683 yılında Kalavun Kölemenler'in kıyafetlerini değiştirdi. İşlemeleri, sırmaları, ipek keseler içine konan uzun örgülü saçlarını kaldırıp onları bir savaşçıya yakışan sade bir giyime ka-

vuşturdu.

Sonra gidip Merkad (Merked) kalesini 33 gün kuşattıktan sonra aldı. M. 1285, H. 684 yılında Kerek kalesini ele geçirip hükümdarlık davasına kalkışmış olan Salamış'ı esir aldı. Kahire'ye götürülüp önemsiz ve sade bir hayat yaşamak zorunda bırakıldı. Sonra Merkub kalesini de aldı.

Bu işler bittikten sonra M. 1286, H. 685 yılında Kalavun vezirleri ile uğraşmaya başladı. Boyuna birini atayıp, diğerini azlediyordu. Sonunda Şemseddin vezir oldu. Bu vezir uzun müddet görevinde kaldı.

Kalavun'un paraları.

H. 686 yılında Kahire valisi İlmüddin Sancar El-Nesrevi El-Hayrat'ı Nübe'ye gönderdi. Sancar birçok fetihten sonra ganimetlerle döndü.

Kalavun El-Meliküs-Salih adıyla veliaht olarak atadığı büyük oğlu Ali'yi sefere gittiği zamanlar yerine bırakır ve devlet işlerini eline verirdi. Bunun da oğlunun devlet işlerine alışması için yapardı. Ancak Ali bu halde çok devam edemedi. M. 1288, H. 687 yılında hummalı bir hastalıkla öldü.

Kalavun oğlunun ölümünden pek kederlendi. Acısını unutmak için Suriye'de Hıristiyanlar elinde bulunan Trablus'un üzerine yürüdü. Trablus 180 yıldan beri Hıristiyanlar'ın elindeydi. Daima barış içinde yaşarlardı.

Bu suretle büyük zenginliklere kavuşmuşlardı. Suriye'de Haçlılar'ın elinde sade burası ile Akka, Sur, Sayda ve Beyrut kalmıştı. Trablus'u oradaki Hıristiyanlar savundular. Fakat şehir zorla alınıp sen Tomas Kilisesi ile beraber baştan başa yıkıldı. Halk kılıçtan geçirildi. Kalavun bu şehrin harabesi üzerine yeni bir şehir yaptırdı.

Mısır'a başında «çatr» (çetr) büyük bir alayla döndü.

Mısır'a dönüşünde Aragon Kralı Alfons'un elçileri geldi. Onlarla 24 Nisan 1290, H. 13 Rebiülevvel 689 yılında bir barış anlaşması imzaladı. Haçlılar'la yaptığı bu 10 yıllık barış anlaşmasında bir daha Haçlılar'ın kaleler, tabyalar yapamamalarını ayrıca Mısır gemilerinin onların limanlarına serbestçe girip çıkmalarını şart koştu.

Bu sırada Nübeliler Assuvan'a hücum edip oraları yakıp yıktılar. Üzerlerine İzzeddin Ay-bek El-Afrem'i gönderdi. (Afrem, Arapça'da «dişi gedik» demektir.) Nübe'yi baştan sona kadar fethetti.

Kalavun H. 689 yılında Akka üzerine gittiyse de orada hastalandı. Kalavun bundan sonra çok yaşamadı. Zaten oğlunun kederinden bitik bir hale gelmişti.

Bu acı içinde M. 9 Aralık 1290, H. 6 Zilkade 689 yılında bir Cuma günü öldü.

Cenazesi büyük bir alayla Muristan'a götürüldü. Sivil, askerî ,dinî bütün memurlar cenaze töreninde hazır bulundular. Halen orada gömülüdür.

Zamanı zaferlerin kazanıldığı ve uygarlık alanında birçok eserin

yapıldığı bir dönemdir. Doğu tarihçileri kendisine «Ebul-Müluk» (Hükümdarların babası) unvanını vermişlerdir ki, gerçekten doğrudur. Çünkü uzun süren bir sülale kurmuştur.

KALAVUN'DAN KALANLAR

Bunların sayısı tam 16 tanedir. Bu devlet 100 yıldan çok onun torunlarının elinde kalmıştır.

Bu kişi Çerkes kölelerden olmak üzere 12 bin kişilik bir ordu kurdu. İşte bu ordudur ki ileride Türkmen Kölemenleri'nden Mısır saltanatını alıp Çerkes Kölemenler denilen sülaleyi kuracaktır. Bu konu hakkında ileride yeri gelince bilgi vereceğiz.

Kendi adına para bastırmıştır.

«Elfi» (Alfi) Arapça «bin'e mensup» demektir. Kendisine bu unvanı vermesinin sebebi bin dinara satılmış olmasıdır. Kendisi bununla iftihar ederdi. Halen Mısır'da Elfi sokak ve mahallesi vardır.

Bu kişi kazandığı zaferlerle büyük bir Türk hükümdarı olduğu gibi bilim ve uygarlık bakımından da çok büyük işler başarmıştır. Cesur ve kahramandır.

Birçok bayındırlık işleri ve halkın yararına binalar yaptırdığı gibi insanlıkla ilgili eserleri de vardır.

Mesela camilere yalak tarzında taşlar koydurdu ve bunları her gün yem ile doldurturdu. Bu suretle bağışlarından ve iyiliklerinden kuşlar bile yararlandı.

Eski tarihçiler ve Arap şairler kendisini çok övmüşlerdir. Bir Arap şair Kalavun'u öven bir kasidesinde şöyle diyor:

«El-hamdullah zillet-i devletüs-salib
Ve izz-i bit-terk-i din-ül Mustafa El-Arabi
Ciş min el-Türk-i terk el-harb ind hem
Areva rahathem darb minel-darb»

«Bimaristan» adıyla yaptırdığı hastane halen «El-Müsteşfi-i Kalavun» adıyla Kahire'de Nehasin (Bakırcılar) sokağında mevcuttur. Büyük ve güzel bir hastanedir.

Yanında büyük bir medrese ve kendisine özgü türbesi, Cami-i Kalavun adındaki camii durmaktadır. Bunlara bugüne kadar benzeri görülmemiş derecede çok ve büyük vakıflar bırakmıştır.

Bu caminin eşiğinde bir kırmızı mermer vardır. Halk bu taşın üzerine biraz su döküp diğer bir taşla ovar. Böylece kırmızımsı bir su olur. Veremliler bu suyu ilaç diye dillerine sürerler! Bu taşta eskiden kakma altın varmış.

Yine bu camiin içinde bir direk vardır ki, sarılık hastalığını geçirmek için hastalar direği yalarlar. Diğer bir direk de çocuk yaptırmak özelliğine sahip sanılmaktadır. Çocuğu olmayan kadınlar bu direğe limon sürüp yalarlar.

Kalavun 11 yıl, 3 ay, 6 gün saltanat sürdü.

Yerine oğlu Salahaddin Halil geçti.

SALAHADDİN HALİL HAN

Resmi adı «Es-Sultanül-Melikül-Eşref Salahaddin Halil»dir. Tahta «El-Melkül-Eşref» unvanıyla geçti.

Genç hükümdar tahta geçince Bedreddin Beydar'ı atabey, Şemseddin Muhammed bin Es-Salus'u vezir yaptı. Eski atabey Hüsameddin Tamata'yı hapsedip öldürttü. Çünkü babasının hükümdarlığından beri onu sevmezdi. Hemen Avrupalılar aleyhine savaş ilan etti. Babası Akka üzerine sefer hazırlarken ölmüştü. Kendisi bu işe başlayıp M. 1291, H. 960 yılında Akka'yı kuşattı. Suriye'de Haçlılar yalnız Akka ile Sur, Sayda, Beyrut ve Tarsus'ta bulunuyorlardı. Son ve tek yerleri buralar idi. Burada İngiltere, Fransa, Papa, Napoli, Kıbrıs, Venedik ve diğer Hıristiyan askerleriyle Cerman süvarileri vardı. Avrupalılar kaleyi savundular.

Meşhur tarihçi Ebul-Fida bu savaşta bulunmuştur. Bakın tarihçi Ebul-Fida ne diyor: «Biz deniz tarafındaydık. Deniz sağımızdaydı. Orada Avrupalılar'ın üzerleri manda derisi kaplı ahşap gemileri vardı. Üzerimize ok ve hafif top atıyorlardı. Savaş önümüzde kale yönünden ve sağımızda da deniz yönünden oluyordu. Avrupalılar sallarla geliyorlardı. Bu sallarda mancınıklar vardı. üzerimize ve ordugahımızdaki çadırlara taşlar, gülleler atıyorlardı. Bundan askerlerimiz çok rahatsız oluyordu. Neyse fırtına çıkınca dalgalardan mancınıklar kırıldı da kurtulduk.

Nihayet birçok kahramanca vuruşmalardan sonra Akka hücumla ele geçirildi. Avrupalılar kaçışıp bir kısmı gemilere bindi.

Kölemenler şehri yağmaladı ve halkı kılıçtan geçirdi. Sonra da surları yıktı. Haçlılar'ın bu Müslümanlar'a ve şehirlerine bol bol yaptıklarının aynı onlara da yapıldı. Son yerleri de alındı. Suriye'yi istila ettikleri zaman halka yaptıkları gibi Suriye'den kovuldular. Tarihte artık Haçlılar sayfası kapandı. Fransızların atasözleri gibi diş, diş için; göz, göz için oldu. Yani dişi dişle, gözü gözle, ben de ilave edeyim, kanı kanla, kelleyi kelleyle ödediler (M. 16 Haziran 1291).

Bunun üzerinde Sayda, Sur, Beyrut ve Tarsus'taki Haçlılar da gemilerle kaçtıklarından artık Suriye'de ve Anadolu'nun böğründe onlardan eser kalmadı. Savaşa gerek kalmadan oraları işgal etti. Fırat ovasına kadar çıkıp Fırat üzerindeki Rum kalesini de ele geçirdi. Kerek, ve başka Suriye şehirlerinin işlerini bir düzene koyduktan sonra Mısır'a döndü.

Mısır'a geldiği zaman, kendisine rakip gördüğü Salamış'ı İstanbul'a sürgün gibi gönderdi.

Salahaddin Halil Erzurum'a(*) kadar bütün Doğu Anadolu'yu ve alınmaz diye kabul edilen Erzurum'u ele geçirdi. Bu savaş meydanında az kaldı ölüyordu. Savaş meydanında ölümden kurtuldu ama gelip Kahire'de hırs içinde ona yakalandı.

(*) **Erzurum:** Bu şehre eskiden «Arz», «Arze» derlerdi. Sonradan «Arça» olmuştu. Abbasiler Bizanslılar'dan dolayı «Arz-i Rum» yani «Bizans Arzı» demişler, bunu «Arzirum» diye yazmışlardır. Bu da zamanla Bizans Toprağı manasına sanılmış ve Erzurum halinde bir kelime olarak yazılmıştır. Türkler halen bunu «Arzurum» okurlar. Bu da aslına daha yakındır.

Atabey (Beydara) ile atabeylikten azletmiş olduğu ve zindana attığı Laçin ve diğer Kölemenler birlik oldular.

Beydara tahta çıkmak sevdasındaydı. Bu kişi Melik Eşref Salahaddin Halil'in karılarından biriyle anlaştı. Bu kadın hem kocası, hem hükümdarı olan bu genç ve Haçlılar'ı tamamıyla Doğu'dan defetmek şerefini kazanmış olan başarılı, kahraman hükümdarı bir hançerle karnından vurdu. İşte bu hakan M. 1293, H. 693 yılının Muharrem ayında tahttan inip, tabuta bindi. Yeryüzüne sahip çıkan kahraman vücudu yerin altına girdi, toprağın kara gölgesine büründü, gitti.

3 yıl, iki ay, dört gün saltanat sürdü. Yerine Beydara (Beğdara) geçti.

Kahraman, gayretli, adaletli, halka babaca bakan, ancak demir elli bir hükümdardı. Haçlılar'ı Doğu'dan atan bu kişidir. İslam Dünyası ve Türklük, özellikle Batı Türklüğü kendisine ebediyyen minnettardır. Bayındırlık işleri de pek çoktur. Kale'de Eşrefiye Salonu'nu Seyyide-i Nefise civarındaki medresesini yaptırmıştır. Halen Kahire'nin bedestanı olan «Han Halil»i de yaptıran bu kişidir.

BEĞDARA HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Kaahir Beğdara»dır. Bu kişi tahta geçti ve «El-Melikül-Kahir» unvanı aldıysa da Eşref'in Kölemenleri Zeyneddin Ket-buğa el-Mansuri ile birleşip Beydara'yı ve ayakdaşlarını (o zamanın Türkçe deyimidir) kıtır kıtır kesip işlerini bitirdiler. Ancak birgün saltanat sürdü. Bu bedbaht insan bir günlük saltanata canını vermiş oldu. Üstelik adını kanla lekeledi.

Yerine Kalavun'un oğlu MUHAMMED geçti.

MUHAMMED HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikün-Nasır Muhammed bin Kalavun»dur. Sultan Kalavun'un oğlu, El-Melikül-Eşref'in kardeşi olup dokuz yaşında tahta çıkmış «El-Melikün-Nasır» unvanını almıştır. Zeyneddin Ket-buğa atabey, Alemüddin Sancar vezir, Rünüddin Beğbars El-Burci el-Saşnıgir «Üstazüldar» (muhafız gibi bir görevdir) olmuşlardır. Bu işler bittikten sonra Eşref aleyhine ayaklanan beyleri toplayıp öldürmüşler ve cesetlerini yakmışlardır.

Bu hükümdarın zamanı Mısır'ın kötü zamanlarındandır. Mısır onun zamanında her türlü ahlak bozukluğu ve uzun boylu ihtilaller içinde çalkanmıştır.

Emir İbn Zeyneddin Ket-buğa el-Mansuri bunun yaşının küçüklüğünden yararlandı. Kalavun'un kölesi olduğu için «El-Mansuri» lakabını alan bu kişi atabey olarak atanınca tahta göz dikmişti. Ket-buğa Eş-Şegayi (yılan) yahut eş-Şücan unvanıyla tanınan Alemüddin Sancar (Şangar)ı tasarılarına engel buluyordu. Çünkü bu da tahta göz dikmişti. O işini beceremeden Ket-buğa onu tepeledi.

Bu işi bitirince Ket-buğa çocuk hükümdarı tahttan indirerek kendisini hakan ilan etti (M. 1294, H. 694 Muharrem). Tahttan indirilmiş hükümdarı, düşük hükümdarların sürgün yeri olan Kerek'e gönderdi.

Muhammed bir yıl kadar saltanat sürdü. Yerine Ket-buğa geçti.

KET-BUĞA HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Adil Zeyneddin Ket-buğa el-Mensuri»dir. Bu kişi tahta «El-Melikül-Adil» adıyla geçmiştir. Beğbars'ın oğlu Salamış da aynı unvanla hükümdar olmuştu. Hüsameddin Laçin el-Mansuri»yi atabey, Kalavun'un veziri olan Fahreddin'i de vezir olarak atadı. Hoşdaşı (bu da o zamanın Türkçe deyimlerindendir.) İzzeddin Ayekül-Haznedar'ı tutuklatıp yerine Musullu İzzeddin Aybek'i atadı.

H. 695 yılında İlhanlılar'dan Tebriz Hakanı Gazan Han'dan korkarak kaçan 10 bin kişi İslam diyarına sığındı. Bunların başı Targiye Mengu Han'ın kızıyla evli ulu Türk türelerindendi. Ebul-Fida bunlara «El-Aviratiye» dendiğini söylüyor. Bu göçün sebebi İgan (Aygan)ın oğlu Keyhatu (Gayhatu)nun öldürülmesinde Beydar ile Targiye'nin ittifak etmiş, sonra Gazan Han'ın amcasının öcünü almak için Targiye'yi yakalamak istemiş olmasıdır. Suriye'ye gelince Melik Adil Ket-buğa bunlara yiyecek verdi, ikramda bulundu. Kafvun civarında sahile indirdi. Ulularını Mısır'a getirtip iyiliklerde bulundu, onlara toprak verdi, kendilerine hilatlar giydirdi. Ket-buğa'nın bunları Hüseyniye'ye yerleştirdiği de söylenmektedir. Ebul-Fida'nın rivayetine göre bunlar «Oyrat»lardır. Nitekim İlhanlılar konusunda göstermiştik.

Bunun tahta geçmesi sanki Mısır üzerine birçok felaketin birden hücum etmesi için marş marş borusu oldu. Türlü kötülükler ortaya çıkmaya başladı. Önceleri veba salgını arkasından kıtlık, Mısır'ı kırıp geçirdi. Bunların üzerine savaşlar da gelip bu sıra sıra ve üst üste yığılmış olan bela kümelerinin üzerine tuğ dikti, yahut tam deyimiyle tüy dikti.

İlhanlılar tahtına Gazan Han geçmiş, Mısır Türkleriyle olan düşmanlık yenilenmiş, her iki kulpu da bir Türk elinde olan kin kazanı yine kaynamıştı. Gazan Han Suriye'nin fethine göz dikmişti, bir bahane arıyordu. Ket-buğa'yı eski anlaşmaları bozmakla suçlayarak üzerine Kutluk komutasında bir ordu gönderdi.

Ket-Buğa da bir ordu hazırladı. Ancak Kahire'den ayrılmayı saltanatı için tehlikeli gördüğünden kendisi gitmeyip komutanlarından birinin yönetimine verdi.

Yapılan savaşta Mısır ordusu mağlup oldu. Suriye soyulup soğana çevrildi. 10 bin aile başlarında vali türe (emir) Hüsameddin Laçin olduğu halde kılıç ve ateşten kurtulabilip Mısır'a sığındı. Bunun Mısır'a gelmesi Ket-buğa için ordularının mağlubiyetinden, Suriye'nin elinden gitmesinden daha büyük bir felaket oldu.

Ket-buğa gibi aynı sebepten El-Mansuri unvanını taşıyan atabey Hüsameddin Laçin Kahire'ye gelir gelmez Kara-Sungur El-Mansuri, Laçin Bedreddin El-Yesri, Seyfeddin Kıpçak el-Mansuri ve el-Hacc Bahadır Ez-Zahiri ile birleşip sancak ve davullarla çıktı. Bütün beyleri toplayarak büyük bir meclis kurdu. Bu mecliste kendi ordusu başında bulunmayan bir hükümdarın tahta layık olmadığına karar verildi. Bu kararla Ket-buğa tahttan indirildi (M. 1296, H. 696 Ramazan).

Ket-buğa'yı ansızın bastırdılar. Ket-buğa kaçtı. Kendisine Suriye'de sınır yönüne çekilmesine izin verildi. Kölesi Gurlu ile Suriye'ye gitti. Oradan Laçin ile savaşmak istediyse de Şam askeri kabul etmedi. Bunun üzerine Laçin'den aman dileyip Şam kalesinde oturdu.

Bir söylentiye göre bu olaydan sonra Ket-buğa denizden dönerken Nehrül-İcra'da öldü.

Ket-buğa 2 yıl saltanat sürdü.

Yerine Laçin geçti.

LAÇİN HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Mansur Hüsameddin Laçin»dir. Laçin Türkçe «şahin» demektir. Bir de eski Türk uruklarından birinin adıdır. Bu da Ket-buğa gibi Kalavun'un kölelerindendi. Bu kişi efendisi gibi El-Melikül-Mansur unvanını aldı. Kendisini tahta çıkaranlar sözlerini tutmasını, Ket-buğa'nın yaptığı gibi Kölemenlerini onlara musallat etmemesini şart kıldılar. O da kabul etti ve and içti.

Kale'ye yerleşti. Seyfeddin Kıpçak'ı Şam'a vali olarak gönderdi. Adilin hapsetmiş olduğu beyleri çıkardı. Beğbars Caşnıgir bunların arasında bulunuyordu. Bunlara toprak ve maaş bağladı. Beylere ve büyüklere 11 kırat, askere 9 kırat maaş verdi. Sonra beylerinkini on kırata indirdi. Bu da onların aleyhlerine hareket etmelerine sebep oldu.

H. 679 yılında Emir Salih Bedreddin Bektaş el-Fahri komutasında büyük bir orduyu Suriye'ye geçirdi. Oradan Suriye askerini de bu orduya katıp Sis yönüne gönderdi. Bu orada Meri üzerinden İskenderun yönüne Bağras'dan geçti. Ceyhan nehri üzerinde toplandı. Humus, Tel-Hamdun, Küyra, Nefir, Hacer-i Şağlan, Sürfendkar gibi bütün sağlam kaleleri ele geçirdi ve birçok ganimet aldı. Fakat sonra Gazan Han gelip buraları Ermeniler'e verdi. Laçin çok yaşayamadı. M. 1296, H. 11 Rebiülahır 698 tarihinde Kölemenler'den «Kerdi» (Gürcü» ve «Toğan el-Kirmani» tarafından hançerle öldürüldü. Yanında Kadı Hüsameddin er-Razi ve başka bir takım din adamları vardı. Kendisi akşam namazını kılıyordu. Kadı, «Efendinizi nasıl öldürürsünüz?» diye bağırdı ise de katiller aldırmadılar. 63 yaşında öldü. 2 yıl, üç ay saltanat sürdü.

Taht 41 gün boş kaldı. Bu süre sonunda taraftarlarınca Seyfeddin Taacı («Tuğcı» olması gerekir) hükümdar seçildi.

Gayet cesur, kahraman, pek güzel ata binen, dindar bir kişiydi. Vergilerin çoğunu kaldırdı.

TAACI HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Kahir Seyfeddin Taacı»dır. Bu kişi «El-Melikül-Kahir» adıyla tahta çıktı. Taraftarları kuvvetli olmadığı halde bu işe teşebbüs etmişti. Galiba bir günlük beylik diye bu işi yapmıştı. Bir gün sultanlıktan sonra Kölemenler tarafından öldürüldü.

Beyler toplanıp Kalavun'un oğlu, evvelce tahttan indirilip Kerek'e kapatılmış olan El-Meliküin-Nasır Muhammed'i hakan seçtiler. Beylerin bir kısmı (Seyfeddin Al-i Melik (Melikzade), Alemeddin el-Cavlı Kerek'e

gidip kendisini getirmek istedilerse de anası bir oyundur diye bundan kuşkulanıp oğlunun hayatından korkarak gitmesine izin vermedi. Fakat beylerin oğluna saygısını, sultan ilan etmelerini görerek sonunda razı oldu.

Bazı beyler buna engel olmak istemişlerse de hemen boyun eğmeye mecbur edilmişlerdir.

MUHAMMED HAN (İkinci Defa):

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikün-Nasır Muhammed bin Kalavun»dur. İkinci defa tahta geçtiği zaman 15 yaşındaydı. H. 14 Cemaziyülevvel 698 yılında Kale'de tahta oturdu. Seyfeddin Salar'ı atabey, Beğbars el-Çaşnıgir'i üstazüldar, Cemaleddin Akuş el-Afrem'i Suriye'ye vali atadı. Bu sırada Gazan Han yeniden Suriye'ye girmiş, her tarafı, Şam'ı kolaylıkla ve çabukça almıştı. Kendisine karşı duran Hama Sultanı Muzaffer hastalınıp öldüğünden Nasır onun yerine Kara Sungur'u atadı. Kendisi de M. 1300, H. 700 yılında ordusunu toplayıp Gazan Han'a karşı çıktı.

İki ordu Humus'da karşılaştılar. Yapılan büyük bir vuruşta Kalavunoğlu'nun ordusu bozulup Mısır'a kadar kaçtı. Gazan Han Şam, Kudüs, Kerek'i aldı. Pek çok tutsak ganimet (doyumluk) ele geçirdi. Fakat hükümdar kaçakları tekrar toplayıp gerektiği kadar yardım da sağladıktan sonra Suriye'ye gönderdi. Mısır askeri Salihiye'ye vardı. Komutanları Salar ile Beğbars el-Çaşnıgir idi. Daha önce Şam'dan kaçmış olan Kıpçak, Silahdar Beğtemer (Beğtemir) ve el-Albeki de bunlara katıldılar. Bu haberleri alan Gazan Hanlılar Şam'dan doğuya doğru çekildiler. Mısır hükümeti Emir Cemaleddin Akuş el-Afremi'yi Şam'a, Kutlu Beyi sahil kalelerine vali yaptı. Fakat bir süre sonra Gazan Hanlılar tekrar gelip yine oraları ele geçirdiler.

Gezan Han artık kesin biçimde kendisini Suriye'ye sahip zannetmiş, vergi salmış, hükümet kurmuştu. Arapça tarihçi Cemaleddin bin Sağrı-birdi(*) bu konuda söyle diyor: «Gazan Hanlılar bir fırtınalı gecenin bulutları gibi dağları, taşları örtmüşlerdi» Nasır bu defa savaş masrafı için Mısır ve Suriye zenginlerinin mallarının üçte birini aldı. Yeni düzenlemeler yaptıktan sonra büyük bir ordu ile ilerledi. İki ordu Şam civarında «Mercül-safer» de karşılaştı. Savaşa tutuştular. Önce Mısır ordusu çekilmişse de tekrar bir şiddetli hücumla düşman ordusunu parçaladılar. Düşmandan pek az asker bunların palalarından kurtulabildi. Bu ordu Sis'e kadar girdi. Oraları yağmaladı.

(*)Tağrı'dır. Tağrı-birdi oğlu «Kitap-bilik» bahsinde geçeceği gibi güzel bir tarih yazmıştır. Bu bilgin kişinin başka eserleriyle beraber bu tarihi de pek güzeldir. Latince açıklamalarla Avrupa'da bastırılmıştır. Marsel kitabında buna Arap tarih yazarı diyor ve «Toghry Bardy» diye yazıyor. İşte zaten herkes böyle yanılıyor. Birçok Türk bilginlerini Arap zannediyorlar. Sebebi de bu bilginlerin eserlerini Arapça yazmalarıdır. Oysa adı üstündedir. «Tanğrı», «Tağrı» eski Türk şivesince «Tanrı»dır ki, bu kelime «Tangrı», «Tengri» suretlerinde de yazılmıştır. «Birdi» ise eski Türkçede «verdi» demektir. Hepsi birden «Tanrıverdi» demektir ki, biz Türkiye Türklerinde halen buna eş manada Hüdaverdi, Allahverdi adları vardır.

M. 1301, H. 700 yılında olan bu kanlı ve kesin savaşta Mısır ordusu Gazan Han ordusundan 10 bin esir aldı. Bu saldırı, Asya içlerinden ve İran'dan Mısır'a gelen Türk hücumlarının dördüncüsüydü. Böylece Mısır bunların saldırılarından kesin olarak kurtuldu.

Sultan Mısır'a döndü, «Babün-nasr»dan Kahire'ye girdi. Kahire'de büyük şenlikler yapıldı.

Artık Suriye yönünden korku kalmadığından Yukarı Mısır'daki Arap kabilelerini itaat altına almakla meşgul oldu. M. 1301, H. 701 yılında başlayan bu seferler başarı ile sonuçlandı. Bu bedevi Araplar çöle püskürtüldü. Araplar'dan 5 bin at, 100 bin koyun, 30 bin sığır, hesapsız silah alındı. Ele geçen kadın ve çocuklar Kahire'de satıldı.

M. 1302, H. 702 yılında büyük bir deprem oldu. Mısır ve Suriye'de birçok ev yıkıldı. Zelzele o kadar şiddetliydi ki, nehir suları taştı, denizler çekildi, sonra da sular şiddetli hücum edip birtakım evleri çökertti ve bir takım insanları boğdu.

Aynı yılda henüz Avrupalılar'ın elinde kalmış olan ve Şam Trablusu'nun önünde olan Arvad adasını da ele geçirdi. Avrupalılar bu adada korsanlık yapıyor ve Suriye sahilinde dolaşan Müslüman gemilerini soyuyorlardı.

H. 704 yılında Mağrip'den büyük bir kervan geldi. Bu kervan Mağrip Hükümdarı Ebi Yakup Yusuf bin Yakup tarafından gönderilmişti. Bu kişi Nasır'a değerli hediyeler, güzel atlar ve başka hayvanlar göndermişti. Bunların içinde sırma eğerli ve dizginli, 500 arap atı vardı. Aynı zamanda «Dungala» sahibi Zenci «İay» (yahut Ayay) da büyük hediyelerle Mısır'a geldi. Bunun hediyeleri arasında köle, hecin, öküz, kaplan gibi hayvanlarla şap ve zımpara madenleri vardı. En-Nasır'dan yardım istedi. Kendisine Kus Valisi Toktaba (Taktaba) komutasında bir birlik verildi.

H. 705 yılında Halep Valisi Kara Sungur kölesi Kaşmaz komutasında bir ordu gönedirip Sis yönlerine akın yaptıysa da askeri başarısızlığa uğradı. Bu sırada memlekette yine kargaşalık eserleri belirmişti. Yine türeler, beylerin arasında ikilik çıkmış, yeni yeni gruplar oluşmuştu. Kafaları çıkarları ve garezle kaynayan beyler sultan aleyhine birleştiler. Bunu gören ve bu durumdan korkan hükümdar önce davranıp felaketten yakayı sıyırmayı tasarladı. Mekke'ye Hac ziyaretine gitmeyi bahane edip Kahire'den çıktı, Mekke'ye gideceğine Kerek'e vardı. Orada saklanmış olan hazineyi elde edip Kerek'i bir saldırıya karşı güçlendirdi. Bu hazinede 27 bin dinar, 1 milyon 700 bin dirhem vardı. Yalnız dirhemler bizim altın para ile 83.240 lira eder. Dinarlar da 18.760 lira ettiğinden bu hazinenin kıymeti 102.000 liradır ki, o zamana göre çok büyük bir servettir.

Bu olaylardan sonra Kerek'den Mısır'a ve Türkmenler'e Kerek Valisi Cemaleddin Akuş ile hükümdarlık nişanlarını gönderdi. Aynı zamanda Beğbars ve Salar'ın baskıları yüzünden Mısır'da oturmaktan nefret ettiği ve istediklerini hükümdar yapabilecekleri haberini gönderdi. Bunun üzerine Kölemenler Mısır tahtına Emir Rükneddin Beybars el-Çaşnıgir'i çıkardılar (M. 1308, H. 25 Ramazan 708).

İkinci defa tahta geçişinde 10 yıl saltanat sürdü.

II. BEĞBARS HAN

Resmi unvanı adı «Es-Sultanül-Melikül-Muzaffer Rüknüddin Beğbars el-Çaşnıgir el-Mansuri el-Seyfi»dir. Bu kişi hükümdar olunca «El-Melikül-Muzaffer» unvanını aldı. Buna bazı kitaplar «Çaşnıgir» yerine «Cihangir» diyorlar. «El-Melikün Nasır»ın eski kölelerindendi. Bunun tahta geçtiğini işitince Melik Nasır yaptığına pişman olmuştur. Beğbars Kalavun tarafından satın alınmıştı. İşte bundan dolayıdır ki, «El-Melikül Mansur Seyfeddin Kalavun»a nisbetle «El-Mansuri» ve «El-Seyfi» unvanlarını da taşıyordu.

Ona ait olan ve Avrupalılar'ın aşırdıkları eşyalar arasında bulunan bir kılıçta «El-Mansuri el-Seyfi» adlarıyla beraber «El-Melikül-Muzaffer Beğbars el-Çaşnıgir» de yazılıdır.

Bu sırada şövalyeler Rodos'u ele geçirip orada hükümet kurdular ve meşhur korsanlıklarına başladılar. Avrupalılar, Kıbrıs Kralıyla birleşip Dimyat'a hücum ettiler. Nil kenarındaki Kahire'den Dimyat'a giden ve taşkın zamanına özgü olan yüksek yol bir ay içinde tamir edildi.

H. 709 yılında beylerden bir kısım Beğbars'ı bırakıp Nasır tarafına geçti. Kerek'e geldiler. Bu sırada Şam'dan da kendisine bağlılık mektupları geldi. Beğbars'ın hükümdar olmasına pek canı sıkılmış olan El-Melikün-Nasır bu olaylar üzerine H. 709 Şaban ayında Kerek'i sevdiği kölesi Argun'a bırakarak Şam'a gelip Ablan (Türkçe aklı karalı demektir.) Sarayı'na indi. Orada beyler tarafından tekrar hakanlığı tanındığından kuvvetlenip Mısır'ın üzerine yürüdü. Artık her taraftan Kölemenler kendisine katılıyorlardı. Kölemenler'in en meşhur beylerinden Barlak (Arapça'da «p» olmadığından bu belki «Parlak»tır) da ordusuyla kendi tarafına geçince El-Melikün-Nasır başarıdan tamamıyla emin olup Kahire'ye doğru yola koyuldu.

Beğbars kimsesiz kalmıştı. Barlak'ın öte tarafa geçmesi bütün ümidini bitirmişti. Melik Nasır'ın gelmesini beklemeyip M. 1309, H. 709 yılının Şavval ayının birinci gecesi tahtı terketti. 300 bin dinarın bulunduğu hazineyi, saray ahırında bulunan en güzel atlar ve develeri alıp Yukarı Mısır'a kaçmaya teşebbüs etti.

Kahire'den çıkarken halk kendisini türlü küfürler yağdırarak taşladı. Halkın elinden kurtulmanın çaresi yoktu. Aşırdığı hazineden bu halk üzerine kendi elleriyle avuç avuç para saçmaya başladı. Halk paraları kapışmaya başladı. Onlar ortalığa saçılan bu paraları toplamak için birbirleriyle itişip kakışırken yakayı kurtardı, Ahmim'e geldi. Fakat orada durmaya mecbur oldu.

Beğbars Kale'yi boşaltmaya zaman bulmuştu. Rüknül-Beğbars Devdari'yi gönderip yardım istedi. Nasır da kabul edip Sahivan'ı kendisine verdiyse de önce Said tarafına, sonra Sahivan tarafına kaçtı.

2 ay kadar saltanat sürdü.

Bir gün yerine üçüncü defa olarak El-Melikün-Nasır Muhammed geçti.

MUHAMMED HAN (Üçüncü Defa):

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikün-Nasır Muhammed bin Kalavun»dur. Bu kişi bu sefer üçüncü defa olarak 25 yaşında ve M. 1309, H. 709 yılında Şevval'in ilk günü ve Ramazan bayramında tekrar babası Kalavun'dan kalan tahtına geçti.

Hemen Beğbars'ı takip ettirmek üzere arkasından bir birlik gönderdi. Gazze civarında kaldırılan hazine ve götürülen hayvanlarla beraber hepsini yakalattı. Beğbars'ı zincire vurdurup Kale'ye hapsetti. Sonra boğdurup işini bitirdi. Salar'ı da hapsetti.

Artık Kalavun-oğlu pek tecrübeli bir kişi olmuştu. 16 yıl mutluluk, felaket ve ihtilal içinde yuvarlanmış, büyük tecrübeler, tecrübelerle beraber hayat tehlikeleri geçirmişti. Artık görgüsü, bilgisi artmıştı. Bu sefer tahtta temelli, hiç olmazsa uzun bir zaman kalacak, eceliyle ölecek tedbirler aldı. Eskiden bilmediği, aklına gelmemiş olan şeyleri hep yapmıştı. Oysa şimdi tecrübeleri artmıştı. Bu sefer gerçekten tabii bir ölümle ölünceye kadar uzun boylu tahtta kaldı.

H. 710 yılında «El-Melikül-Müeyyed İsmail Ebul-Fida»yı Hama, Maare ve Barin Sultanı naipliğine atadı. Kıbtiler'in «Iyd-i Şehid» dedikleri Nil'e kız atmak adetlerini kaldırdı. Bunun Hz. Ömer tarafından ve ondan sonra da kaldırıldığını kendi konularında yazmıştık. İhtimal ki bu adete sonradan tekrara başlamışlardı. Kıbtiler'in Nil'e bir kız atıp kurban edilmezse taşkının olmayacağına inandığını bu konularla ilgili bölümde anlatmıştık.

H. 715 yılında Malatya'yı Ermeniler'in elinden aldı. H. 720 yılında Sis'e girdi. Büyük ganimetlerle döndü.

Bu seferki saltanat günleri çoğunlukla barış içinde geçti. Dışarıda da, içeride de bu barışı bozacak bir şey olmadı. Bu seferki uzun saltanatında yaptığı seferler savaş seferleri değil, daha çok Hac seferi oldu. İki defa Mekke'ye gitti, hacı oldu.

İlhanlılar ile olan ilişkileri de savaş değil, akrabalıktır. M. 1320, H. 720 yılında onlardan Örnek Han'ın kızıyla evlendi.

H. 722 yılında Ayas'ı aldı. H. 735 yılında Adana ve Tarsus çevrelerini yağmaladı. Hayvanlar ve esirlerle döndü.

Bu rahat zaman ona uygar işler görme fırsatını verdi. Bayındırlık faaliyetleri, kamuya yararlı binalar yaptı. Savaş ve yönetim bakımından olduğu gibi bilim ve ugarlık alanlarında da büyük hükümdarlardan olduğunu gösterdi. Kahire birçok yararlı kuruluşlarını ona borçludur. M. 1323, H. 723 yılında kendi adını taşıyan ve «El-Halicül-Nasiri» denilen kanalı yeniden yaparcasına temizletti. Bundan sonraki yılda 7 köprü birden yaptırdı. M. 1328, H. 729 yılında meydanda bir rasathane kurdu. Melikül-Eşref'in sarayının harabesi üzerine yeni bir saray yaptırdı. Bu sarayı M. 1333, H. 734 yılında bitirdi. M. 1334, H. 734 yılında «Şaybeyn» köprülerini yaptı. «En-Nasıriye» adında güzel bir cami inşa ettirdi. «Darül-adl» adıyla adliye ve mahkemelere özgü bir saray yaptırdı. Birçok çeşme, medrese, okul yaptı. Bir de gayet güzel olan «Muristan» adında bir hastane yaptı. Buna babası Kalavun başlamıştı. Bu Muristan'ı El-Melikün-Nasır daha da büyüttü ve tamamlattı. Camiine bitişik

olan bu hastane için büyük gelirlere sahip vakıflar kurdu.

Son günleri vezirlerin taht entrikaları ile geçti. Hakan da bunları görüp vezirliği lağvetti.

M. 1337, H. 738 yılında oğullarından en sevgilisi olan türe (prens) «Anuk» adlısını kaybetti. Bu kederle hastalanıp M. 9 Mayıs 1341, H. 21 Zilhicce 741 tarihinde öldü. Kalavun türbesine gömüldü.

58 yaşında öldü. 8 çocuk bıraktı.

Bu defa 33 yıl saltanat sürdü.

MUHAMMED HAN'IN NİTELİKLERİ

Üç defa tahta çıktı ve indi. İlk iki saltanatı da hesaba katılırsa 44 yıl Mısır tahtında saltanat sürmüş oldu.

Bu kişi büyük Türk hükümdarlarındandır. Zaferleri, uygarlık alanında yaptığı işler bunun delilidir. Hele iki defa çocukluğu yüzünden tahttan indirilmiş iken yine tahtına çıkabilmesi iktidarının başlıca göstergesidir.

Kalavun-oğlu Muhammed Han adaletli ahlak sahibi, dindar, bilim ve tekniği seven bir kişiydi. Mısır'ı yeniden düzenledi ve bayındır duruma getirdi. Ölçüleri, vezinleri düzeltip tesbit etti. Kıtlık ve darlık zamanlarında herşeye muayyen ve kesin fiyatlar koyup karaborsanın önünü aldı. Bu güzel tedbir bu M. 1914-1918 Büyük Savaşı zamanında bütün uygar devletlerin yaptıkları ve ancak bu sayede yaşayabildikleri bir tedbirdir. Fakirlerden ağır vergiyi kaldırıp zenginlerinkini uygun miktarda artırdı. Zamanında ticaret çok geliştiği için Mısır'dan geçen transit işlemlerine yüzde 10 oranında vergi koyarak devletin gelirlerini halka zarar vermeksizin çoğalttı. Bu transit işlemleri Avrupa ile Hindistan arasında oluyordu.

Şarap içilmesini yasakladı. Ahlak ve namusun korunması konusuna büyük özen gösterdi.

Mimarlık, nakış gibi sanatların gelişmesine o kadar yardımcı oldu ki, Mısır'ın bu hususta en parlak olduğu devir bu devirdir. Halen Mısır'daki ve Avrupa müzelerindeki Mısır İlam devri eserlerinin en güzelleri bu büyük hükümdarın zamanına ait olanlarıdır. Kendisinin ve devlet adamlarının inşa ettirdiği güzel binalar hesapsızdır. Kale ile Nil arasındaki su bendlerini yaptıran bu kişidir. Bu bentleri Salahattin Eyyubi yaptırdı diyenler varsa da yanlıştır. İskenderiye ile Nil arasını bir kanalla birleşti. Taşkın zamanında rahat yürünmesini sağlamak için Nil boyunca uzun bir yol yaptırdı.

Tuhaf! Bu kişi bu kadar büyüklüğüne göre bedenen çok gösterişsizdi. Zayıf, kör, topal idi; fakat zeki, dirayetli, ileri görüşlü, yüce yürekli, yüksek fikirlere düşkün, şiddetli ve tuttuğunu koparan bir kişiydi. Allah «yüce düşünceler sağlam bedende olur» kuralı dışında yaratmıştır diyeceğiz.

Kısacası memlekette rahat, yönetimde düzen, tarım ve ticarette gelişme, zenginlik ve refah, güzel ve büyük binalar, sanat eserleri ve uygarlık bakımından zamanı Mısır'ın en parlak zamanıdır.

Yerine oğulları birbiri arkasından ve yaş sırasına bakmaksızın geçi-

rilmişlerdir. Kendisinden sonra tahta çıkan büyükoğlu Seyfeddin Ebubekir'dir.

Bu büyük hükümdardan sonra artık ilk Kölemenler'in tahtı ta ikinci Kölemenler'e kadar devamlı ve büyük hükümdarlar görmemiştir. Az zaman içinde birbirlerini ortadan kaldırmışlar, askerin, vezirlerin ellerinde oyuncak olmuşlardır. İlk Kölemenler Devleti'nin, Kalavunlar Sülalesi'nin diriliği, yüceliği Melikün-Nasır'la beraber gömülmüştür.

SEYFEDDİN HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Mansur Seyfeddin Ebubekr»dir. Bu kişi «El-Melikül-Mansur» unvanıyla babasının tahtına geçti. «Kusun» adlı kişiyi askerlik işleri için atabey olarak atadı. «Yeşil Nohud» lakabıyla tanınan türe Taşdemir'i devadar (Dodar) yaptı. Çok geçmeden beyler birbirinin kuyusun kazmaya başladılar. Kusun, Kale'ye gidip Mansur'u yakaladı. İşte böylece tahta geçtiğinden 40 gün sonra Mansur tahttan indirildi. Yukarı Mısır'da «Kus» şehrine sürüldü ve orada M. 1341, H. 30 Safer 742 tarihinde öldü. Bazı tarihler oraya iki kardeşi Yusuf ve Ramazan ile beraber sürüldüğünü, orada Kusun'un emriyle zindanda öldürüldüğünü yamaktadır.

Tahttan indirildiği gün kölemenler sarayı bastılar ve yağmadan sonra babasının haremine saldırdılar.

Yerine en küçük kardeşi Alaeddin Küçük geçirildi.

KÜÇÜK HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Eşref Alaeddin Küçük»tür. Tahta 6 yaşında geçti. Küçük olduğu için «Küçük» adını taşıdı. Kendisine «El-Melikül-Eşref» unvanını verdiler. Tuğdemir atabeylikte kaldı. Sonradan Kusun Tuğdemir'i Dimyat'a sürdürdü. Kusun hükümdara fermanlara imza atmasını öğretti. Bütün işler Kusun'un elindeydi. Bunun sonucu olarak Kusun'un aleyhine bir örgüt ortaya çıktı. Bu örgütün başı Aydoğmuş Kusun'u yakalayıp zincire vurdu ve İskenderiye'ye gönderdi.

Sonunda 5 ay saltanattan sonra aynı yılın Ramazan ayında tahttan indirilip Kale'ye kapatıldı. Orada kardeşi Kamil Şaban'ın saltanat zamanında öldü. Yerine Şahabeddin Ahmed geçti.

AHMED HAN

Resmi unvanı «El-Melikün-Nasır Şahabeddin Ahmed» dir. Bu kişi El-Melikün-Nasır'ın üçüncü oğludur. Bu da babası gibi «El-Melikün Nasır» unvanıyla tahta çıktı. Vezir Takiyeddin ve Halife vasıtasıyla Kerek'den getirilip tahta oturtuldu. Tahta geçince İskenderiye zindanındaki beylerden yedisini idam ettirdi. Bu olay herkesin kendisinden soğumasına sebep oldu. Kışı geçirmek üzere Kerek'e giderken beyler kendisini M. 1342, H. 12 Muharrem 743 yılında tahttan indirip tekrar Kerek'e gönderdiler. 3 ay kadar egemenlik sürdü.

Yerine kardeşi İmadeddin İsmail geçti.

İSMAİL HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Meliküs-Salih Alaeddin Ebul-fida İsmail»dir «El-Meliküs-Salih» unvanıyla kardeşinin yerine geçen bu kişi vezirlik makamını yeniden kurdu. M. 1343, H. 744 yılında beylerin bir kısmını azledip yerlerine başka beyler atadı. Bir yıl sonra yani M. 1344, H. 745 tarihinde kardeşi Şahabeddin Ahmed öldürüldü.

H. 745 yılında Kerek'e bir birlik asker gönderip kardeşi Nasır'i kuşattı. Kuşatma ve yardım göndermek devam ettiği için hazinedeki para bitmişti. Saraydaki altın eğerlerden para bastırdı. Nihayet Nasır aman dileyip teslim oldu. Zincirlenip hükümdara gönderildi. O da kellesini kestirdi.

M. 1346, H. 746 yılında Venedik Cumhuriyeti Dukası Marino Kaliyoro ile bir ticaret anlaşması yaptı. Bu anlaşmaya göre Salih Mısır limanlarını Venedik gemilerine açtı. Venedikliler İskenderiye'ye bir konsolos gönderdiler.

Sis taraflarına birkaç akın yaptı.

M. 1346, H. 4 Rebiülahır 746 tarihinde öldü. 3 yıl, 2 ay ve birkaç gün saltanat sürdü.

İyi huylu, adaletli bir kişiydi. Halka karşı çok iyi davrandı. Babasının cariyelerine ve annesine çok iyi baktı. Yerine kardeşi Melikün-Nasır'ın beşinci oğlu Zeyneddin Şaban geçti.

ŞABAN HAN

Resmi ünvanı «Es-Sultanül-Melikül-Kamil Zeyneddin Şaban»dır. Kardeşinin ölümü üzerine beyler «El-Melikül-Kamil» unvanıyla kendisini sultan ilan ettiler.

Şaban zalim, zorba bir hükümdardı. Herkesin nefretini kazandı. Bir düziye azil, sürgün, hapis ve katliam yaptı. Beyleri bu cezalarla perişan edip mallarına el koydu. Zamanının şairlerinden Safadi «El-Kamil» unvanını kalemine dolayarak aleyhinde hicivler yazdı. Gerçekten lakabının aksine bir hükümdardı.

Bu şairin bir şiirinin tercümesi şöyledir:

«Ne kadar kötü bir çabuklukla Kalavun Sülalesinin mutluluğu ay tutulması gibi karadı. Mısır felaketinin en üst noktasını El-Melikül-Kamil egemenliği ile buldu.»

Kardeşleri Hacı ile Hüseyin'i öldürmek istediyse de yapamadı. Beyler aleyhinde ayaklandılar. Korkup anasının evine saklandı, fakat bulup yakaladılar.

Kısacası M. 1346, H. 747 yılında Cemaziyülahır ayının üçüncü günü tahttan indirilip Düheyşe (Dehişe)de üç gün hapsedildikten sonra öldürülerek zulmüne son verdiler. Bunun anasının Rum olduğu söylenir.

1 yıl ve birkaç ay saltanat sürdü.

Yerine kardeşi Zeyneddin Haccî geçirildi.

HACCI HAN

Resmi adı «Es-Sultanül-Melikül-Muzaffer Zeynüddin Haccı»dır. Bu kişi «El-Melikül-Muzaffer» unvanını aldı. Zalimlikte önceki hükümdardan daha baskın çıktı. Birçok beyi İskenderiye'de hapsetti. Bazılarını öldürttü. Kuşları çok severdi. Devlet işleriyle uğraşmaz, bütün vaktini kuşlarla geçirirdi. Evini kuş burcu (kuş yuvaları, kuşhane) haline getirmişti. Bundan vazgeçmesini söyleyenlerin sözünü dinlemedi. Nihayet bunun aleyhine de ayaklanan Kölemenler oldu. Bunlarla hükümdarın Kölemenler'i arasında savaş çıktı. ikinciler mağlup oldular. Birinciler M. 1347, H. 12 Ramazan 748'de Haccı'yı tutup boğdular.

1 yıl, 3 ay saltanat sürdü.

Yerine kardeşi Nasireddin Hasan geçirildi.

KUMARİ (HUMARVİYE) HAN

Resmi adı «Es-Sultanül-Melikün-Nasır Ebul-Mehasin Nasireddin Hasan Kumari»dir 13 yaşında tahta geçti Bu da babası ve bir kardeşi gibi «El-Melikün-Nasır» unvanını aldı. Önce adı güzelliğinden dolayı Seydi Kumari idi. «Humarviye», konu ile ilgili bölümde söylediğim gibi Türkistan'da güzelleri ile meşhur olan Kumar şehrinden gelmiştir. Bu sebeple Türkler güzellere «kumari», «humarviye» (humaruye) derlerdi. Bu da babası gibi bir iki defa tahttan inip çıktı. İlk defasında atabeyi Altamış'ın becerisi sayesinde biraz uzunca durdu. H. 749 yılında kıtlık ve veba salgını çıktı. H. 751 yılında Sancar'a hücum eden Tatar Hindu üzerine asker gönderdi ve başarılı oldu. Bir süre sonra beylerden bir kısmını yakalayıp İskenderiye limanında hapsetti. Bunun üzerine türe Taz'ın teşvikiyle beyler ayaklanarak M. 1351, H. 752 yılında Recep ayında Hasan'ı indirip Kahire kalesine hapsettiler. 3 yıl, 10 ay saltanat sürdü. Yerine kardeşi Salih Salahaddin geçirilmiştir.

SALAHÜDDİN HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Meliküs-Salih Salahaddin»dir. «El-Meliküs-Salih» adıyla tahta çıkan bu hükümdar Melikün-Nasır'in sekizinci oğludur. Önceleri Taz Bey bütün işleri eline aldı. Hükümdar kuru bir addan ibaret kaldı. Beyler, Buğa Bey'in (Emir Buğa el-Fahri) kışkırtmasıyla ayaklandılar, ancak mağlup oldular. Başlarını yakalayıp İskenderiye'de zindana attılar. Salahaddin Emir Şeyhu'yu zindandan çıkarıp yanına aldı. Ve kendisine atabey olarak atadı.

M. 1353, H. 754 yılında pek şiddetli bir veba salgını çıktı. Bu salgın Mısır'ı baştan başa kırdı, geçirdi. Salgın sırasında Halife İmam Hakimbiemrillah'ı da öldürdüğünden yerine amcası El-Mutezıdıbillah halife oldu.

Veba salgınından sonra vezirler arasında post kavgası hastalığı ortaya çıktı. Bu da ortalığa epey rahatsızlık verdi. Kıbtiler de fesada karıştılar. Muvaffakeddin ve Alemeddin adında iki adam vezirlik için tepiştiler. Bunların tepişmeleri sonunda Halife'nin indirilmesine kadar

vardı. İşte bu suretle M. 1354. H. 22 Şevval 755 tarihinde Emir Şeyhu el-Ömeri hükümdarı tahttan indirip zindana attı. Bu işte asıl kardeşi Nasir'in entrikası vardı.

3 yıl, 3 ay, 14 gün saltanat sürdü.

Yerine kendisinden önce hükümdar olan kardeşi El-Melikün-Nasır Ebul-Mehasin Nasireddin Hasan Kumari geçti.

İyi huylu, dindar, adaletli bir hükümdardı. Halka hoş baktı.

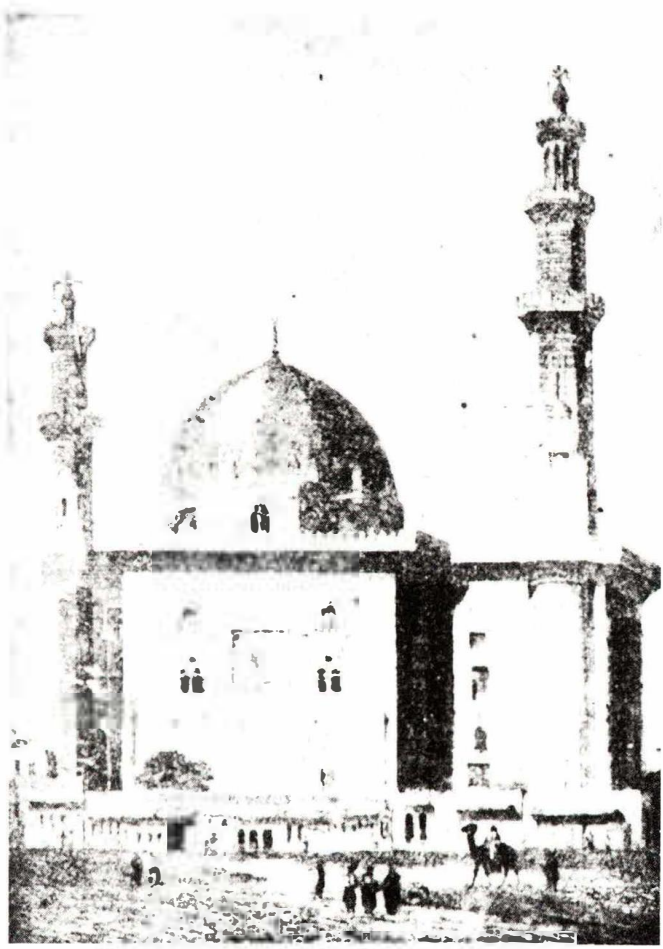

SULTAN HASAN CAMİİ

KUMARİ HAN (İkinci Defa)

Unvanı «Es-Sultanül-Melikün-Nasir Ebul-Mehasin Nasireddin Hasan Kumari»dir. Bu sefer ikinci defa tahta çıktı. Zindandan çevirdiği entrikayla vezirlerin işlerine karışıp ihtilal çıkarttı, kardeşinin tahttan indirilmesini sağladı. Tahta çıkınca Emir Taceddin'i hizmetine karşılık vezir yaptı. Zamanında türe Şeyhu ile Türe Sargatmış önemli görevlere getirildiler.

H. 756 yılında Şeyhu Suleybe'de karşılıklı bir cami ve tekke yaptırdı. Bunlara halen «Cami-i Şeyhun» derler. Daha birtakım binalar da yaptırıp bunlara bol bol vakıflar verdi. «Kumari Hasan» da bir cami yaptırdı. Bunun yaptırdığı cami Mısır'ın en büyük ve sanatça en güzel

camii ve eseridir. Halen Eski Rumeli Meydanında Kale'nin karşısında Sultan Hasan Camii yahut «El-Cami'ül-Hüsniyyet» adıyla mevcut olup Avrupalı turistlerin Mısır'a gelenlerin mutlaka gezdikleri, seyrettikleri bir yerdir. Mısır'ın incisidir. Bu cami esasen ders mahalli yani medrese olup yanında talebe için birçok «revak» ve odalar vardır. Halen bu kısımlar harap durumdadır.

Bu cami H. 757'de yaptırdı. İbn Ayas tarihinde, bu medreseyi «kubbesi Nuşirevan'nın sarayının kubbesi kadar güzeldir» diye methediyor ve yine o camiin temeli kazılırken orada bir tersane bulunduğunu, bundan da zamanıyla Nil'in oradan geçtiğinin anlaşıldığını söylüyor.

H. 758 yılında Şeyhu tekkeye gömüldü. Şeyhu dindar, cömert, bağışı bol bir kişiydi.

Sultan Hasan'ın «Iyd-i Şehid»i kaldırdığını da söyleyen vardır. Bu kişi Kıbtiler aleyhine şiddet gösterip «Şibriül-Hayme»deki kiliselerini yıktırmış, orada bir sandıkta saklı olan «Esbü'üş-Şehidi»i yaktırmıştır. Kıbtiler ve hatta Müslümanlar bu parmağı Nil'de yıkamayınca Nil'in suyunun çoğalmadığına inanırlardı. Bu dini alaylar zamanında Mısır'da türlü ahlaksızlar, fenalıklar olurdu.

M. 1360, H. 9 Cemaziyülevvel 762 tarihinde türe Yelbuğa tarafından yapılan bir ihtilalde öldürüldü.

Bu sefer 6 yıl, 7 ay ve birkaç gün saltanat sürdü. 10 erkek çocuk bıraktı. Yerine kardeşinin oğlu Muhammed geçti.

Cesur, sürekli çalışan, ilerlemeyi seven, halka karşı iyi davranan bir kişiydi.

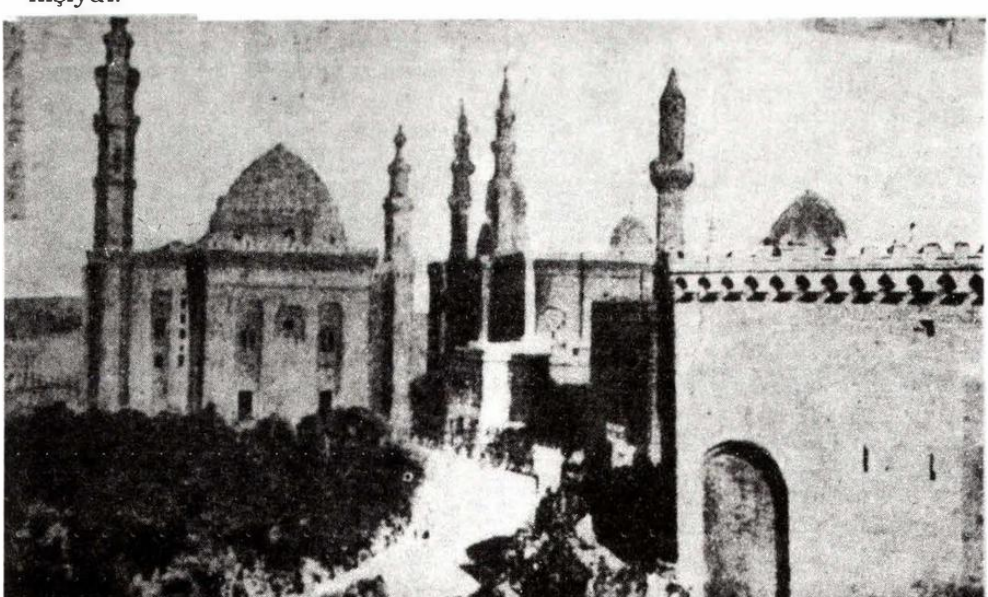

SULTAN HASAN CAMİİ
(Camii, sağdaki binadır. Fotoğrafta yandan görünmektedir. Karşısındaki onun taklidi olup sonradan yapılmıştır.)

II. MUHAMMED HAN

Resmi adı «Es-Sultanül-Melikül-Mansur Muhammed»dir. Bu sultan, El-Melikül-Muzaffer Hacı'nın oğlu olup 14 yaşında ve «El-Melikül-Mansur» adıyla tahta çıktı.

Emir Kuştemir El-Mansuri'ye naib-i sultan, Emir Yel-buğa El-Ömeri'yi ordunun başına atabey olarak atadı. Bütün İskenderiye zindanındaki beyleri çıkardı. Zamanında Şam Valisi Emir Beydemir (Bey-Timur) El-Havarezmi Adana, Tarsus ve Misise'yi ele geçirdi. Bu fetihlerden döndükten sonra isyan etti. Mansur Şam'a asker gönderip Havarezmi'yi yakalattı ve hapse attı. Zamanında Halife Mutezıd ölüp yerine oğlu El-Mütevekkilalallah geçti.

M. 1362, H. 764 yılında Şaban ayı ortalarında Yel-buğa Mansur'i tahttan indirilip hükümdarlık kılıcı Kölemenler'in adetleri gereği kardeşinin oğlu Şaban bin Hüseyin bin Kalavun'a kuşatıldı.

2 yıl kadar saltanat sürdü. Tahttan indirildikten sonra 50 yaşına kadar bir köşede ve sessizce ömrünü tamamladı.

M. 1362, H. 764 yılında adına altın para bastırdı.

II. ŞABAN HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Eşref Zeyeddin Şaban»dır. El-Melikül-Eşref adıyla ve 10, bazısına göre 12 yaşında tahta çıkarıldı. Saltanatının üçüncü yılında Mısır ve Suriye'de büyük bir kıtlık oldu. Halk kokmuş hayvan leşleri, köpek gibi şeyleri yedi. Hatta bir söylentiye göre kendi çocuğunu yiyenler bile oldu. Halk «Kubbetün-nasr»ın arkasında yağmur duasına çıktı. Kadı Şemseddin İbn Kastalani dua etti. Bu dua bir yıl sürdü. Bu kıtlık Mısır'ın bazı yerlerinde tam 3 yıl devam etti.

H. 767 yılında Kıbrıs'tan 70 gemi dolusu asker gelip İskenderiye'ye indi. Vali'nin muhafızlarını saf dışı bırakarak şehre girdiler. İskenderiye'yi yağmaladıktan sonra döndüler. Sonra 769 yılında Kıbrıslılar'la Rodos şövalyeleri Trablus'a da hücum ettilerse de yeni bir donanma yaptırmış olan hükümdar bunları oradan uzaklaştırdı. Bu donanmanın reisi Muhammed Lübta (Lebta) idi.

Saltanatının ilk 11 yılı siyasi bakımdan sükunetle geçti ise de bundan sonrası birbiri arkasına kanlı ihtilallere sahne oldu.

Yel-buğa El-Ömeri (İl-buğa)'yi atabey olarak atadı. M. 1374, H. 776 yılında bir isyan çıktı. Asi Kölemenler Yel-buğa'yı sarayında boğazladıktan sonra etini de parça parça ettiler. Oradan da Sultan'ın üzerine yürüdüler. Asilerin başında Esen-demir vardı. Sultanın taraftarlarıyla yapılan şiddetli bir savaş sonucunda asiler bozguna uğradılar ve başları savaşta öldü.

Algay el-Yusufi atabey atandı. Bu kişi hırs ve emelini ustalıkla saklayıp Sultan'ın anasıyla evlendi. Bu evlenme ile hazineye el koydu. Artık tahta geçecek duruma geldiğine karar vererek karısını hançerledi. Daha sonra Yel-buğa'yı öldürenlerin başına geçip acele Sultan'ın üzerine yürüdü. Onu savunmasız bulacağını sanıyordu. Oysa o uyanık ve böyle şeylere hazır duruyordu. Asileri büyük kayıplara uğratarak püskürttü.

Sonra arkalarına düşüp Nil'e kadar kovaladı. Orada onları suya döktü. Hepsi boğuldular.

İş bununla da bitmedi. Arkasından diğer ihtilaller türedi. Sultan Mekke'ye Hacca gidiyordu. Beyler yolda Akabe'de kendisine pusu kurdular. Yanındakilerin hepsi kılıçtan geçirildi. Sultanı da öldürdüklerini sandılar. Katiller Kahire'ye gelip Mısır tacını M. 1361, H. 763 yılında Halife El-Mütevekilalallah'a takdim ettiler. Halife bu tehlikeli armağanı kabul etmeyip «Siz bu tahtı başka birine verin, başka birini seçin, ben onun saltanatını onaylarım» dedi. Bu sırada beyler hükümdarın ölmemiş olduğunu haber aldılar. Hükümdar gizlice Kahire'ye girmiş, sadık dostları tarafından saklanmıştı. Aradılar, buldular. Zavallıyı M. 1376, H. 778 yılında Zilkade ayının on beşinde merhametsizce boğdular.

14 yıl, 2 ay ve birkaç gün saltanat sürdü. Yerine oğlu Ali geçirildi.

ALİ HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Mansur Ali»dir. 7 yaşında olan bu hükümdar «El-Melikül-Mansur» unvanıyla babasının kanlı tahtına oturtuldu. Zavallı çocuk hükümdar o yerin bir mezar olduğunu anlayacak bir çağda değildi.

Önce Halife Mütevekkil egemenliğini kabul etti. Sonra beyler ve halk bağlılıklarını bildirdiler. Başında çetr (kubbe) ve kuş olduğu halde «Babüs-ser»den saraya varıp tahta oturdu. Buradan adet üzere Büyük Saray'a gidip sofraya oturdu.

Yine beyler birbiri ile çekişmeye başladı. Naibüs-Sultan Emir Aktemir El-Hanbeli mevkiinden çekilmeye mecbur oldu. Ayn-bek El-Bedri atabey olarak atandı. Çok geçmeden yerine Kartay atabey yapıldı. Onun yerine de Barkuk (Berkuk) El-Osmani atabey oldu.

H. 781 yılında Araplar Dehnur'a hücum edip yağmaladıktan sonra, Barkuk üzerlerine asker gönderdi. Ve bu eşkıyaları öldürttü. Bunlar tekrar ayaklandılarsa da bu sefer de Emirüs-Sala 500 Kölemenle gidip işlerini bitirdi.

Barkuk, Ali ölünceye kadar devleti yönetti. H. 783'de kıtlık başgösterdi ve veba salgını çıktı. Bu genç hükümdar M. 1381, H. 13 Safer 783 yılında 12 yaşında öldü.

4 yıl, 4 ay saltanat sürdü. Yerine kardeşi Hacı (Hacci) geçirildi. Güzel yüzlü bir çocuk, yumuşak başlı bir hükümdardı.

II. HACCİ HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Meliküs-Salih Hacci»dir. 6 yaşında «El-Meliküs-Salih» unvanıyla tahta geçirildi. Barkuk yine atabey kaldı. Törende hükümdarın başının üzerinde çetr ve kuş'u Barkuk tuttu.

Yine Urban (Göçebe Araplar) Buheyre yönünü yağmaladı. Ancak Barkuk bu sefer köklerini kazıdı.

Bazı Kölemenler'in Barkuk'u öldürmek niyetinde olduklarını Şeyh Safevi Barkuk'a haber verdi. Zaten Barkuk fırsat gözlüyordu. Halife'yi ve kadıları toplayıp memleketin fesadını ve kuvvetli bir hükümdara ge-

rek olduğunu açıkladı. Bunun üzerine bu meclis hükümdarın tahttan indirilmesine, yerine Barkuk'un geçmesine karar verdi.

Barkuk bu çocuğu M. 1382, H. 18 Ramazan 784 tarihinde tahttan indirdi. Salih'i hareme kapattılar.

1 yıl, 6 ay, 15 gün saltanat sürdü. Yerine Barkuk kendisi oturdu.

Böylece İlk Kölemenler Devleti sona erdi.

İLK KÖLEMENLER ZAMANINDA MISIR

İşe Sultan Kalavun-oğullarından El-Meliküs-Salih Hacci ile İlk Kölemenler Sülalesi de sönüp bitti. Bu sülale de eski sülalelerin söndükleri aynı sebeplerle sona erdi. İmam Ali, «Başkasının felaketinden hisse kapabilenler, geçmiş kötülüklerle başkasının felaketine vesile vermeyenler mutlu insanlardır» demiştir. Bu sözün manasını anlayabilmiş bu sözden ders alabilmiş olan yoktur. Belki onun gibi bu sözü bilenler de bundan istifade edememişlerdir. Hatta Hz. Ali onların arasındadır.

Bu sülale M. 1250, H. 648 yılında başlamış, M. 1382, H. 784 yılında batmıştır. Ömrü Hicri hesaba göre 136, Miladi hesaba göre 132 yıldır. Bu da diğerleri gibi kan seli içinde yuvarlanıp yokluğa gitmiştir.

Şeceretüd-Dür ile başlamışlar II. Hacci ile bitmişlerdir. İlk Kölemenler Devri Mısır'ın en heyecanlı devirlerindendir. Mısır bu devirde başka zamanlarda görmediği ihtilalleri hem de fazla fazla görmüştür. Bunlar rahat bilmezlerdi. Yatağan, pala, kama, hançer bellerinden ellerinden düşmezdi. İçlerinde rahat döşeğinde ölenler azdır. Bir düziye birbirlerini yemişlerdir.

Mısır tahtı, toprağı bunların yüzünden kan içinde yüzmüş, Mısır halkı kan denizinde çalkanmıştır. İşleri savaş ve kavga, özellikleri kahramanlıktı. Bunlarla adeta Asya'dan Türk Yurdundan bir köşe Afrika'ya naklolunmuştu. Bu kişiler yaptıkları şeylerle Türklüklerini tam manasıyla göstermişlerdir. Birçok büyük savaş yapıp parlak zaferler kazandıkları gibi bilim ve uygarlık bakımlarından da büyük gelişmeler yapmışlar, yüce eserler bırakmışlardır. Bu müthiş boğuşmalarına rağmen Mısır'ı bayındırlık bakımından da geri bırakmamışlardır. Ortaya koydukları eserler Mısır'ın en güzel eserlerinden olup seyyahların, Avrupalılar'ın gezip takdir ettikleri şeylerdir. Kahire'ye eserler bıraktıkları anıtlar pek güzel ve pek çoktur. Tarımı canlandırıp, geliştirmişlerdir. Birtakım kanallar açmışlardır. İnsan bunların bu boğuşmalar arasında bilime, sanata nasıl zaman bulduklarına şaşar.

Bilimde, askerlikte, sanatta bayındırlıkta o kadar kuvvetli idiler ki, Haçlılar bunlardan bilim, sanat ve askerlik öğrenmişler, Öğrendikleri bu şeyleri Avrupa'ya götürmüşlerdir. Arma, tüfek, bunların arasındadır. Bilimi ve bilginleri himaye etmişlerdir. Zamanlarında Mısır'da pek çok bilgin yetişmiştir. Bunlar birçok eserler yazmışlar, Birtakım kütüphaneler kurmuşlardır.

Bunlardan önceki Türkler ile bunlar Mısır'da oraya özgü bir Türk mimarisi meydana getirmişlerdir ki, bunlardan sonra da o tarz devam etmiş ve gelişmiştir. Bu mimarinin Anadolu Selçuklu mimarisiyle benzeyişi pek açıktır. İşte bu, bunlardan önceki ve sonraki Türkler'in

bıraktıkları eserler ve anıtlar bugün Mısır'da ve hatta Avrupa'da yanlış olarak «Asar-ı Arabiyye» (Arap eserleri) diye anılmaktadır.

Bu Türkler'in ilk devirlerinin büyük bir meşgalesi Haçlılar'la uğraşmaktır. Onları bozguna uğratmışlar. Suriye'de köklerini kazımışlardır. İşte bu Türklerdir ki, Haçlılar'ı Doğu'dan tamamen çıkarmışlardır. Türk'e Doğu'ya, Asya'ya, Müslümanlığa olan bu hizmetleri pek büyüktür. Minnetimize layıktırlar.

İşte bu Türkler birbirleriyle boğuşmalarına rağmen böyle önemli ve yüce işler yapmışlardır.

Burada tarihi bir olaya şahit oluyoruz: Bu da Mısır'da köle diye satılan bu Türkler'in bir süre sonra hükümdar olmalarıdır. Irkımızdaki yetenek ne yüksektir ki, köle diye satıldığı yerde bile derhal hükümdar oluyor. Bunu Hindistan'da da görmüştük. Hâlâ İstanbul ve Anadolu'da analar oğullarına, «Mısır'a sultan olursun» diye ninni söyler ve dua eder. Bundan anlayabiliriz ki, o zamanlar Türkler sultan olmak için Mısır'a giderlermiş ve bu da onlar için kolaymış, zaten Türkler'de hiçbir şeysiz ve yalnız başına anayurdunu bırakıp hükümdar olmak için geziye çıkmak, gurbete girmek adetti. Ve bunlar çoğunlukla «Atsız» (Adsıb)'lar idi. Bununla Mısır'a Anadolu'dan gidip Kölemen olan Türkler de vardı diyebiliriz.

Bunlar «sultan», «melik» ve çoğunlukla «melikül-mansur» unvanlarını almışlardır. Bunlarda çetr, hükümdarların başı üstünde tutulan bir kuş vardır. Bunlardan 28 hükümdar gelmiştir. Bunlarda aynı soydan hükümdarlar çoktur. Özellikle soy ve akrabaları hükümdar olan üç sülale vardır. Birisi Ay-bek sülalesidir ki, iki göbek hükümdarı vardır. İkincisi, birinci Beğ-bars sülalesi olup soyu üç göbektir. Üçüncüsü Kalavun soyu olup 12 göbek hükümdardır. Bu 17 hükümdardan ayrı olan diğer 11 hükümdarın birbiriyle hiçbir ilişki ve akrabalığı yoktur. Bu devletin ömrü olan 132 yılın 102 yılı sırf Kalavun soyuna ait olduğundan bu devletin hükümdarlarına Kalavun soyu ve hatta adlarına Kalavunlular bile demek belki de mümkün olabilir.

İşte bu soyların birbirini takip etmesi İkinci Kölemenler'e oranla Birinciler'de bir belirgin ve ayırıcı niteliktir. Zaten bu taksimin sebep ve esaslarından biri budur. İkinci Kölemenler'de ise adeta hiçbir hükümdar kendi soyunu tahtta devam ettirememiştir. Onların her birini kendisine hiçbir akrabalığı olmayan diğer bir halef olarak takip etmiştir. Sonra bunlar sırf Türk'tür. Oysa İkinciler'de Türkten başka Çerkes, Gürcü gibi milletler de vardır.

Kısacası bu Türk devleti de diğer yüzlerce kardeşi gibi yeryüzünde silinip gitmiş, yerlerine enkazlarından İkinci Kölemenler Devleti kurulmuştur.

HAÇLI SAVAŞLARININ SONUÇLARI

İkinci Kölemenler'e geçmeden önce Atabeyler'den beri Mısır hayatında önemli bir rol oynamış olan Haçlı Savaşları bu İlk Kölemenler zamanında bitmiş olduğundan ve Haçlılar konusu ise tarihte önemli, Doğu'da ve Batı'da etkileri görülmüş bir ulu olay olduğundan burada

bu savaşların doğurduğu sonuçlardan da birazcık sözedeceğim.

Haçlılar Savaşı, Avrupa'nın din maskesiyle Asya ve Afrika'ya saldırmaları ve oraları istila etmesi olayları iki yüzyıl kadar sürüp bitmiştir. Bu kadar uğraşma, kan, mal hep boşuna gidip Avrupa'nın istediği ortaya çıkmıştır.

Bu savaşları Avrupa'nın yobazları İslamiyet'e karşı açmışlardır; fakat karşılarına yalnız Türkler durmuştur. İslamiyet'i ve yurtlarını yalnız Türkler savunmuştur. Bu savaşların İslam saflarında başka Müslümanlar yoktur. Diğer Müslüman milletlerde İslamiyet'i, yurdunu ve ailesini koruma özelliği yok mudur bilmem?!... Araplar bu sırada yine eski sanatları olan eşkıyalıkta, yol kesicilikte, kancıklıkta, hatta bazen Haçlılar'a para ile yardıma devam etmişlerdir. Demek bu savaşa yalnız Türk-Avrupa Savaşı denebilir. Aynı zamanda Doğu ve Batı, Asya ve Avrupa meselesi de olduğundan Batı-Doğu Savaşı, Avrupa-Asya Savaşı da denebilir.

Haçlılar'ın hücumlarının sebebini yazmıştık. Mağlubiyetlerinin sebepleri de şunlardır:

1- Türkler'in kahramanlığı, askerlikte becerisi, yurtseverliği, yurdunu koruma özelliği, din konusundaki gayretleri.

2- Türkler'in o sırada Avrupalılar'dan uygar olması, bilim ve tekniğin hükümet yönetimi biliminin onlarda Avrupalılar'dan daha gelişmiş bir durumda olması.

3- Zaman zaman Haçlılar'ın birbirini yemesi, prenslerinin birbiriyle savaşa tutuşmaları.

4- Askerleri ve memurları arasında birçok hırsız, haydut, serseri, her türlü mahkum, servet için yola çıkmış sefillerin bulunması.

5- Din adına, soygunculuk aşkına Doğu'da yaptıkları zulüm, katliam, yağma ve vahşilik bırakmaları.

İşte bu sebeplerden dolayı koca bir Avrupa 200 yıl en büyük işlerle en büyük şiddet ve dehşetlerle uğraştığı, hatta Asya'dan da (Hıristiyan Türkler ve biraz Ermeniler) yardım aldığı halde, bir avuç Türk'e, bir Mısır Devleti'ne, bir Selçuklular'a karşı dayanamamış, ufacık bir Mısır ve Suriye kıtası ve Türkleri ile başa çıkamamış, yine geldiği gibi gitmiştir.

Avrupa bu kadar zamanı tutuculuk gibi boşa bir yola sarfetmeyip uygarlığa ayırsaydı, elbet başka türlü olurdu. Avrupa bu hatayı şimdi de yapıyor. Bu sefer de uygarlık vermek maskesiyle Doğu'yu istila ediyor; fakat yine sağdan geri arş edip ters yüzü gidecektir. Eski dersi unutmayıp kanını, malını, vaktini hayırlı işlere sarfetse iyi olur!... Doğu'yu da kırıp geçirerek insanlığı kan lekelerine boyamasa akıllı davranmış olur...

Bu kadar kan, mal ve zahmetlerin neyse başka faydaları olmuştur. Bu kadar masrafla uygarlık adına bir hizmet edilmiştir.

Bu faydalar şunlardır:

1- Cahil Avrupa'nın bilmediği Doğu'yu öğrenip, oranın, Türkler'in uygarlıkça kendilerinden üstün olduğunu anlamaları.

2- Türkler'den, Doğulular'dan sanayi, uygarlık alanlarında birtakım şeyler öğrenip bu sayede bugünkü Avrupa uygarlığına ulaşma im-

kanına sahip olmaları.

3- Bu temas dolayısıyla Avrupa'nın eski kötü tutuculuğunun yıkılmaya yüz tutması, fikir değişimlerine hız vermesi.

4- İmparator, kral, prens, şövalye, asker, sanatkar, hırsız, haydut, zengin, fakir Hıristiyanlık gayretiyle yanyana karmakarışık iki yüzyıl temasta bulunarak Avrupa'dan Ortaçağ durumunun, derebeylik usulünün ortadan kalkmaya yüz tutması, Avrupalılar'a hürriyet fikirleri verip İngiltere ve Fransa devrimlerine yol hazırlaması.

5- Avrupa devletlerinin din gayreti ile birleşip iki yüzyıl birbirini yemekten bir derece vazgeçmeleri. (Bu bizim için kötü bir sonuçtur. Keşke olmasaydı.)

6- Bu işlerde Papa odak noktası olduğundan etkinliğinin tabiatıyla büyümesi, bunun da sonra Avrupa bakımından birtakım zorluklara sebep olması. Bunu Avrupalı yazarlar kötü bir sonuç olarak değerlendirirlerse de bizce çok iyidir. Çünkü kendi kabına, evine sığmayıp da gözü başkalarının yurdunda, evinde, ekmeğinde, ırzında olanların böyle kendilerini kuvvetsiz bırakacak belalar altında sürekli bir biçimde kalmaları elbette insanlığın arzu ettiği birşey, insanlık adına bir avantajdır.

7- İKİNCİ KÖLEMENLER

(Çerkes, Kölemenler, El-Memalikü§-Şerkiyye, El-Memalikü§-Şerakise. Burc Kölemenleri, El-Memalikül-Burciyye.)

Bunlar Mısır'ın Türk sultanları tarafından yetiştirilmiş, büyük memurluklara yükseltilerek adam edilmiş kölelerdir. Şimdiye kadar Arap tarih kitaplarında bunlara Kafkasya'dan ve Çerkesistan'dan getirildikleri için Çerkes Kölemenler denmiştir. Ve bu adla tarihte anılmaktadırlar. Oysa bunların çoğunun asılları Çerkes değildir. Hatta bunlara askerlerinin çoğu Çerkes olduğundan Çerkes Kölemenler dendiğini söyleyen tarihçiler de vardır. Bu suretle bu ad doğru olamaz, hiç olmazsa genel ad olamayacaktır. İkinci takım kölemen olduklarından ben bunlara «İkinci kölemenler» dedim ki, bu daha doğrudur. Bunların bir kısmı Kalavun tarafından satın alınan 12 bin kölenin içinde bulunan ve bu ordunun çoğunluğunu oluşturan Çerkesler'dendir. Fakat bunlar bu devlette Çerkes olarak bir sülale devam ettirememişlerdir. Birinci Kölemenler zamanında kalelere, siperlere muhafız olarak atandıklarından ve Arapça'da bu kalelere «burc» dendiğinden bunlara Arapça olarak «El-Memalikül-Burciyye» denmiştir. Araplar Çerkes'e dilleri dönmeyip «Şerkes» dediklerinden, bunlara «Şerkes»i çoğul yaparak «El-Şerakise», «El-Memalikü§-Şerakise» bile demişlerdir.

Çerkesler Büyük Turan soyundandır. Tarihçi El-Kalkaşendi ve daha birçokları onların Turan soyundan olduklarını söylemektedirler. Yusuf Paşa yazdığı «Kafkasya Tarihi»de Çerkesler'in Turanlı olduklarını reddedip eski soyunun «Hati»ler olduğunu söylüyor. Oysa Hati'lerin Turanlı olduğunu birtakım değerli yazarlar söylemektedirler.

Çerkes Havaz-zade Kemal Beyde Çerkesce düzenlediği okuma kitabında (alifba, alfabe) Çerkesler'in «Tubal»lar'ın nesilleri olduğunu söyledi. Ve Tubal'a da Tubi diyor. Ona göre Tubalılar memleketlerini yedi kısma ayırmışlardır. Şimdiki Çerkes söylentilerine göre bu taksimde bulunmayanlar Çerkes değildir. Buna ilave olarak da diyor ki, Tuballar (Toballar) «Tevrat», Dömorga ve Maspero'ya göre Turanlı'dırlar. Marsel'e göre Çerkesler'in asıl vatanları Sibir'de Baykal Gölü civarıdır. Milad'ın Altıncı Yüzyılı'nda bir kısmı daha orada bulunuyordu. Kafkasya'ya ne zaman göç ettikleri belli değildir. Zaten Kafkasya ve Anadolu'da Ermeni'den başka Turan neslinden olmayan bir millet yoktu. Yalnız sahillerde az bir miktar Yunanlı vardı ki, Yunan kolonileri devrinde gelmiş ya-

bancılardı. Bu Yunanlılar'ı da Acemler ve Romalılar bitirmişlerdi. Son bir iki yüzyılda da Kafkasya'nın bazı yerlerine yabancı olarak Ruslar yerleşmişlerdi. Fakat bunların da miktarı dikkate alınmayacak, hesaba katılmayacak derecede azdı.Çerkesler'in Arap olduğunu ve bunların Abbasiler zamanında Kafkasya'ya geldiklerini Çerkesler'den söyleyenler varsa da Çerkesler arasında da halktan bir kısmında böyle bir düşünce bulunsa da asla doğru değildir. Hatta bunlara, Hıristiyan olup Hz. Ömer'in idam cezasından korkarak İstanbul'a kaçan ve orada evlenen, soyları çoğaldıktan sonra Kafkasya'ya gidip yerleşen Cebele bin El-Eyhum bin El-Haris adında bir Arap'ın nesli diyenler varsa da saçma bir uydurmadır. Bir kişiden az bir zamanda, haydi takriben 1000 yılda bir millet meydana gelmez.

Abbasiler zamanında 3-5 bin kadar Arap Çerkesistan'a göç etmiş, zamanla çerkesleşmiştir. Bunlar çerkeşleşmelerine rağmen. Arap olduklarını unutmamışlardır. İşte bundan dolayı bu fikir kalmıştır. Bir de Müslüman olduktan sonra Arap'ı soylu bir kavim sanarak, ona mensup olmayı bir şeref bilerek bazı dindar Müslüman Çerkesler kendilerine böyle bir süs vermişlerdir.

Tarihçi Marsel, Çerkesler'in Türk olmadığını söylüyorsa da aynı zamanda Baykal yönünden gelmiş olmalarını da bildiriyor. Herç de bunların Sibir'den geldiklerini söylüyor. Şu halde demek ikisi de kendi iddalarını kendi çürütüyorlar. Sibir'de, Baykal'da Çerkes yok, Türk vardır. Marsel Arapça konusundaki bilgisi ile Avrupalılar arasında bu konuda hemen hepsinden fazla, kuvvetli olan bir kişidir. Fakat Turan'ı, Turanlılar'ı hiç bilmiyor, bu konuda kitabında birçok hatalar yapmıştır. Türk adlarını pek yanlış yazmıştır. Onları Arapça kurallarla açıklamaya çalışmıştır.

Eski vatanlarının yeri, birçok tarihçilerin sözü ve delillerle bunların Turan ailesinden olduklarını kabul etmek gerekli ise de Çerkesler'in dili Turan diline benzememekle beraber Hint-Cermani (Avrupai) şubesininkine de benzemediğini söylüyorlar. Kendisine özgü tek bir dilmiş. Bu dilin ne suretle bu duruma geldiği hakkında bilgiler yoktur. Bilimin karanlık bir noktasını oluşturmaktadır. Bununla beraber bu dilde birçok eski Türkçe kelime, Türkçe kabile adları vardır. Aynı zamanda bunlarda 12 yılda bir devir oluşturan Türk Takvimi vardır.

Çerkesler «Kirkes», «Çirkes», «Kerkiz» bile derler. Araplar «Şerkeşi», «Şerkes» (çoğul olarak Şerakise) yaparlar. Avrupalılar ise Sirkassiyen (Circassien) derler. Oysa Çerkesler kendilerine «Adige» (Adika) derler.

Çerkesler'de Kafkasya'da halen birtakım kabileler vardır ki, bunlar şimdi de Türk kabile adlarını muhafaza etmektedirler. Mesela Barsbay kabilesi ki «Abzah»lardandır. Demek ki bunlar Türk'tür. Oraya yerleşmişler, çerkesleşmişler, fakat halen adlarını muhafaza etmişlerdir.

Bunun gibi Çerkesler'de arslan, kaplan gibi Türk insan adları da vardır. Çerkes adetleri arasında bazı Türk adetleri de vardır.

Bunların Çerkesler'in Türk egemenliği altında kalarak kendilerine geçmiş olmaları iddia edilebelirse de o sarp dağlık arazi hemen hiçbir zaman iz bırakacak kadar devamlı bir surette Türk egemenliği altında kalmadığından böyle bir düşünce mümkün değildir.

Bu böyle olmakla beraber, bu Çerkes İkinci Kölemenler denilen hükümdarların çoğu Türk'tür. 26 hükümdar arasında bu Kölemenler'den azı Çerkes'tir. Bu kişiler içinde şöyle Türk adında hükümdarlar vardır:

Tan-Buğa Barkuk, Tatar, Muhammed bin Tatar, Bars-bay, Çakmak, İnal (Aynal), Bilbay, Timur Buğa, Kayt-bay, Kan-su (Kansuh), İkinci Kansu, Kansu Canbulad, Tuman-bay, Kansu Guri (Gavri), İkinci Tumanbay, Guri (Gavri), Türk adı ise de Kan-su belki değildir.

Kayt-Bay Kabartay'larda cesur ve arslan manasına ise de, dilleri bile Çerkesler'den ayrı olan Kabartaylar'ın Çerkeslikleri şüphelidir. Bu addaki «bay» ise Türkçe «bey»dir. «Tay» da daima Türk adlarında bulunan bir kelimedir.

Türk adında olan hükümdarların adedi 15 tanedir. Geri kalan 11 hükümdarın biri Abbasiler'den bir halife, diğeri bir Rum dönmesi ilk Kölemenler'den Kalavun Sülalesi'nde İkinci Hacci'dir. Bu durumda bu iki tanesini de çıkarırsak 23 tanesi Türk adlı insanlar ve bunların oğullarıdır.

Buraya Çerkesler'de de Tatar, Barsbay, İnal (aynal), Kansu, Adil Giray gibi Türk adları, hatta bu adlarda kabileler mevcut olduğu itirazı yapılabilirse de bununla bu dava çürütülemez. Çünkü o zaman iki yöne de ait olur. Bu adların sırf Türkçe kelimeler olması tabii bu adamların Türklükleri yönünde daha kuvvetli delil adedilir. İhtimal ki bu kabileler doğrudan doğruya Türk kabileleridir. ve Çerkesistan'da yerleşerek Çerkesleşmişlerdir. Yahut Çerkesler'in atalarından kalma birşeydir. Bu ikinci şıkka göre bu da Çerkesler'in Türk uruklarından biri olduğuna delildir.

Bu duruma göre birkaç istisna ile bu İkinci Kölemenler de Türk'tür. Bunlara Çerkes Kölemenler yerine İkinci Türkmen Kölemenler yahut bir kısmının Çerkes olduğunu hesap ederek yalnızca İkinci Kölemenler demek -karışık olmalarından dolayı- daha doğru ad olur. Tarihlerin artık böyle bir taksim yapmaları gerekir.

Bunları birincilerden ayıran birşey de birbirini takip eden hiçbir aile kuramamalarıdır. Daima diğer bir aileden biri bir hükümdarı kesip yerine geçmiştir.

İşte bunları «Çerkes Kölemenler» demeyip «İkinci Kölemenler» adını vermemizin sebepleri bunlardır.

Çerkesler Türk urukları gibi cesur, ata iyi binen ahlaklı, konuksever, güzel yüzlü insanlardır.

İkinci Kölemenler zamanında İlk Kölemenler devrinden hiç bir şey değişmemiştir. Hükümet teşkilatı, yönetim asker hep aynıdır. Bunlar da onlar gibi gürültücü, ihtilalcidir. Hem onlardan pek üstündür. Kuvvetten başka hiçbir hak tanımamışlardır. Hiçbir hükümdara rahat vermemişlerdir.

BARKUK HAN

Resmi adı «Es-Sultanül-Meliküz-Zahir Ubu Said Şeyh Tan-Buğa Seyfeddin Barkuk ül-Osmani İl-Bugai»dir. Bu kişi Kesa kabilesinden Müslümanlığa dönme Anes adında (Arapça tarihler «Ens», «Enes» biçiminde

yazarlar) bir adamın oğlu olup esir düşmüş ve önceki Kölemenler gibi Kırım'a götürülmüştür. Orada Hoca Osman adında bir Müslüman tarafından satın alınıp M. 1364, H. 762 yılında Mısır'a götürelerek Emir İl-Buğa'ya satılmıştır. İl-Buğa (Yel-buğa) bunu diğer köleler arasına koymuştur. Kesa kabilesinin hangi milletten olduğuna dair bilgi bulamadım. Güzel, zeki bir kişiydi. Efendisinin dikkatini çekmiştir. O da kölenin öğrenimine dikkat edip ordusunda büyük makamlara çıkarmıştır. Şeyh ünvanına bakılırsa fıkıh gibi din bilimlerinde de bilgi sahibi olması gerekir.

Barkuk'un asıl adı Tan-Buğa'dır. Kendisine «Sudun» da derlerdi. İl-Buğa satın alınca kendisine «Barkuk» adını vermiştir. Bu konuda epeyce bilgi veren Tanrı-birdi-oğlu adlı Türk tarihçi bu kişinin asıl adının Barkuk olduğunu zannettiğini söyleyip şöyle diyor: «Hacı Osman'dan rivayet eden tacir Bürhaneddin Ebu Züra'dan söylenti olarak Kadı Alaeddin diyor ki, Barkuk'un asıl adı Tan-Buğa'dır. Bu kişilerin hepsi de sözüne inanılır adamlardır. Ancak Osman Arapça Bürhaneddin Türkçe bilmezlerdi. Arada bundan dolayı bu ad meselesinde bir yanlışlık olması gerektir.»

Bu bilgilere göre bu kişinin asıl adı Tan-Buğa olup Barkuk sonrasında verilmedir. Bu halde Çerkes denen bu kişi de Türk'tür. Çünkü Tan-Buğa Türk adıdır. Bu bilgiler onun Türk olduğuna dair pek kıymetli bir delildir. Özellikle Tanrı-birdi-oğlu kıymetli bir tarihçidir. Demek ki sözü delil olabilir. Sonra da söylentilerin sahiplerini sırasıyla zikrediyor. Bunlar arasında da sözüne inanılması gereken adamlar vardır. Ancak Tanrı-birdi-oğlu'nun şüphesine yer yoktur. Birinin Türkçe, diğerinin Arapça bilmemesi yüzünden bunda bir hata olamaz. Çünkü Burhaneddin ile birbirini anlamadıkları halde onu satın alan adamın Mısır'da Burhaneddin ile konuşabildiği muhakkaktır. Çünkü Mısır'da o zaman hem Türkçe, hem de Arapça bilenlerin hesapsız olduğu şüphesizdir. Elbet böyle bir tercümanla konuşmuş, tabii adını iyice öğrenmiştir. Barkuk da Türk olan İl-Buğa tarafından konmuş bir addır. «Barkuk» oluşumu bakımından bir Türk kelimesine benzemektedir. Çerkesce böyle ve manada bir kelime yoktur. Bunu Çerkesce diye «Buru-kuk» biçimine sokmak ve sonundaki «k»yı çerkesce oğlu manasına olan «kıv»anın hafifletilmiş olanı saymak yanlış, uzak bir yorumdur. Bu kelime, Türkçe olup «mahfuz» (muhafaza edilmiş, korunmuş olan) manasında olsa gerektir. Zaten Birinci Kölemenler arasında da Barkuk vardır. Aynı zamanda Dolunlular'ın atalarından birinin adı da Barkuk'dur.

«Anes» (veya Ens, Üns, Enes...) kelimesine gelince, bu imla ile ne biçimde okunduğunu keşfetmek çok zordur. Ancak bir Fransızca kitapta «Anse» biçiminde gördüm. Bir Çerkes ise bana bunu «A» ile «nas»dan oluşan birleşik kelime olduğunu söyledi. Sonra kelimeyi «A»nın kör, «nas»ın da çolak demek olduğu biçiminde yorumladı. Ancak bunun meseleyi çözümlemeye yetecek bir tahlil olmadığı görüşündeyim. Barkuk ne kör, ne de çolaktı. Tersine güzel bir adamdı. Bu tahlillere göre Barkuk Çerkes olmaktan pek uzak ve kesin biçimde Türk'tür. Çünkü bir defa asıl adı Tan-Buğa, Barkuk olsa bile bu da Türk adı, zaten bu adı

ona veren ve efendisi olan İl-Buğa Türk olduğundan tabii kölesine Çerkes adı yerine Türk adı verir. İşte sonunda bu incelemenin verdiği sonuç İkinci Kölemenler'in de Çerkesler tarafından değil, Türkler tarafından kurulduğunu gösterir. İşte bunlara verilmiş olan «Çerkes Kölemenler» adının doğru olmadığını bu da ispat eder.

Bunların arasında Çerkeslikleri bilinen hükümdarlar da vardır ki, bu bölümün sonunda açıklayacağız.

Bu bilgilerden sonra şunu da anlıyoruz ki, Barkuk ile ikinci Kölemenler'i başlatmak bile hatadır. Hatta kendisinden sonra hükümdarı olan Hacci de İlk Kölemenler'den olduğundan bu fikrimiz kuvvet bulmaktadır.

Eski hataları düzeltmekte olan eserimde bu hatayı da düzeltmek uygun olurdu. Eski tarihçileri İkinci Kölemenler'i Barkuk ile başlatmaya yönelten şeyin Kalavun Sülalesinin uzun süre devam ederken birden onlara mensup olmayan Barkuk'un hükümdar olması durumudur.

Tan-Buğa atabey iken efendisine bağlılıkla hizmet etmiştir. Bu bağlılığını İl-Buğa öldürülünceye kadar da sürdürmüştür. Onun zamanında «Emir» rütbesine kadar çıkmıştır.

İl-Buğa mahvedilince Kölemenleri dağıtılmış, bunların en başlıcaları olan Barkuk'la Bereke hapse atılmıştır. Bir müddet sonra hapisten çıkarılmışlar, gidip Şam valisi Mancak adlı kişinin hizmetine girmişlerdir. El-Melikül-Eşref İl-Buğa'nın Kölemenlerini çağırınca tekrar Kahire'ye gelmişlerdir.

Bu sefer hükümdar tarafından oğullarının hizmetine atanmıştır. Bereke ile beraber entrikaya devam ederek bin kişiye komutan olmuş, aynı zamanda «mir-ahur» (mir-i ahur; Osmanlılarda imrahorluk, at bakıcılarının başı) makamına geçmiştir. İşte bu zamandan itibaren saltanatta göz dikmiştir.

Nihayet orduların atabeyi olmuş, arkadaşı Bereke de bütün vilayetlerin valilerinin başı olarak atanmıştır.

El-Melikül-Mansur Ali zamanında bütün işler elindeydi. Bu sultan ölünce M. 1382, H. 1 Ramazan 784 tarihinde taraftarlarının yardımıyla sultan ilan edildi. Halife El-Mütevekkilbillah, kadılar, din bilginleri, şeyhülislam ve beyler birleşip Barkuk'un sultanlığını onayladılar.

Bu kişide Beğ-bars El-Bendakdari gibi «El-Meliküz-Zahir» unvanıyla tahta çıktı.

Bu sırada Gürgan Aksak Timur Han (Timur-lenk) ortaya çıkmış, dünyayı fethediyordu. Bu koca kahraman fatihin, fakat İslamlık'da ruhaniyete, tarikatlere değer vererek Türklüğün milli teşkilatını, Türk'ün nesilden nesile geçen ırki ve irsi tabiatlarını yıkan küçük hükümdarın askerleri artık Suriye sınırına yaklaşmıştı. İşte bu tehlikeydi ki, Mısır'da devletin başına bir çocuk yerine yetenek sahibi bir erkek konması gerektiğini ortaya çıkarmış, bu da Barkuk'un emelini kolaylaştırıp başarısını sağlamıştır.

Barkuk hükümdar olunca mükümmel ordular kurdu. Hemen Timur Han'a karşı çıktı. Gerçekten ilk yıllar onun ordularını durdurdu.

Bu işlerle meşgulken Mısır'da aleyhine bir fesat düzenleniyordu. Bu fesadın başında da Halife bulunuyordu. Barkuk bunu sezdi. Şeyhleri,

imamları, din bilginlerini, beyleri topladı. Bu mecliste Halife'nin azline karar verildi. Barkuk Halife'yi kaleye hapsedip yerine (M. 1385, H. 787). İbrahim'in oğlu Ömer'i «El-Vasıkıbillah» unvanıyla Halife olarak atadı. Yeni Halife bir yıl sonra 1 Şevval günü ölünce, yerine Halife El-Musa'sım-Billah'ın oğlu Ebu Yahya Zekeriya İbrahim'i atadı. Bu da kısa bir sürede Barkuk'u kızdırdığı için onu da azletti. Bu sefer yine El-Mütevekkil-Billah'ı halife atadı. Bu kişi de ikinci defasında M. 1388, H. 791 yılında Cemaziyelevvel ayında halife oldu.

Görülüyor ki, Mısır halifeleri, hükümdarların elinde oyuncaktır.

Bir süre sonra yaptığı bu atamadan pişman oldu. Çünkü henüz bir ay olmadan El-Mütevekkil yine bu sefer Man-taş adında bir beyle yeni bir oyun hazırlamaya başladı.

Bu sırada Şam'da isyan çıktı. Türe Temirbuğa, El-Fahhari'ye isyan eden Yel-buğa En-Nasir'in üzerine gönderdi. Bu kişi askeriyle gidip yolda Gazze Valisi emir Hüsameddin bin Bagişi hapsetti. Yel-Buğa Mısır'ın üzerine yürüdüğünden Temir-Buğa çekildi. Yel-Buğa Salihiye'ye kadar geldi. Bunun üzerine Barkuk bizzat çıkıp Muttariye'ye geldiyse de askerinin bir kısmı Yel-Buğa tarafına geçti. Dönüp kaleye kapanmak zorunda kaldı. Nihayet aralarında birçok savaş oldu ve Barkuk yenildi.

Mütevekkil ile Man-Taş sonunda halkı ayaklandırmayı başardılar. Ve Yel-Buğa ile beraber Barkuk'u tahttan indirdiler. Barkuk'u hükümdar zindanı olan Kerek kalesine gönderdiler.

6 yıl, yedi ay ve birkaç gün saltanat sürdü. Yerine El-Meliküs-Salih Hacci geçirildi.

HACCİ HAN

Resmi adı «Es-Sultanül-Melikül-Mansur Hacci»dir. İlk Kölemenler'in son hükümdarı olan bu El-Meliküs-Salih Hacci bu sefer ikinci defa Barkuk'un kapandığı Kerek'den getirilip M. 1389, H. 6 Cemaziyelahir 791 tarahinde Mısır tahtına çıkarıldı.

Bu sefer unvanı olan «El-Meliküs-Salih»i kaldırıp kendisine «El-Melikül-Mansurül-Hac» unvanını verdiler.

El-Melikül-Mansurul-Hac'ın bu seferki saltanatı çok sürmedi. Halife El-Mütevekkil ile Man-taş Bey'in yolsuzlukları yaptıkları aziller, sürgünler, türlü zulümler halkı kendilerinden nefret ettirip adil olan Barkuk'u arattırdı.

Beyler'in, askerin bir kısmı kaçıp Kerek'e gittiler. Orada Barkuk'a itaat ettiler. Bu askerle Barkuk Mısır'a gelince Hacci'nin askerlerinin diğer büyük bir kısmı da kendisine katıldı. Bunun üzerine El-Mütevekkil ile Man-taş (Mantas) ve diğer beyler toplanıp M. 1390, H. 14 Safer 792 tarihinde El-Melikül-Mansur Hacci'yi tahttan indirip yerine Barkuk'u yeniden tahta geçirdiler. Türkmenler'den olan Hacci bu sefer 8 ay saltanat sürdü. Yerine tekrar Barkuk geçirildi.

BARKUK HAN (İkinci Defa)

İkinci defa Barkuk tahta geçince, kendisine rakip bırakmamak için Hacci'yi ve taraftarlarını öldürttü. Beylerin bazısını azledip yerlerine

başkalarını atadı. Bu sefer dış isyasetle uğraşmaya başlayıp devletin dışarıdan gelecek tehlikelere karşı rahatını sağlamak için komşu devletler içinde fesatlar çıkarmakla uğraştı. Onların ancak kendi işleri ile uğraşarak dışarıya saldırmaya fırsat bulamamalarına gayret etti.

O devletlerdeki iç karışıklıkları besliyor, bazen onlarla anlaşma yapıyor. Bazen onlardan ayrılıyordu.

M. 1391, H. 749 yılında Meydiye (Azerbaycan) Hakanı Kara-Koyunlu Kara Yusuf Barkuk'a Tebriz şehrini takdim etti. Barkuk da ona hilat gönderip fethedeceği yerlere kendisini komutan yaptı. Bu Kara-Koyunlular'ın bayraklarında kara koyun resmi vardı. Bunlar o zaman diğer tarafta saltanat süren ve bayraklarında ak koyun olan Ak-Koyunlular'dan bu biçimde ayırtedilirlerdi. Bu iki sülale de Türkmen idi.

Bir yıl sonra bu Kara Yusuf'la müttefiki Bağdat Sultanı olan Ahmed bin Avis Kahire'ye çıkageldiler. Bunlar Aksak Timur Han'ın önünden kaçmışlardı. Devletleri ellerinden gitmiş, Timur Bağdat'ı ele geçirmişti (M. 1394, H. 796). Bu iki hükümdar önce İstanbul'a Bizans İmparatoru Manuel'e sığınmışlardı. Fakat orada iş göremeyip Mısır sultanının yanında kendilerine sığınak aramışlardır. Gerçekten o zaman Bizans Devleti pek zayıftı. Türkiye bundan birçok yerleri almış, işlerini bitirmek üzereydi.

Asya iki büyük rakibin pençesi altında, onlardan birine malolmak üzereydi. Bunlardan biri Topal Timur, diğeri Kör Yıldırım'dı.

Bunların ikisi de Sultan Barkuk'a elçi gönderdiler. Bayezıd Bar-

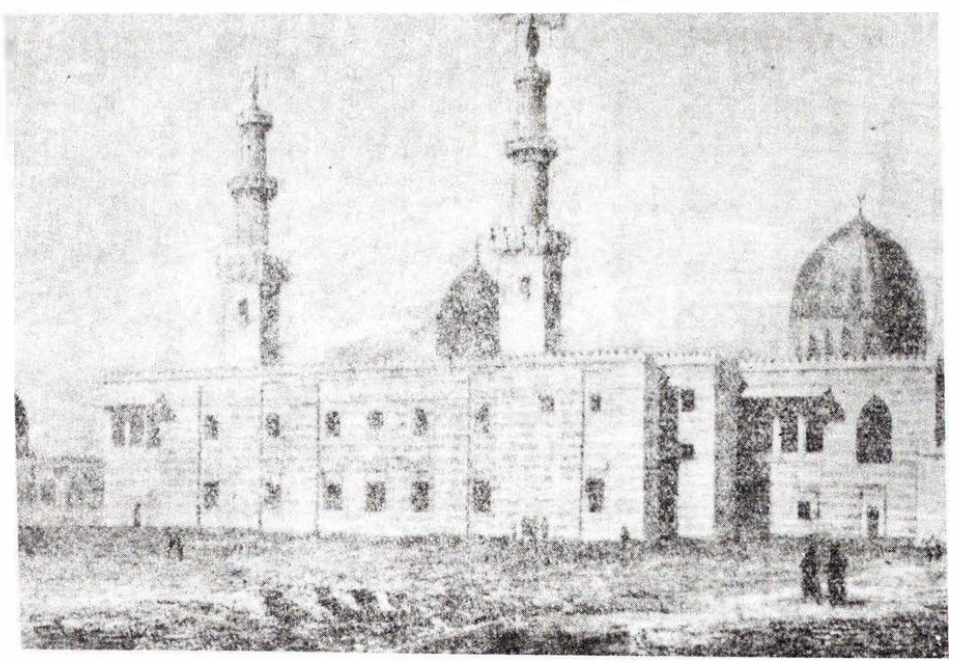

SULTAN BARKUK CAMİİ

kuk'dan bir anlaşma yapılmasını ve Halife'den Türkiye Hakanlığı'nın resmen tanınmasını istiyordu. Hediyelerle gelen bu elçilere istedikleri her şey verildi. Timur'un elçileri ise hediye değil, tehdit getirmişlerdi. Bunlar dostluk değil Mısır Sultanlığı'nın Timur'un himayesi altına girmesini istiyorlardı. Aynı zamanda Kara Yusuf'la Ahmed'in teslimini de şart koşuyorlardı. Timur mektubunda Barkuk'a, «Gök'te nasıl bir hakim varsa yerde de öylece bir tane hakim olmalıdır» diyordu.

Barkuk bu iki hükümdara da himaye vaadetmişti. Kendilerine konuk muamelesi yapıp saygı göstermişti. Kurduğu Meclis'de Barkuk, «Küstahlığına, tehdidine rağmen bu topal bana hiçbir korku vermiyor. Vahşiliği ona çok düşman kazandıracaktır. Bize kadar gelmeden herkes benimle birleşip ona karşı duracaktır. Ben Mısır için ondan değil, Osman-oğulları'ndan korkarım. Onların bu tatlı sözlerine, hoş hareketlerine bakmamalı» demiştir. Barkuk çok kıymetli, uzağı gören bir adammış. Mısır'ın nasıl bir son ile noktalanacağını daha o zaman görmüştür. Türkiye'den gerçekten ve haklı olarak korkmuştur. Bir yüzyıl sonra dediği çıkacaktır.

İşte böyle söyleyen Barkuk'un Timur'a cevabı sadece elçilerini kesmek olmuştur. Oysa Yıldırım Han'a Konya'ya güzel mektuplar göndermiştir.

Zavallı Türkler Asya ortalarında birbirlerini kırdıkları gibi şimdi bir defa daha Anadolu, Suriye ve Mısır'da ve büyük ölçüde birbirlerini yiyeceklerdi. Osmanlılar da, Timur da, Kara-Koyunlular da, Bağdat Sultanı da, Mısırdakiler de hep Türk'tü. Koca Türkler dünyaya sığamıyorlardı. Zaten hep Türk hakanları dünyayı ancak bir hükümdara yeterli görmekteydiler.

Neyse Barkuk Timur'a karşı Türkiye ile birlik oldu. Bir ordu ile Suriye'ye geldi, Ahmed'e asker verip göndererek Bağdat'ı fethettirip orada adına hutbe okuttu ve para bastırdı.

Barkuk'un hareketinden küplere binen Aksak Timur Han Hindistan'ı fethetmeye gittiği için Suriye elinden kurtuldu. Timur Han Mısır fethini başka bir zamana bıraktı.

Barkuk bu dönüşten gaflete düşmeyip gerekli hazırlıklara devam etti. Toplayabileceği bütün ordulara yeni düzenler vererek şiddetli direnmek için gereken her türlü tedbiri aldı. Fakat bu sırada bir sara nöbeti sonucu M. 1399, H. 15 Şevval 841 tarihinde bir cuma günü öldü. Ölürken saltanatı çocuklarına vasiyet etti.

Barkuk adaletli, idareli, yetenekli bir hükümdardı. Ölümüne halk ağladı. Fazla vergiler, haksızlıkları kaldırmıştı. «Bulak» ticareti gümrük vergisini, buğday, tuz ve sebze satışından, civcivden alınan vergileri ve daha benzer vergileri lağvetmişti. Her gün fakirlere sadaka ve ekmek dağıttırırdı. Bilim ve bilginleri çok himaye etmiştir. Bayındırlık konusunda gayretli hükümdarlardandır.

«El-Medresetüz-Zahiriyye» adıyla büyük bir medrese ve Mısır'ın halen en güzel binalarından olarak mevcut bulunan Tehasın'deki «Cami-i Barkuk»ı yaptırdı. Yaptığı en belli başlı masraf silah almak için gerçekleştirdiği harcamalardır. İskenderiye'deki silah depolarını yeniden tamir ettirdi. Birçok Çerkes esir satın aldı. Bunlardan düzenli bir ordu kurdu.

Nil'den Kale'ye su götüren kanalları tamir ettirdi.

Bilim ve bayındırlık işleri bakımından böyle olan bu hükümdar hükümet teşkilatı bakımından da büyüktü. Hükümeti düzenli çalışır bir duruma getirdi. En büyük sınıflar olarak dokuz makam icat etti. Bunlar bugünkü bakanlıklara benzer. Bunların her birinin başına büyük birer bey atadı. Bu dokuz emirlerin unvanları şunlardır:

1- Atabey El-Asker: Asker atabeyi. Başkomutan, Savaş Bakanı.
2- Reis-i Nevbetül-Ümera: Beylerin başı.
3- Emirüs-Silah: Silah türesi. Tophane Mareşali.
4- Emirül-Meclis: Meclis türesi. Mabeyn Bakanı.
5- Emir-i Ahur: Ahır türesi. İmrahor.
6- Devadar: Mabeynci.
7- Reis-i Nevbetüs-sani: İkinci sınıf işlerin başı.
8- Hacıbül-Hüccab: (Hacılar hacısı(*)) Baş mabeynci, imparator danışmanı.
9- Naip Vekil. Kahire Valisi.

İşte bu dokuz büyük memur bütün devleti yönetiyorlardı. Bunlara bir Halife, bir de beyler ve kadılardan oluşan bir meclis kuvveti eklenmişti. Bunların içinde en kuvvetli olanı Beyler ve kadılar meclisi idi. Hükümdar her ne iş olursa olsun bu meclise havale edip onun kararını almaya ve o kararı uygulamaya mecbur idi. Hatta hükümdar ölünce veraset hakkına bile bakmaksızın yeni hükümdarı atamak bu meclisin hakkı idi.

Şu hale göre bu meclis tıpkı eski Türkler'in bir kurultayıdır. Yahut yeni deyimlerimizle bir «Mebusan» (Millet meclisi) veya «Ayan meclisi» (Senato) halindeydi ve Barkuk'un hükümeti tam meşruti (hükümdar ve millet meclisi tarafından yönetilen devlet sistemi) bir hükümetti. Arapça tarihler bu devlete «Melik», yani «istibdadi» (bir kişi tarafından yönetilen) devlet adını vermeyip «cumhur» yani «cumhuriyet» adını vermişlerdir.

Koca Barkuk öyle bir zamanda meşruti bir devlet kurmuştu. Bilindiği gibi bu tür devlet Türkler'de pek eskidir. Hatta Oğuz Han'ın da yalnız bir değil, iki meclisi vardı. Biri «Alun Ev» adıyla âyân'a (devletin ileri gelenlerine) diğeri «Kurultay» adıyla halka özgü idi. O koca Türk Hakanı devlet ve millet işlerini bu meclislerde görüşülüp tartışıldıktan sonra yürütürdü. Böyle devletler uygar Avrupalılar'da pek yenidir. Ne İngilizler, ne de Fransızlar Büyük Devrimleri ile ve Fransa bu konuda birincilik şerefiyle öğünmesinler.

Barkuk 60 yaşında öldü. Bu ikinci saltanatında 8 yıl kadar tahtta kaldı. Mısır tacını başında taşıdığı süre 15 yıl kadardır. Yerine vasiyeti üzerine büyük oğlu Ebus-Sadat geçti.

(*) Eski Türkler'de «hacib» adıyla hükümdarların böyle bir en güvenilir, bilgin bir danışmanları vardı ki, onlarda en büyük memuriyetti. «Kutadgu-Bilg» adlı eski Türkçe kitapta da Kaşgar'da bundan dokuz yüzyıl kadar önce bir Türk hükümdarının Yusuf adında bir «hâcib»i vardı. Hacib Bağdat'ta önce de açıkladığımız gibi perdeci'dir. Demek Türkler o yüzyıllarda bu Arapça kelimeyi kullanmışlardır.

ZEYNEDDİN HAN

Resmi unvanıyla «Es-Sultanül-Melikün-Nasir Ferec Zeyneddin Ebus-Sadat»dır. Kahire'de Asar-ı Atika Müzesinde bulunan ve Barkuk türbesine ait bir tahta üzerindeki yazıda kendisine «Es-Sultanül-Melikün-Nasir Nasreddin Dünya ved-Din Ebus-Sadat Ferec bin Barkuk» denmektedir. Barkuk'un büyük oğlu olup 26 yaşında ve «El-Melikün-Nasir» unvanıyla tahta çıktı. Halife yine El-Mütevekkil idi. Kendisine bağlılığını bildirdi.

Bu zavallının zamanı iyi değildir. İlk zamanlarında ihtilaller olmuştur. Sonu da fena gitmiştir. Bu fitne sebebiyle beylerin bir kısmını görevlerinden aldı, bir kısmını yeniden işbaşına getirdi ve bir kısmını İskenderiye'de hapsetti. Bunlardan bir kısmı kaçıp Suriye'ye gitti. Atabeyi İtmac (Aytmaç, bazı kitaplarda «İtmiş»-Eytmiş- yazılıdır.) bu kaçanların arasındaydı.

Atabey İtmac, Suriye Valisi Tenemül-Ferassani, Halep Valisi İl-Buğa birleşerek isyan ettiler. Bunlar Filistin'in geçitlerini tuttular. Hükümdar bu geçitleri alıp Tenem'i yakaladı ve sonra da öldürdü. Taraftarlarını dağıttı. Bunlardan Atabey İtmaçül-Bivasi, Tağri-birdi, Kabağaül-İkaşi, Beykoca Tayfur, Argun-Şah El-Beydemiri ve daha başkalarını Şam kalesine hapsetti. Fakat bunlar birşey değildi. asıl tehlike Aksak Timur Han idi.

Timur Han Hindistan'ı Sivas ve Malatya'yı ikinci defa (M. 1400, H. 803) almış, Suriye üzerine yayılmıştı. Zeyneddin karşısına çıkmışsa da mağlup oldu. Halep ve Humus elinden gitti. Bu mağlubiyet üzerine Şam'a geldi. Timur Şam üzerine yürüyordu. Oradan da Kubbetül-Yel-Buğa'ya geldi. Korkup oradan çekildi. Hükümdar her ne kadar istememişse de Beyler kendisini Kahire'ye kadar götürdüler. Kahire'de savunmaya hazırlanıp Timur Han'ın gelmesini beklediler. Timur savunmasız kalan Şam'a girdi.

Şam halkını «fesatçı bir halk» diye kılıçtan geçirdi. zaten Halep'te insan başlarından kule yapmıştı. Fakat Timur'un Anadolu'da, Mısır'dan büyük bir rakibi vardı.

Mısır'a gidecek yerde dönüp Bayezid'in üzerine yürüdü. Yarmat, Herük, Sıvas ve Kaletür-Rum'u aldıktan sonra tarihte ünlü hükümdar Mihridad'ın bozguna uğraması ile meşhur olan Ankara'da M. 1401 (1402), H. 804 yılında Bayezid'i bozup esir aldı. Mısır'ın müttefiki Bayezid'in bu felaketi Mısır Sultanı'nın bütün ümidini bitirdi. Hükümdar bu durumdayken Timur'un yeni elçileri gelip yetişti. Bunlar bu sefer hediyeler getirmişlerdi. Fakat yine eskisi gibi Timur Han'ın himayesine razı olmasını Kara Yusuf'la Bağdat'ı ikinci defa Timur'un zaptı üzerine yine Mısır'a gelmiş olan arkadaşı Ahmed bin Avis-i teslim etmesini teklif ediyorlardı.

Gözü pek korkmuş olan Zeyneddin «El-Hükmilillah» deyip Timur Han'ın himayesini kabul eden anlaşmayı imzaladı. Timur'un gönderdiği bir Hindistan fiiline karşılık bir Habeşistan zürafası hediye verdi. İki hükümdara gelince, konukluk haklarından dolayı onların bağışlanmasını rica etti.

Onları bizzat kendisi hapsetmek şartıyla Kara Yusuf ile Ahmed bin Avis'in hayatlarını kurtarmayı başardı.

Bundan böyle Mısır Timur Han'ın himayesi altına geçti. Fakat Timur iki yıl sonra yani M. 1404, H. 17 Şaban 807 yılında Otrar'da öldü. Oğulları geniş mülkünü paylaşmışsa da aralarında kavga ettiklerinden dolayı Zeyneddin bu beladan kurtuldu. Ahmet'le Kara Yusuf'u zindandan çıkarıp memleketlerine yolladı. Kendisi de Suriye'yi geri almak için hazırlandı. Fakat bu sırada sarayın kuşatılmış, bir ihtilalin başlamış olduğunu gördü.

Zeyneddin tahtının selameti, halkının rahatı için şerefinden yaptığı fedakarlık halkça takdir edilmemiş, bu hareketi onun gevşekliğine, haysiyetsizliğine verilmiştir. İşte bu yüzden Zeyneddin'in yerine tahta layık birini geçirmeyi planlayıp bu işi yapmışlardır. Bu işin başına kardeşi İzzeddin Abdülaziz geçirilmişti.

Abdülaziz asilerin başında sarayı kuşatmıştı. İşte bu suretle M. 1405, H. 16 Rebiülevvel 808 yılında hayatına dokunulmamak şartıyla tahtı terke mecbur oldu. Halep Valisi Timirtaş da Emir Hükmül-İvazi ile diğer beyleri hapishaneden çıkardı.

Zeyneddin, 6 yıl, 5 ay, 11 gün saltanat sürdü. Yerine kardeşi Abdülaziz geçti.

ABDÜLAZİZ HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Mansur İzzeddin Abdülaziz»dir. Bu kişi «El-Melikül-Mansur» unvanıyla tahta çıkarıldı. atabey Beğ-bars bütün işleri avucunun içine aldı. Bu suretel «El-Makarrül-Seyfi Yaş-beğ El-Şabani»nin etkinliği hiç kalmadı. O da Zeyneddin'i armaya başladı. Bir gün El-Makarüs-Sadi İbn Gurab'a gizlice şikayette bulundu ve «Ah Zeyneddin Ferec olsaydı!» dedi. O da «Keder etme! Ferec bende saklıdır» diye cevap verdi. Yaş-beğ sevindi. Ferec tahttan indirildikten sonra saklanmış, kimse hayatından haberli değil, öldürüldüğü sanılıyordu. İki ay içinde bu adam herkesin hoşnutsuzluğunu kazanıp ötekini arattırmıştı. Yaş-beğ ile Es-Sadi (Seyfi) Ferec'i tahta çıkarmak için çalıştılar. İki grup arasında savaş oldu.

Ferec taraftarları kazandı. Zeyneddin Ferec hemen bunlar ve halk tarafından tahta davet edildi. Zeyneddin ortaya çıkıp geldi ve aynı yılın Cemaziyelahır ayında tekrar tahta oturdu.

İzzeddin İskenderiye'ye sürüldü. Bir yıl geçmeden M. 1406, H. 17 Rebiülevvel 809 tarihinde orada öldü. 3 ay kadar saltanat sürdü. Yerine kardeşi Zeyneddin ikinci defa olarak tahta geçti.

ZEYNEDDİN HAN (İkinci Defa)

İkinci defa yine aynı unvanla tahta çıktı. Atabey Beğ-Bars'ı İskenderiye zindanına attı. Beylerde değişiklik yaptı. Halife El-Mütevekkil ölüp yerine oğlu Abbas «El-Mustainibillah» adıyla geçti. Zeyneddin Ferec bu sefer Şam ile Suriye'den diğer bazı yerleri aldı, şerefini bir derece iade etti.

H. 813 yılında Kahire'de veba salgını çıktı.

Hayatını ta M. 1410, H. 813 yılına kadar barış içinde geçirmişse de o yıl dini bir ihtilal çıktı. Beylerin bir kısmını görevden aldı, bir kısmını öldürdü, bir kısmını da hapsetti. Babasının Kölemenleri de bunlar arasındaydı.

Bunlardan bir kısmı kaçıp Suriye'deki valilere katıldılar. Kölemenler'in en büyük başlarından Emir Ebu Nasir Şeyhül-Mahmudiüz-Zahiri vardı. Bu kişi önceleri emir Mahmud'un, daha sonra El-Meliküz-Zahir Barkuk'un kölesi olmuştu. Barkuk bunu azat edip büyük memurluklara çıkarmıştı. Bunda da diğerlerinde olduğu gibi sultan olmak hevesi, hırsı uyanmıştı. O zamanın durumuna, olaylarına göre hükümdarlık bu derecedeki herkesin isteyeceği şeydi. İsteğine kavuşmak için Halife'yi ele almaya teşebbüs etti. Halife El-Musain-billah'dı. O zaman Mısır'daki Abbasi Halifelerinde maddi hiçbir kuvvet olmayıp yalnız dine ait şeylerde görüş ileri sürebilirlerse de Ebu Nasir için bu da bir kuvvetti. Bıçak her zaman kitabı keserse de bazen de kitabın bıçağı körlettiği, kırdığı görülmüştür. Ebu Nasir, Mustain'e Halifeliğin Bağdat'ta ilk devredeki o eski kuvvet ve saltanatını vereceğini vaadetmiş, Halife'nin de bu vaade ağzının suyu akmıştı. Ona, «Siz Halife'nin Mısır'a sultan yapılmanız için herşey hazırdır. Yalnız sizin emriniz bekleniyor» da demişti.

Ebu Nasir onu bu suretle aldatıp kendi emeline hizmet ettirecekti. Bu parlak manzaradan gözü kamaşan Halife teklifi hemen kabul etti ve işe başlandı.

Bu işler sırasında Zeyneddin Şam'daydı. Bu, Şam'a yedinci seferiydi. Orada isyan etmiş olan valilerden Nevruzül-Hafız'ı başkalarını tepelemekle meşguldü. Şeyhül-Mahmudi bir ordu ile ve Halife de beraberinde Şam'a varıp Hükümdara tahttan vazgeçmesini teklif etti. O da ordusunu bunlara karşı çıkardı.

Savaş yapıldı; fakat bir sonuç alınamadı. Bu sırada dini silah iş görüp maddi kılıcın namlusunu kırdı. O da Halife'nin yayınladığı fetvadır. Halife fetvasında şöyle diyordu:

«Emirül-müminin İmam Ebul-Fazıl Abbasül-Müstain-billah tarafından.

«Biz Barkuk'un oğlu Sultan Ferec'in tahttan indirildiğini ilan ediyoruz. Şimdi Mısır ve Suriye'nin gerçek sultanı Peygamber'in torunu ve vekili Halife'dir. Kendisine katılacaklara af ve aman, karşı koyacaklara ceza va felaket.»

Bu beyannamenin etkisi çabucacık görüldü. Ferec'in askerleri kendisini bırakıp öbür tarafa geçtiler. O yine direnişini sürdürdü. Fakat artık ne yapsa boştu. Nihayet kaçmaya mecbur oldu. Tutuklanıp Halife'ye götürüldü.

Halife, Sultan Ferec'i muhakeme ettirdi. Mahkeme din bilginleri ve kadılardan kurulmuştu. Dava milleti, devleti harap etmek, yerde Allah'ın gölgesi ve vekili (Zıllullah ü Resulullah fi'l-Arz) olan Halife aleyhine karşı çıkmaktı. Bu da küfürdü! Sultan Ferec Timur Han'a karşı memleketi savunmak için büyük masraflar etmişti. Bu da millet ve devleti harap etmiş olmasına delil sayıldı.

Şu davanın adiliği, haksızlığı, zalimliği güneş gibi açıktır. Halife denilen alçağın, bu Kölemenler saltanatında bir sığınacak yer bulmuşken, onlara karşı böyle oyunlar yapması, sırf taht denilen süslü tahta parçası üstüne oturmak için türlü entrika ve dolaplar çevirmesi namussuzluğun son basamağıdır. Hele bu dinî önderin şahsi ve gayrimeşru hevesine, saltanat hırsına dini alet edip Müslümanlığı küçültmesi, anlatmak için deyim bulunamayacak alçaklıklardandır.

Bir hükümdar Timur Han gibi cabbar bir fatihe karşı tahtını, devletini korumak için para sarfetmeksizin savunma yapabilir miydi? Timur'a karşı savunmaya kalkmasaydı da Timur Mısır'a girip bir baştan öbür başa halkı kılıçtan mı geçirseydi?

Bu, kabahat değil, tersine hizmet, görevini yapmaktan başka birşey değildir. Timur Han'a üstün gelmemesi kabahat ise bu ondan çok beylerine, askerine, Halife de dahil olduğu halde bütün Mısır'a aittir. Koca Hindistan, o yüzyılın bütün hükümdarları, Yıldırım Bayezid gibi Kosova ve Niğbolu ovası kahramanı ve Sırp sındırıcı bir arslan Timur'a mağlup olduktan sonra Sultan Zeyneddin Ferec haydi haydi yenilir ve bu işte hiç de kabahatli değildir.

Hele Halife aleyhine isyan ettiği iddiası ise büsbütün gülünç bir suçlamadır. Din işte böyle sayısız, iğrenç heves ve ayakoyunlarına binlerce defa alet edilmiştir.

Neyse, zavallı Ferec bu mahkemede idam kararını giyip hüküm M. 7 Mayıs 1412, H. 25 Muharrem 815 tarihinde yerine getirildi. Yani Şam kalesi dışında kafası kesilip cenazesi gübrelik gibi bir süründülüğe bırakıldı. Sonra «Babül-Feradis» denilen mezarlığa gömüldü.

Bu sefer 7 yıl kadar saltanat sürdü. İlk saltanatı da dikkate alınırsa toplam 14 yıl kadardır.

Yerine Halife Ebul-Fazl Abbasül-Mustain-billah geçmiştir. Bununla da saltanat Kölemenler'in elinden çıkmıştır.

Kahire dışında «Camii Barkuk» meşhur olan çifte kubbeli türbeyi, «Bab-ı Züeveyle»deki medreseyi bu kişi yaptırmıştır. Birçok binayı tamir ettirmiştir.

Cesur, iktidarlı, bayındırlık işlerini seven, bağışlayıcı, cömert bir kişiydi. Ancak isyan edenlere karşı şiddetli davranmıştır.

ES-SULTANÜL-MELİKÜL-ADİL EBUL-FAZL ABBASÜL-MUSTAİN-BİLLAH

Bu kişi «El-Melikül-Adil» unvanıyla Mısır tahtına geçip sultanlıkla Halifeliği, maddi kuvvetle dini etkinliği şahsında topladı. Şeyhler ve din adamları denilen İslam tarihinde yüzde 95'i alçaklıktan, dini basit şeylere alet ederek küçülmekten başka birşey yapmamış olan bu pek cahillerle beyler, askerler kendisine bağlılık yemini ettiler.

Melik Adil, Şeyhül-Mahmudi'yi başvezir yaptı. Nevruzül-Hafızi'yi Suriye'ye vali olarak atadı.

Halife-Sultan hemen Mısır'a adam gönderip bu haberi ve yeni sultanın gelmek üzere olduğunu bildirdi. Büyük bir kalabalık Kahire'den kalkıp Ketiye'ye kadar karşılamaya çıktı. Oradan Musta'in-Billah'ı alıp

alkışlar içinde Kahire'ye, Kale'deki sultanların sarayına kadar götürdüler.

Halife bu güzel karşılamalara ve davranışlara karşılık vergileri azaltmak, hırsız ve zalim memurları cezalandırmak, halka bağışlarda bulunmak suretiyle cevap verdi. Hükümet işlerini düzeltmeye gayret etti; fakat Veyhül-Mahmudi bu yenilikleri Halife için değil, kendisi için yaptı. Ancak sonuç istediği gibi olmayıp başına yeni bir efendi çıkarmaktan ibaret kaldı.

Bu sefer tabiatıyla bunu da ortadan kaldırmaya teşebbüs etti. İşe saman altından su yürüterek ve ağır ağır başladı.

İlk önce Kölemenler'e tahtta kendi soylarından olmayan birinin bulunmasını çok fena olduğunu söyledi. Bunu onlara güzel bir ustalıkla bir şeref meselesi şeklinde gösterdi. Kendisinin bu makama aday olduğunu hiç belli etmiyordu. Fakat Halife kaldırılırsa tabii tahta El-Mahmudi'den yakın ve uygun olanı yoktu.

Bir süre sonra vezirlik makamından memnun görülmedi. Bu unvanın kendisine az geldiğini söyledi. Bunun üzerine Halife-Sultan kendisini M. 1412, H. 18 Rebiülevvel 815 tarihinde başkamotun ilan etti. Bu unvanı alır almaz o da saraya, sultanın yanına yerleşti ve Halife'nin çevresini kendi adamlarıyla doldurdu. Artık her iş mutlaka kendi elinden geçiyordu.

Birkaç ay sonra ise bütün işleri kendi eline alıp kadıları topladı. isyanları bastırmak için Türk bir sultanın olmasına karar verdirdi. Bu suretle kendisini de saltanata ortak olmaya Halife'yi mecbur etti. Bu da oldu. Mahmudi de «El-Melikül-Müeyyed» unvarını aldı. Böylece herşey elinden alınmış olan Halife sarayın bir köşesine atıldı.

Halife buna tahammül edemedi. Adamlarından o zaman Suriye Valiliği'nde bulunan ve Kölemenler arasında en etkili olan Nevruz'a gizlice haber gönderdi. Nevruz Kahire'ye geldi. El-Mahmudi'nin kuvvetini görüp Halife'ye maddi kuvvetten çok, Zeyneddin Ferec hakkında yaptığı gibi dini kuvvete başvurmasını tavsiye etti. Bu sırada El-Mahmudi de Suriye'ye gitmişti.

Bundan istifade eden Halife, El-Mahmudi aleyhine bir fetva yayınladı. Bu fetvadan Halife'nin taraftarları cesaretlenerek şeyhler, din bilginleri ve imamları toplayıp fetvayı okutturdular. Toplantıda fetva kabul edildi ve memlekete duyuruldu. İşi haber alan El-Mahmudi hızla Kahire'ye geldi. El-Mahmudi'yi görünce bu din adamlarının, bu imamların, Halife taraftarlarının beti benzi uçtu. Bu alçak kişiler, bu sefer de hemen dönüp fetvayı reddederk, Halife aleyhine bir başka fetva verdiler. Koca namussuzlar bir anda bir iş için iki zıt hüküm veriyorlardı. Eğer bunlar din adına yapılmasaydı kendilerine bir mazeret belki bulunabilirdi. Bir mahkemeden böyle birbiri ile çelişen iki kararın çıkması, o mahkemenin bir zulüm mahkemesi olmasını en açık ve belgeye dayalı delilidir.

Böyle hakimler millet kanununu, vazifelerini kötüye kullanmış alçaklardır. Madem ki din emretmiş, ilk fetvayı vermişsiniz. Daha onu mürekkebi kurumadan bu ikinci zıt fetvayı nasıl veriyorsunuz? İkinci doğru ise, birincisinde bu alçaklığı nasıl yaptınız?

Bu sefer verdikleri fetvada, Halife'nin dini iktidarı kötüye kullandığı ve kanuni Sultanın (zavallı Zeyneddin Ebu Ferec olayı) aleyhine hareket ettiği için, halifeliğe layık olmadığını bildirdiler. «Zeyneddin cinayetini» yine fetva ile din adına lanetlediler. Ancak sebep ve delil de aynı (ayaklanma, karşı çıkma) olduğundan bu hükümleri kendilerini ölüm fermanı idi. Ne çare ki bunu uygulayacak kişi yoktu. İşlerin odak noktası hak değil, çıkar ve iktidar hırsıydı.

İşte bu suretle Halife, Sultanül-Melikül-Adil El-Mustain-billah M. 1415, H. 818 tarihinde halifelik ve sultanlıktan azledip zindana atıldı. Sonra İskenderiye'ye sürdü. Yerine kardeşi Davud «El-Mutezıd-billah» halife yapıldı. El-Mahmudi sultanlıkta bağımsız kaldı.

El-Melikül-Adil 1 yıl kadar tek başına, 3 yıl kadar da El-Melikül-Müeyyed-Mahmudi ile birlikte saltanat sürdü.

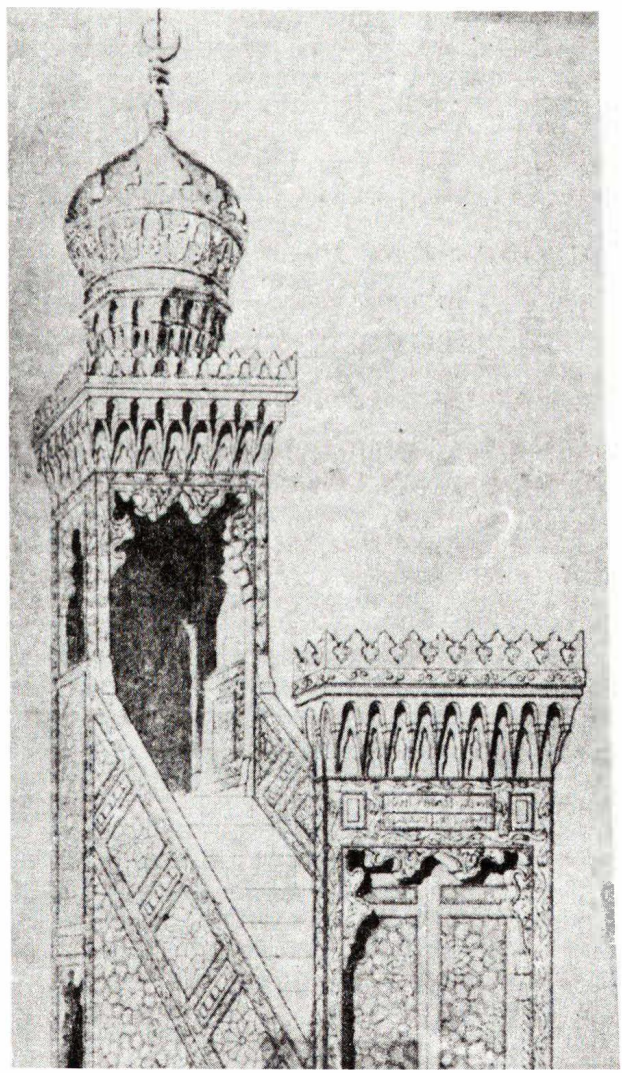

Sultan Müeyyed Camii minberi

MÜEYYED HAN

Resmi unvanları «Es-

Sultanül-Melikül-Müeyyed Ebu Nasir Şeyhül-Mahmudiüz-Zahiri»dir. Tahta «El-Melikül-Müeyyed» unvanıyla geçen bu kişi önce M. 1412, H. 815 yılında ortaklaşa Mısır sultanı oldu, nihayet M. 1415, H. 818 yılında hükümdarlıkta tek başına kaldı.

Buraya kadar olan olan olaylarını önceki hükümdar-halife El-Melikül-Adil zamanında bildirdik.

Bu sırada karada, denizde fitne çoğalmıştı. Araplar Doğu ve Batı sancaklarının soyuyorlardı.

Gerekli olan atamaları ve görevden almaları yaptı. Bir kısım beyleri hapsetti. Diğer kısmına bağışlar verdi. Askere topraklar verip kendilerini sevindirdi.

Halife'nin indirildiği haberini alan Şam Valisi Nevruz isyan etmişse de Müeyyed asker gönderip başını kestirdi (H. 816). H. 821 yılında kıtlık oldu ve veba salgını çıktı. Bu afetler iki yıl sürdü.

El-Müeyyed yalnız başına hükümdar kalınca devleti babaca yönetmeye başladı. Her işte adaletli davranıyor, halka güzel bakıyordu. Döğüşerek tahta çıkmışsa da zamanı barış ile geçmeye başladı. Halk rahat etti. Tarihçiler kendisini mükemmel bir hükümdar olarak gösterirler.

Bilginleri himaye etti. Kahire'de birtakım halkın yararına binalar ve işler yaptı. Halen «El-Müeyyed Camii» adıyla mevcud olan güzel bir cami de inşa ettirdi (H. 822). Bu cami «Bab-ı Züveyle»dedir. Bu cami için büyük vakıflar kurdu.

Aynı yılda kendisine Türkiye Padişahı Sultan Mehmet'den bir mektup geldi. Bu mektup «Hakaayıkül-Ahbar inne Düvelül-bihar» -İsmail Sürhenk, cilt 2, Sayfa: 181» de vardır. O da «Münşeat-ı Feridun», cilt: 1, Sayfa: 156'dan almıştır.

Hastalanıp M. 14 Ocak 1421, H. 9 Muharrem 824 yılında bir pazartesi günü öldü. Camiine gömüldü. 9 yıl, 5 ay saltanat sürdü. Yerine oğlu Şahabeddin Ahmed geçti.

Yetenekli, bilgili, iktidarlı, bilimi ve tekniği seven ve bilim adamlarını koruyan, fakirlere bakan, müzik, çalgı, oyun ve güzelleri seven bir kişiydi. Vergilerin birçoğunu kaldırdı, halk, zamanında rahat etti.

AHMED HAN

Resmi adı «Es-Sultanül-melikül-Muzaffer Şahabeddin Ahmed»dir. Bu, bir yıl ve sekiz aylık bir yaştayken «El-Melikül-Muzaffer» unvanıyla babasının tahtına geçti. Artık El-Müeyyed zamanındaki sessizlik sona ermiş, yine Mısır saltanatı çalkanmaya başlamıştı. Suriye'deki Kölemenler isyan halindeydiler.

Mısır'a geldiler. Bunun üzerine Halife, Atabeyi ve kayınpederi Seyfeddin Tatar kendisini tahttan indirdiler. Seyfeddin Tatar Şam Valisi Tan-Buğa El-Atabey'e üstün gelmiş ve bundan sonra güçlenmeye başlamış ve büyümüştü.

İşte, Ahmed tahta çıktığı yılın Şevval ayından yerinden indi.

7 ay, 9 gün saltanat sürdü.

TATAR HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Meliküz-Zahir Seyfeddin Ebu Said Tatar»dır. Bu kişi «El-Meliküz-Zahir» unvanıyla M. 1421, H. 824 yılının Şevval ayında damadının tahtına geçti. Melik Muzaffer'in anası Hond Saadan'ı boşadı. Bu kişi hastalıklıydı. Tahta geçtiği aynı yılın Zilhicce ayında öldü. 2 ay kadar saltanat sürdü. Yerine oğlu Nasireddin Muhammed geçti.

MUHAMMED TATAR HAN

Resmi unvanları ve asıl adı «Es-Sultanül-Meliküs-Salih Nasireddin Muhammed Tatar»dır. «El-Meliküs-Salih» unvanıyla tahta geçen bu kişi de çok egemenlik süremeyip atabeyi Barsbay tarafından tahttan indirildi. 11 yaşındayken tahta çıkmıştı. 4 ay saltanat sürdü. Yerine Seyfeddin Barsbay geçti.

BARSBAY HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Eşref Ebun-Nasır Seyfeddin Barsbay el-Devadar»dır. Bu kişi «El-Melikül-Eşref» unvanını alarak M. 1421, H. 8 Rebiülahır 825 yılında tahta çıktı. İlk zamanında birkaç kişi saltanat davasına kalkmışsa da Barsbay bu kişileri safdışı bıraktı.

Barsbay El-Meliküz-Zahir Tatar'ın kölesiydi. Tatar onu serbest bırakıp kendisine dost yapmıştı.

Kısa bir zamanda birçok memurluklara atayarak onu yükseltmiş ve sonunda oğluna atabey yapmıştı.

«Bars», evvelce de açıkladığımız gibi, halis Türkçe bir kelime olup «kaplan» nevinden bir yırtıcı hayvandır. «Bay» ise «Beğ»'ın kalın seslisidir. Türk uruklarından bazılarının şivesine göre «beğ» demektir.

Saltanatının ilk yılı Nil'in taşkını çok oldu. Mısırlılar bunu bu kişinin saltanatı için hayır saydılar. Gerçekten bu da iyi hükümdarlardan olduğunu gösterdi. Hak ile, adaletle iş gördü. Halkı rahat ettirdi. Eskiden yıkılmış olan birçok şehirleri yeniden yaptırdı. Kahire'yi bir çok güzel bina ile süsledi. M. 1422, H. 826 yılının Recep ayında «Eşrefiye Camii» adıyla bir camiye başlayıp bitirdi. Eşrefiye Camii Kahire'nin güzel camilerindendir.

M. 1423, H. 827 yılına kadar olan zaman güzel yönetim, inşaat ve bayındırlık faaliyetleriyle rahat geçti. O tarihte Şam Valisi Bünayk (Benik) El-Bahaşi isyan etti. Üzerine Emir Abdürrahman adında Zenci birini gönderip isyanı bastırttı. Abdurrahman, Bahaşi'nin başını kesti ve yerine Şam'a vali oldu.

Barsbay yalnız memlekette yaptığı güzel işlerle kalmadı. Dış seferler, savaşlar da yaptı. Bu savaşlar Suriye'den başka yerlerde kalmış olan Avrupalı döküntülerin aleyhinedir.

Hepsinde de galip geldi. Bu başarıların sonucu olarak birtakım yerler fethetti. H. 829 yılında Kıbrıs adasını ele geçirdiği gibi Kilikya'da yani

Adana'da egemenlik süren ve Ermeni Kralı (Küçük Ermenistan) denilen Fransız soyundan III. Jan Luzinan'ı himayesi altına almaya, onu yıllık olarak büyük bir vergi ödemeye mecbur etti. Bu Jan aynı zamanda Kıbrıs Kralı da idi. Kıbrıs'tan birçok halkı getirip Kahire'de esir pazarında sattı.

Tarihlerin bir kısmı Barsbay Jan'ı esir alıp büyük bir alayla Kahire'ye getirdiğini, Jan ve zincirli Avrupalı ve Ermeni askerlerinin alayla götürüldüğünü ve Kahire'nin yedi gün donatıldığını, sonra para karşılığında Jan'ı salıverdiğini söylerler.

Bu sırada bütün Anadolu'ya egemen olan Türkiye Padişlarından II. Murad Han'la anlaşma yaptı. Bu, Yıldırım Bayezid'den sonra Mısır'ın Türkiye ile ikinci diplomatik ilişkisidir.

Mısır'a vergi veren bu Kıbrıs Kralı, tahta varis olarak yalnız bir kız çocuğuna sahipti. Bu kızın adı Şarlot (Charlotte) idi. Bu kızı Savua'lı Prens Lui (Prince Louis de Savoie)ye verip cihaz yerine de mülkünü ona vasiyet etti.

Bu Kral'ın Jak (Jaoques) adında bir piç oğlu da vardı. Jak buna karşı çıkıp tahtı kendisi istedi. Venedikliler bunun tarafını tutuyorlardı. Bunun da sebebi Venedikliler'den bir kız ile evlenmiş olmasıydı. Bu kız Lui Kornara (Louis Cornaro)'nın kızıydı. Venedik Ayan Meclisi (Senatosu) ilerde Kıbrıs'ta bir hak iddia edebilmek için bu kızı Cumhuriyet'in kızı ilan etmişti.

Jak, Venedik'li taraftarlarına Mısır'ı da katmaya niyet edip bu iş için Venedik Cumhuriyet Meclisi'nden büyük miktarda para yardımı da almıştı. Bu parayı Kahire beylerinden ve Barsbay'dan bir ordu satın almaya ayırdı ve bu iş için harcadı.

Topladığı ordu ile Jak Nikoziye (Nicosie)'yi kuşatmaya gidiyordu. Savua'lı Lui de «Kudüs Sınıfı Grand Metri»sinin yardımını sağlamıştı. Bunlar da Komandor Nissara'yı Mısır'a gönderip Jak'ın verdiği paralardan fazla para verdiler. Jak'a yardım için yola çıkmış olan orduyu geri çağırttılar.

Fakat Jak dö Luzinan ümitsizliğe düşmeyip bol para ve hediyeler vererek Türkiye'ye başvurdu. Bunun üzerine Türkiye Hakanı Murad Han Mısır'a elçi gönderdi. Bu elçi para gibi şeylerle iş görmüyordu. Elinde kılıç, dilinde tehdit vardı. Mısır sultanı bunun üzerine tekrar fikrinden dönüp Nissara'yı geri gönderdi ve Jak'a vaadettiği orduyu verdi.

Bu ordu Lui ile Şarlot'u Kıbrıs'tan kovdu. Jak'ı yerleştirdi. Bu olay ile Ermeniler'in Ermeni Kralı, Fransızlar'ın Fransız Kralı dedikleri Jak aynı zamanda Türkiye, Mısır ve Venediklilerin olmak üzere üç devletin himayesi altına girdi.

İşte böyle Mısır iç yönetimiyle rahat ve mutluluk, dış zaferleriyle daha yükselmiş durumdayken Barsbay M. 8 Haziran 1438, H. 13 Zilhicce 841 tarihinde bir cumartesi günü öldü.

Bu kişi İkinci Kölemenler sınıfının en büyük hükümdarlarındandır. Zamanı içerdeki yönetim, dışarıdaki zaferlerle Mısır tarihinin parlak sayfalarını oluşturur. Şahsi meziyetleri, memleket içindeki iyi yönetimi, bilim ve uygarlık alanlarındaki hizmetleri, dış zaferleri gerçekten kendisini saygın hükümdarlar arasına koymuştur. Bunlarla beraber bu kişi

Şeriat'a saygı gösterirdi. Bilginleri sever ve himaye ederdi. Büyüklüğü hiç sevmezdi. Kendisine kadar geçerli olan hükümdarların önünde yerlere kapanmak adetini kaldırdı. Bunun yerine bir el öpmek usulünü koydu.

Ticarete büyük bir önem verdi. Hindistan'a kadar gemiler gönderip ticaret yaptı. Ticarete koyduğu vergi ile hazinenin gelirlerini çok fazlalaştırdı. Hint mallarını Cidde'ye getirirdi. O zaman Cidde Mısır'ındı. Ticarette uyguladığı tekel usulü ile büyük bir servet topladı. Kısaca şeker, biber ve keresteyi tekel altına almıştı. Bunlar Venedik ticaretine zarar verdiğinden itiraz etmelerine sebep oldu. Barsbay Venedikliler'in Mısır'ın ticaretine zarar vereceği korkusuyla bu tekel uygulamasından vazgeçti.

Birtakım binalar yaptırmış, bir kısım binaları tamir ettirmiştir. «Suküs-Surakin» sokağındaki «Eşrefiye» adıyla meşhur olan camii, «Sürykus» (Seryakavs) tekkesindeki medreseyi yaptırdı.

Zamanında Mısır'da iki defa veba salgını çıktı ve birçok insan öldü. H. 837 yılındaki veba salgını diğer salgınların aksine olarak kışın ortasında çıkmıştı. Bu veba dört ay sürdü.

M. 1438, H. 340 yılında ve 60 yaşında öldü. Ölmeden önce deli olmuş ve hekimini öldürtmüştü. 16 yıl, 8 ay, 6 gün Mısır ve Suriye'de saltanat sürdü.

Yerine oğlu Cemaleddin Yusuf Ebul-Muhasin geçti.

YUSUF HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Aziz Cemaleddin Yusuf Ebul-Mehasin»dir. Bu kişi babasının sağlığında varisi yaptığı tahta «El-melikül-Aziz» unvanıyla babasının öldüğü aynı günde ve 14 yaşında geçti.

Bu genç hükümdar türe Seyfeddin Çakmak'ı atabeylikte bıraktı. Henüz üç ay geçmeden Çakmak'la Sultan'ın Kölemenleri (Eşrefiyye Beyleri) arasında ihtilaf çıktı. Eşrefiyyeler'le Çakmak'ın taraftarları olan Seyfiyye Kölemenleri, Müeyyediyye Beyleri ve Nasiriyye Beyleri arasındaki bu ihtilaf El-Melikül-Aziz'in tahttan indirilip yerine Çakmak'ın sultan olmasına imkan hazırladı. Bu olay M. 1438, H. 19 Rebiülevvel 842 tarihinde bir çarşamba günü oldu. Çakmak Yusuf'u İskenderiye zindanına attı. 3 ay, 5 gün saltanat sürdü. Yerine Seyfeddin Çakmak geçti.

ÇAKMAK HAN

Resmi unvanları «Es-Sultanül-Meliküz-Zahir Seyfeddin Çakmak El-Alai»dir. Çakmak, Türkçe bir kelimedir. Mesela, «Şimşek, çaktı» ve «çakmak taşı» deriz. Bu kişi «El-Meliküz Zahir» unvanıyla Mısır tahtına çıktı. O zaman söylentiye göre 69, fakat tarih sırasına göre 66 yaşındaydı. Halife El- Mutezıd-billah Davud ile 4 kadı huzurunda sultan oldu. Askere para dağıttı, topraklar verdi.

M. 1422, H. 846 yılında Halife İmam El-Mutezıd-billah öldü. Bu Halife 30 yıl halifelik yaptı ve herkesin sevgisini kazandı, iyi bir halife oldu. Yerine vasiyeti üzerine ana bir, baba ayrı kardeşi olan Süleyman bin El-Mütevekkil «El-Müstekfi-billah» unvanıyla halife yapıldı.

Bu kişi de kardeşi gibi iyi bir adamdı. Çakmak'ın danışmanı oldu. Bu da herkesin sevgisini kazandı.

H. 853 yılında Nil nehri vefakarlık göstermedi. Yani gerektiği kadar taşkın olmadı. Cebel-i Ahmer'e yağmur duasına çıkıldı, fakat fayda vermedi. Bu kıtlık üzerine de büyük bir veba salgını çıktı, birçok insan öldü.

El-Müstekfi 8 yıl halifelik yaptıktan sonra M. 1430, H. 854 yılında öldü. Ölümü genel bir yasa sebep oldu. Cenazesinde bütün devlet adamları tabutu taşımak için birbirleriyle yarıştılar. Hatta Sultan Çakmak bile o ihtiyarlığına aldırmadan bu saygıdeğer adamın tabutunu bir müddet omuzunda götürdü. Yerine kardeşi Hamza, «El-Kaaim-bi-emrillah» unvanıyla halife yapıldı.

Bu Halife ötekiler gibi çıkmadı. Fena bir adamdı. Bağımsızlık ve sultanlık davasıyla entrikalara başlayıp fesatlar çıkarmaya koyuldu. Bu suretle bu güzel devreyi, cennet gibi zamanı, devletin halkın ve ileri gelen kişilerin rahatını, mutluluğunu bozmak gibi bir günahı, kötülüğü işlemekte devam etti.

Çakmak Han bu alçakça davranışlardan bıktı, usandı. Öteki halifelerin kıymetini daha çok anlayıp onları kaybettiğine acındı durdu. Artık yaşı da bu gibi işlerle uğraşmaya elverişli değildi. Bu adi herif'in çıkardığı zorluklar arasında, H. 857 tarihinde tahttan çekilip yerini oğlu Fahreddin Osman'a bıraktı.

Aynı yılın içinde yani M. 13 Mart 1445, H. 29 Safer 857 tarihinde öldü. Öldüğü zaman 80 yaşındaydı. 14 yıl saltanat sürdü. Yerine oğlu Fahreddin Osman geçti.

Bu kişi de bilimi ve bilginleri severdi. Fakirlere yardım yapmaya düşkündü. Alçakgönüllü, adaletli, baba bir hükümdardı.

OSMAN HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Mansur Fahreddin Osman»dır. Bu kişi «El-Melikül-Mansur» unvanını aldı. Emir Dolanbay'ın yerine Temir-Buğa'yı devadar yaptı. Beylerin bazılarını hapsetti, bazılarına bağışlarda bulundu. Hazine boştu. Askerin maaşını vermek için çare düşünmeye başladı. İşte bu sırada, yani tahta çıkar çıkmaz idi ki, bir isyanla karşı karşıya kaldı.

Bu da Halife'nin kışkırtmasıyla olmuştu. Bu olayda Eşrefiyye ve Müeyyediyye Beyleri hükümdarları aleyhine kalkınmışlardı. Bu Halifeler böyle ikide birde konukluk hakkını unutuyorlar, konuk oldukları evde böyle kötü işlere sebep oluyorlardı. Bağdat'ta neye uğradıklarını, kendilerine Mısır'da ne iyilikler yapıldığını hiç göz önüne getirmiyor, yalnız taht hırsıyla böyle alçaklıklar yapıyor, hem kendilerine iyilik edenlere, hem İslamiyet'e fenalık ediyorlardı.

Zavallı Osman tahttan indirildi, fakat halife kendisinin geçeceğini sanırken, tahta Ebun-Nasr İnal (Aynal) adında ihtiyar bir kölemen çıkarıldı. Osman bir ateş gemisiyle İskenderiye zindanına gönderildi. 1 ay kadar saltanat sürdü. Yerine İnal geçti.

İNAL HAN

Resmi unvanıyla «Es-Sultanül-Melikül-Eşref Ebun-Nasr İnal El-Alai»dir. Bu kişi «El-melikül-Eşref» unvanını aldı. «İnal» Türkçe bir kelime ve unvandır. Bütün Türkler'de kullanılan bir rütbedir. Avrupalılar'ın «Dük» (Duka) rütbesi karşılığıdır. Süleyman Efendi'nin Çağatay Sözlüğü'nde «müşteşar, şehzade, hükümdar mahremi» manalarına geldiği bildirilmektedir

Bildiğimiz bütün eski Türk saraylarında büyük rütbeli bir memurluktur. Halife buna ihtiyar olduğu için sesini çıkarmadı ve ölümünü bekledi. İnal beylerine hilatlar verdi. Büneyre'de Araplar iki isyan çıkardılar. Birincisini Tuhbatı Bazak (Bazık), ikincisini Canım ve Barsbay El-Bacaşi komutasında gönderdiği askerlerle bastırdı. H. 858 yılında damadının yaptırdığı «Cami Berdik» (Bürdeyk» tamamlandı. Halife tam 6 yıl bekledi, hâlâ Sultan İnal ölmedi. Artık bıkıp yine ortalığı karıştırmaya başladı (H. 859). Kölemenler'i isyan ettirdi. Fakat vezir Balcivi onun hareketini gözettiriyordu.

İnal'a durumu anlattı. İnal da Halifeyi huzuruna getirtip yaptığını yüzüne vurdu. Hıyanetini söyledi, azarladı. Ve, «Azlediyorum!» deyip onu halifelikten azletti. Oysa bu utanmaz halife son bir şirretlik daha yaparak buna karşı, «Sen değil, ben kendimi azlettim. Ve seni de azlediyorum» diye bağırdı. Meclis bu durum karşısında tereddüde düştü. Fakat Kadı Alemeddin Salihül-Belkini, «Onun sultanı azli geçerli olmaz. Çünkü kendisini sultandan evvel azletti. Demek ki elinde Halife yetkileri ve iktidarı yok iken bu azli yapmıştır» diyerek davayı kapattı. Kısacası bu şirretlik de azlini ve İskenderiye'ye sürülmesine engel olmadı. Az sonra da orada zindanında öldü. Alem de bu adamın şerrinden kurtuldu.

Yerine merhum Halife El-Mutezır'ın El-Cemali Yusuf adlı bir kardeşi «El-Müstencid-billah» adıyla halife yapıldı. Bu kişi, saltanat işlerine karışmadı.

Halife'ye uymus olan Zahiriyye Kölemenleri'ni vakalayıp Suriye'ye sürdü.

Bu sırada Fatih Mehmed Han'ın İstanbul'u zaptetiğini bildiren bir mektup İnal'a geldi. İnal, Fatih'e Hoca İbn Kayuni ve Emir Kanı-bay El-Yusufi ile tebriklerini sundu ve hediyeler gönderdi.

İnal'ın bundan sonraki zamanı birçok vezirin azliye geçti

H. 861 yılında Türkmen beylerinden İbrahim İbn Karaman, Mısır toprağına saldırıp Tarsus'u ele geçirdi ise de Emirüs-Salih Hoşkadem komutasında gönderdiği askerle Karaman-oğlu'nu buradan uzaklaştırmayı başardı

H. 863 yılında Kıbrıs Kralı'nın oğlu Jakim (Jacquime) Mısır'a gelip

yardım istedi. Bu sebepten İnal Emir Sungur Kırk-şabak vasıtasıyla donanma yaptırdı. Bu donanmayı Yunus El-Devadar komutasında gönderdiyse de bundan bir fayda sağlanamadı.

M. 1460, H. 15 Cemaziyülevvel 865 tarihinde bir perşembe günü öldü.

Bu kişi saltanatının son yıllarında oğlu Şahabeddin'i saltanatına ortak etmişti. Bu sebeple babasıyla beraber oğlunun adlarını taşıyan bir para da bastırılmıştı. 8 yıl, 2 ay, 6 gün saltanat sürdü. Yerine oğlu Şahabeddin Ahmed Ebul-Feth geçti.

II. AHMED HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Müeyyed Şahabeddin Ahmed Ebul-Feth»dir. Önce «Ebul-Feth» unvanını sahip olan bu kişi tahta «El-Melikül-Müeyyed» unvanıyla geçti. Halife ve kadılar ve sonra halk kendisine bağlılıklarını bildirdi. Herkes kendisine itaat edince hükümdarlık nişanlarını takındı.

Bu hükümdarlık işaretleri siyah sarık ve cübbe, bir kılıçtı. Hilatlar giydirdi. Büyük bir çaba ile işlere başladı. Bedevi Araplar (Urban) Büheyre'ye hücum etmişti. Üzerlerine asker gönderdi. Bu sırada Eşrefiyye, İnaliye ve Zahiriyye Kölemenleri isyan ettiler. Yapılan savaşta Sultan mağlup olup saklandı. Onlar da kendisini tahttan indirdiler. Kısacası tahtta geçtiği yılın Ramazan ayının 18'inci günü tahttan indirildi. 4 ay, 3 gün saltanat sürdü. Yerine Atabey Hoşkadem geçirildi.

HOŞ-KADEM HAN

Resmi unvanıyla «Es-Sultünül-Meliküz-Zahir Seyfeddin Hoşkadem En-Nasir Er-Rumi»dir. Bizanslı olduğu için «Er-Rumi», Hoca Nasireddin tarafından getirilmiş bir köle olduğu için de «En-Nasiri unvanına sahip olan bu kişi Mısır tahtına «El-Meliküz-Zahir» unvanıyla geçti. Sonra bu Hoşkadem'i Nasireddin'den El-Melikül-Müeyyed Şeyh satın almış, bir müddet sonra serbest bırakmıştı.

Tahta geçince El-Müeyyid'i yakalayıp İskenderiye zindanına gönderdi. Bazı görevden alma ve atama kararları verdi. Beylere hilatlar ve askere maaşlarını tam olarak verdi. Zamanında işler oldukça düzeldi. Yumuşak bir adamdı. Kölemenler isyan edip «Cüryası»ı «Melikün-Nasir» unvanıyla sultan ilan etmişlerse de bu ayaklanmayı yapanları kesti. Sonra Şam valisi Emir Canım'ın yaptığı isyanı da bastırdı. İsyandan korkarak 4 bin kadar köle satın alıp durmunu kuvvetlendirdi. Halife'yi kendi sarayına misafir aldı. O da Halifeliğe ait görevlerin dışına çıkmadı.

Sultan Hoşkadem M. 1468, H. 10 Rebiülevvel 872 yılında bir cumartesi günü 60 yaşındayken öldü. 6 yıl, 6 ay saltanat sürdü. Yerine Emir Ebi Said Bilbay geçti.

Barışı sever, sözü düzgün bir hükümdardı.

BİLBAY HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Meliküz-Zahir Ebi Said Bilbay (yahut Yelbay, ya da Balbay)»dır. «El-Meliküz-Zahir» unvanıyla tahta çıktı. Bu hükümdar zalim bir yöneticiyidi. Hem halka, hem devlet adamlarına zulmederdi. Mecnun (Deli) lakabıyla meşhurdur. Bu adam Çerkes imiş.

Çabucak herkesi aleyhine çevirdi ve M. 1467, H. 7 Cemaziyelevvel 872 yılında bir isyan sonucunda tahttan indirildi. 1 ay, 26 gün saltanat sürdü.

Yerine Emir Ebu Said Temir- Buğa geçirildi.

TEMİR-BUĞA HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Meliküz-Zahir Ebu Said Temir (Tamar) - Buğa Ez- Zahiri»dir. Bunun adı Temir-buğa'dır. Bunun da Rum soyundan olduğunu söyleyen kitap vardır. Meliküz-Zahir» unvanını alarak tahta geçen bu kişinin zamanı da kısa oldu. Onu tahta çıkaran aynı adamlar, yani Hoşkademiyye ve İnaliyye Kölemenlerinden Emir Hayr (Hayır) Beğ'in kışkırtmalarıyla tahttan indirdi. (M. 1467, H. 13 Receb 872). Hayr Beğ kendisinin sultan atanacağını sanıyordu. «Meliküz-Zahir» unvanıyla kendisini sultan ilan etti. Fakat İnallılar'ın başı olan El-Atabeyi Kaytbay da sultanlığa göz dikenler arasındaydı. Bunlar Hayr Beğ'i yakalayıp Kayt-bay'ı sultan ya

ptılar. Temir-Buğa'yı Dimyat'a gönderdiler. 2 ay, 6 gün saltanat sürdü. Yerine Emir Kayt-bay geçirildi.

İşte bu H. 872 yılı, Mısır tahtında dört sultan gören bir yıl olmuştur.

KAYT-BAY HAN

Resmi adı «Es-Sultanül-Melikül-Eşref Kayt-bay El-Mahmudi Ez-Zahiri»dir. Bu kişi «El-Melikül-Eşref» unvanıyla Mısır tahtına çıktı. Tahta geçtiği zaman Mısır anarşi içinde çalkalanmaktaydı. Fakat bu kişi bu kargaşalık içinde uzun müddet tahtında kalabilecek bir güce ve beceriye sahipti. Ve bu başarıyı da gösterdi. İşleri düzeltti.

Kayt-bay Çerkes olup kendisini önceleri Hoca Mahmud getirmiş, ondan Melik Eşref Barsbay, o ölünce Meliküz-Zahir Çakmak satın almıştı. Bir süre sonra da serbest bırakmıştı. Demek Kayt-bay Çakmağın azatlı kölesidir. 50 dinara satın alınmıştı. Değeriyle, iktidarıyla yükselmişti. Değerinden ve askerî becerilerinden dolayı seçimde beylerin oyunu kazandı. El-Kurtubi tarihinde şöyle diyor:

«Kayt-Bay Mısır'a satılmak için getirildiği zaman Kadir gecesi imiş. Yanında bir arkadaşı da varmış. Deveci bu gecede dua makbul olur, herkes istediğini dilesin demiş. Kayt-bay, Allah'tan Mısır'a sultan, arkadaşı büyük bir bey olmak isterim demişler ve her ikisi deveciye sen ne istersin diye sormuşlar. O da sonumun hayr olmasını dilerim demiş. Gerçekten Kayt-bay sultan, diğeri büyük bir bey oldular ve ikisi bir ara-

ya geldikçe devecinin dediği oldu derlerdi.» Adaletle, halkı hoş tutmakla, bol bağış vermekle devleti yönetmeye başladı.

H. 884, yılında Halife El-Müstencid öldü. Yerine kardeşinin oğlu Abdülaziz «Mütevekkilal allah» adıyla geçti. Aynı yılda emir Başbeğ El-Devadar Dimyat'ta Acı Göl'ün ağzında Beybars El-Bendakdari Burcundaki zinciri yeniledi. Bu zincir 250 kantar ağırlığında olup Avrupalılar'ın gemilerinin Nil'e girmesini, Dimyat'a saldırısını önlerdi.

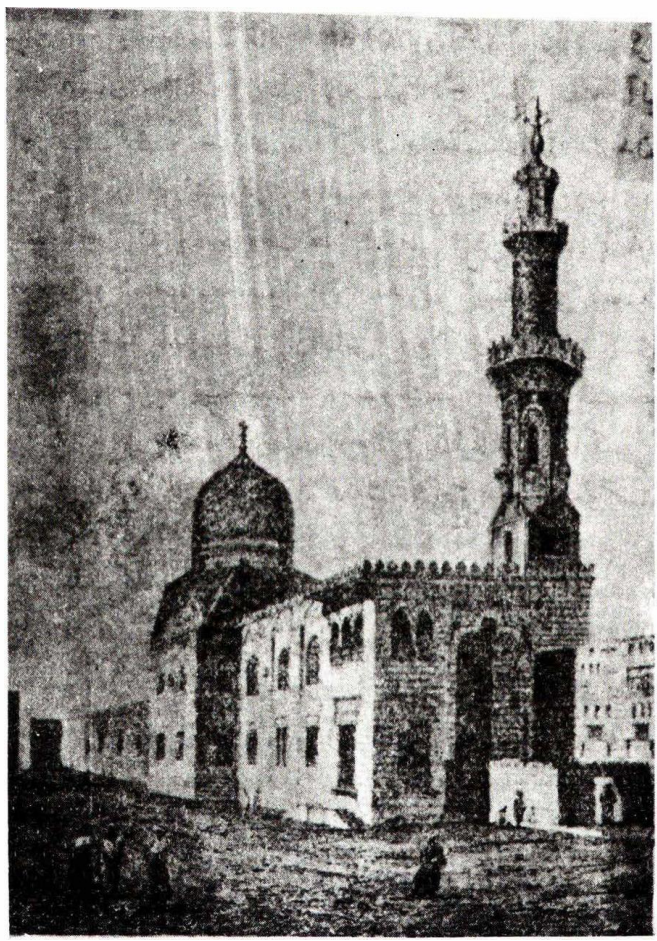

Kayt-bay Camii

Zamanının ilk 6 yılı dış ve iç rahatlık içinde geçti. Ancak Türkiye Hakanı Fatih Han'ın Azerbaycan ve Horasan Hükümdarı Uzun Hasan'a ustun gelmesi durumu değiştirdi. Uzun Hasan Irak'ı da zaptettikten sonra Karaman'ın fethine gelmiş (H. 866), fakat Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa tarafından bozguna uğratılmıştı. Uzun Hasan Mısır'ın müttefikiydi. Bu ittifak bir gün Türkiye'ye, Suriye'yi zaptetmesi için iyi bir bahane olacaktı. Bunu anlayan Kayt-bay hemen en iyi askerlerinden sınıra bir ordu gönderdi. Fakat Türkiye Hıristiyan memleketlerinde ki fetihlerinde devam edip oraları bu verlere tercih ettiğinden, iş Kayt-bay'ın düşündüğü gibi çıkmadı. Bu-

na rağmen yine Kayt-bay tehlikenin büsbütün geçmediğini, bir başka zamanda fırtınanın yeniden kopacağını tahmin ediyordu. Türkiye'den, pek çok ve haklı olarak korkuyordu. Bu sebeple Mısır'ın felaketinin kendi zamanında olmaması için saltanatı kendi isteğiyle terketti. Görülüyor ki, Kayt-bay cidden değerli bir adamdır. Böyle fedakarlık her babayiğitin, hele her "sonradan görme"nin kârı değildir. Tac gibi mutluluğu veya başbelasını kaç kabadayı başından çekip ayağı altına atabilmiştir.

Fakat Mısır saltanatının başında böyle değerli bir kişiye ihtiyaç vardı. Pek zor işleri yönetecek ondan başka ve o değerdi kimse yoktu. Beyler zorla yine kendisine saltanatı kabul ettirdiler.

Gerçekten Kay-Bay devlet gemisinin dümenini tekrar eline aldığı andaydı ki, Avrupa kıtasında Hıristiyanlar'ı tepelemiş olan Fatih'in orduları M. 1480, H. 885 yılında Suriye'nin üzerine saldırdı. Türkiye köle ticaretini, Mısır'a Çerkes ve Kölemen götürülüp satılmasını yasaklamıştı. Bu da Mısır'ı kızdırmıştı. Mesele Mısır'ı askersiz bırakmaktı. Bu ise çok önemliydi.

Aradaki düşmanlık bir hayli artmıştı. Fakat bu sırada Fatih'in ölmesi yine Kayt-bay'ın imdadına yetişti. Türkiye orduları Anadolu'da Caber'de durdular. Bu sayede Mısır saltanatının yıkılıp Mısır'ın bir Türkiye vilayeti olması 38 yıl daha gecikmişti. Fatih'in ölümünden sonra iki oğlu II. Bayezıd ile Cem arasında ortaya çıkan taht kavgası Kayt-bay'a sınırı bırakıp Kahire'ye gelmesine fırsat verdi.

Biraz sonra da Yenişehir'de Sultanönü adlı yerde II. Bayezıd'a yenilen Sultan Cem haremi ve çocuklarıyla beraber Mısır'a kaçtı. Kayt-bay, Cem'i iyi karşıladı, kendisine yardım edip Karaman'a gönderdi. Cem, bu sefer de de kesin biçimde mağlup oldu.

Bu mağlubiyetten Kayt-bay telaş edip Cem'e yardımın öcünü almak için II. Bayezıd'ın Mısır üzerine yüreyeceğini şüphesiz görerek kendisinin daha önce davranmasını uygun gördü ve saldırı durumuna geçmeye karar verdi. Türkiye tarafından Mekke'ye giden Surre'y ve Hindistan Hakanı tarafından İstanbul'a gönderilen hediyelere el koydu. Sonra da Türkiye toprağına girip Tarsus ve Adana'yı fethetti.

Oysa diğer taraftan Bayezıd Han da böyle bir bahane bekliyordu. Türkiye Padişahı önce elçi gönderip bu saldırının tamirini istedi. Kayt-bay ise cevap olarak elçileri geri gönderip Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşa komutasındaki Türkiye ordusuna hücum etti (H. 890). Yapılan savaşta Kayt-bay ordusu önce gerileyip Malatya'ya kadar kaçtı. Orada kendilerine Kayt-bay tarafından gönderilmiş olan 5 bin kişilik bir imdat yetişti.

Türkiye ordusu Mısır ordusunun takibine koyuldu, dağların geçitlerine yayıldı. Mısır ordusu döndü. Vaziyetten istifade ederek Türkiye ordusunu kırıp bitirdi. Buna rağmen Tarsus'la Adana Türkiye'nin eline geçmişti. Bu kara haberle zafer haberi ikisi birden Kayt-bay'a geldi. Hemen Emir Özbek'i Türkiye'yi bu iki yerden çıkarmak için gönderdi. Türe Özbek bu görevi çok başarılı biçimde yerine getirdi.

Demek, sonuçta Mısır ordusu hem üstün geldi, hem elinden çıkan yerleri aldı.

Bunun acısını çıkarmak için Türkiye Hakanı yeni bir orduyu, bu sefer Damad Hersek-zade Ahmed Paşa komutasında gönderdi. Bu Ahmed'in aslı Boşnak ve Bosna dukasının oğlu olduğu için Prensti. Daha sonra Müslüman olmuştu. Böyle bir adamın başkomutanlığı, kanlarıyla nice zaferler elde etmiş olan eski Türk kahraman asker ve komutanlarının gücüne gitmişti. Ahmet Paşa Halep civarında Mısır ordusuna şiddetle hücum etti, fakat diğer tümenler kendisine yardım etmediler. Ahmed Paşa kendi takımıyla düşman safları içine dalmıştı. Yardımsız kalmasına rağmen kahramanca döğüşüyordu. Sonunda çaresiz, Özbek'in eline esir düştü. Mısır başkomutanı esirle beraber Kahire'ye geldi.

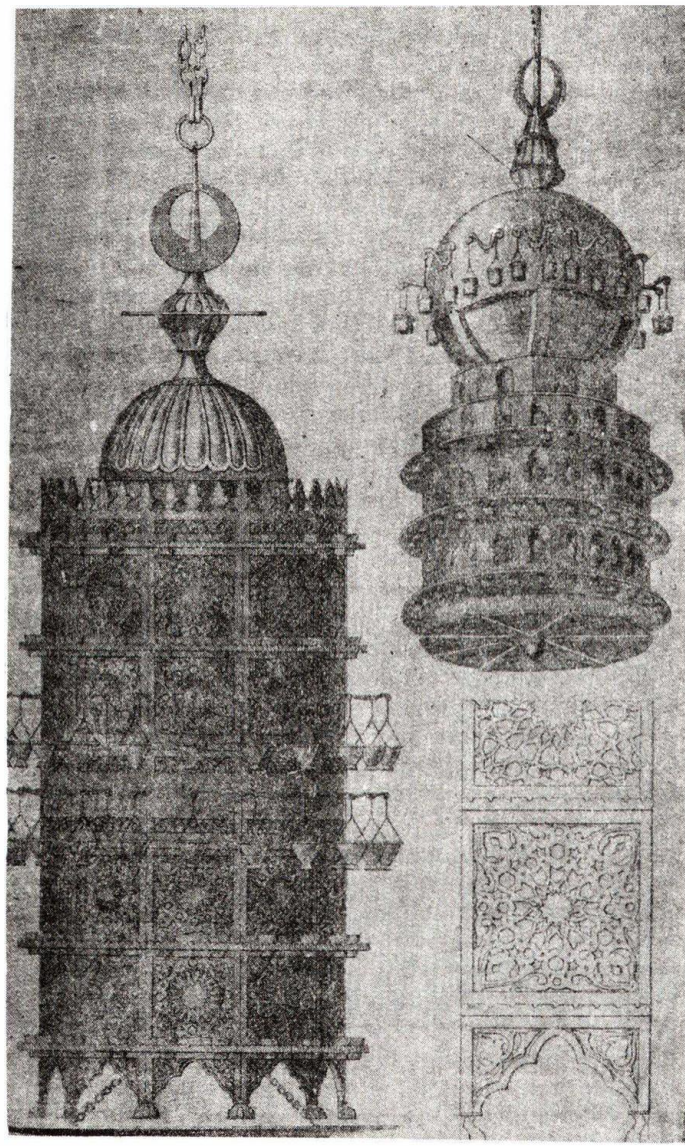

Sultan Hasan ve Kayt-Bay Camileri kandilleri

Özbek bu zaferin hatırası olmak üzere Kahire'de Özbekiye Bahçesi'nin yanına Özbekiyye Camii denilen cami yaptırdı. Bu camiden dolayı

şimdiki bahçenin bulunduğu meydana ve oradaki mahalleye de «Özbekiyye» adı verildi. Bu kişinin Suleybe'de «Şar-ı Cami-i Özbek» denilen sokakta güzel bir cami daha vardır.

Bu yenilgi II. Bayezıd Han'ın pek canını sıktı. Artık mağlubiyet iki olmuştu. Şanlı Türkiye orduları için bir Mısır'a mağlup olmak pek ağırdı. Padişah bu lekeye tahammül edemeyip bu üçüncü ve fakat diğerlerinden kuvvetli ordu hazırlayarak Ali Paşa komutasında gönderdi. Bu ordu M. 1487, H. 3 Rebiülahır 893 Boğaz'ı geçip Karaman'a geldi.

Bundan korkan Kayt-bay Bayezıd'ın esir damadı Ahmed Paşa'yı kendisine gönderdi. Ve barış görüşmeleri için aracı olmasını rica etti. Bayezıd bu teklifi kabul etmedi. Savaş yeni bir şiddetle başladı.

Ali Paşa Adana ve Tarsus'u aldığı gibi ilerleyip Sis'i kuşattı ve zaptetti. Esir aldığı valisini Ahmed Paşa'ya karşılık Kayt-bay'a gönderdi.

Bu zafer içinde coşup gelen orduya karşı, Kayt-bay yine Özbek'i gönderdi. Tarsus civarında kanlı bir savaş oldu. Mısır ordusu fena halde bozguna uğradı. Zafer tamamıyla Ali Paşa'nın elinde kalmış gibiydi. Ancak ertesi günü Özbek yeniden hücum edip Ali Paşa'yı kesin biçimde yendi.

Özbek yine Kahire'ye zaferle gelip yeni şereflere boğuldu. Bu Özbek önemli kahramanlardandır. Neye yarar ki özgeçmişi hakkında bilgi bulamadık.

Kayt-bay bu kadar zafer üzerine yine korkuyordu. Bu zaferden yararlanıp yine barış yapmak istedi. II. Bayezıd Han Adana ve Tarsus'un iadesini istiyordu, bu yüzden Kayt-bay'ın teklifini yeniden reddetti. Kayt-bay çaresiz bu şartı kabul ettiğinden M. 1491, H. 896 yılında barış yapıldı.

Bu savaşlar sırasında Kayt-bay İstanbul'u ele geçirmek için 20 gemi yola çıkarmışsa da bunların çoğu Suriye sahilinde batmıştı.

M. 1492, H. 897 yılında Mısır'da veba salgını çıktı ve arkasından da kıtlık geldi.

Kayt-bay barış içinde 5 yıl yaşadıktan, bayındırlık işleri ve güzel binaların yapımıyla meşgul olduktan sonra, Kölemenler ikiye ayrılıp vuruştular. Bundan Kayt-bay pek kederlendi. Kendisini tahttan indirdiler. Bir gün sonra da M. 21 Eylül 1496, H. 22 Zilkade 901 yılında bir pazartesi günü öldü.

Cesur, bedence güçlü, kuvvetli bir akla sahip, adaletli bir hükümdardı. Ne bir kişi sürdü, ne bir kişi hapsetti. Komutanlarını çok severdi. Bu kişi Mısır'ın büyük ve iyi hükümdarlarındandır. Devleti çok başarılı bir biçimde yönetti. Hem memleket içinde iyi işler yaptı, hem dışarda zaferler kazandı. Birçok medrese, bina, yol ve halk yararlı tesisler yaptı, kendisinden önce yapıları da tamir ettirdi. Zamanının binaları güzellikçe Kalavun-oğlu'nun-kilerden sonra birincidir. Kahire'de birtakım eserler bıraktı. Bunların en meşhuru Kayt-bay Camii'dir. Türbesi de bu camidedir. Reşid'de ve İskenderiye'de birer kale yaptırdı. İskenderiye'dekine halen «Burcül-Zafer» adı vermektedirler. Zamanında Mısır rahat etti. Ölümüne herkes ağladı. Ancak pek çok savaş yapmaya mecbur olduğundan çok vergi koymak zorunda kaldı. Aynı zamanda

Yahudi ve Hıristiyan zenginlerinden birçok para aldı.

29 yıl, 4 ay, 20 gün saltanat sürdü. İkinci Kölemenler'in en uzun saltanat sürenidir.

Kayt-bay'a ait Kahire Asar-ı Arabiyye Müzesi'nde (salon: 4, numara: 66-67'de) gördüğümüz ağaç üzerindeki kitabede, «Sahibül-Berreyn vel-Bahreyn Hadimül-Haremeyn veş-Şerifeyn» lakapları vardır. Demek Türkiye Sülalelerindeki şeyi bunlarda da görüyoruz.

Yerine oğlu Ebus-Sadat Muhammed geçti.

MUHAMMED HAN

Unvanı «Es-Sultanül-Melikün-Nasir Nasireddin Ebus-Sadat Muhammed»dir. Bu kişi «El-melikün-Nasir» unvanıyla babasının yerine Mısır tahtına oturdu. Aptal, gevşek, gayretsiz, korkak, aynı zamanda vahşi, canavar bir herifti. Eğlenceden başka birşeyle meşgul olmuyordu. Zevklerini korkunç, iğrenç cinayetlerle karıştararak onlara kanlı bir renk veriyordu. Tarihçi İbn İshak bu alçak hükümdarın anasının kendisine verdiği bir güzel odalığın derisini kendi elleriyle diri diri yüzdüğünü, yüzülen deriyi kızın elbisesiyle doldurup dışarı çıkarak kasaplıktaki ustalığını gösterdiğini belirtmektedir. Artık size canavarlığın derecesini anlayınız.

Kölemenler'e de zulmetmekten geri durmuyordu. akılsız, hiç olmazsa onlara dokunmasaydı. Tersine onları hoş tutmak kendi çıkarı için şarttı. Fakat herifte buncağızı olsun anlayacak kafa yoktu. Bereket versin ki o derece sersemdi.

Kölemenler ayaklanarak kara yürekli ve kara vicdanlı bu yırtıcı ve hayvan olan bu iğrenç yaratığı layık olmadığı o tahttan indirdiler. Yalnız 6 ay saltanat sürdü.

Yerine Emir Kansu geçirildi.

KANSU (KANSUH) HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Eşref Kansuh Hamsemaet (Beşyüz)»dir. Kansuh'a «Kansu» diyen tarih yazarları da vardır. Özellikle Fransızlar «Kansu» diyorlar. Fakat doğrusu «Kansuh» olacaktır.

«Kansu'ya «Kamusul-Alam»da da «Kansuva» deniyor. Leon Kahun Çin'in kuzeyinde «Kan-Su» adıyla bir devlet olduğunu belirtiyor. «Kamusul-Alam»a bakınca bu adın «Hansuva» olması gerekiyor ki bu da Türkçe'de «Han armağanı» demektir. Çerkesce «Suva» erkek çocuk, «Kan» da han demek olduğundan «Hanzade» manasına gelebilir. Böyle bir yorum yapılabilirse de ve «Kansu», «Kansuva» suretiyle iki türlü Türkçe yorumu mümkünse de aşağıda göreceğimiz ve birincinin amcası olan II. Kansuva'nın (Kansuh'ın) Çerkes olduğuna dair açıklık olduğundan bunları Çerkes tanımak ve adlarını «Kansuh» okumak gerekir. Bu kelimeyi «Kansuhül-Guri» biçiminde o zamandan kalma ve halen Asar-ı Arabiyye Müzesi'nde (Salon 1, Numara 100'de) taş üzerinde yazılmış bir kitabede buluyoruz. Demek kesin biçimde «Kansuh»tur.

Bu kişi «El-Melikül-Eşref» unvanıyla tahta geçti. Kayt-bay tarafından

500 altına satın alınmış olduğundan adı «Kansu Beşyüz» (Hamsemaet) idi.

Bu kişi çok geçmeden devlet atının azılı olmasını görerek kendi isteğiyle dizginlerini bırakıp sorumluluğu üstünden attı. Çünkü ortalık isyan ve kan içindeydi. Zamanında Halife Mütevekkil öldü, yerine oğlu Yakub «El-Müstemsik-Billah» adıyla halife oldu (H. 903).

Nasır Muhammed yine Cize'de zevk ile meşguldü.

5 ay saltanat sürdü. Yerine tekrar Melikün-Nasir Muhammed geçti.

MUHAMMED HAN (İkinci Defa)

Bu babasının yüz karası olan oğlu, bu iyi babadan kötü yaratıklar yaratan Allah'ın örnek ve ibret olsun diye dünyaya yolladığı alçak, yine aynı unvanla kovulduğu tahtı pislemeye, lekelemeye ikinci defa olarak geldi. Felaketinden ders alıp biraz terbiye olmuştu. Bereket versin ki yine çabucacık kovuldu. Hem de bu sefer Kölemenler canını cehenneme yollayarak masum insanları şerrinden (kötülüklerinden) kurtardılar. M. 1498, H. 16 Rebiülevvel 904 tarihinde bir cuma günü öldürüldü. Babasının türbesine gömüldü. Bu sefer 1 yıl, altı ay, 15 gün saltanat sürdü. İki defada olmak üzere bütün saltanat müddeti aşağı yukarı 2 yıl kadardır. Yerine önceki hükümdar Kansuh'un amcası Kansuh Ebu Said geçmiştir.

II. KANSUH HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Meliküz-Zahir Ebun-Nasr Kansuh Ebu Said»dir. II. Kansuh olan bu kişi El-Meliküz-Zahir» unvanını aldı. Fakat öteki Kansuh gibi bu da bu kanlı tacı, öldürücü bir tuzak veya Ebu Cehil Kuyusundan başka birşey olmayan bu tahtı reddetmek istediyse de zorla kabul etmeye mecbur oldu. Çerkesçe'den başka bir dil bilmezdi. Kafkasya'dan yaşlı gelmişti. Bununla beraber çok geçmeden kaldırılıp bu da M. 1499, H. 29 Zilkade 905 tarihinde bir cuma günü yere çalındı. 1 yıl, 8 ay ve birkaç gün egemenlik sürdü. Yerine Emir Kansuh Canbulad geçirildi.

III. KANSUH HAN

Resmi unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Eşref Kansuh Canbulad»dır. III. Kansuh olan bu kişi «El-Melikül-Eşref» unvanıyla tahta çıktı. Bu da öteki Kahsuhlar gibi tahtında çok kalamadı. M. 1500, H. 18 Cemaziyülahır 906 tarihinde tahttan indirildi. 7 ay saltanat sürdü. Yerine Emir Seyfeddin Tumanbay geçirilmiştir.

TUMANBAY HAN

Resmi adıyla «Es-Sultanül-Melikül-Adil Seyfeddin Tumanbay Kaytbayi»dir. Bu kişi «El-Melikül-Adil» unvanıyla önce Şam emirleri tarafından 28 Cemaziyülahır'da tahta çıktı. Kahire beyleri de hemen ken-

disini tanıdılar. Evvelce Kayt-bay'ın kölesi olduğundan «Kayt-bayi» unvanını taşırdı.

Bir süre sonra bu da Kölemenler'in hışmına uğramaktan kendisini kurtaramadı. M. 1501, H. Zilkade 906 tarihinde Kölemenler ihtilal çıkardılar. Tumanbay kaçtı. Bir eve saklandı. Kırk gün orada kaldı. Nihayet saklandığı yeri bulup kendisini kestiler. 3 ay, 10 gün saltanat sürdü. Yerine Emir Kansuhül-Guri geçirildi.

IV. KANSUH HAN

Unvanı «Es-Sultanül-Melikül-Eşref Kansuhül-Guri»dir. «El-Melikül-Eşref» unvanıyla tahta geçen bu kişinin adı bizim tarihlerce «Kansu Guri» (Kansu Gavri), Avrupa tarihlerince «Kanipson Kori» (Canipson Cauri)'dir. «Kansu» kelimesinin manası daha önce açıklanmıştı. Guri'ye gelince: Afganistan'da eski Guriler (Guryan) Hanedanının saltanat sürdüğü Herat'la Gazne arasında sarp bir arazi olup merkezi Firuz-Kuy (Kuh) kalesidir. Aynı zamanda Şam'da Cezîretül-Arap'da böyle iki yer vardır. Bir de Kafkasya'da Tiflis'in 93 kilometre kuzeybatısında Gur (Kür) Irmağı üzerinde halkı Gürcü olan bir kasaba vardır. Şimdi bu kişi Afganistan'dan, ya Kafkasya'dandır. Afganistan'dan ise Türk'tür. Kafkasya'dan ise Çerkes değil, Gürcü'dür. Fakat bununla beraber Çerkeslerde «Gur» adında bir Şapsığ kabilesi vardır.

Nureddin Mustafa Bey, henüz yayınlanmamış olan «Muhit-i Edeb» adlı kamusunda «gur» kelimesinin bazen «kur», bazen «gur» diye yazıldığını, kuşak, kale, silah manasına geldiğini «kural»ın tüfek, «kuran»ın cephane, «korucu»nun silahşör olduğunu, aynı zamanda kahraman, komutan manasına geldiğini, bu son iki manadan dolayı Türkler'in hanlarına Korha yahut Gurhan dediklerini, Afganistan'da Herat'la Gaze arasında Gur adıyla iki yer bulunduğunu, Gurhan'lardan birinin saltanat etmesinden dolayı bu yerlere «Gur» denildiğini, bu yerlerin hakimlerine «Guri» dendiğini belirtmektedir.

Bundan dolayı bu kişinin Türk olmasında büyük ihtimal vardır. Fakat Gürcü olması da muhtemeldir. Hele Çerkes olması hepsinden kuvvetli bir ihtimaldir. Ancak Yavuz'un Guri'nin kardeşinin oğlu Tumanbay'a yazdığı mektupta ona Çerkes demesi meseleyi kesin olarak çözümler.

Bu defaki ihtilalde artık halk da işe karışıp hükümdarın seçilmesini Kölemenler'e bırakmadılar. Mısır ve Suriye halkının arzusu üzerine bütün din adamları ve beyler toplanıp tahtı «El-Guri» ve «El-Kayt-bayi» unvanları taşıyan IV. Kansu'ya verdiler. Zaten bu kanlı tahtı, mezar gibi gördükleri için kabul eden de kalmamıştı. Herkes reddediyordu.

Bu kişi Kayt-bay'ın kölelerindendi. Fakir, basit hırssız bir adamdı. Bu taht oyunlarına hiç karışmazdı. Tek başına bir köşeye çekilmişti. İyiliği sever, aynı zamanda cesur bir adamdı. İşte bu suretle herkesin sevgisini kazanmıştı. Bu durumu dolayısıyla tahta çıkarıldı; fakat Guri kabul etmedi ve mazeret olarak itaate alıştığını, emretmeyi bilmediğini söyledi. Kendisine cesareti ile herkesin iyiliğini ister bir adam olmasının yeterli olduğunu söylediler. Ağlayarak gidip tahta oturdu. Ancak hü-

kümdarlığı kabulünü bir şarta bağladı. O da bir gün kendisini tahttan indirmek isterlerse hayatına dokunmamalarıydı. Meclis bu konuda açık ve resmi olarak söz verdi. M. 1501, H. 906 yılının Şevval ayında tahta çıktı.

Böyle istemeyerek, ağlayarak tahtı kabul etmişken, tahta çıkınca uzun müddet kalma tedbirlerini almaya başladı. Gürültücü, hükümdarları tahttan indiren, bunu kendisine sanat edinmiş olan kimler varsa onları birer birer ve çok ustaca bir biçimde tepeledi. Bu, ihtimal kendisine sonradan taht hırsı gelmiş olmasındandır. Hatta bundan dolayı bazı tarihçiler kendisine açgözlü, gözü doymaz, şiddetten yana olan bir zalim derler. Fakat madem tahta geçti. bunu her şeyden evvel yapması tabii ve gerekliydi. İş görebilmek, devlete, millete hizmet edebilmek için korkusuz, rahat, belasız olmak, ciğeri iki para etmez, çıkarından başka birşey düşünmez birtakın ihtilalcilerin elinde oyuncak olmamak, uzun bir süre tahtta kalmak gerekiyordu. Bence bu işleri bu amaçla yapmıştı.

Tahta çıktığı zaman hazineleri boş buldu. Bunları doldurmak için şiddet gösterip on aylık bir vergiyi bir ayda topladı. Bu durum herkesi gücendirmişse de ortaya kötü bir durum çıkmadı.

Zamanında Portezililer Hindistan sahilindeki başlıca şehirleri ele geçirmiş, Mısır'ın Kızıldeniz'deki gemilerini yakalamış, Mısır'la Hindistan arasındaki ticarete sekte getirmişlerdi. Kısacası Vasko dö Gama'nın M. 1497 yılında Ümit Burnu yolunu keşfetmiş olması Mısır'ın Avrupa-Hindistan transitine zarar vermişti. Bu suretle Mısır'ın gelirlerinde büyük düşüş olmuştu. Kansu Guri Portekizliler'e karşı Kızıldeniz'in limanlarından asker dolu bir donanma gönderdiyse de Portekizliler bu donanmayı mahvettiler.

Kansu Guri Mekke'ye Portekizliler tarafından yapılacak bir saldırıdan korkup limanı olan Cidde'de bir kale inşa ettirdi. İçini asker, silah ve erzak ile doldurdu. Gerçekten bir süre sonra Portekizliler gelip Cidde'yi topa tutmuşlarsa da kaleden açılan savunma ateşinden korkup çekilmişlerdir.

Bunun üzerine Süveyş'de 25 savaş gemisi yaptırıp Selman Reis'i kaptan olarak atadı. Bu gemilere Kürt Hüseyin Bey komutasında asker yükleyip Portekiz donanmasını Hindistan yolundan atmak üzere gönderdi. Selman Reis Yemen'e varıp Sana ve Zebid (Zübeyd)i Devlet-i Amiriyye elinden zaptetti ve Mısır'a kattı. Barsbay'la beraber Hüseyin Bey'i burada muhafız olarak bıraktı. Sonra Aden'e vardı. Oradan Süveyş'e döndü.

Bir süre sonra yine aynı maksatla bir donanma daha gönderdi. Venedik donanması da Mısır donanmasıyla birleşti. Çünkü Doğu ticaretini ellerinde tutan, Hint mallarını Kızıldeniz'den Mısır sahiline götürüp Mısır'dan kervanlarla Akdeniz sahiline nakleden ve yine orada Venedik gemilerine bindiren Venedikliler, Portekizliler'in Hint mallarını doğrudan doğruya Hindistan'dan alıp Ümit Burnu yoluyla Avrupa'ya götürmelerinden pek zarar görmüşlerdi. El-Makrizi bu konuda şöyle diyor: «Venedikliler Kızıldeniz kenarında bir havuz yapmışlar, diğer taraftan Ayn-i Musa'da kanal açmışlardı. Bundan gemileri yararlanırdı.»

Asıl tehlike bu değildi. Kara bulutları önüne katan fırtına kuzeyden kopuyordu. Bu, ticaret değil, hayat meselesiydi. Sultan Korkud kardeşi Yavuz Selim Han aleyhine ayaklanmış, fakat bozguna uğradığı için M. 1512, H. 918 yılında Hac bahanesiyle hazinelerini üç gemiye yükleyerek Mısır'a kaçmıştı. Kansu Guri Kurkud'u yanında misafir kabul etmek, günlük masraf olarak 3 bin dinar vermek hatasında bulunmuştu. Hatası bu kadar da değildi. Korkud'a İstanbul'a hücum etmek için birkaç parça gemi de verdi. Sultan Cem gibi bunun da Mısır üzerine bela getirmesi muhakkaktı. Mısır Yavuz'dan kaçanlar, asiler ve mahkumlara da sığınak olmuştu. O zaman Mısır'da Kayt-bay gibi bir hükümdar, Özbek gibi bir kahraman komutan vardı. Şimdi onlar olmadığı gibi, buna karşılık Türkiye ordusunun komutanı Ahmed veya Ali Paşa'da değildi, Hakan Yavuz, yavuz gibi bir arslandı. Onun önüne durmak çok zordu.

Gerçi Kansu'nun verdiği donanma yolda Kudüs'ün Sen Jan (Saint Jean de Jerusalem) donanması tarafından ele geçirilmiş, İstanbul'a varamamışsa da bu yardım Yavuz'un gazabını pek fazla artırmıştı. Yavuz bu suretle Mısır'ın barışa gelmez bir düşman oldığuna karar verdi. Artık Yavuz Selim Han için Mısır işini de bitirmek gereği iyice anlaşıldı.

Türkiye Hakanı Suriye üzerine yürümeye başladı. Kansuh buna karşı tedbir olmak üzere Acem Şahı İsmail ile anlaştı. Bu sırada Acemler Türkiye ile savaşıyorlardı. Yavuz'un Şehzade Ahmed'i Yenişehir'de bozguna uğratıp öldürmesi üzerine oğullarından Şehzade Murad Şah İsmail Safevi'yi sığınmıştı. Diğer Şehzade Alaaddin de Kansu Guri'nin yanındaydı.

Acem ve Mısır orduları harekete geçti. Yavuz önce Acemler üzerine yürüdü. Yapılan büyük ve kanlı bir savaşta Şah İsmail'in ordusu parça parça doğrandı.

Türkiye Ordusuna Yavuz bizzat komuta ediyordu. İran'ın bütün hazineleri Yavuz'un eline geçti. Muzaffer ordu böylece Çaldıran Ovası'nda Acemler'i perişan edip Tebriz'i ele geçirdikten sonra Amasya'ya gelip kışladı.

Bu yenilginin üzerine telaşa düşen Kansu barıştan başka çare göremiyordu. Her ne pahasına olursa olsun barış yapmak istiyordu. Hemen Yavuz Han'a elçi gönderip barış istedi. Elçileri, «Siz ne şart koşarsanız önceden kabul ediyoruz.» dediler ve Yavuz'un ayaklarına kapandılar. Türkiye'nin koca hakanı Yavuz Han onlara mertçe, kahramanca şu cevabı verdi:

«Zaman geçti... Kalkın! Gidip sizi gönderene deyin ki, ayak bir taşa iki defa takılmaz. Kahire'ye geleceğim. Savaşa hazırlansın!»

Gerçekten Yavuz, Şah İsmail'in işini bitirdikten sonra 150 bin kişilik olan ordusunu Suriye'ye doğru ilerletti. Kansu Guri de bütün ordularını topladı. Bütün hazinelerini yanına aldı. Halep civarında «Merc-i Dabık»'da karşılaştılar. Bu savaş Kansu Guri için ölüm-kalım meselesiydi. Bu nedenle büyük bir cesaretle savaşa girişti. Türkiye ordusunun toplarına karşı Mısır ordusunun yalnız kargı, ok ve yatağanı vardı. Bu toplar, tüfekler ve Yavuz'un askerleri onları kullanmaktaki ustalıkları ile Mısır ordusunu sardılar. Kansu Guri ordusunun sağ ve sol kanat komutanları bu durumdan dehşete düşüp Yavuz tarafına geçtiler. Bu

hıyanet üzerine merkeze komuta eden Kansu Guri ordusuyla kuşatılmaya başlandı. Bunu gören Kansu kaçmaktan başka çare bulamadı.

Zavallı kaçarken atından düştü. Bazı tarihçiler kendisine inme (felç) inip düştüğünü söylerler. Arkası sıra kaçan askerlerinin atlarının ayakları altında kaldı. Çiğnendi. Ezilip öldü. Ve cesedinden de eser kalmadı. İşte M. 1516, H. 15 Recep 922 tarihinde bu suretle bu da gitti. Bunun da bütün hazineleri Yavuz'un eline geçti.

Bu kişi bütün tarihçilere göre iyi, cesur, bilgin, bayındırlık işlerini seven bir hükümdardı. Ancak yaptığı savaşları kaybetti. Tarihçi İbn İshak Muhammed'e göre ise Kansu Guri şöyleydi: «Beceriksiz, bir işe yaramaz, hilekar bir adamdır. Yalnız inşaat meraklısıydı. Tahta çıkar çıkmaz kendisini hükümdar yapanları mahvetmekle uğraştı. Tahtını kuvvetlendirmek için yeni köleler satın aldı ve bunları her türlü fenalık yapmakta serbest bıraktı. Birçok zenginleri ufak bahelerle soydu, dilenci haline koydu.» Tarihçi Sürhenk de bu konuda şöyle diyor: «Guri hükümdarlığına bazı kişilerin mallarına elkoymalarla ve zulüm ile başlamıştı. Fitne, kan ve ölümü bu işe nihayet verdi.»

Kahire'de «Bab-ı Zuveyle»de yaptırdığı «Cami-i Guri» adıyla güzel bir camii ile «Medresetül-Guriye» adıyla güzel bir medresesi vardır. Şimdi bunların bulunduğu mahalleye «Guriyye» diyorlar. 15 yıl, 9 ay, 20 gün saltanat sürdü. Yerine kardeşinin oğlu Tumanbay geçti.

II. TUMANBAY HAN

Resmi unvanı «Es-sultanül-Melikül-Eşref Tumanbay»dır. Kansu Guri'nin ölümü üzerine Kahire'de beyler Tumanbay'ı «El-Melikül-Eşref» adıyla M. 1516, H. 922 yılında ve Recep ayında tahta çıkardılar. Zaten Kansu Guri savaşa giderken bu Tumanbay'ı Kahire'de yerine bırakmıştı.

Mısır ordusunun enkazı Kahire'ye geldi. Tumanbay hemen bunları topladı. Yeni askerler de ilave ederek yeni bir ordu oluşturdu. Biraz nefes alıp rahat etmek için Türkiye ordusunun Suriye'de bir süre kalması da Tumanbay'a savunmak hazırlıkları yapması için zaman verdi. Aynı zamanda Tumanbay Yavuz'un çöle girmekten korkacağını da hesap ediyor ve bu ihtimale güvenerek biraz teselli buluyordu. Ancak bu ümidi boştu. Yavuz Han tarafından gönderilen elçiler şu anlama gelen bir mektup getirmişlerdi:

«Hakanül-berreyn vel-bahreyn Sultan Selim Han'dan Çerkes Tumanbay'a.

«Allah'a hamd-ü senalar olsun, arzu-yı şahabemiz oldu. Şii İsmail Şah'ın işi bitirildi. Mekke hacılarını vurmaya cesaret eden dinsiz Kansu da tarafımızdan cezalandırıldı. Şimdi düşman bir komşudan kurtulmak kaldı. Çünkü Peygamberimiz buyurdu ki, Gazab-ı İlahi fena komşuların üzerine düşer. Demek seni cezalandırmak için de Cenab-ı Hakk'ın inayeti bizimledir

«Eğer afv-ı şahamemize layık isen ismimizi hutbede okuttur, sarayını adımıza bastır! bizzat ayağımıza gelip affını iste! Bize bağlı olmaya ve saygı göstermeye yemin et!...»

«Adımı hutbede oku, parayı adıma bastır» demek bana bağlı ol demektir. Bunun üzerine Tumanbay sonuna kadar savaşmaya, hiç olmazsa şerefle ölmeye karar verdi.

Dimyat'la beraber Suriye'den gelecek saldırıya hedef bulunan mevkileri güçlendirdi. Kendisi de Mısır'da toplayabileceği bütün kuvvetleri toplayarak çöl kenarında Salahiyye'ye gelip ordu kurdu.

Yavuz Halep'e girdi. Hatip hutbede adını okudu ve «Hadimül-Haremeynüş-Şerifeyn» dedi. Bu lakap bizim padişahlarda ilk idi. Bu zamana kadar bu adı Mısır sultanlarına verirlerdi. Yavuz bundan pek memnun olup hatibe kendi paltosunu verdi. Bu palto 50 bin kuruş değerindeydi.

Yavuz Han Gazze'yi, El-Ariş'i ve Katiya'yı aldı. Mısır ordusu üzerine varacak yerde yolunu değiştirip çölü başka bir noktadan geçerek El-Kantara'ya geldi. Bu suretle Kahire'ye yakın bir mesafeye varmış oldu.

RİDANİYE SAVAŞI

Yavuz'un ordusunun bu hareketini haber alan ve 40 bin kişisi olan Tumanbay hemen bu orduyu arkasından vurmak niyetiyle koştu. Bir söylentiye göre Bereketül-hac'da savaş oldu. Tumanbay ordusu ancak bir saat dayanabilip kaçtı. Fakat gerçek şudur: İki ordu Reydaniye (Ridaniye) (Şimdiki Abbasiye ki bugün Kahire'nin bir mahallesidir.)'de karşılaştı. İşte bu suretle son ve kesin savaş başladı. M. 23 Ocak 1517, H. 20 Zilkade 922 tarihinde bir cuma günüydü. Tumanbay Venedikliler'den fazla paralarla edinebildiği 80 topa güveniyordu. Fakat şimdiye kadar Mısır ordusu top kullanmamıştı. Bunları kullanmakta acemiydiler. Oysa Türkiyeliler'in topları daha çok, hem de topçuları çoktan beri kullandıkları bu silaha alışkın ve bunları kullanmakta usta idiler. İlk hücumu Tumanbay bizzat yaptı; fakat Yavuz'un gülleleri, kurşunları Kölemenler'i yerlere serdi. Sonunda Kölemenler büyük bir bozgunluk içinde kaçtılar. Bu savaş için şöyle deniyor: «Yavuz Kölemenler'in arkasına varmış. Yavuz'un bu yönden geleceğini sanan kölemenler cephe yaptıkları yöne koydukları 80 topu kullanamamışlar.»

Tumanbay yine durmadı. Bu kırık dökük ordunun enkazına Kahire'de yine bir çeki-düzen verdi. Bazı Arap kabilelerini bol paralarla satın alıp kendi tarafına çektikten sonra, bu sefer Yavuz'un ordugahına hücum etti. Yavuz Ravza (Roza) adasında ordugah kurmuştu. Yine Yeniçeriler Tumanbay'ı büyük kayıplara uğratarak püskürttüler. Bu hücumda Kölemenler ordugahın içine dalıp Yavuz diye komutanını öldürmüşlerdir.(*)

Tumanbay yine Kahire'ye çekildi. Kapıları kapattırıp sokaklara siperler kurdu, engeller koydurdu. Kaleyi güçlendirdi.Yavuz Kahire'ye hücum etti. Tumanbay ve kölemenler büyük bir kahramanlıkla kaleyi savundular. Ancak Türkiye ordusu Kahire'ye girdi. Savaş artık şehir içinde başladı. Pencerelerden, damlardan, sokak köşelerinden vuruşuldu.

(*) Bu komutan, Yavuz Selim Han'ın en sevdiği komutanlarından Sadrazam Sinan Paşa'dır (Toker Yayın Komisyonu.)

Kanlı bir pençeleşme, gırtlık gırtlağa bir savaş olanca dehşetle sürdü. Savaşılmadan, hatta kuşatılmadan alınmayan bir sokak, bir ev kalmadı. Yerler bütün şehitlerin cesetleriyle örtüldü. Bu savaşta Türkiye ordusu yaptığı diğer savaşlardan çok kayıplara uğradı. Vezir Sinan Paşa şehit oldu. Bundan dolayı köpüren Türkiye ordusu askerleri kanlı bir intikama koyuldular. Şehir tutuştu. İç-kaleyi (Eyyubi Salahaddin Kalesi, yeni adıyla Mehmed Ali Paşa kalesi) bir hücumla alıp içindeki askerleri baştan aşağı kılıçtan geçirdiler.

Tumanbay bu sırada kaçıp Nil kenarına geldi ve bir kayığa binip öbür tarafa geçti. Büheyre Sancağı'na vardı. İskenderiye'ye gidiyordu. Yolda yol kesici Arap hırsızları zavallıyı yakaladılar. Yavuz Han'a sattılar. Dün daha Tumanbay onları satın almıştı! Daima görüyoruz ya, Arap'ın işi hep budur. Kör talihi onun yakasını Arap'ın eline vermiştir!

TUMANBAY'IN İDAMI

Yavuz Han mağlup Mısır Sultanını huzuruna getirtti. Tumanbay'ın perişan durumuna çok üzüldü. zincirlerini çıkarttırdı. Onu meclisine kabul ediyor, kendisiyle daima sohbet ediyordu. Mısır hakkında ondan bilgi alıyordu. On gün böyle devam etti. Bu müddetin sonunda M. 1517, H. 19 Rebiülevvel 923 tarihinde asılması emrini verdi. Götürüp Tumanbay'ı Bab-ı Züveyle'nin kemerine astılar. astıkları demir çengel yakın zamana kadar orada durmaktaydı. Cenazesi 8 gün asılı kaldı.

Yavuz'un Tumanbay'a ilk önce iyi davranıp sonra onu asmasını tuhaf görerek, iyi muamelesini sırf ağzından bilgi almak için yaptığını ve alacağını alınca da astırdığını söyleyen tarihler varsa da, bu söylenti mantıksızdır. Böyle fatih bir padişah, bilgi almak isteseydi kimden alamazdı. Tumanbay gibi birçok ve belki de ondan daha çok bilgilere sahip olan beyler vardı, istese onlardan alırdı. Bir başka söylentiye göre Yavuz Han, Tumanbay'ın kahramanlığını takdir etmiş, felaketini acımış, affetmiş, hatta yanına almış. Fakat Tumanbay bunun değerini bilmediği gibi hangi kahraman bir sungurun pençesinde bulunduğunu da nasılsa hesap edemeyip fesat tertibine başlamış, böylece idam edilmesine kendisi sebep olmuş.(*)

Tumanbay 7 ay kadar saltanat sürdü.

Yerine Türkiye Saltanatı egemen oldu.

Guri'nin, Gücerat Hakimi'nin yardımına gönderdiği donanmayla Selman Reis ve Kürt Hüseyin Bey bu sırada birçok ganimet ve Portekizli esirler çıkageldiler. Bunlar Yavuz Han'dan iltifat gördüler.

Tumanbay'la beraber Kölemenler Saltanatı da sona erdi. Artık Mısır Türkiye'nin bir vilayeti oldu.

Abbasi Halifesi de «Hılafet»i Yavuz Selim'e terketti. Böylece Mısır'dan Hılafet de kalktı. Halife Yavuz, Halifelik merkezi de İstanbul oldu.

(*) Bu konuda geniş bilgi için şu eserlere bakınız: «Osmanlı Tarihi», Lamartine, Toker Yayınları, İstanbul 1992; «Büyük Türkiye Tarihi», Yılmaz Öztuna, cilt 3, sayfa 241-242, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977 ve İslam Ansiklopedisi'nin «Tumanbay» maddesi (Toker Yayın Komisyonu.)

Mısır artık yüzyıllarca bu durumu koruyarak, yani basit bir vilayet olarak tarihte yerine aldı.

İKİNCİ KÖLEMENLER ZAMANINDA MISIR

Bu devlet M. 1382, H. 784 yılında başlamış, M. 1517, H. 923'de batmıştır. Bu hesaba göre 135 yıl yaşamıştır. Bunlardan 26 hükümdar gelip geçmiştir. Demek İlk Kölemenler'den 3 yıl daha fazla yaşamışlar, 2 hükümdar eksik yetiştirmişlerdir.

Bunların belirgin niteliklerinden biri onlardan devam eden hiçbir sülalenin olmamasıdır. Bu devlet tek bir sülale halinde devam edememiştir. Bu devlete -Romalı'lar'ın Konsüller Devri dışında- hiçbir saltanat benzemez. Nesli devam etmiş diyebileceğimiz yalnız 9 hükümdar vardır. Fakat bunlar da ancak ya bir göbek ya iki göbektir. İki göbek nesli olan bahtiyar hükümdar da yalnız bir kişidir. Bunlar da oğullar değil, çoğunlukla hısım ve akrabalardır. O halde bu Kölemenler'de neslin devamı kesinlikle yoktur. Oysa Birinci Kölemenler'de bir yüzyıldan fazla egemenlik süren bir sülale vardır.

Demek ki saltanat birinden, diğer bir yabancının eline geçmiştir. Şu duruma göre bu devreye ne kadar hükümdar gelmişse adeta o kadar sülaleye ayırmak gibi garip bir sonuca varılır. Kısacası bunlarda kim cesur davranır, kim askerin sevgisini kazanırsa o hükümdar olurdu.

Bunlar arasında eski belgelerde Çerkeslikleri belirtilenler vardır. böyle olanları Çerkes, olmayanları Çerkesler'den başka olarak kabul etmek gerekir. Çerkes olanlar 6 tanedir. Bunlar da Bilbay (Balbay), Kansuva (Kansuh, Kansu)'lar ve Tumanbay'lardır. Gerçi bu adlar hele Tumanbay Türk adı ise de, bunların Çerkeslikleri hakkında belgeler vardır. Tabii itiraz edilemez. Çerkeslikleri belgelerle belirtilenler olunca ve onlar da öyle kabul edilince diğer Çerkeslikleri söylenmeyenleri Çerkes olmayarak kabul etmek de gerekir. Fakat bu altı hükümdardan başka bir Kansu ve bir Tumanbay daha varsa da bunların Çerkeslikleri belirtilmediği gibi Çerkes hükümdarlar ile bir akrabalıklarını da bulamadım. Haydi ad benzeyişinden dolayı bu ikiyi de katarak Çerkesler'in sayısın 8'e çıkaralım. Geride 18 hükümdar kalır. 8 kişinin milliyetini 13 kişiye vermek tabii hata olur. Belki 18 kişi 8 kişiye milliyetini verebilir. Bu halde bunlara Çerkes Kölemenler denemez. Belki Türk Kölemenler demek daha doğru olur. Daha iyisi bizim yaptığımız gibi bunlara «İkinci Kölemenler» denmelidir.

Bir de bu hükümdarlar listesini yaparken gördüm ki, Çerkesler sona doğru ve 17'inci hükümdarla başlıyor. Demek yarıdan epeyce sonra başlıyor ve yine bir süre arada Çerkes olmayanlar bulunuyor. Böyle yürüyerek nihayet sonunda 6 tanesi bir ara vermeksizin birbirini takip edip sonuca varıyor. Bunu görünce bana öyle geliyor ki, tarihçiler bunlara bu son hükümdarları dikkate alarak «Çerkes Kölemenler» adını vermişlerdir. Bu konunun başında yaptığımız incelemeleri bu açıklama ile tamamladık.

Bu incelemelerimizden çıkan durum bize gösterir ki, bu devleti kuran Türk'tür, kendisinden sonra Türk hükümdarlar gelmiştir ve bu sü-

lalede Çerkesler ise son devrede ortaya çıkmıştır. Devlet Türk'le başlamış Çerkes ile bitmiştir. Demek ki Türkler'in kurdukları bu devleti Çerkesler yaşatmak becerisini gösterememişlerdir.

Bu devrenin diğer belirgin bir sıfatı da gayet kanlı olmasıdır. Birinci Kölemenler de kan içinde yuvarlanmışlarsa da, bunlar onlardan çok baskın çıkmışlardır. Bu devrede olan ihtilaller, hunharlıklar, akıtılan kanlar o kadar çoktur ki, bunlardan beş on misli fazla ömür sürmüş diğer sülalelerin defterlerine sığmaz. Birini hükümdar yaparlar, ikinci gün kafasını kesip diğer birini, hem de öldürülen hükümdara ve tahta yabancı birini başa geçirirlerdi. Hem o makama oturturlar, hem yine aynı eller biraz geçince onun kellesini de uçururlardı. Bu devrede taht Ahiret'in istasyonu haline gelmişti. Oraya gelen mutlaka kefenini taşıdığı bavulunu da eline almalıydı. O zaman kim ölümünü isterse bu tahta, tahta değil bu süslü darağacına otursun, istediğini çabucacık bulurdu.

Şunu da belirtmeyi unutmayalım ki, sonlarına doğru hükümdar ve devlet adamlarını öldürmek kanlı adeti pek azalmıştır. Bu devrede artık işin yalnızca tahttan indirmek, hapis ve sürgün gibi şeylerle kaldığı ve bunlarla yetinildiği görülmektedir. Bunlarda gözlere mil çekmek adeti de yoktur. Pek gürültücü olmalarına rağmen diyebilirim ki, bu Kölemenler o zamanlar yeryüzünde egemenlik süren hükümdarlardan daha insani olan ve insanca yaşamış kimselerdir.

Bunların bir diğer belirgin sıfatı da büyük çoğunluğunun pek kısa sürelerle hükümdarlık yapabilmiş olmalarıdır. En uzun süre tahta oturanlar 8 kişidir ki, müddetleri 29, 16, 15, 14, 14, 13, 8 ve 6 yıldır. Diğer iki tanesi 1 yıldan biraz fazla saltanat sürmüş, geri kalan çoğunluk yani 16 hükümdar 1-9 ay kadar tahta kalıp bunlardan hiçbiri bir yılı dolduramamıştır. 26 hükümdardan 8 tanesi 120 yıl, diğer 18'i ancak 15 yıl saltanat sürmüştür.

Burada diğer önemli bir tarihî olaydan da söz edeceğiz. Bu ve İlk Kölemenler zamanında Mısır'da bir hükümdar ve bir de yanında bir «Halife» görmekteyiz. İslamiyet iki hükümdar veya halifenin varlığını şiddetle redederken ve birinin öldürülmesini vacip kılarken burada bunları yanyana görüyoruz. Gerçi «Hılafet» bir defa Hz. Ali ve Muaviye arasında taksim edilmiş, bir defa da aynı zaman dilimi içinde Bağdat'ta ve Kahire'de birer Halife olmuşsa da, böyle bu iki başın bir çatı altında bir arada yaşadığı görülmemişti. Bu Halife'de hiçbir kuvvet yoktu. Bütün kuvvetler hükümdarların elindeydi. Halife'nin dini işlerini de hükümdarlar onaylarlardı.

Ve yine görüyoruz ki, böyle bir durum tabii değildir. Nitekim bu halifeler bazen uslu durmuşlarsa da, bazen de türlü azgınlıklar yapmışlardır. Hükümdarlığı yakalamak için ortalığı fesada vermişlerdir. Bir defa birisi tahtı yakalayıp hükümdarlıkla halifeliği, dünya ile din işlerini birleştirmiştir. Bu halifeler Bağdat'ta mahvolmuş, ancak Mısır'da kendilerine barınacak yer bulmuşlarken, misafir oldukları eve, ev sahibine hıyanet etmekten çekinmemişlerdir. Tarihin bize verdiği ders işte böyledir.

Bundan şunu da anlıyoruz ki, İlk ve İkinci Kölemenler zamanında

din ve Ahiret işleri dünya işlerinden ayrı, yani devlet laikti.

Bunlarda sonradan Türkler'in eski «kurultay»ları gibi millet meclisi kuruldu. Tabii laik yönetim ve kurultay bunlar için bir şeref teşkil eder.

Bunlarda «han» unvanını görmüyoruz. Belki bu olaylar Arap tarihçiler tarafından tutulduğundan, onlarsa «sultan» unvanını büyük gördüklerinden bunlara sultan demişlerdir. Aynı zamanda anlaşılıyor ki, artık bu Türkler'de «sultan» unvanı moda idi ve çok geçerliydi. Mısır Türkleri'nde ilk sultan unvanını Eyyubiler takındılar.

Bunlarda «El-Meliküz-Zahir», «El-Melikül-Eşref», «El-meliküs-Salih», «El-Melikül-Adil», «El-Melikül-Mansur» gibi birtakım unvanlar vardır. Bu unvanların en çok kullanılmış olanı ilk ikisidir. Bir de bunlar kime satılmışsalar yani kimin kölesi olmuşlarsa ona göre de lakap almışlardır. Hatta içlerinde satıldığı fiyatla bile anılanlar vardır.

Bunlarda siyah sarık ve cübbe ile kılıç hükümdarlık alametiydi.

Bunların başkentleri Eyyubiler ve İlk Kölemenler'inki gibi Kahire idi. Yaptıkları binalar ve anıtlar büyük çoğunlukla oradadır.

Bunların zamanında «devadar», «mihmandar», «hacib», «atabey», «miri ahur» (mirahur, imrahor), Kahire Asar-ı Arabiyye Müzesi'nde gördüğümüz eserler üzerindeki yazıları göre «cevgendar», «çomakdar», «çaşnıgir» gibi unvanlar da vardır.

Bu devrede her ne kadar bilim, uygarlık ve inşaat ile uğraşan, o konuda gelişmeler meydana getiren yüce hükümdarlar, halkı rahat ettiren adaletli hakanlar gelmemiş değilse de böyle olanların sayıları azdır. ihtimal ki onların birçokları bu tarzdaydılar. Ancak kısa ömürleri, gürültücü Kölemenler, hırslı beyler iş yapmak için onlara zaman vermemişlerdir. Yani kısmetsiz yardımseverler arasındadırlar. Ne yapalım, talihleri utansın! Bununla beraber Kahire'de bunlar zamanında kalma halen birçok cami, medrese, tekke ve sebil vardır. Süslü saraylar yapmışlardır.

EN BÜYÜK KAVGA TAHT KAVGASI

Bunların arasında gerçekten devlet yönetmeyi zulmetmek sanan zalim, kötü huylu, azgın, ahlaksız hükümdarlar da yetişmiştir. Bunların çoğu kan içinde yüzmüştür. Çoğu türlü zulümler yapmışlar, vergileri ağırlaştırmışlar, halktan topladıkları paraları memleketin yönetimine, asayişine, tarımına sarfedecek yerde kendi keyiflerine ayırmışlardır.

Kölemenler'in ömürleri tahta hücum etmek, hücum edenlere karşı tahtı savunmakla geçmiştir. Yani belki de onların hayatı yalnız bununla özetlenebilir. Bu güzel, verimli toprağı tarım için eşecek yerde siper yapmak için kazmışlar, bu eşsiz Tanrı vergisi ülkeyi millet ve insanlığın mutluluğu için Nil'le sulayacak yerde, insan ve kendi kanlarıyla sulamışlar, yeşillikle güldürecek yerde kan ile, ateş ile kırmızıya boyamışlar, çirkin işleriyle yerin yüzünü de kızartmışlardır. Mısır, zamanlarında kavga, isyan, anarşi, sefalet, kıtlık ve veba salgını ile harap ve perişan olmuştur.

Görüyoruz ki bu iki takım Kölemenler Türkler'den en çok Araplaşmış olanlarıdır. Bunlarda lakaplar, her şey Arapça'dır. Bu olay ta Dolunlu-

lar zamanından beri görüyoruz ki, Kölemenler'de son haddini bulmuştur.

İşte Orta Asya ve İran'daki Türkler daha çok Acemleşip dururken Suriye ve Mısır'dakiler de Araplaşmaya koyulmuşlardır.

Ancak Mısır'a Türkiye geldikten sonra Araplaşma bir derece durup Türklük gelişmeye başlamıştır. Nihayet İngilizler gelinceye kadar bu durum devam etmiş, onlar da Türkçe'yi ve Türklüğü yok etmek için kolları sıvamışlar, Araplaştırmaya hız vermişlerdir.

*
* *

Buraya kadar Mısır tarihini öğrendikten sonra çok önemli tarihî bir olay, tarihî talih ve kader insanın gözüne batar gibi çarpıyor:

Suriye ve Mısır arasında bir sıkı bağ ve alaka vardır. Mısır kuvvetli olduğu zaman Suriye'yi, Suriye'ye sahip olan kuvvetli olduğu zaman Mısır'ı elegeçirmiştir.

Mısır adeta hiçbir zaman kendi kendisini yönetememiştir. Daima başka milletlerin egemenliği altında kalmıştır.

Demek bir defa Suriye ve Mısır için bağımsız bir hayat yok gibidir. Demek Anadolu'ya sahip olmanın Suriye'ye, sonra da Mısır'a sahip olması, Mısır ve Suriye'ye sahip olanın Anadolu'ya saldırması tarihin tabi bir akışıdır. Ve yine böyle olacaktır.

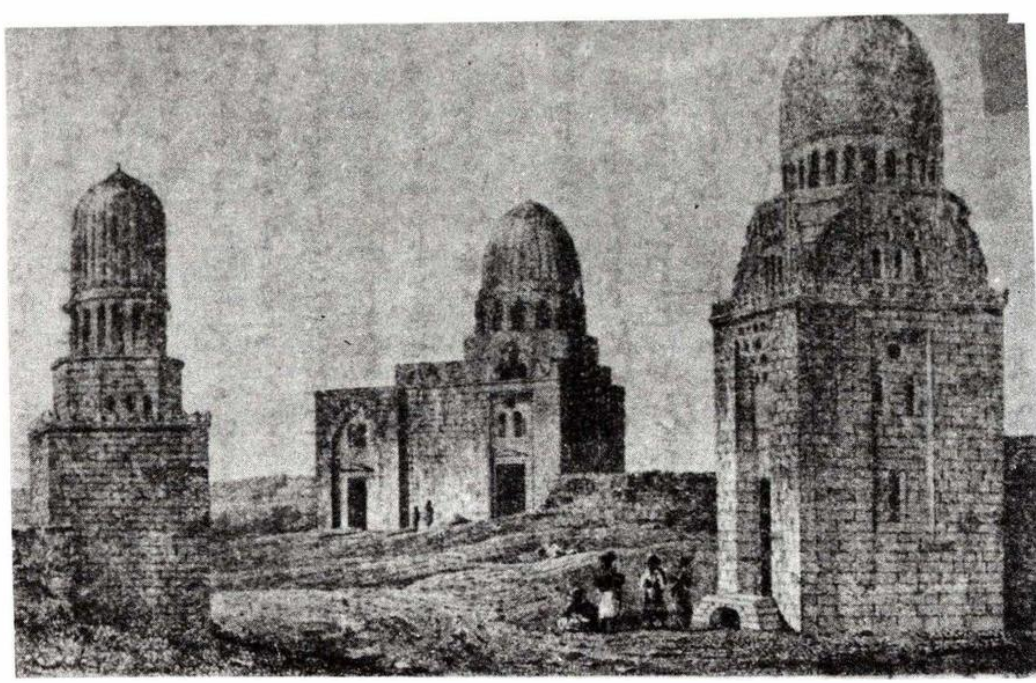

Kahire civarında türbeler

8- TÜRKİYE

(Osmanlılar, Osmanlı Türkleri, Ed-Devletül-Osmaniye)

Türkiye'nin Mısır'daki egemenliğini, üç kısıma ayırmak gerekir.

1- Yavuz'dan Fransız istilasına kadar.

2- Fransızlar'ın Mısır'dan çıkarılmasından Mehmed Ali Paşa'nın oğullarını İrsen vali tanıtmasına kadar.

3- Mısır'ın irsi valiler egemenliği altında bulunmasından, yani seçkin bir eyalet olmasından Dünya Savaşı'nda İngilizler'in Mısır'ı himayeleri altına almalarına ve Mısır Sultanlığı'nın ilanına kadar.

I. KISIM

Bu birinci kısım da birkaç devreye ayrılmalıdır. İleride göstereceğiz.

Yavuz Selim Han Tumanbay'ın cenazesini Sultan Kansu Guri'nin türbesinin yanına ve cenaze töreni yaptırarak gömdürdükten üç gün sonra Kahire'ye girdi. Kahire'yi M. 1517, H. 923 yılı Rebiülevvel ayının son günü zaptetmişti. Burada ancak birkaç gün kalıp bir ordu ile İskenderiye'ye gitti. Oraya da Türkiye saltanatını tanıttıktan sonra yine Kahire'ye geldi. Aynı yılın Şaban ayının yirmisi olan perşembe gününe (27 Ağustos 1517) kadar kalıp döndü. Ve Rumeli'ye gitti.

Yavuz Selim Han Mısır'dan dönerken tarihçi Muhammed bin Ali Es-Sürur'un rivayetine göre bin deve yükü altın ve gümüş götürmüştür. Diğer kıymetli ganimetler ve kendisine verilen hediyeler bu hesaba dahil değildir.

Yavuz Mısır'dan dönmeden önce burayı yönetim bakımından yeniden örgütledi. Halifeliği de aldı.

Yavuz Han Kahire'ye girdiği zaman orada Mısır'da halifelik yapan ve Bağdat'tan sonrakilerin 18'incisi olan halifeyi bulmuştu. İnal (Aynal) tarafından seçilen el-Müstencid-billah 25 yıl halifelik yaptıktan sonra M. 1479, H. 24 Muharrem 884 yılında ölmüş, yerine Mütevekkil-alallah'ın torunu Abdülaziz bin Yakup aynı unvanla halife olmuş, oda M. 1497, H. Safer 903 tarihinde cuma günü ölmüş, yerine Ebu Sabir Yakup El-Müstensik-billah, bunun yerine Muhammed El-Mütevekkil-alallah geçmişti. İşte Yavuz'un Kahire'de bulduğu halife buydu.

Yavuz bundan rızasıyla Halifeliği aldı. Bu kişi bütün Halifelik hukukunu açıkça ve törenle Yavuz Selim Han'a terketti.

İşte o zamandan beridir ki, Türkiye Osmanlı Sülalesi hakanları meşru bir surette Müslümanlar'ın halifesi de olmuştur.

El-Mütevekkilalallah Yavuz'la beraber İstanbul'a gitti. Orada kendisine bir maaş verildi. Bir süre sonra Mısır'a dönüp «halife» sıfatını haiz olmaksızın basit ve herşeyden arınmış bir adam sıfatıyla orada ömrünü geçirip M. 1538, H. 945 yılında öldü.

Artık Mısır bir paşalık, yani bir vilayet olmuştu. Buranın başındaki baş memur bir paşaydı. İlk paşa, yani vali Hayır bey oldu. Bu Hayır Bey, Kansu'nun komutanlarından iken Merc-i Dabık Savaşı'nda Yavuz Selim Han'ın tarafına geçmişti. İşte hıyanetinin mükafatını görmüştü.

MISIR'DA YÖNETİM BİÇİMİ

Selim Mısır'ı bir paşayla bırakmadı. Bu paşaların bağımsızlıklarını ilan etmemeleri için başka iki kuvvet daha bıraktı. Yani Mısır'da üç büyük yönetim makamı kurdu. Bunlar vali, komutan ve Kölemenler'di. Bu kuvvetler, birbiriyle denge oluşturmak ve hiç birinin bağımsızlık gibi şeylere kalkmasına fırsat bırakmamak maksadıyla kondu. Paşa, padişahın emirlerini uygulamakla görevliydi.

Kahire'ye ve diğer önemli makamlara 6 bin tüfekçi, 6 bin süvari bırakıldı. Bu askerler valinin doğrudan doğruya emri altına konmadı. Altı «ocak»a ayrıldı ve komutası Türkiye ordusunun belli başlı komutanlarından Hayreddin Paşa'ya verildi. Bu komutana Kale'yi verdi. Hiçbir bahane ile oradan çıkmamasını emretti.

Mısır'ın savunmasına, polis işlerine bakmakla ve vergi toplamakla görevlendirilen bu altı ocak şunlardır:

1- Müteferrikalar (Padişahın, sadrazamın ve vezirlerin emirlerini götüren kişi) Bunlar Hassa Alayı'ndan seçme ve en güçlü ve en saygın askerdir.

2- Çavuşlar (Mısırlılar'ca Şavşiyye). Bunlar Türkiye ordusunun çavuşlarından (küçük subay) olup vergi toplanması ile görevlendirildiler.

3- Cemaliyyan. Deveciler.

4- Tüfekciyan: Tüfekçi ve topçu askeri.

5- Yeniçeriler (Mısırlılar'ca Yengişeriyye). Bunlar askerlerdir. Bunlara Müstahfezan» da dediler. Polis işlerine bakmakla görevliydiler.

6- Azablar (Azaban).

Bu ocaklara ait her askere «ocaklı» denirdi. Her ocağı bir ağa yönetirdi. Ağaların yamakları vardı. Bunlara «kahya» denirdi ki, şimdiki askeri kaymakam (yarbay) rütbesine eşitti. Bundan sonra «baş-ihtiyar» adıyla biri ve sonra sırayla «deftardar», hazinedar» (Mısır'da halen Hazendar derler. Özbekiyye civarında böyle bir meydan ve Abbasiye'de güzel bir sebil vardır), «Ruznameci» (Mısırlılar halen «Ruznamğı» derler) vardı. İşte ocakların bu büyük görevlileri toplanır, «divan» yani meclis kurarlardı. Bu divan'ın başkanı paşa (vali idi. Paşa bunlarsız iş yapamazdı. Bu meclis paşanın emirlerinin uygulanmasını gerektiği takdirde önlemek,

İstanbul'a danışmak, fena bir fikir beslediğini gördükleri takdirde paşanın azlini istemek hakkına sahipti.

Birinci kuvvet paşa, ikincisi ocaklar olup üçüncüsü de eski Kölemenler'in başları olan beylerin meclisi idi.

İşte bu üç kuvvet, birbirine zıt olduğu için aralarında bir denge oluşturmak zorunda kalırdı.

Yavuz Selim Han Mısır'ı 12 «sancak»lığa böldü. Her sancaklığa bir bey atadı. Bu beylere «sancak» da derlerdi. Bu beyler divan tarafından beyler ve kölemenler arasından seçilirdi.

Bu teşkilat biraz karışıktı ve halk bakımından birtakım zorluklara sebep oluyordu. Fakat Mısır'da, Türkiye'nin egemenliği saldırıdan koruyabilmek için en iyi tarz idi. Nitekim o saltanatı uzun bir zaman başarı ile korudu. M. 1519, H. 926'da bu teşkilat tamamlandı ve uygulandı.

Bu vali zamanında Yavuz Selim Han ölmüş, yerine Kanuni Süleyman Han geçmiştir (M. 1520, H. 926).

Hayır Paşa halka fena muamele etti. Türlü zulümlere koyuldu. Ölünceye kadar bu postunda kalmayı başardı. Yılancığa benzer bir hastalıkla M. 1521, H. 928 yılında öldü. Kale'nin yukarısında «Darbülvezir» (Vezir Sokağı)'da yaptırmış olduğu «El-Medresetül-Hayr-Begiyye» medresesinde gömüldü.

Kanuni Süleyman Han uzun müddet saltanat sürdü. Yavuz Selim Han'ın Mısır'a koyduğu usulü tamamladı ve yeni kanunlar yaptı. Mısır'ın gerçek kanunları bu büyük padişahla başlar. Kanuni Süleyman Han Mısır'da Yavuz'un Divan'ından başka bir divan daha yaptı. Birine büyük, diğerine küçük divan denirdi. Divanların başkanlığını paşadan kaldırdı.

Paşa bir kafesin arkasında oturarak toplantıda hazır bulunabilir fakat görüşlere düşüncelere ve tartışmalara karışmazdı. Kahya ile defterdar toplantıdan önce valinin emirlerini alırlar, görüşmelerden sonra da sonucu kendisine bildirirlerdi. Paşa yalnız bu kararları onaylamak ve sonra da uygulamakla görevliydi. Görülüyor ki bu teşkilatta bürokrasi, dolambaçlık vardı. Fakat yine görülüyor ki adalet, meşruti bir yönetim biçimi de çok güzel yerleşmişti. Mısır ve bu kadar can, bir valinin istibdadı, kendi görüşü ve keyfi altına verilmemişti. Ta o yüzyılda konulan bu yönetimi ve kanun koruyucularını alkışlamamak elden gelmez.

Paşalar Kale'de oturur, emri altında bulunan ordu komutanı yani «ağa» yanında bulunurdu. Bu valilerin görev süresi yalnız bir yıl idi. Yıl tamamlanınca azledilmiş sayılırlardı. Ta ki tecdid-i memuriyetlerine (görevlerinin yenilendiğine) ilişkin yeni ferman gelinceye kadar beklerdi. Ferman gelirse kalır, gelmezse geri dönmek zorundaydı.

«Büyük Divan»a memleket genel ve iç işlerine ilişkin düzenlemeler yapma hakkı bile verildi. Hatta Babıali (İstanbul Hükümeti) bile bu divana karışmazdı.

Demek ki Mısır'a Türkiye tarafından verilen yönetim Romalılar'ın, Araplar'ın Mısır'ı yönetmelerinden pek yüksek ve olağanüstü iyiydi. Romalılar Mısır'ı gelişigüzel yönettikleri gibi, Araplar da kanun ve hükümet teşkilatından habersiz, Mısır'ı zorba valilerin keyfine bırakmışlardı. Türkiye'nin şu yönetimine bakınca ele geçirilen memlekete daha cö-

mertçe ve iyi yüreklilikle daha babaca bir yönetim koyan olmamıştır demek gerekir.(*)

Bu divan yine eskisi gibi altı ocağın ağa, defterdar, ruznamecilerden oluştuğu gibi bunlara her ocaktan milletvekilleri, emirül-hac, Kahire'nin kadı-el-kuzatı (başkadı, kadılar kadısı) belli başlı şeyhler ve şerifler, dört mezhebin dört müftüsü ve din adamları da ilave edildi. Babıali (İstanbul Hükümeti) emirlerini bu divana gönderirdi. Paşa emri alır, divana takdim ederdi. Paşa'nın emri olmayınca divan toplanamazdı. Demek bu büyük divan her manasıyla millet meclisleri gibi olup yine onlar gibi sürekli değil, toplantıları geçiciydi. Oysa küçük divan sürekli olup her gün paşanın konağında toplanırdı. Anlaşılıyor ki «büyük divan» kanun yapmakla ilgili kuvvete sahip «küçük divan» sırf yönetim işleri ile ilgili ve valinin belirli servisleri makamındaydı.

«Küçük divan» paşanın kahyası, defterdarı, ruznamecisi, her ocaktan birer milletvekili ile ağa, müteferrika ve çavuşlar ocaklarının büyük subaylarından meydana gelirdi.

Bu küçük divan günlük işlere bakardı. Büyük divana ihtiyaç hissettiren büyük işlerden başka bütün hükümet yönetimi bu divana aitti.

MISIR YÖNETİMİNDE OCAKLARIN FONKSİYONU

Yavuz Selim Han'ın altı ocağına Kanuni Süleyman Han bir de Çerkesler (Şerakise) adıyla yedinci bir ocak daha ilave etti. Bu ocak eski kölemenlerin hizmet etmek istemeleri ve ricaları üzerine kuruldu ve askeri törenlerde beşinci olarak Yeniçeri ve Azablar'dan önce gelirdi.

İşte bu yedi ocak Mısır'da yerleşti. Mısır'ın koruyucusu oldu. Evlenmelerine izin verildi. Kendilerine büyük imtiyazlar verildi. Bu suretle ve bunlar aynı zamanda Mısır'ın hakim milleti oldular. Soylu tabakasını oluşturdular. Bunların bu görevleri, makamları irsen oğullarına kalırdı.

Her ocağın belirli ödeneği vardı. Bunların aylıklarını, ödeneklerini vermek, ocağın masraflarını görmek için «Efendi» denen görevliler vardı. Her ocağın işleri o ocağın «eskiler meclisi» adındaki divanında görülürdü. Bu divanlar ocağın subaylarıyla birkaç küçük subaydan meydana gelirdi. Efendilerinin hesaplarına bu divan bakar, küçük makamlara yine bu divan atamalar yapar büyük makamlar için paşaya aday gösterir, paşa da kabul ederse o yüksek makama ataması yapılırdı.

(*) Bu eserin şu satırlarını okurken insanın içi yanıyor. Bu satırlarıyla Osmanlı Türk yönetimine ve yöneticilerine gururla ve hayranlıkla övgüler yazan Dr. Rıza Nur, bundan önceki ciltlerde Osmanlı ve Selçuklu Türk yönetiminden ve yöneticilerinden söz ederken kötülemek, lanetlemek için adeta zorlu bir gayret gösteriyordu. Hangi ifadesi daha doğrudur? O konularda niçin kötüleme gayreti gütmektedir? Herhalde kurucusu olduğu yeni rejimi oturtmak maksadıyla eskiyi kötülüyordu demekten başka çıkar yol yoktur. Türklüğü büyük bir kıskançlıkla seven bu kişi, demek ki, son devir Osmanlı aydınlarının iki hastalığını kafasında taşıyordu: Birincisi İslam aleyhtarlığı, ikincisi Cumhuriyet'i rayına oturtmak için Osmanoğulları'nın yönetiminde devletine uygarlığına, şahıslarına, herşeyine lanet yağdırmak... İşte yarım yüzyıldan beri yetişen nesillerin köksüzlüğü, bu nesillerin inanç ve kafa boşluğunun asıl sebebi bu zihniyet değil mi? (Toker Yayın Komisyonu.)

Divan'a dahil olan ocaklıların Kahire'de kalması zorunluydu. Aynı zamanda bunlar memurluklarındaki işlerine engel olmamak için başka hiç bir işle meşgul olamazlardı.

Bu teşkilata dahil olanların her birisinin kendisine özgü bir elbisesi vardı.

Ocakların hepsinin birden bütün kuvveti 20 bin askere çıkarıldı; fakat fiilen bu miktara pek az ulaştı. Bunlar başka yerlere gitmezlerdi.

Sırada altıncı olan Yeniçeriler emre göre savaşlara ilk yürüyen birlik idi. Bu sebepten Yeniçeriler Ağası hem bu birliğin komutanı, hem de genel komutandı. Hükmü bütün ocaklarda geçerdi. Fiilen en önemli kuvvet işte bu Yeniçeri Ocağı idi.

Yavuz Selim Han tarafından yapılan 12 beyin görevleri Kanuni Süleyman Han tarafından iyice belirlendi ve sınırlandırıldı. Ve bu beyler tuğlu paşalar sırasına geçirildi. Yeniden diğer 12 beyde yapılıp bunlar olağanüstü işlerle görevlendirildi. Bir de öncekilerin memuriyet süresi birer yıl olduğundan bu sürelerin sonunda onların yerine vekillik ederlerdi. İlk 12 beyin adları «Paşa Kahyaları»ydı.

Bunlardan başka üç tane de «kapudan bey» (Kaptan bey) atandı. Bunlar Süveyş, Dimyat ve İskenderiye limanlarında görevlendirildiler.

Kanuni bunlardan başka defterdar, emirül-hac (Surre Emini), «emirül-hazine» (maliye memuru) adlarında görevliler atadığı gibi Cize, Büheyre, Menufiye, Garbiyye, Şarkiyye adlarıyla da beş mutasarrıflık daha yaptı. Bunlardan kahya, defterdar ve emirül-hac divan'a dahildiler.

Defterdar, emlak müdürü makamında olup emlak işlerine bakardı. Padişah adına verilen emlak bile defterdarın «defter»ine (kütüğüne) kaydolunmadıkça verilmesinin bir değeri, bir hükmü olamazdı.

Emirül-Hacc Mekke ile Medine'ye padişah adına her yıl gönderilen hediyeleri götürmekle, hacı kervanlarını korumakla görevliydi. Emirülhac her yıl Hicaz'a gider, Hac Kervanını Arap hırsızlarının şerrinden korurdu.

Emirül-Hazine İstanbul'a ait vergiyi karadan İstanbul'a gönderirdi.

Kalbiyye, Mansuriyye (Mansure), Cize, Feyum sancakları «kaşif»ler vasıtasıyla yönetilirdi. Bu kaşifler beyler derecesindeydiler.

Bunların bütün hareketlerinin sancak divanını teşkil eden «çorbacı» ve ocaklılar tarafından uygun görülmesi gerekliydi.

Paşa'nın kahyası ile Süveyş, Dimyat ve İskenderiye kaptan beyleri doğrudan doğruya hakan tarafından atanırlar ve İstanbul'dan gönderilirlerdi. Diğer beyler divan tarafından seçilir, paşa tarafından atanır ve Babıali tarafından da onaylanırdı.

İstanbul'dan atananlar ancak bir yıl görevde bulunduklarından bu sürenin sonunda İstanbul'a dönerler ve «bey» unvanlarını da kaybederlerdi. Oysa ikinci takımların memurlukları sürekli olduğundan bu unvanı da sürekli taşırlardı. Bununla beraber bu beylerin görev yerleri de her yıl değişirdi. Yalnız defterdar bey sabit idi.

Beyler Müteferrikalar Ocağı'ndan seçilirdi. Beyliğe atandıkları günden itibaren ocakla ilgileri kesilirdi.

Babıali İskenderiye, Süveyş ve Dimyat saldırıya açık olduğundan

oraların savunması işlerine de bakardı. Diğer sınırlarsa çöl ve önemsiz milletlere komşu olduğundan, bu savunma işinde onlara pek önem verilmemişti. İşte bu üç şehirdi ki, bir taraftan önemli saldırılara açık kapılar olduğu ve diğer taraftan içte çıkacak isyanları bastırmak için Türkiye ordularının giriş yerleriydiler. Bunların muhafız askerleri her yıl değiştirilir ve bunlar İstanbul'dan gönderilirdi. Bu üç şehirde bu askerleri yöneten üç komutan «vali» safatıyla bulunurlardı. Bu üç ordu Mısır'a ait olmayıp Mısır'la ilgisi yalnız aylık ve masraflarını Mısır hazinesinden almaktan ibaretti. Mısır'ın paşası ve divanı bunlara karışmaz, emir kendilerine İstanbul'dan gelirdi. Yani bunlar işgal kuvvetleri durumundaydılar.

MISIR'DA MÜLKİYET HAKKI

Mısır'da Araplar zamanında arazi mülk idi. Yani haraç ve cizyeye bağlı idi. Kanuni Mısır toprağını bütün «miri arazi» yaptı. Yani mal sahipliğinin devlette olduğunu ilan etti. Bu arazilerin kullanma hakkını mültezimlere (bunların zaimler ve timar sahipleri olması gerekir) verdi. Onlar da bu hakkı diğerine verebilmek hakkına sahiptiler. Bu hak mültezimlerin veya onların terk ettikleri adamlarla çocuklarına irsen geçerdi. Bu imtiyazı kimse önleyemezdi. İşte bu usul adeta bugünkü emlak usulü kadar faydalıydı.

Fellahlar böylece mültezimlere verilmiş olan arazi üzerinde kullanım hakkını ve arazinin irsen (babadan oğula) geçişini korudular. Vergiyi mültezimler belirlerdi.

Bir Fellah varissiz ölünce onun toprağı mültezime kalırdı. Yani mahlul (boş) olurdu. O da ektirmek için diğer bir Fellah'a verirdi. Mültezimin varissiz vefatı ise onun bedeli mukabili başkasına verilmesi hakkını padişaha bırakır, padişah da o toprağı yeni bir mültezime verirdi.

Vergiyi Fellahlar ya para olarak ya da mal (ürün) olarak verirlerdi. Çiftçinin vergiyi vermemesi Fellah'ın oradan kovulmasını, mültezimin vermemesi arazinin hazineye kalmasını gerektirirdi.

Bu mültezimler haklarını hayatlarında veya ölümlerinde bir camiye, bir medreseye ve başka hayır işlerine vakfetmek hakkına sahiptiler. Bugün Mısır'da bu suretle toplanmış birçok vakıf vardır. Bugün Mısır'da bu suretle vakıflara her ne olursa olsun hazine tarafından el konulmazdı.

Bu da birçok insana mallarını el konulmaktan kurtarmak, ve çocuklarına bırakmak için bir yol oldu. Hatta hırsızlıkla mal toplayanlar bile bu maksatla vakıflar yaptılar. İşte bu suretle vakıf yapıyor, evladını mütevelli (Vakıf yöneticisi) atıyor, bu malı güvence altında tutuyor ve istedikleri gibi yiyorlardı. Bu sebeple Mısır'da vakıflar alabildiğince çoğalmıştır.

Vergilerin tesbiti meselesinde Türkiye pek büyük zahmetler çekti. Çünkü Kölemenler fetih sırasında hükümetin bütün kayıtlarını yakmışlardı. Eski tahsildarlardan alınan bilgiler ise bir işe yaramamıştı. Kanuni Süleyman Han sayım ve yazım yaptırdı. Köy köy dolaşıp kadastro yapılmaya başlandı. Her toprak «cirat» (ayrat, Hayrat) adıyla parçala-

ra taksim olundu; fakat bu önemli ve büyük kadastro işi tamamıyla bitirilemedi.

İşte kurulan bu sayis, mali ve idari teşkilat pek mükemmeldi. Uygulanmasına yıllarca devam edildi.

Hayır Paşa'dan sonra Mısır'a 8 Ekim 1520 M. 6 Zilhicce 926 H.de Mustafa Paşa vali olarak atandı. 9 ay, 25 gün sonra yerine Ahmed Paşa vali oldu. Ahmed Paşa, Sadrazam İbrahim Paşa'nın düşmanlarındandı. Sadrazam gizlice Kahire beylerine Ahmed Paşa'nın öldürülmesini yazdı. Oysa bu kağıt valinin eline geçti. Ahmed Paşa mektubun gönderildiği beyleri toplayıp kafalarının kesilmesinin emrolunduğunu söyledi ve hepsini kesti.

Tabii Ahmed Paşa'nın -böyle birşey yapınca- artık açıktan İstanbul'a isyan etmekten başka çaresi yoktu. Hemen bağımsızlığını ilan edip adına hutbe okuttu ve para bastırdı. Artık zulme başlayıp kimini hapse attı, kiminin malına elkoydu. Bu tutumu ve davranışlarıyla kamuoyunu kendi aleyhine çevirdi. Bir gün hamamda yıkanırken hapsetmiş olduğu beylerden Cahimül-Hamzavi ve Mahmud Bey adında iki bey zindanın kapısını kırıp padişahın sancağını çektiler. Sokağa çıkıp halkı ayaklanmaya davet ettiler. Kendilerine uyan bir sürü halkla gidip Ahmed Paşa'ya hücum ettiler. Paşa hamamın damından çıkıp Şarkiyye'de İbn Bekr denilen bir Arap şeyhinin yanına kaçabildi. Tam sığınacak yeri bulmuştu. Araplar'da konuk himayesi, hakkı, bu konuda fedakarlık uygulamasının mertlik olduğu bilinir mi? Bütün tarih sayfalarında Arap adet ve ahlakı olarak görüldüğü gibi, bunu da az bir paraya sattılar. Ahmed Paşa'nın kafası kesilip Bab-ı Züveyle'de(*) sergilendikten sonra İstanbul'a gönderildi. Devlete hıyanetinin, günahsız birkaç beye alçakça kıymasının, halka zulmünün cezasını gördü. Gerçi bu adam canını kurtarmak için bu işi yapmıştı ve mağdur idi. Ama canını kurtarmanın elbette başka bir yolunu bulabilirdi.

Yerine M. 1524, H. 951 yılında Kasım Paşa gönderildi. Devlet artık bu dersle Abbasi halifelerinin zamanıyla yaptıkları gibi valileri uzun süre görev başında bırakmamaya dikkat gösterdi. İşte bu valilerin bağımsızlık ilan etmelerine meydan vermemek ancak böyle olabilecekti. Zaten değiştirilmeleri Abbasiler zamanında olduğu gibi işlere de sekte vermeyecekti. Çünkü işler sürekli görev yapan divan'ın elindeydi. Kasım Paşa 9 ay, 14 gün sonra azledilip yerine M. 1525, H. 932 yılında İbrahim Paşa atandı. Bu kişi pek idareli bir adamdı. Önemli yenilikler yapıyordu. Divanının teşkilatı, ordu ve polis hakkında güzel şeyler meydana getiriyordu. Fakat henüz üç ay geçmeden yerine M. 1526, H. 933 yılında Süleyman Paşa geldi.

Süleyman Paşa padişahın sevdiği güvenilir adamlardandı. Bu sayede 9 yıl, 11 ay Mısır valililğinde kaldı. M. 1534, H. 941 yılında kaldırılıp İran ve Hindistan'a sevkedilen bir orduya komutan yapıldı.

Bu kişi Kahire'de birçok dikkate değer binalar yaptırıp şehri güzelleştirdi. Güzel işler gördü. Kale'de Sariyye (Şaariyye) adındaki cami meşhurdur.

(*) Tümanbay burada asıldığı gibi Mansure'de bozguna uğrayıp ele geçen IX. Lui Haçlıları'nın kafaları da burada sergilemişti.

Yerine Hüsrev Paşa vekil bırakılmıştı. 1 yıl, 10 ay sonra ve M. 1538, H. 945 yılında yerine Davud Paşa atandı.

Mısır Valiliğinde 11 yıl, 8 ay kalan Davud Paşa İstanbul'da sarayda terbiye görmüştü. Bu kişi gayet iyi, sessiz, cömert, yaradılıştan soylu bir kişiydi. Bilimi çok severdi. Bilginleri himaye ederdi. bizzat kendisi de bilgindi. Bilimsel söyleşileri eğlencelere tercih ederdi. Pek çok Arapça kitap okurdu. Bunlardan pek çok toplayıp mükemmel bir kolleksiyon ve büyük bir kütüphane yaptı. Kitap satın aldıktan başka alamadıklarını da kopya ettirdi. Zamanında Mısır halkı rahat etti, zulümden eser görülmedi. M. 1549, H. 956 yılında Kahire'de öldü. yerine Ali Paşa Mısır Valisi oldu.

YILLIK VERGİ 600 BİN KURUŞ

Bu kişi de Kahire'de olduğu gibi Fave ve Reşid'de kamuya ait binaları tamir ettirdi, yenilerini yaptırdı. Zamanında diğer beyler de onu takip ederek birçok güzel bina yaptırdılar. Bunlardan Mirliva İsa Bey adında biri, Beyrut şehrinde bir güzel cami yaptırdı. Kapısı üzerindeki bir ak mermere yazılmış tarih H. 961 tarihini gösterir. Bu camideki nesih ve sülüs yazılar pek güzeldir. Babaca yönetimi, halka kendisini takdir ettirdi. 4 yıl, 6 ay valilikten sonra azledildi.

Yerine M. 1553, H. 961 yılında Mehmed Paşa geldi. Fena bir adamdı. Mısır'ı gayet fena bir biçimde yönetti. Halk kendisinden nefret etti. Nihayet İstanbul'a şikayet ettiler. Azlolunup İstanbul'a aldırıldı. Muhakeme edildikten sonra cellad kellesini uçurdu. Zalim kafası, bizim tarihlerin deyiminçe «ser-i maktu'u yerde galtan oldu» (M. 1555, H. 963). Türk tarihçileri padişahla bu Mehmed Paşa arasındaki haberleşmeyi kaydetmişlerdir. Bunlardan Mısır valilerinin vazifeleri kısmen anlaşılır. Bu fermanlardan birinde şu manaya gelen sözler, emirler ve öğütler yer alıyor:

«Vezirim, Mısır muhafız ve müdafiim Mehmed Paşa! Hat-ı şerifim varınca paşalığın yıllık vergisi 600 bin kuruşu hazineye gönder! Altın bulmak üzere güçse bir kısmını kuruş, hatta para gönder! Ocaklardan 500 asker bu hazinenin nakli için görevlendirilmiştir. Diğer 500 kişi de hacılara katılacaktır.

«Yapmaya mecbur olduğum savaş için Kahire'nin kahramalarından 1.200 cenkciyi bir beyin komutasında gönder. Bu kişi hem cesur, hem askerlikte becerikli biri olsun. Sorumluluğu sanadır.

«Vergileri toplamaya dikkat et. Onları gecikdirmeden gönder. Mülkümü muhafaza ed! Halkıma zulmettirme! Aralarındaki ahlakı düzelt! Vazifeni bil! Mısır askerini sertlikle yönet. Gerektikçe subaylarını cezalandır!

«Özellikle Mekke'ye, o kutsal şehre gidecek şeyleri göndermekte üşengeçlik gösterme! Oradaki fakirlere bak. Birşeyleri eksik olmasın!

«Tembelik ve rahatı kendinden uzağa kov! Emirlerimi bütün kuvvetinle uygulamaya çalış! Benim yüce arzuma tam olarak uy...»

Mehmet Paşa'nın yerine İskender Paşa geldi. 3 yıl, 3 ay, 15 gün valilik yaptı.

Yerine M. 1560, H. 968 yılında Hadim Ali Paşa geldi. 1 yıl, 4 ay kaldı.

Yerine M. 1561, H. 969 yılında Mustafa Paşa geldi. 2 yıl, 6 ay kadar kaldı. Yerine M. 1564, H. 971 yılında Sofu Ali Paşa geldi. 2 yıl, 3 ay kaldı. Bu Ali Paşa evvelce Bağdat Paşalığında idi. Halep halkından getirdiği adamları vergi toplamakla görevlendirdi. Bunlara para basmak imtiyazını da verdi. Bu Halepliler paranın ayarını ve ağırlığını azaltıp sahtekarlık yaptılar. Bu suretle devlet hazinelerinden epeyce para aşırdılar. Zamanında polis iyi değildi. Haydutlar Kahire'nin kenarlarına kadar gelmişlerdi. Hatta «El-Camiül-Ebyiz»e kadar girmeye cesaret ediyorlardı. Bu suretle «El-hacib» (mabeynci) köprüsünden bu camiye kadar bir sur yapmak gerekti. Oralar ancak bu sayede ikinci bir yağmadan kurtarıldı.

VALİNİN ZULMÜ

M. 1565, H. 973 yılında yerine Mahmud Paşa atandı. Bu vali İstanbul'dan kalabalık bir heyetle geldi. İskenderiye'den Kahire'ye gelirken yolda büyük hediyeler aldı. Kahire'ye gelirken said mültezimi Mehmet bin Ömer türlü türlü hediyelerle dolu büyük bir kayıkla karşıladı. Kayıkta yalnız 50 bin altın vardı. Kahire'ye gelince Mehmed'i yanına çağırttı. Ve orada boğdurup bütün mallarına el koydu. Kendisini karşılamaya gelmemiş ve hediye vermemiş olan Kadı Yusuf El-Ebadi'yi de boğdurup malına elkoydu. Herif doğrusu vali değil, yaman eşkiya imiş!

Bu açgözlü cinayetinde bir-iki adamla da kalmadı. Kahire zenginlerinin hepsinin malına göz dikti. Böyle pek çok adamlara eziyet etti, mallarını aldı. Yine gözünü doyuramadı. Hasisliğini, zulmünü yatıştıramadı. Hükümet kuvvetini elinde düşmanlık silahı addeden, kanun ve mahkeme filan tanımayan bu resmi cani, bu paşa unvanlı haydut sokakta daima subaşı ile beraber gezerdi, kestireceği adamları yalnız eliyle gösterirdi. Nerede kaldı mahkeme! Hatta bir laf bile söylemez, söyletmez ve dinlemezdi. Subaşı işareti alınca gösterdiği adamı derhal keserdi. Bu tarife göre «subaşı»lar o zaman cellat gibi birşeymiş. Oysa «subaşı» yalnız Osmanlı Türkleri'nde değil, daha eski Türkler ve Asya Orta'larında da askeri komutandı. Leon Kahun'a göre bu deyim «su-başı» olmayıp «sefere götürmek» manasında olan «sülemek» mastarından gelip «Sü-başı»dır.

Bu adam tutumunun yalnız halka değil, büyük memurlara da uygulardı. Aynı zamanda Emirül-Hac da tayin edilmiş olan Defterdar İbrahim Bey M. 14 Ocak 1567, H. 3 recep 974 tarihinde ölmüştü. Onun bütün mallarını, kölelerini, evini zaptetti. Bu evde 100 bin altın buldu. Oysa bu paralar İstanbul'a gidecek vergi için hazırlanmış ve hazineye aitti. Bunlardan başka evde padişah ve vezirler için hazırlanmış kıymetli hediyeler de vardı.

Halk bu valinin zulmüne takat gösteremiyordu. M. 5 Aralık 1567, H. 29 Cemaziyülevvel 975 tarihinde çarşamba günü alayla ve maiyeti ile beraber sokağa çıktığı zaman Emir Hamza ve Mamay Beyler tarafından suikast hazırlandı. Vali'nin geçeceği yolun üzerindeki dar bir sokakta, iki bahçe duvarı arasında bekletilmiş olan bir kişi fitilli bir tüfekle Vali'yi sol kulağı altından vurdu. Katil vurup kaçtı. Oraları arattı. Bu bah-

çelerin birinde bulunan iki suçsuz Fellah'ın kafasını kestirdi. Bu Fellahlar yalnız tüfek sesini işitmişler, katilin gölgesini bile görmemişlerdi.

Halk suikastı haber alınca korkudan titredi. Bunun Valiye yeni bir zulüm için bahane oluşturacağını sandılar. Dükkanlar kapandı. Herkes kaçıştı. Çünkü herif sokağa çıkar keyfine göre işaret edip kafa kestirdi. Üstelik bunu şimdi fazla miktarda yapardı. Neyse, beyler ve sancaklar gelip valinin nihayet öldüğünü söylediler, halkı yatıştırdılar. Ölümü haberi halkın korkusunu giderdi.

Bu olaydan bir yıl önce yani M. 1566, H. 974 Safer ayında 47 yıl saltanattan sonra Kanuni Süleyman Han 74 yaşında öldü, yerine II. Selim Han geçti.

Hakan II. Selim, Mahmud Paşa'nın yerine Halep Valisi Sinan Paşa'yı gönderdi. 9 ay valilikten sonra Sinan Paşa Yemen seferi ile görevlendirildi. Bütün hazırlıkları gördükten sonra M. 33 Mart 1569, H. 4 Şevval 976 tarihinde Hamza, Mamay ve diğer başlıca beylerle beraber Yemen'e hareket etti.

Sinan Paşa 2 yıl, 4 ay Yemen'de kaldı. Bu müddet zarfında Mısır Çerkes İskender Paşa tarafından yönetildi. Bu kişi bu az süren valiliğinde memleketi babaca yönetti. Herkesin sevgisini kazandı. Fakirlerden vergileri azalttı. sakat ve hasta olanları vergiden affetti. Bilim adamlarını korudu. Kendisi de bilgin bir kişiydi. Bütün varlığıyla bilimin gelişmesine çalıştı.

Sinan Paşa Yemen fethini ustalıkla yönetip bütün Yemen'i fethettikten sonra zafer içinde Mısır'a döndü. Bu defasında M. 25 Haziran 1571, H. 1 Safer 979 tarihinde Mısır hükümetinin başına geçti ve 1573 Nisan, H. Zilhicce 980 tarihine kadar bu görevde kaldı.

Sinan Paşa Mısır'da faydalı ve önemli inşaatı yapmıştır. İskenderiye kanalını ayıklatıp yeniden kazdırmıştır. Orada bir cami, bir çarşı hamamlar ve başka binalar yaptırmıştır. Kahire'de Bulak'da hanlar, kervansaraylar ile beraber bir de gayet güzel ve büyük bir cami yaptırmıştır.

Yerine Hüseyin Paşa geldi. Bu da pek becerikli ve yetenekli bir vali idi. Bilim adamlarına ve bilime aşıktı. Yumuşak, alçakgönüllü, pek adaletli bir yöneticiydi. Halka babaca bakardı. O kadar yumuşak başlıydı ki, bu kişiye ancak hükümet yönetimi için gerekli olan biraz şiddet göstermemesini kusur bulurlar. Bu yumuşaklığından eşkıya cesaret aldı ve bütün Mısır'a yayılıp pek çok fenalıklar yaptı.

Bunun zamanında II. Selim Han M. 1574, H. 28 Şaban 982 yılında 8 yıl, 5 ay, 19 gün saltanattan sonra öldü, yerine III. Murad Han geçti.

Hüseyin Paşa 1 yıl, 9 ay Mısır valiliği yapmıştı. Yeni padişah onun yerine II. Selim'in hazinedarlığını yapmış olan Mesih Paşa'yı gönderdi. Bu kişi hiddetli mizaca sahipti. İlk işi eşkıyaların kökünü kazımak oldu. Bu haydutları büyük bir şiddetle tepeleyip vücutlarını kan seliyle sürükleyip kaldırdı. 5 yıl içinde tam 10 bin eşkıya vurdu. Bu kadar ve gerekli bir kan döküldü ama halk da rahata ve güvenli bir ortama kavuştu. Aynı zamanda halkın rahatı için de yorulmak bilmez bir gayretle çalıştı. Mısırlılar'ın eski valileri alıştırdıkları ve adet haline gelmiş olan hediyeleri asla kabul etmedi. Kurafe'de «El-Mesihıye Cami ve Medresesi»

adıyla büyük bir cami ve medrese yaptırdı. Buraya Şeyh Nureddin El-Kurafi'yi mütevelli olarak atadı ve vakıflar kurdu. Bu vakıfların yönetiminin Şeyh'in oğullarına irsen geçmesini şart koştu.

Hükümet işlerinde yenilik yaptığı gibi yazışmanın da şeklinde değişiklikler yaptı ve katiplere daima şu cümle ile başlamalarını emretti: «Elhamdülillah. Essalaü vesselam ala Resulina ve Alehu ve Eshabuhu.» Bu sözler şu manaya geliyordu: «Müslümanlar kardeştir. Kardeşlerinizle barış ve birlik üzere olun ve Allah'dan korkun.»

Bu kişi gayet ve değerli, becerikli, yetenekli ve yardımsever valiydi. 5 yıl, 5 ay ve 15 gün valilik yaptıktan sonra M. 1580, 988 yılında yerine III. Murad Han'ın hazinedarı olan Hadim Hasan Paşa gönderildi.

Bu adam ancak hediye almak, meşru ve meşru olmayan her türlü vasıtayla servet yapmakla uğraştı. 2 yıl, 10 ay valilik yaptı. İstanbul'a dönerken mezarlık kapısından gizlice çıkarak gitti. Çünkü halkın intikamından korkuyordu.

ASAYIŞSİZLİK BAŞLIYOR

M. 1583, H. 991 yılında yerine İbrahim Paşa vali oldu. Bu kişi gelince selefinin yolsuzluklarını incelemeye koyuldu. Ferec bin Barkuk Camii'ne bir memur koyarak zulüm görmüş olanların şikayetlerini kaydettirdi. Bu soruşturma 3 ay sürdü. Birçok yolsuzluğu meydana çıkardı.

Hasan Paşa genel ambarlardan 100 bin 442 erdeb tahıl aşırıp satmış ve parasını cebine yerleştirmişti. Bu yolsuzluklar hakkındaki tutanakları belgeleri ile beraber İstanbul'a gönderdi. Padişah Hasan Paşa'yı kementle boğdurdu.

Bundan sonra İbrahim Paşa Said'e varıncaya kadar bütün Mısır'ı dolaşıp durumu gördü, anladı. Çöle gidip Firavunlar zamanında işletilmiş ve zamanla adı bile unutulmuş olan zümrüt madenlerini gördü. Oradan birçok zümrüt(*) çıkarttırdı. Mısır'a dönünce bizzat kendisi geri çağırılmasını istedi.

Yerine o zaman defterdar olan diğer bir Sinan Paşa gönderildi. Bu adam da fena idi. Ancak 6 ay, 20 gün valilik yaptı. İstanbul'dan yolsuzluklarını araştırmak için Üveys Paşa'nın gönderildiğini haber alınca acele kaçarak Mısır'ı terketti.

Yerine M. 1585, H. 994 yılında Mısır'a Üveys Paşa atandı. Bu vali pek namuslu ve şiddetli bir adamdı. Önceleri kadılıkla başlamış, Rumeli Defterdarı olmuştu. Oradan Mısır'a atanmıştı.

Askerin bozulmuş olan itaatını yerine getirmek istedi ve asker vali aleyhine harekete geçti. M. 1588, H. 28 Şevval 997 tarihin de divanda iken askerler üzerine hücum edip kendisine büyük hakaretler yağdırdılar ve haremini yağmaladılar. Aşırdıkları kıymetli eşya arasında bir asma saat vardı ki, gürıleri bile gösterirdi. Sonra sırayla Çavuşlar Ocağı Ağası Osman Bey'i öldürdüler, Kazasker'in evini soydular, Kahire'nin iki kadısını yakalayıp başlarını kestiler. Sonra da dükkanları yağmalamaya koyuldular. Beyler kaçmaya yahut gizlenmeye mecbur oldular.

(*)Son zamanda Mehmed Ali Paşa bile bu madenleri işletmiştir. Daha sonra başka zümrüt madenleri de keşfedilmiştir.

Kargaşalık gittikçe arttı ve şiddetlendi. Defterdarla bazı beyler boşuna bunları yatıştırmak için uğraştılar. Üveys Paşa boş yere yeni kadılara her istediklerine razı olmaları emrini gönderdi. Bunlar yatıştırmak yerine asileri azdırdılar. Paşa'nın çocuklarını rehin olarak yakaladılar. Bunun üzerine Paşa istediklerinin hepsini kabul etmeye mecbur oldu.

5 yıl, 5 ay 10 günlük valilikten sonra M. 1590, H. 999 yılında yerine Kıbrıs Valisi Hafız Ahmed Paşa geldi.

Bu kişi yönetim konusunda büyük başarılar gösterdi. Bilimi ve bilim adamlarını sevdi, onları himaye etti. Halka gayet güzel muamelelerde bulundu. Mekke hacılarının fakirleri için paralar gönderdi. Bulak'a iki büyük ticarethane birçok kervansaray; birçok ev gelirlerinin üçte birini hayır işlerine ayırdı. 4 yıl valilik yaptıktan sonra M. 25 Mayıs 1595, H. 17 Ramazan 1003 tarihinde padişah olan Hakan III. Mehmed bunun yerine Kurt Paşa'yı Mısır'a vali gönderdi. Kurt Paşa yumuşak, iyi, cömert bir adamdı. Herkese kendisini sevdirdi. bilimi pek severdi. Bilginlere, şairlere, fakirlere bol bol bağışlar verdi. Kendisine sıkılıp müracaat edenleri boş çevirmezdi. 1 yıl, 7 günlük bir valilikten sonra M. 1595, H. 1004 yılında Şevval ayında yerine Seyyid Mehmed Paşa vali atandı.

Mehmet Paşa yönetim bakımından mükemmeldi. Bilim ve uygarlığa hizmet, bilginleri himaye suretiyle de büyük bir vali idi. Ezher Camii'ni yeni baştan tamir etti. Fakir öğrenciler için her gün mercimek yemeği dağıtılmasını sağladı. «Meşhed-i Hüseyni» denilen kısmı da tamir ettirdi.

Zavallı halk için iyilikten başka birşey bilmez iyi bir vali iken M. 1598 Şubat, H. 1006 yılı Receb ayı başlarında ordular Mısır'ın her tarafında birden aleyhine ayaklandılar, Kahire üzerine yürüdüler. Paşa Cize'deki sayfiyesinde bulunuyordu. Beyler, sancaklar ve asker ile Kahire'ye girdiği zaman asiler Paşa'nın üzerine ateş ettiler. Kendi Yeniçerilerileri kaçtı. Zavallı güçlükle kurtulabildi. Asiler gelip saklandığı evi kuşatılar.

Kendisinden birtakım beylerin teslimini istediler. Bunların başlıcaları Deli Mehmed, Cellat-başı, Hızır, Mansure Beyi Kaşif idi. Paşa üç gün süre istedi. asiler, «Bizle efendiniz Mehmed Paşa arasındaki davayı Tanrı edecek!» diye bağırdılar. Sonra şehre yayılıp Kazasker'e gittiler. Abdurrauf Azab-zade adında olan bu kişiden zorla isteklerine uygun fetva aldılar.

Paşa karanlıktan istifade edip Kale'ye gitti. Kapıları kapattırdı.

Beylerbeyi (Ordunun komutanı) Hasan Paşa Sekrani ile Emirül-hac Piri Bey asileri yatıştırmaya uğraştılar. Ancak başarılı olamadılar. Asiler Mehmed bey'le Deli Mehmet Bey'i parçaladılar. Başlarını Züveyle Kapısı'na astılar.

Evlerini yağmaladılar. Bundan sonra Kahire'de ve bütün Mısır'da halktan da bazılarını kesip soydular.

İsyan asilerin yorulması ile bittiyse de bu vali zamanında ordu şamarak durumunu sürdürdü ve ufak bir anlaşmazlık karşısında ayaklandı.

2 yıl, 2 ay, 20 gün valilikten sonra M. 24 Temmuz 1598, H. 17 Zilhicce 1006 tarihinde Mehmed Paşa görevden alınıp yerine Hızır Paşa atandı.

BÜYÜK İSYAN

Hızır Paşa halkın hoşnutsuzluğunu kazandı. Gelir gelmez bilginlere ve fakirlere dağıtılan buğdayı kesti. Bunlar tabi müracaat ve ricadan başka birşey yapmadılar. Hızır Paşa askerlerin erzakını da azalttı. Oysa bu düzeni bozulmuş asker durur mu? Hemen M. 26 Mart 1601, H. 20 Ramazan 1009 yılında toplanıp Kazaskerden fetva istediler ve onu başlarına geçirip divana geldiler. Paşa'nın kahyasını ve diğer birkaç beyi kestiler. Paşa bunların bütün isteklerini kabul etti. Bu suretle isyan yatıştı.

Bu olay üzerine Paşa da İstanbul tarafından azledildi.

İşte bu suretle 3 yıl, 12 gün valilikten sonra yerine vezirlerden silahdar Ali Paşa Mısır Valisi atandı.

Bu vali kahraman bir kişiydi. Savaşı severdi. Orduya iyi ve kusur görmez bir surette muamele etti. Ancak her işte şiddet gösteriyordu. Kan dökmekten çekinmiyordu. Bu suretle halk kendisinden çok rahatsız oldu. Bu kişi hiç olmazsa 10 kişi kestirmeden büyük bir kalabalıkla sokaklardan geçmezdi. Atıyla bunların yanından geçerdi.

Zamanında Mısır'da eşi görülmemiş büyük bir kıtlık olmuştur. Üzerine veba salgını da gelmiştir. Paşa ölüleri gizli gömdürtmek zorunda kalmıştır. Çünkü ölülerin çokluğunu gören halk adeta korkudan ölüyordu.

Paşa Kahire'den çıkıp başka yerde oturarak yakasını veba salgınından kurtarabildi. Yerine bıraktığı kaymakam Piri Bey vebadan öldü. Yerine sancaktar Osman Bey'i atadılar. Vali bir daha Kahire'ye girmedi. Yerine vali gelinceye kadar Osman Bey kaymakamlıkta kaldı.

Bu sırada ve M. 20 Aralık 1603, H. 16 Recep 1012 tarihinde Hakan III. Mehmed ölmüş, yerine I. Ahmed Han geçmiştir. Bu padişah ilk iş olarak Mısır Valisi'nin yerine vezir İbrahim Paşa'yı göndermiştir. Ali Paşa 2 yıldan fazla valilik yapmıştır.

İbrahim Paşa ilk iş olarak askeri terbiye etmek istiyordu. İşe başladı; fakat asker azgınlığını artırdı. M. 24 Eylül 1604, H. 29 Rebiülahır 1013 tarihinde askerler bir cuma günü Paşa'nın Kahire'den kalabalık bir heyetle çıkıp Bulak'dan kayığa Şubra'da Ebu Münce Kanalı üzerine yaptırılan köprünün yanına gittiğini haber aldılar. Kurafe'den toplandılar ve Vali'yi öldürmeye yemin ettiler. Ertesi gün sabahleyin asiler Bulak'a geldiler. Paşa'nın gelmesini beklediler. Paşa gelip Dolab Hisarı'na çekildi. Bunlar kalkıp oraya gittiler. Bu haberi alan beyler zaman geçmeden, hemen kayığa binip gitmesini Paşa'ya tavsiye ettilerse de İbrahim Paşa yanındaki beylere, çavuşlara, müteferrikalara güvenip gitmedi. Asiler gelip Paşa'yı her taraftan kuşattılar. Ellerinde yatağan 15 sipahi içeri daldı. İbrahim Paşa onlara, «Ne istiyorsunuz? Aylığınızı, valiliğin bahşişini almadınız mı? Daha ne istiyorsunuz?» dedi. Onlar da, «Başka birşey yok. Yalnız kelleni istiyoruz» cevabını verdiler. O anda bir asker Paşa'nın yüzüne bir pala vurdu. Diğerleri de üzerine üşüşüp birçok yerinden vurdular ve kafasını kestiler. Mehmed Hüsrev Paşa da asileri bu cinayetlerinden dolayı cezalandırdı. Ancak askerler onun da kafasını kestiler. Bu iki kafa askerin arasına atıldı. Askerler Kahire'ye dö-

nüp bu başları Bab-ı Züveyle'ye astılar. Artık bu kapı ikide birde böyle kanlı dekorlar ile süsleniyordu.

HADİM MEHMET PAŞA'NIN GAYRETİ

Aynı günde askerler komutanlığı Osman Bey'e verdilerse de o kabul etmedi. Bunun üzerine Kazasker Mustafa Efendi'yi komutan yaptılar. Bu zavallı, iyi niyetli kişi, pek az zaman valilik yaptı. Yerine vezir Gürcü Hadim Mehmed Paşa gönderildi.

Bu kişi İstanbul'dan İbrahim Paşa'nın katillerinin ve isyanın elebaşlarının bulunması emriyle geldi. Hemen askerin büyük bir kısmı ile sancaklar Kara Meydan'da toplandılar. Kale'de olan Paşa bu emri tebliğ için sancakları istediyse de sancaklar gitmediler. Beyler araya girip kendilerine elebaşlarını teslim etmek şartıyla genel af vaad ederek bunları yatıştırdılar. Böylece isyanı başlatanları aldılar. Divan'da asilerin kelleleri uçuruldu. Elhamdülillah bu sayede başsız kalan ordu artık o kadar tehlike değildi. Mehmed Paşa yavaş yavaş ve görevi bitinceye kadar bunlardan 200 kişinin kafasını kesti.

7 ay, dokuz gün valilikten sonra yerine vezir Hasan Paşa geldi.

Hasan Paşa selefi gibi şiddet göstermedi. Oğlu ordunun beylerbeyi (komutanı) olduğundan askerlere iyi muamele etti. Zamanında her şey rahat geçti. M. 3 Haziran 1607, H. 7 Safer 1016 tarihinde yerine vezir Mehmed Paşa vali oldu.

ASİLERİN SONU

Mehmed Paşa pek ihtiyatlı, tedbirli, becerikli bir kişiydi. Gelir gelmez bütün Mısır'da sessizliği ve asayişi sağladı. Memurların zulümlerini, yolsuzluklarını önledi. Kanuni olmayan vergileri kaldırdı. Bu babaca yönetimiyle halkın sevgisini kazandı. Fakat aynı zamanda zulmedenlerin de düşmanlığını üzerine çekti. Bunlar Vali'nin aleyhine kışkırtmalardan geri durmadılar. Sonunda M. Ocak 1609, H. Şevval 1017 ayında askeri ayaklandırdılar. Asi askerler Seyyid Ahmed Bedevi'de toplanıp kanuni olmayan vergileri kaldırtmamaya yemin ettiler. Hatta bu sefer bu asiler pek ileriye gidip içlerinden birini sultan ilan ettiler ve ona vezirler atadılar. Bütün Mısır'ın sancaklarını da aralarında paylaşıp eşkiyalığa koyuldular. Bütün Delta'ya ve Kalyub'e kadar kötülükleri yayıldı.

Mehmed Paşa sancakları, çavuşları, müteferrikaları toplayıp 6 topla beraber M. 14 Şubat 1609, H. 9 Zilhicce 1017 tarihinde bir cumartesi günü asilerin üzerine yürüdü. Paşa ordusunu birtakım Arap kabileleriyle de takviye etti. Geceleyin «Bürketül-Hac» adlı yere gelip ordu kurdu. Ertesi günü «Hankah» denilen yerde asilere yetişti. Toplarla asileri güzelce dövdü. Asiler teslim olmak zorunda kaldılar. Bunun için Paşa ilk şart olarak «sultan»la başlıca isyan başlarının teslim edilmesini istedi. Sultan ile 73 elebaşını teslim ettiler. Hemen orada bunların kafaları kesildi. Diğerlerinin de silahları alındı. Her birisi bir tarafa kaçıştı. Bunları da yakalayıp kestiler. Nihayet Kazasker Yahyazade Mehmed Efendi

işe müdahale edip bu kadar cana kıyılmasının uygun olmadığını, bundan böyle ele geçenlerin kesilmeyip Yemen'e sürülmesini istedi. Paşa da bu fikri kabul edip öyle yaptı. İşte bu suretle azmış olan askerin önüne duruldu. Böylece uzun süre halka zulümler, haksızlıklar, hükümete karşı türlü cabbarlıklar yapan bu azgın, zorba askerden Mısır kurtuldu. Bu kara bela sona erdirildi.

Mehmed Paşa bunlardan kurtulunca hükümet işlerini düzeltmeye, işlere çeki-düzen vermeye başladı. Özellikle maliye işlerini temizlemekle meşgul oldu. Hazineden gereksiz yere verilen bütün aylıkları kesti. Vergiler için Kölemenler'den kalma sicillere göre iş görülmesini yasaklayıp M. 1525, H. 932 yılında Türkiye tarafından konan kurala göre hareket edilmesini emretti. Vilayetlerin vergilerin büyük bir adaletle bir düzene koydu. Ürün olarak verilen vergi için halkı şu cinsi vereceksin diyerek zorlamayıp ne cins ürün kolaylıkla verilebilirse onu kabul etti. Fakir köylerin fazla vergilerini kaldırdı. Buradan doğan açığı vergisini biraz artırmaya imkanı olan biraz zengin köylüye kapattırdı.

Bu kişi Mısır'ı büyük bir saygı ve şeref içinde terketti. Buna karşılık da kendisinden «Mısır Valisi» unvanı alınmayıp üzerinde bırakıldı. Yerine defterdarı Hacci Muhammed Bey'i kaymakam bıraktı. Kendisi çekilip «Kubbetül-Adliyye»de bir ay oturdu. İşlere karışmadı. Yalnız aylıkları verdi. 4 yıl, 4 ay, 12 gün valilik yaptıktan sonra yerine Sofu Mehmed Paşa atandı.

Bu kişi de bilimi, bilginleri, iyi insanları himaye etti. Gayet büyük doğrulukla ve namuslu hareket ederek hükümeti yönetti. Ömründe hiçbir hediye kabul etmemiş olan bu kişinin zamanında Mısır'da hiç bir haksızlık, adeletsizlik olmadı. Ancak bir kusuru varsa o da bendelerinden Yusuf'a yüz vermesidir. Bu Yusuf, Paşa'nın güvenini kötüye kullanıp otoritesini bazı fenalığa alet etti.

M. 1613, H. 1022 yılında Sadrazam Yemen'e asker sayısı 10 binden çok bir ordu gönderdi. Bu ordu Mısır'dan geçerken masraflarının verilmesi ve Yemen'e sevkleri Sofu Mehmed Paşa'ya emrolundu.

Bu askerler paralarını almak üzere geldi ve sonra da hareket etme emrini aldı. Ancak Mısır'da kalmakla görevli olduklarını iddia ederek Yemen'e gitme emrine uymadılar. Babün-Nasr'daki mağazaları ve sahiplerini kovup evlerini aldılar, buralara yerleştiler.

Paşa her ne yaptıysa bunları isyan halinden çıkarıp yola getiremedi. Mahallenin kapılarına engeller yaptılar, Babün-Nasr'ın kapısını kapattılar. Kapının burçlarına top çıkardılar. Paşa bunları bütün ocaklar ve toplarla kuşattı. Abidin bey Canbulad Medresesi'nin (Kölemenler'den Sultan Canbulad Kansuh yaptırmıştır) sarnıcından içeri girmeye başardı. Asiler korkup itaat ettiler. Paşa aylıklarını verdi. Bu para 80 keseye çıktı. Sonra onları şehirden çıkardı.

Bir süre sonra Mehmed Paşa azledildi. Paşa Kubbetül-Adliye'ye çekildi. Halefinin İskenderiye'ye geldiğini haber alınca oradan çıkıp gitti.

Yerine gelen kişi bir süre önce Mısır'da defterdarlık yapmış olan Ahmed Paşa'dır. Büyük bir alayla Kahire'ye girdi. Bir sokaktan geçerken bir evden üzerine bir taş atıldı. Bu taş Paşa'nın sorgucunu kırdı. Hemen herif yakalanıp evinin önünde kafası kesildi.

M. Ocak 1616, H. Muharrem 1025 yılında Ahmed Paşa İstanbul'dan İran seferine katılmak üzere Mısır askerinden bin kişi göndermesi emrini aldı. Bu askerleri Emirül-Hac Salih Bey'in komutasında gönderdi. Sefer düzenli bir biçimde yapıldı. Kimseye bir zarar gelmedi. Bu askerler halka kendilerini hissettirmeden duymadan vilayetlerden geçti. Mısır ocaklarının azgınlıkları zamanında 100 kişilik bir askeri birlik bir yerden geçsin de, oraları soymasın, mümkün olmazdı. İşte asker artık böyle disiplin altına konmuştu.

İran'a gidecek askerler Hankah'ta toplandılar. Paşa oraya gidip askere bir geçit töreni yaptırdı. Beraberinde birçok altın getirmişti. Bu altınları askere ödül olarak dağıttı. En az alan 20 altın aldı.

Ahmed Paşa da iyi valilerdendir. Hele idam cezasından korkardı. Zamanında ancak 10 kişi idam edildi. İşi pek iyi, pek dikkatle araştırır, iki tarafı defalarca dinler, vereceği kararı belgelere dayandırırdı. Bu on kişi gerçekten idam edilmeye bol bol layık kimselerdi.

Bu sırada M. 1617, H. 23 Zilkade 1026 tarihinde Hakan I. Ahmed Han ölmüş, yerine I. Mustafa Han geçmişti. Bu padişah 2 yıl, 10 ay, 12 gün valilik yapmış olan Ahmed Paşa'yı kaldırıp yerine vezir Lefkeli Mustafa Paşa'yı gönderdi.

Mustafa Han 3 ay, 8 günlük bir saltanattan sonra M. 28 Şubat 1618, H. 3 Rebiülevvel 1028 tarihinde çarşamba günü tahttan indirildiğinden ve yerine II. Osman Han geçirildi. Mustafa Paşa da yeni padişah tarafından azledildi.

Ancak dört-beş ay valilik yapabilen Mustafa Paşa bütün hükümet işlerini akrabasının eline vermişti. Onlar da her türlü yolsuzluğu yapmışlardı. Bu da M. 28 Eylül 1618, H. 7 Şevval 1027 tarihinde bir cuma günü aleyhine isyan edilmesine sebep oldu. Beylerden, ağalardan, büyük memurlardan çoğunu kestiler. Diğerleri de kaçtılar. Bu isyan devam etti. Bereket versin azli çabucak geldi de işe nihayet verildi.

Yerine gelen vezir Cafer Paşa bazı bilimlerden anlayan pek bilgin bir kişiydi. Şairleri, yazarları, bilginleri etrafına topladı. Bütün yaptığı işler Mısır'ın mutluluğunu sağlayan işlerdir. Zamanında Mısır'da büyük bir veba salgını çıktı ve M. Mart 1618, H. Rebiülevvel 1028 ayı sonundan ta aynı yılın Cemaziyelahır ayı sonuna (Mayıs 1619) kadar sürdü. O zaman dikkat edildi ki bu salgında ölenlerin çoğu 15-25 yaşları arasındaki gençlerdi. Bu salgında Mısır'da 635 bin kişinin öldüğü belli oldu. Belki bu sayı gerçeği pek yansıtmıyordu. 5 ay, 15 gün valilikten sonra Cafer Paşa'nın yerine Mustafa Paşa atandı.

Mustafa Paşa gelir gelmez Bahçeli Mustafa Bey'i tutuklatıp idam ettirdi. Lefkeli Mustafa Paşa zamanında çıkan isyanların başlıca odak noktası bu adamdı. Halkın sevmediği bu adamın böyle ceza görmesi genel bir sevinç yarattı. Fakat bu sefer kendisi yolsuzluk yapmaya, rüşvet almaya başlayıp birçok tacire zulmettiğinden halkın sevinci devam edemedi. Soyulup soğana çevrilen tüccarlar şikayetlerini İstanbul'a padişaha vardırabildiler. Bunun üzerine Padişah, Mustafa Paşa'yı azledip yerine Hüseyin Paşa'yı gönderdi.

Yeni vali Mustafa Paşa'nın koyduğu haksız vergileri kaldırdı. Ondan

şikayeti olan tüccarları topladı. Şikayetler ve bizzat kendisinin itirafıyla 33 bin kuruş çaldığı meydana çıktı. Belgeler Babıali'ye gönderildi.

Hüseyin Paşa zamanında Nil fazla taşıp her tarafı su bastı. Tarım yapılamadı. Arkasından kıtlık çıktı ve onun arkasından da veba salgını geldi. Birçok insan öldü.

Hüseyin Paşa dönüp İstanbul'a varmadan II. Osman Han da M. 19 Mayıs 1622, H. 18 Recep 1031 tarihinde perşembe günü tahttan indirildi. Yerine I. Mustafa geçirildi. Hüseyin Paşa'nın Osman Han tarafından azli yeni padişah nezdinde büyük bir iltifat görmesine sebep oldu. Bu sayede sadrazam olarak atandı. Fakat bu sefer sadrazamlıkta büyük hizmetler yaptı. Çok tuhaf bir iş!..

Mehmed Paşa Rumeli'de zulmeylemiş bir zalimdi; fakat bu saltanat değişikliği onu Mısır'da çok bırakmayarak halkı kurtardı. Sadrazam olan selefi onu hemen azletti. 2 ay, 15 gün valilik yaptı.

Yerine İbrahim Paşa atandı.

İbrahim Paşa başarılı bir kişiydi. Yönetimi, siyaseti sayesinde hem ordunun, hem halkın sevgisini kazandı. Zamanında Mısır'da büyük bir pahalılık oldu. Bu durum halefine kadar devam etti. Azlolunduktan sonra adet üzere karadan gideceğine Nil yolunu tuttu. 1 yıl valilik yaptı. Yerine Mustafa Paşa atandı.

Mustafa Paşa M. 20 Temmuz 1623, H. 22 Ramazan 1032 tarihinde bir perşembe günü görevine başladı. Katipler selefinin hazineye borçlu olduğunu söylediler. Hemen eski valinin arkasından gönderilen çavuşlar kendisine Kahire'ye dönmezse öldürüleceğini bildirdiler. Ayrıca Salih Bey de gönderildi. Fakat bunlar İskenderiye'ye vardıkları zaman İbrahim Paşa'yı bütün eşyasıyla beraber gemiye binmiş buldular. Onlara, «İstanbul'a gidiyorum. Eğer borcum varsa bizzat Padişah'a vereceğim» dedi. Fener'deki topçulara rağmen yelkenleri açtı. Oysa İstanbul'a geldiği zaman I. Mustafa Han yeniden tahttan indirilmiş, yerine IV. Murad Han geçirilmiştir (M. 11 Eylül 1623, H. 15 Zilkade 1032 pazartesi). Bu sebeple İbrahim Paşa'yı cezalandırmak kimsenin aklına gelmedi. Herif de bu sayede kurtuldu. Mustafa Paşa 3 ay valilik yaptı. Yerine Ali Paşa atandı.

ÜÇ AYDA BİR DEĞİŞEN VALİLER

Bu haber 9 Ekim, 15 Zilhicce'de bir pazartesi günü Kahire'ye geldi. Askerler toplanıp Kaymakam İsa Bey'in yanına gittiler. Her paşanın atanmasında almaları adet olan bahşişlerini istediler. İsa Bey de böyle her üç ayda bahşiş istemelerini ayıpladı. Bunun üzerine askerler, «Pekiyi öyle ise Padışahımız her üç ayda bir defa Mısır valisini değiştirip hazineyi bu kadar zarara uğratıyor, o eğer her gün bir paşa değiştirirse biz de her gün bahşişimizi almalıyız» dediler. Kaymakam her ne kadar vazgeçirmeye uğraştıysa da gördüğü karşılık yalnızca küfür ve tehdit oldu. Askerler, «Biz Mustafa Paşa'dan başka vali istemeyiz. Ali Paşa geldiği yere dönsün!» diye bağrıştılar. Ve bir ağızdan Kur'an'ın ilk suresini okudular. Bunun üzerine Mustafa Paşa yeniden vali oldu.

Mustafa Paşa askere para dağıttı. Ve padişaha yerinde bırakılmasını yazdı. Bu mektuba din adamları, şeyhler ve kadılar tarafından yazılmış ve imzalanmış bir rica da eklendi. Bu aralık Ali Paşa'nın İskenderiye'ye geldiği haberi alındı. Hemen adamlar gönderilip ordunun kendisini istemediği haberi verildi. Ali Paşa bu temsilcileri ikramla kabul edip beylere ve orduya yaltaklanır mektuplar gönderdi. Fakat ordu ve emirler aynı temsilcileri aynı bildiri ile aynı tebligatla tekrar gönderdiler. Bu cevap üzerine Ali Paşa gazaba gelip temsilcileri zincire vurdurdu ve hepsini İskenderiye kalesine hapsetti. Ancak İskenderiye'deki asker bunları zindandan çıkardılar ve onları başlarına geçirip Ali Paşa'nın üzerine hücum ettiler. Çadırlarını yıktılar ve onu yeniden gemiye bindirdiler. Rüzgar ters yönden estiği için gemi tekrar limana girmek zorunda kaldı. Mustafa Bey fener bataryasiyle ateş edip gemiyi delik deşik etti. Bu sebepten bu beye «Topatana» lakabını verdiler.

M. 16 Şubat 1624, H. 20 Rebilahır 1033 tarihinde bir cumartesi günü güvercin postasıyla gelen mektupla İstanbul'dan bir fermanla birlikte bir kişinin yola çıkarılmış olduğu haberi Kahire'ye ulaştı.

Gerçekten birkaç gün sonra da bu kişi Kahire'ye geldi. Sancakları, beyleri, büyük subayları genel bir divan halinde topladı. Bunlara huzurunda Padişah tarafından gönderilmiş olan kaftanları giydirdi. Sonra orduya hitaben yazılmış olan fermanı okudu. Bu ferman ordunun arzusunu Padişah'ın kabul ederek valiliği Mustafa Paşa'ya verdiğini bildiriyordu.

M. 1624, H. 1034 yılında Nil pek çok taştı. Nilometrede sular en üst noktaları gösteriyordu. Herkes suların çabuk çekilmeyip tarım yapımayacağını sanarken çabucak çekildi. O yıl tarım ve ürün pek güzel ve bol oldu.

Fakat bu kıtlık tehlikesi böyle geçer geçmez hemen veba salgını başladı. İlk günlerde yani M. Aralık 1625, H. Rebiülevvel 1035 ayı başlarından itibaren veba salgını ortalığı şiddetli kırıp geçirmeye başladı. Hastalık Şaban ayında (Mayıs 1626) hafiflediyse de ancak Ramazan ayı başlarında söndü. O zaman ki tarihçilere göre bu salgında 300 bin kişi öldü. Paşa halkın korkusunu azaltmak için ölülerin namazının kılınmasını, arkalarından ağlanmasını, cenazelerin törenle sokaklardan geçirilmesini, fakirlerin iskat için toplanmalarını yasaklamak zorunda kaldı.

Paşa bu kara bela zamanında bu büyük ve yaygın felaketten kendine şahsi çıkar sağlamak fırsatını kaçırmadı. Vebadan ölen zenginlerin varisi olduğunu ilan etti. Bu suretle büyük bir servet topladı. Ancak gadre uğrayan gerçek varisler İstanbul'a şikayet mektupları gönderdiler. Soygunculuğun bu türlüsü de görülmemiştir!

İstanbul zaten Mustafa Paşa'dan memnun değildi. Kahire yeniçerilerinin zorbalığı ses çıkarılmasına engel olmuştu. Şimdi bu şikayetler İstanbul için bir bahane olmuştu. Hemen Mustafa Paşa'yı azlettiler.

Yerine gelen vezir Bayram Paşa, Mustafa Paşa'nın yolsuzluklarının hesabını sordu. Ve o kadar şiddetli davrandı ki, hazineye borcunu ödemek için o pek büyük servetini verdiği gibi, develerini, atlarını, kölelerini, hatta evinin eşyasını bile satmaya mecbur oldu. Beş parasız

İstanbul'a vardığı zaman M. 1627, H. 1037 yılında IV. Murad Han tarafından kafası kestirildi.

Bayram Paşa M. 1628, H. 1037 yılında IV. Murad Han tarafından Mısır'a vali atandı. Bu kişi bilgin, bilim ve edebiyat dostuydu. Bilginleri himaye etti. Aynı zamanda zenginliği de severdi, fakat yolsuzluk yapmıyor, rüşvet almıyor, bu suretle halka zulmetmiyordu. Sabuna varıncaya kadar herşey üzerindeki yaptığı ticaret, spekülasyondan ibaretti.

Askerleri itaat altında tutmanın yollarını bildi. Zamanında Mısır rahat etti. İstanbul'a çağrılıp üçüncü vezir atandı. Yerine vezir Mehmed Paşa geldi.

YEMEN'DE İSYAN

Mehmed Paşa da Mısır'ı adalet ve başarı ile yönetti. Bu kişi yanında kalabalık heyetlerle sokakları gezmeyi sevmezdi. İki yıl süren valiliği zamanında hepsi 6 defa sokağa çıktı. Yemen'de Arap kabileleri arasında isyan çıkmıştı. Bunu padişaha bildirdi ve oraya Emirül-Hac Kansu Bey'in komutasında asker gönderilmesini teklif etti. İstanbul'dan Kansu'ya Yemen paşalığı ve ordu beylerbeyliği fermanı geldi.

Kansu 30 bin kişilik bir ordu kurdu. Bayram Paşa da bu ordunun masrafını fazlasıyla verdi. Fakat orduyu kurduktan ve paraları aldıktan sonra Kansu Paşa gitmekten vazgeçip hükümete karşı başkaldırdı. Askeri hırsızlık, yağma ve cinayet gibi her türlü fenalığı yapmaya başladı. Bu sırada aynı sefere görevli olarak Rumeli'den gönderilen 2 bin kişilik kuvvet yetişip bu fenalıkların önünü aldı. Bu kuvvetin komutanı olan Cafer Ağa, Kansu'yu Yemen'a kendisiyle beraber gitmeye mecbur etti.

Bu ordu M. 1629 Eylül, H. 1039 Muharrem tarihinde hareket etti. Yedi ay uğraştıktan sonra Yemen isyanını bastırdı.

M. 3 Nisan 1630, H. 19 Şaban 1039 tarihinde Hicaz'da büyük bir sel olayı oldu. Sular Mekke şehrini bile basıp Kabe'ye kadar girdi. Mekke'nin bütün evleri yıkıldı. Kabe'nin yalnız sağ duvarı sağlam kaldı. Mekke Valisi Seyyid Mesud bu afetten acele Mısır Valisine haber verdi. O da padişaha yazdı. IV. Murat Han Mısır Valisi Mehmed Paşa'yı Mekke'nin tamiri ile görevlendirdi. Paşa Mısır'dan Mekke'ye tahta, demir, mermer gibi tamir için gerekli olan bütün malzemeyi ve doğramacı, duvarcı gibi ustaları gönderdi. Bu inşaata nezaret etmek üzere memurlar da atayıp yolladı. Mekke'nin bu tamiri 100 bin Kuruşa maloldu.

Kabe'yi ilk defa Emeviler'in dördüncü halifesi olan Abdülmelik bin Mervan tamir ettirmişti. İkinci defa Mehmed Paşa, daha doğrusu Türkiye Padişahı IV. Murad tamir ettirmiştir.

O zaman ki tarihçilere göre, «Murat Han'a şeref olan bu tamir Mehmed Paşa'ya mutluluk sağlamıştır.»

M. 1630, H. 1040 yılında Nil'in taşkını iyi olmadı. Kıbti hesabına göre Tut ayının ilk günü nilometre 16 dereceyi gösterdi. Taşkının azlığına rağmen setler açıldı ve aynı günde sular birden alçaldı. Bu sebepten ürün iyi olmayıp yiyecek pahalandı. Ancak valinin iyi yönetimi sayesinde kıtlık olmadı.

Aynı yılda Mehmed Paşa İstanbul'a çağırılıp hizmetlerine karşılık kendisine beşinci vezirlik verildi.

Bu kişi 2 yıl Mısır valiliği yapmış, bu zaman içinde büyük ve güzel işler görmüş, devletin yüzünü ağartmıştır.

Yerine vezir Musa Paşa geldi. Bu kişi ordu ve halk tarafından Şubra'ya kadar gidilip büyük bir kalabalıkla karşılandı. Fakat gelir gelmez yolsuzluklara, keyfi muameleye başladı. Böylece bu gösterişli karşılama boşa gitmiş oldu, ümitler söndü. Kanunsuz ve haksız olarak en iyi kafalarını kestirip mallarına kendi hesabına elkoydu. Zenginleri takip ettirir, sonra bir bahane bulup mallarını ellerinden alırdı.

M. Mayıs 1631, H. 1040 tarihinde Acem seferi için padişah kendisinden asker istedi. Musa Paşa bir ordu kurup komutanlığını Keytas Beğ'e verdi. Savaş vergisi adıyla halka yeni bir vergi saldı ve hemen bu vergiyi topladı. Paraları toplayınca Keytas Bey'e sefer olmayacağını, Mısır Hazinesinin bu masrafa dayanamayacağını bildirdi. Keytes Bey gerçeği bilip söylemek istediyse de Vali onu da 10 Zilkade (M. Temmuz 1631) tarihinde çarşamba günü yani Kurban Bayramı'nın ilk günü Kale'ye çağırtıp gizlediği 40 kişiye öldürttü.

Bir süre sonra oraya Kenan ve Ali Bey'ler gelmişlerdi. Bu cinayetten fena halde üzüntüye kapılıp döndüler ve işi askerlere anlattılar. Bunun üzerine askerler Rumeli Meydanı'nda toplandılar. Sancaklar, beyler, büyük subaylar da Sultan Hasan Camii'ne toplandılar. Orada Musa Paşa'yı azledip yerine geçici olarak bir kaymakam atanmasına, durumu Babıali'ye bildirmeye karar verdiler. Hemen Hasan Bey'i kaymakam atadılar.

Musa Paşa atik davranıp isyanı padişaha yazdı. Herif görülüyor ki yavuz alçaklardanmış, Bereket versin asiler de biri Türkçe sancaklar, ağalar ve büyük subayların imzasıyla, diğeri Arapça kadılar, şeyhler ve din adamlarının imzasıyla iki mektup göndermişlerdi.

İstanbul'dan Musa'nın azli ve yeni vali Halil Paşa gelinceye kadar Hasan bey'in kaymakamlıkta kalması emri verildi.

HALİL PAŞA'NIN DİRAYETLİ YÖNETİMİ

Yeni vali Halil Paşa M. Ekim 1631, H. Rebiülevvel 1041 tarihinde Kahire'ye gelip iş başına geçti. Bu vali geldiği zaman Nami adında bir şerifin komutası altında çok sayıda bir Arap eşkiya topluluğu Mekke'yi ele geçirdi ve yağmaladı. Halil Paşa bir ordu kurup Kasım Bey komutasında üzerlerine gönderdi. Kasım Bey eşkıyayı perişan edip Nami adlı şerifi ele geçirdi ve kafasını kesti (M. Ağustos 1632, H. Safer 1042). Kasım Bey bu zaferden sonra Kahire'ye döndü. Şerefine Kahire'de 5 gün şenlik yapıldı.

Böyle dış bir zafer kazanan Halil Paşa yönetim konusunda da iyiydi. Zamanında Mısır rahat etti, halk mutlu oldu. Mısır'da büyük bir bolluk olup buğdayın erdebi 8 kuruştan 2 kuruşa inmiştir. Yakub adında bir Yahudi 15 yıldan fazla bir süredir. Kahire'de sarraf-başılık görevinin sürdürüyordu. Geçen valilerin sevgilerini kazanmış, bütün maliye

işlerini avucuna almıştı. zavallı halk bunun hasisliği, zulmü, yolsuzlukları altında inliyordu. Halil Paşa bu belayı da halkının başından kaldırmaya karar verdi. Bütün devlet adamları bu Yahudi sarrafı himaye ediyorlardı. Çünkü onlarla bol paralar verirdi. Paşa'ya hepsi de rica ettiler. Halil Paşa bundan aldıkları paraları beylere kendisi verdi ve Yahudi'nin idam hükmünü imzaladı.

Zamanında adliyece incelenmeksizin ve mahkemenin kanuni kararını giymeksizin hiç kimse idam edilmedi. Bir gün huzuruna suçüstü durumunda yakalanmış üç hırsız çıkarıldı. Mahkemece soruşturma yapılmasını emretti. Divan subaylarından biri artık bu işin mahkemece incelenmesine gerek olmadığını, hemen yetkisini kullanarak idamları emrini vermesini, bu soruşturmanın artık boşuna emek sarfından ve işleri uzatmaktan ibaret olduğunu Paşa'ya söyledi. Halil Paşa bu söyleyen subayın evinin yıkılmasını emretti ve birini de bu işle görevlendirdi. Subay hayret edip sebebini sordu. Paşa ona, «Senin yaptığın bu evin yıkılması bak seni nasıl telaşa düşürdü! Allah'ın yaptığı evin Şeriatsız yıkılması onun gücüne gitmez mi?» dedi. Ve evin yıkılması emrini geri alıp hırsızları mahkemeye yolladı.

Tarihçi İbn Ebus-Sürur bu konuda şöyle diyor: «Bu kişinin sayesinde hiçbir yerde hırsız kalmamış, cümle alem rahat etmiştir.»

Koca Paşa! Yaşa! Türkleri zulüm yapan, uygarlıktan nasibi yoktur diyen iftiracılar bunu ve bunun benzerlerini görsünler. Bu vali öyle bir zamanda mahkemesiz, duruşmasız bir iş yapmıyordu. Düşüncesi adalet, halkın rahatı idi. Bilimi ve bilginleri himaye ve teşvik ediyordu. Bugün Mısır'da uygarlık eserlerine örnek olan güzel binaların, koca camilerin ve türlü hayır kurumlarının bir kısmı bu Türk valilerin eserleridir. Oysa o zaman Avrupa'da derebeyler insanları zulümle kırıp geçiriyorlar ve mahkeme, kanun gibi şeyler bilmiyorlardı. Mahkemeleri şatolarının zemini altındaki zindanları, kanunları keyifleri, cezaları türlü işkence ve adam öldürme idi. Bugün Avrupa müzelerini gezenler onların işkence aletlerini görünce bu konularda ne büyük eşsiz şeyler bulunduklarını, nice zavallıları nice yüz türlü aletlerle inletmiş olduklarını görür!

Biz Türkler'in kusuru son bir-iki yüzyılda tembellik etmemiz ve cahilliğe düşmemizdir. Gaye odur ki, Türk gençleri bu geçmiş zamanı telafi etsinler!...

Halil Paşa Rumeli'ye vali atandığı için M. 10 Nisan 1632, H. 22 Ramazan 1042 yılında Mısır'ı terk etti. Halk Vali'nin gitmesine çok üzüldüğünü göstermek için bütün dükkanları kapattı. Bu sebepten dolayı dükkanlar Ramazan'ın 22'sinden sonuna kadar kapalı kaldı.

Şimdiye kadar Mısır ta Batlamyuslar'dan beri Arap ya da başka bir valiyi bu kadar sevmemiş ve ayrılmasına böyle ağlamamıştı. İşte bütün bu yapılanlar, halkın bu Türk valiye beslediği minnettarlığın açık bir ifadesiydi. Yerine evvelce mirahur (imrahor) olan vezir Gürcü Ahmed Paşa geldi.

Bu kişi M. Ağustos 1633, H. Safer 1043 yılında İstanbul'dan Suriye'ye Dürziler üzerine yapılacak sefer için Mısır ordusundan 2 bin kişi göndermek emrinin aldı. Aynı zamanda kendisine 5 bin kantar kalata, 4 bin kantar barut göndermesi bildirildi. Bir süre sonra kendisinden 2

bin kişi ile 3 bin kantar barut da İran seferi için istendi.

Bunlar fazla masraf gerektiriyordu. Buna Mısır tahammül edemezdi. Ahmed Paşa para basmak için İstanbul'dan 12 bin kantar bakır istedi. Bu bakır kendisine gönderildiyse de karşılığında 300 bin fındık altını istendi. Yapıma başlandı. Ancak işçi azdı. Olanlar da çok çalışarak çok yorulmalarından, mevsimin de sıcak olmasından dolayı ölenler oldu. Bu sebeple yapıma devam edilemedi.

Paşa'nın bakır işinden pek canı sıkılıp beyleri, şehir ve köylerin kadılarını topladı. Maksadı İstanbul'un istediği parayı kendi son imkanlarıyla göndermek, sonra bakırı parçalayıp onları Afrika ortasında «Tekrur» (Afrika ortasında o zaman büyük bir şehirdir) ve öteki Zenci memleketlerinde sattırmak idi. Paşa meclise fikrini bildirdi; fakat kadılardan biri bu bakırın bir kısmının devletin halka olan borcuna mahsuben verilmesini, diğer kısmının da zorla ve peşin para ile halka satılmasını tavsiye etti. Meclis bu fikri kabul etti. M. 13 Haziran 1634, H. 16 Zilhicce 1043 yılında bu işe başlandı ve M. Şubat 1635, H. Şaban 1044 tarihinde bitirildi. büyük küçük hiç kimse bundan kurtulamadı. Fakirler bile bakır alıp peşin para verdiler.

İşte bu mali işlemler yüzünden Mısır'da her şey pahalılaşıp büyük bir sefalet yüzgösterdi. Aynı yılda Nil de iyi taşkın olmadı. Bereket versin ki bu kuraklığa rağmen ürün sulak yıllardakinden güzel oldu.

Ahmed Paşa geri çağrıldı. Giderken Padişah'a vereceğini söyleyerek hazine hesabını vermedi; fakat İstanbul'da bu bakır işinde yolsuzluk yaptığı suçlamasıyla kafası kesildi. Yerine vezir Hüseyin Paşa gönderildi.

Hüseyin Paşa zulmü, yağmacılığı ile halkın hemen nefretini kazandı. Yalnız istediğini almakla kalmadı. Beraberinde getirdiği Dürziler şehirde her türlü eşkıyalığı yaptılar. Esnaf bunların açıktan, güpegündüz ve zorla dükkanlarından mallarını yağmalamalarından bıktı. Sonunda şerlerinden emin olmak için dükkanlarını kapattılar. Bunların şerlerinden emin olmak için tek çare bu kalmıştı. Bu suretle şehirde ticaret hayatı durdu.

Bunun zamanında hiçbir varis mirasını alamamıştır. Ölenlerin malını ne olursa olsun Vali kapıyordu. Birisinden intikam almak için Paşa'ya onun mirasa konduğunu yahut yere define gömdüğünü haber vermek yeterliydi. Haber verilen zavallı hemen zindana atılır, büyük bir para vermedikçe oradan çıkamazdı!

Gün geçmezdi ki Hüseyin Paşa atla şehri dolaşmasın ve dolaştıkça bir iki adam öldürtmesin! Halkın bir yere toplandıklarını görürse hemen palayı sıyırır, önüne gelenleri -adam, hayvan ne gelirse- keserek oraya girerdi. Hükümsüz tam bin kişi öldürtmüştür. Kendi eliyle öldürdükleri de üste caba. Bu herif kana susamış bir yırtıcı hayvandan başka birşey değilmiş...

Bu kadar zalim olan bu deli Vali asker arasında da korku salmış, onların halka zulümlerini kanlı bir şiddetle bastırmış, bu sayede onların zulümlerini de kendisi bizzat uygulamak başarısına sahip olmuştur.

Şiddeti sayesinde zamanında bir eşkıyalık, bir hırsızlık işitilmedi. Ancak bu neye yarar ki, en büyük haydut ve hırsız kendisiydi. Bütün

hırsızların bir yılda yapamayacağını o bir günde yapardı. Bereket versin ki, valiliği çok sürmedi ve görevden alındı.

Yerine Ahmed oğlu Mehmed Paşa vali oldu.

Bu kişi II. Selim Han'ın bir kızının torunu idi. M. Şubat 1638, H. Şevval 1047 tarihinde Bağdat Seferi için bin 500 asker göndermesi emrini aldı. Bu ordu Emirül-Hac Kansu Paşa komutasında M. Haziran 1638, H. Muharrem 1048 tarihinde yola çıkarıldı. Bu ordu usluca gitti. Bağdat'ın fethinden sonra H. 1049 yılı Safer ayı sonunda (M. Haziran 1639) Kahire'ye döndü.

Bu vali de eskisinin yaptığı gibi ölen bey ve din adamlarının mirasların dan büyük bir servet yığdı. Eğer sevdiği adam olursa lutfedip mirasın yarısını varislere bırakırdı. Vakıfların paralarına dokunmazdı. Ancak bunları toplamaya görevli kimseleri keyfi surette büyük bir vergiye bağlamıştı. Bu rüşveti vermeyenleri zincire vurup zindana atardı. Hazinenin dul kadınlara verdiği sadakayı kaldırdı, fakat o parayı yine hazineden çıkarıp kendi kesesine indirdi. Bu sadakanın kaldırılması birçok aileyi sefaletin son derecesine düşürdü.

Bu sırada IV. Murat M. 9 Şubat 1640, H. 16 Şevval 1049 yılında perşembe günü ölüp yerine Sultan İbrahim geçti. Mısırlılar vali değişir diye sevindiler. Sultan İbrahim Mehmed Paşa'yı sevmiyordu. Adet gereği tahta geçen padişahların Mısır Valisine gönderdikleri cülus bahşişini göndermemiş, Mehmet Paşa'yı Hicaz Valiliği'ne göndereceğini bildirmişti.

Mehmed Paşa korkmaya başlayıp yolsuzluklarına son verdi. Fakat padişahın fikri değiştiriltmiş, Mısır'a cülus hediyesi gönderilmişti. Bu suretle korkusu giden Mehmed Paşa yine eski yolsuz işlerine vurgunlara başladı. Yeniden haksız vergiler koydu. Hatta Kahire sokaklarında şarkı söyleyen, beş on para için oynayan oyunculardan bile vergi aldı. Bütün esnafı saydırdı. Bu zamanın tarihçilerinden İbn Ebus-Sürur'a göre Kahire ile civarında, Enbaba ve Cize'de 17 bin esnaf varmış. Bunlara da ağır vergiler koydu.

Sonunda bu hırsız da azledilip yerine Bostancı Mustafa Paşa atandı. Bostancılar bilindiği gibi bizim eski sarayların muhafız askerleridir. Komutanları olan bostancıbaşı sarayın en saygın kişilerindendi.

Bu da oldukça zalimlerindendi. Yanına yalnız kahyası ile katibi Ahmed Efendi girebilirdi. Adeta bunlar Paşa'yı Kale'ye hapsetmişler, şehirde onun haberi olmaksızın en alçakça yolsuzlukları yapmaya başlamışlardı. Bunun üzerine taşkın da az olup pahalılık ve sefalet arttı.

Paşa'nın işlere kendi bakmayıp tembellik göstermesi hırsızlığı artırdı. Kahire'de bir iki mahallenin soyulmadığı gece olmazdı. Bu hırsızlık olayları ile sık sık karşılaşan halk mahallelerini terketti. Halk tarafından yakalanan hırsızlar polis müdürüne teslim ediliyordu. Fakat bunlar bir süre sonra müdüre para vererek kurtuluyorlardı. Sancaklar da, bu polis müdürünün izinde gidiyorlardı. artık iş dayanılamayacak bir noktaya gelmişti. Şikayet artmıştı. Nihayet artık Paşa, atama polis müdürünü azledip yerine Kenan Bey'i atamanın gerektiğini gördü. Kenan Bey hırsızları şiddetle takip ederek hapishaneleri bunlarla doldurdu.

Diğer taraftan asker de itaatsızlık eserleri gösteriyordu. M. Ocak 1642, H. Şevval 1051 tarihinde Çavuşlar kahyaları Ali Bey aleyhine ayaklandılar. Askerler bu kişiyi terfi'leri divana arz edecek yerde sırf kendi adamlarını terfi ettirmekle suçluyorlardı. Bunların tehdidiyle Paşa, Ali Bey'i azledip yerine Abidin Bey'i atamak zorunda kaldı.

Bu başarıyı görünce bu sefer bütün ordu ayaklandı. Bunlar genel ambarların boşluğundan ve bir yıldır terfilerinin verilmemesinden şikayet edip haklarını istediler. Askerler kazaskeri ambarlara götürdü. Yapılan soruşturma sonunda Paşa'nın katibinin zahireyi satıp ambarları tamtakır ettiği ve parasını cebine attığı anlaşıldı. Paşa'yı zorlayıp katibi azlettirdiler. Fakat katip para ile Çavuşlar'ı kazanıp onların yardımıyla yine yerine geçti. Katip bundan sonra yolsuzluklarının şiddetini daha da çok artırdı. Katip ve Kahya alabildiğine çalıyor, zulm ediyorlar, Paşa ise bunlara ses çıkarmamaktan, istediklerini uygulamaktan başka birşey yapmıyordu.

Nihayet, İstanbul bu yolsuzlukları öğrendi ve Mustafa Paşa azledildi. Yerine Diyarbakır valisi Maksud Paşa atandı.

Maksud Paşa, Mustafa Paşa'dan şiddetli bir hesap sordu. Kahya ile katibi tutuklattı. Bunlara güzel bir sopa çekip hazineden çaldıkları 200 kese'yi ödetti. Mustafa Paşa ise İstanbul'a gönderildi. O da İstanbul'da hazineye 200 kese boşalttı. Buna rağmen kayını sayesinde padişah tarafından Rumeli beylerbeyi payesiyle yedinci vezirlik verildi.

BİR VEBA SALGINI DAHA

Maksud Paşa zamanında Mısır'da eskilerden daha müthiş bir veba salgını çıktı. Bu veba ihtiyarları da öldürdü. Şimdiye kadar böylesi hiç görülmemişti, ihtiyarlar vebaya tutulmazlardı. Hastalık önce Bulak'ta başlamıştı (M. Kasım 1642, H. 3 Şaban 1052). Bundan iki ay sonra Kahire'de yüz gösterdi. Zilkadde (Şubat 1643)'nin ilk günlerinden H. 1053 yılı Safer ayının sonuna (Mayıs 1643) kadar şiddele devam etti. Bu tarihte azalmaya başlayıp iki ay sonra tamamıyla söndü. Hastalık o kadar şiddetli olmuştu ki bir seferde 30 cenaze birden götürüldü. Herkes her an ölümü bekliyordu. Üç ay içinde Kahire'nin en başlıca beş camiine namazı kılınmak için getirilen ölü sayısının 962 bin olduğunu İbn Ebul-Mesrur (Ebus-Sürur) gözüyle görmüş bir tanık olarak söylüyor. 230 köy tamamen halksız kaldı.

Maksud Paşa selefinin zayıflığının Mısır'a getirdiği fenalıkları gidermeye çalışarak haksız vergileri, rüşvetleri kaldırdı. Veraseti varislere terketti. Yalnız bundan hazine için bir vergi aldı. Hırsızlar aleyhine şiddetli soruşturma açtırdı. Onlara en ağır cezaları verdi. Bu sayede Mısır'ın her tarafında yeniden güvenlik sağlanmış oldu.

Maksud Paşa zamanında İskenderiye'de 29 Ocak 1644 M., 20 Zilkade 1053 H. tarihinde cuma günü bir isyan çıktı. Bir geminin donamına yardım için limandaki kadırgalarda bulunan 600 Hıristiyan esirin zincirleri çıkarılmıştı. Bunlar hemen tersaneyi basıp oradaki silahları yağmaladılar.

Böylece silahlanıp şehre girdiler. Halk cuma namazındaydı. Dükkan-

ları, mağazaları kırıp soydular. Sonra da limandaki gemilerden birini zaptedip denize açıldılar ve kaçtılar.

Sancaklar Maksud Paşa'nın aleyhine birleştiler. M. 11 Kasım 1644, H. 12 Ramazan 1054 cuma günü Ebu Şuarib Rıdvan Bey'in yanına toplandılar. Bunun da sebebi Ramazan masrafı için bunların hazeneye borçları olan paranın üç taksitinden birincisini istemesiydi. Asiler borçlarını vermeyeceklerini bildirdiler. Vali'nin danışmanları olan subayların azl ve sürgüne yollanmalarını istediler. Paşa bunların isteklerini kabul etti. Ancak mektup yazıp İstanbul'a gönderdi. İstanbul Paşa'ya bu isyanın sebebini bilmediğini, kendisinin buna dair birşey bildirmediğine şaşıldığını yazdı.

Paşa da gerçek bir isyan olmadığını, yalnız bir hoşnutsuzluk olup o da İstanbul'u rahatsız edecek kadar olmadığından yazmadığını bildirdi ve işin aslını da belirten, raporunu gönderdi. Bunun üzerine asi başlarını tutup cezalandırması kendisine emrolundu.

Maksud Paşa barışsever bir adamdı. Arzusuna ters olmasına rağmen bu emir gereğince işe başlamaya mecbur oldu. İsyan odakları Ali Bey, Mamay Bey ve Defterdar Şaban Efendi idi. M. 20 Şubat 1645, H. 23 Zilhicce 1054 tarihinde pazartesi günü divana adamlar saklayıp, bunları geldikleri zaman yakalamayı planladı. Fakat o gün tesadüfen divana yalnız Defterdar geldi. Paşa planını başka bir güne bıraktı. Ancak ertesi günü bütün ordu ayaklanıp Maksud Paşa'nın azledildiğini, Defterdar'ın kaymakam atandığını ilan ettiler. Ağaları kararı Maksud Paşa'ya getirdiler.

Paşa pek iyi bir adamdı. Hiç hırslı değildi. Bu suretle bu belalı işten kurtulmayı canına minnet bilip çekildi. Hatta Defterdar'a kaftan giydirdi ve bütün işleri eline bırakıp Kale'den çıkararak şehirdeki evine çekildi.

Sancaklar İstanbul'a isyanı ve sonuncunu, aynı zamanda Mısır'a bir vali atanmasını yazdılar. Bu mektubu İstanbul'a götüren Süleyman Ağa 44 günde gidip geldi. Ve Padişah'tan isteklerinin kabul olunup Mısır'a Eyyub Paşa'nın vali atandığı haberini getirdi.

Yeni vali Kahire'ye gelince Maksud Paşa ile arasında hesapların teslimi konusunda zorluk çıktı. Paşa bu iş için çağrıldı. Bunun tutuklanmak olduğunu anlayan Maksud Paşa bizzat azolunan paşalara hapishane olan mahalle gitti.

Oysa Eyyub Paşa'nın maksadı bu değildi. Paşa'yı İstanbul'a gönderdi. Padişah asi bir adamı kaymakam yapmış, Kale'yi savaşsız teslim etmiş olduğundan Maksud Paşa'yı pek çok azarladı. Ve idamını emretti. Zavallının başı kesildi.

Eyyub Paşa evvelce sarayda memurdu. Padişah sancakların isyanını haber aldığı zaman tesadüfen Eyyub Paşa önünde bulunmuştu. Hemen kendisini vali atadı. Eyyub Paşa bu tehlikeli görevi kabul etmeyip affı rica etmişse de Padişah ısrar ettiğinden Mısır'a gitmek zorunda kaldı.

İdareli, doğru bir adamdı. Zamanında Mısır güvenlik içinde yaşadı. Mısır'dan dönüşünde paşalığı bıraktığı gibi vezirliği de kabul etmedi. Bütün malını Padişah'a terkedip Rumeli'nin bir tekkesine derviş olarak girdi. 2 yıl kadar valilik yaptı.

YENİ ENTRİKALAR

Yerine vezir Haydar'ın oğlu Mehmed Paşa atandı. Zamanı bütün ihtilallerle geçti. M. 11 Ağustos 1637, H. 10 Recep 1057 tarihinde Yeniçeriler Mısrül-Atika'da karışıklık çıkardılar. Vali (polis müdürü)(*) bunu kuvvetle bastırdı. Bunun intikamını almak için Yeniçeriler açıktan isyan edip Paşa'ya giderek vali'nin başını istediler. Paşa, vazifesinden başka birşey yapmamış olan, tersine ödüle hak kazanmış bulunan bu zavallıyı vazife ve namus kurbanı edecekti. Az daha veriyordu. Bereket versin ki vali, Çavuşlar ocağına mensuptu. Bu alçakça zayıflığın, böyle zalimce birşeyin yapılmasını şikayet ettiler. Bu sefer Paşa iki ateş arasında kaldı. Bunların şikayetlerinin padişaha varması ihtimalinden de korktu. Kansu Bey'i çağırıp ona danıştı. Oda bu banılımlı durumdan kendisine şahsi bir çıkar sağlamak için Rıdvan ve Ali beyler aleyhinde İstanbul'da şikayetti bulunmasını, bu şikayete bunların hazineyi soyduklarını, birincisinin Emirül-Hac'lıktan, ikincinin Cürce mutasarrıflığından azl olunup yerlerine Mamay Bey'le kendisinin atanmasını tavsiye etti.

Dediği yapıldı. Mektuba birçok imza kondu. Ve iş pek gizli tutuldu. Rıdvan'ın bir dostu bunu hemen kendisine haber verdi.

O da hemen Mamay'la Kansu aleyhinde bir mektup yazıp asıl bunları tertipçi olduğunu İstanbul'a bildirdi. İstanbul'dan Rıdvan ve Ali beylere bağlılıklarına güvenildiğine dair ferman geldi. Bu fermanda dolap çevirenlerin takibi işi kendilerine bırakılıyordu.

Bu emri alınca bunlar M. 24 Haziran 1647, H. 21 Cemaziyülevvel 1057 tarihinde Kahire'ye gelip fermanı Paşa'ya bildirdiler. Vali bu emri uygulamak için H. 27 Cemaziyülevvel 1057 tarihinde Salı günü Mamay ve Kansu beyleri Kale'ye çağırıp tutuklattırdı. Ertesi günü de boğdurdu. Bunların arkadaşları olan diğer beyler de aynı cezaya uğradılar.

Bu iş henüz bitmişti. Çavuşlar kahyası Şeşnir Mustafa bey'in entrikasıyla rahatlık yine bozuldu. Bu, Kansu'nun yerine sancak olmadığına kızmıştı. Bunun intikamını Rıdvan ve Ali Beyler'den almak istiyordu. Paşa'yı bunlardan soğuttu. Aynı yılın Ramazanının sekizinci pazartesi günü (M. 7 Ekim 1647) Ali Bey Cürcü'ye görevi başına gitmek emrini aldı. Üç gün sonra Rıdvan Bey, Paşa tarafından Kale'ye bir ziyafete çağrıldı. Rıdvan Bey bunun bir tuzak olmasından korkarak gitmedi. Bunun üzerine Paşa kendisini Emirül-Hac'lıktan azletti. Rıdvan Bey hemen Kahire'den savuşup Ali Bey'in yanına gitti. Taraftarlarından 200 kişiyi, birçok beyi de beraberinde götürdü.

Bunu haber alan Paşa 2 bin askerle 500 yeniçeriye bu iki beyin üzerine hareket emrini verdi. Ordu Rumeli Meydanı'nda toplandı. Paşa'nın emrini uygulamayacaklarını bildirdiler. Bu sırada İstanbul'dan da Rıdvan ve Ali Beylerin yerlerinde kalmaları hakkında emir geldi. Artık Paşa bu iki beyi saygı ile Kahire'ye çağırdı. Onlarla barıştı.

(*)Bizde demek önce «Vilayet» paşalık, sancaklık; «vali» paşa, sancak idi. Vali polis müdürü idi. Sonra vilayet ve vali olmuşlardır.

M. 2 Ocak 1648, H. 6 Zilhicce 1057 yılında Mustafa Paşa'nın Mısır Valiliğine atandığı haberi geldi; aynı ayın 26'sında ise Paşa'nın atama emri geri alınıp vezir Mehmed Paşa'nın atandığı öğrenildi.

2 yıl, 6 ay valilik yaptı.

Yeni vali vezir Mehmed Paşa işleri bırakıp eğlence ile meşgul oldu. Fakat zamanında isyan çıkmadı. M. 8 Ağustos 1648, H. 18 Recep 1058 tarihinde İbrahim Han'ın yerine Hakan IV. Mehmed Han geçtiğinden, yeni padişah bunu kaldırıp yerine kapuculur kahyası vezir Ahmed Paşa'yı Mısır'a vali atadı.

Vezir Ahmed Paşa'nın zamanı karışıklık içinde geçti. M. 1650, H. 1060 yılında Nil'de iyi taşkın olmadı. Sular ancak 16 dereceye kadar çıktı. Yukarı Mısır'da arazinin ancak üçte biri sulandı. Aşağı Mısır'da ise hiç sulanamadı. yiyecek pahalandı, gelir azaldı. Paşa ise azaltacak yerde vergileri büsbütün çoğalttı. Bununla beraber İstanbul'a gönderilen para'nın ancak üçte ikisini toplayabildi.

Bu paşa tilki gibi bir adamdı. Bu paranın azlığının İstanbul'un hoşuna gitmeyeceğini biliyordu. Halk tarafından Rıdvan'ın sevilmesi gücüne gidip duruyordu. Bu paranın azlığının cezasını Rıdvan'ın boynuna bindirmek için parayı istanbul'a onunla gönderdi. Aynı zamanda, İstanbul'a bir rapor da gönderip bu işten Rıdvan Bey'in sorumlu olduğunu, Emirül-Hac makamından azolunmasını yazdı. Yerine de Rıdvan Bey'in candan arkadaşı olan iyide, kötüde dostu ve ortağı bulunan Ali Bey'i tavsiye etti. Bu suretle bunları birbirinden ayıracağını, birini diğerine düşman ederek kuvvetinden korktuğu Ali Bey'den de kurtulacağını ümit ediyordu.

Fakat hilecinin yalanları ve dolabı boşa gitti. Rıdvan Bey daha Kahire'ye dönmeden M. 29 Ocak 1651, H. 6 Safer 1061 tarihinde cumartesi günü paşanın azlolunduğu haberi geldi.

Bu entrika bu iki dostu birbirinden ayıracak yerde tersine dostluklarını daha da peşiktirdi.

Bu iki bey Emirül-Haclığı birbirine terkedip hiçbiri almak istemedi. Halk bundan son derece memnun olup Rumeli Meydanı'na toplandı ve bu iki dostu alkışladı. Paşa da hapishaneye atılmıştı. Bu alkışları oradan işitti.

Yeni vali ondan hesap sormuş, bu hesap sonunda hapsine gerek göstermiştir. Hazineye büyük miktarda olan borcunu vererek zindandan çıkabilmiştir. 2 yıl valilik yapmıştır.

Yerine vezir Abdurrahman Paşa vali olmuştur. Bu vali de M. 1651, H. 1062 yılı Şevval ayına kadar kaldı. Bu da hırsızlığından dolayı selefini hapsettiği zindana hapsolundu. Yerine vezir Mehmed Paşa atandı.

Bu, M. 19 Eylül 1652, H. 5 Şevval 1062 tarihinde atandı ise de Kahire'ye 10 Aralık 1652, H. 8 Muharrem 1063 tarihinde Salı günü gelebildi.

Bu tarihten H. 1112 M. 1700 yılının sonuna kadar Mısır tarihinde önemli bir şey yoktur. Paşalar birbirini vali atamış ve Mısır'da önemli olay olmamıştır. Valiler İstanbul'da vezirlerden büyük paralarla Mısır valiliğini satın alırlardı. Mısır'a gelip beylerin ve bu beylerin «şeyhülbeled» adındaki başlarına esir olurlar, onların zulüm ve yolsuzluklarına

göz kaparlardı. Bu beyler Mısır'ın gerçek sultanı gibi egemenlik sürerler, valiler de her türlü vasıta ile zengin olmaya bakarlardı. Sonları zindan, mallarına el koyma, sürgün veya padişahların fermanlarıyla boğulmaları olurdu. Mısır'da ise iyi bir yönetim ve faydalı bir bina gibi güzel bir eser bırakmazlardı. İşte bu 50 yıllık müddet içinde bütün durum bundan ibarettir. Bu müddet zarfında Mısır'a tam 22 vali paşa gelip gitmiştir.

Bu 50 yıl zarfında dört padişah değişmiş, beşincisi geçmiştir. Bunlar da IV. Mehmed Han, III. Süleyman Han, II. Ahmed Han, II. Mustafa Han ve III. Ahmed Han'dır.

DOKUZUNCU CİLDİN SONU

Dr. RIZA NUR

TÜRK TARİHİ

(Cilt:10)

MISIR TÜRK DEVLETLERİ

(Devamı)

TÜRKİYE
(Devamı)

M. 1699, H. 1111 yılından sonra Mısır'ın yönetiminde köklü bir yenilik ve büyük bir değişiklik olmuştur. Bu da paşaların hiçbir hükmü kalmamasıdır. Artık Paşalar Kale'de bir bostan korkuluğu durumunda idiler. Egemenlik, etkinlik ve kuvvet onların elinden beylerin, özellikle beylerin başları olan şeyhülbeledlerin (belediye başkanlarının) eline geçmiştir. Yani paşaların yerini şeyhülbeledler almışlardır.

Karışıklıklar, isyanlar, yönetim yolsuzlukları durmamış, tersine daha da çoğalmıştır. Paşalar Kale'de oturmuş, bu beğler arasındaki ardı arası kesilmeyen kanlı post kavgalarını yalnız bir seyirci gibi izlemişlerdir.

Artık Mısır'ın siyasi sahnesinde paşalar görülmüyordu. Bütün rolleri oynayanlar hep beyler oluyordu. Bu şeyhülbeledler tarih tiyatrosunun kana bulanmış trajedilerinin baş oyuncuları olmuştu.

M. 1707, H. 1118 yılında Mısır'da Hasan Paşa vardı. Ayvaz Kasım bey «Şeyhülbeled» (Belediye Başkanı) unvanı altında Kahire valisi idi. Kasım Bey'le, beylerden Zülfikar Bey arasında bir çekişme, daha sonra da bir çatışma ortaya çıktı. Zülfikar Bey silahla şeyhülbeledliği almak istedi. Hasan Paşa'dan önce bu iki aile iyi geçiniyorlardı. Bunların arasını açan, iki aileyi birbirine düşüren Hasan Paşa'dır. Bu iki taraf savaşa tutuşup 80 gün vuruştu. Bu savaş bir tuhaf olmuştur. Bu iki ailenin de evleri Kahire'deydi. Şehre zarar vermemek, halkı incitmemek için Kubetül-Arab denilen şehir dışına çıktılar. Orada her gün dövüştüler. Savaş sabahleyin güneşin doğuşu ile birlikte başlıyor, akşam ortalık kararıncaya kadar devam ediyordu. Sonra gece iki taraf da ayrı yoldan Kahire'ye geliyordu. Bu çelebice (centilmence) vuruşma halkın işini, rahatını asla bozmuyordu. Çarşılar, pazarlar da açıktı. Alış-veriş yine eskisi gibi sürüp gidiyordu. Savaş Ayvaz Bey'in ölümü ile son buldu. Ölümüne herkes acıdı. Halk ağladı. Çünkü adaletli ve herkese iyilik eden bir kişiydi. Dostu, düşmanı beyler de böyle savaşta kahraman, barışta iyi yürekli ve cömert bir kişinin kaybedilmesine üzüldüler.

Beyler yerine şeyhülbeledliğe genç oğlu İsmail Bey'in atanmasını istediler. Hasan Paşa da bunu kabul etti. Zaten onun da işine gelirdi. Şeyhülbeled'in gençliğinden istifade ederek kendi hükmünü yürütebilecekti. Fakat Paşa'nın bu hesabı yanlış çıktı. Çünkü İsmail Bey, gayet yetenekli ve becerikli bir yöneticiydi. Zülfikar bey de yine emeline kavuşamadı. Kamuoyunun arzusu karşısında şeyhülbeled olması mümkün değildi.

İsmail Bey gayet dikkatli hareket edip Paşa'nın maksadını sezdi. Kölemenler'in tek vücut halinde birleşmelerini kendi çıkarlarının gereği olduğunu anladı. Zülfikar Bey taraftarlarına karşı gerektiği biçimde dav-

randı. Bu sefer bu iki düşman aile birleşip Paşa aleyhine bareberce hareket etti. İsmail Bey görünüşte Paşa'ya itaat eder gibi davranıp alttan alta İstanbul'da aleyhine çalıştı. Sonunda Hasan Paşa'nın görevden alınmasını sağladı.

Hasan Paşa'dan sonra birbiri arkasına pekçok paşalar geldiler, gittiler, İsmail Bey hepsini de atlattı.

İsmail Bey paşaların, arkadaşları ve rakib beylerin entrikalarına karşı tedbirli davrandıktan başka halka da gayet adaletle muamele ediyordu. Derler ki bir gün Kahire tüccarlarından Osman adında biri önemli bir görevle Kahire'ye gelmiş olan bir kapıcıya vadeli bir senet karşılığında 300 denk kahve (Araplar «fırd» derler) vermişti. Süre bitmeden İstanbul'dan Paşa'ya gelen bir fermanda bu kapıcının hain olup kafasının kesilmesi emrolunuyordu. Zavallı tacir iflasını gerektirecek bu felaketten dolayı Şeyhülbeled'e şikayet etti ve senedi gösterdi. Hemen İsmail Bey, Paşa'yı bu 300 zembil kahvenin sahibine iadesi için zorladı. Paşa vermeye mecbur oldu. Osman memnun olup teşekkür mukabilinde İsmail Bey'e kıymetli bir cevahir ile birkaç kantar iyi şeker sundu. İsmail Bey hediyeleri reddedip şöyle dedi: «Sen ya haklısın, ya değilsin. Halkı isen ben görevimi yaptım. O halde Allah benim ödülümü verir. Ben senin hediyeni alarak senin malına karşı haksızlık etmiş olurum. Haksız isen senin başka birinin malına karşı yaptığın hırsızlığa ortak olmuş olurum. Bununla beraber seni üzmemek için şekerleri kabul ettim ve fiyatının hemen vekilharcımız tarafından ödenmesini emrediyorum.»

İSMAİL BEY'İN ADALETİ

İsmail Bey'in adaleti hakkında diğer bir hikaye daha rivayet ederler:

Ramazan ayında Kahire'de büyüklerin adeti üzere İsmail Bey'in de sarayında sofrası açıktı. Gelen bütün şeyhler, hafızlar, din adamları, bilginler ve başkaları bu sofraya kabul olunurdu. Birgün İsmail Bey misafirler arasında kaba, tavrı rahatsızlık verici bir adam gördü. Hele herifin açgözlülüğü, oburluğu göze batıyordu, herkesin dikkatini çekiyordu. Yemek bitip misafirler dağılırken İsmail Bey kölelerinden biri vasıtasıyla açgözlü adamı çağırttı. Yanına getirilen adama Kur'an'dan bir sureyi okumasını söyledi. Adam okuyamadı ve Bey'in ayağına kapanıp şeyh olmadığını, bir marangoz olup ömründe bir defa güzel yemek yemek için bu fırsattan yararlandığını, bunun için de birinden bir şeyh elbisesi iğreti aldığını, bu suretle şeyhler ve imamlar arasına katıldığını itiraf etti.

İsmail Bey güldü. Zavallı adamı affettikten başka bütün ömrünce her gün iyi yemekler yiyebilmesi ve oburluk edebilmesi için de sarayına hizmetçi olarak aldı. Deniyor ki bu adam kendisine o kadar bağlanmıştır ki, İsmail bey bunun kadar sadık başka bir hizmetçiye sahip olmamıştır.

İsmail Bey tam 16 yıl paşalara karşı mevkiini, etkinliğini korumuş, onları önemsiz durumda bırakmıştır. Başarılı yönetimi, yeteneği ve becerisi sayesinde beylerin entrikalarına karşı da durmuştur. Onlar arasında ustaca ikilik çıkarır, böylelikle makamına göz dikmelerine en-

gel olurdu. Sonunda Zülfikar bey taraftarlarından bir Kölemen'e yaptığı haksızlık mahvına sebep olmuştur.

Bu Kölemen'in adı da Zülfikar idi. Ufak bir serveti vardı. Bu servet ancak onun zaruri ihtiyaçlarına yetiyordu. İsmail Bey'in kölemenlerinden biri, bunu elinden aldı. İsmail Bey ise bu olayı onaylayıp Zülfikar'ın şikayetini dinlemedi. Zülfikar da mensup olduğu aile reisine durumu bildirdi. Bu reis Çerkes Bey'di. Çerkes Bey gidip Paşa'ya her ikisinin de hasmı olan İsmail Bey'den şikayet etti. Paşa da ona şu nasihatı verdi: «Senin yalnız bir çaren vardır. O da hakkı yenen Kölemen'e İsmail Bey'i öldürtmektir. Benim tarafımdan ona öldüreceği adamın haremini ve servetini vaad et!»

Paşa ile Çerkes Bey birleşip bu cinayet için Divan'ın toplanmasını beklediler.

Efendisi Çerkes Bey tarafından kandırılan ve Paşa'nın muhafızları tarafından yardım göreceğinden emin olan Köle o gün divana geldi. İsmail Bey'in elini saygı ile tutup, «Efendim! Benim mülkümü bana ver!» dedi. Böyle küstahça ve cesurca yapılan başvuruya kızan İsmail Bey, «Bakarız!» cevabını verdi. Kölemen ısrar etti. Yeniden olumsuz cevap aldı. Bunun üzerine Zülfikar hançerini çekip Şeylühbeled İsmail Bey'i karnından vurdu ve yere serdi.

Bu cinayet, İsmail Bey taraftarlarının öldürülmeleri için bir işaret sayıldı. Paşa'nın gizlediği muhafızlar salona hücum edip İsmail Bey taraftarlarından kaçamayıp da ellerine geçenleri kılıçtan geçirdiler. Böylece İsmail Bey ve ailesi M. 1723, H. 1136 yılında söndü. Bu kişi Babül-Levk'da babasının türbesine gömüldü.

ÇERKEZ BEY İLE ZÜLFİKAR'IN ÇEKİŞMESİ

Yerine Çerkes Bey şeyhülbeled oldu. Fakat bu iki cinayet ortağı bu sefer birbirine düşüp biri diğerinin işini bitirmek çarelerini aramaya başladılar.

Çerkes Bey Paşa'yı da İsmail Bey gibi yapacağına inanarak çalışmaya başladı. Paşa bunu haber aldı. Bey olan Zülfikar kalabalık kölemenler ve para kuvvetiyle elde ettiği Türkiye askerleriyle gelip Çerkes Bey'e sarayında hücum etti. Kahire sokaklarında savaş başladı. On beş dakika süren savaştan sonra Çerkes Bey taraftarları bozguna uğrayıp kaçıştılar. Çerkes Bey de birkaç taraftarı ile Yukarı Mısır'a kaçıp canını kurtardı.

İşte bu andan itibaren yeni bir moda daha çıktı. O da birbirleriyle uğraşıp, döğüşüp mağlup olan beylerin şeyhülbeledliği, yağlı makamlarını rakiplerine bırakıp Yukarı Mısır'a kaçmalarıdır. Bundan böyle gözden düşenler, ve tutulmak idam olunmak tehlikesine hedef olanlar da boyuna oraya kaçmışlardır. Bununla beraber bu durum Firavunlar zamanında da, sonraları da olmuştu. Fakat bu aralık unutulmuşken şimdi yeniden meydana gelmişti.

İşte bu da eskiden beri Türkler'le dolmuş olan Nübe'ye yine bir düziye Türk Kölemen yerleştirmiş, orasını adeta Türkleştirmiştir.

Paşa Çerkes Bey'in yerine Zülfikar Bey'i şeyhülbeled olarak atadı.

Böyle basit bir kölenin ve hiç aklına gelmezken şeyhülbeled olan Zülfikar Bey'in de seleflerinin uğradığına uğraması kaçınılmazdı. Bu durum olağan bir gelişme doğal bir kanun biçimine dönüşmüştü. Şeyhülbeled olunca tabiatıyla diğer arkadaşları, yani Kölemenler kendisini çekemediler. Ona düşman oldular. Bunların arasında «Ebu Dafiyye» adında bir Kölemen vardı. Daima kara abadan bir büyük manto giydiğinden ve Mısırlılar bu kaputa «dafiyye» (yani «ısıtıcı» dediklerinden bu lakabı almıştı. Bir falcı Zülfikar Bey'in bu Ebu Dafiyye'nin elinde felakete uğrayacağını bildirmişti. Bu sebeple bu adamı ortadan kaldırmaya birkaç sefer teşebbüs etmiş, fakat başaramamıştı. Durmaksızın yeni çarelere başvuruyordu. Bu sırada Çerkes Bey'in Said'de asker toplayıp Kahire üzerine yürümekte olduğu haberini aldı. Zülfikar Bey en değerli Kölemenler'inden Osman Kaşifi, Çerkes Bey'e karşı gönderdi. Birkaç kere savaştılar. Çerkes Bey mağlup oldu. Nübe'ye Berberilerin yanına kaçmak zorunda kaldı. Bu zaferden gururlanan Zülfikar Bey eski Şeyhülbeled'e taraftarlıklarından şüphelendiği beyleri Kahire'de kırdı, geçirdi. Bunun üzerine sağ kalanlar «vali» yani polis müdürü, Yeniçeri Ağası ile birleşip Zülfikar Bey aleyhine ayaklandılar ve Çerkes Bey'e haber gönderip Zülfikar'a karşı yürümesini, gelip Yukarı Mısır'da Zülfikar'ın aleyhine kalkmış olan «Mustafa el-Kurd» (Kard) ile birleşmesini bildirdiler.

Bunun üzerine Çerkes Bey tekrar meydana çıktı. Zülfikar bilim adamlarını ve şeyhleri topladı. Onlar ise kan dökmeden önce barış ile işin düzeltilmesinin, eğer başarılmazsa savaşın o zaman meşru olacağı görüşünü ileri sürdüler.

Gecikmek Zülfikar'ın işine gelmiyordu. Meclis'in bu kararına rağmen yine Osman'ı gönderdi. Osman'ı önceki hizmetine karşılık bey yapmıştı. Savaşta Mustafa El-Kurd öldü, Çerkes Bey bir kurşun yarası alıp kaçmak için Nil'e atıldı. ve suda boğuldu. Osman Bey ikisinin de kafasını efendisi Zülfikar Bey'e gönderdi.

Bu zafer böyle parlak oldu ama bu kafalar, bu kızıl armağanlar kendisine gelmeden Zülfikar Bey de Kahire'de vuruldu. Çünkü bu zaferden sonra Zülfikar'ın tekrar kendilerine saldırıp Kahire'yi kana boyacağından, haklı olarak, beyler korktular. İçlerinden birine bir dafiyye giydirip Şeyhülbeled Zülfikar Bey'e düşmanı Ebu Dafiyye'nin Yeniçeri Ağası tarafından ele geçirildiği haberini ulaştırdılar. Zülfikar sevinip hemen Ebu Dafiyye'nin huzuruna getirilmesini emretti. Herifi götürdüler. Dafiyye'nin içine iki tabanca saklamıştı. Yanına yaklaştırılmca tabancaları çekip vücuduna dayayarak ateş etti. Zülfikar'ı mabeyn odasının sofasına serdi.

İşte bu suretle M. 1729, H. 1142 yılında ve rakibinden iki gün sonra Şeyhülbeled Zülfikar da ahırete gitti.

Bu haberi alan Osman Bey Said'den acele gelip Kahire'ye girdi. Bu cinayetin düzenleyicilerini yakaladı, kesti, astı, şehri kana boyadı.

Osman'ın elinden kurtulan beylerden Mehmed Bey Şeyhülbeled olmayı kurup Salih Kaşif'le birleşti. Bu makama çıkmak ihtimali olan beyleri bir ziyafete davet etti. Ziyafet yerine adamlar gizledi. Gelenlerin hepsini doğradı; fakat Mehmed bey arkadaşlarının yığılan kadavra-

larından yapılan bu vahşi, kanlı iğrenç şehülbeledlik makamına çıkıp oturamadı. Çünkü pusu kurbanları bıçak ziyafetine büyük bir direniş göstermişler, salonda dehşetli bir çarpışma olmuştu. Bu kanlı mücadele sırasında Mehmed Bey de gürültüye gitmişti.

OSMAN BEY DÖNEMİ

Kaşif de emelinin gerçekleşmediğini görünce yalnızca Camiiül Haseneyn merdivenleri basamaklarında bu kafalarla sergi kurmakla yetinip İstanbul'a dönmüştür.

Bu kanlı olayın arkasından müthiş bir veba salgını geldi. Bu salgın «kav vebası» (taunül-kav) adıyla meşhurdur. Çünkü veba salgınının başlayacağı sırada bir fakir deli Zenci sokaklarda «kav! kav!» diye bağırarak dolaşmış, sonra da bir fırına atılıp yanmış gitmiştir.

Bu veba salgını öncekilerden baskın olmuştu. Sebebi de kargaşalıklarla beraber ortaya çıkmasıdır. M. Ekim 1730, H. Cemaziyülevvel 1143 Hakan III. Ahmed Tahttan indirilip yerine Osmanlı Sülalesi'nin yirmi dördüncü imparatoru olan I. Mahmud Han geçti. Mahmud Han'ın 25 yıl süren uzun saltanatı zamanında Babıali'den Mısır'a gönderilen paşalar yine hiçliklerinde devam ettiler. Bütün iktidar gücü yine şehülbeledlerin ellerinde kaldı. Gerçekte vali bunlardı. Asıl vali olan paşalar addan başka birşey taşımazlardı. Hatta artık şeyhülbeledlere karşı birşey yapmaya bile cesaret edemez olmuşlardı.

Zülfikar'ın yerine Osman Bey şeyhülbeled oldu. Ölenlerin yerine Kölemenler'in çoğunu bey yaptı.

Osman Bey adaletli, başarılı bir yöneticiydi. Gerçi şiddet yanlısı idiyse de yine herkes kendisini sevdi. Hatta vergi toplamak için vilayetlere gönderdiği yeni beylerden biri hırsızlık yaptığı için kendi adamı olmasına rağmen kafasını kestirdi. Bu kişinin diğer bir olayı da anlatılmaya değer önemdedir.

Kahire'de bir fakir eşekçi ahırının yemliğini tamir ettirirken bir küp dolusu altın para bulur, sevinir, bunları karısına verir. Aynı zamanda bu hazineyi gizli tutmasını, yoksa elden gideceğini de sıkı sıkı tembihler. Kadın ise pahalı elbiseler, takılar ve başka süs eşyaları almak ister. Adam ise karısına bunları almayı yasaklar. Bu yüzden karı-koca arasında kavga çıkar. Kadın Osman Bey'e gidip işi anlatır. Osman Bey eşekçiyi çağırıp dinler ve adama, «Allah'ın sana verdiği şey senindir. Karını boşa! Rahat yaşa!» der.

Veba salgını geçer geçmez kıtlık geldi. Osman hazinelerini açtı. Kıtlığı önledi ve memlekete bolluk getirdi.

Bu kadar iyi bir adam olmakla beraber bu da başkalarının saldırılarından kurtulamadı. Öyle ya, iyi olmak da para etmez... Kötülere iyiler kötülüğünden dolayı hücum ettikleri gibi iyilerin de kötüler düşmanıdır. Onlara da kötüler hücum ederler. Özellikle o kanlı makam öyle parlaktır ki, bütün gözleri kendi üzerinde toplar. İşte Yeniçeri Kahyası (Kahya-Kethüda. Ocakların polis ve ceza işlerine bakarlardı) İbrahim Bey'le Azablar Kahyası İsmail Rıdvan Bey de bunun aleyhine çalışmaya başladılar. Bunların ikisi de Kölemen idi. Biri «Kazdağlı» evi-

ne, diğeri «El-Zülfiyye» evine mensuptur. Evlerin yani grupların birincisini bir eğerci, ikincisini Ahmed el-Zülfiye adında fakir bir hamal kurmuştu.

Zülfiye'nin böyle bir aile kurması pek tuhaf olmuştur: Bir gün onun gündelikle çalıştığı dükkana zeytinyağı almak için bir kölemen gelir, aldığı küp içindeki yağı evine getirmesi için Zülfi'ye yükletir. Hamallık ücretini almak için beklerken adını bilmediği bu Kölemen ondan büyük bir hazineyi bir duvarın içine saklamasına yardım etmesini ister. Kölemen bu önemli hazineyi arkadaşlarından saklamak istiyordu. Hamallık ücretinden başka bu hazinenin yerini kimseye söylememesi için yemin ettirildikten sonra, bir bahşiş daha alır, memnun olarak döner.

Bir ay sonra oradan geçerken bir kalabalık görür. Meğer Kölemen öldüğü için evi satışa çıkarılmış. Hemen evi satın alır ve evin parasını hazinedeki altınlarla verir. Sonra hazineyi alıp memleketi olan Said'e çekilir. Orada yavaş yavaş daha zengin olup kuvvetli bir aile kurar.

İbrahim'le İsmail ahlak ve servet bakımından birbirine zıt idiler. İbrahim fakir, fakat girişken ve açgözlüydü. İsmail zengin fakat kaygısız ve zevkten başka birşey düşünmezdi. Servete ihtiyacı olan İbrahim İsmail'in dostluğunu kazanmaya çalışmış ve bunu başarmış, nihayet Mehmed el-Barudi adında bir zengin tacirin kızıyla evlenmiş, onun parası ile Kölemenler'i, Türkiye askerlerini, hatta paşayı bile kazanmıştı. Rüşvet ile Şeyhülbeled'in baş subayını bile elde etmeyi başarmıştı. Nihayet dostu Rıdvan ile beraber beylik ele geçirmek hevesine düşmüş, iki dost birlikte servetlerini bu işe ayırıp çalışmışlardı.

Osman Bey bunların böyle ilerlemelerinin çabukluğundan korkuya düşmüş, bunlara karşı diğer üç kuvvetli ev (Aile) ile görüşmelere başlamıştı. Bunların biri İbrahim Kutamış Bey olup üç beyi vardı. İkincisi Dimyatlı Ali Bey olup iki beyi vardı. Üçüncüsü de Uzun Ali Kahya idi. Bunlar İbrahim Kahya ile Rıdvan Kahya'yı divanda öldürmeyi kararlaştırdılar. Herşeyi hazırladılar; fakat Şeyhülbeled'in mali işler görevlisi Ahmed el-Sekri işi İbrahim Bey'e anlattı. O da Rıdvan Bey'e haber verip, durumu görüştüler. Sonunda bu pusuya başka bir pusu ile karşılık vermeyi kararlaştırdılar. Adamlarını silahlandırıp Şeyhülbeled'in yolunu beklettiler. Geçerken hücum ettiler. Şeyhülbeled atının yürüklüğü sayesinde kaçıp sarayına girdi. Fakat sarayında casusluk yapan hain ise Osman Bey'e olayı olduğundan çok büyük gösterdi. Aleyhine bütün şehirde genel bir isyan çıktığını söyleyip hemen Suriye'ye kaçması gerektiğini bildirdi. Beraber kaçtılar. Gazze yolunda Eşrefiyye köyü civarında takip edileceklerini bahane ederek elde ettiği Kölemenler'le beraber arkada kaldı ve oradan Kölemenleriyle beraber döndü. İbrahim Kahya bu hizmetine karşılık Ahmed'i bey yaptı.

Osman Bey adeta yalnız kaldı. Suriye'den İstanbul'a gitti. İstanbul'da Bursa Paşalığı'nı alıp ölünceye kadar bu valilikte kaldı.

Kaçtığı gün halk Osman Bey'in sarayını yağmaladı ve mallarını bölüştüler. Zavallı Osman bu halka iyilikten, adaletten başka bir şey yapmamıştı. Acaba halk iyilik bilmez mi? Galiba nankördür. İyilik edenlere de böyle fenalıklar yaptığı pek çoktur.

Bu olaylar Mısır'da M. 1743, H. 1156 yılında olmuştur.

Artık İbrahim Kahya ile Rıdvan Bey rakipsiz kalıp Osman Bey aleyhine kendileriye ittifak etmemiş olan evleri bitirmeye koyuldular. Rıdvan Bey Uzun Ali Kahya'yı yok etmeyi üzerine aldı. Bir düğünde onu öldürmek için Kölemenler'inden birini görevlendirdi. Kölemen gidip Kahya üzerine ateş ettiyse de iyi nişan alamadığından Ali Kahya'nın yanındaki Kölemen'i vurdu. Diğerleri katili yakalayıp hemen işini bitirdiler.

Oysa İbrahim Kahya öldürülmemesini taahhüt ettiği adamları öldürmekte ondan usta çıktı. O zaman Mısır Paşası Gavur Ahmed Paşa idi. Bu, ya İbrahim'den korkmasından yahut Devlet'in çıkarı adına beyleri zayıflatmak istiyordu. İbrahim'i tepelemeye azmetti. Para kuvvetiyle Dimyatlı Ali Bey'in para işlerine bakan alışverişini yapan (vekilharcı) Süleyman'ı elde edip divanda efendisini ve beylerini öldürtmeyi kabul ettirdi. İbrahim ve Rıdvan Kahyalar da Kale'nin Yeniçeri ve Azap kapılarını askerle tutup kaçmalarına engel olacaklardı. Süleyman sözünü tuttu. Dimyatlı evinden Halil Bey'le Kutamış evinden Mehmed Bey ve bütün adamları öldürüldü. Bunlardan yalnız Ali Bey'le «Ömer Bey El-Balat» kaçabilmişlerse de Paşa bizzat arkalarından koşmuş ve kapılarda İbrahim ve Rıdvan beyler tarafından telef edilmişlerdir. Yalnız Halil ve Mehmed beylerin cenaze namazları kılındı. diğerleri için bu dini ödevler yerine getirilmedi.

İBRAHİM KAHYA DÖNEMİ

Artık İbrahim ve Rıdvan Kahya'ya İbrahim Kutamış Bey'le Uzun Ali'den başka rakip kalmadı. Az sonra Kutamış kederinden öldü. Uzun Ali de kaçıp gitti.

Bu zafer üzerine İbrahim Bey şeyhülbeled oldu. Rıdvan Bey'i de emirül-Hac yaptı. Bu zamanda Mısır'da birinci memurluk şehülbeledlik, ikinci derece olan rütbe emirül-hac'lık idi. Artık iki dost her yıl memurluklarını birbiriyle değiştirmeye başladı. İbrahim projeleriyle, Rıdvan keyfiyle meşguldü.

İbrahim bu makama gelmek için boşalttığı hazinesini şimdi doldurmaya başladı. Bunun için de rüşvet, elkoyma ve benzeri her türlü yolsuzluğu bol bol yaptı. Aynı zamanda cinayetleri yaptırmak için hain Süleyman'a verdiği paraları da geri almak istiyordu. Artık kendisine gerek kalmamıştı. Bu kişiyi Kale'ye zindana attı. Süleyman İbrahim Kayha'dan aldıklarının, üstüne diğer paralarını da vermeyince kurtulamadı. Süleyman'dan sonra diğer zenginlerin üzerine çullandı. Kimini öldürdü, kimini sürdü, mallarına el koydu. Bu hırsız, bu resmi eşkıya zülmünü o kadar artırdı ki, bir günde Kahire'de tam 80 evi soydu, mallara elkoydu. Hükümetin gelirlerini, gümrük vergisini, köyleri, mağazaları, hatta en küçük esnaf dükkanlarına varıncaya kadar hepsini yağmaladı. Artık Kahire'de korku, keder son noktaya ulaştı.

Gavur Ahmed Paşa İstanbul'a çağrılmış, Kıbrıs'a vali olmuştu. Yerine M. 1746, H. 1159 tarihinde gelen paşaya İbrahim Kahya hiç değer vermemişti. Halk İbrahim Kahya'yı Paşa'ya şikayet etti. Paşa bu konuda İbrahim'e gerekli nasihatı vermiş, İbrahim buna da aldırmamıştır. O yıl İbrahim Mekke'ye «Surre»yi (El-Mahmil-i Şerifül-Mısri) götürmeye git-

mişti. Paşa onun bulunmayışından yararlanıp Hüseyin Bey Kaşif'e eğer İbrahim'le Rıdvan'ı temizlerse kendisini şeyhülbeled atayacağını söyledi. Kaşif bu işi dikkatle ve ustalıkla yapıp İbrahim'in dönüşünde onu Rıdvan'la beraber tutarak Kale'ye hapsetti. Bunun üzerine Paşa Hüseyin Bey'i şeyhülbeled yaptı. Fakat bu başarı çok sürmeyip İbrahim'le Rıdvan taraftarları toplandılar. Kale'ye hücum edip ikisini de hapishaneden çıkardılar. Hüseyin Kaşif Nübe'ye kaçtı. Paşa da İstanbul'a gönderildi. Zavallı Paşa bu başarısızlığının cezasını Mısır'da görmemişse de İstanbul'da, idam edildi.

İşte bu sırada meşhur Gürcü Büyük Ali Bey türedi.

Mısır'da basılmış Türkiye paralarından

İbrahim Kahya'nın 2 bin Kölemeni vardı. Sarayında bu Kölemenler arasında da Silahdar Ağa adında bir! bulunuyordu. Silahdar Ağa silahlara bakan, efendisini kılıcını taşıyan bir görevlidir. İbrahim Kahya genç Ali'yi Mekke'ye götürmüş, yolda kervanı birkaç Arap kabilesinin saldırısına uğramıştı. Ali bu olayda askerin komutanlığını alıp eşkıyayı darmadığın etmişti ve bundan dolayı «Cin Ali» adını almıştı. Ona «Bulutkapan Ali» bile derlerdi.

Kahire'ye dönünce İbrahim Kahya Ali'ye ödül olarak bey rütbesini vermek istemişse de gençliği engel olmuştu. Fakat Hüseyin Bey olayı ve diğer bir olay da araya girip beyliğini geciktirmişti.

Diğer olay şudur: Yeni vali İskenderiye'ye gelmişti. Yeni valilerin kutlanmak, Şeyhülbeled ve diğer beyler tarafından gönderilen hediyeler almak için orada biraz beklemesi adetti. Fakat beyler onların kendi haklarındaki düşünce ve niyetinin ne olduğunu öğrenmek ve İstanbul'dan getirdiği emrin içeriğini anlamak için hafiyeler gönderirlerdi. Eğer fikrinin iyi olduğunu, barıştan başka birşey düşünmediğini öğrenirlerse yoluna engel olmazlar, gelir, Bulak'da törenle karşılarlardı. Eğer aksini öğrenirlerse beyler divanı toplanıp karar verir ve Paşa'ya Kahire'ye gelmesini bildirdi. O zaman Kahire divanı İstanbul divanına Paşa aleyhinde türlü şeyler yazar, Kahire'de bulunması sonucu bir isyana sebep olacağını da mektuplarına eklerler ve son bölümüne de azledilip yerine Mısır'ın hoşuna gidecek birinin atanınasını isterlerdi.

Kahire divanı bu Paşa'dan şüphelenmemişti. Ragıb Mehmed Paşa adında olan bu kişi Kahire'ye gelmiş ve Şeyhülbeled İbrahim Kahya tarafından gösterişli biçimde karşılanmıştı. Paşa beylere iltifat etmiş, onlar da önünde Padişah'a bağlılık andı içmişlerdi. Kısacası bu Paşa beylerin sevgisini kazanmış, ilişkileri çok iyi gidiyordu. Paşa İbrahim Kahya'ya hiç dokunmamıştı. Kahya'nın ona bıraktığı ufak bir iktidarla yetiniyordu. Böylece iki yıl Mısır'da rahatça paşalık yapmış, hatta beyler bizzat Paşa'nın Mısır'da bırakılmasını istemişlerdi.

İşte durum bu merkezdeyken Paşa'ya İstanbul'dan gizli bir hatt-ı hu-

mayun gelmişti. Bundan beylerin kökünün kazınması ve hepsinin ortadan kaldırılması, Şeyhülbeled'le beraber bütün taraftarlarının hiçbir gecikmeye meydan verilmeden idam edilmesi emrediliyordu.

Bu fermanla Paşa, beylerle hoş geçinmesinin beylerin isyan etmelerini kışkırtarak Mısır'da bağımsızlık ilan etmek düşüncesinde olduğuna yorumladığını ve bu suretle İstanbul'da aleyhinde bir şüphe doğduğunu anladı.

Zavallı iki ateş arasında kalmıştı. Bu emre uymak göz göre göre kendisini uçuruma atmaktı. Uymamak, hatta uygulamasında gecikmek İstanbul tarafından hakkında duyulan şüpheyi doğrulamak ve kellesini Atmeydanı'nda yuvarlatmak demekti.

Uzun uzun düşündükten sonra dostları beyler aleyhine hileye başvurmaya karar verdi. Beyleri divana toplayıp daha önce odaya yerleştireceği adamlarla hepsini öldürmeyi tasarladı. Bu zor ve korkunç plan için hazırlıklarını yaptı. Üç beyi kestirdi. Ancak diğerleri başlarında Şeyhüelbeled olduğu halde kahramanca kendilerini savundular ve kurtuldular. Paşa'ya bu hıyaneti asla ummadıklarını söylediler. Paşa da kendilerine fermanı gösterdi. Bunun üzerine hayatına dokunmadılar. Bununla beraber beyler divanı toplayıp Paşa'yı hemen azlettiler ve İstanbul'a paşanın yerine bir başkasının gönderilmesini yazdılar.

Ve öldürülen bu üç beyin yerine yeni beyler atandı. İşte bu olay İbrahim Kahya'nın Cin Ali'yi bey yapması için bahane oldu.

Ali'nin beyliğine birtakım beyler şiddetle karşı çıktılar. Karşı çıkanların başı Çerkes İbrahim Bey idi. Ali'nin efendisi İbrahim Kahya Çerkes İbrahim Bey'e bu işte üstün geldi. Fakat Ali'nin beyliği bu iki İbrahim arasında büyük bir düşmanlık yarattı.

Bu durum 5 yıl sürdü. Nihayet Çerkes İbrahim Bey, İbrahim Kahya'yı H. 1168 yılında öldürttü.

ALİ BEY'İN İNTİKAM VE YÜKSELİŞ MÜCADELESİ

Aynı yılda Sultan Mahmud da ölüp yerine III. Osman Han geçti.

Çerkes İbrahim Bey rakibini tepeledi ise de yalnız kanını içmekle intikamını söndürebildi, fakat yerine geçemedi. İbrahim Kahya'nın yerine Rıdvan Bey şeyhülbeled oldu. Pek arası geçmeden Hüseyin Bey de şeyhülbeledliğe göz dikti. Bu Hüseyin Bey İbrahim Kahya'nın yerine o evin başı olmuştu. Rıdvan Bey'den bu memuriyeti açıktan istedi. O da vermedi. bunun üzerine Hüseyin Bey Kölemenleriyle Kale'ye çıkıp Bürketül-Fil Meydanı'na hakim olan topları elegeçirdi. Rıdvan'ın sarayı Bürketül-Fil (Bereketül-Fil)deydi. Ateşe başlayıp sarayı yıktı.

Rıdvan Bey bu sırada traş oluyordu. Hemen inip bir ata atladı. Henüz eğere oturmuştu, bir gülle gelip ayağını kırdı. Bununla beraber birkaç Kölemeni yanında olduğu halde Şeyh Osman köyüne çekildi. Fakat daha fazla yaşamayıp öldü. Kendisiyle beraber yaralanıp kaçan ve orada ölenlerle beraber yanyana gömüldüler.

Şeyhülbeledlik Hüseyin Bey'e kaldı. Şeyhülbeled olunca beyleri ken-

disine dost etmeye çalıştı, fakat başarılı olamadı. Birkaç ay geçer geçmez kendisine Mastabatün-neşab denilen yerde hücum ettiler. Bu yer İbrahim Bey'in çiftliği ile Kahire arasında çöldedir. Hüseyin Bey çiftlikte Kölemenlerinin askerî talimlerini denetlemek üzere gitmişti. Orada kesip etini doğradılar. Bu sebeple halk buna «**Hüseyin Bey el-Maktul**» dediler.

Yerine Halil Bey şeyhülbeled olarak atandı. Bunun zamanında sürme, asma, kesme çok oldu. En çok Ali Bey'e karşı şiddetli davrandı. Çünkü rakipleri arasında en çok onu korkunç buluyordu. Gerçekten Ali Bey'in kuvvet ve iktidarı artmıştı. Efendisi İbrahim Kahya'nın intikamını almaya yemin etmişti. Gayesine emin bir şekilde ulaşabilmek için makama geçmek gerektiğini takdir ediyordu.

Tam yedi yıl amacını büyük bir dikkatle gizledi. Bu sırada boyuna Kölemen satın alıyordu. Diğer beylere hediyeler vererek, hizmetlerinde bulunarak onların da dostluğunu kazanıyordu. Böylelikle adım adım maksadına doğru yürüyordu. Umulmayan olaylar da ortaya çıkınca bu yürüyüş hızlandı.

Oysa diğer taraftan da Halil Bey, onun sürekli olarak kuvvetinin artmasından iyiyce kuşkulanıyordu. Nihayet Ali Bey'i temizlemeye karar verdi. «Kişkiş Hüseyin Bey»i üzerine saldırttı. O da Ali Bey'e Kahire sokaklarından birinde hücum etti. İki taraf arasında kanlı bir savaş oldu. Ali Bey mağlup olup birkaç beyle Said'e kaçtı.

Halil Bey bu kaçanları beylikten uzaklaştırıp yerine kendi adamlarından beyler atadı. Halil Bey Ali Bey taraftarı diye Kahire'de şüphelendiği adamları pek insafsızca öldürdü.

Ali Bey Said'de Kurt Mustafa Bey'in eski Kölemen'i Salih Bey'i bulmuştu. O da zaten kendisi gibi kaçaktı. İkisi kuvvetlerini birleştirip Kahire üzerine yürüdü. Halil Bey'le Hüseyin Bey de bunlara karşı çıktılar. Savaşı Ali Bey taraftarları kazandı. Bozguna uğrayan orduyu Kalyupi sancağında takibe başlayıp Nil kenarında El-Mescidül-Hazri (Yeşil Mescid) adındaki köyde yetiştiler. Yeniden savaşa tutuştular, yeniden onları tepelediler. Bozguna uğrayanlar Tanta'ya kaçtılar.

Ali Bey arkalarından Kaşifi Ebu Zeheb (Altın babası) Muhammed'i gönderdi. Muhammed Tanta'yı hücumla aldı. Kişkiş Hüseyin'in kafasını uçurdu. Halil Bey ise camiye sığındı. «Altın babası» camii kuşattı. Halil nihayet açlığa dayanamayıp teslim oldu. Kölemenlerinin kafalarını kesip bu kesik başları Halil bey'le beraber Kahire'ye gönderdi. Sokaklarda dolaştırıldılar.

Ali Bey, Hali Bey'i İskenderiye'ye sürdü. Sonra da boğdurdu. Bu başarı üzerine Ali Bey M. 1763, H. 1177 yılında Kahire'ye girdi. Ve kendisini Şeyhülbeled ilan etti. Hemen efendisinin katili olan Çerkes İbrahim'i getirtti ve kendi eliyle hançerleyip öldürdü.

Fakat bu Çerkes'in öldürülmesi onun adamlarını hiddetlendirdi. Hatta bu sebeple kendi adamlarından da bir kısmı Ali Bey'e gücendi. Zaten bu işler, bu cinayetler birbirini takip ediyor, zincir gibi uzuyordu. Her halka diğer bir halkaya bağlıydı. Bir şeyhülbeled nasıl öncekini tutarsa, sonraki de onu tutuyordu. Cinayet cinayeti, öc öcü doğuruyordu. Ali'nin bu cinayeti de kendi aleyhine bir cinayete tohum oldu. Bu to-

hum büyüdü, dallandı, budaklandı, nihayet meyvesini verdi. Zaten kanla sulanan tohumlar çabuk büyür, bir değil birçok kere meyve verir. İş öyle bir noktaya ulaştı ki, nihayet kendisinden çok rahatsız olanların elinden zorla kurtulabilip Suriye'ye, eski dostlarından Kudüs valisinin yanına kapağı attı. Bu valilere «muhassıl», «mütesellim» derlerdi. Mısır'dakiler avı elden kaçırdılar. Kanını bizzat kendileri akıtmadılar ama, Babıali ile temasa geçerek Ali'nin tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi için bir ferman çıkartılar. Fermanı hemen muhassıla gönderttiler. Bunu haber alan Ali Bey Akka'ya Şeyh Zahir bin Ömer'in yanına kaçtı. Orada gördüğü büyük yakınlık ve Kahire'deki Çerkes'in öldürülmesini cinayet sayamayan İbrahim Kahya taraftarlarının yardımlarıyla bu fermanı geri aldırttı. Ve yeniden şeyhülbeled olup aynı yılda yine Kahire'ye geldi. Görülüyor ki İstanbul da oyuncak idi. Bu durum Babıali'de de yönetimin bozuk gittiğini gösterir.

Sanılır ki kan kanla temizlendi. Oysa öcün doğurduğu öc bu sefer ölü doğmuştu. Fakat 2 yıl kadar şeyülbeledlik ettikten sonra M. 1765 H. 1179 yılında yine zamanın cinayetle gebe karnı bir cinayet daha doğurdu.

Eski Mısır Valisi Mehmed Ragıp Paşa, azli zamanında bu Ali Bey'den iyilik, cömertlik görmüştü. Ali Bey o zaman kaşifti. Ragıb Paşa sonra başka yerde 9 yıl valilik yaptıktan sonra sadrazam olmuştu. Ragıb Paşa, Ali Bey'in iyililğini hiç unutmamış, onu daima himaye etmişti. İşte intikamlardan bu suretle kurtulmuştu. Ancak M. 1765, H. 1180 yılında Sadrazam Ragıb Paşa ölmüş, Ali Bey koruyucusuz kalmıştı.

Bundan yararlanmaya koyulan düşmanları aleyhine yeni bir dolap çevirdiler. Ali Bey yine kaçtı. Bu sefer Yemen'e gitti. M. 1766, H. 1180'te taraftarları İbrahim Bey taraftarlarından dört beyi öldürerek onu yine Kahire'ye getirttiler.

Bu sefer de dostu Salih Bey şeyhülbeledliğe göz dikip kendisine düşman oldu. Fakat ileride şeyhülbeled olacağını göreceğimiz İbrahim Kaşif tarafından hançerlenip ortadan kaldırıldı.

Bu devir de gitti; fakat şimdi de Aşağı Mısır'ın Arap kabileleri Ali Bey'in aleyhine ayaklandılar. Oralara akın ediyorlar, her tarafı yakıp yıkıyor, soyup soğana çeviriyorlardı. Ali Bey üzerlerine Kölemenlerinden Amasyalı Ahmed'i gönderdi. Ahmed Arapları iyice doğradı. Bu sebeple kendisine «Kasap» (El-Cezzar) lakabı verildi. Evvelce de söylediğimiz gibi Anadolu Türkleri'nden de Mısır'da Kölemen bulunduğunu bu kişinin varlığı da ispat eder.

Artık Ali Bey'e düşman kalmamıştı. Rahatça şeyhülbeledlik edeceğine kanaat getirdi. Bununla beraber her ihtimale karşı birtakım tedbirler almaya başladı. Bu cümleden olarak kendi evine 18 kölemen'i «paşa» yaptı. Bunlar şunlardır:

Yeğeni Rıdvan, Tanta'lı Ali, İsmail, Halil Abdurrahman, Hasan, Yusuf, Zülfikar, Acib, Mustafa. Bu dokuzu da Ali Bey gibi Gürcü'dür. Aynı zamanda yukarıda adı geçen Amasyalı Kasap Ahmed, Yeniçeri Ağası Selim, Yeniçeri Kahyası Süleyman, Çerkes Latif, Çerkes Osman, Çerkes İbrahim, Çerkes Murad, Mehmed de «paşa» olanlardandır. Bunlardan Mehmed en sevilen adamıydı. Sonradan Ali'ye karşı en büyük düşman da o olmuştur.

Bu Mehmed «kaşif» (tahsildar, bucak veya ilçe yöneticisi) olduktan sonra gösterdiği açgözlülükten dolayı «Ebu Zeheb» lakabını almıştı. Bey olunca bu lakabını unutturmak için cömertlik göstermeye başladı. O zaman beylerin halka para saçması adetti. «Altın babası» para yerine **«zer-i mahbub»** (eski 25 kuruş değerinde bir altın para olup H. 1202, M. 1787'de üç buçuk kuruş değer konulmuştu) saçmaya başladı. «Zer-i mahbub» adındaki bu altın paraya yalnızca «mahbub» da denirdi. Bunun yarısına **«nısf-ı mahbub»** yahut «nısfiyye» derlerdi. Çeyreğine de **«rabi-i mahbub»** yahut «rabi'iyye» derlerdi. Paralar pek ufak ve inceydi. Marsel'e göre, rüzgarda saymaya gelmez, uçardı. Fransızlar Mısır'ı istila ettikleri zaman bu paraların 28 tanesi bir Frank'a eşit tutulmuştur.

ALİ BEY'İN GİZLİ EMELİ: MISIR'IN BAĞIMSIZLIĞI

Ali Bey artık makamından emin olup gerçekten övgüye değer tam bir adaletle Mısır'ı yönetmeye başladı. Vilayetleri Arap hırsızlardan temizledi. Halkın rahatı, mutluluğu için gerekli olan şeyleri yaptı. Herkes kendisini kutladı. Mısır'ın çoktan görmediği adalet ve rahatla yüzü güldü.

Ali Bey'in hırsı Mısır'ın «şeyhülbeledliğinden» daha da yukarılardaydı. Mısır'da bağımsızlık sevdasındaydı. Bunu güzelce saklıyor, fakat bu konuda gerekli girişimlerde de bulunuyordu. Bu fikirle muhtelif bahaneler bularak ocakların askerî ve sivil birçok memurunu ve başlarını azlediyor, yerlerine kendi adamlarını yerleştiriyordu. Yalnız Yeniçeriler'i himaye ediyordu. Onları da kendisine bağlamak yollarına başvuruyordu. Ve bu işi öyle sinsice yapıyordu ki, onlar da kendi emri altında kalıyor, birşey yapamayacak duruma geliyordu.

Diğer ocakların aylıklarını havalename (senet, bono) suretinde veriyordu. Bu havalenameler çabucak kıymetinden yüzde 80 aşağı düştüler. Sahipleri bunları kırdırıyordu. Bu duruma gelince Ali Bey bu havalenameleri piyasadan az bir fiyatla çekti. Paralarının onda bire düştüğünü gören ocaklar askerliği bırakıp ticarete başladılar, esnaf oldular. Ali Bey böyle Türkiye askerlerini azalttıkça diğer taraftan kendi Kölemenler'ini çoğaltıyordu. Altı bin kölemeni oldu. Emin olmadığı bey ve kaşiflere de bir veya iki kölemenden çok kölemenleri olmasını yasak etti.

Bu zamanda Kahire'de paşa, Mehmed Paşa'ydı. Ali'nin bu hareketinden telaşa düşüp söylenmeye başladı. Ali Bey hiç aldırmadı. Paşa Babıali'nin zararına olan bu muameleye karşı durmaya karar verdi, fakat açıktan bir şey yapması mümkün değildi. Bu sebeple Ali aleyhine entrika ve fitne düzenlemeye başladı. Çerkes İbrahim'in taraftarlarını aradı. Onlarda intikam hissini canlandırdı. Hatta birtakım vaadlerle Ali Bey'in taraftarlarından birkaçını da elde etti. Ali Bey'in bağışlarına boğulmuş olan ve Ali Bey'in kızkardeşini verip kendisine daima «Oğlum» diye hitap ettiği «Altın babası» Ebu Zeheb de bu işe girdi.

Tertipçiler Ali Bey'e açıktan hücum edemediler. Altın babası'na birçok para verilerek ve şeyhülbeled yapılacağı vaad edilerek kayınını bizzat öldürtmeye karar aldılar.

Altın Babası işi tehilkeli görüp cesaret edemedi ve ikiyüzlü hainliğe başlayıp Paşa'nın çevirdiği dolabı Ali Bey'e haber verdi. İşten haberi olan Ali Bey de Paşa'yı ortadan kaldırma kararı aldı. Paşa'yı tutup Kahire'den çıkardı ve İstanbul'a yolladı. Altın Babası'nın bu hizmeti Ali'nin kendi hakkındaki güvenini artırdı. Ali onu artık kendisine dönmez bir biçimde sadık sandı. Her ne kadar başkaları onun hıyaneti hakkında Ali Bey'e belgeler gösterdilerse de asla inanmadı.

M. 1768, H. 1182 yılında Türkiye ile Rusya arasında savaş açıldı. Şeyhülbeled'e Mısır'dan 12 bin asker göndermesi emri geldi. Ali Bey'in çevirdiği dolap henüz olgun hale gelmemişti. Askeri topladı. Bundan da Ali'nin düşmanları istifade etti. Bunlar yeni gelen Paşa'yı da kendi taraflarına aldılar.

Paşa ile o beyler bir mektup yazıp imzaladılar. Ali Bey'in savaşa katılmak için değil, Rus tarafına geçmek ve Mısır'da bağımsızlık ilan etmek için asker topladığını bildirdiler.

Bunun üzerine Ali'nin başının gönderilmesi hakkında bir ferman İstanbul'dan yola çıkarıldı.

Ali Bey'in İstanbul'da bir casusu vardı. Bu durumu hemen Ali Bey'e bildirmişti. Ali Bey gereken bütün tedbirleri aldı. Şeyhülbeled Ali Bey en sadık Kölemenlerinden Tantalı (El-Tantavi) Ali Bey'i 12 sadık Kölemen'le beraber Arap kıyafetine sokup Kahire'den yolladı. Fermanı getiren kapıcı-başı'nın geleceği yola pusu kurdurdu. Tantalı üç gün bekledikten sonra Kapıcı-başı dört kişiyle çıkageldi. Dördünü de öldürüp soydular ve kuma gömdüler. Fermanı Ali Bey'e getirdiler.

Ali Bey, beylerin divanını toplantıya çağırdı. Onlara şöyle dedi: «İstanbul bu divanın başına vurarak bütün gücünü bitirmeyi kurmuştur. Benim başımın düşmesi bütün beylerin başlarının düşmesi suretiyle sonuçlanacaktır. Herkes hayatının, haklarının, makamlarının korunmasına baksın.» Bu sözlerine, «Başka bir devlet tarafından idare olunan Mısır'ın kendilerinin malı olduğunu, boyunduruğu atmak için bundan güzel fırsat olamayacağını» da ekledi.

Kendine bağlı olan 18 bey Ali'nin sözlerini alkışladı. Kendisine zıt olan beylerse ses çıkarmaya cesaret edemediler.

Ali Bey Paşa'ya iki gün mühletle Mısır'ı terk etmesini, etmediği takdirde öldürüleceğini bildirdi ve Mısır'ın bağımsızlığını ilan etti.

Ali Bey Akka Şeyhi Şeyh Zahir'le birleşti. Her iki taraf savaşa hazırlanmaya başladılar. Ali Bey Rus seferi için Mısır'dan fevkalade olarak topladığı 12 bin kişilik orduya 10 bin Kölemeni de kattı. Bu durum karşısında kendisine rakip olan beyler ve kölemenler de Ali Bey'e katılmak zorunda kaldılar.

Şam Paşası İstanbul'dan bu iki ordunun birleşmesine engel olmak emrini aldı. Bu Paşa 25 bin kişiyle yürüdüyse de Cebel-i Lübnan ile Taberiye Gölü arasında ve M. 1769, H. 1183 yılında Şeyh Zahir'in 6 bin kişilik ordusuna mağlup oldu.

Babıali buna ses çıkarmadı ve başka ordu göndermedi. Mısır ve Suriye'dekiler artık başarılı olduklarını zannettiler. Zavallı Devlet, Ruslar gibi kuvvetli bir düşmanla uğraşırken , Mısır'da da kendisine birtakım köle Gürcü ve Çerkesler böyle dert ve belalar çıkarıyorlardı. İstanbul

Ruslar'la meşguldü. Ali Bey bu meşguliyetten istifade edip Mısır'ın yönetimini kendisine göre düzeltmeye başladı. Kahire'de güvenliği sağladı. Vergileri azalttı. Maliye'nin başında bulunan Yahudi Yusuf Levi'yi azledip eski Gümrük Nazırı Kıbti öğretmen Mihail Ferhad'ı geçirdi. Görevden alınan Yahudi çok yolsuzluklar yapmıştı. Kafasını vererek bu yolsuzlukları ödedi.

Her yüzyılda ve her devirde hırsızlıktan başka bir işleri, sanatları olmayan ve son zamanlarda yine ekili yerlere sokulmuş olan Arap kabilelerini yine eski yerleri olan çöllere sürüp püskürttü. Nihayet Ali Bey Türkçe «**Bulutkapan**» lakabını aldı.

Ali'nin kovduğu Arap kabilelerinin en korkuncu «Havare» kabilesiydi. Bunlar Tunus tarafından gelmiş, Cize ile Farşut arasındaki tarıma elverişsiz topraklara yerleşmişlerdi. Birkaç köyü, sonra birkaçını daha zorla almışlardı. Böylece «Hu» ile «Küfr-i Şeyh Selim» arasındaki bu araziyi ele geçirmişlerdi. Şeyhleri, Mısır'daki karışıklıklardan yararlanarak «Hameyn Savut'dan ta Assuvan'ın ötesine kadar olan araziden vergi almaya da başlamıştı. Yalnız hükümete yılda 250 bin erdeb buğday veriyordu. Bununla Ali Bey'in seleflerinin ağzını kapatmıştı. Zaten onlarda da bu işi düzeltecek kuvvet yoktu. Yani bu kabile hükümet içinde hükümetti.

Ali Bey bu Şeyh üzerine «Altın babası»nı gönderdi. Şey bozguna uğratıldı (M. 1770, H. 1183). Oğulları bütün neleri varsa vererek canlarını kurtarabildiler. Altın Babası da, bu bahane ile de hazinelerini doldurdu.

Kasap Ahmed Bey'in Ali Bey aleyhine uğraşmakta olduğunu Altın Babası hafiyeleri vasıtasıyla öğrendiğinden acele Kahire'ye döndü. Ahmed'i kendisine rakip görüp yok etmek istedi. Fakat onu öldürmeyi başaramadı. Kasap Ahmed'in keskinlik ve süslülük bakımından eşsiz ve çok meşhur bir kılıcı vardı. Bir gün Altın babası ile beraber oturuyordu. Altın babası Kasap'a: «Şu senin meşhur kılıcını göreyim. Ver!» dedi. Kasap da; «Benim kılıcımı kınından yalnız ben çıkarırım. O da birisini öldürmek için olur» deyip hemen ayağa kalktı. Kahire'den İstanbul'a gitti. Akka Paşa'sı olarak atandı. Hemen görevinin başına gitti ve ölünceye kadar bu görevde kaldı. Akka'da Napolyon'la vuruşarak ünlenen Amasyalı Türk bu kişidir.

Ali Bey Said'de Araplar'a karşı elde ettiği başarıdan iştahlanıp başka zaferler daha kazanmaya kalkıştı. Bu cümleden olarak Altın Babası'nı Yemen'e gönderdi.

Altın Babası 20 bin kişiyle Süveyş'ten geçip Akabe'ye geldi. O geçitleri, dağları da aştı. Önüne duran Araplar'ı vurdu. İsmail Bey 8 bin kişiyle bütün Kızıldeniz kıyısını aldı. Hasan Bey de Cidde'yi ele geçirip «Ciddeli» (Ciddevi) lakabını aldı. Altı ayda bütün Arabistan yarımadası ele geçirildi. Mekke yağmalandı. Şerif'i azlolunup yerine akrabasından Abdullah atandı. Bu Abdullah, Ali Bey'e «sultanlık» unvanıyla beraber şükran ve minnetlerini sundu.

Ali Bey Şerif'in bu bağışıyla sultanlığının meşru bir renge boyandığına kanaat etti. Artık hutbelerde adını okutturup kendi adına para bile bastırdı (M. 1771, H. 1185).

Aynı yılda Sultan Ali daha büyük bir işe girişti; fakat bunda belasını buldu. Bu da 30 bin kişiyle Altın Babası'nı Suriye'nin fethine göndermesidir. Suriye'yi Mısır'a bağlı bir vilayet sayıyordu. Hem de kendisinin ve dostu Akka Şeyhi'nin ortak düşmanı olan Türkiye'nin Suriye'den çıkarılması gereğini hissediyordu. Gerçekten Dolunlular, Eyyubiler, Kölemenler zamanında bu iş böyleydi. Yani Mısır Suriye'ye sahip olurdu.

Sultan Ali, Türkiye'nin diğer düşmanlarıyla da ittifak yapmayı düşünüp İtalyan taciri Rozeti vasıtasıyla Venedikliler'den yardım vaadi aldı. Karadeniz ve Akdeniz Rus donanması komutanı olan Kont Aleksis Orlof'un yanına Agop adında bir Ermeni'yi gönderdi. Bu Ermeni Çariçe II. Katerina ile savunma ve saldırmazlık anlaşması yapmakla görevlendirilmişti. Bu suretle Ali Sultan, Ruslar'dan da vaad aldı. Ancak iki merkezin uzaklığı yüzünden görüşmeler uzadı.

ALTIN BABASININ OYUNU

Ali Sultan'ın ordusu Suriye'de başarılı oldu. Altın Babası komutasındaki ordu Şeyh Zahir'inkilerle birleşip, Gazze, Remle, Nablus, Kudüs, Yafa ve Sayda'yı aldı. Nihayet Şam'ı da kuşatıp ele geçirdi.

Şimdi artık Altın Babası'nın yıllardan beri beslediği emelin gerçekleştirilmesi zamanı geldi. Bu ele geçirdiği yerleri kendisi için korumaya karar verdi. Hatta bununla da yetinmeyip Mısır'ı da Ali Sultan'dan almayı tasarladı. Galiba İstanbul da onu bu konuda kışkırttı. Ali Bey'in azledip Mısır'dan kovduğu Paşa vasıtasıyla İstanbul'la gizli bir biçimde sürekli olarak haberleşiyordu.

İstanbul'dan aldığı vaat üzerine olacak ki, artık ilerlemekten vazgeçti. Geriye dönüp fethettiği şehirlere koyduğu askerleri de alarak Mısır'ın üzerine yürüdü. Yeniçeri ve diğer ocakların kendisine düşman olduklarını bildiği için doğrudan doğruya Kahire'nin üzerine yürümeye cesaret edemedi. Çöl yolunu tutturup Said'e vardı. M. 1772, H. 1185'de Hicri yılın son günlerinde Asyut şehrini ele geçirdi. Kahire'deki Ali Bey'den rahatsız ve şikayetçi olanları çağırdı. Birkaç Arap kabilesini de aldı. Said beylerini de kendisine katılmaya mecbur etti.

Bunlar tamam olduktan sonra Ali Bey'in tahttan indirildiğini ilan edip Kahire'nin üzerine yürüdü. M. 1772, H. 1186'da Hicri yılın ilk günlerinde Nil'in sol kıyısına, Eski Mısır'ın yanına «El-Busateyn» (Bostanlar) denilen köye vardı.

Şimdi Ali Bey eskiden dostlarının Altın Babası hakkındaki sözlerine kulak tıkamış olmasına pişman oldu. Acele 3 bin kişi topladı. Bu orduyu İsmail Bey komutasında gönderip Altın Babası'nın Nil'i geçmesine engel olması emrini verdi. Altın Babası İsmail Bey'e vaat ve tehdit de göndermişti. İsmail Bey işte bu sebeplerden dolayı ordusunu Altın Babası'na teslim etti. Altın Babası İsmail Bey'in ordusu tarafından alkışlarla karşılandı.

Bunu haber alan Ali Bey elinde kalan kuvvetlerle Kale'ye kapandı. Son damla kanı akıncaya kadar savunmayı sürdereceğini ilan etti. Fakat üç gün sonra, yanında bulunan ve Şeyh Zahir'in dördüncü oğlu olan Şey Ahmed'in öğütlerine uyarak bu tehlikeli ve ümitsiz savunmadan vazgeçip tekrar Akka'ya kaçmaya karar verdi.

Altın Babası ordusunun Kahire'ye girdiği gece Ali Bey, taraftarlarıyla Cebel-i Ahmer (Kızıl Dağ) yoluyla ve çöl içinden Akka'ya gitti. Oradan yine eskisi gibi Kahire'ye çağırılacağı ümidini besledi.

İşte bu, Ali Bey'in Mısır'ı üçüncü defa terketmesi, kaçmasıydı. Bu kaçış M. 12 Nisan 1772, H. 9 Muharrem1186 tarihinde oldu. Yanındaki adamlar savaşçı ve hizmetçi olmak üzere 6 bin kişiden çok değildi. Hazinesinde ancak bizim altın para ile 231 bin 482 lira vardı. Mücevherleri ve kıymetli eşyası da bunun dört misli bir değerde yani yaklaşık bir milyon liraydı. Demek ki bütün serveti bir milyon iki yüz bin liraydı.

Gece gündüz yürüyordu. Hazinesini 25 deve götürüyordu. Üç gün sonra Han-ı Yusuf'da bu develerden beşinin Araplar tarafından götürüldüğünü ve ordusunun bir kısmının Haznedar Yusuf'la beraber kaçtığını gördü. Öbürsü gün Gazze'ye girdi. Altın Babası'na bağlı olan Gazze'de hayatı güvencede değildi. Orada kalmayıp yola koyuldu. Sekiz günde Akka'ya vardı. Orada pek iyi karşılandı. Fakat Sultan Ali kederden zahmetten yorulmuştu. Fena halde hasta düştü.

Akka'ya Rus donanması geldi. Ruslar Ali Sultan'ın felaketini öğrendiler. Yeniden görüşmeler müzakere başladı. Ruslar Ali Bey'e top, tüfek, cephane verdiler. Bir de Rus hizmetinde bulunan 3 bin kişilik bir Arnavut birliğini de bıraktılar.

Bu kuvvetler Şeyh Zahir'in de kuvveti ile birleşerek, Ali Sultan'a savaşa girme gücünü sağladı. Kendisi hastaydı. Üç ay sonra Tanta'lı Ali Bey'i Sur, Sayda ve Suriye sahilinin diğer önemli şehirlerini ele geçirmeye gönderdi. Altın Babası'ndan sonra buralarını yine Türkiye valileri işgal etmişlerdi. Tantalı'dan sonra kendisi de gelip Yafa'ya hücum etti. Beş ay süren bir kuşatmadan sonra orayı da ele geçirdi. Bu kuşatma sırasında da Gazze'yi hücum ederek aldı. Remle ile Ludda (eski Lidda) kendilerine teslim oldu. Ali Sultan Yafa'yı Akka Şeyhi'ne verdi. Ludda'ya Ciddeli Ali Bey'i, Remle'ye Selim Bey'i atadı. M. 3 Mayıs 1773, H. 9 Zilkade 1186 yılında Ali Sultan Yafa'da iken kendisine Mısır'dan Yeniçeri ocakları ile halkın ocak ileri gelenleri tarafından gönderilen bir heyet geldi. Bunlardan Altın Babası'nın Kahire'de şeyhülbeledliğini ilan ettiğini, hemen müthiş bir hükme koyulduğunu, vergilerin bir kısmını iki, bir kısmını üç misli artırdığını, hele şimdiye kadar hiç işitilmemiş olan «Rafzül-Mezalim adıyla görünüşte halkı kaşiflerin (tahsildarların) zulmünden kurtarmak için yeni bir vergi daha koyduğunu, bu vergilerin Altın Babasının kesesine indiğini, bu tedbire rağmen kaşiflerin eskisinden çok halka zulmettiklerini, kısacası zulmün, elkoymaların, soygunculuğun dayanılmız bir hale geldiğini öğrendi. Temsilciler Mısır'ın tekrar Ali Sultan'ı istediğini, Kahire şehri kapılarının Ali Sultan'a açık olduğunu, eğer Altın Babası direnmeye kalkışırsa halkının Altın Babası aleyhine silahlanacağını söylediler.

Hemen ümidi yeniden parlamış olan Ali Sultan Kahire'ye doğru yola çıktı.

Ali Bey'in kuvveti ancak 2 bin 500 kişiydi. Ludda ve Remle muhafızlarını da bu orduya kattı. Aynı zamanda Şeyh Zahir'in büyük oğlu Şeyh Çelebi, damadı Şeyh Kerim ve Sur şeyhi Şeyh Hasan'ın askerlerini de aldı. Parayla bin 500 Mağribli'yi de orduya alarak toplam 8 bin savaşçısı oldu.

M. 4 Nisan 1773, H. 11 Muharrem 1187 tarihinde yola çıkıp Han-ı Yusuf'a, beş gün sonra da Salahiye'ye geldi. İki gün sonra Altın Babası'nın ordusunun 12 bin kişilik bir kuvvet olan öncüleri gelip Ali Sultan'a hücum ettiler. Zafer Ali Sultan tarafında kaldı. Öncü kuvvetin bir çoğu öldürüldü. Bu zaferle Salihiye'ye girdi.

Oysa Altın Babası Kahire'de ocaklara ve halka Ali Bey'in Ruslar'la birleşip gavur olduğunu, İslamlık'tan çıkmış bulunduğunu söyeyerek onları kendi tarafına çekmişti. Bu propaganda ve para ile herkesi Ali Bey'in aleyhine çevirmişti. Ancak Yeniçeriler eski düşünce ve görüşlerinde ısrar etmişlerdi. Ali Sultan Salihiye'de bu haberi aldı.

Altın Babası Kahire'deki durumunu böylece kuvvetlendirdikten sonra bizzat ordunun başına geçip Ali Sultan'ın üzerine yürüdü.

Ali Sultan çölün bir kısmını geçerken karşı karşıya kaldığı mevsimin sıcağından, yorgunluktan, Salihiye Savaşı'nda aldığı yaradan, bir de bütün bu olumsuzlukların üstüne Kahire ile ilgili duyduğu kötü haberden dolayı üzülüp fena halde hastalandı, vücudunu şiddetli bir ateş kapladı. Ata binemeyecek bir hale geldi. M. 13 Nisan 1773, H. 20 Muharrem 1187 tarihinde Altın Babası'nın ordusu da gelip çattı. Bu ordu derhal savaş düzenine girdi.

Asker sayısı pek az olan Ali Bey'in ordusu da savaş durumunu aldı. Ordusunun bir kanadına Tanta'lı Ali Bey'le diğer beyler, diğer kanadına Şeyh Zahir'in oğlu ve damadı komuta ediyordu. İlk çarpışmada adeta tam bir zafer olmaya ramak kalmış bir surette başarı elde ettiler. Altın Babası casuslar vasıtasıyla ve para kuvvetiyle Faslılar ve beylerden birçoğunu, özellikle İbrahim ve Murad Beyleri kandırmıştı. Murat Bey hıyanetine karşılık efendisinin yani Ali Bey'in harem ve malının kendisine verilmesini şart koşmuştu. Ali Sultan'ın Gürcü olan karısı Nefise Hanım gayet güzel ve zeki bir kadındı. O da karısı olacaktı. Savaşın bu kesin devresinde Faslılar ve Beyler Altın Babası tarafına geçtiler. Bunun üzerine Ali Sultan ordusu büyük bir bozguna uğradı. Tantalı Ali Bey'le Şeyh Çelebi öldürüldüler. Şeyh Hasan, Şeyh Kerim ve Rıdvan Bey savaş meydanından kaçtılar, Ali Sultan'ın ordugahına gelip işi anlattılar ve ata binip Gazze'ye doğru beraberce kaçmasını rica ettiler. Gazze'de bir ordu ile Şeyh Zahir vardı.

Ali Sultan ata binemedi. Çadırının kapısı önünde oturup ölümünü bekledi. Yanındakilere, «Canını kurtarmak isteyenlerin düşman gelmeden kaçmasını» emretti. Yeğenler, taraftarları emrine itaat edip gittiler. Gazze'ye varıp felaket haberini, oğlunun öldüğünü Şeyh'e söylediler. Şeyh Zahir pek kederlendi.

ALİ SULTAN'IN ÖLÜMÜ

Veda'dan az sonra Altın Babası'nın kahyası 50 kişiyle Sultan Ali'nin çadırının yanına geldi. Ali'nin yanında kalmış olan 10 Kölemen'i hemen kestiler. Hastalığına rağmen Ali Sultan palasına sarıldı. İlk hücum edeni öldürdü. İkisini de yaraladı. Diğerleri çekilip üzerine tabancalarıyla ateş ettiler. Ali'yi sağ sol bacağından ağır bir surette yaradılar. Ali Bey yine kahramanca savaşa devam ediyordu. Diz çökmüş, tabancasını sol

eline alınıştı. Bu sefer sol kolundan da vuruldu. Birkaç yara daha alıp yere serildi. Geldiler, alıp kan içinde Altın Babası'nın yanına götürdüler. O da kendisini Kahire'ye yolladı ve orada birkaç gün sonra öldü. Halk, Ali'nin ölümünün kendisini savunurken aldığı yaralardan olmadığına, aksine Altın Babası'nın bu yaraları iyileştirmek bahanesiyle üzerlerine koydurduğu zehirli merhemden ileri geldiğine inandı.

Ali'nin ölümü Altın Babası'na vicdan azabı çektirdi. Kendisini pişman olmuş gibi gösterdi. Hiç olmazsa bu kadar nimetini gördüğü bu efendisine Kahire'de güzel bir türbe yaptırdı. Bununla beraber kafasını İstanbul'a yolladı. Hakan I. Abdülhamid Han zaten bunu emretmişti.

Ali Sultan Bağımsızlığa sahip olmak için herkese kendisini sevdirecek biçimde iyi davrandığından ölümünden sonra ona halk «Büyük Ali Bey» (Ali Bey el-Kebir) lakabını verdi.

İşte bununla iki buçuk yüzyıldan beri Türkiye'nin vilayeti olan Mısır'ı bağımsızlığa kavuşturmak isteyen adam ortadan kalkmış, yine Mısır öyle bir vilayet halinde devam etmiştir. İşte her akan kanın, kan akıtması kuralı yine doğruluğunu göstermiş, öçden öç doğmuş, öç alanı da dünyada komamıştır. Bu, böyle sürüp gider...

Mısır, şeyhülbeledlerden beri resmi bir eşkıya yönetimi altındaydı. Hatta eşkıyanın dağda yapamadığını bu beyler şehirde yapıyorlardı. Bunlar kanun, mahkeme, hak düzen, kural, itaat denilen şeyleri bilmezlerdi. Kanunları kılıç, tabanca; mahkemeleri divan, veya sokak, meydan; hakları elkoyma, yolsuzluk, rüşvet, karaborsa aynı zamanda hazine ve halkı soymak, haksızlık ve zulümdü.

Bu beyler hep cahil, adi tabakadan yetişmiş, tam eşkıya idiler. İşleri güçleri birbirini boğmak, kesmek kanını içmekti. Bu da hep makam ve para içindi.

MISIR'DA FALAKA

Mısır'da yine böyle devam etmeye başladı. Fakat o eski paşalık devri asla geri gelmedi. Bu sefer şeyhülbeledlerin de egemenliği kalmadı. Onlar da eski paşaların kadrosuna geçtiler. Şimdi her bey bağımsız müstakil olmuştu. Mısır'da 30 bağımsız beylik ortaya çıktı.

OSMANLI HAKİMİYETİ BİR ŞEKİLDEN İBARET KALDI

Bunlar artık biribirini yiyorlardı, birbirleriyle sürekli bir savaş içindeydiler. Ancak birşeyde ittifak edebiliyorlardı. O da yalnız İstanbul'a karşı gelmekti. İstanbul'sa Mısır'da addan ibaret bir saltanatla yetindi ve Mısır'a ordu falan göndererek bu anarşiye engel olma yolunu tutmadı. Türkiye pek meşguldü. Gönderdiği valiler tam bir acz içinde Kahire'de bostan korkuluğu gibi otururlardı. Yapabilecekleri şey beyler verirlerse yıllık vergiyi istanbul'a göndermekten ibaretti. Zaten buraya gönderilen paşalar adeta sürgün gibiydiler. Gözden düşenler Mısır'a gönderiliyorlardı. Mısır İstanbul için sürgün yeri olmuştu. Valiler gelirken bilirlerdi ki, şeyhülbeledin hoşuna gitmezse bir odabaşı gelir, azlini bildirir, geri dönerdi. Şeyhülbeled ve beyler bir paşayı azletmek isteyince onu kesmeye, isyan etmeye gerek görmezlerdi. Beyler divan halinde toplanıp valinin azline karar verirler, bu kararı odabaşı vasıtasıyla kendisine bildirirlerdi. Odabaşı Ocaklar'ın büyük subaylarındandı. Mısırlılar buna «Ebu Tabak» yani «Tabak Babası» derlerdi. Bunun da sebebi başlarındaki külahtı. Bunların külahları kara keçeden olup üzerine sarık sarılmazdı, bu külahın aşağı kenarı kafes gibi telden bezsiz, geniş bir şemsiye halindeydi. Bunun üzerine hafif bir tül korlardı. Bu haliyle bu külahlar tıpkı şimdiki geniş kenarlı, tepesi yuvarlak hasır şapkalara benzerdi. Evlerinden çıkarlar, eşeğe binerlerdi. Ata, katıra binmeleri adet değildi. Bu eşek onların makamlarının küçüklüğüne işaret sayılmazdı. Tersine şerefti. Evvelce adı geçen ve şeyhülbeled bile olan İsmail Kahya, «kahya» olmadan önce Odabaşı'ydı. Bu kişi kahya ve şeyhülbeled olunca yine makamına eşekle gidip gelmeyi şeref kabul ettiği için ata da, katıra da binmeye tenezzül etmedi.

Odabaşılar eşeğe biner, azil kararını tutan ellerini kaldırırlardı. Bunu gören halk toplanır arkasından giderlerdi. Çünkü bu isyan işareti idi. Kışlalar tarafına doğru giderdi. Onu gören her Ocaklı'nın, arkasından gelmesi hem adetti, hem de gerekliydi. Kale'ye gelinceye kadar peşine takılan kalabalık daha da çoğalırdı. İçeri girer, paşanın saygıyla ayaklarına kapanırdı. Kalkarken üzerine kapandığı seccadenin bir ucunu da beraber kaldırır ve «İn, paşa!» diye bağırırdı. Bu andan itibaren kendi muhafızlarına varıncaya kadar Türkiye askeri de dahil olduğu halde hiçbir asker paşaya ait olmazdı, her şeyden uzaklaştırılmış, hiçbir yetkisi kalmamış olurdu. Sonra odabaşı kararı okur, paşa dinlerdi. Eğer kararda Mısır'dan tardı, kafası istenmiş ise ona da boyun eğmekten başka elinden birşey gelmezdi.

Ali Bey'den sonra taraftarları arasında da fesat çıktı ve bunlar da birbirinden ayrıldılar. Ali Bey'in karşısında kazanılan zafere katılanların hepsi de bu zaferin meyvesinin kendisine ait olmasını istedi. Bunlar da

birbirini diri diri yemeye başladılar. Ali Bey'in ayakta kalan ve Akka'da olan önemsiz bir güç oluşturan taraftarları da Altın Babası'nın takibinden kurtulamadılar. Altın Babası kinci ve intikamcı bir adamdı. Aynı zamanda diğer bir kin de Suriye üzerine yürümesini gerektirdi. Bu da Akka Şeyhi Şeyh Zahir'e olan kiniydi. Bu adam Ali Bey ile beraber olmuş, onu himaye için Altın Babası'yla çarpışmıştı.

Bu intikamları almak için Suriye üzerine sefer etmek için İstanbul'dan izin istedi. İstanbul kendisine şeyhülbeledlik ile beraber Mısır Paşalığı'nı da bütün unvan ve iktidarlarıyla vermişti. İstanbul Şeyh Zahir'in üzerine yapmak istediği sefere izin verdi.

Altın Babası, yerine Kahire'de İsmail Bey'i kaymakam olarak bırakıp, Kahire komutanlığını da İbrahim Bey'e verdikten sonra H. 1189 yılı sonunda (M. 1775) kendi ordusu ile Suriye'nin üzerine yürüdü.

Altın Babası artık paşa da olmuştu. Herşeyi elinde toplayan ve Babıali'nin de yardımına kavuşan Altın Babası Paşa pek gururlandı. Bu sefer de öyle bir debdebe, süs ve gösteriş yaptı ki, şimdiye kadar eşi görülmemişti. Hele çadırı fevkalade süslü ve kıymetli olduğundan her yerde göze çarpıyordu.

Han-ı Yunus, Gazze, Remle kısa süren çarpışmalar sonunda ele geçirildi. Şeyh Kerim tarafından korunmakta olan Yafa savunma yapmak istediyse de hücum edilerek alındı. Şehir yağmalandı ve halkın büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi.

Bu haberi alan Şeyh Zahir ailesi, Mısır'lı sığınmacılarla birlikte Akka'yı bırakıp gitti. Akka'da oğullarının en kahramanı olan Şeyh Ali'yi bıraktı. Şehrin savunmasını mümkün görmediğinden Altın Babası'nın gelmesinden bir iki saat önce o da şehri boşalttı. Altın Babası Akka'yı da yağmaladı. Bu işi diğer şehirlerde yaptı. Her gittiği yerde eline geçeni kesti. Büyük bir servet kaldırdı.

Artık böyle kan ve malla doymuş ve dolmuş olarak Mısır'a dönüyordu. Bir gece çadırında ölüsü bulundu. Bu ani ölümün bir kalp sektesi mi yoksa bir boğma sonucu mu olduğu anlaşılamadı. Bunun üzerine ordunun komutasını Murad Bey aldı. Cenazesi Kahire'ye götürülüp Ali Bey'in mezarı yakınlarında gömüldü. Halk öldükten sonra, eskiden lakabı «Altın Babası» olan bu adama «El-Hail» lakabını verdi.

İbrahim ve Murad Beyler'in iddia ve itirazlarına rağmen İsmail Bey şeyhülbeled oldu. Bu beyler eski şeyhülbeled İbrahim Kahya Evi'nden kalma beylerdiler. O evden yalnız bunlar kalmıştı. İsmail Bey de, İbrahim ve Murad Bey'in yetiştirmeleriydiler. Bunlar korku yüzünden Altın Babası'nın tarafına geçmişlerdi. İsmail Bey daima Ali Bey'e karşı sevgi beslerdi. Altın Babası gibi Ali Bey partisi aleyhine şiddet göstermedi. Hatta Ali Bey taraftarlarından Suriye'de kaçak olanları da getirtti. Onları Ali bey zamanındaki yerlerine yerleştirdi. Bunları Murad ve İbrahim Beyler'e karşı güvenilir birer güç haline getirdi.

İBRAHİM VE MURAD BEYLER

İbrahim ve Murad şeyhülbeled aleyhine dolap çevirmeye başladılar. İsmail Bey'in özel dostu olan Ciddeli Hasan Bey'i (El-Ciddavi) Kahire'den uzaklaştırmasını istediler, fakat bu işte başarılı olamadılar.

İsmail ve Hasan Beyler onlara Kale'de hücum edip Said'e kaçmalarına sebep oldular.

İbrahim ve Murad Beyler Said'de durmayıp çalıştılar. Büyük bir kuvvetle Kahire üzerine yürüdüler. Yapılan savaşta İsmail Bey mağlup oldu. Bu sefer de o Said'e kaçtı.

İsmail Bey Said'de durmayıp İstanbul'a gitti. El-Ciddavi savaşta esir düşmüştü. Cidde'ye sürüldü; fakat yolda giderken geminin kaptanını kandırıp Mısır'ın Kızıldeniz kenarında küçük bir liman olan «Kuseyr»e çıktı. Çöl'den geçip Said'e gitti.

İbrahim Bey şeyhülbeled, Murad Bey de Emirül-hac oldu. Bunlar Kölemenlerinden çoğunu bey, birçoğunu da kaşif yaptılar.

Bu İbrahim ve Murad Beyler'in de yaptıkları şey soymak, asmak, kesmek oldu. Yaygın bir lanet içinde egemenlik sürüp dururken İsmail Bey'in İstanbul'dan gelip «Atıfiyye Sancağı'ndan Hılvan yönüne doğru ilerlemekte olduğunu haber aldılar. Hemen üzerine bir ordu gönderdiler. Yapılan kanlı savaşta İsmail Bey'in bütün kuvveti mahvolup gitti. Sadece İsmail Bey bir mağaraya sığınıp kurtulabildi. Üç gün orada kaldı. Nihayet Çağlayan (Said) tarafına kaçtı. Orada dostu Ciddeli Hasan Bey'i buldu. beraberce Çağlayanlar'ın üstündeki kayalara çekildiler.

Bu zaferden sonra Murad Bey Mekke'ye Hac'ca gitti.

Arap eşkıyasının büyük tehlikeleri altında Mahmel-i Şerifi selametle götürüp getirdi. Yolda Arap kabileleri tarafından birçok defa taarruza uğradıysa da bu saldırıları püskürttü.

Şu Araplar ne alçak eşkıyalardır ki, kendilerine servet ve yiyecek getirenleri, topraklarına, dine saygı besleyenleri vuruyorlar. Müslümanlar da ne sersem insanlardır ki, bu cinayete karşı yine hayatlarını tehlikeye koyuyorlar, bin emek ve para sarfediyor, türlü zahmet çekiyorlar!...

Kahire'ye geldikten sonra şeyhülbeled İbrahim Bey'le Murad Bey'in aralarında soğukluk başladı. İsmail Bey'in kaçırılması kabahatini birbirlerine yüklediler. Öfkelenen İbrahim bir gün ansızın Kahire'yi terkedip Said'de Minya'ya çekildi.

Bundan korkan Murad Bey İbrahim Bey'e Kahire'ye gelmesi için bazı şeyhleri gönderdi. Geldi, barıştılar; fakat bu barışma çok sürmedi. Bu sefer de Murad Bey Minya'ya çekildi. İbrahim Bey'i düşman evden olan Osman Bey El-Şarkavi, Eyyub Bey El-Sagir, Süleyman Bey ve İbrahim Bey El-Sagir, Mustafa Bey El-Sagir'le ilişkide olmakla suçladı.

Murad Bey 5 ay Minya'da kaldı. İbrahim bey önceleri bunu geçici bir durum sanmıştı. Murad Bey'in öfkesi geçince gelecek zannediyordu. Böyle uzayınca bu sefer de kendisi telaşa düşüp Murad Bey'e şeyhler gönderdi. Pek gururlu bir adam olan Murad Bey kabul etmedi. Şeyhleri geri gönderdiği gibi kendisi de Kölemenleriyle birlikte Nil'in batı yakasına inmeye başladı. Cize'ye geldi. Oradan Nil'i geçmeye kalkıştı. İbrahim Bey diğer yakaya asker koydu. Bu iki eski dost, yeni düşman 18 gün böyle karşı karşıya kalıp birbirini kolladılar. Bu süre içinde taraftar birbirlerine gülle attılar. Ancak bir adamla bir at öldürebildiler. Nihayet Murad Bey yeniden Minya'ya çekildi.

Beş ay sonra Murad Bey'e yeniden bir heyet geldi. Bu sefer ancak düşmanı beş beyin kendisine teslimi şartıyla kabul etti. Bu şart kabul

edilince Kahire'ye gelmek üzere yola çıktı. Yolda iken İbrahim Bey'den gelen gizli bir haberle bu beş beyin kaçıp Kalyup yönüne geçtiklerini, Piramitlerin yanından geçerek Said'e gideceklerini öğrendi. Murat Bey o zaman Ehramlar civarında «Cezerül-Esved»de bulunuyordu. Kaçakların bu yolu tutması gerekirdi. Orada Araplar'dan büyük bir birlik bırakıp kendisi Kölemenleriyle, onları Resül-Halic'de yakalamak üzere Nil'i geçti. Üzerlerine vardı; fakat yapılan savaşta yaralanıp çekilmek zorunda kaldı. Savaşı kazananlar artık korkacak birşey olmadığını zannederek tedbirsiz ilerlediler ve gelip Cezerül-Esved'de Araplar'ın pususuna düştüler. Esir edilip Murad Bey'e götürüldüler.

Bunlar esir olunca Murad bey'in öfkesi geçti. Esirlerini Mansure, Dimyat ve Faraskür'e gönderdi. Esirler orada rahat durmayıp M. 1783 (H. 1197) yılı sonunda Said'e giderek yine silahlamak için kaçmaya teşebbüs ettiler. Fakat kaçarken yakalandılar. Ezher Camii şeyhinin tavassutunu rica ettiler. Murat Bey de affetti. Hem bu sefer eski makamlarına da geçirdi.

Artık üç yıl rahat içinde geçti. İbrahim ve Murad beyler artık dostça yaşıyorlar, Mısır'ın gelirini aralarında paylaşıyorlardı. Babıali'ye hiçbir şey vermiyorlardı. İstanbul'a birtakım uydurma masraflar gösteriyorlardı. Bu vergiyi İstanbul'a teslim edecek olan memur artık para yerine sahte senet ve masraf tomarı dolu torbalar gôtürüyordu. Vali Mehmed Paşa boyuna İstanbul'a şikayetlerini duyuruyordu. Artık İstanbul iyice kızmıştı. Hele Murad ve İbrahim Beyler'in yaptıkları sahtekarlıklar ve hırsızlıklar çoğalmış, bunlar aleni bir durum almıştı. Nihayet Abdülhamid Han M. 1785, H. 1199 yılında Mısır'a ordu göndermeye niyet etti.

Toplanan ordu Kaptan Paşa olan Hasan Paşa komutasıyla İskenderiye'ye çıktı (M. 23 Haziran 1786, H. 25 Şaban 1200).

Beyler bu haberi duyunca dehşet içinde kaldılar. Hemen divana toplanıp genel bir meclis kurdular. Fakat o kadar korkmuşlardı ki, mecliste sade bir kargaşalık hüküm sürdü, hiçbirşeye karar veremediler. Bununla beraber Paşa'nın affedici karakterine başvurmaya karar altına aldılar. Paşa kabul etmedi. Bunun üzerine Ezher Camii Reisi Şeyh Ahmed El-Ariş ile Şeyh Muhammed El-Mehdi'ye başvurdular. Bunlar Reşid'e gidip Kaptan Paşa'nın af ve merhametini rica etmeyi taahhüt ettiler. Mısır'da din bilginlerine «Şeyh» derler. «Efendi» anlamında da kullanılır.

Bu iki şeyh Bulak'dan gayet iyi döşenmiş bir kayığa binip Reşid'e vardılar. Kaptan Paşa bunları din adamlarına layık saygıyla kabul etti. Sonucu ve Kaptan Paşa'nın hiddetlenmesine sebep olacağını düşünerek beylerin ne lehine, ne de aleyhine hiçbirşey söylemediler. Ancak Kaptan Paşa'dan halka dokunulmamasını rica ettiler. Halkın çektiklerini, masum olduklarını anlattılar. Cenab-ı Hakk'ın Kitabında, fatihlerin halka yapacakları şeyin kendi başlarına düşeceğini» buyurduğunu söylediler.

Gerçekten bu iki temsilci tedbirli hareket etmişlerdi. Bunlar Hasan Paşa'nın yanında çıkar çıkmaz on bey ve birçok kaşif ve kölemenler ile Murad Bey'in geldiği haberi ulaştı. Aynı zamanda bunların İskenderiye kanalının Nil ile birleştiği ağızdaki Rahmaniye köyünü işgal ettikleri de anlaşıldı. Bu iki şeyh yola çıkarıldıktan sonra Murad Bey divana savaş

yapılmasını söylemişti. Bunun üzerine silahla savunma yapılmasına karar verilmişti. İbrahim Bey Kahire'nin korunması görevinde kalmış, Murad Bey Türkiye Ordusu'nun karşısına varmıştı.

Rahmaniye'de savaş oldu. Türkiye askeri usta askerdi. Sonra topları, piyadeleri vardı. Kölemenler yalnız süvariden ibaretti. Kaptan Paşa'nın toplarının, havanlarının Kölemenler'in atları ayakları arasında patlayan bir iki bombası hepsini kaçırdı. Kölemenler dehşet içinde kalmış, doludizgin Kahire'ye kaçmışlardı. Hemen İbrahim Bey'le birleşip hepsi Said'e kaçtılar.

Bunların kaçtığını gören Kahire Paşası Mehmed Paşa Ocaklar'ı toplayıp Kale'den indi. Orduyu, kumandanını karşılamaya hazırlandı.

Kaptan Paşa M. 1 Ağustos 1786, H. 6 Şevval 120 tarihinde Kahire'ye girdi. Asker önüne geleni yıkmak, yakmak istemişse de Hasan Paşa bunları hemen kurşuna dizerek intikam hissini ve aşırıya kaçmayı önledi. Kahire'de ortalığı düzeltmeye başladı. Bu fitnelere sebep olan birçoklarını idam etti. Beylerin «ev»lerini, mallarını, hatta onlardan gebe odalıklarına varıncaya kadar herşeylerini açık artırma ile sattı. Hasan Paşa bu beyleri, halka zulümlerini, soygunculuklarını, devlete olan hıyanetlerini, anarşilerini kökünden kaldırmak, bu çirkin, kanlı, adi dönemi ortadan kaldırıp sonsuza kadar Mısır'a rahat ve mutluluk getirmek istiyordu.

İnsanlar, hele şu Mısırlılar tuhaftır!... Bunların bu kadar yıldır bu Kölemen beylerinden çektiklerini dünyada çekenler az olmuştu. Yine öyleyken bu nimetin değerini en büyük bilginleri olan Ezher Camii şeyhleri bile anlayamayacak kadar akılsız ve adi idiler. Kaptan Paşa'nın beylerin odalıklarını satmasına din, şeriat adına itiraz ettiler. Gerçi birinin haremini satmak hürriyete, kanuna saygısızlık ve cinayettir. Bu konuda ne kadar kuvvetle karşı konsa yeridir ve karşı koyanlar saygıya takdire layıktır. Ancak bunlar bir defa o beylerin meşru karıları değildi. İkincisi bunlar içlerinde birer fesat tohumu saklıyorlardı ki, bu fesadın yine zararı kendilerine olacaktı. Hem bu bilginler, beyler birbirini öldürüp haremlerini, hatta odalık olarak alırken niye ses çıkarmamışlardı?.. Kaptan Paşa akıllı bir komutandı. Onlara «Peki! Padişah düşmanlarının mülklerinin satılmasına engel olduğunuzu İstanbul'a yazdım!» dedi. Bu cevap iyi idi. Şeyhül-Meşayıh (Şeyhlerin Şeyhi) Şeyh Sadatı, «Buraya siz kabahatlı iki adamı cezalandırmak için geldiniz. Yoksa bizim kanunlarımız, adetlerimizi bozmak için değil...» dedi. Kaptan Paşa gebe odalıkları ayırıp sattırmadı.

Kaptan Paşa yönetime çeki düzen verdi. Said Abidin Paşa'yı kuvvetli bir ordu ile Said'e yolladı. İsmail ve Hasan Ciddevi beyler de birkaç Kölemenle bu orduya katıldılar. Said'de pek kanlı bir savaş oldu. İki taraftan da pek çok kan aktı. Murat Bey tarafı Çağlayan'ın üstüne çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine ordu Kahire'ye döndü.

Bu sırada Rus savaşı dolayısıyla Hasan Paşa İstanbul'a çağrıldığından beylerin kökünü istediği gibi kıramadan dönmeye mecbur oldu. Giderken İsmail Bey'i şeyhülbeled yaptı. O da dostu Ciddeli Hasan'ı emirül-hac olarak atadı.

Artık bu iki bey adaletle işe başladılar; fakat birkaç ay sonra Hasan Bey'in adamlarından Polis Müdürü (vali) Ahmed'in keyfi dav-

ranışlarından dolayı bir isyan çıktı. Biraz kan dökülerek ve Ahmed azl olanarak iş bastırıldı. Bununla beraber bu adam bir süre sonra bey yapıldı. M. 1788, H. 1203 yılında Hakan III. Selim Han tahta çıkmıştı. İsmail Bey'i şeyhülbeledlikte bıraktı.

İsmail Bey rahat ve sükunet içinde M. 1790, H. 1205 tarihine kadar görevine devam etti. Bu yıl içinde Mısır'da ve özellikle Kahire'de müthiş bir veba salgını çıktı. Salgın ortalığı kırıp geçirdi. İnsanları tırpanın buğdayları toprağa serdiği gibi yere serdi. Kahire'de her gün bin kişi öldü. Ölüm sebebiyle bir memurun yerine günde üç defa yenisinin atandığı bile oldu. İsmail Bey ve bütün ailesi öldü. Bu sebeple bu veba salgınına «İsmail Vebası» adı kondu. Böyle müthiş bir Veba salgını Mısır'da görülmemişti.

Veba salgını İbrahim ve Murad Beyler'in işini düzeltti. İsmail Bey ailesinden yalnız «Osman Bey El-Tabl» kalmıştı. Yerine şeyhülbeled oldu. Fakat bu işi görecek yeteneklere sahip bir adam değildi. İbrahim'le Murad'ı bizzat kendisi çağırdı. Bu iki haydut M. 7 Ağustos 1791, H. 5 Zilkade 1205 tarihinde Kahire'ye girdiler. Onlar yaklaşınca Ciddeli Hasan Bey Said'e çekildi. Onlar hiçbir direnme ile karşılaşmadan makamlarını tekrar elegeçirdiler. Bu suretle Kaptan Paşa'nın bütün emekleri boşa gitmiş oldu ve eski anarşi yine başladı. Mısır yine bu iki zalimin ortak canavarlığı, alçaklığı altına girdi.

Bu iki hırsız her yıl şeyhülbeledlik ile emirül-haclığı birbirleriyle değiştiriyorlar, arkadaşça geçiniyorlardı. Bunlar böylece 8 yıl daha keyiflerince asarak, keserek, yiyerek, çalarak, çırparak saltanat sürdüler. Bütün karşıtlarını ezmişlerdi, hiçbir korkuları yoktu. Ancak iki zulüm ortağı birbirinden şüphelenirlerdi. Fakat yine bir felakete uğramamak için birbirine karşı gözlerini kaparlar, fazla hırstan vazgeçerlerdi. İbrahim Bey, Murad Bey'den yaşlıydı. Kahramanlıkca da Murad Bey'den aşağı durumdaydı. Onun gururunu ve hiçbir şeyle doymayan hırsını bilir, daima dikkatli davranırdı. Savaşa sebebiyet verecek şeylerden çekinirdi. Fakat hasislikte, zulümde, soygunculukta ikisi birbirine denkti. Murad Bey her türlü zulümle halkı soyar, sonra soyduğu paraları aralarında bölüşürlerdi. Murad Bey «Altın Babası»nın kölemenlerindendi.

İbrahim Bey «Fellahi Evi»nden Salih Bey'i Kahire sokaklarından birinde «Altın Babası»nın emriyle hançerletmişti. Bu eve «Fellahi» denmesinin sebebi kurucusunun adi bir çiftçi «Fellah» olmasındandır. Oysa buna karşılık Murad'ın katilleri çoktu. Çünkü kendini beğenmiş, öfkeli, birden alev alır bir yakıcı ateşti. İbrahim Bey ise korkak, yüzsüz, haksız, vaad eder ancak verdiği sözü tutmaz bir yalancı, öldüreceği kimselere dostluk gösteren bir hilekar, suyu hasır altından yürüten, her işini kendi gören, maksadına varınca bir yenisini tasarlayan bir kafirdi. Murat Bey hileye tenezzül etmezdi. Canavarcasına, açıkça ve şiddetle saldırırdı. Onun, sinirleri sanki çeliktendi. Kolları bir kılıçla bir öküzün kafasını uçuracak kadar kuvvetliydi. Savaş sırasında bir arslan gibi döğüşen eşsiz bir kahramandı. Kızdığı zaman alemi tirtir titreten bir huysuzdu. Öteki gibi kin gütmez, kini çabuk söner, çoğunlukla affederdi. Düşmanlarından bile değerlilerin değerini takdir eder, dostuna

bağlılık gösterir ve sözünü tutardı. Bazen çok şey de göze olur, bazen de cömert davranırdı. Fakat öfke halinde ateş olup intikam hissine herşeyi, hatta kendi menfaatini bile feda ederdi.

Bu iki adamın bu sefer Kahire'ye gelmesinin ilk yılında şiddetli bir kıtlık oldu. Sebebi bunlardı. Çünkü Said'deki zahireyi ucuz bir fiyatla kendileri almıştı.

Emir Yakub ve İbrahim Ağa Camileri

Kaptan Paşa'nın sağladığı düzeni bozdular. Onun atadığı memurları kovdular. Yerlerine başkalarını atayıp soygunculuğa imkan ve hız verdiler.

Kölemenlerine ve özellikle Muhammed Elfi Bey'e yolsuzluk için verdikleri imkanlar, genel bir isyana yolaçtı. Bundan dolayı geçici olarak zulümlerini durdurdular. İsyan bitince yine ve daha şiddetle hırsızlığa başlayıp boşa geçen zamanın zararını daha fazla yolsuzluk yaparak çıkarıdılar. Bu Elfi Bey, Kalavun gibi bin altına satın alınmış olduğuyla iftihar ettiği için kendisine bu «elf» (bin) lakabı verilmiştir. Bunun çaldığı paralarla Özbekiye Meydanına (şimdi Özbekiye Bahçesi) karşı yaptırdığı görkemli sarayına, bir süre sonra göreceğimiz gibi, Fransız istila ordusu komutanı yerleşecek ve orasını Erkan-ı Harbiye-i Umumiye (Genel Kurmay Başkanlığı) dairesi yapacaktır.

Bu zamanda olan şu garip olayı tarihçi Marsel o zamandan kalma ve olup bitenleri bizzat görmüş adamlardan dinlemiştir.

Murad Bey kendi ordusunun elbise gibi levazımını yenileyeceğini bildirir. Oysa bundan maksadı başkaydı. İbrahim Bey'e tecavüz etmeyi kurmuştu. Bu sebeple Kahire ve bütün Mısır'daki Yahudiler'e büyük bir vergi koyar. Bu durum Yahudi «Keilla» (sinagog)sında büyük bir telaş yaratır.

Yahudiler'in başları toplanıp iki ihtiyar haham'ı Murad bey'e gönderirler. Onlar da fırtınayı üzerlerinden giderecek çareye sahip oldukları iddiasında bulundular. Murad Bey'in huzuruna çıkıp, «Ey Emir! Biz fakiriz. Bütün servetimizi, karılarımızı, hatta bizi de beraber satsanız istediğiniz paranın yerine tutmaz. Eğer bizim ödemek iktidarında olmadığımız bu vergi yükünü bizden kaldırırsanız, buna karşılık size bir define gösterir ki, bizden istediğiniz yüz misli eder. Bu hazine bize nesilden nesile gelmektedir. Biz de onu soyumuza söylemekle yükümlüyüz» dediler.

Murad Bey hazine sözünü duyunca kulaklarını dikti ve, «Emrimi geri aldım. Hadi, hazineyi görelim» dedi. Hahamlar, «Bu hazine Amr İbnül-

As'ın camiindedir. O, bu hazineyi demir bir kasa içinde camiin altındaki mahzene gömmüştür» cevabını verdiler.

Murad Bey açık bir biçimde bu hazineyi kaldırmaya, bu hazine için camiin bir tarafını yıkmaya cesaret edemeyip av bahanesiyle bu işi görmeyi düşündü. Ava gitti. Dönerken camiye uğrayıp namaz kıldı. Bu bahane ile camii gezip iyi bakılmadığını ve harap olmaya yüztutmuş olduğunu şeyhlere söyleyip «Allah beni bu camii tamir edeyim diye gönderdi. Bu sayede namazlarda benim adım da bu camii yaptıran Amr'ın adıla ile beraber okunacaktır. Yarın hemen amele yollayıp tamir işini başlatacağım» dedi.

Gerçekten ertesi günü amele geldi. Fakat en harap duvarlardan başlayacağına, camii yıkmaya, yeri kazmaya başladılar. Burası Yahudiler'in tarif ettiği yerdi. Murad Bey'in güvenilir bir adamı gelip ameleye orasını göstermiş ve kazmalarını emretmişti. Bir iki saat çalışma ile mahzen bulundu. İçeriden Yahudiler'in tarif ettiği gibi bir demir kasa çıkarıldı. Kasanın bir kısmı zamanla pasla yenmişti. Kilitler anahtarsızdı. Kapağı kırıldı. Fakat altın yerine güzel kufi bir yazıyla yazılmış bir Kur'an çıktı.

Murad Bey küplere bindi. Kur'an'ı darmadağınık yerlere attılar. Kasanın kenarlarını belki değerli taşlar vardır diye yamru yumru ettiler, kırdılar, döktüler. Birşey bulamadılar. Bu da dindar birine, hele bir eski eser meraklısına kıymetli bir hazine idi. Ama ne var ki Murad Bey'in işine yaramazdı. O para bulamayınca hiddetinden Kitabullah'ı darmadağınık edip atmıştı. Hahamlar ise vaktinde kaçıp kurtuldular. Fakat bu sefer Murad Bey Yahudiler'e eski vergi üzerine bir misli daha ilave etti. Ödemede gecikenlerini eşek sudan gelinceye kadar dövdürdü.

Marsel bu mahzene girip bu Kuran'ı bulup camiin şeyhine biraz para vererek rutubetten çürümeyen yapraklarını aşırmıştır. Yahudiler demek yalnız Marsel'e hizmet etmişlerdir. Yazık ki zamanla bu değerli kitabın bir kısmı mahzende çürümüştür.

Bu suretle Murad Bey'in çevirdiği bu işten dolayı İbrahim Bey'le aralarında bir gürültü çıkarma ihtimali ortadan kalktı. Bununla beraber artık bu iki zalim caninin arası iyi gitmiyordu. Tepişiyorlardı. Arada ezilen ise halk oluyordu. Her tepişme halka yeni bir vergi yüklenmesiyle sonuçlanıyordu.

Artık bunların soygunculuğu o hale geldi ki, halkta soyulacak birşey kalmadı. Bu sefer Kahire, Reşid ve İskenderiye'deki yabancı tacirlerin üzerine çullandılar. Bunların arasında epeyce Fransız tacir de vardı. Fransa müracaat ediyor, İstanbul birşey yapamıyordu. Paşa'nın müdahalesi fayda vermiyor, aksine Murad ve İbrahim Bey bunları daha çok soyuyordu.

FRANSIZ İŞGALİ

Bu alçaklar bu hareketleriyle Fransızlar'a Mısır'a bir müdahele kapısı açıyorlardı. Fransızlar zaten Mısır'a göz dikmişlerdi. Bu rezil hırsızlar Fransızlar'a Mısır hakkındaki hırslarının fiile çıkarılması için bahane hazırlıyorlardı. Bir taraftan da İngilizler Mısır'ı yutmak için ağızlarını açmışlardı.

Fransa'nın Şarl Magallon adında Mısır'da bir konsolosu vardı. Bu adam Mısır'a ticaret maksadı ile gelmiş, 20 yıldır oradaydı. Bir düziye Fransa'ya raporlar gönderiyor, Fransızlar'ı Mısır'ı istila etmeleri için kışkırtıyordu.

Konsolos Magallon vasıtasıyla M. 1795 yılında (Fransa Cumhuriyeti'nin üçüncü yılı) Paris'in «Direktuvar» (Directoire)ı da bu düşünceyi uygun buldu.

Diğer taraftan Murad Bey Avrupa konsoloslarının şikayetlerine zulmünü artırmakla cevabda devam ediyordu. Nihayet Avrupalı tüccarlardan zorla borç para almakla bütün yaptıklarının üzerine tüy dikti.

Hicri 1213'üncü yılında Muharrem ayının 17'inci pazar günü (M. 1 Temmuz 1798) Murad Bey Cize'deki sarayında otururken İskenderiye civarına Napolyon Bonapart'ın komutası altında bir Fransız ordusunun indiği haberi geldi. Dünyadan habersiz, Mısır'dan, Mısır'daki halkı soyup kesmekten başka birşey bilmeyen bu cahil, alçak herif Çerkes köle Murad Bey dondu kaldı.

Murad Bey, İbrahim Bey'in pususuna düşmemek için Cize'de, Nil'in batı yakasında güzel bir saray yaptırmış, orada oturuyordu. Kahire'ye yalnız divan günleri ve emrinde büyük bir kalabalıkla geliyordu.

Fransızlar İskenderiye'ye indikten dört gün sonra, haber Kahire'ye ulaşmıştır. Bu haberi İskenderiye valisi Seyyid Muhammed Kerim 13 tatarla göndermiştir. O zaman yazıcılarından Nikola İbn Türk bu haberi zaptetmiştir. Haber şöyledir: «Bir donanma göründü. Gemileri çekirge gibi çoktur. Ne ilkini, ne de sonunu görmek mümkün değildir. Allah ve Resul'ü adına yardım için asker gönderin!»

Para yemek, kan içmekten başka birşey bilmeyen, memleketin böyle yabancı düşmanlarına karşı savunma önlemleri alacak yerde sırf hırsızlık edebilmek için devletine isyan eden bu alçakların açgözlülükleri tabii böyle bir belaya uygun bir durum yaratacaktı. Sonunda bu durumda gerçekleşti. Bu sebeple Turan saltanatı devresi, ikinci bir ara verme dönemine uğradı. Bu ara verme durumu az sürmüşse de çok acı verici oldu. Başka belallara da yol açtı.

Bu adi ve cahil beyler dünyada neler oluyor, Avrupa'da ne dönüyor, hiçbirşey bilmiyorlardı. Böyle şeyler akıllarına bile gelmiyordu. Mısır'ın çöllerini bu dünyanın sınırları zannedecek kadar herşeyden habersizdiler. Zaman değişmiş, Mısır Avrupa devletleri rekabet oyununa dama tahtası olmuştu. Herifler böyle şeyler anlarlar mı?! Ne ise hiç olmazsa kendileri de bu kadar yıllık soygunlarının, yaptıkları kötülüklerin şahsen cezasını da çekeceklerdir.

TÜRKİYE ZAMANINDA MISIR

Mısır'da Türkiye yönetimi M. 1517 yılında başlayıp Fransız istilası tarihi olan M. 1798 tarihinden sonra da devam etmiştir. Fransız istilasına kadar bu yönetim, yani Türkiye egemenliğinin birinci kısmı 281 yıl sürmüştür. Bu devre, Büyük Yavuz'un Mısır'ı zaptından başlar, her manasıyla küçük Kölemen Murat Bey'in gününe kadar devam eder.

Türkiye Mısır'ı valilerle yönetmiştir. Bu yönetim zamanında Mısır'da üç devre vardır:

1- Valiler,
2- Şeyhülbeledler,
3- Müstakil Beyler.

İlk devre İstanbul'dan atanan valilerin etkili ve kudretli oldukları devirdir. Bu zamanda her iktidar onların elindedir. Bu devre M. 1700 tarihine kadar, yani 183 yıl sürmüştür.

İkinci devre «Şeyhülbeledler Devri»dir. M. 1700 tarihinden başlar. Bu zamanda artık valilerin egemenlik ve etkili durumları yoktur. Onlar birer bostan korkuluğundan başka bir şey değildir. Yalnız Kale'de otururlar, kendilerini kimse dinlemez. Bu devrede iş şeyhülbeledlerin elindedir. Onların astıkları astık, kestikleri kestiktir. Şeyhülbeledler adeta Mısır'ın sultanı gibidirler. Bu devre M. 1773 yılına kadar, yani 73 yıl sürmüştür.

Üçüncü devre Müstakil Beyler Devridir. M. 1773'den başlayıp M. 1798 yılına kadar, yani 25 yıl sürmüştür. Bu devirde şeyhülbeledler de etkinliklerini ve kudretlerini kaybetmiş, kuvvet Kölemen beylerin eline geçmiştir. Bunlar 30 kadar vardır. Her biri bir yerde olup kendi çevresinde bağımsız bir sultan durumundaydılar.

M. 1517'den M. 1652 yılına kadar, yani 135 yıl zarfında Mısır'a 59, 1652'den 1700 yılına kadar da 22 vali gönderilmiştir. M. 1700'den M. 1798 yılına kadar, yani 98 yıl zarfında gelen valilerin sayısı ise tahminen 35 kadardır. Demek 281 yıl zarfında Mısır'a İstanbul'dan 116 vali gönderilmiştir. Bu valilerdenençok görevde kalan 8 yıl kalabilmiştir ki, o da bir tanedir. Diğer beş-altısı 5-6 yıl, on kadarı 4 yıl kalmışlardır. Diğerleri hemen hemen bir-iki yıl veya birkaç ay valilik görevinde bulunmuştur. Ortalama hesapla her vali iki buçuk yıl kadar valilik yapmıştır.

Türkiye Mısır'daki valilerini zaman bulup kuvvetlenerek bağımsızlık edemesinler diye sık sık değiştirmek yolunu tutmuştur. Nitekim Araplar da bu sistemi uygulamışlardır.

İlk devrede Mısır'da Türklerin yaptıkları teşkilat olağanüstü esaslı, hür, adalete dayalı ve idari özerkliğe sahipti. İlk devrede değerli valiler çoktu. M. 1652-1700 arasındaki 22 vali zamanında Mısır Valiliği İstanbul'da satın alınır, bu suretle vali olan bu adamlar da Mısır'ı soyup soğana çevirirlerdi. Bu durum karşısında bunlardan şikayet olunur, va-

li İstanbul'a çağırılır, boğulurdu. Bu ikinci devrede yönetim işleri çok bozulmuştur.

Şeyhülbeledler devrinde Mısır en kara devirlerinden birini yaşamıştır. Bunların zamanında artık herşey çığırından çıkmıştır. Rüşvet, yolsuzluk, soygunculuk, zulüm, cinayetler, ihtilal dehşettir ve her günün işidir. Bu devrede valileri sayan yok, onları düzeltecek mahal ve merci yoktur. Tek, tek egemenliği ele geçirmek için şeyhülbeledlere karşı el altından entrika yapabilmişlerdir.

Bu devrede sokaklarda, saraylarda, evlerde, hükümet dairelerinde saldırılar, pusular, ziyafet tertipleri ile birbirini canavarca boğazlamalar vardır. Bu cinayetlerin hiçbiri de ceza görmemiştir. Mahkeme, hükümet yoktur. Yalnız birinin yeni cinayeti, diğerinin eski cinayetinin cezasıydı. Bu adamların dağda pusu kuran, adam kesen eşkiyadan hiç farkları yoktu. Bir fark varsa o da yalnız bunların şehirde eşkıyalık etmiş olmalarıdır. Hem de resmi kuvvet ve yetkileri ile resmi eşkıyalık yaptılar.

Bu devrede can, mal ve ırz asla güvenlik altında değildir. Şeyhülbeledler o kadar azmışlardır ki, İstanbul'u hiç dinlemedikleri gibi, Mısır paşalarını da istedikleri zaman paçavra gibi atıp İstanbul'a bir yenisini göndermelerini yazmışlardır.

Müstakil Kölemen Beyler zamanı da aynıyla böyledir. Bu rezaletler daha büyük ölçüde ve en son şiddetindedir.

Şeyhülbeledler ve bağımsız beyler zamanı zincir gibi sayısız cinayet ve alçaklık devridir.

M. 1750'den itibaren ise Mısır İstanbul'un bir sürgün yeri halini almıştır. Gözden düşen, merkezden uzaklaştırılması gereken devlet adamı Mısır'a vali atanırdı. Nitekim bu durumu eskiden de, Bizanslılar zamanında da görmüştük.

Türkiye valilerinin yaptıkları işlere bakarsak bir şey daha görürüz. Önce şunu söyleyelim ki M. 1700'den sonraki valileri hesaba katmayacağız. Çünkü o zaman bunların hiçbirinin Mısır'ın yönetiminde bir rolü ve etkisi yoktur. M. 1652-1700 arasındaki yarım yüzyıllık müddetin valileri memuriyetleri satın alan insanlar olduklarından tabii verdikleri parayı çıkarmak peşinde koşmuşlar, bu da soygunculuk yapmalarını, bunun içinde halka zulmetmelerini gerektirmiştir. Buradaki kabahat sırf İstanbul'undur. Bu durum da İstanbul'da yönetimin bozulduğunun işaretidir.

Bundan dolayı yapılan işlerin incelenmesi ilk devredeki 59 valiyi içine alacaktır. Bunların 20 tanesi fevkalade iyi valilerdir. Büyük bayındırlık faaliyetleri yapmışlardır ve namuslu, adaletli insanlardır. Kendileri bilgin, bilimi ve bilginleri koruyan kişilerdi. Kahire'de cami, han, sebil gibi önemli ve güzel binalar meydana getirmiş, Mısır'ı hak ve adaletle yönetmiş, halkı rahata vardırmış, ülkeyi servete boğmuş, yolsuzluk ve haksızlık yaptırmamış, kütüphaneler kurmuşlardı. Bu valiler Türkiye'nin şerefidir.

Eserlerinin bir kısmı Mısır'da hâlâ durur.

Bunlardan 15 tanesi zalim, yolsuzluk yapan ve soyguncu valilerdir. İçlerinden bir-ikisi de pek kan akıtıcı, can alıcıdır. Bunlar Mısır'ı inletmişlerdir.

Diğer 24 vali büyük özelliklere sahip olmamakla beraber iyi ve yönetimi düzgün valilerdir.

Bu durumda 15 kötü valiye karşı 44 iyi vali vardır ki, iyiler kötülere nisbetle üçte ikiderecesinde çoktur.

Bu rakamlara bakınca Mısır Türkiye tarafından fena yönetilmiştir demek doğru olmaz. Bu yönetimin iyi kısmı da, fena devri de vardır. Şunu da hemen belirtelim ki, bu kötü valilerin hemen hepsi azledilip İstanbul'a getirilmiş ve çoğu idam edilmiştir.

Yeniçeriler, tıpkı tahta geçirilen Osmanlı padişahlarında olduğu gibi, Mısır'a atanmış bulunan valilerden bahşiş alırlardı. Bu adetti.

Türkiye zamanında, tıpkı İstanbul'da olduğu gibi, Mısır'da da Yeniçeri isyanları vardır. Bu isyanlar ilk M. 1595'de başlamıştır. Ondan sonra M. 1607, 1617, 1623, 1613, 1641 yıllarında, yani yaklaşık 10 yıl ara ile 5 Yeniçeri isyanı daha olmuştur. Bundan sonra ise bu isyan sürekli bir hal ve biçim almış, adeta her yıl ve belki de yılda birkaç defa olmuştur. Yeniçeri zorbaları isyanlarında valiyi istemez veya keser, şehre yayılıp dükkan ve evleri soyarlardı. Fakat bunların bu işleri bu devrenin Kölemenlerinkinin yanında hiçtir. Kölemenler Mısır'ı inim inim inletmişlerdir.

Mısır Türkiye'ye geçtikten sonra da oradan Kölemen satın almak, onlardan asker yapmak usulü devam etmiştir. Bu sırada alınan Kölemenler Anadolulu Türkler ve en çok Çerkes ve Gürcülerdir. Kaldı ki, bu Kölemenlerden pek çok bey ve şeyhül-ebed mertebesine gelenler de olmuştur.

Bir vali ile bir Kölemen isyan ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Bunlar vali Ahmed Paşa, Kölemen Gürcü Büyük Ali Bey (Ali Sultan) (M. 1773)dir. Bu iki asi, özellikle Ali Bey, daha sonra Kavalalı Mehmed Ali'ye örnek olmuştur. M. 1607 yılında çıkan Yeniçeri isyanı da adi bir isyan olmayıp içlerinden birini hükümdar ilan etmiştir.

Mısır Türkiye zamanında da birkaç kıtlık ve şiddetli veba salgını görmüştür.

Bu Kölemenler zamanında servet mahvolmuş, Mısır fakir düşmüştür.

Şeyhülbeledler ve Kölemenler zamanında Mısır'da şöyle bir olay yaşanmıştır: Bunlar birbirlerini boğdukları zaman mağlup olan Said'e kaçmış, orada kuvvetlenince Kahire'nin üzerine yürümüş, bu sefer de bozguna uğrayan diğer Said'e kaçmıştır. Bu durum bu biçimde uzun süre devam edip gitmiştir.

Bir de görülüyor ki, Mısır Türkiye zamanında da -tıpkı Araplar, Romalılar ve Bizanslılar'ın çiftliği olduğu gibi- İstanbul'un bir arpalığı olmuştur. Fransızlar'ın istilâsının temel sebebi de, bu arpalıktan azamî derecede yararlanma arzusudur. Mısır'ın talihi bu galiba. Şimdi de İngilizler'in gelir kaynağıdır.

Burada birşey daha görüyoruz. O da Çerkesler'in Türk düşmanlığıdır. Bunu tarihin başka yerlere ait olayları arasında da arasıra gördük. Nitekim son zamanlarda Meşrutiyetimizden beri de Türkiye'de de görüyoruz. Hele Dünya Savaşı'nın ateşkes zamanında bu Çerkes düşmanlığının daha büyük ve etkilisini gördük.

Bu düşmanlık biliniyor, fakat bunun sebebi nedir?.. Onlarda milliyet duygusunun belirmesi desek, bunun bize düşmanlık uyandırması için ortada bir sebep yoktur. Çünkü Çerkesistan Kafkasya'dadır. Tabi Çerkesler Anadolu'da bir Çerkesistan isteyemezler. Çünkü hiçbir hakları yoktur ve böyle bir davada karlı da çıkamazlar. İhtimal bu düşmanlığın sebebi Türkler'in Mısır'da Çerkes Kölemenler'ini imha etmeleridir. İkinci Kölemenler'in sonları Çerkes olduğu gibi, Mısır'ın Türkiye'nin bir vilayeti olduğu zamanda da Kölemenler'den Çerkes çoktur

9- FRANSIZ İSTİLASI

SEBEPLERİ:

M. On yedinci Yüzyıl'ın içinde Fransa İngiltere ile rekabet halinde olduklarından bir biriyle çekişiyorlardı. İngiltere Hindistan'a ayak basmış, Fransızlar'ı oradan kovmuştu. Bu büyük ülkeden kendisine büyük yararlar sağlıyordu. Fransa Hindistan'ı İngilizler'in elinden almak veya hiç olmazsa onları oradan çıkarmak fikrine düşmüştü. Bunun için de önce Mısır'ı elde etmek gerekiyordu. Mısır, Hindistan ile Avrupa arasında ulaşım noktası yahut bir başka deyimle Hindistan'ın kapısı olmak gibi coğrafi bir konuma sahipti. Ayrıca tarım bakımından da ticaret bakımından da önemi Hindistan'dan aşağı olmayan zengin bir ülkeydi. İşte bütün bunlar Fransa'nın hırsını davet ediyordu. Mısır'ın ele geçirilmesi İngiltere'ye darbe olacaktı. İşte Türkiye'nin Rus İmparatoriçesi II. Katerine ile savaştığı zaman Rusya, Büyük Ali Bey'in Mısır'da isyan edip bağımsızlığını ilan etmesini fırsat bilerek Fransa Hükümetini İstanbul'u Ruslar'ın ve Mısır'ı Fransızlar'ın ele geçirmeleri şartıyla- ittifak yapmaya davet etmişti.

İngiltere bu iki devletin de hasmı olduğundan bu ittifak kolayca gerçekleşmişti. İngiltere'nin Amerika'nın bağımsızlık savaşı ile meşgul bulunması da bu işe uygun zamanı hazırlamıştı. Fakat Fransa Kralı XVI. Lui ülkesinin ekonomik durumunun elverişsizliği yüzünden bu fikirden vazgeçmişti.

M. 26 Ekim 1797 tarihinde Fransızlar Avusturya'yı yenip onunla «Kampo Forimo» (Campo Forimo) barışını yaptıktan sonra kendilerini karada rahatsız edecek birşey kalmamıştı. Ancak denizde büyük bir düşman vardı. O da İngiltereydi. Bu sırada Direktuvar 17 Fruksidor (Fructidor)1 inkılabını yapıp asmış, kesmiş, bu haksızlıklarla halkın gönlünü kırmıştı. İşte bu sebeple Direktuvar yönetimi halkın dikkatini dış olaylara çekmek, başka birşeye yönlendirip meşgul etmek ve yeni, parlak zaferlerle vatandaşlarını oyalamak ihtiyacını duyuyordu.

1- Fransa'nın inkılab zamanına ait özel bir takvimin aylarından biri olup o takvime göre on ikinci ay'dır. 18 Ağustos- 16 Eylül'e rastlar.

Direktuvar yönetimi bu ihtiyaçlardan dolayı İngiltere ile savaşa girişmeyi kurdu. Forimo Anlaşması'nın yapıldığını halka ilan ederken şu manaya gelen bir bildiri de yayınladı:

«Vatandaşlar! Bizim ve Avrupa'nın felaket ocağı Londra'dır. O ocağı söndürmeli. Onun deniz zulmünün köleliğinden çıkmalıyız...»

Bu bildiriyi başta halk olmak üzere, hükümet yanlısı ve karşıtı bütün partiler beğenip, hükümeti alkışladılar. Demek Direktuvar'ın istedikleri olmuştu. Zaten İngiltere'de de bir ölçüde iç bunalım vardı. Tam hepsi birbirine uymuştu. Hemen bir ordu toplanmasına başlandı.

O zaman gerçekten İngiltere'nin Fransa'ya zulmü büyüktü. Bütün sömürgelerini elinden almıştı. Hatta İngiltere Kralı aynı zamanda Fransa Kralı unvanını bile taşıyordu. Şimdi Fransızlar Napolyon sayesinde Avrupa'yı çiğnemişler, aczden kurtulunca, biraz ayağa kalkınca onların da iştahları artmış, fazla iştahtan midelerine ağrı girmişti. Ancak bunlar da ava saldırıyorlardı. Kısacası iki emperyalist, iki açgöz bütün dünyayı kesilmiş ve kebap yapılmış bir kuzu gibi aralarına almışlar, sen yiyeceksin, ben yiyeceğim diye çekişip duruyorlardı.

Direktuvar yönetimi 80 bin kişilik bir kuvveti Napolyon komutasıyla İngiltere'ye çıkarmak, Londra'yı zaptetmek niyetindeydi. Halk da bunu bekliyordu. Hazırlıklar yapılmıştı. Napolyon Direktuvar'a bunun mümkün olmadığını anlattı. Özellikle yaz geldiği için bunun imkansızlaştığını, çünkü İngiltere sahiline inmek için sisten istifade etmek gereğini bildirdi. Beş direktuvar boşuna beklemenin İngiltere'ye hazırlanmasına fırsat vermek olacağını söyleyip, bu durumda ne yapılması gerektiğini sordular. Napolyon da yaz sırasında İngiltere'ye bir gaile çıkarıp hazırlanmasına engel olmak tedbirini söyledi.

Napolyon bir süredir. Fransa Akdeniz İmparatorluğu projesini kurmuştu. Hatta Akdeniz'e «Fransız Gölü» adını vermişti. Nitekim Fransızlar bugün Suriye'ye de «Şark Fransası» diyorlar! Zaten bu maksatla Venedik Devleti'nin bölüşülmesinde Korfu ve başka adaları Fransa'yı almış, Maltızlar'la (Malta halkı ile) entrikaya girmiş, Mısır'a göz dikmişti. Fransa'nın Asya ve Hindistan'la ticareti için Mısır'ın Fransa'ya gerekli olduğuna inanmıştı. Hatta bu konu için Napolyon Milan'dan «Anbruvar (Ambroire) Kütüphanesi'nin Doğu'ya ait kitaplarını getirtmiş, özellikle Mısır'la ilgili kısımlarını incelemiştir. Halen bu kitapların Mısır'a ait bölümlerinin hizasında Napolyon'un işaretleri ve notları vardır. Fransız Hariciye Nezareti'nde (Dışişleri bakanlığı) Mısır hakkında güzel bilgiler vardı. Nazır (bakan) Talleyran (Talleyrand) vasıtasıyla bunları da almış, görmüştü.

Mısır'a Napolyon'un ağzının suyu akıyordu. Napolyon birtakım nutuklarında, haberleşmelerinde Fransa'nın denizler serbetliğini elde etmesinden sözetmiştir ki, bunlardan hep Mısır'ın istilası ve Fransa sömürgesi yapılması iması vardır. Direktuvar'a gönderdiği bir mektupta, «Yunan adalarını, bir de Malta'yı alacağız. Bu suretle Akdeniz'e egemen olacağız.

Batmak üzere olan Türkiye İmparatorluğu'ndan gözümüzü ayırmayacağız. Ya onu tutacağız, yahut biz de ondan payımızı alacağız. Bu suretle İngilizler'e okyanusların egemenliğini faydasız kılacağız.

İngilizler «Lil» görüşmelerinde bizi Ümit Burnu'ndan yoksun bıraktılar. Eğer biz Mısır'ı alırsak hem Ümit Burnu'na ihtiyacımız kalmaz, Hindistan yolunu tutarız, hem de Fransa'ya güzel bir sömürge armağan ederiz» diyordu. Gerçekten Mısır'ın coğrafi durumu Eski Dünya'nın merkezidir, hayat noktasıdır. Yeni Dünya'nın Panama nasıl merkezi, önemli noktası ise bu da öyledir. Eskiden Fransızlar'ı IX. Lui Mısır'a hücum ettirmişti. Şimdi de Napolyon Fransızlar'ı iktisat ve emperyalizm yüzünden oraya hücum etmeye teşvik ediyordu.

Napolyon'dan önce filozof Laybniç (Leibnitz) XIV. Lui'ye Hindistan ticaretinin gerekliliğini anlatmış, bu ticareti Felemenkliler ve Portekizliler'in ellerinden almak için Mısır'ın zaptını tavsiye etmişti. XV. Lui zamanında da Fransa Amerika'daki sömürgelerini kaybedince bu zararının giderilmesi için Mısır'ın fethi ortaya sürülmüştü. Ancak o zamanlar bütün Avrupa Fransa'nın aleyhinde ve Türkiye de henüz kuvvetliydi. Böyle bir teşebbüs onu da Fransa'nın düşmanlarına katıştırırdı. Oysa Fransa Avrupa'ya karşı Türkiye'nin yardımından istifade ediyordu. Bu sebeple Fransızlar o zaman bu işi yapamamıştı. Demek Napolyon'dan önce de Fransa'nın Mısır'da gözü vardı.

Son zamanlarda ve şeyhülbeled Murat Bey zamanının sonunda ise Fransa Kahire Konsolosu Magallon bir düziye Fransa'ya Kölemenler'in Fransız tüccarına ettikleri zulmü ve Fransa için Mısır'ın zaptından doğacak büyük kâr ve faydaları hiç durmuyor, yazıyordu. Napolyon bunları da görmüştü.

NAPOLYON'UN MISIR PROJESİ

Napolyon İngiltere'ye asker çıkarmak isteyen Direktuvar Yönetimi'ne Mısır'a sefer yapılmasını teklif etti ve Mısır'ın dünyanın çok verimli bir çiftliği olduğunu, eskiden Roma'ya, sonra İstanbul'a zahire ambarlığı etmiş bulunduğunu, orada herşeyin yetiştiğini, sonra Mısır'ın Afrika ile Asya'nın bağlantı noktası olup bütün her taraftan oraya kervanlar geldiğini veya kervanların oradan geçtiğini, Ümit Burnu'ndan tut da Afrika'nın her tarafının ve Hint mallarının Kahire'ye gelip orada Avrupa mallarıyla değiştirildiğini, hele Hindistan ticaretinin antreposu olduğunu, 50 yıllık bir Fransız yönetimiyle Mısır'ın nüfusunun eskisi gibi 15 milyona kadar çıkacağını, Mısır'ın Fransız mallarına pazar olup Fransız sanayiini olağanüstü geliştireceğini, Amerika'nın Fransa'ya verdiği şeker ve başka ürünleri Mısır'ın hazırlayacağını ve onun yerini dolduracağını, hele ve özellikle Fransızlar Mısır'da yerleşince İngilizler'in Hindistan'da çok zaman kalamayacağını, Kızıldeniz sahilinden Hindistan'a gönderilecek donanma ile Hindistan'ın da Fransa'nın eline geçeceğini, gerçi Hindistan ile olan ticareti Fransızlar'ın ve İngilizler'in elindeyse de Mısır sayesinde yapılacak rekabete dayanamayıp İngilizler'in ticaret bakımından da Hindistan'dan çekileceklerini, Süveyş Kanalı açılarak Fransız mallarının daha kolaylıkla, daha çabuklukla ve pek az masrafla götürülüp getirileceğini, bu suretle Ümit Burnu yoluyla olan Hindistan ticaretinin Mısır yoluyla olacağını, İngiliz Hind kolonisini al-

mak için Mısır'ın önemli bir asker deposu olacağını ve Mısır'ın İngiltere'ye sürekli bir bela oluşturacağını sayıp döktü. Bunlara, «Mısır'a Fransızlar'ın yerleşmesinin İngilizler'in harap olması anlamına geleceğini ve böylece bütün Akdeniz'e hakim olunacağını, Türkiye batarsa bu yakınlık sebebiyle ondan en iyi parçanın yakalanacağını» da ekledi.

Aynı zamanda, «Şimdi Mısır'da ürün zamanı olup oraya gidince bol miktarda tahıl bulunacağını, donanmanın Nil'i yukarıya doğru çıkması için bu mevsimde kuzeyden güneye rüzgarlar olduğunu, bir-iki ayda bu işi bitirip Londra üzerine yürümek için sonbaharda Fransa'ya gelebileceğini ve Mısır seferi sayesinde İngiltere'nin donanmasından bir kısmını Hindistan'a yollayacağından İngiltere'ye asker indirmek meselesinin de kolaylaşacağını» anlattı.

Kılıcını kınında durdurarak şöhretini bir an olsun azaltmaktan korkan ve «Büyük adlar ancak Doğu'da kazanılır» diyen Bonapart mutlaka Mısır'ı fethetmek istiyordu. Direktuvar Yönetimi'ni kandırmak için bütün becerisini ortaya koydu.

Direktuvarlar bu teklife ilk önce razı olmadılar. 40 bin kişilik bir orduyu İngiliz donanması topu altına koymanın ve Türkiye'yi kendilerine düşman etmenin sakıncalarını ileriye sürdüler. Napolyon bunlara, «İngiltere'nin Londra korkusuyla o yönü korumaya çalıştığından bu askerin rahatça Mısır'a çıkarılacağını, hatta yolda Malta'yı da zaptedeceğini, Türkiye'ye gelince zaten çoktan Kölemenler Mısır'ı onun elinden kapmış olduklarından bununla aksine intikam alındığına sevineceğini» bildirdi.

Direktuvar Yönetimi uzun bir tartışmadan sonra Mısır'ın fethinin Fransa'nın büyük düşmanı olan İngiltere'ye büyük bir darbe olacağını, bu ülkenin Fransa ticaretine büyük hizmetler yapacağını ileri sürüp Mısır seferine karar verdi. Aynı zamanda Mısır işinden sonra Napolyon'un gelip İngiltere seferini yapmasını da şart koştu. Napolyon da bunu kabul etti.

Bu iş Direktuvarlar ile Napolyon arasında gizli tutuldu. Burada milletlerarası politikanın önemli bir bölümü olan ve bugünkü Avrupa'nın sömürge siyaseti konusunda yapılmış olan entrikaları hakkında daha fazla ayrıntı vermeyi gerekli görüyorum. Bu sebeple yaptığım bu kısa özetlemeden fazla olarak Fransa'yı Mısır'ı zapta yönelten sebep ve olayları buraya alıyorum. Bu konudaki esas kaynağımın adı «Şarl Ru»nun «Mısır Seferinin Kaynakları» adındaki eseridir.

İngiltere aleyhine yapılmış bir hareket olan bu sefer yani Mısır'ın Fransızlar tarafından ele geçirilmesi bir kaza sonucu yapılmış birşey değildir. Fransızlar tarafından uzun süre ve iyice düşünülmüş, hazırlanmış ve durum uygun görülünce uygulamaya konulmuş bir harekettir. Bunun en önemli sebebi ve teşvikçisi Hindistan egemenliğini yıkmak için İngiltere'yi Mısır'da vurmaktır.

Fakat sebepler yalnız bundan ibaret değildir. En eski sebep din gayretidir. Yani bu Hz. İsa adına Mısır Müslümanlarını Hıristiyan yapmaktır. Bu da Haçlılar'dan Fransa Kralı Sen Lui'nin Mısır'a olan sefer ve mağlubiyetiyle başlar. Fransızlar'ın Mısır'ı zaptetmek hırslarını din

gayretlerinden ticaret açgözlülüğüne kışkırtmıştır. İşte sonradan İngiltere ile Fransa arasında açılan sömürgeler rekabeti gelip ötekilere katılmış ve bu sebeplerden en yenisi fakat en önemlisi olmuştur.

Fransa'da Haçlılar zamanından beri «Mısır Meselesi» adıyla siyasi bir mesele meydana gelmişti. Bu mesele Hindistan meselesinden dolayı da milletlerarası olmuştu.

Türkiye'nin Ruslar'a ve Avusturyalılar'a peş peşe mağlubiyeti, zayıflaması, Mısır'daki iç işlerin bozulması, sürekli ihtilaller Fransızlar'a bu fikirlerini eylem alanına koymak için cesaret veren sebeplerden olmuşlardır.

İşin içyüzü böyleydi. Fakat Fransız politikacıları emellerini, niyetlerini saklamış, yüzlerine başka maskeler geçirmişlerdir. Mısır'ın zaptını meşru göstermek için de Mısır'da Fransız tüccar ve ticaretine yapılan hareket ve zulümleri bahane saymışlardır. Bonapart da bu istilanın barutа ateş veren kıvılcım gibi alevlenme sebebi, yani bu saldırının uygulama görevlisi olmuştur.

İSTİLANIN SEBEPLERİ

Bu istilanın sebeplerini dörde ayırmak gerekir:

1- Gerçek sebepler, yani torbadaki yüzler (Din gayreti yani Müslümanları Hıristiyan yapmak, siyasi yatırımcılık yani ticarette açgözlülük, sömürgeler işinden dolayı İngiltere'ye darbe vurmak ve ağzındaki kemiği almak yani Hindistan'ı yutmak, denizler egemenliğini ele geçirmek).

2- Yardımcı sebepler (Türkiye'nin zayıflaması, Mısır'daki idaresizlikler yani Kölemenler'le Arap kabilelerinin soygunculukları ve ihtilaller).

3- Vesile sebepler (Fransız ticaretine saldırı iddiası).

4- Tutuşturucu sebep (Bonapart'ın şan ve şeref araması, İskenderlik davasını gütmesi).

İşte bu bilgilerden anlaşılır ki, bu istila fikrini Fransa'da meydana koyan Bonapart değildir.

Bu konuda ticaret çıkarları ile beraber din davası da vardı. Şarl Ru da «Mısır Seferinin Sebepleri» adlı eserinde «din sebebi birinci sebeplerdendir» diyor.

Mısır ve Suriye'ye ilk «fransisken» papasları gelip yerleşmişlerdir. Bunlar Mısır'da Fransız Konsolosu'nun aletiydiler. O zaman Mısır ve Suriye'de Katolik kilisesi yoktu. Kilise ancak konsoloshanede yapılmıştı. O yüzyılda Fransa Katolikliği himaye ediyordu. Bu yolda hareket eden başka bir devlet yoktu.

Mısır'daki Rum, Ermeni, Kıbti gibi bütün Hıristiyanlar da -mezhepleri ayrı olmasına rağmen- Fransa'yı kendilerine tabii bir koruyucu olarak tanıyorlardı. Fransa da kapitülasyonlardan istifade ederek bunların koruyucusu olmuştu. Bu yerli Hıristiyanlar artık XIV. Lui'nin resimlerini evlerine, kiliselerine asıyorlardı.

M. 1586'da «Öc Ali» adında bir Türk Nil ile Süveyş arasında «Firavun Kanalı»nı tekrar açmıştı. Evvelce bildirmiş olduğumuz gibi Firavunlar zamanında Akdeniz'i Kızıldeniz'le birleştirmek girişimi olmuştu. Fran-

sa'nın İstanbul Elçisi Savari bunları Fransa Hükümetine bildirdi. En sonunda bir Fransız Rişilyö'ye Hindistan ile Avustralya'nın sömürge yapılması, bunun için de Süveyş Kanalı'nın açılması hakkında rapor vermişti. XIV. Lui bu meseleyi yani Süveyş Kanalını açmak işini halletmek için üç defa Babıali ile görüşme yaptı. Babıali daima ve şiddetle muhalefet etti. Fakat Fransa bu fikri bırakmadı.

Mısır'ın zaptı fikri Fransa'da çok rağbet görüyordu. Haçlılar zamanının Fransa'sının Mısır istilası fikirleri, Sen Lui'nin mağlubiyetine ve felaketine rağmen Fransa'yı kaynatıyordu. Laybniç XIV. Lui'ye Mısır'ın zaptını bir raporla teklif etti. Bu raporu sonra Napolyon buldurup okumuştur.

Haçlılar'ın hatırası, Türkiye'nin bölüşülmesi, Süveyş vasıtasıyla Hindistan'a yol açmak fikirleri Mısır'ın ele geçirilmesi gereğini Fransızlar'ın kafasına sokmuştu.

Türkiye'nin istilası fikri Fransa'da pek eskiydi. Miladi On altıncı ve On yedinci Yüzyıllarda Türkiye'nin zaptı hakkında Fransa'da projeler bile yapılmıştı. Hatta M. 1669 yıllarında XIV. Lui de Doğu'ya yeni bir Haçlı seferi, kutsal savaş açmak için büyük bir heves besliyor ve çalışıyordu. Kolber onu bu fikirden yani Fransa'yı harap edecek olan dini Doğu seferinden zorla çevirebilmişti.

Mısır'daki Fransız tacirleri de Mısır'ın Fransa tarafından ele geçirilmesini pek istiyorlardı.

Fransa'nın İstanbul sefiri Şato Nuf da Türkiye'nin bölüşülmesini, Girit adasının işgalini XIV. Lui'ye teklif etmişti. Bu plan İstanbul Fransız Elçiliği'nde türlü şekillerde uzun zaman ele alınmış ve gündemde tutulmuştur. Şarl Ru M. 1910'da yazdığı eserinde şöyle diyor «Fransa'da Haçlılar ruhu hâlâ uyanmak için uygundur. Bunda Fransa yalnız değildir. Bu bütün Avrupa için de böyledir.» Zavallı uygarlık!..

Fransa da Türkiye ve Mısır aleyhine Avusturya ile beraber bir Haçlı seferi açıp kafirleri (Müslüman Türkleri) bu memleketten kovmak için istila planları düzenleyen kitaplar yayınlıyordu. Bunlar Mısır'ın zenginliğinden verimli topraklarından ve Romalılar'ın bile Mısır'a verdikleri önemden söz ediyorlardı. Bu işler için önceleri Kıbrıs'ın ele geçirilmesi tavsiye ediliyordu.

İSTİLA FİKRİNDEN VAZGEÇME

Mısır'ın istilası meselesi XV. Lui zamanında gevşedi. Bu durum 50 yıl kadar devam etti. Sonunda Türkiye Süveyş yoluyla Fransa'ya Yemen kahvesinin gitmesini yasakladı. Bu hata Yemen kahvesinin yolunu değiştirip Ümit Burnu vasıtasıyla gitmesine ve bizim bakımımızdan transit kazancının kaybolmasına sebep oldu. Hindistan ile Avrupa arasında sefer yapan Fransız, İngiliz ve Felemenk gemileri Yemen ve Cidde'ye de uğrayıp kahveyi aldılar.

Bunun üzerine Fransızlar Mekke Şerifi ile bir dostluk anlaşması yaptılar (M. 1737). Aynı zamanda Fransızlar Mısır'da da bir konsolosluk kurup İran ile ilişkilere girdiler. Fakat bunlardan dişe dokunur bir sonuç çıkmadı.

Finikeliler'in, Yunanlılar'ın, Kartacalılar'ın, Romalıların Mısır yoluyla Hindistan ile ticaret yaptıkları biliniyordu. Ve bunları Fransız yazarları ileri sürüp halkın iştihasını arttırıyorlardı.

İşte tam bu sırada M. 1768'de Türkiye ve Rusya arasında savaş başladı. II. Katerina zamanında Türkiye'nin Kırım ordusuyla beraber 150 bin kişi olan ordusu Ruslar'ın 20 bin kişilik ordusuna karşı müthiş bir mağlubiyete uğradı. Bunun üzerine İran aleyhimize hareket etti. Mısır'da Gürcü Ali Bey isyan etti.

Mora'da Yunanlılar ayaklandılar. Avrupa artık bununla Türkiye'nin çökeceğine inanıyordu. Fransa da ihtiraslarının fiile çıkacağı günün geldiği kanısına kapıldı.

Fransa sanayi ürünlerini satmak ve hammaddeler almak istiyordu. «Lion» ipek kumaşlarına Doğu iyi bir müşteriydi. Fransa Mısır ve Suriye'den pamuk, İzmir'den ham ipek, İstanbul'dan yün, İskenderiye ve İstanbul'dan deri, adalardan zeytin yağı gibi maddeler alıyordu. Doğu'dan Marsilya'ya gelen mallar İspanya, İtalya, İsviçre, hatta Almanya'ya da gidiyor ve oralarda satılıyordu. Kısacası Marsilya'nın mutluluğu İstanbul, İzmir, Suriye ve İskenderiye ticaretine bağlıydı.

Demek Fransa kendi hesabına göre bu ticareti kendisine ayırmak ve kendi elinde tutmak ihtiyacı duyuyordu. Bu sebeple kendi hesap ve mantığına göre hareket eden Fransa Türkiye'nin geleceğiyle ilgileniyordu.

Onun Türkiye'nin bölüşülmesine, yahut onun korunmasına çalışması gerekiyordu. Fransa Amerika'daki sömürgesini kaybederse bundan doğacak açığını Mısır'la kapatmayı düşünüyordu.

Oysa zavallı Türkiye Rusya'ya savaşı İstanbul'daki Fransız Elçisi'nin kışkırtması üzerine ilan etmişti. Fransa bu bunalımdan yararlanarak Türkiye'den Mısır'ı diplomasi yoluyla almaya çalıştı. O zamanki diplomatlarımızın veya devlet ricalimizin cehaletine ne deyim bulmalı bilmem?!..

Bu sırada Babıali ile Mısır arasındaki bağ iyice gevşemişti. kölemen beyleri valiyi Kale'de tutuklu gibi bir duruma düşürmüşlerdi. Bu beyler artık Babıali'yi dinlemiyor, çoğunlukla vergiyi de göndermiyorlar, birbirini öldürerek Mısır'da saltanat sürüyorlardı. Hatta bunlardan Ali Bey valiyi yakalayıp bir gemiye koyarak İstanbul'a yollamıştı. Kendisine Mısır Sultanı unvanı verip adına para bile bastırmıştı. Cidde'yi ele geçirip Mekke, Suriye üzerine ordular gönderiyordu. Türkiye donanması ise İskenderiye önlerinde dolaşıyor, korsan derecesine inmişti ve Fransız tacirlerinden vergi alıyordu. Mora isyanını Ruslar kışkırtıp çıkartmışlardı. Kronştad'dan Akdeniz'e, Mora'ya bir de donanma gönderdiler. İngilizler bu donanmayı kendi limanlarında misafir ettiler ve bazı İngiliz kaptanları Rus donanmasının hizmetine girdiler. Bunlar Fransızlar'ın gözlerini açtı. Kendi limanlarına girmek isteyen Rus donanmalarını Fransızlar kabul etmediler.

M. 1774'de yapılan Kaynarca Anlaşmasıyla Türkiye'nin bölünmesi bir süre için ertelenmişti. Çünkü Avrupalılar pay konusunda uyuşamıyorlardı. Türkiye'nin varlığı gibi Fransa'nın Akdeniz ticareti de Rusya ve Avusturya tehlikesi altına giriyordu.

İNGİLTERE'NİN EMELİ

Şimdi İngiltere Mısır'a da göz dikmişti. Orada Faaliyete başlamıştı. Bu mesele Fransa'yı telaşa düşürdü. Bunlar da Mısır'dan Hindistan'a ve bu ticarete yol arıyorlardı. İngiliz Hindistan Kumpanyası Kölemenler'den Ali Bey'le Süveyş'e gelebilmeleri için bir mukavele yaptı. Babıali mukaveleyi tanımadı. İngilizler de bu reddi tanımadıklarından Süveyş'e gemilerini yolladı.

Fransızlar İngilizler'in bu teşebbüslerinden Mısır'ı ele geçirmek fikrinde olduklarına hükmettiler ve bu yüzden telaşları arttı.

M. 1775'de İngilizler'in Bengale Valisi Hasting Mısır'da Ali Bey'in yerine geçen Muhammed Ebu Zeheb (Altın Babası) ile evvelki mukaveleyi yeniledi. Bu mukavele İngilizler'in Süveş'ten İskenderiye'ye olan insan ve eşya taşımacılığının güvenliğini sağlıyordu. Artık İngilizler gelip gidiyorlardı. Süveyş'e çıkıp İskenderiye'ye geliyor, oradan Triyeste veya Marsilya yoluyla Londra'ya varıyorlardı. Bu durum Fransa'yı, Türkiye'yi, Kahire'yi telaşa verdi.

İngilizler gizlice memurlar gönderip Mısır'ın ve limanlarının haritalarını aldırdılar. İstanbul'daki İngiliz Elçisi de Süveyş veya Anadolu ve İran yoluyla Hindistan'a bir yol açmak için uğraşıyordu. İngilizler Amerika'nın bağımsızlık mücadelesiyle Amerika'daki sömürgelerini kaybediyorlardı. Onlar da bu kayıplarının yerine Mısır'ı koymak fikrindeydiler.

Fransa alevlenip Mısır'ın işgali meselesiyle yeniden uğraşmaya başladı. M. 1773'de Fransa ile Felemenk'in müştereken Babülmendeb'i alıp orada tesisler kurarak İngilizler'in Hindistan Sömürgesi'ni tehdit etmeleri fikri ortaya çıktı.

Fransız hükümeti İngilizler'in bu faaliyetlerine karşı sessizlik içinde zaman geçiriyordu. Oysa Doğu işlerine pek karışan iki adam Mısır'ın atik davranarak Fransa tarafında istilasında ısrarlı idiler. Bu adamlar Baron dö Tot ve Sen Priyest'dir. Baron dö Tot Türkiye'nin hizmetine girmiş, hatta Babıali'nin sevgisini kazanmış ve Sultan Mustafa'yı Süveyş Kanalı'nın açılmasına razı etmiştir. Fakat bundan olumlu bir sonuç çıkmadı.

Daha sonra Paris'e dönen bu kişi bir rapor verip Türkiye'ye yardım edilmemesini, Türkiye'nin muhakkak batacağını bildirdi. Mısır'ın bütün dünya için antrepo olacağını gösterdi. Aynı zamanda Mısır'a saldırmak için sebepler olduğunu da söyleyerek bunları tek tek ortaya koydu. Avusturya'ya İstanbul'u vererek Fransa'ya yardımın sağlanmasını tavsiye ediyordu.

Baron dö Tot'un raporundan bir yıl sonra Fransa'nın İstanbul Elçisi Sen Priyest Paris'e geldi ve «Kendi kendini savunmaktan aciz olan Türkiye'yi ya tutmak veya yıkıp pay almak gerektiğini söyledi. Türk ve Rus Savaşı'ndan sonra Fransa'nın Türkiye ile ticareti pek çok artığından ve bundan da Fransızlar pek memnun olduğundan Fransız Elçisinin teklifinin birinci şıkkını tercih etmeye başladı.

Bunun için Türkiye ile Avusturya'nın anlaşmalarını sağlayarak Rusları durdurmaya teşebbüs etti. Avusturya İmparatoru II. Jozef Paris'e

gitmişti. Ona da bu teklif yapıldı. Avusturya teklifi kabul etmeyip tersine Türkiye'nin bölüşülmesini ve Fransa'nın bir pay almasını teklif etti. Bu payın da Mısır olabileceğini söyledi.

BARON DÖ TOT FAKTÖRÜ

Sonunda Fransa Mısır'ı almaya meyletti. Bu fikirle Baron dö Tot gizli bir görevle Türkiye'nin durumunu ve istila yollarını incelemek üzere gönderildi. Fransa şu fikirdeydi: «Türkiye, Mısır'ı savunacak durumda değildi. Mısır Kölemenler'i de birbirini yiyorlardı. Yabancı olduklarından halk da kedilerini sevmiyordu. Mısır'ın Fransa tarafından istilasına yalnız İngiltere engel olabilirdi. Onu da aldatmak, anlaşma yapıp İspanya'yı İngiltere'ye karşı sevketmek, bunun için İspanya'ya bazı yerler, hatta Korsika adasını vermek mümkündü.»

Baron dö Tot bir fırkateyn ile Girit'e gidip adanın stratejik noktalarını inceledi. Oradan İskenderiye ve Kahire'ye gitti.

İskenderiye ve Abukır istihkamlarının planlarını, Süveyş'in haritasını aldı. İşini gördükten sonra Yafa'ya geçti. Oralarının ve istihkamlarının da planlarını aldı. Yafa'dan İzmir'e gidip bütün bu plânları ve raporunu oradan Fransa Bahriye Nezareti'ne (Deniz Bakanlığı'na) gönderdi.

Bu incelemenin gösterdiği durum şudur: Sahillerin hiçbir savunması yoktur. Yalnız İskenderiye'nin yeni limanında bir, eski limanında da yine bir tane olmak üzere iki istihkamı vardır. Bunlar da korkacak şeyler değildir, İskenderiye halkı 10 bin kişidir (M. 1776). Abukır donanma için güzel bir demir atma yeridir. Bu limanın ağzında yalnız bir istihkam vardır.

Bunun da asker ve cepanesi yoktur. «Rozet» (Reşid) şehri ile Dimyat'ın boğazı arasında asker çıkarmaya uygun bir yer vardır. Bu boğazdaki iki istihkam da pek fena bir durumdadır. Büyük gemiler Dimyat'a kadar girebilirler.»

Bu inceleme sonucu Tot'un subayı tarafından yapılan istila planına göre kara askeri ve donanma Girit'te toplanacak, daha sonra üçe ayrılıp aynı zamanda İskenderiye, Dimyat ve Rozet'i alacak, Nil'den gemi ile asker götürüp Delta'nın zirvesi zaptedilecek ve oraya derhal istihkamlar yapılacaktı.

Tot Fransa'ya döndü. Verdiği raporda Mısır'ın herşeyisini inceleyip oranın Fransa için en iyi sömürge olduğu, Fransa'yı diğer sömürgelere yaklaştıracağı, savunmasının pek kolay olacağı, Fransa'nın Mısır'ı alarak öteki ülkelerin kapılarının anahtarını ele geçireceği, böyece bütün milletlere emredebileceği sonuçlarına vardı.

Tot yine raporunda şöyle diyordu: «Mısır'ın zaptı hem önemli, hem kolay olur. Çünkü Türkiye bunalım içindedir. Rusya onu yıkacak. İngilizler'in Amerika sömürgelerinde isyanlar var. Bunları kabedecek. Bu zararını gidermek için bir yer arayacak. Mısır buna bol bol yeterlidir. Aynı zamanda Mısır'ın ele geçirilmesi Rusya'nın büyümesine engel olacaktır. Zira Mısır ve Adalar gidince Rusya'nın Akdeniz'e olan hırsı azalacaktır.

Bu suretle Asya ve Avrupa arasındaki ticareti ve ulaşımı elde etmek ümidinden vazgeçecektir. Hem Türkiye'yi de düzene sokar ve silahlandırırz. Bu da Rusya'nın ilerlemesine engel olur. Kahve ticareti elimize geçeceğinden, Türklerse buna pek alıştıklarından, kahve onlar için gerekli ihtiyaç olduğundan Türkler'e istediğimiz gibi hükmederiz. Babıali pençemizde olur. Bütün mallarımız İzmir yoluyla bütün Küçük Asya'ya girer. Donarımamız Basra Körfeziyle Irak ve Anadolu ticaretini yapar. Ayrıca donanmamız Basra Körfezini Kızıldeniz vasıtasıyla Mısır ile birleştirir.

«Ancak sonunda İngiltere bize engel olmaya çalışacaktır. İngilizler ne Mısır'da, ne Fransa sahillerinde bize birşey yapamazlar. Yalnız Akdeniz'de engel olacaktır. Ancak küçük gemilerimiz İngiliz donanmasından kaçabileceklerdir. Bu sefer sömürgelerimizi almaya kalkacaktır. İsterse alsın. Mısır hepsine bedeldir.

Ümit Burnu yoluyla Hindistan ticareti, bu ticareti yapanları zenginleştirdi. Mısır'ı alırsak bu servet hep Fransa'ya gelecek. Fransa pek büyeyecektir.»

Tot bu raporunda donanma ve kara kuvvetlerini, malzemeyi, karaya asker çıkarma işini, kısacası bütün seferi en ufak ayrıntısına varıncaya kadar da hesap etmiştir.

Tot bu raporunu Fransa Bahriye Nezareti'ne (Deniz Bakanlığına) verdiği zaman (M. 1778) Fransa ile İngiltere arasında savaş başlamıştı. Fransızlar Mısır istilasına zaman bulmadılar. Hem de donanmaları İngilizler'le meşgulken Doğu meselesini uyandırmayı çıkarlarına uygun görmediler.

Fransızlar Mısır ve Süveyş aracılığıyla Hindistan'daki sömürgeleriyle ilişki kurmuşlardı. Oradan gidip geliyorlardı. Bu, İngilizlerin canını sıktı. Fransızlar'ın bu yolu kullanmalarının önlenmesi için Türkiye'nin yardımını rica ettiler. M. 1779'da I. Abdülhamid Kabe'nin kafirler tarafından kirletilmesi ihtimalini ileri sürerek bunların Mısır'dan geçmelerini engelleyen bir ferman yayınladı. Ferman Süveyş'e gelecek kafir gemilerinin ele geçirilmesini de emrediyordu. Bu muamele İngilizler'i de kapsıyordu. Tek Fransızlar'a engel olunsun diye İngiltere buna razı olmuştu.

Buna rağmen iki gemi Süveyş'e birkaç subay, eşya, yolcu ve Fransız esirleri çıkardı. Tur'dan gelen bedevi bir Arap kabilesi bu kervanı Süveyş civarında vurdu. Hepsini öldürdüler. Eşyalarını yağmaladılar.

Avusturya da Mısır'a gözdikmiş bulunuyordu. Triyeste Mısır ulaşımının önemli bir limanıydı. Kölemenlerden Ali Bey Viyana'ya adam gönderip Avusturya'yı Mısır'a davet etmişti.

Bir çok Fransız Fransa hükümetine raporlar veriyorlar, herbiri ayrı bir şekilde türlü sebepler gösterek Mısır'ın zaptını tavsiye ediyorlardı. Bunlar arasındadır ki, Bağdat Fransız kansolusu Fransa'nın İran'la birleşip Türkiye'yi bitirmesini öneriyordu, Valdner adında birinin raporunda ise Fransa, Felemenk ve Venedik Cumhuriyeti arasında bir anlaşma yapılıp Mısır ve Suriye'yi Fransızlar'ın alması, bütün Anadolu'yu Venedik'e verip İstanbul'a yerleşecek olan Rusya ile Fransa'nın sömürgeleri arasına bu Cumhuriyetin konması tavsiye ediliyordu. Böyle tuhaf ta-

sarılar, Gazze'den Kızıldeniz'e kanal açmak gibi güç işler, türlü hayaller bu raporlarda yer alıyordu.

Artık iki deniz arasında bir kanal açılması fikri herkesin zihnine yerleşmişti. Ancak herkes güzergahı çeşitli biçimde belirliyordu. Kimisi bunu Nil'in bir kolunu Kızıldeniz ile birleştirerek yapmak fikrindeydi. Bu sırada dünyada tuhaf bir fikir egemendi. O da Akdeniz ile Kızıldeniz'in seviyelerinin bir olmadığı idi. Kanal açılınca bir taraftan diğer tarafa suların akacağı sanılıyor ve bunun sonucunun ne olacağı tahmin edilemiyordu.

Kırım'da Rus entrikalarıyla bir isyan çıktı ve Kırım Hanı Devlet Giray devrildi. Yerine Rus himayesini kabul eden bir han geçti. Bu Han, soyluların kendi aleyhinde olmaları sebebiyle Kırım ve Kuban'a Rus askeri soktu. Dört yıl sonra da Ruslar Kırım'ı kendi topraklarına kattılar. Bunun üzerine Türkiye Kaynarca Anlaşması'nı bozdu diye Rusya'ya karşı protestoda bulunduysa da nihayet birşey yapamayıp bu oldu-bittiye de boyun eğdi (M. 1784).

RAPORLAR-RAPORLAR

Fransa'nın İstanbul Elçisi Sen Priyest bundan telaşa düşüp Versay Sarayı'na raporlar gönderdi. Bundan başka yine her taraftan Fransa hükümetine Mısır'ın işgali hakkında türlü türlü raporlar yağdı. Bu Elçi 16 yıldır Fransa'ya en güzel ve en doğru haberleri veriyor ve tavsiyeler gönderiyordu. Osya Fransız Sarayı'nda Şuvazül Guffiye adında biri İstanbul Elçisi olmak istiyordu. Entrikalar yapıldı. Elçi iyi işler görmediğinden dolayı azarlandı.

Şuvazül evvelce Yunanistan'a bir arkeolojik gezi yapmış, dönüşünde bir seyahatname yayınlamış, bunda Türkiye'nin Yunanistan üzerindeki egemenliğine canı sıkılmış bir şekilde politikadan da söz edip Rusya Çariçesi II. Katerina'yı Yunanistan'ı kurtarmaya davet etmişti.

Bu adamın bu tavsiyesi elbette Fransa'nın politakasına karşı adeta cinayetti. Fakat onun elçi olmasını isteyen Antuvanet idi. Oysa İstanbul'a elçi olabilmek için seyahatnamesinde göstermiş olduğu fikir zararlıydı. Derhal bir rapor yazıp, Türkiye'nin zaafından, paşaların kötülüklerinden, Avusturya ve Rusya entrikalarından sözederek eski fikrinden döndü. Raporunun sonucu Sen Priyest'in fikridir. Ya Türkiye'yi tutmalı, ya da Fransa hissesini şimdiden almalıydı. Yine bu adam Türkiye'yi kandırıp Yunanistan'a bağımsızlığa benzer bir yönetim verilmesini, orada Fransız usulü milis teşkilatı kurulmasını, Doğu'nun ticari bir sömürge haline konulmasını tavsiye ediyordu.

Bu sırada Fransa Hükümetine verilen bir raporda, «Mısır bizim kapımızdadır. Mısır Türkler'e de paşalara da ait değildir. Kimse ona sahip değil. Mısır sahipsiz duruyor» deniyordu. Gerçekten de bu tarif doğrudur.

Bu raporlarda Mısır'dan sonra Kıbrıs, Rodos ve Girit'in ele geçirilmesini tavsiye ediliyordu. «Buralardan İstanbul pençe altında tutulabileceği gibi, istendiği zaman rahatsız edilebilir» deniyordu. Hatta Kont dö Luksenburg Rumlar'dan taburlar yapıp Fransız subayları ve kendi ko-

mutası altına vererek Adalar'a yerleştirilesini, bu sayede hiçbir Avrupa devletini oralara yanaştırmayacağını teklif ediyordu. Bu macerada Fransa Sadrazam ile görüşmeye bile girişti (M. 1784). Hatta Prens dö Nassu da kendisini Adalar Prensi ilan etti.

Fransa'da Mısır ve Adalar'ın istilası gürültüsü bu işe karşı olanları da ortaya çıkardı. Bunların arasında Rusya ve Avusturya'nın Türkiye'den toprak ele geçirmelerine karşılık Avusturya'nın yönetiminde bulunan Felemenk'ten yer alınarak Fransa'nın uğrayacağı zararın birazının giderilmesini teklif edenler bile oldu.

Görülüyor ki zavallı Türkiye orta malı olmuştu. Onun bölüşülmesi için bu sırada yalnız Fransa'da değil, hatta bütün Avrupa'da türlü planlar yapılıyordu. Türkiye ise bunlardan habersizdi.

Fransa Hükümeti Türkiye'ye tekrar bir subay gönderip bütün Türkiye'nin hatta Bosfor'un bile istihkamlarını, Adalar'ın limanlarını tetkik ettirerek haritalarını aldırdı. Bunlar hep eski eserler hakkında bilimsel incelemeler yapacak bilgin, papas ve tacir diye gönderilen kimseler tarafından yapılıyordu. Bugün devlet adamlarımız bu noktaya mim koymalıdırlar.

Bunun üzerine Fransa Hariciye Nezareti'nde görevli bulunan Reyneval iki rapor yazdı. Bu kişi raporunun birinde, «Türkiye zayıf olduğu, gelişmeye ve kalkınmaya yüz tutmadığı zaman Fransa'nın bu ülkeyi koruması daha çok çıkarına olur. Türkler bir yenilik yapar, padişahlarını değiştirirler de işlerini düzeltirlerse, talim ve terbiye edilirse derhal memleketlerinde sanayi başlar, çünkü onların ham maddeleri vardır. Bu halde kendi kendilerini müdafaa ettikten başka yabancı pazarlarda bile bizimle (Fransa ile) rekabet ederler. Hür bir hükümete sahip olursa gelişmeye ve kalkınmaya olan yetenekleri artar. Derhal müthiş bir donanma meydana getirirler. İstanbul Avrupa'nın en belli başlı limanlarından biri olur. Türkiye Akdeniz'in sahibi olup bizi kuvvetli bir donanma yapmaya mecbur eder. Doğu ticaretimizi kaybederiz. Marsilya'nın önemi kalmaz.»

İşte bunlardan dolayıdır ki o zaman Fransa Türkiye'nin gelişip kalkınmasından korkuyordu.

Fransa'da Türkiye için neler düşünüldüğünden de bizimkiler tamamıyla habersiz bulunuyor, hiçbir şey bilmiyorlardı. Fransız elçilerinin dostluk laflarına inanıyorlardı.

MİRAS HESAPLARI

Türkiye'nin gelişip kalkınmasını istemeyen Fransa, Rusya ile Avusturya'nın onu yutmasını da istemiyordu. Bunun için de Prusya ile birleşip Avusturya'ya hücum etmek, Karadeniz'e bir donanma göndermek, İngiltere'yi tarafsız bir duruma getirmek, İspanya'yı Avusturya'nın İtalya'daki arazisine saldırtmak, Felemenk'teki topraklarını ele geçirmek gibi planlar kuruluyordu. Bu plan dünya çapında, çok para ve asker isteyen bir tasarıydı. Rapor sahibi bu tasarıdaki zorlukları da belirtiyordu.

Fransa Hükümeti'nin bu projelerinde ayrıntılı açıklamalar vardır. Herşey en ufak noktasına kadar incelenmiş, her türlü ihtimaller düşünülmüştür. Bu açıklamalar ile okuyucularımızı yormakta bir yarar görmüyoruz.

Yine bu kişi raporunda, «Rusya ve Avusturya Türkiye'nin Avrupa'daki arazisini ele geçirilirse Fransa'nın da Mısır, Adalar ve Felemenk'i ele geçireceğini, fakat bunun da İngiltere ile savaşa sebep olacağını» söylüyor. Ve sonunda buraların ele geçirilmesini tavsiye ediyordu.

Bu kişi ikinci raporunda, «Rusya'nın Kuban'ı alması, Avusturya'yı Eflak ve Boğdan'ı almaya sevkedecek, bu da Prusya'ya bir hisse istetecektir. Bu durumda Fransa da payını almalı. Bu iş diplomasiyle olmaz. Silahla çözümlenmesi ise Fransa savaş sonunda zayıfladığından mümkün değildir. Avusturya'yı tehdit ederek Felemenk'i almalı. Tehdit ile olmazsa silaha başvurulmalı» diyordu. Bu raporunda artık Türkiye'nin düzenli bir biçimde bölüşülmesinden söz etmiyordu.

Bu raporlar *Fransa Meclis-i Hass-ı Krali* (Hususi Kraliyet Meclisi)nde okunmuştur.

Fransa bütün devletlere başvurdu. Fakat İngiltere Fransa ile uyuşmayı açık olarak reddetti. Berlin anlaşma için her şeyden önce Fransa'nın Avusturya ile ilişkilerini kesmesi teklif etti. Avusturya Türkiye'nin bölüşülmesinden vazgeçmeyip ancak Fransa'ya bir parça verebileceğini bildirdi. Avın bu parçası da Mısır'dı.

Bunun üzerine Fransa Hariciye Nezareti Rusya ile Türkiye arasında bir savaş çıkmamasını uygun buldu. Türkiye'ye her ne pahasına olursa olsun ve fedakarlık edip barıştan ayrılmamasını tavsiye etti. Kuban ve Kırım Rus vilayetleri olup adları bile değiştirildi. Fransa Elçisi Sen Priyest de İstanbul'dan geri çekildi (M. 1784).

16 yıldır İstanbul'da elçi olan bu kişi hiç durmadan Kral'a birtakım dikkate değer raporlar vermişti. Reporlarından birisi Fransa'nın Doğu'da ticaretine ilişkindir. Bunda Kızıldeniz vasıtasıyla Hindistan ile ulaşım meselesi de incelenmiştir. Siyasi raporunda ise Türkiye'nin bölüşülmesinde Fransa'nın çıkarlarını muhafaza için şimdiden bir plan hazırlamasını, bu çıkarların Mısır olduğunu tavsiye etmiştir.

Mısır Fransız Konsolosu da verdiği raporda Avusturya'nın Türkiye Avrupası ve Yunanistan'ı alacağını, gemicisi çok olan orada yapacağı donanma ile Mısır'ı ele geçireceğini, bir defa da oraya yerleşirse çıkarılmasının güç olacağını, savaştan çıkmış olan Fransa'nın Türkiye'yi savunmak için Rusya ve Avusturya gibi iki imparatorluğa karşı savaş açmak yerine Mısır'ı almasının daha uygun bulunduğunu söylüyordu.

Bu kişi Mısır'ın işgalinde ve ondan sonra yönetimi için gereken şeyler hakkında da birtakım açıklamalar veriyordu. Ümit Burnu vasıtasıyla olan ticaretin kazalı ve pek masraflı olduğunu, Hindistan ticaretinin Mısır yoluyla yapılmasının pek uygun olacağını, Mısır'ın zaptından sonra muhafazası çarelerini, bunun için de Suriye'de bağımsız bir duruma getirilmiş olan Cezzar Ahmed Paşa'nın kazanılmasını bildiriyordu. Bunlardan sonra da Mısır'da kanallar açarak, Fransızları yerleştirerek, hü-

kümete ait ve miktarı pek çok olan araziyi satarak istifade yollarını da bir bir sayıyordu. Biz burada bu gereksiz açıklamaları yazmaktan vazgeçiyoruz.

Bu projeler de uyudu. Fransa kendisinin Türkiye'nin bölüşülmesine katılmamasıyla bu işi önleyeceğini sanıyordu.

Türkiye-Rusya arasındaki ilişkiler düzelmeye, hiç olmazsa bir sessizlik gelmeye başlamıştı. Fransa Türkiye'nin askerini modernleştirme çabasını kalkıştı.

M. 1784'de Şuvazül Gufiye'yi İstanbul'a elçi olarak gönderdi. Onunla beraber birçok ve her sınıftan subaylar da yolladı.

Fakat üzülerek belirtelim ki, Türkiye'nin yenileşme ve düzelme yolundaki çalışmasına Fransanın iyi niyetle sarılmadığını bu satırlardan anlıyoruz.

Demek Fransa iyi niyet besleseydi biz de çok önceden bu gelişmeyi meydana getirmiş olurduk.

Fransa çoktan beri büyük ölçüde ticaret için çalışıyordu. Kolber M. 1664'de Hindistan Kumpanyası'nı kurmuştu. Fransızlar Hindistan yollarını aramışlardı. Bu yollar Ümit Burnu Körfezi, Orta Asya idi. Bu işi için İran'ın yardımını sağlamak için teşebbüs etmişlerdi. Hindistan'ın Fransa üzerinde sihirli bir çekiciliği vardı. Fransızlar Hindistan ticaretini ticaretlerin en iyisi sayıyorlardı. Kolber'den beri bu ticaretin Fransızlar'ın elinde bulunması fikri Fransa Hükümeti'nin zihninden asla çıkmamıştır. Sürekli olarak ve özellikle bunun için çalışıyorlardı. Kolber Mısır yolu fikrine saplanmıştı. Ona göre Mısır bir amaç değil, araçtı. Esas amaç Hindistan'dı. Mısır, Hindistan ticaret ve ulaşımını Akdeniz'e bağlayacaktı.

Fransa'nın yeni İstanbul elçisi bu işlere yeni bir yön verdi. Şimdiye kadar Fransa bunu barış yoluyla İstanbul'dan istiyordu. Artık Mısır paşa ve beylerinden istemeye karar verdi. Mısır'a Kont dö Bonneval'i gönderdi. Bu kişinin beraberinde bir de bahriye subayı (deniz subayı) gitti. Bunlar Kahire'ye vardılar. Orada beylerin güvenini kazanmak, programlarının esasıydı. Bu sayede Fransa gemilerinin Süveyş'e kadar Kızıldeniz'de dolaşmasını sağlayacaklardı. Bu adamlar başarılı olamadılar.

KADIN FAKTÖRÜ

İstanbul Fransız Elçisi bu başarısızlığa çok üzüldü. M. 1785'de bir bahriye subayını yine bu iş için görevlendirdi. Bu subay Kahire'ye kadar gidip Fransız Konsolosluğu görevini yapan ve Marsilyalı bir tacir olan Magallon'u buldu. Konsolos'un karısı Çerkes Murat Bey'in karılarından en önemlisi olan kadınla dost olmuş, onun üzerinde etki sahibi idi. Bu kadına arada hediyeler veriyor, onu daima Fransa'nın çıkarlarına hizmet etmeye yönlendiriyordu. Gelen bahriye subayı işte bu vasıta ve birkaç hediye ile Murad Bey'le temasa geçti. Süveyş'den İskenderiye'ye olan Fransız ulaşımının güvenliğini sağlayan bir mukavele yaptı.

Bu arada bir Arap şeyhiyle de böyle bir mukavele imza etti. Mısır'da Hindistan ticaretine dair birçok bilgi topladığı gibi, İngilizler'in yaptıkları Kızıldeniz'in haritasını da elde edip İstanbul'a döndü (M. 1785). Fransız Elçisi bu ümit edilmez başarıyı Paris'e bildirdi. İngilizler'in birçok masrafla elde ettikleri bu şeyleri Fransızlar adeta bedava-kazanmışlardır. Şimdi iş, bu mukavelenameleri Babıali'ye onaylatmak kalıyordu.

Elçi buna çalıştı. Zaten bu işte kolaylık da vardı. Çünkü Hıristiyan gemilerinin Hicaz topraklarına kutsal toprakları pisletmesin diye uğramaları yasaktı. Oysa İngilizler Cidde'ye Hindistan'dan malları getiriyorlardı. Fransız gemileri Cidde'ye uğramayıp doğruca Süveyş'e geliyorlardı. Bu sayede ticaret başladı. Zaten Mısır beyleri Babıali'yi de pek dinlemiyorlardı.

İngilizler bundan telaşa düşüp Mısır'a bir casus gönderdiler. Babıali'ye Fransızlar'a Mısır'da ulaşım iznini yasaklayan bir ferman yayınlatmaya çalıştılar.

Bu sırada Fransız Hind Kumpanyası'nda çıkan tartışmalar yüzünden Fransızlar ticarete hız veremeyip uygun bir zamanı boşuna kaçırıyorlardı. Oysa İngilizler her türlü dolabı çeviriyorlardı. Fransız Elçisi bu sebepleri göstererek Kumpanya'yı yola getirmeye çalıştı. Fakat Kumpanya gereksiz birtakım garantiler istedi. Bunlar Padişahtan Muha (Muka) valisine ferman göndertmek ve bu gibi şeylerdi. Bu Kumpanya, İngiliz Hint Kumpanyası gibi olamamış, beceriksiz davranmıştı.

Sonunda Kumpanya bir gemi göndermeye teşebbüs etmişse de artık fırsat kaçmış bulunuyordu. Babıali Mısır beylerini itaat altına almak için Kaptan Paşa'yı bir donanmayla göndermiş (M. 1787), Paşa da kendisine verilen görevi güzelce yapmıştı. Hindistan'dan Süveyş'e gelen bir Fransız gemisi mallarını karaya çıkarmak istediyse de beyler bir kuvvete sahip değildiler.

Kaptan Paşa ise buna razı olmadı. Magallon ısrar etti. Kaptan Paşa Muha ve Hindistan ile ticaret yapan yerli tacirler ile görüşmeden birşey yapamayacağını bildirdi. Magallon Mısır tacirlerinin reisini elde ettiyse de diğer birkaç tacir Fransızlar'ın Mekke-i Şerifi sefalete düşüreceklerini ve sonunda orayı ele geçireceklerini söylediler. Sonunda Kaptan Paşa Fransızlar'ın yalnız erzaklarının çıkarılmasına müsaade etti.

Kaptan Paşa gidince Magallon onun Mısır'a atadığı beyleri ve bunların en güçlüsü olan İsmail Bey'i elde etti. Yine müsaade aldı.

İngilizler de işlerini yoluna koydular. Avusturyalılar da Fransızlar'a verilen müsaadeleri almak için Mısır'a memur gönderdiler. Viyana bu konuda Mısır'daki Fransız Konsoloslarının yardımını da Paris'ten rica etmişse de bu yardım yapılmamıştır. Fransız Kumpanyası yine yavaşladığında ve beceriksizliğinde devam ediyordu.

M. 1787'de Mısır'a Fransa'dan Hindistan'a hükümetin haberlerini ve postasını götürmek için bir subay geldi. Kahire İngiliz Konsolosu bu subayı tutuklatmak için İsmail Bey'in adamını kandırdı ve Süveyş'e tutuklama emri verildiyse de Magallon hediyeler vererek emri geri aldırttı. İngilizler'in entirikası yüzünden bir posta nakli Fransa'ya 30 bin altın liraya maloluyordu.

Fransa Elçisi Sadrazam'a, «Türkiye'nin Ruslar'a zorla yerler verip dururken dostunun (Fransa'nın) istediği bir şeyi (yani Mısır'ı) vermediğini» söyleyerek şikayette bulundu. Sadrazam buna şu cevabı verdi:

«Eşkıyanın kürkümüzü alması dostlarımızın da bizi soyması için bir sebep teşkil etmez.»

Paşa'nın cevabına da, sefirin küstahlığına da aferin!

Kısacası Fransa'nın geniş ticaret planı başarılı olmuyor, onların deyimine göre «Acem (Basra) Körfezi ile Kızıldeniz tabiatın Avrupa ile Hindistan'ı birleştirmek için açtığı iki kol»dan hiçbiri Fransa'nın çıkarları doğrultusunda bir işe yaramıyordu.

M. 1784'den beri yine Rusya savaş için birtakım bahaneler arıyordu. Lezligler'in Rus sınırına saldırılarından şikayet ediyorlardı. Oysa Rusya Türkiye'deki konsoloshanelerini fitne ve fesat ocakları haline getirmiş, bütün Hıristiyanları ayaklandırıyordu. Türkiye de bundan şikayet ediyordu. Sonunda Rusya tekrar saldırdı. Bu sırada Petersburg'daki Fransız temsilcisine II. Katerina'nın güvendiği adamı Potemkin şunları söyledi:

«Sizin efendiniz barbarları (Türkler'i) Asya'ya kovmak, ikimiz arasında Türkiye'yi, Yunanistan'ı, Adaları ve Mısır'ı bölüşmek kolay değil midir zannediyor?»

Bu sırada Girit halkından biri XVI. Lui'ye «Amerikalıları kurtaran elini Ruslar'ı kurtarmakta da kullanmasını» rica eder bir istekle bulundu. Fransa Hükümeti bu Giritli'ye, «Zavallı Girit halkının çektiğini ve Türkiye boyunduruğundan kurtulmak istediğini,...» belirten bir cevap verdi.

TÜM ÖZVERİLER TÜRKİYE'DEN İSTENİYOR

Fransa Türkiye'ye Lezgi meselesinde fedakarlık etmesini tavsiye ederek savaşın önüne geçmeye çalıştı. Bu yapıldı; fakat bu sefer Rusya Gürcistan üzerinde birtakım haklar istedi. Aynı zamanda Rusya Türkiye'de isyanlar çıkarmaya da çalışıyordu. Mısır işlerine de parmak takmıştı. Ruslar Kölemenler'den İbrahim Bey'i elde etti ve Mısır'da Kölemenlerden Rus, Gürcü ve Çerkes cinsinden olanların önemli makamlara gelmesini sağladılar. Yine onun vasıtasıyla Rusya'dan 500 Kölemen getirttiler.

Oysa bunlar talimli Rus askeriydiler. Aralarında Rus subayları bile vardı. Bu Ruslar ile Kölemenler isyan çıkaracaklar, Mısır'dan İstanbul'a zahire gidemiyecekti. Oysa Mısır İstanbul'un zahire ambarıydı, Rusya'nın ilan edeceği savaşta Türkiye Mısır ile meşgul olmak ve araya kuvvet göndermek zorunda da kalacaktı. Yani bu suretle Rusya Türkiye'nin kuvvetini ayırmak istiyordu. Plan yolundaydı. Fransızlar da bundan kendi hesaplarına, yani Ruslar Mısır'a da kanca takıyorlar diye telaş ettiler.

Bu işler M. 1785 yılında İngiltere'nin bütün dikkatini Mısır'a döndürdü. Zaten İngiltere M. 1775'den beri Süveyş vasıtasıyla ve Hindistan ulaşımını sağlama sorununu inceliyordu.

Bu iş önceleri hükümet tarafından değil, resmi olmayan yollardan İngilizler tarafından düşünülmüştü. İşler onlarda çoğunlukla böyle olur. İngiliz fertleri gördüklerini, düşüncelerini hükümete bildirdirirler, hükümet derhal işi eline alıp yoluna kor. Bu resmi bir sıfatı olmayan adamlardan Mısır'ın serveti, savunmasının güçsüzlüğü, anarşisi, Mısır ile Hindistan arasındaki ulaşım ve Mısır'daki Fransız entirakası hakkında ilk rapor veren Baldvin adında biridir.

Bu adam raporunda da, «Fransa Mısır'ı alırsa dünya ticaretinin anahtarını eline geçirmiş olacaktır. Orayı dünyanın antreposu durumuna getirecektir. İngiltere'nin Hindistan sömürgesi Fransızlar'ın egemenliği altına geçecektir» demiştir.

Bu rapor üzerine Baldvin İngiltere tarafından Mısır'a konsolos olarak atanmıştır.

Bu sırada II. Katerina Güney Rusya'da bir geziye çıktı. Bu seyahatte yanına Avrupa elçilerini de aldı. Orada üzerinde Rumca «Bizans'a doğru» cümlesi yazılı bir «zafer takı»nın altından geçti. Avusturya İmparatoru II. Jozef de Katerina'nın yanına geldi. Katerina Bahçesaray'da Kırım Hanları sarayına yerleşti. Karada ordusuna ve denizde filosuna bir geçit töreni yaptırdı.

Avusturya ve Rusya devlet adamları Türkiye'den birçok şey istiyordu. İşin gülünç tarafı şu ki bu muhtıraya «Barış ve Barıştırma Planı» adı verilmiştir.

Fransızlar yine Türkiye'ye kabul etmesini öğütlediler. Onlara barış gerekiyordu. Bunu da el malı vererek almaya kalkışmışlardı. Fransa'nın istediği barışa Türkiye'nin malı veriliyordu. Fakat Türkiye bu sefer artık bu sözlere kulak asmayıp Rusya ve Avusturya'nın belirttiğimiz patırtılı gösterilerine cevap olmak üzere Dinyeper ağzına bir donanma gönderdi. Ruslar da buna taleb ettikleri şeyleri artırarak cevap verdiler. Bunun üzerine Sadrazam da İstanbul Rus Elçisi'ne bir ultimatom verip bir saatte Kırım'ın iadesini bildirdi. Bir saat sonra Rus Elçisi Yedikule'ye hapsedildi (M. 16 Ağustos 1787).

Fransa'da çoktan beri çeşitli siyasi meselelere ve sömürge istilalarına ilişkin ve Fransa'yı bunlara yöneltmek için hükümete raporlar vermek, bu suretle bir elçilik ya da gizli bir memurluk kapmak moda idi. Lorun adında görevli Fransa Hariciye Nezareti'ne Katerina'nın bu işleri ve Fransa'nın Doğu durumu hakkında bir rapor gönderdi. Bu adam raporuna:

«Şüphe etmiyoruz ki, İmparatoriçe (Katerina) parlak hayatını İstanbul tahtı üzerinde tamamlayacaktır» diye başlamış, bununla Fransız Doğu ticaretinin mahvolacağını, bunu İngilizler'in ellerine geçireceklerini açıklamış, bunun için hiçbir masrafa girmeden Türkler'e yardım edilmesini ve Fransa'ya çıkar sağlanmasını teminini tavsiye etmiştir.

Ona göre bu çıkarlar Mısır, Girit, Kıbrıs ve Rodos'un Türkiye adına Fransa tarafından muhafazasıdır. Ve yine o şöyle diyordu: «Eğer Türkiye mahvolmazsa bunları yine ona iade eder, yalnız ticareti elde tutarız, mahvolursa oralar bize kalır. İngiltere'nin Mısır'ı alması ona Hindistan ile en kısa mesafeyi sağlamak, ticareti onun eline bırakmak, O'nu dün-

yanın yarısında egemen yapar. Bunun Fransa'ya zararı müthiştir. İngiltere bir defa Mısır'a yerleşirse uzun ve zararlı bir savaşa sebep ve onu oradan çıkarmak güç olur. Derhal Mısır alınmalı.»

Bu sözler Fransa hükümeti Hariciye Nezareti'ni etkilediyse de diğer vekiller aldırmadılar. Fransa Türkiye'yi kendi haline terketmek düşüncesindeydi.

Lorun arzusunu bir türlü gerçekleştiremiyor ve tekrar tekrar raporlar yazıyordu. Son raporunda Rusya'nın Fransa'ya pay vermek istediğini ileri sürerek buna karşı durulmamasını, İngiltere'den bir korku olmadığını bildiriyordu.

FRANSA'DA İÇ SORUNLAR

Bu sırada Avusturya da Türkiye'ye savaş ilan etmiş, Türk orduları Avusturyalılar'ı bozuyor, fakat Ruslar'a mağlup oluyorlardı.

Fransızlar Ruslar'la bir dostluk görüşmesine giriştiler. Bir taraftan da İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla yine fedakarlık ederek savaşı bitirmesini Türkiye'ye tavsiye ettiler. Bu arada Rusya ve Avusturya'nın Fransa'ya tarafsızlık mükafatı olarak Felemenk'i vermek istedikleri söyleniyordu.

Fransa parasal sıkıntı içerisinde olmasından, halkın hoşnutsuzluğundan ve galeyanından korkuyor, doğrudan bir işe giremiyordu.

Bu sırada Mısır ve Adalar halkından bir kısmı Fransızlar'ı istiyordu. Fransa Hükümeti'ne iki rapor daha verildi. Bu raporlar Rodos'un ele geçirilmesini öğütlüyordu. Buna da Adalar'ın Mısır'a yakın olmaları sebep gösteriliyordu.

Bir taraftan da Mısır'ın eski eserleri, ticareti Fransa'da duyulduğundan her daldan bilgin sanatçı orayı ziyaret ediyordu. Volney gibi filozoflar da Mısır'a geldiler. Bunlar Fransa'ya döndükleri zaman Mısır üzerine her çeşit yayını yapıyorlardı. Mısır gezisi ve Mısır hakkındaki yayınları Volney'i meşhur yaptı.

İşte bu yayınlar Fransız halkına Mısır'ın coğrafi, ticari ve iktisadi durumunu, tarihini, servetini, Hindistan ile ilişkilerini öğretmiş, Fransızlar'ın zihinlerine Mısır'ın fethedilmesi düşüncesini sokmuştur. Artık yalnız hükümet değil, ya da birkaç raporcu veya bilgin değil, Fransız halkı da bu işle meşgul oluyordu.

İşte çok zamandan beri Fransa Hükümeti'ne bir düziye verilen raporlar ve bu yayınlar üzerine Napolyon ile Talleyran Mısır fethini eylem alanına koydular.

Volney Türk-Rus Savaşı üzerine de yayınlar yaptı. Bu yayınların genel konusu şudur:

«Müttefikimiz olan Türkiye'ye yardım, yahut düşmanları ile birleşerek onu bölüşmek şıkları vardır. Fakat müttefikimizi bırakıp onun düşmanlarına katılmak alçaklık olur.

Türkiye'ye yardım da tamamıyla hatadır. Türkiye vahşi ve tutucu, kendi tabii kaynaklarından yararlanma konusunda yeteneği olmayan,

fena yönetim ile bitmiş bir devlettir. Fransa'nın böyle bir devletle ticareti yolunda gitmez. Bunlardan dolayı Türkiye'nin batmasında Fransa'nın hiçbir zararı yoktur.»

Bütün yayınlar da Mısır'ın ele geçirilmesini öğütlüyor, Fransız Hükümeti'ni kışkırtıyordu.

Volney Mısır'ın ele geçirilmesi durumunda Türkler, İngilizler ve yerlilerle olmak üzere Fransa'nın üç savaş yapmaya mecbur olacağını da söylüyordu. Hele yerlilerle savaşmanın çok zor olacağını düşünüyordu. Bu konuda şöyle diyordu: «Yerlileri itaat altına alsak da askerlerimiz sarhoşlukları ve kadınlara tecavüzleriyle halkı bize karşı isyan ettireceklerdir. Subaylarımız bile bu işleri yapacaklardır. Hem de biz Mısır'ı ancak soymak için ele geçireceğiz. Ne Hindistan'da, ne Amerika'da, ne Antil'de, ne de Avrupa'daki sömürgelerimizden hiçbirinde başarılı olamadık. Sıcak iklim ırkımız için gayet zararlı oluyor.»

Kısacası Volney Türkiye'ye yardımı da, Türkiye'nin düşmanlarıyla birleşerek taksimini de gereksiz ve zararlı buluyor, sömürge siyaseti aleyhine karar veriyordu.

Volney'in yayını Fransa'da büyük yankılar uyandırdı. Fransa o zaman insanlık fikirleriyle dolup taşıyordu. Volney'in ahlaki ve insani felsefesi, Fransızlar'ın düşüncelerine çok uygun gelip kabul edildi. Ancak Fransa'nın eski İzmir Konsolosu yaptığı yayınla, Voleyin fikirlerini reddedip, Türkiye'yi muhafaza etmenin Fransa'nın ananevi siyaseti olduğunu söyledi. Fakat o da Mısır'ın zaptından vazgeçilmesinde Volney ile aynı görüşteydi.

İşte M. 1788'de Fransa'da fikirler böyleydi, işler ve tasarılar hep lafta kalıyordu. Yani Fransa Hükümeti Doğu meselesini kendi haline bırakmış bulunuyordu. Rusya Akdeniz'e girmek istiyor, Napoli Kralı ve Fas Hükümeti ile bu konuda görüşmeler yapıyordu. Avusturya Malta, Sicilya ve Korsika'yı kendi hakkı sayıyordu. İngiltere Cebelüt-Tarık'ı askeri yönden güçlendiriyordu. Girit'e göz dikmişti. Hindistan ile uğraşıyor, Babıali'den Mısır ve Basra Körfezi yoluyla ulaşımının sağlanmasını istiyordu. Bu üç devletle Prusya arasında bir anlaşma yapılmıştı.

Rusya Mısır'da isyan çıkartarak Türkiye'yi meşgul etmek için Dimyat'a bir fırkateyn ve adamlar gönderdi. Fakat Mısır beyleri Rus kışkırtmalarını dinlemedikleri gibi Ruslar'ı tutukladılar. Bunun üzerine Rusya'nın oraya bir donanma göndereceği söylentisi yayıldı. Bu da Fransızlar'ı telaşa düşürdü.

İngilizler, Mısır beylerinden ticaretlerinin korunmasını temin etmişlerdi. Bu da Fransızlar'ın canını sıktı.

Bu sırada iç savaş, kıtlık, veba salgını Mısır'ı mahvetmiş gibiydi. Kahire'de Murad bey, Kirke'de İbrahim Bey, Kuna'da Hasan Bey, İsna'da İsmail egemenliklerini sürdürüyorlar ve bunlar birbirleriyle vuruşuyorlardı.

Daha birtakım küçük beyler de vardı ki, bunlar da birbirleriyle boğuşuyordu. Hepsi de halkı soyuyor, ağır vergiler alıyordu. Tarım pek fena bir duruma gelmişti. Fransa hükümetinin ihmali ile Mısır'daki Fransız ticareti düşmüştü.

M. 1787'de Babıali Mısır anarşisini bastırmış, Mısır'ın durumu düzelmişti. Fransız tacirleri buna sevinmişlerse de Kaptan Paşa'dan pek iyi muamele görmemişlerdi. Kaptan Paşa Fransız tacirlerinden borç para aldı ve bu borcu da ödedi. Fransız tacirlerine borçlu olan Murad ve İbrahim Beyler ise Kaptan Paşa tarafından mallarına elkonulup sürüldüklerinden Fransızlar'ın bunlardan alacağı olan 3 milyon gitmişti. Oysa bunların elkonulan malları 25 milyon kıymetindeydi. Fransızlar alacaklarını bu paradan istemişlerse de Kaptan Paşa vermemişti. Kaptan Paşa'nın yeni atadığı beyler de aynı yola gittiler ve yolsuzluk yaptılar. Türkiye-Rusya Savaşı başlayınca İsmail Bey de rahat durmadı.

Yukarı Mısır'a kaçan Murad ve İbrahim Beyler zamanla Kahire ve İstanbul'da taraftarlar buldular, İsmail Bey'e rahatsızlık verdiler. İsmail Bey bunlardan korkarak Fransızlar'ın yardımını kazanmak fikrine kapıldı. Fransız Konsolosu Magallon'dan Kral'ın kendisine subaylar, topçular, top ve cephane yapacak ustalar göndermesini rica etti. Bizzat kendisi de bu ricasını Fransa Bahriye Nezareti'ne yazdı. Ve XVI. Lui'ye atlar hediye etmek istedi. Magallon bu durumdan Fransa'nın yararlanmasını Hükümeti'ne bildirdiyse de Paris'te buna aldıran olmadı. Çünkü o sırada Fransızlar İtanbul'daki subaylarını ve askerî heyetlerini bile geri çekmişlerdi.

Buna rağmen Mısır'a İsmail Bey'e heyetler göndermeyi Türkiye'ye karşı nezaketsizlik saydılar. İsmail Bey'in Fransızlardan ümidini kesip İngilizler'e başvuracağından ve İngilizler'in derhal olumlu cevap vereceğinden korkan Fransızlar red cevabını da vermeyip İsmail Bey'i oyalayarak aldattılar. Fransa'da ortaya çıkan Devrim sebebiyle askerlerin ayrılamadığı ve bu yüzden gecikildiğini ileri sürdüler. İsmail Bey buna kandı.

Bu ümitle Fransa tacirlerine iyi davranmayı sürdürdü. Bir süre sonra ise aldatıldığını anlayan İsmail Bey ümidini kesip Fransız tacirlerine fena muamelelere başladı. Bu tacirler Paris'de *Meclis-i Müessesan* (Kurucu Meclis) ile Marsilya Ticaret Odası'na durumlarını bildirdiler ve Mısır'ın ticaret ve Hindistan ulaşımı noktasından olan önemini yazdılar. Hükümet yardım etmezse Mısır'ı terke mecbur olacaklarını da duyurdular. Hükümetin Türkiye ile yeni kapitülasyonlar yapmasını ve bunları Mısır beylerine de uygulatmasını, olmazsa donanma ve kuvvet göndermesini rica ettiler.

Fransa dahilde birtakım zorluklar içindeydi. Bu isteklere kulak vermedi.

Bütün bu işlerden birşey çıkmamışsa da hiç olmazsa Fransız Hükümeti Mısır'ın Hindistan ulaşımı için olan önemini iyice anlamış bulunuyordu. M. 1790'da Fruman adında biri yine bu işler için Bahriye Nezareti'ne bir rapor verdi.

Kurucu Meclis Fransa ticaretine adeta engel olan Hindistan Kumpanyası'nın imtiyazını feshetti. Artık Fransa Devrimi dolayısıyla Fransız Hükümeti Doğu meseleyisle de uğraşamıyordu. İstanbul Elçisi Paris'e sürekli olarak savaş konusunda Fransa'nın aracı olmasını yazıyordu. Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı) iç olaylardan dolayı daima olumsuz cevaplar veriyordu.

Sonunda Türkiye Avusturya ile Sistova'da (Ziştovi) (M. 1791) Rusya ile Yaş'da (1792) barış görüşmelerine başladı. Fransa bu görüşmelere iştirak edemedi.

Türkiye savaştan da çökmeden kurtulmayı başardı. Onun mirasını bekleyen Fransa Mısır'daki emellerini ertelemek zorunda kaldı. «Hasta Adam» bu kadar büyük bunalımdan sonra yine ölmemişti.

DEVRİM TİCARETİ FELÇ ETTİ

Fransa Devrimi Mısır'daki Fransız tacirlerini pek fena bir durumda bırakmıştı. Murad ve İbrahim Beyler'in de Kahire'ye girmeleri Fransızlar'ın durumunu büsbütün güçleştirmişti. Devrim Fransa'da hürriyeti öyle yorumlamıştı ki, hiçbir memur, asker ve gemici amirlerini, emirleri dinlemiyordu. Bu bizde de böyle olmuştur. Hürriyet itaatsızlık ve düzensizlik zannedilmiştir. Tayfalarının itaatsızlığından Fransa ticaret gemileri hiçbir iş yapamıyordu. Seferler durmuştu. Devrimciler'in Krallık memur ve adamlarına büyük bir kinleri vardı. Elçileri konsolosları istemiyorlardı. Ve bunların sözlerini dinlemiyorlardı. Bu memurlukları kaldırmak niyetindeydiler. Kısacası Devrimciler hürriyet diye her şeyi, bu arada Fransa'nın Doğu politik ve ticari kurumlarını da alt üst etmiş, anarşi içinde bırakmışlardı. İstanbul'daki Fransızlar ve Elçilik memurları elçileri ile uğraşıyorlardı. Sonunda karşı devrimci sayılarak ve Kraliçe'ye olan ilişkileri ileri sürülerek Fransız Elçisi M. 1792'de azledildi.

Yerine atanan yeni elçiyi de Türkiye kabul etmedi. Fransa Elçiliği 6 ay elçisiz ve hatta memursuz kaldı. Eski Elçi Fransa'ya çağrıldığı halde dönmemiş, İstanbul'da kalmıştı. Nihayet bu kişi Rusya'ya gitti. Elçilik personelinden biri kendi kendine Kral ve Prensler adına elçilik vazifesini görmeye başladı.

M. 1791'de Devrimciler Fransa'da bütün Ticaret Odaları'nı kapattılar. Marsilya Ticaret Odası'nın kaldırılması Fransız Doğu Ticaret Müesseselerine müthiş bir darbe oldu. Mısır Fransız tacirleri büsbütün başsız kaldılar. Mısır'da, Suriye'de korumasız kalan Fransız tacirlerine her şey yapılıyordu. Cezzar Ahmed Paşa bunları Suriye'den kovdu.

M. 1790'da Mısır'da 61 Fransız vardı. Bunlar korunmalarının ve savunmalarının kendilerine kaldığını görüp her akşam toplanıyor, iki saat silah talimi yapıyorlardı. Beyler bu toplantıları yasakladılar.

Bu durumda Murad ve İbrahim Beyler de bunlara her şeyi yaptılar. Vergilerini çoğalttılar. Onlardan borç para alıp faizini de ana parayı da ödemediler. Eşyaya ihtiyaçları olduğu zaman güya veresiye olarak bunları Fransız mağazalarından aldılar ve parasını vermediler.

Bu durum iki yıl kadar sürdü. Bu sırada Mısır'daki Fransız tacirleri yeni Cumhuriyet Hükümeti'ne bir düziye yazıyorlar, himaye istiyorlar, bunun Babıali ile veya Mısır Beyleriyle, olmadığı takdirde Fransa donanma ve ordusuyla sağlanmasını rica ediyorlar, Mısır'ın her yönden olan çıkarlarını, İngiliz ticari rekabetini, Mısır'ın zaptedilmesinin gerekliliğini, bu işin pek kolay olacağını, Hindistan ulaşımını yine eskisi gibi anlatıyorlardı.

Sonunda M. 1793'de Fransa Cumhuriyet tarafından Mısır'a bir konsolos atandı. Bu konsolos yine eski Magallon'dur. Bunun başarı ve hizmetlerini Devrim Hükümeti de takdir etmişti. Paris'e giden Magallon uğraşa uğraşa bunu bizzat anlatmıştır. Bu sırada Fransa'nın denizde İngilizler'le rekabeti ile Fransa devlet adamlarının Mısır ve Hindistan'a dikkatleri çekmesi de Magallon'a yardım etmiştir.

Fakat bu iş için Fransa bundan başka birşey yapmadı. Çünkü içte düzensiz ve tutarsız bir durum dışta Avrupa devletlerinde Fransa aleyhinde bir birlik vardı. Bir de bu tacirlerin teklifleri «Selamet-i Umumiye» komitesinin Türkiye hakkındaki siyasetine zıt idi. Fransa savaş halinde Türkiye'den ne türlü yardım görebileceğini, dostluğu iade edip Rusya ve Avusturya aleyhine onunla bir ittifak yapmayı düşünüyordu. Hatta bu işi görmek için İstanbul'a da bir delege göndermişti.

Magallon M. 1793'de «baş-şehbender» olarak Kahire'ye geldi. Adet üzere Murad ve İbrahim Beyler'e hediyeler verdi. 25 bin lira kıymetinde olan bu hediyeler sayesinde beylerin sarayına gidip iyi kabul edildi. Kendisine bir hilat verildi. Beğler yine Fransız tacirlerinden para ve eşya almaya devam ettiler. Paris'ten ve İstanbul'daki elçiden yardım ve hatta ümit yoktu. Magallon muntazaman ve muhtelif aylarda beylere ve haremlerine para ve cevahir suretinde hediyeler vererek işleri yoluna koymayı düşündü, öyle yaptı, muvaffak oldu. Bu hediyelerin miktarı yıllık en fazla 30 bin lira kadardı.

Paris kendisinden ticareti korumasını ve herşeyi istiyordu. buna karşılık ise Magallon'u yalnız devrimin gelişmesine, ilişkin dergi ve gazeteler gönderiyordu. Ancak bunlar Magallon'un derdine deva olmuyordu.

Biraz sonra beyler işi azıttılar. Ramazan dolayısı ile verecekleri hediyeleri, «Sürre»yi düzmek için gerekli şeyleri Fransız tacirlerinden aldılar. Fransız mağazaları tamamıyla soyulmuş oldu. Magallon çaresiz kalıp müesseseleri kapatmaya karar verdi. Tacirlerin bir kısmı Kahire'yi terkedip İskenderiye'ye gittiler. Yolda da Murad Bey tarafından tevkif edilip paraları ve eşyaları ele geçirildi. Kendileri de Kahire'ye götürüldü. Fransızlar'ın hepsi İskenderiye'ye gitmek istiyorlardı. Murad Bey ise bırakmıyordu (M. 1794). Sonunda Magallon ne yapıp yaparak rüşvetle tacirlerin İskenderiye'ye gitmelerine izin verdirdi.

Bu durumu Paris'e, İstanbul'a yazıyordu. Fakat hiçbir yardım görmüyordu. Bu haberler Marsilya'ya gitmiş, ora ticaretini telaş içine koymuştu.

Marsilya tacirleri de Fransız hükümetinin iç ve dış durumundan dolayı yine birşey yapamadı. Ancak Magallon'a «Bunun önünü kuvvet alır, o da şimdi mümkün değildir» diye yazdı. Harb, inkılap ve Türkiye ile ittifak fikri Fransa'yı Mısır hakkında birşey yapmaktan men ediyordu.

Fransa, İstanbul'a ittifak için yeniden birini gönderdi.

Sonunda Fransız Elçisi Mısır'daki Fransızlar'a iyi muamele edilmesi için Sadrazam'dan Mısır Paşasına ve beylerine mektuplar göndertti. Bu suretle Kahire'deki Fransızlar İskenderiye'ye gidebildiler.

İngilizler de Girit ve Malta'yı, Akdeniz ticaretini, Mısır yoluyla Hindistan ulaşamını elde etmeye, Mısır'da konsolosluklar açmaya çalışıyorlardı. Bunları İstanbul Fransız Elçisi Verninak öğrendi.

Fakat önce Fransız Cumhuriyeti'nin Babıali tarafından tanınması işiyle meşguldü. Buda güçlüğe uğruyordu. İstanbul Fransızların padişahlarını kaldırmalarını hazmedemiyor, Cumhireyet'i onaylamıyordu. Nihayet Fransız Elçisi bu işi bitirdi. Bu sonuç hemen Mısır'daki Fransızlar'ın işiyle uğraşmaya başladı. Paris'ten Selamet-i Umumiye Komitesi'nden aldığı emir üzerine bu işler için Mısır'a birini gönderdi. Bu adam aynı zamanda «Dünyada yalnız Fransızlar'ın Müslüman dostu olduğunu» telkin etmek emrini de almıştı.

MAGALLON'UN RAPORLARI

Bu sırada Magallon İstanbul Fransız Elçisi'ne de Mısır'ın zapt edilmesi gerektiğini yazmıştı (M. 1795). Ve şöyle diyordu: «Mısır'ı Fransa'ya vermek çarelerini ihmal etmeyiniz. fermanlar Fransızlar'ın buradaki görevlerini değiştiremez. Hiç etkileri yoktur. Biz bir defa Mısır'ı alırsak İngilizler'i Hindistan'dan atarız. Askerlerimiz Ümit Burnu yoluyla 6 ay denizde kalıyor. Kızıldeniz yoluyla ise 2 ay yetiyordu.»

Magallon aynı raporu Fransa'ya da gönderdi. Bu rapor «*Selamet-i Umumiye Komitesi*» nin kalkıp «*Direktuvar*» ın kurulduğu zamanda Paris'e varmıştı.

Fransa'nın İngiltere ile mücadelesi gittikçe hararetleniyordu. Hindistan'da «Tippo Sahip» ile Maharatların isyanları Hindistan için Fransa'ya büyük ümitler veriyordu. Mısır yoluyla Hindistan'a 10 bin askerinin sevki ve bu askerin İngilizler'i oradan çıkaracağı hesap ediliyordu.

Magallon'un son raporu Paris'te olağanüstü dikkatleri çekip bu konuda incelemeler yapılmasına başlandı. İşte bu rapor ve bu incelemeler sonucu Mısır'ı ele geçirmek fikri Fransa Hükümetince kabul edilmeye yüztutmuştur. Hükümeti bu yola yöneltecek birtakım raporlar, öteden beriden de gelmeye başladı.

Fransız Elçisi'nin İstanbul'dan gönderdiği adam da Mısır'da incelemelerini yaptı. Fransızlar'ın alacaklarını Murad ve İbrahim Beylerden almaya çalıştı. Fakat vaadden başka birşey alamadı. Dört ay kaldıktan sonra Mısır'dan hareket edip Suriye'ye gitti. Oradaki vazifesini de bitirip İzmir'e geldi. Oradan İstanbul'a Elçi'ye bir rapor gönderdi. Elçi de bu raporu Parise yolladı. Neler oluyordu da zavallı Türkiyemiz yine uyuyordu.

Bu raporda Türkiye'deki anarşi, Türkiye'nin zaafı, Mısır'ın tarımı, serveti, önemi, Hindistan'ın ulaşımı kısacası Mısır'ın zaptı zikir ve tavsiye ediliyordu.

Yine Mısır'ın işleri aynı haldeydi. Beyler Fransız tacirlerini soyuyorlardı. Bu sırada Magallon izin alıp Marsilya'ya gitti. Bilgiler vermek ve açıklamalar yapması için Paris'e de davet edilmişti. Bu da Hükümetin Mısır'ın ele geçirilme fikrini iyice kabul ettiğine delildi.

Gerçekten de sonra yani Fransızlar Mısır'dan kovuldukları zaman Talleyran Mısır seferinin sorumluluğundan kendisini kurtarmak için Mısır seferinin kendisinden önce kararlaştırılmış olduğunu söylemiş, buna Magallon'un Paris'e davetini kanıt olarak göstermiştir. Fransa Hariciye Nazırı Magallon'a yazdığı bir mektupta, «Avrupa'nın bütün millet-

lerine kendisine saygı ettirmesini bilen bir millet Mısırın beylerine de birgün haddini bildirecektir» diyordu. Elbette artık Fransa Hükümeti Mısır'ı ele geçirmeye karar vermişti. Ancak en uygun zamanı bekliyordu. İşler bu durumdayken M. 1797'de Talleyran Hariciye Nazırı oldu. (O zamanki deyimiyle «*Dışişleri İlişkileri Komiseri*»). Talleyran Mısır'ın ele geçirilmesi fikrindeydi.

Bonapart Fransa'da egemenliği ele geçirmeden önce «Direktuvar»ı Doğu siyasetine doğru yöneltiyordu.

Fransa M. 1795'de Prusya ile barış yaptı. Avusturya ile de barış görüşmelerine girişti. Yalnız İngiltere savaşa devam ediyordu. Onu ya Londra'da ya Doğu'da vurmak, Doğu'daki ticaret ve sömürgelerini almak gerekiyordu. Bu suretle işi biterdi. Bonapart İtalyayı istila etti Şimdi Malta'nın zaptı İngilizler'e bir darbeydi.

Bu sebeple Korfu ve civarında adaların zaptını Direktuvar hükümetine teklif etti. Buraları Şark (Doğu) için hareket üssü yapmak fikrindeydi. Bonapart Türkiye'nin çöküşünü, Mısır'ın zaptını düşünüyordu. Direktuvar'a «Türk İmparatorluğu her gün yıkılıyor. Bu adalar bütün İtalya'dan daha kıymetlidir. İngiltere'yi gerçek bir surette harap etmek için Mısır'ı zaptememiz gerekir.» diye yazmıştı.

Bonapart'ın bu fikrinin resmî sebepleri Doğu ticareti, Türkiye'nin çöküşü, İngilizler'e darbe vurmaktır. Hususi sebep ise şan almaktır.

Bu maksatla Napolyan Arnavutluk Paşası İbrahim Paşa ile ilişkiye girdi. Mora'da Yunanlılar'ın hürriyet tutuculuğunu körükledi. Önce Maltayı almak istedi.

Talleyran Bonapart'ın fikirlerini kabul edip Direktuvar'a onaylattı. Bonapart bu sefer Mısır'ın istilası biçimini düşünmeye başladı.

Talleyran Bonapart'a yazdığı bir mektupta, «Avusturya donanmasının büyümemesi bizim çıkarlarımıza uygundur. Direktuvar Malta'nın Avusturya'nın eline düşmesi için gereken tedbirleri almanızı istiyor. Mısır'ın ele geçirilmesine gelince bütün herşeyi yazacağım. Şimdilik derim ki bu hem Türkiye için, hem zavallı memlekette oynanan İngiliz ve Rus entrikalarını bozmak içindir. Türkiye bundan memnun olup Mısır'daki üstünlüğü bize terkedecektir» diyordu. Talleyran'a diyecek yoktur. Mısır'ı bizim çıkarlarımız ve düşmanlarımızın entrikalarını bozmak için alacakmış!..

Napolyon Mısır hakkında ve Hindistan ulaşımı konusundaki bilimsel ve siyasi bütün bilgilerin ve gezilerin dosyasını İtalya'ya getirtti. Tot ve Magallon'un raporları da dosyadaydı.

Bu sırada Kampo-Formiya Anlaşması yapıldı. Bonapart derhal İngiltere ile savaşı tavsiye etti. Direktuvar bu fikri kabul etti. İngiltere Ordusu kurulup, komutanlığına Bonapart atandı.

Bonapart Kofu ve Malta'yı incelemeleri için gizli adamlar da gönderdi.

Bu sırada yeni ordunun düzeni için Bonapart Paris'e çağrıldı. Bu sebeple Kofu ve Malta'nın ele geçirilmesini erteledi. Paris'te İngiltere'ye ordusu ile girmek işiyle meşgul oldu. Orduyu, planları yaptı. Fakat Napolyon bu işi istemiyordu. Avrupa'ya küçük diyordu. Bütün büyük zaferler, şanlar Doğudadır, diyordu. Sahilleri teftiş edip İngiltere'ye geç-

mek içinde şüphe yaratırsa bundan vazgeçerek Doğu'ya gideceğini, İngiltere ordusuna «Doğu Ordusu» adını vereceğini söylüyordu.

Parise döndü. Talleyran Mısır'ın zaptını Direktuvar'a teklif etti.

İhtimal ki, Napolyon'un kuzey sahillerini denetlemesi İngiltere'ye Fransa'nın bir ordu geçireceği zannını vermek içindi. Ve asıl maksadı Mısır idi. İngiltere'yi Mısır ve Hindistan'da bitirmek Avrupa'nın Hindistan ile eski yolu ve Fenikeliler'in, Yunanlılar'ın, Romalılar'ın, Venedikliler'in takip ettikleri Mısır ve Kızıldeniz yolunu ele geçirmek istiyordu. Fakat Fransız milleti ve Direktuvar İngiltere Adası'na bir ordu çıkarmayı pek istiyorlardı.

Bu sıralarda yine Hariciye Nezareti'ne birtakım raporlar veriliyordu. Anketil adında Bakanlığın Dış İlişkiler Servisi'nde dosya memuru ve zamanının bilginlerinden olup Hindistan üzerine bir eser bile yazmış olan bir kişi Mısır üzerine bir büyük rapor yapıp Talleyran'a verdi.

İNGİLİZLERİ YANILTMA

İşte bu raporun da, Bonapart ve Talleyran'ın fikirlerinin de bütün özeti ve meselenin bütün sebepleri yine Doğu Meselesi, Doğu ticareti, Hindistan ile ulaşım, İngilizler'in Mısır'da Hindistan yollarını kesmek, yani uzun lafın kısası sömürge meselesidir.

M. Temmuz 1797'de Talleyran Direktuvar'a Hindistan padişahları ile birlikte orada İngilizler aleyhine hareket teklifini ileri süren üç rapor verdi. M. 1798'de Direktuvar İngilizler'in Hindistan'dan atılması gerektiğine ilişkin kendisine verilen bir raporu Talleyran'a gönderdi. Bu rapor 8 savaş gemisi ile 8 bin askerin Hindistan'ı İngilizler'den almaya yeterli olduğunu söylüyordu. Bütün M. 1798 yılında Mısır'dan yine boyuna raporlar geldi. Bu raporlar beylerin zulmünden, soygunculuğundan şikayet ediyor, yine Mısır'ın ele geçirilmesini diliyordu. Bunlar arasında Talleyran'ı Mısır'ın ele geçirilmesine en çok inandıran ve yönlendiren Paris'e gitmiş olan bıkmaz ve usanmaz bir kişiliğe sahip meşhur Magallon'dur. Nihayet Talleyran Magallon ile beraber Mısır istilası projesini yaptı. Magallon Mısır'da 30 yıl tacir ve 5 yıl konsolos olarak kalmıştı. Talleyran'a bir rapor verdi. Talleyran da bu rapora göre bir rapor hazırlayıp Direktuvar'a sundu. Bu raporda Mısır'da ve Türkiye'de - Fransızlar'a yapılan fena muameleler, Mısır'ın serveti, Hindistan meselesi gibi açıkladığımız bütün sebepler durumlar ve Türkiye'nin savaşamayacağı vurgulanıyor, sonunda Mısır'ın zaptı teklif ediliyordu.

Fransa artık Türkiye ile ittifak fikrinden vazgeçmişti. M. 1796'da İstanbul'a ittifak için bir elçi gönderilmişti. Bu sırada II. Katerina öldüğünden, Rusya ile bir ittifak düşünerek Fransa bu elçiyi yoldan geri çevirmişti. Fransa'nın doğu siyaseti bu şekli alınca, artık Mısır'ın istilasına bir engel kalmamıştı. Talleyran şöyle diyordu: «Mısır'ın elde edilmesine karşı Rusya, Avusturya ve Prusya'dan korkumuz yok. Yalnız İngiltere var. O da İngiltere Adasına ordu geçireceğimiz korkusuyla kuvvetlerini oradan ayıramaz. Türkiye ile savaş ise önemsizdir.»

Talleyran'ın raporu Direktuvar'a verildikten sonra Bonapart sahilleri denetimden Paris'e geldi. İngiltere'ye asker çıkarmak işinin pek uzun

zaman istediğini, buna Fransa'nın kuvvetinin yetmeyeceğini, ya İngiltere'nin elinden Hanovera ile Hamburg'un alınmasını, ya Doğu işine bakmak gereğini, Doğudan büyük sonuçlar ortaya çıkacağını Mısır'ın zaptı yahut da İngiltere ile barış yapılması hakkında Direktuvar'a bir rapor verdi.

Direktuvar Bonapart'ın raporunu inceledi. Fakat İngiltere'ye asker çıkarmaktan vazgeçmek istemiyordu. Baş general Bonapart'ın ropuruna not olarak birtakım kararlar yazıldı. Bunlardan biri İngiltere'ye asker çıkarmanın mümkün olup olmadığını yeniden incelenmesi ve bu iş için gereken bütün hazırlıkların yapılması idi. Bunun için de 4 milyon ödenek ayırdı. Gemiler tedarik edilmesine başlandı. Fakat yeni incelemeler Bonapart'ı doğruladı. Tedarikler durduruldu. Direktuvar İngiltere'ye asker çıkarılmasından vazgeçip Mısır seferi için karar verdi.

Bunun üzerine Bonapart sefer planını tamamladı. Askerin miktarını, levazımın cinsini belirten bir raporu Direktuvar'a da, Magallon'a da hatta Baron dö Tot'a da ait değildir. O, yıllardan beri Hindistan meselesinin, Mısır ve Doğu'daki Fransız ticaretinin yavaş yavaş ve türlü şekillerde ilham ettiği, Fransa'nın sömürge ve emperyalist hırsından, «*Akdeniz'de kuvvetlerin dengesi*» adı verilen Fransa ve İngiltere emeryalist rekabetinden doğmuş birşeydir. Fakat uygulama alanına geçmesi ile Magallon ile Bonapart'ın ve Bonapart'ın ilhamıyla Talleyran'ın işidir.

İşte görülüyor ki birtakım resmi olmayan şahısların, tacirlerin türlü biçimde başladıkları, düşündükleri ve zamanla Mısır'ın istilası gerektiğine varan şey, nihayet hükümetin resmi emeli ve politikası olmuş, sonra M. 1798'de Mısır Fransa tarafından zatedilmiştir. Bu sebeplerin en esaslısı İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğü ve Fransa-İngiltere rekabetidir.

Baştan aşağı şu açıklama Avrupalılar'ın ve Fransızlar'ın neler yaptıklarını, bizim nasıl uyuduğumuzu gösterir. Gelecek için derstir. Fransızlar Suriye'ye de böyle yaptılar.

Bir de bunlardan Fransa'nın bize daima barış öğütlediğini, tavsiye başkalarının istediklerini vermeyi telkin ettiğini görüyoruz. Fransa'nın bize karşı bugünkü siyaseti ve durumu da budur.

FRANSIZLAR'IN MISIRI ZAPTI

General Bonapart komutasında bir Fransız ordusu M. 19 Mayıs 1798 tarihinde Tulun'dan 100 parça savaş gemisi ve 400 parça silah ve cepane yüklü nakliye gemileriyle kalkıp M. 1 Temmuz 1798, H. 17 Muharrem 1213 tarihinde pazar günü İskenderiye sahillerine indi. Bu donanmanın en büyüğü 120 toplu L'Orient (Doğu) adında bir gemi idi. Donanmanın bütün tayfası 10 bin kişiydi.

Direktuvar Napolyon'a 40 bin asker, 40 general, kimya bilimine özgü aletler, Roma'daki Yunan ve Batı propaganda matbaalarını, Fransa'nın en meşhurlarından 100 kadar bilgin, *coğrafyacı, mühendis, makinacı, ilm-i madeniyyat* (mineroloji), *ilm-i hayvanat* (zooloji), *ilm-i nebatat* (botanik), *felekiyyat* (astronomi), *ilm-i iktisat* (ekonomi) *uzmanı, antikacı, yazar doktor, mimar, ressam, artist* ve istediği kadar işçi ve bol bir para vermişti.

Bonapart hazırlığına devam ederken bunları Fransızlar da, İngilizler de İngiltere için sanıyorlardı.

Bu sefer İngiliz donanmasından dolayı pek tehlikeli bir seferdi. Bu ancak delice cesurların başvuracağı bir işti.

Bu kadar iş yapılmış olmasına rağmen Napolyon'la beş Direktuvar'dan başkası bunun nereye gideceğini öğrenememişti. Yalnız Hariciye Nazırı Talleyran'a söylenmiş ve bu usta diplomat izin almak için İstanbul'a gönderilmişti. Fransa'da ve Avrupa'da türlü düşünceler ortaya çıkmıştı. kimi Napolyon Brezilya'yı, kimi İstanbul'u fethedecek, kimi Kırım'ı alıp Türkiye'ye verecek, kimi Hindistan'a gidip İngilizler'e karşı Tippo Sahib'i savunacak, kimi Süveyş'e gidip Kızıldeniz'e geçecek, kimi de Mısır'ı zaptedecek diyor, ortada türlü söylentiler, yakıştırmalar ve düşünceler dönüyordu. Fakat çokları bunun İngilizler'i aldatıp kuvvetini dağıttırarak Britanya Adası'na kolayca çıkmak için yapılan bir gösteriden ibaret olduğunu söylüyordu. İngiltere de bu son fikirdeydi. Yani aldatılmıştı. Napolyon Paris'teydi. Derektuvar Mısır seferini daha iyi saklamak için Napolyon'u İngiltere İstila ordusu Komutanı seçip Brest limanına yolladı. İkide birde böyle aldatıcı resmi haberler yayınlanıyordu.

Mayıs'ın üçüncü günü şafakla Bonapart Paris'ten güneye doğru hareket etti. 9 Mayıs'ta Tulun'a vardı. On gün kadar fırtına yüzünden hareket edemedi. Tulun'a sevdiği ve sonra kocasına aşk hıyaneti yapan, karısı Jozefin ile beraber gelmişti. Güya bu Fransız kadın ondan ayrılmıyordu!..

19 Mayıs'ta hava uygun olmakla ordu donanmaya, Bonapart da «Oryan» (L'Orient) amiral gemisine binmişti. Bu donanma ve askerin bir aylık suyu, iki aylık yiyeceği vardı.

İngiliz donanması hazır bir durumda bekliyor, Fransız donanmasının ne yapacağını gözetliyordu.

Donanma açılır açılmaz bir fırtına kopup bir iki gemi zedelendiyse de İngiliz Amirali Nelson'un bu hazırlanan Fransız donanmasını gözetlemek için gönderdiği üç savaş gemisi de kazaya uğradığından limanlara sığınmak zorunda kalmışlar, böylece İngiliz Amirali Fransız donanmasının hareketi hakkında haber alamamıştı.

9 Haziran'da Fransız donanması Malta'ya geldi. Burası sarptı. Malta'nın fethedilmesiyle uğraşırken İngiliz donanmasının yetişmesi mümkündü, fakat Napolyon Ada'da Fransız taraftarı devlet adamı ve halkın çok olduğunu ve 4 binden fazla asker olmadığını öğrenmişti. Acele karaya asker indirmeye başladı. Malta'yı kolaylıkla aldı. Çünkü orada ne asker, ne cepane ve ne de askerî bir düzen vardı. Malta'dan yıllardan beri mevcut olup türlü eziyet çeken 2 bin Türk esirini salıverdi. Halkın silahını topladı. Bin kişilik bir asker yaptı. Oraya dört bölük sahil muhafızı topçu ile 4 bin kişilik bir kuvvet koydu. 19 Haziran'da gemilere binip hareket etti. Malta'dan aldığı bayrak ve hazineleri Paris'e yolladı; fakat bu hazine yüklü gemi İngilizler'in eline düştü.

Bu sırada Nelson Fransız donanmasının Doğu'ya hareketini haber almış, takip etmeye koyulmuştu. Nelson Fransızlar'dan önce İskenderiye'ye geldiyse de Fransızlar'dan bir eser bulamadı. Onları ara-

mak için çekildi. onlar gidince Fransızlar 1 Temmuz 1798 (H. 18 Muharrem 1213)'de oraya geldiler. Napolyon İskenderiye Fransız Konsolosu'nu çağırtıp İngilizler'in gelip gittiğini öğrendi. Fransızlar'ın talihi varmış. Yolda Oryan Gemisi'nde bastırdığı şu bildiriyi derhal askere dağıttı:

NAPOLYON'UN DİN SİLAHI

«Askerler!

«Bir fetih yapacaksınız ki onun bütün dünyanın uygarlık ve ticareti üzerine olacak etkisi hesaba sığmaz. İngiltere'ye etkisi hemen akabinde anlaşılır bir darbe indireceksiniz. Sonra da ölüm tokmağını kafasına çakacaksınız.

«Biraz yorucu bir yolda yürüyeceğiz, çok savaşacağız. Fakat her teşebbüsümüzde başarılı olacağız. Talih bizimle beraberdir.

«Ticaretimizi soyan, Nil boyu halkına zülmeden, yalnız İngiliz ticaretine uygun davranan Kölemen beyleri biz varır varmaz yok olacaklardır.

«Beraber yaşacağımız millet Müslüman'dır. Onların inançlarının ilk faslı «Lâilâhe ill'Allah, Muhammed resûl'Allah'dır. Onların zıddına basmayın. Onlara Yahudilerle İtalyan'lara ettiğiniz muameleyi yapın. Hahamlara, aveklere yaptığınız gibi onların müftülerine, imamlarına da saygı gösterin. Kuran'ın emrettiği ayinlerine, camilerine Hz. Musa ile Hz. İsa'nın dinlerine karşı gösterdiğiniz tahammülü gösteriniz.

«Roma lejyonları (askerleri) bütün dinleri himaye ederlerdi. Burada Avrupa'dakine uymayan adetler bulacaksınız onlara alışmalısınız.

«Yanına gittiğiniz millet kadınlara bizdekinden başka türlü muamele eder. Ancak her memlekette tecavüz eden kötüdür. Yağma ancak az adamları zengin eder. Bu bizim şerefimizi kırar, bizim kaynaklarımızı mahveder, onları bize düşman eder. Oysa dostlukları çıkarımızadır.

«İlk rastgeleceğiniz şehri Büyük İskender yapmıştır. Her adımda Fransızlar'ın gıbta ve gayretini kazanan büyük hatırlar bulacağız.»

Napolyon İskenderiye'den donanmaya getirtdiği Fransız Konsolosundan limanın kendisini savunabilecek durumda, halkının uyanmış, silahlanmış olduğunu ve İngilizler'in uzak olması ve tekrar gelmeleri ihtimaline dayanarak askerin hemen acele indirilmesi gerektiğini öğrendi. Hemen İskenderiye'den bir buçuk mil mesafede olan Marabute (Araplar'a göre Murabıt) Kalesi civarında gece olmasına rağmen asker indirmeye başladı. Orası sığdı. Dalga başlamıştı. Çıkarma yapmak güçtü. Fakat İngiliz donanması gelir, bu sırada bunları yakalarsa iş büsbütün başka olurdu. Beklemek için bir dakika yoktu. Askeri coşturmak ve cesaretlendirmek için Napolyon ilk kayıkla bizzat kendisi indi.

O sırada bir gemi gözüktü. Korktular. Napolyon, «Ey talih! Beni bıraktın mı?.. Yalnız beş günceğiz yok mu?..» diye bağırdı. Bu gemi bir Fransız gemisiydi. İş anlaşılınca Napolyon da, ordu da geniş bir soluk aldı.

Fırtına ve dalga sebebiyle çıkarma pek yavaş oluyordu. Bizimkilerde biraz can, tedbir olsaydı bu işe engel olabilirlerid. O sırada İngiliz donanması da yetişebilir, işlerini bitirirdi. Oysa bizimkiler İngiliz Amira-

li'nin kendilerine söylediği sözlere, verdiği habere inanmamışlar, onun nasihatini de dinlememişlerdi. Ne gafil insanlarmışız!...

Çıkarma bir taraftan devam ederken karaya ayak basan askerler İskenderiye'yi kuşattılar. Vali Seyyid Muhammed Kerim (Fransızlar: Muhammedül-Kürayim derler.) cahil, iktidarsız bir adamdı. Savunma için hiçbir şey yapamadı. Kulelerde bir iki kötü top vardı. Bunların yatakları olmadığı gibi gülleleri de yoktu. Barutla birkaç taş koyup paçavra ile ateşleyerek bir iki attılar. Nişan almak filan da pek tabii yoktu.

Napolyon şehri görüşme ile almak istedi. Bizimkiler kabuletmediler. O zaman hücum etmeye başladı. Henüz Napolyon'ın topları gemilerden indirilememişti. Üç noktadan süngü saldırısı yaptı. Bizimkiler arslanca döğüştüler. Şiddetli bir ateşle Fransızlar'ı sarstılar. Fakat cepaneleri yoktu. Ateş kesildi. Fransızlar sura yanaştılar. Bizimkiler bu sefer taş yağdırmaya başladılar. Tabii bunun ne hükmü olabilir! Kleber ateş görmeyince bizzat duvara kadar sokulmuştu. Askere duvarın çıkılacak yerini gösteriyordu. Alnına gelen bir kurşunla ağır bir yara alarak yıkıldı. Fransız askeri duvara tırmandı. Diğer taraftan da Malta'da general olan Marmon «Reşid» kapısını balta ile kırmaya başladı. Kırdı ve ilk olarak içeri daldı. Arkasından askeri ve son General Bon tümeni içeri girdi. Diğer bir noktadan General Menu da girdi. Menu'nun vücudu yara içindeydi. Fakat taş yarasıydı.

Fransızlar kitaplarında onun kahramanlığını överler. Ama taşa karşı hanım nineler de kahramanlık eder! Türk'te kurşun olsaydı da o yaraları taş yerine kurşun yeseydi o zaman ayakta mı olurdu, yoksa yerde mi bilem! Yoksa kaleye yanaşır mıydı, yahut geriden seyre mi bakardı, yahut tabana kuvvet kaçar mıydı! Anlaşılıyor ki bizimkilerin cepanesi olsaymış Fransızlar İskenderiye'yi alamıyacaklarmış. Yahut pek güçlüklerle karşılacaklar, büyük kayıplara uğrayacaklar ve zaman kaybedeceklerdi. İşte o zaman İngiliz donanması da zamanında yetişebilirdi.

Fransızlar şehre girince savaş sokaklarda başladı. Her kapı ve pencere önünde savaş oluyordu. Fransızlar çok kayıp veriyorlardı. Fransızlar'ın işi zorlaşmıştı. Fakat bu sırada korkak vali bizzat Bonapart'ın yanına gidip görüşmeye başladı. Bonapart siyaset kullanıp ona iyi muamele etti. Mısır'ı harap etmeyeceğini, hatta Babıali'nin elinden alınmayacağını bildirdi. Dahası var!... Mısır'a ancak Kölemenler'e karşı Türkiye dostu olduğu, İslamiyet'i sevdiği püsküllü yalanını da söyledi. Aynı zamanda Kölemenler'in Fransızlar'a ettiklerinin intikamını alacağını da sözlerine ekledi. Tuttuğu politika, halkı aldattığı sözler bunlardı.

Ordunun Kahire üzerine yürüdüğünü, dine, namaza, mala dokunulmayacağını da bildirdi. Fransa'nın Padişah'ın dostu olduğundan Vali'nin Fransa'ya hizmetinin Padişah'a hizmet demek olduğunu da anlattı. Sersem Vali kanıp Fransa'ya bağlılık göstereceğine dair Napolyon'un önünde Kur'an üzerine yemin etti. Görülüyor ki oyun çok mükemmeldir ve Napolyon durumu iyi biliyordu.

Bu sırada Fransız donanması bizim İskenderiye limanında bulunan karakol gemimiz «Riyale» ile diğer tüccar gemilerimizi ele geçirdi.

3 Temmuz'da karaya asker çıkarma sona erdi. Gemilerde yalnız toplar ve ağırlıklar kaldı.

İskenderiye savaşında altısı subay olmak üzere 40 Fransız telef oldu. Atalarımızın ne kadar kan ve emekle aldığı yerlerin bu kadar az bir fiyatla, böyle bedava gideceği anlaşılıyordu.

Napolyon bu kırk kişiyi Pompe Direği'nin dibine gömdürüp üzerine adlarını kazdırdı. Bu törende Fransız askeri «Yaşasın Cumhuriyet! Yaşasın Bonapart!» diye bağrıştılar.

Bonapart İskenderiye'de Fransız usulü teşkilat yaptı. ancak kadıları mahkemelerde bıraktı. Vergi alma işini Fransa adına aldı. İskenderiye'de şeyhler ve halkın ileri gelenlerinden oluşan bir belediye heyeti kurdu.

Bonapart Babıali ile görüşmelere girişip Mısır'ı iade şartıyla ele geçirmek veya ortaklaşa bir yönetim koymak fikrinde idi. Fikrince bütün yönetim maddeten Fransızlar'ın elinde olup da Kahire'de İstanbul'dan bir paşanın bulunması hiçbir zarar değildi. Bu paşa çuvala saman doldurularak yapılmış adam kıyafetinde bir varlıktan başka bir şey olamazdı.

Bonapart'ın yapacağı bir iş de Kölemenler'in kökünü kırmaktı. Diğer iş halkı kendilerine ısındırmak, kendi yanlarına çekmekti. Bu işi başarabilmek için din adamlarını, şeyhleri elde etmek gerekliydi. Bunun için de dine saygı göstermek ve onlarda bağımsızlık fikri uyandırmak gerekir sanıyordu. Bir taraftan da Mısırlılar'ı Avrupa uygarlığına alıştırmanın onları kendilerine ısındırmak için iyi bir çare olduğu inancındaydı.

NAPOLYON'UN BESMELE İLE BAŞLAYAN MEKTUBU

Bunların en başlıcası ise Müslümanlığı yalandan sever görünmekti. Müslümanlar'a, namazlarına, kadınların örtünmesine dokunmamaları ve bir de yağmaya kalkışmamaları için askerine şiddetli emirler verdi.

Kısacası Napolyon Mısır'ın kolayca fethi için dini en önemli çare ve alet olarak ele almış, din adına türlü dolaplar, entrikalar döndürmüştür.

Napolyon, Kahire'deki valimiz Bekir Paşa'ya şu yazıyı gönderdi: «Mısır beylerini haydutlarına nihayet vermek için Fransa Nil boyuna doğru bir ordu göndermeye karar verdi. Nitekim bunu yüzyıllardan beri birkaç defa Cezayir ve Tunus beyleri için de yapmıştı. Bu beylerin amiri olan, fakat hükümsüz ve aciz kalan siz benim oraya varışımı memnuniyetle göreceksiniz. Benim oraya Kur'an'a ve Padişah'a karşı birşey yapmak için gelmediğimi elbet öğrenmişsinizdir. Bilirsiniz ki Fransa, Padişah'ın Avrupa'daki yegane dostudur. Şu halde beni karşılamaya gel! Beylere benimle beraber lanet et!»

Fransız askerleri aşırı edebsizlik yapmaya koyulduklarından Napolyon orduya bir bildiri yayınlayarak askerin halkı aşağılamasını, camilere girmesini, parasını vemeksizin ve zorla birşey almalarını, özellikle kadınların peçelerini ve çarşaflarını kaldırmalarını şiddetle yasakladı.

Sonra Arapça ve hesapsız miktarda bastırdığı şu bildiriyi dağıttı: («Baş tarafında Besmele ve bir Ayet-i Kerime olan bu bildirinin Arapça metni uzun olduğundan Türkçesini naklediyorum:)

«Hürriyet ve eşitlik esası üzerine kurulmuş olan Fransa Cumhuriyeti'nden memur Fransa Ser-askeri (başkomutanı) Bonapart bütün Mısır halkına bildirir ki, sizi uzun bir zamandan beri zulüm ile ezen beyler Fransa'yı aşağılıyor, Fransız tüccarlarını soyuyordu. Onların cezalandırılmaları zamanı geldi.

«Çoktan beri bu Kafkasya ve Gürcistan'dan satın alınmış olan köle sürüsü dünyanın en güzel parçası olan Mısır'ı zulüm içinde yakıyorlar. Her şeye sahip olan Allah onların devletinin sona ermesini istedi.

«Mısır halkı! Size benim dini mahvetmek için geldiğimi söyleyecekler, inanmayın! Sizin hakkınızı geri almak, soyguncuları cezalandırmak için geldiğimi, Allah'ı Peygamberi ve Kur'an-ı Kerim'i Kölemenler'den çok tanıdığımı onlara söyleyin!

«Onlara deyin ki, Allah'ın huzurunda her insan eşittir. Yalnız akıl, hüner ve erdem onların arasında fark yapar.

«Şimdi hangi akıl, hangi hüner, hangi erdem o kölemenlerde vardır ki insanı ömründe rahat ettirsinler?

«Nerede bir iyi toprak varsa Kölemenler'indir. Nerede güzel bir köle, güzel bir at, güzel bir ev varsa onlarındır. Eğer Mısır onların çiftliği ise Allah'ın bu bağışının tapu koçanını göstersinler. Ancak Allah halk için adaletli ve bağışlayıcıdır. Toprağa halkın sahip olması hakdır. En akıllılar, en öğrenim görmüşler, en erdemliler hükümet ederse, halk rahat bulur, mutlu olur.

«Burada büyük şehirler, büyük kanallar, bir büyük ticaret vardı. Kölemenler'in açlıkları, haksızlıkları zulümleri bunları mahvetti.

«Kadılar, şeyhler, imamlar! Halka söyleyiniz ki, biz de gerçek Müslümanlarız. Papayı mahveden biz değil miyiz? O değil mi ki Müslümanlar'ı mahvetmek için savaşmak diyordu. Yine biz değil miyiz ki Malta Şövalyelerini bitirdik? Çünkü onlar da Allah Müslümanlar'a karşı savaşmayı emrediyor zannedenlerdendi. Biz değil miyiz ki, her zaman Padişah'ın dostu ve düşmanlarının düşmanı idik? Oysa Halife'nin dostu olup daima ona isyan edenler Kölemenler değil midir? Kölemenler ancak keyiflerini yürütürlerdi.

«Bizimle bir olanlar mutlu ve rahat olurlar Rütbe ve servetce mutluluğa ererler. Tarafsız olanlar da talihlidir. Bizi tanıyacaklar bizim tarafımıza geçeceklerdir. Ancak kölemenler hesabına silahlanıp bizimle savaşacakların vay haline ! O bedbahtlar üç defa bedbahttır. Onlar için hiçbir kurtuluş ümidi yoktur. Yok olacaklardır.»

Zaman Temmuz'du. Bir süre sonra Nil'de taşkın olacaktı. Napolyon acele Kahire'yi ele geçirmek istiyordu. Donanmanın en hafif gemilerine asker, top, cephane ve erzak konup bu filonun Kontr Amiral Perre (Perrée) komutasında Nil'in Reşid koluna girerek Reşid'e gelmesi emrini verdi. Reşid'i bir birlik ile zapt ettirdi. İskenderiye'yi halkının saldırılarından men için gerekli tabiyeleri yaptı. İyi olması ancak bir-iki aya bakan Kleber'i İskenderiye'ye vali olarak bıraktı. Kendisine 3 bin asker de bıraktı. İskenderiye limanı genişse de derin olmadığından donanmanın 80 ve 120 toplu gemileri içeri giremiyordu. Amiral'e İskenderiye'den 9 mil mesafede olan Abukır'a gitmesini, oraya giremezse Korfu'ya veya Tulun'a dönmesini emretti.

7 Temmuz'da Napolyon 34 bin kişilik ordusuyla Kahire'ye doğru yola çıktı. Ordusundan Malta, İskenderiye, Reşid ve başka yerlere 6 bin asker bırakmıştı. Napolyon Kahire'yi acele almak istiyordu. Çünkü orası hem merkez, hem zengin, hem herşey bulunabilir, hem Kölemenler'in can damarının bulunduğu bir yerdi. Orayı almak, bütün Mısır'ı almak demekti.

Napolyon çölden giden kısa yolu tuttu. 14 mil mesafede olan Demenhur'a gelmek için 4 gün yürümek gerekti.

*
* *

Napolyon'u çölde bırakalım. O zamanki Mısır'ın durumundan biraz bahsedelim:

Mısır Kölemen haydutlarının elinde çoktan beri harap oluyordu. Başları olan şeyhülbeledler halkı soymaktan, kesmekten başka birşey bilmiyorlardı. Memleketin bayındırlığına ilişkin hiçbirşey yaptıkları yoktu. Mısır baştan aşağı harap olmuştu. Şehirler, köyler sönüyordu. Sulama işlerine, kanalların temizlenmesi işine bakan yoktu. Tarım azalmıştı. Halk zulümden, hırsız ve eşkiyadan, beylerin asıp kesmelerinden, mallarına elkoymalarından yakınıyor, inliyordu. Bizim vali ve paşalar da Kale'ye dikilmiş bir bostan korkuluğundan başka birşey değildi. Hiçbir maddi kuvvetleri yoktu. Yalnız adları valiydi.

Bu sırada Mısır önce de söylediğimiz gibi cabbar, hırsız iki Kölemen'in ateşi altındaydı: Biri şeyhülbeled İbrahim Bey, diğeri emirül-hac Murad Bey. İbrahim zengin, hilekar ve sakindi. Murad kahraman, savaşçı, ateşli, faal bir zalimdi. İkisi de Çerkes'ti. Kafkasya'dan satın alınıp getirilmeydiler.

Halkın sayısı aşağı yukarı 2 milyon idi. Romalılar'dan Oktav'ın Mısır'ı ele geçirdiği zaman 20 milyon, Amr İbnül-As'ın zaptı zamanında 12-14 milyon olan bu nüfus sonra Turanlılar zamanında yine artmış veya bu miktarda kalmışken, İkinci Kölemenler'in son zamanlarında ve özellikle Türkiye Devleti devrinin Şeyhülbeledler yönetiminde ardı arası kesilmeksizin olan isyanlar, şehirlerdeki hırsızlık ve cinayetler, köylerdeki arap kabilelerinin haydutluk ve soyguncuğu, beyler ve kaşiflerin azgınlıkları, mallara elkoymalar, toplu öldürme olayları ve memleketin bayındırlık işlerine bakılmaması yüzünden tarımın azalması ve kötüleşmesiyle ortaya çıkan fakirlik, kıtlıklar ve kıtlıkları takip eden korkunç veba salgınlarıyla nüfus azala azala iki milyona kadar inmişti.

Bu nüfusun 600 bini Türk, 1 milyon kadarı yerli Fellah, 250 bini göçebe çöl sakini Arap kabileleri, 150 bin kadarı da Kıbti idi. Kölemenler de beş-on bin kadardı.

Fellahlar Türkler'le kız alıp vererek onlara karışmıştılar. Mısır'da söylenen dil Türkçe ve Arapça resmi dil Türkçe idi. Eğer bu sırada aklımız başımızda olsaydı, az bir himmetle Mısır bütün Türk, dili Türkçe olur biterdi. Arap kabileleri ise Mısır halkından sayılmazlardı. Onlar Nil boyunda yerleşmemişlerdi. Çölde ve göçebe oldukları için yerleri belli değildi. Çöl içinde dolaşıp dururlar, yani Mısır'ın dışındaydılar. Bu

Araplar deve ve koyunlarıyla geçinirlerdi. İşleri, sanatları hırsızlık, yol kesmek, kervan vurmak, köylere hücum edip soymaktı. Zaten İslam devrinden önce de bu çöllerde bulunurlar ve yine böylece yaşarlardı. Ancak şimdi köy basma ve yol kesmeleri pek azdı.

Mısır'ın en sefil, en adi halkı Kıbtiler'di. Pek fakir ve pis olup en sefil, en adi ve namussuzca işleri bunlar görürlerdi.

Kahire şehrinde 300 bin nüfus vardı.

Mısır'da bu sırada güçlü durumda 24 bey vardı. Mısır'ı aralarında bölüşmüşlerdi. Hepsi bağımsız ve birbirleriyle sürekli savaş durumunda idiler. Bunların başları olan İbrahim ve Murad Beyler Kahire'ye sahip idiler. İbrahim en çok sivil, Murad ise askerî işleri üzerine almıştı.

Her beyin 500-600 Kölemen'i vardı. Bunları Çerkesistan ve Gürcistan'dan getirir, köle olarak satın alırlardı. Bunları askerlik bakımından talim ve terbiye ederler, asker yaparlardı. Hepsi de süvari olurdu. Bunlar gerçekten dünyanın en değerli süvarileri olurlardı. Her Kölemen'in hizmetçi iki Fellahı vardı.

Mısır'da bu sırada hepsi hepsi 12 bin Kölemen süvari vardı. Yeniçeriler ise zamanıyla Ali Sultan'ın alçaklığı yüzünden hiç durumuna düşmüşlerdi.

Bu süvari kuvveti dünyada eşsiz bir atlı tümeniydi. Buna rağmen esefle belirtelim ki Napolyon'un ordusuyla boy ölçüşemiyeceği şüphesizdi. Çünkü Mısır'da her türlü teşkilata sahip düzenli bir ordu yoktu. Hele piyade kısmı sıfır idi. Topçular yoktu. Köprücüler ve bir ordüya gereken teknik heyet (kurmay sınıf) yoktu. Hele cepane hiç yoktu. Demek ki Napolyon ordusuna karşı kuvvet diyecek yalnız Kölemen süvarisi vardı. Bunun da tek silahı kılıçtı. Piyade ile savaşamayacakları gibi, topa, tüfeğe karşı kılıçla da durulamayacağı ortadaydı.

KAHİRE'DE KARŞI KOYMA HAZIRLIĞI

Murat Bey Fransızlar'ın Mısır'a çıktıklarını haber alınca bir divan düzenleyip, Vali Ebubekir Paşa'yla İbrahim ve öteki beyler ile kentin ileri gelenlerini topladı. Murat Vali'ye «Fransızlar, Devleti'in izni ile buraya geldiler. Zararı yok, onlara da, size de kuvvetimiz yeter...» gibi sözler söylediyse de Vali'den iyi cevaplar aldı. Neyse, Vali ile İbrahim Bey Mısır'da kalmak ve Murad Bey mevcut kuvvetle düşmana karşı durma kararına varıldı.

Bonapart Babıali'ye Mısır'a inmesinin Hindistan yolunu elde bulundurmak mecburiyetinde kalmasından ileri geldiğini ve Türkiye aleyhine olmadığına dair resmi bildirimde bulunmuştu. Türkiye ise böyle boş laflarla avutulmadığından ve Fransa da o hengamede Rusya ve İngiltere devletleriyle pek fena bir politika bunalımı içinde bulunduğundan Türkiye bu iki devletin tabii müttefiki durumuna geliverdi.

Beş gün zarfında tedariklerini mümkün mertebe tamamlayan Mısır kuvveti 20 bin kadar olduğu halde yola çıktı. Cepaneleri Nil ile gönderildi.

Gelelim Napolyon'a:

Çöl sıcaktı, susuzdu. Mevsim de en kızgın mevsimdi. Fransızlar bunlara alışkın değillerdi. Çöle dalıp bunu tadınca Fransız ordusunu genel bir hüzün kapladı. Kumlarda kaynayıp parlayan güneşin ışınlarından askerde göz hastalığı başladı ve o kadar çoğaldı ki orduda gözü hasta olmayan hemen hiç kalmadı. Bir süre sonra açlık ve susuzluk da buna eklendi. İskenderiye'den alınan su bitmişti. Hatta askerin bir kısmı tedbirsizlik edip çöle ilk girilidiği zamanda sıcaktan ve yürüyüşten halsiz düşüp sularını atmıştı. Hatta yalnız sularını değil, dağıtılan dört günlük galeta (peksimet gibidir)larını da, yüklerini hafifletmek için, atmışlardı. Araplarsa çöldeki kumları çıkarıyor, bulunan su ancak askerin dudaklarını ıslatmaya yetmiyordu, hem de bu su çok fena idi.

Çöl seyahatının üçüncü günüydü. artık birçok asker açlıktan ve susuzluktan, güneşten ölüyor, kumun üstünde kalıyordu. Su diye kuduran askeri komutanlar görünen serapları, «İşte su! Gayret! İlerleyelim!» diye aldatıyorlardı.

Serapa yürüyorlardı. Bir göl gibi gözüken bu sulara yaklaşmak mümkün değildi. Ne kadar ilerlenirse o da o kadar onlardan uzaklaşıyordu. Yürü yürü, mesafe yine hep aynıydı.

Birçok kayıp vererek bu ordu dördüncü günü Demenhur'a geldi. Dört gündür bu umdukları ve onlar için cennet addedilen şehir Avrupanınkilere benzemiyordu. Neyse, su, buğday ve mercimek vardı. Su içtiler. Değirmen de olmadığından buğdayı taşla ezip yediler. mercimekleri pişirdiler.

Ertesi günü 11 Temmuz'da yeniden çöle dalındı. Artık asker bıkmıştı. Fena halde mırıldanıyorlardı. Artık subaylar da buna iştirak ediyorlardı. Hatta komutan Mura bile sabırsızlanmış, şapkasını yere atıp söylenmişti. Napolyon bile dört günden beri mercimekten başka birşey yemiyordu.

Asker bu felaketin suçunu Napolyon'a değil, Direktuvar'a atıyor, «Onbaşıcık (Petit caporal) iyi çocuktur. Ne yapsın! Bunu Direktuvar yaptı» diyorlardı. Bu işin sebebinin Napolyon olduğunu bilmiyorlardı. «Onbaşıcık» dedikleri Napolyon'du. Napolyon'a askeri bu adı takmıştı. Antikalara rastgeldikçe Fransız bilginler onları inceliyorlardı. Bu da askerin bazen bu suçu bilginlere atmasına sebep oluyordu. Bu zan ile de Kaffarelli-Dufalga üzerinde bir savaşta bir ayağını kaybetmiş bir topal olduğundan alay olarak ve kızgın kızgın «Öyle ya, ona ne! Onun daima bir ayağı Fransa'da!» diyorlardı. Oysa bilgin Dufalga onlara «eşek»derdi. Mısır'da bol olan eşeklere ise «bilgin» adını veriyordu.

11 Temmuz'da öncü olan Deze Tümeni'ne arkadan 300 atlı Kölemen arada bir hücum ediyordu. Bunlar bir yaylım ateşle dağıtılıyordu. Demenhur'dan hareket ettikleri sırada az kaldı bu süvariler Napolyon'u yakalıyorlardı. Çünkü Napolyon birkaç subayla ve genelkurmayı ile biraz geride kalmıştı. Süvariler yetiştiler. Napolyon bir kum tepeceğinin arkasına saklanarak kurtuldu.

Bundan dolayı kendisine söylenen Deze'ye şaka tarzında «Hadi, hadi! Allah benim Kölemenler'in eline esir düşeceğimi yazmamış. Ben İngilizlere esir düşeceğim» dedi.

Bu sırada Murad Bey bütün kuvvetleri Kahire etrafına topluyordu. Kendisi de bin süvari ile Napolyon ordusunun etrafında dolaşarak hareketini gözetliyordu.

11 Temmuz'da Napolyon Nil nehrinin kenarına geldi. Bu nokta Rahmaniye'dir. Fransızlar o kadar sevindiler ki, hatta elbiselerini bile çıkarmadan, silahlarını bile bırakmayı unutarak suya atıldılar, çenelerine kadar girip su içtiler, serinlediler. Orada yetişen karpuz tarlalarına dalıp güzelce yediler.

Fransızlar Kahire'ye kadar bu tarlaları soydular, harap ettiler. Dört gün çöl seyahatından sonra karpuz onlara o kadar güzel gelmişti ki, Papa'yı bitirmekle, takvimlerinden Hıristiyan azizleri silmekle öğünen bu Cumhuriyetçiler karpuzu bir aziz yapıp ona *«Evliya karpuz»* (Sent Pastek, Sainte pastèque) adını verdiler.

Ordu iki gün Rahmaniye'de kaldı. (12, 13 Temmuz). Hem dinlendiler, hem donanmayı beklediler. 14 Temmuz'un başladığı gece Murad Bey'in 4 bin Kölemeni'ne Rahmaniye'den 4 mil mesafede Şebreiş köyünde mevzilenerek beklediği haberi gelince yola düştüler. Murad Bey'in orada 12 cerimi (Arap halkının dilinde «Gurm») yani yük taşıyan büyük Nil mavnası da vardı ve bunları savaş gemisi haline koymuştu.

Napolyon, donanmasına ilerleyip hem ordunun solunu muhafıza, hem Mısır donanmasına hücum etmesi emrini verdi. Donanma ilerlediyse de rüzgarın şiddetinden karadaki ordunun yanında duramayıp Mısır donanmasının üzerine düştü. Hem gemilerin, hem karadan Kölemenler'in ateşine hedef oldu. Savaş çok şiddetli geçit. Mısırlı gemiciler Nil'e alışık olduklarından ustaca manevralar yapıp Fransız donanmasını abluka altına aldılar. Üç toplu gemiye (Cononnièr) yanaşıp içindeki gemicileri, askerleri kılıçtan geçirdiler. Fakat sonunda Fransızlar bu üç gemiyi tekrar Mısırlılar'ın elinden aldılar ve savaşı kazandılar. Bunun da sebebi, atsız olan Fransız süvarisi gemilerdeydi. Bunların savaşa katılmaları sayesinde zafer Fransızlarda kaldı. Bu zafere gemilerde bulunan bilginlerin yardımı oldu.

İçlerinde bulunan meşhur kimyager Bertolle (Berthollet) de dövüştü. Bu zamana kadar bilim heyeti askerin gözünde Mısır seferinin ve çekilen zahmetlerin sebebi olmaktan dolayı aşağılanırken bundan böyle saygı gördü.

Napolyon da top sesini işiterek zorunlu olarak yürüyüşle koşup gelmişti. Mısır gemilerinden birinin de cephaneliğine top isabet etmiş, barutlar patlamış, batmıştı. Geri kalanları kaçtı. Ancak Kölemenler kaçmadılar. İşte Fransız askeri o silahları parlayan, elbiseleri sırmalı ve süslü, atları, eğerleri güzel Kölemenler'i şimdi ilk kez görüyorlardı. Bunların kahramanlıklarını ve çabukluklarını işitmişlerdi.

Napolyon ordusunu 5 tümene ayırdı. Bunların her birinden bir, yani hepsi beş kare yaptı. Bunlar duvarları insandan ve süngüden oluşan bir kale idi. Her tümenin genelkurmayları ile eşyalarını her kalenin ortasına koydu. Topları da köşelere ve kalelerin aralarına yerleştirdi.

Bu tertib henüz bitmişti ki Murad Bey hücum etti. Bin 200 süvari bağırarak doludizgin saldırdı. Önce tabancalarını boşalttılar. Sonra kılıçları çektiler. Fransızlar bunların üzerine yaylım ateşi açtılar. Bir

kısmı yere serildi, bir kısmı savaş meydanında da barınamayıp dörtnala çöle doğru kaçtı. Bu savaşta 200-300 Kölemen şehit düştü. Mağlup olan Murat Bey Kahire'ye çekildi.

Napolyon tekrar ilerlemeye başladı. Donanma da ordu ile beraber hareket etti. Artık ordu yiyeceksiz kalmıyordu. 8 gün daha yorgunluk içinde, sıcak altında yürüdü. 20 Temmuz'da «Ümm-i Dinar» köyüne geldiler. Burası Kahire'den birkaç mil mesafededir. Fransız ordusu rahat etmek ve yarınki kesin savaşa hazırlanmak üzere burada konakladı.

Bizimkiler Murad Bey'in bozulduğunu haber aldılar. Bulak'tan Şebra ve İmbaba'ya kadar metrisler (toprak siper) yapmaya başladılar. Metrislere toplar koydular. Bu toplar arabasızdı.

Mısırlılar Fransız ordusuna casusluk ve kılavuzluk ediyorlardı. Buradayken Murad Bey'in Fellahlar'dan da asker topladığı gibi Arap kabilelerinden bile asker alarak ordusunu büyüttüğünü, Yeniçeri ve sipahi askerlerini de aldığını öğrendiler. Paşa da Napolyon'un mektubuna aldırmamış, vatan savunması konusunda zorunlu olarak Murad Bey ile birleşmişti. Bu durumu ve bu toplanan ordunun Nil ile Cize piramitleri arasında bulunduğunu da Fransızlar haber aldılar.

Napolyon 21 Temmuz'da gece yarısı Ümm-i Dinar'dan hareket etti. Öncüleri bin kişilik bir Kölemen kuvvetine rastgeldi. Fransızlar top ateşi açtılar.

Kölemenler düzenli bir şekilde çekildiler. 15 günden beri yürüyen Fransızlar şafakla Kahire'nin minarelerini gördüler. Nil sollarındaydı. Sağlarında da piramitler göründü. Fransızlar hayrete düştüler. Henüz böyle birşey görmemişlerdi. Napolyon askerine piramitleri göstererek, «Düşünün! Düşünün ki, bu anıtların tepesinden 40 yüzyıl sizi seyrediyor!» diye bağırdı. Yürüdüler. Sabahın saat onunda, alaturka saate göre 3 sularında İmbaba (Embabab) köyüne ulaştılar. Mısır ordusu bu köyün önünde saf düzmüştü.

Murad ve İbrahim Beyler'in savaş tekniğinden haberleri yoktu. Ordularını Nil'in iki tarafına yığdılar, araya da donanmayı koymuşlardı. Sağ yakada Seyyid İbrahim Paşa 12 bin kadar Yeniçeri ve Sipahi ile, İbrahim Bey 2 bin Kölemen'le bulunuyor, Kahire surlarını muhafaza ediyordu. Sol yakada Murad Bey Fransız kitaplarına göre 40 bin, bizim kitaplara göre 10 bin kişiyle Nil ile piramitlerin arasını tutmuştu.

MISIR VE FRANSIZ ORDUSU KARŞI KARŞIYA

Bu duruma göre Napolyon Murad Bey'le savaş edecekti. Murad Bey'in sağ kanatı Nil'e tutunuyordu. İmbaba'ya istihkam haline koymuş, 40 topla orasını muhafaza ediyordu. Oraya 24 bin asker koymuştu. Bizim kitaplara göre oradaki metrislerde bir miktar Arnavut ve Mağribi askerle Vali'nin gönderdiği 2 bin kadar Yeniçeri vardı. 12 bin Kölemen'in sağı da bu İmbaba'ya dayanıyordu. Solu Cize yolunu takip ederek piramitlere yaslanıyordu. Sol kanatta ancak zafer halinde yağma işine yarayabilecek 2 bin kadar Arap süvarisi de vardı.

Bu Araplar bir sürü olarak Cize şehrinde bulunuyorlar, onu muhafaza ediyorlardı.

Önceleri Napolyon korktu. Fakat mevzilerin adi bir şey olduğunu öğrenince korkusu gitti. Burası gerçekten üç günde acele yapılmış önemsiz bir şeydi. Hendekler yapılmışsa da ancak süvariye engel olabilir, piyade için güçlük bile çıkarmazdı. Kölemenler hep süvari savaşına alışkın olduklarından bu noktaları anlayamıyorlardı. Napolyon siperlerdeki topların arabaları olmadığını da dürbünle görmüştü. Bunlar büyük demir toplar olup donanmadan çıkarılmış ve tayfalar tarafından idare olunacaktı. Topların hareket yeteneğine sahip olmamaları Napolyon'un işini kolaylattı. Siperdekiler hareketsizliğe mahkumdu. Demek ilkönce hareket yeteneği olan Kölemenler'i tepelemek gerekiyordu. Onu bitirince siperler kolayca alınırdı. Siperdekilerin Kölemenler'e yardım etmeleri imkansızdı.

Napolyon'un ordusu yine beş kale halindeydi. Deze, Reyniye tümenleri sağ kanatta, çöl yani piramitler tarafından, Düga (Dugua) tümeni merkezde, Menu ve Bon tümenleri sol kanatta, yani Nil kenarındaydı. Şebreis'de bu kalelerin her kenarına üç sıra asker dizmişti. Bu sefer altı sıra koydu. Yine topları köşelere verdi. Yine generaller ve ağırlıkları kalelerin ortasına koydu. Bu sefer «Granadiye» bölüklerini arkaya koyup bunları gerekli yerler için takviye kuvveti yaptı. Bu kaleler seyyardı, yürüyordu. Napolyon merkezdeki karede durdu.

Napolyon yalnız aceleci askerin acele edip hücuma atılıvermesinden korkuyordu. Komutanlara bu konuda şiddetli emirler verip askerin atılmamasını, acele etmemesini, düşmanın hücumunu beklemesini, pek yakına gelmeyince ateş etmemesini emretti, Bu konuyu komutanlara iyice anlattı.

Fransızlar bu kale tertibiyle top menziline kadar ilerlediler. Napolyon İmbaba toplarının çöl tarafına dönemiyeceğine, bundan dolayı düşmanın siperden çıkamayacağına kanaat getirdi. Bunun üzerine bu müstahkem yeri uzak bir mesafeden çevirmeye, bu suretle sağ kanattan yani Kölemenler üzerine yüklenip Kölemenler'in siperler ile aralarını kesmeye, onları kuşatıp Nil üzerine sürmeye karar verdi. Bunları böyle Nil'e attıktan sonra İmbaba'ya hücum etmeyi kararlaştırdı. Bunları yani bu cengaverleri böyle tepeledikten sonra öteki kuru kalabalığın hakkından gelmek işten değildi.

Napolyon hücum emrini verdi. Sağ kanadı oluşturan Deze ilerledi. Reyniye ve Düga kareleri onu takip ettiler. Diğer taraftan diğer iki kare ve İmbaba'yı top menzili dışında çevirmeye başladı.

Murad Bey hemen harekete başlayan Fransızlar'a Kölemen süvarisiyle hücum etti.

Süvarisinin üçte birini istihkamın muhafazası için bıraktı. Diğer 7 bin kadar süvariyle Fransızlar'ın sağ kanadındaki kare üzerine yüklendi. Bu kadar süvari çölde doldizgin hücum etti. Ceze bir hurmalık içinde bulunuyordu.

Henüz teşkilatını bitirmemişti. Kenarların her noktasını dolduramamıştı. Büyük gedikler vardı. Fakat hızla bu gedikleri tıkadı. Kölemenler eşsiz bir kahramanlıkla hücum ediyorlardı. Yeni savaş tekniğini

bilmediklerinden, safları düzenli olmadığından Deze karesinin kenarlarını kırmadılar. Aksine Fransızlar bunların üzerine ateş yağdırıyorlardı. Kölemenler ve atları kükremişti. Ta Fransız süngülerinin ucuna kadar geliyordı. Fakat safı kıramıyorlardı. Bu sırada Reyniye karesi de yetişti. Ona da hücum ettiler. Aynı biçimde ona da bir şey yapamadılar.

Defterdar Eyyup Bey yanındaki Kölemen süvarileriyle şiddetli bir hücum yaptıysa da kendisi de, askerinin çoğu da şehit oldu. Bu sırada Bonapart'ın bulunduğu Düga karesi bunların geri çekilme hatlarına ilerlemişti. Kölemenler iki kareye karşı yaptıkları saldırılarda sapır sapır dökülmüşler ve dönerken geri çekilme hatlarında diğer kareyi görünce her tarafa kaçışmaya başladılar. Bu, tam manası ile bir hezimet olup bir kısmı piramitler tarafına, bir kısmı Düga'nın ateşi altında İmbaba istihkamına kaçtı. Bu kaçanlar istihkamdaki askere korku verdi. Orduda intizamsızlık başladı. Bu kargaşalığı gören Napolyon solundaki iki kareye hemen gidip İmbaba istihkamını almalarını emrini verdi. Bu sırada Doğu yakasındaki askerimiz kayıklarla öbür tarafa yardıma yetişmek istedi ise de bir fırtınanın çıkması sonucu karadan gelen kumların çevreyi göz gözü görmez bir hale getirmesi buna engel olmuştu. Zaten Batı sahilindekiler de iyiyce bozulmuşlardı. Bon ve Menu siperlerin ateşi altında ilerlediler.

Yaklaşınca durup karelerin üçer sırasını hücum sütunları durumuna getirdiler. Diğer üçer saf yine kare halinde kaldı. Murat Bey'in siper muhafazasına bıraktığı süvariler kaçanlarla da birleşmiş oldukları halde, bu hücum sütunları üzerine saldırdılar. Bu hücumu gören sütunlar hızla yine birer kare yaptılar. Yaylım ateşi açtılar. Kölemenler hasır gibi yere serildiler ve gerileyip kimi sipere girdi, kimi de çöle doğru kaçtı. Bu çöle savuşmak isteyenler Nil ile Fransız ordusunun sağında kaldıklarından Nil tarafına kaçmaya mecbur oldular. Kimisi kurşun altında öldü. Kimisi de Nil'e döküldü.

BÜYÜK HEZİMET

Bunun üzerine Fransızlar hücum sütunlarını tekrar oluşturdular ve siperlere tekrar hücum ettiler. Siperlerdeki asker az bir miktar Yeniçeri'den ibaretti. Diğer kısmı hiçbir şeye yaramayan *nefîr i am* (gönüllü) olarak toplanmış Fellahlar'dı. Yeniçeriler ve Arnavutlar direndilerse de sayıları ve silahları çok yetersizdi. Aynı zamanda kaçışmaya başlayan Fellahlar da oranın düzenini bozdular.

Bu durum da Yeniçeriler'i etkiledi. Bu Fellahlar ve Yeniçeriler Nil'e doğru koşuştular. Bunların bir kısmı boğuldu, bir kısmı da yüzerek öbür yakaya geçti. Bu durumu gören ve piramitlerin yanında bulunan Araplar da çöle savuştular.

Artık akşam olmuştu. Murad Bey yenilmişti. Kendisi kan içindeydi. 10 bin kölesinden 2 bin 500 kişi kalmıştı. Bunlarla birlikte o da Cize yolunu tutturdu. Yolda tekrar savaş düzenine girdi. Çünkü kaçmış olmaktan çok utanmıştı. Tekrar döndüyse de her defasında da Deze tü-

menine çarptı. Artık Kölemenler'in gözleri korkmuş, gayreti gitmişti. Bir şey yapamadı. Bunun üzerine Said'e çekilmeye karar verip yola koyuldu.

Bu durumu gören İbrahim Bey'le Seyyid Ebubekir Paşa Mısır donanmasını ateşe verdiler. Bu sırada Fransızlar da toplarını Nil nehrinin kenarına koyup nehri geçmeye başlıyorlardı. Hemen bu iki adam da mallarını, adamlarını, derleyip toplayarak Adliye cihetine kaçtı. Belbis yolunu tutturdular, Mısır'dan Suriye'ye giden çöle girdiler. Yanan donanma 80 cerim (cerm) ve Kölemenler'in malı ile doluydu. Bu mallar da yandı. Fransızların tarih kitapları bu yağlı avları kaçırdıklarına pek esef etmektedir.

Kölemenler'e «gassıb» diyen ve bunun önünü almak için Allah, Peygamber, Kur'an, Padişah ve insanlık adına gelen Fransızlar yağmanın en iyi kısmını kaçırmışlardı. Bununla beraber Fransızlar Paris'e aşırmak için daha Mısır'da eski eserlerden ve şundan bundan pek çok yağlı şeyler bulacaklardı. Buldular ve aşırdılar.

Nil'de ateş bütün gece devam etti. Fransız askerleri savaş meydanında yağmacılık yaptılar, şehit Kölemenler'i soydular. Her adımda kıymetli bir şey vardı. Oldukça keyiflendiler. Oradan Keşmir şalları, güzel halılar, değerli taşlarla süslü silahları, içlerinde 40'dan 500 altına kadar para bulunan keseler topladılar. Paralar çoğunlukla Kölemenler'in bellerindeki kemerlerde bulunduğundan o kemerleri büyük bir dikkatle söküp aldılar. Bunları bitirdikten sonra Nil'e varıp boğulanları da soydular.

Bu savaşta Fransızlar 40 top, 800 çadır, 700 deve ve hecin, gayet güzel bin at, birçok yiyecek aldılar.

Fransızlar'ın kaybı ancak 100 kadar ölü ve bir miktar yaralıdan ibaretti. Fransızlar bu atlarla süvari birlikleri kurdular.

Akşam üzeri Napolyon Cize'de Nil kenarında Murad bey'in sarayına girdi. Orasını genel karargah yaptı. Bu saray güzel Şam ve Liyon ipekli-leriyle sayısız ve hesapsız püsküllü yastık ve minderlerle süslüydü. Bahçesinde güzel ağaçlar, çiçekler, gayet güzel asmalar vardı, Üzümleri olmuş ve üstündeydi. Asker bu bahçeyi çiğneyip harap ettiği gibi üzümleri de kapışıp yediler. Bahçeden çıktıkları zaman orası sanki kasırgadan henüz kurtulmuş bir haldeydi. Dal parçaları, yapraklar yerlere karma karışık serilmişti.

Fransız askeri Nil'de boğulanları soyduktan sonra bunları akıntıya bıraktılar. Bundan maksatları Reşid ve Dimyat'a varıncaya kadar bu zaferlerini itiraz kabul etmez belgelerle her tarafa duyurmaktı.

Ertesi günü (22 Temmuz) sabahleyin Napolyon bir alayı Nil'den Roza adasına geçirdi; fakat bütün orduyu geçirmek için donanma gerikliydi. Onlar da bekliyorlardı. Bu sırada Kontr-Amiral'den Nil'in sığlığı dolayısı ile donanmanın karaya oturmuş olduğu, bundan dolayı gelemeyeceği haberi alındı. Kayık yoktu. Ancak karşıda Bulak'ta vardı. O kayıkları da almak mümkün değildi.

Napolyon ise zaman, fırsat vermeden Kahire'yi acele ele geçirmek istiyordu. Beyler gidince halk yağmacılığa başlamış, beylerinin saraylarını, Kölemenler'in evlerini yakıyor, türlü fenalıklar yapıyorlardı. Avru-

palılar mahallesini de yakmaya hazırlanıyorlardı.

Napolyon Paşa'ya, kadıya, şeyhlere, Ezher Camii şeyhine görüşme yapmak için adamlar gönderdi. Aynı zamanda İskenderiye'de dağıttığı ilanlardan da halka dağıtılmak üzere gönderdi. Paşa'nın yerine kahyası kalmıştı. Kahya Cize'ye geldi. Napolyon'la görüştü. Gidip halkı itaate davet etti. Zaten başka çaresi yoktu. ertesi günü, yani 23 Temmuz'da ezher Şeyhi halka bir bildiri yayınlanıp Fransızlar'ı «Allah tarafından gönderilmişlerdir» diye nitelendirdi. Aferin din bilginine!.. İşiniz zaten hep böyledir.

Yeniçeri, tüccar ve şeylerden kurulu bir heyet de gelip teslim işini görüştüler. Ve Bulak'taki kayıkları verdiler.

Bonaparat, general Düpuy'ı (Dupuy) Kahire Komutanı 200-300 kişiyle hemen gönderdi. Ona gece karanlığından istifade edip Frenkler'in mahallesine girmesini ve hemen orada savunma önlemleri almasını emretti.

Napolyon 300 bin kişilik bir şehrin kendisini savunmaya kalkışmasından korkuyordu. Fakat Mısırlılar'da o kanın olmadığını bilmiyordu. Onlar önce ayaklanmışlardı. O da yalnız yağma içindi. Napolyonun geleceğini işitince yağmadan da vazgeçmiş, işgalci komutanın, gelmesini bekliyorlardı. Onlar vatan savunması filan bilmezler. Kim gelirse hoş gelir. Yüzyılardan beri böyle galipler birbirini üstüne basarak gelip bu halkın sırtına binerdi. O, yalnız sırtı yüksüz olmaya alışıktı. Yükü nedir, onu da bilmezdi. Hatta bu yükün cinsini öğrenmeyi bile hâlâ aklına getirmemişti. Böyle şeylerle ilgisi yoktu.

NAPOLYON KAHİRE'DE

Bu ufak birlik trampet çalarak şehre girdi. Bir adama bile tesadüf etmedi. Bu yabancı trampet sesi halkı uyandıracak yerde, tersine daha çok korkutmuş ve evlerinin köşelerine sindirdi. Fransız askerleri yoldan ve sıcaktan yorulmuştu. Daha fazla gidemeyip rastgeldikleri ve beğendikleri bir evin kapısını kırarak içeri girdiler. Bu ev kaçan beylerden birinindi. İçinde insan yoktu. Orada rahat edip sabahı beklediler.

24 Temmuz'da Napolyon Nil'i geçip Kahire'ye girdi.

Halk bu yeni hakimlerini silahla savaşmak için değil, koyun sürüsü gibi sokaklara dökülüp seyir için çıktı.

Napolyon Özbekiye Meydanında Elfi Bey'in sarayına indi. Askerlerini beylerin, Kölemenler'in evlerine yerleştirdi.

Napolyon askerî ve idarî tertiplerle meşgul olmaya başladı. Bildirilerden pek fayda görüyordu. Burda da hemen şu beyannameyi neşretti:

«Kahire Halkına

«Kahire halkı! Sizin hareketinizden memnunum. Aleyhime yürümeyerek iyi ettiniz. Ben Kölemenler'in kökünü kırmak, ticareti, memleketi kurtarmak için geldim. Korkanlar rahat etsin; kaçanlar evlerine gelsin! Namaz her zamanki gibi kılınsın! Ben bunu isterim. Karılarınız, evleri-

niz, mallarınız, özellikle sevdiğim dininiz için asla korkmayın!

«Sessizliğin bozulmaması pek gerekli olduğundan Büyük Cami'de yedi kişiden oluşan bir divan kurulacak. Mevki komutanının yanında iki kişi bulunacak, 4 kişi de halkın güvenliği konusuna emniyeti hususuna ve polis işine bakacaktır.

Fransız Ordusu Başkomutanı
Bonapart»

26 Temmuz'da Kahire divanı kuruldu. Bu da İskenderiye'ninki gibi şeyhlerden, şehrin ileri gelenleri arasından seçildi. Vilayetlerde de aynı divanlar kuruldu. Bunların Kahire divanına temsilci göndermeleri emrolundu. Camiler, kadılar mahkemeler açıldı. Kıbtiler vergi tahsiline devam ettiler.

Napolyon Türk ve Çerkes memurları kaldırmak istemişse de Kahire eşrafı halkın yalnız bunlara itaat ettiklerini, yerli memurların halkı yönetemeyeceğini bildirdiklerinden, çaresiz yine bunları görevlerinin başında bıraktı. Mehmed Ağa adında birini «Müstalıfazan Ağası» ve yanına öteden beri Kahire'de şişecilik eden Talmin adında birini «Ağa Muavini» olarak atadı. Kale'deki Hakan II. Selim Han adına para bastırdı.

Napolyon Ağustos ayından itibaren Arap haydutlarını tepelemek üzere birlikler çıkardı. İki büyük birlik daha kurdu ve birini Delta'ya, diğerini Orta Mısır'a, oralarını ele geçirmek için gönderdi. Bu generallere kuvvetle şeyhleri ezmek, Kıbtiler'i mutluluk ümidi vererek elde etmek, vergiyi toplatmak, Kölemenler'in mallarına el koymak gibi emirler verdi.

Deze'yi de Said'e Murad Bey üzerine yolladı.

İbrahim Bey henüz Belbis'deydi. Belbis, Kahire'ye on mil mesafededir. Napolyon 10 bin kişi ile bunun üzerine yürüdü. Hankah civarında Mekke'den dönen Mehmel Alayı'na rastgeldi. Urban (Göçebe Arapları) bunları vurmuş, tüccarın mallarını, develerini almıştı. Napolyon Araplar'ı vurup malların bir kısmını aldı, bir kısmını da kervana verdi ve Kahire'ye yolladı. Bu eşyanın önemli ve kıymetli kısmını Fransız askeri yağmaladı.

Arap eşkıyasından kurtulan Hac Kervanı Fransız uygarlarının (!) eline düşmüştü. Fransız askerleri şimdiye kadar birkaç vurgun vurmuş, pek zengin olmuşlardı. Fakat onlar bu eşyanın, Keşmir şallarının kıymetini bilmediklerinden bunlardan pek istifade edememişlerdi. Ancak deliler gibi altın keseleri arıyorlardı.

İbrahim Bey Belbis'den kaçtı. Bonapart bu yağlı avı kaçırmamaya karar vermiş, arkasından koşuyordu. Çöl kenarında, tam sınırda Salihiye'de yetişti. 400 kadar Kölemen İbrahim Bey'in dümdarıydı. İki süvari birliği savaşa yetişti.

Kölemenler bunları çevirip gırtlak gırtlağa vuruştular. Napolyon bile bizzat kılıcını çekti. Bir süre devam eden savaştan sonra (ki o sırada İbrahim Bey ilerlemişti) Kölemenler döndüler ve Çöle daldılar. Bu sa-

vaşta iki taraftan 50 kişi öldü. Bunların çoğu Fransız'dı.

Bonapart baktı ki av kaçtı. Hemen İbrahim Bey'e bir mektup gönderdi. Bu mektupta, «Talihin senin elinden aldığı mutluluğu benim iyi yürekliliğimde ve cömertliğimde tekrar bulabilirsin. Fikrini bildir!

Paşa'yı gönder. Elçi olarak kabul ederim» dedi. Bu mektuptan bir sonuç çıkmadı. Fakat gelmişken Napolyon Salihiye'de siperler kazdırdı ve tahıl ambarları yaptırdı. Bundan anlaşılır ki, Napolyon'un Suriye üzerine sefer etmek niyeti daha önceden vardı.

İşte bu suretle bir buçuk ayın içinde koca Mısır Fransız istilası altında girdi.

İNGİLİZLER İZ PEŞİNDE

Napolyon Salihiye'den dönerken 14 Ağustos'ta Kleber'in yaveri İskenderiye'den Fransız donanmasının Abukır (Arapça kitaplarda, Ebi Kır, Abu-Hur; Fransızca'da ise Abukır)da İngilizler tarafından yakıldığı haberini getirdi. Napolyon İskenderiye'den Kahire'ye yürürken arkası Arap eşkıyası tarafından kesilmiş. İskenderiye ile haberleşme imkanı kalmamıştı. Bu araplar geride kalmış olan ve ellerine geçen Fransızlar'ı kesiyorlardı.

Bu suretle Kleber tarafından gönderilen Tatarları da kesmişlerdi. Fransız Amirali büyük gemileri İskenderiye limanına sokmamıştı. Napolyon'un emrine uyarak ya yelken üzerinde durmak, ya Korfu'ya, ya da Tulun'a gitmek gibi güvenli şıklardan birini de yapmamıştı. Abukırda sahile ters olarak yani açısının içi sahile bakan biçimde demir atmıştı.

Amiral Gemisi ileride duruyordu. Bu liman İskenderiye'nin doğusunda İskenderiye ile Nil'in en batıdaki ağzı arasında ve İskenderiye'den 9 mil mesafede bulunuyordu. Fransız Amirali kendi donanmasının üstün niteliklerine güveniyordu. Fransız donanmasında birçok top-çeker ve başka ufak tefek gemiler olduğu gibi büyük savaş gemisi olarak da 16 gemi vardı. Bunların 13 tanesi sırf savaş gemisi, üç tanesi de fırkateyn'di. 13 geminin biri 120, üçü 80, diğer dokuzu 74 toplu gemilerdi. Fırkateynlerin ikisinde kırkar, birinde otuzaltı top vardı. Amiral gemisi 120 toplu olan Oryan (Orient) idi. Tedbirsiz amiral, gemilerinin yelkenlerini kaldırmıştı. Gözetleme için liman dışında gemiler de gezdiriyordu.

Fransız Amirali'nin durumu ve aldığı tedbirler hatalıydı ve acemice idi. Ayrıca bu Amiral bu kuvvete, ingiliz donanmasının hücum etmeye cesaret edemeyeceğine inanıyordu.

Fransız donanmasını iki aydır arayıp duran İngiliz donanması nihayet bu donanmanın Mısır yönünde olduğunu öğrenerek 1 Ağustos tarihinde iskenderiye önüne gelip durumu inceledi. Artık donanmayı bulup savaşa girmek istiyordu.

İki gemi ayırıp Fransız donanmasını aramasını ve mevzilerinin belirlenmesini emretti. Bu iki gemi Abukır'a rahatça girip Fransız donanmasının durumunu öğrendi.

FRANSA'NIN DENİZ HEZİMETİ

Nelson bu bilgileri alınca Abukır üzerine yürüdü. İkindiden sonra (Alafranga saat 4) oraya vardı. Fransız Amirali yemekte, askerin bir kısmı dışarıdaydı. Gemicilerin bir kısmı da İskenderiye Limanında nakliye gemilerindeydiler. Fransız Amirali hemen bunların işleri başına gelmeleri için adamlar gönderdi. Fakat iş işten geçmişti. Çünkü zaman kalmamıştı.

Nelson komutasındaki İngiliz donanması saat dört buçukta uygun bir rüzgarla hızla ilerledi. Hâlâ hücuma uğrayacağına inanmamış olan Fransız amirali artık savaş emrini verdi. İngiliz donanması önce 12 gemiydi. İki gemi de sonra katıldı. Saat 6'da İngiliz donanması iki sütun haline geçip 16 gemiden ibaret olan Fransız donanmasının sol kanadına hücuma başladı. Nelson gemilerinin bir kısmın Fransız donanmasıyla kara arasına sokup bu kanadı ve merkezi ateş arasında aldı. Bu sırada Fransızlar'ın sağ kanadı yerinde sabit kalıp savaşa katılamıyordu. Saat alafranga yedi raddeleri olup güneş batıyordu. Savaş bütün şiddetiyle sürüyordu. Hava karardıktan sonra da yine aynı şiddetle devam etti. İngiliz donanması kuşattığı sol kanatla merkezin işini bitiriyordu. Uçtaki iki Fransız gemisine beş İngiliz gemisi ateş ediyordu. Bunları batırdıktan sonra ilerleyip diğerlerine çullanan İngiliz gemilerini tepelediler.

Önce elinden ve yüzünden hafifçe yara almış olan Fransız Amirali'ni saat 8 sularında bir gülle gelip ikiye biçer gibi geçti. Amiral 10 dakika sonra öldü. Saat 10'a çeyrek kala Fransız amiral gemisi alev alev yanmaya başladı, sonra gök gürültüsünden yüz defa müthiş bir sesle patladı. Her taraf aydınlandı. Sonra ani olarak karardı ve çevreyi bir sessizlik kapladı. Birkaç saniye sonra ise havaya uçan direkler, tahtalar, insan parçalarının suya dökülme sesleri işitildi. Savaş bütün gece sürdü. Sabah olduğu zaman savaş yine devam ediyordu. Saat 2 sularında savaş bitti.

Fransızlar'dan Vilnove (Villenevue) iki gemi ile kaçabildi.

İngiliz donanmasında da artık güç kalmamıştı. Sağlam ancak iki gemisi vardı. Bu Vilenuve savaş süresince tam 20 saat öyle yerinde durmuş, arkadaşlarına yardım etmemiştir. Eğer iyi bir amiral olup da savaşa girişseydi İngilizler'in yenilmesi mümkün olabilirdi.

İngilizler 10 Fransız gemisi ele geçirdiler. Fransızlar asker bakımından büyük kayıp verdiler. Amiralleri de bu ölen askerlerin arasındaydı. İngilizler'in kaybı yaralı ve ölü hepsi bin kadardır. Nelson da savaşın başlangıcında alnından yaralanmış ve hastahaneye nakledilmişse de muayenede hayatı için bir tehlike görülmediğinden yine komuta mevkiine çıkmıştır. Alnının derisi bütün kalkıp devrilerek yüzünü örtmüştü; fakat kemiğe birşey olmamıştı.

Bu savaş büyük bir deniz zaferidir. Fransa'ya pek pahalıya oturmuştur. Fransa bu mağlubiyetle donanmasını, çok yetenekli subay ve askerlerini kaybetmiştir.

Nelson bu büyük zaferden sonra Abukır'da 17 gün donanmasının onarımı ile uğraşıp Cebelitarık'a hareket etti.

Bu zafer sayesinde İngiltere Avrupa'yı bir kere daha Fransa aleyhine birleştirmeye muvaffak oldu. Hatta yalnız Avrupa'yı düşman etmeye değil, Mısır meselesinden dolayı kızmış olan Fransa'nın yegane dostu bulunan Türkiye'yi de İngilizler'le birleştirdi. Türkiye en baş düşmanı olan Ruslar'la bile anlaşma yaptı. Ve yine bu sayede Ruslar Almanya'dan asker geçirip İtalya ve İsviçre'de Fransızlar'la savaşmayı başardılar.

Aynı zamanda bu olay Fransız Mısır istilasını da sürdürememek zorunda kaldı. Zavallı Napolyon Mısır seferini kurduğu zaman bu sonuçları hesap edememişti. Koca dahi Mısır seferiyle vatanına bir karlı çiftlik kazandırayım derken başına bela getirmişti.

Napolyon Salihiye'de bu haberi alır almaz acele Kahire'ye geldi. Mısır halkını keyiflerinden içmiş, sarhoş olmuş, Fransız askerini hüzüne dalmış buldu. Fransız donanmasının yok olması Napolyon ordusunun halk üzerindeki heybetini gidermişti. Şimdi bu olumsuz etkiyi gidermek gerekiyordu. Bunun için Napolyon İskenderiye'ye enkazdan ve elde kalanlardan bir donanma kurulmasını emretti. Abukır'da batan gemilerin bazı toplarını, bir kısım cepanesini çıkardılar. Kırık dökük bir ufak donanma meydana getirdiler. Napolyon Kleber'e sahilin iyice güçlendirilmesini emretti. O da yapıldı. Bu arada Napolyon yine iyi şeylerle halkın gönlünü kazanmayı düşündü. Başka çaresi de yoktu.

Halkın hoşuna gidecek şeyler yaptı. 17 Ağustos'ta olan «Vefa-ı Nil Bayramı»na halka yaranmak için Napolyon bizzat katıldı. Toplar arttırdı. Sadaka dağıttı. Gece şehri donattırdı. Bu yıl taşkın 25 kadam'e kadar çıkmıştı ki, bir yüzyıldır bu kadarı görülmemişti. Halk bu bereket işaretini Fransızlar'ın uğurluluğuna verdi. Biraz sonra Peygamber'in doğuş günü (Mevlid-i Nebevi) geldi. Napolyon Mevlid'i büyük alaylarla yaptı. Kendisi bizzat Müslüman elbisesi giyip başına sarık sardı. Hıristiyanlıktan çıkıp Müslüman olduğunu ilan etti. Camiye gidip namaz kıldı.

Cami'den çıkınca nakibül-eşraf Şeyh El-Bekriye kutlamaya gitti. Bekri'ye aslında bir Türk adeti olan, ancak Mısır'da da adet yerine geçmiş bulunan hilat-ı fahire (kürk) giydirdi. Bekri Fransız'lara ziyafet verdi. Hoşa gitmek için Napolyon bütün kurmay subayları ve generalleriyle beraber yemeği eliyle yedi. Özbekiye Meydanı'nda Fransız yortularından biri dolayısı ile büyük bir at canbazhanesi yaptırıp kapısına «Lâilâhe ill'Allah, Muhammed Resül-ı Allah» yazdırdı. Mısır'ın ileri gelenlerinden 200 kişiye bir ziyafet verdi. Bu ziyafet Avrupa tarzında idi ve sofrada çatal, bıçak ve şaraba varıncaya kadar her şey vardı. Ziyafet bitince Bonapart bir şeyhe en çok neyi beğendin diye sordu. Şeyh de «En iyi şey yerken aynı zamanda içmek!» dedi. İşte Mısırlılar! Her yüzyılda olduğu gibi yine zevke ait şey en hoşlarına giden şeydi.

Bu hareketleriyle Napolyon halkın sevgisini kazandı. Artık Bonapart'a «Ali Bonapart» adını verdiler. Kısacası Nelson'un işi Bonapart'ın Mısırlılar'a iyi muamele etmesine sebep oldu. Fakat Bonapart'ın Kahire'ye girer girmez halktan 500 bin riyal (1 riyal 20 Mısır altın kuruşudur), Murat Bey'in ailesinden 120 bin Fransız altını almak gibi yaptığı zulümler unutulmuyordu.

Bonapart «*Fransa Milli Müsessesesi*» (Institut National de France) üyesi idi. Mısır'da «Mısır Müessesesi» (Institut d'Egypte»ni kurdu. Getirdiği bilginler bu müessesede Mısır hakkında başta tarihî alanda olmak üzere her çeşit incelemelere koyuldular. Bu müessesenin 48 üyesi vardı. Aritmetik, tarih, ekonomi ve edebiyat ile nefis sanatlar (Güzel sanatlar)dan ibaret olmak üzere dört kısma ayrıldı.

Bu müessese beylerden birinin sarayında kurulup kitaplar, aletler oraya yerleştirildi. Sarayın bahçesi botonik bahçesi yapılıp oraya bir rasathane de inşa edildi. Eski eserlere ait her şey toplanmaya, Mısır toprağının ne gibi tarıma elverişli olduğunun incelenmesine başlandı. Mısır'ın haritasının yapılması, sulama işi, Nil'in trafiğe her mevsim yetenekli duruma gelmesi için çalıştılar. Akdeniz'le Kızıldeniz arasındaki eski kanalın yerini buldular. Yeni bir kanalın güzergahını çizdiler.

Bonapart'ın askeri her gün hastalıktan ölerek azalıyordu. Her şeye çok büyük ihtiyaç duyuluyordu. Ekmek azdı. İngilizler Mısır'dan Fransa'ya resmi haberleşmeyi ve askerlerin mektuplarını götüren ilk gemiyi yakalayıp durumu öğrendiler. Bu ihtiyacın artmasına gayret ettiler. Bu sebeple hem yaktıkları Fransız donanmasından aldıkları esirleri, hem de İskenderiye'den İtalya'ya dönen ve Fransız donanmasıyla gelmiş olan 40 gemiyi yakalayıp tayfalarını Mısır'a çıkardılar. Sonra gemileri yaktılar. Bu esirlerin ve gemi tayfalarının sayısı 10 bin kadardı.

Napolyon bunlardan ordu için istifade ettiyse de bu 10 bin kişi Fransız ordusunun ihtiyaç meselesini şiddetlendirdi. Bonapart'a Fransa'dan yiyecek, cepane ve asker gelemiyordu. Ak ve siyah derili demeyip yerlilerden de asker aldı. Darfurlular iyi asker oldular. Bunlardan bir deve alayı kurdu. Her devenin sırtında arka arkaya oturmuş iki adam vardı. Bunları köylere sarkıntılık eden Araplara karşı kullandı.

Murad Bey Feyyum yönünde 4 bin kadar Kölemen toplamış ve birçok Arap aşiretiyle birleşmişti. Bu suretle 12 bin kadar askeri olmuştu. Deze 3 bin kişiyle Murad'ın üzerine yürüdü. Bu haberi alan Murad Bey acele Feyyum'un içerlerine çekildi. Hatta acelesinden erzakının bir kısmını da götürmeyip 40 cerim Yusuf Kanalında geride kalarak Fransızlar'ın eline düştü. Fransızlar bu kanalda bir süre ilerledikten sonra Murad Bey ordusunu görünce karaya çıktılar. Yine kareler yaptılar.

Hücum ettiler. Murad Bey tekrar çekildi. Sonra Sodiman köyünde savaştılar. Murad Bey bozguna uğradı ve çöle çekildi. Fransızlar 150 kadar ölü ve yaralı verdi. Murad Bey'den 300 kadar insan, 600 kadar at telef oldu.

Bundan sonra Murad Bey hiç durmayıp Fransızlar'ı rahatsız ediyordu. Ancak Araplar hıyanet edip kendisinden ayrıldığından Feyyum'u bırakıp Yukarı Mısır'a çekilmeye mecbur oldu. Deze Murad'ı takip etti.

FRANSIZLAR UMDUĞUNU BULAMADI

Delta'da kalan Türkler ve Kölemenler de boş durmuyorlardı. İsyanlar çıkarıyorlardı. Napolyon ise ordusunu masrafı için halktan fazla vergiler

alıyordu. Dinde ve başka konularda gevşek davranan bu adam, hatta kendisini Müslüman göstermek sahtekarlığına bile katlanıp askerlik mertliğini unutan bu asker, para almaya gelince pek sertti. Bu da ikide birde halkın isyanına sebep oluyordu. Birçok Fransız generali asla rahat kalmayıp bütün Aşağı Mısır'da oradan oraya koşuyor, savaşıyor, isyan bastırıyor; sonra hürriyet için silaha sarılanları, zorla vatanını alan yabancıları istemiyenleri kurşuna diziyor, halkı kesiyor, köyleri yağmalıyor, her yeri, yakıp yıkıyor, kadınların ırzına tasallut ediyorlardı. Bu suretle Mısır'ı demir ve ateş altında amansız ve insafsız bir surette yok ediyorlardı.

İsyanların ise ardı arası kesilmiyordu. Biri bastırılıyor, yerine diğeri doğuyordu. Her şeylerini Yunan mitolojisindeki olaylara benzetmek adetinde olan Fransız tarihçileri bu isyanları «Hidre» (Hydre)ye benzetirler. O hurafelere göre bu Hidre bin başlı bir canavardır. Kahraman Herkül başını kesermiş, o diğer başını kaldırırmış!..

İşte böylece uygar Fransızlar bu güzel Nil'i Hidre yapıyorlar, bu güzel Nil boyunu boğazlanmış insan kanı ve yakılmış şehir külü ile örtüyorlardı.

Fakat bundan Fransızlar'a bir fayda yoktu. Yalnız fena halde yorulup halsiz düşüyorlardı. Sayıları, kuvvetleri her gün biraz daha azalıyordu.

Bu isyan bir süre sonra Orta Mısır'a, Said'e kadar yayıldı. Hatta Kahire şehrinde bile ortaya çıktı. Çünkü halk az bir zaman içinde Fransızlar'ın ne olduğunu öğrenmiş, hele Fransız askerinin kadına, namusa tecavüzlerinden, soygunculuklarından, acımasız hakaretlerinden bıkmıştı.

Bonapart Kale'nin etrafında ve Rumeli Meydanı'ndaki birçok dini güzel binaları ve eserleri yıkıp bunlarla Batı Kapısı'ndaki mevzilerini kuvvetlendirdi. Kale'nin içinde de değişiklikler yaptı. Selahaddin Eyyubi'nin sarayını da yıktılar. İyi vandalizm! (Eski eser düşmanlığı.) Bravo Napolyon!..

İki ay geçmişti ki Fransız yönetimi pek zalim bir yönetim olmuştu. Artık Kahire'de fikirler değişmiş, Napolyon'a «Ali» adının verilmesine pişman olunmuştu, Napolyonun camilere girmesindeki sahtekarlık da anlaşılmış, hoş görülmemişti. Türkiye ile İngiltere de Fransızlar'ın aleyhine çalışıyorlardı. Napolyon'a Bekri ile Ezher Camii şeyhlerinden başka dost kalmamıştı. Her yerde ve her devirde olduğu gibi islam din adamları burada da, bu zamanda da paraya, rütbeye kanarak vatan işini unutmak alçaklığına düşüyorlardı. Bu camiin din adamları Mısır tarihinde daima galibe uymaktan başka bir şey yapmamış, para için dini üstün gelenlerin çıkarına alet etmekten utanmamış, vatanlarını ne cinsten olursa olsun galiplerin ayakları altına -hem de din bağıyla bağlayarak ve meşruluk süsü vererek- atıp ezdirmekten çekinmemişlerdir.

Fransızlar Mısır'ın gelirini umdukları kadar bulmamışlardı. Halk da istedikleri gibi soyulacak kadar zengin çıkmamıştı. Fransızlar kölemenler gibi açıktan soymak istemiyorlardı. Uygardılar! Maliye Genel Memuru Pussiyelik (Poussielque) emlak alım-satımı üzerine «kaydiye harcı» adıyla ağır bir vergi koydu. Bütün emlakın tesciline başladı. Bu, tabii

dolambaçlı ve kara kitaba (kanuna) uydurulmuş bir soygunculuktu. Murad Bey'in vurgunuyla bunun arasındaki fark şekilden ibaretti. İkisinde de giden paradır.

Para meselesi insanların can damarıdır. Yukarı tabaka ve aşağı tabaka halk birleşip 20 Ekim'de ayaklandı. Hep bir ağızdan Fransızlar'ın beylerden daha zalim olduğunu bağırarak söylediler. Camilerde zalimlerden kurtulmak için isyan ilan olundu. Büyük bir kalabalık Ezher Cami'ne toplandı.

İSYAN

Divan toplanmıştı. Halk gelip komutandan bu kanunun kaldırılmasını istedi. Oradan sokaklara yayılıp rastgeldikleri Fransızlar'ı, Fransız taraftarı bildikleri Mısırlılar'ı kestiler. Dufalga'nın evini yağmaladılar. Dufalga sabahleyin Napolyon'la Roza adasına gitmiş olduğundan canını kurtarabildi. Orada bulunan birkaç Fransız mühendis öldürüldü. Müesseseyi kuşattılar. Asker gelip yetişinceye yani akşama kadar bilginlerle savaştılar.

Kahire Askeri Komutanı General Düpuy bir birlik ile geçerken evlerden üzerine taş yağdırdılar. Avrupalılar mahallesine gelip Venedik sokağına gireceği zaman büyük bir kalabalık Generalin önüne durdu. Fransızlar ateşle bunları dağıttılarsa da sonra halk Fransız komutanın üzerine hücum edip onu yara-bere içinde yere serdi. Sonunda Fransız General öldü. Bu da halkın gayretini artırdı. Bu sefer general Bon büyük bir kuvvetle geldi.

Halkı kırmaya başladı. Halk çekile çekile Ezher Camii'ne girdi. Orada barikatlar yapıp ölünceye kadar savunacaklarına dair yemin ettiler. Minarelerden halkı çağırdılar. Bir kısım halk daha geldi. Diğer taraftan çöl Araplar'ı da haber alıp Kahire surlarına kadar geldiler, şehre girmeye çalıştılar. Fransızlar boyuna yardım topları atıyorlardı. Napolyon'a haber koşturuldu. Napolyon hemen geldiyse de kapı büyük bir halkla tutulmuştu. İkinci kapıya koştu. O da öyleydi. Üçüncüsüne koştu, orasını boş bulup içeriye girdi. Hemen sokakların başlarına toplar koydu. Bu sırada gece oldu. Gece halk savaşmadı. Fakat sabahleyin yine toplandılar. Bedeviler'e yol açtılar. Bunlar da şehre girdi.

Napolyon gece hazırlanmıştı. Halkın büyük bir kısmı ise mezarlıkta toplanmıştı. Üzerlerine bir piyade gönderdi. Dehşetli bir savaş, bir katliam oldu. Her sokak köşesinde Fransız askeri ve topu vardı. Halk arkadan evlere çıkıp bu askere ateş açtı. Fransızlar süvari kollarıyla çevrelerini koruma altına aldılar. Bonapart Mukattam Dağı'na bataryalar çıkarıp oradan ezher Camii'ni topa tuttu. Kale'deki toplar da buna iştirak ettiler.

İşte Müslüman olan Bonapart torbadaki yüzünü çıkarmıştı. Allah'ın evini, hem de bütün İslam Dünyasının saygı gösterdiği Ezher Camii'ni ateşle yıkıp yakıyordu. Cami gülle altında her taraftan yıkılmaya başladı. Camiye civar evler de aynı ateş altında yıkılıyordu. Bu sırada Camidekiler adam gönderip Napolyon'dan af dilediklerse de onlara, «Siz başladınız, başlamak sizin, bitirmek benim» cevabını verip ateşi kesme-

di. Halk bu ümitsizlikle bir huruç hareketi yaptı. Bu sefer Fransızlar'ın süngülerine takılıp düştüler. Bonapart böyleyece ve zalimane bir suretle akşama kadar bunları kesti. Akşam olduğu zaman artık ortada birşey kalmamış bulunuyordu.

Ezher Camii'ne atla girdiler, orada da din adamlarını kestiler.

Ertesi günü, yani 23 Ekim'de eskiden din adamlarını aldatmak için sarık saran Napolyon İzbekiye Meydanı'nda 11 şeyhi kurşuna dizdi. Mallarına da Fransa Cumhuriyet adına el koydu. Kölemenler'in mallara elkoymalarını önlemek üzere Mısır'a Allah tarafından gönderildiğini ilan eden Napolyon, şimdi kendisi Mısır'da din memurlarının bütün mallarına Fransa Cumhuriyeti adına elkoyuyordu. Acaba bu elkoyma işinin beylerin yaptıklarından ne farkı vardı! Yok, onlar vahşi eliyle, bu ise uygar eliyle ve Avrupalılar adına yapılıyordu. Demek ki bu türlüsü fena bir şey değildir!..

İsyan başlarından birinin divan üyesinden olmasını da bahane ederek divanı dağıttı ve sıkı yönetim ilan ettikten sonra halka olağanüstü zalim davrandı ve milyonlarca bir ceza koydu. Zaten isyan para için kopmuştu.

Kısacası bu isyan Bonapart'a Mısır'ı adamakıllı soymak için güzel bir bahane, güzel bir fırsat oldu. Dünya Savaşı'nda (Birinci Dünya Savaşı'ndan söz ediliyor) Almanlar'ın ele geçirdikleri Fransız şehirlerinden vergi aldığını zulüm, haksızlık diye bağıran Fransızlar acaba buna ne diyecekler?!.. İkisi de aynı şey.

Ertesi günü Napolyon biri şeyhler, diğeri din adamları tarafından köylülerle beraber bütün Mısır halkına hitaben iki bildiri yayınladı. Bu din memurlarına Napolyon'un, Fransızlar'ın iyi olduğunu, isyandan vazgeçmelerini, dinin itaat emrettiğini, Napolyon olmasaydı ne Kahire, ne de Kahire'de bir adam kalmayacağını, bereket versin ki Napolyonun merhametli kalbinin buna engel olduğunu, Padişah adına kendilerini teşvik eden Murad ve İbrahim Beylerin sözlerini dinlememelerini, onları Padişah göndermeyip sahtekar olduklarını, oysa Fransızlar'ın Padişah'ın ve Müslümanlar'ın yegane dostu bulunduklarını, İstanbul'u Ayasofya gibi gerçek Tanrı'nın Camii'ni almak isteyen Ruslar'a karşı savaşan Fransızlar'ın olduğunu, Fransızlar'ın Rusya'yı ele geçirip lanetli Rus unsurunun kökünü keseceğini, yakında Napolyon'un ağır vergiyi de kaldıracağını, isyandan vazgeçmezlerse evlerinin yıkılacağını ve sonunda «Fitne uyumuştur. Onu uyandırana lanet» mealinde olan Hadis'i yazdırttı. Bunları Arapça bastırıp bütün kahire sokaklarına yapıştırttığı gibi köylere de dağıttırdı.

Bu bildiri halkı aldatıp yatışmasını sağladı.

Kahire isyanında 500 kadar Fransız öldürüldüyse de Fransızlar buna karşılık halktan 10 bin kişi kestiler. Bu kadar insanı boşuna doğramak, özellikle halkı direnmekten vazgeçip aman dilemişken yine beş-on saat daha ateşe devam etmek büyük bir vahşiliktir. Özellikle halk mallarını gasbetmek isteyen ve zorla vatanlarını ele geçiren eşkıya durumundaki insanlara karşı hak adına başkaldırdığı için Fransızların yaptıkları çok adi bir davranıştır.

Hele bu sırada Fransızlar'ın yağmacılığı, evlere girip ırza tasallutları,

rahat duran insanları veya çocuk, ihtiyar ve kadınları kesmeleri pek kötü şeydir.

Artık halkın gözü yılmıştı. Aynı zamanda Napolyon da sert davranmaktan vazgeçtiği gibi Fransız askerini kontrol altına almak için şiddetli tedbirlere başvurdu. Neyse bu kadar akan kan halkın geri kalanının namusunu, malını Fransız askerinin tecavüzünden bir derece olsun kurtulmasını sağladı.

Yüzyıllardan beri kanı kurumuş bir halde olan Mısırlılar, bu olay ile kanları olduğunu göstermişlerdir. Fransızlar'ın yaptığı fenalıkların şiddeti o kadar büyüktü ki, böyle kurumuş bir kanı bile harekete getirmişti.

Bonapart İngilizler'e karşı İskenderiye, Reşid, Dimyat hatta Kahire'yi askeri yönden güçlendirdi. Sokaklardaki askeri ulaşıma engel olabilen ve her akşam kapanan mahalle kapılarını kaldırdı. Kahire ile Bulak ve Roza arasında da yol ve iğreti köprü gibi askerî inşaat yaptı. Su ve yel değirmenleri ve her tarafta güherçile (potasyum nitrat) üretim yerleri kurdu.

Kahire'de bir de Fransız okulu açtı. Darphane'de para basmaya başladı. Bu, karlı bir işti. Bundan Fransa hazinesi yüzde 70 kazanıyordu. Bizim paralardan bol bol bastırdı. Bu basılan paralar küçük, ince havada rüzgarla uçar bir para olup Mısırlılar bunun 200 tanesini birden ağzında taşırlar, aynı zamanda yemek yer, su içebilirlerdi. Birisine para verecekler mi, onun avucuna ağızlarından tükürür gibi para dökerlerdi. Önceki konularda da sözü edilen bu paralar işte Fransa'nın uydurma işlerden biridir.

Biri Mısır dekadı (Décade D'Egypte) adıyla bilimsel ve edebî, diğeri «Mısır Postası» (Courrier d'Egypte) adıyla siyasî olmak üzere iki gazete yayınladı. bir tiyatro da yapıldı. Bir de tophane yapılıp, top, gülle, tüfek, kılıç ve ordunun öteki ihtiyaçları üretildi.

Askerlerin eğlenceleri eşeklere binip sokaklarda koşturarak halka çarpıp yıkmaktı. Bazen bu eşeklerle şehir dışında da gezerlerdi. Bir beyin evini de gazino ve bar haline getirmişlerdi. Orada da eğlenirlerdi.

25 Aralık'ta Napolyon Kahire'de halktan 60 kişiden oluşan yeni bir divan kurdu. Bu münasebetle de bir bildiri yayınlayıp halka kendisinin Allah tarafından gönderildiğini, Avrupa'da nice Haçlar devirmiş olduğunu, kutsal Kur'an'a saygısı olduğunu, herkesin kalbinde gizleyip hiç kimseye söylemediği şeyleri bile min tarafillah (Allah tarafından) bildiğini, insanların kendisine bir şey yapamayacağını, kendisine itaat edenlerin mutlu olacağını, artık dargınlığı geçtiğinden divanı tekrar açtığını anlattı.

Napolyon Türkler'den bir tabur kurup bunları Fransız askerleri ile beraber Süveyş'in zaptına yoladı. Bunlar Süveyş'i aldılar. 25 Aralık'ta Napolyon eski süveyş Kanalı'nı keşif için bilginlerle oraya gitti. Eski kanalın yerini buldu.

Kahire'ye dönüşünde Fransa'dan gelmiş mektuplar, birçok gazeteler buldu. İngiliz gemileri arasından geçip de Fransa'dan ilk gelebilen posta bu idi. Bonapart bunların mütalaasına koyuldu.

«Monitor» (Moniteur) gazetesinin 17 Eylül 1798 tarihli sayısında

Mısır seferine dair resmi bir bildiri vardı. İşte bu bildiri ile, Fransa hükümeti bütün dünyaya hatta Fransızlar'a, Mısır'a ordu gönderildiğini ve aynı zamanda zaptedildiğini duyuruyordu. Bu bildiri uzun olduğu için yalnız entrikalı yerlerini önemli noktalarını, bizim için dikkati çeken bölümlerini alıyorum:

«...Fransız mileti Mısır gibi o güzel memleketin mazlum ve zavallı halkı, hatta Babıali bile sonunda intikamlarını alacak olanı buldular...

«...Ali Bey zamanından beri beyler Mısır'daki Fransızlar'a zulmediyorlardı. Padişahlarına asi olmuşlar, paşaları kovuyorlardı, vergi vermiyorlardı...» Fransızlar'ın ve tüccarının çektiklerine dair bir sürü şikayet belirtildikten, bu işte Londra kabinesinin de parmağı bulunduğu belirtildikten ve bu yapılan zulümlerin pek müthiş ve dayanılmaz şeyler olduğu bildirildikten sonra şöyle deniyordu:

«...Bu tecavüzü, özellikle İngilizler'in yaptıkları bu kötülükleri Fransız milleti çok zaman cezasız bırakmazdı. Artık sabrı tükenmişti.

«...Babıali ise yalnız Mısır'a lehimizde bir-iki yazı yazmakla yetiniyordu... Zaten 'Gran Senyor'ün (Grand Seigneuer) (Fransızlar bu sıralarda bizin Padişah'a bu adı veriyorlardı) paşası ise Mısır'da köle muamelesi görüyordu. ... I. Selim'in koyduğu verigiyi alamıyordu. Demek Türkiye'nin Mısır'daki egemenliği yararsız bir addan ibaretti... Bu suretle Londra kabinesinin yaptırdığı bu cinayetlerin cezasını vermek Fransa'ya kalıyordu. İşte bu sebeple Fransız ordusu gidip Mısır'ı ele geçirdi...»

«...Bu istiladan önce savaş ilanı olmadı. Fransa'nın eski dostu olan Babıali'ye tecavüz etmiyoruz... Biz beylerle savaşıyoruz. Bu beylerle savaşmak demek İngilizler'le savaşmak demektir...»

«Artık Mısırlılar rahat edecek... Babıali büyük faydalar görecek... Mısır dünyanın en zengin memleketi, özellikle İngilizler'in Hindistan'daki alçak hükümlerine ve soyguncu ticaretlerine müstahkem bir mevki olacak.»

Bu bildirinin şu fıkralarını okuyup işlerin içyüzünün ne olduğunu ve Avrupa diplomatlarının açıkça söyledikleri sözlerin ne kadar gerçekten uzak, ne kadar yalan olduğunu anlamak için bu ne büyük bir derstir. Oysa bu seferin, akan bu kadar kanların başlıca sebebi Napolyon'un şan, Fransızlar'ın emperyalist hırsı idi. Bildiride görülüyor ki, Direktuvar Mısır'da Fransız tacirlerinin zulüm görmesini bahane gösteriyor, sonra bir halkı zulümden kurtarmak gibi yüzüne insanlık maskesi takıyor.

Sonra bu ticaret sebebini allamak pullamak, bu sebeple Fransız efkar-ı umumiyesini kazanmak için İngiltere'ye kışkırtıcı gibi işe karıştırıyor! Bu bildirinin diğer dikkate değer ve bütün Türkler için ders alınacak bir noktası da var ki, Fransa'nın Türkiye'ye değil, Mısır'daki beylere karşı savaştığını ilan etmesidir. Bu tepki son zamandaki iki olaya benziyor. İtalyanlar Trablus'u elimizden almak için Devlet'e savaş ilan ettikleri zaman biz Türklere değil, İttihatçılar'a savaş ilan ettik demişlerdi.

Büyük Savaş (Birinci Dünya Savaşı)da da Fransızlar'la İngilizler aynı nakaratı kullandılar. Hatta Mısır'da Türkler'den birtakım beyinsizler İngilizler tarafından bu sözle kandırılıp Türkiye aleyhinde kul-

lanıldılar. İngilizler «Biz İttihatçılar'la savaşıyoruz, yoksa Türk milletinin dostuyuz!» diyorlardı. Oysa böyle savaşlar devletler, milletlerle olup devlet adamlarının ya da bir zümrenin bunda bir rolü yoktur. Savaşın karı da, zararı da asıl milletedir. İngilizler milletler savaşını parti savaşı halinde gösterek muhalif partiden olan ve hatta kendisini birkaç lira için hiç yoktan muhalif gösteren birkaç Türk adı taşıyan alçağı işlerinde kullandılar. Bununla beraber bu alçakların bu kanatle değil, ceplerine dökülen İngiliz parası ile bile bile vatanlarına hıyanet etmişlerdir. Bu alçaklıklar yeri geldiği zaman uzun uzadıya anlatılacaktır.

İşte ey Türk'ün gelecek nesli! Siz böyle dolaplara düşmeyin! Avrupalılar'a sakın kanmayın! Dış savaş zamanında parti kavgası yapmak cinayettir. Hükümette her kim olursa olsun ona zıt değil, onunla uyumlu olup yardım etmelidir. Bu yardım vatan, millet içindir. Bu, önemli politik bir terbiyedir. Milletimiz bu terbiyede olsun.

Aynı gazeteler Napolyon'un Mısır'da gidip İstanbul'u ve Hindistan'ı bile alacağını yazıyorlardı.

SAVAŞ İLANLARI

Mısır'ın Fransız saldırısına uğraması üzerine Babıali 4 Eylül 1798 tarihinde Fransa'ya savaş ilan etti. Fransız Sefiri Ruffen (Ruffin) bunun düşmanlık olmayıp aksine dostluk olduğuna dair hükümetimizi kandırmaya uğraşmış ise de tutulup diğer Fransızlar'la birlikte Yedikule'ye hapsedilmiştir. Elçinin küstahlığına, yahut ahmaklığına ne demeli bilmem! Artık bu kadar çocukcasına da kandırmaca olur mu?!. Türkiye de İngiltere ve Rusya ile Fransızlar aleyhine bir anlaşma yaptı.

Napolyon çok zaman buna inanmadı. Çünkü «Türkiye tabii dostu olan Fransa'ya savaş ilan edip kendisinin tabii düşmanları olan İngiltere ve Rusya ile birleşemez» diyordu. Mısır'da yayılan bu habere Napolyon İngiliz entrikası olarak bakıyordu. Napolyon da galiba sersemce imiş! Nihayet Bonapart bir Türk gemisiyle İstanbul'a bir Fransız gönderdi.

Napolyon'un bu Fransız'a verdiği talimat şudur:

«İstanbul'a gidince elçimize buradaki durumumuzu anlat! Türk valilerinin hapsettiği Fransızlar'ı çıkarmasını Babıali'ye söyleyin! Bizim Türkiye'nin dostu olduğumuzu, Mısır'a girmemizin sebebinin beyleri, İngilizler'i cezalandırmak, bu suretle Türkiye'nin bölüşülmesini önlemek olduğunu, Rusya ve Avusturya'nın Türkiye'yi bölüşmeye karar verdiklerini, Türkiye isterse bu hususta kendisine yardım edeceğimizi bildir! Hele Fransızlar'ın, Fransız konsoloslarının serbest bırakılmasına bütün kuvvetinle çalış! Aksi takdirde bunu bir savaş ilanı sayacağımızı söyle! Ben iyi dost olurum; yahut bende müthiş bir düşman olmak yeteneği de vardır. Savaş ilan olunmamışsa Fransızlar'ın serbest bırakılması, Mısır'la Türkiye arasındaki ticaretin iadesini iste! Yok savaş ilan olunmuşsa Babıali'ye Fransa sizin geminizi serbest bıraktı. Sebebi de sizinle tekrar dostluğun iadesini istemesidir. Dostluğumuza bunun delil olduğunu söyle!»

«Bizim gemi 15 Ocak'ta açıldı. Kapdan yolda bu Fransız'ı İngilizler'e teslim etti. Onlar da esir olarak İstanbul'a gönderdiler. Napolyon boyuna hayaller ve kuruntu içindeydi. O neler düşünüyordu. Oysa Direktuvar'ın vaadi üzerine Talleyran bile İstanbul'a gönderilmişti.

Diğer taraftan III. Selim Han İngiliz ve Rus sefirlerinin teşvikiyle Fransa'ya savaş ilan etmiş, Fransız Elçiliği heyetini Yedikule'ye tıkmıştı. Bir ferman da yayınlamıştı. Ferman İngiltere Elçiliği'nde yazılmıştı. Bu fermanın Türkçesi şöyledi:

«Bismillâhirrahmânirrâhim ve elhamdülillâhirabbülalemin, Essalâtü's-selâmün alâ nebîyyinâ Muhammedün hâtemül enbiya alâ'Allahü ve eshâbihu.

«Fransızlar (Lânetullahı aleyhim ecmâih) kötü, hayırsız ve dinsiz bir kavimdir. Halıkül-Arz ves-Semavat'ı tanımazlar. Resul'üne asla inanmazlar. Ahıret'e inançları yoktur. Onlar bütün dinlerle alay ederler. Cennet ve Cehennem'i inkar ederler. Kıyamet gününe inanmazlar, ölülerin kıyamet günü dirilecek hesap vereceklerini kabul etmezler. İnsan ölünce hepsi bitti derler.

«Bunlar kiliselerinin servetlerini soydular. Haçlılarının süslerini kaldırıp aşırdılar. Papaslarını kovdular.

«Peygamberler'e inen kitapları hurafet sayarlar. Kur'an-ı Kerim'i, İncil ve Tevrat-ı Şerif'i masal sayarlar.

«Onlarca Muhamed Aleyhisselam, Hz. Musa ve İsa adi adamlardan farksızdır; semavi bir görevleri yoktur; onlarca insanlar eşit doğmuştur ve hür yaşamalıdır.

«İşte bu yalandan ibaret esaslar üzerine, bu cehennemi fikirlerle devletlerini kurdular. Bütün dinlerin esaslarını yıktılar. Yasak şeyleri mübah saydılar. İnsanı günaha zorlayan isteklere uydular. Doğru yoldan çıktılar.

«Onların birinci şeytani işleri dünyaya nifak ateşi sokmaktır. Padişahların arasını bozmak, safsatalarla halkı isyana kışkırtmaktır. 'Biz kardeş ve dostuz. Aynı çıkarlar bizi birbirimize bağlıyor. Aynı dinî inançlara sahibiz' diyorlar.

«Sonra saçma vaatler, boş tehditler geliyor. Kısacası işleri yalan ve cinayettir. Bir hata denizine, yanlış yola düşmüşlerdir. Şeytani bayraklar altında toplanmışlar, cehennem yolunu tutmuşlardır. Vicdanları fenalık yapar, azap duymaz.

«Dinle hiçbir ilgileri yoktur. Yağmayı kanuni bir ganimet, iftirayı doğru bir iş sayarlar. Fransa halkının bu inançları kabul etmeyen kısmını mahvettiler.

«Bunların alçaklıklarından Avrupa milletleri bütün telaşa düştüler. Bunun üzerine bu Fransızlar köpek gibi havlamaya, kurt gibi ulumaya başlayıp kudurdular. Bütün devletler ve cumhuriyetler üzerine saldırdılar. Maksatları onların devletlerini, dinlerini mahvetmek, karılarını, çocuklarını gasbedip almaktır. Nice kan ırmakları yeryüzünü suladı. Sonunda bir iki milletin boynuna esirlik ilmiğini de geçirdiler.

«Hele Müslümanlar hakkındaki hıyanet ve kara düşüncelerini anlamak için Fransa Cumhuriyeti'nin Bonapart'a yolladığı mektup yeterlidir. Bu Bonapart alçak Cumhuriyetlerinin ordularının başkomutanıdır.

Bir casusumuz bu mektubu bize gönderdi. Harfi harfine tercüme ediyor, üzerinde düşünmeye bırakıyoruz:

'Siz Müslümanlar'ın dinlerine ne kadar bağlı olduklarını bilirsiniz. Onların memleketlerine girince onların adetlerine ve batıl inançlarına göre hareket etmelisiniz. Zayıf bulduğun zaman katliam yap ve yağmala! Direnecek olurlarsa hile ağını kur, dinlerine saygı göster, kadınlarına, mallarına dokunma. Ta ki iyice boyunduruk altına alabilesin. İşte o zaman her istediğini yap!

'Diğer güzel bir vasıta da Müslümanlar arasına nifak tohumu ekmektir. Ayaktakımını şehirlilerin ileri gelenlerinin aleyhine kışkırt! Herkese, özellikle Araplar'a ve şeyhlerine isyan fikri ver! İran hanları arasına da nifak sok! Onları Türkler aleyhine yönlendir. Kavga, savaş, kargaşalık maksadımıza ermek için gereklidir. Bu suretle devletlerin uyrukları devletlere itaat etmezler. Bu suretle devletler mahvolur. Böyle olunca kolayca oraları zapteder, hazinelerini soyarsın.

'Aralarında iç savaşlar çıkınca Fransızlar zayıflara yardım etmelidir. Çünkü kuvvetliler ortadan kalkınca zayıflar kolayca bizim kurbanımız olur.

'Madem ki biz dinin boyunduruğunu attık, ilahi ve insani kanunları ayak altında çiğnedik, Müslümanlar'a güvenemeyiz. Çünkü onlar din gayreti güderler.

'Bu hilelerle işimizi güzelce becerdikten sonra Mekke'yi Kabe'siyle beraber yıkarız. Medine'yi Peygamberleri'nin kabriyle beraber kaldırırız. Kudüs'ün camilerini, bütün kutsal yerlerini yerle bir ederiz. Sonra bir katliamla hepsini keser, yalnız kızlarını, oğullarını, mallarını, topraklarını alır, paylaşırız. İslamiyet ve Şeriat yeryüzünden silinir.'

«İşte bu alçakça mektup böyle bitiyor. Kadir olan Allah tasavvurlarını kendi aleyhlerine döndürsün. Size Fransızlar'ın hilelerini, alçaklıklarını, kendilerini iyice tasvir ettik. Şimdi bu dinsizlere karşı bütün Müslümanlar'ın silaha sarılmasının gerektiğini anlayın!

«Ey İslam'ın savunucuları! Ey inancın kahraman muhafızları! Birleşin, savaşa yürüyün! Cenab-ı Hak yardımcınızdır. Bu kudurmuş köpekler biz Müslümanlar'ı da aldattıkları milletlere benzetmek istiyorlar. Ancak melunlar bilmiyorlar ki, inanç bizim kalplerimize işlenmiştir, kanımıza karışmış, damarlarımızda gezer. Gerçekten inananlar kafirleri dost diye kabul etmez. Sakının! Tuzaklarına düşmeyin! Çokluklarından, çirkin elbiselerinden korkmayın. Arslan kendisine hücum etmek isteyen tilkilerin çokluğuna aldırmaz. Şahin karga sürüsünden korkmaz.

«Birleşin! Birbirinize yardım edin! Peygamberimiz diyor ki, inananlar birbirini tutan bir binanın duvarları gibi birbirine yardım eder. Aranızdaki ayrılıkları unutun! Ayrılık sahiplerini aranızdan kovun! Fakat size katılacak olan yabancı Müslümanlar'ı aranızdan çıkarmayın. Çünkü Müslümanlar bir ailedir. Ancak yanınıza gelenlere iyi dikkat edin! Çünkü alçak Fransızlar inancı zayıf olanları para kuvvetiyle elde etmeye çalışırlar. Sizin aranıza böyle şeyler sokacaklardır. Bunları bulunca işini bitirin! İslamiyet'in zaferi için tek vücut olun.

«Bunların tuzaklarına dikkat edin! Çünkü Müslümanlar'ın bütün felaketi iki sebeptendir. Allah'ın inayetiyle kılıcınız keskin, oklarınız sivri-

dir; toplarınız yıldırıma benzer! Süvarileriniz beceriklidir. Böylece kafirlerin canını cehenneme yollayacaksınız. Bundan şüphe etmeyin. Cenab-ı Hak yardımcınızdır. Peygamber'in yardımıyla bu dinsizler ordusu önünüzde mahvolacaktır. Bu saat yakında gelecektir.

«Seferberlik emrini verdik. Az zaman içinde dehşetli ordular karadan yürüyecekler ve dağ gibi gemiler denizleri kaplayacak. Şimşek ve yıldırım saçan toplar, Hak yolunda ölümü hiçe sayan kahramanlar, din gayreti ile kükreyen savaşçılar ateşe saldırmayı bilirler. İnşallah o dinsizlerin mahvını Allah bize kısmet etmiştir. Rüzgar tozları uçurur, götürür gibi onları dağıtacağız. Allah'ın yardımı muhakkatır. Kafirler mahvolacaktır. Elhamdülillahi Rabbül Alemin.»

Bu ferman Devlet'in her tarafında, özellikle Araplar vasıtasıyla Mısır'da dağıtıldı. İngiliz gemileri Araplar'la sürekli ilişkide idiler. Fermanları onlar götürdüler.

SEFERBERLİK HAZIRLIKLARI

Bonapart İstanbul'a adam gönderdiğinden birkaç gün sonra bu fermanı gördü.

Devlet biri Rodos'ta, diğeri Suriye'de iki ordu topladı. Suriye ordusuna Akka Paşası Cezzar (Kasap) Ahmed Paşa komutan olarak atanıdı. Bu ordunun öncü komutanı Şam Paşası Abdullah Paşa idi. Abdullah Paşa gelip El-Ariş'i ele geçirdi. Yafa'ya bin 200 topçu ile 40 top çıkarıldı. Gazze'de 60 bin kişilik bir ordunun çölü geçmesi hazırlıkları görülmeye başladı.

Mısır'daki Fransız ordusunun durumu, Fransa ile ulaşımı ve oradan yardım alması İngiliz donanması tarafından önlendiği için çok kötüydü. Mevsimin en sıcak zamandı. Bonapart'ın acele bir hareketle hücum ederek bu iki ordunun birleşmesi hazırlıklarını tamamlamalarına meydan vermemekten başka çaresi yoktu. Zaten Napolyon bir miktar Suriye Hıristiyanlar'ı ve Dürziler'le haberleşip onlarla uyuşmuştu. Zaten Şiiler, hatta Sünni olan Araplar da bizim aleyhimize isyan etmek için dört gözle fırsat beklediklerinden Bonapart bunlardan da yardım umuyordu.

Napolyon Suriye'yi ele geçirince oradan 100 bin kadar asker toplayıp 25 bin askeriyle beraber İstanbul üzerine yürüyebileceğini hesaplıyordu. Hatta sonbaharda Hindistan üzerine yürümek emelindeydi. Ne büyük plan! Ne hırs! Ne cesaret! Yahut ne hafiflik!

Napolyon'un beynini bu büyük ve parlak hayaller sallar, tatlı tatlı uyuturdu. Onun başı bu lezzetli serabın içinde mest olarak yaşardı. Zaten Avrupa'daki kolay zaferleri de ona bu işin hakkından gelebileceği ümidini bol bol vermişti. O, yeni bir İskender olmak hayalindeydi.

Gerçekte ise Napolyon acz içindeydi. Bu büyük planı yapacak kuvvete, yardıma sahip değildi. Şimdiye kadar 15 bin kişi kaybetmişti. Kalan 25 bin kişilik kuvvetinden hiç olmazsa 10 bin kadarını da Mısır'ın muhafazası için bırakmak gerekiyordu.

Yalnız 15 bin kişi ile Suriye üzerine yürüyebilecekti. Bu sebeple as-

kerî manevradan çok entrikaya yönelmek gerekiyordu. Bu ihtiyaçla Akka Paşası'nı elde etmeye teşbbüs edip ona şu mektubu yazdı:

«Dostum değilseniz sizinle savaş etmek istemiyorum. Ancak bunu bildirmelisiniz. Eğer İbrahim Bey'i savunmaya devam ederseniz, bunu düşmanlık addedip Akka üzerine yürüyeceğim. Eğer benimle barış üzerine yaşamak isterseniz, İbraham Bey'i Mısır sınırından 40 fersah öteye gönderir, Dimyat'la Suriye arasında ticareti serbest bırakırsınız. O zaman sizin hükümetinize dokunmam. Mısır'la Suriye arasındaki ticareti karadan ve denizden serbest bırakırım.»

İhtiyar Cezzar Paşa bu tuzağa düşmedi. Hatta ilk mektubu almak değil, gemi ile getiren Fransız'ın karaya bile çıkmasına izin vermedi. İkinci mektup iki Türk vasıtasıyla gönderildi. Cezzar mektubu okumadan yırttı. Bu durum karşısında Napolyon Suriye üzerine yürümeyi göze aldırdı. Said'deki fitne de Deze tarafından Semenhuda Murad Bey tekrar mağlup edilerek isyanı bastırılmış, Feyyum gibi Said'de ellerine geçmişti. İngiliz donanması da hiçbir şey yapmıyor, yalnız İskenderiye önünde duruyordu. Yani durum oldukça uygunda. Hazırlanmaya başladı.

Deze Assuvana kadar ilerlemiş, Murad Bey'e Saray-ı Kebir'den, Nübe'den, Yanbuğ'dan, hatta Cidde'den gelmiş olan 50 bin kişilik kuvvetini 4 bin kişiyle dağıtmıştı. Murad Bey'in yanında yalnız 150 süvari kalmıştı. Deze daima kare usulündeki savaşı yapıyordu. Fakat Deze ordusu da pek yorulmuş, fazla kayıp vermişti. Cephanesi azalmış, askerinin ayağında kundura kalmamıştı.

Bir aralık Araplar Deze'nin Nil'de geri kalmış olan donanmasını yakalayıp yakmışlar, bu da onun ihtiyacını büsbütün arttırmıştı. Fakat Deze bu Araplar'ı da yakalayıp mahvetmiş, gemilerden yakaladıkları esirleri de kurtarmıştı.

Murad Bey artık ümitsiz kalıp Nübe'ye çekilmişti. Bunun üzerine Deze gidip Kızıldeniz sahilindeki Kuseyre'yi de almıştı. Bu Kuseyre bir iki bakımdan çok önemliydi. Murad Bey'e Arabistan'dan bu iskele yoluyla yardım geliyordu.

Arabistan'la Mısır ticaretinin merkezlerinden biriydi. Bir de birkaç İngiliz gemisi bu iskelenin önünde dolaşıyordu. Ve bir topla 200 Hint sipahisini karaya çıkarmıştı. İngilizler'i uzaklaştırmak bakımından da limanın işgali gerekiyordu.

Bu hesaba göre Aşağı Mısır'ın fatihi Napolyon ise yukarı Mısır'ınki Deze idi. Kahire'de ve Aşağı Mısır'da halk tarafından Bonapart'a «Es-Sultanül-Kebir» (Büyük Sultan), «Es-Sultünün-Nar» (Ateş Sultan) adları, Yukarı Mısır'da Deze'ye «Es-Sultanül-Adil» (Adil Sultan) lakabı veriliyordu.

Deze File adasında bir kırmızı granit üzerine Fransızca şunları yazdırmıştı: «Cumhuriyet'in 13 mesidor, yıl 6 tarihinde Bonapart komutasında bir Fransız ordusu İskenderiye'ye indi. Piramitlerde Kölemenler'i kaçırdıktan 20 gün sonra Birinci Tümen Komutanı Deze onları Çağlayanlar'a kadar kovaladı. 13 vantuz 7 Cumhuriyet tarihi. 3 Mart 1799 isa-Hristos (Jezukırı).

Genelkurmay Başkanı	Livalar
Donzelot	Belliard
	Friant
	Davoust
21'inci Hafif Komutanı	Topçu Komutanı
Epler	Latournerie»

Napolyon Suriye seferine aşağıdaki tertip ve sayıda bir ordu hazırladı:

9.952	piyade
988	süvari
1.385	topçu
340	istihkam askeri
400	süvari ve piyade kılavuz
13.065	Toplam

Piyade 4 birliğe ayrıldı. Birlik komutanları Reyniye, Kleber, Lan, Bon. Süvari komutanı Mura, topçu komutanı Dommarten. İstihkam kısmı komutanı Kaffarelli -Dufalga. 4 adet 12 pusluk, 3 adet 8 pusluk havan topları ile her birlikte 6 pusluk iki havan, sekiz ve üç pusluk ikişer top daha vardı. Kılavuzlar kısmında bu altı pusluk 2 havan, sekiz pusluk diğer dört top bulunuyordu. Süvaride de dört pusluk 4 top vardı. Yani topların hepsi 50 adetti. Napolyon ağır kuşatma toplarını kumdan götürmek imkanı olmadığından gemilere yükletti. Donanma ile gönderdi. Bu donanmanın biri İskenderiye'den, diğeri Dimyat'tan hareket etti. Yiyecek ve cephanenin önemli kısmını da bu gemilere yükletti. Orduda 3 bin deve, 8 bin eşek vardı.

EL-ARİŞ'TE KATLİAM

6 Şubat tarihinde Napolyon'un öncüleri olan Reyniye ve Kleber Kutye (Katiye)den hareket edip Sina Çölü'ne girdiler. Çölde epeyce zorluk çektikten sonra ayın dokuzuncu günü El-Ariş'e vardılar. Ariş'in evleri Mısır'ınki gibi sağlam ve mazgallıydı. Ariş'deki bizim asker 2 bin kadardı. Fransızlar hücum ettiler. Şiddetli bir direnişle karşılaştılar. Topçu ateşiyle açtıkları gediklerden girdiler. Askerimiz teslim olmuyordu. Boğuşuyor, ölüyordu.

Şehrin bütün sokaklarında vuruşuldu. İstihkamdan çekilen askerimiz evlerine sığınıp Fransızlar'ın üzerine kurşun, ateş, ele ne geçerse yağdırdı. Ne çare askerimizin sayısı azdı. Fransızlar halkı öldürdüler. Hiçbir askerimiz teslim olmamış, arslan gibi son damla kanına kadar döğüşmüş ve bitmiştir. Fransızlar'ınsa bu mukavemette kızıp hayvanlıkları tutmuş, halkı boğazlamışlardır. Şehir alınmışsa burçlu olan kale henüz duruyordu. Fransızlar ellerindeki toplarla bu kalenin duvarını yıkamadılar. Cephaneleri de tükendi. Yardım gelinceye kadar kuşatılmasına karar verdiler.

Ayın 14'üncü günü İbrahim Bey süvari kuvvetiyle Ariş'in yardımına geldi. Fakat mağlup olup büyük kayıplar vererek kaçtı. Bütün erzakı, cephanesi atları, develeri Fransızlar'ın eline geçti. Bunun üzerine kale kumandanı İbrahim Ağa'ya teslim teklifi yaptılarsa da İbrahim Ağa cevap vermeye bile tenezzül etmedi.

Bizim donanma ile İngiliz ve Rus donanmaları birleşti. Bizim donanma 30 savaş gemisinden oluşuyordu, komutanı Kadri Bey'di. Bu birleşik donanma Adriyatik Denizi'nde Fransızlar'ın elde ettikleri yerleri, Tepedelenli Ali Paşa'nın yardımıyla ele geçirdikleri toprakları, Adalar'ı geri aldı. Napolyon ayın 10'unda Kahire'den, 17'sinde Ariş'e geldi.

Ayın 9'unda Türk ve Rus donanmalarıyla kuvvetlenen İngiliz donanması İskenderiye liman ve şehrini topa tuttu. Fransızlar'ın top ve cephane yüklü yedi-sekiz gemisini batırdı.

Ayın 18'inde bütün Fransız ordusu Ariş'in önündeydi. Bonapart da kaleyi tekrar topa tuttu ve yine teslim teklifinde bulundu. Kale'nin muhafız askeri Arnavut ve Mağrupli idi. Bizimkiler silahları ve eşyaları ile çıkıp gitmekte ısrar ettiler. Ve, «Silahımızı teslim etmek bizim için hakarettir. Ölüm oradan evladır.

Bu şartı kabul ederseniz pek iyi; etmezseniz Allah'ın emri olur. Onun dediğine razı olanlardanız» dediler. Napolyon kabul etmedi. Korkutmak için yine bombardımana başladı. Fakat bu bir fayda vermedi. Nihayet razı oldu.

Ayın 19'unda yapılan teslim anlaşması gereğince kaledeki bin 500 asker silahlarıyla çıktı. Toplarını, cepanelerini, atlarını yanlarına aldılar. Bağdat'a gitmeye razı olup aynı zamanda bir yıl geçmeyince Cezzar ordusunda hizmet etmeyeceklerine de yemin ettiler. Fakat sonra Fransızlar anlaşmayı bozup silahlarını aldılar ve kendilerini de bırakmadılar. Fransızlar burada parçalanmış iki topla, 300 at, birkaç haftalık erzak buldular. Fakat Mağripili askerin bir kısmı gidecek yerde Fransız ordusuna girdi!

Napolyon burada askerini iki gün rahat ettirdi. İleride bir geri çekilme ihtimaline dayanarak El-Ariş'i tamir etti ve bir saldırıya karşı kalelerini güçlendirdi.

Ayın 22'sinde Fransız ordusu Han-ı Yunus'a doğru hareket etti. 23'ünde Napolyon da oraya geldi. Fakat askerini bulacak yerde Han-ı Yunus'da Kölemen süvarileri ile karşılaştı. Yanındaki kuvvet .de azdı. Hücum etti. Kölemenler bunu Fransız ordusunun öncü birlikleri zannedip Gazze yolunda bir fersah uzakta bulunan Abdullah Paşa ordugahına kaçtılar. Eğer böyle zannetmeyip hücum etselerdi. Napolyon'u ele geçirmeleri mümkündü. Napolyon hayret içindeydi. Dönmek zorunda kaldı. Fakat biraz geride ordusunu buldu. Ordu bir çöle dalıp 36 saat boşuna dolaşmıştı. Kleber kızıp bunu yanlışlıkla değil, kasten yaptı diye kılavuzun beynine bir kurşun sıkarak öldürmüş ve yakaladığı bir iki Arap'ı öldüreceğini söyleyerek bu tehdit sayesinde selamete çıkmıştı. Fakat geldikleri yerlerde kuyuların suları yeterli değildi. Birçok deve, eşek, at kesmeye mecbur oldular. Ordu iyi beslenememekten ve susuzluktan bitik bir haldeydi.

Ayın 24'ünde oradan hareket edip Han-ı Yunus'a geldiler. Kasaba

boştu. Şam Valisi Abdullah Paşa yine eski yerindeydi. Fransızlar hücuma hazırlandılarsa da Abdullah Paşa acele Gazze üzerine çekildi. Bu ordu da birçok yiyecek bıraktığından bunlar acıkmış Fransızlar'ın pek işine yaradı.

25'inde Gazze önüne geldiler. Burada bir yağmur yağdı. Tulu'dan beri yağmur yüzü görmeyen Fransızlar sevinçten deli oldu. Soyunup vücutlarını yağmur suyu ile ıslattılar. Burada Napolyon ve diğer generaller Fransız askerine eski Haçlılar zamanını, atalarını İsa'nın beşiği olan bu toprak için kanlar döktüklerini söyleyerek morallerini yükseltmeye çalıştılar.

Abdullah Paşa Gazze önünde mevzilenmişti. Napolyon yine dört tümeninden dört kare yaptı. Süvariyi arkaya koydu. Abdullah Paşa'nın sağ kanadı oluşturan Kölemenler üzerine hücum etti. Abdullah Paşa kararsız bir adamdı. Hâlâ savaşa ya da çekilmeye karar verememişti. Sonunda Kölemenler dörtnala çekildiler. Piyademiz de Gazze'yi terkedip çekildi. Abdullah Paşa Gazze'de sersemliği yüzünden mühim miktarda erzak, birçok top, birçok barut, kurşun, bomba ve başka birçok cephane terketti. Hepsi de Fransızlar'ın eline düştü.

Gazze halkı Fransızlar'ın yağmagerliğinden ve katliamından korkup Napolyon'a bir heyet gönderdi. Napolyon bunlara Suriyeliler'in bir dostu olarak oraya geldiğini söyledi. Bunu ispat için çapulcu Fransız askerini sıkı cezalarla tehdit etti. Gazze'ye bir vali atadı. Fransa adına vergi alınmasını, mahkemelerin yine Fransa adına iş görmesini emretti.

Bizimkiler şimdi Yafa üzerinde yığınak yapıyorlardı.

Fransızlar Remle'ye geldiler. Orada da bizimkilerin fazla miktarda cephane ve yiyecekleri ellerine düştü. Böyle ilerledikçe erzak ve cephane yakalıyorlardı.

YAFA KAN GÖLÜ GİBİ

3 Mart'ta sabahleyin erken, öncü olan Kleber tümeni Yafa önüne vardı. Abdullah Paşa Fransızlar'ı görünce buradan da kaçtı. Burada 8 bin kişilik bir kuvvet bıraktı. Bu kuvvet nefir-i am (halktan gönüllü suretinde geçici olarak toplanarak ordu bünyesine alınmış bir çeşit asker) suretinde toplanmış, talimsiz, disiplinsiz, içinde Mağripli ve Zenci'ye kadar her çeşit asker olan orduydu. Yafanın bir kalesi vardı. Ancak bu kalenin hendekleri yoktu. Topa dayanamazdı. Burası savunmaya elverişli değildi ama Abdullah Paşa da bir sersemlik daha edip oranın savunmasına kalkıştı. Kleber şehri kuşattı. Fakat dağlardan Fransızlar'ın arkalarına inmeye başlayan askerden dolayı Napolyon kendisine geri çekilmesi emrini verdi. Sonra diğer komutanlar da geldiler, Yafa kuşatma altına alındı. Fransız süvarisi de yanaştı. Yafa komutanı Ebu Said 40 topla bu süvariyi şiddetli bir ateşe tuttu. Bunun üzerine Fransızlar kalenin güney yönüne hücum ettiler. Burası kalenin en güçlü kısmıydı. Fransızlar'ın amacı buraya hücum ederek bizimkilerin dikkatini o tarafa çekip zayıf noktaları boş bırakmaktı.

Bir iki gün gece gündüz kaleyi dövdüler. Bizimkiler iki defa huruç hareketi yaparak Fransızlar'ın ilerlemesini durdurmak istediler.

7 Mart'ta Fransızlar'ın gedik açmak için yaptıkları hazırlıklar tamamlanmıştı. Napolyon bir taraftan da görüşmelere girişmek isteyip teslim teklifinde bulundu. Valiye gönderdiği ve «Besmele» ile başlayan bildiride Cezzar Paşa'nın Mısır'dan El-Ariş'i alarak kötülükler yapmaya başladığını, adalet dağıtıcı olan Allah'ın Fransız ordusunu üstün getirip El-Ariş'i işgal ettirdiğini, Yafa'yı her taraftan kuşattığını, iki saat içinde duvarları yıkıp gireceğini, hücumla girerse şehre ve halka zarar geleceğinden bunu istemediğini, bundan dolayı askeri ve halkı korumak için sabaha kadar ateşi kestirdiğini bildirdi.

Kale komutanı bu kağıdı getiren Türk'ün kafasını kestirip vücudunu denize attırdı. Fransızlara cevap bu idi. Hem de düşmana hizmet eden bir Türk'ün cezası da tabii başka olamazdı.

Fransızlar sabahın yedisinden öğlene kadar Murabba (Kare) burcu döğdüler. Sonra açılan gediğe hücum ettiler. Bizim birkaç topumuz bunları yanlardan ateş altına aldı. Bu topların gülleleri ve gediğe toplanan askerimiz hücum eden Fransızları yere serdi. Bunların komutanları da vuruldu; Fransızlar kaçıştılar; fakat bu sırada deniz tarafından Fransızlar şehre girmişlerdi. Ancak bizimkiler bunların da hepsini kılıçtan geçirdiler. Bunlardan ancak birkaç kişi kaçıp kurtulabildi. Bizim oraya dikkat etmeyip asıl Murabba Burç'daki büyük hücumla uğraşmamızdan yararlanan Fransız Generali Bon o taraftan daha büyük bir kuvvetle şehre girdi. Bu olay Murabba Burç savunmasını da olumsuz yönde etkiledi. Sonunda buradan da girdiler. Askerlerimiz ölümü tercih edip teslim olmaya tenezzül etmediler. Üstün gelen Fransızlar'ın yine hayvanlıkları kaynadığı için, ellerine geçeni kestiler. Halkın teslim olmasına, kadınların yavarmasına, çocukların ağlamalarına bakmayıp boyuna insan öldürdüler, kan içinde yüzdüler. Böyle saatlerce süren katliamdan sonra kesmeyi bıraktıkları zaman artık kudretleri, kuvvetleri kalmamıştı, ayakta duramıyorlardı. Fransızlar o kadar vahşi idiler ki burada yalnız 7 bin kişi esir kalmıştı. Bu esirleri görünce onları da kesip bitirmediklerine pişmanlık getirdiler. Uygarlık adına Doğu'ya giren Fransızlar Yafa sokaklarında dizlerine kadar kan denizinde yüzdüler de yine kana kanmamışlardı. Onları yalnız yorgunluk durdurmuştu. Artık herşey bitmiş, Fransız askeri Yafa'yı almıştı. Fakat birkaç saat istirahat ettikten sonra kana susamış bu vahşi sürü yeniden yangın çıkarmaya, yağmalamaya, kız, kadın bozmaya, ihtiyar ve çocuk katliam etmeye koyuldular. Buna gece devam ettikleri gibi ertesi günü de vahşiliklerini sürdürdüler. Bu kadar canavarca katliam edilerek, namusa, mala, tecavüz olunarak, bu kadar çirkin sürette insanlık aşağılatılarak zaptedilmiş şehir azdır. Hatta Napolyon bile bizzat kendisi bu konuda Direktuvar'a gönderdiği raporda, «Savaş bana hiçbir zaman bu kadar iğrenç ve nefret verici gelmemiştir!» demiştir. Bu vahşiliği yalnız biz yazmıyoruz. Bunu yazan, hatta överek bundan gurur duyan Fransız yazarları da vardır. «Amede Rim'in (Amédée Ryme) kitabının 107'nci sayfasında da bu canavarlık ve ırza tasallut her ne kadar Fransız ağzıyla anlatılmış ise de böyle tarihe geçmiştir.

Fransızlar Yafa'da 60 top ele geçirdiler. Birçok barut, gülle, küme küme peksimet ve başka yiyecekler buldular. Limanda henüz gelmiş cephane ve yiyecek yüklü 15 gemi de vardı. Onları da ele geçirdiler. Bu ge-

miler Yafa'nın Fransızlar'ın eline düştüğünü bilmiyor, Akka'dan geliyorlardı. Körükörüne düşmanın eline düştüler. Bu gemiciler Fransızlar'a esir düştükleri zaman Osmanlı ordusunun Yafa'nın Fransızlar'ı 6 ay durdurup geriletecegini zannetmekte olduğunu bildirmişlerdir.

Yafa'nın zaptından Fransızlar pek memnun oldular. Napolyon daha çok ümide kapıldı. Hemen Akka üzerine yürüyüp orayı da almaya karar verdi. Akka'yı İstanbul'un kapısı sayıyorlardı. Ancak orayı kuşatabilmek için gerekli olan toplarla cepaneyi yüklettiği donanmalardan hiçbiri İngilizler'in ablukasından kaçıp gelememişti.

Akka'ya varmadan evvel Belbis, arkada Kudüs vardı. Bunları savaşarak almak güçtü. Bırakıp Akka'ya ilerlemek de tehlikeliydi. Napolyon bunlara da yine bilinen entrikalı ve tehdit dolu bildiriler gönderip teslim olmalarını istedi. Bu bildirilerde dikkate değer şu yalanlar ve böbürlenmeler vardı: «Ben size birşey yapmak için gelmiyorum. Sizin düşmanınız olan paşaları, Kölemenler'i kovmak için geliyorum. Ben dostlarıma karşı bağışlayıcı, düşmanlarıma Allah'ın ateşi gibi müthişim...» Kudüslüler de Nabluslular da bu yalanlara aldanmamış, bu bildiriler boşa gitmişti.

Hemen Napolyon Ariş'te bıraktığı General Reyniye'ye acele gelip orduya katılmasını emretti. Hızla Akka üzerine yürümek istiyordu. Yafa'da Fransız milletine tarihte ebedî bir kızıl ve kara leke olan, Fransa'yı dünya durdukça utandıracak olan o müthiş alçaklıkları, cinayetleri yapan Fransız askeri firar etmeye koyuldu. Bin gayretle firarın önüne alabildiler.

Napolyon Yafa'da aldığı 7 bin esiri ne yapacağını bilmiyordu. Mısır'a göndermek onu bir miktar askerden daha yoksun bırakmak olurdu. Beraber tutmak da sakıncalı idi. Ordu dağlardan, yanından ve arkasından tehdit altındaydı. Bir de onları beslemek gerekirdi. Fransız tarihleri yiyecek olmadığından beslemek güçtü diyorlarsa da Fransız ordusu savaş sırasında pek çok erzak elegeçirmiş olduğundan bu sakınca iddiası geçerli değildir. Böyle olsa da yine mazeret sayılmaz. Serbest bırakmak da bizim orduyu güçlendirmek olurdu. Napolyon verdiği söze rağmen El-Ariş esirlerini de henüz bırakmamış, üstelik silahlarını da ellerinden almıştı. Bu da Napolyon'un erliğini, namusunu çürüten olaylardan biriydi. Bu esirler de Yafa esirleri ile beraberdi.

Nihayet bunların bir kısmına bir yıla kadar kendisine karşı silah kullanmayacaklarına dair yemin ettirip bıraktı. 4 bin kişisini ayırdı. Gidenlerin yeminlerine bağlı kalmalarını sağlamak için onların gözü önünde bu 4 bin zavallıyı bir nefer kalmayıncaya kadar kurşuna dizip işlerini bitirdi. («Fransız İdaresi Altında Mısır», Amédée Ryme, sayfa 108). Bu cinayet, bu vahşilik Yafa'daki gibi yalnız askerinin değil, sırf Napolyon'un kendisinindir. Kendi emriyle yapılmıştır. Savaş esirlerine bu muamele Afrika vahşileri tarafından bile reva görülmez. Bilmem Fransızlar Cengiz'e, Aksak Timur'a, Türk'e nasıl vahşi derler? Fransız milletinin kaynağı olan Napolyon işte böyle bir adamdır. Zavallılar kurşuna dizilirken Napolyon o feci tabloyu seyretti. Paris'ten getirdiği ressamlara başka tablolar yaptıracağına bu kanlı sahneyi resmettirseydi ya!... Eski Haçlı vahşileri, hatta Fransız Haçlıları da Napolyon'dan daha vahşi

çıkmamışlardı. O zaman neyse böyle vahşilikler yüzyıl gereği gibi idi. Fakat Napolyon zamanımızdan henüz bir yüzyıl kadar önce yaşamıştır. Fransa o zaman Cumhuriyet ilan etmiş, kiliselere saldırmış, uygarlık önderi olduğunu, dünyaya uygarlık, insanlığa mutluluk vermeyi ileri sürüyordu. İşte Türkler şimdi de, daha sonra da böyle sahte iddialara bu kanlı vahşi maddi olayları karlılaştırıp böyle yalanlara aldanmamalıdırlar.

Zavallı Türkler sürü sürü getiriliyor, yaylım ateşle yere seriliyor, sonra diğer sürü getiriliyordu. Cenazelerinden tepeler oluşmuştu. Bu insan dağları günlerce açıkta kalıp koktu. Bu şehirlerin, bu masum Türkler'in bu feci akıbetlerine Türk nesillerinin her gün yüreği sızlayacaktır.

Fransızlar'ın Yafa savaşında yalnız 50 ölü ve 200 yaralıları olmuştu. Ne askerinin, ne de Napolyon'un böyle oluktan akar gibi insan kanı boşaltmalarına hiçbir sebep yoktu.

Bir iki gün sonra, yani ayın 13'üncü günü Fransız ordusunda bir salgın türeyip bunları kırıp geçirmeye başladı. Bu veba idi. Napolyon cinayetinin ilk cezasını görüyordu. Askerde hıyarcık çıkıyor, bu hıyarcıklar çabucak irileşiyor ve hasta da hemen ölüyordu. Veba'nın sebebi Yafa'yı soyarak çaldıkları eşya idi. Fransızlar gelmeden evvel Suriye'de veba salgını vardı. Bu çaldıkları eşyadan, ırzlarına saldırdıkları kız ve kadınlardan veba kendilerine geçti. Gerçi halkta veba böyle pek şiddetli değildi. Çünkü halk vebaya yüzyıllardın beri irsen alışıktı. Fransızlar'da böyle irsi bir alışıklık, dayanıklılık yoktu. Veba mikropları yeni vücutlarda taze kanda hızla üreyip pek arttı. Böylece Fransızlar'ın arasında veba salgını pek müthiş oldu.

İşte Fransızlar mal değil, asıl mikrop çalmışlardı. Aşırdıkları mallar kendilerine yaramadı, aksine canlarına mal oldu. Bu da alçaklığın güzel bir cezasıdır. Salgın Fransızlar'ı yaldırım gibi çarpıyordu. Birkaç saat içinde bin kişiye yakın Fransız askeri birden vebaya tutuldu. Asker önce hastalığın ne olduğunu bilemedi ve arkadaşlarını tedaviye koyuldu. Fakat veba salgını olduğunu öğrenince kaçışmaya başladılar. Napolyon zalim ve yalancı olduğu kadar da cesurdu. Durumun kötü olduğunu görünce tedbir olmak üzere bizzat vebalı Fransız askerlerine bakmaya kendisi gideceğini ilan etti! Hekimler engel olmak istedilerse de «Madem ki başkomutanım vazifemdir» diyerek kendisine engel olmak isteyenleri dinlemedi. Onun kötülüklerinden iğrenmek gerektiğini bu halleri de hepimizin örnek alabileceğimiz erdemlerdendir. Hemen her yatağın yanında durup böyle kahramanların hastalıklı değil, savaşla ölmeleri gerektiğini söyledi. Diğer kanlı sahneleri resmetmeyen Fransız ressam Gro (Gros) hemen Napolyon'un bu vebalıları ziyaretini resmederek güzel bir tablo meydana getirdi. Eğer Napolyon şahsi cesaretiyle ordunun cesaretini iade etmeseydi, Fransız ordusu şüphesiz perişan olurdu.

14 Mart'ta Lan ve Bon ileriye hareket ettiler. Kleber bir keşif kolu gönderip Nablus'dan bizim askerin hareket etmekte olduğunu ve Abdullah Paşa'nın da onlara katılmak üzere bulunduğunu öğrendi. Bu haber üzerine Napolyon hemen Yafa'dan hareket etti. Nablus tepelerinde mevzilenen Abdullah Paşa'nın atlı birliklerine tesadüf ettiler. Napolyon yine kareler yapıp hücum etti ve onları bozup kaçırdı. Kaçarken de epeyce kovalayıp 50 ölü verdirdi.

16 Mart'ta Fransız ordusu Karmel Dağları'nın geçitlerinde bulunan Nabata şehrine hücum etti. Kleber Hayfa'ya kadar ilerledi. Oralarda dolaşan ve Sidney Smith komutasındaki İngiliz donanması Fransızlar'ı gördü. Ahmed Paşa Hayfa kalesinin silahlarını kaldırıp orasını boşaltmıştı. Kleber Hayfa'ya girdi. Burada da birçok yiyecek buldular. İnsan bizimkilerin bu gafletlerine şaşar! Ve bu durumu nasıl açıklayacağını bilemez!.. Hiç olmazsa bunları yaksalar ya!..

17 Mart'ta Fransız ordusunun diğer kısmı da Hayfa'ya girdi. Orada fırınlar ve büyük hastahaneler yaptılar.

Bu işler bittikten sonra ilerleyip Akka'nın önündeki çaya köprü kurdular. 18 Mart'ta sabahleyin çayı geçtiler. Hemen Akka şehrine hakim olan tepeleri tuttular. Şehrin dışındaki bahçelerde bizim askerler bulunuyordu. Bunları püskürtüp Şam yolunu tuttular.

Akka bir burun üzerinde olup karaya ince bir toprak parçasıyla bitişikti. İstihkamları eskiydi. Yeni savaş tekniğine göre tahkimat ve tertibat yoktu. Bu sebeple ele geçirilmesi güç değildi. Fransızlar sevinmiş, artık bundan sonra İstanbul'a kadar müstahkem mevki olmaması dolayısı ile İstanbul'un ele geçirilmesi ümidi keyiflerini artırmıştı. Yafa'da da bir iyi istihkam yoktu. Askerimizin disiplini, değerli komutanları da yoktu. Yalnız askerimizin o atadan kalma şahsi cesareti, kahramanlığı orada Fransızlar'a karşı durmuştu. Ancak Akka'da bu kahramanlıkla beraber yeni toplar, Bonapart'ın Paris Harbiye Okulu'ndan Fransız Borj'lu Felippo (Bourges Félippeaus) ve bununla beraber Fromelen (Fromelin) adında başka bir Fransız subayı da bulunuyordu. Felippo soylu bir aileden Kralcı (Royaliste) olup Tample Zindanında hapsedilmiş, orada bir yıldır hapis olan Sidney Smith'le arkadaş olmuştu. Bir İngiliz deniz subayı olan Sidney «Havr» tarafından Fransızlar'ın eline esir düşmüştü. Felippo hile ile hastahaneden kaçmış ve kaçarken Sidney'i de kaçırmıştı. Artık bu iki arkadaş hiç birbirinden ayrılmamışlardı. Önceleri birlikte İngiltere'ye, sonra İstanbul'a gitmişlerdi. Sidney şimdi komodor olmuş, Suriye salihinde geziyor, Felippo da kendisiyle beraber bulunuyordu. Felippo Fransız ordusunda değerli bir topçu subayı idi. Sidney onu Ahmed Paşa'ya vermişti. Fransa'nın Büyük Devrimi'nden sonra Kral taraftarları, soylular kaçıp Fransa'nın düşmanlarının ordularına girmiş, öz vatanlarına karşı savaşıyor, hıyanet ve alçaklıklar yapıyorlar, Fransız milleti tarihine lekeler sürüyorlardı.

İngiliz donanması Mısır'dan hareket eden bir Fransız donanmasını Hayfa açıklarında yakalayıp bu on gemiden top ve cephane yüklü yedisini ele geçirdi. Ancak bir kruvetle diğer ikisi kaçabildi. İngiliz Komodor'u bu cephaneyi götürüp Ahmed Paşa'ya verdi. Bunları gerekli yerlere yerleştirdiler. Alınan gemileri de silahlayıp sahilde Fransızlar'ı rahatsız etmek, denizle ulaşımlarını kesmek için kullandılar.

NAPOLYON'UN CEZZAR AHMET PAŞA'YA MEKTUBU

Diğer Fransız donanması ise cesaret edip Mısır'dan çıkamamıştı.

Oysa hâlâ Napolyon Akka'yı ele geçirmek için kuvvetli bir ümit besli-

yordu. Donanmasının felaketini haber aldığı günün akşamı bile yine cesur idi ve yine eski yalanlarına, eski entrikalarına devam ediyordu. O akşam, yani 18 Mart akşamı Cezzar Ahmed Paşa'ya da bir bildiri gönderdi. Napolyon bu bildirisinde de «benim maksadım seninle savaşmak değildir» diye başladı. Ve şöyle devam etti: «Benim hedefim Kölemenler ve İbrahim Bey'dir. Ariş'i alarak sen bana saldırdın; ben de geldim. Gazze, Remle ve Yafa'yı aldım. Teslim olan askerlerine gayet iyi muamele ettim (doğrusu iyi yürekli davranışa diyecek yok!) Savaş hukukunu bozanlara karşı şiddetli davrandım. (Acaba savaş hukukunu kim ayakları altında çiğnedi!) İşte şimdi de senin başkentinin duvarları önüne geldim. Ancak tanımadığım bir ihtiyarın kalmış birkaç yıllık ömrünü almakta bana ne fayda olabilir? Fethettiğim araziyi birkaç fersahlık yer katmak bana ne kâr sağlar? Hem büyüklere, hem de halka karşı bağışlayıcı ve adaletli olmak isterim. (Bunu Ariş'de de Yafa'da da söylediydi. Bunlar hep askerin silahlarını ellerinden alıp alçakça kesmek için kurduğu tuzaktır.) Siz Kölemenler'in düşmanı olduğunuz için, benim düşmanım olmanıza sebep yoktur. Paşalığınız Mısır'dan bir geniş çölle ayrıdır. Benim dostum ve Kölemenler'le İngilizler'in düşmanı ol. Size yapabileceğim kötülük kadar iyilik de yapayım. Sizin fikrinizi iyi bilen bir vasıtasıyla bana cevap gönder! Bu adam beyaz bayrakla ileri karakollarıma gelsin. Cevabın gelmezse yarın kuşatmaya başlayacağım.»

Bonapart'ın Ahmed Paşa'ya gönderdiği iki mektubu daha vardı. Bu üçüncüsüydü. Paşa evvelkiler gibi buna da cevap vermedi.

Bonapart çevre halkına da bir bildiri gönderdi. Yine işe «Besmele» ile girişip, «Allah zalimleri er geç cezalandırır. Cezzar'ın da sonu geldi (Bilmem Cezzar Bonapart'dan zalim mi idi!). Buraya gelmekten maksadım yalnız Cezzar'ı cezalandırmaktır. Ey halk size birşey yok. Herkesin malı, canı namusu güvence altındadır. Bırakıp kaçtığınız yerlerinize gelin! Emelim dürüst Müslümanların camilerinde ibadet ettiklerini görmektir: Bilin ki bana karşı insanların bütün gayreti ve kuvveti hiçtir. Ben ne istersem yaparım.

Dostum olanlar mutlu, bana düşmanlık edenler yok olurlar. Yafa'da ve Gazze'de olanları unutmayın. Bunlar düşmanlarıma ne müthiş olduğumu kanıtlar. Ben dostlarım için ivivim. Hele çaresiz halka karsı bağışlayıcı ve koruyucuyum» dedi

Bu bildiri yalnız Dürziler arasında iyi kabul gördü. Dürziler'den Akka civarında oturanlar Fransız ordugahına sürü sürü gelip yiyecek getirdiler. Bonapart bunlara bağımsızlık vereceğini, vergilerini azaltacağını, Beyret limanını da bağışlayacağını vaat etti. Bu vaade aldanan Dürziler Fransız ordusuna bütün kuşatma süresince büyük hizmetler etmişlerdir. Şimdi Dürziler bağımsızlıkları için Fransızlar'la savaşmakta, kan dökmektedirler. Fransızlar'la anlaşmışlardır. Cezalarını çekiyorlar.

Akka'nın yalnız Doğu cephesinde deniz yoktu. Bonapart buradan hücuma karar verdi. Burayı İngiliz donanmasının ateşi savunamıyordu. Gece general Samson yerde sürünerek keşif için ilerledi. Fakat elinden vuruldu. Bununla beraber sura kadar ulaştı. Hendek ve başka savunma önlemleri olmadığı haberini getirdi. Şimdi yapılacak iş yalnız topla kalede gedik açmaktı.

20 Mart'ta Fransızlar kaleye 300 metre mesafede bir hendek açmaya başarılı oldular. Topları buraya yerleştirdiler. Fransız ordusunun güllesi azdı. Sidney'in attığı gülleleri topluyorlardı. Bunları toplamak için her gülle getiren askere gülle başına 5 su (Sous) (1 su 5 santim kıymetinde bir Fransız bakır parası olup bizim para ile 10 para yani 1 metelik eder) veriyordu. Fransız ordusunun barudu çoktu. Çünkü Gazzed'e ve Yafa'da birçok barudumuz eline düşmüştü.

25 Mart sabahı Fransız bataryası kalede gedik açmak için Murabba (Kare) Burcu'na ateş açtı. Akşama doğru burç yıkılıp gedik açıldı. Bunu gören Fransız askeri Yafa'da ağızlarında kalan tatla hücum emri verilmesini rica ettiler. Fransız askerleri Yafa'daki yaptıklarını yapmak istiyorlardı. Napolyon müsaade etti. Hemen hendekten çıkıp hücum ettiler. Biraz ilerleyince bir hendeğe tesadüf edip durmak zorunda kaldılar. Bu hendek hesapta yoktu, Samson onu görmemişti. Bu hendeği bomba ile atmak istediler. Fakat iyi yıkamadılar. Bununla beraber hendeği geçip Fransızlar'dan denizden alınarak kaleye yerleştirilen topların ateşi altında gediğe geldiler. Bu topların bulunduğu burca lağım koymaya başladılar. Fakat 26 Mart'ta Ahmed Paşa başlarında olarak bizimkiler bir huruç hareketi yaptılar. Gelip Fransızlar'ın yaptıkları her şeyi bozduktan sonra kaleye çekildiler.

Fransızlar tekrar lağım kazmaya başladılar. 27 Mart'ta lağımı ateşlediler. Burcun yalnız dış duvarı yıkıldı. Buna bakmayarak hücum emri verdi. İlk gidenler merdivenlerle hendeklere indiler; fakat şiddetli bir tüfek yaylım ateşi altına alındıklarından orayı temizlemekten vazgeçerek hendekten çıkıp gediğe hücum ettiler. Bunların arkasından hücumu kuvvetlendirmek için iki tabura daha hücum ettirildi.

Bunları ve merdivenleri gören Ahmed Paşa bir gemiye binmek için limana doğru kaçtı. Asker de aynı şeyi yaptı. Ancak bu sırada kahraman bir Türk askeri yerinde durdu ve hücum kolu komutanı olan Kurmay Yüzbaşı Mayyi (Mailly)'yı nişanlayıp ölüsünü yere serdi. Bunu gören Fransız askerini korku kaplayıp kaçıştı. Hücum kolunun kaçmasını gören arkadaki diğer iki tabur da darmadağınık kaçtı. Bu haber bizim taraftaki kaçanlara yetiştirilmiş, asker koşup yerlerine gelmişti. Bir süre sonra Fransızlar tekrar hücum ettilerse de bu sefer daha büyük bir direniş gördüler. Az kaldı Akka elden gidiyordu; bu kahraman asker sayesinde kurtuldu ve hem de askerimize yeni bir gayret geldi. Hücum edenler üzerine kurşun, taş, gülle, bomba, katranlı ve tutuşturulmuş tahtalar, yakılmış reçineler ve kaynar yağlar yağdırdılar. Fransızlar büyük kayıplara uğrayıp safları seyrekleşti. Bir süre daha kalsalar hepsi de mahvolacaktı. Nihayet bozulup yine kaçıştılar.

Bu bozgun üzerine Bonapart Akka'nın böyle alınamayacağını anlayıp savaş tekniklerine uygun biçimde kuşatma önlemlerini alarak işe yeniden başladı. Lağımlar kazıyordu. Ancak Fransız askerinin artık gözü yılmış, gayreti gitmişti. Bizimkilerin ise gayretleri artmıştı.

Fransız tarihçileri bu başarısızlıklarını biz Türklerin duvar arkasında yenilmez bir asker olduğumuza bağlarlar.

Bizim askerin maneviyatı artık pek yükselmişti. Ahmed Paşa bundan yararlanıp bir huruç hareketi yaptı. 30 Mart'ta öğle üstü bizimkiler

şiddetli bir top ateşi korumasında çıkıp Fransızlar'ın hendeklerine hücum ettiler. Öyle bir saldırdılar ki, Fransızlar'ı bütün hendeklerinden mevzilerinden püskürttüler. Birçok top ve cephane ele geçirdiler. Fransızlar karmakarışık kaçıştılar.

Bizimkiler çekildikten sonra Fransız mevzilerini büyük emeklerle, günlerce uğraştıktan sonra fazla kan ve can kaybıyla tekrar alabildiler. Oralara konmuş olan müfrezeler mükemmel döğüşerek ve düzenli biçimde geri çekildiler.

AKKA DİRENİYORDU

Artık iki taraf gece-gündüz gayret ediyordu. Bizimkiler yıkılan yerleri tamir ediyorlar, ötekiler yeniden yıkmaya çalışıyorlardı. Buradaki askerimiz Gazze'de ve Yafa'dakiler gibi olmayıp askerî itaat gösteriyor, bu itaat irsî kahramanlıklarına eklenince üstün geliyorlardı. Bizimkiler arasıra çıkıp Bonapart'ın kuşatma düzenini bozuyorlardı. Fransızlar yapıyor, bizimkiler yıkıyordu. Fransızlar'ın artık barutları da azalmaya başlamıştı. Yiyecekleri de bitiyordu. Ancak Dürziler sayesinde açlıktan ölmek tehlikesinden kurtulabileceklerdi.

Nisan'ın ilk günlerinde Bonapart Şam'dan, Nablus'dan, Halep'den ve başka yerlerden Fransızlar üstüne asker gelmekte olduğunu Dürziler'den haber aldı. Bunun üzerine doğuya, kuzeye ve güneye doğru müfrezeler çıkardı. Aynı zamanda kuşatma ile ilgili işlere de devam edip Murabba Burcu'nu topa tutturdu. Fakat bizimkiler bu burcu odun, kum torbası ve pamuk balyalarıyla doldurmuşlar, gülleler tesir etmiyordu. Bunun üzerine Bonapart bu burcun altına lağım kazmayı düşündü. Bu suretle burcu atmak istiyordu. Napolyon'un gönderdiği müfrezeler Dürzilerin verdikleri bilgilerin doğru olduğu haberini getirdiler. Ahmed Paşa bu ordular bir noktada toplanıncaya kadar Fransızlar'ın Akka önünde kımıldayamamaları için onları iyice meşgul ediyordu.

Bu cümleden olarak 7 Nisan'da bizimkiler genel bir huruç bir hareketi yaptılar. Bu hücum üç kol üzerine yapıldı. Her kolun başında gemilerden çıkarılmış üçer küçük öncü vardı. Bunları kale duvarındaki topların ateşi koruyordu. Büyük bir şiddet ve cesaretle yapılan bu hücumun önünde Fransızlar dayanamayıp mevzilerini terkederek kaçıştılar.

Bunların üzerine Fransız toplarının açtıkları ateşten sağ ve sol kollarımız geri dönmüşse de orta kol ateşe filan bakmayıp ilerlemesine devam etmiştir. Tam Fransızlar'ın yanına kadar yaklaşmışlar, bunların işlerini bitirmek üzereyken İngiliz Müfrezesi Komutanı vurulup düştü. Bu durum karşısında bunlar da geri dönüp şehre girmişlerdir.

7 Nisan günü yapılan savaşta Fransızlar'ın kayıpları müthiş oldu. General Dufalga kolundan vuruldu. Gösterilen özene rağmen yaşayamayıp öldü. Fransızlar, bir ayağı Fransa'da olan General'in bir kolunu da Akka'da böyle gurbette yalnız bırakmaya razı olmadılar ve vücudunu da ayağından çok sevdiği koluyla beraber gömdüler. Doğrusuna bakarsak hem bilgin, hem kahraman olan bu kişi canını vatanın çıkarları için vermiştir ki, takdir etmekten başka yapacağımız bir şey yoktur.

7-20 Nisan arasında Ahmed Paşa hemen böyle huruç hareketleri yapıp Fransızlar'ı bir an rahat bırakmadı ve başka şeye bakmaları için göz açtırmadı.

Bonapart'ın bizim ordu'ların birleşmesini önlemek için Nazaret tarafına gönderdiği Juna Tümeni mağlup oldu ve çekildi. Napolyon Juna'ya Kleber'i yardıma gönderdi. Kleber Juna ile birleştiği zaman bizimkiler bunları çevirme hareketine başladılar. Kleber bir taraftan iki taburla hücum etti, diğer askerini kareler haline koydu. Bizimkilerin süvari kuvveti çoktu. Süvari ile bu kareler üzerine saldırdılar. Hâlâ bizimkiler Mısır'da yapılan bu hatayı tekrar ediyorlardı. Bir şeye muvaffak olamayıp çekildiler. Fakat Fransızlar'da da kovalamaya güç kalmamış olduğundan onlar da biraz öteye çekildiler. Kısacası Kleber bizim askerlerin toplanmasına engel olamayıp Abdullah Paşa komutasındaki Şam ve Halep Yeniçerileri, İbrahim Bey'in Kölemenleri, birkaç Arap kabilesi Nablus Tümeni 12, 13 Nisan'da Jurdan (Ürdün) çayı kıyısında toplanmaya başarılı oldular.

Bu kuvvet 30 bin kişi kadar olup 20 bini süvariydi. 14 Nisan'da Kleber, bu durum hakkında Bonapart'a bir rapor gönderip yardım istedi. Bonapart bu askerin Akka önüne gelmeden evvel bozulması gerektiğini görüp kuşatma işini sekteye uğratmayacak ne kadar kuvvet kaldırabilse hepsini alıp bizzat Kleberin yanına gitmeye ve bizim askeri Ürdün'ün öbür yakasına atmaya karar verdi.

Ahmed Paşa bu işlerden, Napolyon'un gitme hazırlıklarını haber aldı. 15 Nisan sabahı yine bir huruç hareketi yaptı. Ancak bu hareket Napolyon'u fikrinden vazgeçiremedi. Mura'yı 100 kişi ve bir topla ileri sevketti. Ona içinde Fransız askeri olup da bizimkilerin kuşattıkları Zafe'ye varmasını, mümkünse Kleber'le birleşebilmesini emretti. Kendisi de 8 top, süvari ve piyade ile yola çıktı. Nihayet bizim askerin bulunduğu «tabur» ovasına bakan tepelere vardı. Oradan ovada Kleber'in Tümenini ölülerden yığılmış tepeciklerin arkasına gizlenmiş savaşır ve ateş içinde buldu. Kleber bizimkileri gece bastırmak üzere yola çıkmışken, kılavuzlar tarafından şaşırtılmış, Abdullah Paşa da bundan haberdar olup gelip Kleber'i yakalamıştı. Savaş şiddetle devam ediyordu. Bizimkiler Kleber'le 3 bin kişilik kuvvetini ovaya düşürüp her taraftan kuşatmışlardı. Fransızlar yine kare şekline girip iki kare olmuşlardı. Çok kayıp verdiklerinden sonradan birleşip bir kare yapmışlardı.

Napolyon askerini biraz dinlendirip iki kare kurdu. Bunları Kleber'in yanlarından sevketti. Bu suretle bizim askeri iki koldan çeviriyordu. Saat öğleden sonra bir olmuştu. Napolyon'un iki karesi bizim ordunun iki kolunun arkasına geçmişti. Ovanın bu iki ucundan arkadan bizim orduyu topla dömeye başladı. Abdullah Paşa sersemi böyle arkasına top menziline ve ateş açıncaya kadar Napolyon'un karelerinden haberi olmamıştı.

Kleber top seslerinden Napolyon'un geldiğini ve uyguladığı planı hemen anladı. Bu durum karşısında o da hemen hücum etti. Bizimkiler ansızın arkalarından gelen bu ateşten bozguna uğrayıp Tabur Dağı'nı aşarak Ürdün üzerine döküldüler. Orada köprüyü Mura tarafından tutulmuş buldular. Hemen diğer köprüye gittiler ve çayı geçtiler. Bir kısmı

suda boğuldu. Bu bozgunlukta askerimiz pek çok kayıp verdi. Eğer Akka önüne varabilseydi Bonapart'ı çok zor duruma koyabilecek olan bu ordu mahvoldu. Ahmed Paşa da Napolyon'un uzaklaşmasından yararlanıp oradaki Fransızları bitiremedi. Aynı zamanda Napolyon'un bu hareketine de engel olamadı.

İşte böylece bu 30 bin kişi 7-8 bin Fransız'ın önünde perişan oldu. Fransız tarihçileri bu savaşta bizden 7 bin, kendilerinden ancak 200 kişi öldüğünü söylemektedirler. Bizimki doğru olsa gerek. Fakat Fransızlar'ın da kendi kayıplarını az göstermekte olmaları muhtemeldir. Zira Bonapart yetişmeden önce Keleber'in durumu çok feci idi. Bizde bu savaşlar yazılmamış olduğundan yabancı ve düşman belgelerini kabul etmeye mecburuz.

Fransızlar birçok yiyecek, cephane, deve başka savaş ganimeti ile barebar Abdullah Paşa'nın üç tuğunu da ele geçirdiler. Yalnız Taberiye'deki erzak bütün Fransız ordusuna bir yıl yetişecek kadar çoktu.

Bonapart orada bir miktar asker bırakıp Jurdan Nehrini beklemesini, köprüleri tutmasını, Türk askerini geçirmemesini emrederek kendisi 17 Nisan'da Akka'ya döndü ve 10 Nisan'da oraya vardı.

20 Nisan'da Mısır'daki Fransız donanmasının ikincisi olan kısım Yafa'ya gelip kuşatma toplarını çıkardı. Hemen bu toplar Akka'ya getirildi. Tabur Zaferi ve toplar Fransızlar'ın çoşkusunu artırdılar. Büyük bir faaliyetle lağımlara çalıştılar. Meşhur Murabba Burç'un altına yaptıkları lağımı 24 Nisan'da tamamladılar. Ertesi günü bu lağımı ateşlediler. Burcun altındaki mahzen lağımın etkisini azalttı. Yalnız dış duvarın bir kısmı yıkıldı. Bizim askerden orada bulunan 200 kişi kadarı enkaz altında kalıp öldü. Oraya Bonapart'ın keşif için gönderdiği asker başarılı olamadı. Bu askerler iki gün kaldıktan sonra güç belâ geri çekildiler. Bu sefer Bonapart öfkelenip topla bu burcu kökünden kaldırmaya karar verdi. Elinde şimdi büyük çaplı toplar vardı. Bunlara güveniyordu. Burcu dövmeye başladı. 47 saatlik bir bombardımanla burcun bütün mazgalları harap oldu. Burçdaki toplar yıkıldı, bozuldu. Bizimkiler bir taraftan Fransızlar'a karşı lağımlar yapıyorlardı. Bir taraftan da bütün Fransız mevzilerini yan ateşine almak için dışarıda iki yan hendeği kazıyorlardı. Akka'da mevcut olan birçok pamuk denkleri pek işe yarıyordu. Bir iki gün içinde bizimkiler bu açılan gediğin iki yanına muhafaza hendekleri yaptılar. Buralara toplar bile koydular. Birkaç defa Fransızlar bu hendekleri ele geçirip toplarımızı çiviledilerse de kale duvarı ateşi altında olduklarından orada tutunamadılar. Bizimkiler bu hendekleri geri aldıkça yeni toplar getiriyorlar, lağımlar yapıyorlardı. Fransızlar da yapıyorlardı. İki düşman arasındaki mesafe 4-5 kulaca kadar yaklaşmıştı.

Napolyon Müslümanlar'ın gece savaş yapmadıklarını ve dağıldıklarını biliyordu. Bunun için gece hücumu yapmak istiyor ve bundan çok şey bekliyordu. Oysa o Mısır'da idi. Şimdi Napolyon Mısır'da değildi. Karşısındaki Türk askeri idi. Atalar gece gündüz savaşmış, gündüz kadar gecelerde de zafer kazanmış bir ordunun oğluydu. Bir gece 30 Fransız kumbaracası hendeklerinden ansızın atlayıp bizim hendeğe girdiler. Bizim nöbetçileri kestiler. Uyanık olan bi-

zimkiler kaleden çıkıp bu kumbaracıları çevirdiler ve işlerini bitirdiler. Ancak Fransızlar da bunların geri çekilme hatlarını kestiklerinden bunlar da denize atlamaya mecbur oldular. Fakat Fransızlar'ın hücum teşebbüsü bitti.

Bir buçuk aydır üstüne çullandığı Murabba Burç Napolyon'a hâlâ geçit vermemişti. Bu gece hücumunun başarısızlıkla sonuçlanmasından küplere bindi. Ve üzüntünün verdiği bir gayretle bu sefer burcun sağından orası ile bitişen duvara saldırdı. Bütün Fransız bataryaları o noktayı dödüler. Hendeğin duvarlarını yıkıp geçtiler. Artık fransız lağımcıları kaleyi lağımlamakla uğraşıyorlardı. Bu anda bizimkilerin yaptıkları karşı lağım patladı ve Fransızlar'ın o kadar harcadıkları emekleri boşa gitti. Bu ikinci gedik açma teşebbüsü böylece sona erdi.

Bu sefer Napolyon yine yeniden burca döndü. Gerçi Napolyon kuşatma işlerinde değerli bir komutan değildi ama cesareti kırılan, morali bozulan, üzüntüye kapılan bir komutan da değildi. 6-7 Mayıs gecesinde bizimkilerin Murabba Burç'un önünde yaptıkları hendeklerin ele geçirilmesi emrini verdi. Yine eskisi gibi Fransız kumbaracıları atik bir hareketle bir anda oraları ele geçirdiler. Fakat yine eskiden olduğu gibi ne oraları yıkabildiler, ne de orada tutunabildiler. Kale duvarlarından gelen ateşten kayıplara uğrayıp hemen yine çekildiler.

Artık Fransız askeri bıkmıştı, söylenip duruyordu. Mayıs'ın 7'nci günü 40 kadar gemiden oluşan Türk ve İngiliz karışık donanması Akka'ya geldi. Fransızlar bunu kendi donanmaları sandılar. Çünkü Sidney iki gemisiyle acele limandan çıkmış, Fransızlar da bu çıkışını gelen donanmadan kaçmak olarak değerlendirmişlerdi. Fransızlar buna çok sevinmişler, ancak biraz sonra Türk ve İngiliz bayraklarını görünce derin bir hüzüne düşmüşlerdi.

Bu donanma 10 savaş, birçok nakliye gemisinden oluyuyordu. Rodos'tan asker ve cepane getirmişti. Sidney donanmayı karşılamak için çıkmıştı.

Fransız askerinin maneviyatı büsbütün bitti; fakat Napolyon yine emelinden vazgeçmeyip bu asker inmeden önce son ve olağanüstü bir gayret daha yapmak istedi. Bu asker ancak 24 saatte karaya inebilirdi. Bu kere inerse artık Akka'nın zaptından vazgeçmek gerekirdi. Bonapart bunları hesap etti ve anladı, fakat son bir gayretten de vazgeçemedi.

Bonapart 7 Nisan'da yeni bir hücum emretti. Hücum yapıldı. Gerçekten bu sefer hepsinden daha çok başarılı olundu. Çünkü bizimkilerin hendekleri yıkıldı. Fransızlar son bir gayret ve ümitle bu sefer kaleden gelen ateşe aldırmadılar. Asker, subay, komutan, bütün Fransızlar savaşa katıldı. Ancak bizimkiler şiddetli bir direnişle gırtlak gırtlağa boğuştular. Fransızlar rastgeldikleri topları hemen çiviliyorlardı. Fransızlar'dan fırka komutanı General Bon ile birçok subay bu kıyameti andıran boğuşmada yere serildiler. Fransızlar cenazelerini siper yapıp ilerlemeye gayret ediyorlardı. Sonunda Murabba Burç'a çıktılar. Ve bütün geceyi de orada geçirdiler.

8 Nisan sabahında savaş bir gün öncesine göre daha şiddetle başladı. Bonapartın şimdi cephanesi çoktu. Burcun yarıındaki kale duvarını dövmeye başladı. Üç saatlik bir bombardımandan sonra orada üç

gedik açıldı. Bonapart hücum emri verdi. General Ranbo (Ranbaut) 200 kumbaracı ile bu gediklere hücum etti. General Lan (Lannes) de birlikleriyle bu hücuma katıldı. Gece burca yerleşmiş olan Fransız askerleri de bizim siperlere kurşun yağdırarak bu üç gediğin savunmasını önlüyor, Fransız hücumunu kolaylaştırıyorlardı. Bu sayede hücum kolları kaleyi aşıp şehre girdiler.

Artık Fransızlar üstün geldiklerini sanarak bağrışmaya başladılar. Fakat bu anda önlerine ikinci bir hendek çıktı. Bu engelin her tarafında asker vardı. Ranbo bunları da aştı, Fakat Lan geçemedi. Birinci kol geçince ve ikinciden bir miktar geçmek üzereyken bizimkiler usulca hendeğe inip gedikleri tuttular. Sonra şiddetli bir ateşle Lan'ı durdurdular. İkinci koldan duvarlar üzerinde onları evlerden, sokaklardan, hazırlanmış olan siperlerden şiddetli bir ateş altına aldılar. Fransızlar bu ateşe dayanamayıp canlarını kurtarmak için gelişigüzel kaçıştılar. Yanlarında iki top, iki havan vardı. Bunları çivilemeye bile zaman bulamadan ve akıllarına bile gelemiyecek bir ateş içinde olduklarından öylece terk ettiler. General Lan gedikte duruyordu. Bu kaçan askerleri durdurmak için olanca gayreti sarfediyordu. Fakat mümkün olmadı. Aynı zamanda Napolyon yaya kılavuz askerlerine varıncaya kadar yardım gönderdi. Onlar da bu kaçmanın önünü alamadılar. Bu sırada Lan da kafasından bir kurşun yiyip geri götürüldü. Bu olay bütün Fransız ordusunun genel geri çekilme borusu gibi oldu. Hepsi kaçışıp çekildiler.

NAPOLYON'UN AKKA MAĞLUBİYETİ

Oysa şehre dalan Ranbo komutasındaki 200 kumbaracı ilerleyip Ahmed Paşa'nın sarayı önüne kadar geldi. Fakat akılları başlarına gelince arkalarından kendilerini takip eden destek kuvvet olmadığını gördüler. Bir saat bekleyip yardım gelmediğini görünce canlarından ümitlerini kesip yakında gördükleri bir camiye girdiler. Burada hemen engeller yaptılar. Bizimkiler yetişip bunları kuşattılar, dövmeye başladılar. Ranbo dahil olduğu halde 100 kadarı devrildi. Kalan kısmın da fişekleri bitiyordu. Bizimkilerse artık bunları iyice sıkıştırınışlar, işlerini bitirmek üzereydiler. Kalanlar teslim olup kurtuldular. Gerçekten bu askerler pek kahramanca dövüştüler. Fransızların yüzünü ağarttılar. Ancak Cezzar Ahmed Paşa bunlara Napolyon'un Yafa'da bizimkilere yaptığını yapmadı. Bizim komutanın adı «Kasap» (Cezzar) iken o uygarca davrandı, hatta onların kahramanlıklarını takdir etti. Oysa uygarlık taslayan Bonapart uygarlık adına en büyük ve en koyu kara leke olan öyle alçak bir cinayet işledi. Bu hâle göre Ahmed Paşa'nın «Kasap» adını Bonapart'a verip «kasap Bonapart» demek gerekiyordu. Hem de buna bir «Vahşi» kelimesi de ekleyerek «Vahşi Kasap Bonapart» demek daha uygun olurdu. Bu Fransız askeri Yafa'da askerimize yaptıkları vahşilikleri, alçaklıkları Akka'da askerimizden görmedi. Oysa askerimiz Yafa cinayetinin öcünü almak için galeyana gelip emir, engelleme dinlemeyerek bunları baştan aşağı doğralasalardı hiç kimse birşey diyemezdi. Çünkü buna hakları vardı. Kimse onlara kabahat bulamazdı. Fakat Avrupalılar'ın vahşi dedikleri Türk askeri, intikamda yerden göğe kadar hakkı varken yine de bunların kıllarına dokunmadı.

Bu hücumda Akka'nın Fransızlar eline düşmesine kıl payı kalmıştı. Askerimizin kahramanlığı durumu kurtardı. Fransızlar bu kadar zamandır yaptıkları birçok ısrarlı hücumlar ve gördükleri dehşetli direnişlerle büyük kayıplara uğramışlardı. 7-8 Mayıs günleri hezimetleri artık Napolyon'un ümidini de kırıp bitirmişti. Böyle kahramanca, arslanca kendini savunan bir yerin zaptının mümkün olmadığına kanaat getirmişti. Fakat Bonapart mecbur edilmedikçe defolup giden kara belalardan olmadığı ve özellikle bütün Avrupa'yı baştanbaşa çiğnemişken bir Türk kalesini alamaması gururuna dokunacağı için yine vazgeçmedi. Askerini 24 saat dinlendirdi. Aynı zamanda Kleber tümenini de getirtip kayıplarını kapama yoluna gitti.

Ertesi günü, yani 9 Mayıs'ta tam bir gün bir gece bizim hendekleri iyice dövdürdü. Sabaha yakın bizzat gelip gedikleri teftiş etti. Askeri yüreklendirmek için ateş altında kalenin dibine kadar ilerledi ve oradan genel bir hücum emretti. Bonapart'ın gözü dönmüştü. Geri dönmek gücüne gidiyordu. Ateşe filan aldırmıyor, başkomutana yakışmayacak bir biçimde kendisini tehlikeye atıyordu. Bu hücumun başında General Verdiye (Verdier) bulunuyordu. Fransızlar hemen gediklere atladılar ve şehre daldılar. Fakat önlerine yeni bir engel çıktı. Bu engel bir hendekti. İçinde en deneyimli askerler vardı. Bu hendeği önceki hücumda görmemişlerdi. Bunu geçemediler ve bozguna uğrayarak yine elleri boş döndüler.

Zaman öğle zamanıydı. Gece yarısından beri dövüşülmüştü. Artık Napolyon öfkesinden çatlamak derecelerine gelmiş, vahşilik damarları yine kaynamış, ne yapacağını bilemiyordu. Şehrin içini topa tutmaya başlayıp bu suretle kızgınlığını gidermeye çalışıyordu. Şehri top atışları ile dövdükten sonra saat 4 sularında Kleber askerlerine bir hücum yaptırdı. Bu hücumun başında Venu (Venoux) bulunuyordu. Bu adama hücuma giderken, «Eğer Akka bu akşam alınmazsa Venu'nun öldüğüne emin olmalıdır» deyip gururla yürüdü.

O gece de Akka alınamadı. Yine Fransızlar ikinci hendekte perişan oldular. Venu da gedikte düşüp sözünü tuttu ve cesediyle gediği kapadı.

Artık boğuşma iki aylık bir ömre varmıştı. Bu kadar zaman, bu kadar emek, bu kadar kan hep boşuna gitmişti. Fransız ordusunun hemen hemen yarısı, yani 6 bin asker telef olup bitmişti. 600 yaralısı, bin 200 hastası da vardı. Veba hastalığı hâlâ Fransız ordusunda hükmünü sürüyordu. Yafa'daki cinayetin cezası olarak yakalandıkları bu afet Akka'da azalmış, koybolmak üzereyken son zamanda birden şiddetlenmişti. Bizimkilerin ve Fransızlar'ın cenazeleri kaldırılamayıp hendeklerde kokuyordu. Bu, yorgunluk ve Fransız askerlerinin üzüntüsü maneviyatının bozulması vebayı uyandırıp azdırmıştı. Bonapart cenazeleri kaldırmak için Ahmed Paşa'dan ateşkes istemişse de Paşa veba gibi Fransızlar'ı kıran Allah kurşununun işsiz kalmaması için razı olmadı.

Artık Napolyon'un Akka'yı ele geçirmek için hiçbir ümidi, cesareti kalmadı. Çekilmekten başka çare görmedi. Sur, Zafe, Taberiye, Nazare'deki cephaneyi yaktırdı. 10 Mayıs'ta onuncu olan hücum, son hücum

oldu. Ve çekilmeye karar verdi. Bizi aldatmak için 6 gün daha kaleye gedik açma ateşi yaptı. 17 Mayıs'ta bazı kısımlarını aşağıdaki satırlarda bulacağınız bu bildiri yayınladı:

«Askerler!

«Mısır'ı almak isteyen düşman ordusunu mahvettiniz. Cephanesinden tut komutanına kadar hepsini elinize geçirdiniz. Mısır'ı yağmalamak hevesiyle Asya'nın her tarafından koşup gelen insan bulutunu Tabur Dağı'nda dağıttınız. 12 gün evvel Akka'ya 30 gemi ile gelen asker İskenderiye'nin kuşatmasına gidiyordu. Buranın yardımına koştu ve burada bitti. Bir avuç asker iken Suriye'nin göbeğinde dövüştünüz. 40 sahra topu, 50 bayrak, 6 bin esir aldınız. Gazze, Yafa, Hayfa, Akka kalelerini yerle bir ettiniz. Artık Mısır'a gireceğiz. Karaya asker çıkarmak mevsimi gelmiştir, orada sizlere ihtiyaç var. Birkaç gün daha kalsak Akka Paşası'nı sarayında yakalardınız. Fakat bu anda Akka kalesi, burada geçirilecek birkaç gün kadar kıymetli değildir. Burada kaybedeceğim kahramanlar bana ilerideki en esaslı işler için gereklidir.

«Askerler! Doğu'yu böyle bize birşey yapamayacak bir hale koyduktan sonra ihtimal Batı'da iş görmek gerekecek. Orada yeni zaferler kazanmak için vesile bulacaksınız...»

Bu bildiriden anlaşılıyor ki Bonapart çok sinirlidir. Ayrıca askere yalan söylüyor. Mağlubiyetini gizleyip kendisini galip göstermek istiyor. Yine adeti üzere üst perdeden çalıyor. Oysa Batıda talihli olan Bonapart Doğu'da talihsiz çıktı. Mağlup oldu. «Yaptım» dediği şeylerin hiçbirini yapamadı. «Akka birkaç kahramanın kanına değmez» diyor. Oysa bu söz, kedinin uzanamadığı ciğere pis demesi kabilindendir. Suriye'de hiçbir iş göremedi. Bu kadar emeği, daha doğrusu Büyük İskender gibi olmak hırsı yüzünden akıttığı bu kadar Fransız kanı boşa gitti.

BONAPART'IN İSKENDER GİBİ OLMA HAYALİ GERÇEKLEŞEMEDİ

Akka mağlubiyeti ile Bonapart'ın İskender gibi olma hülyası tatlı ve yaldızlı bir hayal olup uçtu. Bonaparat'ın hırs ateşiyle kaynayan yüreğine Akka soğuk bir su döküp bu azgın ateşi söndürdü. Bereket versin böyle oldu da bir adamın sırf şan hırsıyla Doğu'da ta Hindistan'a kadar dökmeyi kurduğu kanlar dökülmeyip insanlık yeni bir afetten kurtuldu.

Bu bildiriden sonra üç gün geri çekilmek için hazırlık yaptı. Paris'in süslü salonlarında, kendisini zaferden zafere götüren merkezi Avrupa dağ ve ormanlarında nice sevgiler, nice büyük aşklarla dimağında doğurtup gönlünde beslediği, büyüttüğü o parlak hırs ve rüya oğlunu bir Cezzar'ın (Kasabın) ayağı ucunda Akka duvarı önündeki hendeklere defnedip 31 Mayıs'ta çekildi. Bununla da Fransa'nın Doğu'da sömürge hırsı Suriye'de ölüp Türkiye topraklarına gömüldü. Cumhuriyet'in Bonapart'ı Haçlılar'ın Sen Lui'sine eş oldu. Fransa'nın Doğu'yu tutmak için olan bu ikinci teşebbüsü de havaya uçtu. Kâr niyetine elde edilen, Fransız kanından ibarettir!

Ahmed Paşa Bonapart'ı hırpalamak için huruç hareketleri yapmakta

devam ediyordu. Ancak Napolyon gece çekilmiş ve bu hareketi sessizce yapmış olduğundan bizimkiler zamanında haber alıp Bonapart'ı takip edemediler. Bonapart büyük topları götüremediğinden yolda çiviliyip denize attırdı. Birçok ağır yükleri, top arabalarını yaktırdı.

Nablus yakınlarında bizim bir birliğimiz kendisini yanından vurduğundan Napolyon'un yine vahşiliği tutup askerine her ellerine esir düşeni kurşuna dizmelerini emretti. Ve bunu da yaptırdı. Üstelik yalnız bununla da kalmadı. Geçtiği yerlerde yalnız yol üzerinde değil,. civar köylere, şehirlere de küçük birlikler gönderip oraları yaktı, yıktı, halkının mallarını yağmaladı. Kız ve kadınların ırzlarına geçilmesine göz yumdu. Artık bu adam mertçe, askerce yapamadığı şeyin intikamını zavallı masum halktan kahbece, vahşice, canice alıyordu. Geçtiği yerlere dehşet saldı; ölüm, ateş, harabe saçtı. Bu vahşi geçtikten sonra o canım verimli ve bayındır arazi baştan başa baykuşlar öten bir harabeden başka birşey değildi, gören gözleri ağlatıyordu. Bu işleriyle Bonapart adlı-sanlı birçok zalimi bile kaskandırmıştır. Yafa kalesini yıktı, toplarını çiviledi. Şehri ve köylerini harap edip ele geçirdiği halkı kesti.

Burada büyük bir hastane yapmıştı. Vebalılar burada idi. Bunlardan 60 kişi vardı. Bunları götürmek çok zor bir işti. Su yerine kan içmiş olan bu zalim, başhekime, «Bunları böyle birkaç gün daha ıstırap içinde bırakmaktansa afyonla öldür!» bile demeye cesaret etti. Fakat doktor, «Benim görevim iyi etmektir, yoksa öldürmek değil!» cevabını vererek gerçek hekim olduğunu gösterdi.

Fransa Bonapart'la öğünüyor! Fakat bu zalim katil ya da katil zalimle öğünsün mü, yerinsin mi? Öğünmesin!... Fransa onun yüzünden utancından yerin dibine girsin! Bu belanın Sent Helen'e tıkanıp kapanması insanlık için gerçekten kıymeti takdir olunamaz bir nimet olmuştur. Burada şunu söyleyeceğim: Biz cidden cahil bir milletiz! Askerden, mülkiyeden bazılarımız, hem de Avrupa görmüş, aydın takımımız Napolyon gibi bir insanlık için kara-bela olan, bize bu kadar düşmanlık ve alçaklık eden bir adamın, Akka'da bir komutanımıza mağlup olan bir askerin haykellerini odalarında, yazıhaneleri üzerinde saygıyla tutarlar! Bu duygusuz davranışa, bu cahilliğe ne demeli bilmem! Türkler'de ondan büyük ne kahramanlar, ne yüce askerler vardır!..

Nihayet hastanede bir hekim bırakıp gittilerse de biraz sonra o da kaçtı gitti. Bir gün sonra Yafa'ya giren ve Bonapart'ın elinden her türlü eziyeti çekmiş olan halk bu hastaları boğazladı.

Fransız ordusu Sina Çölünü bu sefer çok daha zahmetle geçti. Mevsim evvelki gibi kış değil, yazdı; yağmur yoktu. Kuyular kurumuştu. Neyse bin zahmetle Mısır'a vardı. Kahire'yi askeri bir alay ve şenlikle girmek istedi. Bilmem bu hangi zaferinin şerefine idi? Fakat zararı yok Bonapart daima böyleydi. Yiğitliğine hiçbir zaman leke sürmezdi.

OLMAYAN ZAFERE TÖREN

Gerçekten Kahire komutanına emir gönderip askere üniformalar giydirdiler. Mızıkalar ve trampetlerle memleketin bütün devlet adamlarını ve ileri gelenlerini toplayarak büyük alaylar yaptılar. Bu alay şehirden çıkıp Napolyon'a zafer hatırası olarak güzel bir Arap atı hediye etti. Bu-

nun eğer örtüsü sırmalı ve değerli taşlarla süslüydü. Atı güden köleyi bağışladı. Bu köle Kölemen Rostan idi ki, bunu sonra Bonapart Paris'e götürmüş, Sen Helene gidinceye kadar sarayında kalmıştır. Onbeş yıl içinde Bonapart'ın daima güven ve sevgisini muhafaza etmiş, savaşlara beraber gitmişti. Fakat Bonapart esir düşünce sürgün yerine gitmeyip efendisini terketmiştir. Napolyon Özbekiye'ye girdiği şehrin kapısına «Babün-Hasr» adını da verdi.

Bonapart şehre alayın önünde ve Bekri'nin verdiği at üstünde girmiştir. Bu Bekri vatanına hıyanet eden alçaklardandır. Halen Kahire'de soyu vardır. Halka göstermek için Napolyon'un arkasından getirdiği esirler yürüyordu. Romalılar'ın başarılı komutanları gibi olamamışsa da hiç olmazsa onları takliden bir zafer alayı taslağı yapmıştır.

Halkı galip geldiğine inandırmak için zafer topları attırdı. Günlerce esirleri sokaklarda dolaştırttı. Camilerin minarelerinden Türkiye bayraklarını indirtti. Adeti üzerine kendisini ve olmayan zaferlerini göklere çıkaran uzun bir bildiri yayınladı. Bu bildiride büyük bir yalan olarak Akka'da taş taş üstünde kalmadığını, 20 yılda yapılmış olan bir kalenin beş-on gün içinde kendisinden eser kalmadığını da söyledi.

Bu seferin bütün müddeti 94 gün sürdü.

Bonapart bütün bu başarısızlığını Sidney'e atfedip bütün ömrünce «Bu adam benim emellerimi mahvetti» der, ona karşı büyük bir kin beslermiş. Eğer Sidney'i eline geçirseydi kimbilir ne yapardı?

Bonapart'ın Akka'da başarısızlığını Fransız kitapları büyük kuşatma toplarının olmamasına, bizimkilerin denizden daima yardım almalarına, Mısır'da isyan çıkmasına bağlayarak meşhur generallerinin mağlubiyetini örtmek isterlerse de bunlar doğru değildir. Çünkü evvelce olmayan kuşatma toplarını Napolyon sonra donanma vasıtasıyla aldı, fakat yine birşey yapamadı.

İkinci sebebe gelince, Bonapart'ın askeri Akka'yı almak için bol bol yeterliydi. Çünkü kalenin üç tarafı su olup savaş yapılan cephe ensiz bir toprak olduğundan orada bundan çok asker zaten savaşamazdı. Bizimkilerin askeri de ne kadar bol olsa hepsi birden savaşa giremezdi. Kuvvetler eşitti. Saflarda kalan boşlukları doldurmak keyfiyetine gelince Napolyon'un bu boşlukları doldurmaya yetecek yedek kuvveti vardı. Mısır'da isyan çıkışının Napolyon'u geri çekme keyfiyetine gelince, bu, son günlerde ortaya çıkmış, o da kendisi Akka önünde mağlup olduktan sonra Mısırlılar'a cesaret gelerek meydana gelmiştir. Hem Bonapart'ın bunu düşünmesi de gerekmiyordu. Mısır'da ortaya çıkacak isyanları bastırmaya fazlasıyla askeri vardı. Nitekim de orada Bonapart'sız bu işlerin önünü almışlardı. Napolyonun buradaki mağlubiyeti sırf askerimizin kahramanlığının sonucudur.

Bonapart Suriye'deyken Mısır halkı sessiz durmuştur. Bunun da sebebi din adamları ve şeyhlerdir. Bu dini sınıf tamamıyla Fransızlar'a satılmış, onların tarafını tutarak halkı itaat içinde bulunduruyorlardı. Fakat halk Fransızlar'dan hiç memnun değildi. Son günlerde Mısır'a Bonapart'ın Akka önünde mahvedildiği haberi geldiğinden Emirül-Hac gaza bayrağını kaldırmıştır.

İşte Akka kalesinin kuşatması meşhur bir savaş ve olay olmuştur.

Oradaki askerlerimizin kahramanlıkları olağanüstüdür ve iftihar etmemize vesiledir. Akka'nın direnmesi dünya siyasetinde büyük bir değişikliğe sebep olmuştur. Napolyon nice emellerinden bu Akka yüzünden yoksun kalmıştır. Fransız Doğu siyaseti Akka yüzünden başarısızlığa uğramıştır. Fransa Akka hezimetinden sonradır ki, birkaç yüzyıldır hayalini kurduğu Mısır ve Suriye sömürgesinden geçici de olsa vazgeçmek zorunda kalmıştır. Kısacası Akka kalesi savaş dünyasında ve milletlerarası politikada, Türkiye'nin hayat ve geleceğinde önemli bir rol oynamıştır.

Ancak Akka İngilizler'in ekmeğine yağ sürmüştür. Yani Fransa Mısır'ı, Suriye'yi, Hindistan'ı alayım derken beciriksizliği yüzünden Mısır'ın İngilizler tarafından kapılmasına yol açmıştır. Fena siyaset böyle sonuç verir. Fransa'nın başına sürekli olarak hep böyle şeyler gelmiştir.

MISIR'DAKİ İSYAN

İsyan çıkaran Emirül-hac bizim son valinin yanında görevli olan Mustafa Bey adında biriydi. Bunu bu göreve Bonapart atamıştı. Emirülhac «Mahmel»i muhafaza için bin kadar silahlı askeri vardı. Parası da çoktu. Bu askerleri kendisi beslerdi. Mustafa Bey, Şarkiyye'de oturuyordu. Cezzar'ın bir adamı gelip kendisini isyana teşvik etmişti. Mustafa Bey bir beyanname neşredip Bonapart'ın öldürüldüğünü, ordusunun Şam Valisi tarafından abluka altına alındığını bildirip bu suretle Fellahlar'dan ve Çöl Araplarından birçok taraftar daha topladı. Öteye beriye dağılıp saklanmış olan Kölemenler de gelip bayrağı altına girdiler.

Mustafa Bey Sina Çölü ile Nil'in Doğu kolu arasını tuttu. Nil'de iki Fransız kayığı yakalayıp tayfası olan 20 Fransız'ı kesti. Kayıklardaki 6 topu ele geçirdi. Bu toplar Suriye'ye Bonapart'a gidiyordu. Nil'deki ulaşımı kesti. Fakat Fransızlar Mustafa Bey'i bozguna uğrattılar. Kudüs'e kaçabildi. Fransızlar bu isyanın intikamını almak için oralardaki köyleri yaktılar, halkı kestiler.

Bundan daha önemli diğer bir isyan oldu. Derne'ye çıkan Şeyhül-Geylani adında biri Berka Çölü'ndeki Araplar'ın yanına gidip Mehdi olduğunu, Mısır'ı pisleyen Fransızlar'ı yok etmek için Allah tarafından gönderildiğini ilan etti. Bu kişi Mekke'de mücavir iken (yani zamanı Haremeyn'de ibadet ederek münzevi bir surette geçiren bir kişiyken) Fransızlar'ın Mısır'ı ele geçirdiğini işitip gayrete gelmişti. Araplara bol bol para dağıtıyor ve bu parayı Cenab-ı Hak'ın gönderdiğini söylüyordu. Keramet sahibi olduğunu, hiçbir şey yemeden yaşadığını bildiriyor, halkın yanında yalnız akşamları parmağını bir süte batırıp bunu dudaklarına sürmekle yetiniyordu. Vücuduna Fransız kurşunun geçmediğini, atacağı bir avuç toprakla toplarının ateşi hiç olacağını iddia ediyordu. Böylece topladığı dört yüz-beş yüz kişiyle Mısır'a girdi. Orada da kendisine katılanlarla 4 bin kişi kadar oldu. Demenhur'a kadar ilerledi. Fransız askerini bozup şehre girdi. Fransızlar camiye sığındılar. Mehdi camiye ateş verdi. İçindeki 60 Fransız deniz askeri mahvoldu. Mehdi'nin askerinin ancak 500 kadarında tüfek vardı. Diğerleri nabut (ço-

mak) taşıyorlardı. Fransızlar 200 kişiyle Demenhur üzerine yürüdüler. Mehdi bunları karşılayıp tüfekleriyle savaşırken sopalı askeri de Fransızlar'ın geri çeklime yolarını kesti. Sopa ile Fransızlar'ı temizlemeye başladılar. Bu savaşta Mehdi'nin askerinden vurulanlar vardı. Asker Mehdi'ye nasıl olup da bunlara Fransız kurşunu işledi diye söylenmeye başladılar, dağılmak üzereydiler. Fakat Mehdi ölenlerin inançlarının sağlam olmadığını, kafirlerden kaçanlarla bu inançsızların öldüklerini ayetlerle söyleyerek halkı tekrar kandırdı. Büheyre ve civar sancaklara görevliler gönderip halkı ayaklandırdı.

İskenderiye'den yeni bir Fransız kuvveti gönderildi.

Mehdi Rahmaniye önünde bu silahlı Fransızlar'ı da sopa ile bozdu. Bunlar İskenderiye'ye doğru kaçtılar.

Rahmaniye'ye kaçmış olan önceki Fransız birliklerine Reşid'den yardım ve top gönderdiler. Bunlar mehdi ile tekrar karşılaştılar. Bu sefer Mehdi'nin 4 bin süvarisi, 15 bin piyadesi olmuştu. Demenhur'da bir top da elegeçirmişlerdi.

Savaş yedi saat sürdü. Mehdi ölenlerin inancının zayıf olduğuna askeri iyice inandırmıştı. Fransızlar yine kare halindeydiler. Topları Mehdi askerini perişan ediyordu. Fakat Mehdi akıllı bir kişiydi. Rüzgarın istikametinden istifade edip tarlalardaki hasad haline gelmiş olan ekinleri ateşe verdirdi. Kalkan dumanı rüzgar Fransızlar'ın üzerine attı. Ateş de etrafını sardı. Fransızlar hemen yeşil olan bir soğan tarlasına kaçtılar. Mehdi bu tarladaki Fransızlar'ı tüfek ve yegane topunun ateşi altına aldı. Gece oldu. Fransızların cephanesi bitmek üzereydi. Fena halde de yorgun düşmüşlerdi. Mehdi askeri bunları her taraftan kuşatmış olduğundan çekilmek de güçtü. Sonunda bir huruç hareketi yapıp 100 kadar kayıpla Rahmaniye'ye çekildiler. Mehdi'den birkaç bin kişi ölmüştü.

Bunun üzerine Mehdi Demenhur'a gelecek kişileri beklemek için çekildi. Reşid'e bir kuvvet gönderdiyse de bu kuvvet bozuldu. Fransızlar'ın üç kuvveti birleşip Demenhur'a geldi. 10 Mayıs'ta şehre girip halka iyi bir katliam ziyafeti çektiler! Bu katliamı Mehdi askerine yapsalardı yine neyse affolunabilirdi, fakat masum halkı kasaplar gibi doğradılar. Zaten o askere de birşey yapmaya hakları yoktu. Ancak mağlup edip esir alabilirlerdi. Uygar olanlara, bu iddiada olan Avrupalılar'a böyle davranmak yakışırdı. Hem bu zavallılar vatanlarını kurtarmak ve hürriyet adına özellikle gördükleri soygunculuk, zulüm, ırza tasallut gibi şeylerden dolayı ayaklanmışlardı. Yerden göğe kadar hakları vardı.

Fransızlar Demenhur'da erkek, kadın, çocuk hepsini süngü ile şişlediler. Sonra da şehri ateşe verip bir avuç kül haline koydular. Zavallı Demenhur'da bu olaydan sonra enkaz, leşler ve külden oluşan bir harabe olmuştur.

Mehdi süvarisiyle kaçmıştı. Fransızlar takip ettiler. Yapılan yeni bir savaşta Mehdi de bir kurşunla gitti; fakat müridleri öldüğüne inanmadılar. Göğe çıktı, oradan inanları yönetecek deyip silahı bırakmadılar. Yalnız küçük kısımlara ayrılıp Fransızlar'ı rahatsız etmeyi sürdürdüler.

Bu isyanları Türkiye ortaya çıkarıyordu. Bir taraftan da Mısır'a çıkarılmak üzere Rodos'ta bir ordu hazırlanıyordu.

Bir taraftan da Murad, Osman ve Elfi Beyler Delta'daki isyanlar üzerine Said'den aşağı iniyorlardı. Murad Bey, 500 kadar Kölemen'le Piramitlere kadar indi, fakat oradan Demenhur felaketini haber alıp Kızıldeniz yönüne çöle çekilip Natrun (soda, tuz) Gölü'ne gitti.

BONAPART'IN DİN BEZİRGANI

İşte bu durumda Bonapart zafer alayıyla Kahire'ye girdi. Orada nizam şirazesi bozulmuş olan askerini yeniden tanzime koyuldu. Fakat Mısır'da bulunduğu bir yıldan beri hiçbir yardım ve cephane alamıyordu. Yerlilerle saflarını doldurdu, herşeyini düzdü. Bizim Rodos ordusunun Abukır'a çıkacağını tahmin eden Bonapart orasını da askeri yönden güçlendirdi. Bir taraftan Murad Bey, diğer taraftan Elfi ve Osman Beyler üzerine de asker sevketti. Kahire halkına da bir bildiri yayınlayıp, «Yüreklerindeki şeyi daha doğarken bildiğini, onları bir kitapta okur gibi kalplerinden okuduğunu, sakın bir isyana filan kaşkışmamalarını, yoksa dehşetli intikam alacağını, eğer uslu dururlarsa yavaş yavaş ağır vergileri azaltacağını, gittikçe Din-i Muhammedi'yi himaye edeceğini» söyledi.

Bu bildiride din meselesine pek önem verip uzun uzadıya bir sürü yalan ve sahtekarlıkta bulunduktan sonra daha ileriye giderek «Teslis»i yani gavurluğu bırakarak ileride «vahdaniyet»i (Allah'ın birliği) kabul edeceğini bile yazdı. Aynı zamanda masrafı kendisinden olmak üzere Kahire'de büyük ve güzel bir cami de inşa ettireceğine ilişkin söz verdi. Bunun İstanbul'un Ayasofya'sından daha güzel olacağını da yalanlarına ilave etti. Hatta yalandan birini bile tayin ettirip Özbekiye'de yapılmak üzere bir plan da çizdirerek halka gösterdi.

Yine bu bildiride de adeti üzere Bonapart yalan, sahtekarlık, din maskesi, tehdit, vaat hepsini birleştirmişti.

Bu sırada Reşid tarafındaki tahkimatı kayıkla teftiş eden Bonapart ordusunun topçu komutanı Dommarten (Dommartin) Mehdi ordusu dökün tülerinden birkaç bin Arap tarafından yakalandı. Yanındaki yüze yakın askeri öldü veya yaralı düştü. Kendisi de dört yerinden yaralandı. Fakat o sırada akşam gelip çattığından bundan istifade ederek ve yanındaki sağ kalan 10 kişiyle Reşid'e kaçtı. Ancak yaralarına güzaz (tenanoz-kazıklı humma) mikrobu bulaşmış olduğundan birkaç gün sonra Reşid'de bu hastalıktan öldü.

Dommarten olayından birkaç gün sonra Kontr-Amiral Gantom (Ganteaume) da İskenderiye'deki Fransız donanmasını asker getirecek donanmamıza karşı güçlendirme emrini aldı. Fransız Amirali Kahire'de tayfa ve bir tabur piyade ile İskenderiye'ye iniyordu. Büheyre'de Dommarten'i tepeleyen Araplar bunları da yakaladılar; fakat talihleri varmış, karadan bir Fransız ordusu yetişip Kontr-Amiral'i kurtardı.

Osman'la Elfi üzerine gönderilen müfreze bunların bütün karılarını, servetlerini ele geçirdi, beyler ancak birkaç Kölemen'le kaçabildiler.

Murad Bey'in üzerine varan birlik de onu kaçırdı. Said'e kaçarken Piramitlerin civarına geldi. Bunu haber alan Bonapart Murad Bey'i yakalamak için piramitlere vardıysa da Murad Bey deha geceden savuşmuştu.

Bonapart piramitlerden dönerken (15 Temmuz) doludizgin at koşturan bir postacı İskenderiye valisinden 13 Temmuz tarihli bir yazı getirdi. Bunda 13 tanesi 74 toplu gemi, 9 fırkateyn, 17 top-çeker, 74 nakliye gemisinden ibaret, yani 113 parça gemiden meydana gelmiş bir donanmanın Abukır'a geldiği haber veriliyordu. Bu donanmamız rüzgarın muhalefetinden dolayı uzun süredir Rodos'tan çıkamamıştı.

Bu haberi alan Napolyon acele İskenderiye'ye indi. Kahire'ye biraz muhafız bırakıp bütün askerini İskenderiye'ye sevketti. Dimyat ve başka yerlerdeki komutanlara da emirler gönderip biraz muhafızlar bırakarak bütün kuvvetleriyle İskenderiye'ye inmelerini işaret etti. Deze'ye de Said'i boşaltıp Kahire'ye gelmesi emrini gönderdi.

15 Temmuz 1799'da Mısır'da Fransız ordusu 25 bin kişilik bir kuvvet olup bunun 3 bin kadarı süvariydi. Bu ordunun 60 topu vardı.

Napolyon Kahire'yi terkederken divanı toplayıp bir bildiri yayanlamalarını ve bu bildiride halka her ne kadar bütün Fransız ordusu İskenderiye'ye gidiyorsa da «Sultan-ı Kebir» (Bonapart)in Mısır'ı boşaltmak fikrinde olmadığını, ancak birkaç ay Suriye'ye gidip Türk ordusunu mahvettiği gibi şimdi de Abukır'a çıkmak isteyen diğer bir Türk ordusunu mahvedeceğini, oraya gitmesinden maksadı bu orduyu Mısır'a zarar veremeden, memleketi harap edemeden daha sahilde perişan etmek olduğunu bildirmelerini emretti.

Bonapart ordusunu İskenderiye ile Abukır arasında bulunan Rahmaniye'ye yığmaları emrini vermişti. Bu Fransız orduları yoldayken Serasker Köse Mustafa Paşa komutasında olan bizimkiler 14 Temmuz'da Abukır'daki yarımadaya, oradaki siperlerden açılan ateşe rağmen karaya çıkmışlardı. Askerimiz büyük bir cesaretle karaya inmiş ve hemen dalkılıç istihkama saldırıp büyük bir kahramanlıkla göz açıp kapayıncaya kadar istihkamın hendiğini ele geçirmişti. Sonra Abukır köyüne de hücum edip içindeki Fransız askerini bitirmiş, şehri almıştı. Sonra tabiyenin kuşatmasına başlamışlardı. Yardıma koşan İskenderiye muhafızı hendeğin ve köyün gittiğini ve tabiyenin kuşatma altında olduğunu öğrenince geri çekilip İskenderiye'ye kapanmıştı.

15 Temmuz'da bizimkiler bir hücumla tabiyeyi bile zaptetmişler, fakat daha başka birşey yapmamışlardı.

Türk ordusu 15 bin kadar bir kuvvet olup hepsi piyade Yeniçeri ve bizzat Fransızlar'ın itiraf ettikleri gibi arslan gibi askerdi. Kölemenler'in Fellah'dan olan süvarisine benzemiyordu. (Amédee Ryme, sayfa 140), Yeniçerilerin süngüsüz tüfekleri vardı. Hücum edecekleri zaman ilk önce tüfeklerini boşaltıp kayışlarını omuzlarına geçirerek arkalarına asar, kılıç ve tabancalarını çekip düşman üzerine atılırlardı. Bunlara birtakım İngiliz subayları da katılmıştı. Sidney bizzat bu İngiliz subaylarını yönetiyordu.

Büheyre'deki asiler ve Murad Bey'in Kölemenleriyle birleşeceğini farzederek nakliye arabaları ve süvari kuvveti getirmemiş, bunları onlardan sağlamayı ümit etmişti. Aynı zamanda arabaları topları da yoktu.

Rahmaniye'de yemekte iken Türkler'in çıktığı, tabiyeyi geri aldıklarını, fakat ilerlemedikleri haberini alan Bonapart doğru Abukır üzerine yürümek fikriyle İskenderiye'ye gelip genel ordugahını oraya

yerleştirdi. Türkler'in karaya çıkmasına engel olamayan komutanı ise bir hayli azarladı. Buna karşı komutan «Ne yapayım, bin 200 kişiyle 20 bin kadar olan bir kuvvete nasıl karşı konur?» dedi. Buna Napolyon şu cevabı verdi: «Bin 200 kişi İstanbul'a kadar gitmek için kafiydi.» Bu zalim Bonapart aynı zamanda haksız bir adamdı da. İlla keyfi istedikleri olmalıydı. İnsan gücünün de bir sınırı olduğunu bilmezdi. O komutan bu haksız zorbaya şu cevabı vermeliydi: «Sen o İstanbul'a 15 bin kişi ve birçok topla bile gidemedin. İstanbul'a varmak değil, Akka'yı bile bir metre ileriye aşamadın!» Hazır cevap adam değilmiş!... Yahut korkudan ödü kopuyormuş...

Bonapart İskenderiye'de kalkıp 24 Temmuz'da bizimkilerin mevzilerinin yakınlarına geldi. Oralarda keşifler yaptı. Bizimkiler güzel emniyet tertipleri almış, gereken her şeyi yapmışlardı. Ansızın bastırmak ümidiyle gece yola çıkıp güneş doğarken mevzimizin önüne geldi. Hemen hücum kollarını savaş düzenine soktu. Aklınca bir el çabukluğu ile işi bitirecekti.

NAPOLYON'UN ABUKIR GALİBİYETİ

Bin 800 kişi ile general Lan'ı sol kanadımıza, yine o kadar askerle Destan (Destaing) adındaki generali sağımıza hücum ettirdi. Mura'nın süvarilerini üç kola ayırıp birini merkezde yedek bırakarak diğer iki koldan herbirini bir kanadımıza karşı yolladı. Bonapart süvarilerle piyadesinin hareketini gizledi. Fransız avcıları (Şassör) bizim ilk hattaki avcılarla savaşa giriştiler. Bizimkiler iyi dövüştüler. Fakat Mura bizim ilk hattın merkezinden hattımızı aşıp sağa ve sola yayılarak bu hattın arkasını çevirdi. Bu suretle bu hattakilerin bağlantılarını kesti. Bunun üzerine orada bulunan sekiz-on bin kişilik kuvvetimiz ikinci hatta çekilmek üzere yerinden oynadı. Bir taraftan denize dökülüp çoğu boğuldu. Fransız kitapları bu kuvvetten ancak 20 kişinin sahildeki kayıklara binerek kurtulduğunu ve kendilerinden yalnız bir yaralı olduğunu yazmaktadırlar.

Napolyon askerini dinlendirdikten sonra ikinci hattımıza hücum etti. Bu hücumu en kuvvetli olan mevzi üzerine yöneltti. Orasını şiddetli bir top ateşine tuttu. Oysa bizimkiler henüz top ateşi devam ederken Fransızların gelmesini bekleyip hendeklerden çıkarak onlara şiddetli bir hamle ile saldırdılar. Boğaz boğaza tutuştular. Askerimiz önce tüfeklerini boşalttılar. Sonra ikişer tabancalarının ikisini de boşalttılar. Sonra kılıçlarını sıyırıp Fransızlar'ın üzerlerine yürüdüler. Bir elleriyle Fransızlar'ın süngüsünü tutuyor, diğer elleriyle çala-kılıç saldırıyorlardı.

Fransızlar'a yardım yetiştirildi. Fakat bizimkiler bu yardımı yan ateş altına aldılar. Hücumun başında olan general Fojiyer (Fugière) başından vuruldu. Yine yarasına bakmayıp askerini çoşturuyordu. Bu sefer de bir gülle gelip sol kolunu uçurdu. Bunun üzerine döndü ve askeri de kaçtı. Bunu durdurmak için gelen tabur birşey yapamadığı gibi kendisi de çekildi. Bunlardan ancak 30 kişi kadarı tekrar hücuma dönmüşse de hepsi de helak olup bittiler. Solumuza hücum edenler de bir

ilerleme gösteremediler. Mura ilk hattaki kolay ve bedava başarasını burada da kazanmak için tabiye ile Maadiye Gölü arasındaki boşluğa süvarisiyle defalarca saldırmışsa da tabiye ile sahildeki top-çeker gemilerin çapraz ateşi altında ezilip geri çekildi.

Artık bu hattın önünde Napolyon'un kudretsizliği belli olmuştu. Fakat bizimkiler tabiyeden, hendeklerden çıkıp Fransız ölülerini soymaya koyuldular. Bunu gören Bonapart çok iyi bir fırsat doğduğunu anlayarak hemen bu boş kalmış mevziler üzerine taze iki tabur hücum ettirdi. Moralleri kırılan diğer taburlar da bunlara katıldılar. Birden tabiyeye girdiler. Diğer bir tabur da sağımızı çevirdi. Fransız süvarisi de solumuza saldırdı.

Bu hücum kolları hattı geçip bizim mevzilerin arkasını aldılar. Bizimkiler karmakarışık oldu. Mura, Mustafa Paşa'nın çadırına kadar girip teslim olmasını teklif etti. Mustafa Paşa tabancasını boşaltıp Mura'yı çenesinin altından vurdu. Fakat yara hafifti. Mura da bir kılıçla Mustafa Paşa'nın sağ elinin iki parmağını düşürdü. Dragonlar Paşa'yı yanında bulunan oğlunu, divan-ı Humayun hocalarından Rüşdü Efendi'yi esir aldılar. Sidney güçlükle kaçıp kayığa bindi. Askerimizin birçoğu denize atılıp boğuldu. İleride adı geçecek olan Mehmed Ali adında Kavala'lı bir adam Kavala'dan Ali Ağa komutasında gelen 300 gönüllü başıbozuk ile beraber bu askerin içindeydi. Kaçıp denize atladı. Az kaldı boğuluyordu. Sidney eliyle Mehmed Ali'yi kurtarıp kayığa aldı, gemiye götürdü. İşte bu suretle Napolyon Abukır zaferini kazandı.

Ordumuzun bütün eşyası, bütün cephanesi, bütün erzakı Bonapart'ın eline düştü. Toplar arasında İngiltere Kralı'nın Padişah'a hediye gönderdiği iki top da vardı.

15 bin, Fransızlar'ın söylentisine göre 20 bin kişilik ordumuzda adeta sağ bir asker kalmadı. Zafer pek kesin oldu. İşte bizim askerimizin tarihinde böyle yağmaya koyulmaktan dolayı bozgunluklara uğranılmış çok olaylar vardır. Bu işi gören Fransız askeri 8 bin kadardı. Bu ordu ancak 300 kadar ölü ve bin kadar yaralı vermişti.

Fransızlar'ın diğer kolları Abukır'a zaferden sonra yetişmişlerdir. Bonapart bu parlak zaferden sonra İskenderiye'ye gidip askere bir bildiri yayınladı. Bu bildiride özetle «... Bu zafer Fransa'ya gitmemizi kuvvetlendirdi.... Çok çektik... Hindistan yolunu fethettik. Bu zaferimizle İngiltere'yi Cumhuriyet'le (Fransa) parlak bir barışa zorladık...» dedi.

BONAPART'IN FRANSA KRALLIĞI FANTEZİLERİ

Bonapart Suriye'deyken birtakım gazeteler ve mektuplar almış, onlarda Fransa aleyhine yeni bir anlaşma yapılmış olduğunu, Fransız askerinin eskisi gibi değil, bu sefer mağlubiyetten mağlubiyete düştüğünü öğrenmişti. Mektuplardan birisi kardeşi Jozef'dendi. O, Direktuvarın «Beşyüzler» ve «İhtiyarlar» meclisleriyle olan kavgalarını ve acele Fransa'ya dönmesini, vatanseverlerin kendisini pek istediklerini, bir defa Fransa toprağına ayak basarsa herkesin kendisine katılacağını yazmıştı. Bu sözler Bonapart'ın hırsını şiddetle kaynatmıştı. Henüz 29

yaşında olan Bonapart'ın başına krallık tacı geçirmek hevesiyle ateşli yüreği çarpıyordu. Fransa'ya gidip kral olmayı kurarak bu hisle artık rahat edemiyor, bir an evvel Fransa'ya dönmeyi düşünüyordu. Akka'dan Kahire'ye gelince de Direktuvar'dan yeniden ve silaha sarılan Avusturya ve Rusya'ya karşı başkomutan olmak üzere mümkünse askeriyle beraber Fransa'ya dönmesi emrini almıştı. Bu emirde kendilerini almak için bir donanma göndermek yolunda her mümkün vasıtaya da başvurulacağı bildiriliyordu.

Bonapart Mısır'daki askeri götürmek istemiyordu. O, bir türlü İskender rüyasının aşkından vazgeçemiyordu. Onu krallıktan sonraya saklıyordu. Zaten 25 bin kişilik bir orduyu Fransa'ya nakletmekten ne çıkardı? Hem de bu naklin imkanı yoktu. Bu sebeple askeri Mısır'da bırakmaya ve yalnız dönmeye karar verdi. Fransa'da başına konmak için uçuşan ve kendisini arayıp duran devlet kuşunu kaçırmaya gönlü hiç razı olamıyordu. Hindistan fethinden sonra beklediği bu kuş başına çok daha önce konacaktı.

Bonapart Fransa'nın iç ve dış işinin fena olduğunu, Avrupa'da ortaya çıkan yeni bir anlaşmanın Fransa'yı müşkül duruma soktuğunu öğrenmişti, ama bu konuda ayrıntı yoktu. Belki de bunu bir hile ile Sidney'den öğrenebileceğini sanıp esir değiştirilmesi bahanesiyle İskenderiye önünde dolaşan Sidney'e bir adam gönderdi. Sidney bu teklifini kabul ettiği gibi memura bir paket gazete de verdi. Bu gazetelerde Fransızlar'ın türlü felaketleri, Almanya'da büyük büyük mağlubiyetleri, İtalya'nın elden çıktığı, Rus ordularının Fransız toprağına bile girdikleri, diğer taraftan da Fransa içinde türlü gürültüler olduğu, kanlar döküldüğü yazılıydı. Sidney Bonapart'ı telaşa düşürmek maksadıyla bunları vermişti. Napolyon'un da zaten istediği buydu. İyi, kötü Fransa'nın durumu hakkında bilgi toplamak ve duruma göre Fransa için daha Mısır'dan gitmeden önlemler almak istiyordu. Napolyon bütün gece uyumayıp bu birkaç aylık gazeteleri okudu. Sabahleyin gazeteleri bitirdi ve gitmek kararını tamamıyla verdi. Ancak gitmek de güçtü. Türk, İngiliz, Rus, Portekiz donanmaları Akdeniz'i kesip almışlardı. Sidney iki savaş gemisiyle İskenderiye önünde dolaşıyordu.

Hiç kimseye birşey söylemeden, fikrini bildirmeden İskenderiye limanındaki Muyron (Muiron) ve Karrer (carrère) adlarındaki iki Fransız firkateynini hazırlattı. Bu sırada talihli Bonapart'a bir olay yardım etti. Sidney'in gemisinin birisinde bombalar patlayıp gemiyi tamire muhtaç ettiğinden bu gemi Kıbrıs'a gitti. Limanı beklemek için yalnız bir gemi kaldı. Bonapart Kahire'ye döndü. Yine büyük bir zafer alayı ile şehre girdi; fakat bu sefer hakkı vardı. Mustafa Paşa ile bizden aldığı bayrakları, topları, eşyayı gözler önüne serdi. Sonra halka iyi muamele etti. Bir aya kadar vaat ettiği camii yaptıracağını söyledi. Öyle şeyler söyledi ki, Ezher budalalarını yani Mısır'ın din adamlarını kendisinin Müslüman olacağına inandırdı. Yeniden istihkamlar yapılmak, silah fabrikalarını çalıştırmak üzere her taraftaki komutanlarına emirler verdi.

Bu sırada bizimkiler bir üçüncü ordu kurmuşlardı. Bu ordunun başına bizzat sadrazam geçmişti. Ordu Mısır'a yürümek üzere Şam'a kadar gelmişti. Napolyon Sadrazam'ı kandırmak için esiri Mustafa Paşa

vasıtasıyla İstanbul'a Sadrazam'a uzun bir mektup gönderdi. Mektubunda, «Babıali'nin İngiliz ve Ruslar'la anlaşmasının tedbirsizlik olduğunu, Fransa'nın Babıali'nin tabii dostu bulunduğunu, üç yüzyıldan beri Fransa'nın Türkiye'nin selametine yardım ettiğini, Fransız ordusunun Mısır'ı istila etmesinin Türkiye'ye bir düşmanlık olmadığını, Fransızlar'ın bundan maksatlarının Kölemenler'den vatandaşlarının intikamını almak ve İngilizler'e ezici bir darbe vurmak olduğunu, bizzat kendisinin bile Sadrazam'a saygısı, Türk milletine büyük bir sevgisi bulunduğunu», daha birtakım safsataları yazdıktan sonra her zaman olduğu gibi yalandan, sahtekarlıktan yine tehdide, övünmeye geçti ve: «Düşmanın askeri denizlerin kumları kadar olsa yenerim. Ben ancak insanlığa acıyorum ve kan dökülmemesini istiyorum. Bu sebeple imparator Selim'e müracaat ediyorum. Sizinle barış yapmak istiyorum...» dedi. Bu mektuptan bir sonuç çıkmamıştır. Bizimkiler böyle laflara aldanmamışlardır.

Mustafa Paşa bu mektupla hareket ettikten bir süre sonra İskenderiye'den Sidney'in diğer gemisinin de iki günden beri gözükmediği haberi Bonapart'a geldi. Bu haberi alınca herkesi aldatmak için Delta'ya tura çıkacağını, o verimli yerde kanallar yaptıracağını ilan etti. Yanına 200 kılavuzunu, sevdiği generallerden birkaçını ve Fransız bilginlerinden bir kısmını alıp 18 Ağustos'ta Kahire'den çıkarak üç gün sonra akşam üzeri İskenderiye'ye vardı. 24 Ağustos için Kleber'i Reşid'e çağırdı. Ona fikrini söyleyecek, onu kendi yerine bırakacaktı. 25 Ağustos'ta hareket etmek istiyordu. Fakat fırsatı kaçırmamak için Kleber'i beklemeyip kendisine herkes tarafından görülecek olan şu resmi yazıyı bıraktı:

«Hükümet beni Fransa'ya çağırdığından Doğu Ordusu Komutanlığı'nı Kleber'e bırakıyorum.

Bonapart»

NAPOLYON'UN
KLEBER'E MEKTUBU

Bir de ayrıca gizli bir mektup yazıp zarfa koydu. Bu mektup da şudur:

«İskenderiye, 5 ruktidor 711 (22 Ağustos 1799)

«General Kleber'e,

«Vatandaş General; ben Fransa'ya hareket ediyorum. Ordunun başkomutanı atandığınıza ilişkin emri zarfa koydum. İngiliz gemileri tekrar liman önünde dolaşır korkusu hareketimi iki üç gün evvel yapmamı gerektirdi. Arkadaşlarımızın çoğunu, kısaca general Bertiye, Lan, Mura, Andreossi (Andréossy), Marmun ile vatandaş Monj (Monge) ve Bertolle (Berthollet)'yi beraberimde götürüyorum.

«Size 10 Haziran'a kadar yayınlanmış olan çeşitli Fransızca ve yabancı gazeteleri gönderiyorum. Orada göreceksiniz ki İtalya'yı kaybettik; Mantu (Mantoue), Türen (Turin), (Torinto), Torton (Tortone) kuşatma altındadır. Bunlardan birincisinin Kasım'a kadar dayanabileceğini zannedersem yeridir. Talih yardım ederse Kasım başlarında yetişebileceğimi ümit ediyorum.

«Size iki şifre de gönderiyorum. Biri hükümetle, biri benimle haberleşmek içindir.

«Ekim içinde general Juno (Junot) ile hizmetçilerimi ve bütün Kahire'de bıraktığım eşyamı göndermeni rica ederim. Bununla beraber adamlarımdan istediğinizi kendi hizmetiniz için alıkoymanızı asla fena bulmam.

«Hükümetin arzusu general Deze'nin de bir engel çıkmadığı takdirde Kasım ayı içinde Avrupa'ya dönmesi merkezindedir.

«Aynı ay içinde bilim heyeti de Fransa'ya geçecektir. İşi bitince bu konuda İngilizler'den müsaade istersin. Şimdi heyet Said'in keşfiyle meşguldür. Bununla beraber üyelerden size lüzumlu olanları alıkoymakta tereddüt etmeyiniz.

«Abukır'da esir edilen paşa Şam'a gönderilmiştir. Tarafımdan Sadrazam'a bir mektup götürmüştür.

«Brest donanmasının Tulun'a, İspanya donanmasının Kartajen'e gelmeleri artık Mısır'a muhtaç olduğumuz tüfek, tabanca, kılıç, demir ve kayıplarımızı telafi için bir miktar kur'a askeri göndermek imkanına hiç şüphe bırakmıyor.

«Aynı zamanda hükümet size fikirlerini bildirecektir. Bana gelince genel sıfatımla veya adi şahıs itibarıyla size sık sık haber göndermek için gerekli tedbirleri alacağım.

«Eğer şimdiden hesap edilemeyecek olaylarla bütün teşebbüsler sonuçsuz kalır, gelecek yılın mayıs ayına kadar Fransa'dan yardım ve bilgi alamazsanız, yahut bu arada Mısır'da veba salgını çıkar ve bu hastalıkla bin 500 kişiden çok kayıba -ki ağırdır- uğrarsanız, bu taktirde üçüncü bir sefere karşı durmak doğru olmadığını düşündüğümden, hatta barışın en esaslı şartı Mısır'ın tahliyesi boşaltılması bile gerekse Babıali ile barış yapmaya yetkiniz vardır. Yalnız genel barışa kadar bu şartın uygulanmasını geciktirmeye mümkün mertebe uğraşmak gerektir.

«Vatandaş General! Siz benim kadar ve herkesten iyi biliyorsunuz ki, Mısır Fransa'ya ne kadar gereklidir. Her taraftan harabe haline düşen Türk İmparatorluğu bugün yıkılıyor. Bu sebepten bizim Mısır'ı bırakmamız büyük bir felaket olacaktır. Çünkü hemen bu güzel vilayetin başka bir Avrupalı eline geçtiğini görürüz.

«Cumhuriyet'in Avrupa'da kazanacağı başarılar, uyrayacağı mağlubiyetler sizin hesabınızı etkilemelidir. Ancak siz Fransa'dan daha haber almadan benim Babıali'ye yaptığım barış teklifine orası cevap verirse hemen benim bütün iktidarımın size intikal ettiğini bildirip görüşmelere giriş! Bol bol tekrar et ki, Fransa'nın maksadı Mısır'ı Babıali'nin elinden almak değildir. Babıali'nin ittifaktan çıkmasına, bize kara ve deniz ticaretini açmasına, Fransız esirlerini koyuvermesine ısrar et! İlişkilerin iadesini sağlamak için altı ay iki ülke arasındaki düşmanlığın kaldırılmasına çalış!

«Anlaşma yapılıp imzalanıncaya kadar karşılıklı düşmanca tutumun durdurulmasının bütün milletlerce adet olduğunu anlat!

«General Vatandaş! Siz benim Mısır hakkında takip edilecek siyaset hakkındaki fikirlerimi biliyorsunuz. Ne yapılsa orada daima

Hıristiyanlar bizim tarafımızdadır. Bunları aşırı terbiyesiz olmaktan men etmeli. Bu suretle Türkler'in onlara karşı olan aynı taassupları bizim hakkımızda da olmasın. Onların tecavüzleri bizi Türkler'le barıştırmaz düşman yapar. Onların taassuplarını uyutmalı. O sırada gönüllerini kazanmalı. Kahire'nin büyük şeyhlerinin sevgisini kazanarak bütün Mısır'ın ilgisi ve sevgisi elde edilir. Onları kazanmak yolu bilinirse işler iyi gider. Hiçbir şey bize bu korkak reislerden daha az tehlikeli değildir. Onlar dövüşmeyi ne bilirler, ne de ona cesaretleri vardır. Bütün papaslar gibi halka tutuculuk aşılarlar. Fakat kendileri asla tutucu değildirler.

«İstihkamlara gelince, İskenderiye ile El-Ariş Mısır'ın anahtarlarıdır. Bu kış hurma ağacından birçok tabiye yaptırmak niyetindeydim. Özellikle bunların iki tanesi Salihiye'den Katye'ye, diğer ikisi Katye'den El-Ariş'e kadar olan alanda ve bir de içme suyu bulunan bir yerde yapılması gerekir.

«... Kalsaydım bu kış vergi tahsili işinden Kıbtiler'i kaldıracaktım. Bu konuda çok düşünmek, bir gün evvel olacağına bir gün sonra işe başlamak uygundur.

«Bu kış muhakkak surette buraya Fransız gemileri gelecek. Bunlar gelince 500 kadar genç Kölemen topla! Bir günde onları Kahire'de tutukla. Gemilere bindirip Fransa'ya yolla! Eğer Kölemen bulamazsan şeyh çocuklarını bir bahaneyle toplayıp gönder! Bunlar rehine olurlar. Hem de bir iki yıl Fransa'da kalıp milletimizin büyüklüğünü görürler, bizim ahlakımızı alırlar, dilimizi öğrenirler, sonra Mısır'a gelince bize taraftar olurlar.

«Zaten ben bir komedyacı trupu istemiştim. Fransa'ya gidince kendim gönderirim. Bu yol çok iyidir. Hem orduyu eğlendirir, hem de Mısırlılar'ın ahlakını değiştirir.

«Vatandaş General! İşgal edeceğiniz mevki, tabiatın size bağışladığı hünerleri göstermek için çok iyi bir imkândır. Burada olacak şeylerin faydası çoktur. Ticaret ve uygarlık için büyük sonuçlar ortaya çıkaracaklardır. Büyük devrimlere başlangıç tarihi olacak bir devre açacaktır.

«Çektiğim zahmetlerin, yaptığım işlerin ödülünü ancak soyumuzun fikrinde aramaya alışmış olan ben büyük bir üzüntü duyarak Mısır'ı bırakıyorum. Vatanın çıkarları, şerefi zaferi, ona itaat, cereyanı etmekte olan büyük olaylar bana düşmanı donanmasını hiçe saymaya karar verdirdi. Bütün kalp ve fikrimle sizinle beraber olacağım. Sizin muvaffakıyetleriniz benim şahsen iştirak edeceğimkiler kadar bana kıymetli olacaklardır. Komutasını size terkettiğim ordu ve esasını kurduğumuz bu güzel binayı kuvvetlendirmek için birşey yapmadığım günlere hayatımın fena geçirilmiş günleri nazarıyla bakacağım.

«Size bıraktığım ordu hep benim evlatlarımdan ibarettir. Ben her zaman onların en güç günlerinde bile sevgilerine sahip oldum. Onları bu histe tutunuz...»

Bu mektubun çok önemli noktaları var. Napolyon'un fikirlerini, emellerini, bize karşı olan niyetlerini açıklıyor. Her Türk bunu dikkatle okumalıdır.

Bir de bir süre sonra yayınlanmak üzere bir bildiri de yazdı. Ayrıca divana hitaben bir bildiri hazırlayıp, hepsini birden Kleber'e gönderdi.

Divan'a yazdığı hitabede «Ulema ve Şeyhler!» diye başlayıp «Bana buraya asker getirmek için bir donanma gidiyor, bu işin başında bizzat bulunmak üzere ben de gidiyorum. Gaybubetim zamanı için General Kleber'i bıraktım. Yetenekli bir adamdır. Size benim dostluğun kadar dostluk göstermesini ona tavsiye ettim. Mısır halkının bana olduğu kadar ona da güveni olması için elinizden geleni yapın! Yapın ki iki-üç ay sonra dönüşümde Mısır milletinden memnun olayım, dönüşümde bana ancak teşekkür etmek ve ödül vermek kalmış olsun!»

Bunların hepsini koyduğu zarfı Menu'ya verip o akşam Avrupa'ya gideceğini, donanma hareket edinceye kadar işi gizli tutmasını, mektubu Kleber'e göndermesini söyledi. Gece beraberinde aldığı adamlarla atlanıp Marabut'a doğru yolandı ve yolda duruma bunlara anlattı: «Avrupa'yı gidiyoruz. Belki İngilizler'in eline düşüp zindana gireriz. Gelip gelmemekte serbestsiniz» dedi. Hepsi de gitmeyi kabul ettiler. M. 23 Ağustos 1799, H. 21 Rebiülevvel 1214 tarihinde sabahın erken saatlerinde bindiği gemi denize açıldı.

BONAPART FRANSA'DA

Bonapart çok rahat bir biçimde Fransa'ya vardı. Beşyüzler Meclisi Mısır seferini şiddetle tenkit etmişti. Onu da öğrendi.

Bonapart Mısır'da ve Suriye'de yaptığı savaşlarda bizden aldığı bayrakları da beraber götürdü. Bunlar hâlâ Paris'te Envalid Kilisesi (Hôtel des Invalides)'ndedirler.

İşte Bonapart Mısır'da 14 ay oturduktan, boş yere birçok kan döktükten, şöhret ve iktidar hırsının sevkiyle bize ve Fransa'ya karşı yaptığı işten sonra, en sonunda silah arkadaşlarını ayrıca kanını döken, çöllerde, güneş altlarında, aç-susuz kalan ve bunları da sırf Bonapart'ın hırsı yüzünden çekmiş olan zavallı askerleri de bırakıp kaçtı. Bunlar çölle, denizle kuşatılmış, ölümle, mahva mahkum, vatanından uzak düşmüş bir avuç insandı.

Napolyon kendi hırsı, şöhreti için getirdiği, yarısının ölümüne sebep olduğu bu askerleri böyle şan imkanı görünce aralarında babası bile olsa ateşe atıp kendisi şana koştu. Hem onları getirip ezmek, hem de sonra ölümü terketmek doğrusu insanı bütün hayatınca, bu da yeterli değil, bütün soyunu utandıracak bir ahlaksızlık örneğidir.

Fransız askeri, Bonapart'ın böyle habersizce kaçtığını duyunca söylenmeye başladı. Kendisine bol bol küfürler savurdular. Bu Fransız ordusu eski Ren (Rhin) ve İtalya ordularından alınmıştı. Bu iki takım birbirini sevmezdi. Ancak Bonapart varken ses çıkaramazlardı. Şimdi artık açıktan birbirine düşmanlık yapmaya başladılar. Bonapart'ın mektuplarını alan Kleber 31 Ağustos'ta Kahire'ye gelip Bonapart'ın Özbekiye Meydanı'nda oturduğu eve yerleşti. Askere bir bildiri ile başkomutan olduğunu, kendilerine Fransa'dan yardım geleceğini ilan etti.

1 Eylül'de din adamları ve şeyhler büyük bir toplulukla gelip kendisini kutladılar. İçlerinden Şeyhül-Mehdi söze başlayıp, «Bonapart'ın git-

mesinden gerçek müminlerin kederlendiklerini, ancak o Sultanül-Kebir'in üzüntüsünü yeni komutanın atanması ile giderip teselli bulabildiklerini» bildirdi. Aferin din adamlarına!... Kleber de bunlara Napolyonvari bir nutukla dinlerini muhafaza edeceğini, kötülerin başında kılıç asılı olduğunu ve iyileri ödüllendireceğini söyleyerek o da dini parmağına doladı, tehdit ve vaatte bulundu.

Kleber bu sırada 50 yaşındaydı. Birtakım becerileri olan bir kişiydi. Önceleri büyük bir faaliyet gösterip askerî işlere, cephane hazırlıklarına, mevzilerin güçlendirilmesine baktı. Fakat sonradan kendisine gevşeklik geldi. Bonapart Mısır'da sade bir hayat sürmüş iken Kleber süse, saltanata döküldü. Hizmetine birçok Fellah aldı. İki «cerideci»si vardı. Ata binip inerken biri atının dizginini, diğeri üzengisini tutardı. Önünde iki «kavas» yürütürdü. Bu kavaslar önde gider, her adımda kalın ve uzun sopalarını yere vurup Arapça «İşte Başkomutan hazretleri! Müslümanlar! Yol açın ve saygı gösterin!» diye bağırırlardı. Herkes yol açıp iki sıra olurdu. Atta, eşekte olanlar varsa hemen iner, hepsi birden el-pençe durup Kleber'e doğru eğilirdi. Tören günü Yeniçeri Ağası, şeyhleri, divan üyelerini de beraberinde götürürdü.

Kleber'in bu çirkin şeyleri yaptırdığını Fransız yazarları gerekli görüyor ve bunun da sebebini Doğulular'ın baskıya alışmış olmalarından dolayı böyle yapmak gerektiğini yazıyorlar. Ancak dünyada böyle düşkünlüklerin, alçaklıkların en vahşi bir insana bile hoş gelmiyeceği şüphesiz olduğundan bu, Kleber'i temize çıkarmak için uydurulmuş, fakat faydasız bir yalandır. Gerçekte başkomutan olan Kleber gurur getirmiş, böyle adiliklerle keyif duyar olmuştur. Tepesine bindiği, kahrettiği halka böyle çalımlar satmak keyfi bu Fransız'ın da Avrupalı gönlünü çelmiştir!

Kleber'in ilk faaliyeti 15 gün içinde bitmiş, bir uyuşukluk içinde düşmüştür. Zaten bu adamda birtakım becerilerle beraber bir uyuşukluk da vardı.

Kleber eskiden Avusturya ordusunda hizmet etmiş, Avusturya'nın bize mağlup olduğu savaşlarda bulunmuş, bu suretle kendisinde Türkiye'nin her zaman 100 bin Yeniçeri sevkedebileceği fikriyle beraber Yeniçeri askerinin yılmaz dönmez, önünde durulmaz, dünyanın en kahraman askeri olduğu inancı doğmuştu. Bizden korkuyordu. Fransa'nın felaketten felakete düştüğü haberleri de geliyordu. Kleber bu etkiler altında Mısır'daki Fransız ordusunu Fransa'ya nakletmek, Mısır'ı boşaltmak kararını verdi. Bu fikri askere kadar yayıldı. Artık Kleber Mısır seferinden dolayı Napolyon'la açıktan alay ediyordu. Mısır ve Şark Doğu fethinin bir hayal olduğunu söylüyordu.

Askerin bir kısmı Kleber'in fikrine katılıp Fransa'ya gitmeyi istemeye, bir kısmı da bu fikrin aleyhinde bulunmaya başladı. Beşyüzler Meclisi'nin Mısır seferini eleştirmesi olayı da asker arasına yayıldı. Eski ayrılıkları da alevlendi. Asker çileden çıktı. Artık asker teslim olmak fikrine düştü ve az zaman içinde de bu fikir tamamıyla yerleşti.

Kleber Babıali ile görüşmelere girişmeye karar verdi. 26 Eylül'de Direktuvar'a bir yazı gönderdi. Bu yazıda maliye reisinin raporunu da kattı. İkisi de Mısır'ın ve Mısır'daki Fransız ordusunun durumunu pek

kara gösterdiler. Askerin yarısının telef olduğunu, elbise, top, tüfek bulunmadığını, bunları yapmak için gerekli demir, kurşun ve tahtanın Mısır'da mevcut olmadığını, askere maaş için 4, levazım için 8 milyon gerekirken Mısır vergisinin bu kadar gelir sağlamadığını, yeni vergiler koymak da mumkün olmadığını, konursa isyan çıkacağını yazdı. Buna Murad ve İbrahim Beyler'in daima mevcut olduklarını, Sadrazam'ın Şam'a geldiğini, meşhur Cezzar Paşa'nın Sadrazam'a kısacası 30 bin seçme asker gönderdiğini kısacası Mısır'da durumlarının müşkül olduğunu da ekledi. Buna yegane çare olarak da Babıali ile barış yapılmasını gösterdiler. Zaten Bonapart da bu işe başlamıştı, dedi.

Bunlar barış tekliflerinde Mısır'ın şehir ve köylerinin bizim, kalelerinin Fransızlar tarafından işgali, «miri» denilen emlak (arazi ve gelir) vergisinin bizim tarafımızdan, gümrük vergisinin Fransızlar tarafından tahsilini şart koşarak Mısır'ın bizle Fransızlar tarafından ortaklaşa işgaline çalışması görüşünü tavsiye etti. Bu raporda Bonapart'ın durumun bunalımlı olduğunu görerek gittiği yazıldığı gibi maliye genel müfettişi de Napolyon'un giderken 2 milyon miktarında bir para da götürdüğünü haber verdi.

Amede Rim (Amédée Ryme) Kleber'i yalan yazdı diye eleştirip Mısır'da 28 bin asker bulunduğunu, olmasa bile Bonapart'ın yaptığı gibi Mısır'daki Hıristiyanlar'dan yani Rus, Suriyeli ve Kıtbi'den boşlukları doldurabileceğini, bunların 20 bin asker yapabileceğini söylüyor. Gerçekte Bonapart bunlardan, hatta Darfur Zencileri'nden asker yapmıştı. Keleber zamanında yiyecek, çuha, cephane her şey vardı. Büyük, küçük mevcut topların adedi bin 500 idi. Yalnız İskenderiye'de 300 top vardı.

Dabuviler'deki tüfeklerin sayısı 15 bin kılıçlarınki 11 bin idi. 3 milyon fişek, 27 bin gülle vardı. Mevcut fabrika bunlardan daha birçok yapabilecek durumdaydı. Bu eleştiri doğrudur.

Murad Bey hâlâ Said'deydi.

Sadrazam Yusuf Ziya Paşa Suriye'ye girmişti. Seyyid Ali Bey komutasında seçme 8 bin Yeniçeri'yi Mısır sahiline indireceği haberi de geldiğinden Kleber general Deze'yi askeriyle Said'den çağırdı. Orada bir miktar muhafız asker bırakıldı. Deze Fransız ordusunun en değerli generalerindendi.

30 Ekim'de 53 parça gemimiz Dimyat ağzına girdi. Bunlar asker yüklüydü. Sidney'in bir savaş gemisi de bunlarla beraberdi. 31 Kasım'da bizimkiler Nil'in bu kolu ağzındaki bir müstahkem mevkii zaptedip toplar yerleştirdiler. Kasım'ın 1inci günü bu topların koruması altında denizle Menzele Gölü arasında boğazın doğu yakasına 4 bin kişilik bir Yeniçeri kuvveti indi. Orada muhafaza önlemleri alıp diğer 4 bin askerin de inmesini bekledi. İkinci takım daha inmeden general Verdiye Dimyat'dan 800 piyade ve 200 süvari ile yetişti. Bizimkiler ilk çarpışmada cesaretle döğüşüp başarılı olmuşken ikinci hücumda kanatlarına yapılan süvari hücumu ile perişan oldular. 3 bin kişi öldü, boğuldu. Bin kişi esir düştü. Fransızlar yalnızca 30 kayıp verdiler. Kayıklara inmiş olan diğer 4 bin kişi tekrar gemilere bindi. Gemiler de karadan uzaklaştılar.

Bütün bu savaşlardan bir sonuç çıkıyor. Bizim ordular pek kalabalık oldukları halde pek ufak Fransız kuvvetlerine mağlup oluyorlar. Hem de son askere kadar yok oluyorlar. Bundan anlaşılıyor ki ordumuz kıymetçe sıfıra inmiş, komutan ve subaylarımız olağanüstü cahil bulunuyorlardı. Bu zamanlar Yeniçeriler'in çürüyüp kokuştukları devirdir.

Bu sırada yine Yusuf Paşa'dan Mustafa Paşa vasıtasıyla cevap gelmiş, Kleber de yine Mustafa Paşa'yı göndermişti. Artık Sidney de işe girişti. Fransız subaylarının Fransa'ya gönderdikleri mektupları Sidney ele geçirmişti. Bu mektuplardan onların Fransa'ya gitmeye pek teşne olduklarını öğrenmişti. Kleber'e bir mektup yazıp Yusuf Paşa ile barış görüşmesine giriştiğini haber aldığını açıklayarak Türkiye'nin İngiltere ve Rusya ile 5 Ocak 1799 tarihli bir anlaşma imzaladığı için Fransa'nın yalnız Türkiye ile barış yapamayacağını, kendisinin İngiltere'nin Babıali nezdinde hem Elçisi, hem Doğu'daki donanmasının komutanı olup kendisinin görüşü alınmaksızın birinci sıfatıyla görüşme olamayacağını, ikinci sıfatıyla da denizden hiçbir ulaşma müsaade edemiyeceğini ve işin en kestirme yolunun Mısır'ın boşaltılması olduğunu bildirdi. Buna razı oldukları takdirde Fransız askerini esir almayıp bütün askeri bütün eşyası, topu, tüfeği ile Fransa'ya nakletmeye dair söz verdi.

FRANSIZLARIN MISIR'I TERK HAZIRLIĞI

Bunun üzerine Kleber hemen mal bulmuş mağribi gibi Sadrazam'a, Sidney'e birer yazı gönderip delege göndermelerini teklif etti. Yusuf Paşa bu teklifi getiren Mustafa Paşa ile Şam'da buluştu. Mustafa Paşa'dan Fransızlar'ın Mısır'dan çekilmek arzusunda olduklarını öğrenip hemen ordusunu harekete getirerek Ürdün'ün üzerine geldi.

22 Aralık'ta üç tarafın delegeleri Sidney'in «Teygır» (Tigre; Kaplan) adındaki gemisinde birleştiler. Fransız delegeleri general Deze ile maliye genel müfettişi Pussilk idi. Deze önce Mısır'ın boşaltılmasına şiddetle karşı çıktı. Bu fikrin önünü almaya açıktan çalışıyordu. Fakat Kleber bu işe Napolyon'un başladığını söyleyerek ve kendisine olan emrini de göstererek Deze'yi de bu konuya taraftar etmişti. Ancek Deze gerçekte görüşmeleri uzatmak için bu görevi kabul etmişti.

Fransızlar silahlarını beraber almak, istedikleri noktada karaya çıkmak, Kampo-Formiyo Anlaşması gereğince Fransa'ya verilmiş olan «Rumi-i Yunani» (Zanta, Korfu, Kefalonya) adalarını -ki bu sırada Türk ve Rus donanması tarafından işgal olunuyordu- Babıali'nin Fransa'ya vermesini de teklif ediyorlardı. Bir de Fransızlar Mısır'a indikleri zaman yapılan Türk-İngiltere-Rus anlaşması'nın da kaldırılmasını şart koşuyorlardı. Bu durumda anlaşma askerî bir şekilden çıkıp diplomatik oluyordu. İstanbul'dan, Petersburg'dan, Londra'dan, Paris'ten, hatta Malta'nın sahibi olan iki Sicilya Krallığı'nın merkezi olan Napoli'den emir almak, beklemek gerekiyordu.

Bu sırada her ne kadar gönüllü asker şeklinde ise de bir miktar Yeniçeri ile beraber Yusuf Paşa 70 bin kişilik bir ordu kurmuştu. Bu kuvvete İbrahim Bey de Kölemenleriyle katılmıştı. Araplar da yine yağma

fırsatı çıktı diye sevinip bu orduya katılmışlardı. Ordumuzda çölü geçmek için 15 bin deve vardı. İngilizler'den de katır üzerinde nakolunur toplar almışlardı. Ordumuzun kurmay heyetinde İngiliz subayları ve Akka'daki Felippo ile diğer birtakım Royalist (kralcı) kaçak Fransız subayları vardı. Ordumuz 15 Aralık'ta Gazze civarında karargah kurdu. Yusuf Paşa'nın 6 bin kişilik bir öncü birliği de El-Ariş önüne geldi.

Fransızlar bundan telaşa düşmüş, sıkışmışlardı. İstediklerinden de dönmüyor, yalnız görüşme yapmak istiyorlardı. Buna bizim delegeler razı olmadı. Bu sefer Sidney bizzat Sadrazam'ın yanına gidilmesini teklif etti. Kabul edildi, El-Ariş'e gidildi.

O sırada bizim öncü birliklerimiz El-Ariş kalesini kuşatmıştı. Bu birliğin başında İngiliz subayı Duglas vardı. Komutan kaleye teslim olmaları için teklif yaptı. Kale'de olan Fransız askeri sevinçle teslim olmak isterken komutanlarının ısrar ve sözleri üzerine vazgeçtiler. Hücum başladı. Kale'de 500 kadar Fransız askeri vardı. Askerimizin disiplini ve savaş tekniği yolunda olmadığı gibi yanlarında kuşatma aletleri de yoktu. Sekiz gün süren kuşatmadan sonra bir kısım Fransız askeri vatanlarına hıyanet edip askerî şereflerine kara bir leke sürerek kaleden bizimkilere ip ve merdiven attılar. Bizimkiler bu merdivenlerle çıkıp kaleyi fethettiler. Fransız komutanı 20 kişi ile teslim olup kurtuldu. Fransızlar bizimkilerin Fransız askerlerini öldürdüklerini söylüyorlarsa da komutan 20 kişi ile nasıl kurtulmuştur. Önüne geleni kesen insanlar bunları da keserdi. Teslim olanlara demek dokunmuyorlardı. Fransızlar böyledir. Mağlup olurlarsa vahşilik diye bağırırlar, galip gelince ise bütün bu savaşlarda da gördüğümüz gibi dünyayı doğrarlar, her yeri yağmalarlar, masum halkın ırzlarına geçerler, teslim olan esirleri sürü sürü kurşuna dizerler ve sonra zafer boruları çalar, oynarlar.

İşte bu suretle Napolyon'un bildiği iki Mısır anahtarından biri, yani çöl kapısı anahtarı elimize geçti (30 Aralık 1799).

Sidney 6 Ocak 1800'de bizim ordugaha vardı. Sadrazam'la görüştü. General Kleber'e görüşmeler bitinceye kadar tarafların birbiri ile çatışmayacaklarına dair bir mektup gönderdi. Kleber bir tedbir olmak üzere ordugahını Salihiye'ye nakletti. Sidney Yafa'ya gelip Fransız delegelerine Türk ordusunun pek mükemmel olduğunu, ancak Türklerin vahşi olduklarını, Fransız delegelerinin hayatından korktuğunu söyledi. Bunun sebebi de Deze'nin asker gözüyle bu orduyu görmemesini istiyordu. Çünkü bizim gönüllü askerlerden oluşan ordu, göçmekte olan bir insan sürüsü gibiydi. Her gün su ve yiyecek için birbirleriyle savaşır cinstendi. Askerî disiplinden, itaattan, maalesef hiçbir eser yoktu. Bu sebeple onlara hayatlarından korktuğunu söyledi. Oysa bir tehlike olmadığını kendisi de biliyordu. Fakat her ne suretle bunları El-Ariş'e gitmekten vazgeçirmek istediyse de olmadı. Yafa'dan kalkıp ayın 13'ünde El-Ariş ordugahına vardılar. Kleber aynı zamanda evvelce Mustafa Paşa ile beraber esir düşmüş olan Divan-ı Humayın katiplerinden Rüşdü Efendi'yi de gönderdi. Kleber bunlara Osmanlılar'la karşılıklı barış yapmak ve Mısır'dan dört ayda çıkmak üzere talimat verdi.

Yusuf Paşa kendilerine çok iyi davrandı, ikramlarda bulundu. Fransız delegeleri Türkler'i görüp anlayınca Sidney'in sözlerinin uydur-

ma şeyler olduğunu anladılar ve hayatları için kaygılanmadılar. Paşa onlara kendi çadırının yanında çadır verdi ve kendi muhafızlarını da onların korunmaları için görevlendirdi.

Bizim ordunun halini gören Deze Keleber'e hemen şu haberi gönderdi: «Burada işittiğim haberlere göre Fransa'da devrim olmuş, Bonapart hükümetin başına geçmiş. Türk ordusuna, bu Sadrazam ordusu denilen şeye gelince, sefil bir eşkıya çetesinden ibarettir. Gerçi kahraman asker de yok değil (Yeniçeriler) fakat pek az. Bu ordu bizim yalnız bir tümenimiz önünde bir saniye bile duramaz. Sadrazam 100 bin askerim var diyor; ancak Türkiye ordusu 70 binden ibarettir. Ruslar'ın da bir ordu göndereceğini söylüyor. Hatta Rus subaylarına verilecek hediye görüşme salonunda olan çadırda serili duruyor. Bu bir kaba tuzaktır. Çünkü böyle bir yardım gelecek olsaydı şimdiden sefere başlamazlardı. Sakın, Mısır'ı boşaltma!» Oysa diğer Fransız delegesi Pussilk büsbütün başka türlü haber gönderdi. O, «Türk ordusu en müthiş ordulardan. Ariş'i birkaç saatte zaptetti. Bu ordunun maneviyatı pek yüksek. Pek vahşi insanlar! Her çadırın önünde dikili mızrakların ucunda kafalar var. Bu kafalar Ariş muhafızlarının kafalarıdır. Yolda daha 12 paşa var. Bunlarla bu ordu 200 bin olacaktır. Çanakkale'den Rus askerleri de geldi» diyordu.

Bu zıd haberleri alan Kleber Pussilk'e inandı. Hemen delegelerine yeni talimat gönderdi. Artık Adalar'dan Babıali'nin ittifaktan çıkmasından falan vazgeçmiş yalnız Fransız ordusunun Avrupa'ya naklini istiyordu. Delegeler bu sefer barıştan da söz etmeyip yalnız ordunun Fransa'ya naklini istediler. Bu sefer de bizimkiler Fransız ordusunun esir olarak teslimini ileri sürdüler. Nihayet Sidney araya girip işi bir sonuca bağladı. Bu sonuç üç ay düşmanca durumun kaldırılması, bu üç ay zarfında Yusuf Paşanın Abukır, Reşid ve İskenderiye'ye Fransızlar'ın nakli için gemiler getirmesi, bu süre zarfında Kleber'in bütün Mısır'ı boşaltıp bütün askerini bu limanlara toplaması, Fransız askerinin eşya ve silahıyla yani askeri uygulamalara göre şerefiyle çekilmesi, cephanenin yalnız boşaltma bitinceye kadar gerekli olan kısmını alıp diğer kısmının hepsini bırakması, imza gününden itibaren Mısır'dan vergi alamaması, yalnız Fransızlar'ın boşaltma gününe kadar gerekli ihtiyaçları için 3 bin (3 milyon) frank almaları, anlaşmanın imzasından sonra 10 gün zarfında Katye, Salihiye, Belbis kalelerinin bize teslimi, Kahire'nin bir ay sonra bize teslim edilmesi ve anlaşmanın Kleber tarafından ve Fransa hükümetine sormaksızın imzalanması şartları idi.

Sidney ve Rus Amirali Fransız askerine Akdeniz'i geçmek için pasaport vereceklerini vaat ettiler.

Garibi şu ki bu kadar iş olup bittikten sonra Sidney imzadan vazgeçti. Fransız tarih yazarları Sidney'in tükürdüğünü yalamasını hilesine atfediyor, İngilizler hakkındaki Fransız deyimince «ırkına mahsus kahbelik gereğini yaptı» diyorlar.

Fransız delegeleri Sidney'in imzasına önem vermeyip işin Babıali'ye ait olduğunu düşenerek anlaşmayı Türkiye ile bitirmeyi uygun buldular ve aynı zamanda Sidney'in pasaport vaadini yeterli gördüler. Fakat imza zamanı Deze bu sorumluluğu üzerine alamayıp yaverini Kleber'e Salihi-

ye'ye koşturdu. Keleber de bu işi yalnız yapamayıp bir savaş meclisi topladı.

21 Ocak 1800'de toplanan bu savaş meclisi Bonapart gideli beş ay olduğu halde vaat edilen yardım gelmediğinden bunun imkanı olmadığına hükmetti. Keza askerin Ariş olayından sonra maneviyatının kırıldığını ileri sürdü. Napolyon'un zaten bu durumu bilerek savuştuğunu söyledi. Daha birçok sebeplerle Türk ordusuna karşı direnmeye imkan olmadığına, böylece bu şartlar dahilinde anlaşma yapılmasına karar verildi. Deze'nin yaveri bu kararı götürdü.

Fransız delegeleri «El-Ariş Anlaşması»ni imzaladılar.

Bu anlaşmada Sidney gerçekten İngilizler'e özgü siyasi entrikacılığı güzelce yapmış, pasaport vermek için imza koymamıştı. Fransızlar'ı denizde alamana (bir çeşit balıkçı kayığı çevirir gibi çevirip ağda balık toplar gibi toplayacaktı. Zavallı Fransız delegeleri bir defa daha İngiliz sözüne aldanmışlardı.

MISIR'IN TEKRAR ELİMİZE GEÇİŞİ

8 Şubat'ta yani imzadan on gün sonra anlaşma hükümleri uygulanmaya başlandı. İmzayı müteakip Yusuf Paşa da çölden ilerlemeye başlamıştı. Sidney yine bir hile daha yapıp, «Benim vücudum Fransız ordusuna bir hakaret olur, ben çekileyim» diyerek donanmasına gitmişti. Murad Bey de Yusuf Paşa ile birlikte gitmişti. Yusuf Paşa huzuruna soğuk kabul ettiği İbrahim'le Murad'a sert bir ifade ile, «Siz Kölemenler yalnız padişahınıza isyan ettiğiniz zaman cesursunuz. Kabe'nin bu kutsal anahtarını, beni görünce korkak ceylanlar gibi kaçan bir avuç kafire karşı bir gün bile savunmasını bilmediniz. Ben ilerledikçe onlar fırtına önünde uçan çöl kumları gibi dağıldılar!» dedi. İbrahim bey cevap vermeyip önüne baktı. Murad Bey ise yine gururundan vazgeçmemiş, Paşa'ya bir hışımla baktıktan sonra, «Paşa! Allah'a şükret! Talihin yavermiş! Fransızlar'ın ailerine hasretidir ki onları Nil'e karşı alakasız bıraktı. Yoksa bu korkak ceylanlar dediğin kafirler birer aç çöl arslanı olduklarını, ordunu silip süpürdüklerini görür, Nil'i görmezdin!» deyip çadırdan çıktı ve yanındaki birkaç yüz Kölemenle gidip iki ordunun kanadı üzerinde ordu kurdu.

Bizimkiler bir ay içinde bütün kaleleri teslim aldılar. Kahire'de memurlarımız yerleşti. Artık bütün Mısır elimize geçti. Yalnız Sahir Kalesi ve mevzileri Fransızlar'da olup birkaç gün sonra onlar da teslim alınacaktı. Kleber boyuna eşyayı, askeri limanlara sevkediyordu. İki taraf askeri arasında bir güçlük çıkarsa, Türk, İngiliz ve Fransız subaylarından oluşan bir heyet hemen anlaşmazlığı çözüyordu.

Kleber'in Direktuvar'a olan bu konudaki raporu Fransa'ya varmıştı. Fakat Direktuvar artık yoktu. Onun yerine Napolyon «Birinci Konsül» unvanıyla Cumhurbaşkanı olmuştu. Bonapartın kendi aleyhine olan bu rapor şimdi kendi eline gidiyordu. Fakat bu raporu götüren gemi İngilizler tarafından yakalanıp rapor Londra'ya gönderildi. Orada sevinç yarattı. Bonapart aleyhine olan ve Mısır'daki Fransız ordusunun

perişan durumunu anlatan bu raporu İngilizler hemen bütün Avrupa'da yayınladılar. İngiliz «Avam Kamarası»nda «Bizim müttefikimizin barış durumunda memleketini istila eden bu orduyu yine Avrupa'ya bırakıp tekrar savaşa girdirerek insanlığa bela mı etmeli? Aleme ders ve örnek olmak için bir adam kalmayıncaya kadar onu mahvetmeli» diye kürsüde bağırıldı. Bunun üzerine İngiltere Kabinesi İngiliz amiraline pasaportlarına bakmayıp gemilere binen Fransız askerlerinin esir olarak getirilmesi emrini verdi.

Bu emir gelinceye kadar birtakım gemiler pasaportla gitmişse de yolda çevrildi. Amiral Sidney'e gelen emirle beraber bir de İngiliz Amirali'nin Kleber'e mektubu vardı. Bu mektupta Amiral Sidney, «Londra'dan aldığım emir gereğince benden başkasının imzasını taşıyan pasaportlar geçerli değildir. Silahınızı terk ile esir olmaktan başka çare yoktur. Hatta pasaportlarda müttefiklerimizden iki devletin imzası bile olsa bir değeri yoktur!...» diyordu.

Sidney bu mektubu Kleber'e gönderirken kendisi de bir mektup yazarak teslim işlemlerine devam etmeyip 20 gün kadar sabretmesini, işi düzeltebileceğini bildirdi.

Fransız Generali Kleber, Sidney'in bu tatlı sözlerine inanıp bekledi.

Bu sırada Kleber'in 26 Eylül 1799 tarihli Bonapart aleyhine olan yazısına Fransa'dan cevap geldi. Bu yazıya Birinci Konsül Bonapart'ın Harbiye Nazırı (Savaş bakanı) Bertiye cevap veriyordu. Bu emirde Kleber'e Mısır'ı terketmemesi, kendisine yardım gönderileceği vardı. Bir de askere hitaben Kleber'e bir bildiri gönderilmişti. Bildiride şunlar yazıyordu:

«Başkonsül Bonapart. Mısır Ordusu Eski Arkadaşlarına,

«Askerler,

«Cumhuriyetin konsülleri daim Mısır ordusuyla ilgilidirler. Fransa fetihlerinizin ticaret ve dünyanın uygarlığı üzerinde olan etkisini biliyor. Bütün Avrupa gözünü size çevirmiştir. Savaşın ortaya çıkacak durumları sizi her ne vaziyete koyarsa koysun daima Rivoli ve Abukır askerleri olun! Yenilmez olursunuz! Bana verdiğiniz o sınırsız güveni Kleber'e verin! Layıktır.

«Askerler, düşünün ki, bir gün vatanın kutsal toprağına zafer kazanmış gireceksiniz... Bu, bütün millet için sevinç ve şan günü olacaktır.»

Kleber bu bildiriyi yayınladı. Hemen savaş hazırlıklarına başladı. İskenderiye'ye sevk edilmiş olan topları, cephaneyi Nil vasıtasıyla yine Kahire'ye getirtti. Kale'den kaldırdığı topları yine yerine koydu.

Yusuf Paşa zaman geçtiğinden söz ederek imzalanan Ariş anlaşması'nın uygulanması konusunda Kleber'i sıkıştırıyor ve tehdit ediyordu. Kleber de İngiliz Amirali'nin mektubundan söz ediyor ve imzalanmış pasaportları istemek suretiyle cevap veriyordu.

Kahire istihkamlarında henüz Türk askeri yoktu.

Nihayet Yusuf Paşa Kahire üzerine yürüyüp Kahire yakınlarındaki Muttariye'ye kadar geldi. Mısır halkı Yusuf Paşa'nın yakınlaştığını görerek isyana hazır bir halde bulunuyordu.

Sidney'in mektubunu alan Kleber mektubun altına, «Böyle adiliklere

zaferle cevap vermeli!» cümlesini yazıp bunun askere duyurulmasını emretti. Serdarımıza da, «Ariş'e çekilip imzalanmış olan anlaşmanın uygulanmasına İngilizler'i zorlaması» haberini gönderdi ve bekleyip 20 Mart'ta Kleber 15 bin askerle Yusuf Paşa'ya karşı Kahire'den çıktı. Dört kare yaptı. İki kare sağa, iki kare sola koyup merkeze süvariyi yığdı. Arkaya bir kare halinde yedekleri koydu. Askerine, «Dostlar! Mısır'da bugün yalnız ayağınız altındaki toprağa sahipsiniz. Bir adım gerilerseniz hepinizin mahvolduğu gündür» dedi. Bu nutuktan sonra bu tertible ve 60 topla sabahleyin şafakla harekete başladı.

Serdar askerini toplamaya zaman kazanmak için Kleber'le haberleşmeye girdiyse de Kleber beklememiştir.

Kleber 3 saatlik bir yürüyüşten sonra bizimkilere yaklaştı. Bizim ordu Mutriye ile Hankah-ı Süryakusiye'ye gelmişti. Barış oldu diye gafletteydiler. Ordu öteye, beriye dağılmıştı. Bizimkiler'in Mutriye'de 8 bin kişilik bir kuvvetleri vardı. Aynı miktarda diğer bir kuvvetimiz Fransızlar'ın sol kanadı ile Nil arasına sokulmak istiyordu. Bunun maksadı Fransızlar'ın arkasına geçmek ve Kahire'yi ayaklandırmaktı. Mutriye'nin arkasındaki Helyopolis harabelerindeki sıkı hurma ormanı ve zeminin engebeli oluşu bizim ordunun büyük kısmını Fransızlar'a göstermiyordu. Bu ordu 75 bin kişilik bir kuvvetti. Ordumuzda İngiliz Miralay'ı Duglas (Douglas) ile diğer İngiliz ve Royalist (Karalcı) Fransız subayları vardı.

Kleber ansızın bastırıp önce Kahire'ye ilerlemek isteyen kolumuzu bozdu. Sonra Mutriye üzerine hücum etti. Bizimkiler 48 saatten beri orada istihkamlar yapıyorlardı. Bunlar bizim ordunun öncüleri olup değerli 6 bin Yeniçeri ile 3 bin güzel süvariden oluşmuştu. Bir o kadar da yerli Mısırlı bu orduya katılmıştı. Asıl ordu yetişmeden Kleber bunları da haklamak üzere hücum etti. İkişer kare ile iki kanattın Mutriye'nin arkasına geçip asıl ordunun bu öncü koluna yetişmesini önlemek istiyordu.

Fransızlar'ın bizzat dedikleri gibi kahraman Yeniçeriler kendilerine hücum edilmesini beklemeyip kendilerine doğru gelen Fransız askerinin üzerine yürüdüler. Fakat bizimkileri arkalarını çevirmek sayesinde bozdular. Sonra istihkama hücum edip büyük bir boğuşmadan sonra orayı ele geçirdiler. Görülüyor ki Fransızlar Manevra sayesinde, yani komutanları sayesinde savaş kazanıyorlar. Bizimkilerde kahraman var, fakat iyi subay, komutan ve savaş tekniği yok. Bütün bozulmaları, felaketleri hep bundan.

YUSUF PAŞA'NIN BOZGUNA UĞRAYIŞI

Mutriye'de bozulan asker ilk bozulan kolumuza katıldı. Bunlar mağlubiyetlerine bakmayıp yine Kahire'ye girmeye savaştılar. Başlarında Vasıf Paşa ve kölemen İbrahim Bey vardı. Murad Bey ise 600 süvari ile sabahtan beri ordumuzun sağ kanadında duruyordu. Türk ordusunun Mısır'a girmesi Murad Bey'in hiç hoşuna gitmediğinden orada bekliyor, seyirci duruyor, Fransızlar üstün gelirse o ta-

rafa geçmek istiyordu. Zaten Kleber'le görüşmelere girişmişti.

Fransızlar Mutriye'de bizimkilerin düğüne gider gibi getirdikleri birçok süs eşyası buldularsa da, askerimiz gibi yağmaya koyulmayıp yine evvelkiler gibi kümeler haline geçerek asıl kuvvetlerimiz üzerine yürüdüler. Harabelerin arkasına gelince asıl kuvvetlerimizin toz duman kaldırarak geldiğini gördüler. Fransızlar'ın solunda Seriyakus, sağında Mürc vardı. Bu iki köy arasında arazi hafif surette engebeli bir hat teşkil ediyordu. Bir rüzgar esip tozu kaldırdı. Ordumuzu meydana çıkardı. Kleber hemen hücum emri verdi.

Fransız ordusu iki kanattan ismi geçen köylere yürüdü. Bizimkiler Mürc köyünün çevresine kuşatan hurmaların önüne avcı sevketmişlerdi. Bunları püskürttüler. Merc'ün önünde Yusuf Paşa bizzat bulunuyordu. Yusuf Paşa Fransızlar'ın üzerine top ateşi açtı. Topçularımız acemiydi. Gülleler Fransızlar'ın tepesinden aşıp geçiyordu. Fransız topçuları ateşe edip bizim topları harap ettiler. Fakat bizim süvariler bu anda Fransızlar'ın Mürc'deki kolu üzerine genel bir hücum yaptılar. Maalesef yerdeki derin çukur ile oraları basmış olan suya vuran güneşin etkisi bu hücumu geciktirdi. Tamamıyla yaklaşınca Fransızlar yaylım ateşi açtılar. Bizimkiler birbirine karışarak çekildiler. Bu, savaşın başlangıcıydı. Asıl savaş şimdi başlıyordu Fakat Yusuf Paşa bir komutan değildi. Hatta adi bir asker bile olacak bir savaş eğitimi almamıştı. Diğer süvarilere genel hücum yaptırdı. Süvarilerimiz Fransız karelerine hücum edip kanatlarını çevirdiler. Bir anda bu karelerin her dört sıraları da çevrildi. Fakat süvarilerimiz saflara saldırmayıp böylece durdular. Fransızlar bunlara şiddetli ateşler açıp dağıttılar. Kaçmalarından kalkan tozlardan göz gözü görmüyordu. Bir süre sonra toz yatışınca Fransızlar etraflarında düşmandan eser görmediler. Ancak bütün ufuklarda askerimizin kaçıştığı görülüyordu.

Bozulan ordumuz Belbis'e, oradan Salihiye'ye çekildi.

İşte Helyopolis'de de 15 bin kişilik bir Fransız ordusu, talimi, askerî disiplini, özellikle komutanlarının becerileri sayesinde 75 bin kişilik gönüllü olarak toplanıp bir insan sürüsünden başka birşey olmayan ordumuzu bozarak cahil komutanıyla beraber kaçırdılar. İşte Mısır'da askerî şerefimize büyük bir leke daha sürüldü. Eğer Napolyon'u en son gayretlerine rağmen tepeleyen Cezzar da olmasaydı, Türkler utancından insan yüzüne bakamıyacaktı.

Hey gidi Yavuz'un arslanları! Orada gömülü kahraman şehitlerin kemikleri! Topraklarınız üzerinde olan bu yüz karasından kim bilir ne kadar utandınız! Evlatlarınızın orduyu hayvan sürüsü gibi toplayıp bir avuç Fransız'a mağlup olarak mezarlarınız üzerinden kaçışmaları ne ağırdır. Oysa siz zamanıyla bir avuç idiniz. Böyle 10-20 misliniz olan nice orduları tepelediniz. Fakat siz talimli, itaatlı askerdiniz. Başınızda değerli subaylar, Selim gibi, Sinanlar gibi bilgin komutanlar vardı. Bu evladınız da sizin gibi kahramandı, aynı kanı taşıyorlardı. Fakat cahil komutanları bu kıymetli kanları boşuna ve zaferle değil mağlubiyet ve utançla akıtıyorlardı.

Bu savaşta bizden 10 bin kayıp, Fransızlar'dan ancak 200 kadar ölü vardı.

31 Mart'ta sabahleyin Kleber Kahire'den top sesi işitti. Oraya da 2 bin asker bırakmıştı. Derhal 4 tabur yardım gönderdi. Kendisi Belbis'e doğru kaçan ordumuzu kovalamaya çıktı. Yusuf Paşa Belbis'den de çekilmişti. Yalnız oraya muhafız koymuştu. Bunlar kaleye kapandılar. Fransızlar'ın süvari kolu Vasıf Paşa ile İbrahim Bey'e ait birçok eşya yüklü bir deve kervanını yakaladı. Bizim ordu daima çekilmekte olduğundan Kleber kuvvetinden 4 tabur daha ayırıp Kahire'ye yolladı. Kendisi Yusuf Paşa'yı kovalamaya koyuldu. Bu sırada Yusuf Paşa adam gönderip görüşme teklif ettiyse de Kleber kabul etmedi.

Fransız piyadesi bizim birtakım süvarimize yetişti. Savaş olurken Kleber de süvarileri ile yetişti. bizim süvariler hemen kare haline giren piyadeye birşey yapamadığından onu bırakıp Fransız süvarilerinin üzerine saldırdılar. Fransız süvarilerini kılıçtan geçirdiler. Az kaldı Kleber'in de işini bitiriyorlardı. O sırada Fransız piyadesi yetişip bunları kurtardı. Yine bizimkileri kovalamaya başladılar. Akşam çöl kenarı olan Salihiye'ye vardılar.

Orada Kleber Yusuf Paşa'nın üç-beş yüz süvarisiyle kaçtığını, askerimizin bir kısmının gelip yere kapanarak aman dilediğini, çöle girmiş olanları Araplar'ın kılıçtan geçirmiş olduklarını gördü.

Olayın en feci tarafı şu Arapların işidir. Adi millet! Dün beraber bir safta bulunduğu dindaşlarını kesiyor!..

Bu bozgunlukta hesapsız eşya, at, deve, eyer, cephane, yiyecek, çadır, ipek kumaşlar, altın ve gümüş tabaklar, kıymetli halılar, Keşmir şalları, Fransızlar'ın eline geçti. Yusuf Paşa'nın dört tuğu da bu eşyaların arasındaydı. Fransız askeri bu masal derecesinde fazla ve kıymetli olan ganimetten pek zengin oldular. Fransa'ya gitmek isterken artık Mısır'da kalmayı istediler.

Bu savaş, işi esasından değiştirdi. Bizimkiler güzel bir anlaşma yapmışken İngilizler'in açgözlülükleri yüzünden, aynı zamanda Yusuf Paşa'nın askerlik kadar siyasette de olan cahilliği yüzünden bunu kaybettiler. Fransız askeri itaattan çıkmış, maneviyatı bozulmuşken artık maneviyatı da düzeldi. Ordumuz varken kendilerini bir korku altında zannediyorlardı. Artık korkuları da kalmadı. Mısır'ı bırakmak isterken, artık gitmek istemez, aksine kalmak ister oldular.

Kleber ordumuzun bittiğini kendi gözüyle gördükten sonra Kahire'ye döndü. Şimdi Kahire'deki işi düzeltmek, ayaklanmış olan diğer şehirlerin halklarını itaat altına almak, anlaşma gereğince muahede mucibince bize terkedilmiş olan kaleleri geri almak gerekiyordu. Bu işleri görmek için oralara asker gönderdi.

27 Mart'ta Kahire'ye gelince şehri bütün isyan halinde buldu. Mutriye savaşı olurken Nasuh Paşa, Sadrazam kahyası Osman Efendi ve Cebecibaşı bir miktar süvari ve bin kadar askerle, İbrahim Bey de 2 bin Kölemen süvarisiyle dağ yolundan Kahire'ye girmişler, halkda bunlarla birleşmişti. Fransızlar'a göre bu kişiler 3 bin Yeniçeri, 8 bin Türk süvari ve 2 bin Kölemen'le gelip Kahire halkına Fransızlar'ın işinin bitirildiğini söylemişler, halk da kılıç, sopa ve kötü tüfekleri ellerine alıp oradaki Fransızlar'ı bitirmek üzere ayaklanmıştı. Bunu gören Fransızlar Kale ile mevzilerine çekilmişlerdi.

Mutriye'de Yeniçeriler'in çivilediği toplardan üç tanesini Osman Efendi getirtip falyelerini açmış, Özbekiye'de Fransızlar'ın Hükümet Konağı yapmış oldukları ve şimdi Halim Paşa ailesinin akaretlerinden olan Elfi Bey'in evi üzerine ateş açmıştır.

Halk Avrupalılar mahallesine hücum edip birçok Avrupalı tacir kesti, onları yağmalayıp karılarını ve kızlarını aldı. Sonra Kölemenler ve Fransızlar zamanında maliye memurluklarında bulunarak zengin olan ve Fransız hayranı bulunan Kıbtiler mahallesine saldırdılar. Oraya birşey yapamadılar. Oradan gidip Müslüman halktan Fransızlar'la bir olanlardan da epeyce kestiler. Nasuh Paşa bunların önünü almak istediyse de başarılı olamadı. Böylece beş gün geçti. Beş gün sonra ise Kleber yetişti. Kahire Kale'den ve tabiyeden başka bütün asilerin elindeydi.

Kleber işin güçlüğünü görüp asileri kendi kendilerine yorulmaya terketti.

Murad bey kendisinden yardım isteyen İbrahim Bey'e ret cevabı, buna karşılık Kahire'ye gelen Fransız askerine yiyecek verdiği gibi Yusuf Paşa ordusunun Said'e kaçan Derviş Paşa komutasındaki kısmını da hırpaladı. Ondan ele geçirdiği 4 bin koyunu General Kleber'e hediye etti. Melun bununla da kanaat etmeyip Fransızlar'la anlaşma yaptı. Cize'de Murad Bey'le Kleber birleştiler.

İşte devletine karşı gelen, halkı soyan, Devlet'in, Mısır'ın, kendisinin başına bu kadar felaketler açmaya sebep olan bu hırsız, alçak cani, zalim vatan haini sonunda bu hıyaneti de yaptı.

Murad Bey Fransız tabiyetini kabul etti. Buna karşılık kendisine «Said Fransız Sultanı» unvanı verildi. Murad Bey'in her yıl Fransa'ya bir miktar vergi vermesi şart koşuldu. Murad Bey bu barış anlaşması gereğince istenildiği takdirde Fransız ordusuna askerce de yardım edecekti ve etti. Buna karşılık da Fransızlar Mısır'ı boşaltırsa, Mısır'ın işgalini Murad Bey'e bırakacaklardı.

Murad Bey'in ve Kahire'de kalmış olan birkaç Fransız dostu şeyhin vasıtasıyla Kleber Nasuh Paşa ve İbrahim Bey'le görüşmelere girdi. Bunlar askerleriyle çıkmak şartıyla işe başladılar. Fakat bunu gören halk Fransızlar'ın intikamından korkup anlaşmanın yapılmasına engel oldu.

4 Nisan'da Kleber şehre hücum etti. İlk önce Özbekiye Meydanın'dan işe başladı. Oradaki evleri lağımla attı. Bir taraftan da Kaleden şehri topla dövüp yıkmaya başladı. Bu suretle Kleber de güzel binaları yıkıp eski eserleri harap etmek gibi bir vandallıktan nasipsiz kalmadı.

Asi elinde olan Bulak'a bir birlik gönderip halkı kamilen kesti ve şehri tamamıyla yaktı.

Kahire'de şehrin kapılarından birini Nasuh Paşa, diğerini İbrahim Bey savunuyordu. Pek büyük kahramanlıklarla bu savunmayı yaptılar. Kahire şehrindeki bu savaş tam bir hafta sürdü. Halktan 20 bin kişi öldü, birçok evler, dükkanlar, camiler yakıldı. Bu hali gören halk bu sefer Nasuh Paşa'ya Fransızlar'la barış yapılmasını teklif ettiler. Fransızlar'a silah kullanmamak şartıyla Suriye'ye çekilmeleri suretiyle anlaşma yapıldı. Halk kendilerini Fransızlar'ın eline teslim etti. Fransızlar bu zavallıları pırasa doğrar gibi doğradılar.

Bundan sonra diğer şehirler de teslim oldu. Murad Bey de Said'e gi-

dip orada ordumuzun döküntüsünü temizledi.

Bütün bu işler 35 gün sürdü. Bizden, halktan 50 bin kadar insan helak oldu. Toprağı serildi. Fransız'lardan ise hepsi bin kişi ya gitti, ya gitmedi...

Burada Yusuf Paşa'nın bir ahmaklığını daha söylemeden geçmek doğru olmaz. Acaba bu sersem yanına gelen Murad Bey'i Ariş'de niye tutuklatıp bu kadar yaptığı fenalıkların cezasını vermedi?! Onun yine devlete hıyanet edeceği, yine hırsızlıkta, katillikte devam edeceği şüphesizdi. Kurt kurtluğundan vazgeçer mi? İşte ey Türk nesilleri! Bunları okduğunuz zaman siz akıllanın. Her kişinin yaptığına göre olan cezasını vermekte bir an gecikmeyin! Ne yavaş davranma, ne ihmal, ne de merhamet olamaz. Bu üç şey vatana ihanet ve cinayettir. Asıl millete merhamet adalettir. O da katili, caniyi kesmek, vatana hizmet edene mükafat vermektir...

Kleber isyan eden şehirler halkına büyük miktarda vergiler koydu. Kahire'nin payına 10 milyon düştü.

Bu işler bitmişti ki, bizim 70 tüccar gemimiz, bütün bu olup biten işlerden habersiz, Fransız askerini nakletmek için Mısır limanlarına girdi. Fransızlar bunları yakaladılar. İçlerinde tacirlerin malları da vardı. Hepsini sattılar.

Yeni vergilerle Mısır'ın gelirleri 25 milyona çıktı. Ordunun ihtiyacına 18 milyon yetiyordu. Ordunun açıklarını Rum, Suriyeli, Kıbti ve Zenciler'le doldurdular. İskenderiye, Dimyat ve askeri yönden kaleleri güçlendirdiler.

Mısırlılar artık sakindi, fakat Fransızlar'ı asla sevmiyorlardı. Fransız askeri de halkla eğleniyor, şeyhlere «İhtiyar hamamböceği» (Vieux cafards) adını veriyorlardı.

Kleber ağır savaş vergisini şeyhlere de, camilere de koymuştu. Kendisinin Peygamber nesli olduğunu iddia eden şeyhlerden biri bu vergiyi veremeyeceğini söyledi. Kleber onu hasiphaneye attı. Bununla da yetinmeyip halkın Peygamber neslinden olduğuna inandığı bu adamı bir de hapishanede sopa ile dövdürdü. Bizim için «Mısır'da halkı dövüyordu, bu vahşiliktir» diyen Fransızlar buna ne diyecek? Hem onlar bizim gibi aşağı tabaka, serseri insanları değil en yukarı tabakaya sopa çekiyorlardı! Dayaktan sonra şeyh vergiyi verip kurtuldu. Bu olay da halkta pek fena bir tesir uyandırdı.

KLEBER'İN ÖLÜMÜ

Artık Kleber Mısır'da sürekli olarak kalmayı plânlamıştı. Ona göre hareket ediyordu. Fakat bu aralık Süleyman adında bir Halep'li Kahire'ye geldi. Süleyman 25 yaşında ve Ezher Camii öğrencilerindendi. Her yıl Halep'e gider, gelirdi. Pek dindardı. Mekke'ye, Medine'ye ve Hac'a gitmişti. «Afrika Delili» adındaki eser bunun adının «Hüseyin» olduğunu söylüyor.

Bu ateşli genç Hicaz'dan dönüp Kudüs'e geldiği zaman Yusuf Paşa ordusunun bozguna uğrayan askerleri oraya gelmişlerdi. Onların perişan hallerini görmüş, Fransız askerinin hunharlıklarını işitmiş, gayre-

ti, himmeti galeyana gelmişti. Hemen Kleber'i vurarak Fransızlar'ın İslam'ın başına getirdikleri felaketin intikamını almaya karar verdi.

Bir hançer satın aldı. Bir deve kiralayıp ilk kervana katıldı. Kahire'ye gelince doğruca Ezher'e gitti. Fikrini hocalarından ve mühim şeyhlerden dördüne söyledi. Onlar da bu gencin düşüncelerini onayladı. 40 gün 40 gece oruç tutup namaz kıldıktan sonra 10 Haziran'dan itibaren Kleber'i takip etmeye başladı. Üç gün dolaştı. Sonunda Kleber'in Özbekiye'deki sarayının bahçesine (Şimdi orada Şeperet Oteli vardır) girmeyi düşündü. Bu sarayın bazı yerleri isyan sırasında gülle ile yıkılmış olduğundan tamir ediliyordu, Kleber orada oturmuyordu, fakat her sabah gelip tamir işlerine bakıyordu. Boş bir sarnıca saklanıp bekledi. Birkaç saat sonra Keleber mimarla beraber gelip mimara yapacağı şeyleri gösteriyordu. Süleyman sarnıçtan çıkıp Kelberin ayaklarına kapanarak bir dilekçe verdi. Kleber dilekçeyi okurken birden kalkıp hançeri Kleber'in kalbine dört defa daldırdı. Kleber yere yıkıldı. Mimar elindeki kalın sopa ile Süleyman'ın kafasına vurmuşsa da Süleyman onu da yere devirdi. Bunların bağırmasına askerler yetişip Süleyman'ı enkazın arkasında yakaladılar. Bir söylentiye göre Süleyman civarda bir bahçeye gizlenmişse de evin sahibi kadın haber verip onu yakalattırmıştır.

Mimar'ın yarası iyi olmuşsa da Kleber bir iki saat sonra ölmüştür.

Süleyman yaptığı işi itiraf etti ve hiç kimsenin teşviki olmaksızın yalnız ülkesine yardım düşüncesiyle bu işi yaptığını söyledi. Fransızlar Süleyman'ı ilk önce bir kolunu ateşe sokup yaktıktan sonra kazıkladılar! Ve iki hafta kazıkta bıraktılar. Böcekler, kargalar bütün etini yedi. Kazıkta yalnız iskeleti kaldı. Vay uygar Fransızlar! Fransızlar yazarları bunu doğru bir uygulama gibi göstermek için «Memleketin kanunu buydu» diyorlar! Eee... Pekiyi... Mısırlılar vahşiyse siz de mi vahşisiniz?.. Hani sizin uygarlık iddianız?.. Onlar vahşi olmakla sizin de mi vahşi olmanız gerekir? Buna sebep nedir? Hem hangi Müslüman kanunda kazıklama var. Adliye kanunlarımız maydanda. Pekiyi, kazıklama memleketin kanunuymuş. Önce suçlunun kolunu yakmak nedir?!.. Süleyman'ın fikrini söylediği dört şeyhi ve Ezher'de birlikte oturdukları adamları tutup kafalarını kestiler... Bunların ne kabahatı var? Fiilde ortak değiller. Yalnız yapacağını onlara söylemiş! Fransızlar pek iyi biliyorlar ki, Süleyman bunu ta Kudüs'te niyet edip gelmişti. Şeyhlerin haber aldıkları bir cinayeti Fransız'a söylememeleri ise kesilmesi cezasını gerektiren bir cinayet değildir.

Kleber Kahire'nin çevresindeki tepelerden biri üzerine büyük bir törenle gömüldü. Sonra Fransız ordusu Mısır'ı boşaltırken Kleber'in kemiklerini de Marsilya'ya götürdüler. O zaman Süleyman'ın iskeletini de kazıktan alıp Paris'e götürmüşlerdir. Bu iskelet halen Paris'in «Botonik Bahçesi Müzesi»ndedir. Kleber'in kemikleri ise Strasburg'a götürüldü. Çünkü oralıydı. Fransız kitapları bilgilerin halen Süleyman'ın kafasında tutuculuk yumruları aramakta olduklarını yazıyor. Bu adamlarda tuhaf bir ruh durumu var. Doğu'da ne bir vatanseverlik, bir kahramanlık örneği olursa bunların hepsi tutuculuktandır. Oysa bu eylemlerde vatanperverlik izlerini arasalar, onda pek yüksek olan milliyet gayreti merkezlerini keşfetseler daha akıllı davranırlar.

Kleber'in kaybolması Fransızlar için büyük bir darbe oldu. Artık böyle komutan bulamadılar.

Kleber öldüğü zaman Fransızlar'ın Mısır'ı istila süresi 25 ay olmuştu. Kleber'in yerine en eski komutan Menu (Menou) geçirildi. Menu aciz bir generaldi. Savaş tekniğini bilmezdi. Ata bile doğru dürüst binemezdi. Orduda faal vazifelerde hizmet etmemişti. Mısır'da yaptığı askerlik yalnız İskenderiye'nin işgaline iştirakten ibaretti. Menu iki yıldan beri Müslüman olmuş, Mısır'ın ileri gelenlerinden bir Türk'ün kızıyla evlenmişti. Adını «Abdullah Yakup» yapmış, devamlı bir surette namaz kılıyordu! Bizim kitaplar yalandan Müslüman olduğunu söyler. Nikahın şartnamesinin kopyesi İsmail Sürhenk Paşa'nın «Hakaayıkül-Ahbar»ının ikinci cildinin 215'inci sayfasında bulunmaktadır. Bu belge Reşid Mahkeme-i Şer'iyye kayıtlarında bulunmuştur. Belgenin tercümesi şöyledir:

«Müfti-i Şafii **(Şafii mezhebi müftüsü)** allame Mevlana Es-Seyyid Ahmed el-Hazri, naib ve müfti-i Hanbeli **(Hanbeli mezhebi müftüsü)** Mevlana Eş-Şeyh Muhammed Sıddık, naib ve müfti-i Maliki **(Maliki mezhebi müftisi)** Mevlana es-Seyyid Muhammed Garra, şimdiki nakıbiül -eşraf Es-Seyyid Ahmed Bedevi, ümeradan **(komutanlardan)** Mustahfazlar serdarı Çorbacı Muhammed Bedevi, Mustahfazlar Çavuşu Ahmed Ayk, El-Hac Ahmed Çavuş El-Al, El-Hac Mahmud El-Levmi El-Mağribi, İbrahim El-Cemal Er-Rezzaz, El-Hac Muhammed Mitav, Abdullah Birbir, El-Hac Bedevi Eş-Şitavi, uzun İsmail El-Selaniki, Ali Çavuş Kethüda El-Beyk Dam kemalehüm huzurunda akid sureti.

«Elyevm Mısır seraskeri bulunan Menu Paşa lafz-ı sarih ve nutk-ı fasih ile la-ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resulallah'dan ibaret olan Kelimeteyn-i şahadeteyni bilerek ve manalarına itikadla mazmunlarını tasdik eyleyerek ikrar ve itiraftan ve din-i nasraniyet ile edyan-ı saire-i rediyeyi ale't, tertib terk ve min gayr-ı ikrah ve laicbar muhtaren ve ta'ian teşehhüd-i iade ve şer'an muteber olan şatları istifadan ve bununla Müslümanlar'ın nail olduğu hukuka malik ve mükellef oldukları tekalifle mükellef olduktan sonra Müslümanlar'a muhabbet, rağbet meyli zuhur ederek kendini Abdullah Paşa tesmiye edip balada **(yukarıda)** zikri subk eden cemaatı kendisine, şuhud-ı şer'iyye olmak üzere işhad etmesini müteakib mümaileyh Abdullah Paşa Müslüman bir kadınla izdivaca ragıp olduğunu izhar ve mezbure kadını suret-i şer'iyyede taleb eyleyerek bu babda «Din-i nasraniyeti terk ve İslam ve ehl-i İslamı seven ve onları rağbet eyleyen ve kelimeteyn-i şahadeteyni vech-i ikmal üzre nutk eden ve müteakiben Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti üzerine bir müslime kadınla evlenmek isteyen bir şahsın o kadınla şürut-ı şer'iyyesi dairesinde evlenmesi caiz olup olmadığının istifasını mutazammın ve zirinde -ketebe el-Abdül-fakir Ahmed El-Hazri eş Şafii Lütfullah bih imzalı ve sualde şerholunan hale karşı Cenab-ı Hakk'a hamd ü senadan sonra o halde mezkur müslüm erkeğin o müslime kadını istemesi ve üzerine şürut-ı şer'iyyesi dairesinde akdeylemesi caizdir vallahülalem. Ve onun zirinde de ketebe el-fakir Muhammed Sıddik El-Hanbeli afiane imzalı ve mezkur erkeğin din-i İslam'a rağbet edip Kelimeteyn-i Tevhid'i nutk etmesine ham olsun. Binaenalyh şürut-ı şer'iyyesi vechile mezbure müslime kadınla akd-ı nikahi-i şer'iyye kılması caiz oldu. Vallahülalem. -Fetvalarını natık birfütuvvename-i şerife ibraz eylemesi üzerine talebi kabul olunarak marü'z-zikr eşhas huzurunda mümaileyh Abdullah Paşa ade-i şer'iyyesini ikmal et-

miş olan Selim Ağa nimetullahın zevce-i mutlakası Zübeyde binti Muhammed El-Bavvab ile Allah'ın Kitab'ı ve peygamberi'nin sünneti üzerine evlendi. Mihr, ikibin riyal ve yüz dinar altındır. Bunun yüz dinar altının mümaileyh mezbure Zübeyde'nin vekili El-Hac Hüseyin bin Es-Seyyid Muhammed El-Muvakkat'e teslim eyledi. Meblağ-ı mezkur meclisinde birer birer sayılıp vekil tarafından alındı. Abdullah Paşa bu altın paralardaki hakkından şer'an feragat etti. Mezbure, zevcinin ölümüyle veya kendisini terkiyle iki bin riyale haklı olacaktır.

«Zübeyde'nin vekili El-Hac Hüseyin El-Muvakkat müvekkilesinin izni ve öz üvey kardeşi Seyyid El-Hamami bin Hasan El-Bavvab ve sinn-i mukelleîiyette bulunan Es-Seyyid Ahmed ve biraderi Es-Seyyid İbrahim veledi Es-Seyyid Süleyman En-Nakriza'nin olbabdaki şahadetleriyle müvekkilesi Zübeyde'yi Abdullah Paşa'ya tezvic edip tezvic-i mezkuru Abdullah Paşa'nın şühud-ı mezkurenin şehadetiyle meclisde sarihen tevkil etmiş olduğu vekili El-Hac Ahmed Şahab müvekkili için muvafık ve layık bir surette kışlık, yazlık kumaş elbisesi yapmaya şer'an mecburdur. Keyfiyet ve mezbure Zübeyde'nin hüviyeti şer'i bir surette ve şer'an sabit olan tevkil şahidlerinin şahadetiyle şer'an cehalete mahal kalmayacak bir tarzda tahakkuk ve sübut bulduktan sonra Mevlana Efendi 25 Ramazan 1213 tarihinde hükm-i şer'asini verdi.

«(Suret-i infak) Mevlana Efendi'nin nezdinde ve Mevlana Eş-Şeyh Ahmed El-Hazri El-Müfti-üş-Şafiî, Mevlana Eş Şeyh Muhammed Sıddik El-Naibül-Müftiül-Hanbeli, Mevlana Es-Seyyid Muhammed Gurra El-Nibül-Müftiü'l-Maliki, nakibül-eşraf Es-Seyyid Ahmed Bedevi, Mustahfazlar Serdarı ümeradan Çorbacı (Eş-Şurbacı) Muhammed Bedevi, Ahmed Ayk (Ayık) çavuş Mustahafazlar El-A'sal, el-Hac Mahmud El-Levmi El-Mağribi, İbrahim El-Cemal Er-Rizaz, El-Hac Muhammed Mitav, Abdullah Berbeyr (Berbir), El-Hac Bedevi Eş-Şinavi, Uzun İsmail Es-Selaniki, Ali Çavuş Kethüda El-Beyk, Liman vilayeti hakimi Serasker Lui Jozef Viktor Çelyan, Atiüz-zikr ser-asker kethüdası ve taife-i askeriye reisi Lui Ocüst (Ogüst) Dervi, Fransız ordusu mühendisi Can (Jan) Fransuva Lui Luvige, ve Başhekim (ser-tabib) Karantine Luizi ve envali dam-ı kemalehümün huzurunda Es-Seyyid Ali El-Hamami bin Hasan El-Bavvab ve Es-Seyyid Ali El-Hamami bin Hasan El-Bavvab ve Es-Seyyid Ahmed ve biraderi Es-Seyyid İbrahim veledi Es-Seyyid Süleyman (Seyyid Süleyman'ın oğulları) En-Nakriza'nın şahadetleriyle marufiyyeti sabit olan mezbure Zübeyde'nin vekil-i şer'isi El-Hac Hüseyin bin Es-Seyyid Muhammed El-Mikati ve onunla beraber meclisde hazır olup vekalet-i şer'iyye ile elyevm Mısır'da serasker bulunan Abdullah Paşa Menu'nun vekaletinde bulunduğu meclisce sübut bulan ve zirdeki tarihin onbeşincisi ile müverrih olup Liman Mahkemesi'nden tastik olunmuş olan zevciyyet varakası mucibince Müvekkile Zübeyde'nin zevci olduğu halde ol babdaki tasdik-i ser'iyi tasdik eden Abdullah Paşa Menu'nun vekili El-Hac Ahmed Şahab nam vekiller Abdullah Paşa Menu ve zevcesi Zübeyde arasında cari olmak üzere zirdeki şartları bit-tevafuk vet-terazi kabul ve ikrar eylediler.

«(Birinci şart) Zevce Zübeyde zevci mezkur Abdullah Paşa Menu'yu el'an malik olduğu ve fimabad elde edeceği malına tevkil ve o mala münasip göreceği surette tasarrufa mezun etti.

«(İkinci şart) Zevc Abdullah Paşa ikrar eder ki, zevcesinin eli altında bulunan her türlü eşya ve hulyat yalnız zevcesinin mülküdür.

«(Üçüncü şart) Abdullah Paşa Menu zevcesinin mihrine mukabil olmak üzere beheri yüz seksen nısıf **(yarı)** gümüşten ibaret olan yüz adet mahbub **(para)** ve-

kili El-Hac Ahmed Eş-Şahab'a teslim etti. Vekil-i mezkur dahi bunları tamamıyla ve Müslümanlar'ın ol babdaki kaaide-i ukudatı mucibince birer birer badet-tadad meclis huzurunda zevcisinin vekiline teslim eyledi.

«(Dördüncü şart) Zevc-i mezkur kendisiyle zevcisinin arasında iftirak zuhur ettiği takdirde Müslümanlar'ın mihr-i müeccel hakkındaki usulleri vechile iftirak mukabili olarak zevcesine iki bin riyal vermesini ve o esnada zevcesinin eli altında bulunan herşeyin zevcesinin malı olmasını nefşine şart etti.

«(Beşinci şart) İslam şeriatı mücibince zevce-i mezbure Zübeyde zevcinden boşanmak talebinde bulunursa eli altında bulunan hulyat vesaireden başka yarım gümüş bile olsun mezkur iki bin riayden birşey talep etmeye hakkı yoktur.

«(Altıncı şart) Zübeyde şeran varis olabileceği her şeyde hâlâ varistir.

«(Yedinci şart) Zübeyde bizzat ikrar etti ki, zevciyette baki olduğu halde eğer zevci vefat ederse zevcinin malından mezkur iki bin riyali alacak ve kendi rızasıyla irs-i şer'isine mukabil zevcinin metrukatından miras talebinde bulunmayacaktır.

«(Sekizinci şart) Zevc zevcesinden gayr-ı balig çocuklar terkle vefat ettiği takdirde Fransız ve Müslüman usulleri mucibince hasbelicab malları tasarruf olunmak üzere çocuklar üzerine birisi Müslim, diğeri Fransız olarak iki nazır vasi tayin olunacaktır.

«(Dokuzuncu şart) Zevce-i mezkure zevc-i mezkurdan hayatında çocuk tahlif ederek vefat ederse çocuklara ve mallarına pederleri vekil-i şer'i olacaktır.

«(Onuncu şart) Sekizinci şartta beyan olunan Fransız nazır ve vasi o esnada Mısır toprağında bulunan Fransız hükümeti tarafından ve ikinci nazır ve vasi İslam adeti mucibince İslam'dan tayin olunurlar. İhtilaf-ı ara üzerine davaya kıyam edilmek icab ederse dava ister Fransa'da olsun, ister Mısır'da bulunsun hakim-i şer'ice görülecektir.

«(Onbirinci şart) Abdullah Paşa Menu ve zevcesi ikisi birden eviad terk edip vefat ederlerse evladları Fransa Cumhuriyeti'nin himayesi altında bulunacaklar. Zevceyn-i mezkureyn Fransa Cumhuriyeti'ndeki başhakimin lutfundan çocuklarının nazırlarını olmalarını kasdederler. Zevc ve zevce mecliste balada **(yukarıda)** isimleri zikr olunanların huzurunda ikrar ve itiraf-ı şer'ileri sadır olan vekillerinin nezdinde bu şartları kendi rızalarıyla ikrar ve itiraf ettiler ve birgüna ve icbar olmayarak bililtizam icabı halinde icra olunmak üzere bu şartları tanzim ettiler. Keyfiyet Mevlana Efendi nezdinde şer'an sabit olarak 17 Ramazan 1213 tarihinde mucibince hükmünü verdi.

İki nüsha olup birbirine mütabıktır.»

İNGİLİZLERİN YENİ OYUNLARI

Beş-altı aydan beri Mısır sessizlik içindeydi. Halk Fransızlar'ı Allah'ın gazabı, günahımız ki Cenab-ı Hak çektiriyor diye boyun eğmişti. Çünkü ümitsizdiler. Bir de Menu'nun Müslüman olması hoşlarına gitmişti. Ancak bu gayretli Müslüman, fesat ocağı oluyor diye Ezher ile Babürn-Nasrdaki Hakimbiemrillah ve Abbasiye'deki Beğbars Camilerini harap etti ve kapattı. Fransızlar ise karısı daima çarşaflı olan Abdullah Yakub Menu ile istihza ederlerdi.

Başkonsül'den Menu'nun başkomutanlığının onay yazısı da Mısır'a geldi.

Menu iç işlerle uğraştı. Gelirleri çoğalttı. Ordunun sandıklarını parayla doldurdu. Askere iyi baktı. Bol yiyecek verdi. Kadastro yapmak, vergi tahsilini Kıbtiler'in elinden almak istediyse de bunu uygulamaya zaman bulamadı. Fransızlar tarafından şeyhlere kürk, şal ve başka hediyeler verildi. Menu bunları para haline çevirdi. Bu para yıllık 2 milyon 500 bin miktarına ulaştı. Yahudi, Kıbti, Rum, Şamlı, Fransız ve başka Avrupalılar'a da bu miktar bir vergi saldı. Babün-Nasr'dan, Babül-Hadid'e kadar Kahire'nin surlarını tamir etti. Şehirlerin kapılarına oktro vergisi de koydu. Veraset üzerine de bir vergi saldı.

Bu vergiler ağırdı. Halk veriyordu ama korkudan veriyordu. Yüreklerinde Fransızlar'a olan kinleri artıyordu.

Fransız asker ve subayları artık Mısır'da kalmaları sürekli oldu diye Kahire ve İskenderiye gibi büyük şehirlerde evlere yerleştiler. Bir kısmı esir tüccarlarından kadınlar aldılar. Kısmen de kadınlar kendi istekleriyle geldiler. Evlerinde bu kadınlarla yaşadılar. Bu kadınlar Rum ve Suriyeli kadınlardı. Hatta içlerinde Müslüman Mısır kadınları da vardı. Kahire'de tiyatrolar yaptılar.

Aktörleri Fransız subaylarının kendileriydi. Mısırlılar da bu tiyatrolara gidiyorlardı. Artık Mısır'da Fransız askeri İtalya'da bulamadığını buluyor ve daha çok keyif sürüyordu! Fransa'dan şarap, gazete ve başka şeyler de gelebiliyordu.

Şimdi Fransızlar El-Hakim Camii'ni kale yaptılar. Minaresini de burç yerine kullandılar. Etrafındaki binaları yıktılar. Halk artık göç etmeye başladı.

Bu aralık Sidney'den Menu'ya görüşme teklifi geldi. İngiliz kabinesi bizim ordunun perişan olduğunu işitince El-Ariş Anlaşması'nı kabul ettiğine dair Amirallerine emir vermiş ve o da Sidney'e yazmış, bunun üzerine Sidney bu yeni teklifi yapmıştı. Menu, «Bunu biz yapamayız. İngiliz ve Fransız hükümetleri konuşup tam yetkili delegeler göndersinler. Ancak her şeyden önce Fransız ordusunu yenmek gerekir. Oysa o sürekli galip!» cevabını verdi. Bu görüşme girişimini bitirdi.

Esef vericidir ki İngilizler'in açgözlülüğü hilekarlığı, sözde durmamaları sebebinden o bizim için kârlı ve ucuz elde edilen El-Ariş Anlaşması, cahil komutanlarımızın beceriksizlikleriyle, yiğit askerlerimizin akan kanlarıyla silinmiş ve iş bu raddeye vardırılmıştı.

Malta'da Maltızlar (Maltalılar) Fransızlar aleyhine isyan ettiler. Fransızlar şehre kapandılar. İngiliz ve Portekiz donanmaları adayı kuşattı. İki yıl bu halde geçti. Nihayet aç kalan Fransızlar teslim oldular. Ancak askerî şerefleriyle çıkıp Tulun'a gittiler.

Bundan sonra İngilizler Sör Ralf Alberkrombi (Sir Ralph Albercromby) komutasında Mısır'a Maltız, İsviçreli, Alman ve İngilizler'den toplanmış 20 bin asker gönderdiler. Aynı zamanda Hindistan'dan da 10 bin bir söylentiye göre 6 bin sipahinin hareketine ve Kızıldeniz sahilinden Süveyş'e çıkmasına emir vermişlerdi. Bu suretle İngiliz ordusu 30 bin kişiye varmıştı. Türk donanması da hazırlandı.

İngiliz komutanı ordunun ihtiyaçlarını tamamlamak için evvela Ro-

dos önünde Anadolu sahiline gidip askerini çıkardı. Yusuf Paşa da hâlâ Filistin'deydi. İngiliz komutanı askerini Yafa'ya çıkarıp Yusuf Paşa ile birleşmek, onunla beraber çölü geçip Süveyş'ten Hint askerini almakla görevlendirilmişti. Yusuf Paşa bozgunu İngilizler'e atfettiğinden bu işbirliğine razı olmayınca İngilizler planı değiştirdiler. Bu sefer gelip İskenderiye'yi zaptetmeye, Mısır sahilini dolaşan kuvvetli bir Türk donanmasına mevcut 6 bin askeri beraber almaya, aynı zamanda çölden ilerlemesi için Yusuf Paşa'yı kandırmaya karar verdi. Bu asker III. Selim Han'ın yaptığı Nizam-ı Cedid'den ve kale yamaklarından 3 bin talimli, 500 başıbozuk piyade, bir orta yani bir tabur topçu, yarım orta (halen Mısır'da tabur'a «orta» derler) arabacı ve 2 bin Arnavut asker'den oluşuyordu.

23 Şubat'ta İngiliz gemileri demir aldılar. Zaten Mısır'da değerli bir Fransız komutanı olmayıp Menu gibi adı asker bir adamın olması bu işi zorlaştırmıyordu. Tersine başarı yönünü kuvvetlendiriyordu.

Bu faaliyet, Doğu'da ve Batı'lı askerlerin meydana getirdiği orduların hareketi birkaç aydan beri Adalar'dan Rum gemicileri ve Said'den hain Murad Bey tarafından Menu'ya haber veriliyordu. Fransız ordusu gediklerini doldurmuş, 25 bin kadardı. Menu bunları toplayacak yerde Miri'yi toplamak için her tarafa dağıtmıştı. Güzel bir savaş düzeni yapmaktan acizdi.

M. 28 Şubat 1801, H. Şevval 1215 tarihinde 180 gemiden ibaret olan İngiliz donanması İskenderiye önüne geldi. Fakat fırtınadan limana giremeyip üç gün açıkta kaldı. Bu zaman da Menu için bir fırsat idiyse de bundan istifade ederek bütün kuvvetlerini acele İskenderiye'ye sevketmeyip bir kısım kuvveti Yusuf Paşa'ya karşı Belbis'e, bazı askerlerini de Dimyat'a gönderdi. Kendisi büyük kuvvetlerle Kahire'de kaldı.

Bu sırada yani 8 Mart 1801 tarihinde müttefikler Abukır'dan karaya inmeye başladılar. O tarafta 6 bin Fransız askeri vardı. Kayıklardaki asker üzerine ateş açtılar. Birtakım kayıkları batırdılar ve diğerlerine zarar verdirdilerse de İngilizler 150, bir söylentiye göre 320 kayıkla 5 bin kişiyi karaya çıkardılar. Bu çıkanlar hemen savaşa girip vuruştular. İngilizler bin 200 kayıp verdi. Fransızlar ancak 300 kişi kaybettiler. Sonunda Fransız komutanı sıkışıp toplarını bırakarak İskenderiye'ye yarım fersah mesafeye kadar kaçtı.

İngilizler dört günde karaya çıkma işini bitirdiler. 18 bin kişi karaya çıkmıştı. Ancak süvari ve top arabaları yoktu.

Fransızlar'a İskenderiye'ye 4 bin kişilik bir kuvvet geldi. Bu kuvvet diğer kuvvetlerle birleşerek 6 bin kadar olup İskenderiye civarında «Romalılar Ordugahı» diye bilinen yerde sağını denize, solunu Mehdiye gölünün rıhtımına vererek mevzilendi.

13 Mart'ta İngiliz Komutanı toplarını gemicilere taşıtarak yürüdü. Fransızlar'ın sağ kanadını çevirmeye teşebbüs etti. Fransız komutanları öne atılmış olanlara şiddetli bir hücum yaptılar. Böyle birşey beklemeyen İngiliz komutanı askerini durdurup savaş düzenine geçti. İngilizler'in ilk hattı püskürtüldü. Çok kayıp ve esir verdiler. Fakat o anda ikinci hat yetişip işi düzeltti. Bunun üzerine Fransızlar ilk mevzilerine döndüler ve oradan İskenderiye önüne çekildiler.

İngiliz Komutanı bunları takip edecek yerde Romalılar Ordugahına yerleşip savunma durumuna geçti.

Bu sırada Menu yetişti. Fransızlar'ın 12 bin kadar askeri, 2 bin süvari ve 50 topu oldu. İngilizler'in ise uğradığı kayıptan dolayı ancak 15 bin kadar kuvveti kalmıştı. Yani kuvvetler eşit gibiydi.

21 Mart'ta Fransızlar sabaha doğru saat dört sularında hareket edip eski Kanop (Canope) harabeleri yanından İngiliz hendeklerine hücum ettiler. İlk hamlede başarı Fransızlar'daydı. İngilizler'in sağını çevirme manevrası yapıyorlardı. İngilizler Fransızlar'ın birbiri arkasına hücum eden dört taburlarını püskürttüler. Bunun üzerine Menu, süvariyi hücum ettirdi. Süvariler önüne geleni keserek İngiliz ordugahına girdiler. İngiliz ordugahında bir kargaşalıktır koptu. Hepsi yüzükoyun yatıp çadırlarına çekilmeye başladılar. Artık Fransızlar zafer bağışırmaları içindeydiler. Oysa İngilizler birçok Ebu Cehil kuyuları yapmışlardı. Fransız atları bu çukurlara düştüler. Düşmeyenler de iyi surette kurulmuş olan çadırların ip ve kazıklarına çarptılar. İngilizler bu süvari birliğini komutanına varıncaya kadar yere serdiler. Bu doğrama dört saat devam etti. Fransızlar geri çekildiler.

Bu savaşta Fransızlar mağlup oldular. Fakat iki taraf da kayba uğradı. Fransız'lardan 2 bin 500 kişi ile süvari komutanı ve diğer iki değerli Fransız generali öldü. Diğer üç Fransız genarali de ağır yaralar aldı. İngilizler'in ölüleri 2 bin kadar olup başkomutanları da ağır surette yaralandı. Sekiz gün sonra da öldü.

İngilizler yine yerinden kımıldanmadılar. Bu sefer Fransızlar da yerlerini güçlendirmeye başladılar. Menu bir düziye Bonapart'tan gelen yazılarda bildirilen yardımı bekliyordu. O da gelmiyordu. Gerçi Fransa'da bir donanma ile yardım hazırlanmışsa da donanma bir türlü İngilizler'in korkusundan Fransa limanlarından ayrılamıyordu.

Ölenin yerine İngiliz ordusuna başkomutan olan Huçinson (Hutchinson) ve askeri savaştan sonra ümitsizliğe düştüler. Aralarında salgın hastalık çıktı. Yiyecek olarak yalnız peksimet ve tuzlu et kaldı. Bu sırada dört savaş gemisi ve 6 bin Nizam-ı Cedid askerini taşıyan 55 nakliye gemisiyle Türk Amirali Kaptan Hüseyin Paşa limana girdi (M. 1801, H. 1215).

Bu askerin içinde yine Mehmed Ali vardı. Mehmed Ali artık bu andan itibaren bir daha memleketine dönmeyip Mısır'da kaldı.

Bunu gören Huçinson tekrar gemilere binmekten vazgeçip bizim askere Mirilay (Albay) Spenser (Sepencer)'i komutan atayarak yanlarına 6 bin İngiliz askeri ve 10 top da katıp donanma ile Reşid'e gönderdi.

Menu ise her tarafta ne kadar askeri varsa hepsini İskenderiye'ye topluyordu. Reşid'de ancak 300 Fransız askeri vardı. Yusuf Paşa da tekrar Suriye'den ilerlemeye başlamıştı.

Bizimkiler Reşid'e indiler. Fransızlar çekildi. Menu Reşid'e 5 bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Bunlar Nil'deki donanmamız ve karadaki Türk ve İngiliz ortak kuvveti tarafından bozulup Kahire'ye çekildiler. Bu suretle Rahmaniye elimize geçti. Bu da Fransız ordusunu biri Kahire'de, diğeri İskenderiye'de olmak üzere ikiye ayırdı. Dimyat da elimize düştü. Maryon Gölü ile Melahe (Mehdiye) Gölü arasındaki set yıkılıp

oralara su bastırıldı. Fransız birincisi su, ikincisi Türk ve İngiliz askerinden oluşan iki kuşak içinde kaldılar. Bununla artık Fransızlar'ın işi bitmişti. Artık Mısır'ı terketmeleri zorunlu olmuştu.

Bu sırada Yusuf Paşa da 25 bin kişi ile Çöl'ü geçip Belbis'e doğru ilerliyordu. Öncü olarak Çarhacı Tahir Paşa'yı, arkasından serasker Mehmed Paşa'yı göndermiş, kendisi de arkadan ilerliyordu. Böylece Belbis'e geldiler. Belliyar bunlara karşı çıkmışsa da bozulup Kahire kalesine sığınmıştı. Fransızlar bir ayaklanmayı önlemek için Kahire şeyhlerinden ve ileri gelenlerinden bazıları rehine olarak Kale'ye hapsettiler ve buldukları Hıristiyanlar'la ordularının eksikliklerini doldurdular. Fransız Komutanı Belliyar, Murad Bey hainini yardım için çağırmış, fakat gelirken yolda Suhac'da vebaya tutulup ölmüş, yerine Osman Bey geçmişti. Osman Bey bu başarıları görünce hemen Fransızlar'ın aleyhine döndü. Murad Bey ölürken yerine İbrahim Bey'in atanmasını vasiyet etmişti. Oysa İbrahim Bey bizim orduda çalışıyordu.

Kahire'ye toplanıp orada kalan Fransız ordusu 15 bin kişi kadardı. Kahire'deki Fransızlar bir savaş meclisi kurup durumu ve alınacak önlemleri görüşmeye başladılar. Helyopolis ganimetinin tadı hâlâ damaklarında olduğundan Yusuf Paşa üzerine yürümeye karar verdiler. Hemen yedi-sekiz bin kişiyle hareket edip ayın 16'ncı günü Hankah'a vararak Yusuf Paşa'nın öncü birlikleriyle karşılaştılar. Fakat korkup acele çekildiler. Bizimkiler gerçek bir azimle yürüyorlardı. Bu sefer evvelki gibi değildi.

Hoçinson Menuf Kanalı vasıtasıyla Sadrazam'ın yanına gelip planı kararlaştırdıktan sonra dönüp ayın 28'inci günü kendi ordusu başına geçti. İngiliz askeriyle Reşid'den yürüyüp Nil'in sol yakasından, Yusuf Paşa da askeriyle aynı hizaya gelerek sağ yakadan Kahire'ye doğru ilerlediler. İlerlemeleri yavaştı. İhtiyatlı güzel bir yürüyüştü.

Fransız komutanı Belliyar (Belliard) bu yürüyüşe engel olmak üzere Rahmaniye üzerine asker gönderdi. Oranın ordumuzun öncüsü Kaptan Hüseyin Paşa tarafından ele geçirildiğinde haberi yoktu.

Hüseyin Paşa Rahmaniye'yi aldıktan sonra yoluna devam ederek Mısır'a on beş saat kadar yaklaşmış, General Belliyar'da Rahmaniye'nin zaptından haberi olmadığı için oradaki Fransız askerine bir yardım göndermişti.

Bizim ordunun öncüleri bu birliklere rastladığı için Kaptan Paşa bir yandan toplu sandallarla olan ince donanmayı ileriye sevk ederken, öte yandan da Fransızların üzerine yürüdü. Çarpıştı. Yanında görevli olanlardan otuz kadarı şehit ve bir o kadarı da yaralandı.

Ancak 70 kadar Fransız'ı da öldürdü. Subayları ile beraber iki yüzünü esir aldı. 17 cerime doldurulmuş olan cephane ile savaş aletlerini ele geçirdi. General Belliyar 600'ü Fransız, gerisi Kıbti ve başka milletlerden 4 bin kadar bir kuvvet toplayıp Arabyan'a yani Kaptan Paşa'nın Mısır'a doğru bir düziye ilerlemekte bulunan ordusuna karşı göndererek kendisi Serdar ordusunu basmak üzere bütün kuvvetiyle hareket etti. Kaptan Paşa Nil'den, diğer askerler karadan yukarıya doğru hareket ederlerken Hicrî 4 Muharrem 1216 tarihinde bir pazar gecesi bu 4 bin kişilik Fransız ordusunun Deyrülşeyh köyüne geldiğini işiten Hüse-

yin Paşa sahile çıkıp askeri siperlere yerleştirmiş, topçularını da ateş emrini beklemek üzere hazırlamış ve bu sırada süvari de yetişmişti.

Fransız ordusunu çevirdi. Hepsini esir aldı. Toplarını, cephanelerini, 2 bin devesini ele geçirdi. Fransızlar artık Kahire'nin etrafına hendek, siper kazmaya başlamışlardı. Ordumuz Safer ayında Adiliye'ye vardı.

Kaptan Paşa ile İngilizler batıdan İmbaba'ya geldiler. Artık müttefik iki ordu birleşmişti ve gemiler vasıtasıyla birlikte hareket etmeye başlanmıştı. Fransızlar bundan sonra bazen doğu, bazen batı tarafına seğirterek hücumlar yapıyorlardı. Hatta Safer ayının sekizinci günü sabahtan akşama kadar bizim askerle şiddetle vuruştular.

Bizim ordunun öncüleri 30 Haziran'da Cize'ye ulaştı. Güneye doğru uzanıp Kahire'yi tehdit etmeye başladı. Fransızlar orada esir düşeceklerdi. Artık başka çareleri kalmamıştı. General Belliyar hemen bir delege gönderip görüşme istedi. Bizimkiler kabul ettiler.

FRANSIZLARIN TÜKENİŞİ

Fransız Generali Belliyar yeni bir savaş meclisi kurdu. Bu mecliste bir huruc hareketiyle bizim orduyu yarıp İskenderiye'ye geçmek fikri ortaya sürüldüyse de hiçbiri buna cesaret edemedi. Bu yalnız laf olsun diye yapmış olmalılar ki, hemen teslim olmaya karar verdiler.

Gelen Fransız delegeleriyle bizim ordugahta Türk delegeleri Osman Bey ve Kaptan İshak Paşa, aynı zamanda İngiliz delegesi Sidney taraflarından Fransız askeri şerefleriyle yani bütün silahlarıyla Kahire'den çıkıp Türkler ve İngilizler tarafından beslenerek Fransa'ya götürülmek şartıyla teslim anlaşması imzalandı. Bu anlaşma, taraflarca 25 Haziran 1801, H. 16 Sefer 1216 tarihinde imza edildi. Uygulanması için Fransızlar'a 15 gün müsaade edildi. 10 Temmuz'da Fransız askeri Kahire ve Cize'yi teslim etti. Komutanları Belliyar 13 bin 734 asker ve subayla çıkıp önlerinde İngiliz ve arkalarında Türk askeri olduğu halde Reşid'e gitti, ordan gemilere bindirilip gönderildiler.

Bir taraftan Fransızlar, diğer taraftan Türkler ve İngilizler tarafından imza olunan ve 12 maddelik anlaşmanın özeti şöyledir:

Fransız ordusunun Mısır ve kaleleri boşaltmaları, bütün eşyalarıyla karadan Reşid'e, Reşid'den gemilere binerek memleketlerine gitmeleri, bu işin hızla ve en çok elli gün zarfında bitmesi, ordunun belirlenmiş bir yoldan sevki ve İngiliz başkomutanı ile yardımcısının orduya gereken erzak, deve ve gemileri sağlaması, bütün eşya ve ağırlıkların Fransız muhafızların gözetimleri ve muhafazaları altında Nil yoluyla sevki, bunlar için hazırlanacak yiyecek ve başka şeylerin İngiliz ordusuna ve komutanlarına verdikleri yiyecek ve başka şeylerle mutlaka aynı olması, İngiliz ve Türk komutanları bunların erzakını vermeye mecbur olmaları, atlarıyla ve bütün silah ve ağırlıkları ile beraber Fransa'ya sevkleri için gemiler hazırlamaları, yolda askerin ve atların yiyeceklerinin verilmesi, Fransa'ya kadar yolda muhafız gemiler verilmesi, kendilerinin Fransız limanlarından başka limanlara götürülmemesi, Fransızlar'ın bilgin ve mühendislerinin gerekli kitaplarını, evraklarını -

hatta Mısır'dan satın almış olsalar bile- yanlarına alabilmeleri, Mısır halkından bunlarla gitmek arzusunda bulunanların serbest bırakılmaları ve bunların malına, çoluk çocuklarına, hangi milletten olursa olsun Fransızlar'a yardım etmiş olanlara saldırılmaması, Fransız yaralılarına Türkiye'nin bakması ve iyi olunca önceki şartlar dahilinde Fransa'ya sevkedilmeleri, iki taraf esirlerinin iadesi ve Fransızlar'ın Fransa'ya ulaşmalarına kadar iki taraf nezdinde rehin olarak birer büyük şahsın bulundurulması (Cüberti, Cilt: 3, sayfa: 183).

Bu iş bitti; fakat Menu 10 bin kişiyle İskenderiye'ye kapanmış, sonuna kadar savunma yapmaya karar vermişti. Türk ve İngiliz orduları bu sefer İskenderiye önünde toplanıp kuşatmayı şiddetlendirdiler (25 Ağustos).

Bu savaşlarda bizden ve İngilizler'den epeyce asker öldü ya da yaralandı. İngiliz Amiralleri İskenderiye'yi denizden dövdüler. Bu sırada Menu'ya Fransa'dan yardım gelmişse de gemilerinin bir kısmı donanmamız tarafından zapt edildi, bir kısmı da kaçtı. Bizimkiler Acmi tabiyesini ele geçirdiler.

Türk donanmasının şalupeleri göle girip o cihetten de İskenderiye'yi zorladılar. Sonunda bunu gören ve korkan Menu savunmadan vazgeçip 26 Ağustos, 16 Rebiülahır'da teslim teklifi yaptı. İskenderiye'de de Kahire Anlaşması'nın bir benzeri yapıldı. Bunlar da gemilere bindirilip gönderildi.

Paris'teki Elçimiz Ali Esad Efendi orada Fransızlar'la bir ön barış imzaladı.

İşte onurlu bir surette başlamış olan Fransızlar'ın Mısır istilası böyle utanç verici bir surette bitti. Napolyon'un şan hırsıyla akıttığı Fransız kanı boşuna gitti. Bonapart istanbul'u, Hindistan'ı almak gibi İskender vari rüyasını zaten Akka surları önünde Cezzar Ahmed Paşa'nın tokmağıyla uyanıp kaybetmişti. Yalnız Mısır gibi yağlı bir av elde kalmıştı. O da şimdi mağlubiyet, zillet içinde, hem de Bonapart'ın Fransa hükümet ve miletinin başında olduğu bir zamanda elden gidip o kanlı açgözlü komutanın Doğu defterini kapattı.

Arıcak binlerce masum insan ve kendi işiyle meşgul binlerce zavallı yerlere serilmiş, hesapsız köyler, birçok şehir yakılmış, yıkılmış, nice namuslu kadınlar, kızlar kirletilmiş oldu. Binlerce esiri kurşuna dizmek, bir şehir halkını baştan başa tarlada arpa biçercesine biçmek gibi vahşilikler yapılmış oldu. Bir devletin, bir şahsın hırsı iki-üç yıl için o güzel Mısır'ın verimli yeşil tarlalarını, Suriye'nin güzel ova ve dağlarını insan kanıyla kızıl renge boyadı. Yeşillik akıtan kutsal Nil'i kırmızı akıttı.

Fransızlar bütün şerefi, bütün dünya malını ve İngilizler'in Hindistan'ını alacağız derken Fransa'yı en dar zamanda Mısır'da kalan bir ordunun yardımından yoksun ettiler. Ellerine de birşey geçmedi. Yani Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da oldular.

Suriye, Anadolu ve Mısır'ı bir sömürge yaparak Akdeniz'i bir Fransız gölü haline koyalım derken bu denizde bir yelken gösteremez oldular.

Bu böyle olacaktı, tedbirsizlikti. Demek Bonapart iyi düşünememişti. İşte o büyük Napolyon bence hesapsız, politikası yanlış bir adam ol-

duğunu gösterdi. Artık olaylar karşısında «Şu şöyle olsaydı, bu böyle olsaydı» demeye gerek yoktur.

Fransızlar'ın Mısır istilası M. 1799 yılı Temmuz ayı sonlarında tamamlanıp 1801 yılı Eylülünün 2'sinde sona erdi. Bu hesaba göre Mısır'da Fransız istilası 3 yıl, 1 ay, 10 gün sürmüştür. Bu da şimşek çakmış gibi birşeydir.

H. 1 Rebiülevvel 1216 tarihinde Serdar Yusuf Paşa, Kaptan Paşa, savaş kurmayı Halep Valisi İbrahim, Diyarbakır Valisi İbrahim, Mehmed Ebu Mürak, Arnavut Tahir Paşa ile maiyeti, Kölemenler'den İbrahim Bey El-Kebir, Osman El-Bürdeys, Elfi, El-Tanburcu El-Mahruki ve El-Seyyid Ömer Mükerrem beyler ve kaşifler büyük bir alayla bir perşembe günü Kahire'ye girdiler. Fransızlar'ın yağmasından, katlinden, türlü zulmünden bıkmış olan Mısırlılar sevindiler.

TÜRKİYE

II. KISIM

Bu üç yıllık fasıladan sonra Turan Devresi biz Türkiye ile devama başladı. Bu devre 1801 yılından başlar.

Bizimkiler işleri düzenlemeye koyuldular. Ezher Camii'ni açtılar, temizlediler, tamir ettiler.

Fransızlar'ı Mısır'dan kovduktan sonra bizimkiler Mısır hükümetini ele aldılar. Kölemenler ise hükümeti önceden olduğu gibi ellerine almak fikrine düştüler. Ordunun dönüşünü dört gözle bekliyorlardı. Türlü şeyler yapıyorlardı. Fesat çıkarmak için eski adetleri üzere Said'e savuşuyorlardı. Yine Babıali ile Kölemenler arasındaki eski çatışma başladı.

Bizimkiler bu kadar felakete sebep olan Kölemenlerin işini bitirmeyi tasarladılar. Kaptan Hüseyin Paşa, Murat Bey takımı Kölemen beylerinin büyüklerini hükümet için görüşme yapmak bahanesiyle ordugahına davet etti. Kölemenler bu davetten kuşkulandılar. Fakat ellerinden iktidarın hepsi de gider korkusuyla davete gittiler ve İngiliz ordugahının yakın olması dolayasıyla da biraz korkuları azaldı.

Kaptan Paşa bunları izzet ve ikramla kabul edip kendileriyle konuşmak istediğini bahane ederek İngiliz Komutanı Huçinson'u ziyaret etmek için kayığa binmelerini teklif etti. Sahilden biraz açılınca bir kayık geldi. Yanlarında evrak olduğunu söylediler. Kaptan Paşa birer birer bu evrakı okumak bahanesiyle gelen kayığa girip açıldı. Kölemenler kendilerine suikast yapılacağını anlayıp tayfalara karaya dönmesini emrettiler. Tayfalar bu teklifi kabul etmeyip beylere ateş ettiler. Üçü öldü ve üçü yaralandı. Yaralananlardan biri Osman Bey El-Bürdeysi (Berdisi) idi. Bu haberi alan İngiliz Komutanı kızdıysa da Kaptan Paşa bazı gerekçeler ileri sürdü.

Abukır'da olan bu iş Kahire'de de yapıldı. Oradaki beylerin çoğu İngiliz ordusuna sığındılar. Sadrazam Yusuf Paşa bunları istediyse de İngiliz Komutanı vermedi.

İsviçre ve Malta meselesinden dolayı İngiltere ve Fransa arasında savaş olduğundan Mısır'daki İngiliz kuvveti M. 1802 H. Zilkade 1216 tarihinde Mısır'dan gitti. Kendilerine sığınan Elfi ve diğer 15 Kölemen'i de İngiltere'ye götürdüler.

Bu iki olay iki taraf arasındaki düşmanlığı alevlendirdi.

Bu kadar kan döktükten sonra Devlet için beyleri ortadan kaldırmak şart olmuştu. Zaten bu felaketlere bu beyler sebep olmuşlardı.

Bizimkiler Mısır'a Kaptan Hüseyin Paşa'nın kethüdası Mehmed Hüsrev Paşa'yı Vali yaptılar. (M. Temmuz 1802, H. 12 Cemaziyelevvel 1216). Bu da bu mevcut çekişmeyi ve düşmanlığı artırdı.

Hüsrev Paşa Hicri On üçüncü Yüzyıl'ın meşhur Türk devlet adamlarındandır. Gayretle, sebatla Mısır'ı yönetti. Mısır'da Valiliği sırasında İstanbul tarafından hatırına saygı gösterildi. Biraz sonra sahneye çıkacak olan Mehmed Ali Paşa ile yarım yüzyıl kadar çarpıştı. Hem Kölemenler, hem Mehmed Ali ile uğraştı. Fakat henüz hazinesi boş ve askeri tecrübesiz iken işe başladığından başarılı olamadı. Oysa Mısır'ın serveti, her şeyi Kölemenler'in elindeydi. Mısır'ı onlar daha iyi bilirlerdi. Halk üzerinde daha çok etkin idiler. Müdiriyetler ellerindeydi.

Hüsrev Paşa'nın ilk ve en önemli işi memleketi Kölemen belasından kurtarmaktı. İstanbul da pek tabii olarak bunu istiyordu. Bunun için Kölemenlere karşı savaştan başka bir çare yoktu. Babıali 5 bin Arnavut'tan oluşan bir birliğin komutanı olan Tahir Paşa'yı üzerlerine gönderdi. Tahir Paşa Kölemenler'in komutanı olan Osman Bey'e mağlup oldu. Osman Bey Tahir Paşa'yı Kıble yönünden deniz yönüne ve sahile kadar sürdü. Bu sefer Hüsrev Paşa güvendiği «Sübaşı» Mehmed Ali komutasında yardım göndermişti. Mehmed Ali Kapı-Bulakbaşı (Saray Kapıcısı) olmuş, nihayet Hüsrev Paşa tarafından «serçeşmeliğe» yükseltilmişti. «Serçeşmelik» şimdiki «Binbaşılık»a eşittir. «Subaşı»na bazı tarihçilerimiz «ser-çeşme» derlerse de bu yanlış bir deyimdir. Subaşı eski Türkçe'de seferci, komutan manasınadır. «Su», bildiğimiz içilen su olmayıp, Leon Kahun'a göre «hücum» manasına gelir bir mastarın köküdür. Mehmed Ali savaşa yetişemedi. Tahir Paşa kabahatı Mehmed Ali'ye attı. Bunu haber alınca Hüsrev Paşa Mehmed Ali'yi Askerî Meclis'de muhakeme etmek istedi. Önemli bir iş için diye geceleyin yanına çağırttı. Fakat Mehmed Ali gelmedi. Bu olay Hüsrev'le Mehmed Ali arasındaki çekişmenin, hatta düşmanlığın başlangıcı oldu. Bu düşmanlık devleti sarsıp ileride birçok felaketlere sebep oldu.

Mehmed Ali emre itaat edip gitmedi. Bu halde yine durumu zorlaştı. O zaman asker üzerinde epeyce etkinlik kazanmıştı. Asker maaş alamıyordu. Demek bahane de vardı. Askeri ayaklandırdı. Asker maaşlarının gecikmesi bahanesiyle isyan etti. Mehmed Ali Osman Bey'le anlaştı. Kahire'nin kapılarını Kölemenler'e açtı. Asi asker ve Kölemenler hazineyi soydular, Kahire'yi yağmaladılar. Hüsrev Paşa Kale'ye sığındı. Tahir Paşa aracılık etmek istediyse de Hüsrev Paşa kabul etmediğinden Tahir Paşa da 5 bin Arnavut askerle asilere katıldı. Hüsrev Paşa Dimyat'a kaçtı.

Bunun üzerine Tahir Paşa din adamlarını, şehrin ileri gelenlerini ve şeyhleri topladı. Bunlar Tahir Paşa'nın Vali vekili olmasını uygun gördüler. Olay İstanbul'a yazılıp emir beklendi (M. Mayıs 1803, H. Safer 1218). Tahir Paşa da askerin maaşını veremedi. Henüz 22 gün Vali vekilliği etmişken asker Musa ve İsmail Ağalar'ın önderliğinde isyan edip Tahir Paşa'yı öldürdü.

Mehmed Ali dirayetli bir adam olduğundan kendisini herkes seviyor-

du. Artık Kölemenlerden başka Yeniçeri, Arnavut ve öteki askerlerin de başı oldu. Çünkü Mehmet Ali, Tahir Paşadan sonra ordunun en büyük rütbelisi idi. Din adamlarına, şehrin ileri gelenlerine de kendisini sevdirmişti. Osman Bey'le ittifak edip İbrahim (El-Kebir) Bey'i vali vekili yaptılar. Kendisinin valiliği kabul etmediğinin sebebi bu mevkide henüz muhatara (tehlike) olmasıydı. Zira aylık vermek mümkün değildi. Bu ittifaktan sonra Yeniçeriler'i (Araplarca: El-İnkişariye) tardettiler.

Bu sırada «Medeniye» ve «Yenbuğ»da vali Ahmed Paşa idi. Mısır'dan geçiyordu. Vehabiler üzerine sefer yapmak üzere hazırlanıyor, Mısır Valisinden yardım istiyordu ve gitmek üzere idi. Bu adam Tahir Paşa olayına karıştı. Kendisini Hüsrev Paşa yerine vali yaptı; fakat İbrahim'le Mehmed Ali razı olmadıklarından bu valiliği ancak bir gün bir gece devam etti. İstanbul'dan vekilliği emri gelmişse de yine kabul etmeyince Yeniçeriler'le beraber kendisini Mısır'dan çıkardılar. Ahmed Paşa Hicaz'a gitti.

Bundan sonra Mehmed Ali Osman'la beraber Kahire'yi tehdit etmekte olan Asi Kölemenler'i bozguna uğrattılar. Bu işi de bitirince Osman karadan, Mehmed Ali bir ufak donanma ile Nil'den gidip Dimyat'ta ufak çarpışmalardan sonra Hüsrev Paşa'yı yakalayarak Kahire'ye getirip hapse attılar.

Babıali bu haberi alınca Mısır'a Cezayirli (Trabluslu idi) Ali Paşa'yı vali gönderdi. Bu kişi M. 8 Temmuz 1803, H. Rebiülevvel 1218 yılında İskenderiye'ye vasıl oldu. Babıali Hüsrev Paşa'nın aczini anlayıp isyanlara sebep olanları cezalandırmak için Cezayirli'yi göndermişti.

Cezayirli, bu kuvvetle başa çıkalamayacağını anlayarak işi hileye döktü. Mehmed Ali ve Osman'la görünüşte iyi geçindi. Alttan alta yeni bir parti oluşturmaya çalıştı. Mısırlılar'ı tarafına almak istiyordu. Seyyidüs-Sadat ile (Seyyidlerin ileri gelenleriyle) bazı konuşmaları Osman'ın eline düştü. Vali Berdisinin yanında misafir bulunuyordu. Bunun üzerine Osman o anda yani Ocak 1804, H. şevval 1218 yılında Ali Paşa'yı öldürdü.

İşte yine işler Fransız istilasından önceki durumunu tamamıyla almıştı. Belki daha şiddetliydi. Aciz komutan ve valilerimiz birçok askerle gelmişken o zaman Kölemenlerin de kökünü kaldırarak bu işi bitiremişlerdi.

Ali Paşa'nın katlinin ikinci yılında taraftarı çok ve etkili olan Muhammed Elfi Bey adındaki Kölemen Mısır'a geldi Elfi İngiltere'den geliyordu. Fransızlar'ı Mısır'dan çıkarmak için gelen ve M. 1802'de Mısır'ı terkeden İngiliz kuvveti ile beraber İngiltere'ye gitmişti. Orada iki yıl durduktan sonra şimdi Abukır'a inmişti. İngilizler Mısır'da iken Kölemenler'i korumak üzere onlarla anlaşma yapmışlardı. Bundan da maksatları lüzumunda Mısır ahvaline parmak sokmak istedikleri zaman, bunları ellerinde alet etmekti. Mısır'dan giden İngiliz askeri İngiltere'ye varınca Kölemenler'in biniciliklerini, cesaretlerini bol bol anlatmışlar, bunlarla kulağı dolan İngiliz millet ve hükümeti de bu ittifakı tasdik etmişti. Bu suretle İngiltere Elfi ile Kölemenler'i korumaya azmetmişti.

Demek ki, bu sefer de, memleketimizi gasbeden Fransız düşmanlarımızı ülkemizden çıkarmak için bizimle Mısır'a gelen İngiliz

dostlarımız Mısır'a kancayı takmışlardı. Bizimle yanyana, omuz omuza dövüşürken aleyhimize fitne, tuzak kurmakla meşgul olmuşlardı. İleride, kendi bahsinde bu takılan kancanın yaptığı işleri göreceğiz.

Taraftarları Elfi Bey'i Abukır'da karşıladılar. Osman Berdisi ile İbrahim, Elfi'nin baş düşmanlarıydılar. Mısır'a inmesinde tehlike vardı. Bunların şerrinden emin olmak gerekirdi. Bundan dolayı Elfi için Kölemenler'ini hep toplamak ve bunları İngiliz korumasına sokmak gerekiyordu. Aynı zamanda Berdisi ve İbrahim Beylerle ittifak etmesi gerekliydi. Bu sebeplerden taraftarlarına her şeyi hazırladıktan sonra Cize'de bir köyde toplanmalarını ve kendisinin oraya geleceğini söyleyip Dimyat'a gitti.

Elfi'nin gelmesi Osman'ın hiç işine gelmedi. Elfi kuvvetliydi. Hem de şimdi üstüne bir de İngiliz korumasına girmişti. Osman uzun uzun düşünüyor ve şöyle diyordu ki: «İki vali azledip kovdum, bir tanesini öldürdüm. Şimdi neden bu adam uzaklardan gelsin, bedava bana ortak olsun, bu nasıl olur?». Oysa kendi selameti ve bütün Kölemenler'in selameti Elfi ile birleşmesindeydi. Birleşip Mehmed Ali'ye karşı hareket etmesi gerekiyordu. Bunu bilemedi. Pek kurnaz olan Mehmed Ali ise Elfi'nin gelmesine sevindi ve bundan edilebilecek istifadenin büyük olduğunu derhal gördü. Hemen Osman Bey'i Elfi aleyhine kışkırttı. Bunları tepiştirip iki köpek hırlaşırken ağızlarından düşecek kemiği kendisi kapacaktı. Osman Elfi'yi tepelemeği kurdu. Mehmed Ali ve Arnavut askerle beraber Cize'de Elfi'nin taraftarlarını basıp çoğunu kestiler. Elfi Kahire'ye doğru geliyordu. Osman Bey, Elfi'nin üzerine vardı. Menufiye'de karşıladı. Elfi atik davranıp Suriye'ye kaçtı. Osman Elfi'nin maiyyetini kılıçtan geçirdi, mallarını yağmaladı.

Osman artık ortaksız kaldığını zannediyordu. Askerin maaşını vermemişti. Arnavut askerler 8 aylık istiyorlardı. Bağırmaya başladılar. Bunların isyanından korkan Osman Kahire ahalisine ağır bir vergi koydu. Bu iş halkın gazabını kendi üzerine çevirdi. O sırada Arnavutlar isyan ettiler. Maaşları verildiyse de Mehmed Ali'nin kışkırtması ile susmadılar. Artık şimdi Mehmed Ali Osman'ı tepelemekle meşguldü. Arnavutlar'ın başına geçip Osman'ı sarayında kuşattı. Fakat Osman cesareti sayesinde kurtulabildi (M. 1804) ve kaçtı. Bir daha da Kahire'ye giremedi.

Bu olay üzerine Mehmed Ali din adamlarına danışıp Hüsrev Paşa'yı zindandan çıkardı. Ancak Arnavutlar razı olmadığından Hüsrev'i Reşid'e gönderdi. Hüsrev Paşa oradan İstanbul'a gitti.

Şimdi Mehmed Ali Paşa Babıali'ye karşı gayet saygılı bir politika tuttu. Bir Türk valinin gönderilmesini bildirdi. Nihayet İskenderiye Valisi Hurşid Paşa'nın atanmasını sağladı. Ulema ve asker kendisini kaymakam atadılar.

Bu suretle Mehmed Ali'nin derecesi ve iktidarı bir kat daha arttı.

Kölemenler artık perişan bir haldeydiler. Ancak yedi sekiz bin dolaylarında kalmışlardı. Fransızlar ezmişler, soymuşlar, ne paraları, ne servetleri kalmamıştı.

Bizim valiler de acz içindeydiler. Fransızlar'ı def etmek için getirilmiş olan Arnavut asker disiplinsiz, asi ve eşkıya idi. İkide bir halkın dük-

kanlarını, evlerini yağmalıyorlardı.

Mehmed Ali durumu pek uygun bulup Mısır'ı eline geçirmeye iyice tasarladı. Türlü entrikalar yapıyor, türlü dolaplar kuruyor, bazen Babıali'ye hoş görünüyor, bazen Kölemenler'le hoş geçiniyor, orduya halka kendisini sevdiriyordu. Gerçekten bu işlerde büyük beceri gösteriyordu. Kahire'de bir isyan olmuyordu ki, Mehmed Ali'nin parmağı olmasın. Kölemenler kuvvetlenince vali ile birleşip Kölemenler aleyhine hareket ediyordu. Vali kuvvet bulunca diğerleriyle birleşip vali aleyhine hareket ediyordu. Böylece memleketin iki kuvvetini birbirine çarpıştırıyor, çarpıştıra çarpıştıra iki tarafı da bitiriyordu.

Fakat aynı zamanda memleket çalkalanıyor, eziliyor, halk mahvoluyordu. Mısır'a yeni bir yabancı istilasına yol açılıyordu. Mehmed Ali bunları dikkate almıyor, hırsının kendisine öğrettiği şeye göz dikmiş, yürüyordu. En çok dikkat ettiği şey halkı kazanmaktı. Bu konu için din adamları ve şeyhleri elde etmiş onları maksadı doğrultusunda kullanıyordu. Sonunda M. 1805 yılında Mart ayında bir isyan düzenleyip Hurşid Paşa'yı Kale'de kuşattı. Kölemenleri kovdu. Her şeyi elde etti. Bu olay üzerine Arnavutlar ve din adamları tarafından Mehmed Ali vali ilan olundu. Fakat kurnaz Mehmed Ali yine kabul etmedi. Bu suretle Babıali'nin sevgisini kazanmak istiyordu. Kazandı. Halk tarafından İstanbul'a giden muhtıra gereğince Mehmed Ali Mısır'a vali atandı ve paşa oldu. M. 8 Temmuz 1805, H. 1220 tarihinde valilik fermanı çıktı. Hurşid Paşa'ya da azl edildiğine ilişkin ferman kapıcıbaşı Salih Ağa ile geldi. Fakat Hurşid Paşa bu azil kararını dinlemedi. Sonra Kaptan Seyyid Abdullah Ramiz Paşa donanma ile gelip azlini bildirdi. Bu suretle Kale'den çıkıp Bulak'tan binerek Mısır'dan gitti. Artık Mehmed Ali tam vali olmuştu.

MEHMED ALİ PAŞA'NIN VALİLİĞİ

Valiliğin ilk yedi yılında İskenderiye'de İstanbul'dan gönderilen bir vali vardı. Said ise Kölemenler'in elindeydi.

Elfi, Said'de kuvvet toplayıp Mehmed Ali üzerine yürüdü. Elfi yerini vermek üzere Hurşid ile görüşmelere girmişti. Babıali'ye Mehmed Ali'yi kaldırdığı takdirde itaat edeceğini bildirdi. Aynı zamanda Mısır'ın limanlarını vermek teklifiyle İngilizler'e de başvurdu. İskenderiye'deki Fransız Konsolosu Drovetti bu işe engel olduysa da İngiltere Devleti Elfi'nin bağlılığını kendi kefaleti altına alarak Kölemenler'in eski mevkilerinin verilmesini istedi. Bu sırada Mehmed Ali'ye Selanik Valiliği fermanı geldi (H. 1221). Yerine atanan Musa Paşa donanma ile Mısır'a çıktı. Mehmed Ali hareketini gelişmelere bıraktı. Din adamlarına şeyhlere ve ileri gelenlere kendisinin Mısır'da bırakılması için bir muhtıra yazdırıp büyük oğlu İbrahim Bey'le bu muhtırayı İstanbul'a gönderdi. Bu sefer Osman Bey taraftarları Kölemenler Mehmed Ali'ye katıldılar. Halk da kendi tarafındaydı. Fransız konsolosunun teşvikiyle 25 Fransız Kölemen Elfi tarafını bırakıp Mehmed Ali tarafına geçti. Mısır'a içindeki kanlı oyunları yetmiyormuş gibi şimdi bir de dış oyun, yani Fransız, İngiliz

entrikası, parmağı ilave olmuştu. Bu Fransız Kölemenler'in aslı Fransız'dı. Mısır ordusu giderken 800 Fransız askeri gitmeyip Mısır'da kalarak Müslüman olup Kölemen yazılmışlardı. M. 1877 yılında bunlardan Mısır'da ancak beş on kişi kalmıştı. Şimdi ise eserleri kalmamıştır. Yalnız birtakım sarı ve Müslüman Fellahlar vardır ki, bunların nesli olduğu söylenmektedir. Mısır'da Kölemen'in ne demek olduğunu bununla da anlıyoruz.

Mehmed Ali Paşa

Fransızlar Mehmed Ali'yi tutuyorlardı. İngilizler de Elfi ileydiler. İkisi de bunları ellerine alet olarak almışlardı. Fakat kurnaz Mehmed Ali, Fransızlar'ın ondan ettikleri istifadeden çok, o Fransızlar'dan yararlanıyordu. Fransız İstanbul Elçisi Mehmed Ali'yi Mısır'da bıraktırmak için son gayretle uğraşıp yeni bir fermanla (Şaban 1221 Hicri) yeniden valiliğini doğrulattırdı. Bu fermanda Mehmed Ali'den her yıl 4 bin kese (5 milyon frank) para istiyordu. Aynı zamanda İskenderiye, Reşid ve Dimyat iskelelerini hasılatının Padişah'a ait olması, Hicaz'a para ve yiyecek gönderilmesi emredilmişti. Mehmed Ali bunları yaptı. Oğlu İbrahim bey de defterdar olarak atandı. Mehmed Ali'nin azlinde İngiltere'nin parmağı vardı. O, meydanı himaye ettiği Elfi'ye bıraktırmak istiyordu. Kısacası Mısır yine İngiliz ve Fransız rekabetine ait olaylara sahne oluyordu.

Mehmed Ali'nin iyi bir yönetimi ve becerisi vardı ve aynı zamanda pek de talihliydi. Bu sırada birbiri arkasına Osman Bey de (M. Kasım 1806), Elfi de (M. Ocak 1807) öldü. Artık Mehmed Ali'ye düşman kalmadı. Her şey bitti. Nüfuzu, kuvveti son noktasına çıktı.

Abdurrahman El-Cüberti tarihinde şöyle diyor: «Elfi İngiltere'de bir yıldan fazla kaldı. Kendisine değerli taşlar, rasat aletleri ve birçok hediye verdiler. Bu hediyelerle Mısır'a gelmiş ve şiddetle İngiliz tarafını tutar olmuştur.» Yine o Osman Berdisi için, «Said tarafında Küşufiye berdis memuru olduğu için kendisine 'El-Berdisi' denen bu Elfi İngiltere'ye gi-

dince hoşdaşları üzerine 'Küçük Elfi' lakabıyla tanınan Başıek (Bitişik, Beştek) Bey ile beraber reis olmuştu» diyor.

Bu sefer de İngilizler ortaya çıktılar. Aletleri olan Kölemenler'in mahvolması işlerine gelmiyordu. Bir de Mehmed Ali'nin kuvvet bulması, Fransa'nın kuvvet bulması demekti. M. 17 Mart 1807 tarihinde İngilizler Mehmed Ali'nin Babıali tarafından Mısır'da bırakılmasına, bir de Babıali'nin Fransa ile uyuşmasına kızarak Rusya ile birleşip bize savaş ilan etmişlerdir. İngilizler donanması Boğaz'ı zorlayıp içeri girmişse de birşey yapmaya başarılı olamamış ve istihkamların bombardımanıyla hasara uğrayarak geri dönmüştür. Bunun üzerine İngilizler İskenderiye'ye M. 17 Mart 1807, H. 5 Muharrem 1222 tarihinde 8 bin kişilik bir kuvvet çıkarmışlardır.

İNGİLİZLER GELDİKLERİ GİBİ GİTTİLER

İngiliz donanması 17 savaş gemisiyle 25 nakliye gemisinden oluşuyordu. Bir perşembe günü ikindi vakti İskenderiye limanına geldiler. Limana çıkmak istediler. Bizimkiler bunun için «İstanbul'dan ferman gerekir» dediler. İngilizler ise buna gerek olmadığını, limanı Fransızlar'dan muhafaza için geldiklerini iddia ettiler. Engelleme ile karşılaşınca şehrin sur ve burçlarını dövüp yıktılar. Halk teslim olmayı istedi. İngilizler karaya çıktılar. Çıkan İngiliz askerinin komutanı Frezer (Freser) idi. Bizim İskenderiye'deki kuvvetimiz İbrahim Ağa komutasında ve ancak 200 kişiydi. Hiçbir direnişte bulunmayıp teslim oldular. İskenderiye'yi ele geçirince Kölemenlere haber gönderip kendileriyle birleşmelerini, fırsatı kaçırmamalarını bildirdiler. Ancak Kölemenler'den Elfi ölmüştü. Osman bey de ömrünü sonunda silahımı Müslümanlar'a karşı kullanamam demiştir. Bu suretle İngilizler'in ümidi; bir gün kendimize alet ederiz diye Kölemenlere yaptıkları bağışlar boşa gitmiştir. İngilizler İskenderiye'de altı ay kaldılar. Bu sırada Mehmed Ali Said'de Kölemenler'le uğraşıyordu. Hemen Kölemenler'le barış yapıp Kahire'ye döndü. İngilizler Reşid'e 2 bin kişilik bir kuvvet gönderdiler.

Reşid'de iki-üç yüz askerimiz vardı. Ancak bunların Ali Bey adındaki komutanları kahraman bir kişiydi. İngilizler'in geldiğini haber alınca askerini evlere saklayıp emir alıncaya kadar asla gözükmemelerini emretti. Aynı zamanda İngilizler'in dönüş yollarını kesmek için Reşid civarındaki bütün sandalları diğer kıyıya naklettirdi. İngilizler geldikleri zaman ortalıkta savunma yapacak bir asker görmediler ve İskenderiye'de olduğu gibi askerin halkı ve şehri bırakıp kaçtığını zannettiler. Yorulmuşlardı. Emin bir surette şehre girdiler. Uyuyacak yer aramaya başladılar. Bir kısım İngiliz askeri silahlarını bile çıkardı. Bu anda Ali Bey emir verip pencereden, kapıdan, her taraftan üzerlerine ateş etti. İngilizler perişan bir surette İskenderiye'ye doğru kaçtılar. Komutanları bir tuğgeneral ile subaylarından çoğu ve 100 asker bu savaşta öldü. 120 esir ile 2 top alındı. Bu haberi Mehmed Ali Paşa Kahire'de duydu. Bu sefer İngilizler Reşid'e 3 bin kişilik bir kuvvet daha gönderdiler. Bu askerin 6 topu, 4 havan topu vardı. Bu kuvvet 8 Nisan

1807'de Reşid'e vardı. Reşid'i kuşatıp iki hafta boyunca dövüp durdu. Bu sırada Mehmed Ali Paşa tarafından bin 500 kişilik süvari ve 4 bin kişilik piyadeden oluşan bir yardım kuvveti geldi. Yapılan savaşta İngilizler bozulup ancak bin askerle İskenderiye'ye dönebildiler. Birçok İngiliz'in kafaları kesilip Kahire'ye gönderilerek onlarla Rumeli Meydanı süslendi. İngilizler artık İskenderiye'ye hücum edilir korkusuyla orasını güçlendirmeye başladılar. Abukır settini yıkıp şehrin etrafına su bastırdılar. Bu tahripten tam 140 köy mahvolup gitti. Fakat İskenderiye, hücum edilemez bir hale geldi. İngilizler İskenderiye'de uzun süre beklediler. Yardım gelmediğini görünce Mehmed Ali'ye haber gönderip barış istediler. İngiliz Generali Frezer ile Mehmed Ali Paşa buluştular. General dönüp yerine gönderdiği diğer bir general vasıtasıyla barış yapıldı. Bu anlaşma gereğince İngilizler Mısır'dan çıkacak ve Mehmed Ali esirlerini kendilerine verecekti.

Mehmed Ali İngiliz esirlerini geri gönderdi. Bu mağlubiyet üzerine İngilizler 14 Eylül 1807'de Mısır'ı boşalttılar. Bunda da Mehmed Ali'nin şansı çok iyi gitmişti. Zorlandıkça yeni asker gönderen, istedikleri sonucu elde etmedikçe vazgeçmeyen o inatçı İngilizler şimdi hemen çekilip gidivermişlerdi.

Artık Mehmed Ali Paşa hükümet işlerini bir düzene koymaya ve Mısır'ın durumunu düzeltmeye koyuldu. İskenderiye'de yıkılan şeyleri ve özellikle Abukır settini tamir ettirdi. Bu sırada asker iki defa aleyhine isyan ettiyse de isyanı bastırıp başları olan Receb Ağa ile Yasin Bey'i sürgüne gönderip işi bitirdi. Sahilde 26 kale yaptırıp içlerine 628 top ve 65 havan koydu. Abukır'da da yedi tabiye yaptırıp içlerine 159 top ve 8 havan koydu.

İngilizler bitince Vahabiler çıktı. Vahabiler Mekke, Medine üzerine saldırıyorlardı. Babıali Mehmed Ali Paşa'ya Vahabilere karşı gitmesi emrini verdi. Mehmed Ali'nin bu tehlikeli ve çok asker isteyen işe gitmeden Mısır'ı güvenlik altında bulundurması gerekiyordu. Mısır'da ise şimdi tek tehlike Kölemen tehlikesi kalmıştı. Bunlar 1808'den beri silahı ele almışlar, yine Mısır'ı isyan ve fitne içinde çalkalıyordu. Mehmed Ali esaslı bir tedavi yapmaya karar verdi. Böyle bir tedavi Kölemenler'in cezalandırılması, bir daha canlanamayacak bir surette kökünü kazımaktı. Bu işi de savaşla görmek mümkün değildi, hile ve cinayet yolunu seçti. Oğlu Tosun Paşa'nın Mekke'ye hareketi sebebiyle Kale'deki sarayda büyük bir ziyafet düzenleyip bütün Kölemenler'i davet etti.

Bu muşhur ziyafet M. 1 Mart 1811, H. 1226 tarihinde verildi. Bir kaya üzerine yapılmış olan bu sarayda Mehmed Ali davetlilerini büyük bir samimiyet ve büyük bir debdebe içinde karşıladı. Yendi, içildi, keyfedildi. Ziyafetin sonunda dönüldü. Yeniçeriler Kölemenler'den önce çıktılar ve Rum Kapısı'na geldiler. Kölemenler henüz dar ve kayalık yoldaydılar. Kapıda Arnavutlar'la beraber bulunan başları Salih-Kuş Kölemenler'in üzerine ateş açtırdı. Aynı zamanda Kale duvarı arkasına saklanmış olan askerler de ateş ettiler. Kölemenler fena bir yerdeydiler. Ne savunmaları, ne de kaçabilmeleri mümkün değildi. Bu dar yola girmiş olan atların dönmesi mümkün değildi. Birkaç Kölemen cübbelerini atıp kılıçlarını sıyararak kayalara yerleşmiş olan Arnavutları vurmaya

çalıştılar. Hiç olmazsa bunlar vuruşarak öldüler.

Şahin Bey Salahaddin Eyyubi'nin sarayının kapısı önünde düştü. Asker tarafından vücudu yerlerde süründü. Süleyman Bey yarı çıplak ve yara içinde haremin damına çıkıp haremden yardım istedi. Ancak o da orada kesildi. Elfinin kardeşi Hasan beş atını dörtnala sürüp Kale duvarından atıyla atladı. Yarı ölü yere düştü; fakat orada bulunan halktan birkaç kişi kendisini kaçırdı. Kısacası bunlardan pek azı kurtulup Suriye ve Dungala'ya kaçtılar.

Bu iş Kahire'de olurken Mehmed Ali müdiriyetlere de emir vermiş, oradaki Kölemenler'i de kestirmiştir. İşte bu katliam ile Mısır'da Kölemenler'den adam kalmadı. Kaçanlar da pek az olduklarından bir daha birşey yapmak iktidarında olmaları asla mümkün değildi. Bu kanlı ve zalimce olayla birlikte Mısır'ı kana boyamış, Devlet'i ve Mısır halkını felaketten felakete atmış, Mısır'ı uzun müddet soymuş, yakmış olan kölemen nesli de ortadan kalktı. Her zalimin başına gelen bunların başına da geldi. Masumların başını kesen zalimler sonunda kendi başlarını yeni zalimlere bırakıp ortadan çekilmektedirler. Kan kanı temizliyor. Kan su ile temizlenseydi, ne olurdu!..

Fransız kölemenler bu katliamın dışında tutuldular.

Kölemenler Kale'de böyle doğranırken Mehmed Ali bir dama çıkmış, mükellef bir mindere kurulup bütün o kanlı sahneyi seyrede seyrede nargile içmiştir. Buna kimi yazar yalan der. Bu olayı yapmak için Mehmed Ali yalnız Laz-oğlu Mehmed Bey ile Yeniçeri Ağası Salih-Kuş (Koçı haberdar etmişti. En emini, sevdiği olan bu Mehmed Bey'in halen Kahire'de Seyyid Zeyneb'e yakın, Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) önündeki ufak meydanda ve tramvay hattı üzerinde tunçtan bir heykeli vardır. Onun adını Arapça «Laz-oğlu» yazarlar. Diğer bir söylentiye göre Kölemenler çıkınca Mehmed Ali Paşa ziyafet salonuna girip yalnız kalmıştır. Beti benzi solmuş, nargilesini bırakmıştır. Şiddetli yaylım ateşini işittiği zaman yıkılacak gibi olup su istemiştir.

Bu olay tarihçe meşhur cinayetlerden, şanlı vahşiliklerdendir. Mehmed Ali nargile içtiyse Roma'yı yakarken seyrine dalan Neron'dan niye aşağı olsun. Bir fark varsa Neron iktidarın doruğunda, yanan koca bir şehirden, duman olup uçan koca bir uygarlıktan yalnız şairane ilhamlar arıyor, alıyordu. Mehmed Ali ise o duygudan yoksun, yalnız iktidara varmak hırsı içinde gözü dönmüş, yanıyor, kana bulanıyordu. Korktu, benzi solduysa zayıf yürekliydi; fakat hırsının kuvveti yüreğinin zaafına üstün gelmişti. Bu zayıf yürekli o koca cinayeti yine yaptı.

Bu bir parlak barbarlıktı, fakat yalnız bize özgü değildi. Avrupalı devlet adamları, beyleri, hükümdarları bunun daha parlak örneklerini tarih sayfalarına geçirmişlerdir: Sen Bartelemi, Çar Büyük, «büyük» değil Deli Petro'nun elindeki İstreliç gibi...

Bir söylentiye göre de Mehmed Ali cinayetinde başarılı olamayacağı korkusuyla bayılmak derecesine gelmiş, hatta kaçmak için atları hazırlatmıştır. Böyle ise korkak, yüreksiz, tabansız canilerdendir.

Babıali Mehmed Ali'yi Vahabiler ağır biçimde cezalandırmakla görevlendirdi. Vahabiler M. 1803, H. 1218 yılında her tarafı kaplamış, yolları kesmiş, Haremeyn'i ele geçirmiş, Hac'ı yasaklıyorlardı.

Vahabiler H. 1204 yılında ortaya çıkmıştır. Bu mezhebi Muhammed bin Abdülvahhab denilen Necid'li «Beni Temim»den bir adam ortaya koymuştur. Bu adam H. 1111 yılında doğmuş, H. 1206 yılında ölmüştür. Demek 105 yıl yaşamıştır. Babası ve kardeşi din adamıdır. Bu, daha gençliğindeyken İslam inanışına zıt fikirler göstermeye başlamıştı. Babası, kardeşi kendisini azarlardı. Kısacası bu adam yeni bir inanç ile başına birçok taraftar topladı. Müminleri (iman sahiplerini) kafir olarak göstermiş, Hac'ı, evliya mezarlarını ziyareti men etmişti. Bunları şirk (Allah'a ortak koşma) sayardı. Peygamber'de salih bir adam olmaktan başka bir sıfat bulmazdı. Onu da adi bir adam tanırdı. Allah'dan gayrısına bir paye vereni Allah'a ortak koşan kişi olarak kabul ederlerdi. Mezhebine dair bir kitap da yazdı. Nihayet bütün Urban (Göçebe Arap kabileleri) mezhebine dahil oldular. Ve onları asker yaptı.

Bu mezheb asıl H. 1143'de ortaya çıkıp H. 1150 yılından itibaren yayılmaya başlamıştır. Mezhebine girip bu kişiye en çok taraftar olup arka çıkanlar «İbn Suud»lardır.

Bu mezhebin en belirgin noktası Peygamber'e karşı olmaktı.

Vahabiler Mekke'ye girince şarap, zina, tütün ve nargilenin, ezan okunurken Salat-ü selam söylenmesinin haram olduğunu ilan ettiler ve bunları yasakladılar. Harem-i Şerif'e girenlerden giriş ücreti aldılar. Oradaki sahabe gibi İslam büyüklerinin türbelerini yıktılar. Mezheplerini kabul etmeyenleri idam ettiler.

Üç yıl sonra Medine'yi ele geçirdikleri zaman orada «Makaabir-i Müteberrike» (kutsal sayılan Mezarlar)yi yıktılar. Aynı zamanda «Ravza-i Mutahhara»yı yani Peygamber'in kabirini de yıkmak istemişlerse de halkın ricaları üzerine bundan vazgeçtiler.

Mehmed Ali Paşa Vahabi Seferi için hazırlığa başladı. Kızıldeniz'de 15 gemi yaptırdı. Gerçi Mekke Şerifi Galib bin Müsaid'in bazı ufak tefek gemileri var idiyse de o gizlice Vahabiler'le birlik olmuştu. Demek onun gemilerinden yararlanmak mümkün değildi. Bu donanmayı yaptırmak için Mısır'ın her tarafındaki dut ve köknar ağaçlarını kestirdi. Bulak'ta bir tersane yaptırdı. İşte halen Bulak'ta mevcut olan tersanenin esası ve başlangıcı Mehmed Ali'nin bu tarihte (H. 1224) yaptığı tersanedir. Burada yapılan şeyleri parça parça deve sırtında Süveyş'e gönderdi. Orada da bir tersane yaptı. Orada «berik» (büryak) çeşidinden 4 büyük, «İskone» çeşidinden 11 diğer savaş gemisi yaptırdı. Kendisi de oraya gidip Süveyş tersanesini denetledi. Kızıldeniz'de olan kayıkları toplattı.

Bu sırada Mısır'da 25 bin başıbozuk asker vardı. Bunlar Sadrazam Yusuf Paşa ile gelmişlerdi. Bunlardan ve öteki kişilerden 8 bin 472 piyade ile bin 707 topçuyu kalelere yerleştirdi. Bu kuvvet Mısır'ın korunmasına tahsis olundu. Bundan başka 18 bin 333 kişilik hareketli bir kuvvet de kurdu. Bundan 6 bin piyade ile 2 bin topçu ve 2 bin süvariyi Hicaz seferi için ayırdı.

Bu Hicaz ordusunun kumandanlığını oğlu Tosun Paşa'ya verdi.

Bu sırada Kölemenler aleyhine dolaplar çevirmişler, kendisini Süveyş'ten dönerken öldüreceklerdi. Mehmed Ali geceleyin yola çıkıp fesatçıları aldattı. Kahire'ye gelip yukarıda söylediğimiz gibi işlerini bitirdi.

Tosun Paşa 3 Eylül 1811, H. Şaban 1226 yılında hareket etti. Medi-

ne ve Mekke'yi Vahabiler'in ellerinden aldı. Sonra Vahabilerin reisi Suud İsticaş büyük bir kuvvetle gelip Tosun Paşa'yı «El-Safra» ile El-Cüdeyde arasında büyük bir savaşta bozguna uğrattı. Mısır ordusunun bütün levazımı Araplar'ın eline geçti. Tosun Paşa Yenbu'a gelip babasına hezimet haberini gönderdi. Mehmed Ali diğer bir ordu gönderdi. Bu sefer Vahabiler Faysal bin Suud komutasında saldırdılarsa da Tosun onları birkaç yerde yendi. Her yeri hatta Cüdeyde ve Safra'yı ellerinden aldı (H. 1227). Suud Taif'e çekildi.

Mehmed Ali bu zaferin haberini, Mekke ile Medine ve Cidde'nin anahtarlarını İstanbul'a gönderdi. Mehmed Ali bizzat Hicaz'a geldi. Bu sırada Şerif Galib Vahabiler'in Taif Emiri Osman El-Müzayıki'yi tutuklamış, zincire vurup Mısır'a göndermişti. O da onu İstanbul'a gönderdi. Orada idam ettiler.

Mehmed Ali Paşa Mekke'ye varınca fitnede iştiraki bulunduğundan Şerif Galib'i Haremeyn Valiliği'nden azl edip tutuklattı ve ailesiyle beraber Mısır'a gönderildi. Orada ölmüştür. Mehmed Ali Paşa Galib'in yerine Şerif Yahya bin Sürur bin Müsaid'i atadı. Sonra Medine'de Vahabiler'in emiri olan Mübarek bin Muzyan'ı da yakalayıp İstanbul'a gönderdi. Mübarek'i İstanbul'da sokaklarda gezdirip halka gösterdikten sonra idam ettiler. Başını günlerce astılar. Mehmed Ali bu işleri gördükten sonra Terbe, Beşne, Bilad'ı Gamed, Zehran ve Asir taraflarındaki Vahabiler üzerine asker gönderdi. Arkalarından kendisi de gidip Vahabiler'i kesti, köylerini yıktı. Onları temizledi.

H. Cemaziyelevvel 1229 tarihinde Vehabiler'in reisi Suud öldü. Yerine oğlu Abdullah geçti. Bu, babası gibi yetenekli ve becerikli bir adam değildi.

Mehmed Ali Paşa Mekke'ye gidip Hac ibadetini yerine getirdi. Vahabiler üzerindeki hareketini tamamlamak niyetindeyken Mısır'dan gelen önemli bir haberden dolayı H. Receb 1230 tarihinde acele Mısır'a döndü. Mekke'de Hasan Paşa'yı vekil bıraktı. Bu haber şu idi: Mehmed Ali Paşa Mekke ve Medine'nin anahtarlarını İstanbul'a hazinedarı Latif Bey'le göndermişti. Bu kişi Mehmed Ali'ye hıyanet edip aleyhinde birçok şeyle beraber Devlet kendisini yardım ederse Mehmed Ali'yi uzaklaştıracağını söylemişti. İstanbul Mehmed Ali'den şüpheleniyordu. Orada birçok düşmanları olduğu gibi Mısır'da da Kölemenler olayından dolayı intikam arayan düşmanları vardı. İstanbul'da Latif Bey'e paşalık verilip Mısır'a vali atandı, fermanı da eline verildi. Bu adam Mısır'a gelmiş, fermanı bazılarına göstermiş, Mehmed Ali'nin adamlarını korku kaplamıştı. Mehmed Ali Mısır'da kethüdası Laz-oğlu Mehmed'i vekil bırakmıştı. Laz-oğlu Latif Paşa'ya önce iyi muamele eder ve saygı gösterir gibi davranarak onu tuzağa düşürdü ve yakalayıp herkesin önünde kafasını kesti. Bu sırada İskenderiye'ye her zaman olduğu gibi yeni vali atandığını doğrulamak üzere Osmanlı donanması gelmişti. Mehmed Ali Mısır'a gelince İskenderiye ve başka limanları tahkim etti, oğlu Tosun Paşa'ya haber gönderip Vahabiler'le barış yaptı. Bu barış gereğince Vahabiler yağmaladıkları şeyleri iade ettiler, Mehmed Ali onları hükümleri kendi ellerinde Mısır'a bağlı bir beylik olarak tanıdı. İşte bu suretle Vahabiler işi bitip Tosun Paşa Mısır'a döndü. Büyük bir alayla karşılandı.

Sonra İskenderiye'ye babasının yanına vardı. Fakat orada pek az bir süre sonra hastalanıp birkaç saat içinde öldü. Cenazesi Kahire'ye nakledip İmam Şafii'de defnedildi.

Bir süre sonra Vahabiler kuvvetlenip anlaşmayı bozdular. M. 3 Eylül 1816, H. 12 Şevval 1231 tarihinde Bulak'ta hazırlanan donanma ve asker, oğlu İbrahim Paşa komutasında Nil vasıtasıyla Kına'ya, oradan El-Kusr limanına gönderildi. Oradan Kızıldeniz donanması vasıtasıyla Yenbu'a çıkarıldı. Vahabiler seferi yıllardan beri devam ediyor, Suriye ve Mısır'dan giden askerlerimizin birçok yenilgileriyle sonuçlanıyordu. Bu sefer de ilk çatışma böyle gitti. İbrahim Paşa da mağlup oldu. Fakat sonra galip gelip M. 1818, H. 1232 yılında El-Dariye'yı muhasara etti. Vahabiler'in başı Abdullah bin Suud nihayet şartsız teslim oldu. İbrahim onu adamlarıyla beraber Mısır'a gönderdi. Kendisi Necid'e kadar girip Vahabilerin başkenti Dariye'yi yıktı. H. 17 Muharrem 1234 tarihinde Abdullah deve üzerinde Mısır'a getirildi. Halk seyrine toplandı. Mehmed Ali'nin yanına varınca Paşa ayağa kalkıp onu güleryüzle karşıladı. Yanına oturttu ve konuştu. Konuşma sırasında Abdullah niye bu meseleyi uzattın dedi. O da «savaş böyledir» cevabını verdi. Sonra Mehmed Ali, «Oğlum İbrahim Paşa'yı nasıl gördün?» dedi. Abdullah, «O elinden gelen her şeyi yaptı. Biz de yaptık Kader böyleymiş» dedi. Mehmed Ali, «Padişah'tan afınızı rica edeceğim» dedi. Abdullah, «Takdir olur» cevabını verdi. Paşa Abdullah'a hilat verip Bulak'ta İsmail Paşa'nın konağına misafir etti. Abdullah'ın yanında bir yassı küçük çekmece vardı. Paşa bunun ne olduğunu sordu. O da, «Oğlumun hücreden (yani Hücre-i Nebviye ki Peygamber'in merkadinin odasıdır) aldığı şeydir. Beraberimde getirdim. Sultan'a vereceğim» dedi. Paşa açılmasını emretti. Açtılar. İçinde padişahlar hazinelerine ait ve güzellikte eşi görülmemiş üç Mushaf ile 300 büyük inci, bir büyük zümrüt ve başka değerli taşlar vardı. Bunlar Mekke'den aşırılmıştı.

Paşa Abdullah bin Suud'u İstanbul'a yolladı. Orada Bab-ı Humayun'da idam edildi. Aynı zamanda kendisine bağlı olanları da katlettiler.

MEHMET ALİ PAŞA'NIN YENİLİK HAREKETLERİ

İşte «Altı Yıl Savaşı» adını almış ve H. 1226-1234 yılları müddetince devam etmiş olan Vahabiler işi de böyleye bitti. İbrahim Paşa bütün askeriyle Mısır'a döndü. Hakan İbrahim Paşa'ya hilat gönderdi, Hicaz Valisi unvanını bağışladı (H.21 Safer 1235).

Bazılarına göre güya Mehmed Ali'ye «han» unvanı verilmemiş. Bu yalandır. Hicaz Valiliği protokol bakımından Mısır Valiliği'nden büyüktü. Demek İbrahim babasını geçmişti. Şimdi İbrahim de paşa idi. Babasıyla bunu ayırmak için artık babasına Büyük Paşa, İbrahim'e de «Küçük Paşa» diyorlardı. Şimdi Mısır kitaplarının ve bu ailenin Mehmed Ali'ye «Mehmed Ali El-Kebir» demeleri bundandır. Yoksa gerçek büyüklüğünden değil.

Mehmed Ali Hicaz'dan döndükten sonra Mısır'ın servetini artırmak gerektiğini hissetti. Çünkü gelirler masrafı karşılayamacak bir haldeydi.

Memleketin yegane ve güzel bir servet kaynağı olan tarıma kuvvet vermek gerekiyordu. Bunun için ilkönce memlekete tam bir güven getirmek gerekliydi. Kölemenler filan bitmişti. Ancak Arap hırsızları kalmıştı. Bu aşiretler ikide bir eski adetleri üzerine Nil boyuna hücum edip köy, şehir yağmalıyorlardı. Mehmed Ali bütün aşiretlerin şeyhlerini toplayıp Kahire'de rehine olarak tuttu. Tahsildar Kıbtiler'in -ki pek eski yüzyıllardan beri maliye işleri bunların elindeydi- zimmetlerine para geçirmelerini önledi.

Artık Mehmed Ali iç işlerle uğraşıyordu. Özellikle maliye işlerini düzeltmek istiyordu. O sırada Mısır'da para kalmamıştı. Bu sebepten vergileri mal olarak aldı. Bu uygulama ortalığa bir ferahlık getirdi.

Tarım konusuna önem verdi. «Eşrefiye» adıyla bir kanal açtırdı. Bu kanala sonradan «Mahmudiye» kanalı adı verildi. Eskiden de burada bir kanal vardıysa da ağzı Rahmaniye kasabasındayken Mehmed Ali Atıf karyesinden açtı. Bu kanalı İskenderiye ile birleştirdi. Bundan maksadı sulama işinden çok malların ulaşımı idi. Yani ticaretti. Aynı zamanda diğer kanalları da temizletti. Yüksek yollar, köprüler yaptırdı. Yaptığı en önemli şey «Kanatırül-hayriyye» denilen su bentleridir. H. 1251 yılında bunu Delta'nın başında inşa etmeyi düşündü. Başmühendis Linan Paşa'nın (Linant de Bellefond) görüşü doğrultusunda yaptırdı. Bu bentlerden maksat Nil suyunun Reşid ve Dimyat kollarına ayrılarak tuzlu suya boşuna gidip ziyan olması ve tarım bakımından istifade edilmemesi sebebiyle bu bentlerle bu suları tutmak ve daha sonra tarlalara göndermekti. Bu sayede irtifa daha yükselip taşkın zamanında bile sulanamayan tarlalar bu sayede sulanacaktı. Demir kapaklı gözler vasıtası ile su, istenilen yöne verilecekti. Gözler kapanırsa sular yükselip Said tarafı güzelce sulanır, orası sulandıktan sonra gözler açılıp Delta kısmı da sulanırdı. Bu bentlerin inşaatını Fransız mühendisi Mojel (Mougel) Bey'e havale etti. M. 1835 yılında temel atma törenini yapıp ilk taşı kendi koydu.

Bu bentler M. 1847 yılında tamamlandı. Sarfolunan para 100 milyon Frank'tır. Bundan Mısır'a çok fayda geldi. Sonra eskiden Moris Gölü'nün bir su mahzeni olmasını da hesaba alarak yine böyle bir su mahzeni yapmak istediyse de masrafın fazlalığından dolayı bu fikrinden vazgeçti.

Bunlardan başka yeni birtakım kanallar daha açıp bunlarla ulaşımı sağladı.

Vergileri «feddan» (Arap ülkelerinde kullanılan dönüm birimi. Bir feddan 59,3 ar. Feddan-ı Mısrî 41,1 ar.) üzerine almaya başladı ve miktarlarını belirli birer rakama bağladı. Bu işi İbrahim Paşa'ya havale edip ona yaptırdı. Yalnız şeyhler için yüz fedanda beş fedanı bağışık tuttu. Bu da yoksullara bakmalarına karşılık yapıldı.

Mısır'ı sancaklarına taksim etti. Sancakları da ilçelere memuriyetlere ayırdı. Birincilere «müdir», ikincilere «memur» adıyla adamlar atadı. Bunlar bizdeki «vali» ve «mutasarrıf»lara karşılıktır.

Hindistan'dan, Avrupa'dan, Anadolu'dan birçok bitki, tohum ve ağaç getirtip Mısır'da ektirdi. H. 1236 yılında pamuğu Hindistan'dan Avrupalı Şomel (Chomel) vasıtasıyla getirtti. Bu pamuk «Seylanî» denilen

cinsti. Bilime, tekniğe sanata, ilk ve orta öğrenim görmüş olanlar için birçok okul açtı. Bulak'ta rasathane (gözlemevi) yaptı. Genel bir salhane (mezbaha) yapıp koyun ve başka hayvanların evlerde kesilmesini yasakladı. Birçok bahçeler yaptırdı. Bunlara güzel ağaçlar diktirdi. Bunlardan biri de o zamana kadar bataklık olan Özbekiye Bahçesi'dir. Burası Kahire'nin en güzel bir gezinti mahalli oldu. Mısır'ın her tarafında saraylar, köşkler yaptırdı. Bulak'taki meşhur matbaayı kurdu. Burada 400 amele çalışırdı. Ucuz fiatla birçok Türkçe ve Arapça kitaplar bastırdı. Telgraf kurdu. Antikaların Mısır'dan çıkarılmasını yasakladı. Bir müze yaptırdı.

Ticarete hız verip Nil üzerinde hareket etmek üzere kendi parasıyla bin mavna yaptırdı. Bunlarla Mısır'ın mallarını Akdeniz kenarında yaptırdığı büyük depolara yığar, oradan dışarı sevkederdi. Mehmed Ali ticarete çok önem veriyordu. Zaten kendisi tüccarlıktan yetişmişti. Siyasetten Fransızlar'la beraber olduğu gibi ticarette de daima Fransız tüccarı ile beraberdi. Jomel (lumel) adında bir Fransız vasıtasıyla uzun lifli pamuk tohumu getirtti. Pamuğu ilk defe Mısır'a Dungala mutasarrıfı olan Macu Bey adında biri getirip bahçesine ekmiştir. Sonra Mehmed Ali halkı pamuk tarımına teşvik etmiş ve hatta bu konuda halkı zorlamış, ancak daha sonra pamuk Mısır için mutluluk kaynağı olmuştur. Drovetti de ticaret, tarım ve bayındırlık konusunda Mehmed Ali'ye pek yardım ediyordu. Onun aracılığı ile uzmanlar getiriyordu.

Mehmed Ali iplik, bez, çuha, fes, şeker fabrikaları, rakı damıtma atelyesi gibi birçok yapımevi de inşa ettirdi.

Artık Mısır her yıl dışarı 700 bin erdeb buğday, 600 bin balya pamuk gönderiyordu. Buna karşılık Avrupa'nın parası geliyor, bizzat tacir olan Mehmed Ali'nin ceplerini dolduruyordu. Aynı zamanda halk da istifade ediyordu. Bu ana kadar Mısır'ın gelirleri 30 milyonu geçmezken şimdi iki misli olmuştu.

Başıbozuklarla başedemediği ve Vahabiler'e karşı kesin bir zafer sağlayamadığı için ordusunu Avrupa tarzında kurmaya teşebbüs etti. Belki bu kararında İstanbul'un da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması rol oynadı. O günlerde Nizam-ı Cedid çıkmış, Türkiye orduları Fransız orduları tarzında kuruluyordu. Bu çok zor bir işti. Yeniçeriler'i kaldırmak isteyen zavallı III. Selim Han bu gayretine canını kurban etmiş, bir padişah harcandıktan sonra ancak ikincisi başarılı olmuştu. Bu iş Mehmed Ali'ye de pahalıya oturdu. Asker yeni kuruluş biçimine razı olmayıp söylendi.

Bunun üzerine Mehmed Ali şiddetli davrandı. Bu da askerin hiddetini arttırdı. Yeniçeri, Arnavut bütün asker ayaklanıp Mehmed Ali'yi gavurlukla suçladıktan sonra üzerine yürüdü. Sarayını yağmaladılar. Mehmed Ali Paşa zaman bulup kendisini Kale'ye dar attı. Baktı ki olmuyor, hileye sapıp, fikrinden vazgeçtiğini ilan etti. Bu sayede yine makamına oturdu.

Bu sefer yumuşak başlı olan halktan yeni asker toplamaya karar verdi. Bu sırada Hicaz'daki Vahabiler seferi devam etmekte olduğundan bu gürültücü Yeniçeri ve Arnavut askerini büyük oğlu İbrahim Paşa komutasında oraya atıp Mısır'dan uzaklaştırdı. Bir taraftan iç yeniliklere

ve düzenlemelere, bir taraftan yeni ordu teşkilatına devam etti.

H. 1235 yılında Hasan Bey El-Şemaşırci (Çamaşırcı) komutasında bin 300 kişi gönderip Sivye vahasını üç saat devam eden bir savaştan sonra 15 Cemaziyelevvel 1235 tarihinde ele geçirip Mısır'a kattı. Hasan Bey'in yanında Avrupalı mühendis doktor ve bilginler vardı. Oranın haritasını aldılar. Durumunu incelediler ve kaydettiler.

Vahabiler işinden sonra Nübe ve Sudan seferine başladı. Çünkü «Bahrül-Ezrak» civarında «Senar»daki altın madenlerine göz dikmişti. Zaten Firavunlar zamanında bu altın madenlerinden dolayı oralara seferler yapılırdı. Bir de oralara kaçmış Kölemenler askeri vardı. Onları da oralarda harcamak gerekiyordu. Hem altın madenlerini söylemek mal hırslarını artıracağından onların kolayca gönderilmelerine yetecekti. Mehmed Ali Paşa bir ordu kurup komutanlığını oğlu İsmail Paşa'ya vererek gönderdi.

Damadı defterdar Ahmed Bey'i de arkasından yolladı. Bu Ahmed Bey Mehmed Ali'nin kızı Nazlı Hanım'ın kocasıydı. Bu ordu 5 bin başıbozuk asker, 10 top ve bir havan topundan ibaret olup M. 1820, H. 1224 yılında Sennar (Sinnar)'a doğru yola çıkmıştır. Bu askerin bin 500'ü süvariydi. Bir de Bakaret kabilesinden 500 asker vardı. Mehmet Ali bu kabilenin şeyhine Dungala'ya hakim yapacağını vaat etmişti. Bu şeyhin adı Abidin Kaşif idi.

Bu kuvvet gemilerle Nil'den ilerledi. sınıra gelince gemilerden inip Dungala'ya vardı. Oradaki Kölemenler'i M. Kasım 1820, tarihinde Kürti Savaşı'nda bozdu. Bu orduya mukavemet edecek kabileler Nübe'de yalnız Şelale kabilesiydi. Bunlar kölemenler kadar güzel ve cesur süvariydiler. Bu kabile 10 bin kişilikti. Bütün diğer kabileleri korkutmuşlardı. Ancak silahları kılıç ve kargıdan ibaretti. Mısır ordusunun toplarına dayanamayacakları şüphesizdi. İki savaştan sonra başları Melik Şavs kabilesiyle gelip İsmail Paşa'ya itaat etti.

Ak Nil ile Mavi Nil'in birleştiği mahalle M. 1822, H. 1228 yılında Hartum şehrini yaptı. O zamana kadar orada on haneli bir köy vardı ve bu köy Sennar'a bağlı idi.

Bu sırada orduda veba salgını başgösterdi. Birçok kayıba sebep oldu.

Bundan sonra Mısır ordusu madenlere doğru ilerledi. Birçok altın ve köle elde etti. Ancak ne var ki beklenmedik güçlükler ve hastalık bu orduyu azaltmıştı. Ancak kayınbiraderi Defterdar Ahmed Bey 3 bin kişi ile gelerek İsmail Paşa'yı takviye etti. Bunun üzerine İsmail Paşa ordusunu Metama'da bırakıp Şendi'ye indi. Hükümdarları Melik Nemer'den para ve köle asker istedi. Ve, «Beş gün içinde kayığımı altınla doldurmalısın» dedi. Nemer'in yalvarıp yakarması üzerine istediği parayı 20 bin kuruşa kadar indirdi. Fakat bu kuruş bizim kuruş olmayıp oralarda kullanılan İspanyol parasıdır.

Onun 1 kuruşa Mısır kuruşuyla 20 kuruş eder. Bu sefer Nemer biraz uzunca süre istedi. Bunun üzerine İsmail kızıp elindeki tütün çubuğu ile Nemer'in yüzüne vurarak parayı vermezse kazıklayacağına yemin etti. Nemer boyun eğerek başına bela satın almıştır. İsmail insan soyan eşkıya gibi para istiyor, ayrıca dövüyor ve söğüyordu. Nemer intikam almaya karar verdi. Halka Paşa'nın atlarına yiyecek getiriyoruz diye bir-

çok saman ve kurumuş dura (mısır) sapları getirtip Paşa'nın oturduğu yerin etrafına yığdırdı.

Akşam olunca bu evin etrafına birçok kadın ve erkek toplanıp dans etti. Def, dünbelek çalıp şarkı söyledi. Oysa Nemer halkı silahlandırmıştı. Bunlar da güya seyirci gibi yavaş yavaş, birer ikişer çalgıcıların yanına sokuldular. Hepsi gelince verilen bir işaretle Paşa'nın muhafızlarının üzerine ansızın atıldılar. Muhafızlar evin içine çekildiler, Zenciler samanları evin etrafına yığıp her taraftan ateşlediler. Dışarı çıkmaya başarılı olamayıp hepsi de yandılar.

Burada bu tuzak uygulanırken Nemer'in amcası da Metama'da İsmail Paşa'nın yanındakilerin işini bitirdi.

Mehmed Ali Paşa
(Çubuk içerken)

Bu haberi alan defterdar Darfur Sultanı tarafından memur Kurdufan Valisi ile savaşıyordu. Hemen Kurdufan (Arapça kitaplarda Gerdifan)'dan koşup sayısı az askerleriyle kendisinden kuvvetli olan asileri bozdu. Kayınbiraderinin öldürüldüğü yere 20 bin baş kesip koyarak intikam almaya yemin etti. Dediğini de yaptı. Şendi şehrini yaktı. büyük kanlı zalimler arasına geçti. Yaptığı işlerden halk değil, kendi askeri bile korktu.

Defterdar M. 1824 yılına kadar oralarda kaldıysa da o tarihte muntazam bir askerle Rüstem Bey gelip oraların, yani Sennar ve Kurdufan'ın komutanı oldu.

Buralar ele geçirildikten sonra birer önemli esir pazarı oldular. Hartum merkez yapıldı. Orada binalar, okullar, fabrika inşa olundu. Bir tersane yapılıp gemiler inşa edildi. Hartum'da oturmak üzere Sudan'a Osman bey vali atandı. Artık valiler fetihlere devam edip bunlardan Hurşid Ağa Faşude'yi ele geçirdi. Sonradan bu vali «Hurşid Paşa El-Sennari» adını almıştır.

Mehmed Ali Paşa Sudan'a oğlu İbrahim Paşa'yı da gönderdiyse de İbrahim için Darfur'a varmak kısmet olmadı. Hastalanıp Kahire'ye döndü.

Mehmed Ali Mısır'dan Sudan'a tohum, tahıl ve çeşitli bitkiler yolladı. Tarım ve ticaretine hız verdi. Bilginlerden Jan Reymon Paşa (Jean Raymond)'yı vahalara, Partey (Parthey) adlı kimseyi Nübe'ye, Vilkinson (Wilkinson)'u Doğu Çölü'ne, Erenserg (Ehrenberg)i Kızıldeniz kenarına, König'i de Kurdufan'a bilimsel incelemeler için gönderdi. 1827 yılında Linan'ı altın madenlerini keşfe gönderdi. Kısacası böyle birçok bilgin ve heyetleri oraları keşif ve araştırmaya yoladı. Hartum'a Avrupalı tacirler gittiler. Afrika ortalarında Hartum'a külçe altın, devekuşu tüyü, fildişi ve zamk gelmeye ve bunların ticareti yapılmaya başlandı.

NİL'İN KEŞFİ

M. 1838, H. 1254 yılında Mehmed Ali Paşa da bizzat oralara gitti. Orada kölelik işinin pek fena bir biçimde olduğunu görerek bu işi kaldırdı. Altın madenlerinin keşfi için gönderdiği heyetin işlerini görmek üzere Kulu Dağı'na gitti. Bu altın işinden hiçbir sonuç çıkmadı. Firavunlar'ın istifade ettikleri bu madenleri Mehmed Ali bulamadı; fakat bu heyetlerden, bu seyahatlerden birçok coğrafi bilgi elde edildi. Bu heyetler Nil'in kaynağını araştırdılar. Bunlar deniz binbaşılarından Selim Efendi Kaptan'la Süleyman Kaşif'in komutası altındaydılar. Yanlarında Tibo (Thibaut) adında bir Fransız da vardı. Selim Kaptan M. 23 Kasım 1840 tarihinde ikinci defa tekrar gitti. Bu sefer yanında Darno (Darnaud) ve başka yabancı bilginler vardı. Yine Selim Kaptan üçüncü defa olarak M. 27 Kasım 1841 yılında Nil'in seyri ve kaynağı hakkındaki keşifler için Nil'den hareket etti.

Oradaki Nil'in haritaları yapıldı. Askerî, mülkî birçok okullar, kurumlar, müesseseler açtı. Fabrikalar, tersaneler, tersanelerde gemiler inşa etti. Fabrikalarda her türlü malları yaptı. Bunları Avrupa'dan, Fransız, İtalyan ve başka milletlerden getirdiği subaylar ve uzmanların yönetimine verdi.

Vahabiler, Kordufan ve Sennar seferleri o eski asi askerin kökünü kırmıştı. Artık askerî ıslahata engel olabilecek önemsiz bir şey kalmamıştı. Fakat Mehmed Ali yine tedbirli davranıp işe gizlice başladı.

İlk önce Assuvan'a kendi ve saray mensubu olan kölelerinden birkaç yüz kişi gönderdi. Seve (Sève) adında bir Fransız subayı bunların talimi için görevlendirdi. Bu Seve sonra «Süleyman Paşa» adı ve unvanını almış, Mısır'ca tanınan ve halen Kahire'de heykeli olan kişidir. Süleyman Paşa bunları terbiye etti.

Bunlara Fellah ve Zenci de katarak alaylar kurdu. Bunların teşkilatı bitince Mısır'ın başka yerlerinde de aynı birliklerin kurulmasına başlandı. İskenderiye Deniz Ordusu kuruldu.

Kahire'de top, tüfek fabrikası vardı. Bunlar da yine bir Fransız'ın yönetimi altındaydı. Aynı zamanda Ebu Zabil Askerî hastahanesi, Kankah'da Kurmay Okulu, Topçu Okulu yine birer Fransız'ın yönetimi altında kuruldu. Bunlar büyük masraflar istediğinden Mehmed Ali vergileri artırdı. Bu ve Fellah'ın asker olması hoşnutsuzluğa sebep oldu. Bu hoşnutsuzluk ülkenin her yanına yayıldı. 1824 yılında Said'de patlak verdi. Drave'de bir «marabut» (kabile başı) Cuma namazında halkı ayaklandırdı.

Bu sırada iki Nizam-ı Cedid taburu Sennar'a eğitimsiz ve düzensiz askerlerin yerine gidiyordu. Bunlar asilere tesadüf edip onlarla birleştiler. Bunlar toplana toplana 20 bin kişi oldular. Fakat üzerlerine gönderilen askere bozulup itaat altına alındılar.

MORA İSYANI

Ortaya çıkan yeni bir isyan Mehmed Ali Paşa'yı bir kat daha büyüttü. Bu da Mora isyanıdır. Avrupalılar Hıristiyanlık gayretiyle Yunanlılar'ı Müslüman egemenliğinden kurtarmak için Moralılar'ı isyana kışkırtıp duruyorlardı. Avrupa'nın her tarafında Yunan severleri adıyla bu isyanı kışkırtan birçok cemiyet kurulmuştu. Amerika yazarlarından Veşentın, meşhur İngiliz şairi Lord Bayron Yunanlılar'a yardım edenlerdendi. Avrupa'nın her suretle yardımı yüzünden Mora'da Türk askeri birtakım güçlüklerle karşı karşıya kalmıştı. O zaman Mehmed Ali 24 bin düzenli ve talimli askerden oluşan bir ordu kurmuştu. Ayrıca donanması da vardı.

Mahmud Han Mısır'a iki gemi hediye etmişti. Mehmed Ali bu modellere göre donanma meydana getirmişti. İşte bu sırada İstanbul'dan gidip Mora isyanını bastırması emri geldi.

Devlet Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ile uğraşmış, bu işi henüz bitirmişti. Bunun sonucu Mora isyanına arş borusu olmuştu. (M. 1822, H. 1236).

Mehmed Ali çoktan beri bağımsızlık davasına düşmüştü. Fakat bunu uygulamaya hâlâ cesaret edemiyordu. Bu maksata varmak için sürekli hazırlanıyor, hazırlıklarını ise yeterli görmüyordu. Bu sefer de emre itaat edip İskenderiye Muhafızı olan Muharrem Bey'e donanmayı hazırlaması emrini verdi.

Türkiye donanması da oralarda sıkıntı içinde kalmıştı. Mehmed Ali Paşa «Mütuş Kaptan»a da şu haberi gönderdi: «Devlet-i Ali, (Osmanlı Devleti) Rumlar'ı cezalandırma görevi bana havale edildi. Şimdiye kadar hazırlanmış olan savaş gemileri 14'dür. Benim işlerim çok olduğundan donanmanın komutanlığına sizi atadım. Acele gidin. Gereken ve üzerinize düşen her hizmeti yapın.» Bu emir H. 22 Ramazan 1236 tarihinde Mütuş Kaptan'a yazıldı. Muharrem Bey 14 gemi ve gerekli sayıda tayfa ve levazımı hazırladı. Mühendis Şakir Efendi'yi donanmaya mühendis yaptı.

Bu donanma ile Muharrem Bey hareket etti. İskenderiye limanında sahilin muhafazası için ancak 8 savaş gemisi kaldı. Mısır gemilerinin kaptanları Fındıklı Ahmed Kaptan, Kuleli Mütuş Kaptan, Asitaneli Nuri Kaptan, Arnavud Halil Kaptan, İzmirli Karaoğlu Kaptan, Bodrumlu Ali Mehmed Kaptan ve başkalarıdır.

Muharrem Bey Girit sularında ve kuzeyinde 17 Rum tüccar gemisinin bir Türk tüccar gemisine saldırmalarına tesadüf etti. Mısır donanması bunların üçünü ele geçirdi ve diğerlerini de perişan etti. Oradan donanma Ege Denizi'ne vardı.

Mehmed Ali Paşa Avrupa'dan gemi satın alarak bir donanma kurdu. Bu donanma 18 gemiden oluşuyordu. Bunu Domuzoğlu Kapıcı başı

Mehmed Ağa komutasında Türk Donanması ile birleşmek üzere gönderdi. Türkiye Donanması Patrona Muhtar Bey komutasındaydı. Bu üç donanma birleşti. Yunan eşkıyası gemilerinin bir bölümünü uzaklaştırdı, bir bölümünü de tahrip etti. Bu üç donanma birlikte Preveze'de mahsur kalmış olan Nasuh-zade Ali Bey komutasındaki donanmayı kurtarmaya gitti.

M. 15 Temmuz 1824, H. 3 Rebiülevvel 1239 tarihinde Babıali Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı en yüksek selahiyetle Girid ve Mora'ya vali olarak atadı. İbrahim Paşa 17 bin asker, 800 at, dört bölük istihkamcı, sahra ve kuşatma topları Türkiye ve Mısır donanmasından oluşan 63 savaş ve 100 erzak ve cepane yüklü nakliye gemisiyle İskenderiye'den hareket etti. Bu sırada Hüsrev Paşa komutasındaki Türk donanması İskenderiye'ye gelip tamiratını yaptı. Burada da erzak ve cephane aldı.

Bizim donanma gelmeden biraz önce üç Yunan gemisi İskenderiye'ye gelip Mısır donanmasını yakmak istediyse de başarılı olamayıp kaçmışlardır.

İbrahim Paşa Kandiye'ye varıp oradaki isyanı bastırdıktan sonra Rodos'a, oradan H. Recep 1240 tarihinde Mora'ya varıp Mutun kalesi civarına indi. Mutun Yunanlılar tarafından muhasara altındaydı. Kuşatmış olan Yunanlılar kaçtılar. Mısır askeri kuşatılmış kalan Türk askeriyle birleşti. Donanma ora sahillerinde dolaşıp Yunanlılar elindeki kaleleri dövdü ve gemilerini yaktı.

Mutun hareket üssü oldu. H. Şaban 1241 tarihinde Misolonski kalesi kuşatma altına alındı. Mısır denizcileri komutanlarından ser-çeşme Hüseyin Bey birkaç hafif gemi ile Kale'nin önündeki adacıktaki istihkamlara hücum edip elegeçirdi. Bu olay karadaki Mısır askerinin işini kolaylattı. 15 Ramazan'da Kale'yi zorla aldılar. Burada hesapsız ganimetler alındı. Hıristiyan Avrupa'nın Yunanlılar'a gönderdikleri silahlar ve öteki cephaneler kısmen buradaydı.

H. 1242 yılı henüz bitmemişti ki, İbrahim Paşa bütün Mora'yı fethetmiş, Mora isyanını söndürmüş, bitirmiş bulunuyordu. Ancak Ege Denizi'nde hâlâ Yunan korsanları vardı. İbrahim Paşa ile aralarında zıtlaşma çıkışından dolayı Hüsrev Paşa azlolunmuş, yerine İzzet Paşa kaptan paşa olarak atanmıştı. O da Çengeloğlu Tahir Paşa'yı donanmaya amiral atadı ve kendisini İbrahim Paşa'nın emri altına verdi. Türk donanması 37 gemiden oluşmuştu.

Bu donanma H. 8 Şevval 1242 tarihinde Navarin'e gitti. Arkasından 16 gemiden oluşan Mısır donanması da Amiral Muharrem Bey'le oraya geldi. Bunlara Tunus ve Cezayir gemileri de katıldı. böylece hepsi 60 gemi oldu. Bu donanmada bin 588 top vardı. İşte burada «Navarin Olayı» meydana geldi.

Avrupa'nın tutuculuk sebebiyle Yunan hırsız ve ahlaksızlarına, Mora'da binlerce Türk kesen, kadınların, kızların ırzına geçen, mal yağmalayan, kadın ve çocukları parça parça doğrayan, gebe kadınların karınlarını yarıp bebeklerini çıkaran, kadınların memelerinin uçlarını kesen, yüzlerce Türk'ü bir yere doldurup ateş vererek yakan, kısacası dünyada işitilmedik vahşilikler yapan bu canavarları resmi olmayan

yollardan himayesi altına alması ve onlara yardımcı olması yetmiyormuş gibi kendi alevlendirdikleri isyan ateşinin bastırıldığını görünce gerçek yüzlerini büsbütün açığa vurup bu sefer devletleri de resmen işe karıştı.

İngiltere, Fransa ve Rusya birleşip Yunanlılar'a bağımsızlık vermek için birer donanma gönderdiler. Birinci donanma Kodrington (Codrington), ikincisi Rigni (Rgny), üçüncüsü Hayden (Haiden) adındaki amirallerin komutası altındaydı. Bu donanmanın toplamı 26 büyük gemi ve bin 266 toptan oluşuyordu. Ansızın ve bu devletlerle Türkiye arasında hiçbir düşmanlık ve bir sebep olmaksızın Navarin limanını kuşattılar. İbrahim Paşa'nın bu amirallerle muharebesi bir fayda vermedi. Maksatları Müslüman donanmasını mahvetmekti. Bunu da açıktan söylemiyorlardı. M. 20 teşrinievvel 1827, H. 27 Safer 1243 tarihinde müttefikler donanması limana girmeye başladı. Kalelerimizden de, donanmamızdan da hiçbir saldırı yapılmadı. Bunlar da dostça girdiler; fakat girince vaziyet alıp savaş ilan etmeksizin ansızın donanmamız üzerine ateş etmeye başladılar.

Bizim donanmayı yaktılar. Sonra Devlet'e Mora bağımsızlığının kabulünü teklif ettiler. Devlet kabul etmedi. Bu sefer 24 bin kişilik bir ordu kurdular. İngiltere deniz işlerini, Fransa kara seferini üzerine aldı. Babıali'yi bırakıp Mora'dan askerini çekmesi için Mehmed Ali Paşa'ya tebligatta bulundular.

Nihayet M. 3 Ağustos 1828, H. 29 Zilhicce 1243 tarihinde yapılan anlaşma gereğince Mora'nın boşaltılmasına ilişkin şartları içeren bir anlaşma imzalandı. Mehmed Ali Paşa anlaşmayı İbrahim Paşa'ya gönderdi. İbrahim Paşa bu kadar emeğin boşa gittiğini görünce kızdı ve dinlememek istediyse de karadan Fransız askeri, denizden donanma tehdidi altındaydı. Mecburen kabul etti. Bütün kaleleri yıktı. Mısır donanması başbuğ Muharrem Bey'le Mora'yı boşaltıp Mısır'a döndü. Mora'ya Fransız askeri girdi.

Bu üç devlet M. 16 Kasım 1828 tarihinde Londra'da bir konferans toplayıp Türkiye'yi de davet ettiler. Devlet iştirak etmedi; fakat bu üç devlet kendi kendilerine Mora'nın ve Sıklada Adaları'nın bağımsızlığına, oraya Hıristiyan bir prensin atanmasına bu prensin bu üç devlet tarafından seçilmesine, yeni devletin yine onlar tarafından himaye olunmasına, her yıl Babıali'ye 500 bin kuruşluk bir cizye vermesine karar verdi. Devlet bu kararı kabul etmediğinden savaş sürdü. Rusya bunu fırsat bilip üzerimize hücum etti. Biz isyanlar ve dış savaşlarla pek zayıf bir haldeydik, yenildik, Ruslar'la M. 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Anlaşması'nı yapmaya ve Yunanistan'ın istiklalini tanımaya mecbur olduk.

İbrahim Paşa Mora hırsız ve kanlı asilerini cezalandırmada oldukça şiddet gösterdi, fakat hakkı vardı. Yunan hırsızlarının Türkler'e ettiklerini, onları türlü hareketlerle parça parça doğradıklarını görmüştü. Bu kanlı olayların etkisiyle şiddetli davranmıştı.

Bu konuda Avrupalı yazarların yaptıkları gibi kendisini suçlamaya kimsenin hakkı yoktur. Avrupalı yazarların İbrahim Paşa'nın Yunanlılar'a zulmettiğini yazarlar. Ancak bu eserlerin çoğunda Yu-

nanlılar'ın Türkler'i doğradığından bir kelime bile bulunmaz. Hatta tek tük bunu yazanlar da o vahşilikleri «Yunan kahramanlıkları» diye yazarlar.

Ne çare! Kuvvet bugün Avrupa'da! Ey Türkler uyanın!.. Gece gündüz çalışın! Kuvvetlenin! Avrupalılar ancak bu sayede hakkınızı ayak altında çiğneyemez. Mora isyanında Rumlar'ın Türkler'e ettiği zulüm ve katliam müthiştir. Bu konuda bir monografi yazıp bu işleri milletimize öğretmek gerekir.

Mısır'la bu üç devlet arasında yapılan anlaşma şudur:

1- Mısır bütün Yunan esirlerini iade eder.

2- İngiliz Amirali Mısır esirlerini ve eline geçirdiği Mısır gemilerini iade eder.

3- Mısır askeri Mora'yı çabucak boşaltır, gemileriyle İskenderiye'ye gider.

4- Bu askerlerin ulaştırması sırasında Mısır gemilerini İngiliz ve Fransız gemileri muhafaza eder.

5- Kendileri istemedikleri takdirde Mısır'daki Yunanlılar Mısır'ı terke zorlanamaz. Aynı zamanda Mısırlılar'la beraber kendi iradesiyle dönmek isteyenlere de dokunulamaz.

6- İbrahim Paşa ancak Mütun, Kuron, Navarin, Patras ve Kastil'de hepsi bin 200 asker olmak üzere muhafız bırakabilir.

Bu anlaşmanın esaslı maddeleri bunlardan ibarettir. Bugün orada ilaç için aransa tek bir Türk bulunamaz!

Mora seferi Mısır'a 80 milyon kuruşla 30 bin insana mal olmuştur.

Bu olayda adı geçen Muharrem Bey Kavala'lıdır. Mısır hizmetinde başarı gösterdiğinden Mehmed Ali Paşa ona kızını vermişti. Fakat kızı Tüfeyde Hanım az sonra ölmüştü. Sonra İskenderiye limanına muhafız olmuş, donanma komutanlığıyla gittiği Mora'dan dönüşünde yine İskenderiye'ye muhafız olmuş, orada ölmüştür. Gayet güzel ahlaklı, yetenekli, ihsanı bol iyi bir yöneticiydi. Birçok hayır kurumu yaptırmıştır. Ölümüne herkes ağlamıştır.

MEHMET ALİ'NİN ASKERİ YENİLİKLERİ

Mehmed Ali Paşa yeniden donanma yapmaya girişti. İskenderiye limanını genişletti. Çünkü derinliği büyük gemilerin yanaşmasına uygun değildi. Aynı zamanda Avrupa'dan taraklar getirtip dibini derinletti. Böylece gemilerin uzakta durup eşyanın boşaltılmasında ve yüklenmesinde karşılaşılan güçlükler önlendi.

Limana bir liman başkanı atandı. İlk liman Başkanı Bozcaadalı Mustafa Çavuş oldu.

Orada bir tersane yaptırdı. Bu tersanenin içinde dökümhane, demirhane, terzihane, kalafathane, gibi yapımevleri inşa ettirdi. Bu tersaneye M. 1831 yılında Tulun'dan Serizi (Sérisy) adında bir mühendis getirip bu kuruluşu onun yönetimi altına verdi. Bu kişi tersanenin eski mühendisi Hacı Ömer'le beraber çalıştı. Tersanede beş kızak yapıldı. Bu

Ömer Efendi pek usta bir mühendisti. Keresteyi Anadolu ormanlarından getirirlerdi. Az zamanda güzel bir donanma ve birçok ticaret gemileri yaptılar.

Tersanede 8 bin işçi çalışırdı. Mehmed Ali Paşa gemici yetiştirmek içiri bir de Denizcilik Okulu açıp 12 bin deniz askeri yetiştirdi. Bunlar Resülteyn'de otururlardı. Yelkenli gemileri vardı. Onun içinde talim yaparlardı.

Bir Deniz Subay Okulu yaptı. Buradan yetişenler Fransa ve İngiltere'ye öğrenimlerini tamamlamak üzere gönderdi. Bunlar vasıtasıyla Fransa ve İngiltere deniz kanunlarını tercüme ettirdi. Kısacası birkaç yıl içinde önemli ve Avrupa donanması ve deniz askeri derecesinde talimli ve becerikli askerler ile bir donanma meydana getirdi. Kaptanları, subayları, tersanenin önemli işlerini görenler hep Türk idiler.

Mora askerî başarısı Mehmed Ali'yi artık azdırıyordu. Pek şımarmış, kurduğu ordu ve donanma ile birçok iş yapabileceğine akıl erdirmişti.

Bir söylentiye göre Mehmed Ali Mora işini tamamıyla bitirmeden askerini çekti. Bunun da sebebi Mora isyanını kışkırtan Fransızlar'la gizli bir ittifakının mevcut olmasıydı. Bu anlaşma gereğince Fransızlar Fas'a kadar Afrika sahilini Mehmed Ali'ye vermişlerdi. Bu anlaşmayı Avusturya ve İngiltere haber alıp Babıali'ye bildirmişlerdi. Bu sefer Suriye'yi almak istiyordu. Fakat Navarin'de Avrupalılar bizim donanmayla beraber Mısır donanmasını da yaktıklarından bu iş, onun planını geciktirmeye mecbur etmişti.

Fransız gemilerinin de İngiliz ve Rus donanmasıyla birleşerek Navarin Savaşı'na katılmalarına Mehmed Ali Paşa kızıp, «Fransız toplarının benim gemilerime ateş etmelerini anlayamıyorum!» demiştir. Mehmed Ali İskenderiye'de yaptırdığı tersanede az zamanda daha büyük bir donanma meydana getirmiş olduğundan artık Suriye seferine bir engel yoktu. Zaten devlet de pek hırpalanmış, zayıflamıştı.

Mehmed Ali'nin şimdi mükemmel ordu ve donanması vardı. Bunları beslemek için para gerekiyordu. Bir taraftan da her yıl İstanbul'a vergi gönderilmesi sorunu vardı. İşte bu durum karşısında Mehmed Ali Mısır'ın servetini, gelirlerini arttırmaya var kuvvetiyle çalıştı. Önce bütün ürünleri hükümetin tekeli altına alıp hükümet depolarına yerleştirdi. Fakat bundan istediği kadar fayda görmedi. Sonra bütün sanatları da tekel altına aldı. Bütün işçileri kendi hesabına çalıştırdı. Bu da büyük bir zulümdü. Bundan da bir fayda olmadı. İşçi iyi çalışmadı. Ürettiği mallar hem değersiz cinstendi hem pahalıya mal olmuştu. Öyle ki Avrupa'dan getirmek daha ucuz oluyordu. Hiç olmazsa bunun bir kârı vardı ki, birçok işçi fabrikalarda boş yere hapsedilmeyip tarlalar da çalıştırılırdı. Kaldı ki Mısır'da tarla fabrikadan 10 defa çok kâr getiriyordu.

Mora seferinin Mısır hazinesine getirdiği açıktan sonra vergi konusunda Mehmed Ali daha zalim olup keyfi muamelelere, fazla vergilere başladı. Kafirlere karşı savaş vergisi diye her Fellah başına 8 kuruş daha vergi ilave etti, ev başına fazla bir miktar daha koydu. Evlere koyduğu fazla vergi 45 bin kese (5 milyon 625 bin frank) etti. Vergiyi mal

olarak aldığından memleketin ürünlerinin büyük kısmı Mehmed Ali'nin eline geçti.

Bu fazla vergi zaten tarlasının ürününden pek az kalan şeyi de Fellah'ın elinden aldı. Yani Fellah ekiyor, bin zahmetle ürünü meydana getiriyor, ürün ortaya çıkınca hepsini birden Mehmed Ali alıyordu. Köylüye gerekli olan değil, Mehmed Ali kendisine gereken şeyleri ektiriyordu. Köylünün vergiden artıp elinde birşey kalırsa onu da Mehmed Ali satın alıyordu, fakat kendi istediği fiatla... Yani yok pahasına!...

Artık iş o raddeye gelmişti ki, Mısır bir çiftlik, halk bu çiftlikte çalışan köle, sahibi Mehmed Ali idi. Zavallı Fellah vergi vermek için her gün sopa altında inliyordu.

Bu ağır vergileri vermek için halk, ilk önce kıymetli eşyalarını, sonra hayvanlarını sattı. Sonra da bir kısmı topraklarını da bırakıp Suriye'ye göç etti. Bu göçlere engel olmak için Mehmed Ali çöle bedevi bekçiler koyduysa da göç edenlerin sayısı beş yıl içinde 10 binden aşağı olmadı.

Mehmed Ali Mora seferinden sonra para bakımından pek sıkışmıştı. Her taraftan getirttiği üyelerle olağanüstü bir divan kurdu. Bunda dış ticaretin Avrupalı tüccarlar eline bırakılması tedbir olarak kararlaştırıldı. Bu da Mısır için hayırlı oldu. Çünkü bu tüccar Avrupa'yı ve pazarlarını biliyorlar ve Mısır'ın mallarını satıyordu.

Mora seferi sırasında Mehmed Ali İstanbul'dan Suriye'ye de vali yapılacağı vaadini almıştı. Suriye'de Mısır'da olmayan odun, tahta, kömür vardı. Fakat sonra Devlet vaadinden vazgeçmiş, kendisine hizmetine mükafaten Girit'i vermişti. Mehmed Ali Suriye konusunda ısrar etti. Bu hem zengin olmak, hem de bağımsızlık maksadına varmak için yeni bir basamak olduğundan Suriye'den vazgeçemiyordu. Devlet de vermeyince burayı istila etmeye karar verdi. Bunun için de Akka Paşası Abdullah Paşa ile görültü çıkardı.

O zaman M. 1822, H. 1237 yılında Abdullah Paşa Hakan II. Mahmud'a isyan etmişti. Devlet Şam Valisi Derviş Paşa komutasında Abdullah üzerine ordu gönderdiği için Abdullah, Mehmed Ali Paşa'dan kendisini Padişah'a affettirmesini rica etti. O da yaptı, affolunup yine Akka Valisi olarak bırakıldı. Ancak peşin 60 bin kese para vermesi şart kondu. İstila için bu güzel bir fırsattı.

AKKA KUŞATMASI

Mehmed Ali Abdullah Paşa'ya 60 bin keseyi verebilmesi için 11 bin kese borç verdi. Her kese bizim altın para ile 500 kuruştur. İş bittikten sonra parayı istedi. Abdullah borcunu ödemedi. Akka tarafına gelip yerleşen Mısır Fellahlar'nı da Mehmed Ali istediği halde iade etmedi. Aksine Fellahlar'ın göç etmelerini kolaylaştırdı.

Abdullah, «Mısırlılar Mehmed Ali'nin kölesi değil, her şeyden önce Babıali'nin uyruğudur» diyordu. Mehmed Ali Babıali'ye şikayet etti. Babıali, «Orası da, Mısır ve Şam da Türkiye'nin malıdır. Halk istediği yerde oturur» cevabını verdi. Mehmed Ali ikinci defa Akka Paşası'na müracaat etti. Sert bir cevap aldı. Artık Mısır'dan Fellah, asker, herkes kaçıyordu.

Az zamanda eski 10 bin göçmene 8 bin daha eklendi.

İşte bu bahane ile Mehmed Ali Paşa H. 1247 yılında Suriye'yi istila için hareket etti. Abdullah Paşa'ya, «Benim 18 bin kişi adamımı, bir de üstüne seni almaya geliyorum» diye yazdı.

Fransızlar da, Mehmed Ali Paşa'yı kendi ceplerinde saydıkları için onu Suriye'yi ele geçirmeye kışkırtıyorlardı. Hem de bu sayede Cezayir'i henüz istila etmiş olan Fransa, Türkiye'yi bu işle uğraşmaktan alıkoymak istiyordu.

Bu saldırı için Mehmed Ali Paşa'ya bizim Edirne Anlaşması güzel bir fırsat olmuştu. Bu adam Devlet'in felaketlerinden çok güzel istifade ediyordu. Düşünmüyordu ki, Devlet'in gitmesi, onun da gitmesi demekti. İşte Devlet'in zayıflamasının sonuçlarını bugün Mısır'ın düştüğü durumlarla görüyoruz. Devlet'i bir taraftan da kendisi zayıflatacağına ona yardım etmesi gerekirken sırf rütbe ve makam hırsı yüzünden bu hıyanetleri yapıyor, hem bizi, hem kendisini zor durumlara düşürüyordu. Devlet Edirne Anlaşması ile fena ezilmiş, pek zayıf düşmüştü.

Bir aralık Mehmed Ali'nin istila hazırlığına ortaya çıkan kolera salgını engel olduysa da biraz sonra hastalık kaybolduğundan niyetini tekrar uygulamaya başladı.

M. 1831, H. 2 Cemaziyülevvel 1247 yılında Kasım başlarında 24 bin piyade, 6 alay süvari, 200 kadar topla ve gereken suyu ile bir ordu gönderdi. İbrahim Paşa'yı başkomutan yaptı. Ordunun bir kısmı çöl yolunu tuttu. Diğer seçme bir kısmı komutan İbrahim Paşa ve kurmay heyetiyle beraber gemilerle gidip Hayfa'ya çıktı. Bu ordunun meşhur komutanları Ahmed Paşa El-Mingli, Selim Bey El-Hamyazi, Selim Bey, El-Manastırlı idi.

İbrahim Paşa El-Fransevi, «Küçük» lakabıyla tanınan İbrahim Paşa Yeğen idi. Bunlarla beraber yanında reisülküttab Bahri Bey, Mustafa Ağa Berber ve İbrahim Ağa El-Çuhadar vardı. Bunları nakleden donanma 16 savaş gemisi ile 17 nakliye gemisinden oluşmuştur. Donanmanın komutanı Osman Nureddin Paşa idi.

Abdullah Paşa'nın ancak 3 bin kişilik bir kuvveti vardı. Abdullah Fransızlar'ın başarısızlığından beri onlarca «Bakre» (Pucelle) adı almış olan Akka'ya çekildi. Mısır ordusunun geçtiği yerlere muhafız askerler koyarak azalacağını ve yürüye yürüye yorulacağını hesap ediyordu. Yalnız kesif için kaleden dışarıda bir ufak süvari birliği bulundurdu.

İbrahim Paşa Gazze ve Yafa'yı alıp Akka önüne geldi. Kale'yi kuşattı. Bu sefer Napolyon gibi değil, beş saf savaş gemisi ve birçok fırkateyn ile denizden de kuşattı.

İngiltere'nin Beyrut Konsolosu gelip İbrahim Paşa'ya Türkiye'nin ruhsatı olmadan nasıl geldiğini, buna başta İngiltere olmak üzere bütün Avrupa'nın karşı olacağını söyledi. İbrahim Paşa kızıp buraya Mısır Valisi'nin emriyle Cezzar Abdullah Paşa'dan intikam almaya geldiğini İngiltere razı değilse Mehmed Ali Paşa ile konuşabileceğini söyledi. Kuşatmayı daha da şiddetlendirdi. Donanmaya da emir verip Kale'yi denizden de dövdürdü.

Bu donanmanın kaptanları da hep Türk'tü. Bunlardan El-Buheyre

fırkateynin kaptanı Abdüllatif Kaptan sonradan Mısır'da Bahriye Nazırı (Deniz Bakanı) olmuştur. El-Caferiyye fırkateynin kaptanı Bergamalı Ahmed Kaptan'dı ve bu gemi Amiral bayrağını taşıyordu. Bu donanmanın 3 bin 810 tayfası ve 484 topu vardı.

Kuşatılmış olanlar kahramanca savaştılar, kaleyi savundular. Mısır askerinin, toplarının çokluğundan korkmadılar. İbrahim Paşa kaleyi dövüyor, Abdullah Paşa azimle savunuyordu. Sonra Abdullah Paşa huruç hareketleri yapıyor, Mısır askeri bunlara karşılık veriyordu. Gece gündüz şehre gülleler yağdırıldı. İki taraftan «kongrev» denilen ateşler atılıyor, dışarıda çadırlar, içerde evler yanıyordu. Her iki taraftan da lağımlar yapılıyordu. O zaman savaş tekniğinin nesi varsa hepsi de her iki tarafta da uygulanıyordu.

Böylece 3 ay geçmiş, şehir yine ilk günlerde gibi savunmasını sürdürüyordu. Bu sırada İstanbul'dan gönderilen ordumuz da ilerliyordu. Çünkü bu saldırı açıktan bir isyandı. İbrahim Paşa Bonapart'ın alamadığı bu kaleyi ne olursa olsun almak istiyor, askerini yüreklendiriyordu. Fakat gittikçe ümitsizlik başgösteriyordu. Bu süre zarfındaki bozgunluktan asker arasında hastalık da çıkmış, salgın büyük kapılara sebep oluyordu.

Artık askerin büsbütün maneviyatı bozuluyordu. Bunun sonucundan korkan İbrahim Paşa genel bir hücum emri verdi. Bu aralık Halep Paşası'nın 4 bin kişi ile Akka'nın yardımına koştuğunu haber alınca kendisi de kuşatılmamak için en değerli askerini alıp bizzat Halep Paşası'na karşı yürüdü. Halep Paşası'na Kayseri Paşası da katılmıştı. «Her.n»de yapılan kanlı bir savaşta galip geldikten sonra İbrahim Paşa tekrar kuşatmaya başladı.

Bu sefer eski planları değiştirip ordusunda bulunan Romey (Romey) adındaki İtalyan istihkam subayının tertip ettiği planı uyguladı. Heren askerinin kırık maneviyatını yükseltmişti.

Yeni hazırlıkları yaptıktan sonra genel bir hücum yaptırdı. Kale'ye her taraftan ve askerin maneviyatını arttırmak için muzıkalar çalarak hücum edildi. Pek kanlı bir surette vuruşuldu. Bu sırada İbrahim bizzat öne atılıp askerini gayrete getirdi ve Kale'ye girmeye muvaffak oldu. İbrahim iyi bir komutan değildi, fakat cesurdu. Şiddetli, zalim idi. Asker kendisinden korkardı.

O bu yönü ile orduda disiplini sağlıyor, savaş tekniğini de Avrupalı subaylar tamamlıyordu.

İşte bu suretle Akka 6 ay kuşatmadan sonra M. 17 Mayıs 1832 tarihinde Mısır askerinin eline düştü. Avrupa'nın o zaman en büyük askeri olan Napolyon'un alamadığı Akka'yı İbrahim Paşa aldı. Ancak bunu söylerken şunu da söylemeliyiz ki, iki tarafın durumu o zamanki gibi değildi. Akka'dakilere denizden yardım gelemiyordu. Sayıları 3 bin kişi gibi pek ufak bir miktardı.

Abdullah Paşa esir edilip İskenderiye'ye Mehmed Ali Paşa'ya gönderildi. O da kendisini gayet güzel karşılayıp Roza'da zorunlu olarak oturmaya mecbur bıraktı.

Akka'nın düşmesi İstanbul devlet adamlarına dehşet saldı. Çünkü orayı alınmaz bir kale biliyorlardı..

ANADOLU'NUN İŞGALİ

Akka bir harabe haline gelmişti. Mehmed Ali yeni tekniğe ve iki meşhur kuşatmanın ortaya çıkardığı gereklere göre kaleyi tamir ettirip bir saldırıya karşı güçlendirdi. Gerektiğinde Mısır askeri oraya çekilecekti. Bu sebeple çok tahıl ve cephane de gönderdi.

İbrahim buradan ilerleyip bizim ordu üzerine gidecekti. Bir ordu ayırıp Manastırlı Hasan Bey komutasında Sayda, Sur, Beyrut ve Trablus gibi limanları istila ettirdi. Kendisi Şam'ın üzerine yürüdü. Şam'da Ali Paşa vardı. Kolayca orasını da aldı. Burada epeyce askerimiz vardı. Bunlar Şam'dan çekildiler. Bundan sonra İbrahim 30 bin kişiye varmış olan ordusunu tamamen toplayıp Humus'un üzerine yürüdü. Serasker Hüseyin Paşa komutasında ve 35 bin kişi kadar olan ordumuz Humus'daydı. Bir kısmı Baalbek civarındaki Beylan geçitlerini tutuyordu.

M. 17 Temmuz 1832 tarihinde vuruş başladı. İlk bizimkiler hücum ettiler. Fakat Süleyman Paşa'nın manevrasıyla bu hücum boşa gitti. Askerimize korku girip perişan bir halde kaçıştı. Savaş meydanında 2 bin şehit 3 bin esir ve birçok top bıraktılar. Mısır ordusunda ancak 200 şehit, 200 yaralı vardı.

İbrahim Paşa bu zaferden sonra hemen kaçan orduyu kovalamaya koyuldu ve Halep'i de aldı. Ordumuzu Toros Dağları'nda tekrar yakalayıp savaşa girdi. Bizimkiler sarp bir yerde vaziyet alıp toplar yerleştirmişlerdi. Fakat İbrahim'in askerinin maneviyatı, heyecanı, savaşma isteği artık pek fazlaydı. Biraz top savaşından sonra askerini süngü ile hücum ettirdi. Bizim taraftan 18'inci Alay miralayının (Albay) İbrahim Paşa'nın tarafına geçmesiyle ve bunu gören Ali Paşa'nın da aynı hıyaneti yapmasıyla yine ordumuz mağlup oldu. Burada da 2 bin esir ve 25 top bıraktı.

Bu savaş Toros Dağları geçitlerinde olmuştu. Bu zafer İbrahim Paşa'ya bu geçitleri serbest bıraktığından Mısır ordusu inip Adana ve Tarsus'u ele geçirdi.

Bu mağlubiyet üzerine Hakan II. Mahmud barış yapmak istemişse de Mehmed Ali Paşa Suriye'nin kendisinde kalmasında ısrar etti. Bunun üzerine Mahmud Han Avrupa'ya başvurdu. Oysa daha önce bunların müdahalesini kabul etmemişti. Rusya ile yazışmaya girdi. Bundan maksadı Mehmed Ali'ye yardım eden Fransa'ya karşı Rusya'yı koymaktı. Nihayet bundan vazgeçip yine savaşa karar verdi. Çoğunluğu düzenli askerden oluşan ve Sadrazam Mehmed Paşa komutasıyla 50 bin kişilik bir ordu gönderdi. Bu ordunun topları müthişti.

En son yapılabilecek böyle bir tedbire gerek vardı. Çünkü Mehmed Ali Paşa artık Türkiye tahtını tehdit ediyordu.

Mehmed Ali Paşa güzel bir hileye başvuruyordu. Her gittiği yerde, «İslamiyet tehlikede; onu kurtaracağım. İstanbul'da birtakım alçaklar Padişah'ın etrafını almışlar; dini, devlet'i mahvediyorlar» diyordu. Buna Suriye halkı aldanmamışsa da Türkler aldanıyorlardı. Anadolu'da Mehmed Ali Paşa bir kurtarıcı gibi kabul ediliyordu. Onun gelmesini herkes dört gözle bekliyordu. Bir de Yeniçeriler'i, Anadolu derebeylerini temizleyen Hakan Mahmud'un her tarafta düşmanları vardı. Bunlardan bir-

çokları Mısır'a kaçmış, Mehmed Ali Paşa'nın hizmetine girmiş, intikam hissiyle kükremişlerdi. Bunlar canla başla savaşıyorlardı. Oysa Mehmed Ali Paşa'nın maksadı büsbütün başkaydı. Fakat böyle bir oyun ve maske ile saf halkı kendisine çekmeyi başarmıştı. Mehmed Ali Paşa Anadolu'nun muhtelif şehirlerinden davet ediliyordu. İstanbul'da da kendisini bekleyenler çoktu.

Ancak Suriye halkı Mehmed Ali Paşa'dan nefret ediyor, ona karşı bulunuyordu.

Reşid Paşa'nın ordusunu haber alan Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Konya'ya kadar ilerledi. Bunun üzerine İz-mir başka şehirler de İbrahim Paşa'nın tarafına geçtiler.

İbrahim Paşa Konya'da birçok top, cephane ve yiyecek buldu. Orada bulunan Mehmed Reşid Paşa İbrahim Paşa'nın ilerlemesinden korkarak bu savaş malzemesini bırakıp bir gün önce Konya'dan kaçmıştı.

Mehmed Reşid Paşa'ya Padişah, «Devlet'i kurtar, benim sana minnettarlığım haddinden aşkın olacaktır» demişti. II. Mahmud bunalım içindeydi. Yeniçeri'yi kaldırmış, ama daha yeni bir ordu kuramamış, böylece askersiz kalmıştı. Bir de Rumeli'nde büyük bir savaş kaybetmişti. Bunlar kendisine birçok düşman kazandırmıştı.

Hakan askerin kahramanlığını arttırmak için Mehmed Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa hakkında bir fetva çıkartmıştı. Bu fetvada bunlar kafir ilan ediliyor, idamlarına hükmolunuyordu.

İskenderiye'de Mehmed Ali Paşa Heykeli

Mehmed Reşid Paşa 60 bin kişi ile İstanbul'dan kalkıp Konya üzerine hareket etti. İbrahim Paşa Konya'da ordusunun durumunu gözden geçirdi. Askeri bu bölgede savaşa alıştırmak üzere önlemler aldı, talimler yaptırdı.

18, 19 Aralık'ta Mehmed Reşid Paşa Mısır'ın öncü kuvvetlerini bozdu. Daha sonra Mısır'ın asıl kuvvetleri savaş meydanına yetişti. Şiddetli bir sis vardı. Tabiat şartları savaşa uygun değildi. İstanbul ordusu araziyi bilmiyordu. Sisten çevresini görmeleri de mümkün değildi. Bunlar piyadenin solu ile süvari arasında büyük mesafe bırakmışlardı. Sis birden açıldı.

Bunu gören Süleyman Paşa, İbrahim Paşa'ya bu açığa hücum edil-

mesini bildirdi. İbrahim ordusuyla bu boşluğa şiddetle atıldı. Süvariyi püskürttü. Bunu gören piyade birbirine karıştı. Neyse, güçlükle geri çekilebildi. Fakat Sadrazam esir düştü.

Bu zafer İbrahim'e İstanbul'un kapısını açmıştı. Anadolu halkı söylediğimiz gibi yenilik yapmak ve Devlet'i çökmekten kurtarmak için uğraşan Hakan'ından memnun değildi. Derebeylerin, Yeniçeriler'in imhasının milletin selameti yolunda yapıldığını anlayamıyorlardı. İşte bu hoşnutsuzluk dolayısıyla Anadolu halkı İbrahim Paşa'yı bir kurtarıcı gibi kabul ediyordu. Zaten İbrahim Paşa'nın Vahabiler'i tepeleyerek İslamiyet'i kurtarmış olmaktan dolayı büyük bir şöhreti vardı. Her taraf teslim oluyor, kendisini davet ediyordu.

Eğer Konya zaferinden sonra İbrahim acele edip İstanbul'a yürüseydi şüphesiz girecekti. Fakat o kadar akılılık edemedi. Ancak bir ay sonra, yani 20 Ocak 1833 tarihinde İstanbul'un üzerine yürüdü. Kütahya'ya geldi.

Bu sırada bizim donanma Mısır'ın üzerine yürüdü. Bunu haber alan Mehmed Ali Paşa Mısır donanmasını karşı gönderdi. İki donanma karşılaştılar. Bizimki sayıca üstündü, fakat Kaptan Paşa korkup Çanakkale'ye çekildi.

DENİZE DÜŞEN YILANA SARILIR

Bunun üzerine artık çaresi kalmamış olan Hakan Ruslar'dan yardım istedi. İşte baba-oğul bu iki adam Türkiye'yi bu en büyük düşmanımızın kucağına attı. Hakan Ruslar'la Hünkar İskelesi Anlaşması'nı yaptı. Bu anlaşma gereğince Ruslar tarafından İstanbul'a 20 bin Rus askeri gönderildi. Bu Rus askeri Beykoz'a çıktı. Ruslar bir de donanma gönderdiler. Fakat Fransa ile İngiltere Rus askerinin Türkiye toprağına girmesinin ve Rusya'nın Türkiye'nin iç işlerine böyle resmen müdahalesinin Devlet için pek vahim olacağını Babıali'ye söylediler.

Bunun üzerine ve Avrupalılar'ın müdahalesiyle M. 1833, H. 1248 yılında Türkiye ile İbrahim Paşa arasında Kütahya Şartnamesi'ni yapıldı. Bu şartname gereğince Mehmed Ali Paşa, Mısır ve Suriye, İbrahim Paşa Adana ve Hicaz vilayetlerine vali olarak atandılar. İşte bu suretle Mısır askeri çekildi. Mısır, Suriye, Sudan Hicaz ve Girit Mehmed Ali'nin eline geçti.

Devlet işte bir paşanın önünde tir tir titremiştir.(*) Fakat bütün subayları Türk olan bir asker birkaç ordumuzu bozmuştur.

Bunun da sebebi Devlet'in büyük bir bunalım içinde olması, komutanların cahil bulunmasıdır. Bu ordular zafer için çok gerekli olan teşebbüs ve hücum üstünlüğünü elinde tutmamış, bunu daima İbrahim Paşa'ya bırakıp kendisi savunma durumuna geçmiştir. Mısır ordusu Toros Dağları'nı geçtikten sonra bizimkiler birkaç bin kişiyle bu dağların geçitlerini tutsalar, yani Mısır ordusunun geri çekilme hattını kesselerdi.

Savaşın gidişini değiştirebilirlerdi. Fakat İstanbul askeri için o faaliyet bilinir şey değildi. Hepsi uyuşuktu. Her şeyden çok kadere bel

bağlar, tevekkül adını verdikleri uyku içinde bir yığın cansız eşya gibi duran mahluklardı.

MEHMET ALİ PAŞA İSTEDİĞİNİ ELDE ETTİ

İşte bir yıllık seferle Suriye de Mehmed Ali Paşa'nın eline geçti. Şimdi sınırı Sina kumları değil, Anadolu'nun böğrünün kalkanı olan Toros Dağları oldu. Böylece Mehmed Ali Paşa, Devleti yani İstanbul'u tehdit etmeyi sürdürüyordu. Zavallı Hakan II. Mahmud buna bir çare bulmak için yırtınıyordu. Her halde asi paşasından intikam almak istiyordu. Bu işe Suriye'de isyan çıkartmakla başladı. Mehmed Ali Paşa'nın Suriyeliler'i asker yapmak istemesi üzerine halk isyan etti. Kendisi Suriye'ye geldi. Cebel-i Lübnan Emiri Şüblül-Urban'ın yardımıyla İbrahim Paşa ile beraber isyanı bastırdı. Suriye halkının silahını topladı. Bununla Suriyeliler'i sustu zannetti. Devlet sonra Avrupalılar'la Mısır'ı müşkül bir duruma düşürecek bir ticaret antlaşması yaptı. Bir taraftan da yeniden ordu ve donanma kurmak üzere faaliyete geçti. Nihayet 23 bin piyade, 14 bin süvari, 140 topluk bir ordu gönderdi. Bu orduyu Serasker Hafız Paşa'nın komutası altına verdi.

Bu sırada Mehmed Ali Paşa Girit'ten asker toplamak istedi. Halk isyan etti. Mısır donanması seraskeri Osman Nureddin Paşa'yı gönderdi. Osman Paşa isyanı başlatanları affedeceğini vaadederek isyanı bastırdı. Ancak Mehmed Ali Paşa buna razı olmayıp bunların muhakkak öldürülmelerini emretti. Bunun üzerine Osman Paşa bir gemi ile kaçıp Midilli'ye geldi. Oradan İstanbul'a gitti. Mehmed Ali Paşa Osman Paşa'yı çok severdi. Onu Fransa'da okutmuştu. Osman Paşa'ya «oğlum» derdi. Resüt-teyn sarayının yanında ona bir ev bile yaptırmıştı. Osman Paşa İstanbul'da ölmüştür. Mehmed Ali onun yerine Mustafa Mutuş Paşa'yı amiral olarak atadı. Yine fitne başlarını idam ettirmek istedi. İkinci bir isyan çıktı. Girit tekrar Devlet'e dönünceye kadar bu durum devam etti.

Mehmed Ali Paşa bu seferi yine İbrahim komutasında ve 4 bin 300 kişilik bir ordu gönderdi. İki ordu 1839 yılında Haziran başlarında Nusaybin'de Nizib'in güneyinde karşılaştılar.

(*) Burada ibretle düşünülecek şey şudur: Yenilik taraftarı olarak bildiğimiz II. Mahmud Han'ın zihniyeti, milletin zihniyetiyle ters düşmüştür. Zira bu hükümdar Avrupalılar'ı taklit işinde o kadar sathi ve öylesine ileri gitmiştir ki, cenazelerin bile Avrupa usulünce bando takımları refaketinde defnedilmelerini, her daireye padişahın resminin asılmasını, sarık yerine fes giyilmesini, çakşır yerine pantolon giyilmesini kanun haline getirmiş, yenisini kurmadan disiplini bozulmuş olan ve yeni tekniklere yabancı bulunan Yeniçeri'lerle birlikte Osmanlı ordusunun esasını teşkil eden Sipahi ocaklarını da ortadan kaldırmıştı. Yenilik adına bunlar yapılırken, Avrupa'nın kalkınmasına asıl etken olan şey, ileri teknik ve zenginliğin asıl kaynağının alınması yoluna gidilmesi düşünülmemiş, yani memleketimizde «Sanayi inkılabı» denilen konuya yönelinmemiş, İstanbul'daki yabancı elçilerin telkinleriyle yenilik diye düzeyde ve gösterişte kalan şeyler yapılmıştır. Bu hastalık Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde de hemen hemen aynen devam etmiştir. (Toker Yayın Komisyonu)

Aralarında 6 bin metrelik bir mesafede karargah kurdular. Bizim ordunun sol kanadı sarp bir yere dayanıyordu. Fakat önünde çok uzun ve engebeli bir arazi bulunuyordu. Yerin bu durumu Mısır ordusuna hücum için pek uygundu.

Henüz ufak-tefek çarpışmalar oluyordu. Bu sırada Suriye taburlarından bir takımın kendi tarafına geçmek istediğini haber alan Serasker bunu gerçekleştirmek için 23 Haziran'da Mısır ordusunu ansızın yakalamak niyetiyle 260 gülle savurdu.

Bu saldırı Mısır ordusunda kargaşalık yarattıysa da bundan istifade edemedi. İbrahim Paşa'nın şiddeti, kaçmak isteyenleri korkutup durdurdu. Ancak birkaç yüz kişi bizim tarafa geçebildi. Bunun üzerine İbrahim ve Süleyman Paşalar bu fena işin önünü almak için acele büyük ve kesin bir savaşa karar verip şafakla hücuma kalktılar. Süvarileri ileri sürüp asıl kuvvetlerle bizim ordunun arkasına dolaştılar. Hafız Paşa bir süre bekleyip Mısır askeri üzerine şiddetli bir top ateşi açtı. Mısırlılar buna bütün toplarıyla cevap verdiler. İki saat bu top düellosundan sonra İbrahim Paşa'nın cephanesi bitti. Ateşi azalttı. Bu sırada Suriyeli iki tabur bizim tarafa geçmeye başladı. İşte tam fırsattı. Bir süngü hücumu yapılması gerikiyordu. Böyle yapılsa zafer muhakkaktı. Hafız Paşa'nın yanındaki Pöti (Petit) adındaki Fransız subayı bu hücumu tavsiyeden geri durmadıysa da iktidarsız Hafız buna bir türlü karar veremedi.

İbrahim bundan istifade edip kılıç elde, kaçan taburların önüne atılarak onları geri çevirdi. Bu sırada cephane de yetişti. arada 600 metrelik bir mesafe kalmıştı. Şiddetli ateş açtı. tanbul ordusundaki başıbozuklar kaçtılar.

Hafız Paşa bunları durdurmak için cidden büyük bir cesaret ve gayret gösterdiyse de başarılı olamadı. Her zaman ordumuzun veba mikrobu olan başıbozuklar bu sefer de orduyu bozdular. Süvarimiz bereket versin düzenli bir biçimde geri çekildi.

Hafız Paşa'nın iktidarsızlığı yüzünden Nizip Savaşı da kaybedildi. Zaten ordumuzun felaketlerinin en büyük sebepleri cahil komutanlarıydı. Bu olay da yine onu ispat etti.

Hafız Paşa Maraş'a (Kahramanmaraş) doğru çekildi.

Bu savaşta 4 bin şehit, 2 bin yaralı, 100 top, 4 bin çadır, bin 500 esir, birçok cephane ve yiyecek bırakıldı.

İbrahim Paşa'nın ordusundan 3 bin kişi öldü.

Mehmed Ali Paşa bir düziye Devlet'ten Mısır, Suriye ve Hicaz'ın kendisinden sonra evladına verilmesini istiyordu. Bir taraftan da Mısır'daki Avrupa devletleri konsolusları vasıtasıyla Avrupa'dan kendisinin bağımsızlığının ve sınırlarının tanınmasını rica ediyordu.

Bu Nizip felaketi Mahmud Han'ın sağlığını fena etkilemişti. Zaten verem hastalığına tutulmuştu.

Bu yenilginin etkisiyle hastalığı artıp altı gün sonra öldü. Yerine 17 yaşındaki oğlu Abdülmecid Han geçti. Bu sırada Halil Rifat Paşa komutasında olup Kıbrıs sularında bulunan Osmanlı donanması üç Mısır savaş gemisini zaptetti. Bunlardan «Timsah» adındaki gemi kaçtı. Diğer ikisi kaldı.

Bu sırada Abdülmecid Han bir fermanla Mehmed Ali Paşa'yı affedip Mısır'ı irsen ailesine, Akka vilayetini de hayatta olduğu sürece kendisine verdi. Fermanı devlet adamlarından Rıfat Bey'le gönderdi.

Artık halk çok üzgündü. Avrupalılar'ın saldırılarından bıkmış usanmışlardı. Hele bu iç rahatsızlıklar halkı büyük bir üzüntü içinde bırakmıştı. İşlerin ise hiç iyi gittiği yoktu. Gün geçtikçe daha kötü bir durum alıyordu. Sadrazam Hüsrev Paşa Çanakkale'de demirli olan Türkiye donanmasının ikinci amirali Deli Mustafa Paşa'ya Genel Kaptan Ahmed Fevzi Paşa'yı tutuklayıp öldürmesi için emir gönderdi. Bu iki adamın aralarında düşmanlık vardı. Emri götüren adam Ahmed Fevzi Paşa'yı, Mustafa Paşa zannederek öldürülme emrini eline teslim etti. Ahmed Fevzi Paşa emri okur okumaz donanmaya gitti.

Mehmed Ali'ye ferman götürmeye memur olan Rıfat Bey de oradaydı. Rıfat Bey, Fevzi Paşa'ya sülusdan ve Hüsrev Paşa'nın Sadrazam olduğundan resmen haber verdi. Fevzi de adet olduğu üzere kendisinin ve donanma ileri gelenlerinin Sadrazam'ı tanıdığını yazdı. Sadrazam'a kutlama mektubu gönderdi. Fevzi Paşa hiçbir şeyden habersiz gibi duruyordu. Demir alıp donanmayı Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmek ve onunla isyana katılmak üzere denize açıldı. Bu donanma 9 büyük kalyon, 11 fırkateyn, 5 kruvet ve bir yakdan oluşuyordu. Tayfası 16 bin 107 kişi idi. İçinde 5 bin asker de vardı. Fevzi Paşa Rodos'a gelince kethüdasıyla Mehmed Ali Paşa'ya gizlice bir mektup gönderip teslim olma fikrini bildirdi.

Mehmed Ali Paşa da sevinip Nil adında bir gemi göndererek bu durumu çok iyi karşıladığını bildirdi.

Bunun üzerine Ahmed Fevzi donanma ile İskenderiye'ye vardı. Rıfat bey henüz Mısır'a varmamıştı. Mustafa Mütuş Paşa komutasında olup İskenderiye Boğazı'nın dışarısında talimle meşgul olan Mısır donanmasıyla beraber limana girdiler. Tayfa bu hıyaneti orada öğendi.

Gece bazı tayfalar sandallara binip İstanbul'a kaçtılar. Bu olay üzerine işin şekli değişti. Mehmed Ali Paşa Rıfat bey'in getirdiği fermana kanaat etmedi. Bütün Suriye'yi istedi. Mehmed Ali Paşa bu donanmanın mürettebatının yarısını çıkarıp yerlerine kendi donanmasından adamlar koydu.

Bu hıyanet de Nizip yenilgisinin üzerine bir başka felaket oldu. İbrahim Paşa Nizip Zaferinden cesareti artmış, Kütahya'dan İstanbul'a yürümeye hazırlanırken İngiltere, Rusya, Prusya, Nemse (Avusturya) ve Fransa hükümetleri işe müdahale ettiler. Fransa Mehmed Ali Paşa'ya taraftar, İngiltere ise karşı idi. Fransa'nın dostu onun düşmanıydı; Mehmed Ali Paşa'nın arazisini genişletmesi onun işine gelmezdi. Aden de tehlikeye girerdi. İngiltere Aden'i henüz oranın şeyhlerinden 6 bin liraya satın almıştı (M. 1839, H. 1255).

Anadolu ve İstanbul -sersemlik içinde- Mehmed Ali Paşa'yı alkışlarken, Suriye ise bu Mısır Valisi'ni görmüş, anlamış, birinci sınıf zalimlerden olduğuna şüphesi kalmamış, aleyhine isyan ediyordu. Lübnanlılar, Dürziler Mısır ordusunun arkasından hücumlar yapıp orduyu zor durumlara düşürüyorlar ve kayıp verdiriyorlardı. Ordu her tarafı çevrili bir halde kalmıştı. Yiyeceği yoktu.

Bu sırada yani 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra Anlaşması yapıldı. Bu anlaşma gereğince İngiltere, Rusya, Prusya, Avusturya Mehmed Ali Paşa'yı Babıali'nin vesayeti altına koyup adi bir durumda bıraktılar. İngiltere Suriye halkının Mehmed Ali'yi sevmediklerinden bir düziye isyan ettiklerini sebep gösterip Mısır'a çekilmesini bildirdi. Diğer devletler de bu görüşe katıldılar. Ancak Fransa Mehmed Ali Paşa'yı tutuyordu. Bu anlaşmaya girmedi. Fransa Mehmed Ali Paşa'nın vurduğu avı kendisi yiyecek, Napolyon'la yapamadığını Mehmed Ali Paşa ile yapacaktı.

Mehmed Ali Paşa'nın ordusu pek büyüktü. 130 bin düzenli, disiplinli, talimli piyade, 11 bin muntazam süvari, 4 bin topçu ve istihkam askeri ki, hepsi aşağı yukarı 150 bin askerdi. Bu miktarda düzenli ve talimli askere ilaveten 22 bin de Başıbozuk'u vardı. Bu askerden İbrahim Paşa'nın eli altındakiler 130 bin idi. Diğer kısım asker Hicaz, Girit ve Mısır'da dağınıktı.

Bu miktarı az bulan Mehmed Ali Paşa okul öğrencilerini de silahlandırdı. Sakat (topal, çolak), kör ve hastalıklı adamları da silah altına aldı. Bunları bir isyan çıktığı zaman kullanmak için yedek asker yaptı. Bununla da kanaat etmeyip bir de hassa alayı kurdu. Zengin ve etkili kimselere rütbeler verdi. Fakat bu adamlar halka zulmedip hoşnutsuzluğu arttırdılar. Teşkilata ait birşey yapamadılar. Bunun gören Mehmed Ali Paşa bu teşkilattan vazgeçti.

Mısır'ın iç işleri zorlaşmıştı. Bu kadar askere para yetiştirmek mümkün değildi. Ayrıca bu kadar adamın orduya alınmasıyla tarım da durmuştu.

Bununla beraber Londra Anlaşması'nı yapan devletler Mehmed Ali Paşa'nın gayretinden, İbrahim Paşa'nın askerî şöhretinden korkuyorlardı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'la beraber Akka Paşalığı'nı da verdiler. Mehmed Ali Paşa kabul etmedi. Silah elde mahvolacağını bildirdi. Bunun üzerine Fransız Konsolosundan başka diğer konsoloslar İskenderiye'yi terk ettiler. Şimdi Mehmed Ali Paşa Avrupalılar'la savaş durumuna girmiş oluyordu.

Bu sırada Mehmed Ali Paşa, Mercan kaptan yönetimindeki Demenhur kruvetiyle Selanik'e Arnavutlar'ı ayaklandırmak için mektuplar gönderdiyse de evrak hükümetin eline geçti. Gemi de alıkonulmak üzereyken kaçıp kurtuldu. Bu durumları gören Devlet, Mehmed Ali Paşa'yı kuvvetle bitirmeye karar verdi. Avrupalılar'la görüşmelere girdi. Türk, İngiliz ve Nemse donanmaları birleşti. Bizim donanma Türkiye hizmetinde bulunan İngiliz Beldvan Velkir'in komutası altındaydı. Bu donanmalar Suriye sahiline geldi. Karadan da askerimiz ilerlemeye başladı.

İngilizler Sayda'ya çıkıp orayı ele geçirdiler. İbrahim Paşa Sayda'yı geri almak istediyse de mağlup olup dağlara çekilmek zorunda kaldı.

Komodor Napiye (Napier) Beyrut'u kuşattı. İki alayla Süleyman Paşa burasını savunuyordu. İbrahim Paşa'nın mağlubiyeti çabucak yayılmıştı. Hatta İbrahim Paşa'nın vurulup öldüğü söylentisi de ağızlarda dolaşıyordu.

Bu haberler üzerine Süleyman Paşa yanındaki alaylardan birinin komutanı olan Sadık Bey'i Beyrut'ta bırakıp bozulan İbrahim Paşa'nın ordusunun enkazını toplamak niyetiyle yola çıktı. Süleyman Paşa gider

gitmez Sadık da Beyrut'u bıraktı. Bunu gören İngilizler hemen Beyrut'u da ele geçirdiler.

Bu sırada Süleyman Paşa'dan İbrahim Paşa'nın sağ olup Beyrut'a gelmek üzere olduğuna dair bir mektup alan Sadık bey korkusundan gelip alayıyla beraber Beyrut'ta İngilizler'e teslim oldu.

İngilizler Beyrut'tan gidip Akka'yı kuşattılar. Üç saatlik bir bombardımandan sonra kalede cephanelik ateş almıştı. İsmail Bey'le diğer subaylar bunu bahane ederek şehri bırakıp kaçtılar. Oysa ne kalede bir gedik vardı, ne karaya asker indirilmişti. Aksine kalede yiyecek ve cephane de bol bol vardı.

Bu olaylar üzerine Komodor Napiye 6 gemi ile İskenderiye'ye gelip barış teklif etti. Mehmed Ali Devlet'in azmini ve karşısında Avrupalılar'ı, dostları Fransızlar'ın yardım etmediklerini görünce o da barışa razı oldu. Kendisinin Hariciye Nazırı olan Bogos Yusuf Bey'i Amiral'e gönderdi. M. 27 Kasım 1840 yılında bir anlaşma yapıldı.

Bu anlaşma gereğince Mehmed Ali Paşa Suriye'yi boşaltıyor, Türkiye donanmasını Devlet'e teslim ediyordu. Ancak devletler Komodor'un bu anlaşmasını kabul etmediklerinden iş yine eskisi gibi kaldı. Mehmed Ali Paşa, donanmayı rehin olarak tutuyordu.

Nihayet Babıali Mehmed Ali Paşa'ya Mısır Valiliği'ni evladına irsen intikal etmek suretiyle verdi. Ancak onun oğullarından vali olacak kimseyi Babıali'nin seçmesini şart olarak koydu. Mehmed Ali Paşa da bunu kabul etmedi. Ve, «İbrahim gerektiği zaman hukukunu savunmasını bilir. Oğlunun hukukuna saldıran böyle bir şeyi babasının kabul etmesinde bir fayda yoktur» dedi.

Fakat artık aciz kalmıştı, bizim donanmayı İstanbul'a gönderdi ve İbrahim Paşa'ya Suriye'yi boşaltması emrini verdi.

O 130 bin kişilik Mısır ordusundan ancak 50 bin kişi Mısır'a dönmüştür. Dönenler de pek fena, her göreni acındırır bir haldeydiler. Bir adamın makam hırsı 100 bin kişiyi topraklara gömmüş, diğer birçok zavallıyı bitik bir duruma koymuş, Mısır'ı ekonomik bakımdan çökertmiş, bu halka, bu orduya en dehşetli meşakkatleri, zahmetleri çektirmiş, ateş, demir, hastalık, salgın, mahrumiyet, açlık içinde perişan etmiştir. Bizimkilerin çektikleri de üste caba. Avrupalılar'ın kanları da üstüne tüy!..

Mehmed Ali Paşa felaketi son raddesindeydi. Bu sefer bizzat kendisi 20 yıldan beri taşıdığı rütbeyi istedi. İstediği yalnız bu idi. Babıali M. 13 Şubat 1841, H. 21 Zilhicce 1256 tarihli iki hatt-ı humayın (Hatt-ı Şerif) ile Mehmed Ali Paşa'ya irsen evladlarına kalmak şartıyla Mısır Valiliği'ni, irsiyetsiz olarak da Darfur, Nübe, Kurdufan ve Sennar'ı verdi.

Mehmed Ali Paşa ordusunda bulunan 10 bin Suriyeli'yi geri gönderdi. Bütün Mısır ordusunu da 18 bin kişiye indirdi. Mısır Devlet'e her yıl 60 bin kese para göndermekle yükümlü kılındı.

Bizim donanmamız dönerken Mısır donanmasından bazıları da beraber kaçtılar. Süleyman Kaptan El-Rodoslu bunların arasındadır.

İşte bu işlerin en büyük sebebi Fransa idi. Napolyon çekildikten sonra da Mısır'daki emellerinden vazgeçmemiş, bir gün külahı kaparım diye Mehmed Ali Paşa'yı bu durumlara yöneltmiş ve ona her konuda yardım etmiştir.

Fakat Fransa'nın bu emellerine engel olmak için de İngiltere nasıl Bonapart ordusunu Mısır'dan kovmak konusunda bize yardım etmişse, bu sefer de Mehmed Ali ordusunu Suriye'den çıkarmıştır. Çünkü İngiltere Mehmed Ali Paşa'yı bir Fransız memuru gibi görüyordu.

İşte Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ve Hakan aleyhine çıkışları da bu suretle bastırıldı. Mehmed Ali Paşa bu kadar gürültü ve kan ile ancak valiliği evladına irsi kılmayı elde edebildi. Demek Mısır bu andan itibaren kendine özgü seçkin bir vilayetimiz durumuna girdi.

*
* *

Bu kısım M. 1801'de başlayıp 1841'de bitmiştir. Bu sayfayı da Mehmed Ali Paşa adında bir hain kapatmıştır. Bu tarihlere göre Mısır'da Türkiye yönetiminin ikinci kısmı 40 yıl sürmüştür.

Bu zaman olayları yine hemen ilk kısmınki gibidir. İsyanlar, Kölemen belaları, Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlığı, bu yüzden akan kanlar, başımıza gelen felaketler, İngiliz ve Fransızlar'ın Mısır işine karışıp, birinin asileri vurması, diğerinin himaye etmesi, Mısır'ı birbirine kaptırmamaya çalışmaları, kısacası İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya ve Fransa arasında Mısır'ın milletlerarası bir mesele olması bu devre olaylarının bir özetidir.

Türkiye yönetiminin ilk kısmı 281 yıl, ikinci kısmı 40 yıldır. 3 yıl devam eden Fransız istilası zamanında Devlet hukuken Mısır'ı kaybetmemiş olduğundan buraya kadar Türkiye egemenliğinin hepsi 324 yıl eder.

İşte bu iki fermanla bu kısım da bitmiştir.

M. 1841 tarihinden itibaren Dünya Savaşı'nda İngilizler'in Mısır'a himaye koymaları tarihli olan 1914 yılı yahut daha doğrusu Türkiye'nin anlaşma ile Mısır'dan feragat tarihli olan Lozan Anlaşması'nın imzası (1922) yılı arasındaki süre 81 yıl eder. Bu da Mısır'da Türkiye egemenliğinin üçüncü kısmını teşkil edecektir.

Demek Mısır'da Türkiye egemenliği 405 yıl yani tam 4 yüzyıldan fazla sürmüştür. İşte bu suretle Koca İmparatorluğumuz Mısır'ı da elden kaptırmıştır.[1]

10 - KAVALILAR

YAHUT

TÜRKİYE

Kısım: III.

1841 Fermanı'yla Mısır'da yeni bir Türk siyasi varlığı oluşmuştur. Gerçi bunlar Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin egemenliği altında kalmışlar ve bu sebeple zamanlarını yine Türkiye Devresi ve adı altında açıklamak doğruysa da her halde seçkin ve özerk bir yönetime sahip olup bir hükümdarlık sülalesi kurmuşlardır. Bu sebeple müstakilen belirtmek ve kendilerine bir ad vermek gerekir.

İlk devrede Türkiye'nin bunların üzerindeki etkisi fazla idi. İstanbul iç işlerine bol bol karışırdı. Adları yine «paşa» idi. Atanmaları Türkiye Padişahları'nın fermanıyla olurdu. Memurlarının atanması ve azlini biz onaylardık. Mısır «Kadı-l-kudat»ını (baş kadısını) bizim Şeyhülislamlık Makamı tayin ederdi. Mahkemelerde adalet Türkiye Padişahı adına uygulanırdı. Bu Paşa'lar protokolde Sadrazam'dan sonraydılar. Türkiye Mısır'dan yıllık bir vergi alırdı. Adlarını bunlar hutbede okutamamışlar, adlarına para bastıramamışlardır. Bu sebeple de Türkiye kadrosu içine alınmaları doğrudur. Ancak bu etkinlik gittikçe azalmıştır. İngilizler Mısır'ı işgal edince daha çok azalmış, son zamanlarda hiç derecesine kadar varmıştır.

Nihayet Dünya Savaşı'nda İngiltere Mısır'ı Türkiye'den ayırıp kendi himayesi altında bir devlet durumuna koymuş, eskiden vali, sonraları «hıdiv» unvanını taşıyan bu paşalara «melik» ve «sultan» unvanlarını vermiştir. Zaten evvelce de Avrupalılar bunlara «prens» ve «prenses» diyorlardı. Lozan Anlaşması da Mısır'ın Türkiye'den ayrıldığını bir devletlerarası senet suretinde doğrulayıp işi bitirmiştir. Bunlarsa bu devrin bağımsız bir konu halinde açıklanmasını, bu devreye bir ad verilmesini gerektirmektedir.

İşte bu son sebepleri göz önüne alarak biz bu devreye «Kavalılar» adını verdik ve onu bağımsız bir konu durumunda ele aldık. ihtimal ki bunlara genel kurala göre «Mehmed Aliler» de denirdi. Diğer ad bize uygun gelmiştir. Yeni Arapça yazan Mısır tarihçileri bunlara «Esre-i Muhammediye-i Aliyye» yani «Mehmed Ali Sülalesi» derler.

Bu devre 1841'den itibaren başlar ve günümüze (yani bu eserin kaleme alındığı 1924'den önceki günlere) kadar devam eder.

1- «Osmanlı Tarihleri» adı altında bildiğimiz ve bizim tarihçiler tarafından yazılan eserlerde ikinci kısım ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa hakkında tafsilat olduğundan bu konuda yalnız Fransızca ve Mısır'da yazılmış olan Arapça kaynaklara başvurmakla yetinilmiştir.

Bu devrenin ortaya çıkması Mısır'da Turan Devresi'nin düşüşü değildir. Çünkü Mehmed Ali Paşa Türk'tür. Bu suretle Turan Devresi bugüne kadar devam halindedir.

İleride Mehmed Ali Paşa'nın Türklüğü ve Arnavutluğu konusuna temas edeceğiz.

Kısacası bundan bir yüzyıl önce Kavala'da tütün kaçakçılığı yapan Mehmed Ali adında biri Yeniçeri neferi yazılarak Mısır'a gitmiş, orada «subaşı» olmuştur. Bu aralık Napolyon Mısır'ı istila etmiş, Türkiye Fransa ile savaş durumuna girmişti. İngiltere bize yardım ediyordu. Mehmed Ali de zekası, valiye ve Kölemenler'in enkazına karşı yaptığı entrikalarla vali ve paşa olmuş, sonunda Devlet'ine karşı isyan edip Türkiye ordularını bozarak Suriye ve Konya'yı ele geçirmişlerdir. Nihayet bu olaylar sonucu Mısır'da Kavalılar Hükümeti kurulmuştur.

MEHMED ALİ PAŞA

Bu zamana kadar olan olaylarını yazdık. Tabii tekrara gerek yoktur.

Babıali yukarıda belirttiğimiz olaydan sonra Mısır'ın iç işlerine eskisinden çok karıştı. Halkının rahatına bakmaya, Mehmed Ali'nin kalkık burnuna halka takmaya, azgın ayağına bukağı vurmaya çalıştı.

«Şubre» Tarım Okulu'na varıncaya kadar açılan okulların çoğu gelirlerin yeterli olmaması yüzünden kapandı. Mısır ekonomik bakımdan mahvolmuştu. Kalanlarına da Mehmed Ali Paşa'nın koyduğu Fransız hocalar kaldırılıp yerlerine Türk ve Mısırlı hocalar kondu.

Mehmed Ali ile İbrahim Paşalar bu anlaşmadan kurtulmak için çabalıyorlardı. Az bir zamanda kurdukları emel kaşanesi kendilerini bütün Türkiye'nin padişahı yapmak, bir tacirlik ve askerlikten bir saltanat hanedanı kurmak hayaline vardırmışken, şimdi bu rüya iskambil kağıdından yapılmış çocuk oyunu evi gibi birden yıkılmıştı. Nice yıllar yakılan bu ümit ışığının birden dünyayı tutan parlaklığı saman alevi gibi parlar parlamaz sönüvermişti. Baba-oğul şimdi bu anlaşmadan kurtulmak, yine eski yaldızlı sarayı kurmak emelini gizli gizli besliyorlardı. Oysa Babıali böyle bir kalkınmayı imkansız bırakmak için buna yardım edebilecek ne varsa hepsini baltalıyordu. Mehmed Ali'nin Mısır'da zulmen ele geçirdiği araziyi de elinden alıp halka vermeye, koyduğu tarımsal ve endüstriyel tekelleri kaldırıp bu ticareti de halka bırakmaya çalışıyordu. Fakat Mehmed Ali Paşa bu noktada inat ediyordu.

Nihayet bu tekelleri şahsında muhafaza etmeyi başardı.

Artık Mehmed Ali Paşa gizli gizli ortaya çıkacak bir fırsat gözlüyordu. Fakat kımıldayamıyordu. Artık ihtiyarlamıştı da. İbrahim Paşa da hastalanmıştı. M. Eylül 1845, H. Zilkade 1236 tarihinde hekimlerin hava değişimine gerek duymaları üzerine İbrahim Paşa bir Fransız gemisiyle Avrupa'ya gitti. Yanına Süleyman Paşa El-Fransevi ile Kaftan Ağası Mehmed Beyi, Mehmed Ali Paşa'nın tercümanı Bonfur'u, hekimbaşı Mösyö Frank'ı da aldı. İtalya'da hamamlara gitti. Orada dolaştıktan sonra Fransız savaş gemisiyle Cenova'dan Tulun'a gitti. Tulun'a çıkarken toplar atılarak karşılandı. İbrahim Paşa'yı karşılayanlar

arasında Fransa Kralı adına Markiz dö Lavalist ile Tulun Valisi, Fransız donanması komutanları da vardı. Oradan Marsilya'ya gidip bütün dokuma tezgahlarını gezdi. Şerefine Fransız askerleri geçid töreni düzenlediler. İspanya sınırındaki hamamlara gidip orada biraz kaldıktan sonra Paris'e gitti. Orada da Kral Lui Filip tarafından pek parlak bir surette kabul edildi. «Envalidi», Napolyon'un mezarını ziyaret ettikten ve bir süre Paris'te kaldıktan sonra Londra'ya gitti (Haziran 1846). İngiltere Kraliçesi Viktorya kendisini huzuruna kabul etti. İngiltere'nin de dokuma tezgahlarını gezdi. Bir İngiliz vapuruyla Cebel-i Tarık yoluyla Mısır'a döndü. Gelirken Mısır fabrikaları için birkaç mühendis getirdi. M. 23 Ağustos 1846, H. 13 Cemaziyülevvel 1264 tarihinde İskenderiye'ye geldi. Bu sırada Mehmed Ali Paşa bağlılık ve itaat arzetmek için İstanbul'a gitmiş, orada bulunuyordu.

MEHMED ALİ PAŞA

Mehmed Ali Paşa İstanbul'da hakkında olan fena fikirleri bu ziyarete bir derece ortadan kaldırıp aynı yıl 4 Ağustos tarihinde Mısır'a döndü.

M. 1847, H. 1265 yılında Mısır'da veba salgını çıktı. Bu sebeple İbrahim Paşa, arkasından Mehmed Ali Paşa önce Malta'ya, oradan Napoli'ye gittiler. Mehmed Ali Paşa da hastaydı. Napoli'deyken Fransızlar'ın kralları Lui Filip aleyhine ayaklanıp, onu tahttan indirdiklerini ve Cumhuriyet ilan ettiklerini işittiler. Buna çok üzüldüler. Çünkü bu baba ve oğulu bu Kral himaye ediyordu. Şimdiye kadar onlara büyük yardımlarda bulunmuştu. Bu üzüntü sonucu Mehmed Ali Paşa'nın hastalığı arttı ve aklına da bozukluk geldi. Bunun üzerine hekimleri acele Mısır'a götürülmesini bildirdiler. M. 1848 yılı Mart ayı sonlarında İskenderiye'ye götürüldü.

Resülteyn'de bırakıldı. İbrahim Paşa ise Kahire'ye gitti. İşleri eline alıp, durumu Babıali'ye de yazıp babasının hastalığı süresince işleri yönetmeye başladı. Babıali de kendisine babası iyi oluncaya kadar yerine vekil olması konusunda devlet adamlarından Matlub Efendi ile bir ferman gönderdi.

Mehmed Ali Paşa'nın aklı bir daha düzelmemiştir. Nihayet deli olarak ölmüştür. Kimisi bunadığını söyler.

H. 1220 yılında vali olmuş, H. 1264 yılında deli olup yerine İbrahim Paşa Babıali tarafından vekil sıfatıyla vali atanmıştır. Bu hesaba göre Mehmed Ali Paşa 42 yıl valilik yapmıştır.

Mehmed Ali Paşa deli halde bir süre daha yaşamış, I. Abbas Hilmi Paşa'nın valiliği zamanında M. 6 Ağustos 1849, H. 13 Ramazan 1265 yılında ölmüştür. Cenazesi İskenderiye'den Kahire'ye götürülüp Kale'de yeni Türk mimarisi, yani İstanbul'daki camiler tarzında ve Mısır'ın en güzel eserlerinden olarak inşa ettirdiği camiinde gömülmüştür.

*
* *

Mehmed Ali Paşa ençok belgeye dayalı söylentiye göre M. 1768, H. 1182 yılında Kavala'da doğmuştur. Şu halde 81 yıl yaşamıştır. Kavala o zaman tütün ticaretiyle meşhur, bizim Selanik Vilayeti'ne bağlı 8 bin nüfuslu bir kaymakamlıktı. Mehmed Ali'nin babası İbrahim Ağa orada «Derbend Ağası» (yol bekçisi) idi. Babası ölünce akraba olarak yalnız amcası Tosun Ağa kaldı. Tosun Kavala «mütesellim»i (vergi tahsildarı) idi. Mehmed Ali'yi yanına aldı. Fakat babasının ölümünden az zaman sonra amcası da idam cezasına uğrayarak dünyadan el çekti.

Kimsesiz bir yetim kalan Mehmed Ali'yi babasının eski dostlarından Praveşte Çorbacısı yanına alıp oğlu gibi büyüttü. Praveşte Kavala ile Drama arasında, göl kenarında bir kasaba olup Kavala'ya pek yakındır. «Çorbacı» Yeniçeriler'de bir subaydır. Mehmed Ali Çorbacı'nın gözüne girdiğinden bu kişi, kocasından boşanmış olan akrabasından bir kadını Mehmed Ali ile evlendirdi. Bu kadının bir miktar serveti vardı. Bu servet Mehmed Ali'ye sermaye oldu.

Mehmed Ali evlendiği zaman 18 yaşındaydı. Okuma, yazma bilmiyordu. Kavala'da oturan bir Fransız taciri ile olan ilişkileri kendisine ticaret hevesi vermişti. Evlenme sayesinde de bir ufak sermaye elde etmişti. Tütün ticareti yapmaya başladı.

Bir söylenti Mehmed Ali sağ iken Mısır'da bulunmuş olan P.H. imzalarını taşıyan iki Fransız tarafından yazılmış, yine onun sağlığında Paris'de basılmış bir kitabındır.

Mısır'da vesikaya dayanılarak söylendiğine göre Mehmed Ali tütün ticareti değil, tütün kaçakçılığı yapmıştır. Mısır'da bu rivayeti çok işittim.

Bir söylentiye göre de Kavala'da subay İbrahim Ağa'nın oğludur.

Bir başka söylentiye göre ise, Mehmed Ali Kavala'da Türk subaylarından birinin 16 çocuğundan en küçüğüdür. Şemseddin Sami de Mehmet Ali Paşa için «Kaamusü'l-A'lam»ında, ileride söz konusu edeceğimiz gibi, Arnavutluk'tan gelme Arnavutoğlu'dur diyor.

İnsan şu çeşitli söylentilere bakarsa hayrette kalır. Henüz bir yüzyıllık bir iş için tarihte bu kadar söylenti olursa, gerçek iyi bilinmezse binlerce yıllık olaylar için ne demeli bilmem?!... Bir yüzyıllık değil, bugünkü olaylar bile bugün yazılsa çeşitli ve hatta birbirine zıt bir surette tasvir edilir.

İnsanlar gözleri önünde olan ufak bir olayı bile derhal hikaye etseler hikayelerinde farklar olur. Tarih işte böyledir, fakat çoğunluk ne nokta-

da toplanıyorsa ona inanmak, mevcut belgelerin imkan dahilinde takdir edebileceğimiz kıymetlerine göre hüküm vermek gerekir. Durum böyledir diye tarih kıymetten düşmez, tarih yazmaktan vazgeçmek de gerekmez.

Mehmed Ali birgün Kavala'da kahvede otururken biri suda pişmiş mısır satıyormuş. Mehmed Ali «Bu mısır kaça?» diye sormuş, «10 para!» cevabını almış. Birkaç tane aldıktan sonra, «Bu kadar ucuz mu? Acaba kendisi de bu kadar ucuz mu ki?... Gitsek de görsek!...» demiştir.

Bugün Mehmed Ali Paşa ailesinden söylenti olarak anlatıldığına göre, bizzat kendisi bu pişmiş mısır aklına geldikçe, «Beni Mısır'a gitmeye ilk heveslendiren bu mısırcı olmuştur. O zamandan beri Mısır'a gitmeyi kurdum. Nihayet geldim. Elhamdülilah sonra Mısır'ın yerini de aldık!» demiş. İşte Mehmed Ali böyle tuhaf ve adi bir raslantı ile Mısır'a gelmeye heveslenmiştir. O zaman adı «Mehmed Ali Ağa» idi.

Bu sırada Mısır'ı istila etmiş olan Fransızlar'ı kovmak için Devlet asker gönderiyordu. Kavala'dan toplanan 200 gönüllüye katıldı. Kaptan Küçük Hüseyin Paşa'nın donanmasıyla Mısır'a geldi. Fakat Abukır'da (Ebi-Kır) Mustafa Paşa komutasında bozguna uğradılar. O da denize atladı. Boğulurken İngiliz Komodor'u Sidney tarafından kurtarılarak hayata geri döndü.

Son defa Kaptan Hüseyin Paşa ile beraber tekrar Mısır'a gelip artık kalmış ve yavaş yavaş subaşı olup Kahire siyasi entrikalarına girmiş, çevirdiği dolaplar, yaptırdığı isyanlarla nihayet vali olmuş, vali olduktan sonra, bağımsızlık fikrine sapıp isyan etmiş, Padişah aleyhine huruç edip Devlet'in başına büyük bir gaile açmıştır. Bu olayları bundan önceki bölümde anlattık.

Mehmed Ali orta boylu, alnı çıkık ve açık, kaşlarının altındaki kemik kavisleri çok çıkıntılı, gözleri kara ve göz çukuruna batık, ağzı küçük ve gülümser, burnu büyük ve renkli bir adamdı. Yüzü zeki görünüşlü ve sevimliydi. Ak sakalı gür olup yüzünü örter ve göğsünü kapatırdı. Sakalına pek dikkat ederdi. mizacı sert, tavrı sabit, mağrur ve düzenli bir kişiydi. Yürürken vücudunu dik tutar ve hafifçe iki yana sallardı.

Çoğunlukla elleri arkasında dururdu. Böyle elleri arkasında, evinde, dairesinde gezinmeyi severdi.(*) Bu hususta Bonapart'a benzerdi.

Gösterişli giyinmeyi sevmezdi. Önce Kölemen kıyafetinde gezermiş. Son yıllarında sarığa çıkarıp bizim uzun püsküllü o zamanki askeri fesimizi, şalvar ve cepkenden ibaret olan nizam-ı cedid kostümünü giymiştir. Mehmed Ali Paşa'yı çoğunlukla tanımayanlar onu Paşa'nın yanında görevli biri zannederlerdi.

Kendisini yalnız bir nöbetçi beklerdi. O zaman adet olduğu üzere öyle bir sürü muhafız kullanmazdı.

(*) Bu konuda saygıdeğer hoca Prof. Dr. Şehabeddin Tekindağ şunları anlatmıştı: Birinci Dünya Savaşı'nda düşman kuvvetleri Suriye ve Irak'taki şehirlerimizi işgal ettiklerinde Türkler'i diğer Müslüman toplumlardan ayırdetmek için halkının yürüşüne bakarlarmış. Sokakta yürüyen kişi eğer elleri arkasında ve yiğitçe salınarak yürüyorsa onun Türk olduğuna kanaat getirirlermiş. Anadolu'da da bugün yaşlılar böyle elleri arkada, hafifçe iki yana salınarak ve heybetli bir eda ile yürürler. Bu yürüyüşte Türk'ün kendine özgü yiğitliğini, kendine güven duygusunu görmek mümkündür (Toker Yayın Komisyonu.)

Dama, satranç ve bilardo oynamasını çok severdi. Küçük subayları, hatta askerleri bile yanına alır, onlarla sohbet ederdi. Fakat bilardoyu konsoloslar ve yabancılarla oynardı.

Mehmed Ali Paşa çok çabuk üzülürdü. Pek şiddetli bir adamdı. Ansızın gelen heyecanını saklayamazdı. Bu durumunu bilenlerden ve kurnaz olanlar Mehmed Ali Paşa'nın heyacınından ne düşündüğünü neye karar verdiğini anlarlardı.

Entrika çevirmek için çok cömert olur, başarı elde edildiğinde büyük ödüller vereceğini vaadederdi.

Kadınlara pek düşkündü. Bu durumu en belirgin ahlakî özellikleri arasındadır.

Şana pek düşkündü. Yaptıklarından sözederken büyük bir gurur duyardı. Avrupa gazetelerini tercüme ettirir, aleyhinde yazılan şeylere pek kızardı. Avrupa'da aleyhinde yazı yazan yazarların şiddetli hücumlarından pek müteessir olmuştur. Bu yazıların düşlediği hedeflerine ve emellerine zarar vereceğine inanırdı. Deniyor ki, son zamanda, yapmak isteyip de yapamadığı parlak hayaline ve sonra üzüntü ümitsizlik getirmesine bu eleştirilerin çok etkisi olmuştur.

O zaman yayınlanan «İzmir Gazetesi» (Journal de Smyrne) Mehmed Ali Paşa aleyhinde yazılar yazar, onun bütün zulümlerini, kötülüklerini, ortaya dökerdi. Bu gazeteye hepsinden çok kızıyordu. İngiltere'nin kendisinin bağımsızlığına karşı olmasını bu gazetenin yayınına bağlardı. Bu kanaatı Hüseyin Bey Mehmed Ali Paşa'nın kendi ağzından işitmiştir. Zavallı, demek bu işe akıl erdiremiyormuş. Bir gazetenin böyle olumsuz bir etkiye açmasının mümkün olmadığını bilememiş! Hatta Mehmed Ali Paşa, «Bu gazetenin çıkması için bir milyon taleri (6 milyon frank) veririm. Onun mevcudiyeti benim kabahatimdir, çünkü yazarı uzun müddet elimin altındaydı. Onu gönlünü kırıp bıraktım» dermiş. Bu adam politika heyecanlarından, ömründe, hiçbir rahat görmemiştir. Az uyurdu. Uyuduğu zaman da uykusu rahat bir uyku değildi. Uykusunda sürekli yorganını örterlerdi.

Rahatını kaçıran şeylerden en büyüğü ve kendisinde asabî bir hıçkırığa sebep olan ve o zamandan sonra onu sürekli hıçkırtan olay şudur: Vahabiler seferi sırasında oğlu Tosun Paşa Taif'te Vahhabiler tarafından kuşatılmıştı. Mehmed Ali Paşa o sırada Mekke'de bulunuyordu. Yanında asker yoktu. Yanındakiler Cidde'ye kaçmasını teklif ettiler. «Hayır, gitmem. Çünkü oğlumu kurtarmaya gideceğim» dedi. Yalnız 40 Kölemen'le yola çıktı. Taif'e yaklaşınca ne yapacağını düşünmek için biraz durdu, rahata vardı. Kölemenler'den birine etrafı gözlemesini, bir şey görürse hemen kendisini uyandırmasını emretti.

Tam derin bir uykuya dalmıştı. Kölemenler'den biri Vahabi casusu yakalayıp getirdi. Kölemen hemen acele Mehmet Ali Paşa'yı uyandırdı. Uyanır uyanmaz kendisini şiddetli bir hıçkırık yakaladı. Mehmed Ali Paşa uyku sersemliği ile pek korkmuştu. O olaydan sonre ne zaman hiddetlense kendisini hemen bir hıçkırık tutardı. Mehmed Ali Paşa heyecanını yatıştırıp casusu sorguya çekti. Gerekli şeyleri öğrendikten sonra casusa, «Ben Paşa'nın pişdarıyım. Eğer Tosun Paşa'ya babasının geldiği haberini götürürsen sona 100 taleri mükafat veririm» dedi. Bu

Arap, cinsi dolayısıyla, paraya can verir, herkese hıyanet eder bir adam olduğundan bu teklifi kabul etti. Gidip Tosun Paşa'ya haber götürdüğü gibi ondan da Mehmed Ali Paşa'ya haber getirdi. Mükafatını aldı. Sonra da Vahabiler'in ordugahına gidip Mehmed Ali Paşa'nın müthiş bir ordu ile geldiğini söyledi. Bu haberi alan Vahabi askerini korku tutup bir iki saat içinde kuşatmayı kaldırarak dağılıverdiler. Mehmed Ali Paşa'nın hilesi büyük bir başarı ile sonuçlandı. Rahatı gitti ve bir hıçkırık kazandıysa da böyle bir zafer de kazandı.

Uykusu az ve fakat faaliyeti çoktu. Bu adamın bütün hayatı faaliyetle, işle geçmiştir. Sabahın alafranga saat dördünde iş başında olur. Akşama kadar bütün uyanık ve zamanını memurları, subayları ile, işle askere geçit töreni yaptırmakla, tersaneleri ve diğer gerekli yerleri gezmekle ve denetlemekle geçirirdi. Her işe koşar, yetişirdi.

45 yaşındayken yazı öğrenmeye heves etmiştir. Hesap okumadığı halde çok güzel hesap yapardı. Bir cariyesinden «Elifba»yı (Alfabeyi) ve bir şeyhden yazı öğrenmek istemiş ve biraz çalışmıştır. Gayretine bakmalı ki, o kadar idarî ve askerî önemli işler arasında okuma öğrenmeye de zaman ayırmıştır.

Samimiyet çerçevesinde çok açık söyler aklına geleni saklamazdı. Çok meraklı bir adamdı; sözlerinde incelik vardı. Hazırcevaptı. Bir gün Fransız Konsolosu Paris'de Müze'de olan Horas Verne (Horace Vernet)nin Kölemenler'in katliamını tasvir eden bir tablosunu övüyordu. Mehmed Ali Paşa ona, «Ressam tablosuna Marsilya'da Bonapart'ın Kölemenler'i katliam etmesine eş bir konu bulabilir» demiştir.

Sert tabiatlı, kesin kararlı bir kişiydi. Fakat birçok işlerde emeline varmak için sakin ve ihtiyatla, tedbirle yürürdü. Birdenbire hiddetlenen mizacı, kendisini cesur, cüretkar yapmıştı. Bu ani hiddetini gerekirse zaptetmesini de bilirdi. Bu sayede çok becerikli bir komutan olabiliyordu.

Çok çabuk darılır olmasına rağmen merhametliydi de. Affeder, en büyük kabahatleri bile unuturdu. Adaleti severdi ve herkese merhameti vardı. Fakat aynı zamanda da kendisini müthiş zulmetme nöbetleri tutardı.

İşte ahlakına üç örnek:

1-Bir gün bir cariyeye ufak bir kabahatından tam 500 sopa attırır. Ölü haline gelen kızı yaralarını iyi etmek için koyun kesip postuna sarar. Bu usül Mısır tedavi usülüdür. Anadolu'da da vardır. Mehmed Ali Paşa kızı öldü zanneder. Bir yıl sonra bir gün bir sebepten aklına gelip «Kıza yazık ettik» der. Kadınlar da «Hayır o ölmedi!» derler. Mehmed Ali Paşa buna memnun olup ve cariyeyi çağırtır. Öldüresiye dövdürmüş olduğu kızı koynuna alır!

2- Mehmed Ali Paşa Avrupa'dan nadide çiçekler getirtmişti. Bunlar arasında «dahliya» (Dahlia) vardı. Bu dahliye sevdiği köşkünden uzak bir yerde güneş altında kalmıştı. Dahliye orada güzelce çiçeklenmişti. Bir gün bir yabancı bu çiçeğin güzelliğinden sözettiğinden ilk defa olarak Mehmed Ali Paşa çiçeğe dikkat eder ve çok beğenip bir sandığa koyduktan sonra köşkü gölgelendiren ceviz ağacının altına yer-

leştirilemesini emreder. Bahçıvan ise çiçeğin orada solacağını söyler. Mehmed Ali Paşa kaşlarını çatıp çiçeği soldurursa kendisini diri diri yere gömeceğine yemin eder. Ertesi gün bahçıvan çiçeği bir sandık içinde ceviz ağacının altına kor. Çiçek solmaya başlar. Bunu gören Mehmed Ali Paşa bahçıvanı getirtip yere yatırtır. Kırbaçla iyice döver. Bahçıvan dayağı yerken «Çiçeklerin insanlar gibi itaat altına alınamadığını» söyler. Mehmed Ali Paşa bu söz karşısında çok üzülür. Hemen bahçıvanı bırakır ve ona hediye de verir.

3- Yine Avrupa'dan getirttiği meyva ağaçları arasında iki üç çeşit erik ağacı bulunuyordu. Bahçıvanlarına onlara dikkat etmelerini söyledi. Gerçekten bahçıvanlar bu ağaçlara pek güzel baktılar. Bir tanesi erik de verdi. Mehmed Ali Paşa bunlara pek önem veriyordu. Bir gün eriklerden birisini yedi.

Erik henüz olmamıştı. Buna rağmen yine hoşuna gitti. Geride kalan beş altı eriğe dikkat etmesini bahçıvan başına tenbih etti. Bunun üzerine ağacın etrafı ve üstü tel ile örtülüp kuşlardan korundu. Fazla olarak oraya bir nöbetçi konup gece gündüz bekletildi. Fakat bu sırada bir bora esip erikleri düşürdü. Ağaçta yalnız bir tanesi kaldı. Kalan erik de gayet güzel oldu.

Mehmed Ali Paşa bir süredir erik ağacını unutmuştu. Şubra'ya geldiği yoktu. Bahçıvanbaşı diğer bahçıvanla görüşüp eriğin artık tamamıyla olduğuna, koparılmazsa düşeceğine veya ağaçta bozulacağına, bu sebeple koparılmasına karar verdiler. Büyük bir dikkatle erik kopardılar. Pamuğa sarıp bir kutuya yerleştikten sonra kutuyu mühürleyip Paşa'ya gönderdiler. Zaman da Ramazan idi. Biraz rahatsız olan Mehmed Ali Paşa yemeği haremde yiyordu.

Eriği haremağası diğer meyvelere karıştırıp Mehmed Ali Paşa'ya verdi. Haremağası bu eriğin hikayesini bilmediğinden bu meyveye önem vermemişti. Mehmed Ali Paşa da eriği önemsemeyerek yedi.

Birkaç gün sonra Mehmed Ali Paşa bahçeye gidip doğruca erik ağacının yanına vardı. Baktı ki erikler yok! Kendisine olayın anlatılmasına zaman kalmadan Paşa'nın hıçkırığı tuttu. Onun hıçkırığı gayet fazla hiddetlendiğinin işaretiydi. Hemen işaret etmesiyle bahçıvanbaşını erik ağacının dibine yıktılar. Herife iyi bir sopa çektiler. Neyse dayaktan sonra olsun Mehmed Ali Paşa bahçıvanbaşını dinledi. Şahit istedi, geldiler, söylediler, işi anladı. Hemen hadım ağasını çağırdı.

Harem ağası gözükür gözükmez Mehmed Ali Paşa uzaktan bağırarak «Ben erik yedim mi?» diye sordu. Harem Ağası «Evet! Birkaç gün önce akşam yemeğinde size bir erik verdim» dedi. Mehmed Ali Paşa, «Bana söylemedin ya!...» dedi. Bu sözleri söylerken eli de işaret ediyordu. Haremağası işi anlayıp yakalanmadan Paşa'nın atına binip dörtnala savuştu. Günlerce saklanıp meydana çıkmadı. Neyse sonra affetti de Haremağası kurtuldu.

Mehmed Ali Paşa'nın böyle anlayıp dinlemeden zalimce cezalar vermesi çoksa da, adaletle kanunlara bağlı olarak yaptığı işler de çoktur. Fakat adalet hakkında bir fikri yoktu ve adaletin manasını anlamazdı.

Zamanında İstanbul'dan çok kimseler Mısır'a kaçardı. O zaman da

şimdiki gibi Mısır Türkiye'den kaçan siyasi ve adi suçluların sığınağı idi. Onları muhafaza eder, Babıali'nin suçluların teslim edilmesini istemesine rağmen vermezdi. Hatta bunlara memurluklar verirdi.

Kanun, adalet, yönetim, halk, hükümet, insanın tabii hürriyeti ve hakları konusunda bir bilgisi yoktu. Son zamanlarında bir kanun çıkardı. Ancak bunu uygulamayamadı. Çünkü Mısır'ı Fellah elinden baştan başa gasbettiğinden bu kanunun uygulanması kendi aleyhine olurdu. Bu kanun ancak kendisine dokunmayan konularda uygulanabildi.

Fellah nazarında ise Mehmed Ali Paşa en büyük zalimdi. Hatta ona «Zalim Paşa» adını koymuşlardı. Ondan söz edildikçe Mehmed Ali Paşa demez «Zalim Paşa» derlerdi.

Bu kanunun ilk uygulaması Muhtar Bey'e yapıldı. Fakat nasıl? Bu kanunu yapanların biri olan ve Fransa'da öğrenim görmüş bulunan bu adam genç bir uşağına sarkıntılık yapmak istemiş, razı olmayan uşağını dayak altında öldürtmüştü. O zaman Mısır'da bir düstur vardı: «Bir Fellah'ın başı bir Türk'ün bir kılına değmez!» derlerdi. Zalim Paşa da bu fikirde olduğundan yeni yaptığı kanun gereğince Muhtar Bey'in idamı gerekirken 500 kuruş diyet ödenerek iş kapatıldı. Bu para Muhtar bey'in bir günlük maaşından bile azdı. Yani isterse Muhtar yılda 365 hatta daha fazla adam öldürebilirdi. İşte Mehmed Ali Paşa'nın adaletseverliği kanun yapıcılığı bundan ibaretti. Bu hükmü de adet yerini bulsun diye vermişti.

Çünkü uşağın ebeveyni 500 kuruşu da alamamıştı. Mehmed Ali Paşa zamanında Mısır'da gerçek bir hükümet olmadığını gösteren böyle olaylar çoktur. Selim Paşa adında biri Kölemenler'inden adi bir şey için suya atıp boğar. Mağu Beyi birini dayak altında öldürür. Şükrü Efendi adında diğer biri de bunlara benzer bir cinayet işler. Hepsi de cezasız kalırlar.

Bütün Mısır halkına kanun önünde eşitlik veren bu kanunun yürürlüğe girişinden iki yıl sonra yine Fellah'a kızgın tuğla ile işkence ediliyor, Fellahlar kulaklarından duvara çivileniyor, kırbaçla derileri sıyrılıyordu. Bunlar da hep vergi almak, Zalim Paşa'nın soygunculuk torbasını doldurmak içindi. Mehmed Ali Paşa soygunculuk, zulüm ve işkence ile halkı bitiriyordu.

MEHMET ALİ'NİN AİLE HAYATI

Mehmed Ali Mısır'ı soyup soğana çevirmiştir. Halkın elinde, avucunda birşey bırakmamıştır. Vergi diye, şu diye, bu diye her şeyi halkın elinden aldığı halde fabrikalarında çalıştırdığı işçiye memurlara, hükümet memurlarına, orduya maaşlarını, haklarını vermekten hep kaçınmıştır.

Onları parasız çalıştırırdı. Memurlar, askerler maaş diye bar bar bağırıyorlardı. Para aldıkları pek enderdi. Onlara maaşları yerine zorla kendi fabrikalarının ürünlerini verirdi. Onu da iki kat fahiş fiyatla hesap ederdi. Zavallılar ihtiyaçlarına gerekli parayı elde etmek için kendilerine hiç lüzumu olmadığı halde verilen bu malları asıl fiyatından yarı

aşağı bir fiyatla satarlardı. Veznedarlar maaş koçanlarını götürenleri mağazalarına götürürlerdi. Veznedarların kasalarında para yoktu. Paraları mallar idi. Koçan sahibi para yerine teklif edilen malı beğenirse iki kat fiyatla alır, beğenmezse gidip maaş koçanlarını kırıcılara pek aşağı bir fiyatla kırdırıp para alırdı. Böylece bu koçanlar az bir masrafla tekrar Mehmed Ali Paşa'nın kesesine girerdi. Yani Mehmed Ali Paşa kırıcılık da yapardı.

İbrahim mağlup olup Suriye'den çekilirken her şeyin yıkılması ve harap edilmesi emrini vermişti. Kaleler, cephane depoları yıkıldı, çadırlar yakıldı, toplar çivilendi. Mağazalardaki eşyalar parça parça edildi. Hatta yollarda ölmüş askerlerin tüfek ve kılıçları bile kırıldı. Bunlar Suriye'deki kendilerinden hoşnutsuz olmayanların kendi aleyhlerine silahlanmamaları için yapıldı. Bu da İbrahim Paşa'nın emriyle oldu. Bunlara diyecek yok.

Fakat Mısır'a dönüldüğü zaman bu zarar hesap edildi. Sağ kalıp geri gelen askerin 6 aylık masrafına eşit olduğu görüldü. Bu hesabı yapmak da iyi, buna da diyecek yok. Ancak işin kötüsü bu parayı askere altı ay birşey vermeyerek ödettirdi. Bu zavallı asker sırf Mehmed Ali Paşa'nın makam hırsı için bu kadar zahmetler çekmiş, kanlar dökmüş, üçte ikisi kırılmışken, şimdi de üste para veriyordu. Bu cimriliğe, bu haksızlığa, bu zalime tarif olacak kelime bulmak güçtür. Hiç diyecek yoktur. Değme zalimin, değme Yahudi'nin aklına gelmez. Bu zavallılara böyle davranmak yerine mükafat vermek, hatırlarını hoş etmek gerekirdi. Fakat Mehmed Ali Paşa oralarda mı? Onun usul olarak kabul ettiği bir şey vardı.

Bu kendi buluşu da değildi, Mısırlılar'ın özdeyişi idi. Mehmed Ali Paşa bu özdeyişi kendi arzusuna, keyfine, haksızlığına uygun bulmuştu. Mısırlılar, «Halk susama benzer, Ezip yağını çıkarmalı» derler. Galiba bu kabahat halkın Mehmed Ali Paşa'nın değil!... Neden mi? Ne yapalım, böyle demeyeydiler!...

Mehmed Ali Paşa Mısır'da her şeyi tekel altına almış ve bunların gelirlerini de kendi cebine yerleştirmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın en büyük belirgin niteliği para hırsı, cimriliğidir.

Mehmed Ali Paşa hilekar ve sahtekardır. M. 1840 yılı Kasım ayı ortasında Mehmed Ali köylerden bütün yetkilileri ve şeyhleri Kahire'ye çağırır. Bunları bir meclis halinde Kale'de toplar. Hüseyin Paşa meclise reis olup halkı rahat ettirmek için yönetimce bazı değişiklikler yapacağını söyleyip gözlerinde güzel bir manzara tasvir eder. Bu gönül kapıcı başlangıctan sonra herkese söz verip isteklerini dinler. Sonra da tatlı vaatlerde bulunur.

O anda Paşa'dan bir mektup aldığını bahane ederek acele gitmek için Meclis'tekileri boş bir kağıdın altını mühürlemelerini, yukarısını istekleriyle doldurtacağını söyler. Zavallılar mühürlerler. Ne yapsınlar, korku dağları bekliyor!

Bunu Mehmed Ali Paşa niçin yaptı? -Çünkü halk Padişah'a Mehmed Ali Paşa'yı Mısır'ın başından kaldırılması için müraccat etmişti. Hemen böyle bir hile ile aynı halk kendisinin Mısır'da bırakılmasının rica ediyordu. Demek sıkıntı halinde böyle yollara tenezzül edip kendisine basit

bir insan düzeyine indiriyordu. Zavallı Fellahlar Mehmed Ali Paşa'ya her gün lanet okurken yine bu belanın başlarında bırakılması için habersiz dilek mektupları imzalıyordu.

Mehmed Ali dindar görünürdü. Fakat tutucu değildi. En çok sevdiği Fransızlar ve Hıristiyanlar'dı. M. 1825 yılında taşkın yeterli derecede olmamış, Müslümanlar gibi Hıristiyanlar'a da taşkının çok olması için dua ettirmiştir. Hele kendisinde Avrupalı sevgisi delilik derecesine varmıştı. İngiltere'de İngiliz tacirleri vasıtasıyla tunç, gümüş ve altın madalyalar döktürüp bir tarafına kendi resmini yaptırmıştır. Bu resim çirkin olup Mehmed Ali Paşa'ya canavarca bir görünüm vermiştir.

Mehmed Ali Paşa aile hayatında pek erdemlidir. İyi bir aile babasıdır. Özel hayatında güvenilir, vefalı dosttur. Ahlakı dürüsttür. Ailesini, dostlarını pek severdi. Bir çocuğu ölürse pek çok üzülürdü. Asla teselli bulmaz, uzun bir süre sonra bile bunun üzüntüsünün izleri yüzünden belli olurdu. Silah arkadaşlarının ölümüne gönülden ağlardı. Gençlik arkadaşlarını büyük makamlara çıkarmış, hepsini zengin etmiştir. Yanına gelen hemşehrilerine pek iyi muamele eder, bağışlarda bulunurdu. Vatanı olan Kavala'yı hiç unutmamış ve daima sevmiştir. Kavala halkına vergi verdirmez, bu parayı İstanbul'a hazineye kendi kesesinden yollardı. Kavala'da birçok hayır kurumu yaptırmış, arada birçok vakıf kurmuştur.

Bunları bilenler «Eğer bu vakıflar çalınıp yolsuzluk yapılmasaydı ve paralar yerine sarfolunsaydı bugün Kavala Paris gibi güzel ve zengin bir şehir olurdu» derler. Hele Taşoz adası'nda hâlâ mükemmel bir okulu vardır. Kavalalılar o zamandan beri alıştıkları adet sebebiyle Balkan Savaşı felaketinden sonra bile Bulgar ve Rum zulmünden kaçtıkları zaman Mısır'a göç etmişlerdir. Fakat bu sefer Mehmed Ali Paşa zamanındaki kadar iyi bakılmamışlar, yalnız kendilerine ölmeyecek kadar birşey verilmiştir.

Kavala'daki evini olduğu gibi muhafaza ettirmek için emir vermiştir.

Mehmed Ali Paşa, yaşını daima büyük göstermeyi severdi. İyi bir savaşçı idi. Gerçi hile de işe karışmışsa da kazandığı makam kılıcının hakkıydı. Bu da bu becerisini ve yeteneğini ispat etmeye yeterlidir. Özel hayatında da cesurdu. Hayatın bütün zorluklarına dayanırdı. Mesele yaşlı olduğu halde deve üstünde günlerce çölde seyahat etmekten çekinmezdi.

Büyük İskender'le Batlamyuslar'ı çok sever, onlardan çok söz ederdi. Bir gün İskender'den söz edilirken, «Ben de Makedonya'danım!» diye böbürlenmiştir! Bilinmez, belki de kendisini İskender'e eş tutmak istiyordu... Öyle ya, o da o taraftandı ve o da Büyük İskender gibi Mısır'ı ele geçirdi. Ama Anadolu'ya pek az girebildi ve Rumeli'ye, Hindistan'a hiç varamadı. Büyük İskender azametli, bilgin bir hükümdardı, oysa kendisi cahil bir valiydi. Zararı yok, gene benzer gibi birşey var ya!... Eğer İstanbul tahtını yakalayabilseydi belki Hindistan'a da girerdi.

Napolyon'u da takdir ederdi. Fakat Büyük İskender'i ona tercih ederdi. Büyük İskender'le Napolyon'un hayatlarını okutur, dinlerdi. Bir de Makyavel'i (Machiavel) severdi. Onu tercüme ettirmiş, daima okuttururdu. Napolyon ve Sezar gibi Mehmed Ali Paşa da kendi özgeçmişini yaz-

mak sevdasındaydı. Zaman buldukça katibe söyler, o da yazardı. Fakat halen böyle birşey yayınlanmamıştır.

Fransızlar Cezayir'i istila edecekleri zaman Mehmed Ali Paşa ile gizli bir anlaşma yaptılar. Anlaşmaya bu seferin masrafını Mehmed Ali Paşa verecek ve Fransa ticaretine müsaade edecekti. Bunlara karşılık Fransızlar da Cezayir'i Mehmed Ali Paşa'ya vereceklerdi. Sözde Fransa yalnız Cezayir Beyi'ni cezalandıracak, Cezayir «dayı»larının (Tunus ve Cezayir beylerine verilen unvan) korsanlığını kaldıracaktı. Bu husus için Fransa'dan Buva Lö Kont (Bois le Comte) gelmişti. Mehmed Ali Paşa bunu kabul etmiş ve hazırlığa başlamıştı. Fransa'nın 1830 Devrimi bu işe engel oldu.

Mehmed Ali Paşa için yazıcılar ve tarihçiler iki takıma ayrılmıştır. Bir takımı onu büyük bir adam, Mısır'ı kalkındıran bir dahi; bir kısmı da şahsi çıkarlarından ve hırsından başka birşeye akıl ermeyen, kafası başka bir şey için çalışmamış olan adi, cani, kanlı bir zalim, sonradan görme bir türedi sayarlar. Oysa bu yazarlar onu ayrı ayrı cephanelerden görmüşlerdir. O her cephesinden incelenince büyüklüğü de, adiliği de olan bir adam olarak ortaya çıkar.

MEHMET ALİ NEDİR, NE DEĞİLDİR?

Muhakkak ki Mehmed Ali Paşa zeki, sert, tedbirli, çalışkan, düşüncelerinde ısrarlı olan seçkin kişilerdendir. Aynı zamanda açgözlü, hasis, zalim, haksızlık yapan cahil, devleti büyük zorlukların altına sokan ve çöküntüye sürükleyen büyük bir vatan hainidir.

Mehmed Ali'ye Arapça yazılmış Mısır tarihleri «Mehmed Ali Paşa El-Kebir» yani «Büyük Mehmed Ali Paşa» derlerse de o zaman bu ad onu oğlundan ayırdetmek için konmuştu. Çünkü İbrahim de paşa idi. Babasına «Büyük Paşa» oğluna «Küçük Paşa» derlerdi.

Mehmed Ali Paşa için Mısır'ı uygarlaştıramadı ve refaha kavuşturamadı diyorlar. Bu haksızdır. Çünkü bir memleket ne kadar gayret edilirse edilsin otuz kırk yıl içinde ne uygarlığa kavuşur ne de refaha... Bu süre içinde ancak esaslar konur. Onları koydu. Fakat Mehmed Ali Paşa zaten bu amaçta değildi, Mısır ve halk onun umrunda değildi. O uygarlık yolunda birçok şey yaptı. Tarıma, ticarete dair önemli işler gördü. Sulama konusunu düzeltti. El-Hayrıyye'de yaptırdığı su bentleri dünyanın en önemli inşaatındandır. İskenderiye limanını o yaptırdı. Kağıt fabrikasına varıncaya kadar birçok fabrikalar açtı. Fakat bunları sırf kedi şahsı, serveti, hayalinde kurduğu padişahlık tahtına oturmak için yaptı.

Yaptığı şeylerin bir kısmı da hayattayken yıkıldı. Mesela o güzel fabrikaların çoğu daha kendisi sağken kapandı. Mehmed Ali Paşa zaten bunda hata etmişti. Kömür, demir, madenler, tahta olmayan bir memleketin sanayi memleketi olmayacağını fark edememiştir. Mısır'ın yalnız tarım memleketi olduğunu anlayamamıştır. Fabrikalara verdiği emeği, parayı da tarıma sarfetseydi, daha iyi bir sonuç elde ederdi. Tarım ve sanayi konusunda yaptığı şeyleri de sırf şahsi çıkarı için yapmıştır. Bir taraftan bayındırlık için çalışır, bir taraftan da hırsına ulaşmak için

kurduğu ordularla, koyduğu ağır vergilerle halkı büyük bir kansızlığa, kuvvetsizliğe düşürüp uygarlık yolunda sarfedilecek zinde kuvvetleri yok etmiştir. Hiç olmazsa halk üzerinden memurlarının yolsuzluklarını zulmünü kaldırsaydı... Onu da yapmamıştır. Bu ise bedava olabilecek birşeydi. Fakat bunu yapmak için ince kendisi soygunculuğu ve zulmü bırakmalıydı. Hadi bu da olmadı, bari halkın bilgi ve kültür seviyesini yükseltecek eğitim ve öğretim konusuna dikkat etseydi. Bunu hiç düşünmemiştir, çünkü bu onun makam hırsına hizmet edecek sınıftan işler değildi.

Mehmed Ali Paşa büyük bir servet yapmıştı. Bunu nerden yapmıştır? Kavala'dan yalnız kendisini getirmişti. Bunun bir kısmı yağma ve elkoymalardır. Kölemenler'in bütün mallarını, vakıflarını kendisinin üzerine geçirdi. Herifleri hem kasap gibi kesti, hem neleri varsa elkoyup çocuklarını haklarından yoksun bıraktı. Onları kesmekte, demek, iki maksadı varmış: Biri vücutlarının tehlikeli olması, diğeri mallarına göz dikmesiydi. Servetinini diğer kısmı Fellah'ın malı olan toprağı ve emeğidir. Hepsini soyup neleri varsa ellerinden almıştır. Sonra da tekelleri yapıp bunlara ilave etti. Bununla da halk ile beraber özellikle kendi memurlarını, askerlerini soydu.

Mehmed Ali Paşa bu işleriyle halkı büsbütün sefalet içine atmış, bütün Mısır toprağının sahibi, Mısır'ın tek çiftçisi, tek fabrikatörü, tek taciri olup çıkmıştır.

Fabrikalarına Avrupa'dan ustalar getirmişti. Bu ustaların Mısırlılar'dan usta yetiştirmeleri konusuna dikkat etmedi. Onlar da yetiştirmediler. Memleketlerine gittikleri zaman yerlerini tutacak yerli adam bulunamadı. Hepsi yüzüstü kaldı.

Bu kadar şeyin Mısır'a hiç faydası dokunmadı demek de haksızlıktır. Onun yaptığı dalgakıran sayesinde İskenderiye'nin ticareti artırmıştır. Onun yaptığı Kanaturül-hayriye bentleri sayesinde Mısır'da boş duran binlerce çorak arazi daha ekilmiştir. Gerçi bunlar önce sırf kendisine hizmet ediyordu; fakat bu inşaat toprakta sabit kalırdı. Kendi gider, bunlar gitmezdi. Nitekim de öyle oldu. Bunlardan ortaya çıkan yararlar bugün Mısır Fellah'ının eline geçmiştir. Mısır toprağı kazanmış, halkın yüzü gülmüştür.

Mehmed Ali Paşa'nın yaptığı okullar sırf askerî maksatla yapılmıştır. Harbiye vb. yüksek okulları birden yaptı. Henüz ilk, orta okullar mevcut olmadığından ve o konuya özen göstermediğinden, yüksek okullardan mezun olanlar hiçbir şeye yaramadı. Çünkü tabiatıyla o bilimleri anlayamadılar. Orta tahsil olmaksızın hekim, mühendis, avukat yetiştirmek tabii mümkün olamazdı. Mehmet Ali Paşa cahilliği yüzünden bunu anlayamadı. Onun için bu okullar da sönük kaldı. Onlardan olumlu bir sonuç ortaya çıkmadı. Bir de Mehmed Ali Paşa bu mekteplerin kıymetini bilemezdi. Mesela Süvari Okulu'ndan bazı talebeyi kendisine uşak almıştır.

1840'da Lisan Okulu'ndan en iyi üç talebeyi de alıp kendisine aşçı yapmıştır. Aşçıbaşısı Fransız'dı. Bu talebe Fransızca bildiğinden en iyilerini şahsı için en önemli bulduğu bu işe aldı. Mehmed Ali Paşa'daki okula ve bilime saygı budur.

Bu konudaki anlayışı işte bundan ibarettir. Bir de şahsi menfaatını vatanî konulara nasıl tercih ederdi.

Mehmed Ali Paşa'nın hele bir hizmeti vardı ki, inkar mümkün değildir. O da yaptığı Bulak Matbaası'dır. Bu matbaa halen mevcut, hükümetin malı gayet mükemmel olup bugün harfleri çeşit çeşit olup hatta bizim yazılardan güzeldir. Mısır'da halen iyi hat yazan yok iken İstanbul'dan gelme Türk hattatlarımızın sayesinde son zamanda büyük bir gelişme gösterildi. Eskiden harfleri pek çirkindi. Bununla beraber hâlâ Mısır Hükümeti memurları ecişbücüş yazı yazmaktadırlar. Mehmed Ali Paşa bu matbaada da o zamana kadar yazma olarak kalmış olan birçok Türkçe ve Arapça önemli eserleri bastırıp yaymıştır. Mesela bizim «Asım lugatı»nı da bastırmıştır.

Kale'de Osmanlı mimarisi üzerine büyük ve güzel bir cami yaptırmıştır ki, bütün azametiyle Kahire'nin her tarafından görünür.

Mehmed Ali Mısır halkını hiç sevmezdi. Onlara pire kadar önem vermezdi. Arapçayı da sevmezdi. Türkçe'ye değer verirdi. Sevdiği insanlar Türkler, Avrupalılar ve Hıristiyanlardı. Daima büyük memurluklar için Türk arardı. Hatta hac'ca gidip gelen Türklerin Mısır'dan geçerken aralarına adamlar koyup onları Mısır'da kalmaya teşvik ettirir, kalanlara büyük memurluklar araziler verirdi. Böylelikle kalmış Türkler'in bugün Mısır'daki soyu Mısır'ın en zenginlerindendir. Mehmed Ali Ailesi'nin bugünkü meşhur zenginliği de onlara verdiği önemli arazi sayesindedir. Mısırlılar'ı aşağı işlerde kullanırdı. Bu politika son zamana kadar devam etmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın ordusunun subayları da genellikle Türk idi. Sivil büyük memurlar da onlardı. Bu sistem de son zamana kadar sürmüştür. Hâlâ ortadan kalkmaya yüz tutmuş bir halde mevcuttur.

Vergi toplanması konusunda Fellah'a pek zulmedilirdi. Para hesabında, ağırlık ölçüsü konusunda Fellah aldatılırdı. Cahil Fellah bu hesapları bilmezdi. Vergiyi vermezse dayağı yerdi. Verirse daha çok vermek için kırbaçla derisini yüzdürürdü. «Tahsilgı» (tahsilci, tahsildar) çoğunlukla vergiyi aldıktan sonra sahte koçan verir, biraz sonra diğer bir memur gelip o vergiyi yeniden alırdı.

Mehmed Ali Paşa yaptığı işlerin çoğunu da angarya yoluyla yaptırmıştır. Fellah'ı sürü sürü toplar, köyler boşaltılır onları sevkedip fabrikalarını, kanalları ve başka işleri bedava yaptırırdı. Mısırlılar Mehmed Ali Paşa'yı Kantırül-Hayriye'yi yaparken Firavunlar'a Ehramlar'ı yapan atalarından daha az bir meşakkat ve bela çekmemişlerdir!

Taşkın'ın fazla olup Mısır'da bolluk olması da Fellah'a bir yarar sağlamazdı. O zaman Mehmed Ali Paşa onları daha çok soyardı. Kıtlık olmasıysa açlığını, olması lazım gelen dereceden fazla yapardı. Çünkü bolluktan istifade edip Mısır'ı soyan Mehmed Ali Paşa kıtlıktan da yararlanıp yine halkı soyardı.

Mesela 1829 yılı kıtlığında halk açlıktan ölürken Mehmed Ali Paşa'nın dağ yığınları halinde tahılları vardı. Onları yüksek fiyatlarla satardı. Böyle durumlarda ambarlarını halka bedava açmış olan Dolunoğlu nerede? O yürek, o bilim görmüş dimağ nerede?... Mehmed Ali Paşa nerede?

Mehmed Ali Paşa Avrupa'yı Mısır'da taklit etmek istemiş, o suretle işe koyulmuşsa da eğitimsiz ve bilimsiz dimağı o uygarlığın ruhunu anlayamamış, bu suretle yaptığı şey kabataslaktan, basma kalıpdan ibaret, verimsiz ve sonuçsuz bir şey olmuştur.

Hükümeti tamamıyla monarşik, otokratik ve baskı rejimi idi. Kanun, nizam, mahkeme, herşey yalnız şahsı, kısa bilimli aklı, aklına o anda doğan şey, keyfi eğilimleri idi. Halka kendisini sevdirmemiş, sevdirecek muamelede bulunmamış, halkın yüreğinden doğan bir sevgi ile değil, elindeki çomağının topuzu, kahrı ile hüküm sürmüştür. Bir köle sürüsü, hayvan makulesi haline konmuş olan Mısır halkını bir millet haline yükseltmeyi aklına bile getirmemiştir.

Mehmed Ali Paşa'nın bir kabahatı da memurlarının iktidarına bakmamasıdır. En büyük memurluklara geçecek adamın kendisine bağlı olması kendisi için yeterliydi. Zamanında Mısır memurluklarını dalkavuklarıyla doldurmuştur. Öylelerini hem büyük işlere geçirir, hem de bol bol bağışlarla zengin ederdi.

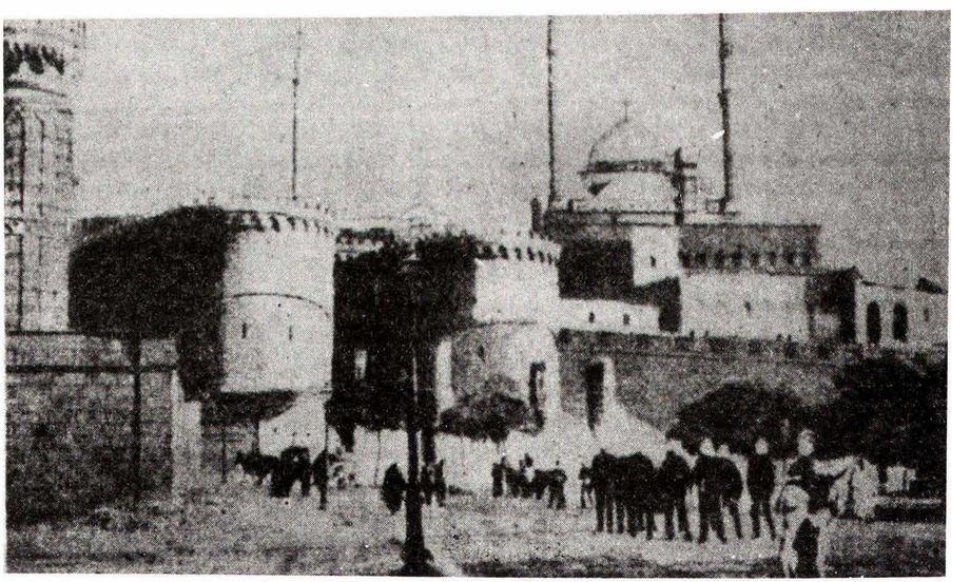

KAHİRE KALESİ'NİN KAPISI

Mehmed Ali Paşa adına Mançester ve Liverpol tüccarları tarafından yapılan tunç, gümüş ve altın madalyaların bir tarafına Mehmed Ali Paşa'nın resmi yapılıp kenarına Mehmed Ali Paşa yazısı yazdırılmıştır. Diğer tarafına sapları birbiriyle çaprazlaşan iki hurma dalının ortasında İngilizce şu yazı yer almıştır:

**To the frind
of science, commerce,
and order, who protected
the subjects and property
of adverse powerers,
and kept open
the overland route
to India.
1840**

Tercümesi:

«Hindistan karayolunu serbest tutan, düşman devletlerin halkalarını ve mallarını himaye eden düzen ticaret ve bilim dostuna.»

Bu madalya İngilizler'in Akka'dan İbrahim Paşa'yı çıkardıkları zamana tesadüf eder.

Buna karşılık Fransa Hükümeti de Mehmed Ali'ye bir madalya ve kılıç vermiştir. Fransız madalyasının bir tarafında Mehmed Ali Paşa'nın resmi olup bu yüzün kenarında şu yazı vardır:

**Régénérateur de l'Egypte
Mehmed Ali**

Tercümesi: «Mısır'ı canlandıran Mehmed Ali»

Diğer karşı kenarında ise aynı manaya gelen «Mehmed Ali, Mısır'ın canlandırıcısı» yazılıdır.

Diğer yüzünde ortasında bir kılıç olup bunun bir tarafında Fransızca, diğer tarafında Arapça birer yazı vardır. Fransızca'sı şudur:

«Il sait défende avec nobiesse l'honneur de son pay»

Tercümesi: «Memleketin şerefini soylulukla savunmasını bilir»

Arapça yazı da aynı manadadır.

Kılıcın namlusunda ise Fransızca «Nézibe, 1839»; «Nizib, 1839» vardır.

Fransa Hükümeti de çıkarları ve partizanlık düşüncesiyle böyle birşey yapmış, İngilizeler'den geri kalmamıştır. Bunu hiç olmazsa İngilizler'in hükümeti değil, tacirleri yapmıştır. Fransız yazıcıları İngiliz tacirlerine bu işlerinden dolayı kızıp da İngiliz milletine «Perfide Albion» (Alçak Albiyon) diye küfredeceklerine bu noktayı düşünseler ya!...

Mehmed Ali Paşa ilk önce Fransızlar'a düşkündü. Fransız olsun da yetenekli, yeteneksiz, namuslu, namussuz ne olursa olsun düşüncesi egemendi. Bu gelen Fransızlar'ın çoğu mahkum, kaçak veya vatanında yaşamayıp dışarıda servet arayan aç serserilerdi. Bunların Mısır'da yaptıkları şey bizzat Fransız yazarlarının itiraf ettikleri gibi, utandırıcı şeylerdir. Mehmed Ali Paşa bizzat 1836 yılında divanda şöyle demiştir: «Bana gelen Avrupalılar'dan yalnız üç tanesi iyi çıktı. Onlar da Süleyman Paşa, Serizi (Cerisy) Bey, ve Klot Bey'dir. Bunlar ilk gördüğüm Fransızlar'dır.» Klot'u Mısırlılar halen Kilut tarzında yazarlar. Bu kişi hekimdi. Kendisine nisbetle Kahire'de «Şar-ı Kilut Bey» adıyla büyük bir

cadde vardır. Kahire'nin «Kasrü'l-Ayni» denilen Tıp Okulu'nun bahçesinde de bir heykeli vardır.

İlk Fransızlar'dan sonra Fransızlar'la beraber İngiliz ve İtalyan da almıştı. Bunlardan hizmet yerine hıyanet görmüştür. Mesela Delkaretto (Delcaretto) adında Akka'yı tahkim eden bir İtalyan mühendisi İngliiz donanması Akka önüne gelir gelmez savuşup İngiliz donanmasına gitmiş, şehrin planını İngiliz amiraline teslim etmiştir. Suriye'de kullandığı Brotel (Bretell) adındaki bir İngiliz maden mühendisi de İngilizler'e gidip Suriye'nin durumunu anlatmıştır. İşte Avrupalı sevmenin ve onlara değer vermenin sonu böyle hıyanettir. Onlar biz Doğulular'a daima düşmandır. Düşmandan düşmanlık beklemeli. Dostluk bekleyenler aldınır. İşte Türk nesilleri için bir ibret olayı daha. Avrupalıları almak zorunluluğu vardır. Fakat iyisini aramalı ve buna çok dikkat etmelidir. Bunların iyileri de vardır. Mehmed Ali Paşa da bunu sonunda, fakat acı tecrübelerle anlamış ve Avrupalıları eskisi gibi sevmemiştir.

İsyan ve bağımsızlık işinde Mehmed Ali Paşa Kölemenler'den Ali Bey'i örnek almış denebilir. Bu işte hoca olan Ali Bey başarılı olamamış. Mehmed Ali Paşa ise başarılı olmuştur.

Mehmed Ali Paşa son zamanlarını sükunet içinde geçirmiştir. İhtiyar yüzü artık eski hırsı göstermiyordu. Ya ümitsizliğe düştüğü için o ateşli emeller sönmüştü, ya ihtiyarlık o hırslı gözleri parlatacak kuvveti kaybetmişti. Mehmed Ali Paşa son zamanda aklını bozmuş, delilik içinde ölmüştür.

Ermeni Nubar Paşa'nın İsmail Paşa'yı tavsif ederken söylediği şu sözü meşhurdur: «Mehmed Ali Paşa deli öldü, bu deli doğdu.»

Mehmed Ali Paşa 8 büyük iş yapmıştır:

1- Kölemenler'in kökünü kurutmak.

2- II. Mahmud Han'ı yenmek.

3- Mısır'ın tek çiftçisi, fabrikatörü, taciri olmak.

4- Mısır'ı soymak.

5- Askerlik ve ağır vergi ile Mısır'ı ekonomik yönden mahvetmek.

6- Mısır'a Avrupa usulü ancak temelsiz bir yenilikçilik taslağı sokmak.

7- Mısır'da tarım ve ekonomi alanında işler yapmak.

8- Mısır'a Avrupa tarzını sokmak, bu uygarlığın esaslarını kurmak.

Kişi olarak Mehmed Ali şöyledir:

Olağanüstü zeki, pek çalışkan, cesur, azim sahibi, cahil, açgözlü, gururlu, zalim, soyguncu, alt basamakta bir makam hırsı olan biri.

Mehmed Ali'nin yaptıkları, bütün hayatı özetlenecek olursa iki takıma ayrılır: Birinci takım mevki ve servet hırsiyle yaptığı şeylerdir; ikinci takım bu hırsın gerçekleşmesini sağlamak üzere yapılmış memleketin bayındırlık ve düzenlenmesi işleridir.

Özetle Mehmed Ali mevcut bir binayı yıkıp keyfine göre bir yenisini yapmak istemiş, bu enkazdan bir-iki taş alabilip işe başlamışsa da ne tamamlayabilmiş, ne de iyi bir şey kurabilmiştir. Kazanmaya adaylığını koyduğu şeref oğullarından birine nasip olacaktır. Bununla beraber itiraf etmelidir ki, Mısır'ın bugünkü mutluluğunun temelini o atmıştır.

Kanatırül-hayriye'yi yapmış, sulama ve toprağı suya doyurma işlerini

düzenlemiş, Mısır'da pamuk, şeker kamışı, çivit ektirmiş, bunlar da bugün Mısır'ın başlıca servetini oluşturmuştur. Askeri bir seferden çok bir bilim seferi yapmış olan Napolyon'la bilginlerinin incelemelerinin sonuçlarını yine Avrupalılar vasıtasıyla uygulattırmıştır. Bunların bir kısmını da oğulları uyguladı. Özet olarak söylersek Mehmed Ali Paşa olağanüstü yaradılışlardan olup her alanda önemli rol oynamıştır.

MEHMED ALİ PAŞA'NIN ÇOCUKLARI

Mehmed Ali Paşa'nın 24 çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunların çoğu iklime dayanamayarak küçük yaşta ölmüş, azı büluğa ermiştir. Büluğa erenlerin de bir kısmı ölmüştür. Bu kadar çocuktan kala kala Mehmed Ali öldüğü zaman ancak beş oğlan, iki kız kalmıştır. Bunlar da şunlardır:

1- İbrahim Paşa. Doğumu M. 1789, H. 1204.
2- Said Bey. Doğumu M. 1822.
3- Hüseyin Bey. Doğumu M. 1825
4- Halim Bey. Doğumu M. 1826.
5- Mehmed Ali Bey. Doğumu M. 1833.

İbrahim Paşa'nın çocukları:

1- Ahmed Bey. Doğumu M. 1825. Sonra paşa olmuştur.
2- İsmail Bey. Doğumu M. 1830. Sonra paşa olmuştur.
3- Mustafa Fazıl Bey. Doğumu M. 1832. Sonra paşa olup Jön-Türkler'e yardım etmiş ve Türkiye devlet adamları arasına girmiştir.

Mehmed Ali Paşa'nın evvelce ölen oğlu Tosun Paşa'nın çocukları:

1- Abbas Paşa. Doğumu M. 1813. Kahire Valisi olmuştur.

Mehmed Ali'nin kardeşi ve hemşirelerinin çocukları:

1- Ahmed Paşa (Mekke Valisi).
2- Küçük İbrahim Paşa (Tümgeneral).
3- İsmail Paşa (İbrahim Paşa'nın damadı).
4- Hüseyin Paşa.
5- Şerif Paşa.
6- Hüseyin Bey.
7- Ali Bey.

İBRAHİM PAŞA

Mehmed Ali Paşa'nın velinimeti Praveşte Çorbacısının akrabasından olan dul kadından İbrahim, Tosun, İsmail adındaki oğulları olmuştur. İbrahim Paşa Kavala'da doğmuştur. İbrahim'i anasının ilk kocasından derlerse de yalan olup İbrahim, Mehmed Ali bu kadınla evlendikten iki yıl sonra dünyaya gelmiştir. Yani üvey oğlu değildir.

İbrahim Paşa hakkında «Kaamusül-Alam, «Mehmed Ali Paşa'nın oğlu olup Mehmed Ali tarafından ahıret evladlığına alınmıştır. Mehmed Ali'nin biraderi Tosun Bey'le beraber kan davasından dolayı Arnavutluk'tan Kavala'ya hicret ettikleri zaman Mehmed Ali küçük olup, İbrahim ise H. 1204'de Kavala'da doğmuştur» diyor. «Kaamusül-Alam»ın

ikinci söylentisi de yanlıştır. O Tosun Bey'e de Mehmed Ali Paşa'nın kardeşi diyorsa da amcasadır. Ve Tosun Ağa'dır.

İbrahim Paşa Mehmed Ali Paşa'nın komutanı olan Suriye ve Anadoluda askerimizi bozan İbrahim Paşa olup vücutça babası yapıdadır. Yüzü çilli ve çopurdu. Saçı kumral idiyse de çabuk ağarmıştır. Pis bir insandı. Fena giyinirdi, üstü başı pislik içindeydi. Şarabı, içkiyi, kadını ve bu çeşit her eğlenceyi sever ve çoğunlukla bunları sevenlerle birlikte bulunurdu. Birinci Abbas'tan işitmiş olan cariyelerden hamen hayatta olanlar şunu anlatırlar: Abbas Paşa, «Birgün amcamla yemek yiyorduk. Aksırdı ve bir parça sümüğü çorbanın içine sıçradı. Ben yemedim. O sümüğü kaşığıyla itip ve bana ye ye! Askerlik böyle mi olur? dedi» demiş. Ve yine o cariyeler rivayet ediyorlar ki, bir temmuz gününde İbrahim Paşa çok terlemiş, alnı kaşınmış, hançeriyle alnını kaşımış, hem alnını, hem fesini kesmiş!

Pek şişmandı. Bir gün dalkavuklarından biri karnının çıkıklığıyla alay ettiğinden ona sert sert bakarak «Bu, yemekle değil, hile ile şişkindir» demiştir. Mısırlılar onun karnının şişmanlığını kasteder «Mafiş akıl, milyon dubara!» yani «Akıl yok, şeytanlık dolu!» derlerdi.

Pek çabuk gazaplanır, pek hiddetliydi. Ümitsiz, maymun iştahlı, inatçı ve intikamcı bir adamdı. Eşsiz bir cimriydi. Bu konuda babasını geçerdi. Savaş zamanında da, barış zamanında da, askerleriyle mal satar, ticaret yapardı. Fabrikalarının mallarını satardı. Bir fes dışarıda 24 kuruş iken, o 36 kuruşa verirdi. Bununla da aç gözü doymazdı da çürük mal satardı. Acımış zeytinyağını hizmetçilerine, çalgıcılarına zorla aylıklarına mahsuben vermiştir. Hayvanlarının gübrelerini bile ziyan ettirmez onları toplatıp satardı. Mısır toprağının servetini anlayıp çiftçiliğe dökülmüş, dışarıdan türlü bitkiler getirtmiş, araziyi ıslah etmiş, yeni tarım tekniklerini uygulamıştır.

Gayet sert idi. Suratı daima asık ve ekşiydi. yüzüne bakan mutlaka korkardı. Çok ender gülerdi.

Türkçe ile beraber biraz Arapça ve Farsça bilirdi, Doğu tarihini öğrenmişti. Fakat kazandığı beceriler ne zekasıyla, ne de düzenli bir öğrenim ile olmuştur. Bütün bildiklerini, iş başında öğrenmiştir. 16 yaşından itibaren babası onu ordu komutanlığına, vilayet yönetimine atamış ve böyle İbrahim'i yönetciliğe alıştırmıştır. Birçok şey öğrenmiştir; fakat hepsi de pratik çalışma ve görgünün sonucudur. Zekası babasınınkinden çok aşağıdır.

Babası yeni ordu kurarken İbrahim askerle beraber bulunarak askerliği öğrenmiştir. Mora'da Fransız süvarisini görerek, bizim süvarilerin neden işe yaramadığını öğrenmiş, Mısır'a gelir gelmez düzenli süvari alayları kurmuştur.

Vahabi, Mora, Suriye seferleri, özellikle Nizip Savaşı İbrahim'in şiddetli, sebatlı, cesur, çabuk hareket eden bir asker olduğunu, bu konuda beceri ve yetenek sahibi olduğunu ispat eder. Fakat bir komutana gerekli olan gerçek askerî becerilere sahip değildi. Ordusunu Süleyman Paşa ve başka yabancı subaylar yönetirdi. Onlar dimağ, İbrahim kol'du. Bir de şurasını hesaba almalı ki, zaferleri bizim orduların nizamsızlığı, komutanlarımızın cehaleti yüzündendir. Bunun üstüne Devlet'in en bu-

nalımlı bir devresine tesadüf etmesi de şanslı oluşundandır. Herhalde bu zaferler İbrahim Paşa'nın iktidarından çok bizimkilerin beceriksizliği sonucudur. Yoksa önünde iyi bir komutan olsaydı kimbilir ne olurdu? İşte sonunda ufak İngiliz kuvvetleri karşısında uğradığı akıbet bunu ispat eder. Ordusunu planla hareket ettiremez, yalnız cesaretle, şiddetle yürütürdü. Bunalımlı anlarda kendisi öne atılırdı. Fakat bu cahilce cesaretlerden de çok defa felakete uğramak üzereydi. Ancak yanındaki yabancı subaylar tedbirleriyle felaketlerin önünü almışlardır.

Başkasının sözünü de kolay kolay kabul edenlerden değildi. Kendini beğenmişti. En büyük deliller ve ispatlar gösterildiği zamanda bile «doğru!» diyecek yerde tenezzül etmez, «Allah kerim! Bakalım!» derdi. Bu sözler aynıyla Türkçe olarak ağzından çıkmadır.

Verdiği emirler açık kesin değildi. Lakırdıya boğardı. Emrettiği iş olmazsa sorumluluğu hemen o memurun üstüne yükletirdi.

Çok aksi bir adamdı. Sözleriyle herkesi kırardı. Gururu son derece olup sözleri kaba ve köylü uslubundaydı. Bu sözleriyle dereceye, sınıfa bakmak, herkesi yaralardı, Sevinçle veya kederli, memnun veya üzgün olsun ağzı daima tulumbacı ağzı idi. Son derece itimatsız, rahatsız, dünyadan şüphe ederdi. Birisi aleyhinde söylenen şeyleri aslını araştırmaksızın hemen kabul ederdi. Pek kıskançtı. başkalarının büyük becerileri bu kıskançlık önünde hep hiç olur, biterdi. Başkasının en parlak bir başarısını bile önemsemiyerek dinlerdi. Fakat kendisinin en adi şeylerinin, hatta hiç olmayan becerilerinin övülmesine bayılırdı.

Bu bir sürü fena huyları nice sadık ve bütün orduyu kendisinden nefret ettirmişti. Bu yüzden Albay İdris ve Hüseyin Beyler, Ferik (tümgeneral). Selim Paşa gibi birçok subay Mısır'ı terkedip İstanbul'a gitmiştir. Birçok adam da görevlerinden istifa etmişlerdir.

İbrahim Paşa güzel bir yöneticiydi. Suriye'yi fethettikçe oraları gayet güzel yönetti. Bazıları yaptığı bağışlar sebebiyle kendisini övmüşlerse de o sözünde asla duran bir adam olmamıştır.

Askerlerine ve adamlarına karşı asla yumuşamaz bir sertlikteydi. Sertliği bazen onu kanlı katil yapardı. Vahşilik derecelerine varırdı. Bir gün kendi sütü olmayan bir sütü içen askere yaptığı muamele müthiş bir şeydir. Bu muamele «Hemen karnını yarıp sütü çıkarın» emri olmuştur. Gerçekten askerin karnı yarılmış, yalnız karnı değil bağırsakları da doğranıp içinde süt aranmıştır!

Bir de maliye memuru (mübaşir) Muallim Gali meselesi vardır. Mehmed Ali Paşa'nın büyük maliye memurlarından olan bu adamın İstanbul'a Mısır'ın gerçek gelirlerini haber verdiğinden şüplenirdi. Fakat bir türlü bir belge bulup emin olamaz, onu cezalandıramazdı. Hem de Babıali'den de korkar, bir ceza veremezdi. Bir gün derdini İbrahim'e açar, o da intikam işini üzerine alır. İbrahim hemen Gali'yi çağırtıp beraber Aşağı Mısır'da devriyeye çıktı. Birkaç gün sonra yemeği müteakip onu satranç oyununa davet etti. Oyun sırasında bir kavga çıkarmak için Mahsus Gali'yi kızdıracak şeyler yaptı. Gerçi Gali fena bir sözde, kötü bir karşılıkta bulunmadıysa da terbiyesizlik etti bahanesiyle bir tabanca çıkarıp adamcağızı vurdu. Yere düşen zavallıyı kurşunlamak yetmezmiş gibi kölelerine parçalattı. Ebeveyni gömmek için cenazeyi güç-

lükle alabildiler. İbrahim Paşa hemen gelip marifetini babasına bildirdi.

Şam'da, Mısır'a geri çekilmeden önce sevdiği kölesi Osman'ı, kendisinden izin almadan hamama gittiği için boğdurmuştur. Osman'ın ölmesi bile İbrahim Paşa'nın öfkesini gidermemiş, cenazesini köpeklerin yemesi için ayakları dışarıda kalmak üzere gömdürmüştür.

İbrahim Paşa'nın böyle cinayetleri çoktur. İnsan onun nazarında köpek kadar kıymetli, kuş kadar önemli değildir. Bir kızma sonucu evinden, askerinden, hatta yabancılardan pek çok insanı, hatta kendi eliyle tabancasını çekerek öldürmüştür. Hem de öldürdüğü zaman türlü işkenceler, köpeğe yedirmek gibi işler, yalnız kurşunla vurmak, boğdurmak, kafasını kestirmek değil, karnını deştirerek, parça parça etlerini ayırtarak her katilin aklına gelmeyen, her babayiğit zalimin işi olmayan hünerli işler yapmıştır.

Şam'da iken her gün beraber yemek yediği 20 yıllık dostu Ahmed Ağa'yı bile öldürmüştür.

Bir gün İbrahim Paşa'nın bir çocuğu süt içtikten sonra hastalanır. Çocuğun anası telaş edip çocuğun zehirlendiğini zanneder, bunu evdeki kadınlardan dördünün üzerine atar. İbrahim Paşa hiçbir soruşturma yapmadan bu dört zavallı kadını Nil'e attırıp boğdurur.

Gençliğinde Said'de vali iken isyan eden köylerin halkını erkek, çocuk, kadın, kız, ihtiyar hepsini topların ağızlarına dizdirip ateş ederek öldürmüştür. Oysa bu zavallılar onun yaptığı zalimliklere dayanamadıkları için isyan etmeye mecbur kalmışlardı.

Hicaz'da iken getirilecek her baş veya bir çift kulak için 50 kuruş verirdi. Oysa vahşi Vahabiler bu savaşlarda İbrahim'den daha uygar davranmışlardır.

M. 1825 yılında Mora İsyanı Navarin'deki Hacı Hristo Navarin'i İbrahim Paşa'ya teslim ettiği zaman komutası altında olan asilerin silahını terkedip diğer Yunan asilerinin yanına gitmeleri şartı koşulmuştu. Bu adamlar 900 kişiydiler. Silahlarını bırakıp iki tarafa dizilen Mısır askeri arasından geçerken hepsinin paralarını aldı. Bu paraların hepsi İngiliz altınıydı.

Bu parayı asilere, isyanı kışkırtmak için İngiltere Devleti vermişti. Hepsi 4 bin lira idi. İbrahim Paşa asilerin paralarını aldı, Hristo'yu, papasları esir etti. Bunu Fransız yazıcıları vefasızlık ve verilen söze uymamak olduğu için İbrahim Paşa'nın zulümleri arasına korlar. Bu olayı asıl Mora İsyanı'nda İngiliz parasının rol oynadığını göstermek için kaydettim.

Yine orada «Kalamata»yı yaktıktan sonra ansızın hareket emri verip ata biner. Gerçekten hâlâ bir askerin kahve içmekte olduğunu görüp, «Pezevenk! Paşan atta, sen hâlâ keyif ediyorsun!» deyip daha nice küfürler de ilave ettikten sonra kuburluktan tabancayı çekerek askeri öldürmüştür.

Kalamata'da bir asker 16 yaşlarında bir Yunan çocuğunu bulup ırzına geçer. Çocuğu İbrahim Paşa'nın huzuruna getirirler. Çocuk Paşa'nın huzuruna getirirler. Çocuk Paşa'nın ayağına kapanıp uğradığı alçakça tecavüzü Türkçe olarak anlatır. İbrahim oğlanı ayağıyla itip, «Bütün ordunun üstünden geçmediğine esef ettim. Madem ki .....

altında ölmedin, süngü altında öl» demiştir. Bunun üzerine çocuğu sürükleyip biraz ötede öldürdüler.

Yine Mora'da bir gece İbrahim Paşa'nın ordugahına Yunanlılar girip bizzat İbrahim Paşa'nın on bir atını çalmışlardı. Birkaç gece sonra bu hırsızlardan bir tanesi, ordugaha tekrar girmiştir. Fakat bu sefer yakayı ele vermiştir. İbrahim Paşa da bu hırsızı canlı canlı fırına attırıp yaktırmıştır.

Gerçi Mısır askeri, Rumlara bu fena işleri yapmışlarsa da ondan evvel Yunanlılar'ın Türkler'e yaptıkları facialar, alçaklıklar bunlardan bin kat daha dehşetli ve fazladır. O tüyler ürpertici Rum canavarlıkları İbrahim Paşa'nın bu intikamıyla asla alınmış sayılamaz. Bunlar bir kitap halinde toplanıp Türk nesillerine verilmeli ki Rumlar bize neler yapmışlar bilelim.

İbrahim Paşa Akka'ya kesin saldırı yapacağı zaman gediğe hangi subay ilk çıkarsa birden miralay yapacağını vaat eder. Orduda öğretmen olarak bulunan ve «Delhi İbrahim» denen Fransız Kölemenlerinden birinin oğlu olan adam bir grup askerin başında saldırıp duvara çıktı ve bayrağı dikti. Fakat savunucular bu askeri aşağıya attılar. Ölmedi. Yine tırmandı. Bir daha attılar. Bu sefer ağır yaralandı. İbrahim Paşa bunu binbaşı yaptı. Çünkü orada duramadın.» dedi. Dehli İbrahim itiraz edip, «Eğer bana benim gibi 100 adam vereydin orada kalabilirdik ve şehir ele geçirilirdi» cevabını verdi. Ertesi günü İbrahim yine yarasına bakamayıp hücumun başına düştü, yine kaleye bayrak dikti. Bu sefer bir kurşun yiyip gitti. Ancak Mısır ordusu da Akka'yı ele geçirdi. Bu olay, hasisliklerinden bir örnektir.

İbrahim Paşa'nın şerefine Dimyat'ta İngiliz Acentesi Sarur bir ziyafet verir. Yemekten sonra Konsolos'un 10 yaşlarındaki kızı İbrahim Paşa'ya bir sepet meyve getirdi. İbrahim Paşa İngiliz'e kızının güzel olduğunu söyledi ve anasının sağ olup olmadığını sordu. Konsolos sağ olduğunu söyledi. Bunun üzerine İbrahim Paşa Konsolos'a, «Hıristiyanlar birkaç kadınla birden evlenemiyorlar. İnşallah karın bu hafta ölür de bir yenisini alırsın!» dedi. Bu olay da kabalığına örnektir.

İbrahim Paşa övünmeyi sever, şöhret peşinde koşar, Avrupa'da övülmesini ister, gazetelerin incelenmesinden korkar bir adamdı. Son zamanlarda artık söz dinlemeye, keyfiyle hareket etmemeye biraz alışmıştı.

Ahmed Bey adındaki oğlunun Paris'te öğrenim görmesini sağlamıştı.

TOSUN PAŞA

Mehmed Ali'nin ikinci oğludur. Güzel çehreli, iyi huylu, bilimi seven bir kişiydi. Hicaz'dan dönüşünde Reşid tarafından toplanan ordunun komutanı iken M. 6 Temmuz 1826 tarihinde vebadan öldü. Bir Rum cariyeyi pek severdi. Cariye vebaya tutulmuştu. Kadın Tosun Paşa'nın kolları arasında ölmüş, hastalığı ona da bulaşmıştır.

Ölümünü bir türlü Mehmed Ali Paşa'ya söylemeye cesaret edememişlerdi. Nihayet cenazesini koydukları tabutu saraya getirip haremin kapısı önünde kapaksız olarak koydular. Mehmed Ali Paşa sabahleyin

haremden çıkarken gördü. Ve fena halde bağırarak üstüne kapandı. Kucaklayıp uzun müddet öyle durdu. Sonra içeri çekilip kederinden günlerce ne dışarı çıktı, ne kimseyi kabul etti, ne de bir işe baktı.

Cenaze büyük bir törenle kaldırıldı. Halen Mehmed Ali Paşa ailesinin mezarlarının bulunduğu mezarlık olan İmam Şafii'ye kadar Mehmed Ali Paşa cenazenin peşinden yürüdü. Bu mezarlar türbe halinde, kubbe altındadır.

Mehmed Ali Paşa oğlunun ruhu için birçok sadaka dağıttığı gibi «Bab-ı Züveyle»de bir sebil de yaptırmıştır. Mehmed Ali Tosun'u pek severdi.

Tosun Paşa'nın ölümü hakkında başka bir söylenti de vardır. O da babalarının Tosun Paşa'yı sevmesinden dolayı kardeşleri çekemeyip ileride yerine o geçer diye kendisini zehirlemeleridir. Böyle bir şeye ihtimal verecek bir işaret de yok değildir. Tosun Paşa'yı hele İbrahim Paşa hiç sevmezdi.

Ahlakça birbirlerine hiç uymazlardı. Aralarında büyük bir çekişme vardı. Mevki hırsı da buna eklenmişti. Tosun Paşa'nın ölüm haberi Medine'de olan İbrahim Paşa'ya ulaştırıldığı zaman bir üzüntü eseri göstermemiştir.

İSMAİL PAŞA

Mehmed Ali Paşa'nın üçüncü oğludur. İğrendirecek derecede çirkin yüzlü ve o kadar da çirkin huyludu. Babası sevmezdi. Sudan seferinde Sennar'da Zenciler eviyle beraber kendisini de yakıp vucudunu kaldırmışlardır.

SAİD BEY

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da doğan oğullarındandır. Anası Çerkes'tir. Fransız öğretmenler aracılığıyla öğrenimine özen gösterilmiştir. Fransızca'yı iyi yazar ve konuşurdu. Şişmandı. Babası kendisine donanmada memurluk vermişti. Fakat O bu işi sevmezdi.

ZEHRA HANIM

Mehmed Ali Paşa'nın bir kızı İskenderiye Valisi ve amiral Muharrem Bey'le evliydi. Bu kadın bir İngiliz misyonerinin karısından İngilizce resim dersi almıştır. Bunun hakkında başka bir bilgi yoktur. Fakat Defterdar Ahmed Bey'den dul kalan kızı Zehra Hanım meşhurdur. Ona Zehra Paşa derlerdi. Kocası Mısır'ın tanınmış zalimlerindendir. Sudan'da İsmail Paşa'nın intikamı için 20 bin kişiyi kestiği herkes tarafından bilinir.

Kocası öldükten sonra Zehra Hanım fena yola sapmıştır. Bu kadının birçok rezaletleri, cinayetli işleri vardır. Kahireliler büyük-küçük hepsi bunun işlerini bilirlerdi. Haremağalarını, pazarlara, kahvehanelere gönderir, güzel ve dinç gençleri seçtirip getirtirdi. Bu gençleri sarayda önce

hamama sokup yıkarlar, sonra güzel kokular sürerler, güzel çamaşırlar giydirirlerdi. Bu hazırlıktan sonra Zehra Hanım bu gençle yatardı, gönlü geçtikten sonra sırrı açıklanmasın diye boğdurup cesedini civardaki kanala arttırdı. Bir yenisini aratır, getirtirdi. O kanalda böyle birçok ceset bulunması halkın dikkatini çekip bu işi soruşturmaya giriştiler, gerçeği anladılar. Derken iş şehirde duyuldu ve herkesin ağzında çalkandı. Fakat yine Zehra Hanım bu işe devam ediyor, cesetler kanalın çamurlu suyunda yüzüyor, sarayda sürüntükleri kokuları havaya ve bu kirli suya vererek gidiyordu.

Tarihte nice aşk serüvenleri türlü rezaletler vardır. Fakat bu türlüsü bu hanıma mahsustur. Kadın hem aşk, hem canavarlığın ikisini birden yapıyordu.

Marsel'e göre, Kahire'de oturan sergüzeştçi bir Fransız, iki güzel ve gürbüz Fransız delikanlısını silahlandırıp haremağalarının seçim yaptığı kahvehaneye gönderdi. Maksadı bu aşk mallarını Zehra Hanım'ın komisyoncu haremağalarının beğenip götürmeleriydi. Bu iki genç günlerce beklediler, fakat bunları gelip alan olmadı.

Nihayet bu işler Mehmed Ali Paşa'nın kulağına kadar vardı. Kızının sarayının bütün pencerelerini taşla ördürdü.

Bununla da yetinmeyip kapılarına bile duvar çektirdi. Yalnız bir kapı bıraktırıp onun önünde de gece gündüz beklemek şartıyla bir müfreze asker nöbetçi bıraktı.

ABBAS PAŞA

Tosun Paşa'nın oğludur. Mehmed Ali Paşa bunu da babası gibi çok severdi. babası gibi güzeldi ve zeki idi. Ancak onun gibi iyi huylu değil, sert, zalim olup her türlü yolsuzlukları yapardı.

Harem içinde büyümüş, harem huylarını almış, kadınlaşmıştı. Ciddi bir öğrenime hiçbir zaman rağbet etmemiştir. Mehmed Ali Paşa onun öğrenimine dikkat ediyor, etrafını yabancı öğretmenlerle dolduruyordu. Fakat Abbas çalışmıyordu. Hafifmeşreb, tembel olup yalnız ava düşkündü. Tazıları, atmacaları vb. av şeyleri vardı. Mehmed Ali bir gün kızıp, at, atmaca, gibi ne varsa hepsini aldı ve Abbas'ı da Hankah'a kapattı. Orada yalnız öğrenimle uğraşmasını emretti. Fakat devam etmedi. Henüz okuyup yazma öğrenmişti, bıraktılar. O da yine eğlenceye daldı.

Bir süre sonra İbrahim Paşa ile Suriye seferinde bulundu. Dönüşünde Mehmed Ali Paşa onu Aşağı Mısır'da bir valiliğe, sonunda Kahire valiliğine atadı. Yönetiminden halk çok rahatsız oldu. Çünkü şimdi gençliğinden çok zalim olmuştu. İstediğinin geri kalmamasına alışmış olan ve şımarık bir çocuk olarak büyüyen Abbas sokakta güzel bir at, güzel bir deve veya bir eşek görüp hoşuna gitse onu sarayına yollatırdı. Ne parasını verir, ne de sahibini lafla olsun razı ederdi.

Abbas aynı zamanda katildir. Bir kölesini zehirlediği gibi hekimi doktor Gan (Gand)'ı da böyle öldürmüştür. Bu doktor gerçekten sapasağlamken birden ölüvermiştir. İki kadını Nil'e attırıp boğdurmuştur. Bunlardan biri Mehmed Ali Paşa'nın veziri ve dostu Lazoğlu Mehmed Bey'in haremine ait bir ak halayığın kızıydı.

Bu kız bir Türk subayı ile evliydi. Kocası sadakatsizliğinden dolayı boşayıp göndermişti. Bu kadın Kahire'de güzel bir bahçe içinde güzel bir evde oturuyordu. Baruthane Müdürü ve Fransa'da okumuş olan Emin Bey de bu evin yanında bir sarayda oturuyordu. Bahçesini büyültmek için kadının bahçesinden bir düziye yer istedi. Kadın vermiyordu. Oysa Emin Bey kadının fena yolda olduğunu biliyordu. Arkasına adam koyup bir gün bu kadının randevu yeri olan bir Yahudi evinde basıp karıyı yakalattı. Hemen olayı vali Abbas Paşa'ya bildirip kadının Nil'e atılmasını istedi.

Böyle bir isteğe kadının kendi haremi ile akrabalığı olmasını bahane ediyordu. Fakat esas kadının malını elinden almaktı. Emin Bey, Abbas Paşa'nın dostlarındandı. Abbas Paşa bu isteği kabul etti ve kadın askerler tarafından Eski Mısır'a götürülüp elmasları soyulduktan sonra boğularak Nil'e atıldı.

Abbas Paşa, Tahta panayırında meşhur oropsulardan Güzel Sofya adında bir kadını görmüş, kendisine metres yapmıştı. Onu Kahire'de güzel bir köşkte oturtuyor, bol masraflar yapıyordu. Nihayet kadının sadakatinden şüphe etmiş, kadını kovmuş, fakat hıncını teskin edememiş, Kahire'ye vali olunca kadını yakalatıp 500 kırbaç attıktan sonra Esna'ya sürdürmüştü. Mehmed Ali Paşa zamanında Esna orospuların sürgün yeriydi.

Abbas Paşa da dedesi Mehmed Ali Paşa gibi konuştuğu adamın niyetini anlamak için gözünün içine bakardı.

Mehmed Ali Paşa'nın ailesi sayıca çok iken Mısır'ın havasına dayanamayıp telef olmuşlardır. Gittikçe nesillerinin bozulacağı da anlaşılıyordu. Abbas Paşa'da dedesi Mehmed Ali'nin kuvvetli bedeni, diri zekası yoktu. Haremi bir hastahane halinde idi. Çocukları sağlık bakımından iyice bozulmuş bir haldeydi. Derileri esmerleşmiş, saçları ve gözleri siyahlaşmış, Fellah'a benzer bir duruma gelmişlerdi. Dimağ ve ahlakça da bozulmuşlardı.

Mehmed Ali Paşa'nın deliliğine, oğul ve torunlarının zikrettiğimiz hal ve ahlaklarına bakınca bunlardan şüphe edilmez. Bu da ancak 100 yıl içinde olmuştur. Bunların dışarıdan taze taze getirilen Çerkes kızlarıyla evlenmeleri, yani aşılanmaları da bu bozulmalarını önleyememiştir. Bu sayede olacak ki bugün halen Fellah'dan bir derece ayrı bir bünye ve simadadırlar.

Bu aile daha ilk günlerinde bozulmaya yüztutmuş, anatomik ve fizyolojik bakımlardan çöküntüye inkıraza uğramıştır. Gerçi büyük aileler bozulmaya, bunun sonucu olarak da çöküntüye uğrarlar; fakat bu kadar çabuk değildir. Mesela İngiltere'nin lordlarının çoğu 3,5 hatta 10 yüzyıllık ailelerdendir. Ve bozulmaya uğramamışlardır. Bu Mehmed Ali Paşa ailesi'nin benim bu kitabı yazdığım tarihteki durumuna bakılırsa İngiliz lordları 1000 yıl içinde bunların bir yüzyılda uğradıkları bozulma kadar olumsuz bir değişikliğe uğramamışlardır. Zaten bunun böyle olacağı Mehmed Ali Paşa'nın zamanında belliydi.

Mehmed Ali Paşa'nın deli olmasının, onun nesillerinin dimağ bakımından gerileyeceklerine bozulacakları bir bilim adamı için daha o zaman bilinebilecek basit bir şeydi. Mısır'da rivayet ediyorlar ki, bir gün

Mehmed Ali Paşa oğullarının fena hallerine kızıp, «Bu puştlar için mi dünya ve ahıretimi harap ettim?» demiştir. Bu doğru ise Mehmed Ali Paşa yaptığı işlerin fena olduğunu da biliyormuş demektir.

İşte Mehmed Ali Paşa öldüğü zaman onun ailesi bu haldeydi.

MEHMED ALİ TÜRK MÜ, ARNAVUT MU?

Eskiden beri ortalıkta olan genel bir kanı Mehmed Ali Paşa'nın Türk olduğu merkezindeydi. Fakat son zamanlarda bunların Arnavut oldukları söylentisi meydana çıkmıştır. Hatta Mısır hükümetinin her yıl yayınladığı resmi kitapların son yıllardaki baskılarında Arnavud oldukları yazılmaya başlanmıştır. Bu resmi kitaplarda Arnavud kelimesi bile kaldırılıp aynen «Albani elasl» deyimi kullanılmıştır.

«Kaamusül-Alam»a göre de bunlar Arnavut'tur. O aynen şöyle diyor: «... H. 1183'de Arnavutluk'ta Gürice civarında bulunan bir kariyede dünyaya gelip, kendisi çocuk iken, pederi her nasılsa, vatanını terkle, ailesiyle beraber Kavala'ya göç etmiş, Mehmed Ali orada büyüyüp tütün ticaretine başlamıştır. Durum böyleyken mensup olduğu cinsiyetin doğuştan kazandığı askerlik olmayıp, Mısır'ın Fransız istilasından sonra...»

Bu sebeple bu meseleyi bağımsız bir bölümde incelemek gerekmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın Kavalalı olması söylentisine göre kesin surette Türk olması gerekir. Çünkü halk halen çoğunlukla Müslüman, bir miktar Rum ve Ermeni'dir. Müslümanlar tamamen Türk'türler. Bu söylentiye göre Mehmed Ali Paşa'nın babası da, amcası da oradandır. Kendisi orada doğmuştur. Orada büyümüştür. Babasının oraya Arnavutluk'tan göç ettiğine dair de bir kayıt yoktur.

Bizim evvelce de yazdığımız belgelere dayalı söylentiler, kitaplarını Mehmed Ali Paşa zamanında yazan ve hatta o zaman eserlerini yazmak için Mısır'da oturarak incelemeler yapan Fransız tarihçilerinden alınmadır. Mısır'ın resmi kitaplarındaki bu rivayet sırf İngilizler'in tertibiyle yapılmıştır. Hatta bu kitapların eskilerinde Arnavut oldukları kaydı yoktur.

Mısır'ı işgal ettiklerinden beri İngilizler'in esaslı ve önemli bir politika olmak üzere tuttukları usul Mısır'da Türklüğe ait ne varsa hepsini silmektir. Türklüğe ait en ufak ilgi ve bağlantıları bile kaldırmak için her şeyi yapmışlardır.

Bu cümleden olarak Türkçe'yi okullardan kaldırtmışlar, Türkler aleyhinde yazılar, kitaplar yazdırmışlardır. Okullarda okuttukları tarih kitaplarını Türkler'i barbar, başkasının malına elkoyun, zalim gösterir bir tarzda düzenlemişlerdir. Türklüğün en ufak bir alametini bile kendilerinin Mısır'da egemenlikleri için tehlike saymışlardır. İşte bunun için bu işi de yapmışlardır. Buna rağmen halk orada onlara her gün Türk deyip durmaktadır.

Zannımca bu Arnavut olmaları söylentisini ilk ortaya atan Şemseddin Sami'dir. Mısır'ın resmi kitaplarına da ondan sonra geçmiştir.

Şemseddin Sami yanlış bilgi vermiştir. İlk önce onun sözünü kendi yargısı sayabiliriz. Çünkü kitabında buna dair bir kaynak belirtmemiştir.

Şemseddin Sami şiddetli bir Arnavut milliyetçisidir. «Kaamusül Alam» da bu konuya ayrıca dikkat ve gayret etmiştir. Zaten memleketimizde Arnavut milliyetseverliğinin doğduğu yirmi, otuz yıldır bütün Arnavutlar'da bu gayret vardı.

Bu sırada onlarda Türkiye'nin büyük devlet adamları ve bilginlerini Arnavut yapmak modası hüküm sürüyordu. Şemseddin Sami'nin bilimine hatta bu gayretine de bir diyeceğimiz yoktur. Kendisi saygıya değer bir adamdır; fakat yanılmıştır. O Köprülü Mehmed Paşa'yı bile Arnavut yapmıştır. Onun için de «Arnavut cinsiyetine mensuptur. Berat sancağının Timuriçe kazası köylerinden birinde dünyaya gelmiştir» diyor.

Oysa Arnavut devlet adamlarımızın çoğunun adı «Arnavut Ali Paşa, Arnavut Hüseyin Paşa...» gibi lakapları olduğu halde bunda neden yoktur? Bu cevap bekleyen bir sorudur. Sonra «Timuriçe kazasından» diyor, köyünün adını da yazmamış.

Biz haritada oralarda «Köprü» adında bir yer aradık. Bulamadık. Oysa bu adamın adı «Köprülü»dür. Bu da doğduğu yeri gösteriyor. Lakabına göre, adı «Köprü» olan bir yerde doğmuştur.

Bu kişinin Boyabad tarafında «Vezirköprüsü»nden olduğunu oranın halkı hâlâ söylemektedir. İşittiğime göre hâlâ evi bile duruyormuş(*) «Kaamusül-Alam»ın milliyet gayretiyle Mehmed Ali hakkında hata yaptığına bu da delildir.(**)

Aynı zamanda bizim kaynağımız Mehmed Ali Paşa'nın yaşadığı yüzyılda yazıldığı gibi yazarı da bir Fransız olduğundan bu konuda tarafsız olması gerekir. Oysa Şemseddin Sami hem Arnavut, hem yirmi, yirmi beş yıllık bir yazardır. Hem de önemli bir Arnavutcudur.

İşte bu iki söylenti incelenip eleştirildikten sonra birtakım başka deliller de var ki, Mehmed Ali Paşa'nın Türk olduğunu göstermektedir. onlar da şunlardır:

1- Mehmed Ali Paşa Arnavutça bilmez, anadili olarak Türkçe bilir. Türkçe konuşurdu. Hatta Arapça'yı bile sevmez, daima Türkçe'yi sever, Türkçe konuşurdu. Eğer Arnavut olsaydı hiç olmazsa anasından biraz Arnavutça öğrenmiş olması gerekirdi. Buna dair hiçbir delil yoktur.

2- Türkleri çok severdi. Bütün memurluklara onları geçirirdi. Hatta Hicaz'a gidip gelen, bu suretle Mısır'dan geçen Türkleri Mısır'da kalmaları için teşvik eder, kalanlara büyük memurluklar verir, onları ihya ederdi.

(*) Bu konuda daha etraflı bilgi edinmek için şu eserlere bakınız: İslam Ansiklopedisi «Köprülüler» maddesi. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İsmail Hami Danişmend'in eseri, Cilt 3, sayfa: 42. Büyük Türkiye Tarihi, Yılmaz Öztuna'nın eseri, Cilt: 5, sayfa: 377. Ayrıca İslam Ansiklopedisi'nde gösterilen kaynakların ve yeni araştırmalar.için bulunması mümkün olacak yeni kaynakların da bu meseleyi açıklığa kavuşturacağına inanıyoruz. (Toker Yayın Komisyonu.)

(**) Mehmed Ali Paşa hakkında da. İslam Ansiklopedisi «Mehmed Ali Paşa» maddesine bakınız. (Toker Yayın Komisyonu.)

O zaman Mısır'da bulunan Arnavut askerine gelince Mehmed Ali Paşa'nın onlarla hiçbir münasebet voktu. O, Mısır'a onlarla beraber gelmemişti. Arnavutlar'ın komutanı ve onları oraya getiren Arnavut Tahir Paşa idi. Sonra Mehmed Ali Paşa, Tahir Paşa'yı tepelemiş, onları kendi emellerine alet etmiştir. Nitekim Mehmed Ali Paşa Yeniçeriler'i de, Kölemenler'i de kendisine alet etmiştir. Yani Arnavutlar ona Tahir Paşa'dan miras kalmıştır.

3- Mehmed Ali Paşa'nın resimlerinde gördüğümüz siması ve vücudunun yapısı tam Türk sima ve yapısıdır. Vücut yapısı yönüyle Arnavut'a hiç benzemez. (Resimlerine ve evvelce yaptığımız fizik tarifine bakınız.)

4- Mehmed Ali Paşa genç yaştan beri sakallıydı. Hem sakalı o zamanki Türk sakalı biçimindedir. Hem de sakalı pek severmiş ve pek iyi traş edermiş. Arnavutlar'da sakallı adam yok gibidir. Arnavutluğun her tarafını gezdim, adeta sakallı adam görmedim desem yeridir. Bir Aranvut 90 yaşına gelir de yine sakal koyvermez. Onlar sakallıyı ölmüş bir adam gibi kabul ederler.

5- Mehmed Ali Paşa ailesinin bütün fertleri Türkçe konuşurlardı. Halen de Türkçe konuşmayı sürdürürler. Hatta bunların arasında şimdi bile, Arnavutça bilen yoktur ve halen Arapça bile bilmeyenler vardır.

6- Mehmed Ali Paşa yukarıdaki bölümde de söylediğim gibi aile ve vatan sevgisi ile dolu bir adamdı. Memleketi olan Kavala'yı ihya etmiştir. Oysa Gürice kazasına, Arnavutluk'ta başka bir memlekete on paralık vakıf bile yapmamıştır. Mısır'a birçok Kavala'lı getirttiği halde Gürice'den bir adam bile getirtmemiştir. Eğer Arnavut olsa, bazılarının, özellikle Arnavutlar'ın ağzında dolaştığı gibi bir kan davasından dolayı babası Kavala'ya kaçıp göç etmiş olsaydı tabii Mehmed Ali Paşa bunu bilecek, Kavala'ya yaptığı şeyler gibi oraya da yapacaktı. Hatta ilk vatanına ikinci vatanı olan Kavala'dan daha çok bağışlarda, vakıflarda bulunacaktı. Arnavutça bilmesi gerekirdi. Bu da onun asıl vatanının Kavala olduğunu, böylece Türk olduğunu ispat eder.

7- Mehmed Ali Paşa'nın babası da, amcası da ağa idiler. «Ağa» o zaman Türk memurudur. Bu iki adam Kavala'da devlet memuruydular. Arnavutluk'tan gelselerdi bu köylü Arnavutlar'ın Türkçe bilmemeleri gerekirdi. Demek ki Arnavutça bilmeyen Kavala gibi bir memlekette memur olamazlardı.

8- Bu aileden bazıları halen Türk olduklarını söylemektedirler. Kısaca Mısır'da Doktor Şerefeddin Mağmuni Bey'den işittiğim söylenti çok dikkat çekicidir. Bu kişi Prenses Nazlı Hanım'ın on senelik doktoruydu. Bizzat tanıdığım Nazlı Hanım da bu aile içinde en ihtiyar, en aydın, en bilgili bir kadındı. Erdem sahibi bir kişi olan Mustafa Fazıl Paşa'nın kızıydı. Doktor'un rivayetine göre sırası düştükçe Nazlı Hanım şöyle dermiş: «Canım bu bizim Arnavutluğumuzu da kim çıkardı? Biz Türk'üz, Ne babamdan, ne bizden yaşlı akrabalarımızdan hiçbirisinden böyle bir şey işitmedim! Aksine işittiğim Türk olduğumuzdur!» Oysa yaşına göre Nazlı Hanım'ın ailesinden Mehmed Ali Paşa zamanını görmüş erkekler ve kadınlar tanımış olması muhakkaktır. Hiç olmazsa babası onları görmüştür. Niçin ömründe Arnavut olduklarına dair bir söz işitmemiştir?

Bu aileden ancak iki kişi vardır ki, kendilerine Arnavut dediklerini Mısır'da öğrendim. Bunun biri Haydar, diğeri şimdi Mısır'a Sultan olan Fuad'dır. Bu ikinci kişi Balkan Savaşı sırasında Avrupa'da, özellikle sevdiği İtalya'da dolaşarak ve Arnavut olduğunu beyan ederek Arnavutluğa prens olarak atanmasını sağlamaya çalışmıştı. Bunun sebebi bu tacı yakalamaktı.

O zaman Mısır tacından ümidi yoktu. Oysa bugün bu ailenin fertleri pek çoktur. Bu kadar insandan yalnız iki tanesi «Arnavut'uz» demişlerdir.

9- Mehmed Ali Paşa'nın amcasının adıyla, oğlunun birinin adı Tosun'dur. Tosun halis Türk adıdır. Arnavutlar'da Tosun adı yoktur. Yada ben işitmedim.

10- Sami Paşa Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın uzun yıllar başyardımcısı olmuştur. Sami Paşazade Sezai Bey babasının Mehmed Ali için Türk'tür dediğini bizzat bana söyledi. Sami Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın yanında daimi olarak uzun bir süre temasta bulunmuştur. Bu bakımdan Mehmed Ali Paşa'nın milliyetini iyi bilecek bir konumdadır. Bu sebeple bilgisi çok değerlidir.

MEHMED ALİ PAŞA HAİN Mİ, DEĞİL Mİ?

Mehmed Ali Paşa devlete, millete karşı isyan etmiş, devleti pek zor durumlara sokmuş, bu kadar Türk kanları akıtmış, Türk servetini ziyan etmiştir. Bunları da sırf makam için yapmıştır. Konya seferi başarısından sonra ise İstanbul'da Türkiye tac ve tahtını yakalamak ümit ve hevesine düşmüştür. Türkiye'de saltanat hanedanını değiştirip yerine kendi sülalesini geçirecekti. Bu konuda İstanbul'da kendisini isteyen ve bekleyen devlet adamları da vardı.

Devlet ve millet için iyi bir şey yapmadığı gibi, devletin düşmanı bir devletle de ittifak ve anlaşma yapmıştır. Hırs yüzünden devleti az kaldı çöküntüye uğratıyordu.

Mehmed Ali Paşa Devlet'i kurtaranlardan değil, gerek bilerek ve gerek bilmeyerek yok olmasına çalışanlardandır. Bundan dolayı Mehmed Ali haindir.

MEHMED ALİ PAŞA ZAMANINDA MISIR

Mehmed Ali Paşa zamanında Mısır bir yenileşme devresine girmiştir. Mısır'da bayındırlık işleri yapılmıştır. Tarım sanat, herşey gelişmiştir. Fakat hiçbiri tamamlanamamıştır. Halk sulama zamanında su için birbirleriyle kavgalar ederdi. Taşkın çok olunca da silahla setleri yıkmaya çalışırlardı.

Mehmed Ali Paşa zamanında Mısır'ın gerçek sahipleri, zenginleri, hükümeti yönetenler hep Türkler'di. Servet, her şey onların ellerindeydi. Memleketin soylu kişileri onlardı. Bu Türkler eskiden beri Mısır'da yerleşmiş olan Türkler'di.

Bu zamanda Mısır'da ancak 2 bin Ermeni vardı. Şamlıların sayısı 3 bin, Yahidiler 7 bin, Rumlar 3 bin civarındaydılar. Kafkasya'dan Çer-

kes, Gürcü halayıklar, odalıklar gelir, esir pazarında satılırdı. Habeşistan'dan da siyah halayıklar getirilir, pazarda satılırdı. Fakat ne aklar, ne siyahlar Mısır İklimine alışamayıp içlerinden çoğu ölürdü. Darfur ve Kordufan'dan getirilen siyah köleler hadım edilip haremağası yapılırdı.

Bu zamanda Mısır'ın Bedeviler'i 70 bin olup 20 bin de Zenci vardı. Kıbtiler'se 15 bin kadardılar. 2 bin İtalyan, bin Maltız (Maltalı), 4 bin Fransız, 100 İngiliz, 100 Avusturyalı vardı.

Mehmed Ali Paşa'dan önce Hıristiyanlar Müslüman mahallelerine giremezlerdi. Ata binemezlerdi. Kendileri gibi giyinemezlerdi. Mehmed Ali Paşa halkı Hıristiyanlar'a tahammüle alıştırmıştır. Bu kişi Hıristiyanlar'ı ata binip dolaşmalarına ses çıkarmamıştır. O zaman Avrupalılar ayrı bir mahallede otururlardı. O mahalle şimdiki «Atebülhadra Meydanı» ile «Haznedar Meydanı» arasındaki yerdi.

Burada tuhaf bir konuyu ortaya koyalım: İbrahim Paşa Şam'da iken halk Müslümanlar'ın Hıristiyanlar'ın üstünde olduğunu göstermek için Hıristiyanlar'ın ata binmelerinin men edilmesini istemişti. İbrahim Paşa da, «Siz daha yüksek olmak için deveye binin! Onlar binemez!» demiştir.

Mısır'da o zaman dört tarikat ehli vardı. Herbirisinin bayrakları bulunurdu:

1- Rüfailer: Bunların bayrak ve sarıkları siyahtı. Bazıları da koyu mavi veya koyu yeşil sarık sararlardı. Bunların «İlvaniye», «Sadiye» adında şubeleri vardı. Sadiye'ler koyu yeşil sarık ve bayrak taşırlardı. İlvaniye'ler güya vücutlarına yara yapmadan şiş, kılıç sokmak, Sadiye'ler zehirli yılanlarla oynamak, şeyhleri dervişlerini yatırıp bir zarar vermeksizin dörtnala atla üzerlerine basmak gibi kerametler yaparlardı.

2- Kaadiriler: Bunarın bayrak ve sarıkları beyazdı.

3- Bedeviler: Bunların bayrak ve sarıkları kırmızı idi. Devrişleri en çok olan tarikattı. Şimdi de öyledir. Çok sayıda şubeleri vardır.

4- Burhaniler: Bunların işaretleri yeşildi.

Mehmed Ali Paşa hiç yoktan Mısır'da eğitim ve öğretim teşkilatı yapmıştı. Oğullarını ve onlarla beraber 70 çocuğu Paris'e gönderip orada onların tahsili için özel bir okul da yaptırmıştır.

Mehmed Ali Paşa vali olduğu zaman Yeniçeriler ve Arnavutluk'tan getirilmiş asi bir asker vardı. Bunları mahvedip Fransız ve İtalyan subaylar vasıtasıyla yeni askerî teşkilat yaptı. Bu askere ve orduya gerekli fabrikaları, okulları kurdu. 25 güherçilelik vücuda getirdi. Barut kömürü için söğütler diktirdi. Yalnız 50 bin söğüt ağacını İsna halkına diktirmiştir.

Asvan (Assuvan) taraflarında kışla ve başka askerî binalar yapmak için Mehmed Ali Paşa birtakım eski antika harabeleri maalesef yıktırıp taşlarını almıştır.

Bu teşkilatın başında bulunan Süleyman Paşa Lyonlu olup Fransız

ordusunda iken yüzbaşı olmadığına kızarak orduyu bırakmış, Mısır'a gelip Mehmed Ali Paşa'nın hizmetine girmiştir.

Askeri önce Türk ve Arnavutlar'dan yaptılar. Çünkü halk ne onlar kadar zeki, ne askerliğe istekli idi. Bir de Kordufan ve Sennar'dan 30 bin Zenci getirip asker yaptı. Fakat bunlar iklime, gördükleri fena muameleye dayanamayıp öldüler. Bunlar ayrıca isyanlar da çıkardılar.

Mehmed Ali Paşa Paris'ten general Buvaye (Boyer)in başkanlığı altında askerî bir heyet getirtti. Kahire'de Kasrül Ayni'de (Şimdi Tıp Okulu'dur) bir Harbiye Okulu yaptı. Bu Okulu M. Haziran 1825 tarihinde açtı.

Dimyat'ta Piyade Okulu açtı. Bu okuldan subay ve küçük rütbeli askerler yetiştirdi. 400 talebesi vardı. Cize'deki Murad Bey'in evini M. 1830'da Süvari Okulu yaptı. 360 öğrenci koydu. Bu okullar birer Fransız subayının yönetimi altına verildi. Bir İspanyol subayının yönetimi altında Topçu Okulu kurdu. Bu okul «Tura»da idi. 400 öğrencisi vardı.

Hankah'da 1832 tarihinde diğer bir Piyade Okulu açtı. İşte bu okul sonradan Dimyat'a naklolunmuştur. Cürca'da da bir başka Piyade Okulu açtı. 1827 yılında Hankah'da bir Müzik Okulu açtı. Öğretmenlerini İstanbul ve Fransa'dan getirtti. Öğrencilerini kölelerinin çocukları arasından seçti. Fransa Kralı Mehmed Ali Paşa'ya her çeşitten ve her çaptan toplarla 4 sahra topu, 4 cephane arabası hediye etti. Bunlar bu okula kondu.

Tersane, tophane, tüfek ve cepane fabrikaları yaptı. Deniz Okulu kurdu. Gemiler inşa etti. Bunlar da Fransızlar'ın yönetimi altındaydı. Ustalar, kaptanlar Türk'tü.

1824 yılında Genelkurmay Okulu'nu açtı. Bu okul büyük ümitler verdi. Çünkü 200 kişi olan öğrencisi İstanbul'dan getirilmiş Türk çocuklarıydı. Giren bir-iki arap çocuğu hiçbir başarı ve gelişme gösteremiyordu. Ancak yerli hocalar çocuklar kendilerini geçecek diye öğrenimlerine engel oluyorlardı. Doktor Klot Bey Tıp Okulu ile hastaneleri kurdu.

Subayların elbiseleri kırmızı ve mavi idi. Pantolonları genişti. Fakat dizden ayağa kadar olan kısmı pek dardı. Ceketlerine entari derlerdi. Bu ceketle pantolonun birleştiği yerde ikisinin birden üzerine yaldızlı ipek bir kemer takarlardı. Subay ve asker fes, subaylar kırmızı kundura giyerlerdi.

Rütbeler altın, gümüş, sırma yıldız yahut ay şeklinde ve göğüse takılan altın, gümüş ve elmas nişanlarla ayırdedilirdi.

Asker kışın kırmızı şayak, yazın beyaz keten elbise giyerdi. Kemerleri kayıştı. Süvarilerin entarisi mavi idi.

Askere yılda iki takım elbise, iki fes, 4 çift kundura, iki gömlek, iki don, bir kaput verilirdi.

Askerin tüfeği 1794 modeli Fransız tüfeğiydi. Bir kısım askerde de İngiliz tüfeği vardı. Piyadelerde kasatura da vardı. Subaylar eğri kılıç takarlardı. Süvaride mızrak, eğri ve büyük bir kılıç vardı.

Askerler pis gezerlerdi. Bunları temiz tutmak mümkün değildi. Subaylar ise pek süslenirlerdi.

Rütbeler ve aylıklar şu düzendeydi:

Rütbeler	**Kuruş hesabıyla yıllıklar**
Serasker (Baş komutan)	
Mir-i mirân (ferik-Tümgeneral)	
Mirliva (Tuğgeneral)	150.000
Miralay (Albay)	100.000
Kaymakam (Yarbay)	36.000
Binbaşı	30.000
Sağ Kolağası	15.000
Sol Kolağası	8.000
Yüzbaşı	6.000
Mülazım (Teğmen)	3.600
Mülazım-ı sânî (Astteğmen)	3.000
Başçavuş	360
Çavuş	300
Onbaşı	240
Nefer	180

Genel kurmay subayları rütbesinin maaşından başka ayrıca beşte bir daha fazla alırlardı. Bütün subaylar tayın yani yiyecek de alırlardı. Askerin bir tayını vardı. Subayın tayını ise rütbesine göre 2, 3, nihayet 24 sayısına kadar çıkardı.

Bir günlük tayın şu idi:

	Dirhem
Zentinyağı veya tereyağı	5
Kandil yağı	2
Sabun	1
Tuz	6
Ekmek	300
Et	75
Pirinç	20
Mercimek	40
Bakla	60
Yakacak	400

Bu tayın iyi ise de tam ve dürüst verilmezdi. Subaylar çalar zengin olur, askerler açlıktan ölürdü. Et çoğunlukla verilmez veya hasta hayvan eti verilirdi.

Mısırlı askerlere kaçmamaları için evlenmelerine müsaade edilirdi. Bu sebepten kışlaların çevresine kuru ot sapları ve çamurdan kulübeler yapıp ailelerini oralara korlardı. Tayınlarını çoluk çocuklarıyla beraber yerler, ancak hiçbiri doymazdı. Asker yerinden kalkar, başka bir yere giderse aileleri de beraber gelirdi.

Eğer asker Mısır'ın dışına giderse bu aileler yersiz ve yiyeceksiz kalıp

çocuklarıyla beraber ölüme terk edilirlerdi.

Kura usulü müthişti. Keyfi olur, askerler ancak yarı çıplak, boyunlarında lale, ellerinde demirle gelirlerdi. Mısırlılar asker olmamak için ya sol ellerinin bütün parmaklarını, ya sağ ellerinin sahadet parmağını keserler, ya bir gözlerine kireç doldurup kör ederlerdi. Bu sakatlıkları askerliğe tercih ederlerdi. Hakları da vardı. Askerlikte çok zorluk çeker, sert bir disiplin altına girer, aç durur ve hergün kırbaç yerlerdi.

Mısırlılar itaate alışık olmakla beraber asla iyi asker olamıyorlardı. Çünkü disiplini hiç sevmiyorlardı. Mağlup olunca pek adi ve muzaffer olunca pek zalim oluyorlardı. Ençok kadın ve çocuklara saldırıp kesiyorlardı.

Mehmed Ali Paşa yerlileri yüzbaşı rütbesinden yukarı çıkarmazdı. Bu rütbelere sahip olanları bile hemen bir darebeyi vaziyeti alıp kendi cinsinden olan askerlere en fena muameleleri yapıyorlardı. Pek kaba oluyorlardı. Türlü hakaretli sözler ve türlü küfürler yağdırıyorlardı.

İbrahim Paşa bu durumu görüp askeri kurtarmak için albaya kadar hiçbir subayın tek başına ceza verememesini, işin divan-ı harbe havalesini sağlamış ve üstlerinden şikayeti olanların şikayet edebilmesi hakkını vermişti. Bu sefer de askerler derebeyi olmuşlar, orduda itaat kalmamıştı. Emir dinlemiyorlardı. İzinsiz savuşuyorlardı. Geleni geçeni soyuyorlardı. Bunu gören İbrahim Paşa yeni kuralı kaldırıp yine keyfi işe girişerek işin önünün almıştır.

Böyle bir unsurdan yapılan ve bu halde olan bir askerle o Suriye ve Anadolu fetihleri yapılamazdı ama bizim ordu henüz teşkilat devresine girmişti. Neyse Mehmed Ali ve İbrahim Paşalar'ın talihleri varmış...

Bu ordunun sakat adını verdikleri malulleri 7-37 kuruş yani pek az bir aylık alırlardı. Bu düzenli olarak verilmezdi. Çok defa tezkerelerini Yahudiler'e kırdırırlardı. 1839 yılında Mısır ordusu donanma tayfasıyla beraber 276 bin 616 kişiydi, Mısır'a ve Suriye'ye yayılmıştı.

1841 yılında ise Mısır ordusu şöyleydi.

	Alay	Asker
Piyade hassa topçusu	2	5.670
Süvari hassa topçusu	2	1.989
4 büyük bağımsız topçu		337
1 tabur topçu		379
Hassa piyadesi	3	8.188
Piyade	35	88.877
Hassa süvarisi	2	1.640
Süvari	13	10.044
Kıdemliler		9.950
İstihkam		19.515
Cephane askeri		185
Karabinalılar		1.258
Toplam		148.032

Başıbozuk	41.678
Hassa	47.678
Fabrika işçisi	15.000
Okullar	1.200
Donanma ve tersane	40.000
Genel Toplam	294.373

Başıbozuklar Arap ve Mağribi Bedeviler'den olup Mehmed Ali bunların şeyhlerini Kahire'de tutar, bu sayede gerekli durumlarda bunlardan yardım alırdı. Bunlar kendi bildikleri gibi savaşırlardı. Bir kısmında tüfek bile yoktu. Hançer, kalkan gibi şeylerle savaşırlardı. Fakat dehşetli hücumlar yaparlardı.

Bahriyeye gelince Mehmed Ali Paşa'nın bir Fransız subayının eliyle ve emekle meydana getirdiği donanma Navarin'de yanınca İskenderiye'de bir tersane yaptı. Fakat inşa edilen gemiler fena idi. Çünkü Mısır'da tahta, demir yoktu. Tahtayı Anadolu'dan ve Triyeste'den getirtiyordu. Ancak getirenler bu işten anlamadıkları için fena cins tahtalar almışlardı.

Tersanede 4 bin işçi vardı. Fakat sopasız çalışmazlardı. Top, cephane ve malzeme Fransa ve İngiltere'den getiriliyordu. Tersanede bir de Bahriye Okulu yapılmıştı. Bu tersane de, bu okul da umulan şeyi vermediler.

Mehmed Ali Paşa'nın ikinci yaptığı donanma 7 sınıf savaş gemisi, 6 fırkateyn, 4 kruvet, 7 berik, 2 vapur, 23 nakliye gemisinden ibaretti. Ancak o zamana göre büyük bir donanma sayılırdı. Avrupa devletlerinden çoğunda yoktu. Bu donanmanın tayfası 12 bin kişiydi. Bu askerlerin kaçamaması için ellerinin üzerine ve ayaklarına dövme bir balık veya çipa resmi yaparlardı. Amiralin adı «Kaptanpaşa» idi. Binbaşı savaş gemisi, sağ kolağası fırkateyn, sol kolağası kuruvet kaptanıydılar. Elbisece ve rütbe işaretlerince kara askerine pek benzerlerdi. Ancak bunlarda çipa işaret vardı.

Osman Nureddin Paşa adında ve Mehmed Ali Paşa'nın Midillili uşaklarından birinin oğlu olup onun tarafından Avrupa'da öğrenim görmüş olan kişi kaptanpaşalıkta bulunup bu teşkilat ve yönetim için çok hizmet etmişti.

Ancak Kandiye'de vali iken Midilli'ye gidip Mehmed Ali'ye istifasını göndermiş, İstanbul'da Baruthane Eminliği'ne atanmıştır. Daha önce bu kişi ve bu kararı hakkında bilgi vermiştir.

Mısır tersanesi ilk önce ikinci amiral Bisun Bey El-Fransevi'nin yönetimindeydi. Sonra Hossar (Haussar) Bey'in yönetimi altına verildi. Bu kişi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Mehmed Said Paşa'nın bahriye fenerlerinde malumat alması için hocalığına atanmıştı. Bu öğrenimden sonra Said Paşa Demenhur kuvvetine sağ kolağası rütbesiyle atanmış, yanına yüzbaşı İrfan Kaptan (sonra paşa olmuştur), Zülfikar Kaptan (paşa ve hariciye nazırı «dışişleri bakanı» olmuştur) ve Serhenk Kaptan (Hakayık ül-Ahbar inned-Düvelül-Bihâr adındaki eserin yazarı İsmail Ser-

henk Paşa'nın ceddidir) verilmiştir. Kavalalı ve tüccar gemileri kaptanlarından olup da Mehmed Ali Paşa'nın Mısır donanmasına yerleştirdiği ve zamanla «seraskerüd-donanma» yaptığı, Mora'da ve Navarin olaylarında bulunan Mustafa Mutuş Paşa ölünce Mısır donanmasına Mehmed Said Paşa serasker atandı. Tersanede Mazhar ve Behşet Paşalar ianesiyle bir havuz yaptırdı.

Bu havuz H. 1260 yılında tamamlandı. Mısır donanmasında H. 1257 yılında halat yerine zincirler kullanılmaya başlanmıştı. Mısır donanması Avrupa donanmaları gibi gelişmişti.

Serhenk Paşa kitabında Said Paşa'nın kaptan paşalığı zamanında bu donanmanın ayrıntılarına ilişkin bilgi vermiştir. Biz de icmal suretiyle naklediyoruz:

Bu gemilerin hepsi o zamanki donanmalar gibi yelkenliydi. Yalnız «El-Nil» adındaki fırkateyn buharla işlerdi. Bundan başka «Pervaz», «Asyut», «Ceylan», «Şarkiye» (Sonra da «Muhbir-i Ser» adı verilmiştir.» «Reşid» vapurları da vardı.

Donanmanın nakliye gemileri de vardı. Kaptanlar ve komutanlar bir gemide bir yıldan çok duramazlardı.

Son zamanlarda Avrupa'da buharlı gemiler yapılmaya başlandığından Mehmed Ali Paşa bu cihete de himmet edip bunun için de tersanelerde, fabrikalarda «Nil», «Asyut», «Reşid» ve «Ceylan» gemilerini yaptırdı.

Bunları İstanbul'la İskenderiye arasında postaya tahsis etti. Yolda bazı Türkiye limanlarına da uğrarlardı. Bunlar için bir yönetim kurup adına «El-Kumbaniyetül-Mısriye» (Mısır Kumpanyası) dedi. H. 1264'de bu kumpanyadan büyük kârlar elde edildi. Yaptırdığı «El-Şarkiye» fırkateynini Tersane Nazırı Mehmed Bey Ragıb El-İstanbuli ve 21 marangozla buhar makinesinin takılması için İngiltere'ye gönderdi. Bunlara bu sanatı öğrenmelerini tenbih etti. Bu geminin makinesi 550 beygir kuvvetindeydi.

Vezir Mehmet Ali Paşa'nın zamanını yazan El-Şeyh Halil bin Rahmet El-Recebi El-Şafii El-Şazeli tarihinde bu tersane ve gemileri anlatmış ve donanmayı övmüştür.

Mehmed Ali Paşa hele tarım işlerinde önemli şeyler yapmıştır. Bu da biri sulama, diğeri dışardan yeni bitkiler getirmektir. Sulama konusundaki gayreti kanal ve setler inşasından ibarettir ki, bu da işin esasını oluşturmuştur.

Mehmed Ali Paşa zamanında pamuk yalnız bahçelere süs ve gölge yapmak içini ekiliyordu. İlk olarak 2 bin fedânlık bir alana pamuk ektirip pamuk ekimini yaygın hale getirmiştir. Zamanında Mısır'da iki türlü pamuk vardı.

Bütün şeyhülbeledler (belediye başkanları) vasıtasıyla halka uygun toprağı ayırtıp pamuk diktirir, ürünü tamamen ve istediği fiyatla alırdı. En iyi cinsin kantarına 175 kuruş verirdi. O zaman Mısır'da 1 milyon fedan ekilir toprak vardı.

Mehmed Ali çivit tarımını da ıslah edip Amerika'da olduğu gibi Şubra'da ve bazı müdiriyetlerde (sancaklarda) çivit fabrikaları kurmuştur.

-I-
"KABAK" DENİLEN KALYONLAR

No	Kaptanlar	Gemilerin Adları	Yapıldığı Yer	Yapıldığı Tarih (H.)	Boyu (Kadem)	Topları	Tayfaları
1	Bozcaadalı Halil Bey	El-Mahalletül-Kebri	İskenderiye	1246	200	100	1.034
2	Tahir Kaptan	El-Mansure	İskenderiye	1246	200	100	1.034
3	Çerkes Mahmud Kaptan	El-İskenderiye	İskenderiye	1247	202	100	1.034
4	Hafız Halil Kaptan	Ebi Kır	İskenderiye	1247	186	84	736
5	Sinan Kaptan	Mısır	İskenderiye	1248	212	106	1.097
6	Osman Bey Kaptan	Akka	İskenderiye	1248	212	106	1.148
7	Osman Boni Bey	Humus	İskenderiye	1249	202	100	1.304
8	Hüseyin Şirin Bey	Bilan (Baylan)	İskenderiye	1250	195	86	900
9	İzmirli Mehmed Kaptan	Halep	İskenderiye	1253	203	100	1.034
10	Abdüllatif Bey	El-Feyyum	İskenderiye	1254	202	100	1.034
11	Mehmed Said Paşa Mehmed Ali'nin oğlu)	Beni Yusuf	İskenderiye	1254	200	102	1.304
12	(Bitmeden yanmıştır)	Dımışk	İskenderiye				

-II-
FIRKATEYNLER

1	Osman Boni Kaptan	Menuf	İskenderiye	1252	183	64	556
2	Mehmet Hidayet Kaptan	Dimyat	İskenderiye	1254	150	56	470
3	Seydi Ali Kaptan	Reşid	Triyeste	1244	164	60	510
4	Bergamalı Ahmed Kap.	El-Caferiye	Livorn	1240	164	60	...
5	Nuri Kaptan Bey	Şir-Cihad	Livorn	1242	162	60	510
6	Gavur Hurşid Kaptan	El-Büheyre	Triyeste	1245	167	60	510
7	.....	El-Nil	İngiltere	1250	175	6	52

-III-
KURUVETLER

1	Deli Hüsrev Kaptan	Tanta	İskenderiye	1246	130	28	986
2	Mercan Kaptan	De-menhur	İskenderiye	1254	148	26	986
3	Deli Mehmed Hurşid Kaptan	Vasıta-i Cihad	Cezair-ül Garb	1236	130	28	986
4	Zeynel Kaptan	Cenah-ı Bahrî (Bahriye talim gemisi)	Cenova	1238	130	24	185
5	Peleng Cihad	Pelenk Cihad	Marsilya	1243	109	24	185
6	Ali Reşid Kaptan	Rehber-i Cihad	Marsilya	1242	135	30	200
7	Bican Kaptan	Bomba	Triyeste	1240	140	45	300
8	Hasan Ebaza (Abaza) Kaptan	Cihad-peykerde	Cenoval	1241	124	24	185
9	Mercan Kaptan	Feve	İskenderiye	1238	125	24	...
10	İbrahim Kaptan	Şahid-i Cihad	İskenderiye	1241	124	24	181

-IV-
BERİKLER

1	Ahmed Şahin Kaptan	Semend-i Cihad	Marsilya	1241	100	21	89
2	.....	Badi-i Cihad	Amerika	1238	122	24	89
3	İlyas Kaptan	Numara:2	.....	1239	121	18	89
4	Hasan El-Arnavut	Şahbaz-ı Cihad	Marsilya	1241	99	18	88

-V-
GULENLER

1	Tahir Kaptan	Saika	Livorn	1244	110	24	...
2	.....	Timsah	Marsilya	1242	103	16	88

-VI-
KÜTRELER

1	Serhenk Kaptan	Numara:2	İskenderiye	1254	78	12	52

Mehmed Ali Paşa bazı fazla vergileri kaldırdı. Göç edenlerin mal ve mülkünü, Kölemenlerinkini ele geçirdi. Mültezimleri (vergi toplayanları) yerinde bıraktı. Zamanında bütün Mısır toprağı kendisinin oldu. İstediği gibi ektirdi. Kullandı. Asıl sahipleri işçi gibi ya da kiracı gibi kaldılar. Vergisini ödeyemeyenin toprağını hemen elinden aldı ve vergi verebilecek olan bir başkasına ekilmek üzere tahsis etti.

Vergi tahsilinde büyük şiddetler gösterilir, büyük yolsuzluklar yapılırdı. Halk vergiyi 4 misli fazla verirdi. Yolsuzlukları yapanlar Kıbtiler'di. Bunlar Mısır toprağının sülükleri durumundaydılar.

Mehmed Ali Paşa askerî ve ticarî birçok fabrika yaptırmıştır. Hepsi de kendi hesabına işlerdi. Hatta eskiden eski usul üzere olup da halkın istifade ettiği tezgahları da kendi eline almıştı. İşçi, usta iyi çalışmadıklarından bu fabrikaların üretimleri adi olmuştur. Bulak'ta Malta adıyla büyük bir fabrika açtı. İçinde 200 sanat vardı. İşçiler Malta'dan getirilmiş olduğundan fabrikaya bu ad verilmişti.

Avrupa, Türkiye ve Hindistan ile olan eski ticaret arttı.

Mehmed Ali zamanında Kahire'de 4 bin kadar cami vardı.

Bu zamanda halkta bir adet vardı. Gelip camilerde oturur, keyf ederlerdi. Uyurlardı. Oralarda satıcılar vardı. Sohbetler ederlerdi.

Mehmed Ali Paşa Kale'de otururdu. Oraya bir saray, bir cami yaptırmıştı.

Mehmed Ali Paşa'dan önce Kahire'de 250 bin kişi varken yaptığı savaşlar yüzünden bu nüfus 200 bin kişiye kadar inmiştir. Bin 170 kahvehane, 300 sarnıç vardı. Sarnıç suyunun bir tulumu 10 paraya idi. 65 hamam vardı. Kadınlar gerdekten sonra gelini hamama götürüp çalgı ve şarkı ile orada düğün yaparlardı. Bir gelinin hayatının en önemli günü buydu ve unutulmazdı. Çocuklar için 140 okul açılmıştı. Buralarda Yalnız dini bilgiler verilir, okuma ve yazma öğretilirdi.

Mehmed Ali Paşa zamanında bizim padişahlar adına Mısır'da para basılmıştır. Bunlar altın mahbub idi. Mahbub'un yarısı ve dörtte biri vardı. 40 kuruşluk, 20, 10, ve 5 paralık paralar da vardı. Bir taleri 12.5 kuruş ederdi. 146 paralık fındugi, 120 paralık mahbubi vardı.

Üç çeşit arşın vardı:

1- Pik-İstanbuli: 688 milimetre

2- Pik-i hendazi: 627 milimetre

3- Pik-i beledi: 680 milimetre

MISIR VALİ VEKİLİ İBRAHİM PAŞA

İbrahim Paşa babasına vekil olunca H. 7 Ramazan 1264 tarihinde Matlub Efendi ile beraber kaptanı Hüseyin Bey olan Beni Süyif kalyonuna binerek sadakat arzetmek üzere İstanbul'a gitti. Yanında kız kardeşinin kocası Kamil Paşa divan müdürü Tuğgeneral Edhem Bey ve Hasan Haydar Bey vardı. Arkasından iki Mısır savaş gemisi de beraber gittiler. Rodosta kendilerini «Mah-mudiye» adındaki Türk savaş gemisi alıp İstanbul'a götürdü. Oradan dönüşünde fermanını Kale'de Divanül-Guri'de tören yaptırarak okuttu (H. 27 Şevval 1264).

Sahilde yeniden tabyeler yaptırıp Mısır'ın savunmasını güçlendirdi.

Bu istihkamlarda sarnıçlar yaptırdı. Bu sarnıçların sayısı 896, tabyelerin sayısı 50 idi. Bunlarda 928 top, 77 havan vardı. Bu tabyelerin adlarını ve ayrıntılarını bildiren bir cetvel Serhenk Paşa'nın «Hakaaytkül-Ahbar»ında cilt: 2, sayfa: 259'da mevcuttur.

İbrahim Paşa İskenderiye tersanesinde her biri 2 top taşıyabilir 250 şalope de yaptırmış, bunları boğazların muhafazasına tahsis etmiştir. Bunların boyları 58 kadem kadardı.

Bu türlü şeylerle uğraşmaktayken M. Kasım 1848, H. 13 Zilhicce 1246 tarihinde ecel gelip İbrahim Paşayı öteki dünyaya götürmüştür. Kahire'de Gurafe'ye gömüldü. Bu sırada Mehmed Ali Paşa henüz hayattaydı.

İbrahim Paşa ancak 4 ay Mısır valiliği yapmıştır. O da vekilliktir.

Yerine I. Hacı Abbas Hilmi Paşa oturmuştur. Abbas Paşa, İbrahim Paşa'nın kardeşi Tosun Paşa'nın oğludur. Yani Abbas, Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Tosun'un oğludur.

İbrahim Paşa orta boylu, tıknaz, yüzü ve burnu uzun, şehla gözlü, güzel sesli, cesur, askerliği sever, kibarlık bilmez bir kişiydi. Bunun hayatı babasının hayatıyla karışık olduğundan onları tabiatıyla Mehmed Ali Paşa konusunda belirttik. (O bölümlere bakılabilir)

İbrahim Paşa ancak vekillik etmiş olduğundan bu ailenin hükümdarları arasında anılmaz.

İBRAHİM PAŞA

I. ABBAS HİLMİ PAŞA

Buna Hacı Abbas Hilmi Paşa da derler. H. 1220'de doğmuş, İstanbul'a çağrılıp H. 1264'de ve 45 yaşında kendisine Mısır Valiliği fermanı verilmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa'nın oğludur. Vali olduğu zaman memlekette asayiş ve rahat vardı. Süveyş yolunu yaptırdı. Bu da Hindistan ile Avrupa arasındaki ulaşımı kolaylaştırdı. Kanatırül-Hayriye'den gemilerin geçmesi için bu bentlerin başmühendisi Mucil Bey'e emir verdi. Ve gerekli olan şey yapıldı. Bazı istihkamlar ve tabyalar, askerî fabrikalar yaptırdı. Abbasiye ve Resutteyn saraylarını tamamlattı.

Ogüst Maryet (Mariette) Paşa eski eserlerden sorumluydu. «Sakkara»daki keşiflerini yaptı (M. 1850).

M. 2 Ağustos 1849, H. 12 Ramazan 1265'de Mehmed Ali Paşa İskenderiye'de ve Resütteyn sarayında öldü.

İlk defa olarak Mısır'da her tabakadan ve kur'a usulüne benzer bir usulle asker alındı. Mısır resmi ıstılahınca «Ortateynül-kübriciye» denilen iki istihkam bölüğü yapılıp bunlar Fransız subaylarının yönetimi altına verildi. Zamanında Mısır ordusu 98 bin 414 asker, 4 bin subay, 7 bin 600 süvari, 9 bin 149 topçu, 135 hekimden oluşuyordu.

Prensler ve devlet adamları Abbas Paşa'ya muhalif bir tavır aldılar. Bunlar İstanbul'a gittiler. Orada memurluklara atandılar.

Hartum'da hükümet konağı ve okul yapıldı. Selim Paşa El-Harbutlu Sudan'a hükümdar (vali) atandı.

Mühendishane, topçu okulu, bahriye, tıbb-ı baytari (Veteriner okulu) adlarında okullar açtı.

İngiltere M. 1837'de Mehmed Ali Paşa zamanında Kahire'den Süveyş'e Hindistan postasını nakil için bir demiryolu yapılması konusunda girişimde bulunmuştu. Mehmed Ali Paşa bir İngiliz şirketi ile bir anlaşma yapmıştı. Sonra korkup vazgeçmişti. Gelmiş olan levazımı Cebel'den Nil'e Kunatıra inşasına gereken taşları taşımak için yaptığı yolda kullanmıştı.

İngiliz Hindistan postası yine eskisi gibi deve sırtında Kahire'ye geliyor, oradan Nil yoluyla gemilerle İskenderiye'ye gidiyordu. İngilizler tekrar bu hattın inşası için çalışmaya başladılar. İstanbul ise bunu kesinlikle istemiyordu. Sebebi Avrupa'nın müdahalesi meselesiydi. Bu yasaklamanın sebebi de Fransız teşvikiydi. Nihayet İngilizler Mısır'da demiryolu inşası için Babıali'den ferman aldılar. Bir İngiliz şirketi Kahire ile İskenderiye arasında bir hat yapmaya başladı. Abdülmecid Han Adalar'a gidiyordu.

Abbas paşa bir Mısır savaş gemisiyle Rodos'a gidip kendisini ziyaret ve gemiyi de padişaha hediye etti.

M. 1850, H. 1267'de Süveyş kanalının inşası için mühendisler atadı. Babıali «Tanzimat-ı Hayriye«yi ilan etti, durumu Mısır ve Tunus'a da bildirdi. Mısır Valisi ve Tunus Bey'i bunu baskı rejimini örnlüyor diye kabul etmedilerse de sonunda kabul etmek zorunda kaldılar.

Kırım Seferi için İstanbul Mısır'dan asker istedi. Bir donanma ile piyade, süvari ve topçudan oluşan 20 bin kişilik bir kuvvet gönderildi. Mısır donanması her biri 100 toplu üç kabak (kabakat), her biri 60 toplu dört fırkateyn, herbiri 24 toplu 3 kuruvet, 12'şer toplu iki buharlı gemiden oluşuyordu.

Kaptanları Bozcaadalı Halil Bey, Serhenk Kaptan, Şahin Kaptan, Mercan Kaptan, Abdülhamid bey El-Diyarbakırlı gibi kişilerdi. Bu donanma ve asker İstanbul'a geldi.

Mısır askeri oradan Silistre'ye gönderildi. Arap tabiyesi denilen tabyeyi yaptılar. Bunlar orada Rus generali Monçikof'un hücumunu durdurmuşlardır.

Bu donanmadan «Dimyat» fırkateyni ile «Beruz» adındaki vapur Osman Paşa komutasındaki Türkiye donanmasıyla Sinop'a gönderildi.

Orada M. 30 Kasım 1853'de Rus Amirali Naşimof (Nakhimof) bunları yaktı.

Mısır donanmasının diğer kısmı Amiral Hasan Paşa El-İskenderani komutasında İngiliz ve Fransız donanmalarıyla beraber Karadeniz'e girip Varna'dan Kırım'a asker taşıdı.

İşte bu sırada Abbas Paşa içağaları tarafından öldürüldü (M. 15 Mayıs 1855, H. 18 Şevval 1270). Abbas Paşa uyurken bunlardan muhafız bulundururdu. «İç ağası» denilen bu adamlar çoğu kaymakam rütbesinde ve onun özel hizmetindeydiler. Bir hadımağası bunların reisi idi. Abbas Paşa bunlardan birini döğdürmüştü. Sonunda Bünha'da bir gece sarayında uyurken kendisini öldürdüler. Birdenbire öldüğünü de söylerler.

Ahmed Paşa Yeğen Bünha'da idi. Devlet adamları, ekber (en büyük) evlad olup tahta hak sahibi ve Abbas Paşa'nın amcası olan Mehmed Said Paşa'yı istemiyorlardı. Abbas Paşa'nın Avrupa'da olan oğlu İbrahim İlhami Paşa'yı getirtmek istediler. İskenderiye Muhafızı İsmail Selim Paşa olunca «Sarayül-Kubariye»ye gidip bir tabur asker aldı. Bu askerle Resüt-teyn sarayına gidip Said Paşa'yı tahta geçirdi. Toplar atıldı.

Said Paşa bütün ailesi ile Kahire'ye gelip Kale'ye gitmek istedi. Mehmed Şekip Bey komutasında olan «Birinci Alay-ı Piyade» Said Paşa'ya engel olmaya kalktı. Neyse, alayın subaylarını ikna ederek işi düzelttiler. Said Paşa Kale'ye girdi. Asker Nazırül-Cihadiye (Harbiye Nazırı) Ahmed Paşa El-Tebcu komutasında bir geçit töreni yaptı.

6 yıl valilik etmiştir. Kahire'de aile mezarlığına gömüldü. Şişman bir adamdı. Mısır'da ilk demiryolu yapan kişidir.

MEHMED SAİD PAŞA

Mehmed Ali Paşa'nın dördüncü oğludur. H. 1237'de doğmuş, H. 1270'de vali olmuştur. Kırım Savaşı devam ediyordu. Said Paşa yardım olarak yeniden bir donanma gönderdi. Kendisi İstanbul'a gidip valilik fermanını Abdülmecid'in elinden bizzat aldı. Kırım'dan İstanbul'a gelmekte olan bir Mısır savaş gemisi Boğaziçi'ne girmek isterken sis sebebiyle «Yalancı Boğaz» denilen yerde karaya bindirdi. Tayfaları boğuldu. Mısır askeri soğuk ve hastalıktan pek çok kırıldı.

Bu sırada Rus Çarı I. Nikola ölüp yerine oğlu II. Aleksandr geçti (M. 1855). Sivastopol'da müttefikler ve Rusya arasında şiddetli bir savaş olup Fransızlar Malakof istihkamını ele geçirdiler. Rus ordusu Sivastopol'u bırakıp kaçtı. Paris Konferansı yapılıp barış anlaşması imzalandı. Mısır donanma ve askeri İskenderiye'ye döndü.

Yine tahta geçtiği yıldı ki, Feyum'da Urban (göçebe Araplar) isyan etti. Bu isyanın sebebi bunlardan asker alınmak istenmesiydi. Üzerlerine asker gönderilip cezalandırıldılar.

Bir takım kanunlar ve tüzükler yaptı. Özellikle meşhur iki kanun yaptı. Bunların birincisi geçim ile ilgili olup «layiha-yı maaş» adıyla, diğeri bildirme, isbatlama ile ilgili olup «Layiha-ı Saidiyye» adıyla meşhurdur (H. 1274). Bu ikincisi kanunla mal bildirmeyi mültezimler-

den (tahsildarlardan) alıp sahiplerine vermiştir. Mahmudiye kanalını temizletip ıslah etti. buna Abbas Paşa başlamıştı. Kahire ile İskenderiye arasındaki demiryolu hattı tamamlandı. Kahire ile Süveyş arasında da bir demiryolu yaptı. Telgraf hatlarını tamamladı. İskenderiye boğazına gemilerin girip çıkmasını kolaşlaştırmak için işaretler ve fenerler koydurdu. Delta'nın başına ve Kanatırül-Hayriye civarına Saıdiye kalesini yaptırdı. Buraya tabyeler de yaptırdı. Etrafına gerektiği zaman su ile doldurulan hendekler açtı. Bu kaleye Mehmed Bey El-Maraşlı'yı «başmühendis» olarak atadı.

Yanına Rağıb Paşa, Nubar Paşa ve bunun kardeşi Arakil Bey, Mösyö Dölesebs, Doktor Abbate'yi alarak Sudan'a gitti. Hartum'a vardığı zaman (16 Aralık 1857) halk vergilerin ağırlığından şikayet etti. Vergileri azalttı. Sudan'ı beş müdiriyete (sancak'a) ayırdı. Arakil Bey'i Hartum'a müdür atadı. Kahire ile Hartum arasında bir demiryolu inşasını düşündü. Sonunda Sudan'a bir «Hükümdar-ı Amm» (Vali) atadı. Orada Arnavut askerler isyan ettilerse de Vali-i Amm isyanı bastırdı. H. 1278'de Avrupa'ya gitti.

Zamanında Sudan'a birtakım Alman bilginler gidip keşifler yaptılar. Bunlardan bazısı birinci defo olarak -Niyam'a kadar vardılar. Bu bilginler Nil'in kaynaklarını aradılar. Aynı zamanda İngiliz heyetleri de oralarda geziler yaptılar.

Said Paşa Kırım Seferi'nden sonra Mısır donanmasını düzeltmeye ve yeni gemiler yaptırmaya çalıştı. İstanbul buna engel oldu. Bunun üzerine ticaret vapur ve sandalları yaptırdı.

M. 1857'de İstanbul'dan Mecidiye Şirketi adıyla bir şirket yapılması hakkında bir ferman geldi. Bu şirketin vapurları Türkiye limanları arasında posta taşıdılar. Aynı zamanda İngiltere'de ve Amerika'da demirden vapur kuruvetler de yaptırdı. Süveyş'te eşyanın gemilere yükletilmesini kolaylaştırmak için bir rıhtım ve yine orada gemi inşası için bir büyük havuz yaptırdı. Bu havuz İsmail Paşa'nın zamanında tamamlandı.

Said Paşa'nın ordunun gelişmesinde büyük bir hevesi vardı. Halkı askerlikten kurtarmak için şeyhülbeledler türlü hileler ve yolsuzluklar yapıyorlardı. Mısırlılar askerlikten kaçıyorlardı. Askerliği hiç sevmiyorlardı.

Mısır halkı daima mahkum yaşadıklarından ve Mısır'ın savunmasının kendilerine değil, egemen devlete ait bir çıkar olduğunu bildiklerinden askerliğe yanaşmıyorlardı. Zaten hiçbir egemen devlet de şimdiye kadar bunlardan asker almamıştı. İlk bu işi Mehmed Ali yapmıştı. O zaman Mısırlılar askerlikten kurtulmak için bir gözlerini kör, el ya da ayaklarından birini sakatlıyorlardı.

Said Paşa askerliğin yalnız fakirlere mahsus kaldığını görünce şeyhlerin çocuklarının da askere alınmasını emretti (H. 1272).

Zamanının ilk yıllarında Mısır ordusunun mevcudu 45 bin 742 kişiydi. Fazıl Paşa El-Dramlı bu kuvvetin komutanıydı. Bu askerin arasında «Alay-El-Dalkılıç» adında bir alay vardı. Orduda «El-Başbozuk» (Başıbozuk) denilen bir kısım asker, aynı zamanda «Azablar» denen askerden iki ordu vardı. Bu son kısım askerler Kına, Cürca, Asyut, Fey-

yum, Beni Süyuf, Minya, Büheyre ve Cize müdiriyetlerindeydi. Bunların «Serçeşme»leri Ali Paşa El-Kuleli idi. Sonra bunların başına Bektaş Ağa'yı komutan yaptılar. Said Paşa H. 1237'de bu askeri dağıtıp bunlardan yalnız üç bölük süvari, iki bölük topçu ve altı tabur piyade bırakti.

Mısırdaki terimleri görüp duruyoruz. Bütün bunlar Türkçe'dir. Bunlar hakkında bir fikir vermek için H. 1314'da Mısır'da basılmış olan Arapça eserden şu cümleyi alıyorum: «Sırf Said heza el ceyş bi-cem'a ve lem yebuk mene ala selas-ı bölükat min-el-süvari ve bölükeyn min-el-Topciyye ve set-ort (Orta'nın çoğulu) min -el-Piyade (El-Meşah, piyade.)»

Süleyman Paşa El-Fransevi'yi bütün askere serdar (komutan) yaptı. Fransa'ya tahsile subaylar gönderdi. Zamanının büyük bölümünü askerlerin arasında geçirirdi. Talimler yaptırırdı. Asker için şapka getirtmiş ise de giydirememiştir. 3 milyon liralık bir borçlanma yaptı. Oysa imtiyaz fermanında Mısır hükümeti için yurt dışından borç almak yetkisi yoktu.

Babıali buna engel olmak isteyince korkup saraylarını ve eşyalarını satarak borcu kapatmak istedi.

Fransa Kralı III. Napolyon Meksika Cumhuriyeti'ni mahvetmek için asker gönderiyordu. Said Paşa ile dosttu. Ondan Sudan askeri istedi. Said Paşa Babıali'den izin istemeksizin bin 500 kişilik bir tabur gönderdi. Bu askerin başında El-Sağ (Sağ kolağası) Elmas Mehmed Efendi vardı.

Bu asker bir Fransız savaş gemisiyle gitti. Dört yıl orada kaldı. Bu zavallılar hastalıktan kırıla kırıla 301 kişi kalmışlardır. Babıali Mısır'dan asker gitmesinin Mısır'ın Meksika'ya savaş ilan etmesi demek olduğundan ve bunun antlaşmalara aykırı olmasından sözederek Mısır'a gayet şiddetli uslupta bir yazı gönderdi. Bu mesele uzun yazışmalara sebep oldu.

Said Paşa vali olunca Fransız konsolosu Ferdinand Döluseps Mısır ile Süveyş hakkında görüşmelere girdi ve kanalın açılması hakkında ısrar etti. Bu konsolos, «Kanalın açılmasında Mısır için takdir olunamayacak derecede çıkar ve mutluluk vardır» diyordu. Said Paşa dostu Fransız İmparatoru III. Napolyon'a da dayanamayıp kanalın açılmasına razı oldu. Kanal Türkiye ile Mısır arasında sınır olacaktı. M. 30 Kasım 1854'de Luseps Kanal Şirketi'ni kurdu. Mühendisler güzergahı belirlediler. Bu iş Babıali'nin müsaadesine bağlıysa da Said Paşa bunu İstanbul'dan izin almadan yaptı. Said Paşa şirkete 20 bin işçi vermeyi taahhüt etti.

Şirket 200 milyon franklık hisse senedi çıkardı. M. 3 Nisan 1859'da Akdeniz tarafından işe başlandı. Fransız Elçisi İstanbul'da müsaade almaya çalıştı. İngilizler de kanalın açılmasına muhalif olup elçileri vasıtasıyla bu işin engellenmesine çalıştılar. Aleyhte büyük yayın yaptılar. İngiliz donanması İskenderiye'yi tehdit etti. Babıali ile Mısır arasında yazışmalar yapıldı. Sonunda Türkiye ve İngiltere kanalın açılmasını önlediler.

Buna rağmen yine Fransa'nın devletlerarası girişimleri ile kazılar devam etti. Ancak iş Türkiye'nin değil, Mısır'ın müsaadesiyle yapıldı.

Bu kanal, Fransa'nın teşebbüs ve bilimi, fakat Mısır'ın parası ve ev-

latlarının kollarıyla açıldı.

Said Paşa «Port-Said» şehrini yaptı.

H. 1279'da 42 yaşında İskenderiye'de öldü. Orada gömüldü.

Yerine İsmail Paşa geçti.

8 yıl 9 ay valilik etmiştir.

Bilgili bir adamdı. Avrupa dillerini bilirdi. Mısır'da yenilik ve gelişmeyle ilgili epeyce işler yapmıştır.

İSMAİL PAŞA

Mehmed Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa'nın oğludur. H. 1246'da doğmuştur. Kardeşi Mustafa Fazıl Paşa ile beraber Fransa'da öğrenim görmüştür. Tevfik Paşa Mısır kitaplarının deyimine göre velaht oldu, İsmail Paşa Mısır'ın bayındırlık ve gelişmesinde olağanüstü çalışmaya başladı. Ticaret, sanat ve tarımın gelişmesine himmet etti. Demiryolu ve telgraf hatlarını çoğalttı. Kanallarla sulama işlerini geliştirdi. Demiryolu ve telgrafı Sudan'a kadar vardırdı. Kahire ve İskenderiye şehirlerine birer yabancı şirket vasıtasıyla Nil suyunu demir borularla getirtip evlere kadar verdi.

Yine bu iki şehri havagazı ile aydınlattı. Şeker fabrikalarını geliştirdi. Bulak'daki matbaayı genişletip birtakım yeni makinalar getirtti. Fransızca'dan Arapça'ya birkaç kitap tercüme ettirdi. «Cemiyetülneşrül-Maarif» adında bir cemiyet kurdu. Eski Arapça yazma kitaplardan bazısını bastırdı. Kahire'de Darbül-Cemamiz'de «El-Kütübhanetül-Hıdıvıye» binasını yaptırdı. Buraya birçok kitap koydu. Mısır müzesine de özen gösterip müdürlüğüne Mariyet bey'i atadı.

Kısacası zamanında Mısır Batı uygarlığına girmeye, Mısır'ın serveti artmaya başladı. Amerika'da iç savaş olduğundan oradan İngiltere'ye pamuk gidemiyordu. İngilizler Mısır'dan pamuk istediler. Bu da Mısır'da pamuk tarımının çoğalmasına sebep oldu.

Valiliğinin ilk yılında Türkiye Padişahı Abdülaziz Han Mısır'ı ziyaret etti. Padişah'a eşsiz bir karşılama töreni yaptı. Abdülaziz bir süre İskenderiye'de oturduğu gibi, bir süre de Kahire'de Kale'de Mehmed Ali Paşa'nın sarayında oturdu. İsmail Paşa Abdülaziz'e Feyz-i Cihad» adında bir vapur hediye etti. Padişah bu vapuru kendine özel yat yapıp adını «Sultaniye» koydu.

Kendisine kadar Mısır'da yalnız üç resmi okul vardı. bunları 43'e çıkardı. Tıb Medresesi'ni yaptı. Mehmed Ali Paşa zamanında öğrencilerin sayısı 3 bin iken İsmail Paşa'nın zamanında 60 bin, nihayet 79 bin 893 sayısına ulaştı.

Cürca Müdiriyetinde «Kav»da Ahmed El-Tayyib (El-Tib) adında Said'li biri din adına ortaya atıldı. Buna da şu olay sebep oldu». Bir Kıbti bir cariye alıp Hıristiyan yapmak istemişti. Ahmed adamlarıyla cariyeyi Kıbti'nin elinden aldı; fakat Ahmed bu derecede durmayıp sonra Mehdiliğini ilan etti. Üzerlerine asker gönderildi. Asiler bozguna uğradı ve Mehdi Ahmed öldürüldü.

İsmail Paşa tersaneyi Mustafa Bey'i müdür olarak atadı. Kuruvetler

ve diğer savaş gemileri yapıp denize indirdi Süveyş'teki bütün gemilere Mustafa Bey'i «başbuğ» atadı.

Zengibar'a gemiler gönderip Zengibar Sultanı ile siyasî ilişkilere girdi. İsmail Paşa'ya Mısır'da basılmış Arapça tarihler «hıdiv» adını vermektedirler. İleride bu unvanı resmen İstanbul'dan aldığını göstereceğiz.

Fransa tersanelerinden birine üç, Avusturya'ya bir zırhlı ısmarladı.

Oğullarının öğrenimine dikkat edip İngiliz ve başka Avrupalılardan öğretmenler getirtti. Ayrıca Türkçe öğrenimleri için de öğretmen atadı.

Şahin Paşa'nın Bahriye Nazırlığı (Deniz bakanlığı) zamanında Fransa'dan dok (havuz) geldi. «El-Saika» adındaki kuruvet yapılıp makinelerinin konması için İbrahim Bey El-Arapgirli yönetiminde Tulun'a gönderildi.

İsmail Paşa vapurları için kömür aradı. Padişah'tan Selanik'te bir kömür madeni aldıysa da gönderdiği adamlar madenin işe yaramaz olduğunu bildirdiler. Kızıldeniz'in kıyılarında, hatta Yemen'de de kömür arattı, ancak olumlu sonuç alamadı.

«Mehmed Ali» adındaki fırkate (Fırkateyn)yi onarmak için Malta'ya, diğer altı vapuru da tamir için Londra'ya gönderdi.

Aileden birtakım prensleri bakan yaptı.

Kızıldeniz donanmasına Mehmed Paşa El-Rodoslu'nun yerine Mehmed Raif Bey'i başbuğ olarak atadı. Serhenk Paşa bahriyeye «başmuavin» oldu.

Deniz ulaşımını sağlamak için «İdaretül-Postatül-Hıdiviye» diye bir vapur şirketi kurdu. Buna İstanbul'un tesiriyle «El-Kumbaniye el-Aziziye» adını verdiler. Said Paşa zamanında «Mecidiye» adıyla kurulmuş olan şirket feshedildi. Bu şirketin ilk önce yedi vapuru vardı. İngiltere'ye yeniden vapur ısmarlandı. Bu şirkete Mustafa Bey El-Tusili (Tosyalı) müdür olarak atandı. Bu vapurlar Mısır ve Türkiye arasında işlemeye başladılar. Şirket çok kazanç yaptı ve ulaşım bakımından büyük hizmetler gördü. Nihayet hisse senetleri çıkarıp şirkete «El-muslihetül-Vabuvaratül-Postatül-Hıdiviye» adını verdi. Vapurlarda Nemse, İtalyan ve Maltız (Malta) kaptanlarını görevlendirdi. Sonra Kumpanyaya yalnızca «El-Postatül-Hidiviye» dendi.

M. 1865'de «El-Muslihatül-berid»i (Postahane İdaresi'ni) kurdu. Bu tarihten önce Mısır'da posta Merati adında bir Frenk'e imtiyazla verilmiş, bu işi o görüyordu. Posta ücreti pek pahalıydı. 1874 Bern Konferansı'nda Mısır Milletlerarası Posta Birliği'ne girdi. 1875'de Mısır'dan yabancı postahaneler kaldırıldı. Yalnız Fransızlar İskenderiye ve Port Said'deki postahanelerini kaldırtmadılar.

Posta işlerine atanan Fransız müdür «el-Gemarik» (Bizim «gümrük»ü böyle çoğul yaparlar)e atandığından Saba Paşa posta müdürlüğüne getirildi. Bu adam Mısır postasını olağanüstü düzenli bir duruma kavuşturdu.

Süveyş limanında taş bir havuz yaptırdı. 1868'de bir İngiliz kumpanyasına İskenderiye limanının inşasını ihale etti. 1871'de inşaata başlattı. Boyu 2 bin 188 metre olan bir dalgakıran yapıldı. 1880'de rıhtım (Mısır terimlerine göre El-mulus; moloz) tamamlandı. bu rıhtımların boyu 2 bin 100 metre, ortalama eni 130 metredir. rıhtımlara

vinçler kondu. Büyük gümrük binaları yapıldı.

Görülüyor ki, İsmail Paşa Mısır'ı Avrupa tarzında bir ülke yapmaya heves etmiş, bu işe büyük bir gayretle sarılmıştır. Yine anlaşılıyor ki Mısır'ın son gelişmesinin asıl etkeni İsmail Paşa'dır. Ancak şunu da söyleyelim ki esasları Mehmed Ali Paşa atmıştır. Sonra da İngilizler bunu tamamlamışlardır.

Bu cümleden olarak Mısır polisini (Mısır'da El-Şarta derler) de Avrupa polisi tarzında yenileştirmeye ve düzen altına almaya teşebbüs etti. H. 1280'de Mısır deyimince «taifetül-kavvasemin Umumül Zabtiyat velkarakolat» yani zaptiyeler ve karakollardan kavvas (oklu asker, ya da «bekçi» manasına) takımını kaldırdı. Bunları asker olmak üzere Sudan'a gönderdi. Kavvaslar Türkler'di. Şiddetli insanlardı. Polise bunların yerine çoğunluğu İtalyan olmak üzere Avrupalı askerler de aldı. Polisin başına da iki İtalyan subayı koydu.

Aynı zamanda «Ortateyn-i İrafta bil-Mustahfızinül-hafir bil-Karakulat» (Karakollarda bekçilik için mustahfızlar diye bilinen iki tabur) adında iki tabur oluşturdu.

İSMAİL PAŞA

Aşir'de isyan çıkmıştı. Zamanıyla H. 1039'da İstanbul'da vezir Kansuh Paşa Yemen'e vali atanmıştı. Bu kişi Mekke'ye girip Şerif'i yakalamış, boğmuş, sonra Yemen imamlarını da ezmiş ise de sonunda mağlup olup Yemen'den çıkarılmıştı (H. 1045). Bu, Yemen'de Türkiye'nin son veziri olmuştu. Bu tarihten itibaren Yemen'de birçok imam türemiş, bunlar birbirleriyle boğuşmuş, bu anarşi ta H. 1265 yılına kadar sürmüştü. Türkiye bu tarihe kadar Yemen işiyle meşgul olmamıştı. Oradaki egemenliği bir laftan ibaret kalmıştı. İşte bu tarihte Türkiye Yemen'i yeniden yönetimi altına almıştı. H. 1279'da Asir emiri Muhammed bin A'z isyan edip Thameyi ele geçirince İstanbul İsmail Paşa'ya Yemen'e bir ordu göndermesini emretti. Bir Mısır ordusu gönderildi. Bu ordu İstanbul ordusuyla birleşip asileri bozdular, isyanı bastırdılar. A'z-oğlu Muhammed Padişah tarafından affolunup Yemen'de Aziziye Sancağına kaymakam olarak atandı. İsmail Paşa A'z'a bir mektup gönderdi. Bu mektup İsmail Serhenk'in eserinde vardır.

M. 1862'de Karadağ Prensi Mirko Vladimir Hersek isyanında yardım ettiğinden Türkiye, Serdar Ömer Paşa komutasında, Karadağ üzerine bir ordu göndermişti. İsmail Paşa valilik fermanını almak için İstanbul'a gittiği zaman iki alay gönderdi. Bu asker İstanbul'a varıp

Beykoz'da Padişah'ın önünde geçit resmi yaptı. Sonra Selanik yoluyla gitti. Bu sırada Sırplar da isyan etmişlerdi. İstanbul Konferansı'nda Sırbistanda'ki Müslümanlar'ın az zaman içinde emlakini satıp göç etmeleri karar altına alınmış, Türkiye bunu reddetmişti. Fakat Girit'te de isyan çıkması devleti bu kararı kabule mecbur etti. Bu, yani Türkleri toprağından çıkarmak Sırbistan'ın eskiden beri önem verdiği siyasetidir. Günümüzde yine Yugoslavya bununla ve büyük bir önemle meşgul olmaktadır. Sırplar Türkler'in Belgrad'ı istilaları hatırası önünde hala titremektedirler. Buna en ufak bir ihtimali bile bırakmamak istiyorlar. Lozan'da resmi oturumda bile Yugoslavya delegesi ve hariciye nazırı (dışişleri bakanı) bunu açıkça söylemiştir.

Girit isyanı da Yunan ve Avrupa ülkelerinin kışkırtmalarıyla meydana gelmişti. Bunun üzerine Abdülaziz Han, İsmail Paşa'dan Girit'e de asker göndermesini istedi. Girit'e de dört alay gönderildi. (H. 1283). Bu askerin komutanı Ferik (Tümgeneral) Şahin Paşa'dır. Mısır askeri Girit'te asilerle şiddetli savaşlar yaptı. Nihayet Arkadya'da asiler fena halde bozuldular. Bu defa da Mısır askerleri özellikle Altıncı Alay büyük yararlık gösterdi.

Komutanları mükafat görüp paşa oldu. Hıdiv askere bildiri gönderip kendilerini övdü. Bu bildiriyi «Müdiriül-kalemül-tahrirat vel-arzıhalat bil-maiyetül-seniyye» (maiyyeti seniyye arzıhaller ve tahririat kalemi müdiri) Abdullah Fikri Paşa yazmıştır. Bunu belirtmemizin sebebi Mehmed Ali Paşa ailesinin de İstanbul'dakiler gibi «maiyyet-i seniyye» deyimini kullandıklarını göstermek içindir. Bu ailenin hayat ve olaylarının Mısırca telakki ve tarzı henüz bizim kitaplara aksetmemiş olduğundan bunları gerekli görerek burada açıklıyorum. Henüz bizde bu vukuat hakkında yalnız bizim kitaplarda bizim görüşümüze göre bilgiler vardır. O da gereği kadar ayrıntılı değil, az birşeydir.

Türkiye ve Mısır askerleri her taraftan asileri püskürtüp Ada'nın göbeğine doğru sürdüler. Türkiye donanması Girit'i abluka altına aldı. Bu sırada «İzzeddin» vapuru Arkadi denilen Yunan vapuruna rastgeldi. Bu vapur Girit asilerine Yunanistan'dan cephane getiriyordu. «İzzeddin» süvarisi Hüseyin Bey »Arkadi» üzerine ateş açtı. Arkadi kaçamayıp karaya vurdu. Tayfası çıktı. ve gemi tutuştu. Türk gemisi yetişip ateşi söndürdü. «Arkadi» İstanbul'a götürüldü. Ali Paşa Girit'e gelip işleri denetledi ve beceriksizliğinden dolayı komutan Ömer Paşa'yı azlederek yerine Hüseyin Avni Paşa'yı atadı. Bu sayede Girit İsyanı da söndürüldü (H. 1284).

İngilizler 1855'de Habeşistan Melik-i Müluk'u Tiodores nezdine bir konsolos göndermişlerdi. 1860'da bir iç isyanda bu konsolos ölmüş, yerine bir yenisini yollamışlardı. Bu yeni konsolos hediyelerle gelmişti. Habeş Kralı da bir elçi göndermek için İngiltere hariciye nezaretine (dışişleri Bakanlığı'na bir mektup gönderdi; fakat İngiltere bu mektuba önem bile vermedi. Melik Fransa'ya da elçi göndermek için yazmış, o da cevap vermemişti.

Habeş Kralı bundan dolayı kızdı, ne kadar Avrupalı varsa yakalayıp hapse tıktı. İngiliz Konsolosu da bunların arasındaydı. İngiltere bunları kurtarmak için uğraştıysa da başarılı olmadı. Sonunda kuvvetle kurtar-

maya teşebbüs etti ve İsmail Paşa'dan yardım istedi. İsmail Paşa Habeş Kralı'na 1867'de bir mektup gönderdi. Bu mektupta nasihat ve aynı zamanda tehdit vardı. Habeş Kralı mektuba kulak vermedi. Nihayet İngilizler 45 bin kişilik bir kuvvet ve 44 fil sevkettiler. Hıdiv Musavva Muhafızı Abdülkadir Paşa'ya İngilizler'e yardım etmesini emretti. Mısır'ın Kızıldeniz'deki donanması ve nakliye gemileri Süveyş'ten İngiliz malzemesini naklettiler. Biraz asker de verdi. İngilizler Habeşliler'i bozdular. Habeş Kralı kederinden tabanca ile intihar etti. İngilizler Kral'ın küçük yaşta olan oğlunu da beraber götürüp İngiltere'de eğittiler. Ancak bu çocuk yaşamayıp öldü.

Firavunlar'dan On dokuzuncu Aile Akdeniz'le Kızıldeniz'in arasını açmaya çalışmıştı. Strabon'a göre bu işe ilk II. Ramses teşebbüs etmiştir ki, Milad'dan 14 yüzyıl öncedir. Aynı zamanda 26. Aileden «Nihau»da M.Ö. 610'da bu işe girişmişti. Acemler'den I. Dârâ da M.Ö. 520'de eski kanalın kumlarını temizlemişti. Herodot bu kanalın boyunun dört günlük bir mesafe, eninin iki en büyük geminin yan yana gidebilmesine uygun bir derecede olduğunu söylüyor. II. Batlamyus da bu kanala bakmıştı. Hz. Ömer zamanında da bu kanal temizlenmişti. Bu iki denizin birleştirilmesi konusunda Türkler, sonra Fransızlar tarafından yapılmış daha birtakım teşebbüsler de vardır ki daha önce bunları anlatmıştık.

Napolyon'un bu işe görevlendirdiği mühendisler yanlış hesap yapıp Kızıldenizi'nin Akdeniz'den 30 kadem yüksek olduğunu söylemişlerdi. Nihayet Said Paşa 1854'de kanalı açmaya başlamıştı. Bütün Avrupa devletleri mühendislerinden bir heyet ve Löseps tarafından bir şirket kurulmuştu. Şirketin Mısır hükümetiyle yaptığı mukaveleye göre kazancın yüzde 15'i Mısır hükümetine aitti.

Kazı başlamış, İngilizler'in kışkırtmaları ile Türkiye kazılara engel olmuştu. Fakat Mısır dinlemeyip kazılara devam etmişti. Biraz sonra şirketle Mısır Hükümeti arasında ihtilaf çıkmıştı. Bu konuda Türkiye, Mısır, İngiltere ve Fransa arasında birçok yazışma olmuştu. Fransa İmparatoru Napolyon Mısır ile Şirket arasında hakem oldu.

Napolyon'un yaptığı çözüm yolu Şirket lehine ve Mısır Hükümeti aleyhine çıktı. Bu suretle Mısır Hükümeti müthiş bir borç altına girdi. Ali Mübaarek Paşa «El-Hutut-ı Tevfikiye»sinde şöyle diyor: «Bu da Mısır'ın iç, dış idarî bütün işlerine tesir etti. İsmail Paşa Nubar Paşa'yı hükme itiraz için Paris'e gönderdiyse de bundan bir fayda elde edilemedi. Napolyon'un kararı kesindi. Bu karar Mısır Hükümetinin Şirket'e işine devam için mukavele gereğince işçi vermemesinden 38 milyon frank tanzimat ödemesiydi. Tarım için hükümetin Şirket'e verdiği araziyi Şirket'in tekrar Mısır hükümetine iadesi için de 30 milyon frank, daha birtakım şeylerle bu tazminat 84 milyon franka yükselmişti.»

Fransızlar bütün bu kanal işlerinde mukavele yaparken ağır şartlar koymuşlar, sonra Mısır'a oyunlar oynamışlar, omuzuna taşınmaz bir yük bindirmişlerdi. Bu işte Fransız saraflığının dehası, faizciliği kendisini göstermiştir.

Nihayet kanal açıldı. 1869 Mart ayında İsmail Paşa bütün devletlerin bayraklarıyla donanmış bir vapura binip kanalda gezdi. Sonra Avru-

pa'ya gitti. payitahtları dolaşıp bütün devletlerin padişahlarını, devlet adamlarını kanalın açılması törenine davet etti. Mısır'a dönüp karşılama hazırlıklarına başladı. Misafirlere tiyatro vermek için Kahire'de «El-Oberetül-Hıdiviye» (Hıdivi Opera) tiyatrosunu yaptırdı. Avrupa'dan meşhur artistler getirtti. Sarayları hazırlattı. Ehramlara giden yolu düzeltirdi. Nihayet misafirler gelmeye başladı. Port Said, türlü vapurlarla doldu.

KANAL'IN AÇILIŞI

18 Eylül 1869'da kanalın açılması töreni resmen yapıldı. Törende Fransa Kralı Napolyon'ın karısı Öjeni, Avusturya İmparatoru Fransuva Josef, Prusya Veliahdi Prens Frederik, daha birçok devlet adamı hazır bulundular.

Bu tören olağanüstü bir gösterişle yapıldı. Yalnız bunun için mısır 1 milyon 411 bin 1983 altın lira sarfetti. Bu da İsmail Paşa'nın deliliğidir.

İsmail Paşa bu çılgınca masrafı sırf bağımsızlık hevesiyle yapmıştır. Büyük törenle, Avrupa krallarının huzuruyla bu işi yaparak bağımsızlığını doğrulatmak ve kabul ettirmek fikrindeydi. Hatta bunu Türkiye'ye haber vermeksizin yapmıştır. Bu da Nubar Paşa'nın teşvikiyle olmuştur. Bizim resmi yazışmalar Nubar'a Mısır «Reis-i Müdiranı ve Hariciye Müdiri» diyor. Oysa Mısır'da bunların unvanları bu sayfalarda gördüğümüz gibi Reis-i Nazar ve Hariciye Nazırıdır.

Abdülaziz Han davetin Türkiye'nin haberi olmaksızın ve hıdiv adına yapılmasına pek kızdı. Ali Paşa'yı işin önüne geçmesi için görevlendirdi. Bir oldu bitti olmuştu, artık engel olmak mümkün değildi. Bunun üzerine Ali Paşa devletleri kanalın açılışına resmen Babıali adına davet etti. Diğer taraftan İsmail Paşa'ya şu mealde bir yazı gönderdi: «Devletlerle yazışma ve onları davet bir mülkün padişahına aittir. Sizin gibi bir vali, yani Padişah'ın görevlisi tarafından yapılan davet çağrılan hükümdarlara hakarettir.

Mevkiinizi ve tabiyet sıfatınızı unutup haddinizi bilmemeniz devletçe üzüntüye ve hayrete sebep olmuştur. Hatanızın tamiriyle meşgul olduğumuzdan verilecek talimatı beklemenizi, devletlerle yazışmaktan vazgeçmenizi, aksi takdirde derhal azledileceğinizi ihtar ederim.» Görülüyor ki bu yazı çok şiddetli ve hakaret doludur.

Ali Paşa Avrupa'daki elçilerimize de şu yolda talimat verdi: «İsmail Paşa'nın bizzat daveti yanında elçi olarak sefir bulunduğunuz hükümdara karşı terbiyesizlik olduğundan bizzat padişahımız kendilerini davet etmektedir. Mısır'dan önce İstanbul'u teşriflerini muntazırdır (beklemektedir).» Avrupa devletleri Türkiye'nin teklifini kabul ve önce İstanbul'a geleceklerini bildirdiler.

Bu gerçekten diplomatik bir başarı idi. İsmail Paşa'nın davetinin Avrupa hükümdarlarına hakaret olması noktasını pek güzel bulmuştu. Ve onları Mısır'dan önce İstanbul'a getirmekle de İsmail Paşa'yı hiç derecesine indirmiştir.

Ali Paşa'nın başarısına pek sevinen Abdülaziz Han Paşa'ya 10 bin kese altın (50 bin altın lira) bağışlamıştır. Hükümdarlar, temsilcileri,

Fransa İmparatoru'nun karısı Öjeni İstanbul'a geldiler.

Bu konuda «Afrika Delili» adındaki Türkçe eserde şu görüşler bulunmaktadır. Bu eserin yazarı orada, hem de siyasi bir memuriyette bulunduğundan görüşü faydalıdır:

«H. 1274'de Mısır Valisi Said Paşa nezdinde, babası zamanında Mısır'da Fransız konsolosu olan, Ferdinand Döleseps Süveyş Kanalı'nın açılması için teşebbüste bulunmuştu. Babıali ve İngiltere'nin başvekili Lord Palmerston Said Paşa'ya bu işten vazgeçmesi için nasihat ve tehditlerde bulunmuşlardı.

Said Paşa kurduğu bağımsızlık için bu kanalı vasıta zannediyordu. İhtimal Fransızlar kendisine öyle telkinlerde bulunmuşlardı. Babıali'nin bu konuda kendisine gönderdiği yazıları bile gizlice o tarihte Avrupa politikasının odak noktası olan, III. Napolyon'a göndermişti. Nihayet Döleseps 5 Eylül 1856'da Said Paşa ile kanalın açılması için gizli bir anlaşma yaptı. Derhal Fransa'ya gidip orada da gizlice ve üç hafta içinde 200 bin milyon frank sermayeli bir şirket kurdu.

«Buna Türkiye ve İngiltere son derece kızdılar. 25 Nisan 1859'da kazılara başlandı.

«Leseps bu iş için Mehmed Ali Paşa ile de uğraşmıştı. Fransa'nın zoruyla Mehmed Ali Paşa mühedisler gönderip keşif çalışmaları yaptırmıştı. Bu çalışmaları ciddi zanneden İngiltere, kanalın açılmasını İngiliz-Hindistan ve Hint Okyanusu sömürgelerine saldırı kapısı açmak demek olduğunu, bu kapının bekçiliğine Mısır'ın yetip yetmeyeceğini, sert bir dille sormuş, Mehmed Ali verdiği cevabda kanalın Mısır'a faydalı veya zararlı olacağını henüz kestiremediğini, yapsa bile yabancı şirkete değil, yerli bir kuvvete yaptıracağını söylemiş, İngiltere bu sözleri yeterli görmüştü.

«Kazılar 1869'da bitti. aynı yılın 18 Eylül'ünde Hıdiv İsmail Paşa bütün devletlerin bayraklarıyla donanmış bir vapura binip Avrupa başkentlerini dolaşarak hükümdarları davet etmiş, bunların huzuruyla açılış töreni gemisini derhal barutla attırıp Avrupalılar'a yol açmış, onlara bir milyon şişe şampanya içirmiş, bazılarının ceplerine para da koymuş, binlerce halka günlerce ziyafet vermiştir.

«İsmail Paşa bu bol cömertlikle Avrupalılar'ı elde edip gayesi olan bağımsızlığa varmak fikrindeydi. Hepsi boşa gitmiştir.

«Süveyş kanalında günde 20 bin Mısırlı bedava çalıştırıldı. 20 bin kişi her gün yaya memleketine gider, diğer 20 bin insan iş başına gelir. diğer 20 bin iş başında bulunurdu. Demek kanalda 60 bin kişi çalışırdı. Bu suretle bütün Mısır halkı bu kanal için yerinden oynatılmıştır.

«İngilizler'den başka bütün Avrupalılar kanalın açılmasını alkışladılar. Türkiye Mısır'daki egemenliğini korumak için Şirket'e bir ferman vermek zorunda kaldı.

«Kanal Hint, Japon ve Hint Okyanusu adalarıyla ticaret yapan Avrupalılar için büyük faydalar sağladı. Bunlar Ümid Burnu'ndan dolaşarak 6 bin mil katederken artık bu yol yarıdan aşağıya indi. Avrupalılar'ın oralara olan ihracatları arttı. Avrupa serveti çoğaldı. Bir de Avrupa papasları buralara akın edip Hıristiyanlığı yaydılar. Yani bütün Avrupa ve Hıristiyanlık kazandı.

KANAL'DAN MISIR ZARAR ETTİ

Mısır'a ise bu çıkar ve istifade dünyasının tehlikeye açık bir kapıcılığından başka birşey düşmedi. Gerçekten kanal Mısır için türlü bela kaynağı oldu. Mısır'a siyasi ve mali türlü belalar bu kanal yüzünden geldi.

«Avrupalılar'ın Hind Okyanusu Postası, askerî ve ticarî sevkiyatı Mısır'dan geçerdi. Transitten Mısır yılda birkaç yüz bin lira kazanırdı. Bu da gitti.

«Yine bu sebepten devletlerin Mısır'a olan iştahları arttı. Mısır Hükümeti şirketten birtakım hisse senetleri almıştı. Mali bunalıma düşünce bunları hatta faizleriyle beraber 4 milyon lira karşılığında İngiltere hükümetine sattı. Kanaldan Mısır'a olan kar yalnızca bu idi. O da gitti.

«Süveyş Kanalı Mısır'ı milletlerarası bir mesele haline koyduğu gibi Hint Okyanusu'nda sömürgeleri ve ticareti olan Avrupa devletlerinin kavgaları için de bir kapı oldu. Nihayet M. 1888, H. 1306'da askerî harekatta kanalın dokunulmazlığına dair Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 11 maddelik bir anlaşma yapıldı. Sonra bu anlaşmayı diğer devletler de kabul ettiler.

«Kanalın boyu, 16 kilometre, eni 50 ve derinliği 8 metredir. kanal'ın boyunca 13 iskele vardır ve bir de demiryolu yapılmıştır.»

M. 1848, H. 1264'de Türkiye'de Ticaret Nezareti (Bakanlığı) kuruldu. Yarı üyesi yabancı bir «ticaret mahkemesi» oluşturuldu. Mısır'da konsoloslar adliye işlerini kendileri görüyorlardı. Böylece suçlu vatandaşlarını kurtarıyorlardı. İsmail Paşa bu konuda soruşturma açılmasını Reis-i Nezzar (Nazırlar Reisi, Bakanlar Başkanı) Nubar Paşa'ya havale etti. O da bu saldırının fuzuli olduğunu söyledi ve İstanbul'un ticaret mahkemesi gibi Mısır'da da «Mahkeme-i muhtelite» kurmasını tavsiye etti. Avrupa devletleriyle uzun yazışmalardan sonra çeşitli mahkemeler kuruldu (M. 1873). Bu mesele Mısır'a bir büyük dert olmuştur. Avrupalılar çeşitli mahkemeyi kabul etmek istememişler, hele Yunanlılar şiddetle reddetmişlerdir. Bu mahkemenin yetkileri kapsamına ticari, sivil, cinai suçları ve davaları alıp almamak meselesi de uzun bir tartışmaya sebep olmuştur. Bir mahkemede resmi dil Avrupa dilleri olup Arapça da resmi dil idiyse de Arapça savunma sırasında dinlenmemiş ve memleketin dili pek az kullanılmıştır.

İSMAİL PAŞA'NIN HİZMETLERİ

İsmail Paşa bir «Meclis-ül-Şura» kurdu. M. 19 Kasım, 1866'da bu meclisi resmen açtı. Kararları çoğunlukla verilmek şartıyla bu meclisin üyeleri 3 yıl için atandı. Bu meclis bir «Mebuslar Meclisi» taslağı idi. Avrupa yazarlarından bazıları bu meclisin Mısır için henüz zamanı gelmemiş birşey olduğunu söylediler. Üyeler tartışma usulünü bilmiyordu. Birden ağlayan, birden gülen üyeler oluyordu.

Orduyu yeniden ve Fransız usulüne göre yenileştirdi. Sayısını artırdı. Fransa'ya 15 subay gönderdi. Bunlar «Şalon»da general Makmahon'un

komutasında toplanmış olan 80 bin kişilik orduyu, istihkamları, talimleri görmek için gittiler. Birtakım askerî kanunları, elbise ve silahları alarak döndüler. İsmail Paşa bu kanunları tercüme ettirdi. Harbiye Okulu için Fransa'dan subaylar getirtti. Harbiye Okulu'nu «Kasrün-Nil»den Abbasiye nakletti. Piyade, süvari, topçu, mühendis ve kurmay sınıfları yaptı. Bu okula Mülkiye Medaris-i Saniye'sinden (ikinci okul, orta okul) öğrenci aldı.

Burada yetişen öğrencilerden Mısır'ın Afrika ortalarındaki savaşlarda ve oraların coğrafî keşiflerinde büyük yararlar sağlanmıştır. Harbiye Okulu'nda askerî teknikler ile beraber Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca hatta Habeşçe dersleri de vardı. Bir «Genelkurmay Dairesi» kurdu ve başkanlığına bir Amerikalı subayı getirdi. Bu daireden de büyük yararlar sağlanmıştır. Subaylarına «En-Niyasin» (bizim «nişan»ın çoğulu) yani nişanlar verdi.

M. 1870'de Almanya Fransa'yı mağlup edince İsmail Paşa Alman askerî teşkilatının Fransa'nınkine üstünlüğünü anlayıp Mısır ordusunu Alman usulüne göre düzenlemeye teşebbüs etti. Alman askerî kanunlarına tercüme ettirdi. M. 1873'de 40 tümenden oluşan bir ordu kurdu. Mısır kitaplarında «El-Cebe-hanatı» dedikleri cephane kısmı ile poligon, silah müzesi ve askerî kütüphane de yaptı. İki askerî gazete çıkartıp bunlarda Avrupa'nın askerî buluşlarını yayınlattırdı.

İsmail Paşa ticaret ve sanayiye de önem verip askerî ve başka birtakım fabrikalar da yaptırdı. Barut fabrikası, fişek fabrikası, şişhane tüfeği, top fabrikası da yaptırdı. Bu uğurda pek çok paralar sarfetti.

Fas Sultanı'ndan Mısır'a matbaacılık ve barut imali gibi sanatları öğrenmek için adamlar gönderildi. Hıdiv bunları kabul etti.

Sudan'da asker isyan etti. Sebebi yönetimsizlik ve askerin maaşının verilmemesiydi. bu asker yağmalar yaptı, köyleri yakıp yıktı. 42 kadar subayı da öldürdü. Asker gönderip isyanı bastırdı. Bunun üzerine Sudan'ın teşkilatını değiştirip Dungala ile Berberi Mısır'ın, dahiliye nezaretine (içişleri bakanlığına) bağlı kıldı. Hartum, Kerdufan, Senar, Feyzioğlu, Bahr-i übeyz ve Faşude müdiriyetlerini (sancaklarını) «Sudan Hükümdar-ı Arnm» (Umumi Vali)ına bıraktı. Sudan'da da okullar ve fabrikalar açtı.

«Eş-Şeyhül-Calliu diye şöhret olan bir adam Sudan'da başına birçok derviş topladıysa da üzerine asker gönderilip ailesi ile birlikte işi bitirildi.

İsmail Paşa fetihler yapıp Sudan'ı genişletmek istiyordu. Musavva ile Savakin H. 961'de Özdemir Paşa tarafından ele geçirildiğinden beri Hicaz ve Yemen vilayetlerine bağlı ve doğrudan doğruya Türkiye'nin malıydı. İstanbul'dan buraların Mısır'a verilmesini istedi.

H. 12 Muharrem 1283 (M. 1866) tarihli fermanla senelik bir vergiye karşılık buralar Mısır'a verildi. Bu suretle Mısır'ın sahili Habeş sahiline vardı. «Zula» yönünü aldı. Sonra Sudan'ın keşfi için Amerikalı ve Avrupalı subaylar gönderdi. Assuvan ile Hartum arasında bir demiryolu yapmayı düşündü. Bir kuvvet gönderip ekvatora kadar olan yerleri Mısır'a kattı. Eskiden Mehmed Ali Paşa Sudan ticaretini tekel altına almış, oranın mallarını Mısır hükümeti oradaki Avrupa tacirlerine bizzat sa-

tardı. Avrupa devletleri Mehmed Ali Paşa'yı sıkıştırıp bundan vazgeçirmişler, tacirler doğrudan doğruya halk ile alışveriş yapıyorlardı. Birtakım Avrupalılar Sudan'da ticarethaneler yapmışlardı. Bunlar arasında «Küçük Ali» adında bir tacir de vardır. Adına göre bu adam Türk olacaktır.

O zaman Sudan ve çevre halkı birşey bilmezdi. Bu tacirler oraya götürdükleri boncuklara karşılık fildişlerini, devekuşu tüylerini yok pahasına alıp Avrupa'ya sevkeder, büyük servetler kazanırlardı. Bunlar oralarda «dim» (çoğulu diyum) adında istihkam gibi ticarethaneler yapar, içinde asker bulundururlardı. Bu askerler «bazencer» derlerdi. Bu tacirler köle ticareti yaparlardı. İsmail Paşa bunların dimlerini tazminat vererek ellerinden aldı. Hükümet Mehmed Ağa, Es-Serbiya'da Beğcük Ali ve El-Yüzbaşı Mehmed Efendi'yi askerlerle birlikte gönderip buraları teslim almak için görevlendirdi. Tacirlerin bazısı teslim etmek istemediler ve isyan ettiler. Tacirlerden ve askerlerinden bin 500 kişi öldürüldü.

Bundan sonra hükümet Bahrül-Gazal müdiriyetini kurdu. İkinci defa olarak Sör Samuel Beyker Sudan'a gidip Viktorya Niyanza gölüne kadar vardı.

Zübeyr adında bir köle taciri büyük bir kuvvet etkinlik sağlamış olduğu için üzerine asker gönderildi. Zübeyr bu askeri bozdu; fakat korkup af diledi. Affolunup Bahr-i Gazal müdiriyetine müdir atandı. Musavva'da Fransız konsolosu olan bir İsviçreli'yi de oraya müdür olarak atadı. Bu adam Mısır adına orada fetihler yaptı (M. 1870).

M. 1873'de Samuel Beyker Sudan hükümdarlığından istifa etti. Bu sırada Hindistan'a gitmek üzere Mısır'dan geçen İngiltere veliahdi Hıdiv'e Albay Çarles Corc Gordon'u Beyker'in yerine atamasını ve pek güçlü ve yetenekli bir yönetici olduğunu söyledi. O da Faşude'nin güneyini «Ekaalim-i Hatt-ı Üstüva» (Ekvator İklimleri) ayırıp Gordon'u bu kısma atadı. Bu kişi köle ticaretinin yasaklanmasına çalıştı. «Uganda»yı Mısır'a kattı. M. 1876'da istifa edip Avrupa'ya gitti.

Bir söylentiye göre Zengibar Sultanı Mısır gibi olmak şartıyla Türkiye himayesi altına girmek istemişse de Gordon buna engel olmuştur. Gordon'un Sudan'daki hareketleri pek şüphelidir. Orada o Mısır için değil, İngiltere için çalışmıştır. Gayesi Sudan'ı Mısır'dan ayırmaktı. Bu sebeple oraya fesat salmış, ihtilaller çıkartmış, birçok kanların akmasına sebep olmuştur.

İsmail Paşa Darfur'u ele geçirdi. Darfur halkı Arap ve Zenci'den oluşan, dini Müslüman ve dilleri Arapça'dan bozma bir dildir. Sultan'ın halkından aldığı vergi köle ve fildişidir.

Darfur'dan sonra daha içerlere doğru birçok yerler alınıp Mısır'a katıldı. Bir taraftan da Habeşistan sınırına kadar varıldı. Hıdiv Mısır'da olduğu gibi Sudan'da da birçok yabancı memurlar kullanıyordu. Bu Avrupalılar'dan bir Alman komutasında Habeşistan tarafına bir kuvvet gönderdi. Habeşliler dost gibi görünüp gece Mısır askerine baskın verdiler. Komutanı karısıyla beraber kestiler. Askerin çoğu da öldürüldü. Bir miktarı «Tacure»ye kaçabildi. Bu haberi alan Hıdiv Habeşistan üzerine sefer açtı.. Buna oradaki Müslümanlar'a zulmedilmesini sebep gösterdi. Bir ordu hareket etti. Komutanı Ahmed Ratıb Paşa ve Erkan-ı Harbiye

Reisi (Genelkurmay Başkanı) Amerikalı Lorenc Paşa olan bu ordu casusları vasıtasıyla Habeş «Necasi» (Kral) sinini ordusunun hareketinden haber alıyordu. Fakat iyi tedbirler alamadığı için Habeşliler'in önünde fena halde bozguna uğradı (H. 1293). Aynı yılda barış yapıldı. Habeşliler Mısırlılar'dan aldıkları esirleri verdiler.

Mısır Hükümeti Sudan'da yeniden girdiği yerlerin haritalarını yaptırdı. M. 1877'de Gordon'u yeniden Mısır hizmetine istedi. O da «Sudan Genel Hükümdarı» atanmak şartıyla kabul edeceğini bildirdi. Koştuğu şart kabul edildi.

Türkiye'nin Sırp ve Rus savaşlarına Mısır'dan asker gönderildiğinden Sudan'da az asker kalmıştı. Bu sebeple Darfur'da isyan çıktı. Asiler 10 bin kişiydiler.

Gordon Paşa'nın yanında pek az asker vardı. Gordon Hartum'a gelip bir ayda yönetimi düzelttikten sonra 600 «elbaşbozuk» (başıbozuk) Türk ile Darfur'a gitti. Muhafızlarını bırakıp 3 bin kişi kadar olan asilerin yanına vardı. Onlara nasihat etti. Asiler boyun eğdiler. Başları olan Süleyman bin Zübeyr'i Bahr-i Gazal'a vali atadı ve Hartum'a döndü.

«Filatca» kabilesinden Muhammed Harun adında biri kendisini «Sultan Muhammed Herunü'ı-Reşidüs-Sadıkül-Mansur» adıyla hükümdar ilan etmişti. Mısır'a bağlı olan halkın evlerini yakmıştı. Gordon bunu cezalandıramadı. Harun'un etrafına diğer kabileler de toplanıp kuvveti arttı. Bunlar «Faşr» kalesini kuşattılar. Gordon Paşa bu sefer kırkelli kişilik bir kuvvetle bizzat gidip ansızın kaleye girdi. Asiler dağlara çekildiler. Üzerlerine kuvvet gönderdiyse de asileri dağıtamadı. Fakat nihayet isyanı bastırdı.

Sonra Gerdufan'da Muhammed Sıbahi adında diğer bir sultan ortaya çıktı. Gordon Paşa bunu bozup kendisini esir aldı.

Gordon buralarda büyük görevlerin başına bütün Avrupalıları doldurdu. «El-Hubeyriu bu konuda şöyle diyor: «İngiliz Hükümeti Sudan'da Türk zulmünü görünce oraları görünüşte Türk zulmünden kurtarmak için Gordon Paşa'yı gönderdi.» Gordon ilk önce Darfur'dan Türkler'i kovdu. «Serhenk»e göre buradaki Türk'ten maksat Türk olsun, Arap olsun Mısırlı demektir.

Biraz sonra Muhammed Ahmedül-Mütemehdi meydana çıkıp «Mehdilik» davası güttü. Mehmed Muhsin Bey «Afrika Delili» adındaki Türkçe eserinde Gordon'un Sudan'daki idaresizliğinden sözeder.

Selatin Paşa «Sudan'da Ateş ve Kılıç» adında bu zamana ait bir eser yazmıştır. Mahmud Efendi ve «Garaibüz-Zeman Fethüs-Sudan» adında Arapça bir eser vücuda getirmiştir. «Sudan'da Gordon ve Mehdi» adında diğer bir eser daha vardır.

Gordon asilerden Süleyman ve Zübeyr'i hile ile ele geçirip idam etti. Oysa Hıdiv onu affetmişti. Bunun da sebebi Sudan halkını Mısır'dan soğutmaktı.

Gordon en çok oraların coğrafya noktasından keşifleriyle uğraşmıştır. «Cebrail Bey Hudad» «Tarihül-Harbüs-Sudaniye» adındaki eserinde, «Gordon'un Sudan'daki siyaseti eleştirilere değer. Sudan'lıları Mısırlılar'dan nefret ettirmeye çalıştı» diyor. Gordon M. 1879'da Mısır'a döndüğü zaman Tevfik Paşa «hıdiv» olmuştu. Gordon'u Habeşistan'la

olan ihtilafın düzeltilmesine gönderdi. Oradan dönünce istifa edip İngiltere'ye gitti.

Dafur'un fethi tamamlanınca Hıdiv İsmail Paşa Genelkurmay Başkanı General Ston'a Darfur ve Gerdufan kıtaları arazisinin keşfi için büyük bir heyet göndermesini emretti. Bu heyet bir İngiliz Albayının komutasına verildi. Heyete bir Avrupalı ulum-ı tabiiye alimi (tabiat bilimleri bilgini) de katıldı (M. 1874). Bu heyet üç yıl dolaştı. Nyam-Nyam'a ve ekvatora kadar gitti. Oraların ayrıntılı haritalarını aldı. Birtakım keşifler yaptı.

Bu heyette Amerikalı, İtalyan, her çeşit Batılı vardı. Bunlar maden yataklarını da keşfettiler.

Mısır bu heyetler için büyük harcamalar yaptı. Elde ettiği şey ise bu masrafları karşılamadı.

Abdülaziz Han H. 1279'da Mısır'a geldiği zaman İsmail Paşa Abdülaziz'den birtakım imtiyazlar almaya muvaffak oldu. İsmail istediklerini almak için Türk devlet adamlarını hediye ve paralara boğdu.

Abdülaziz ilk H. 15 Zilhicce 1281 fermanıyla ve yılda Türkiye'ye 7 bin 500 kese altın vermesi şartıyla Musavva ve Sevakin'i Mısır'a verdi.

İsmail Paşa yine Avrupa ve İstanbul'da çalışarak Mısır Hükümetini kendi evladına hasreden H. 12 Muharrem 1282 tarihli fermanı elde etti. H. 12 Sefer 1282'de de vareset konusuna dair diğer bir ferman çıkarttı. Buna kızan ve Mehmed Ali Paşa Sülalesinden olan Abdülhalim ve Mustafa Fazıl Paşalar kaybolan haklarının geri verilmesi için İstanbul'a gittiler, fakat birşeye muvaffak olamadılar. İsmail Paşa bunların bütün mallarını satın alıp Mısır'la ilgilerini kesti. Bu iki prensin aileleri de İstanbul'a gittiler.

İstanbul'da birşey yapamayınca padişaha da kızan Mustafa Fazıl Paşa Avrupa'ya gidip Türkiye gençlerinden Avrupa'ya kaçmış olanları başına topladı. Onlar parasızdılar, bunda ise para vardı. Parası sayesinde onları istediği gibi sevkedip Türkiye padişahları, özellikle Ali ve Fuad Paşalar aleyhine bir cemiyet kurdu. Haklarından yoksun edilmesinin en başlıca sebebi Ali Paşa idi. Paris'de ve Londra'da çıkardıkları gazetelerle Türkiye yönetimi aleyhine yayın yaptılar. H. 1286'da Mustafa Fazıl Paşa affedildi ve İstanbul'a döndü. Nihayet Adliye Nazırı (Adalet Bakanı) atandı. Genç Türkler şaşakaldılar.

İsmail Paşa H. 5 Safer 1284'de bazı haller müstesna olmak üzere Türkiye'ye danışmadan iç yönetimi görmek yetkisini, yani iç bağımsızlık veren fermanı aldı. Bundan biraz sonra, yani 5 Rebiülevvel 1284 (8 Temmuz 1867)'de yayınlanan bir ferman ile de İsmail'e «Hıdiv-i Mısır» unvanı verildi.

İsmail Paşa «vali» adını beğenmeyip küçük görüyor, başka büyük bir ad istiyordu. Bu konuda devleti rahatsız etmekten bir an geri kalmıyordu. Ali Paşa buna kulak asmıyordu. Onun sonra daha büyük şeyler isteyeceğini biliyordu.

Fakat Fuad Paşa İsmail Paşa'yı tutuyordu. Fuad Paşa Mısır'ın Bursa Vilayeti gibi olmayıp vali ile yönetilemeyeceğini, Avrupalılar'ın sömürge yönetimlerinin başka olduğunu, seçkin eyalet olan Sırbistan ve Meleketeyn (Eflak ve Buğdan) valilerine «prens» dendiği halde halkı Müslüman

olan mısır Eyaleti Valisi'nin lakabının «Vis rova» lakabına yani «hıdivliğe» yükseltilmesinin bir sakıncası olmayıp, aksine fayda sağlayacağını söyledi. Ali Paşa Mısır ile Sırbistan arasında diplomasi ve başka yönlerde büyük farklar olup bunun sakıncalı birşey olduğunu ısrar etmiş, her yıl İstanbul'a gelen İsmail Paşa'nın para ile devlet adamlarını etkileyip sonra daha büyük şeyler isteyeceğini ve alacağını sert bir ifade ile Fuad Paşa'ya söylemiştir. Ancak Fuad Paşa Abdülaziz Han'a mürcaat edip Ali Paşa'nın haberi olmadan İsmail Paşa'ya «hıdivilik» verilmesine dair bir irade çıkartmıştır.

Mahmud Fehmi Paşa «Fil-bahrüz-Zahir fil-Tarihül-Alem ve Ahbarül-Evail vel-Evahir» adlı eserinin birinci cildinde şöyle diyor: «Bunun üzerine İsmail Paşa Babıali'den Mısır'ın devletler nezdinde elçileri olmasını istedi. İstanbul bundan İsmail Paşa'nın asıl maksadının Türkiye'den ayrılmak olduğunu düşünüp bu isteği reddetti. İsmail Paşa da kızıp Girit'teki askerini geri çekeceğini veyahut Girit'i elegeçireceğini ileri sürerek Babıali'yi tehdit etti. Hatta Girit'teki Mısır komutanı Şahin Paşa'ya halk Mısır uyruğuna geçmeleri için razı etmesi yolunda gizlice emir gönderdi.

Şahin Paşa bu hususta çalıştı, kiliselere gitti, adanın ileri gelenleriyle görüştü! Onlara hediyeler verdi. Bundan haberdar olan İstanbul, Şahin Paşa'yı azletmesi için Hıdiv'i sıkıştırdı. Mısır askeri geri çekildi. Bu asker çekilince de Girit'te yabancı entrikası arttı. Aynı zamanda Babıali ile Hıdiv arasındaki çekişme de arttı. Bu çekişme bir savaşa kadar varıyordu. Türkiye donanma ve ordusunun Mısır'a geleceğini işitildi. Hıdiv de hazırlanmaya başladı. İskenderiye'den Port Said'e kadar olan sahilde tabiyeler yaptı. Onlara 200 büyük Armstrong topu koydu. Askerlerini düzenledi.

Ordusunun komutanlığı için birkaç Amerikalı subay atadı. Ayrıca 200 Krup topu satın aldı. Bunları gizlice Mısır'a getirtti. İsmail Paşa Fransa ve İngiltere ile daha sıkı ilişkilere girdi. Süveyş Kanalı'nın açılması törenine Avrupa krallarını ve devlet adamlarını Türkiye'nin tavassutuna müracaat etmeksizin davet edip o sırada birden bağımsızlığını ilan etmek fikrindeydi. Fakat istediği olmadı. Olamayınca Türkiye ile dostluk yolunu tuttu.»

Şu olayda Ali Paşa'nın becerisini açık bir surette görüyoruz. Olacakları tamamıyla görmüş, dedikleri çıkmıştır. Ali Paşa'nın Fuad Paşa'ya söylediği söze ve tarzına, İsmail Paşa'nın rüşvet verme adetine, İstanbul devlet adamlarının paraya boğmasına bakarsak, bu işte Fuad Paşa'nın rüşvet aldığına hükmedilecek bir durumun mevcut olduğunu görürürüz. Rüşvet aldığını da işittim. Ali Paşa ise cidden büyük adamdır.

Devlet bu sefer Hıdiv'in ayrıcalıklarını azaltmak yolunu tutmak istediyse de Avrupa'nın onaylamış olduğu bu fermanları feshedemedi. Fakat M. 3 Kasım 1869, H. 24 Şaban 1286'da bir ferman yayınlayıp bunda diğer fermanların içerikliklerini belirttikten sonra Mısır askerinin 30 bin kişiye indirilmesini, askerî hazırlıkların, tabiyelerin kaldırılmasını siyasete karışmamasını, Avrupa bankalarından borç yapamamasını, bütçesini Babıali'ye onaylatmasını emretti.

Tulun'da Mısır adına yapılmakta olan dört zırhlıyı da Türkiye bilfiil

satın aldı. İsmail Paşa bunu önce kabul etmedi. Avrupalılar'a güveniyordu. Fakat Avrupa'da Türkiye ile beraber bu şartların kabulünü Hidiv'e bildirdi. O zaman İsmail Paşa'da şafak attı. Bu adam pek Avrupa yanlısı idi.

Adeti, siyaseti onlara yaltaklanmaktı. Bu suretle bol hediyelerle onları kendisine yardım etririr zannındaydı. Onların ne demek olduğunu anlamış bir adam değildi. Bu şartlar Türkiye'den çok Avrupa'nın işine geliyordu. Onların arayıp bulmadığı şeydi. Çünkü hepsinin de Mısır'da gözü vardı. Hele İngilizler fırsat kollayıp duruyordu. Elbet Mısır'ın kuvvetini, bağımsızlığını isterler miydi?

Aksine Mısır onlar için zayıf, yani istilaya kolay bir halde durmalıydı. İsmail Paşa bunlardan tamamıyla habersizdi. Kısacası hırsla yaptığı şey kendisini bu hale koyuyor, yani elini ayağını bağlayıp İngiliz arslanını ağzına atıyordu. Gerçi bu, Türkiye için de yanlış bir siyasetti, fakat Türkiye buna mecbur olmuştu. Sebep, günah hep İsmail Paşa'nındı. Mısır'ın tutacağı en doğru siyaset daima Türkiye ile bir olmak, onun gücüne katkadı bulunmak, bu suretle onun kuvvetinden yararlanmak ve bu sayede varlığını muhafaza etmekti. Fransız ve İngilizler'in Mısır'ı yutmak emelleri gizli birşey de değildi. Birtakım önemli olaylar güneş gibi aşikar olmuştu. İsmail Paşa işte yalnızca bu noktayı düşünecek, ona göre yürüyecekti.

Ne var ki Server Efendi H. 1286 fermanını getirip, Hıdiv'in önünde okudu. Fakat adet olduğu gibi, törende Mısır Hükümeti devlet adamlarından, ileri gelenlerinden kimse bulunmadı. Toplar atıldı. Bunun sebebini halktan kimse anlamadı. Ancak neden sonra iş anlaşıldı.

İsmail Paşa bundan sonra bu fermandan kurtulmak için çalıştı. Nihayet para ve başka şeylerle 5 Safer 1284 fermanındaki ayrıcalıkları yeniden elde etti. 22 Recep 1289'da bir ferman daha elde edip bu fermanla Türkiye'den izinsiz borç almaya da izin kopardı. Cemaziyelevvel 1290'da yeni bir fermanla önceki diğer bütün fermanlardaki ayrıcalıkları da tekrar aldı.

Zavallı Türkiye, devlet adamlarının yolsuzlukları yüzünden en hayati şeylerini böyle kolay kolay veriyordu. Ali Paşa gibi değerli bir devlet adamının eserini para dinamit gibi atıp yıkıyordu.

Hıdiv H. 1292'de yıllık 15 bin Türk lirası vergi karşılığında «Zeyla»yı da Türkiye'den aldı. Bu suretle Musavva ve başka vergiler ile beraber Mısır'ın Türkiye'ye yıllık vergisi 750 bin Türk lirası oldu.

Hıdiv İsmail Paşa yanlışları arasına Afrika ortasında yaptığı sömürge fetihlerine İngiltere'yi de karıştırmak hatasını da kattı. İngilizler ile 18 Mayıs 1873'de Mısır, İngiltere ve sömürgeleri arasında posta anlaşmasını yaptı. Bu anlaşmanın yapılması için Mısır tarafından hakaniye (adliye) ve hariciye nazırı Şerif Paşa delege atanmıştır.

İngilizler M. 1875'de evvelce söylediğimiz gibi Mısır Hükümeti'nin malı olan Süveyş Kanalı hislerini satın aldılar. Güya bunu Mısır'a olan dostluklarından dolayı almışlardır. Bu hisselerin kıymeti 412 milyon 797 bin frank idi.

Bu hisseler kanal şirketinde 15 yıl için rehin tutuluyordu. O zamandan itibaren Mısır Hükümeti bu hisselerin faizini her yıl İngiliz Hükü-

meti'ne vermeye başladı. Bu haber duyulduğu zaman Fransa'da kıyametler koptu.

Mısır Zengibar cihetine bir ordu göndermişti. Lord Derbi şiddetle protesto etti. Bunun üzerine Mısır, askerini çekti. Bu sefer İsmail Paşa Mısır'daki Rus Konsolosu vasıtasıyla Rusya ile dostluk kurmak istedi. İstanbul'daki Rus Elçisi İğnatyef ile gizli ilişkilere girdi.

Bu sırada Ruslar Türkiye'deki Slavlar'ı isyana kışkırtıyorlardı. Türkiye'deki Rusya konsoloslarının bu konudaki yazışmaları, yayınlanan broşürler ve ayrıca İgnatyef'in İsmail Paşa'ya gönderdiği mektup İstanbul'da Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmıştır. İgnatyef bu mektubunda İsmail Paşa'ya kendisine gönderdiği mektuplardan dolayı teşekkür etmiş ve onu Balkan devletleriyle birleşip Türkiye aleyhine ayaklanmaya kışkırtmıştır.

Bu sırada Abdülaziz tahttan indirilip yerine V. Murad geçirilmiştir. Balkan isyan içindeydi. Mısır'dan yardım istendi. İsmail Paşa zorunlu asker gönderdi.

Türkiye'nin Rusya savaşı ile meşgul olmasından istifade eden İngilizler Türkiye'nin aracılığına müracaat etmeksizin esir ticaretinin yasaklanması için Mısır ile bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşma Mısır'a büyük masraflar yükledi.

Şununla da görülüyor ki, İsmail Paşa'nın herhangi bir işinde gayet acemi ve beceriksiz bir politikacı olduğu hemen ortaya çıkıyor. Belki de ondaki Avrupaseverlik ruhu bu hatalarının kaynağı oluyor.

Mısır'ın Türkiye'ye gönderdiği kuvvet 7 bin 045 kişilik bir ordudan ibaretti. Bu sırada V. Murad da tahttan indirildiğinden yerine II. Abdülhamid geçirildi. Sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa idi. Türkiye'nin «Aleksaniç» Zaferi üzerine Rusya ve Avrupa'nın müdahalesiyle Sırplar'la bir anlaşma yapıldı. Bu sırada Rüşdi Paşa azledilip Midhat Paşa sadrazam oldu. Mısır askeri İstanbul'a döndü (M. 16 Eylül 1876).

Avrupalılar Balkanlar'ın ve Rumeli'nin düzenlenmesi için müdahale ettiler. Türkiye müdahaleyi zorla kabul etti, askerî harekatı durdurdu. Rusya İstanbul'da bir konferans istedi. Ruslar Avrupa fikirlerini büyük bir propaganda ile aleyhimize kışkırtmaya başlamışlardı. Halklarının zoruyla Avrupa devletleri Rusya'ya yardımcı oldular. Oysa Konferans görüşmeleri devam ederken Ruslar Türkiye sınırlarına asker yığdılar. Anlaşılır ki Rusya'nın konferans istemesi saldırıya yönelik askerî hazırlıklarını tamamlama üzere vakit kazanmak içindi.

Bunun üzerine Abdülhamid rical, ulema ve eski devlet ve din adamlarından ve eskiden devlette önemli makamlarda bulunmuş olanlardan oluşan büyük bir meclis kurdu (Rebiülevvel 1294). Bu meclis konferansının kararını Kanun-ı Esasi'de genel esasları ile mevcuttur diye reddetti. Ve barış yoluyla anlaşmazlığın düzeltilmesini istedi. Rusya bunun için Türkiye'nin askerini terhis etmesini bildirdi. Türkiye Rusya'nın teklifini kabul edip ancak Rusya'nın da aynı zamanda ordularını terhis etmesini şart koştu. Bunun üzerine savaş ilan olundu (M. 25 Nisan 1877, H. 11 Rebiülahır 1294).

Devlet («Ed-Devlete». Bu deyim son zamanın Arapça yazılmış Mısır kitaplarınındır ki «Türkiye» demektir.) yine Mısır'dan asker istedi. İsmail

Paşa 11 bin 530 kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu orduda Mısır hizmetinde bulunan yabancı subaylar da vardı. Bu asker İstanbul yoluyla Varna'ya gönderilip Sırp ihtilalinden dönerek Varna'ya gelen Mısır askeriyle birleşti. Savaş bitince bu ordu Varna'dan Mısır'a dönmüştür.

İSMAİL PAŞA'NIN MÜSRİFLİĞİ

İsmail Paşa'nın Mısır'a Avrupa uygarlığını sokmak, fabrikalar yapmak, Sudan'da fetihlere koşmak, Kahire ve İskenderiye'de muhteşem saraylar, güzel parklar meydana getirmek, Avrupa'dan yüksek fiyatlarla zengin eşya ve mobilya almak, türlü eğlenceler yapmak, kanallar açmak, yollar, Kahire ve İskenderiye'de geniş caddeler açmak, Avrupa ülkelerinin hükümdarlarına ve devlet adamlarına bol bol kıymetli hediyeler göndermek vazgeçilmez tutkusuydu. Aynı armağanları İstanbul'a ve Mısır devlet adamlarına da vermek, bir taraftan da şöhret ve zevk yolunda müthiş israflarda bulunmak, Süveyş Kanalı'nın açılma merasiminde olağanüstü ve tamamıyla lüzumsuz masraflar yapmak, büyük masraflarla çocuklarını, Mısır prenslerini evlendirmek, kendisini Avrupa'dan büyük istikrazlar yapmaya mecbur etmişti. Avrupalılar ona çok yüksek faizler ve zor şartlarla paralar verdiler. Bunu da Mısır'ı borç altında ezmek, ona kanca takmak için vermişlerdi. Sonunda ilerideki olaylarda göreceğimiz gibi iş böylece de oldu. Bu akıbeti görmemek için kör olmak gerekirdi. İsmail Paşa bunu da görmedi.

İsmail Paşa zevk ve israf yönüyle adeta eşsiz bir adamdı. Müthiş para yemiştir. Bunu kısmen Mısır'ın bayındırlığı için sarfetmişse de ortaya dökülen para oranında da birşey meydana gelmemiştir. Bu paralar kısmen Sudan'da harcanmıştır. O da Mısır'a bir fayda getirmemiştir. Paranın bir bölümünü Avrupa'ya yaptığı siparişlere vermiştir. Kısmen de zevk, sefa ve fuhuşa saçmıştır. İsmail Paşa zevkin, fuhuşun her türlüsünü bol bol yapmıştır. Kahire civarında yaptırdığı sarayın bugün halka açık bir park olan güzel bahçesindeki havuza cariyeleri çırıl çıplak soyup sokarak onlarla iyi eğlenirmiş. Saraylarda, bu bahçelerde ve havuzlarda bu cennet hayatı gibi bir hayatı taklit etmiştir.

Kendisine de hiç kimse nasihat edemezdi. Kimse cesaret edip bir şey söyleyemezdi. Aksine herkeste, halk ve devlet adamlarında da onu taklit hevesi uyanmıştı. Herkes zevk ve israfa dalmıştı. Devlet adamları ve ileri gelen kişiler mallarını rehin göstererek fahiş faizlerle para alıp yiyorlardı. Bu suretle birçok emlak ve arazi yabancıların eline geçti. En-nas-ı ala süluk-ı mülukehüm!

Sonunda hükümet borçlarının faizini veremeyecek duruma geldi. zaten Avrupa'nın beklediği de buydu. Bunun üzerine İsmail Paşa halka çeşit çeşit ağır vergiler koydu. Bu suretle vergi İsmail Paşa'dan önceki vergilerden on misli arttı. Bunlar, kendisine bağlı bulunanların yaptıkları haksızlıklar ve zulümler, Hıdiv'in Türkiye'den ayrılmak fikri, tahsildarların baskıları ve vergi alırken halka yaptıkları eza ve cefa, köylülerin bu sebepten o sırada Mısır'ın her tarafında dolaşan Rum ve Yahudi murabahacılardan (faizle para verenlerden ağır faizlerle para alıp

ürünlerini, hatta topraklarını satmaya mecbur olmaları bütün Mısır'ı Hıdiv İsmail'den soğuttu.

Bu yüzden hem köylünün ve şehirlinin toprak ve emlaki murabahacılara geçiyordu, hem de yine hükümetin gelirleri harcamalarına yetmiyordu. Buna bir çare bulmak için Ticaret ve Ziraat Nezaretleri (Bakanlıkları) kurup bunlara birer İngiliz atadı. Fakat bundan da bir fayda elde edilemedi ve bu bakanlıklar kaldırıldı. 11 Mayıs 1876'da maliyeye ıslah için bir «Meclis-i Ali» kurdu. Bu büyük meclisin başına «Seçyaloça» adında bir İtalyan'ı koydu. Bu kişi evvelce İtalya'da maliye nazırlığı yapmıştı. Bu Meclis'in en önemli işi bir bütçe yapmak oldu. Bu bütçe Mısır'ın 91 milyon Mısır lirası borcu olduğunu gösterdi. Bunun üzerine Avrupa devletlerinin zorlamasıyla İsmail Paşa 12 Mayıs 1876'da «Sanduküd-Deynül-Umumi» yani Mısır «Düyun-ı Umumiye»sini (Genel Borçlar) kurdu. Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya delegelerinden oluşan bir meclis toplandı. Sanduküd-Deynül-Umumi'yi yöneten bu heyete Mısır maliyesini istedikleri gibi kontrol etmek için sınırsız bir yetki verildi. Hıdiv kendisi de sersemce bir Avrupalı'yı bir heyete başkan olarak atadı.

Garbiyye, Menfuiye, Buheyre, Asyut Müdiriyetleri (sancaklar) geliri ile Kahire ve İskenderiye giriş gelirleri, İskenderiye, Süveyş, Dimyat, Reşid, Port Said ve El-Ariş gümrükleri gelirleri, demiryolu ile tütün, tuz ve daha birtakım rüsum bu yönetime verildi. Bu gelirin toplamı yıllık 6 milyon 475 bin Mısır lirası tutuyordu.

25 Mayıs 1876'da tevhid-i düyun (borçların birleştirilmesi) emrini verdi. Bu emirde bu işin «Kontuvar des Kont» denilen Fransız bankası ile yapılması kararlaştırıldı. Bütün maliyeciler, özellikle İngilizler buna itiraz ettiler. Bunun üzerine Hıdiv bu emri geri almaya, Fransa ve İngiltere'den Mısır maliyesini teftiş için birer delege atamalarını rica etmek zorunda kaldı. Bu iki devlet birer delege gönderdiler. Bu sırada Mısır Maliye Nazırı İsmail Sıddık Paşa sorumluluktan ve fena sonuçlardan korktu. Söylendi. Hıdiv Mısır Maliye Nazırı'nı tutuklattı. Gemiye bindirip Nil yoluyla Dungala'ya sürüyordu. Gemi henüz kalkmadan Sıddık Paşa'ya haber gönderip eğer servetini verirse Dungala yerine Asyut'a süreceğini bildirdi. Sıddık Paşa bu teklifi kabul etti, fakat hiçbir serveti olmadığını söyledi. Bunun üzerine Dungala'ya gönderildi. Orada öldü. Ölüm sebebi belli olmadı. Kimi orada kederinden öldüğünü, kimi vapuruyla Nil'de giderken Hıdiv'in yaveri İshak Bey tarafından boğularak öldürüldüğünü ve Nil kenarına gömüldüğünü söyledi.

Hıdiv'in Londra'da vekili ve İngiliz Avam Kamarası üyelerinden Mister Mak-koan İsmail Paşa hakkında yazdığı eserde, «Hıdiv Maliye Nazırı'nın gemi tayfasına boğdurulmasını emretti. Hıdiv'in yaverlerinden biri tarafından ve Prens Hüseyin Paşa'nın huzurunda bir iple boğduruldu. Ondan sonra vapur kalkıp cesedini uzak bir yere kadar götürdü. Yani Kahire'den uzak bir mesafede ceset Nil'e atıldı. Hıdiv bir emir çıkarıp malına elkoydu.

Bu hareketine, Sıddık Paşa'nın servetinin kanunsuz toplanmış olduğunu sebep gösteriyordu» diyor.

Hıdiv aleyhinde dönen kamuoyunu kazanmak için devlet adam-

larına, subaylara, halkın ileri gelenlerine iltifatlar, rütbeler ve bağışlar yağdırdı. İkinci oğlu Hüseyin Hilmi Paşa'yı Maliye Nazırı yaptı.

Avrupalılar'dan oluşan Maliye Komisyonu işini bitirip Mısır maliyesinin zengin, borcunu ve faizlerini verebilecek iktidarda olduğunu, ancak ondan istenen borçları ve fazla faizleri vermekten yoksun bulunduğunu, tevhid-i düyun (borçların birleştirilmesi) yapılması gerektiğini bildirdi.

Bütün borçların birleştirilmesi işlemi yapıldı. Bunun sonucunda borç 59 milyona indi. Ortalama faiz yüzde 6 oldu. Avrupa devletler bunu kabul ettiler. Fransa ve İngiltere Mısır maliyesinin kontrolü için birer müfettiş atadılar. Hıdiv 18 Kasım 1876'da bir emirle bu müettiş atama işini kabul etti.

Bu müfettişler teşkilat kurup, mali işleri düzene soktular. Hükümetin borcu ile «Ed-Dairetü's-Seniyeye» (Saray-ı Hıdivi) borçlarını birbirinden ayırdılar.

İşte bu suretledir ki Avrupa her istedikçe Mısır'a müdahale etmek ve baskı yapmak vasıtası buldu. Ve Avrupa ülkeleri bu vasıtayı da istedikleri gibi kullandı. İşte bunlar Mısır'ın felaketi oldu.

İsmail Paşa borçlarını kapatmak istiyor, kontrol heyeti ise türlü oyunlarla buna engel oluyordu. Avrupa devletleri Hıdiv'in borcunu kapatmasını istiyor, fakat başka bir yol teklif ediyorlardı. Bu da kendi ve Mehmed Ali Paşa Ailesi emlakını Mısır Hükümeti'ne devretmesiydi. Bu yolla Paşa Hıdiv'e baskı yaptılar. Hıdiv 6 Ekim 1878 tarihli bir emirle bunu da kabul ettiğini bildirdi.

Bu sırada Nubar Paşa'nın başkanlığında muhtelif (karma) bir kabine kuruldu. Bu kabinede bir İngiliz maliye, bir Fransız da «İşgal-ı Umumiye» (Nafia, bayındırlık) nazırı (bakanı) idiler (28 Ağustos 1878)

Hıdiv İsmail Paşa zamanının şu olayları da gösteriyor ki, bu adam kendi eliyle Mısır'ı milletlerarası bir yönetim altına koymuştur. Egemenlik tamamıyla yabancıların eline geçmiştir. Kendisi, Mısır Hükümeti, bağımsızlık, halk herşey sıfır derecesine inmiştir. Bununla anlaşılır ki, Mısır Hükümeti'nde halen (bu eserin yayınlandığı tarihlerde) hemen bütün önemli memuriyetlerin yabancılar ve Hıristiyanların elinde olması İngilizler'in başlattığı birşey değildir. Bu iş Mehmed Ali Paşa'nın zamanından beri var idiyse de kararında olup bu taşkınlık derecesinde ve zarar verici ölçüde değildi. İşte bu korkunç ve dehşet verici noktalara bu deli Hıdiv İsmail Paşa'nın zamanında gelindi. İsmail Paşa'nın bu hareketinde ve zamanına ait bizim için önemli dersler vardır.

Hele şu Nubar denilen Ermeni'nin bu adam zamanında oynadığı roller pek çok dikkat edilecek şeylerdir. Kendisi büyük servet yaptığı gibi yabancılara da Mısır aleyhine mühim bir alet olmuştur. Bu hususta da İsmail Paşa'nın aptallığına acımak elden gelmez. Nubar İzmirli'dir. Çocukken Mısır'a gitmiş, Mehmed Ali Paşa tarafından sanki bir Türk çocuğu yokmuş gibi Fransa'ya öğrenime gönderilmiş, Fransa'dan dönünce İbrahim Paşa'nın öğrenimine verilmiş, ibrahim Paşa'nın Avrupa'ya seyahatinde yanında Nubar Bey adıyla tercüman olarak gitmiştir. Mısır'da işittiğime göre Nubar, İsmail Paşa'nın her eğlencesine hizmet etmiş biridir. Bu bilinince Nubar'ın büyük şansına, İsmail Paşa'nın aptallığına

şaşılmaz. O zaman İsmail Paşa'nın şahsi eğlencelerini genel çıkarların üstünde tuttuğu görülür ki, bu da yalan değildir. Nubar Avrupalılar'a, özellikle Fransızlar'a hizmet etmiş, Fransızlar kendisine «Lejyon Dönor» nişanı vermişlerdir.

Nubar'ın özel ve genel hayatına, Mısır'ın iç ve dış siyasetinde oynadığı rollere, mali muamelelerine, vurgunlarına, Mısır'a hıyanetine dair iyi bir inceleme ve araştırma yapılıp bir monografi yayınlanması ibret ve ders ile dolu güzel bir eser olur. Mısır'da böyle bir eser görmediğim gibi olacağını da sanmıyorum. Çünkü Mısır'da Kavalalılar Devri'nde hiçbir zaman hürriyet olmamıştır. Gerçekler olduğu gibi yazılamamıştır. Yazarlar, genellikle Hıdivlere dalkavukluk etmişlerdir. Avrupalı yazarlar da olayları kendi gözlükleriyle görmüş, kendi zihniyetlerine ve ülkelerinin çıkarlarına göre incelemişlerdir. Nubar'ın alçaklığı, kendisinin bir hiç iken Mısır'ın parasıyla Avrupa'da öğrenim yapması ile de büyür. Sayesinde adam olduğu memlekete karşı nankörlük eden bir adamdır. Mısırlılar halen hıyanetlerini unutmamışlardır. Ve onu sevmezler.

Bu kabine güya sorumluluk esası üzerine kurulmuştu. Yani kararlarını çoğunlukla veriyor, Hıdiv karışmıyordu. Güya Hıdiv'in doğrudan devleti yönetmesi usulü kaldırılmıştı. Buna göre hükümet, padişahlıktan meşrutiyete girmişti. Aslında ise bu bir oyuncaktı.

Sanduküd-Deynül müdahalesini gittikçe artırıyordu. Mısır Düyun-ı Umumiyesi'nin üyelerinden bir kısmı aynı zamanda Hükümetin bakanlıklarında ve önemli makamlarda da bulunuyorlardı. Dünyada böyle bir acayip iş görülmemiştir. Bu da Avrupa devletlerinin kuvvet ve müdahalelerinin artmasına, Mısır'la istedikleri gibi oynamalarına sebep oluyordu.

Hükümetin borçlarını kapatmak için Sandukü'd-deynül'ün müsaadesiyle Roçild'den 8 milyon 500 bin Mısır liralık bir borçlanma yapıldı. Borca birtakım rehinler gösterildi.

Bu durum bazı Mısırlılar'ın gözlerini açtı. Halkta Hıdiv ve yabancılar aleyhine nefret başladı. Hükümet kendi memurlarına, askerlerine aylardan beri maaş vermiyordu. Oysa yabancı memurlar bol ve peşin maaş alıyorlardı.

Bunun üzerine maliye komisyonu askerin, subayların bir kısmını ve sivil memurlardan bir çoğunu işten çıkardı. Oysa yabancı memurlar hısım akrabalarını memleketlerinden getirtip Mısır'da bol maaşlarla memuriyetlere atamaya devam ediyorlardı. Kendi memleketlerinde aç kalıp ekmeklerini yabancıların yemesi Mısırlılar'a pek ağır geldi. İş bu raddeyi bulunca «El-Hizbül-Vatani» adında bir cemiyet kuruldu. Açığa çıkan subay ve memurlar tarafından kurulan bu cemiyete din adamları ile subay ve memurlar da girdiler. Bunlar ülkede yenilik yapılmasını istediler. Bunların birinci davası yabancıların etkinliklerinin azaltılmasıydı. Bu yabancılar içinde Türkler de dahildi. Türkiye devlet adamlarının bu cemiyetin maksat ve hedefini bilmesi gerekirdi. Her gün bu cemiyetin kuvveti arttı.

Maaşlarını alamadıklarından zor durumlara düşen subaylardan 400 kişi bir toplantı yapıp Hıdiv'e maaşlarının verilmesi için bir dilekçe sundular. Harbiye Okulu öğretmenlerinden binbaşı Latif Bey Selim adında

bir kişi bunları bir nutukta uğurladı ve emellerine kavuşmadan teşebbüslerinden vazgeçmemelerini söyledi. Bunun üzerine bu subaylar yanlarına bin asker de alıp M. 18 Şubat 1879 H. 25 Safer 1296'da Maliye Nezareti'ne gittiler.

Bunlara halktan birçok seyirci de katıldı. Subaylar Nubar Paşa'yı yakaladılar. Hıdiv bizzat Maliye Nezareti'ne gelip bunlara nasihat etti. Bunun üzerine asiler dağıldılar. Bu hareketin sonucu olarak derhal maaşları verildi. Nubar Paşa istifa etti. Yalnız İngiliz ve Fransız bakanlar istifa etmediler. Hıdiv büyük oğlu Mehmed Tevfik Paşa'yı kabineyi kurmakla görevlendirdi.

Deniliyor ki, Hıdiv bu işi yabancılardan kurtulmak için bizzat tertip ettirmiştir. Ancak bir söylentiye göre bu oyun kontrol edilmemiştir. Gerçekten olaylara bakılırsa bunun doğru olması gerekir. Demek İsmail Paşa Avrupaseverliğin zararlarını artık anlamış, kendi eliyle yaptığı fenalığı düzeltmeye çalışmıştır.

Bu olay üzerine Hıdiv bütün devlet ve din adamlarını halkın ileri gelenlerini toplayıp büyük bir meclis kurdu. Bunda halkın yabancılara tahammül edemediği anlaşıldığını söyleyerek eski kararları geri aldı. Bu mecliste «layiha-yı vataniyye» adıyla meşhur olan bir kanun yapıldı. Bu kanun üç kısım olup birinci kısmı gelirler, ikincisi borcun ödenmesi, üçüncüsü Mısır Hükümeti harcamalarının tasfiyesi idi. Kanun Tasarısı Hıdiv'e sunuldu. Hıdiv bir «irade-i seniyye» (ferman ısdar ederek (çıkararak) tasarıyı kabul etti (7 Nisan 1879). Çekilmek istemeyen İngiliz ve Fransız bakanları azledildiler. Şerif Paşa kabineyi kurmakla görevlendirildi.

Fransa ve İngiltere Hıdiv'in bu hareketini kendilerine düşmanlık saydılar. Almanya, Rusya, İtalya ve Avusturya ile diplomatik yazışmalara girdiler. İsmail Paşa askerinin miktarını arttırdı. Hazırlıklar yaptı. Avrupalılar da Hıdiv İsmail'in tahttan indirilmesine çalıştılar.

HIDİV İSMAİL'İN SONU

Mısır'daki İngiliz ve Fransız konsolosları bu konuda çalışıp önemli entrikalar yaptılar. Sonra devletleri adına İsmail adına Hıdivlikten istifa etmesini ve makamını oğlu Mehmed Tevfik Paşa'ya vermesini bildirdiler. İtaat etmediği takdirde Fransa ve İngiltere'nin Mısır'a karşı savaş açacaklarını söylediler.

Babıali'yi de sıkıştırdılar. Türkiye buna razı olmak istememişse de diğer Avrupa devletlerinin de Fransa ve İngiltere'ye katıldıklarını görünce Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa 25 Haziran 1879, H. 6 Recep 1296 tarihli telgrafla İsmail Paşa'ya Hıdivlik'ten azledildiğini ve oğlu Mehmed Tevfik'in atandığını bildirdi. Babıali henüz Rusya savaşından çıkmış, çok zayıf bir durumda idi. Avrupa'nın Mısır'a müdahalesine karşı durumadı.

İşte bu olay İsmail Paşa'nın bu vali ve hıdivlerin Türkiye aleyhindeki siyasetlerinin ne kadar zararlı olduğuna güzel bir delildir. Mısır'ın daima Türkiye ile olduğunu gösterir önemli bir olaydır. İsmail Paşa'nın Av-

rupalı hayranlığı hiçbir işe yaramadığı gibi, bizzat kendi felaketinin sebebi olmuştur.

Önce kendisi Mısır'ın en büyük düşmanı olan İngiliz ve Fransız'dan nazır (bakan) yapmış, fenalıklarını görünce bunlardan kurtulmak istemiş, bu da felaketine sebep olmuştur.

İsmail Paşa, bu telgraf üzerine oğlu Mehmed Tevfik'i yok etmeye kalkıştı. Bunu haber alan İngiliz konsolosu Mehmed Tevfik'in korunması için gerekli olan şeyleri yaptı. Bununla da kalmayıp bu korumaya karşılık ondan Mısır'da İngiliz çıkarlarına hizmet edeceğine dair bir ahidname aldı. İşte İngilizler böyle bir durumdan derhal istifade etmişlerdir.

Bu işte de zavallı Fransa birşey kazanamayıp avı her zaman olduğu gibi İngiliz arslanına kaptırdı. Yalnız İngiliz aleti oldu. Horozun (Fransa'nın sembolü horozdur.) ötüşleri boşuna gitmiştir.

Kısacası İsmail Paşa önce Avrupalılar'a değer ve önem vermiş, herşeyi onlara kaptırmış, maliyeyi kötü yönetimiyle burnuna halka da taktırmış, sonunda işin sarpa sardığını anlayıp bundan kurtulmak için kıvranmış, bu da felaketine sebep olmuştur. Çünkü ipin ucunu bir defa elinden kaçırmış ve kendi eline kelepçe vurdurmuştur.

İsmail Paşa bu suretle 1879'da azledilip yerine büyük oğlu Mehmed Tevfik Paşa geçmiştir.

İsmail Paşa, 17 yıl hıdivlik etmiştir.

İsmail Paşa Mısır'da kanallar, demiryolları, telgraflar, okullar, şeker fabrikaları yapmış, Mısır'ı bir hayli kalkındırmıştır. «İsmailiye» şehrini yaptı. Sudan'ı fethetti. Sudan'a birçok para ve kan döktü. Fakat bu fetihlerle birçok asker kırdığı gibi Mısır maliyesini de mahvetti. Bu yapılan fetihler gereksizdi. Bir de teknik keşifler bahanesiyle İngilizler'i Sudan'a soktu.

Bunlar oraların fethi için gereken bilgileri ve önlemleri Mısır sayesinde ve onun asker ve parasıyla tesbit ettiler. O zaten daima Mısır'ın canı ve malı ile Avrupalılar'a hizmet etmiştir. Bunlarla, şahsi eğlence ve israflarıyla, yaptığı büyük ve dehşet verici borçlanmalarla Mısır maliyesini müthiş bir bunalım içine attı. Avrupadan büyük faizli borç paralar aldı.

Bu suretle Mısır'a Avrupa müdahalesine fırsat verdi. Borç ödemek için halka ağır vergiler koydu. Vergi vermek için halk emlak ve arazisini Yahudi ve Rum tefecilere rehin vererek yüksek faizlerle paralar aldılar. Malları bunların eline geçti. Bunlar Mısırlılar'ı İsmail Paşa'dan soğuttu. Avrupalılar Düyun-ı Umumiye'yi (Genel Borçlar) yaptılar. Mısır maliyesine kontrol altına aldılar. Abdülaziz Han'dan «Hıdivlik» unvanını, yönetimde bağımsızlık, yabancılarla anlaşma yapma ve borçlanma yetkilerini almıştı.

İsmail Paşa Avrupa'da öğrenim görmüştü. Avrupa düşkünü bir kişiydi. Mısır'ı Avrupalılaştırmak istemişti. Bu konuda çok çalışmış, çok şey de yapmışsa da aynı zamanda zalim bir yönetici, keyfe sefaya düşkün, israfı tarihte eşi az derece görülen bir adamdı.

İsmail Paşa'nın müsrifliği ve yönetimdeki beciriksizliği İngiliz işgalini doğurmuş ve Mısır Hükümetine fiilen son vermiş, onu bir addan ibaret

bırakmıştır. İtiraf edilmelidir ki, İsmail Paşa, bayındırlık konusunda hükümet teşkilatında önemli işler görmüş, Mısır'ı Batı uygarlığına sokmuştur. Kısacası İsmail Paşa Avrupa ve Avrupalı hayranı, müsrif, sefih, idaresiz, aciz ve çılgın bir devlet adamıdır.

İsmail Paşa ailesini ve biriktirdiği serveti alıp Napoli'ye gitti. İtalya Kralı dostuydu, kendisine mükellef bir saray verdi. Mısır Hükümeti de bir maaş bağladı. Kahire'den ayrılırken kendisi için ağlayanlar da oldu.

Napoli'den İstanbul'a gitti. Orada öldü. Cenazesi Mısır'a götürülüp «Camiül-Rüfai»deki aile mezarlığına gömüldü.

10. CİLDİN SONU

Türk Tarihi

DÜNYA'DA EN BÜYÜK İFTİHARIM TÜRK YARATILDIĞIMDIR. BU KADAR TARİH OKUDUM, TÜRK KADAR KAHRAMAN, MERT,İYİ YÜREKLİ, ZEKİ VE AKL-I SELİM SAHİBİ İNSAN,TÜRK KADAR BÜYÜK VE YÜKSEK BİR TARİHE MALİK BİR MİLLET GÖRMEDİM, BU KADAR MİLLET TANIDIM, BUGÜNKÜ MEDENİYET ALEMİNDE EN YÜKSEK MEVKİE ÇIKMAK İÇİN LAZIM OLAN KABİLİYETLERİ KENDİNDE VE YURDUNDA BUGÜNKÜ KADAR TOPLAMIŞ OLANINI GÖRMEDİM...

Dr.Rıza NUR

ISBN 975-445-021-8 (Tk.No.)
ISBN 975-445-026-9